Jukka Lindstedt

KUOLEMAAN TUOMITUT

Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN
JULKAISUJA

A-sarja N:o 221

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 221

JUKKA LINDSTEDT

KUOLEMAAN TUOMITUT

Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana

ENGLISH SUMMARY

HELSINKI 1999

KUOLEMAAN TUOMITUT

Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana

KIRJOITTANUT

JUKKA LINDSTEDT

OIKEUSTIETEEN LISENSIAATTI, VARATUOMARI

Yliopistollinen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Porthanian luentosalissa III perjantaina 28. toukokuuta 1999 kello 12.

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

© 1999 Suomalainen Lakimiesyhdistys
ja Jukka Lindstedt

ISSN 0356-7206 (painettu)

ISBN 951-855-176-6 (kovakantinen)
ISSN 2814-8053 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-951-855-688-9 (PDF)
Vammalan Kirjapaino Oy Vammala 1999

Ilkalle ja Sallille

ALKUSANAT

Ensimmäinen kosketukseni tämän tutkimuksen aiheeseen oli vuonna 1982, jolloin olin tutkimusapulaisena Helsingin yliopiston silloisella rikosoikeuden laitoksella. Siellä säilytettyjen opinnäytteiden joukosta löysin erään työn, joka käsitteli sodanaikaisia kuolemanrangaistuksia. Kannessa oli leima "Salainen", mikä tietenkin herätti mielenkiinnon. Kuolemanrangaistuksiin pääsin itse paneutumaan vasta 1990-luvulla, mutta ajan kulumisesta oli tässä tapauksessa hyötyä: edellisellä vuosikymmenellä olisi asiakirjojen salaisuus luultavasti vaikeuttanut tutkimusta.

Rikosoikeuden professori Raimo Lahti on tutkimuksen ohjaajana kannustanut minua ja edistänyt työn valmistumista monin tavoin. Hänen lisäkseen käsikirjoituksen ovat lukeneet ensinnäkin sen esitarkastajat, rikosoikeuden professori Eero Backman ja oikeushistorian professori Jukka Kekkonen, jotka ovat antaneet rakentavaa palautetta. Heistä jälkimmäinen on lupautunut myös vastaväittäjäkseni. Edelleen käsikirjoitukseen ovat tutustuneet ma. professori Lauri Hannikainen, valtiotieteen lisensiaatti Olli Harinen, filosofian tohtori Jukka Kulomaa, dosentti Kimmo Rentola ja hovioikeuden presidentti Erkki Rintala sekä puolisoni, valtiotieteen lisensiaatti Kirsti Kuivajärvi. Lisäksi lääkintäeversti Matti Ponteva luki luvun 8.6. Kiitän heitä kaikkia arvokkaista huomautuksista.

Tutkimusaineistoa kootessani oli tärkeä asema haastattelemillani sota-ajan itse kokeneilla naisilla ja miehillä; läheskään kaikkia ei kiitokseni tosin enää tavoita. Aineistovihjein ja -lähetyksin, keskusteluin ja muin tavoin ovat työtäni tukeneet monet henkilöt. Heistä erikseen mainitsen filosofian lisensiaatti Matti Kososen, hovioikeuden presidentti Erkki Rintalan ja toimittaja Jukka Rislakin.

Tutkimushankkeeni on vaatinut paljon myös perheeltäni varsinkin viime vuosina, joina tein tätä tutkimusta oikeusministeriön lainsäädäntöneuvoksen työn ohessa. Kiitän Kirstiä, Ilkkaa ja Sallia tuesta, avusta ja kärsivällisyydestä. Kiitokset myös muille lähimmille omaisilleni.

Tutkimuksen viimeistelyvaiheessa tehokkaana apulaisenani toimi filosofian maisteri Kaius Tuori. Aivan tutkimuksen alkuvaiheessa aineiston keruussa avustivat silloinen oikeustieteen yo. Jaana Matikainen ja silloinen valtiotieteen kandidaatti Päivi Honkatukia. Toimistosihteeri Sirkku Hirvonen purki haastattelunauhoitukset, kääntäjä Carl-Erik Skarp käänsi englanninkielisen yhteenvedon ja psykologian maisteri Maarit Suomela auttoi oikovedosten tarkastamisessa. Oikeusministeriö järjesti viime vuosiksi työhuoneen tutkimuksen tekoa varten. Eri arkistojen virkailijoista haluan mainita erityisesti Sotaarkiston avuliaan henkilökunnan.

Tutkimushankkeen alussa olin virkavapaalla, jonka mahdollisti Aili ja Brynolf Honkasalon rahaston apuraha. Apurahat Suomen Kulttuurirahastolta, Leo ja Regina Wainsteinin säätiöltä sekä Antti Tulenheimon muistorahastosta turvasivat työn loppuvaiheen lyhyet virkavapaudet. Kiitän kaikkia näitä tutkimusta taloudellisesti tukeneita tahoja. Viimeiset kiitokset osoitan tutkimuksen kustantaneelle Suomalaiselle Lakimiesyhdistykselle ja sen painaneelle Vammalan Kirjapainolle.

Helsingissä vappuna 1999

Jukka Lindstedt

SISÄLLYS PÄÄKOHDIN

Esipuhe VII
Sisällys pääkohdin IX
Sisällys X
Taulukot ja asetelmat XV
Lähteet XVII
Lyhenteitä XCI
Taulukoissa käytettyjä merkkejä XCIV

I osa: LÄHTÖKOHDAT JA TAUSTA
1 Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimustehtävä 3
2 Kuolemanrangaistus Suomessa ennen toista maailmansotaa 38
3 Puolustusvoimat, yhteiskunta ja sota-aika 74
4 Kuolemanrangaistuksia koskevat säännökset ja niiden soveltamisala ... 121
5 Oikeudenhoitoviranomaiset ja keskeiset menettelysäännökset 153

II osa: LUKUMÄÄRÄT
6 Kuolemantuomioiden ja teloitusten lukumäärä 187
7 Kuolemanrangaistukset muissa maissa 204

III osa: MENETTELY
8 Rangaistussäännösten tulkintaa 229
9 Valikoituminen teloitetuksi 282
10 Menettely kuolemanrangaistuksia tuomittaessa 318

IV osa: TAVOITTEET
11 Kuolemanrangaistusten tavoitteet ja niiden toteutuminen 451

V osa: ERITYISKYSYMYKSIÄ
12 Lappeenrannan salaisuudet 541
13 Esimiehen aseenkäyttö 552

VI osa: SODAN JÄLKEEN
14 Sodasta rauhaan 571
15 Kuolemanrangaistus sodan jälkeen 632

VII osa: LOPPUARVIO
16 Yhteenveto ja johtopäätökset 657
Summary 663
Henkilöhakemisto 673

SISÄLLYS

Esipuhe VII
Sisällys pääkohdin IX
Sisällys X
Taulukot ja asetelmat XV
Lähteet XVII
Lyhenteitä XCI
Taulukoissa käytettyjä merkkejä XCIV

I osa: LÄHTÖKOHDAT JA TAUSTA

1 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ 3
1.1 Tuomioistuimet kriisiaikoina 4
1.2 Kuolemanrangaistus: puolesta ja vastaan 12
1.2.1 Kuolemanrangaistus yleensä 12
1.2.2 Kuolemanrangaistukset sota-aikana 15
1.3 Tutkimusongelmat ja niiden tarkastelutapa 20
1.4 Tutkimusaineisto ja sen arviointi 23
1.4.1 Viralliset asiakirjat 23
1.4.2 Yksityisluonteinen aineisto, haastattelut ja lehdistö 27
1.4.3 Kirjallisuus 31
1.4.4 Lähteiden monipuolisuuden tarpeellisuudesta 34
1.5 Tutkimuksen rakenne 36

2 KUOLEMANRANGAISTUS SUOMESSA ENNEN TOISTA MAAILMANSOTAA 38
2.1 Yleisten rikoslakien mukaiset kuolemanrangaistukset 38
2.1.1 Ruotsin vallan aika 38
2.1.2 Autonomian aika 39
2.1.2.1 Kuolemanrangaistukset lainsäädännössä, käytännössä ja tieteellisessä keskustelussa 39
2.1.2.2 Levottomat vuodet 45
2.1.3 Kansalaissota ja sen jälkiselvittelyt 47
2.1.4 Sotien välinen aika 52
2.1.4.1 Kuolemanrangaistukset Suomessa ja hankkeet niiden lisäämiseksi 52
2.1.4.2 Tieteellinen keskustelu 57
2.1.4.3 Suomalaisille Neuvostoliitossa tuomittuja kuolemanrangaistuksia 62
2.2 Sotaväen rikoslakien mukaiset kuolemanrangaistukset 64
2.2.1 Aika ennen ensimmäistä maailmansotaa 64
2.2.2 Ensimmäinen maailmansota, kansalaissota ja heimosodat 67
2.2.3 Vuoden 1919 sotaväen rikoslaki 71

3 PUOLUSTUSVOIMAT, YHTEISKUNTA JA SOTA-AIKA ... 74
3.1 Sotaväen rikoslain, sotilasoikeudenhoidon ja kurinpidon luonne ... 75
3.1.1 Yleisiä luonnehdintoja ... 75
3.1.2 Maailmansotien välisen ajan säännöstöjä ja kannanottoja ... 77
3.2 Suomalaisesta yhteiskunnasta maailmansotien välisenä aikana ... 81
3.2.1 Yleistä yhteiskunnallisista suhteista ... 81
3.2.2 Oikeusvaltion kriisi? ... 84
3.3 Sota-aika Suomessa ... 88
3.3.1 Sota-ajan ja päätöksenteon yleispiirteet ... 88
3.3.2 Poliittisten vastustajien kohtelu ... 93
3.3.3 Sotilasoikeudenhoidon erityispiirteitä ... 103
3.3.3.1 Sota-ajan säännöstöjä ja luonnehdintoja ... 103
3.3.3.2 Sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus oikeudenhoitoon vaikuttavana ... 107
3.3.3.3 Jälkikäteisarvioita sota-ajan oikeudenhoidosta ja kurista ... 113
3.3.4 Kariutuneita lainmuutoshankkeita ... 118

4 KUOLEMANRANGAISTUKSIA KOSKEVAT SÄÄNNÖKSET JA NIIDEN SOVELTAMISALA ... 121
4.1 Yleinen säännösten soveltuvuus ... 121
4.1.1 Sotaväen rikoslain ja sotatuomioistuimia koskevien säännösten soveltamisala ... 121
4.1.2 Sodankäyntiä koskevat kansainväliset oikeussäännöt ... 126
4.2 Keskeiset rangaistussäännökset ... 131
4.2.1 Vakoilu ... 131
4.2.2 Sotapetos ... 133
4.2.3 Valtio- ja maanpetos ... 136
4.2.4 Kuuliaisuusrikokset ... 137
4.2.5 Sotilaskarkuruus ... 138
4.2.5.1 Lainsäädäntö ja ohjeet ennen 4.7.1944 ... 138
4.2.5.2 Sotaväen rikoslain muuttaminen 4. heinäkuuta 1944 ... 140
4.2.6 Sotavangin rikokset ... 145
4.2.7 Henkirikokset ... 151
4.2.8 Muita kuolemanrangaistusuhan sisältäviä säännöksiä ... 152

5 OIKEUDENHOITOVIRANOMAISET JA KESKEISET MENETTELYSÄÄNNÖKSET ... 153
5.1 Eri esikuntien oikeudenhoitoelimet ... 153
5.2 Rikostutkinta ... 156
5.2.1 Päämajan valvontaosasto ... 156
5.2.2 Muut sotilasviranomaiset ... 159
5.2.3 Siviilipoliisi ... 160
5.2.4 Päämajan valvontaosaston ja valtiollisen poliisin suhde ... 160
5.3 Tuomioistuimet ... 164
5.3.1 Sota- ja yleiset tuomioistuimet ... 164
5.3.2 Sotatuomioistuimen puheenjohtaja ja jäsenet ... 170
5.3.3 Syyttäjä ... 175

5.3.4 Muutoksenhaku ... 177
5.4 Armahdus ... 181

II osa: LUKUMÄÄRÄT

6 KUOLEMANTUOMIOIDEN JA TELOITUSTEN LUKUMÄÄRÄ ... 187
6.1 Aikaisempia laskelmia ... 187
6.2 Käytetty aineisto ... 192
6.3 Kuolemanrangaistusten ja teloitusten määrät ... 196
6.4 Kuolemanrangaistukseen johtaneet rikokset ... 201
6.5 Kuolemaantuomittujen kansalaisuus ... 202

7 KUOLEMANRANGAISTUKSET MUISSA MAISSA ... 204
7.1 Saksa ... 204
7.2 Pohjoismaat ... 213
7.3 Yhdysvallat ... 218
7.4 Britannia ... 219
7.5 Neuvostoliitto ... 221
7.6 Eräät muut maat ... 222
7.7 Vertailua ... 223

III osa: MENETTELY

8 RANGAISTUSSÄÄNNÖSTEN TULKINTAA ... 229
8.1 Vakoilu ... 229
8.1.1 Toimiminen salaa tai valesyyllä ... 230
8.1.2 Tietojen hankkiminen ... 238
8.1.3 Useita vakoilumatkoja tehneet ... 247
8.1.4 Sabotaasin tekijät ... 248
8.2 Sotilaskarkuruus ... 251
8.3 Sotavangin rikokset ... 258
8.4 Henkirikokset ... 262
8.5 Nuoret ... 267
8.6 Mielentilaltaan poikkeavat ... 270
8.7 Yhteenveto ... 280

9 VALIKOITUMINEN TELOITETUKSI ... 282
9.1 Yhteistyö suomalaisviranomaisten kanssa ... 282
9.1.1 Syyttämättä jätetyt vakoilijat ... 282
9.1.2 Yhteistyö vakoilutuomioita lieventävänä ... 287
9.1.3 Suomalaiset yhteistyössä viranomaisten kanssa ... 290
9.2 Muita tuomioiden ja armahdusten vaihteluun vaikuttaneita tekijöitä ... 294
9.2.1 Eri tuomioistuimet ... 294
9.2.2 Eri rikoslajit ja tuomittujen kansalaisuudet ... 297
9.2.3 Sodan eri vaiheet ... 299
9.2.4 Neuvostoliittolaisten kansallisuus ... 307
9.2.5 Sukupuoli ... 313
9.3 Yhteenveto ... 316

10 MENETTELY KUOLEMANRANGAISTUKSIA TUOMITTAESSA 318
10.1 Esitutkinta 320
10.1.1 Esitutkintaa koskevat säädökset, ohjeet ja kirjallisuus 320
10.1.2 Tutkintamenetelmät 323
10.1.3 Kuulustelut 328
10.1.4 Kuulustelupöytäkirjat 335
10.2 Oikeudenkäynti 338
10.2.1 Tuomioistuimen asema 338
10.2.2 Syyttäjän asema ja toiminta 353
10.2.3 Syytettyjen henkilöllisyyden selvittäminen 357
10.2.4 Syytettyjen avustus ja puolustautuminen 360
10.2.5 Näyttö 376
10.2.6 Pikaoikeus ja tuomioistuinten toiminnan nopeus 385
10.3 Armonanomukset 391
10.4 Teloitukset 401
10.4.1 Teloituksia koskevat säädökset ja ohjeet 401
10.4.2 Teloituskäytäntö 406
10.4.3 Teloitettujen hautaaminen 417
10.4.4 Teloituskäytäntö eräissä muissa maissa 421
10.5 Julkistaa vai salata? 425
10.5.1 Tuomioistuinkäsittelyn julkisuus 425
10.5.2 Kuolemanrangaistukset julkisuudessa 428
10.5.3 Ilmoitukset teloituksista 439
10.6 Yhteenveto 445

IV osa: TAVOITTEET

11 KUOLEMANRANGAISTUSTEN TAVOITTEET JA NIIDEN TOTEUTUMINEN 451
11.1 Taustaksi 451
11.2 Lähetetyt vakoilijat 455
11.3 Miehitetyn alueen asukkaat 463
11.4 Suomalaiset poliittisista rikoksista tuomitut 470
11.5 Karkurit ja kieltäytyjät 478
11.5.1 Jatkosodan hyökkäysvaiheen kieltäytymiset 479
11.5.2 Kesän 1944 kuolemanrangaistusten tavoitteet 483
11.5.3 Joukkojen suhtautuminen karkuruuteen ja teloituksiin 491
11.5.3.1 Mielipiteiden selvittämiseksi käytetty aineisto 491
11.5.3.2 Suhtautuminen karkuruuteen 492
11.5.3.3 Suhtautuminen teloituksiin 496
11.5.4 Teloitusten vaikutusten arviointia 501
11.5.4.1 Sotilasjohdon arviot teloitusten vaikutuksista 501
11.5.4.2 Teloitusten pelotusvaikutus 502
11.5.4.3 Teloitusten muu yleisestävä vaikutus 505
11.5.5 Teloitukset ja suomalaisten torjuntamenestys 512
11.5.5.1 Suomalaisten menestykset ja karkuruuden väheneminen kesäkuun 1944 lopulla 512
11.5.5.2 Heinäkuun 1944 teloitukset ja torjuntamenestys 516

11.6 Sotavankien rikokset ... 519
11.7 Henkirikokset ... 523
11.8 Laki eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana ... 532
11.9 Yhteenveto ... 535

V osa: ERITYISKYSYMYKSIÄ

12 LAPPEENRANNAN SALAISUUDET ... 541

13 ESIMIEHEN ASEENKÄYTTÖ ... 552
13.1 Säännökset ... 552
13.2 Ensimmäinen maailmansota, kansalaissota ja heimosodat ... 553
13.3 Tapaukset talvi- ja jatkosodassa ... 554
13.4 Vainajien käsittely ja ilmoitukset ... 562
13.5 Aseenkäytön vaikutukset ... 563

VI osa: SODAN JÄLKEEN

14 SODASTA RAUHAAN ... 571
14.1 Rauhansopimukset ... 571
14.2 Sodan ja rauhan välimaastossa ... 572
14.2.1 Tuomioita, pidätyksiä ja aseenkäyttöä ... 572
14.2.2 Pakoja ja arkistojen tuhoa ... 577
14.3 Vapautukset ... 583
14.4 Puhdistusvaatimukset ... 590
14.5 Eduskuntakeskustelut ... 593
14.6 Jälkiselvittelyt ... 595
14.6.1 Toimikunnat ... 595
14.6.2 Esimiehen aseenkäyttöä koskevat oikeudenkäynnit ... 600
14.6.3 Muita oikeudenkäyntejä ja selvittelyjä ... 605
14.6.4 Selvittelyjen arviointia ... 610
14.6.5 SKP:n ja Neuvostoliiton omat selvittelyt ... 614
14.7 Korvaukset ... 617
14.8 Rikosrekisterimerkinnät ja maineenpalautukset ... 620
14.9 Vainajien muiston kunnioittaminen ... 623
14.9.1 Hautajaistilaisuudet ... 623
14.9.2. Muistitiedon keruu ja julkaisu ... 628

15 KUOLEMANRANGAISTUS SODAN JÄLKEEN ... 632
15.1 Kuolemanrangaistukset vuosina 1945—1949 ... 632
15.2 Kuolemanrangaistuksen käytön rajoittaminen vuonna 1949 ... 633
15.3 Kuolemanrangaistuksesta luopuminen vuonna 1972 ... 637
15.4 Kuolemanrangaistuksen kielto kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa 641
15.5 Kuolemanrangaistuksen kielto perustuslaissa ... 644
15.6 Keskustelua kuolemanrangaistuksesta ... 646

VII osa: LOPPUARVIO

16 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET ... 657
Summary ... 663
Henkilöhakemisto ... 673

TAULUKOT JA ASETELMAT

Taulukko 1. Syytettyjen lukumäärä yleisissä alioikeuksissa ja kenttäoikeuksissa vuosina 1939–1945 165

Taulukko 2. Vuosina 1939–1946 kuolemaan eri tuomioistuimissa tuomitut 197

Asetelma 1. Kuolemanrangaistusten lieveneminen ylemmissä oikeusasteissa 198

Asetelma 2. Kuolemanrangaistusten täytäntöönpano 198

Asetelma 3. Yhteenveto kuolemantuomioista ja teloituksista 200

Taulukko 3. Kuolemanrangaistukseen ja teloitukseen johtaneet rikokset vuosina 1939–1946 201

Asetelma 4. Teloitettujen osuus tuomituista 202

Taulukko 4. Vuosina 1939–1946 kuolemaan tuomittujen ja teloitettujen kansalaisuus 203

Taulukko 5. Karkaamisaika eräissä kuolemanrangaistustapauksissa 255

Taulukko 6. Eri tuomioistuimissa vuosina 1939–1946 tuomittujen kuolemanrangaistusten alistaminen ylemmälle tuomioistuimelle 295

Taulukko 7. Eri kenttäoikeuksissa vuosina 1941–1944 tuomittujen kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle 297

Taulukko 8. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 kuolemanrangaistuksen tuominneen tuomioistuimen mukaan 297

Taulukko 9. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle ja sotaylioikeuden päätökset rikoslajin mukaan 298

Taulukko 10. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 kuolemanrangaistuksen perusteena olleen rikoslajin mukaan 299

Taulukko 11. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle ja sotaylioikeuden päätökset tuomitun kansalaisuuden mukaan 300

Taulukko 12. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 tuomitun kansalaisuuden mukaan 300

Taulukko 13. Kenttäoikeuksien tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle vuosina 1941–1944 (kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista) 302

Taulukko 14. Sotaylioikeuden lieventämät kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista vuosina 1941–1944 . 302

Taulukko 15. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1944 304

Taulukko 16. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle Neuvostoliiton kansalaisen kansallisuuden mukaan (kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista) 309

Taulukko 17. Avustajan käyttö kuolemanrangaistustapauksissa ensimmäisessä oikeusasteessa 363

Taulukko 18. Armonanomuksien yleisyys kuolemaantuomitun kansalaisuuden ja kielitaidon mukaan vuosina 1939–1946 (alioikeutta ylemmässä oikeusasteessa tuomitut lopulliset kuolemantuomiot) 392

Asetelma 5. Kuolemaantuomittuja koskevat korkeimman oikeuden lausunnot ja armonanomuksiin annetut päätökset vuosina 1939–1946 394

Taulukko 19. Sotaylioikeudelle alistettujen karkuruudesta tai pelkuruudesta tuomittujen kuolemanrangaistusten lieveneminen 507

LÄHTEET

LÄHDELUETTELON SISÄLLYS

I ARKISTOLÄHTEET XVIII

II PAINETUT LÄHTEET XXVI

III LEHDISTÖ XXXVI

IV KIRJALLISUUS XXXVII
a. Aikalaiskirjallisuus XXXVII
b. Muistelmat ja vastaavat XLIII
c. Julkaistu tutkimuskirjallisuus ja -artikkelit XLVII
d. Julkaisemattomat tutkimukset ja esitelmät LXXXV
e. Muu kirjallisuus ja artikkelit LXXXVII

V HAASTATTELUT JA TIEDONANNOT LXXXIX

VI MUUT LÄHTEET XC

I ARKISTOLÄHTEET

KANSALLISARKISTO (KA)

Etsivä keskuspoliisi – Valtiollinen poliisi (I–II) (EK-Valpo)

Asiaryhmittäin kootut asiakirjakokonaisuudet (asiamapisto, amp)
Henkilömapit ja -kortit (hmp)
Kuulustelupöytäkirjat
Erittäin salaiset kirjediariot
Erittäin salaisia kirjeitä
Tilannekatsauksia
Kiertokirjeitä
Tiedonantoja
Toimintakertomuksia
Päiväkäskyjä, ylioikeuksien päätöksiä ym.
Sekalaista materiaalia: Rovaniemen murhapolttojuttu
Alaosastojen arkistot: Joensuu

Valtiollinen poliisi II (Valpo II)

Asiaryhmittäin kootut asiakirjakokonaisuudet (asiamapisto, amp)

Oikeusministeriö (OM)

Aa	Kirjediaarit
Ab	Anomusdiaarit
Ac	Armodiaarit
Ad	Salaisten asiain diaarit
Ca	Oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista
Cb	Oikeusministeriön pöytäkirjat esittelyistä korkeimmassa oikeudessa
Da	Kirjekonseptit
Dc	Armotaltiot
Df	Salaiset pöytäkirjat, konseptit ja taltiot
Ea	Kirjeasiakirjat (saapuneet)
Ec	Armonanomukset
Ed	Saapuneet salaiset ja diaarioimattomat asiakirjat
Hc	Sotien jälkiselvittelyihin liittyvät asiakirjat

Oikeusministeriö, Vankeinhoitovirasto (OM, Vaho)

Ba	Luettelot keskusvankirekisteristä poistetuista asiakirjoista
Daa	Yleiset päätös- ja kirjekonseptit

Eia Vankiloiden toiminta- ja vuosikertomukset
Ha Kuolleiden vankien asiakirjat
Hua Vakoilusta ja maanpetoksesta tuomittuja henkilöitä koskevia asiakirjoja
Huc Rauhansopimuksen nojalla vapautettuja vankeja koskevia asiakirjoja

Sisäasiainministeriö (SM)

Ca Valtioneuvoston pöytäkirjat sisäasiainministeriön esittelyistä
Ea Kirjeasiakirjat

Salaiset asiat

Da Kirjekonseptit
Ea Diarioidut asiakirjat
Ha 1 Poliisiasiat: sota-ajan kokemukset poliisitoiminnasta

Valtiovarainministeriö (VM)

Bc 5 Luetteloja henkilöistä, jotka ovat ilmoittaneet olleensa poliittisista syistä syytteessä, tuomittuina tai turvasäilössä ja sen perusteella ovat hakeneet valtiovarainministeriöltä korvausta menetystä ansiotulosta ja oikeudenkäyntikuluista
Ca Valtioneuvoston pöytäkirjat valtiovarainministeriön esittelyistä
Ejd Poliittisista syistä pidätettynä, vangittuna, turvasäilössä tai oleskelupaikkarajoituksen alaisina 13.3.1940 jälkeen olleiden henkilöiden korvaushakemukset
Eje Ns. metsäkaartilaisten korvaustoimikunnan asiakirjat

Valtioneuvoston tarkastuselimet

Da 2–7 Valtion tiedoituslaitoksen tarkastusjaoston tarkastus- ja poisto-ohjeet 1941–1944

Valtioneuvoston tiedotuselimet

Dg 1 Valtion tiedoituslaitoksen mielialakatsaukset 1941–1944

Korkein oikeus (KKO)

Dg Päätöstaltiot 1.11.1939–30.6.1950
Asiakirjavihot

Komitea-arkistot

540:436 Poliisin tekemiksi väitettyjä pahoinpitelyitä tutkimaan asetettu toimikunta (ns. Brusiinin komitea)

Yksityisarkistot

Johan Helo
Ensio Hiitonen
K. H. Hillilä
Kerttu Nuorteva
L. A. Puntila
SAT/VIA
Valentin Soine
Tauno Suontausta

SOTA-ARKISTO

Sotaylioikeus (SYO)

Päätöstaltiot 1939–1946 (T 18802–18803)
Asiakirjavihot
Kenttäoikeuksilta saapuneet tuomioluettelot 1939–1946 (T 18878–18881)
Pikaoikeuksien pöytäkirjat 1939–1944 (T 19006)

Kenttäoikeudet (KeO)

Pöytäkirjoja ja asiakirjavihkoja seuraavista kenttäoikeuksista:

Maavoimien esikunnan KeO 1940
Aunuksen ryhmän esikunnan KeO 1942, 1944
Kannaksen ryhmän esikunnan KeO 1942–1943
Maaselän ryhmän esikunnan KeO 1942–1943
Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan KeO 1939
Ryhmä O:n KeO 1941–1942
Ryhmä S:n KeO 1944
Ryhmä T:n osasto A:n KeO 1940
I armeijakunnan esikunnan KeO 1941
II armeijakunnan esikunnan KeO 1944
III armeijakunnan esikunnan KeO 1942–1944
IV armeijakunnan esikunnan KeO 1940–1941, 1944
V armeijakunnan esikunnan KeO 1942
VI armeijakunnan esikunnan KeO 1941–1942, 1944
VII armeijakunnan esikunnan KeO 1941–1943
1. divisioonan KeO 1944
2. divisioonan KeO 1941–1942, 1944
3. divisioonan KeO 1944
4. divisioonan KeO 1941–1944
5. divisioonan KeO 1941, 1943–1944
6. divisioonan KeO 1941, 1943–1944
7. divisioonan KeO 1940–1942, 1944
8. divisioonan KeO 1941, 1944
10. divisioonan KeO 1942–1944
11. divisioonan KeO 1941–1944
12. divisioonan KeO 1941–1942
14. divisioonan KeO 1944
15. divisioonan KeO 1942–1944
17. divisioonan KeO 1944
18. divisioonan KeO 1941–1944
19. divisioonan KeO 1941–1942
Panssaridivisioonan KeO 1944
Divisioona J:n KeO 1941
3. prikaatin KeO 1944
15. prikaatin KeO 1944
19. prikaatin KeO 1944
20. prikaatin KeO 1944

21. prikaatin KeO 1944
Ratsuväkiprikaatin KeO 1942, 1944
Jalkaväkirykmentti 11:n KeO 1940
Jalkaväkirykmentti 12:n KeO 1940
Meripuolustuksen Viipurin lohkon KeO 1940
Kotkan lohkon KeO 1940
1. rannikkoprikaatin KeO 1941
3. rannikkoprikaatin KeO 1941
4. rannikkoprikaatin KeO 1941
8. rannikkoprikaatin KeO 1941–1942
Itä-Suomenlahden rannikkoprikaatin KeO 1942–1944
Uudenmaan rannikkoprikaatin KeO 1942
Äänisjärven rannikkoprikaatin KeO 1942–1943
Rannikkotykistörykmentti 2:n KeO 1943
Käkisalmen sotilashallintopiirin KeO 1942–1943
Sortavalan sotilashallintopiirin KeO 1942
Viipurin sotilashallintopiirin KeO 1942–1943
Viipurin ympäristön sotilashallintopiirin KeO 1943
Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan KeO 1942
Itä-Karjalan sotilashallinnon I KeO 1944
Itä-Karjalan sotilashallinnon II KeO 1944
Etelä-Kymenlaakson sk.piirin KeO 1941, 1944
Etelä-Satakunnan sk.piirin KeO 1944
Etelä-Uudenmaan sk.piirin KeO 1941–1944
Helsingin sk.piirin KeO 1942
Helsingin sk.piirin II KeO 1942, 1944
Helsingin sk.piirin III KeO 1943
Kainuun sk.piirin KeO 1941–1942, 1944
Kanta-Hämeen sk.piirin KeO 1941
Lahden sk.piirin KeO 1941, 1944
Lounais-Hämeen sk.piirin KeO 1941, 1944
Länsi-Pohjan sk.piirin KeO 1942–1943
Oulun sk.piirin KeO 1942, 1944
Pirkka-Hämeen sk.piirin KeO 1941
Pirkka-Hämeen sk.piirin I KeO 1944
Pirkka-Hämeen sk.piirin II KeO 1944
Pohjois-Kymenlaakson sk.piirin KeO 1941, 1944
Pohjois-Savon sk.piirin KeO 1942–1943
Pohjois-Uudenmaan sk.piirin KeO 1941–1944
Pohjolan sk.piirin KeO 1942–1944
Saimaan sk.piirin KeO 1943
Salon sk.piirin KeO 1943
Savonlinnan sk.piirin KeO 1942
Suur-Saimaan sk.piirin KeO 1941–1944
Turunmaan sk.piirin KeO 1943
Vakka-Suomen sk.piirin KeO 1943–1944

Varsinais-Suomen sk.piirin KeO 1942

Suomen Tasavallan sotajoukkojen ylipäällikkö
Päiväkäskyt 1918

Päämaja–Puolustusvoimain pääesikunta
Käskylehdet 1941–1944
Hallinnollinen osasto–Hallinnollinen toimisto–Oikeudenhoitotoimisto
T 9102, 9103
T 13575, 13577, 13578
T 17855, 17856
T 19195–19201
T 19653
T 19797
T 20104–20106
Ilmasuojeluosasto/Järjestelytoimisto
Sotapäiväkirja 20901
Kirkollisasiainosasto–Kenttäpiispantoimisto
T 20408, 20409
T 21731
Komento-osasto/Komentotoimisto
T 13468
T 14421
T 15790
T 20809
T 21862
T 22471
Lääkintäosasto II
Sotasairaalakäskyt 1941–1942
Sensuuritoimisto
T 10683
Sotavankitoimisto–Sotavankikomentajan esikunta
T 19654–19657
Sotilashallinto-osasto/hallinnollinen toimisto/valvontaelin 2
T 18007
Tiedoitusosasto/Sotatiedoitustoimisto
T 10602
Tiedoitusosasto/Valistus- ja viihdytystoimisto
T 8362
T 10601
Tiedoitusosasto/Kansliatoimisto
T 10603
Valvontaosasto–Valvontatoimisto–Ulkomaaosaston selvittelyelin
T 10805
T 10905
T 19472

Puolustusvoimain pääesikunta
Sotavankikomentajan esikunnan selvityselin
T 19658
T 19662

Puolustusministeriö
Yleisten asiain osasto
T 17258
T 19548
T 21402

Kotijoukkojen esikunta
Oikeudenhoitotoimisto
H 8–H 10
Sotavankitoimisto
Fa 6, Fa 7
Komentotoimisto
Fa 22
Ilmasuojelutoimisto
B 1

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta
Hallinnollinen osasto–Hallinnollinen toimisto
T 2870, 2872
T 9728, 9729
Poliisitoimisto
T 2872
Äänislinnan aluevankila
T 2922
T 5650

Yhteysesikunta Roi
Hallinnollinen toimisto
T 5856, 5857
T 5882

III armeijakunnan esikunta
Hallinnollinen toimisto
T 11795
Sotatuomari
T 10546

IV armeijakunnan esikunta
Hallinnollinen toimisto
T 10554

V armeijakunnan esikunta
Hallinnollinen toimisto
T 9535

2. divisioonan esikunta
Hallinnollinen toimisto
T 3686
T 6515

17. divisioonan esikunta
Hallinnollinen toimisto
T 9153

18. divisioonan esikunta
Päiväkäskyt 1944

Jalkaväkirykmentti 30
Sotapäiväkirja 11166

Jalkaväkirykmentti 61
Päiväkäskyt 1944

Etelä-Hämeen sotilaslääninn esikunta
Ilmasuojelutoimisto
T 12003

Mikkelin komendanttivirasto
T 7947

Pikkukokoelmat (Pk)
Jaakko Haavio (1395)
Jukka L. Mäkelä: Aineistoa teokseen "Lumi palaa" (1273/1)
Jukka L. Mäkelä: Aineistoa teokseen "Marokon kauhu" (1293/1)
Erkki Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos (vuosilta 1976–1979) (1596/1)

Ansioluettelot

KANSAN ARKISTO
1 Järjestöjen arkistot
B Suomen Kommunistinen Puolue
Kaaderijaosto
Piirijärjestöt: Tampereen piirijärjestö
F Muut järjestöt
Entisten sotilaiden toverikuntien liitto ry.–Suomen toverikuntien liitto ry.
Sodan- ja fasisminvastainen työ ry.
3 Erikoiskokoelmat
E Poliittiset vangitsemiset 1919–1944
4 Jäljenne- ja lehtileikekokoelmat
Poliittinen lehtileikekokoelma vuosilta 1948–1975
Suomi toisessa maailmansodassa
5 Henkilöarkistot
Martta Koskinen

Olavi Laiho
Nestori Parkkari
Betty Peltonen
Mauri Ryömä
Kalevi Seilonen
Leo Suonpää
Antti Timonen
Risto Westerlund
Niilo Väre

6 Muistelmat
A Elämäkerrat
C SKP:n toimintaan liittyvät muistelmat
D Muistelmat toiminnasta työväenliikkeessä
7 Biograficakokoelmat
8 Äänitteet
A Muistitieto ja perinne
C Radio-ohjelmat

HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTO

Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan arkisto

H VI a 4 Pastorin päiväkirja 1/6 1939–31/3 1943
H VI b 1 Kirkollisten toimitusten kirja 1939–1943

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO

Oulun lääninvankilan arkisto

Ac:21 Vartiopäällikön päiväkirja 1942
Bea:22 Nimilehdet 1942
Ha:21 Vuosikertomus 1942

EDUSKUNNAN OIKEUSASIAMIEHEN ARKISTO

Diaarit 1939–1947
Kanteluasiakirjat
Päätöstaltiot: toimituskirjakonseptit

ULKOASIAINMINISTERIÖN ARKISTO

21 C Vankien vaihto Suomen ja Venäjän välillä
110 E 6 Vinne, Antti

KORKEIMMAN OIKEUDEN ARKISTO

Asiakirjavihko n:o 1764/625 V.D. 1942

TILASTOKESKUKSEN ARKISTO

Kenttäoikeuksien tuomioluettelot 1939–1947

VALTIOKONTTORIN SOTILASVAMMAYKSIKÖN ARKISTO

Asiakirjavihko 9602/46

HELSINGIN KESKUSVANKILAN ARKISTO
Nimilehtiä 1944 III

HÄMEENLINNAN KESKUSVANKILAN ARKISTO
B I a Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankila, nimilehdet 1941

OIKEUSPOLIITTISEN TUTKIMUSLAITOKSEN ARKISTO
Tutkimuksen "Elinkautinen kuritushuonerangaistus" (Kriminologinen tutkimuslaitos, A 1) aineistoa

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULUN HISTORIAN LAITOS
Everstiluutnantti Anssi Vuorenmaa, kirje päätoimittaja Martti Meuroselle 16.3.1989

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJALLISUUSARKISTO
Pekka Lounela

PAAVO ALKION ARKISTO
Sotapäiväkirjat I–XXVI, 19.6.1941–4.4.1945. Hovioikeuden presidentti Erkki Rintalan hallussa.

JUKKA RISLAKIN ARKISTO
Muistiinpanoja haastatteluista
Lars Junttila: Muistio Turun Kärsämäessä sijaitsevasta sotavankihaudasta johon on haudattu Suomessa sotavankeina olleita Neuvostoarmeijan sotilaita. SNS:n Turun osaston toimikunnan ja osaston kokousten pöytäkirjoista ja haastatteluista koonnut Lars Junttila. Turussa kesäkuussa 1985. Suomi-Neuvostoliitto-seuran Turun Kärsämäen osasto r.y.

ERÄIDEN MUIDEN YKSITYISHENKILÖIDEN HALLUSSA OLEVAA AINEISTOA

II PAINETUT LÄHTEET

a. HALLITUKSEN ESITYKSET

HE 57/1917 II vp.
Hallituksen esitys Suomen Eduskunnalle laiksi valtiorikosoikeuksien tuomitsemain rangaistusten täytäntöönpanosta. Vp. 1917 II, asiakirjat III.

HE 25/1918 vp.
Hallituksen esitys Suomen Eduskunnalle, koskeva uutta sotaväen rikoslakia. Vp. 1918, asiakirjat II.

HE 3/1919 vp.
Hallituksen esitys Suomen Eduskunnalle, joka koskee uutta lakia sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä. Vp. 1919, asiakirjat I.

HE 107/1934 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslain 12, 16, 40 ja 42 luvun sekä sotaväen rikoslain 7 ja 17 luvun muuttamisesta. Vp. 1934, asiakirjat III.
HE 94/1935 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 11 luvun sekä 14 luvun 3 §:n ja 34 luvun 6 §:n muuttamisesta. Vp. 1935, asiakirjat III.
HE 10/1940 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana. Vp. 1940, asiakirjat I.
HE 77/1941 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sotaväen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1941, asiakirjat I.
HE 94/1941 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sotaväen rikoslain sekä sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain muuttamisesta. Vp. 1941, asiakirjat III.
HE 131/1941 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin. Vp. 1941, asiakirjat III.
HE 6/1942 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sotaväen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1942, asiakirjat I.
HE 20/1942 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä. Vp. 1942, asiakirjat I.
HE 57/1942 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi rikoslain ja 19 päivänä joulukuuta 1889 rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta. Vp. 1942, asiakirjat I.
HE 28/1943 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi tasavallan presidentin armahdusoikeuden käyttämisestä. Vp. 1943, asiakirjat I.
HE 49/1943 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi asiamiehestä ja oikeudenkäyntiavustajasta eräissä rikosasioissa. Vp. 1943, asiakirjat I.
HE 104/1943 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä annetun lain muuttamisesta. Vp. 1943, asiakirjat III.
HE 140/1943 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sotaväen rikoslain ja yleisen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1943, asiakirjat III.
HE 15/1944 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräiden rangaistusten enentämisestä sodan aikana. Vp. 1944, asiakirjat I.

HE 49/1944 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sotaväen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1944, asiakirjat I.

HE 98/1944 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräiden sotatuomioistuimissa rangaistukseen tuomittujen henkilöiden armahtamisesta. Vp. 1944, asiakirjat III, 1.

HE 99/1949 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana ja sen rajoittamisesta sotatilan vallitessa. Vp. 1949, asiakirjat III.

HE 1/1954 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle maksutonta oikeudenkäyntiä koskevaksi lainsäädännöksi. Vp. 1954, asiakirjat I.

HE 72/1954 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sotaväen rikoslain sekä sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain muuttamisesta ynnä laiksi sodan aikana eristettyjä henkilöitä ja miehitetyn alueen asukkaita koskevasta oikeudenkäynnistä ja heihin sovellettavista rangaistuksista. Vp. 1954, asiakirjat III:II.

HE 68/1966 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Vp. 1966, asiakirjat I.

HE 164/1968 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle kuolemanrangaistusta koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Vp. 1968, asiakirjat III.

HE 1/1972 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä. Vp. 1972, asiakirjat I,1.

HE 85/1981 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain täydentämisestä sotilasrikoksia koskevilla säännöksillä sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Vp. 1981, asiakirjat A 2.

HE 86/1981 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle sotilasoikeudenkäyntilaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Vp. 1981, asiakirjat A 2.

HE 274/1990 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan kansainväliseen yleissopimukseen liittyvän kuolemanrangaistuksen poistamisesta tehdyn toisen valinnaisen pöytäkirjan eräiden määräysten hyväksymisestä. Vp. 1990, asiakirjat A 6.

HE 309/1993 vp.
Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. Vp. 1993, asiakirjat A 6.

b. MUUT EDUSKUNNAN ASIAKIRJAT

Hallituksen kirjelmä Eduskunnalle ehdotuksen kuolemanrangaistusta koskevan lainsäädännön uudistamisesta sisältävän Hallituksen esityksen peruuttamisesta. Vp. 1969, asiakirjat III:II.

Kertomus hallituksen toimenpiteistä vuonna 1944. Vp. 1945, asiakirjat IV.
Kirjalliset kysymykset
82/1992 vp. Asekätkennästä tuomittujen kunnian palauttamisesta. Vp. 1992, asiakirjat F 1.
656/1992 vp. Sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä annettujen tuomioiden uudelleen arvioimisesta. Vp. 1992, asiakirjat F 3.
739/1992 vp. Sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä annettujen tuomioiden uudelleenarvioimisesta. Vp. 1992, asiakirjat F 3.
838/1994 vp. Erään sodan aikana tuomitun henkilön kunnian palauttamisesta. Vp. 1994, asiakirjat F 4.
Lakivaliokunnan mietinnöt
12/1917 II vp. hallituksen esityksen (57/1917 II vp.) johdosta, joka sisältää ehdotuksen laiksi valtiorikosoikeuksien tuomitsemain rangaistusten täytäntöönpanosta. Vp. 1917 II, asiakirjat III.
5/1918 vp. Hallituksen esityksen (25/1918 vp.) johdosta, joka koskee uutta sotaväen rikoslakia. Vp. 1918, asiakirjat II.
1/1942 vp. hallituksen esityksen (6/1942 vp.) johdosta laiksi sotaväen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1942, asiakirjat I.
6/1942 vp. hallituksen esityksen (20/1942 vp.) johdosta laiksi eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä. Vp. 1942, asiakirjat I.
14/1942 vp. hallituksen esityksen (57/1942 vp.) johdosta laeiksi rikoslain ja rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta. Vp. 1942, asiakirjat I.
6/1943 vp. hallituksen esityksen (49/1943 vp.) johdosta laiksi asiamiehestä ja oikeudenkäyntiavustajasta eräissä rikosasioissa. Vp. 1943, asiakirjat I.
1/1944 vp. hallituksen esityksen (140/1943 vp.) johdosta laeiksi sotaväen rikoslain ja yleisen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1944, asiakirjat III:II.
9/1944 vp. hallituksen esityksen (15/1944 vp.) johdosta laiksi eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana. Vp. 1944, asiakirjat I.
18/1944 vp. hallituksen esityksen (49/1944 vp.) johdosta laiksi sotaväen rikoslain muuttamisesta. Vp. 1944, asiakirjat I.
20/1949 vp. hallituksen esityksen (99/1949 vp.) johdosta laiksi kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana ja sen rajoittamisesta sotatilan vallitessa. Vp. 1949, asiakirjat III.
3/1972 vp. hallituksen esityksen (1/1972 vp.) johdosta kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä. Vp. 1972, asiakirjat I,1.
Perustuslakivaliokunnan mietinnöt
21/1943 vp. hallituksen esityksen (28/1943 vp.) johdosta laiksi tasavallan presidentin armahdusoikeuden käyttämisestä. Vp. 1943, asiakirjat I.
5/1946 vp. hallituksen toimenpiteistään vuonna 1944 antaman kertomuksen johdosta. Vp. 1946, asiakirjat IV.
25/1994 vp. hallituksen esityksestä (309/1993 vp.) perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. Vp. 1994, asiakirjat C 1.
Pöytäkirjat vuosien 1919, 1931, 1941–1946, 1949 ja 1972 valtiopäiviltä.
Sotilasasiainvaliokunnan mietintö

3/1919 vp. Hallituksen Eduskunnalle antaman esityksen (3/1919 vp.) johdosta laiksi sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä. Vp. 1919, asiakirjat I.

Suuren valiokunnan mietinnöt

49/1919 vp. Hallituksen Eduskunnalle antaman esityksen (3/1919 vp.) johdosta laiksi sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä. Vp. 1919, asiakirjat I.

80/1942 vp. hallituksen esityksen (57/1942 vp.) johdosta laeiksi rikoslain ja 19 päivänä joulukuuta 1889 rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta. Vp. 1942, asiakirjat I.

104/1949 vp. hallituksen esityksen (99/1942 vp.) johdosta laiksi kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana ja sen rajoittamisesta sotatilan vallitessa. Vp. 1949, asiakirjat III.

11/1972 vp. hallituksen esityksen (1/1972 vp.) johdosta kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä. Vp. 1972, asiakirjat I,1.

c. PÄIVÄKIRJAT, KIRJEKOKOELMAT SEKÄ HAASTATTELUISTA JA MUUSTA MUISTITIEDOSTA KOOTUT TEOKSET

Brotherus, Heikki (1978)

Kuusesta katajaan. Päiväkirjavälähdyksiä 1941–46. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1978.

Kekkonen, Urho (1976)

Kirjeitä myllystäni 2. 1968–1975. Toim. Maarit Tyrkkö – Keijo Korhonen. Otava. Helsinki 1976.

Leino, Olle (1990)

Vielä yksi kirje. Hertta Kuusisen dramaattinen elämä ja rakkaus Yrjö Leinoon. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1990. (Alkuperäisaineistoa ovat teoksessa olevat kirjeet.)

Långfors, Aarne (toim.) (1997)

Isänmaan vangit. Otava. Helsinki 1997.

Lönnqvist, Martin (1989)

Så gick det till – en frontmans dagbok 1939–1944. Schildts. Helsingfors 1989.

Nyman, Aarre – Salminen, Esko – Vento, Urpo (toim.) (1975)

Korsuelämää 1939–1944. Toinen painos. Otava. Helsinki 1975.

Paasikiven päiväkirjat I

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa. Toim. Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge. 5. painos. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1985.

Paasikiven päiväkirjat II

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Toinen osa. Toim. Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1986.

Paasikivi, J. K. (1991)

Jatkosodan päiväkirjat. 11.3.1941–27.6.1944. Toim. Kauko I. Rumpunen. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1991.

Palmgren, Raoul (1997)

Vankilapäiväkirja. Raoul Palmgrenin epitafi 1940-luvulle. Toim. Marja-Leena Palmgren. Pohjoinen. Jyväskylä 1997.

Puntila, L. A. (1972)
Kenttäpostia 1944. Tammi. Helsinki 1972.
Rintala, Paavo (1967)
Sodan ja rauhan äänet. Otava. Helsinki 1967.
Rintala, Paavo (1975)
Sotilaiden äänet. Kannaksen läpimurtotaisteluista 1944. Yleisradion ääniarkistosta koonnut Paavo Rintala. Viides painos. Weilin+Göös. Espoo 1975.
Seilonen, Kalevi (1974)
Vastarintaryhmä. Tammi. Helsinki 1974.
Talvela, Paavo (1977)
Sotilaan elämä. Muistelmat II. Toim. Vilho Tervasmäki ja Sampo Ahto. Kirjayhtymä. Jyväskylä 1977.
Tuompo, W. E. (1968)
Päiväkirjani päämajasta 1941–1944. Painokuntoon saattanut Tauno Kuosa. WSOY. Porvoo, Helsinki 1968.
Tuuri, Antti (1991)
Rukajärven aika. Otava. Helsinki 1991.
Voionmaa, Väinö (1971)
Kuriiripostia 1941–1946. Väinö Voionmaan alkuperäiskirjeistä valinnut ja huomautuksin varustanut Markku Reimaa. Tammi. Helsinki 1971.

d. MUUT PAINETUT LÄHTEET

Asekätkentätyöryhmän 1992 selvitys
Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto 14.10.1992.
Council of Europe
Parliamentary Assembly, Doc. 7154 (15.9.1994). Report on the abolition of capital punishment. Rapporteur: Mr Franck, Sweden.
Council of Europe
Parliamentary Assembly, AS (1994) PV 25. 1994 session, 25th sitting, 4.10.1994, minutes of proceedings.
Council of Europe
Parliamentary Assembly, recommendation 1246 (1994) on the abolition of capital punishment. Text adopted by the Assembly on 4 October 1994 (25th Sitting).
Council of Europe
Parliamentary Assembly, Doc. 7589 (25.6.1996). Report on the abolition of the death penalty in Europe. Rapporteur: Mrs Wohlwend, Liechtenstein.
Council of Europe
Parliamentary Assembly, recommendation 1302 (1996) on the abolition of the death penalty in Europe. Text adopted by the Assembly on 28 June 1996 (24th Sitting).
The Death Penalty (1988)
The Death Penalty. A bibliographical research. UNSDRI, publication no. 32. Rome 1988.
The Economic and Social Council (ECOSOC)
Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death pen-

alty. Resolution 1986/10. Additions to safeguards as agreed by the Economic and Social Council 1989/64. Julkaistu teoksessa Roger Hood: The Death Penalty. A World-wide Perspective. Second Revised and Updated Edition. Clarendon Press. Oxford 1996. S. 250–251.

The Economic and Social Council (ECOSOC)
Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. Resolution 1996/15. 45th plenary meeting. 23 July 1996.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1929
Helsinki 1930.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1985
Helsinki 1986.

Facta 2001, 8.osa (1984)
WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1984.

Helsingin hovioikeus H 92/262
Helsingin hovioikeus, asia n:o H 92/262. Päätös 8.7.1993 n:o 3054. Asia: asiakirjojen salassapitomääräyksen peruuttaminen.

Henkilöstön täydennys- ja evakuointiohjesääntö H.T.E.O. (1941)
2. osa. Kaatuneiden huolto. Vahvistettu käyttöön otettavaksi puolustusvoimain pääesikunnan koulutusosaston kirjelmällä n:o 1165/Koul.2/22/30.4.1941.

Jatkosodan historia (1–6), henkilöhakemisto
Teoksessa Jatkosodan historia 6, 1994, 512–525.

Julistus Karjalan väestölle 8.7.1941
Julkaistu suomen kielellä teoksessa Jukka Kulomaa: Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 148. Helsinki 1989. S. 258. Julkaistu karjalan kielellä teoksessa Antti Laine: Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Otava. Helsinki 1982. Kuvaliite.

Kansanvalistusseuran Kalenteri 1943.
Otava. Helsinki 1942.

KKO 1918–1919
Korkeimman oikeuden päätökset ja tuomiot. Lokakuu 1918–joulukuu 1919. Helsinki 1922.

KKO 1940–1944, 1946–1948, 1950
Selostuksia ja tiedonantoja Korkeimman oikeuden ratkaisuista vuonna 1940, Hämeenlinna s.a.; sama vuonna 1941, Hämeenlinna 1943; sama vuonna 1942, Helsinki 1945; sama vuonna 1943, Helsinki 1946; sama vuonna 1944, Helsinki 1946; sama vuonna 1946, Helsinki 1950; sama vuonna 1947, Helsinki 1951; sama vuonna 1948, Helsinki 1951; sama vuonna 1950, Helsinki 1952. Toim. Gregori Aminoff (1940–1943), John Stenström (1944, 1946) ja Aleksis Ekholm (1947, 1948, 1950).

KKO H 92/179
Korkein oikeus, diaarinro H 92/179. Päätös 29.12.1993 n:o 4647. Asia: salassapitomääräysten peruuttaminen.

KM 1936:8
Sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetetun komitean mietintö. Helsinki 1936.

KM 1937:1
Asetus, joka sisältää sotaväen kurinpitosäännön sekä asetus, joka sisältää tarkempia määräyksiä sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain soveltamisesta rauhan aikana. Ehdotukset perusteluineen. Liite sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetetun komitean mietintöön. Helsinki 1937.
KM 1948:25
Valtiollisen poliisin uudistamiskomitean mietintö. Moniste.
KM 1972:A 18
Sotilasrikos- ja sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistamiskomitean mietintö. Helsinki 1972.
KM 1973:101
Sotilaskurinpitotoimikunnan mietintö. Helsinki 1973.
KM 1976:10
Puolustusvoimat ja yhteiskunta. Puolustuslaitoskomitean mietintö. Helsinki 1976.
KM 1992:3
Perusoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1992.
Lainvalmistelukunnan julkaisu 6/1934
Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle rikoslain 12, 16, 40 ja 42 luvun sekä sotaväen rikoslain 7 ja 17 luvun muuttamisesta. Helsinki 1934.
Lainvalmistelukunnan julkaisu 7/1948
Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi kuolemanrangaistuksen käytön rajoittamisesta. Helsinki 1948.
Lainvalmistelukunnan julkaisu 7/1968
Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle kuolemanrangaistusta koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Helsinki 1968.
Lakikirja (1934)
Suomen tasavallassa voimassa olevat osat 1734 vuoden Ruotsin valtakunnan lakia sekä liitteenä ennen heinäkuun 1 päivää 1933 julkaistuja lakeja ja asetuksia. Toim. Bruno A. Sundström – Lauri Ailio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 199. osa. Helsinki 1934.
Lakikirja (1944)
Suomen tasavallassa voimassa olevat osat 1734 vuoden Ruotsin valtakunnan lakia sekä liitteenä ennen toukokuun 1 päivää 1943 julkaistuja lakeja ja asetuksia. Toim. Bruno A. Salmiala – Filip Jaatinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 225. osa. Helsinki 1944.
Lakimiesmatrikkeli (1939)
Lakimiesmatrikkeli. Elämäkerrallisia tietoja Suomen lakimiehistä. Koonnut J. E. Wilskman. WSOY. Porvoo, Helsinki 1939.
Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta
Tiedotteita ja katsauksia 2/16.11.1998.
Matrikkeli Helsingin yliopiston kaatuneista (1993)
Matrikkeli Helsingin yliopiston kaatuneista – Matrikel över Helsingfors universitets stupade 1939–1945. Toim. Ilmi Havu. Yliopistopaino. Helsinki 1993.
Oikeusministeriön kiertokirje kaikille hovioikeuksille, raastuvanoikeuksille ja kihlakunnantuomareille, 13/8 1929

Julkaistu teoksessa Erik Gadd: Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat. Opastus ja mallikokoelma ynnä valikoima kiertokirjeitä, kirjeitä ja kirjelmiä. WSOY. Porvoo, Helsinki 1935. S. 526.

Punaisen Suomen lainsäädäntöä vuonna 1918
Oikeus 1978, 110–132.

Pöytäkirja Olavi Laihon, Aleksander Filimonovin, Anatolij Krasnovin ja Ivan Pobedinskij'n teloituksesta 2.9.1944
Julkaistu teoksessa Jukka Rislakki: "En kyyneltä vuodattanut". Olavi Laihon elämän kahdeksantoista vuodenaikaa 1940–1944. Like. Helsinki 1995. Viimeinen numeroimaton sivu.

Pöytäkirja tehty Suomen sosialidemokraattisen puolueen XV puoluekokouksessa Helsingissä 26/1–1/2 1930
Sos.-dem. puoluetoimikunta. Helsinki 1930.

Richtlinien für die Behandlung politischer Kommissare, 6.6.1941
Julkaistu teoksessa Werner Maser: Nürnberg. Tribunal der Sieger. Econ Verlag. Düsseldorf – Wien 1977. S. 294–297.

Schindler, Dietrich – Toman, Jiří (eds.) (1988)
The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents. Third revised and completed edition. Martinus Nijhoff Publishers, Henry Dunant Institute. Dordrecht (The Netherlands) 1988.

Sisäasiainministeriön kiertokirje. Pääosasto I. N:o 10287–10295/11.10.1938.
Julkaistu teoksessa Reino Ellilä: Liikennerikosten tutkintaopin perusteet. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 101. Suomen Lakimiesliiton kustannus. Vammala 1960. S. 299–300.

SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948
Suomen Kommunistinen Puolue. Kansankulttuuri. Helsinki 1974.

Sodan oikeussäännöt (1997)
Sodan oikeussäännöt. Ulkoasiainministeriön julkaisu. Helsinki 1997.

Soikkanen, Hannu (1969)
Kansalaissota dokumentteina. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917–1918. 2: Sota. Tammi. Helsinki 1969.

SopS
Suomen sopimukset vieraitten valtioitten kanssa – Suomen asetuskokoelman sopimussarja – Suomen säädöskokoelman sopimussarja

Sotapoliisiohjesääntö SPol.O. (1944)
Vahvistettu käyttöön otettavaksi päämajan komento-osaston kirjelmällä 30.10.1944.

Suomen asetuskokoelma – Suomen säädöskokoelma

Suomen kansanedustajat
Suomen kansanedustajat 1907–1982. Eduskunnan matrikkelitoimikunta. Helsinki 1982.

Suomen lakimiehet (1949)
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1949. Toimitussiht. Eero Schrey. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 3. Vammala 1949.

Suomen lakimiehet (1958)
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1958. Toim. Eero Schrey. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 11. Vammala 1958.

Suomen lakimiehet (1965)
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1965. Toim. Åke Backström. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 24. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy. Vammala 1965.
Suomen lakimiehet (1970)
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1970. Toim. Lars Karlsson – Pertti Vartiainen. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 30. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy. Vammala 1970.
Suomen lakimiehet (1975)
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1975. Toim. Seija Posti – Mikael Tiderman. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 44. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy. Hämeenlinna 1975.
Suomen Sosialidemokratisen Puolueen ohjelma
Lyhyillä selityksillä varustettuna sekä liitteenä eri maitten sosialistisia puolueohjelmia. Toim. Yrjö Sirola. Puoluetoimikunta. Helsinki 1906.
SVT VI:38, 52, 53
Suomen virallinen tilasto VI. Väestötilastoa. 38: Väkiluvunmuutokset Suomessa vuosina 1903 ja 1904. Helsinki 1906. 52: Väestönmuutokset Suomessa vuosina 1915 ja 1916. Helsinki 1919. 53: Väestönmuutokset vuosina 1917 ja 1918. Helsinki 1921.
SVT XXIII:27–31, 33, 35–38, 42, 44, 47, 51, 56, 60, 64, 66, 70, 73, 76, 85, 88
Suomen virallinen tilasto XXIII. Oikeustilasto. Oikeusministeriön kertomus, vuodet 1917–1924, Rikollisuus, vuodet 1925–1950. Helsinki 1919–1955.
SVT XXIII:32
Suomen virallinen tilasto XXIII. Oikeustilasto. 32: Tilastollinen tutkimus 1918 vuoden valtiorikollisista. Helsinki 1923.
Taloustutkimus Oy (1996)
Oikeustutkimus. Tammikuu 1996. Toimeksiantaja: Valitut Palat. Tutkimusraportti.
Taloustutkimus Oy (1998a)
Kuolemantuomion hyväksyminen rangaistusmuotona. Telebus-tutkimus 10.2.1998. Toimeksiantaja: Yleisradio. Tutkimusyhteenveto: http://www.toy.fi/vanhat/vuosi98/kuolemantuomio.htm
Taloustutkimus Oy (1998b)
Kuolemantuomion hyväksyminen rangaistusmuotona. Telebus-tutkimus 8.–9.12.1998. Toimeksiantaja: Yleisradio. Tutkimusraportti.
Tasavallan Presidentin armahdusoikeutta koskevien säännösten uudistamistarve
Arviomuistio. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto 31.8.1990.
Tutkintaohjeet rikosasiain esitutkintaa varten (1942)
Määrätty noudatettaviksi päämajan komento-osaston kirjelmällä n:o 2203/Kom.2/8/22.7.1942.
Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus virkatoimistaan ja lain noudattamista koskevista havainnoistaan, annettu vuodelta 1920
Helsinki 1921.
Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista. Annettu vuodelta 1992.
Helsinki 1993.
War Crimes Trials (1949)
War Crimes Trials. Volume VI – The Trial of Nikolaus von Falkenhorst. Ed. by

E. H. Stevens. William Hodge and Company. London, Edinburgh, Glasgow 1949.

Wirtanen, Atos (1967)
Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944. Koonnut ja huomautuksin julkaissut Atos Wirtanen. Kustannusosakeyhtiö Caius Kajanti. Lahti 1967.

Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas (1944)
Saatteena päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 7400/ Järj.2/1.9.1944.

17. divisioonan esikunnan päiväkäsky n:o 33/23.7.1944
Julkaistu teoksessa Uuno Tarkki: Taistelu Viipurista 20.6.1944 – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti! Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1996. S. 214.

20. prikaatin esikunnan kirjelmä n:o 2329/I/26 sal./23.6.1944
Julkaistu teoksessa Uuno Tarkki: Taistelu Viipurista 20.6.1944 – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti! Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1996. S. 212.

III LEHDISTÖ

Etelä-Saimaa 1995
Helsingin Sanomat 1990, 1997, 1998
Keskisuomalainen 1995
Kommunisti 1945
Poliisimies 1943
Uusi Aura 1943
Vapaa Ajattelija 1945

Lisäksi käytetty arkistoihin sijoitettuja leikkeitä seuraavista lehdistä, joihin viitattu arkistoyksiköiden kautta:
Helsingin Sanomat 1941–1943, 1948, 1950, 1954, 1955, 1960, 1972
Hufvudstadsbladet 1942
Ilkka 1942
Ilta-Sanomat 1953
Kansan Lehti 1953
Kansan Tahto 1960, 1961, 1967
Kansan Uutiset 1961
Karjala 1942
Norrskensflamman 1943
Ny Dag 1943
Poliisisanomat 1943, 1944
Savo 1941
Savon Sanomat 1954
Suomen Sosialidemokraatti 1942
Turun Sanomat 1942
Työkansan Sanomat 1947
Uusi Suomi 1941, 1942, 1953
Vaasa 1942
Vapaa Sana 1945, 1946, 1955

IV KIRJALLISUUS

a. AIKALAISKIRJALLISUUS

Alanen, Aatos (1927)
Murharikoksen rangaistavaisuudesta. LM 1927, 27–45.
Alanen, Aatos (1936)
Kuolemanrangaistus ja henkirikollisuus. Eripainos Suomen Kriminalistiyhdistyksen vuosikirjasta 1935. Helsinki 1936.
Alanko, Sakari (1941)
Rikostutkimus I. Poliisitutkintaa koskevat oikeudelliset näkökohdat ja lainsäädäntö. Helsinki 1941.
Alkio, Paavo (1935)
Kuolemanrangaistuksesta. Vaasa 1935.
Alkio, Paavo (1942)
SRL 3 §:n 1 momentin 1 kohdan tulkintaa. LM 1942, 389–409.
Alkio, Paavo (1944)
Työvelvolliset ja työsopimuksen nojalla puolustuslaitoksessa palvelevat sotaväen rikoslain alaisina. LM 1944, 325–345.
Alkio, Paavo (1945)
Eräitä näkökohtia SRL 6 §:n soveltamisesta. LM 1945, 87–98.
Beccaria, Cesare (1998) [1766]
Rikoksesta ja rangaistuksesta. Käännös Kai Heikkilä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 8/98. Edita. Helsinki 1998. Alkuteos Dei delitti e delle pene, 1. painos vuodelta 1764, käännöksen pohjana ollut 6. painos vuodelta 1766.
Björksten, S. R. (1937)
Kansainvälinen oikeus. WSOY. Porvoo, Helsinki 1937.
Brusiin, Otto (1943)
Gustav II Adolfs krigsartiklar. Några synpunkter. JFT 1943, 373–393.
Ehrnrooth, Gustaf (1947)
Vieläkin väsymyksestä taistelujoukoissa ja keinoista sen poistamiseksi. SAL 6/1947, 3–4.
Ehrström, Karl Gustaf (1859)
Om principen för fängelsestraffets ordnande. Akademisk avhandling. Helsingfors 1859.
Ehrström, Karl Gustaf (1994) [1874–1875]
Föreläsningar över straffrättens allmänna läror. Red. Markus Wahlberg. (Pääosa kirjasta: luennot vuosilta 1874–1875.) Publikationer från institutionen för straff- och processrätt vid Helsingfors universitet A:7. Helsingfors 1994.
Ellilä, Reino (1942)
Sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta. Suomen Poliisilehti 14/1942, 457–459.
Ellilä, Reino (1949)
Tutkintavankeuden lukeminen rangaistuksen vähennykseksi Suomen oikeuden mukaan. Rikosoikeudellinen tutkimus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja, n:o 34. Helsinki 1949.
Ellilä, Reino (1954)

Sananen kuolemanrangaistuskysymyksestä. Rikollisuutta vastaan 1/1954, 13–16.

T. E. (Ellilä, Tauno) (1943)
Oikeustapauskommentti. DL 1943, oikeustapausosasto, 57.

Erich, Rafael (1915)
Kansainvälinen oikeus. Helsinki 1915.

Erkkilä, S. (1943)
Om själsliga rubbningar hos desertörer och forensiskt bedömande av dem. Nordisk medicin 1943, 1664–1673.

Forsman, Jaakko (1914)
Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver straffrättens allmänna lärör med särskild hänsyn till strafflagen af den 19 december 1889. Med tillstånd af föreläsaren utgifna af Lars Wasastjerna. Tredje upplagan. Juridiska studentfakultetens förlag. Helsingfors 1914.

Frietsch, C. O. (1945)
Suomen kohtalonvuodet. Tammi. Helsinki 1945.

Gadd, Erik (1935)
Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjat. Opastus ja mallikokoelma ynnä valikoima kiertokirjeitä, kirjeitä ja kirjelmiä. WSOY. Porvoo, Helsinki 1935.

Granfelt, O. Hj. (1921)
Förslag till ny strafflag. JFT 1921, 135–148.

Granfelt, O. Hj. (1925)
Lärobok i straffprocessrätt. Första häftet. Söderström & C:o. Helsingfors 1925.

Hakkila, Esko (1939)
Suomen tasavallan perustuslait sekä eräitä niihin liittyviä lakeja, asetuksia ja säännöstöjä. Selityksin julkaissut Esko Hakkila. WSOY. Porvoo, Helsinki 1939.

Hannula, Erkki (1926)
Sotaväen rikoslain soveltamisala. WSOY. Porvoo 1926.

Hannula, Erkki (1927)
Sotilaallinen kurinpitoprosessi. WSOY. Porvoo 1927.

Heikkilä, Kauko (1944)
SKP:n sisäisen valvonnan elimistä ja niiden tehtävistä. Kommunisti 2/23.11.1944, 8–9.

Heikkilä, Kauko (1945)
Valvontajaoston työstä. Kommunisti 21/22.5.1945, 10–11.

Honkasalo, Brynolf (1939)
Suomen rikosoikeuspolitiikka kahtena viimeisenä vuosikymmenenä. LM 1939, 377–391.

Honkasalo, Brynolf (1953)
Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Kolmas osa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 58. Helsinki 1953.

Honkasalo, Brynolf (1954)
Kuolemanrangaistus. JFT 1954, 274–285.

Idestam, Richard– Sulin, K. W. (1886)
Strafflag för finska militären och Ordningsstadga af den 18 Juli 1886, samt Värnepligtslag för Storfurstendömet Finland, med anmärkningar utgifna af Richard Idestam och K. W. Sulin. Utgifvarenes förlag. Åbo 1886.

Juva, Einar W. (1938)
Suomen vapautumisen historia maaliskuun vallankumouksesta 1917 toukokuun kuudenteentoista 1918. Otava. Helsinki 1938.
Järvilehto, K. A. (1933)
Sotilaalle kurinpitotoimin määrättyjen rangaistusten yhdistäminen toisiinsa ja sotaoikeudessa tuomittuihin rangaistuksiin. LM 1933, 52–58.
Kaila, Martti (1941)
Sotapsykoosit ja neuroosit sodassa ja sodan jälkeen. Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti 4/1941, 83–97.
Karsten, Rafael (1932)
Samhällets straffrätt. JFT 1932, 198–228.
Kekomäki, Paavo (1933)
Rikollisuuskysymyksemme ja suuri yleisö. LM 1933, 169–181.
Kekomäki, Paavo (1935)
Kuolemanrangaistuskysymyksestä rikoslainsäädännöllisenä probleemana. DL 1935, 123–139.
Kuiri, A. (1948)
Vieläkin psyykillisestä väsymyksestä. SAL 1/1948, 8–9.
Kulmala, K. (1978) [1941]
Vakoilijoita kenttäoikeudessa. (Julkaisematon TK-kirjoitus vuodelta 1941.) Julkaistu teoksessa Mäkelä, Jukka L. (toim.): Suomi taisteli 3. Sotiemme suurlukemisto. Valikoinut ja toimittanut Jukka L. Mäkelä. Kommentit laatinut Helge Seppälä. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1978. S. 258–260.
K. (Kuusinen), Hertta (1945)
Kunniaa sankareille. Hymyilevä pelottomuus. Toveri Martta Koskisen muistolle. Kommunisti 40/2.10.1945, 19–20.
Kuusinen, O. (1944)
Suomi ilman naamiota. Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike. S.l. 1944.
Laakso, Reino (1943)
Eräistä varsinkin sota-aikana poliisitoiminnassa huomioonotettavista näkökohdista. Suomen Poliisilehti 16/1943, 449–455.
Lagus, K. F. (1859)
Om dödsstraffet. Akademisk afhandling. Helsingfors 1859.
Lammetmaa, P. (1947)
Ajatuksia eri johtoportaiden toimenpiteiksi fyysillisen ja psyykillisen väsymyksen poistamiseksi taistelujoukoista raskaiden operaatioiden aikana. SAL 4/1947, 9–14.
Leche, Ernst – Hagelberg, Viktor (1947)
Kuulustelut rikosasioissa. Suomentanut sekä Suomen olojen ja oikeuden edellyttämin lisäyksin ja huomautuksin varustanut Paavo Alkio. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 18. WSOY. Porvoo, Helsinki 1947.
Lehmus, Kalle (1947)
Vielä psyykillisistä väsymys-ilmiöistä. SAL 5/1947, 6–7.
Lehmus, Kalle (1948)
Jatkoa "psyykilliseen väsymykseen". SAL 2/1948, 15–16.

Merikoski, V. (1933)
Asevelvollisuuslainsäädäntö selityksineen. WSOY. Porvoo, Helsinki 1933.
Merikoski, V. (1941)
Hallinnon mukauttaminen sota-ajan oloihin. LM 1941, 721–735.
Merikoski, V. (1943)
Miehitettyjen alueiden hallinnon järjestämisestä. LM 1943, 387–394.
Merikoski, V. (1944)
Suomalainen sotilashallinto Itä-Karjalassa 1941–1944. Helsinki 1944.
Mäkinen, Aili (1947)
Yksi parhaista. Teoksessa SKP taistelujen tiellä. Vuosikirja 3. Helsinki 1947. S. 146–149.
Nybergh, Jarl (1933)
Sotilaalle kurinpitotoimin määrättyjen rangaistusten yhdistämisestä. LM 1933, 303–308.
Oittinen, O. (1944a)
Kenttäoikeuden virallisen syyttäjän asemasta. LM 1944, 293–304.
Oittinen, O. (1944b)
Sotaväen järjestysrangaistuksesta. LM 1944, 401–415.
Olivecrona, K. (1866)
Om dödsstraffet. W. Schultz. Upsala 1866.
Olivecrona, K. (1891)
Om dödsstraffet. Andra fullständigt omarbetade, betydligt tillökade upplagan. W. Schultz. Upsala 1891.
Orell, Lauri (1945)
Työnne jatkuu, emme unohda teitä. Puhe teloitettujen tovereiden muistojuhlassa Turun uudella hautausmaalla 3.6.-45 klo 12. Kommunisti 25/19.6.1945, 17–18.
Palme, W. A. (1941)
Eräitä sotaväen rikoslain sovelluttamista sodan aikana koskevia kysymyksiä. LM 1941, 736–747.
Paloheimo, E. (1948)
Näkökohtia suomalaisen sotilaan käsittelystä. SAL 5/1948, 8–13.
N.P. (Parkkari, Nestori) (1944)
Poliittisesti vainottujen puolesta. Kommunisti 1/16.11.1944, 16.
N.P. (Parkkari, Nestori) (1945)
Suomalaisia keskitysleirejä. Köyliön keskitysleirin poliittisten vankien tuhoamisyritys. Päämajan selityksiä oijotaan. Kommunisti 26/1945, 14–18.
Paulaharju, Samuli (1910)
Vanhoista mestauspaikoista. Kotiseutu 20–21/1910, 335–336.
Pirkkola, Heikki (1951)
Henkilöstön käsittelyn probleemista sotilasyhteisössä. SAL 1/1951, 29–39.
Rabbe, J. F. (1878)
Om antalet lifdömde och aflifvade i Finland åren 1751–1825. Teoksessa Historiallinen arkisto VI. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1878. S. 257–260.
Rautapää, J. (1942)
Sotilaallisten järjestysrikkomusten rankaisemisesta. DL 1942, 234–248.

Rautapää, J. (1943)
Sotaväen rikoslain pakkotilasäännöstöstä. DL 1943, 81–93.
Rautapää, J. (1944)
Rankaisupakkojärjestelmä ja sotaväen järjestyssääntö. DL 1944, 1–13.
Rautapää, J. (1945)
Sotavankien rikosoikeudellisesta asemasta. DL 1945, 13–26.
Rautapää, J. (1950)
Sotaväen rikoslain 35 §:n tulkinnasta. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia II. Bruno A. Salmialalle 24.8.1950 omistanut Helsingin yliopiston lainopillisen tiedekunnan rikosoikeudellinen seminaari. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 41. Vammala 1950. S. 92–100.
Rautapää, J. (1959)
Syyllisyysarvostelun erikoispiirteitä sotilasrikosoikeudessa. LM 1959, 409–422.
Renwall, Jarl L:son (1920)
Om feghet. En militärstraffrättslig studie. JFT 1920, 330–359.
Renwall, Jarl L:son (1923)
Skillnaden emellan "rymning" och "olovligt avlägsnande" enligt gällande strafflag för krigsmakten. DL 1923, 150–171.
M. R. (Ryömä, Mauri) (1945)
Kunniaa sankareille. Toveri Risto Vesterlundin muistolle. Kommunisti 39/25.9.1945, 26–27.
Salervo, Olavi (1948)
Havaintoja viimeaikaisesta käytännöstä armahdusasioissa. DL 1948, 159–181.
Salmiala, Bruno A. (s.a.) [1954?]
Ajatuksia kuolemanrangaistuksesta. S.l., s.a. (Hankittu eduskunnan kirjastoon vuonna 1954.)
Salmiala, Bruno A. (1959)
Kuolemanrangaistus. DL 1959, 369–371.
Salmiala. Bruno A.: ks. myös Sundström, Bruno A.
Serlachius, Allan (1909)
Suomen rikosoikeuden oppikirja. I osa. Yleiset opit. Otava. Helsinki 1909.
Serlachius, Allan (1920)
Yleiset päärangaistukset vastalaadittavassa Suomen rikoslaissa. LM 1920, 1–9.
Serlachius, Allan (1925)
Yhä yltyvä rikollisuus. LM 1925, 143–155.
A.S. (Serlachius, Allan) (1933)
Jo on aika lopettaa ilveily. LM 1933, 197–201.
Soukka, Paavo (1948)
Autonkuljettajien murhat. DL 1948, 18–34.
Soukka, Paavo (1950)
Kuolemanrangaistus. In memoriam. DL 1950, 34–36.
Ståhlberg, K. J. (1934)
Kuolemanrangaistuksen vaiheista Suomessa. Rauhaa kohti 22–23/1934, 236–237, 240; 24/1934, 255–257.
Sundström (myöhemmin Salmiala), Bruno A. (1925)
Sotatuomioistuinprosessioikeus I. WSOY. Porvoo 1925.

Sundström (Salmiala), Bruno A. (1926)
Muutama sana kuolemanrangaistuksesta. DL 1926, 248–259.
Suontausta, Tauno (1950)
Kuolemanrangaistuksen poistaminen. DL 1950, 181–185.
Söderman, Harry – Fontell, Ernst (1930)
Handbok i kriminalteknik. Wahlström & Widstrand. Stockholm 1930.
Tigerstedt, Örnulf (1943)
Vastavakoilu iskee. Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1918–1939. Suom. Urho Raekallio. Otava. Helsinki 1943.
Tigerstedt, Örnulf (1944)
Hemliga stämplingar. Fahlcrantz & Gumælius Bokförlag. Stockholm 1944. (Kirja on kuitenkin julkaisematon. Tässä tutkimuksessa käytetty kappale on lainattu Åbo Akademin kirjastosta.)
Tulenheimo, Antti (1919)
Rangaistuksen olemus, tarkoitus ja oikeutus. LM 1919, 261–276.
Verkko, Veli (1924)
Henkeen kohdistuvista rikoksista Suomessa. LM 1924, 191–230, 296–341.
Verkko, Veli (1931)
Henki- ja pahoinpitelyrikollisuuden kehityssuunnan ja tason määräämisestä. Tilastollis-metodologinen tutkimus. Helsinki 1931.
Verkko, Veli (1944)
Alkohollagstiftningens inverkan på brottsligheten i Finland. En statistisk undersökning. Söderström & C:o. Helsingfors 1944.
Vestlin, Konrad (1939)
Melinin komppania. Suom. T. Ekman. Otava. Helsinki 1939.
Waltari, Mika (1942)
Neuvostovakoilun varjossa. Helsingin neuvostolähetystö kiihoitus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. Toinen painos. Otava. Helsinki 1942.
Wegelius, K. A. (1924)
Aseveljet I. Läntinen etappi ja Simon kahakka. WSOY. Porvoo 1924.
K. W. (Wiik, K. H.) (1935)
Keskustelua kuolemanrangaistuksesta. Piirteitä kysymyksen käsittelystä eduskunnassamme. Helsinki 1935.
Wrede, R. A. – Sjöström, Bertil (1936)
Suomen prosessioikeus pääpiirteittäin. Esittänyt R. A. Wrede, avustanut Bertil Sjöström. Suom. Onni Karhunen. Toinen, muutettu ja täydennetty painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1936.
Wrede, R. A. – Sjöström, Bertil – Tirkkonen, Tauno (1946)
Suomen prosessioikeus pääpiirteittäin. Suom. Onni Karhunen. Kolmas, muutettu ja täydennetty painos, toisen painoksen nojalla toim. Tauno Tirkkonen. WSOY. Porvoo, Helsinki 1946.
Öhquist, H. (1948)
Eräitä sotilasoikeudellisia tulkintakysymyksiä. SAL 4/1948, 11–15, 5/1948, 23–27.

b. MUISTELMAT JA VASTAAVAT

Julkaistut

Asplund, Allan (1949)
Upplevelser i finska koncentrationsläger. Federativs. Stockholm 1949.
von Born, Ernst (1954)
Levnadsminnen. Söderström & C:o. Helsingfors 1954.
Boucht, Christer (1995)
Paratiisista etulinjaan. Suom. Margit Salmenoja. Kirjayhtymä. Helsinki 1995.
Carlson, C. E. (1993)
Nuoren miehen sota 1941–1944. Gummerus. Jyväskylä 1993.
Ehrnrooth, Adolf – Lehtonen, Marja-Liisa (1994)
Kenraalin testamentti. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994.
Eränen, Mikko (1974)
Punaisen esiliinan tarinat. Työväenliikkeen rivijäsenet kertovat. Kansankulttuuri. Helsinki 1974.
Eteläpää, Heikki (1986)
Minä, Manni. Toim. Heikki Eteläpää. Toinen painos. Kirjayhtymä. Helsinki 1986.
Haapalahti, Paavo (1992)
Muistikuvia elämäni varrelta. Kansan Sivistystyön Liitto. S.l. 1992.
Haavio, Jaakko (1976)
Ajalla vaaran, vaivan. 2. painos. Kirjapaja. Jyväskylä 1976.
Halsti, Wolf H. (1972)
Lapin sodassa. JR 11:n mukana Oulusta Kaaresuvantoon. Otava. Helsinki 1972.
Helo, Johan (1965)
Vaiennettuja ihmisiä. Tapahtumia toisen maailmansodan ja sen jälkeisenä aikakautena. Tammi. Helsinki 1965.
Hohenthal, Lennart (1908)
Lennart Hohenthals memoarer. Ljus. Stockholm 1908.
Hohenthal, Lennart (1909)
Lennart Hohenthalin päiväkirja. Suomennos. Kustannusliike Kullervo. Tampere 1909.
Hohenthal, Lennart (1925)
Mina relationer till Eugen Schauman. Utdrag ur Lennart Hohenthals anteckningar. Söderström & C:o. Helsingfors 1925.
Holmström, N. (1978)
Sodanaikainen kuri subjektiivisesti tarkasteltuna. SAL 1978, 804–810.
Honka, Olavi (1972)
Muistelmia ja mielipiteitä. WSOY. Helsinki, Porvoo 1972.
Jousimaa, Kyösti (1972)
Sota ei aina pääty rauhantekoon. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1972. Pohjolan poliisin urheiluliitto. S.l. 1972. S. 401–412.
Juntunen, Ritva (1996)
Paavo Rautkallio valmistui juristiksi vaaran vuosina tutkintovankeudessa. Kunnia ja oikeusjärjestyksen vastainen menettely. Lakimiesuutiset 4/1996, 8–11, 26.
Jyränki, Antero (1990)

Kolme vuotta linnassa. Muistiinpanoja ja jälkiviisautta. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1990.

Jäppinen, Eino (1987)
Tiedotusmiehen sota. Kokemuksia kahden sodan ja välirauhan vuosilta. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1987.

Karvonen, Toivo (1958)
Toimintaa kansanrintamakaudella (1931–1938). Teoksessa Kipinästä tuli syttyi. Muistiinpanoja Suomen Kommunistisen Puolueen 40-vuotistaipaleelta. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö. Helsinki 1958. S. 171–197.

Kauppila, Onni (1988)
Takaisin omille rannoille. Teoksessa Keltainen rykmentti Kannaksella 1941–1944. Muistojen kirja. Toim. Juho Tenhiälä. Kirjayhtymä. Helsinki 1988. S. 74–78.

Keinonen, Yrjö (1970)
Kärkijoukkona Syvärille. Toinen painos. Tammi. Helsinki 1970.

Keinonen, Yrjö (1971)
1944 taistellen takaisin. Toinen painos. Tammi. Helsinki 1971.

Kekäläinen, F. (1977)
Martta Koskisen kidutus hölynpölyä! Avoin kirje Olle Leinolle. Uusi Maailma 12.1.1977, 38–41, 74.

Korpisalo, Lauri (1992)
Sotasairaalasta Tolvajärvelle loppukesällä 1944. Teoksessa Toivo Härkönen: Jalkaväkirykmentti 43 jatkosodassa. Historiatyöryhmä. Mikkeli 1992. S. 280–282.

Koskinen, Paul (1989)
Elämän syleilyssä. Toim. Anja Strömberg. Kirjayhtymä. Helsinki 1989.

Kumenius, Otto (1969)
Viiden rintaman vastavakoilija. Alea-Kirja. Suom. Kauko Kare. Helsinki 1969.

Kumenius, Otto (s.a.) [1982?]
Tiedustelu – tehtävä yli rajojen. Viiden rintaman vastavakoilija muistelee ja kertoo. Suom. Olavi Laine ja Kauko Kare. Alea-Kirja. S.l., s.a., ilmeisesti Helsinki 1982.

Kumenius, Otto (1989)
Vastavakooja. Suom. Seppo Heikinheimo. Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1989.

Kumenius, Otto: ks. myös Salonen, Pekka

Kuprijanov, G. N. (1984)
Jäämereltä Laatokalle. Suom. Helge Seppälä. Kirjayhtymä. Helsinki 1984.

Käkönen, U. A. (1970)
Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943–45. Otava. Helsinki 1970.

Lehmus, Kalle (1971)
Kolme kriisiä. Weilin+Göös. Helsinki 1971.

Leino, Yrjö (1991) [1958]
Kommunisti sisäministerinä. Tammi. Näköispainos. Helsinki 1991. (1. painos 1958.)

Lewing, Harry (1977)
Operaatio Stella Polaris. Kirjayhtymä. Helsinki 1977.

Lewing, Harry (1991)
Operaatio Stella Polaris – salaisista salaisin. Teoksessa Tuntematon sota. Uusia

ja yllättäviä tapahtumia talvi-ja jatkosodan vuosilta. Valitut Palat. Helsinki 1991. S. 87–93.

Liisanantti, Olavi (1989)
Taistelulähetin sota. Omakustanne. S.l. 1989.

Lillas, Bengt (1963)
Aseeton taistelija. Omakustanne. Helsinki 1963.

Lindblom, Olavi (1981)
Pitkällä palkilla. Toim. Ilkka Sumu. Tammi. Helsinki 1981.

Linkomies, Edwin (1980)
Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44. Pingviinikirjat. Otava. Helsinki 1980. (1. painos 1970.)

Manner, Eero (1994)
Eero Manner – Valpon apulaispäällikkö 1944–1945. Keskustelu syksyllä 1993. Teoksessa Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Toim. Matti Simola – Jukka Salovaara. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 128–137.

Mexmontan, Mauritz (1958)
Ryskt fängelseliv. Efter Mauritz Mexmontans av A. Laurell på finska nedskrivna anteckningar redigerade och översatta till svenska av Ragnar Numelin. Söderström & C:o. Helsingfors 1958.

Mäntylä, Kari (1996)
Nimismies Aarno Tuomi – vaaran vuosien polttopisteessä. Suomen Poliisilehti 5/1996, 198–203.

Niemi, Irja (=Nuorteva, Kerttu) (1944)
Neuvostokasvatti. Neuvostoelämän ääripiirteitä minä-muotoon kuvattuina. Oy Suomen Kirja. Helsinki 1944.

Nordström, Ragnar (1996)
Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö. Suomentanut ja huomautuksin varustanut Raimo-Ragnar Nordström. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1996.

Nyström, Hilding (1994)
Krigare 1944. Från Svir till Karelska näset. Schildts. Esbo 1994.

Pale, Erkki (1994)
Totuus Stella Polariksesta. Toim. Reijo Ahtokari. S.l. 1994.

Parkkari, Elli (1993)
Paremman huomisen puolesta. Elli Parkkari muistelee. Toim. Pirjo-Riitta Reiman. Kansan Sivistystyön Liitto. S.l. 1993.

Parkkari, Nestori (1962)
Suomalaisessa keskitysleirissä. Vv. 1940–1944. Viides painos. Kansankulttuuri. Helsinki 1962. (1. painos 1955.)

Partanen, Erkki (1980)
Vaikuttajia elämässäni. Weilin+Göös. Espoo 1980.

Pekkola, Sulo-Weikko (1928)
Ihmisten kiusana. Gummerus. Jyväskylä 1928.

Pekuri, Lauri (1993)
Špalernajan sotavanki. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1993.

Pennanen, Jarno (1970a)

Tervetultua tervemenoa. Jarnon saaga I. 2. painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1970.

Pennanen, Jarno (1970b)
Tervetultua tervemenoa. Jarnon saaga II. WSOY. Porvoo, Helsinki 1970.

Rantanen, S. Hj. (1958)
Kuljin SKP:n tietä. Otava. Helsinki 1958.

Rekimies, Väinö (1975)
Maanalaista taistelua. Teoksessa Talvisota, 105 taistelujen päivää. Toim. Esa Anttala. Karisto. Hämeenlinna 1975. S. 18–23.

Repo, Eino S. (1975)
Pihlajanmarjat. Muistelua vuosilta 1939–1969. Toinen painos. Weilin+Göös. Helsinki 1975.

Roskothen, Ernst (1989)
Gross-Paris 1941–1944. Ein Wehrmachtsrichter erinnert sich. Hohenrain-Verlag. Tübingen, Zürich, Paris 1989.

Rumpunen, Kauko I. (1994)
EK/Valpon asiakirjat tutkijoiden käytössä. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 202–204.

Sahlstedt, Sune (1997)
Jaakko Piipponen paljastaa vaiettua sotahistoriaa. "Minut tuomittiin kuolemaan karkurina". Hymylehti 4/1997, 58–59.

Salonen, Pekka (1945) (=Kumenius, Otto)
Det spioneras i Helsingfors. En dramatisk skildring från det finska kontraspionagets kamp. Ocean. Stockholm 1945.

Sinitsyn, Jelisei T. (1995)
Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajanlausunto. Suom. Esa Adrian. Otava. Helsinki 1995.

Smirnov, Stefan (1996)
Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee. Tammi. Helsinki 1996.

Soine, Valentin (1962)
Kokemuksia hallintotoiminnasta, erityisesti oikeushallinnosta, Suomessa sotien 1939–40 ja 1941–45 aikana. SAL 1962, 411–420.

Tanner, Väinö (1952)
Suomen tie rauhaan 1943–44. Tammi. Helsinki 1952.

Tarkki, Uuno (1993)
Kaksi sotaa etulinjassa. Kirjayhtymä. Helsinki 1993.

Tiihonen, Taito (1990)
Mielipidevanki vuosimallia 1904. Suomalaisesta keskitysleiristä yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Kustannusliike Vavo. Helsinki 1990.

Turja, Ilmari (1984)
Tarinoita Suuresta Urhosta. Kirjayhtymä. Helsinki 1984.

Turja, Ilmari (1986)
Arkisto auki. Kirjayhtymä. Helsinki 1986.

Turja, Ilmari (1989)
Kumuri. Kahden everstin taistelu. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1989.

Turtiainen, Arvo (1978) [1946]

Ihminen n:o 503/42. Erään kokeen päiväkirja. Kolmas painos. Tammi. Helsinki 1978. (1. painos 1946)

Vainio, Väinö (1968)
Simon kahakka. Jääkärien ja santarmien välinen yhteenotto Simon Maaninkajärvellä 1916. Karisto. Hämeenlinna 1968.

Vilkuna, Kustaa (1962)
Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944. Toinen painos. Otava. Helsinki 1962.

Virolainen, Johannes (1989)
Siirtokarjalaiset 1941–44. Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö. Otava. Helsinki 1989.

Väre, Niilo (1990)
Meitä murtaneet ei piiskurit. Toim. Toivi Väre. WSOY. Helsinki, Porvoo, Juva 1990.

West, Luther C. (1977)
They Call It Justice. Command Influence and the Court-Martial System. The Viking Press. New York 1977.

Wirtanen, Atos (1964)
Pimeitä voimia vastaan. Kustannusosakeyhtiö Aalto. Helsinki 1964.

Wuolijoki, Hella (1944)
Enkä ollut vanki. Tuokiokuvia vankilasta. Tammi. Helsinki 1944.

Yrjönen, Seppo (1988)
Asessori Kauko Katila: "KRP:n ja LP:n lakkauttaminen olisi paha virhe". Haastattelija Seppo Yrjönen. Poliisimies 1/1988, 13–16.

Äikiä, Armas (1958)
Kallion leikkauksesta lapualaismullistukseen (1924–1930). Teoksessa Kipinästä tuli syttyi. Muistiinpanoja Suomen Kommunistisen Puolueen 40-vuotistaipaleelta. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö. Helsinki 1958. S. 87–170.

Julkaisemattomat

von Hellens, Erkki (esitelmä)
Esitelmä kokemuksista sodan ajan sotatuomarina. Pidetty Turun Ruotsalaisella klubilla ilmeisesti 1980-luvun lopulla.

Hyppönen, Viljo (1994)
Sodanajan "lautamiehenä". (Muistelma pikaoikeuden istunnosta vuonna 1944.) 29.11.1994.

Kärki, Usko (1988)
Muistelmia. Huhti-toukokuu 1988.

c. JULKAISTU TUTKIMUSKIRJALLISUUS JA -ARTIKKELIT

Aamuvuori, Tuula (1988)
Kuopion lääninvankilan historiikki. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1988.

Aarnio, Aulis (1989)
Laintulkinnan teoria. Yleisen oikeustieteen oppikirja. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1989.

Aarnio, Matti A. (1966)
Talvisodan ihme. Itärintaman venäläiskeskitykset ja suomalaisten torjuntavoitot. Gummerus. Jyväskylä 1966.

Aho, Timo (1981)
Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881–1978 vaikuttaneista tekijöistä. Teoksessa Suominen, Elina (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. S. 231–266.

Aho, Timo – Karsikas, Vuokko (1980)
Vankien taustaan ja vankilukuun liittyviä tilastoja 1881–1978. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 3/1980. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1980.

Ahonen, Markku (1986)
Poliittinen väkivalta Suomessa. Teoksessa Historian päivät 1985. Historiallinen Arkisto 88. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1986. S. 269–306.

Ahti, Martti (1987)
Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919. 2. painos. Weilin+Göös. Espoo 1987.

Ahti, Martti (1990)
Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, fascismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932. Otava. Helsinki 1990.

Ahto, Sampo (1980)
Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945. Kirjayhtymä. Helsinki 1980.

Ahto, Sampo (1982)
Saksan apu kesällä 1944. Teoksessa Suomi sodassa. Talvi- ja jatkosodan tärkeät päivät. Valitut Palat. Helsinki 1982. S. 376–377.

Ahto, Sampo (1990)
Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja n:o 17. 2. painos. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1990.

Ahto, Sampo (1991)
Talvisodan henkeä vastaan. Teoksessa Tuntematon sota. Uusia ja yllättäviä tapahtumia talvi- ja jatkosodan vuosilta. Valitut Palat. Helsinki 1991. S. 238–242.

Ahto, Sampo (1994a)
Sotapäiväkirjan malli. SAL 8/1994, 71.

Ahto, Sampo (1994b)
Toverikuria. Teoksessa Suomalainen korpisoturi. Taistelijan elämää talvi- ja jatkosodassa. Valitut Palat. Helsinki 1994. S. 179–181.

Ahtokari, Reijo (1969)
Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa "vaaran vuosina". Otava. Helsinki 1969.

Alanen, Pertti (1991)
Taistelut kesällä 1944. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.): Tuntemattoman sotilaan rykmentti. Jalkaväkirykmentti 8:n historia. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1991. S. 289–387.

Albrechtsen, Hans-Chr. (1992)
Tanskan poliisin vaikeat ajat. Teoksesssa Pohjolan poliisi kertoo 1992. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Arlöv (Ruotsi) 1992. S. 443–460.

Alftan, Robert (s.a.) [1992]
Glömda kapitel. Tammerfors 1918. Dokumentär skildring. Sahlgrens förlag. Otalampi s.a. [1992]
Alkio, Paavo (1977)
Kirjoituksia. Tuomarin kirjoituksia viideltä vuosikymmeneltä. Toim. Erkki Rintala. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, sarja C n:o 14. Vaasa 1977.
Andenæs, Johannes (1974)
Punishment and Deterrence. The University of Michigan Press. Ann Arbor 1974.
Andenæs, Johs. (1980)
Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen. Tanum-Norli. 2. opplag. Oslo 1980.
Andenæs, Johs. (1994)
Straffen som problem. Exil. S.l. 1994.
Andrén, Erik (1984)
Missä on veljesi? Suom. Heikki Kaskimies. Sahlgrenin kustannusliike. Otalampi 1984.
Antikainen, Tuure (1977)
Kammottava pitkäperjantai. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1977. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Kungsbacka (Ruotsi) 1977. S. 391–412.
Antikainen, Tuure (1979)
Eräs taksimurha. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1979. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Kungsbacka (Ruotsi) 1979. S. 407–418.
Antila, Olavi (1992)
Ratkaisun kesä 1944. Kirjaveteraanit. Raisio 1992.
Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik (1983)
Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 194. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1983.
Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik – Westling, Achilles (1964)
Elinkautinen kuritushuonerangaistus. Kriminologinen tutkimus elinkautisen kuritushuonerangaistuksen käytöstä sekä siihen tuomittujen tosiasiallisesta rangaistusajasta vankilassa ja uusintarikollisuudesta. Kriminologinen tutkimuslaitos, sarja A n:o 1. Helsinki 1964.
Appleman, John Alan (1954)
Military Tribunals and International Crimes. The Bobbs-Merrill Company. Indianapolis 1954.
Apunen, Osmo (1988)
Rajamaasta tasavallaksi. Teoksessa Suomen historia 6. Toinen painos. Weilin+Göös. Espoo 1988. S. 46–407.
Arimo, Reino (1981)
Suomen linnoittamisen historia 1918–1944. Otava. Helsinki 1981.
Arimo, Reino (1985)
Suomen sotilasjohdon osuudesta heimosotiin. Teoksessa Sotahistoriallinen Aikakauskirja 4. Sotahistoriallisen Seuran ja Sotatieteen laitoksen julkaisuja. Helsinki 1985. S. 24–69.
Aromaa, Kauko (1972)
Vähentynyt syyntakeisuus. Kriminologisen tutkimuslaitoksen julkaisu M:18.

Helsinki 1972.

Aromaa, Kauko (1986)
Mitä poliisi pelkää? Uusi Kriminaalihuolto 1/1986, 24–28.

Aron, Robert (1975)
Histoire de l'épuration. Volume II. Le monde de la presse, des arts, des lettres... 1944–1953. Librairie Arthème Fayard. Paris 1975.

Arosalo, Sirkka (1994)
Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä. Punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A vol. 428. Tampere 1994.

Avins, Alfred (1962)
The Execution of Private Slovik and Punishment for Short Desertion. The George Washington Law Review, vol. 30. 5/1962, 785–807.

Babington, Anthony (1993)
For the Sake of Example. Capital courts-martial 1914–1920. Leo Cooper. Revised edition. London 1993.

Backman, Eero (1976)
Rikoslaki ja yhteiskunta I. Teoreettinen erittely rikosoikeuden tieteenkäsityksistä 1800-luvulla ja sen konkretisointi moraalin, uskonnon ja rikoslain suhteisiin Suomessa vuosina 1894–1917. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 115. Vammala 1976.

Backman, Eero (1992)
Oikeustiede yhteiskuntatieteenä. Tutkimuksia oikeustieteen luonteesta erityisesti rikosoikeuden kannalta. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1992.

Bailey, William C. – Peterson, Ruth D. (1997)
Murder, Capital Punishment, and Deterrence: A Review of the Literature. Teoksessa The Death Penalty in America. Current Controversies. Ed. by Hugo Adam Bedau. Oxford University Press. New York, Oxford 1997. S. 135–161.

Barry, Donald D. – Williams, Eric J. (1997)
Russia's Death Penalty Dilemmas. Criminal Law Forum, vol. 8. 2/1997, 231–258.

Baryšnikov, N. I. – Baryšnikov, V. N. (1988)
Suomi II maailmansodassa. Käänt. Matti Mäki et al. VaVo. Vaasa 1988.

Bedau, Hugo Adam (1987)
Death is Different. Studies in the Morality, Law and Politics of Capital Punishment. Northeastern University Press. Boston 1987.

Bedau, Hugo Adam (1997)
A Reply to van den Haag. Teoksessa The Death Penalty in America. Current Controversies. Ed. by Hugo Adam Bedau. Oxford University Press. New York, Oxford 1997. S. 457–469.

Berglund, Egil André (1997)
Gjenopptagelse av straffesaker. En redegjøring for to kjente saker. Lov og Rett 3/1997, 155–175.

Beyer-Thoma, Herman (1990)
Vasemmisto ja vaaran vuodet. Suom. Marjaliisa Hentilä. Kirjayhtymä. Helsinki 1990.

Björne, Lars (1977)
"...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 117. Vammala 1977.

Blomstedt, Yrjö (1964)
Rikoslakireformin ensimmäiset vaiheet vuoden 1866 osittaisuudistuksiin saakka. Eripainos Historiallinen Arkisto 59:stä. Turku 1964.

Blomstedt, Yrjö (1987)
Viimeinen mestaus. Teoksessa Suomen historia 5. 2. painos. Weilin+Göös 1987. S. 158.

Borell, Klas (1989)
Disciplinära strategier. En historiesociologisk studie av det professionella militärdisciplinära tänkesättet, 1901–1978. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia 30. Uppsala 1989.

Botting, Douglas (1985)
In the Ruins of the Reich. George Allen & Unwin. Boston, Sydney 1985.

Bunyan, Tony (1976)
The History and Practice of the Political Police in Britain. Second edition. Julian Friedman Publishers. London 1976.

Bångerud, Rolf (1975)
Ruotsin viimeinen teloitus. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1975. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Kungsbacka (Ruotsi) 1975. S. 417–432.

Castberg, Frede (1954)
Soldater, partisaner og franktirører. En folkerettslig studie. Akademisk forlag. Oslo 1954.

Castrén, Erik (1954)
The Present Law of War and Neutrality. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, sarja B, nide 85. Helsinki 1954.

Castrén, Erik (1959)
Suomen kansainvälinen oikeus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 96. WSOY. Porvoo, Helsinki 1959.

Christenson, Ron (1986)
Political Trials: Gordian Knots in the Law. Transaction Books. New Brunswick (USA) 1986.

Clark, Roger S. (1997)
Nuremberg and Tokyo in Contemporary Perspective. Teoksessa The Law of War Crimes. National and International Approaches. Ed. by Timothy L. H. McCormack and Gerry J. Simpson. Kluwer Law International. The Hague/London/Boston 1997. S. 171–187.

Conners, Cynthia Swarthout (1982)
The Death Penalty in Military Courts: Constitutionally Imposed? University of California-Los Angeles (UCLA) Law Review, vol. 30. 2/1982, 366–404.

Conot, Robert E. (1983)
Justice at Nuremberg. Harper & Row. New York etc. 1983.

Dahl, Hans Fredrik (1987)
Dødsstraffen i Norge. Teoksessa Hannu Takala – Henrik Tham (red.): Krig og

moral. Kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig. Universitetsforlaget. Oslo etc. 1987. S. 193–209.

Dalberg-Larsen, Jørgen (1984)
Retsstaten, velfærdsstaten og hvad så? Sammenhænge mellem retsudvikling og samfundsudvikling set i et retssociologisk perspektiv. Akademisk Forlag. København 1984.

Eerola, Jari – Eerola, Jouni (1998)
Henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Omakustanne. Turenki 1998.

Ekberg, Henrik (1991)
Führerns trogna följeslagare – den finländska nazismen 1932–1944. Schildts. Ekenäs 1991.

Elfvengren, Eero (1997)
Suomen yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918–1925. Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitoksen julkaisusarja 1, julkaisuja 2. Helsinki 1997.

Ellilä, Reino (1960)
Liikennerikosten tutkintaopin perusteet. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 101. Suomen Lakimiesliiton kustannus. Vammala 1960.

Ellsworth, Phoebe C. – Gross, Samuel R. (1997)
Hardening of the Attitudes: Americans' Views on the Death Penalty. Teoksessa The Death Penalty in America. Current Controversies. Ed. by Hugo Adam Bedau. Oxford University Press. New York, Oxford 1997. S. 90–115.

Ericson, Walter (1985)
Paha ja odottamaton kuolema. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1985. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Göteborg 1985. S. 419–428.

Erkkilä, Veikko (1998)
Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin. Arator Oy. Helsinki 1998.

Ervo, Laura (1995)
Ylimmät prosessiperiaatteet. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijät. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1996.

Eugster, Jacob (1961)
La peine de mort dans le droit pénal militaire suisse. Revue Internationale de Criminologie et Police Technique 6/1961, 293–299.

Evans, Richard J. (1996)
Rituals of Retribution. Capital Punishment in Germany 1600–1987. Oxford University Press. Oxford 1996.

Fattah, Ezzat (1987)
To abolish or not to abolish the death penalty. A report on a painful question and a never-ending debate... Revue Internationale de Droit Pénal, vol. 58. 3e et 4e trimestres 1987. S. 799–819.

Favorin, Martti (1969)
Valtioneuvoston tiedotus- ja tarkastuselimet v. 1939–1948. Henkinen maanpuolustus, tutkimussarja n:o 3. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta. Helsinki 1969.

Flyghed, Janne (1987)

Statsfientlig verksamhet i Sverige under andra världskriget. Teoksessa Hannu Takala – Henrik Tham (red.): Krig og moral. Kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig. Universitetsforlaget. Oslo etc. 1987. S. 239–259.

Flyghed, Janne (1992)
Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget. Federativs. Stockholm 1992.

Flyghed, Janne (1997)
Säkerhetspolisen och det demokratiska samhället. Retfærd n:o 77, 2/1997, 13–26.

Forsberg, Tuomas (1998)
Toimiiko anteeksi antamisen politiikka? HS 6.11.1998, A 2.

Foster, R. F. (1989)
Modern Ireland 1600–1972. Penguin Books. London 1989.

Foucault, Michel (1980)
Tarkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka. Otava. Helsinki 1980.

Franck, Hans Göran – Nyman, Klas (1997)
Det barbariska straffet. BRÅ-rapport 1997:3. Stockholm 1997.

Friedrich, Jörg (1983)
Freispruch für die Nazi-Justiz. Die Urteile gegen NS-Richter seit 1948. Eine Dokumentation. Rowohlt Taschenbuch Verlag. Reinbek bei Hamburg 1983.

Frände, Dan (1989a)
Honkasalo ja totalitaaristen valtioiden rikosoikeusjärjestelmät. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 185. Helsinki 1989. S. 90–110.

Frände, Dan (1989b)
Den straffrättsliga legalitetsprincipen. Juridiska Föreningens i Finland publikationsserie n:o 52. Ekenäs 1989.

Frände, Dan (1994)
Allmän straffrätt. En introduktion. Publikationer från Institutionen för straff- och processrätt vid Helsingfors universitet A:9. Helsingfors 1994.

Garland, David (1990)
Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory. Clarendon Press. Oxford 1990.

Gihl, Torsten (1963)
Who is a Spy? Teoksessa Legal Essays. Festskrift til Frede Castberg i anledning av hans 70 årsdag 4. juli 1963. Universitetsforlaget. Halden (Norway) 1963. S. 230–240.

Grahl-Madsen, Atle (1978)
Dødsstraff i krigstid. Norsk Militært Tidsskrift 148 (1978), 435–459.

Gulbrandsen (1975)
Pyövelin viimeinen tehtävä Norjassa. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1975. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Kungsbacka (Ruotsi) 1975. S. 441–448.

van den Haag, Ernest (1997)
The Death Penalty Once More. Teoksessa The Death Penalty in America. Current Controversies. Ed. by Hugo Adam Bedau. Oxford University Press. New York, Oxford 1997. S. 445–456.

Haaparanta, Leila – Niiniluoto, Ilkka (1986)
Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja n:o 3. Helsinki 1986.
Haataja, Lauri (1988a)
Demokratian opissa. SKP, vaaran vuodet ja Neuvostoliitto. Tammi. Helsinki 1988.
Haataja, Lauri (1988b)
Puolustajien muistoja Kannaksen suurhyökkäyksestä. Tulimyrskyn veteraanit tietokoneen mittauksessa. HS 10.5.1988.
Haataja, Lauri (1996)
Vaitelias kolmas mies. Teoksessa Ragnar Nordström: Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö. Suomentanut ja huomautuksin varustanut Raimo-Ragnar Nordström. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1996. S. 11–27.
Haavio-Mannila, Elina – Peltonen, Eeva – Raitis, Riikka (1993)
Johdanto. Teoksessa Riikka Raitis – Elina Haavio-Mannila (toim.): Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1993.
Hahtela, Martti – Juutilainen, Antti – Salmela, Väinö (1987)
Taisteleva JR 9. Jalkaväkirykmentti 9 1941–1944. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö. Joensuu 1987.
Hakapää, Kari (1995)
Uusi kansainvälinen oikeus. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, sarja B n:o 24. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1995.
Halén, Harry (1986)
Kulkumiehiä. Suomalais-itämainen vieraskirja. Otava. Helsinki 1986.
Halsti, Wolf H. (1956)
Kesäsota 1941. Suomen sota 1939–1945 (toinen osa). Otava. Helsinki 1956.
Halsti, Wolf H. (1957)
Ratkaisu 1944. Suomen sota 1939–1945 (kolmas osa). Otava. Helsinki 1957.
Hannikainen, Lauri (1988)
Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law. Historical Development, Criteria, Present Status. Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja A, 1. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1988.
Hannikainen, Lauri (1992)
The Finnish Civil War 1918 and Its Aftermath. Teoksessa Implementing Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. The Case of Finland. Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht, Boston, London 1992. S. 8–40.
Hannula, Ilari (1981)
Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa 1881–1975. Teoksessa Suominen, Elina (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. S. 85–177.
Hanski, Raija (1990)
Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget. En folkrättslig studie. Åbo Akademi, Institutet för mänskliga rättigheter. Åbo 1990.
Hanski, Raija (1992)
The Second World War. Teoksessa Implementing Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. The Case of Finland. Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht, Boston, London 1992. S. 41–101.

Harinen, Olli (1992)
Sotilasjoukon kiinteys ja sotilasorganisaatio. Sotilassosiologian julkaisusarja A, n:o 7. Sotakorkeakoulu, Sotatieteen laitos. Helsinki 1992.
Harle, Vilho (1991)
Hyvä, paha, ystävä, vihollinen. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, tutkimuksia n:o 44. Rauhankirjallisuuden edistämisseura. Jyväskylä 1991.
Heikkinen, Antero (1974)
Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät. Gaudeamus. S.l. 1974.
Heinonen, Jukka (1971)
Sotilasorganisaation sosiologiset ongelmat. SAL 1971, 367–373.
Heiskanen, Raimo (1988a)
Päämajajohtoisen tiedustelun järjestely sodan aikana. Teoksessa Jatkosodan historia 1. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:1. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1988. S. 218–221.
Heiskanen, Raimo (1988b)
Tiedustelu talvisodan jälkeen. Teoksessa Jatkosodan historia 1. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:1. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1988. S. 188–190.
Heiskanen, Raimo (1989)
Saadun tiedon mukaan... Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945. Otava. Helsinki 1989.
Heiskanen, Raimo (1994)
Stella Polaris. Otava. Helsinki 1994.
Hemánus, Pertti (1966)
Helsingin sanomalehtien rikosaineisto. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 6. Tampere 1966.
Hemmer, Ragnar (1962)
Suomen oikeushistorian oppikirja I. Oikeuslähteiden, rikosoikeuden, prosessioikeuden ja ulosottotoimen historia pääpiirteittäin. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 46. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1962.
Hentilä, Seppo (1993)
Aatteet ja liikkeet. Teoksessa Jukka Nevakivi – Seppo Hentilä – Lauri Haataja: Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen. Finn Lectura. Loimaa 1993. S. 71–123.
Hentilä, Seppo (1996)
Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen, 1917–1944. Teoksessa Osmo Jussila – Seppo Hentilä – Jukka Nevakivi: Suomen poliittinen historia 1809–1995. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. 1996.
Henttonen, Antti (1993)
Marskin inkeriläisritari. Mikko Pöllä kaukopartiomatkoilla. Painatuskeskus. Helsinki 1993.
Henttonen, Antti – Lappalainen, Matti (1991)
Tuolla puolen Syvärin. Rajajääkäripataljoona 4 jatkosodassa. Otava. Helsinki 1991.
Herlin, Ilkka (1993)
Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Otava. Helsinki 1993.

Heuman, Maths (1969)
Några anteckningar kring dödsstraffet. Svensk Juristtidning (54) 1969, 253–269.
Hidén, Mikael (1969)
Kirjeenvaihdon vapaus ja laitokset. HM 12 § ympäriltä virinneitä perusoikeusajatuksia. I–II. JFT 1969, 244–258, 311–330.
Hietanen, Silvo (1989a)
Kohti kansanvaltaista poliittista järjestelmää. Teoksessa Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1989. S. 46–67.
Hietanen, Silvo (1989b)
Maanpuolustus ja yhtenäistyvä kansakunta. Teoksessa Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1989. S. 68–85.
Hietanen, Silvo (1989c)
Suomi hakee paikkaansa. Teoksessa Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1989. S. 24–37.
Hietanen, Silvo (1990)
Oikeusvaltiosta hallintovaltioksi – hallinto sotavuosien Suomessa. Teoksessa Kansakunta sodassa. 2. Vyö kireällä. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1990. S. 104–126.
Hietanen, Silvo (1992)
Rikollisuus ja alkoholi sota-ajan yhteiskunnassa. Teoksessa Kansakunta sodassa. 3. Kuilun yli. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1992. S. 158–183.
Hietanen, Silvo (1996)
Suomi syksyllä 1944. Teoksessa Sodasta rauhaan. Suomen sotahistorian komission julkaisuja VI. Helsinki 1996. S. 109–115.
Hietanen, Veikko (1991)
"Saksalainen paras sotilas, suomalainen paras sotija". HS 8.12.1991, A 2.
Hietaniemi, Tuija (1989)
Valtiollinen poliisi ja talvisota. Teoksessa Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos. Helsinki 1989. S. 65–84.
Hietaniemi, Tuija (1992)
Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 166. Helsinki 1992.
Hietaniemi, Tuija (1995)
Totuuden jäljillä. Suomalaisen rikospoliisin taival. Keskusrikospoliisi. Helsinki 1995.
Hiitonen, Ensio (1953)
Vääryyttä oikeuden valekaavussa. Vapaa Pohjola. Hyvinkää 1953.
Hiltunen, Reino (1989)
Sotavankien tie terveystarkastuksen valossa. Teoksessa Muistatko... Sotavangit r.y. 1969–1989. Jyväskylä 1989. S. 22–98.
Hirvonen, Ari (1994)
Miksi ei rikosoikeus! Abolitionismi vaihtoehtona rankaisemiselle. Teoksessa Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Toim. Ari Hirvonen. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:8. Helsinki 1994. S. 83–114.

Hoffman, Karl Heinz – Mayr-Arnold, Otto (1959)
Okänd armé. De europeiska motståndsrörelsernas historia. Övers. Bertil Larsson. Hörsta förlag. Stockholm 1959.
Honkasalo, Brynolf (1962)
Suomen rikosoikeus. Erityinen osa III. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino Ellilä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 114. Helsinki 1962.
Honkasalo, Brynolf (1965)
Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Ensimmäinen osa. Toinen painos. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 28. Helsinki 1965.
Honkasalo, Brynolf (1969)
Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Kolmas osa. Toinen painos. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino Ellilä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja n:o 58. Helsinki 1969.
Hood, Roger (1996)
The Death Penalty. A World-wide Perspective. Second Revised and Updated Edition. Clarendon Press. Oxford 1996.
Hovi, Olavi – Joutsamo, Timo (1971)
Suomalaiset heimosoturit Viron vapaussodassa ja Itä-Karjalan heimosodissa vuosina 1918–1922. Vapaaehtoisten taustan ja lähtömotiivien tarkastelua. Teoksessa Turun historiallinen arkisto XXIV. Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja XXIV. Turku 1971. S. 107–180.
Huie, William Bradford (1954)
The Execution of Private Slovik. The hitherto secret story of the only American soldier since 1864 to be shot for desertion. Jarrolds Publishers. London 1954.
Hyvämäki, Lauri (1954)
Vaaran vuodet 1944–48. Otava. Helsinki 1954.
Hyvämäki, Lauri (1983)
Lista 1:n vangit. Vaaran vuosina 1944–48 sotarikoksista vangittujen suomalaisten sotilaiden tarina. Toim. Hannu Rautkallio. 2. painos. Weilin+Göös. Espoo 1983.
Hyvärinen, Merja (1994)
Kuolemanrangaistus 1990-luvun maailmassa. Teoksessa Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Toim. Ari Hirvonen. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:8. Helsinki 1994. S. 147–162.
Hyvönen, Antti (1971)
SKP:n maanalaisuuden vuodet. Suomen työväenliikkeen historiaa 1920–1930-luvuilla. Kansankulttuuri. Helsinki 1971.
Ihmisten johtaminen sodassa (1998)
Ihmisten johtaminen sodassa. Kyselytutkimus viime sotien veteraanien kokemuksista. Suomen Reserviupseeriliitto. Helsinki 1998.
Immonen, Kari (1987)
Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Otava. Helsinki 1987.
Ingleton, Roy (1994)
The Gentlemen at War. Policing Britain 1939–45. Cranborne Publications. Kent 1994.

Innocence and the Death Penalty (1997)
Innocence and the Death Penalty: Assessing the Danger of Mistaken Executions. Teoksessa The Death Penalty in America. Current Controversies. Ed. by Hugo Adam Bedau. Oxford University Press. New York, Oxford 1997. S. 344–360.

Isaksson, Arne (1986)
Oikeus on vallan renki. Oikeusturvallisuus Suomessa vv. 1918–1950. Omakustanne. Bollstabruk 1986.

Jaakkola, Risto (1986)
Veli Verkko. Moraalistatistikko ja Suomen ensimmäinen kriminologi. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 81. Helsinki 1986.

Jaakkola, Risto – Tham, Henrik (1989)
Traditional Crime in Scandinavia during the Second World War. Teoksessa Crime and Control in Scandinavia during the Second World War. Scandinavian Studies in Criminology, vol. 10. Ed. by Hannu Takala – Henrik Tham. Norwegian University Press, The Scandinavian Research Council for Criminology. Oslo 1989. S. 37–68.

Jatkosodan historia 6 (1994)
Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994.

Jelin, Lev (1992)
Talvisodan neuvostovangit Stalinin leireille. Suomen palauttamien sotilaiden uskotaan joutuneen surmatuiksi kotimaassaan. HS 26.6.1992, B 3.

Jonkka, Jaakko (1991)
Syytekynnys. Tutkimus syytteen nostamiseen vaadittavan näytön arvioinnista. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 187. Vammala 1991.

Jonkka, Jaakko (1992)
Rikosprosessioikeuden yleisistä opeista. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:6. Helsinki 1992.

Julkunen, Martti (1982)
Taistelutahto ristipaineissa. Teoksessa Jatkosodan kujanjuoksu. Toim. Olli Vehviläinen. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1982. S. 120–136.

Julkunen, Martti (1990)
Toiveiden ja todellisuuden noidankehä – suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941–1944. Teoksessa Kansakunta sodassa. 2. Vyö kireällä. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1990. S. 222–246.

Junila, Marianne (1984)
Saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten siviilien suhteet Pohjois-Suomessa jatkosodan aikana. Teoksessa Totto XIV. Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Toton julkaisu. Rovaniemi 1984. S. 130–197.

Junkkari, Tuomo (1994)
Vanginvartijan ampuma-aseenkäyttö. Vankeinhoidon koulutuskeskus, opetusmoniste 3/1994. Helsinki 1994.

Junttila, P. (1955)
Eräitä näkökohtia taistelutehon laskemiseen vaikuttaneista tekijöistä sodan 1941–44 aikana. Teoksessa Tiede ja Ase. Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu n:o 13. Mikkeli 1955. S. 12–48.

Juntunen, Alpo (1983)

Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 3. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1983.

Jussila, Osmo (1990)
Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. WSOY. Porvoo – Helsinki – Juva 1990.

Jussila, Osmo (1992)
Punainen paperipeto. HAik 1/1992, 67–72.

Jussila, Osmo (1994)
Suomen neuvostoystävät Valpon ja neuvostovasaran välissä. HAik 2/1994, 164–169.

Jutikkala, Eino (1997)
Valtion Tiedoituslaitoksen salainen sotakronikka. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1997.

Juutilainen, Antti (1993)
Nuoren jääkärin tie. Jääkäripataljoona 6 1943–1944. JP 6:n historiatoimikunta. Riihimäki 1993.

Juutilainen, Antti (1994)
Ilomantsi – lopultakin voitto. Ryhmä Raappanan taistelut 26.7.–13.8.1944. Sotahistoriallisen Seuran julkaisuja VII. Rauma 1994.

Juutilainen, Antti (1995)
Jatkosodan ajan maavoimien joukko-osastohistoriat. Teoksessa Sotahistoriallinen Aikakauskirja 14. Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon julkaisuja. Helsinki 1995. S. 218–259.

Juutilainen, Antti (1997)
Rinta rinnan. Suomenruotsalaisten joukkojen sotatiet 1939–1944. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1997.

Jäntti, Lauri (1966)
Kannaksen suurtaisteluissa kesällä 1944. 4. painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1966. (1. painos 1955.)

Järvinen, Y. A. (1950)
Jatkosodan taistelut. Jatkosodan taktiikkaa ja tapahtumia. WSOY. Porvoo, Helsinki 1950.

Jääskeläinen, Petri (1997)
Syyttäjä tuomarina. Rikos- ja prosessioikeudellinen tutkimus seuraamusluonteisen syyttämättä jättämisen ja rangaistusmääräysmenettelyn ehdoista Suomessa ja Ruotsissa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 213. Helsinki 1997.

Kaihovaara, Pirjo (1995)
Elämäkerrat kontrollissa. Työväentutkimus 1995, 30–32.

Kaimio, Yrjö (1994)
Heimokansat ja ulkomaalaiset vapaaehtoiset Suomea puolustamassa. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994. S. 277–280.

Kalela, Jorma (1993)
Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista. Turun

yliopisto, poliittinen historia. Julkaisuja C:44. Turku 1993.

Kalemaa, Kalevi (1989)
Elvi Sinervo – vuorellenousija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 513. Helsinki 1989.

Kalemaa, Kalevi (1992)
Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sörnäisten tyttö. Poliittinen elämäkerta. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1992.

Kangas, Urpo (1985)
Kansallissosialistinen oikeusajattelu ja sen herättämät reaktiot Suomessa. Tutkimushanke Suomalaisen oikeusajattelun perusteet, julkaisuja n:o 4. Turun yliopisto. Turku 1985.

Kangas, Uuno (1977)
Paavo Alkio 75-vuotias. Teoksessa Paavo Alkio: Kirjoituksia. Tuomarin kirjoituksia viideltä vuosikymmeneltä. Toim. Erkki Rintala. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, sarja C n:o 14. Vaasa 1977. S. 7–12.

Kansanaho, Erkki (1991)
Papit sodassa. WSOY. Porvoo, Helsinki, 1991.

Kansanvallasta... (1970)
Kansanvallasta ja sen toteutumisesta lainkäytössä. 70-vuotiaan Urho Kaleva Kekkosen ajatuksia ajankohtaisista kysymyksistä. LM 6/1970, I–XXI.

Karvonen, Ari (1985)
Oulun lääninvankilan historiikki. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1985.

Keijzer, Nico (1978)
Military Obedience. Sijthoff & Noordhoff. Alphen aan den Rijn (The Netherlands) 1978.

Keinonen, Yrjö (1963)
Sotilaallisesta kurista sodan ja rauhan aikana. SAL 1963, 64–71.

Keisu, Pirjo (1987)
Jaksot kirjoituksessa Keisu, Pirjo – Wagner-Prenner, Marianne: Syyntakeettomuus ja mielentilalausunnot vuosina 1925–1980. Teoksessa Syyntakeettomuuden määräytyminen ja kriminaalipotilaat. Lääkintöhallituksen julkaisuja n:o 97. Helsinki 1987. S. 18–122.

Kekkonen, Jukka (1987)
Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 172. Vammala 1987.

Kekkonen, Jukka (1988)
Mitä oikeushistoria on? LM 4/1988, 355–360.

Kekkonen, Jukka (1989)
Allan Serlachius kriminaalipoliitikkona. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 185. Helsinki 1989. S. 148–162.

Kekkonen, Jukka (1991a)
Autonomian ajan rikosoikeus. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.): Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Gaudeamus. Jyväs-

kylä 1991. S. 258–269.
Kekkonen, Jukka (1991b)
Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1991.
Kekkonen, Jukka (1993)
Valtiorikosoikeuksien toiminta Suomessa sisällissodan jälkeen; 75 vuotta massaoikeudenkäynneistä. LM 6/1993, 811–823.
Kekkonen, Jukka (1994a)
Tutkija, tuomari, poliitikko; vastaus Hannu T. Klamille. LM 1/1994, 67–68.
Kekkonen, Jukka (1994b)
Lyhyt kommentti Hannu T. Klamille (LM 2/1994). LM 4/1994, 500.
Kekkonen, Jukka (1994c)
Hannu T. Klami ja Suomen sisällissodan jälkiselvittelyt. HAik 3/1994, 259–262.
Kekkonen, Jukka (1995)
Vielä kerran Klamille. HAik 1/1995, 67.
Kekkonen, Jukka (1996a)
Oikeuspolitiikan suuret murrokset itsenäisen Suomen historiassa. Oikeus 1996:3, 197–206.
Kekkonen, Jukka (1996b)
Poliittinen rikollisuus Suomessa vuosina 1918–1939. Teoksessa Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Toim. Sari Forsström. Studia Historica Helsingiensis. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1996. Helsinki 1996. S. 227–242.
Kekkonen, Jukka (1996c)
Sotasyyllisyys ja kansakunnan muisti. HS 10.3.1996, A 2.
Kekkonen, Jukka (1997)
Diktatuurista demokratiaan: Menneisyys oikeudellisena ja poliittisena kysymyksenä. Teoksessa Jukka-Pekka Takala – Kimmo Nuotio (toim.): Ymmärtäminen ja oikeudellinen vastuu. Edita. Helsinki 1997. S. 151–161.
Kekkonen, Jukka (1998)
Suomen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998. Teoksessa Suomen oikeuskulttuurin suuri linja. Suomalainen Lakimiesyhdistys 100 vuotta. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, C-sarja n:o 32. Helsinki 1998. S. VIII, 1–183.
Kekkonen, Jukka – Pohjonen, Soile (1984)
Rangaistukset – yhteiskunnan peili. Suomen Kuvalehti 36/7.9.1984, 54–55.
Kekkonen, Jukka – Ylikangas, Heikki (1982)
Vapausrangaistuksen valtakausi. Nykyisen seuraamusjärjestelmän historiallinen tausta. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja 1/1982. Helsingin yliopisto 1982.
Kekkonen, Jukka – Ylikangas, Heikki (1983)
Ankaran kriminaalipolitiikan syyt. Oikeus 1983:3, 189–190.
Kekkonen, Jukka – Ylikangas, Heikki (1986)
Sekoilevaa selittämistä. Näkökohtia keskusteluun kelvollisen selittämisen ehdoista. Oikeus 1986:1, 41–45.
Kemppinen, Jukka (1990)
Oikeus kulttuuri-ilmiönä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/1990.

Valtion painatuskeskus. Helsinki 1990.

Kemppinen, Jukka (1992)
Tätä kaikki asianomaiset noudattakoot. Korkein oikeus, ihmiset ja yhteiskunta 1918–1990. VAPK-kustannus. Helsinki 1992.

Kesseli, Pasi (1994)
Sotapoliisitoiminta. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994. S. 273–276.

Ketonen, Oiva (1983)
Kansakunta murroksessa. Kesää 1918 ja sen taustaa. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1983.

Kettunen, Kyösti (1990)
Vankilapapin murha Turun lääninvankilassa. Vankilavirkailija 3/1990, 40–41.

Kilkki, Pertti – Pohjanpää, Heikki (1991)
Suomen ratsuväen historia. II osa. Ratsuväki Suomen sodissa 1939–1944. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXVIII. Uudenmaan Rakuunarykmentin säätiö. Vammala 1991.

Killinen, Kullervo (1983)
Miekka tuppeen. Poliittisen ja sotilaallisen johdon dualismi Suomen sodissa 1939–1944. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1983.

Kilpinen, Matti (1995)
Helsingin ensimmäiset aseelliset rahalaitosryöstöt vuonna 1906. Rikospoliisi 5–6/1995, 40–41.

Kish, John (1995)
International Law and Espionage. Ed. by David Turns. Martinus Nijhoff Publishers, Kluwer Law International. The Hague 1995.

Klafkowski, Alfons (1968)
Les conséquences juridiques de la seconde guerre mondiale et le problème allemand. Éditions Interpress. Varsovie 1968.

Klami, Hannu Tapani (1977a)
Arvostelu kirjasta Lars Björne: "...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." LM 4–5/1977, 468–485.

Klami, Hannu Tapani (1977b)
Oikeustaistelijat. Suomen oikeustiede Venäjän vallan aikana. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1977.

Klami, Hannu Tapani (1986)
Historiallisista selityksistä. Oikeus 1986:4, 358–361.

Klami, Hannu Tapani (1993)
Laillisuuden pohjakosketus. Kommentteja Jukka Kekkosen ajatuksiin vapaussodan jälkeisistä massaoikeudenkäynneistä. LM 8/1993, 1211–1215.

Klami, Hannu Tapani (1994a)
Lyhyt vastaus Jukka Kekkoselle (LM 1/1994). LM 2/1994, 193–194.

Klami, Hannu Tapani (1994b)
Poliittisten oikeudenkäyntien tutkimisesta. HAik 2/1994, 143–154.

Klami, Hannu Tapani (1994c)
Minkä haaksirikko. HAik 4/1994, 336–337.

Klefström, Kalevi (1994)

Oikeudenhoito. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994. S. 268–272.

Koch, Arnd (1998)
Die Todesstrafe in der DDR. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenshaft, 110. Band. 1/1998, 89–113.

Koch, Henning (1994)
Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder 1932–1945. Gyldendal. Haslev (Danmark) 1994.

Kontula, Osmo (1996)
Poikkeusolojen rikollisuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 132, Rikoksentorjunnan neuvottelukunnan julkaisu 4. Helsinki 1996.

Kopra, Tauno (1969)
Taistelujen tie. Teoksessa Sininen Prikaati 1941–1944 (toim. Aimo Kaliva et. al.). Sinisen prikaatin muistosäätiö. Helsinki 1969. S. 11–111.

Korte, Olavi (1964)
Eri rangaistuslajien käyttömahdollisuuksista sodan aikana. SAL 1964, 388–391.

Koskimaa, Matti (1993)
Veitsen terällä. Vetäytyminen Länsi-Kannakselta ja Talin-Ihantalan suurtaistelu kesällä 1944. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1993.

Koskimaa, Matti (1996)
Tyrjän Rykmentti. JR 7:n ja Er.P 12:n taistelut jatkosodassa. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1996.

Kosonen, Matti (1990)
Jatkosodan desanttitoimintaa: Neuvostokoneet suomalaisansaan. Suomen Sotilas 6/1990, 41–43.

Kosonen, Matti (1994)
Etsivä keskuspoliisi/Valtiollinen poliisi ja sotilaallinen valvonta Suomessa 1918–1945. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 118–127.

Kostiainen, Auvo (1983)
Santeri Nuorteva – kansainvälinen suomalainen. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 120. Helsinki 1983.

Kostiainen, Auvo (1988)
Loikkarit. Suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon. Otava. Helsinki 1988.

Kraemer, Olai (1974)
Kallis leivänpala. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1974. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Kungsbacka (Ruotsi) 1974. S. 409–422.

Kremnitzer, M. (1987)
Capital punishment – a few remarks from the Israeli perspective. Revue Internationale de Droit Pénal, vol. 58. 3e et 4e trimestres 1987. S. 475–483.

Kronlund, Jarl (1988)
Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Koonnut Jarl Kronlund. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1988.

Kujala, Antti (1981)
Suomalaiset vallankumousjärjestöt ja poliittinen rikollisuus 1906–1908. HAik 2/1981, 106–124.
Kujala, Antti (1995a)
Venäjän hallituksen suunnitelmat Suomen palauttamisesta järjestykseen vuosina 1907–1914. HAik 4/1995, 291–299.
Kujala, Antti (1995b)
Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 194. Helsinki 1995.
Kujansuu, Juha (1996)
Neuvostoupseerit sotavankeina Suomessa 1941–1944. Ankeita oloja, työntekoa ja eriseuraisuutta. SAL 11/1996, 56–63.
Kulomaa, Jukka (1984a)
Karkuruus ei ratkaissut jatkosodan taistelujen lopputulosta. HS 2.9.1984, 2.
Kulomaa, Jukka (1989)
Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 148. Helsinki 1989.
Kulomaa, Jukka (1991)
Huhtiniemen mysteeri – paljastus vai uutisankka Kannaksen karkureiden kohtalosta? SAL 1/1991, 58–60.
Kulomaa, Jukka (1995)
Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Painatuskeskus. Helsinki 1995.
Kulomaa, Jukka (1996)
Kesän 1944 karkuriteloitukset huhujen ja asiakirjatietojen valossa. HAik 1/1996, 21–25.
Kulomaa, Jukka – Lindstedt, Jukka (1995)
Sotilaskarkuruutta selvennetään. HS 11.10.1995, A 15.
Kumanjov, G. A. (1991)
Vuosien 1939–40 neuvostoliittolais-suomalaisen sodan ("talvisodan") tapahtumat uusien lähestymistapojen ja dokumenttien näkökulmasta. Teoksessa Talvisota, Suomi ja Venäjä. S. 253–273.
Kuusi, Matti (1991)
Erkki Partanen. Teoksessa Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa. AKS:läinen elämäkerrasto. Toimittaneet Matti Kuusi ja Ville-Paavo Aitola. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1991. S. 254–257.
Kuusikko, Kirsi (1996)
Laiton Lappi, laiton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921–1944. Studia Historica Septentrionalia. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi 1996.
Kylä-Marttila, Veikko (1986)
Kysymys kuolemanrangaistuksesta autonomian ajan valtiopäivillä vuosina 1863–1888. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu n:o 13. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1986.
Kyntäjä, Timo – Laitinen, Ahti (1983)
Oikeussosiologia. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1983.

Kysymys purusta syytetyn vahingoksi (1963)
LM 1963, 668–670.
Käkelä, Erkki (1994)
Ruben Lagus – panssarikenraali. Kenraalimajuri Ernst Ruben Laguksen henkilöhistoria. Panssarikilta ry. Jyväskylä 1994.
Lackman, Matti (1985)
Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939. Pohjoinen. Oulu 1985.
Lackman, Matti (1986a)
Etsivän keskuspoliisin aineisto kommunismin tutkimuksissa. HAik 1/1986, 45–49.
Lackman, Matti (1986b)
Kommunistien salainen toiminta Kainuussa 1918–1944. Teoksessa Reijo Heikkinen – Matti Lackman: Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia. Kainuun työväenliikkeen historiatoimikunta. Kajaani 1986. S. 295–369.
Lackman, Matti (1994)
Etsivä keskuspoliisi 1919–1937. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 11–100.
Lahti, Raimo (1979)
Oikeustieteen lisensiaatti Lars Björnen väitöskirjasta "'...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...' Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939" (1977) tiedekuntaneuvoston jäsenenä 2.5.1977 annettu lausunto. Teoksessa Raimo Lahti: Rikosoikeudellisia lausuntoja 1977–1979. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos, rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A n:o 11. Turku 1979. S. 1–9.
Lahti, Raimo (1984)
Sotilasoikeudenhoidon uudistuksesta kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden yleisten periaatteiden kannalta. Teoksessa Sotilasoikeudenhoidon uudistaminen I: esitelmiä, lainsäädäntöaineistoa. Oikeusministeriön oikeushallinto-osaston julkaisusarja 4/83. Helsinki 1984. S. 9–22.
Laine, Antti (1982a)
Neuvostoliiton desantit Suomen kotirintamalla. Teoksessa Suomi sodassa. Talvi- ja jatkosodan tärkeät päivät. Valitut Palat. Helsinki 1982. S. 320–321.
Laine, Antti (1982b)
Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Otava. Helsinki 1982.
Laine, Antti (1990)
Sotavankina Suomessa. Teoksessa Kansakunta sodassa. 2. Vyö kireällä. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1990. S. 86–89.
Laitinen, Kai (1993)
Mustan lipun ritari. Örnulf Tigerstedt yritti kääntää historian kulkua. HS 31.10. 1993, B 2.
Lappalainen, Jussi T. (1981)
Punakaartin sota 1. Punaisen Suomen historia 1918. Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1981.

Lappalainen, Niilo (1988)
Viipurinlahti kesällä 1944. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1988.
Lappalainen, Niilo (1989)
Äänisen rannoilla. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1989.
Lappalainen, Niilo (1992)
Valkeasaari murtuu. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1992.
Lappalainen, Niilo (1993)
Kuuterselkäkin murtui. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1993.
Lappalainen, Niilo (1994)
Ihantala kesti. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994.
Lappalainen, Niilo (1997)
Aselevon jälkeen. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1997.
Lappi-Seppälä, Tapio (1982)
Teilipyörästä terapiaan. Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9/1982. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki 1982.
Lappi-Seppälä, Tapio (1987)
Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 173. Vammala 1987.
Lappi-Seppälä, Tapio (1994)
Miksi rikosoikeus? Teoksessa Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Toim. Ari Hirvonen. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:8. Helsinki 1994. S. 19–82.
Lappi-Seppälä, Tapio (1998)
Kriminaalipolitiikka – rikosoikeuspolitiikka. LM 8/1998, 1285–1308.
Lauerma, Matti (1966)
Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. WSOY. Porvoo 1966.
Lehén, T. (1958)
Puolueen syntyvaiheet (1918–1919). Teoksessa Kipinästä tuli syttyi. Muistiinpanoja Suomen Kommunistisen Puolueen 40-vuotistaipaleelta. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö. Helsinki 1958. S. 7–52.
Lehtonen, Irma (1994)
Oikeudesta ja juristeista "kolmannessa valtakunnassa". LM 5/1994, 706–714.
Leimu, Pekka (1985)
Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. Kansatieteellinen arkisto 33. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1985.
Leino, Olle (1976)
Martta Koskisen tapaus. Suom. Eero Mänttäri. Suunta n:o 28. Otava. Helsinki 1976.
Leppänen, Veli-Pekka (1994)
Ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951. SKP:n Helsingin Piirijärjestö, Kansan Sivistystyön Liitto. Tampere 1994.
Lilly, J. Robert (1995)
Military Executions During WWII: the Case of David Cobb. American Journal of Criminal Justice, vol. 20. 1/1995, 89–104.

Lilly, J. Robert (1996)
Dirty Details: Executing U.S. Soldiers During World War II. Crime & Delinquency, vol. 42. 4/1996, 491–516.
Lilly, J. Robert – Thomson, J. Michael (1997)
Executing US Soldiers in England, World War II. Command Influence and Sexual Racism. British Journal of Criminology, vol. 37. 2/1997, 262–288.
Lindman, Sven (1968)
Eduskunnan aseman muuttuminen 1917–1919. Suomen kansanedustuslaitoksen historia VI. Eduskunnan historiakomitea. Helsinki 1968.
Lindstedt, Jukka (1993)
Huhtiniemen salahaudat – tarua vai totta? Etelä-Saimaa 1.5.1993, 4.
Lindstedt, Jukka (1994a)
Bulgarialaisten desanttien tarina. SAL 12/1994, 62–63.
Lindstedt, Jukka (1994b)
Voiton synkkä varjo. Teoksessa Antti Juutilainen: Ilomantsi – lopultakin voitto. Ryhmä Raappanan taistelut 26.7.–13.8.1944. Sotahistoriallisen Seuran julkaisuja VII. Rauma 1994. S. 144–145.
Lindstedt, Jukka (1995a)
Pikaoikeudesta ei pitäviä todisteita. HS 9.7.1995, A 13.
Lindstedt, Jukka (1995b)
Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941. LM 6/1995, 1045–1065.
Lindstedt, Risto (1995)
Tuomittujen divisioonat. Suomen Kuvalehti 49/1995, 38–42.
Lounela, Pekka – Kassila, Matti (1987)
Kahden naisen sota. Vuosisadan vakoilutarina. Pekka Lounelan kertomana Matti Kassilan aineiston pohjalta. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1987.
Lukkari, Matti (1984)
Asekätkentä. Otava. Helsinki 1984.
Lukkari, Matti (1992)
Asekätkentä. Kolmas painos. Otava. Helsinki 1992.
Luostarinen, Heikki (1986)
Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö. Vastapaino. Tampere 1986.
Lång, K. J. (1987)
Esipuhe teoksessa Jussi Nuorteva: Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Valtion painatuskeskus. Helsinki 1987. S. 5–8.
Magnussen, Svein – Overskeid, Geir (1998)
Påliteligheten av øyenvitneforklaringer. Lov og Rett 7/1998, 387–419.
Magnusson, Thomas – Rosenfeldt, Niels Erik – Weibull, Jörgen (1995)
Toinen maailmansota. Suom. Kirsti ja Arto Ingervo. Teoksessa Ensimmäinen ja toinen maailmansota. Otava. Helsinki 1995.
Majanen, Martti (1979)
Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Rikosoikeudellinen tutki-

mus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 140. Vammala 1979.

Manninen, Ohto (1974)
Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 95. Helsinki 1974.

Manninen, Ohto (1981)
Mannerheim ja punavangit. HAik 3/1981, 195–206.

Manninen, Ohto (1994)
Molotovin cocktail – Hitlerin sateenvarjo. Toisen maailmansodan historian uudelleenkirjoitusta. Kleio ja nykypäivä -sarja. Painatuskeskus. Helsinki 1994.

Manninen, Ohto (1995)
Voittajat, häviäjät ja selviytyjät. HAik 1/1995, 1–2.

Manninen, Ohto (1996)
Raatteen tilinpäätös puna-armeijassa 1940. SAL 10/1996, 29–31.

Manninen, Ohto (1998)
Totuuskomissioita. HAik 1/1998, 1–2.

Marchesi, Antonio (1996)
The death penalty in wartime: arguments for abolition. Revue International de Droit Pénal, vol. 67. 1e et 2e trimestres 1996, 319–331.

Martikainen, Tyyne (1998)
Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaanihyökkäysten kohteina. Omakustanne. Kemi 1998.

Maser, Werner (1977)
Nürnberg. Tribunal der Sieger. Econ Verlag. Düsseldorf – Wien 1977.

Matikainen, Jaana (1988)
Suomi ja vuoden 1966 ihmisoikeussopimukset. Raportti Suomen osallistumisesta kansainväliseen lainsäädäntöyhteistyöhön. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 90. Helsinki 1988.

Maunula, Jyrki (1988)
Sotamies Oksasen kunnianpalautus. Karkurina 1944 teloitettu sotilas pääsi lopulta Hausjärven sankarivainajien rinnalle. HS 28.2.1988, B 4.

Messerschmidt, Manfred – Wüllner, Fritz (1987)
Die Wehrmachtjustiz im Dienste des Nationalsozialismus. Zerstörung einer Legende. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden 1987.

Meuronen, Martti (1988)
Teloitettujen ruumiit Huhtiniemen salahaudoissa. Lappeenrantalainen 30.12.1988, 8.

Meuronen, Martti (1989a)
500–600 teloitettua. Käsky ylipäälliköltä. Lappeenrantalainen 5.1.1989, 8–9.

Meuronen, Martti (1989b)
Vielä Huhtiniemen teloituksista. Lappeenrantalainen 13.1.1989, 2.

Meuronen, Martti (1989c)
Todisteet Huhtiniemen haudoissa? Lappeenrantalainen 17.3.1989, 9.

Mielonen, Erkki (1968)

Pelko ja pakokauhu. Henkinen paine sodassa. Kauppiaitten Kustannus. Helsinki 1968.

Miettinen, Martti (1989)
Itsenäisyytemme ensimmäisten vuosien kuva korkeimman oikeuden ratkaisuissa. Teoksessa Juhlajulkaisu-Festskrift Curt Olsson 1919.28/9.1989. Juridiska Föreningen i Finlands publikationsserie n:o 54. Helsingfors 1989. S. 246–255.

Miikkulainen, Kimmo – Suominen, Elina (1981)
Vankeinhoito ja lehdistö 1946–78. Teoksessa Suominen, Elina (toim.): Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Helsinki 1981. S. 267–324.

Modéer, Kjell Å. (1996a)
Rättshistorieämnets uppgifter. Reflektioner inför ett rätts- och forskningspolitiskt paradigmskifte. Svensk Juristtidning 7/1996, 524–548.

Modéer, Kjell Å. (1996b)
Det tredje riket inför rättshistorien. En litteraturöversikt. Svensk Juristtisdning 2/1996, 108–148.

Moisala, U. E. – Alanen, Pertti (1988)
Kun hyökkääjän tie suljettiin. Neuvostoliiton suurhyökkäys kesällä 1944 Karjalan kannaksella veteraanitutkimuksen ja neuvostolähteiden valossa. Otava. Helsinki 1988.

Munk-Pedersen, R. (1972)
Kuolemantuomio vuosisadan vaihteessa. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1972. Pohjolan poliisin urheiluliitto. S.l. 1972. S. 453–460.

Myhrberg, Pertti (1978)
Rikos- ja prosessioikeuden kehitys Suomessa. Suomen Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1978.

Müller, Ingo (1987)
Furchtbare Juristen. Die unbewältigte Vergangenheit unserer Justiz. Kindler Verlag. München 1987.

Müller, Ingo (1991)
Hitler's Justice. The Courts of the Third Reich. Translated by Deborah Lucas Schneider. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1991.

Myllyniemi, Seppo (1982)
Suomi sodassa 1939–1945. Historiallinen kirjasto XX. Historian Ystäväin Liiton julkaisuja. Otava. Helsinki 1982.

Mäkelä, Jaakko (1976)
Oikeudenkäyttö Suomen politiikassa: valtiorikosjutut 1918–39. Politiikka 3/1976, 303–316.

Mäkelä, Jaakko (1989)
Valtakunta vai kansakunta – repressio vai integraatio? Itsenäistyneen Suomen kontrollipolitiikasta. Teoksessa Turun koulu. Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja 12.3.1989. Turun yliopisto. Poliittinen historia, julkaisuja C:26. Turku 1989. S. 233–253.

Mäkelä, Jukka L. (1965)
Salaisen sodan saatosta. WSOY. Porvoo, Helsinki 1965.

Mäkelä, Jukka L. (toim.) (1978)

Suomi taisteli 3. Sotiemme suurlukemisto. Valikoinut ja toimittanut Jukka L. Mäkelä. Kommentit laatinut Helge Seppälä. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1978.

Mäkelä, Jukka L. (1988)
Salaista palapeliä. Tiedustelupalvelua ja tapahtumia talvisodan ja jatkosodan vaiheilta. Kuudes painos. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1988. (1. painos 1964.)

Mäkelä, Klaus (1979)
Rikosoikeusjärjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät. Teoksessa Klaus Mäkelä: Realistit, idealistit, tutkijat. Tammi. Helsinki 1979. S. 151–175.

Nelson, Alvar (1984)
Efterskrift till Ivar Seths arbete om dödsstraffet. Teoksessa Ivar Seth: Överheten och svärdet. Dödsstraffdebatten i Sverige 1809–1974. Utgiven av Stig Jägerskiöld. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, serien I. Rättshistoriskt bibliotek. 35. bandet. Norrtälje 1984. S. 300–314.

Nevakivi, Jukka (1995)
Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu? Otava. Helsinki 1995.

Nevalainen, Pekka (1996)
Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia 195. Helsinki 1996.

Nieminen, Esko – Löppönen, Tapio (1980)
Humanitaarisen oikeuden säännökset sodassa. Teoksessa Tiede ja Ase. Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu n:o 38. Joensuu 1980. S. 40–88.

Niinistö, L. J. (1997)
Kosti-Paavo Eerolainen – muiluttajan muotokuva. HAik 2/1997, 99–108.

Nuorteva, Jussi (1987)
Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoitoosasto, Valtion painatuskeskus. Helsinki 1987.

Nuutila, Ari-Matti (1997)
Rikoslain yleinen osa. Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1997.

Nygren, Rolf (1981)
Subordination och enskild integritet. Studier kring ett militärt rättssäkerhetskomplex. Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning, serien I. Rättshistoriskt bibliotek, 33. bandet. Lund 1981.

Nykvist, Nils-Erik (1986)
Sextiettan. Infanteriregemente 61 1941–1944. Söderströms & Co. Helsingfors 1986.

Oesch, K. L. (1956)
Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v. 1944. Otava. Helsinki 1956.

Oinonen, Teemu (1989)
Erkki Salomaa. Edelläkävijä. Tammi. Helsinki 1989.

Oja, Aulis (1971)
Kerttu Nuortevan elämäntarina. Eripainos Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirjasta XL. Forssa 1971.

Ojalehto, Hannu (1994)
Sotilaspapisto sielunhoitajina ja kaatuneiden huollon tehtävissä. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Hel-

sinki, Juva 1994. S. 257–267.
Oksanen, Tauno – Martikainen, Paavo (1998)
Painajainen Pielisjärvellä. Neuvostopartisaanien toimintaa kesällä 1944. Pieliseläinen Ky. Joensuu 1998.
Ostendorf, Heribert (1995)
Die – widersprüchlichen – Auswirkungen der Nürnberger Prozesse auf die westdeutsche Justiz. Teoksessa Gerd Hankel – Gerhard Stuby (Hg.): Strafgerichte gegen Menschenverbrechen. Zum Völkerstrafrecht 50 Jahre nach den Nürnberger Prozessen. Hamburger Edition. Hamburg 1995. S. 73–97.
Otonkoski, Pirkko-Leena (1997)
Henkirikoksista kuolemaan tuomittujen kohtaloita vuosina 1824–1825 Suomessa. Genos 2/1997, 55–69.
Paasilinna, Erno (1984)
Kaukana maailmasta. Historiaa ja muistoja Petsamosta. Toinen painos. Otava. Helsinki 1984.
Paasilinna, Erno (1998)
Rohkeus. Arndt Pekurisen elämä ja teloitus. Otava. Helsinki 1998.
Paasivirta, Juhani (1957)
Suomi vuonna 1918. WSOY. Porvoo, Helsinki 1957.
Paasivirta, Juhani (1992)
Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Sotien ja murrosten ajanjakso. Kirjayhtymä. Helsinki 1992.
Paavolainen, Jaakko (1967a)
Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I. "Punainen terrori". Kolmas painos. Tammi. Helsinki 1967.
Paavolainen, Jaakko (1967b)
Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II. "Valkoinen terrori". Tammi. Helsinki 1967.
Paavolainen, Jaakko (1971)
Vankileirit Suomessa 1918. Tammi. Helsinki 1971.
Pajuoja, Jussi (1991)
Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.): Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Gaudeamus. Jyväskylä 1991. S. 7–27.
Pajuoja, Jussi (1995)
Väkivalta ja mielentila. Oikeussosiologinen tutkimus syyntakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 201. Helsinki 1995.
Pajuoja, Jussi – Ervasti, Kaijus (1994)
Suomen lakimiesliiton historia. Lakimiesliiton Kustannus. Jyväskylä 1994.
Palmunen, Einar (1972)
Hämäläisdivisioona etulinjasta kenttäsairaalaan. 5. Divisioona 1941–1944. Rintamatapahtumia ja lääkintäpalvelua. Karisto. Hämeenlinna 1972.
Palo, Jorma – Palo, Leena-Maija (1978)
Selli 21. Vilho Huovisen elämä. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1978.
Parkkari, Juhani K. (1991)

Vakoilu, aseelliset selkkaukset ja kansainvälinen humanitaarinen oikeus. Teoksessa Tiede ja tutkimus rauhan palveluksessa. Ystävien kirja professori Jorma K. Miettisen täyttäessä seitsemänkymmentä vuotta 11.8.1991. Suomen Pugwash-toimikunnan julkaisuja I. Helsinki 1991. S. 348–367.

Pekola, Antti (1995)
Karhun kämmen lyö. JR 15:n historia. JR 15:n historiatoimikunta. Rauma 1995.

Peltonen, Eeva (1993)
Pyhitetty ja torjuttu viime sotien perintö. Merkintöjä paluumatkalta perinnön äärelle. Tiede & Edistys 4/1993, 320–335.

Peltonen, Ulla-Maija (1996)
Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki 1996.

Perko, Touko (1971)
Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944. WSOY. Porvoo, Helsinki 1971.

Perko, Touko (1988)
Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949. Teoksessa Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle. Sanomalehtien Liitto, Kustannuskiila. Kuopio 1988. S. 5–140.

Petramaa, Ahti – Müller, Eino – Pesonius, Veikko – Soininen, August – Tuovinen, Lauri – Elfvengren, Eero – Raunio, Ari (1993)
Uudelleenjärjestelyt sekoittavat kenttäarmeijan. Teoksessa Jatkosodan historia 4. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:4. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. S. 140–154.

Pietiäinen, Jukka-Pekka (1980)
Sotilaslainvalmistelukomitea 1918–1919. Piirteitä sen jäsenistöstä, toimintatavoista ja työntuloksista. Teoksessa Sotahistoriallinen Aikakauskirja 1. Sotahistoriallisen seuran ja Sotatieteen laitoksen julkaisuja. Helsinki 1980. S. 178–188.

Pietola, Eino (1987)
Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana. Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1987.

Pihlajamäki, Heikki (1991)
Sosiologinen rikosoikeus ja tieteen toimijat – kriminaalipolitiikan ja rikosoikeustutkimuksen suhteista 1900-luvun alussa. Oikeus 1991:1, 43–54.

Pihlajamäki, Heikki (1997)
Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, serien I. Rättshistoriskt bibliotek. 54. bandet. Lund 1997.

Piilonen, Juhani (1982)
Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1982.

Piilonen, Juhani (1997)
Rättskipning i undantagstider. Fronträtten i Satakunta våren 1918. Historisk Tidskrift för Finland 2/1997, 198–236.

Pipping, Knut (1978) [1947]
Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944. Suom. Heikki Vilén. Otava. Helsinki 1978. Alkuteos Kompaniet som samhälle, 1947.
Pohjannoro, Lauri (1990)
Vanhan Kerimäen historia II. Kerimäen ja Punkaharjun kunnat. Jyväskylä 1990.
Ponteva, Matti (1977)
Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944. Jatkosodan aikana sota- ja kenttäsairaaloissa hoidettujen sotilaspotilaiden epidemiologinen ja seurantatutkimus. Helsingin yliopiston Kansanterveystieteen laitos. Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti, 1977 LII.
Puntanen, Pia (1993)
Mannerheimin saappaanjäljillä. Päämajan sijainti ja toiminta Mikkelin seudulla talvi- ja jatkosodan aikana. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisuja 27. Toinen painos. Mikkeli 1993.
Putkowski, Julian – Sykes, Julian (1996)
Shot at Dawn. Executions in World War One by authority of the British Army Act. Sixth impression. Leo Cooper. London 1996. (1. painos 1989)
Rantala, Jukka (1997)
Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948. Bibliotheca Historica 26. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1997.
Rasilainen, Aki (1995)
Lähdekritiikki ja todistusharkinta. Teoksessa Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1. Turku 1995. S. 60–80.
Raunio, Ari (1996)
Aseet vaikenevat. Teoksessa Sodasta rauhaan. Suomen sotahistorian komission julkaisuja VI. Helsinki 1996. S. 24–40.
Rautkallio, Hannu (1985)
Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. Weilin+Göös. Espoo 1985.
Rautkallio, Hannu (1991)
Kekkonen ja Moskova. Suomi lännestä nähtynä 1956–1962. Tammi. Helsinki 1991.
Rautkallio, Hannu (1992a)
Rajan taa vastoin tahtoaan. HS 12.4.1992, C 8.
Rautkallio, Hannu (1992b)
Vielä ihmisluovutuksista. Hannu Rautkallio vastaa Juhani Suomelle. HS 26.4.1992, C 9.
Reifner, Udo (1988)
Fælleskab og fjenskab i undtagelsestilstanden – om retstænkning under nationalsocialismen. Retfærd 41, n:o 2/1988, 12–36.
Rennig, Christoph (1997)
Subjective Procedural Justice and Civil Procedure. Teoksessa Klaus F. Röhl – Stefan Machura (eds.): Procedural Justice. Oñati International Series in Law and

Society. The Oñati International Institute for the Sociology of Law. Ashgate Publishing Limited. Oñati 1997. S. 207–234.

Renteln, Alison Dundes (1995)
A Psychohistorical Analysis of the Japanese American Internment. Human Rights Quarterly, vol. 17, 1995, 618–648.

Rentola, Kimmo (1992a)
Filialkontoret. Fem fragment om FKP:s förhållande till Sovjetunionen 1937–1968. Historisk Tidskrift för Finland 4/1992, 609–628.

Rentola, Kimmo (1992b)
Toinen kirja. Teoksessa Seppo Aalto – Kimmo Rentola: Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven ihmisten historia. Karkkilan kaupunki. Jyväskylä 1992. S. 247–922.

Rentola, Kimmo (1994a)
Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994.

Rentola, Kimmo (1994b)
Punaisen Valpon synty. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 138–163.

Rentola, Kimmo (1997)
Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958. Otava. Helsinki 1997.

Rentto, J.-P. (1992)
Rankaisemisen (epä)oikeutuksesta. Kommentti Panu Minkkisen kirjoitukseen. LM 8/1992, 1333–1340.

Renvall, Pentti (1965)
Nykyajan historiantutkimus. WSOY. Porvoo, Helsinki 1965.

Richardson, Frank (1993)
Postscript. Teoksessa Anthony Babington: For the Sake of Example. Capital courts-martial 1914–1920. Leo Cooper. Revised edition. London 1993. S. 214–227.

Ringdal, Nils Johan (1987)
Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen. Aschehoug. Oslo 1987.

Rinta-Tassi, Osmo (1986)
Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918. Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1982.

Rislakki, Jukka (1982)
Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Toinen painos. Love Kirjat. Helsinki 1982.

Rislakki, Jukka (1986)
Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1944. Love Kirjat. 2. painos. Helsinki 1986.

Rislakki, Jukka (1989)
Piiloon jäänyttä propagandaa. Valpon teettämää kirjaa Kuusisesta ja muista kommunistijohtajista painettiin vain muutama kappale. HS 5.3.1989, B 4.

Rislakki, Jukka (1991)

Operaatio Erna: agentteja Viroon. HS 10.3.1991, C 4.
Rislakki, Jukka (1995b)
Järjestö. HS 29.1.1995, D 5.
Rislakki, Jukka (1995c)
Vakoilukoulun naiset. HS 3.12.1995, D 7.
Rislakki, Jukka (1997)
Aseveli tuomittiin sadaksi vuodeksi leirille. HS 23.11.1997, D 6.
Rislakki, Jukka – Sahlstedt, Sune (1995a)
Sotahistoriamme musta aukko. HS 23.6.1995, C 4.
Rislakki, Jukka – Sahlstedt, Sune (1995b)
Toimiko Lappeenrannassa salainen kenttäoikeus? Sotahistoriamme musta aukko, osa 2. HS 2.7.1995, D 7.
Rislakki, Jukka – Sahlstedt, Sune (1995c)
Neljä surmaa soramontulla. Uudet tiedot kertovat teloituksista Lappeenrannan seudulla 1944. HS 24.9.1995, D 7.
Rosas, Allan (1976)
The Legal Status of Prisoners of War. A Study in International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. Suomalainen Tiedeakatemia. Dissertationes humanarum litterarum 9. Helsinki 1976.
Rosén, Gunnar (1988)
Sodan lait. Käsikirja. Suomen Punainen Risti. Helsinki 1988.
Rosén, Gunnar (1998)
Suomalaisina Itä-Karjalassa. Sotilashallinnon ja Suomen Punaisen Ristin yhteistoiminta 1941–1944. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1998.
Rumpunen, Kauko I. (1995)
SAT/VIA – kotirintaman yleiskone. SAL 11/1995, 62–64.
Rumpunen, Kauko I. (1998)
SAT/VIA. Mikä ihmeen SAT/VIA? HAik 3/1998, 215–218.
Rusi, Alpo (1982)
Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944. Suomen Historiallinen Seura, historiallisia tutkimuksia 118. Kokemäki 1982.
Rückerl, Adalbert (1984)
NS-Verbrechen vor Gericht. Versuch einer Vergangenheitsbewältigung. C. F. Müller Juristischer Verlag. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg 1984.
Räty-Hämäläinen, Aino (1981)
Ilmari Turjan näytelmät. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1981.
Rönkkönen, Teuvo (1991)
Kuusamon kapearaiteinen. Teoksessa Tuntematon sota. Uusia ja yllättäviä tapahtumia talvi- ja jatkosodan vuosilta. Valitut Palat. Helsinki 1991. S. 362–365.
Saarikoski, Vesa (1997)
Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Demokraatti ja eheyttäjä murrosaikojen asevoimissa. Bibliotheca Historica 25. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1997.
Salmelin, Pentti (1989)
Suursaaren sota. Kun Suomi Saksan voitti. Otava. Helsinki 1989.
Salminen, Esko (1976)

Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana. Otava. Helsinki 1976.

Salminen, Juhani (1996)
Asevelijuntta. Kertomus asevelisukupolven kommunismin vastaisesta taistelusta 1940–1959. Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1996.

Salomaa, Erkki (1965)
Viaporin kapina. 60 tuntia vallankumousta. Kansankulttuuri. Helsinki 1965.

Salomaa, Markku (1992)
Punaupseerit. SKP:n ja puna-armeijan sotilaallinen yhteistoiminta kansalaissodasta talvisotaan 1918–1940. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1992.

Salomaa, Markku (1995)
Punaupseeri Toivo Antikaisen toiminta ammattivallankumouksellisena vuosina 1918–1941. Teoksessa Sotahistoriallinen Aikakauskirja 14. Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon julkaisuja. Helsinki 1995. S. 60–94.

Salonen, L. H. (1966)
Suomen sotilasrikoslainsäädännön vaiheita. LM 1966, 60–82.

Sandström, Allan (1991)
Fortsättningskriget 1941–1944. Bokförlaget Libris. Örebro 1991.

Saressalo, Lassi (1987)
Päämajan kaukopartiot jatkosodassa. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1987.

Schabas, William A. (1993)
The Abolition of the Death Penalty in International Law. Grotius Publications Limited. Cambridge 1993.

Scheinin, Martin (1991)
Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa. Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valtionsisäisestä voimassaolosta sekä ihmisoikeus- ja perusoikeusnormien sovellettavuudesta Suomen oikeusjärjestyksessä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 189. Helsinki 1991.

Schmidt, Volker H. (1997)
Procedural Aspects of Distributive Justice. Teoksessa Klaus F. Röhl – Stefan Machura (eds.): Procedural Justice. Oñati International Series in Law and Society. The Oñati International Institute for the Sociology of Law. Ashgate Publishing Limited. Oñati 1997. S. 161–179.

Selovuori, Jorma (1993)
Muuttuiko hallinto, vaihtuivatko virkamiehet? Virkamiehistö ja hallinto vuosina 1944–1948. Teoksessa Virkaan virassa viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 7. Hallintohistoriakomitea, Painatuskeskus. Helsinki 1993. S. 115–176.

Selovuori, Jorma (1994)
Suomen sotarikollisia rangaistiin lievästi. HS 9.12.1994, A 2.

Seppälä, Helge (1969)
Taistelu Leningradista ja Suomi. WSOY. Porvoo, Helsinki 1969.

Seppälä, Helge (1971)
Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja n:o 10. WSOY. Porvoo, Helsinki 1971.

Seppälä, Helge (toim.) (1979)

Suomi taisteli 5. Sotiemme suurlukemisto. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1979.

Seppälä, Helge (1983)
Neljä sotakesän tuomiota. HS 21.10.1983.

Seppälä, Helge (1989)
Suomi miehittäjänä 1941–1944. SN-kirjat. Helsinki 1989.

Seppälä, Helge (1992)
Talvisodan venäläinen ruletti. Taifuuni. Pieksämäki 1992.

Seth, Ivar (1984)
Överheten och svärdet. Dödsstraffdebatten i Sverige 1809–1974. Utgiven av Stig Jägerskiöld. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, serien I. Rättshistoriskt bibliotek. 35. bandet. Norrtälje 1984.

Sherrill, Robert (1970)
Military Justice Is to Justice as Military Music Is to Music. Harper & Row. New York 1970.

Sihvo, Raili (1993)
Viimeinen teloitus Suomessa. Teoksessa Pohjolan poliisi kertoo 1993. Pohjolan poliisin urheiluliitto. Arlöv (Ruotsi) 1993. S. 393–400.

Sillanmäki, Jouni (1997)
Pohjan pojat Viroa vapauttamassa. SAL 4/1997, 58–63.

Sillantaus, Teppo (1995)
Lennart Hohenthalin rikos, rangaistus ja rakkaus, osat 1–3. HS 5.2.1995, 6.2.1995, 7.2.1995 (B 1).

Siltala, Juha (1985)
Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava. Helsinki 1985.

Sim, Joe (1987)
Arvostelu kirjoista Paul Foot: Murder at the Farm: Who Killed Carl Bridgewater?, Robert Kee: Trial and Error: The Maguires, the Guildford Pub Bombings and British Justice, ja Chris Mullins: Error of Judgement: The Truth About the Birmingham Bombings. International Journal of the Sociology of Law, vol. 15. 2/1987, 225–229.

Simola, Matti (1994a)
Suomalainen turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 5–10.

Simola, Matti (1994b)
Toimitiloista ja viimeisten vuosikymmenien organisaatiosta. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 189–198.

Simola, Matti (1994c)
Turvallisuuspoliisin johto. Teoksessa Matti Simola – Jukka Salovaara (toim.): Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Helsinki 1994. S. 199–201.

Simonen, Reino (1965)
Pelkoilmiö taistelussa. SAL 6–7/1965, 315–323.

Simpson, Gerry J. (1997)
War Crimes: A Critical Introduction. Teoksessa The Law of War Crimes. Na-

tional and International Approaches. Ed. by Timothy L. H. McCormack and Gerry J. Simpson. Kluwer Law International. The Hague/London/Boston 1997. S. 1–30.

Sinerma, Martti (1991)
Vihatut junapartiot. Teoksessa Tuntematon sota. Uusia ja yllättäviä tapahtumia talvi- ja jatkosodan vuosilta. Valitut Palat. Helsinki 1991. S. 356–358.

Sinerma, Martti (1994)
Kaikkien halveksimat. Teoksessa Suomalainen korpisoturi. Taistelijan elämää talvi- ja jatkosodassa. Valitut Palat. Helsinki 1994. S. 172–174.

Sinisalo, Kari (1973)
Poliisi. Poliisioikeuden perusteet. Forum oikeustiede. Tammi. Helsinki 1973.

Sipponen, Kauko (1965)
Lainsäädäntövallan delegoiminen. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 68. Vammala 1965.

Skodvin, Magne (1987)
Poliittinen kehitys. Teoksessa Pohjola 2. maailmansodan aikana. Tietolipas 104. Suomen Historiallinen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Mänttä 1987. S. 40–85.

Snellman-Wihuri, Merja (1993)
Mikkelin lääninvankilan historiikki. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Mikkeli 1993.

Soikkanen, Hannu (1980)
Eduskunnan toiminta sota-aikana (valtiopäivät 1939–1944). Teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia VIII. Itsenäisyyden ajan eduskunta 1939–1963. Eduskunnan historiakomitea. Helsinki 1980. S. 7–132.

Soikkanen, Hannu (1987a)
Kohti kansanvaltaa 2. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 1937–1944. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta. Joensuu 1987.

Soikkanen, Hannu (1987b)
Sosiaaliset olosuhteet. Teoksessa Pohjola 2. maailmansodan aikana. Tietolipas 104. Suomen Historiallinen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Mänttä 1987. S. 121–166.

Soikkanen, Hannu (1990)
Sisäpolitiikkaa sodan ehdoilla. Teoksessa Kansakunta sodassa. 2. Vyö kireällä. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1990. S. 127–151.

Soikkanen, Hannu (1998)
Vasemmisto ja suojeluskunnat. Teoksessa Risto Alapuro (toim.): Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. S. 59–80.

Soikkanen, Timo (1984)
Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1984.

Soikkanen, Timo (1991a)
Suomen 30-luku ei ollut Euroopan 30-luku. Teoksessa Talvisota, Suomi ja Venäjä. Toim. Timo Vihavainen. Historiallinen Arkisto 95. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1991.

Soikkanen, Timo (1991b)
Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopolitiikan juurilla. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1991.
Soikkanen, Timo (1995)
Historiankirjoituksen "etulinja" reaaliaikaan! Teoksessa Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1. Turku 1995. S. 104–129.
Sorko, Kimmo (1993)
Kivääri, kirves, puukko, pakki. Kevyt Osasto 10 jatkosodassa. Jyväskylän Sotilaspiirin Esikunnan perinneyhdistys. Jyväskylä 1993.
Stevnsborg, Henrik (1992a)
Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed under besættelsen. Teoksessa Københavns Universitet, Kriminalistisk Institut, årbog 1992. S. 85–94.
Stevnsborg, Henrik (1992b)
Politiet 1938–47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed. G.E.C. Gads Forlag. København 1992.
Sudenniemi, Seppo (1987)
Salaisen sodan varjot. Tiedustelua ja desanttitoimintaa talvi- ja jatkosodassa. Otava. Helsinki 1987.
Suomi, Juhani (1986)
Myrrysmies. Urho Kekkonen 1936–1944. Kolmas painos. Otava. Helsinki 1986.
Suomi, Juhani (s.a.) [1988]
Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950. Toinen painos. Otava. Helsinki s.a. [1988]
Suomi, Juhani (1992)
Rajan taakse luovutetuista. HS 18.4.1992, C 9.
Suominen, Elina (1979)
Kuoleman laiva S/S Hohenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1979.
Suominen, Keijo (1993)
IV Armeijakunnan huollon järjestelyt kesällä 1944 taisteltaessa VKT-asemassa. Teoksessa Sotahistoriallinen Aikakauskirja 12. Sotahistoriallisen seuran ja Sotatieteen laitoksen julkaisuja. Helsinki 1993. S. 108–189.
Suominen, Pentti (1996)
Dublinin pääsiäiskapina. HS 5.4.1996, D 8.
Suviniemi, Jukka (1995)
Syytehistoriointia salaisista kuolemantuomiosta 1944. Etelä-Saimaa 21.7.1995.
Syrjä, Pentti (1991)
Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–44. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1991.
Syrjö, Veli-Matti (1994a)
Puolustusvoimain sotasensuuritoiminta. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994. S. 250–252.
Syrjö, Veli-Matti (1994b)

Takaisin vallatun alueen sotilashallinto. Teoksessa Jatkosodan historia 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1994. S. 285–294.

Syrjö, Veli-Matti (1997)
Miehet univormun takana – valvontakomission jäsenet suomalaisin silmin. Teoksessa Suomi valvonnassa 1944–1947. Sotahistoriallinen aikakauskirja 16. Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon julkaisuja. Helsinki 1997. S. 179–207.

Takala, Jukka-Pekka – Konstari, Timo (toim.) (1982)
Mikä Suomessa salaista. Salaisen ja julkisen rajat. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1982.

Tamm, Ditlev (1985)
Retsopgøret efter besættelsen 1–2. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. 2. udgave. Viborg 1985.

Tamm, Ditlev (1989)
The Trial of Collaborators in Denmark after the Second World War. Teoksessa Crime and Control in Scandinavia during the Second World War. Ed. by Hannu Takala and Henrik Tham. Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 10. Norwegian University Press, The Scandinavian Research Council for Criminology. Oslo 1989. S. 136–154.

Tammikivi, Juha (1995)
Kovennettua, kuritushuonetta, teloitus. Pakkokeinot sodan ajan johtamisessa. SAL 1/1995, 24–32.

Tarkka, Jukka (1977)
13. artikla. Suomen sotasyyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1977.

Tarkki, Uuno (1996)
Taistelu Viipurista 20.6.1944 – Viipurin menetys ja oikeudenkäynti! Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1996.

Taylor, Telford (1950)
Die Nürnberger Prozesse. Kriegsverbrechen und Völkerrecht. Übersetzung von Ruth Kempner. Europa Verlag. Zürich 1950.

Taylor, Telford (1970)
Nuremberg and Vietnam: an American Tragedy. Quadrangle Books. Chicago 1970.

Teittinen, Manu (1993)
Akseli Ahvenainen ammuttiin desanttina. Hymy 7/1993, 72–76.

Temmes, Markku (1987a)
Hallintokoneiston autonomisuus. Tutkimus teknobyrokratisoitumisen vaikutuksista Suomen hallintokoneiston aseman kehitykseen. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A vol. 218. Tampere 1987.

Temmes, Markku (1987b)
Hallintokulttuurin lähteillä. Hallinnon tutkimus 4/1987, 243–262.

Terä, Martti V. (1967)
Kesäkuun kriisi 1944. Otava. Helsinki 1967.

Tham, Henrik (1989)
Criminology in War. Teoksessa Crime and Control in Scandinavia during the

Second World War. Edited by Hannu Takala and Henrik Tham. Norwegian University Press, The Scandinavian Research Council for Criminology. Oslo 1989. S. 155–160.

Tiihonen, Seppo (1985)
Valtioneuvosto koordinoijana. Teoria ja käytäntö vuosina 1939–56. Valtiovarainministeriön järjestelyosasto. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1985.

Tiihonen, Seppo (1989)
Sotatalouden suunnittelu. Tutkimus lainsäädäntökehityksen ja sotilasjohdon järjestelyjen vaikutuksista sotatalouden suunnitteluun itsenäisyyden ensi vuosikymmeninä Suomessa. Suomen Akatemian tutkimushanke Oikeuden rajat. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:6. Helsinki 1989.

Tiihonen, Seppo (1990)
Hallitusvalta. Valtioneuvosto itsenäisen Suomen toimeenpanovallan käyttäjänä. VAPK-kustannus, Hallintohistoriakomitea. Helsinki 1990.

Tiihonen, Seppo – Tiihonen, Paula (1984)
Suomen hallintohistoria. Toinen, korjattu painos. Valtion koulutuskeskus. Helsinki 1984.

Tikkanen, Ville (1997)
Partisaanien uhrit. Kolmas painos. Omakustanne. S.l. 1997.

Toivanen, Pekka (1989)
Sotavuodet Lappeenrannassa ja lappeenrantalaiset sodassa. Teoksessa Timo Herranen – Matti Räsänen – Riitta Räsänen – Pekka Toivanen: Lappeenrannan kaupungin historia 1917–1966. Toinen nide. Jyväskylä 1989. S. 17–97.

Torbacke, Jarl (1995)
Ensimmäinen maailmansota. Suom. Heikki Eskelinen. Teoksessa Ensimmäinen ja toinen maailmansota. Otava. Helsinki 1995.

Torvinen, Taimi (1984)
Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Otava. Helsinki 1984.

Townshend, Charles (1984)
Political Violence in Ireland. Government and Resistance since 1848. Clarendon Press. Oxford 1984.

Träskman, P. O. (1983)
Två böcker om straffens historia. Oikeus 1983:1, 57–60.

Tuokko, Kaino (1995)
1. divisioona 1941–1944. JR 56:n ja JR 60:n Kilta, 1. D:n historiatoimikunta. Saarijärvi 1995.

Tuokko, Kaino (1997)
Komppania sodassa 1941–1944. JR 56:n ja JR 60:n Kilta. Saarijärvi 1997.

Tuominen, Uuno (1958)
Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907–1916. Teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Viides osa. Eduskunnan historiakomitea. Helsinki 1958. S. 163–411.

Tuomioja, Erkki (1982)
K. H. Wiik. Puoluesihteeri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. 2. Tammi. Helsinki 1982.

Tuori, Kaarlo (1983)

Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta 1. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyyppisten elinten asemasta Suomen valtio-organisaatiossa. Teoreettinen ja historiallinen tausta. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 159. Vammala 1983.

Tuori, Kaarlo (1988)
Hätätilaoikeus teoriassa ja käytännössä. Teoksessa Kaarlo Tuori – Martin Scheinin (toim.): Lukeeko hätä lakia? Suomen Akatemian tutkimushanke Oikeuden rajat. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:5. Helsinki 1988. S. 1–64.

Tuori, Kaarlo (1990)
Oikeus, valta ja demokratia. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1990.

Tuori, Kaarlo (1993)
Oikeus, valta, kritiikki. LM 5/1993, 722–740.

Tuori, Kaarlo (1995)
Nödrätten i efterbelysning. Den svåra vägen mellan apologi och efterklokhet. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1/1995, 56–60.

Turpeinen, Tapio (1995)
Tapaus Into Auer. Jääkäriliikkeen viimeinen näytös. Tammi. Helsinki 1995.

Turtola, Martti (1984)
Sotilaallinen ratkaisu. Teoksessa Suomi 1944. Sodasta rauhaan. Tammi. Helsinki 1984. S. 13–39.

Turtola, Martti (1988)
Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali. Otava. Helsinki 1988.

Turtola, Martti (1997)
Aksel Fredrik Airo. Taipumaton kenraali. Kahdeksas painos. Otava. Helsinki 1997.

Tuure, Harri (1998)
Suomen sotilasrikoslainsäädännön kehityksestä. LM 4/1998, 568–589.

Tyler, Tom R. (1990)
Why People Obey the Law. Yale University Press. New Haven and London 1990.

Tyynilä, Markku (1989)
Rikoslaki Suomen Venäjän-suhteitten kompastuskivenä. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 185. Helsinki 1989. S. 461–477.

Törnqvist, Jan (1971)
Straffregistrering och sanktionskumulation. Kriminologiska forskningsinstitutet. Serie M:8. Helsingfors 1971.

Uino, Ari (1985)
Nuori Urho Kekkonen. Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasvun vuodet (1900–1936). Kirjayhtymä. Helsinki 1985.

Upton, Anthony F. (1981)
Vallankumous Suomessa 1917–1918. II osa. Suom. Antero Manninen. Kirjayhtymä. Helsinki 1981.

Vahtola, Jouko (1988)
"Suomi suureksi – Viena vapaaksi". Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918. Studia Historica Septentrionalia 17. Pohjois-Suo-

men historiallinen yhdistys. Rovaniemi 1988.

Vahtola, Jouko (1991)
Oulujokilaakson historia keskiajalta 1860-luvulle. Teoksessa Oulujokilaakson historia. Kivikaudelta vuoteen 1865. Hailuodon kunta etc. Oulu 1991. S. 71–606.

Vahtola, Jouko (1997)
Nuorukaisten sota. Suomen sotaretki Aunukseen 1919. Otava. Helsinki 1997.

Vehviläinen, Olli (1984)
Isännät ja aseveljet. Suomalaisen hallinnon ja saksalaisen sotaväen suhteista 1940–1944. Teoksessa Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle. Omistettu Pekka Suvannolle hänen täyttäessään 60 vuotta. Historiallinen Arkisto 82. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1984. S. 321–338.

Vehviläinen, Olli (1989a)
Barbarossan varjossa. Teoksessa Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1989. S. 310–331.

Vehviläinen, Olli (1989b)
Saksan rinnalle. Teoksessa Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1989. S. 264–291.

Vehviläinen, Olli (1990)
Odotuksen vuosi 1942. Teoksessa Kansakunta sodassa. 2. Vyö kireällä. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1990. S. 10–21.

Vehviläinen, Olli (1992)
Liittoutuneiden valvontakomission armoilla. Teoksessa Kansakunta sodassa. 3. Kuilun yli. Valtion painatuskeskus, opetusministeriö. Helsinki 1992. S. 210–228.

Vehviläinen, Pekka (1995)
Sankarinäyttelijän ja hänen sisarenpoikansa huikea tarina sodan kohtaloissa. Pelastiko Eino Kaipainen vakooja-sukulaisensa kuolemantuomiolta? Apu 13/1995, 34–37.

Viheriävaara, Eino (1981)
Partisaanien jäljet 1941–1944. Omakustanne. Oulu 1981.

Viirret, Raimo (1998a)
Talvisodan loikkarivakoojille kova kohtalo pikaoikeudesta. Kuusi suomussalmelaista tuomittiin äkkiä kuolemaan maanpetoksesta. Kainuun Sanomat 13.12.1998, 16.

Viirret, Raimo (1998b)
Teloitetut haudattiin Matinmäkeen ja Kuluntalahteen. Kainuun Sanomat 13.12.1998, 17.

Viitala, Heikki Mikko (1969)
Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940–1944. Kansankulttuuri. Helsinki 1969.

Viljanen, T. V. (1950)
Kesän 1944 sotatoimista Kannaksella. SAL 6/1950, 15–21.

Virkkunen, Sakari (1977)
Arkkipiispan muotokuva. Kirjapaja. Jyväskylä 1977.

Virkkunen, Sakari (1985)
Ryti. Myrskyajan presidentti. Otava. Helsinki 1985.

Virkkunen, Sakari (1989)

Mannerheim. Marsalkka ja presidentti. Otava. Helsinki 1989.

Virrankoski, Pentti (1994)
Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa. 2. korjattu painos. Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 30. Turku 1994.

Virtanen, Kari (1986)
Jalkaväkirykmentti 48 jatkosodassa. Asevelitoimikunta. Keuruu 1986.

Vuopala, Karoliina (1998)
Järjestöaktiivin profiili. HAik 3/1998, 219–222.

Vuorenmaa, Anssi (1996)
Kenttäarmeijan kotiuttaminen. Teoksessa Sodasta rauhaan. Suomen sotahistorian komission julkaisuja VI. Helsinki 1996. S. 73–79.

Vuorenmaa, Anssi – Laakso, Veikko – Soila, Antero (1979)
Kotijoukkojen toiminta. Teoksessa Talvisodan historia 4. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1979. S. 159–190.

Vuorikoski, Anneli (1996)
Viipurin viimeinen poliisipäällikkö. Karisto. Hämeenlinna 1996.

Wagner, Heinz (1984)
Die Polizei im Faschismus. Teoksessa Udo Reifner, Bernd-Rüdeger Sonnen (Hg.): Strafjustiz und Polizei im Dritten Reich. Campus Verlag. Frankfurt/New York 1984. S. 161–172.

Wahlberg, Markus (1994)
Karl Gustaf Ehrström. En biografisk skiss. Teoksessa Karl Gustaf Ehrström: Föreläsningar över straffrättens allmänna läror. Red. Markus Wahlberg. Publikationer från institutionen för straff- och processrätt vid Helsingfors universitet A:7. Helsingfors 1994. S. 1–45.

Westerlund, Lars (1999)
Viron retkeläisistä on kohtalaisesti kirjoituksia. HS 10.1.1999, A 19.

When the State Kills... (1989)
When the State Kills... The death penalty v. human rights. Amnesty International Publications. London 1989.

Wiberg, Matti (1988)
Laki ja moraali. Käsitteellinen tutkimus poliittisen velvoitteen perusteista. Suomen Akatemian tutkimushanke Oikeuden rajat. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:2. Helsinki 1988.

Van den Wijngaert, Christine (1987)
Military offences, international crimes and the death penalty. Revue Internationale de Droit Pénal, vol. 58. 3e et 4e trimestres 1987. S. 737–747.

Wüllner, Fritz (1997)
Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung. Ein grundlegender Forschungsbericht. 2. Auflage. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden 1997.

Ylikangas, Heikki (1989)
Jaakko Forsman – lainlaatija ja poliitikko. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 185. Helsinki 1989. S. 3–37.

Ylikangas, Heikki (1993)

Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1993.

de Zayas, Alfred M. (1990)
The Wehrmacht War Crimes Bureau, 1939–1945. Second paperback printing. University of Nebraska Press. Lincoln and London 1990.

d. JULKAISEMATTOMAT TUTKIMUKSET JA ESITELMÄT

Elsinen, Pertti (1979)
Miehitetyn Itä-Karjalan paikallisen siviiliväestön oikeudenhoito vuosina 1941–1944. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun korkeakoulu, toukokuu 1979.

Harinen, Olli (1993)
Knut Pipping ja Väinö Linna sotilasyhteisön kuvaajina. Sosiologin ja kirjailijan havainnot suomalaisesta sotilasyksiköstä ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden valossa. Sosiologian lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto, marraskuu 1993.

Heikura, Mikko (1951)
Sotilasyhteisön mielialasta rintamajoukoissa. Sosiologian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1951.

Heikura, Mikko (1967)
Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1967.

Heinilä, Harri M. J. (1997)
Vanhan rajan ylitys jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941. Jalkaväkirykmenttien miesten suhtautuminen siihen. Poliittisen historian lisensiaattitutkimus. Helsingin yliopisto, marraskuu 1997.

Junttila, P. (1952)
Taistelutehon laskemiseen vaikuttaneet tekijät sodan 1941–44 aikana ja siitä tehtävät johtopäätökset. Diplomityö. Sotakorkeakoulu. MSL 19 (1952).

Koch, Riikka – Christensen, Jaakko (1994)
Pikaoikeudet 1939–1944. Oikeushistorian proseminaariharjoitus. Helsingin yliopisto 7.3.1994.

Kolehmainen, Osmo (1974)
Ryti-Ribbentrop sopimuksen merkitys rintamatilanteen vakiintumiseen Karjalan kannaksella 1944. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 24.4.1974.

Korte, Olavi (1956)
Lausunto ja huomautukset kapteeni Antero J. Soilan diplomityöstä "Sotilasrikos- ja -hallintoasioiden hoitaminen prikaatissa ja armeijakunnassa". 12.11.1956. (Ao. diplomityön yhteydessä.)

Korte, Olavi (esitelmä)
Militärpolisens ställning och uppgifter inom den militära rättsvårdens område. Ilmeisesti pohjoismaisessa sotilaslakimieskokouksessa pidetty esitelmä.

Kosonen, Matti (1989)
Suomen desanttitorjunta jatkosodassa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, kevätlukukausi 1989.
Kulomaa, Jukka (1984b)
Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana v. 1941–1944. Suomen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto, syksy 1984.
Kylä-Marttila, Veikko (1988)
Keskustelu kuolemanrangaistuksesta 1930-luvulla. Oikeushistorian tutkielma. Helsingin yliopisto, marraskuu 1988.
Lehtinen, Raimo (1985)
Valtiopetos- ja murhaoikeudenkäynnit Toivo Antikaista vastaan 1934–1937. Oikeushistorian tutkielma. Helsingin yliopisto, marraskuu 1985.
Mikkola, Timo (1976)
Sotavankikysymys Suomessa vuosina 1941–1944. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, syyskuu 1976.
Muttilainen, Olli (1984)
Kieltäytymisrikoksista Suomessa jatkosodan 1941–1944 aikana. Oikeushistorian tutkielma. Helsingin yliopisto, marraskuu 1984.
Mälkki, Heikki (1986)
Havaintoja uudistetusta sotilasoikeudenhoidosta. Alustus sotilasoikeudenhoitoa koskevassa koulutustilaisuudessa, Kajaani 14.5.1986.
Ojala, Veli (1974)
Heimopataljoona 3. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1974.
Peltola, Jarmo (1992)
"Ilmiantajat ja puolueen vastaiset". SKP ja puoluekuri vuosina 1944–1948. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1992.
Pelttari, P. T. (1950)
Sotakelpoisuuden säilyttäminen sodanajan joukoissa. Diplomityö. Sotakorkeakoulu. MSL 18 (1950).
Rajaniemi, Jouko S. (1983)
Rikollisuus Muhoksen käräjäkunnassa vuosina 1821–1830 ja 1871–1880. Oikeushistorian tutkielma. Helsingin yliopisto, joulukuu 1983.
Selin, Sakari (s.a.)
Punainen rintama Pohjois-Hämeessä vv. 1935–1944. SKP:n historiaprojekti. S.l., s.a. (Säilytetään ainakin Kansan Arkistossa.)
Soila, Antero J. (1956)
Sotilasrikos- ja -hallintoasioiden hoitaminen prikaatissa ja armeijakunnassa. Diplomityö. Sotakorkeakoulu. MSL 21 (1956).
Suorsa, Eino E. (1950)
Kuri sekä siihen vaikuttavat tekijät ja sen ylläpitokeinot rauhan ja sodan aikana. Diplomityö. Sotakorkeakoulu. MSL 18 (1950).
Tammikivi, Juha (1993)
Pakkokeinot johtamisessa. Diplomityö. Maanpuolustuskorkeakoulu, jatkotutkintoosasto, yleisesikuntaupseerikurssit. Maasotalinja 42. Elokuu 1993.
Tenhunen, Matti (1969)

Kuolemanrangaistus sotilasrikoslainsäädännössä. Rikosoikeudellinen laudaturkirjoitus. Helsingin yliopisto, 28.2.1969.

Tikka, Marko (1998)
Lappeenrannan puhdistus. Lappeenrannan valloitusta seurannut poliittinen väkivalta 25.4.–15.5.1918. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1998.

Turunen, Pekka (1978)
Suomalaisen sotilashallinnon alaiset keskitys- ja siirtoleirit Itä-Karjalassa vuosina 1941–1944. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun korkeakoulu, maaliskuu 1978.

Tuure, Harri (1997)
Suomen sotilasrikoslainsäädännön kehitys. Oikeushistoriallinen lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto, huhtikuu 1997.

e. MUU KIRJALLISUUS JA ARTIKKELIT

Kirjallisuus

Hytti, Erkki (1995)
Kolmas joukkue. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1995.

Högnäs, Tor (1985)
Ristiretkeläiset. Kertomus sodasta ja rauhasta. Suom. Risto Mäenpää. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1985.

Linna, Väinö (1994) [1954]
Tuntematon sotilas. Suuri Suomalainen Kirjakerho. Helsinki 1994. (1. painos 1954.)

Markkula, Hannes (1991)
Suomalainen murha 1953–1990. Eurooppalainen Kustannustalo. Helsinki 1991.

Markkula, Hannes (1994)
Suomalainen murha 1991–1994. Eurooppalainen Kustannustalo. Helsinki 1994.

Mäkelä, Jukka L. (1968)
Lumi palaa. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1968.

Mäkelä, Jukka L. (1969)
Marokon Kauhu. Kolmas painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1969.

Mäkelä, Jukka L. (1982)
OsKu. Tiedustelua ja kaukopartiointia välirauhan ja jatkosodan ajoilta. Neljäs painos. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1982. (1. painos 1966.)

Oranen, Raija (1987)
Anna, elämäsi. Romaani. Tammi. Helsinki 1987.

Palaste, Onni (1970)
Minä, desantti. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1970.

Päätalo, Kalle (1979)
Nälkämäki. 9. painos. Gummerus. Jyväskylä 1979.

Pöllänen, Viljo (1975)
Isänmaan pettäjät. Toinen painos. Akateeminen Kustannusliike. Helsinki 1975.

Rislakki, Jukka (1995a)
"En kyyneltä vuodattanut". Olavi Laihon elämän kahdeksantoista vuodenaikaa

1940–1944. Like. Helsinki 1995.
Sinervo, Aira (1961)
Koskessa kolisten. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1961.
Suutari, Viljo (1967)
Leiri. Kertomus pienistä ihmisistä, jotka taistelivat elämästään. Toinen painos. WSOY. Porvoo, Helsinki 1967.
Tenhiälä, Juho (1974)
Eläviä ja kuolleita. Karisto. Hämeenlinna 1974.
Tikkanen, Pentti H. (1995)
Marskin kaukopartioritarit. Kaukopartiopataljoonan eli Erillisen Pataljoona 4:n Mannerheim-ristin ritarit. Toinen painos. Karisto. Hämeenlinna 1995.

Artikkelit

Aittokoski, Heikki (1998)
Saksa kumosi yli 500 000 natsiajan oikeustuomiota. HS 29.5.1998, C 2.
Arponen, Antti O. (1995)
Salaiset asiakirjat. Etelä-Saimaa 2.7.1995, 14.
Arponen, Antti O. (1996)
Martti Meuronen koonnut 500-sivuisen raportin Huhtiniemen teloituksista. Kesän 1944 tapahtumat odottavat yhä avaintodistajaa. Etelä-Saimaa 25.8.1996, 11.
Hakuli, Seppo (1995)
Rintamakarkurit kesän 1944 suuri ongelma. Etelä-Saimaa 2.7.1995, 14.
Hjorth, Cecilia (1996)
Unga för dödsstraff. Ny ungdomsbarometer visar fortsatt hård straffattityd. Dagens Nyheter 18.3.1996, A 5.
Jensen, Henrik Garlik (1994)
Kriminologiske og kriminalpolitiske nyheter fra Danmark. Nordisk Kriminologi 2/1994, 11–14.
Kemppainen, Kalevi (1995)
En ollut mukana kenttäoikeudessa. HS 12.7.1995, A 19.
Kontroversielt konservativt prinsipp-program-arbeid. (1992)
Nordisk Kontakt 1/1992, 87–88.
Lehmusvirta, Toivo (1997)
Vielä kerran purnaajien sotilaskunniasta: Oliko purnaus runsasta ja kieltäytyminen vakavaa? Ruotuväki 13/1997, 13.
Luuppala, Jarmo (1994)
Kansanedustaja Marita Jurva vaatii kovia otteita: "Murhamiehille kuolemantuomio". Iltalehti 22.4.1994, 4.
Mälarstedt, Kurt (1997)
Öm punkt för dödsstraffet. Dagens Nyheter 11.12.1997.
Pentikäinen, Mikael (1993)
Pääesikunnan tutkintapapereiden salassapitoaika piteni 60 vuoteen. HS 5.11.1993, A 8.
Pirttikoski, Raimo (1998)
Joka viides Jyvässeudulla hyväksyisi kuolemantuomiot. Keskisuomalainen 17.2.1998, 3, 5.

Reinboth, Susanna (1991)
Korkein oikeus julkisti salaisen maanpetospäätöksen vuodelta 1955. HS 28.9. 1991, A 5.
Reinboth, Susanna (1995)
Wuori välttelee "hautajaisten kenraaliharjoitusta". HS 15.7.1995, A 4.
Rislakki, Jukka (1998)
Suomalaisista sotavangeista Neuvostoliitossa ilmestyi kirja. Uusi historiateos kertoo, keitä rangaistiin ja teloitettiin 1939–1953. HS 29.1.1998.
Savolainen, Jaana (1996)
Irma Laplassen menetetty maine. Maanpetturin uusi tuomio repi auki sodanaikaisia haavoja Belgiassa. HS 15.2.1996, C 1.
Sipilä, Jarkko (1996)
Oikeusministeri: "Uutta oikeudenkäyntiä ei tarvita". HS 19.2.1996, A 5.
Virtanen, Liisa (1992)
Eino S. Repo ja Tarmo Manni saivat sodassa kuolemantuomiot. Se! 10/1992, 4–5, 29.
Virtanen, Matti (1995)
Natsien tuomitsemien sotilaiden maine halutaan palauttaa. HS 2.2.1995, C 2.

V HAASTATTELUT JA TIEDONANNOT

a. HAASTATTELUT

Sodan aikana sotatuomareina toimineita

Boucht, Christer 11.9.1992
von Hellens, Erkki 24.9.1992
Korhonen, Wilhelm 2.11.1992
Kärki, Usko 11.9.1992
Lehtinen, Eino 24.9.1992
Salmenkivi, Olavi 9.1.1993
Salo, Severi 31.3.1992 (ja puhelinkeskustelu 14.1.1993)
Wasastjerna, Sten 2.9.1992

Sodan aikana muissa lakimiestehtävissä toimineita

Knuuti, Väinö 30.9.1993 (puhelimitse)
Korte, Olavi 9.9.1992
Munsterhjelm, Henrik 14.9.1992 (puhelimitse)
Pelttari, Jouni 17.9.1992 (puhelimitse)
Piirinen, Untamo 3.2.1993
Sohlberg, Sakari 28.10.1992
Soine, Valentin 4.11.1992
Telaranta, Kaarlo 19.10.1992

Sodan aikana päämajan valvontaosastossa toimineita

Aho, Antero 10.3.1993 ja 15.4.1993
Apiola, Jaakko 22.2.1993

Salonen, Martti 10.9.1995 (haastattelija Matti Kosonen)

Sodan aikana syytettyjä, tuomittuja tai turvasäilössä olleita

Haapalahti, Paavo 6.5.1993
Koskinen, Paul 12.3.1993
Lamminen, Liisa 27.11.1993 (ja puhelinkeskustelu 30.6.1994)
Palmgren, Raoul 6.2.1993
Pekkarinen, Eino 9.2.1993
Rikka, Aimo 1.12.1992

Sodan aikana muissa tehtävissä toimineita

Hakala, Evi 13.1.1993 (puhelimitse)
Hyppönen, Viljo 16.3.1993 (puhelimitse)
Waris, Klaus 13.1.1993 (puhelimitse)

b. KIRJEET JA TIEDONANNOT

Kirjeet

Asanti, Pekka 27.12.1994
Kemppainen, Kalevi 10.5.1993 (vastauksia esittämiini kysymyksiin)
Kulomaa, Jukka 13.10.1995
Tikka, Marko 21.12.1998 ja 15.3.1999 (sekä puhelinkeskustelu 11.3.1999)
Tukija (o.s.), Helena syyskuu 1993 (vastauksia esittämiini kysymyksiin)
Kirjeitä eräiltä muilta yksityishenkilöiltä

Suulliset tiedonannot

Aamuvuori, Tuula 13.12.1994
Lappalainen, Niilo 16.3.1993
Ruotsalainen, Paavo 18.12.1995
Salo, Matti 15.1.1996
Wuori, Matti 4.9.1995
Tiedonantoja eräiltä muilta yksityishenkilöiltä

VI MUUT LÄHTEET

a. TELEVISIO-OHJELMAT

Muistopatsaani on unohdus (toim. Pirkko Vallinoja). TV 2, 23.11.1990.
Tosi asiaa: Lappeenrannan mysteeri (suunn. ja ohj. Tom Östling). TV 1, 17.10.1991.

b. RADIO-OHJELMAT

Vakoilijat pimeästä (toim. Seppo Konttinen). Ylen ykkönen 17.9.1994.
Akseli Ahvenainen, desantti (toim. Manu Teittinen). Yle 3/Radio Suomi 15.10.1994.

c. ÄÄNILEVYT

Balladi toveri Viljasesta (säv. Kaj Chydenius, san. Matti Rossi). Äänilevyllä "Porvari nukkuu huonosti". KOM-teatteri 1971.

LYHENTEITÄ

A.D.	anomusdiaari
AK	armeijakunta
AKE	armeijakunnan esikunta
akp.	alaosaston kuulustelupöytäkirja
amp	asiamappi
ArmoD	armodiaari
Aun.RE	Aunuksen ryhmän esikunta
D	divisioona
DDR	Saksan Demokraattinen Tasavalta
DL	Defensor Legis
ECOSOC	YK:n talous- ja sosiaalineuvosto
ed	Kansallinen Edistyspuolue (puolueen kansanedustaja)
EK	etsivä keskuspoliisi
EK-Valpo	etsivä keskuspoliisi–valtiollinen poliisi
erit.	erityisesti
Er.P	Erillinen pataljoona
Er.SPol.Os.	Erillinen sotapoliisiosasto
et al.	et alii (ynnä muut)
haast.	haastattelu
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HBL	Hufvudstadsbladet
HE	hallituksen esitys
HeimoP	Heimopataljoona
HM	hallitusmuoto
hmp	henkilömappi
HO	hovioikeus
HS	Helsingin Sanomat
HTK	Henkilötäydennyskeskus
IKL	Isänmaallinen Kansanliike (puolueen kansanedustaja)
IS	Ilta-Sanomat
JFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
JP	jalkaväkipataljoona
JR	jalkaväkirykmentti
KA	Kansallisarkisto
Kan.RE	Kannaksen ryhmän esikunta

Kansan A	Kansan Arkisto
K.D.	kirjediaari
KEK	Kaatuneiden evakuointikeskus
KeO	kenttäoikeus
KKO	korkein oikeus
KM	komiteanmietintö
kok	Kansallinen Kokoomus (puolueen kansanedustaja)
Kotij.E	Kotijoukkojen esikunta
KP-sopimus	kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus
KRP	keskusrikospoliisi
LaK	lakitieteen kandidaatti
LM	Lakimies
LP	liikkuva poliisi
Maa.RE	Maaselän ryhmän esikunta
med.kand.	lääketieteen kandidaatti
mk.	mainittu kirjoitus
ml	Maalaisliitto (puolueen kansanedustaja)
MSL	maasotalinja
mt.	mainittu teos
NKVD	Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatti
NL	Neuvostoliitto
NN	Nacht und Nebel
NS	nationalsozialistisch
OK	oikeudenkäymiskaari
OM	oikeusministeriö
OPTL	Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos
Pk	pikkukokoelmat
P.M.	promemoria, muistio
PO	pääosasto
Pr.	prikaati
P-SRE	Pohjois-Suomen ryhmän esikunta
ptk.	pöytäkirja
res.	reservin
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
RL	rikoslaki
RPr.	rannikkoprikaati
RTA	asetus rangaistusten täytäntöönpanosta
RTR	rannikkotykistörykmentti
RVA	asetus rikoslain voimaanpanemisesta
SA	Sota-arkisto
s.a.	sine anno (ilman [paino]vuotta)
SAK	Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto
SAL	Sotilasaikakauslehti
SAT/VIA	"Suomen Aseveljien Työjärjestö"–"Vapaus, Isänmaa, Aseveljeys"
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (puolueen kansanedustaja)

SJS	sotaväen järjestyssääntö
sk.	suojeluskunta
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (puolueen kansanedustaja)
SKP	Suomen Kommunistinen Puolue
skp.	suojeluskuntapiiri
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
s.l.	sine loco (ilman [julkaisu- tai paino]paikkaa)
SM	sisäasiainministeriö
SMP	Suomen Maaseudun puolue (puolueen kansanedustaja)
SNS	Suomi–Neuvostoliitto-Seura
SNTL	Sosialististen neuvostotasavaltojen liitto
SO	sotaoikeus
SopS	sopimussarja
sot.hall.piiri	sotilashallintopiiri
SRL	sotaväen rikoslaki
SS	Schutz-Staffel
STA	asetus, joka sisältää lähempiä määräyksiä sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain soveltamisesta
STL	laki sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä
STP	Suomen Työväenpuolue
STT	Suomen Tietotoimisto
sv.	sotavanki
SVT	Suomen virallinen tilasto
SYO	sotaylioikeus
T	tulonumero
TK	tiedo(i)tuskomppania
UM	ulkoasiainministeriö
US	Uusi Suomi
USA	Amerikan Yhdysvallat
V.D.	valitusdiaari
Vaho	vankeinhoito-osasto
Valpo	valtiollinen poliisi
VIA	ks. SAT/VIA
VKT-asema	Viipuri–Kuparsaari–Taipale-asema
VM	valtiovarainministeriö
VNp	valtioneuvoston päätös
VP	valtiollinen poliisi
vp.	valtiopäivät
VS	Vapaa Sana
VT	varatuomari
VT-asema	Vammelsuu–Taipale-asema
VTL	Valtion tiedo(i)tuslaitos
YK	Yhdistyneet kansakunnat

TAULUKOISSA KÄYTETTYJÄ MERKKEJÄ

N	lukumäärä
–	ei ilmoitettavia havaintoja
..	tieto puuttuu
.	ilmoitettavia havaintoja ei voi esiintyä

I osa: LÄHTÖKOHDAT JA TAUSTA

1 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Toisen maailmansodan eri vaiheiden tutkimus on ollut Suomessa vilkasta.[1] Tutkimuksen painopiste oli aikaisemmin toisaalta sotatapahtumien, toisaalta poliittisten ratkaisujen tutkimisessa. Marginaalisempina, ehkä ikävinäkin pidettyjä asioita ei juuri tutkittu. Esimerkiksi sensuuri, poliisitoimi ja vähemmistöryhmien kohtelu ovat alueita, jotka halutaan sodan jälkeen nopeasti unohtaa.[2]

Viime vuosikymmeninä tutkimuksen kenttä on laajentunut. Historiantutkimukseen ovat kotiutuneet aiheet, joista on käytetty nimiä "pienten kertomusten historiat" ja "arjen historia".[3] Tämä koskee sota-ajan tutkimustakin, jossa poliittisen ja sotilaallisen johdon tekemät ratkaisut vaikutuksineen sekä varsinaiset sotatapahtumat on jo varsin tarkkaan tutkittu. Nyttemmin on tutkimuksia tehty viranomaisten sodanaikaisen toiminnan siitä puolesta, joka

---

[1] Suomen näkökulmasta toinen maailmansota jakautui talvisotaan (30.11.1939–13.3.1940), jatkosotaan (25.6.1941–5.9.1944) ja saksalaisia vastaan käytyyn Lapin sotaan (syyskuu 1944–25.4.1945). Talvi- ja jatkosotien välillä oli välirauha. Suomessa annettiin julistus sotatilasta 30.11.1939 (441/1939). Sotatila lakkasi vasta 26.9.1947, kun vuoden 1939 julistuksella määrätty sotatila valtakunnassa julistettiin lakanneeksi (700/1947). Yleensä sota-ajalla ei tavallisessa kielenkäytössä kuitenkaan tarkoiteta ainakaan Lapin sodan jälkeistä aikaa.

[2] Lång 1987, 7.

[3] Hentilä 1993, 112–113; Kalela 1993, 255–256, 292–294; Evans 1996, viii–x. Viimeksi mainittu on myös kriittinen: "Historians have begun to move away from large structures and grand theories and have concentrated increasingly on small-scale investigations, often selecting the marginal, the irrational, or the seemingly trivial as their topic of research. Rather than seeking underlying patterns, they have focused on the surface textures of history: on language, on gesture, on brief dramatic events. In doing so, they have shown a strong fascination for the violent, the irrational, and the extraordinary: for massacres and conflicts, popular disturbances, apparitions, superstitions, and delusions." Evans muistuttaakin, että vaikka "suuri teoria" onkin nyt huonossa maineessa, ei tutkimus kuitenkaan voi hylätä kokonaan teoriaa.

oli enemmän hallinnollista kuin sotilaallista. Tutkimuksessa otetaan nykyisin myös esille sodan vaikutukset siviiliyhteiskuntaan.

Kun etäisyys sota-aikaan kasvaa, on yleinen ilmapiiri tutkimuksen ympärillä vapautunut. Vapautumista osoittaa myös arkistojen aukeneminen, josta tällekin tutkimukselle on ollut suuri hyöty.[4] Vaikka keskustelu sota-ajan tapahtumista on nykyään yleensä maltillista, on poikkeuksiakin, jotka osoittavat tiettyjen aiheiden olevan edelleen arkoja.[5]

1.1 TUOMIOISTUIMET KRIISIAIKOINA

Tuomioistuinten ja yleensä oikeudenkäytön asema sota-aikana tai muina kriisiaikoina ei ole ongelmaton. Tässä yhteydessä viitataan usein tunnettuun sanontaan "inter arma silent leges" (sodassa lait vaikenevat). Asiallisesti samoin kirjoitti päiväkirjaansa sodan jälkeen pääministeri J. K. Paasikivi: "Sota-aikana on oikeudenkäyttö huono ja heikko".[6]

Suomalaisten tuomioistuinten ja muiden hallintoviranomaisten toiminnan on kuitenkin perinteisesti katsottu olevan tiukan legalistista (lakisidonnaista) ja oikeusvaltion periaatteiden mukaista. Legalismin katsotaan yleensä juontuvan jo Suomen itsenäisyyttä edeltävältä ajalta.[7] Oikeusvaltiokäsite ei ole yksiselitteinen ja sitä on käytetty eri tavalla eri aikoina ja eri yhteiskunnis-

---

[4] "Mistään ei enää vaieta", on Manninen (1995, 2) luonnehtinut tutkimustilannetta. Konkreettisen esimerkin siitä, miten viime vuosien tapahtumat ovat yksittäistapauksessa vaikuttaneet tutkimustulosten esittämiseen, tarjoaa Lukkarin "Asekätkentä"-tutkimuksen eri painosten vertailu. Kolmannen painoksen (1992) esipuheessa Lukkari kertoi haastatellessaan asekätkennässä keskeisesti mukana olleita henkilöitä sitoutuneensa jättämään presidentti Mannerheimin ja kenraali Airon osuudet kirjassaan (1984) käsittelemättä, kunnes viimeinenkin asekätkennän avainhenkilö on kuollut. "Tämä siksi, että vielä silloin, lähes kymmenen vuotta sitten, oli syytä säilyttää Airon tietynlainen marttyyrinasema sekä olla saattamatta Mannerheimia epäasiallisten spekulaatioiden kohteeksi. Nyt aika on toinen. Kaikki keskeiset vastuunkantajat ovat poissa. Myös aika ja ajatukset ovat vapautuneet. Kommunismistakin puhutaan vain historiallisena ilmiönä; sitä kohtaan tunnettu pelko ei tarvitse enää legendoja tuekseen." (Lukkari 1992, 9.) Lukkarin näkemystä, jonka mukaan tutkimustulosten esittäminen voisi olla noin riippuvainen suhdanteista, voi kritisoida.

[5] Selvin esimerkki on toistuva väittely siitä, millaista suomalainen miehityshallinto Itä-Karjalassa oikeastaan oli.

[6] Paasikiven päiväkirjat I, 115 (5.3.1945). Paasikiven arvio on esitetty keskustelussa presidentti Mannerheimin kanssa ja liittyy toisaalta niin sanottujen kuutosten sodanaikaiseen tuomioon ja toisaalta Paasikiven epäilyihin siitä, että valtiollinen poliisi olisi seuraillut häntä sodan aikana. Paasikiveä närkästytti myös kuulemansa huhu, että hänen olisi kesällä 1944 arveltu joutuvan pian "suota kaivamaan".

[7] J. Kekkonen 1991b, 107–110.

sa. Suppeimmillaan oikeusvaltiolla voidaan ymmärtää valtiota, jossa valtiollinen vallankäyttö perustuu oikeudellisesti määriteltyyn toimivaltaan. Laajemman lähtökohdan mukaan on kiinnitettävä huomiota myös kansalaisten oikeuksien, varsinkin perusoikeuksien toteutumiseen valtiollista valtaa käytettäessä. Tuomioistuinten riippumattomuutta on pidetty yhtenä oikeusvaltion tunnusmerkkinä.[8]

Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmeniä (1917–1939) on periodisoinneissa kutsuttu "oikeusvaltion kaudeksi".[9] Tutkimukset ovat kuitenkin tuoneet esiin ongelmia legalismin ja oikeusvaltion periaatteiden toteutumisessa. Jukka Kekkonen on tutkinut vuoden 1918 kansalaissodan punaiseen puoleen sodan jälkeen kohdistunutta oikeudenkäyttöä. Hän on katsonut tuon oikeudenkäytön merkinneen selvää katkosta legalistisessa perinteessä.[10] Tutkimuksessaan Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939 Lars Björne toi esiin syytettyjen oikeusturvan heikkouksia ja "tiettyä puolueellisuutta" poliittisten juttujen päätöksissä.[11] Myös on mainittava Juha Siltalan havainnot 1930-luvun alun oikeistoradikalismin yhden ilmenemismuodon, poliittisten vastustajien kyyditsemisen rikostutkinnasta ja tuomioistuinkäsittelystä.[12]

Markku Temmes on käyttänyt sota-ajasta "sotavaltion kauden" nimitystä. Sotavaltiolle oli hänen mukaansa tyypillistä hallintokoneiston kasvaminen ja sen toimintatapojen militarisoituminen. Sota-ajan olosuhteet suosivat päällikkövaltaisia, kontrolloimattomia ja salailevia johtosuhteita ja menettelytapoja.[13] Seppo Tiihosen mukaan sodan ajan hallintokäytäntöjen perusteluna ei enää ollut perinteinen legalismi, vaan kriisihallinto ja sotatalous. Sotatalouden suunnittelun perusteena puolestaan ovat olleet lähinnä sotatilanteen asettamat, käytännölliset näkökohdat.[14]

---

[8] Ks. oikeusvaltiokäsitteestä esim. Dalberg-Larsen 1984, erit. 30–34 ja 84–85; Tuori 1990, erit. 28–30, 114–115 ja 276–278; Flyghed 1992, 33–35. – Sipponen (1965, 377–381) on tarkastellut käsitteen sisällön muutosta: "Yleismaailmallinen kokemus 1930-luvulta osoittaa, että lainmukaisuus eli legaliteetti on toteutettavissa myös autoritaarisissa valtioissa niiden oikeusjärjestyksen mukaisesti. Tästä syystä ei toisen maailmansodan jälkeen pelkkää legaliteettia ole enää pidetty riittävänä oikeusvaltion tunnusmerkiksi, vaan on esitetty monia oikeusvaltion asiasisältöä koskevia kriteereitä."

[9] Esim. Temmes 1987a, 238–243.

[10] J. Kekkonen 1991b, erit. 111.

[11] Björne 1977, erit. 424–426.

[12] Siltala 1985, 369–431.

[13] Temmes 1987a, 243–246.

[14] S. Tiihonen 1985, 284–285; 1989, 239–242.

Temmes on arvellut, että kriisiolot herkistävät militaristisen hallintokulttuurin ja siviilihallinnon vuorovaikutuksen helposti militarismin dominanssiksi. Militarismin olennaisimpana piirteenä oikeusvaltiossa hän on pitänyt militaristisesti toimivan organisaation kontrolloimattomuutta oikeusvaltion tavoitteiden kannalta. Militaristisen hallintokulttuurin tehokkuus ja toiminnan nopeus perustuvat, paitsi organisaation ja sen pelisääntöjen selkeyteen, myös demokratian ja byrokratian sisäisten kontrollien vähättelyyn ja karsimiseen, kirjoittaa Temmes. Hän katsoo, että sotavaltion vaatimat muutokset hallintotoiminnassa saattavat antaa sysäyksen oikeusvaltion periaatteista piittaamattomaan mielivaltaan myös siviilihallinnon virkamiesten keskuudessa.[15]

Useat viime vuosikymmeninä tehdyt tutkimukset ovat tuoneet esille sotaajan hallintotoiminnan poikkeuksellisia piirteitä. Sotilashallintoa selvittäviä tutkimuksia on tehty muun muassa sotavankien kohtelusta ja Itä-Karjalan miehitetyn alueen hallinnosta. Siviilihallinnon puolelta on tutkittu esimerkiksi pakolaisten kohtelua Suomessa.[16]

Jussi Nuorteva on tutkinut Suomen vankeinhoitolaitosta toisen maailmansodan aikana.[17] Tutkimukseen esipuheen laatinut K. J. Lång piti tutkimuksen keskeisinä kysymyksinä muun muassa seuraavia: Kuinka laajalti voidaan sotatilassa pelastaa ja suojata rauhanaikaisen siviilihallinnon eettisiä ja oikeudellisia periaatteita? Missä määrin sotilasviranomaisten kanssa yhteistyössä olevat viranomaiset sodanaikaisessa päätöksenteossaan joutuvat toimimaan yksinomaan sotilaallisin ehdoin? Kuinka laajasti siviilihallinnon toiminta ja resurssien käyttö alistetaan sotaponnistuksiin?[18] Nuorteva toteaa vankeinhoidollisten tavoitteiden hämärtyneen sodan aikana.[19]

Tuomioistuinten on katsottu olevan Suomessa riippumattomia.[20] Siksi oi-

---

[15] Temmes 1987b, 245–247.

[16] Perusteellisimpia tutkimuksia näistä kolmesta aiheesta ovat Mikkolan (1976), Laineen (1982b) ja Torvisen (1984) työt. Aiheista on toki muitakin, osaksi poleemisempia esityksiä.

[17] Nuorteva 1987.

[18] Lång 1987, 5–6. Vrt. Nuortevan (1987, 13–14) omaan tutkimustehtävän määrittelyyn.

[19] Nuorteva 1987, 13. Tämän hämärtymisen ilmenemismuodot käyvät ilmi Nuortevan tutkimuksesta eri kohdin. Koska tutkimuksessa ei ole niistä yhteenvetoa, viittaan lisäksi Temmeksen kirjoitukseen (1987b, 249–252), jossa on Nuortevan kirjaan perustuva yhteenveto militaristisista piirteistä sota-ajan vankeinhoidossa.

[20] Esimerkiksi S. Tiihosen (1985, 280) mukaan riippumaton oikeuslaitos oli legalismi-myytin vahva perusosa. – Säädöstasolla riippumattomuutta osoitti lähinnä tuomarinvala, joka tuomarin oli oikeudenkäymiskaaren 1 luvun 7 §:n mukaan vannottava. Tuomari lupasi muun muassa olla lakia vääristelemättä ja vääryyttä edistämättä "sukulaisuu-

keuslaitoksen voisi luulla välttyneen oikeusvaltion periaatteiden vastaisilta vaikutteilta sodankin oloissa. Temmes on maininnut tuomioistuinlaitoksen yhtenä esimerkkinä hallinnonhaarasta, jonka turvaaminen militarismia vastaan on oikeusvaltion periaatteiden kannalta erityisen välttämätöntä. Muina tällaisina aloina hän mainitsee vankeinhoitolaitoksen ja poliisin.[21]

Tämä tutkimus käsittelee lähinnä sotatuomioistuimia ja siten enimmäkseen sotilashallintoa. Monilla sotilashallinnon aloilla toimittaessa on ehkä kiistanalaista, voidaanko niissä lainkaan toimia rauhanaikaisen hallinnon periaatteiden mukaisesti.[22] Sen sijaan sotatuomioistuinten suhteen asia on mielestäni selkeämpi: sotatuomioistuimissa oli yleiset oikeudelliset periaatteet otettava tärkeinä huomioon. Sotatuomioistuimet nimittäin olivat puolustusvoimien käskyjenkin mukaan riippumattomia tuomioistuimia, vaikkakin olivat osa sotilaallista organisaatiota.[23]

Voisi ajatella, että sotatuomioistuinten toimintaa tutkittaessa kohteena olisi vaikkapa kenttäoikeuksien toiminta kokonaisuudessaan. Olen kuitenkin rajoittanut tutkimukseni kohdetta niin, että yksityiskohtaisimman tarkastelun kohteeksi tulevat ne tapaukset, joissa syytetty tuomittiin jossakin oikeusasteessa kuolemaan. Aineistoa kerättäessä on kertynyt runsaasti tietoja myös

---

den, lankouden, ystävyyden, kateuden ja vihan tahi pelon tähden taikka lahjan ja antimien tahi muun syyn takia".

[21] Temmes 1987b, 260.

[22] Hyvän kuvan sotilashallinnon aloista saa Jatkosodan historian 6. osasta. Sen päämajaa hallintoviranomaisena käsittelevässä jaksossa käydään läpi seuraavat aihepiirit: valistus- ja tiedotustoiminta sekä propaganda, puolustusvoimien sotasensuuritoiminta, viihdytystoiminta, sotilaspapiston toiminta, oikeudenhoito, sotapoliisitoiminta, heimokansalaisten ja ulkomaalaisten vapaaehtoisten palvelu Suomen armeijassa, sotavangit ja sotavankileirit, takaisin vallatun alueen sotilashallinto sekä ilmasuojelu. Lisäksi oli vielä Itä-Karjalan sotilashallinto. (Jatkosodan historia 6, 1994, 238–301.)

[23] Tätä päämaja korosti moneen otteeseen. "– – sotatuomarit ovat – – lain mukaan täysin riippumattomia sikäli, että he kenttäoikeuden puheenjohtajina toimiessaan eivät voi eivätkä saakaan ottaa vastaan keneltäkään määräyksiä lain soveltamista koskevissa asioissa." (Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2314/Järj.2/10.12.1941, T 19198/4, SA.) "Yhtymissä ja muodostelmissa olevien kenttäoikeuksien puheenjohtaja on komentosuhteessa suoraan ao. yhtymän tai muodostelman komentajan alainen. Lain soveltamista koskevissa asioissa hän on täysin riippumaton." (Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 135/Järj.1/19.sal./27.2.1944, T 10546/10, SA.) "– – kenttäoikeuksien ja erityisesti niiden puheenjohtajien kaikenlainen, myöskin välillinen, painostaminen asianomaisten komentajien taholta on jyrkästi kielletty. Kenttäoikeudetkin ovat oikeusjärjestyksemme mukaan riippumattomia tuomioistuimia, joiden puheenjohtajia ja jäseniä sitovat heidän toiminnassaan vain laki ja omatunto." (Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 6528/Järj.2/sal./28.8.1944, T 17856/2, SA. Alleviivaukset alkuperäiset.)

muuhun tuomioon päättyneistä tapauksista; samoin sellaisista, joissa ei koskaan edes oikeuskäsittelyyn asti edetty. Tällaisetkin tiedot on tutkimuksessa otettu huomioon.

Yksi valinnan peruste on tutkimuksen rajaaminen. Kuolemanrangaistusten määrä Suomessa oli niin pieni, että ei ole kohtuuttoman työlästä tutkia jokaiseen liittyvä asiakirja-aineisto. Toisaalta kuolemantuomioiden määrä oli niin suuri, että aineistosta voidaan tehdä yleistyksiä.

Kuolemantuomio on ankara ja täytäntöön pantuna peruuttamaton rangaistus. Jos sellainen tuomitaan, harkinnan tulisi olla perusteellista ja syytetyn oikeusturvan taattu. Sen selvittäminen, miten tätä rangaistuslajia käytettäessä meneteltiin, on paljastavaa sotatuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnan kannalta. Voi sanoa, että kuolemanrangaistusjutussa tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnan pitäisi olla parhaimmillaan, koska virheet saattavat olla korjaamattomia.

Vielä yksi seikka puoltaa sitä, että tutkimuksen kohteena ovat juuri kuolemantuomiot. Sota merkitsee suunnatonta ihmishenkien tuhlausta ja onnettomuutta koko väestölle. Niiden rinnalla voi tuntua merkityksettömältä selvitellä oikeudenkäytön hienouksia.[24] Kuolemanrangaistus kuitenkin on vakavuudeltaan sitä luokkaa, että se ei mielikuvien tasolla jääne jälkeen sodan muista kärsimyksistä. Jonkin toisen, sekä sodan aikana että nyt rutiiniluonteisemmaksi koetun rangaistuslajin käytön yksityiskohtainen tutkiminen ei ehkä tuntuisi mielekkäältä.

Toisaalta on syytä tehdä ero tapauksiin, joissa henkilö on saanut surmansa armeijan tai valtiovallan toimenpiteiden tai laiminlyöntien vuoksi, jos niissä ei ole kysymys kuolemanrangaistuksesta.[25] Oikeudenkäytön tutkimuksessa ei voida kovin perusteellisesti paneutua esimerkiksi sotavankien kohteluun. Tämän lähtökohdan vuoksi olen varannut käsitteen "teloitus" koske-

[24] Ks. Tham 1989, 157–159. Tham esittää kirjoituksessaan otteen Jan Nowakin kirjasta, ruotsiksi käännettynä nimeltään "Kurir från Warszawa". Siteeratussa kohdassa kuvataan oikeudenkäyntiä, jossa on kysymys pienestä varkaudesta. Oikeussaliin kuuluu huutoja ja laukauksia ulkoa: saksalaiset ovat tulleet hakemaan juutalaisgeton asukkaita lähetettäväksi keskitysleiriin. Laukaukset kuultuaan tuomari keskeyttää kyselynsä, sulkee silmänsä ja huokaa syvään. "He was there to administer justice and declare a verdict in this case, involving a bag of wheat, when outside the window, a drama was unfolding and people were being murdered."

[25] Evans (1996, vii) tekee eron kuolemanrangaistuksen ja muun valtion toimesta tapahtuvan surmaamisen ("other forms of state-sponsored killing") välillä kahdella perusteella: kuolemanrangaistukseen liittyy aina jokin laissa säädetty rituaali, vaikka pintapuolinenkin; toisaalta kuolemantuomiolla on aina rankaisullinen luonne.

maan niitä tapauksia, joissa kysymyksessä on laillisen tuomioistuimen tuomitseman kuolemanrangaistuksen täytäntöönpano.[26]

Kuitenkin on yksi poikkeus siihen, että tutkimuksessa keskitytään kuolemanrangaistuksiin. Tutkimuksessa käsitellään myös kuolemaan johtanutta esimiehen tai vartiomiehen aseenkäyttöä pako- tai niskoittelutilanteissa. Aseenkäyttö oli joissain tapauksissa vaihtoehto rikoksentekijän pidättämiselle ja tuomitsemiselle. Aseenkäytöstä oli säännöksiä sotaväen rikoslaissa ja järjestyssäännössä, ja esimiehen menettely tuli joissain tapauksissa sodan jälkeen oikeudellisesti arvioitavaksi.

Tutkimukset, jotka ovat käsitelleet tuomioistuinten toimintaa kriisiaikoina ja poliittisia rikoksia käsiteltäessä, ovat olleet kysymyksenasettelultaan melko yhteneviä. Vuoden 1918 valtiorikosoikeuksia tutkinut Jukka Kekkonen on selvittänyt rangaistusten vaihteluun vaikuttaneita tekijöitä, rangaistussäännösten soveltamista rikosoikeusdogmaattiselta kannalta sekä lyhyesti syytetyn puolustautumiseen ja oikeudenkäynnissä tapahtuvaan todisteluun liittyviä oikeusturvaongelmia.[27] Lars Björne on Turun hovioikeuden poliittisia oikeudenkäyntejä käsittelevässä tutkimuksessaan tarkastellut rangaistussäännösten soveltamista, rangaistuksen määräämistä, syyttäjien toimintaa, puolustautumista, todistelua, valituksia korkeimpaan oikeuteen sekä hovioikeuden jäsenten, syyttäjien ja tuomittujen taustaa.[28] Toisen maailmansodan aikaisia Ruotsissa käytyjä vakoilu- ja sabotaasioikeudenkäyntejä tutkinut Janne Flyghed on kiinnittänyt huomionsa varsinkin pakkokeinojen käyttöön, todistelukysymyksiin, ulkopoliittisten näkökohtien vaikutukseen oikeudenkäyttöön sekä

[26] Vrt. esim. Pohjannoro 1990, 533, jonka mukaan kuolemanrangaistusta käytettiin (karkuri- tai kurileirinä tunnetussa, Mikkola 1976, 38–39) sotavankileiri 24:ssä 20 kertaa. "Kuolemanrangaistuksen syynä oli tavallisesti karkaaminen. – – Kuolemantuomioista ja vartijoiden ampumista karkureista tehtiin pöytäkirjat." Kuolemanrangaistuksista puhuminen tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole paikallaan, sillä leirillä annettuja ampumismääräyksiä ei voi pitää tuomioina, eikä karkaamisesta olisi voinut langettaa kuolemanrangaistusta edes tuomioistuin. Sinänsä totta on, että suuri määrä sotavankeja surmattiin muuten kuin oikeuden päätöksen perusteella. Sodanjälkeisen selvityksen mukaan sodan aikana ammuttiin sotavankeja yhteensä 992. Tähän lukuun eivät sisälly tuomioistuinten tuomioiden nojalla ammutut vangit. Kysymyksessä olivat sotavankileireissä ja -muodostelmissa olleet, siis jo selvästi suomalaisten haltuun otetut vangit. Monet vangit surmattiin jo ennen leiriin pääsyä. (Mikkola 1976, 209, 221–224.) Rekisteröityihin ampumistapauksiin kuulunee, paitsi karkaamisyrityksen estämiseksi tapahtuneita surmaamisia, myös laittomia "teloituksia", "rangaistuksena" esimerkiksi karkaamisyrityksestä.

[27] J. Kekkonen 1991b, 60–89.

[28] Björne 1977.

siihen, kohdistuiko tuomioistuimiin ulkoista painostusta. Flyghed käsittelee laajasti turvallisuuspalvelun (säkerhetstjänsten) toimintaa.[29]

Petri Jääskeläinen on tarkastellut ihmisarvoa ja yksilön oikeusturvavaatimuksia kunnioittavan rangaistusten käytön eri puolia. Jääskeläinen erottaa muodollisen, aineellisen ja menettelyllisen suojan. Muodollinen oikeudenmukaisuus on muun muassa ennustettavuutta ja yhdenvertaisuutta. Tarvitaan myös aineellista suojaa: rangaistuksen käytön on oltava eettisesti hyväksyttävää ja kohtuullista. Kolmanneksi sen menettelyn, jossa rangaistuksen käytöstä päätetään, on oltava oikeudenmukainen.[30]

Tuomioistuinten toimintaa käsittelevissä oikeushistoriallisissa tutkimuksissa on käsitelty Jääskeläisen kuvaaman kaltaisia kysymyksiä. Tutkimuksissa on tullut esille legaliteettiperiaatteen noudattaminen rangaistussäännöksiä tulkittaessa.[31] Oikeudenkäynnissä legaliteettiperiaate merkitsee sitä, että tuomari ei saa mennä säädetyn lain ulkopuolelle syytetyn vahingoksi tai tulkita lakia analogisesti syytetyn vahingoksi taikka soveltaa lakia taannehtivasti syytetyn vahingoksi.[32]

Rangaistusten määräämistä aikaisemmin tutkittaessa esille on otettu esimerkiksi se, vaikuttivatko oikeudellisesti periaatteessa merkityksettömät seikat rangaistuskäytännön vaihteluun.[33] Tällaista vaikutusta voitaisiin pitää ristiriitaisena yhdenvertaisuuden ja ennustettavuuden kanssa.[34] Rangaistusten kohtuullisuutta tutkimuksissa ei niinkään ole arvioitu, mikä johtunee siitä, että kohtuullisuuden jälkikäteinen arviointi on vaikeaa.

Björnen, Kekkosen ja Flyghedin tutkimuksissa ovat keskeisesti tulleet esille kysymykset tuomioistuimen riippumattomuudesta, langettavaan tuomioon vaadittavasta näytöstä ja syytetyn puolustautumisesta. Kysymys on menettelyllisestä oikeusturvasta. Sen keskeinen sisältö voidaan Jääskeläisen esityksen perusteella asettaa seuraavasti:

- puolueettomuus: rangaistuksen käytöstä päättää asianosaisista ja toimeenpanovallasta riippumaton, puolueeton taho (tuomioistuin)
- syyttömyysolettama: todistustaakka väitetystä rikoksesta on rangaistusta vaativalla taholla ja tuomitsemiskynnys on korkealla

---

[29] Flyghed 1992 (kysymyksenasettelu s. 49–53).

[30] Jääskeläinen 1997, 108.

[31] J. Kekkonen 1991b, 83–87.

[32] Esim. Nuutila 1997, 47–48.

[33] Björne 1977, erit. 328–330; J. Kekkonen 1991b, 67–73; Flyghed 1992, erit. 499–500.

[34] Ks. tarkemmin Lappi-Seppälä 1987, 183–188.

- kontradiktorisuus: rangaistus määrätään kontradiktorisessa menettelyssä, jossa rikoksesta epäillyllä on oikeudenmukainen mahdollisuus puolustautua
- oikaistavuus: muodollisesti tai aineellisesti virheelliset ratkaisut voidaan syytetyn eduksi oikaista.[35]

Rikosoikeudenkäynnin yleiset periaatteet eivät uudemmissakaan esityksissä ole pelkästään syytetyn oikeusturvaan liittyviä.[36] Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa painotus näyttää olleen paljolti yleisissä rikosprosessin ulkonaista järjestelyä koskevissa periaatteissa. Niinpä rikosprosessioikeuden johtaviksi periaatteiksi mainittiin muun muassa virallisuusperiaate (rikosoikeudenkäynti on valtiovallan asia), suullisuus- ja välittömyysperiaate sekä kontradiktorinen periaate. Syytetyn oikeusturvaa koskee selvimmin viimeksi mainittu: kummankin asianosaisen tulee saada tilaisuus tulla kuulluksi tuomioistuimessa.[37] Koko tuomioistuintoiminnan lähtökohtana mainittiin, että tuomioistuinten tulee olla vakinaisia ja riippumattomia. Jälkimmäisen periaatteen mukaan tuomaria sitoo oikeudenkäytössä ainoastaan laki, eikä hallituksella tai eduskunnalla ole oikeutta vaikuttaa asiain ratkaisuun.[38]

Vaikka edellä onkin esitetty myös nykykirjallisuuden mukaisia käsityksiä syytetyn oikeusturvasta, lähtökohdaksi on otettava se, mitä oikeusturvan katsottiin edellyttävän tutkittavana ajankohtana.

---

[35] Jääskeläinen 1997, 110–112.

[36] Jonkka (1991, 184–186) kuvaa rikosprosessin kahta optimointikäskyä: ensimmäinen merkitsee kehotusta huolehtia siitä, että rikosoikeudellinen vastuu tulee toteutetuksi oikeudellisten ja tosiasiallisten mahdollisuuksien rajoissa niin varmasti ja tehokkaasti kuin suinkin (rikosvastuun toteuttamisvaatimus). Tärkeintä rajoitusta tähän merkitsevät säännökset, jotka on annettu yksilön oikeusturvan nimissä. Toisen optimointikäskyn, oikeusturvavaatimuksen, mukaisesti yksilön oikeusturvaa tulee rikosprosessissa kunnioittaa niin suuressa määrin kuin se oikeudellisten ja tosiasiallisten rajoitusten puitteissa suinkin on mahdollista. Oikeusturvavaatimuksen keskeinen sisältö voidaan edelleen kiteyttää kahdeksi periaatteeksi: toisen mukaan syytöntä on suojattava ja toisen mukaan inhimillisen kohtelun tiettyjä minimiehtoja tulee rikosprosessin kaikissa vaiheissa kunnioittaa (Jonkka 1992, 23). – Ervo (1995, erit. 177–178) pitää prosessioikeuden ylimpinä periaatteina tarkoituksenmukaisuus-, aineellisen totuuden ja kontradiktorista periaatetta. Niiden mukaisesti järjestetty oikeudenkäyntimenettely täyttää oikeudenmukaisuuden vaatimukset. Nämä periaatteet ovat lopulta palautettavissa yksilönsuojaperiaatteeseen, joka on kattoperiaate oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä.

[37] Ks. tarkemmin esim. Granfelt 1925, 5–15; Wrede – Sjöström 1936, 178–183.

[38] Wrede – Sjöström 1936, 18–19.

1.2 KUOLEMANRANGAISTUS: PUOLESTA JA VASTAAN

1.2.1 Kuolemanrangaistus yleensä

Rikosoikeudellisten rangaistusten järjestelmän taustalla vaikuttavat niin sanotut rangaistusteoriat, jotka muodostavat perustelut rangaistusten käytön tueksi. Tavallinen on jako sovitusteorioihin ja preventioteorioihin. Ensin mainittujen mukaan rangaistuksen tehtävänä on olla rikoksen oikeudenmukainen sovitus. Preventioteoriat korostavat rangaistuksen hyötyvaikutuksia: yhteiskunnan jäseniin yleensä kohdistuvaa (yleisestävää) vaikutusta ja rikoksen tehneeseen itseensä kohdistuvaa (erityisestävää) vaikutusta.[39]

Rikosoikeutta ja rangaistusjärjestelmää käytetään preventiosta liikkeelle lähtevän ajattelun mukaan oikeushyvien suojeluun – Tapio Lappi-Seppälää siteeraten "järjestäytyneen yhteiselämän, turvallisuuden ja ylipäätään siedettävien elinolojen turvaamiseksi".[40]

Nykyisessä rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutusta koskevassa (preventiota lähtökohtanaan pitävässä) keskustelussa lähdetään siitä, että kysymystä on tarkasteltava järjestelmän eri tasoilla. Voidaan tarkastella koko rikosoikeusjärjestelmän oikeutusta, tiettyjä kriminalisointeja, yksittäisiä ran-

---

[39] Tarkemmin tätä käsitellään luvussa 11.1.

[40] Ks. tarkemmin esim. Frände 1994, 17–26; Lappi-Seppälä 1994, 32–41. – Rikosoikeusjärjestelmällä voidaan sanoa olevan rikollisuuden sääntelyn ohella muitakin, piilevämpiä tehtäviä (ks. Garland 1990, erit. 277–292). Varsinkin kriisiaikana ne saattavat korostua. Esimerkiksi Kekkonen ja Ylikangas ovat katsoneet kriminaalipolitiikan ensisijaisen tehtävän olevan rikollisuuden ehkäisemisen sijasta valtarakenteen puolustaminen (Kekkonen – Ylikangas 1983, 190).Heidän mukaansa rangaistusten ankaruustason vaihtelu on perimmältään vallitsevan valtarakenteen puolustamistarpeen vaihtelua. Rangaistuksia on kovennettu, kun yhteiskunnalliset erot ovat kasvaneet ja valta kasautunut valtaa pitävälle ryhmittymälle ja tuo ryhmittymä on pelännyt kumousta tai vihamielisten ulkovaltojen vaikutusta. Kontrollia on lievennetty, kun vallankäyttö on demokratisoitunut ja eriarvoisuus sen seurauksena vähentynyt. (Kekkonen – Ylikangas 1982, 47–88.) Kekkonen ja Ylikangas hylkäävät täysin ajatuksen ideologioiden (rangaistusteorioiden) vaikutuksesta rangaistusjärjestelmän muutoksiin. Varovaisempia näkemyksiä rangaistusjärjestelmän muutosten taustasta ovat esittäneet muun muassa Mäkelä ja Aho. Mäkelä arvostelee näkemystä, jossa perinteinen rikoslainsäädäntö nähdään välittömän repressiivisenä välineenä. Kuitenkin hänen mukaansa poliittisesti kärjistyneissä tilanteissa voidaan käyttää repressiivisinä välineinä poikkeustilalainsäädäntöä tukevia kriminalisointeja. (K. Mäkelä 1979, 169–170.) Ahon havaintojen mukaan suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat syvät poliittiset erimielisyydet ja suuri vankiluku ovat riippuvuussuhteessa tosiinsa. Tosin hän varoittaa korostamasta liikaa vankiluvun riippuvuutta jostakin erillisestä osatekijästä, ja pitää yksinkertaistuksena väitettä, jonka mukaan vapaudenriistot ovat osoitus yhteiskunnan pakkovallasta. (Aho 1981.)

gaistuspäätöksiä tai rangaistusten täytäntöönpanoa.[41] Oikeushistoriallisessa tutkimuksessa on tuskin aihetta pohtia koko järjestelmän oikeutusta, vaan pikemmin muita tasoja.[42] Tarkoitus on selvittää, miten kuolemanrangaistusten käyttöä perusteltiin kriminalisointien sekä yksittäisten tuomioiden ja niiden täytäntöönpanon tasolla.

Voidaan pitää lähtökohtana, että perustelujen olisi oltava painavia, sillä onhan rangaistuskin poikkeuksellinen. Yksi keskeisistä kuolemanrangaistuksen tutkijoista, Hugo Adam Bedau on todennut: "– – *death is different* from other punishments practiced in our society – different in its morality, its politics, and its symbolism."[43] Hans Göran Franckin mukaan kuolemanrangaistuksen ainutlaatuisuus näkyy varsinkin siinä, että täytäntöönpantu rangaistus on peruuttamaton. Ainutlaatuista on myös se, että rangaistus kieltää tuomitun ihmisarvon.[44]

Keskustelua kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan on käyty jo kauan: ainakin Cesare Beccarian "Dei Delitti e delle Pene" -teoksen ilmestymisestä (1764) lähtien.[45] Kuolemanrangaistuksen oikeutusta käsittelevä kirjallisuus on niin laaja, että sen kattava läpikäyminen on mahdotonta.[46] Toisaalta kovin laaja perehtyminen ei ole tarpeellistakaan, sillä kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan esitetyt perustelut ovat pysyneet suunnilleen samoina jo kauan.[47] Lisäksi suuri osa kirjallisuudesta käsittelee lähinnä rauhan aikana Yhdysvalloissa murhasta tuomittavia kuolemanrangaistuksia, joten kaikki siinä keskustelussa esiin tulleet seikat eivät ole tämän tutkimuksen kannalta keskeisiä.

---

[41] Esim. Frände 1994, 17–26.

[42] Ei sen vuoksi, etteikö koko rikosoikeusjärjestelmänkin tarpeellisuutta voitaisi periaatteessa asettaa kyseenalaiseksi (ks. tästä esim. Hirvonen 1994), vaan siksi, että tarkastelu tässä tutkimuksessa on jälkikäteistä: kun kysymys on jo tuomittujen rikosoikeudellisten seuraamusten tutkimisesta, on rikosoikeusjärjestelmän olemassaolo otettava annettuna tosiasiana.

[43] Bedau 1987, 4.

[44] Franck – Nyman 1997, 68.

[45] Olivecrona 1891, I–IV.

[46] Jo 1860-luvulla kuolemanrangaistusta käsittelevän kirjallisuuden määrä oli melkein silmänkantamaton (Seth 1984, 54). Vuonna 1988 julkaistussa kuolemanrangaistusta koskevassa bibliografiassa on noin 1 700 nimekettä. ("The Death Penalty" 1988.) Bibliografia painottuu uudempaan englanninkieliseen kirjallisuuteen, joten todellinen kuolemanrangaistusta käsittelevien julkaisujen määrä on tietysti vielä paljon suurempi, ja kasvaa jatkuvasti.

[47] "Argumenteringen har inte förskjutit sig mycket sedan Beccarias skrift kom ut." (Heuman 1969, 253–254.) Samaan tapaan Bedau 1987, 238, Hood 1996, 5.

Esimerkiksi vanhemmasta kirjallisuudesta voidaan ottaa ruotsalaisen Knut Olivecronan laaja tutkimus "Om dödsstraffet" (1891).[48] Olivecrona tarkastelee seuraavia kuolemanrangaistuksen puolesta esitettyjä perusteluja:

- Kuolemanrangaistus on välttämätön törkeiden rikosten estämiseksi.
- Vanhat tavat ja kansan mielipide tukevat kuolemanrangaistuksen säilyttämistä.
- Raamatun määräykset ovat perusteena kuolemanrangaistukselle.
- Erikoisen törkeät rikokset vaativat seuraamuksekseen erityisen ankaran rangaistuksen.

Kuolemanrangaistusta vastaan puhuvina seikkoina Olivecrona tarkastelee seuraavia:

- Kuolemanrangaistus ei ole enää tarpeen yleisen oikeusturvan turvaamiseksi.
- Kuolemanrangaistusta ei voida suhteuttaa rikoksen vaihtelevan törkeyden mukaan.
- Kuolemaan voidaan tuomita syytön, eikä oikaisu ole mahdollinen.
- Kuolemanrangaistus sulkee pois mahdollisuuden, että rikoksentekijä parantaisi tapansa.
- Kuolemanrangaistuksen täytäntöönpano vaikuttaa demoralisoivasti kansaan.[49]

Kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan esitetyt perustelut ovat edelleen, sata vuotta myöhemmin, melko samanlaisia kuin Olivecronan luettelemat. Bedaun mukaan keskeiset kuolemanrangaistuksen puolesta puhuvat, nykykeskustelussa mainitut perusteet ovat:

- Kuolemanrangaistus vahvistaa moraalia ja on siten yhteiskunnan auktoriteetin välttämätön symboli.
- Monessa tapauksessa ei ole käyttökelpoista vaihtoehtoista rangaistusta.
- Oikeudenmukaisuus vaatii kuolemanrangaistusta.
- Kuolemanrangaistus estää muita rangaistuksia tehokkaammin rikoksentekijää tekemästä uusia rikoksia.
- Kuolemanrangaistus on muita rangaistuslajeja tehokkaampi rikollisuuden estäjä, koska sen pelote on tehokkaampi.
- Kuolemanrangaistus tulee halvemmaksi kuin elinkautinen vankeusrangaistus.[50]

---

[48] Heumanin (1969, 254) mukaan Olivecronan kirjaa voidaan edelleen pitää kuolemanrangaistusta koskevana standarditeoksena.

[49] Olivecrona 1891, 69–245. – Samat perustelut Olivecrona esitti jo teoksen aikaisemmassa laitoksessa (1866).

[50] Bedau 1987, 238–247. Ks. myös Hyvärinen 1994, 156–161, ja lisäesimerkkinä nykyisestä keskustelusta kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan: van den Haag 1997, Bedau 1997. – Lukuisista, lähinnä Yhdysvalloissa tehdyistä tutkimuksista huolimatta ei

Kuolemanrangaistusta vastaan puhuviksi tekijöiksi on nykykeskustelussa esitetty lähinnä seuraavia:

- Kuolemanrangaistus loukkaa jokaisen oikeutta elämään.
- Teloitetuksi saattaa joutua syytön, ja rangaistus on peruuttamaton.
- Kuolemanrangaistus heikentää ihmishengen kunnioitusta.
- Teloitukset ja niiden pitkät odotusajat voidaan rinnastaa kidutukseen.
- Kuolemanrangaistukset kohdistuvat erityisesti vähemmistöihin ja muihin uhanalaisiin ryhmiin.
- Kuolemanrangaistusta käytetään poliittisen opposition tukahduttamiseen.
- Kuolemanrangaistus ei ole vankeutta halvempi vaihtoehto.[51]

Koska kuolemanrangaistus on poistettu Suomen rangaistusjärjestelmästä, on oikeustieteilijöiden keskuudessa täällä aikanaan vilkkaanakin käyty keskustelu tuon rangaistuslajin oikeutuksesta laantunut. Viime aikoina asiaan kantaa ottaneet lähtevät liikkeelle lähinnä periaatteellisesta vastustuksesta.[52]

1.2.2 Kuolemanrangaistukset sota-aikana

Kuolemanrangaistuksen välttämättömyys poikkeuksellisissa oloissa ei ennen välttämättä edes herättänyt suurempaa pohdintaa. Kuolemanrangaistusta muuten vastustaneen Beccarian mielipide oli seuraava:

> "Kansalaisen kuolemaa voisi pitää välttämättömänä vain kahdesta syystä. Ensinnäkin silloin, kun hänellä vangittunakin on riittävästi suhteita ja vaikutusvaltaa ollakseen vaarana kansakunnan turvallisuudelle ja hänen olemassaolonsa siten uhkaa kumota voimassa olevan hallitusmuodon. Muutamien kansalaisten kuolema ei ole vältettävissä, kun kan-

ole saatu vakuuttavaa näytöä kuolemanrangaistuksen yleisestävästä vaikutuksesta. (Yhteenveto tutkimuksista: Bailey – Peterson 1997. Tarkkaan ottaen niissä on kysymys pelotusvaikutuksesta [deterrence]. Ks. yleisestävän vaikutuksen muista syntytavoista luku 11.1.) Tämä ei silti ole vähentänyt kuolemanrangaistuksen kannatusta Yhdysvalloissa, sillä siellä pelote ei ole enää yhtä tärkeä argumentti kuin aikaisemmin. Kuolemanrangaistusta oikeudenmukaisena sovituksena korostavien argumenttien käyttö puolestaan on lisääntynyt. (Bedau 1987, 240; Ellsworth – Gross 1997, 94–98.)

[51] Franck – Nyman 1997, 10–11, 13–28. – Mainittakoon vielä yksi peruste: kuolemanrangaistus koskee kovimmin syyttömiin, nimittäin lähiomaisiin (Grahl-Madsen 1978, 451).

[52] Hyvärinen (1994, erit. 147–148, 161) katsoo teloitusten olevan moraalittomia ja rikkovan jokaisen oikeutta elämään. Yhteiskunta ei ole antanut kansalaisilleen heidän elämäänsä, eikä sillä näin ollen tulisi olla oikeutta sitä heiltä riistääkään. Fränden (1994, 17) mukaan voidaan epäillä, voidaanko kuolemanrangaistukselle ylipäätään esittää rationaalinen ja moraalisesti kestävä oikeutus. Asiaa on jonkin verran käsitellyt myös Rentto (1992, 1337–1338).

sakunta hankkii takaisin tai menettää vapautensa tai kun anarkia vallitsee, jolloin epäjärjestys syrjäyttää lait."[53]

Erilainen suhtautuminen rauhan- ja sodanaikaisiin kuolemanrangaistuksiin näkyy vieläkin. Vuodelta 1997 olevan julkaisun mukaan 15 valtiota on poistanut kuolemanrangaistuksen rauhan aikana, mutta säilyttänyt mahdollisuuden sen käyttöön sodanaikaisista tai eräistä muuten poikkeuksellisen luonteisista rikoksista.[54] Erilaista suhtautumista sodan ja rauhan ajan kuolemanrangaistuksiin osoittaa sekin, että Yhdistyneissä kansakunnissa ja Euroopan neuvostossa laaditut kansainvälisten ihmisoikeussopimusten lisäpöytäkirjat, jotka kieltävät kuolemanrangaistuksen käytön, sallivat edelleen niiden käytön sota-aikana, joskin tietyin rajoituksin. Näiden sopimusten valmistelun yhteydessä ei näy käydyn periaatteellista keskustelua siitä, kuinka perusteltu tämä poikkeus on.[55] Euroopan neuvoston piirissä on kuitenkin valmisteltu muutosta, jonka mukaan uudella ihmisoikeussopimuksen lisäpöytäkirjalla kiellettäisiin kuolemanrangaistuksen käyttö myös sota-aikana.[56]

Useissa valtioissa, kuten neljässä pohjoismaassa, kuolemanrangaistus on poistettu lainsäädännöstä kahdessa vaiheessa: ensin rauhan aikana, sitten sodan aikana.[57] Suomessa kuolemanrangaistuksen poistamisen vuodet olivat

---

[53] Beccaria 1998 (1766), 83.

[54] Franck – Nyman 1997, 145. Valtiot olivat Argentiina, Brasilia, Britannia, Etelä-Afrikka, Fidži, Israel, Kanada, Kypros, Malta, Meksiko, Nepal, Paraguay, Peru, El Salvador ja Seychellit. Ks. tarkemmin näiden maiden lainsäädännöstä Marchesi 1996, 326–329.

[55] Van den Wijngaert 1987, 741–742; Schabas 1993, 172–175, 240–244.

[56] Kuolemanrangaistusta koskevia kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia käsitellään tarkemmin luvussa 15.4.

[57] Norjassa hyväksyttiin uusi rikoslaki vuonna 1902. Laki tuli voimaan vuonna 1905, ja se ei sisältänyt kuolemanrangaistusta. Vuonna 1979 kuolemanrangaistus poistettiin myös sotaväen rikoslain alaisista rikoksista. Tanskassa kuolemanrangaistus poistettiin vuonna 1930 hyväksytyssä rikoslaissa, joka tuli voimaan vuonna 1933. Sodanaikaisista rikoksista kuolemanrangaistus poistettiin vuonna 1978. Ruotsissa vastaavat muutokset tapahtuivat erillissäädöksillä vuosina 1921 ja 1973. Tosin kuolemanrangaistusmahdollisuus eräissä poikkeuksellisissa tilanteissa säilyi Norjan ja Tanskan lainsäädännössä 1990-luvulle asti (ks. jäljempänä luku 7.2). – Viimeiset säännöllisten olojen mukaiset teloitukset tapahtuivat seuraavasti: Norjassa vuonna 1876 (kirveellä mestaamalla), Tanskassa vuonna 1892 (kirveellä mestaamalla) ja Ruotsissa vuonna 1910 (giljotiinilla). Nelson 1984, 301–302; "When the State Kills..." 1989, 128, 187, 211. Ks. viimeisistä teloituksista Gulbrandsen 1975 (Norja), Munk-Pedersen 1972 (Tanska) ja Bångerud 1975 (Ruotsi). – Viidennessä pohjoismaassa, Islannissa, kuolemanrangaistus poistettiin kaikista rikoksista vuonna 1928. Viimeinen teloitus Islannissa pantiin toimeen vuonna 1830. ("When the State Kills..." 1989, 146.)

1949 (rauhan aikana) ja 1972 (sodan aikana).[58] Kuolemanrangaistuksia myös pantiin täytäntöön Suomessa sodan aikana sekä Norjassa ja Tanskassa sodan jälkiselvittelyissä.[59]

Toinen maailmansota jälkiselvittelyineen on synnyttänyt keskustelua kuolemanrangaistuksesta poikkeusoloissa. Sitä on käyty varsinkin Norjassa, kun siellä vuonna 1979 poistettiin kuolemanrangaistus sodankin aikana. Seuraavassa on tuotu esiin keskeisiä perusteita sota-ajan kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan.[60] Uudempikin keskustelu on paljolti perustunut toisen maailmansodan kokemuksiin.

Eräänlaisena yleisperusteluna kuolemanrangaistuksen välttämättömyydelle sodan aikana on esitetty, että sota-aikana ja vastaavissa olosuhteissa vakavimmat rikokset suuntautuvat valtion olemassaoloa ja sotavoiman tehokkuutta vastaan. Kuolemanrangaistusta muuten vastustava Heuman on todennut, että pelissä ovat tällöin niin suuret arvot, että yhteiskunta ei ole katsonut voivansa tulla toimeen ilman kuolemanrangaistusta. On katsottu, ettei elinkautinen vankeusrangaistus riitä, kun totaalisessa sodassa sekä sotilaat että siviilit ovat jatkuvasti vaarassa menettää henkensä.[61] Andenæs, joka on ollut rauhanaikaisten kuolemanrangaistusten vastustaja, olisi halunnut säilyttää sota-ajan kuolemanrangaistuksen Norjan lainsäädännössä. Hänen mukaansa sota-ajan rikoksilla, kuten vakoilulla ja sabotaasilla, voi olla huomattavasti vakavammat seuraukset kuin rauhan ajan kauheimmillakaan rikoksilla. Ne voivat johtaa suureen ihmishenkien menetykseen ja pahimmassa tapauksissa ratkaista taistelun lopputuloksen.[62]

Sota-ajan kuolemanrangaistusta vastustava Van den Wijngaert puolestaan asettaa poliittisten ja sotilasrikosten vakavuuden kyseenalaiseksi muistuttaen arvioinnin suhteellisuudesta: toisessa valtiossa maanpetoksena pidettävää tekoa voidaan toisessa pitää sankarillisena toimintana.[63] Marchesi on pitänyt periaatteessa hylättävänä ja käytännössä vaarallisena, mikäli yleisluonteiset

[58] Laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana (728/1949, voimaan 1.1.1950) ja laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä (343/1972, voimaan 1.6.1972). (Näitä lakeja ja niiden syntyä käsitellään tarkemmin luvuissa 15.2 ja 15.3.)

[59] Viimeiset teloitukset olivat Suomessa syyskuussa 1944, Norjassa lokakuussa 1948 (Andenæs 1980, 90) ja Tanskassa heinäkuussa 1950 (Tamm 1985, 335).

[60] Perusteita esitetään myös rikoslajikohtaisessa tarkastelussa luvussa 11. Suomessa vuoden 1972 uudistuksen yhteydessä käytyä eduskuntakeskustelua selostetaan luvussa 15.3.

[61] Heuman 1969, 268. Ks. myös Franck – Nyman 1997, 129.

[62] Andenæs 1980, 185–186, 1994, 135.

[63] Van den Wijngaert 1987, 744–745.

tekijät, kuten sotilaallinen tehokkuus, vaikuttavat vahvasti yksittäisen kuolemanrangaistuksen tuomitsemiseen. Hän on myös huomauttanut, että aseellisten konfliktien yhteydessä on tavallista, että "petturista" tulee "sankari" varsin nopeasti.[64]

Sodan aikana yhteiskunta vaatii, että sotilas asettaa henkensä vaaraan. On vaikea hyväksyä, että juuri maanpetturin tai sotarikollisen elämä olisi siinä tilanteessa pyhä ja koskematon, kirjoittaa Andenæs.[65] Tällaisen tilanteen katsoi Norjan puolustusvoimain komentaja maansa lainuudistukseen liittyvässä lausunnossaan saattavan sodassa heikentää joukkojen moraalia ja kuria.[66] Toisaalta ongelmaa on pidetty teoreettisena: tahto puolustaa omaa maataan on tärkeämpi motivoija kuin tieto siitä, että pettureita ja karkureita voidaan rangaista kuolemalla. Ei ole todistettu, että sotilaallinen tehokkuus ja kuolemanrangaistuksen käyttö olisivat yhteydessä toisiinsa.[67]

Lähinnä sodanjälkeisiä selvittelyjä koskee huomautus, että vihollismiehityksen aikana saattaa tapahtua tekoja, joiden laajuus on mahdoton normaaleissa oloissa. Tästä muistuttanut Andenæs on viitannut toisen maailmansodan aikaisiin julmuuksiin.[68] Muitakin perusteluja kuolemanrangaistuksen käytölle sota-aikana on esitetty.[69]

---

[64] Marchesi 1996, 322–323.

[65] Andenæs 1980, 186.

[66] Grahl-Madsen 1978, 454.

[67] Grahl-Madsen 1978, 457; Marchesi 1996, 322.

[68] Andenæs 1980, 186. – Eräässä norjalaisessa lausunnossa katsottiin, että sodan aikana voi tapahtua niin järkyttäviä rikoksia yhteiskuntaa tai kansalaisia kohtaan, että oikeudenmukaisuus vaatii kuolemanrangaistusta (Grahl-Madsen 1978, 454).

[69] On arvioitu, että mahdollisuus turvautua sota-aikana kuolemanrangaistukseen on tarpeen turvana omankädenoikeutta ("lynchjustice") vastaan. (Heuman 1969, 268). Tämän näkökohdan on maininnut myös Norjan arkkipiispa. Grahl-Madsenin mukaan onkin tärkeää, että kansa näkee valtion toimivan tehokkaasti törkeisiin rikoksiin syyllistyneitä vastaan. Toisaalta kuolemanrangaistuksen vaikutus voi olla omankädenoikeutta lisääväkin: voidaanhan ajatella, että kun asianomainen kuitenkin tulee saamaan kuolemanrangaistuksen, hänestä voidaan tehdä loppu jo ennen sitäkin. (Grahl-Madsen 1978, 455, 457.) Grahl-Madsen tuo esiin vielä yhden sodan ajan kuolemanrangaistuksia vastaan puhuvan tekijän. Hänen mukaansa miehitetyn valtion paras turva on se, että sen lainsäädännössä ei ole kuolemanrangaistusta. Hän perustelee tätä vuoden 1949 Genèven yleissopimuksella, joka koskee siviilihenkilöiden suojelua sodan aikana. Sen 68 artiklan 2 kappale kuuluu: "Voittajavallan 64 ja 65 artiklan mukaisesti antamissa rangaistussäännöksissä ei suojeluille [sic] henkilöille voida säätää kuolemanrangaistusta seuraamukseksi muista heidän syykseen jäävistä rikoksista kuin vakoilusta, törkeistä tuholaisteoista, jotka on kohdistettu valtaajavallan sotilaallisiin laitteisiin, tai tahallisista rikoksista, jotka ovat aiheuttaneet yhden tai usean henkilön kuoleman, ja ainoastaan edellytyksellä, että vallatulla alueella ennen valtausta voimassa olleessa lainsäädännössä on sellaisista teoista ollut sää-

Marchesin mukaan sota-ajan oikeudenkäynnit ovat usein summaarisia ja teloitukset pannaan täytäntöön pian tuomion jälkeen. Lisäksi kauna tai kostonhalu voi vaikuttaa todistajiin ja tuomareihin, jotka usein ovat vähemmän riippumattomia kuin rauhan aikana.[70] Sodan emotionaalisesti latautuneessa ilmapiirissä pyrkimys nopeuteen voi vaarantaa oikeusturvan ja lisätä vaaraa viattoman teloittamisesta.[71]

Sellaiselle henkilölle, joka vastustaa kuolemanrangaistusta periaatteellisista eettisistä ja moraalisista syistä, ovat edellä selostetut sodan ajan erityispiirteitä koskevat pohdinnat tietysti vähemmän merkityksellisiä. Jos hyväksytään periaate, että kuolemanrangaistus rikkoo jokaisen oikeutta elämään, on merkityksetöntä, tapahtuuko tämä oikeudenloukkaus säännöllisissä vaiko poikkeuksellisissa olosuhteissa.[72] Periaatteellinen kuolemanrangaistuksen vastustus oli Norjan vuoden 1979 lainuudistuksen lähtökohta.[73] Vastaavia puheenvuoroja kuultiin myös Siracusassa pidetyssä kansainvälisessä kuolemanrangaistusta käsitelleessä konferenssissa, kun aiheena oli kuolemanrangaistus sodan aikana.[74]

Periaatteellisen vastustuksen ehdottomuutta saattaa jonkin verran lieventää se Heumanin mainitsema seikka, että teloitus on tuskin yhtä tunteita louk-

---

dettynä seuraamukseksi kuolemanrangaistus." Jos siis miehitetyllä valtiolla ei ole ollut käytössään kuolemanrangaistusta säännöksen mainitsemista teoista ennen miehityksen alkua, ei miehittäjävaltiokaan voi ottaa kuolemantuomiota käyttöön noista teoista. (SopS 7–8/1955; Grahl-Madsen 1978, 446–447, 455–459.) Suoja luonnollisesti edellyttää, että miehittäjävaltio myös noudattaa yleissopimusta.

[70] Marchesi 1996, 321, 323.

[71] Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 7154 (15.9.1994), 2, 9; Franck – Nyman 1997, 15–16. – Oikeusturvan vaarantumiseen sodan oloissa on kiinnitetty huomiota myös norjalaisessa keskustelussa. Ks. Grahl-Madsen 1978, 451.

[72] Marchesi 1996, 320–321.

[73] Grahl-Madsen 1978, 451; Andenæs 1980, 185, 188; 1994, 132, 134.

[74] Kokouksen loppuraportin laatija tiivisti seuraavasti: "If the death penalty is rejected on ethical and moral grounds then it should neither be used for ordinary crimes nor for military offences, neither in peace nor in war. If it is considered cruel, inhuman and degrading, then it would not lose these characteristics when a war has been declared." (Fattah 1987, 803–804.) Laajemmin kysymystä käsitteli samassa kokouksessa Van den Wijngaert (1987, 741–745), joka totesi muun muassa: "All the ethical arguments against the death penalty in general plead also against the death penalty for military offences. But this, again, is a moral and not a legal statement." – Edelleen samoin perustellaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen lisäpöytäkirjan valmisteluun liittyvässä raportissa: "If the death penalty is seen as contrary to the right of life or the protection from cruel, inhuman or degrading punishment, these are basic human rights that can never be derogated from – not in peacetime and not in wartime." Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 7154 (15.9.1994), 9.

kaava aikana, jolloin väkivaltainen kuolema on jokapäiväinen ilmiö.[75] Samansuuntaisesti on ajatellut myös Andenæs: sodan oloissa mittapuu hengen arvolle ei ole sama kuin yleensä.[76]

1.3 TUTKIMUSONGELMAT JA NIIDEN TARKASTELUTAPA

Tutkimuksen keskeiset kysymykset voidaan esittää seuraavasti:

1. Suomessa toisen maailmansodan aikana kuolemaan tuomittujen, teloitettujen ja esimiehen aseenkäyttöoikeuden perusteella ammuttujen lukumäärän selvittäminen.
2. Noudatetun menettelyn tarkastelu erityisesti syytetyn (epäillyn, tuomitun) oikeusturvan kannalta:
   a) rangaistussäännösten tulkinta kuolemanrangaistuksia tuomittaessa,
   b) muut teloitettavaksi valikoitumiseen vaikuttaneet seikat,
   c) viranomaisten menettely kuolemanrangaistuksia tuomittaessa.
3. Kuolemanrangaistusten tavoitteiden ja niiden toteutumisen arviointi rikoslajeittain.

Koska sodan aikana kuolemaan tuomittujen ja teloitettujen lukumäärä on ollut epäselvä, on aluksi selvitettävä alkuperäisaineiston perusteella nämä määrät eri vuosina. Samaan tapaan selvitetään esimiehen aseenkäyttöoikeuden perusteella ammuttujen määrä. Lukumäärien selvittämisellä on nähdäkseni itsenäistä mielenkiintoa, joten se ei ole pelkkä esikysymys.

Rangaistussäännösten tulkinta vaikutti keskeisesti siihen, ketkä tuomittiin kuolemanrangaistukseen. Yksi näkökulma tätä tulkintaa selvitettäessä on tutkia tulkintakäytännön yhtenäisyyttä ja legaliteettiperiaatteen noudattamista. Mutta valikoitumista tapahtui muutenkin: esimerkiksi kaikkia vakoilusta kiinni jääneitä ei syytetty tai kaikkia kuolemaan tuomittuja ei teloitettu. Siksi on selvitettävä myös, mitkä muut tekijät kuin rangaistussäännösten tulkinta vaikuttivat toisaalta tuomituksi ja toisaalta teloitetuksi valikoitumiseen. Taustalla on ajatus yhdenvertaisuuden toteuttamisesta. Kolmanneksi tarkastellaan viranomaismenettelyn eri vaiheita syytetyn (epäillyn, tuomitun) oikeusturvan kannalta. Tarkasteltaviksi tulevat muun muassa tuomioistuinten riippumattomuus, syyttömyysolettama, syytetyn puolustautumismahdollisuus ja

[75] Heuman 1969, 268.

[76] Andenæs 1980, 186. Samoin Andenæs 1994, 135: "Det virker på meg nesten parodisk å påberope seg livets ukrenkelighet under krig."

muutoksenhakumahdollisuus. Edellytetty oikeusturvan taso määritellään tutkimuksessa ajankohdan säännösten ja ohjeiden mukaan.

Viimeisenä pääkysymyksenä selvitetään kuolemanrangaistusten käytölle eri rikoslajeissa esitettyjä perusteita. Saatavissa olevien tietojen rajoissa pyritään arvioimaan, miten nuo perusteet käytännössä toteutuivat ja missä määrin kuolemanrangaistuksilla oli muita kuin virallisesti tavoiteltuja vaikutuksia.

Kuolemanrangaistuksiin liittyvää viranomaiskäytäntöä selvitetään laajasti, ei siis pelkästään itse oikeudenkäyntiin keskittyen. Tarkasteltaviksi tulevat myös oikeudenkäyntiä edeltävät vaiheet, kuten kuulustelut, ja sen jälkeiset vaiheet, kuten armonanomusten käsittely ja teloitukset. Lisäksi käytetään aineistoa, joka valaisee sota-ajan lainkäyttöä muutenkin kuin kuolemanrangaistusten tuomitsemiseen liittyen. Tuomioistuinten tuomitsemien rangaistusten ohella tutkittavana on alaisen karkaamisesta tai kieltäytymisestä johtunut esimiehen aseenkäyttö.

Oikeustieteen alalla tutkimus on lähinnä oikeushistoriallinen. Oikeushistoriallisen tutkimuksen kohteena ovat menneisyyden oikeudelliset ilmiöt, kuten säädökset, oikeuskäytäntö ja oikeudelliset instituutiot.[77] Menetelminään oikeushistoria käyttää yleisiä historiantutkimuksen menetelmiä.[78]

Historiantutkimuksen keskeinen tehtävä on Pentti Renvallin mukaan "historiallisten ilmiöiden oikean ja kaikinpuolisen taustan etsiminen".[79] Siitä, miten tätä taustaa etsitään, onkin jo vaihtelevia käsityksiä. Historiantutkimuksen yhden metodin taustalla on pyrkimys ymmärtää menneisyyden tapahtumia ja ilmiöitä etsimättä säännönmukaisuuksia. Tavoitteena on yksityisten tapahtumien ja ilmiöiden selvittäminen ja synteesin muodostaminen havaittujen yhtäläisyyksien perusteella. Tiukemman vaatimuksen mukaan historiantutkimuksessa on pyrittävä ymmärtämisen lisäksi tapahtumien ja ilmiöiden selittämiseen. Varsinkin Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas ovat korostaneet, että oikeushistoriallisen tutkimuksen keskeinen tavoite on oikeudellisten muutosten selittäminen.[80] Historiantutkimuksen kohteena ovatkin Antero Heikkisen mukaan miltei aina yhteiskunnalliset muutokset.[81]

---

[77] J. Kekkonen 1988, 355.

[78] A. Aarnio 1989, 50–51.

[79] Renvall 1965, erit. 365–366.

[80] Renvall 1965, 328–367; Heikkinen 1974, 10–13, 63–76; Haaparanta – Niiniluoto 1986, 64–77; Kekkonen – Ylikangas 1986; Klami 1986; J. Kekkonen 1987, 1–6; 1988. Vrt. J. Kekkonen 1995, jossa hän suhtautuu aikaisempaa myönteisemmin ymmärtävään tutkimusotteeseen.

[81] Heikkinen 1974, 71.

Tämän tutkimuksen käsittelemä aikakausi on sen verran lyhyt, että esimerkiksi sodanaikaisten käytäntöjen muutoksen selittäminen ei ole tutkimuksessa keskeisessä asemassa. Tosin jos ajatellaan koko käsiteltävää ajanjaksoa, sitä voidaan poikkeuksellisuutensa takia pitää kokonaisuudessaan eräänlaisena muutoksena. Tutkimuksen painopiste ei olekaan niinkään selityksien etsimisessä kuin rekonstruktiossa: pyrkimys on selvittää henkilöiden toimintaa ja sen taustoja. Jorma Kalela on huomauttanut, että tällaisessa rekonstruktiossa tutkijan on tehtävä oikeutta tutkimuksensa kohteena oleville toimijoille. Heidän on annettava esiintyä itsenäisinä subjekteina alistamatta heitä tutkijan maailmalle.[82]

Tutkijan on siis pyrittävä välttämään jälkiviisautta. Oikeuskäytäntöön kohdistuvassa oikeushistoriallisessa tutkimuksessa tähän on pyritty ottamalla lähtökohdaksi tutkittavan ajankohdan oikeudelliset periaatteet ja ihanteet. On puhuttu immanentista kritiikistä, jossa vallitsevaa todellisuutta arvioidaan järjestelmän omien ihanteiden valossa.[83]

Kun tutkimus kohdistuu aikaan, jolta hyvin monella on omia kokemuksia, ja ilmiöihin, joita yleisesti pidetään kielteisinä, tutkija joutuu tarkkaan pohtimaan omia kannanottojaan. On selvää, että sellaiset (usein tai joskus) kuolemanrangaistukseen johtaneet rikokset kuin vakoilu, sabotaasi ja sotilaskarkuruus ovat tekoja, joihin mikä tahansa sotaakäyvä valtio suhtautuu ankarasti. Mutta voidaan ajatella, että tutkimus tuo myös viranomaistoiminnasta esiin piirteitä, joita ainakin nykyajan lukija pitää kielteisinä. Silti tutkimuksessa täytyy koettaa välttää sekä jälkiviisautta että tapahtuneen puolustelua. Tätä on pohtinut oman sotilaskarkuruutta käsittelevän tutkimuksensa alussa Jukka Kulomaa muistuttaen:

> "Houkutus plus- tai miinus-merkkien asetteluun on ollut suuri, eikä tässä ole välttämättä haluttu piitata siitä, että menneisyyden toimijoiden – omista lähtökohdistaan – täytyi valita juuri ne ratkaisut, jotka he va-

[82] Klami 1986, 358; Kalela 1993, 27–30; Klami 1994c, 337.

[83] Björne 1977, 12–13; J. Kekkonen 1991b, 2; Klami 1994b, erit. 146–150. Ks. immanentista kritiikistä laajemmin Tuori 1993, 733–738. – Jälkiviisausproblematiikan kannalta mielenkiintoista keskustelua ovat käyneet Klami ja Kekkonen. Klami (1993) katsoi, että Kekkonen oli vuoden 1918 rikosoikeudenkäyttöä koskevassa tutkimuksessaan (1991b) ryhtynyt "menneiden aikojen tuomariksi", minkä Kekkonen (1994a) jyrkästi kiisti. Keskustelu jatkui pitkään (ks. Klami 1994a, 1994b ja 1994c sekä J. Kekkonen 1994b, 1994c ja 1995). – Ks. ongelmasta myös Tamm 1985, 714–716. Vrt. ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijan teloituksia tutkineen Babingtonin (1993, vii) esipuheessaan toteamaan: "Viewed by the standards of today few of the executed men received the most elemental form of justice."

litsivat, eivätkä teot historiallisina ilmiöinä voi olla enempää 'oikeita' kuin 'vääriäkään'.[84]

Yksi tutkimuksella selvitettävä kysymys on se, mitä kuolemanrangaistusten käytöllä tosiasiassa saavutettiin. Varsinkin sitä selvitettäessä, mutta myös muissa jaksoissa, tutkimuksessa on oikeussosiologisia, tarkemmin sanoen kriminologisia piirteitä. Oikeussosiologia selvittää oikeudellisten ja muiden yhteiskunnallisten ilmiöiden keskinäistä vuorovaikutusta.[85] Kriminologia tutkii rikollisuutta yhteiskunnallisena ilmiönä. Siihen kuuluu myös tutkimus, joka koskee yhteiskunnan kontrollitoimenpiteitä sekä niiden välittömiä ja välillisiä vaikutuksia.[86]

Tutkimus antaa aineksia sen ymmärtämiseen, minkälaisten edellytysten vallitessa oikeutta käytetään sodan aikana ja yleisemminkin kriisioloissa.[87] Tutkimuksella lienee merkitystä myös ajateltaessa lainkäyttöä yleensäkin, joskaan esimerkiksi kaikkia havaintoja tuomioistuinten toiminnasta kriisiaikana ei voida yleistää koskemaan tuomioistuimen toimintaa myös rauhan aikana.[88]

1.4 TUTKIMUSAINEISTO JA SEN ARVIOINTI

1.4.1 Viralliset asiakirjat

Keskeinen tutkimusaineisto koostuu eri viranomaisten arkistoissa säilytettävistä asiakirjoista. Perusaineiston muodostavat kuolemantuomioita koskevat

[84] Kulomaa 1995, 14–16. – Tuori (1995, 60) on kirjoittanut tanskalaisen H. Kochin (1994) tekemää, hätätilaoikeutta ja poliisitoimintaa vuosina 1932–1945 käsittelevää väitöskirjaa tarkastellessaan seuraavasti: "När man i efterhand ur juridisk synvinkel granskar förgångna händelseförlopp och när det på köpet handlar om en särdeles känslig tidsperiod och ett omdebatterat rättsinstitut, har man många fällor att undvika. Man borde kunna lotsa mellan Skylla och Karybdis, vilka utgörs av apologi för de dåtida makthavarna å ena sidan och en orimlig efterklok kritik å den andra. Man borde också kunna balansera mellan bruket av de begrepp som man har valt för sin egen referensram och de begrepp, genom vilka aktörerna i den undersökta tidsperioden betraktade och bedömde händelserna."

[85] Kyntäjä – Laitinen 1983, 9.

[86] Anttila – Törnudd 1983, 15.

[87] Ks. Modéer 1996a, 541, myös 545–546: oikeushistoria oppiaineena voi pitää etäisyyttä vallitseviin oikeustieteellisiin teorioihin ja tarjota perustan lakimiesten itseymmärrykselle. Siten oikeushistoria oppiaineena auttaa muodostamaan vastuustaan tietoisen lakimieskunnan. Modéer puhuu oikeushistorian oikeuspoliittisesta tehtävästä.

[88] Vrt. Urho Kekkosen tunnetussa 70-vuotishaastattelussaan esittämään arvioon, jonka mukaan poliittiset oikeudenkäynnit, kuten niin sanottujen kuutosten sodanaikainen oikeu-

eri tuomioistuinten asiakirjat ja pöytäkirjat sekä kuolemanrangaistusten täytäntöönpanosta tehdyt ilmoitukset. Kuolemaantuomittujen vaiheiden jäljittämisessä ovat tärkeitä myös armonanomuksiin liittyvät oikeusministeriön asiakirjat sekä vankeinhoitolaitoksen asiakirjat.

Sodanaikaiset tuomioistuinten asiakirjat ovat säilyneet hyvin. Vaikka pieni määrä kenttäoikeuksien asia- tai pöytäkirjoja onkin hävinnyt, on kuitenkin tuomioluetteloista saatavissa tiedot siitä, että jutussa on tuomittu kuolemanrangaistus. Lisäksi muistakin asiakirjoista löytyy kuolemanrangaistuksia koskevia tietoja, joita on voitu käyttää tuomioistuinaineistosta saatavan tiedon tarkistamiseen.

Kaikki löytyneet kuolemantuomioita koskevat tuomioistuinten asiakirjat ja pöytäkirjat on käyty tässä tutkimuksessa läpi.[89] Vertailua varten on kerätty tietoja myös useista muihin rangaistuksiin kuin kuolemantuomioihin johtaneista jutuista.

Kuolemantuomioihin johtaneiden oikeusjuttujen asiakirjat ovat nykyisin julkisia. Tosin tilanne ei ollut tämä tutkimusta aloittaessani, vaan joidenkin juttujen asiakirjat olivat sodanaikaisten tuomioistuinten päätösten perusteella vielä salaisia. Hakemuksestani korkein oikeus purki 15 kuolemanrangaistusjutussa annettua päätöstä, joilla jutussa tapahtunut oli julistettu salaiseksi.[90] Vastaavan päätöksen teki jo aikaisemmin Helsingin hovioikeus 37 jutun osalta.[91] Salaisuuden poistamisesta oli tutkimuksen kannalta suuresti apua, koska monesti juuri nämä jutut kuuluivat mielenkiintoisimpiin.[92]

---

denkäynti, ovat osaltaan vaikuttaneet tuomioistuinlaitokseen kohdistuvan epäluottamuksen syntyyn (Kansanvallasta... 1970, V–VI). Kekkoselle vastannut Lakimiesliiton puheenjohtaja Sakari Sohlberg puolestaan katsoi, ettei oikeuslaitoksen tilasta ja toiminnasta 1970-luvulla keskusteltaessa olisi aihetta palata sodan aikaisten ja sodan jälkiselvittelyyn liittyvien poikkeuksellisten juttujen käsittelyyn (Pajuoja – Ervasti 1994, 150–151, 155).

[89] Poikkeuksena muutama vain yleisten alioikeuksien tasolla tuomittu kuolemanrangaistus. Ks. jäljempänä luku 6.3, taulukko 2.

[90] KKO H 92/179 (päätös 29.12.1993 n:o 4647).

[91] Helsingin hovioikeus H 92/262 (päätös 8.7.1993 n:o 3054).

[92] Tiettävästi tuomioistuimet eivät ole aiemmin olleet yhtä myönteisiä salaisten asiakirjojen etsijöille (ks. Kostiainen 1983, 201; Rislakki 1982, 9, 314–315, 320.) Nyttemmin myös ainakin yhden sodanjälkeisen maanpetosjutun salaisuus on purettu (ks. Reinboth 1991). Myös erään kuritushuonetuomioon johtaneen kesän 1944 karkuruusjutun salaisuus on purettu korkeimman oikeuden päätöksellä kesällä 1995 (purkuhakemuksen tehneeltä henkilöltä 15.8.1995 saatu tieto). – Pääsy tutkimaan Britannian armeijan ensimmäisen maailmansodan aikaisia kuolemanrangaistuksia koskevia tuomioistuinten asiakirjoja on ilmeisesti edelleen luvanvarainen: toisen aiheesta kirjoitetun kirjan tekijällä tällainen lupa oli, toinen taas on kirjoitettu ilman pääsyä tutkimaan näitä asiakirjoja (Babington 1993, vii; Putkowski – Sykes 1996, 9, 67).

Hieman toinen tehtävä on niillä tiedoilla, joita olen saanut tutkimalla kuolemanrangaistusten – ja yleisemminkin sota-ajan lainkäytön – kanssa tekemisissä olleiden viranomaisten arkistoja. Niistä nähdään taustaa tuomioistuinten asiakirjoista selviäville usein lyhyille tiedoille: selviää esimerkiksi, miten kuolemantuomioiden kanssa tekemisissä olleet viranomaiset toimivat ja minkälaisia keskinäisiä suhteita niillä oli. Keskeinen on ollut päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston arkisto, jonka olen tutkinut kattavasti. Myös voidaan mainita päämajan eräiden muiden osastojen ja eri ministeriöiden arkistot. Hyvinkin antoisaksi osoittautui valtiollisen poliisin arkisto.[93] Sen sijaan suurimman osan kuolemanrangaistukseen johtaneista rikoksista tutkineen päämajan valvontaosaston oma arkisto on käytännöllisesti katsoen kokonaan hävitetty.[94] Valvontaosaston laatimia asiakirjoja, kuten kuulustelupöytäkirjoja, löytyy kuitenkin runsaasti eri arkistoyhteyksistä.

Sotapäiväkirjoja en juuri ole käyttänyt. Käytettävissä olevien päiväkirjojen suuri määrä ja niistä saatavan tiedon käyttökelpoisuus eivät todennäköisesti vastaisi toisiaan. Yleinen käsitys on, että sotapäiväkirjoista ei juuri löydy tietoja "negatiivisista" ilmiöistä kuten esimerkiksi karkuruudesta ja teloituksista.[95]

---

[93] Tarkkaan ottaen kysymyksessä on etsivän keskuspoliisin-valtiollisen poliisin (EK-Valpon) arkisto. Erikseen puhutaan vielä "valkoisesta" EK-Valpo I:stä (1919–1945) ja "punaisesta" Valpo II:sta (1945–1948) (esim. Simola 1994a, 5). Kun tutkimanani ajanjaksona laitoksen nimenä on ollut valtiollinen poliisi, käytän tekstissä sitä nimeä. Lähdeviittauksissa sen sijaan käytetään kaksoisnimeä EK-Valpo. Kun kysymyksessä on niin sanottu asiamapisto, on puhuttu erikseen EK-Valpo I:n ja Valpo II:n arkistosta: molemmat laitokset ovat muodostaneet oman asiamapistonsa. – EK-Valpon arkisto avautui kaikkien käyttöön 2.5.1992. Sitä ennen käytin arkistoa saamani luvan turvin. Arkiston vapautumispäivän tunnelmia silloisessa Valtionarkistossa on eloisasti kuvannut Rumpunen (1994). Vielä vuonna 1981 arkiston asiakirjojen salassapitoaikaa jatkettiin 35 vuodella, eikä aineiston luvanvaraiseenkaan käyttöön suhtauduttu noihin aikoihin kovin suopeasti (ks. Takala – Konstari 1982, 57–74). Tutkijoitakin tiukempaan kontrolliin joutuivat toimittajat. Niinpä Rislakki ei "Maan alla" -kirjaa kirjoittaessaan päässyt tutkimaan EK-Valpon arkistoa (Rislakki 1986, 8). Turun seudun maanalaisesta toiminnasta TV-dokumentin tehnyt Vallinoja sai alle kolme vuotta ennen arkiston avautumista kaikille opetusministeriöstä kielteisen vastauksen pyyntöönsä tutustua eräisiin EK-Valpon henkilömappeihin, "asiakirjojen jatkuvan salassapitotarpeen" vuoksi. (Opetusministeriön päätös 6.9.1989. 7, Pirkko Vallinojan kokoelma, Kansan A. Myös: "Muistopatsaani on unohdus." TV 2, 23.11.1990.)

[94] Tätä käsitellään tarkemmin luvussa 14.2.2.

[95] Sorko (1993, 9) mainitsee Kevyt Osasto 10:n historiateoksessa, kuinka jonkin epämiellyttävän tapahtuman jättämiseen pois asiakirjoista törmää yllättävän usein. "Komentajan tai päällikön suhtautuminen sotapäiväkirjan pitoon – – vaikutti luonnollisesti sen koostumukseen. Toiset komentajat ja päälliköt suorastaan kielsivät laittamasta siihen jo-

Kuulusteluissa ja tuomioistuimessa tehdyt pöytäkirjat eivät välttämättä kuvaa sitä, mitä todella on tapahtunut. Tuomioistuinaineisto kuvaa todellisuutta sellaisena kuin tuomioistuin sen näki.[96] Kuulustelupöytäkirjat puolestaan selvittävät luotettavasti vain sen, mitä kuulustelijoille kerrottiin.[97] On luonnollista, että epäilty ja syytetty salaa kannaltaan raskauttavia seikkoja. Joissain tapauksissa hän toisaalta voi tunnustaa tehneensä sellaista, mitä ei ole edes tehnyt. Nämä seikat eivät estä tuomioistuinasiakirjojen ottamista tutkimuksen lähtökohdaksi, mutta ne on otettava huomioon epäiltyjen ja syytettyjen antamia tietoja arvioitaessa.

Valtiollisen poliisin aineiston käyttökelpoisuudesta on käyty keskustelua. Perusteellisimmin asiaa on pohtinut aineistoa itse laajasti käyttänyt Matti Lackman, jonka näkemykseen – aineisto on hyvä lähdekokonaisuus, mutta sen tietoja on syytä vertailla muihin lähteisiin – voin kokemusteni perusteella yhtyä.[98] Aineistosta löytyviä tietoja arvioitaessa kiinnostavan näkökulman tarjoaa ruotsalaisen Janne Flyghedin esittämä. Hänen mukaansa turvallisuuspoliiseja tutkittaessa voidaan soveltaa "vähintään-perustelua": jos saadaan raskauttavia tietoja esimerkiksi turvallisuuspoliisin toiminnasta, voidaan olettaa, että asianlaita on ollut vähintään esille tullut; kyseessä on siis minimitaso. Kaikkia tietoja salaisesta toiminnasta kun ei koskaan saada selville.[99]

---

tain kompromenttoivaa tietoa, toiset suhtautuivat asiaan liberaalimmin." Sorko (145–147) selostaa osastossa keväällä 1942 laadittua kotiuttamista vaativaa adressia, joka johti arvonalennuksiin ja siirtoihin. Osaston sotapäiväkirja ei mainitse tapauksesta mitään. Ahto 1994a: "Sotapäiväkirjoista puuttuvat melkein järkiään esimerkiksi tiedot mielialoista, huhuista ja yleensäkin koko sodan psykologisesta puolesta. – – Myös sotaan kuuluvat kitkailmiöt esiintyvät sotapäiväkirjojen sivuilla vain poikkeuksellisesti." – Putkowski ja Sykes (1996, 188) mainitsevat, että ensimmäisen maailmansodan aikaisista Britannian armeijan sotapäiväkirjoista poistettiin vielä 1960-luvulla tietoja oikeudenkäynti- ja kurinpitoasioista.

[96] Björne 1977, 11. Myös Kemppinen (1992, 40) lähtee tutkimuksessaan siitä, että tuomioistuimen ratkaisu on fiktio, todellisuuteen viitteellisesti perustuva esitys.

[97] Ks. Kulomaa 1995, 55, 60.

[98] Lackman 1986a. Ks. EK-Valpon aineiston käytöstä myös Björne 1977, 345–347; Lackman 1985, 15–17; Kostiainen 1988, 26; M. Salomaa 1992, 34–35; Rentola 1994a, 13–15. Kysymystä on pohtinut myös Salomaan ja Rentolan vastaväittäjä (Jussila 1992, 70 ja 1994, 167). – Ks. EK-Valpon arkiston puutteista esim. Kosonen 1994, 126 (viite 15) ja Rentola 1994a, 586 (viite 57), 614 (viite 1).

[99] Flyghed 1997, 15. Flyghedin omasta tutkimuksestaan (1992) ottama esimerkki valaisee asiaa. "Bland annat fick jag i säkerhetspolisens arkiv ta del av korrespondens mellan dåvarande allmänna säkerhetstjänsten och dess tyska motsvarigheter, främst Sicherheitsdienst och Gestapo – – Men, och det är ett viktigt men, det innebär inte att jag är så naiv att jag tror mig ha fått se allt. Det får man som sagt aldrig rörande denna typ av verk-

1.4.2 Yksityisluonteinen aineisto, haastattelut ja lehdistö

Viranomaisten asiakirjojen ohella olen käyttänyt yksityishenkilöiden tuottamaa aineistoa. Esimerkiksi Kansallisarkiston ja Kansan Arkiston yksityiskokoelmat ja muistelmat sisältävät tällaista aineistoa.[100] Arkistoihin sijoitetuista julkaisemattomista muistelmista olivat työni kannalta tärkeimmät päämajan hallinnollisessa (myöhemmin oikeudenhoito-) toimistossa palvelleen Erkki Partasen muistelmat.[101]

Tutkimukseni kannalta tärkeä, tutkittavana ajankohtana syntynyt yksityinen aineistokokonaisuus koostuu sotatuomari Paavo Alkion päiväkirjoista. Päiväkirjat, kaikkiaan 26, ovat ajalta 19.6.1941–4.4.1945. Ne valaisevat kiinnostavalla tavalla varsinkin sotatuomarin asemaa sotilasympäristössä.[102]

Kuolemanrangaistuksia koskevan yksityisluonteisen aineiston saamiseksi esitin syksyllä 1992 eri tiedotusvälineissä pyynnön saada yksityishenkilöiden hallussa olevaa aineistoa, joka liittyy sodan ajan kenttä- ja pikaoikeuksien toimintaan ja varsinkin kuolemanrangaistuksiin.[103] Pyynnöt poikivatkin useita kymmeniä yhteydenottoja, joiden perusteella sain, paitsi muistitietoa, myös jonkin verran dokumenttiaineistoa.[104] Tutkimuksessa viitataan paikoi-

---

samhet. – – Den metodologiska poängen är att det gick att konstatera att det *åtminstone* var så här illa beträffande omfattningen av det informationsutbyte som försiggick mellan svensk och tysk säkerhetstjänst under krigets inledande år." (Kursivointi alkuperäinen.)

[100] Ehkä merkittävin käyttööni saaman aineiston puute koskee Kansallisarkistossa säilytettävää sodanaikaisen oikeusministerin Oskari Lehtosen yksityisarkistoa. Lehtonen oli oikeusministeri 27.3.1940–8.8.1944, eli suurimman osan sota-ajasta. Lehtosen omaiset eivät antaneet minulle lupaa tutustua hänen Kansallisarkistossa säilytettäviin muistiinpanoihinsa, jotka arkistoluettelon mukaan koskevat aikaa 12.10.1939–19.9.1944. Minulle ilmoitettiin, että muistiinpanoissa ei käsitellä tutkimukseni kohteena olevaa aihetta. – Tietysti toivon edelleen, että muistiinpanot tulisivat jossain vaiheessa tutkimuksen käyttöön.

[101] Pk 1596/1, SA.

[102] Olen saanut päiväkirjat käyttööni hovioikeuden presidentti Erkki Rintalan ystävällisellä myötävaikutuksella.

[103] Pyyntö julkistettiin sekä yleisissä tiedotusvälineissä ympäri maata että sotaveteraanijärjestöjen lehdissä.

[104] Mainittava kuitenkin on, että professori Heikki Ylikankaan noin vuotta aikaisemmin yleisölle osoittama pyyntö saada vuoden 1918 Tampereen taistelua koskevaa aineistoa tuotti huomattavasti runsaamman sadon – 12 mapillista (Ylikangas 1993, 9), kun oma yleisöltä saamani aineisto mahtuu yhteen mappiin. Vastaamishalukkuuteen vaikuttaa tietysti tutkijan nimekkyys. Kuitenkin 50 vuoden takaisista tapahtumista tietäviä kertojia on elossa huomattavasti enemmän kuin vuotta 1918 omakohtaisesti tuntevia, joten yhteydenottoja olisi voinut tulla enemmänkin. Ilmeisesti ajallinen läheisyys (vuoteen 1918 verrattuna) olikin tässä tapauksessa yhteydenottoja rajoittava eikä lisäävä tekijä.

tellen tällaisten yhteydenottojen tuloksena saamiini tietoihin, yhteyttä ottaneiden henkilöiden nimiä yleensä mainitsematta.

Muistitietoa kokosin myös haastattelemalla lähes 30 henkilöä, heistä suurinta osaa henkilökohtaisessa tapaamisessa. Haastateltavien joukossa on sota-ajan lainkäyttöä rikostutkijan, syyttäjän, oikeuden puheenjohtajan tai jäsenen taikka syytetyn näkökulmasta tuntevia sekä muissa lainkäyttötehtävissä olleita.[105] Vaikka jonkun haastateltavan muisti tietyssä yksityiskohdassa saattoikin jo pettää, oli hänen tiedoillaan silti merkitystä pyrkiessäni eläytymään sota-ajan oloihin. Eräiltä haastateltavilta sain myös muistelma- tai vastaavaa aineistoa.[106] Haastattelujen teolle oli korkea aika: monet haastateltavistani ovat sittemmin kuolleet.

Yleisessä historiantutkimuksessa haastattelujen käyttö on vakiintunut menetelmä aineiston hankinnassa.[107] Oikeushistoriassa siihen ei sen sijaan ole ollut suuremmin harrastusta. Yksi syy tähän on tietenkin se, että tutkimus kohdistuu usein niin vanhaan aikaan, ettei haastatteluille ole edellytyksiä.[108] Mutta niissäkään tutkimuksissa, joissa haastatteluja olisi voitu käyttää hyväksi, tätä ei ole tehty. Niinpä ainakin Lars Björne ja Jukka Kemppinen olisivat oikeushistoriallisissa väitöskirjatutkimuksissaan voineet ajallisen etäisyyden huomioon ottaen käyttää haastatteluja. He kuitenkin suhtautuivat kielteisesti tähän. Björne katsoi, että haastattelut tuskin toisivat lisävalaistusta, sillä ainakin valtaosalla sekä tuomareista että tuomituista on hyvin subjektiivinen asennoituminen oikeudenkäynteihin.[109] Tätä ratkaisua kritisoi jonkin verran jo Björnen vastaväittäjä, ja myöhemminkin arvostelua on esitetty.[110] Kemppinen katsoi korkeinta oikeutta koskevassa tutkimuksessaan korkeimman oikeuden olevan kovin pieni populaatio haastattelututkimukseen. Lisäksi tutkijan ja tutkittavien henkilöt vaikuttaisivat ratkaisevasti tutkimuksen onnistumiseen.[111] Samaan tapaan arvioi Jukka Kulomaa: edustavan otan-

---

[105] Haastatellut sota-aikana rangaistut olivat henkilöitä, jotka olivat jo aikaisemmin julkisuudessa muistelleet sota-ajan kokemuksiaan tai jotka muuten tiedettiin halukkaiksi niitä muistelemaan. Näillä henkilöillä ei ollut suuremmin henkisiä pidäkkeitä kertoa rangaistuksistaan.

[106] Mainitsen erityisesti syyttäjänä ja sotatuomarina toimineen Usko Kärjen julkaisemattomat muistelmat (1988). – Sain myös käyttööni aineistoa muiden, varsinkin Jukka Rislakin tekemistä haastatteluista.

[107] Virrankoski 1994, 4–6.

[108] Virrankoski (1994, 30) toteaa, että kun ryhdytään tutkimaan mitä tahansa aihetta, joka liittyy enintään 50 vuotta sitten elettyyn historiaan, joskus tätäkin vanhempaan, on otettava huomioon haastattelutyön mahdollisuus.

[109] Björne 1977, 11.

[110] Klami 1977a, 470–471; Backman 1992, 364.

[111] Kemppinen 1992, 39.

nan kokoaminen karkuriveteraaneista olisi ollut vaikeaa, ja yli viidenkymmenen vuoden päästä annettujen vastausten lähdearvo vähintään ongelmallinen.[112]

Björnen, Kemppisen ja Kulomaan kannanotoista näkyy käsitys, jonka mukaan haastatteluilla pitäisi saada objektiivista ja edustavaa, "oikeaa" tietoa, jotta niitä kannattaisi käyttää. Tähän ei voidakaan päästä: muistitieto on sinänsä epäluotettavaa, minkä vuoksi sitä on verrattava toisten haastateltujen antamaan tietoon sekä muulla tavoin hankittuun aineistoon.[113]

On arvioitu, että sellaisilla alueilla, joilla haastateltavilla itsellään ei ole omaa voimakasta motiivia, haastatteluaineiston rajoitukset ja ongelmat ovat vähäisiä, mutta esimerkiksi poliittista valtaa tutkivassa lähihistoriassa muistitietoon liittyy runsaasti ongelmia.[114] Tässä suhteessa sota-ajan oikeudenkäyttöä kuvaava aineisto saattaa olla ongelmallista.[115] Kirjallisuudessa on pohdittu myös sitä, saadaanko muistitiedolla tietoa konkreettisista tapahtumista vai paremminkin näkemyksistä ja tuntemuksista.[116]

---

[112] Kulomaa 1995, 24.

[113] Muistikuvat voivat unohtua ajan kulumisen tai niin sanotun aktiivisen unohtamisen vuoksi. Ne voivat myös vääristyä tapahtuman jälkeen saadun informaation vuoksi, jolloin tiedot ovatkin alkuperältään muuta kuin omakohtaista muistitietoa. Myös – yleensä tiedostamaton – taipumus kaunistella omia tai oman viiteryhmän tekoja vaikuttaa muistikuviin. Lisäksi kertojan tiedot ja tulkinnat ovat voineet olla jo alun perin virheellisiä, ja haastattelijakin voi saada aikaan vääriä muistikuvia. (Virrankoski 1994, 24–29; Rasilainen 1995, 63–67.) – Norjassa Ringdal on tehnyt tutkimuksen Norjan poliisista miehitysaikana. Tutkimus perustui huomattavalta osalta haastatteluihin, joita Ringdal teki peräti 74. Tutkimuksensa lopuksi hän pohtii, miten kollektiiviset myytit vaikuttavat haastatteluihin, samoin tarve välttyä ikävien asioiden muistelulta ja kaunistella joitakin tapahtumia. Tätä ei historiantutkijan kuitenkaan tule moralisoida: "Alle har rett til – i selvrespektens navn – å omtolke og forskjønne (kaunistella) sin fortid, eller fortrenge (tukahduttaa) enkelttrekk ved den." (Ringdal 1987, 367–370.)

[114] T. Soikkanen 1995, 121–122.

[115] On luonnollista, että kun haastateltavat ovat olleet tuomarinpöydän eri puolilla, toiset poliittisestikin kaukana toisistaan, on näkemyksissä melkoisia eroja. Tämä ei sinänsä tee haastateltavan kertomusta epäluotettavaksi: voidaan puhua eri (esimerkiksi poliittisten) ryhmien ja jopa eri yksilöiden omasta historiasta (ks. Kalela 1993, 156–165; E. Peltonen 1993, 327–330, 334 [viite 9]).

[116] Eräästä sota-aikaa koskevasta, 1980-luvulla kerätystä muistitiedosta on todettu, että muistelut ovat enimmäkseen konkreettisia asioita selostavia, ja tämän tyyppinen ainesmuistelussa ei ole samalla tapaa muuttuvaista ja tilanteittain määräytyvää kuin erilaiset menneisyyttä koskevat arvioinnit tai omia poliittisia näkemyksiä koskevat kuvaukset (Haavio-Mannila – Peltonen – Raitis 1993, 24). Tanskalainen, sota-ajan poliisia tutkinut Stevnsborg (1992b, 28) on puolestaan todennut, että hänen tekemiensä haastattelujen tarkoitus oli lähinnä saada tietoa sellaisista tekijöistä, joita ei voi mitata, kuten ajan henki, tunnelmat ja mielipiteet. Omat kokemukseni aineiston käytöstä menevät lähemmäksi Stevnsborgin esittämää.

Useimmiten haastateltavat vaikuttivat suhtautuvan kysymyksiini avoimesti.[117] Luulen, että ajan kuluminen oli tässä vaikuttanut vapauttavasti. Toisaalta se lisäsi muistivirheiden mahdollisuutta.

Kaikkiaan on kuitenkin selvää, että haastatteluille on ainakin tässä tutkimuksessa annettava asiakirja-aineistoa täydentävä merkitys. Joissain tapauksissa haastatteluilla saamani tiedon asema on tärkeämpi: tämä koskee lähinnä päämajan valvontaosastoon liittyvää muistitietoa.[118]

Tutkittavan ajankohdan lehdistöä ei ole tässä tutkimuksessa käyty systemaattisesti läpi. Suomen desanttitorjuntaa jatkosodassa tutkinut Matti Kosonen on omassa tutkimuksessaan käynyt läpi jatkosodan ajan Helsingin Sanomien, Uuden Suomen, Hakkapeliitan ja Suomen Kuvalehden numerot ja selvittänyt, kuinka paljon niissä oli vakoilua ja sen torjuntaa käsitteleviä artikkeleita tai tiedotuksia.[119] Tällaisia löytyi yhteensä vain 41, niistä yli puolet vuodelta 1941. Kirjoitusten määrä väheni selvästi sodan jatkuessa.[120] Päämajan tiedustelujaosto antoi 22.8.1942 yhtenäiset "lisäohjeet ja -määräykset" tiedotustoiminnan tarkastamisesta. Kiellettyjä aiheita olivat muun muassa sotavankien, vakoojien, karkurien ja metsäkaartilaisten tekemät rikokset ja tuhotyöt.[121] Kososen tutkimustulokset ja annetut sensuuriohjeet osoittavat, että sodanaikaisen lehdistön järjestelmällinen läpikäynti ei olisi ollut tässä tutkimuksessa mielekästä. Lehtileikkeitä tutkimusaihettani sivuavista kysymyksistä on löytynyt lähinnä EK-Valpon arkistosta, ja ne on otettu muiden lähteiden tavoin tutkimuksessa huomioon.[122]

---

[117] Ne, jotka olivat jo valmiiksi vastahakoisimpia, kieltäytyivät haastattelusta. Kymmenen henkilöä, joihin otin yhteyttä, kieltäytyi haastattelusta. Heistä kaksi kuoli muutama kuukausi yhteydenottoni jälkeen, joten he lienevät olleet yhteyttä ottaessani jo huonokuntoisia.

[118] Päämajan valvontaosaston arkistohan on enimmäkseen tuhottu.

[119] Hakkapeliitta oli suojeluskuntajärjestön viikkolehti.

[120] Kosonen 1989, 61–72.

[121] Tiedoitustoiminnan tarkastuksesta annetut lisäohjeet ja -määräykset. Päämaja, tiedustelujaosto. K.D. n:o 1850/Sens.tsto/c/sal./22.8.42, T 10601/13, SA. Ks. tarkemmin jäljempänä luku 10.5.2. – Kirjoitustapa "tiedoitus" on sota-aikana käytetyn mukainen.

[122] Lehtikirjoituksiin viitataan tässä tutkimuksessa niiden asianomaisen arkistoyhteyden mukaisesti, kun kysymys on arkistoista löytyneistä lehtileikkeistä. Muutamalta sodanjälkeiseltä vuodelta olen käynyt laajemmin läpi Kommunisti-lehden numeroita, joissa tuolloin julkaistiin useita muistokirjoituksia esimerkiksi teloitetuista. Viittauksena (sekä arkistoista että muualta löytyneisiin) kirjoituksiin päivä- ja vastaavissa lehdissä on käytetty tekijän nimeä, jos se on tiedossa. Jos tekijä ei ole tiedossa, on viitattu kirjoituksen otsikkoon ja lehden numeroon sekä päivämäärään.

1.4.3 Kirjallisuus

Sodan ajan lainkäyttöä ja kuolemanrangaistuksia koskevaa tutkimuskirjallisuutta ei juuri ole. Jatkosodan historia 6 -kirjassa on lyhyehkö jakso oikeudenhoidosta.[123] Julkaistuista monografioista kysymystä sivutaan laajimmin Jussi Nuortevan (1987) tutkimuksessa sota-ajan vankeinhoidosta, Kimmo Rentolan (1994a) väitöskirjassa suomalaisesta kommunismista sotavuosina ja Jukka Kulomaan (1995) väitöskirjassa jatkosodan ajan sotilaskarkuruudesta. Julkaistujen tutkimusten ohella on mainittava eräät julkaisemattomat opinnäytteet: lähinnä Timo Mikkolan (1976) pro gradu -tutkielma sotavankikysymyksestä Suomessa jatkosodan aikana ja Matti Kososen (1989) pro gradu -tutkielma Suomen desanttitorjunnasta jatkosodassa.

Mainitsemani tutkimukset ovat historiantutkijoiden tekemiä, joten oikeustieteellisiä kysymyksiä he eivät juuri ole pohtineet. Oikeustieteen puolella on olemassa yksi suoranaisesti tästä aihepiiristä tehty opinnäyte: Matti Tenhusen (1969) laudaturkirjoitus "Kuolemanrangaistus sotilasrikoslainsäädännössä". Epätasaisen työn ansiona on yritys selvittää alkuperäisasiakirjoista sodan ajan kuolemantuomioiden ja teloitusten lukumäärät. Tenhusen käyttämä aineisto oli kuitenkin jonkin verran puutteellinen, minkä vuoksi häneltä jäi jäljittämättä osa kuolemantuomioista ja teloituksista. Tenhusen työn liitteenä oleva kuolemanrangaistuksia koskeva liiteaineisto sisältää lukuisia virheitä. Puutteineenkin Tenhusen työ oli kuitenkin ehkä keskeinen omaan tutkimukseeni johtaneen ajatustyön käynnistäjä. Mainittava on myös Veikko Kylä-Marttilan tutkimus "Kysymys kuolemanrangaistuksesta autonomian ajan valtiopäivillä vuosina 1863–1888" (1986) ja tutkielma "Keskustelu kuolemanrangaistuksesta 1930-luvulla" (1988). Harri Tuuren lisensiaatintutkimuksessa "Suomen sotilasrikoslainsäädännön kehitys" (1997) käsitellään muun ohessa kuolemanrangaistuksia. Raija Hanski (1990, 1992) on tutkinut sodankäyntiä suhteessa sitä koskeviin kansainvälisoikeudellisiin säännöksiin. Oikeustieteellisistä tutkimuksista ovat tämän työn kysymyksenasetteluun vaikuttaneet edellä jo usein mainitut Lars Björnen (1977) ja Jukka Kekkosen (1991b) tutkimukset.

Sota-ajan lainkäyttöä sivutaan muussa kuin tutkimusluonteisessa kirjallisuudessa paljonkin. Muistelma- ja vastaavasta kirjallisuudesta suurin osa on poliittisesti aktiivisten vasemmistolaisten kirjoittamaa. Kuten luonnollista onkin, muistelmat painottuvat paljolti vankilaoloihin, mutta myös kuulus-

[123] Klefström 1994. Kirjoituksen kuolemanrangaistuksia koskeva jakso perustuu sen kirjoittajalle antamiini tietoihin.

teluja ja oikeudenkäyntejä on kuvattu jonkin verran.[124] Vastapuolella olleet, kuten vaikkapa kuulustelijat, syyttäjät, tuomarit ja vankilanjohtajat eivät ole juuri muistelleet sota-ajan toimintaansa ainakaan julkaistuissa teoksissa. Poikkeus on päämajan valvontaosastossa palvellut Otto Kumenius. Hänen kirjoissaan mielikuvituksella on kuitenkin suuri osuus.[125]

Kalevi Seilosen Vastarintaryhmä (1974) perustuu Tampereen seudulla sodan aikana sabotaasia tehneen ryhmän haastatteluihin. Jukka Rislakin kirjan Maan alla (1986) keskeisenä lähteenä ovat laajat sodan ajan "maanalaisessa" toiminnassa mukana olleiden haastattelut, mutta myös muuta aineistoa on käytetty. Molemmat kirjat ovat tärkeitä sota-ajan poliittisiin rikoksiin liittyvän muistitiedon välittäjiä, ja kuvaavat myös lainkäyttöä. Kun Seilosen kirja perustuu pelkästään haastatteluihin eikä Rislakkikaan ole käyttänyt kovin paljon alkuperäisiä asiakirjoja – tosin ne olivat hänen kirjaansa tehdessään vielä suurelta osin salaisia – jää tapahtumista saatava kuva heidän kirjoissaan osin yksipuoliseksi. Seppo Sudenniemi (1987) on kirjoittanut kirjan sota-ajan tiedustelu- ja desanttitoiminnasta. Sudenniemen aineisto on varsin laaja, mutta sen muokkaaminen on jäänyt puolitiehen.

Vielä voidaan mainita eräistä tunnetuista oikeustapauksista laaditut kirjat. Olle Leinon Martta Koskisen tapaus (1976) kärsii alkuperäisdokumenttien tavoittamattomuudesta. Raija Orasen romaanista Anna, elämäsi (1987) on helppo tunnistaa syksyllä 1944 teloitetun Risto Vesterlundin vaiheet.[126] Pekka Lounelan ja Matti Kassilan kirja Kahden naisen sota (1987) kertoo Kerttu Nuortevan vakoilujutusta asiakirjojen ja haastattelujen perusteella.[127] Uusin yhden teloitetun kohtaloa paljolti haastattelujen perusteella käsittelevä kirja on Jukka Rislakin "En kyyneltä vuodattanut" (1995a), joka kertoo Olavi Lai-

[124] Vankilaolojen ohella myös kuulusteluja ja oikeudenkäyntejä käsittelevät omien kokemustensa perusteella Rantanen (1958), Sinervo (1961), Helo (1965), Pennanen (1970a ja b), Turtiainen (1978 [1946]), Koskinen (1989), Haapalahti (1992) ja Palmgren (1997 julkaistu päiväkirja vuodelta 1942). Myös Turtiaisen teos on muodoltaan vankilapäiväkirja, mutta ilmeisesti se on kuitenkin alkuperäismuistiinpanoista "paranneltu" kuvaus.

[125] Kumenius 1969, 1982, 1989 sekä yksi hänen salanimellä kirjoittamansa kirja (P. Salonen 1945). Kumeniuksen kirjoja pitivät epäluotettavina lähteinä myös haastattelemani päämajan valvontaosastossa palvelleet henkilöt (haast. Antero Aho 10.3.1993; haast. Jaakko Apiola 22.2.1993). – Sotatuomareina toimineista on muistelmansa julkaissut Christer Boucht (1995), mutta sotatuomarin tehtävää hän ei paljonkaan kuvaa.

[126] Vesterlundin sukunimen kirjoitustapa eri yhteyksissä vaihtelee, jopa hänen omissa nimikirjoituksissaan, joten "oikeaa" tapaa kirjoittaa nimi ei ilmeisesti ole. Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt tavallisella v:llä alkavaa kirjoitustapaa.

[127] Lounela ja Kassila (1987, 5–6) saivat luvan käyttää tuolloin vielä salaista EK-Valpon aineistoa.

hon vaiheista.[128] Myös eräästä karkuruustapauksesta on kirjoitettu kokonainen kirja: Erik Andrénin Missä on veljesi? (1984) kertoo kesällä 1944 tapahtuneesta neljän karkurin tuomiosta ja teloituksesta. Kirja sisältää kiinnostavaa muistitietoa, mutta myös asenteellisuutta ja asiavirheitä. Esimiehen aseenkäyttöoikeuden nojalla ammutuksi tulleesta Arndt Pekurisesta on ilmestynyt Erno Paasilinnan (1998) elämäkerta, jossa itse ampumistapausta ja siihen liittyvää on käsitelty perusteellisesti.

Muissa pohjoismaissa kuin Suomessa on viime vuosikymmeninä tutkittu varsin paljon sota-ajan lainkäyttöä, varsinkin poliisitointa sekä sodanjälkeisiä selvittelyjä. Lähimpänä omaa kysymyksenasetteluani on Ruotsissa ilmestynyt Janne Flyghedin tutkimus Rättsstat i kris (1992). Flyghedin tutkimuskohteena ovat Ruotsissa toisen maailmansodan aikana käydyt vakoiluja sabotaasioikeudenkäynnit.[129]

Ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijan teloituksista on kirjoitettu kaksikin kirjaa: Anthony Babingtonin For the sake of example (1993) sekä Julian Putkowskin ja Julian Sykesin Shot at dawn (1996). William Bradford Huie käsittelee kirjassaan The execution of private Slovik (1954) yksityiskohtaisesti ainoata toisen maailmansodan aikaista tapausta, jossa Yhdysvaltain armeijan karkuri teloitettiin.[130] J. Robert Lilly on julkaissut viime vuosina useita artikkeleita yhdysvaltalaisten sotilaiden teloituksista.[131] Saksan "kolmannen valtakunnan" lainkäyttöä on tutkittu paljonkin.[132] Laajasta kirjallisuudesta olen tutustunut etupäässä armeijan tuomioistuintoimintaa käsittelevään. Tuota aihetta tarkastelevista kirjoista voi mainita erityisesti Fritz Wüllnerin laajan ja varsin poleemisen teoksen Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung (1997). Ulkomaisesta kirjallisuudesta on saatu varsinkin tietoja menettelyistä, joita eri armeijoiden tuomitsemistoiminnassa noudatettiin.

---

[128] Rislakki (1995a, 244–245) ei vielä kirjaa tehdessään voinut käyttää tuomioistuimen asiakirjoja, ja EK-Valpon aineistoakin ilmeisesti vasta työn loppuvaiheessa.

[129] Muita pohjoismaisia tutkimuksia ovat sota-ajan poliisitoimintaa koskevat Ringdalin (1987), Stevnsborgin (1992b) ja H. Kochin (1994) tutkimukset, Tanskan sodanjälkeistä selvittelyä tutkiva Tammin (1985) laaja teos sekä Norjan vastaavaa selvittelyä käsittelevä Andenæsin (1980) osaksi muistelmanluonteinen teos.

[130] Huien kirjan alaotsikko on "The hitherto secret story of the only American soldier since 1864 to be shot for desertion".

[131] Lilly 1995 ja 1996; Lilly – Thomson 1997.

[132] Ks. yhteenvetona tästä kirjallisuudesta Modéer 1996b.

1.4.4 Lähteiden monipuolisuuden tarpeellisuudesta

Monipuolinen lähdeaineisto on tällaisessa tutkimuksessa välttämätön. Vakoiluun, sotilaskarkuuteen, teloituksiin ja sen tapaisiin aiheisiin liittyy paljon tunneperäistä ainesta, joka vaikuttaa lähteiden luotettavuuteen. Alkuperäisasiakirjoihinkin luonnollisesti vaikuttaa se tarkoitus, mitä varten ne on laadittu. On selvä, että kuoleman uhkaama ihminen pyrkii yleensä kuulusteluissa, oikeudenkäynnissä ja armoa anoessaan kertomaan asiat itselleen edullisesti. Tutkinta- ja syyttäjäviranomaisten näkemys tapahtuneesta on toisenlainen. Sodan jälkeisissä poliittisesti muuttuneissa olosuhteissa tapahtumista on voitu antaa taas aivan erilainen kuva. Tutkijan punnittavaksi jää, minkä arvon hän eri lähteistä saaduille tiedoille antaa.

Esitän muutaman esimerkin siitä, miten erilaisen kuvan henkilöiden toiminnasta ja motiiveista eri lähteet antavat. Esimerkkien valinnalla en tarkoita sitä, että juuri nämä henkilöt olisivat olleet jollain lailla "epäluotettavia".

Suomalainen sotamies Pauli Kervinen[133] tuomittiin vuonna 1940 kahden siviilimiehen murhasta kuolemaan. Korkein oikeus lievensi tuomion elinkautiseksi. Kervinen vakuutti syyttömyyttään ja syytti teosta vaimoaan.[134] Epäi-

[133] Tutkimuksessa käytetään yleensä tuomittujen oikeita, koko nimiä. Neuvostoliittolaisten nimien kirjoitustapa on tuomioistuimissa käytetyn mukainen, vaikkei se välttämättä aina vastaakaan nykyistä translitterointitapaa. – Nimien käyttö on osoittautunut välttämättömäksi tapausten yksilöimiseksi. Monesti samaa oikeustapausta käsitellään useassa kohdin tekstissä, ja lukijan olisi vaikea ymmärtää, että eri paikoissa esiintyvät viittaukset vaikkapa "Pauli K.:n" tapaukseen koskevat samaa oikeusjuttua. Koko nimeä käytettäessä tämä hankaluus ei ole yhtä ilmeinen. Huomattava on myös, että valtaosa suomalaisista nimistä on ollut jo kauan julkisuudessa esillä, esimerkiksi Rislakin "Maan alla" -kirjassa (1986). Luullakseni missään mainitsemassani tapauksessa ei tieto kuolemanrangaistuksesta tule omaisille yllätyksenä. – Käytäntö ei ole vakiintunut. Kuusikko (1996, 19) ei käyttänyt Petsamon rikollisuutta koskevassa tutkimuksessaan rikoksiin syyllistyneiden henkilöiden nimiä, koska kuvatuista tapahtumista on kulunut "niinkin lyhyt" aika kuin 50–70 vuotta. Kuusikon mukaan tutkimuksissa on suhtauduttu vapaammin poliittisista rikoksista kuin muista rikoksista tuomittujen nimien mainitsemiseen. Björne (1977) käyttää tuomittujen koko nimiä. – Ulkomaisessakin kirjallisuudessa käytäntö vaihtelee. Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijan teloituksista on kirjoitettu kaksi kaikkia tapauksia käsittelevää kirjaa. Toisessa (Babington 1993, viii–ix) ei nimiä ole käytetty omaisten säästämiseksi. Toisessa teloitettujen nimien ja yksiköitten paljastaminen vaikuttaa olevan yksi kirjan päätavoitteista. Kirjoittajat toteavat, että joissain tapauksissa kirja saattaa olla omaisille ensimmäinen tieto heidän läheistensä kuolintavasta. Kirjassa tätä pahoitellaan, mutta todetaan tietojen julkaisulla tähdättävän tapahtumien parempaan ymmärtämiseen. (Putkowski – Sykes 1996, 9–10.)

[134] KKO n:o 246/106 V.D. 1940 (päätös 1.7.1940 n:o 2346), KA; Jukka L. Mäkelä 1968, 48–57, 82–92, 135–136, 185–189, 213–214.

lyjä liikkui siitäkin, että Kervinen ja hänen vaimonsa olisivat opastaneet vihollista.[135] Heitä ei oikeudessa kuitenkaan syytetty vihollisen auttamisesta, mutta toisinaan tieto tällaisesta avusta on esitetty kirjallisuudessa.[136] Jatkosodan jälkeen silloin vankilassa ollut Kervinen anoi jäsenyyttä kommunistisessa puolueessa väittäen taistelleensa sen hyväksi. Nyt hän kertoikin olleensa karkumatkalla Neuvostoliiton puolelle, ja yhteenotossa "lahtareitten" kanssa surmanneensa suojeluskunnan aluepäällikön ja tämän apulaisen. Sinänsä järkeenkäyvästi hän totesi, että jos hän olisi aikanaan puhunut totta, tiedossa olisi ollut varma teloitus.[137] Samantapaisesti, joskin varovaisemmin sanakääntein Kervinen kirjoitti oikeuskanslerille, pyrkimyksenään välirauhansopimukseen vedoten vapautua vankilasta. Kantelu siirrettiin eduskunnan oikeusasiamiehelle, joka ei nähnyt aihetta toimenpiteisiin.[138] Kervinen armahdettiin 30.6.1947.[139]

Sotilaskarkuriksi jättäytynyt Kaarlo Väisänen osallistui jatkosodan alussa rautatien sabotointiin räjäyttämällä. Valtiollisessa poliisissa pidetyssä kuulustelussa Väisänen kuulustelijan johdattelemana myönsi olevansa kommunisti. Oikeudessa hän kiisti kommunistisuutensa ja kertoi olleensa pakotettu lähtemään mukaan räjäytysretkelle. Väisänen tuomittiin sotapetoksesta kuolemaan. Sotaylioikeudelle tekemässään muistutuksessa hän katsoi olevansa bolshevistisen propagandan uhri.[140] Erään varatuomarin kirjoittamassa armonanomuksessa Väisänen kertoi joutuneensa rikoksia hautovan joukkueen piiriin, koska on alkoholin orja. Toinen varatuomari avusti Väisäsen omaisia tekemään armonanomuksen: sen mukaan Väisänen on yksityiselämässä rauhallinen ja säännöllinen.[141] Armonanomuksista huolimatta Väisänen teloitettiin. Sodanjälkeisessä muistokirjoituksessa hänet kuvataan tietoiseksi taistelijaksi työväenluokan puolesta.[142]

---

[135] Valtiollisen poliisin tiedoituksia n:o 17/22.12.1939, EK-Valpo, pääosaston tilannekatsauksia 1937–1941, KA; Jukka L. Mäkelä 1968, 185.

[136] Ahto 1991, 241. Ahdon kuvauksessa tapahtumista on virheitä. Hän esimerkiksi kirjoittaa Kervisen tulleen teloitetuksi.

[137] Pauli Kervisen selostus, 3 E, 1.8, Kansan A. – Surmatut olivat tosiasiassa kauppa-apulainen, joka toimi nimismiehen suullisen määräyksen perusteella tievartion johtajan apulaisena, sekä sattumalta paikalla ollut työmies.

[138] Asiakirjavihko 69/35-1946 ja päätös n:o 2295/21.10.1946, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

[139] Pauli Kervistä koskeva Kriminologisen tutkimuslaitoksen tutkimuksen "Elinkautinen kuritushuonerangaistus" aineisto, OPTL:n arkisto.

[140] SYO 1941 n:o 985 (päätös 23.2.1942 n:o 173), SA; Rentola 1992b, 857–858.

[141] A.D. 1455/293/1942, OM, Ec 23, KA.

[142] "Kunniaa sankareille. Toveri Kaarlo Kustaa Väisäsen muistolle." Kommunisti 9/1945, 22.

1.5 TUTKIMUKSEN RAKENNE

Sota-ajan kuolemanrangaistuksien taustaksi toisessa luvussa käsitellään kuolemanrangaistuksen historiaa Suomessa ennen toista maailmansotaa. Varsin suuri tila annetaan sotaväen rikoslakien mukaisille kuolemanrangaistuksille sekä 1930-luvun hankkeille teloitusten käynnistämiseksi. Myös kolmannessa luvussa esitetään taustatietoja, jotka auttavat ymmärtämään sota-ajan käytäntöjä: siinä tarkastellaan sotaväen rikoslain, sotilasoikeudenhoidon ja kurinpidon yleistä luonnetta sekä toisaalta suomalaisen yhteiskunnan ja lainkäytön tilaa 1920- ja 1930-luvuilla. Edelleen tarkastellaan sota-ajan viranomaiskäytäntöjä muilta osin kuin kuolemanrangaistusten tuomitsemiseen liittyen: erityisesti vallinnutta poliittista suuntausta vastustaneiden kohtelua sekä eräitä sotilasoikeudenhoidon erityispiirteitä kuvaavia menettelyjä. Kolmannen luvun tarkoitus on auttaa asettamaan kuolemanrangaistukset oikeaan suhteeseen siihen, millaista viranomaistoiminta ja lainkäyttö yleensä ja varsinkin puolustusvoimissa oli.

Neljännessä ja viidennessä luvussa esitetään yleiset tiedot keskeisistä kuolemanrangaistuksiin johtaneista rangaistussäännöksistä sekä kuolemantuomioihin johtaneiden rikosten käsittelystä eri viranomaisissa, kuten tuomioistuimissa. Tiedot ovat tarpeen niiden jälkeen esitettävien lukumäärätietojen ymmärtämiseksi. Kuudennessa luvussa esitetään tiedot kuolemanrangaistusten ja teloitusten määristä toisen maailmansodan Suomessa. Seitsemännessä luvussa tarkastellaan vastaavia lukuja eräistä muista maista.

Luvuissa 8–11 esitetään kuolemanrangaistustapausten yksityiskohtainen analyysi. Kahdeksannessa luvussa selvitetään oikeustapausten perusteella sitä, miten eri rangaistussäännöksiä käytännössä sovellettiin. Yhdeksännessä luvussa käsitellään eräitä tekijöitä, jotka vaikuttivat keskeisesti siihen, kuka loppujen lopuksi valikoitui teloitetuksi ja kenen kohdalla lopputulos oli onnekkaampi. Kymmenennessä luvussa tarkastellaan vaihe vaiheelta, millaista menettely käytännössä oli esitutkinnassa, oikeudenkäynnissä, armonanomusvaiheessa ja tuomittuja teloitettaessa. Lisäksi selvitetään, kuinka julkisia kuolemantuomiot ja teloitukset olivat.

Yhdestoista luku käsittelee rikoslajeittain tavoitteita, jotka kuolemanrangaistuksilla voitiin katsoa olevan, sekä sitä, miten nämä tavoitteet toteutuivat ja mitä muita vaikutuksia kuolemantuomioilla oli. Yksityiskohtaisesti tarkastellaan kesän 1944 karkuruustapauksissa annettuja kuolemantuomioita.

Kahdestoista ja kolmastoista luku käsittelevät kahta erityiskysymystä. Edellisessä otetaan kantaa tietoihin, joita on esitetty Lappeenrannassa kesällä 1944 toimineeksi väitetystä salaisesta tuomioistuimesta. Jälkimmäisessä lu-

vussa selvitetään tapauksia, joissa esimiehen aseenkäyttö johti alaisen kuolemaan.

Sodan loppuvaiheita ja ensimmäisten rauhan vuosien tapahtumia selvitetään 14. luvussa. Erityisesti tarkastellaan sitä, millaisiin jälkiselvittelyihin sota-ajan lainkäyttö johti. Kuolemanrangaistuksen poistamista Suomen rikoslaista tarkastellaan 15. luvussa. Lisäksi siinä tuodaan keskustelu kuolemanrangaistuksesta lähelle nykypäivää. Lopuksi, 16. luvussa, esitetään yhteenveto tutkimustuloksista ja johtopäätöksiä.

2 KUOLEMANRANGAISTUS SUOMESSA ENNEN TOISTA MAAILMANSOTAA

2.1 YLEISTEN RIKOSLAKIEN MUKAISET KUOLEMANRANGAISTUKSET

2.1.1 Ruotsin vallan aika

Vanhimpina aikoina valtiovalta oli kaikkialla pohjoismaissa heikosti kehittynyt, mutta perhe- ja sukusiteet olivat kiinteät. Sukuyhteiskunnassa ei ollut keskusvaltaa ja sen säätämää rangaistusjärjestelmää. Rankaisutoimenpiteitä olivat sukuvaino ja sovintosakko. 1200-luvun alkupuolella alettiin Ruotsissa kirjata sukuyhteiskunnan aikaisia oikeustapoja maakuntalaeiksi. Ensimmäinen kuninkaan antama laki oli Birger Jaarlin rauhanlaki 1200-luvun puolivälissä. Kuninkaallinen rauhanlainsäädäntö avasi tien koko valtakuntaa koskeville laeille. Kuninkaanvallan kasvun myötä kuningas antoi ensimmäiset yleiset koko valtakuntaa koskevat lait 1300-luvun puolivälissä. Näitä ensimmäisiä lakeja kutsutaan Maunu Eerikinpojan maanlaiksi ja Maunu Eerikinpojan kaupunkilaiksi. Vuonna 1442 maanlaista annettiin uusi laitos, Kristofferin maanlaki. Se syrjäytti edeltäjänsä lopullisesti vasta 1600-luvulla.

Maakunta- ja vielä maanlaeissakin keskeisessä asemassa rangaistusjärjestelmässä oli sakko. Kuolemanrangaistus oli säädetty seuraamukseksi vain harvoista rikoksista. Rangaistusjärjestelmä kuitenkin ankaroitui 1500-luvulta lähtien. Kun kuningas Kaarle IX vahvisti vuonna 1608 Kristofferin maanlain, hän määräsi samalla tuomioistuimet noudattamaan Vanhaan testamenttiin sisältyvää Mooseksen lakia. Tästä seurasi, että kuolemanrangaistus saattoi seurata yli 70 eri rikoksesta. Myös ruumiin- ja häpeärangaistukset yleistyivät. Kuolemanrangaistusta koskevia määräyksiä ei koskaan kirjaimellisesti noudatettu, vaan tuomioistuimet käyttivät usein lievempiä rangaistuksia. Myös kuninkaan armahdusoikeus lievensi rangaistusjärjestelmää. Kuolemanrangaistuksen käyttö Ruotsissa ei tullutkaan yhtä yleiseksi kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa.

Uusi Ruotsin valtakunnan laki hyväksyttiin vuoden 1734 valtiopäivillä. Siinä säädettiin kuolemanrangaistus seuraamukseksi 68 rikoksesta. Lain pelotusvaikutusta pidettiin siis edelleen tärkeänä. Kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanotapoina oli tavallisen mestaamisen ja hirttämisen lisäksi myös kvalifioituja rangaistuksia. Vuoden 1734 laissa vankeus esiintyi ensi kertaa yleisenä laissa määrättynä päärangaistuksena. Silti se ei ollut vielä keskeinen rangaistusmuoto.

Rangaistuksien lieventäminen, leuteraatio, oli edelleen laajassa käytössä. Niinpä kuolemanrangaistuksen käyttö ei ollut käytännössä niin yleistä kuin lainsäädäntö edellytti. Kuolemanrangaistuksen käyttö rajoittui pääasiassa murhaan, lapsenmurhaan, tappoon ja eläimeen sekaantumiseen. Silti lievistäkin teoista saattoi periaatteessa seurata kuolemanrangaistus.

Vuonna 1779 säädyt hyväksyivät kuningas Kustaa III:n esityksestä rikoslakiin muutoksen, joka lakkautti kuolemanrangaistuksen useista rikoslajeista. Lievennys kohdistui pääasiassa niihin rikoksiin, joista tuomittu kuolemanrangaistus oli käytännössä muunnettu lievemmäksi rangaistukseksi. Kuningas olisi halunnut lieventää lainsäädäntöä toteutunutta enemmänkin, mutta ei saanut muun kuin talonpoikaissäädyn täyden kannatuksen suunnitelmalleen. Joka tapauksessa tämä muutos ja eräät muut Kustaa III:n hallituskauden muutokset merkitsivät rikoslainsäädännön lieventymistä pitkän ankaroitumiskauden jälkeen.[1]

2.1.2 Autonomian aika

2.1.2.1 Kuolemanrangaistukset lainsäädännössä, käytännössä ja tieteellisessä keskustelussa

Suomi liitettiin Venäjän valtakuntaan vuonna 1809. Tuolloin Suomessa jäi voimaan Ruotsin vallan aikainen rikosoikeus. Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809 eräs pappissäädyn edustaja ehdotti, että kuolemanrangaistuksen käyttöä olisi rajoitettava. Kaikki elinkautiseen rangaistukseen varkaudesta tuomitut tulisi ehdotuksen mukaan karkottaa Siperiaan. Pappissääty puolsi ehdotusta, mutta muilta säädyiltä se ei saanut tukea, eikä esitystä hyväksytty.

Myöhemmätkään suomalaisten aloitteet karkotuksen käyttöön ottamisesta eivät toteutuneet lähivuosina. Vasta Venäjän keisarin vaihtuminen toteutti muutoksen. Uusi keisari Nikolai I antoi helmikuussa 1826 käskykirjeen, jossa

[1] Olivecrona 1891, I–XX, 1–51; Hemmer 1962, 73–109; Myhrberg 1978, 1–54; Lappi-Seppälä 1982; Kylä-Marttila 1986, 8–19; Pajuoja 1991.

ilmoitti, ettei vastaisuudessa pantaisi toimeen kuolemanrangaistuksia, mikäli rikokset eivät olisi valtion turvallisuutta, valtaistuimen järkkymättömyyttä tai majesteetin pyhyyttä vastaan suuntautuvia. Kuolemanrangaistuksen sijasta rikollinen voisi sovittaa tekonsa ruumiinrangaistuksella ja elinikäisellä työllä. Senaatin harkittavaksi keisari esitti, voitaisiinko kuolemanrangaistuksesta armahdettuja lähettää Siperiaan. Senaatin suostuttua tähän annettiin 21.4. 1826 asetus kuolemantuomiosta armahdettujen miesten karkottamisesta. Kuolemanrangaistuksen sijasta rikoksentekijän tuli kärsiä raipparangaistus, julkinen kirkkorangaistus ja elinkautinen pakkotyörangaistus Siperian kaivoksissa. Lievimmissä tapauksissa elinkautinen pakkotyörangaistus voitiin suorittaa Suomen linnoituksissa.

Kuolemanrangaistuksesta armahdettujen naispuolisten rikoksentekijöiden asema jäi ensin ratkaisematta. Käytännössä heidät sijoitettiin pakkotyöhön Lappeenrannan kehruulaitokseen, kunnes vuonna 1848 annettiin asetus, joka teki mahdolliseksi kuolemantuomiosta armahdettujen naispuolisten rikoksentekijöiden lähettämisen Siperiaan. Siellä heidät sijoitettiin maatiloille ja tehtaisiin. Myöhemmin karkotusmahdollisuus laajeni muihinkin rikollisiin sekä irtolaisiin.[2]

Kuolemanrangaistusten rauhanaikainen täytäntöönpano siis loppui vuonna 1826. Ajankohta on kansainvälisessä vertailussa hyvin varhainen.[3] Esimerkiksi Norjassa viimeinen säännöllisten olojen aikainen teloitus tapahtui vuonna 1876, Tanskassa vuonna 1892 ja Ruotsissa vuonna 1910.[4]

Kaikkia kuolemantuomiosta armahdettuja ei karkotettu Siperiaan. Vuosina 1826–1888 tuomittiin kuolemaan 1694 henkilöä, joista runsaat puolet, 899, karkotettiin. Loput joutuivat suorittamaan elinkautisen rangaistuksensa Suomen linnoituksissa tai vankiloissa. Karkotuksista luovuttiin niin, että viimeiset kuolemantuomiosta armahdetut karkotettiin vuonna 1888. Lainsäädäntöä sovellettiin vastedes siten, että kuolemaan tuomitut jäivät Suomen kuritushuoneisiin.[5] Kuolemanrangaistuksia ei siis pantu muiden kuin karkotettavien osaltakaan täytäntöön.

On pitkään ollut epäselvää, mikä oli viimeinen normaaleissa oloissa tapahtunut teloitus Suomessa ja milloin se tapahtui. Vuodelta 1878 olevassa yksityiskohtaisessa taulukossa esitetään, että vuonna 1824 teloitettiin kolme

---

[2] Myhrberg 1978, 54–57; A. Juntunen 1983, 25–44; Kylä-Marttila 1986, 21–24; J. Kekkonen 1991a, 259–261.

[3] Träskman 1983, 58; Seth 1984, 53–54.

[4] Ks. edellä luku 1.2.2, alav. 57.

[5] A. Juntunen 1983, 48, 163–167, 188.

miestä ja vuonna 1825 samoin kolme miestä.[6] K. J. Ståhlberg puolestaan mainitsee, että viimeinen teloitus Suomessa tapahtui vuonna 1824.[7] Marttilassa lokakuussa 1824 tapahtunutta Antti Hannulan mestausta on mainittu viimeiseksi mestaukseksi esimerkiksi Marttilaan pystytetyssä muistokivessä.[8] Yrjö Blomstedtin mukaan viimeinen teloitus oli ilmeisesti Juho Hautimäen mestaus Lammilla toukokuussa 1825.[9]

Pirkko-Leena Otonkoski on nyttemmin tutkinut viimeiset teloitukset senaatin päätöspöytäkirjojen perusteella. Otonkosken mukaan vuonna 1824 pantiin toimeen neljä kuolemanrangaistusta ja vuonna 1825 vielä kaksi. Viimeiseksi teloitetuksi näyttää osoittautuvan 8. heinäkuuta 1825 Pieksämäellä teloitettu renki Tahvo Tahvonpoika Putkonen. Putkonen surmasi tapaninpäivänä 1822 juovuspäissään erään torpparin ilman suurempaa syytä.[10]

Vuoden 1809 jälkeen seuraavat valtiopäivät kutsuttiin koolle vuonna 1863. Senaatti antoi vuonna 1861 keisarille ehdotuksen noilla valtiopäivillä käsiteltävästä rikoslain uudistuksesta ja nimitti vuonna 1862 komitean valmistelemaan uutta rikoslakia. Yksi komitean jäsenistä oli rikosoikeuden professori Karl Gustaf Ehrström, joka oli kuolemanrangaistuksen vastustaja.[11]

---

[6] Rabbe 1878, 260.

[7] Ståhlberg 1934, 236. Kirjoitus on lyhennelmä vuonna 1888 julkaistusta kirjoituksesta.

[8] Sihvo 1993; Otonkoski 1997, 62.

[9] Blomstedt 1987.

[10] Ks. viimeisistä teloitukseen johtaneista henkirikoksista tarkemmin Otonkoski 1997. – Paulaharjun (1910, 335) mukaan kerrotaan, että Muhoksella olleella mestauspaikalla olisi toimitettu viimeinen mestaus Suomessa. Muhoksen 1820-luvun rikollisuutta käsittelevissä tutkimuksissa tällaisesta ei mainita (ks. Rajaniemi 1983, joka tosin keskittyy rikollisuuteen eikä siitä seuranneisiin rangaistuksiin, ja Rajaniemen tutkimukseen tältä osin perustuva Vahtola 1991, 452). Paulaharjun mainitsema muistitieto ei pitänekään paikkaansa.

[11] Rikosoikeuden professorina vuosina 1860–1877 olleen Ehrströmin mielestä kuolemanrangaistuksesta luovutaan, kun käsitys rangaistuksesta parannuksena yleistyy. Se, koska tämä tapahtuu, riippuu kussakin valtiossa sen kulttuurioloista. (Ehrström 1859, 76–81.) Hän totesi, että ei ole käytettävä niitä rangaistuslajeja, jotka tekevät parannuksen mahdottomaksi. Sellainen on esimerkiksi kuolemanrangaistus. "Men i vår tid, då olikheter i skuld erkännes och vi inse att straffet äfven bör innebära en syftning till bättring, blifva härigenom de straffarterna uteslutna, hvilka omöjliggöra eller motverka bättring. Derföre bortfalla dödsstraff, kroppsstraff, äresstraff jemte sådana näringsstraff, som omöjliggör ett redbart lefverne." Ehrström 1994 (1874–1875), 211. – Ehrström osallistui aktiivisesti erään murhatapauksen vuonna 1860 synnyttämään lehdistökeskusteluun kuolemanrangaistuksesta (Blomstedt 1964, 438–444). – Johtavien tieteenharjoittajien kanta oli tuohon aikaan muutenkin kuolemanrangaistuksen vastainen. Ehrströmin kilpahakija rikosoikeuden professorin virkaan, Knut Ferdinand Lagus oli tutkinut kuolemanrangaistusta: hän oli sen vastustaja (Lagus 1859, erit. 85, 121).

Komitea ehdotti uuden rikoslain yleisiä periaatteita koskevassa esityksessään kuolemanrangaistuksen poistamista kokonaan. Samalla komitea kuitenkin ehdotti, että mestaamalla tapahtuva kuolemanrangaistus säilyisi väliaikaisessa rikoslaissa rangaistuksena maanpetoksesta, majesteettirikoksesta ja murhasta. Kvalifioidut ja hirttämällä toimeenpantavat kuolemanrangaistukset sen sijaan poistettaisiin. Komitea uskoi, että kuolemanrangaistus käytännössä muunnettaisiin toiseksi rangaistukseksi.[12]

Senaatti antoi komitean ehdotuksen mukaiset esitykset valtiopäiville. Valtiopäivillä säädyt olivat valmiita menemään pidemmälle, ja halusivat lakkauttaa kuolemanrangaistuksen jo väliaikaisessa rikoslaissa. Senaatti ja hallitsija eivät hyväksyneet tätä, minkä vuoksi kuolemanrangaistus jäi edelleen rikoslakiin. Kuolemanrangaistus lapsenmurhasta, taposta sekä eräistä kvalifioiduista pahoinpitelyrikoksista kuitenkin poistettiin. Nämä ja muut hyväksytyt vuoden 1866 osittaisuudistukset tulivat voimaan vuoden 1870 alussa.[13]

Vuoden 1867 valtiopäiville senaatti antoi uuden esityksen. Kuolemanrangaistuksen osalta esitys oli sama kuin edellisten valtiopäivien esitys väliaikaiseksi rikoslaiksi. Säädyt hyväksyivät kuolemanrangaistuksen majesteettirikoksesta ja maanpetoksesta, mutta eivät murhasta. Tämän lakiehdotuksen hallitsijakin hyväksyi. Senaatti sai oikeuden saattaa sen voimaan, "sittenkuin maan vankeuslaitokset ja vankeinhoito ennättäisivät tulla kuntoon saatetuiksi". Kun vankilauudistusta ei varojen puutteessa voitukaan toistaiseksi toteuttaa, lakiehdotusta ei saatettu lainkaan voimaan. Kysymys kuolemanrangaistuksesta jäi siis edelleen ratkaisematta.[14]

Rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelu jatkui. Hallitus nimitti vuonna 1865 uuden komitean valmistelemaan rikoslain uudistusta. Rikoslakiehdotus valmistui vuonna 1875.[15] Kuolemanrangaistus ehdotettiin säilytettäväksi valtiopetoksesta ja väkivallasta keisaria kohtaan. Saatujen lausuntojen jälkeen senaatti asetti vuonna 1880 uuden komitean tarkastamaan rikoslakiehdotusta. Tarkastuskomitean mielestä kuolemanrangaistus tulisi voida tuomita valtiopetoksesta (keisarin surmaamisesta tai sen yrittämisestä) ja murhasta.[16]

Tarkastuskomitean keskeisenä jäsenenä on pidetty rikosoikeuden professori (1879–1899) Jaakko Forsmania. Forsman ei ollut Ehrströmin tavoin kuo-

---

[12] Lappi-Seppälä 1982, 126–128; Kylä-Marttila 1986, 25–35.

[13] Wiik 1935, 6–10; Lappi-Seppälä 1982, 128–130; Kylä-Marttila 1986, 35–46.

[14] Wiik 1935, 10–13; Kylä-Marttila 1986, 47–57.

[15] Yksi jäsenistä oli Ehrström, jota on pidetty keskeisenä henkilönä komitean työssä. Hänen on todettu laatineen lähes yksin vuoden 1875 ehdotuksen rikoslaiksi. (Klami 1977b, 97; Wahlberg 1994, 41–42.)

[16] Wiik 1935, 13–15; Lappi-Seppälä 1982, 130–131; Kylä-Marttila 1986, 58–66.

lemanrangaistuksen vastustaja, mutta esimerkiksi vuonna 1883 julkaisemassaan rangaistuksen tarkoitusta käsittelevässä kirjassa torjui vaatimukset kuolemanrangaistuksen käytön lisäämisestä.[17] Forsman korosti kuolemanrangaistuksen oikeutuksen riippuvan kunkin maan olosuhteista.[18]

Vuoden 1888 valtiopäiville annetussa senaatin esityksessä kuolemanrangaistuksen alaa oli huomattavasti laajennettu siitä, mitä tarkastuskomitea oli ehdottanut. Kuolemanrangaistusta ehdotettiin valtiopetoksen ja murhan lisäksi mahdolliseksi myös eräistä valtiollisista rikoksista. Valtiopäivillä keskusteltiin vilkkaasti varsinkin siitä, tulisiko murhasta voida tuomita kuolemanrangaistus. Aatelis- ja porvarissääty eivät tätä hyväksyneet, pappis- ja talonpoikaissäädyt puolestaan halusivat kuolemanrangaistuksen vaihtoehtoiseksi rangaistukseksi murhasta. Jatkoneuvottelujen tuloksena aatelissääty perääntyi kannastaan.[19]

Hallitsija vahvisti uuden rikoslain ja siihen liittyvät asetukset joulukuussa 1889. Lain voimaantulo kuitenkin siirtyi: Venäjällä katsottiin, että rikoslain soveltamisalaa koskevat säännökset poikkesivat yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä. Perimmältään taustalla olivat näkemyserot Suomen valtiollisesta asemasta.[20]

Lakiin jouduttiin tekemään vielä muutoksia venäläisten esittämien vaatimusten vuoksi. Yksi muutos oli se, että kuolemanrangaistus säädettiin mahdolliseksi myös maanpetoksesta. Lopullisesti laki tuli voimaan 14.4.1894. Rikoslaissa kuolemanrangaistus säädettiin ehdottomaksi rangaistukseksi valtiopetoksesta[21], keisarillisen perheenjäsenen murhasta tai taposta sekä ystävyydessä olevan valtion päämiehen murhasta. Vaihtoehtona kuritushuone-

[17] Klami 1977b, 100–102; Lappi-Seppälä 1982, 131–132; Ylikangas 1989, 21–29.

[18] Forsman 1914, 293–312, erit. 312: "– – torde det utan fara för misstag kunna sägas att dödsstraffets afskaffande icke synes vara åtminstone den närmaste framtiden förbehållet." Sivuilla 309–310 Forsman toteaa, että kuolemanrangaistuksen oikeutusta ei voida ratkaista abstraktilla tasolla. "Denna fråga måste bedömas efter de praktiska förhållandena i hvarje land." Forsman mainitsi, että sielläkin missä kuolemanrangaistus on poistettu tai sen poistamisesta keskusteltu, ei ole asetettu kyseenalaiseksi sen säilyttämistä sotaväen rikoslaissa; törkeimmistä sotilaallisista rikoksista on kuolemanrangaistus kaikkialla säilytetty. Forsman mainitsi myös poikkeuksellisia tilanteita, joissa kuolemanrangaistus eräänlaisen hätätilaoikeuden perusteella on katsottu olevan tarpeen säilyttää. (Forsman 1914, 304, 310.)

[19] Wiik 1935, 15–23; Kylä-Marttila 1986, 68–83.

[20] Wiik 1935, 23; Kylä-Marttila 1986, 83–84; Tyynilä 1989.

[21] Tarkkaan ottaen rikoslain 11 luvun 1 §:n mukaisesta valtiopetoksesta, eli "Keisarin ja Suuriruhtinaan" surmaamisesta tai sen yrittämisestä. Myös saman luvun 2 §:n mukainen rikos oli nimeltään valtiopetos: siinä oli kysymys esimerkiksi yrityksestä kumota hallitusmuoto. Enimmäisrangaistus tästä rikoksesta oli elinkautinen kuritushuonerangaistus.

rangaistuksen kanssa kuolemanrangaistus oli maanpetoksesta[22], väkivallasta keisaria vastaan ja murhasta. Vuoden 1889 rikoslaista tuli siis kuolemanrangaistusten suhteen ankarampi, kuin mitä 1860-luvun uudistuspyrkimyksillä ja vuoden 1875 ehdotuksella oli haluttu. Mahdollisuus tuomita kuolemanrangaistus murhasta laajensi huomattavasti rangaistuksen käyttöalaa. Viime vaiheessa lisätty mahdollisuus tuomita kuolemanrangaistus maanpetoksesta oli poliittisista syistä välttämätön.[23]

Loppuvaiheissaan rikoslain kokonaisuudistus siis eteni ankarampaan suuntaan. Tapio Lappi-Seppälä on todennut suunnanmuutoksen taustalla olleen ennen kaikkea Jaakko Forsmanin, joka oli yhteiskunnallisilta näkemyksiltään Ehrströmiä konservatiivisempi.[24] Asiaa yksityiskohtaisemmin tutkinut Heikki Ylikangas sen sijaan asettaa jossain määrin kyseenalaiseksi arvot Forsmanin konservatiivisuudesta. Hän katsoo Forsmanin halunneen toimia uudistuksessa lähinnä Ehrströmin työn jatkajana, mutta toisaalta ottaneen kompromissihakuisesti huomioon konservatiivisempien tahojen esittämät kovennusvaatimukset.[25] Yleensäkin 1870-luvun lopulta lähtien yhteiskunnassa ilmeni paineita uudistuspolitiikan jarruttamiseksi.[26]

Yleisissä alioikeuksissa tuomittiin rikoslain voimaan tultua muutamia kuolemanrangaistuksia murhista. Vuonna 1895 tuomittiin kuolemaan yksi murhaaja ja seuraavana vuonna kolme. Seuraavan kerran kuolemantuomioita murhasta langetettiin vuonna 1907, kaksi kappaletta. Sitten seurasi jälleen kymmenen vuoden tauko: seuraava kuolemanrangaistus tuomittiin vuonna 1917.[27] Kaikki nämä rangaistukset ovat lieventyneet ylemmissä oikeusasteissa tai viimeistään hallitsijan toimenpitein, sillä täytäntöön kuolemantuomioita ei pantu.

Eduskunnassa tehtiin 1910-luvulla, ennen Suomen itsenäistymistä, useita aloitteita kuolemanrangaistuksen poistamisesta. Venäjän vallan aikana näitä aloitteita ei käsitelty. Venäjän keisarivallan kukistumisen jälkeen eduskunta otti uudistetun lakialoitteen johdosta yksimielisen kannan, että hallituksen tulisi kiireellisesti valmistella esitys kuolemanrangaistuksen poistamiseksi. Hallitus ei kuitenkaan ryhtynyt asiassa toimenpiteisiin. Marraskuussa 1917 tehty uusi lakialoitekaan ei johtanut tuloksiin.[28]

---

[22] Kysymyksessä oli rikos, joka oli tehty "sittenkun sota on julistettu tahi alkanut".
[23] Wiik 1935, 23; Kylä-Marttila 1986, 83–87.
[24] Lappi-Seppälä 1982, 131–132.
[25] Ylikangas 1989, 21–29.
[26] Wiik 1935, 14; Kekkonen 1987, 292–294; Ylikangas 1989, 27.
[27] Verkko 1924, 201.
[28] Kylä-Marttila 1988, 6–7.

2.1.2.2 Levottomat vuodet

Venäläiset painostustoimenpiteet ja suomalaisen yhteiskunnan ristiriitojen kärjistyminen johtivat levottomuuksiin maassamme 1900-luvun alkuvuosina. Jopa poliittisia murhia tehtiin. Markku Ahosen laskelmien mukaan Suomessa tehtiin vuosina 1903–1911 20 poliittista murhaa ja seitsemän sellaisen yritystä. Osa kyllä liittyi pankki- ja vastaaviin ryöstöihin.[29]

Venäjän keisari oli vuonna 1826 luvannut, ettei kuolemanrangaistuksia pantaisi täytäntöön, mikäli rikokset eivät olisi valtion turvallisuutta, valtaistuimen järkkymättömyyttä tai majesteetin pyhyyttä vastaan suuntautuvia. Voisikin olettaa, että poliittinen murha olisi voinut johtaa teloitukseen. Käytännössä näin ei tapahtunut. Nimekkäin murhattu oli kesäkuussa 1904 ammuttu kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikoff. Hänen surmaajansa Eugen Schauman ampui itsensä, joten tuomioistuimet eivät saaneet hänen tekoaan tutkittavakseen. Helmikuussa 1905 surmattiin valtakunnan ylin oikeusviranomainen, prokuraattori Eliel Soisalon-Soininen. Hänen murhaajansa Lennart Hohenthal tuomittiin teostaan Helsingin raastuvanoikeudessa elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen. Ennen hovioikeuden päätöksen antamista Hohenthal onnistui karkaamaan vankilasta ja pakeni ulkomaille. Hohenthalin myöhemmin kirjoittamien kirjojen mukaan hän ja Schauman arvelivat joutuvansa venäläisten käsissä kidutetuiksi ja hirsipuuhun; sen sijaan suomalaisten taholta Hohenthal vaikuttaa odottaneen teostaan elinkautista rangaistusta.[30] Heinäkuussa 1905 Karl Gustaf Procopé ampui Viipurissa venäläisen santarmieverstiluutnantin. Nyt keisarin määräyksestä teko käsiteltiin venäläisessä sotaoikeudessa. Keisari hylkäsi senaatin anomuksen siitä, että juttu käsiteltäisiin Suomen lakien mukaisesti suomalaisessa tuomioistuimessa. Procopé tuomittiin hirtettäväksi, mutta keisari muutti kuolemantuomion karkotukseksi ja pakkotyöksi ilman määräaikaa. Procopé kuoli pakkotyövankeudessa Venäjällä.[31]

Suomen rauhoittamiseksi Venäjän johdossa oli ollut suunnitelmia sotatilan julistamisesta Suomeen.[32] Sotatila toteutui kuitenkin vasta maailmansodan sytyttyä. Suomi julistettiin sotatilaan 31.7.1914. Valtiollisen järjestyksen ja yleisen turvallisuuden säilyttämiseen liittyvät oikeudet siirtyivät kenraalikuvernöörille.[33]

---

[29] Ks. tarkemmin: Kujala 1981; Ahonen 1986, 289–290; Kilpinen 1995; Kujala 1995b, 363–388.

[30] Hohenthal 1908, erit. 91, 96, 126–127, 1909, erit. 98–101, 105–109, 123, 145–146, 1925, 24; Sillantaus 1995.

[31] Kujala 1995b, 368–370, 379–381.

[32] Ks. Kujala 1995a.

[33] Tuominen 1958, 400–401.

Suomalaisten vastarinta Venäjää kohtaan lisääntyi. Selvin näyte tästä oli jääkäriliike. Venäläiset viranomaiset saivat vangituiksi jääkärivärvääjiä ja muita aktivisteja. Matti Lauerman mukaan ainoankaan vangitun jääkärin tai aktivistin asiaa ei käsitelty suomalaisessa tuomioistuimessa, vaan venäläisissä tuomioistuimissa. Venäjän sotilasviranomaiset perustivat tämän sotatilalakiin, jolla Venäjän sotilasviranomaiset ottivat itselleen Suomessa entistä paljon laajemmat valtuudet. Menettely oli Lauerman mielestä laiton, koska sotatilalaki ei ollut saanut vahvistusta Suomen lainsäädäntöjärjestyksen mukaan. Hän katsoo jääkärien ja aktivistien jääneen lainsuojattomiksi, Suomen lainsäädännön ulkopuolelle.[34]

Väestötilaston mukaan venäläisessä sotaoikeudessa tuomittuja suomalaisia teloitettiin ensimmäisen maailmansodan vuosina yhteensä neljä, kaikki miehiä: syyskuussa 1916, lokakuussa 1916, maaliskuussa 1917 ja marraskuussa 1917.[35] Kirjallisuudessa esitetyt tiedot teloituksista poikkeavat jonkin verran tilastotiedoista. Venäläiset tuomioistuimet tuomitsivat Lauerman esittämien tietojen mukaan sotavuosina suomalaisille yhdeksän kuolemantuomiota. Viiden kuolemaan tuomitun rangaistukset lievenivät pakkotyöksi, joten teloituksia pantiin täytäntöön neljä, eli sama kuin tilastojen tuntema määrä. Teloitusajat eivät kuitenkaan kaikilta osin täsmää.

Kirjallisuudessa on mainittu seuraavat tapaukset: Kaksi nuorta viipurilaispoikaa hirtettiin heinäkuussa 1915 venäläisen vääpelin murhasta – Lauerman mukaan ilmeisen aiheettomasti. Kesällä 1916 tuomittiin eräs suomalainen kauppias syytettynä vakoilusta Saksan hyväksi; hänetkin hirtettiin. Tuomiot jaettiin Pietarissa. Näitä tapauksia tunnetummaksi tuli työnjohtaja Taavetti Lukkarisen kuolemantuomio. Lukkarinen ei ollut varsinainen aktivisti, mutta oli auttanut kolmea Venäjältä sotavankeudesta paennutta saksalaista. Lukkarinenkin tuomittiin venäläisessä sotaoikeudessa. Hänet hirtettiin Oulussa kaupungin ulkopuolella lokakuussa 1916.[36]

---

[34] Lauerma 1966, 731–732. – Ks. prosessista esim. Mexmontan 1958: hänen juttunsa käsiteltiin venäläisessä piirisotaoikeudessa (s. 43), jossa hänet tuomittiin vakoilusta kuolemaan (s. 68). Asianomainen venäläinen kenraali ei vahvistanut kuolemantuomiota, joten juttu käsiteltiin muutoksenhakutuomioistuimessa (s. 77). Se muutti Mexmontanin kuolemantuomion 20 vuoden pakkotyörangaistukseksi (s. 112).

[35] SVT VI:52, taulu 22, ja 53, taulu 21.

[36] Lauerma 1966, 703–704, 733–734; Turpeinen 1995, 50. Ks. Lukkarisen tapauksesta tarkemmin: Wegelius 1924, 45–60; Vainio 1968, 44–52; A. Karvonen 1985, 37–39. – Teloituksista ilmeisesti vain Lukkarisen hirttäminen pantiin täytäntöön Suomessa. Tieto Lukkarisen kuolemasta levisi nopeasti, mikä lienee ollut viranomaisten tarkoituskin. – Parhaillaan käynnissä oleva tutkimusprojekti "Suomen sotasurmat 1914–1922" tuonee aikanaan lisätietoa ensimmäisen maailmansodan aikaisista teloituksista.

Kuolemaan tuomitut eivät olleet varsinaisesti jääkäriliikkeen miehiä. He olivat pienempiä tekijöitä kuin ne niin sanotut kalterijääkärit, joita vastaan aloitettiin oikeudenkäynti Venäjällä joulukuussa 1916. Pietarin piirioikeudessa oli syytteessä 63 suomalaista, joita syytettiin kuulumisesta aseelliseen salaliittoon, jonka tarkoituksena oli erottaa Suomi Venäjästä. Pietarin piirisotaoikeudessa puolestaan käytiin oikeutta vakoilusta ja sabotaasista syytettyjä suomalaisia vastaan. Oikeudenkäynnit kestivät niin kauan, että maaliskuun 1917 vallankumous pelasti Pietarissa syytteessä olleet, kuolemantuomion uhkaamat suomalaiset.[37]

2.1.3 Kansalaissota ja sen jälkiselvittelyt

Suomen itsenäistymistä joulukuussa 1917 seurasi talvella ja keväällä 1918 käyty kansalaissota. Sodan punaisella puolella oikeutta jakamaan perustettiin vallankumousoikeuksia, joissa "kuolemanrangaistusta tai kidutusta" kiellettiin rangaistuksena käyttämästä. Lisäksi säädettiin erikseen laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta. Vallankumousoikeuksien antamat tuomiot vaikuttavat esitettyjen tietojen perusteella sangen lieviltä.[38] Niillä ei ollut yleensä tekemistä punaisen terrorin ilmiöiden kanssa, poikkeuksena kuitenkin Toijalan vallankumousoikeus ja samalla paikkakunnalla toiminut "rintamasotaoikeus", joiden johtohenkilöillä oli osuutta terrorissa ja ryöstöissä. Varsinaisiin "tuomioistuimen" päätöksiin ei terrori tässäkään tapauksessa näytä perustuneen.[39]

---

[37] Lauerma 1966, 729–741; T. Soikkanen 1991b, 62–73. Vallankumouksen ansiosta myös Mexmontan pääsi vapauteen (Mexmontan 1958, 162–166). – Lähinnä kuriositeettina voidaan mainita epävarma tieto suomalaiselle muualla kuin Venäjällä tuomitusta kuolemanrangaistuksesta: Väestötilastoon perustuvassa surmattujen lukumäärätaulukossa Verkko (1931, 230–231) mainitsee vuodelta 1904 tapauksen, jossa henkilö on "hirtetty Amerikassa". Alkuperäisessä tilastossa vastaava maininta on kuolemansyitä koskevassa taulussa, toisen väkivallan kautta kuolleiden kohdalla. SVT VI:38, taulu 21. Kysymys saattaa olla muustakin kuin virallisesti tuomitusta kuolemanrangaistuksesta.

[38] "Punaisen Suomen lainsäädäntöä vuonna 1918", 119–121; Paavolainen 1967a, 271–281; Upton 1981, 180–185; Piilonen 1982, 203–215; Rinta-Tassi 1986, 352–355; J. Kekkonen 1991b, 25–30. – Esimerkkinä lievästä käytännöstä on Uptonin (1981, 182) tieto, jonka mukaan käytännöllisesti katsoen rintamalla toiminut Muolaan vallankumousoikeus sakotti kahta tietojen antamisesta viholliselle ja puhelinlinjojen vahingoittamisesta tuomittua miestä 1 500 ja 1 000 markalla sekä tuomitsi heidät sodan ajaksi vankeuteen. – Lisäksi punakaartissa toimi toveri- ja sotaoikeuksia. Niitä, samoin kuin valkoisen sotaväen sisäistä oikeudenkäyttöä, käsitellään myöhemmin.

[39] Eerola – Eerola 1998, 71–77.

Niin sanotun punaisen terrorin uhreiksi joutui runsaat 1 600 henkeä.[40] Terrorimurhat eivät perustuneet mihinkään virallisiin päätöksiin, kuten esimerkiksi jonkin "tuomioistuimen" tuomioihin. Jaakko Paavolainen luonnehtiikin jonkin ryhmän tekemiä murhaamispäätöksiä "sakin" päätöksiksi.[41]

Kansalaissodan punaisten teot tutkittiin sodan jälkeen erityisissä valtiorikosoikeuksissa, joissa tuomittiin lähes 68 000 henkilöä. Kuolemaan tuomittiin 555 henkeä; näistä vain yksi oli nainen.[42] Kuolemanrangaistuksista valtiorikosylioikeuden tutkittaviksi tuli 548, joista se lievensi 268 ja pysytti 280 kuolemantuomiota. Kun tähän lisätään seitsemän tapausta, joissa kuolemantuomiota ei saatettu valtiorikosylioikeuden tutkittavaksi, ja kolme tapausta, joissa valtiorikosylioikeus kovensi vapausrangaistuksen kuolemantuomioksi, saadaan lopulliseksi kuolemantuomioiden määräksi 290.[43]

Valtiorikosoikeuksien tuomitsemista 555 kuolemanrangaistuksesta 294 tuomittiin murhasta tai yllytyksestä siihen, 103 sekä valtio- että maanpetoksesta ja 68 yksin teoin tehdyistä murhasta ja ryöstöstä.[44] Paavolaisen tekemän laskelman mukaan noin 200 tapauksessa valtiorikosylioikeudessa käsitelty ja sen vahvistama kuolemantuomio tuomittiin henkirikoksesta. Ainakin tilastossa henkirikoksiin on luettu murhan tai siihen yllytyksen sekä ryöstömurhan lisäksi myös avunanto murhaan ja murhayritys.[45]

---

[40] Paavolainen (1967a, 92–94) on päätynyt lukuun 1 649, Eerolat (1998, 15, 17, 59) lukuun 1 625.

[41] Paavolainen 1967a, 214–217.

[42] Laki eräiden valtiorikosten käsittelemistä varten asetettavista tuomioistuimista sekä oikeudenkäynnistä niissä 29.5.1918/32; SVT XXIII:32, 17.

[43] SVT XXIII:32, 17–18, 50–53, taulu IV; Ketonen 1983, 41. Lukumäärät ovat henkilöperusteisia, joten se, että jollekin henkilölle on mahdollisesti tuomittu useampia kuolemanrangaistuksia, ei näy luvuissa. Vrt. Paavolainen 1967b, 229, ja J. Kekkonen 1991b, 57, joissa esitetyt lukumäärätiedot voimaan jääneistä kuolemanrangaistuksista lienevät virheellisiä. – Valtiorikosoikeuden päätökseen ei saanut hakea muutosta, mutta jos vähintään kaksi oikeuden viidestä jäsenestä sitä vaati, päätös oli alistettava valtiorikosylioikeudelle (laki 29.5.1918/32, 13 §). Valtiorikosoikeudessa rangaistukseen tuomitulla oli oikeus anoa valtiorikosylioikeudelta armoa rangaistuksesta (em. lain 14 §).

[44] SVT XXIII:32, taulu III(5). Muut kuolemantuomioon johtaneet rikokset olivat tilaston mukaan avunanto valtiopetokseen (22 tapausta), valtiopetos (20), ryöstö (20), avunanto murhaan tai murhayritys (13), maanpetos (8), murhapoltto (2), varkaus (2), avunanto maanpetokseen (1), kiristys (1) ja laiton vangitseminen (1). Näissä täytyy olla mukana muita kuin niin sanottuja päärikoksia, koska kuolemanrangaistus oli mahdollinen vain maanpetoksesta ja murhasta.

[45] SVT XXIII:32, 48, taulu III(5); Paavolainen 1967b, 210.

Anthony Upton on esittänyt täytäntöön pantujen kuolemanrangaistusten määräksi 265.[46] Koska rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen mukainen teloitustapa olisi ollut mestaaminen, säädettiin laki valtiorikosoikeuksien tuomitsemain rangaistusten täytäntöönpanosta (16.7.1918/67). Sen mukaan kuolemanrangaistukset pantiin täytäntöön ampumalla. Hallituksen esityksen mukaan ampuminen kuolemantuomioiden täytäntöönpanossa näyttää "soveliaammalta" kuin mestaus.[47] Teloitukset tapahtuivat vankileireissä.[48]

"Punaiseen terroriin" verrattuna huomattavasti enemmän uhreja vaati "valkoinen terrori". Sen uhrien lukumääräksi on laskettu yli 8 300 henkeä.[49]

Punaisesta terrorista valkoinen terrori poikkesi siinä, että valkoisten toiminnassa oli paljolti kysymys erilaisten kenttä-, sota- tms. oikeuksien tuomioista. Paavolaisen arvion mukaan suurin osa teloituksista tapahtui tällaisten "tuomioistuinten" langettamien tuomioiden nojalla.[50] Terroriksi nämä tuomiot tekee se, että kyseiset tuomioistuimet olivat laittomia, joten myöskään teloituksista sanan varsinaisessa merkityksessä ei ollut kysymys.

Kansalaissodan alussa ylipäällikkö C. G. E. Mannerheim oli tehtyjen kyselyjen johdosta antanut käskyjä sotaoikeuksien perustamisesta ja antanut niille oikeuden käyttää kuolemantuomioita. Jo muutaman sotaviikon kuluttua, helmikuun puolivälin jälkeen, kysymys sota-ajan oikeudenkäytöstä ja suhtautumisesta vankeihin haluttiin järjestää muutenkin kuin tilapäisten ratkaisujen varaan. Ylipäällikön neuvottelukunta antoi 19.2.1918 lausunnon, joka

---

[46] Upton 1981, 456. Kun teloitettujen määrästä ei juuri ole esitetty tietoja, olisi Uptonin lähde kiintoisa tietää. Hänen lähdeviittauksensa eivät kuitenkaan auta alkuperäisen tiedon jäljille. J. Kekkonen (1991b, 57) on käyttänyt Uptonin tietoa, myöhemmässä esityksessään (1998, 54) hän kuitenkin on maininnut teloitettujen määräksi 268. Hiitonen (1953, 48) on maininnut, ettei teloitusten määrästä ole tarkkaa selvitystä. – Asiaan ei tuo selvennystä sekään, mitä eduskunnassa keväällä 1919 esitettiin keskusteltaessa valtiollisten vankien kohtelusta tehdystä välikysymyksestä: kansanedustaja Kaarlo Holman (kok) mukaan ylioikeus on vahvistanut alioikeuksien langettamasta 403 kuolemantuomiosta 245, "joista ainoastaan muutamat ovat pannut täytäntöön". Vp. 1919, ptk. 2.5.1919, 305.

[47] HE 57/1917 II vp., 1. Teloitustavasta käytyä keskustelua käsitellään myöhemmin luvussa 10.4.1.

[48] Paavolainen 1971, 153.

[49] Paavolainen (1967b, esim. 148–149) on päätynyt lukuun 8 380. Lukuun sisältyy osa valtiorikosoikeuden tuomioiden nojalla teloitetuista, (mt., 229) joita ei oikeastaan voi pitää laittoman "terrorin" uhreina. Eerolat (1998, 15, 90) käyttävät lukua 8 342.

[50] Paavolainen 1967b, 292–293. Hänen arvionsa mukaan aivan mielivaltaiset vankien ampumiset ja irrallisten yksilöiden suorittamat murhat jäävät varmasti vähemmistöön. H. Soikkasen (1998, 64) mukaan tutkimus on osoittanut, että pääosa valkoisesta terrorista tapahtui välittömästi taistelujen yhteydessä ja/tai pikaisesti asetettujen rintama- tai kenttätuomioistuinten summittaisina tuomioina.

sisälsi ehdotuksen ohjeiksi sota-ajan oikeudenkäytöstä. Erityisiä sotaoikeuksia ei lausunnossa haluttu asettaa, koska sillä voisi olla punaista terroria yllyttävä vaikutus. Neuvottelukunta myös epäili sitä, onko olemassa laillista pohjaa sotaoikeuden asettamiseen. Neuvottelukunta ehdotti, että henkilöt, jotka tavataan törkeästä sota-ajan rikoksesta – jolla tarkoitettiin erilaista sabotaasia – ammutaan paikalla. Näin voitiin menetellä niihinkin nähden, "jotka tekevät aseellista vastarintaa tai ilmeisesti aikovat sitä tehdä". Vankeja voitiin ottaa "päällikön harkinnan mukaan". Ehdotus oli siis hyvin ankara.

Tämän valmistelun perusteella ylipäällikkö Mannerheim antoi 25.2.1918 kiertokirjeen, jonka mukaan sotaoikeuksia ei saanut asettaa. Sotaoikeuksien ehkä jo antamia kuolemantuomioita ei saanut panna täytäntöön. Lisäksi ylipäällikkö antoi samana päivänä kuulutuksen, jossa käsketään muun muassa siitä, missä tapauksessa henkilö saadaan ampua paikalla. Kuulutus muuttui jonkin verran neuvottelukunnan lausunnossa ehdotetusta, ei kuitenkaan olennaisesti lievempään suuntaan. Kuten Jaakko Paavolainen on huomauttanut, mitään kategorista kieltoa vankien ampumisesta näihin määräyksiin ei sisälly. Heikki Ylikangas on pitänyt 25.2. annettua kuulutusta suorastaan lupana ampua antautuneita. Päämaja antoi myöhemminkin teloituskieltoja, esimerkiksi 11. toukokuuta.[51]

Ylipäällikön kiertokirje ja myöhemmin annetut kiellot eivät lopettaneet laittomien kenttä-, sota-, rintama- tai pikaoikeuksien toimintaa. Niitä oli lähes kaikilla vallatuilla paikkakunnilla, eikä niiden olemassaoloa edes yritetty salailla. Annettuja kieltoja ei yksinkertaisesti toteltu, eikä ylin sotilasjohto puuttunut tarmokkaasti asiaan, vaan pikemmin katsoi tällaisten "tuomioistuinten" toimintaa läpi sormiensa.[52] Ne myös ilmeisesti käsitettiin pitkään luonteeltaan virallisiksi. Esimerkiksi sotavankilaitoksen päällikkö antoi vielä toukokuussa ohjeen siitä, että vanki saatiin antaa "ulos ammuttavaksi" asianomaisen tuomioistuimen päätöksellä. Paavolaisen mukaan tämän täytyy tarkoittaa erilaisten kenttäoikeuksien tuomitsemia.[53]

Esimerkiksi Varkaudessa toimi jo helmi- ja maaliskuussa 87 kuolemantuomiota langettanut "kenttäoikeus", jonka puheenjohtajana toimi Rantasalmen tuomiokunnan tuomari. Vielä senkin jälkeen kun asianomaisia sotilaspäälli-

---

[51] Paavolainen 1967b, erit. 58–70, 409–410, 419–422; H. Soikkanen 1969, 290–295, 302–303; Upton 1981, 77–83, 453–455; J. Kekkonen 1991b, 15–24; Ylikangas 1993, 87, 142, 313, 522; Eerola – Eerola 1998, 81–84.

[52] Paavolainen 1967b, 283–293, 314–322, 409–410; H. Soikkanen 1969, 293–295; Piilonen 1997, 223–226, 228–236; Eerola – Eerola 1998, 86–89.

[53] Paavolainen 1971, 152–153.

köitä oli muistutettu ylipäällikön 25.2. antamasta kiertokirjeestä, Varkauden "kenttäoikeus" langetti kuolemantuomioita.[54]

Satakunnassa aloitti "rintamaoikeus" lakimiesten johdolla toimintansa huhtikuun lopulla. Myös kuolemanrangaistuksia tuomittiin, ja "teloitettujen" määräksi on arvioitu ainakin 166. Päämajan toukokuun puolivälissä esittämään tiedusteluun annetussa vastauksessa annettiin ymmärtää rintamaoikeuden olevan pelkästään tutkintaelin, joten tuossa vaiheessa toiminta pyrittiin jo salaamaan. Rintamaoikeuden toiminta lakkasi valtiorikosoikeuksia koskevan lain antamisen myötä.[55]

Punaisia tutkineiden elinten moninaisuus käy hyvin ilmi Lappeenrannan tapahtumia selvittäneen Marko Tikan tutkimuksesta. Valkoiset valloittivat kaupungin huhtikuun lopulla. Kaupunkiin asetettiin sotaoikeus (myöhemmin sotavankien tutkijalautakunta), joka langetti toistasataa kuolemantuomiota. Kuitenkin todellinen ammuttujen määrä on ainakin 540. Alueella toimi nimittäin myös epävirallisemmasta "puhdistuksesta" vastannut organisaatio, puhdistuspäällikön alainen sotapoliisilaitos. Sen alainen kuulusteluelin kuulusteli vangitut, minkä jälkeen nämä joko "puhdistettiin", lähetettiin sotaoikeuden käsiteltäviksi tai vangittiin edelleen. Näiden kahden rinnakkaisorganisaation päätöksiin perustuvien ampumisten lisäksi tapahtui muitakin surmaamisia. Kaupunki puhdistettiin punaisista kolmessa viikossa, toukokuun puoliväliin mennessä.[56] Puhdistuspäällikkönä toiminut lakimies Toivo Tapanainen jatkoi valtiorikosoikeuksien edellyttämien esitutkintojen valmistelussa tutkintoasiain päällikkönä. Vankileireillä olleita ammuttiin tässäkin vaiheessa, kesällä 1918. On arveltu, ettei vankien ampuminen voinut tapahtua ilman tutkintoasiainpäällikön osuutta. Lappeenrantaan asetetut valtiorikosoikeuden osastot aloittivat toimintansa vasta elokuussa 1918.[57]

Valkoisessa armeijassa asetettiin myös virallisia sotaoikeuksia. Ylipäällikkö Mannerheim määräsi niistä 23. maaliskuuta 1918 antamallaan päiväkäskyllä. Sen mukaan jokaisessa ryhmäesikunnassa oli asetettava sotaoikeus vuonna 1886 Suomen sotaväkeä varten annetun rikoslain nojalla.[58] Mannerheim antoi uuden päiväkäskyn sotaoikeuksien perustamisesta toukokuun 2. päivänä. Siinä todettiin muun muassa, että kunkin piiripäällikön oli asetettava piirissään sotaoikeus "sellaisten sotaoikeudelle kuuluvien rikosjuttujen käsittelyä varten, joita ovat aiheuttaneet toimivaan armeijaan kuulumattomat henkilöt".[59] Päiväkäskyissä ei täsmennetty sotaoikeuksien toimivaltaa.

---

[54] Paavolainen 1967b, 71–74; H. Soikkanen 1969, 297–298; Eerola – Eerola 1998, 83.

[55] Ks. tarkemmin Piilonen 1997, 203–223.

[56] Tikka 1998, erit. 24–35, 84–86.

[57] Eerola – Eerola 1998, 133–137. Toivo Tapanaisen tekemisiin tullaan tutkimuksessa vielä palaamaan (luku 12).

[58] Suomen Tasavallan sotajoukkojen ylipäällikkö, päiväkäsky n:o 29/23.3.1918, SA.

[59] Suomen Tasavallan sotajoukkojen Ylipäällikön päiväkäsky n:o 50/2.5.1918, SA.

Virallisesti niiden toimivalta ei kuitenkaan voinut ulottua kapinallisiin. Vuoden 1886 sotaväen rikoslakia olisi voitu soveltaa heihin, jos maa olisi ollut julistettu sotatilaan, mutta sellaista ei ollut julistettu.[60] Juhani Piilosen tutkimuksesta ilmenee, että sinänsä asianmukaisesti nimitetty sotatuomari Julius Lagus käytti valtuuksiaan Satakunnan rintamaoikeuden perustamiseen.[61] Laillisten ja laittomien tuomioistuinten toiminta saattoi siis sekaantua.

Erilaisten kenttäoikeuksien ja vastaavien elinten toiminta keväällä 1918 osoittaa, että armeijan oikeudenkäytössä ei pidetty lain kirjaimesta kiinni.[62] Voidaan myös havaita, että monet lakimiehet eivät tunteneet epäilyksiä laittomien tuomioistuinten toimintaan osallistumisesta.[63] Kenttä- ja vastaavien oikeuksien toiminta on pidettävä mielessä myös arvioitaessa valtiorikosoikeuksien punaisille tuomitsemien kuolemanrangaistusten ja täytäntöönpantujen teloitusten suhteellisen pientä määrää. Erilaiset "tuomioistuimet" ja muut elimet olivat jo tehokkaasti vähentäneet sitä punaisten joukkoa, joka joutui valtiorikosoikeuksien tuomittavaksi.[64]

2.1.4. Sotien välinen aika

2.1.4.1 Kuolemanrangaistukset Suomessa ja hankkeet niiden lisäämiseksi

Vuoden 1918 kansalaissodan jälkeen aloitteita kuolemanrangaistuksen poistamiseksi tehtiin eduskunnassa vuosina 1919, 1921 ja 1927. Aloitteet eivät

---

[60] Manninen 1981, 198–206; J. Kekkonen 1991b, 83–86; Piilonen 1997, 200–201.

[61] Piilonen 1997, erit. 200–201, 203–204.

[62] Voidaan tietenkin Piilosen (1997, 225) tavoin huomauttaa, että kenttäoikeudet olivat kuitenkin askel kohti järjestyneempää toimintaa verrattuna siihen, että kuka tahansa valkoiseen päällystöön kuuluva oli voinut harkintansa mukaan päättää punaisten ammuttamisesta.

[63] "Kenttäoikeuksien" toiminnasta on niiden luonteen vuoksi säilynyt varsin vähän tietoja, joten ei voida sanoa, miten lakimieskunta yleensä niihin suhtautui. Epäilyksiäkin varmasti oli, koska myöhemmin ja lain perusteella toimineiden valtiorikosoikeuksienkaan toimintaan eivät kaikki olisi halunneet osallistua (J. Kekkonen 1998, 56).

[64] Ajan levottomia oloja kuvaa, että "valkoinen terrori" jatkui jonkin aikaa kansalaissodan päätyttyäkin, vieläpä yksittäistapauksina 1920-luvun alkuvuosinakin. Martti Ahdin mukaan Suomen Sosialidemokraatissa oli esimerkiksi vuoden 1919 aikana kymmeniä uutisia ampumistapauksista. Vain erityisen räikeissä tapauksissa ampumisista koitui oikeudellisia seurauksia. Monet ampumistapauksista sattuivat pitkään levottomana pysyneen itärajan tuntumassa. Kirjallisuudessa on kerrottu useista tapauksista, joissa rajaseudun suomalaisviranomaiset enempää aikailematta "teloittivat" punaisia. Lehén 1958, 38; Paavolainen 1967b, 194; Björne 1977, 266; Ahti 1987, 90–91, 151–153, 329. – Koko maassa tilastoitu kaikkien surmattujen lukumäärä vuonna 1919 on poikkeuksellisen kor-

tuottaneet tulosta. Kansalaissodan vaikutus mielipiteisiin näkyy selvästi verrattaessa eduskunnan kannanottoja vuosina 1917 ja 1919.[65]

Kuten luvussa 2.1.2.1 kerrottiin, rikoslain voimaantuloa seuranneina parinakymmenenä vuotena kuolemanrangaistuksia tuomittiin yleisissä alioikeuksissa vain vuosina 1895, 1896 ja 1907, yhteensä kuusi. Yhtään niistä ei pantu täytäntöön. Vuodesta 1917 lähtien kuolemantuomioiden tuomitseminen murhasta tuli sikäli yleisemmäksi, että niitä tuomittiin miltei joka vuosi. Vuosittainen määrä oli toki edelleen pieni, keskimäärin noin yksi vuodessa. 1930-luvun loppupuolella kuolemanrangaistuksia tuomittiin jonkin verran enemmän: vuosina 1935–1938 tuomittiin yleisissä alioikeuksissa yhteensä 14 kuolemanrangaistusta.[66] Nämäkin tuomiot lievenivät säännönmukaisesti. Vuonna 1918 perustettu korkein oikeus ei ole tuominnut rauhan aikana kuolemanrangaistusta kuin kerran.[67]

Bruno A. Sundström katsoi vuonna 1926, että koska kuolemanrangaistusta ei ole rikoslain voimassaoloaikana (eikä sitä ennenkään sitten vuoden 1826) pantu täytäntöön, oli kyseessä desuetudo-tilanne (laki oli käyttämättömyytensä vuoksi kumoutunut). Kuolemanrangaistusta ei sen vuoksi voisi muodollisesti voimassa olevasta laista huolimatta täytäntöönpanna, vaan täytäntöönpano vaatisi lainsäädäntöorgaanien toimenpiteitä.[68] Aatos Alanen asettui eri kannalle. Hänen mukaansa kuolemanrangaistusta koskeva säädös ei ollut muuttunut kuolleeksi kirjaimeksi. Alasen kanta oli se, että kuolemantuomioihin turvautuminen ei ole "nykyisissä epänormaaleissa oloissa" epäoikeutettu toimenpide yhtä vähän kuin se oli epäoikeutettua vuonna 1918.[69]

Kuolemanrangaistusta koskevan säännöksen tosiasiallinen soveltamismahdollisuus vaikuttaa siis olleen tulkinnanvarainen. Joulukuussa 1931 oikeusministeri T. M. Kivimäki totesi teloituksen erittäin raskauttavien asianhaa-

---

kea (416), kun kysymys ei kuitenkaan enää ollut varsinaisesta sota-ajasta. Ks. surmattujen lukumäärän kehityksestä vuosina 1878–1938: Verkko 1931, 229–230, 1944, 101.

[65] Kylä-Marttila 1988, 6–8.

[66] SVT XXIII:27, 59; 28, 59; 29, 62; 30, 61; 31, 61; 33, 73; 35, 77; 36, 83; 37, 20; 38, 20; 42, 24; 44, 24; 47, 18; 51, 19; 56, 20; 60, 20; 64, 19; 66, 19; 70, 19; 73, 20; 76, 19 ja 85, 19; Verkko 1924, 201; Anttila – Törnudd – Westling 1964, 6.

[67] Suontausta 1950, 182. – Kyseinen tuomio annettiin korkeimmassa oikeudessa 1.8.1946 (KKO 1946 II 180). Tasavallan presidentti armahti tämänkin tuomitun. Tapausta käsitellään tarkemmin luvussa 15.1. Sen poikkeuksellisuutta osoittaa myös tapauksen otsikointi korkeimman oikeuden vuosikirjan asialuettelossa ("murhasta tuomittu kuolemanrangaistus").

[68] Sundström 1926, 259.

[69] A. Alanen 1927, 43. Hän tarkoitti epänormaaleilla oloilla henkirikosten lisääntymistä.

rojen vallitessa tehdystä murhasta olevan omiaan ainakin jossain määrin poistamaan välinpitämättömyyttä toisen henkeä kohtaan. "Laki tunteekin kuolemanrangaistuksen ja jos siihen joku tuomitaan, ovat sen täytäntöönpanemista koskevat vanhentuneet määräykset helposti poistettavissa. Mitään lainsäädäntötoimenpiteitä ei siis tällä erää tarvita."[70]

Myöhemmin 1930-luvulla oli aktiivisia hankkeita sekä teloitusten todelliseksi aloittamiseksi että kuolemanrangaistusmahdollisuuden laajentamiseksi. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että teloituksiin ryhtymisen katsottiin vaativan lainsäädäntötoimenpiteitä.

Hankkeiden yhtenä taustatekijänä olivat törkeät henkirikokset, joiden johdosta järjestettiin kansalaiskokouksia, laadittiin julkilausumia ja käytiin lehdistökeskustelua. Lehdistön vaatimuksiin kuolemanrangaistuksen käyttöönotosta murhasta saattoi yhdistyä toivomus kuolemanrangaistuksista myös maan- ja valtiopetoksista.[71]

Eduskunnassa tehtiin helmikuussa 1934 toivomusaloite kuolemanrangaistuksen käyttöönottamisesta törkeimmän rikollisuuden torjumiseksi. Seuraavana päivänä jätettiin puolestaan lakialoite kuolemanrangaistuksen poistamiseksi. Helmikuussa 1935 tehtiin lakialoite, jonka mukaan tulisi järjestää kansanäänestys siitä, olisiko kuoleman- ja raipparangaistukset otettava käyttöön. Aloitteet hylättiin.[72]

Vuoden 1934 alussa oikeusministeri lausui lehtihaastattelussa, että olisi vakavasti harkittava rikoslain 21 luvun 1 §:n muuttamista siten, että vakavimmissa murhatapauksissa rikoksesta seuraisi ehdoton kuolemanrangaistus.[73] Hallitus kehotti 10.1.1934 lainvalmistelukuntaa harkitsemaan, onko edellytyksiä kuolemanrangaistuksen ottamiselle käytäntöön olemassa. Lainvalmistelukunnan tuli laatia asianmukaiset esitysehdotukset hallitukselle. Toimeksianto ei sisältänyt mitään perusteluja esimerkiksi asian ajankohtaisuudesta. Veikko Kylä-Marttila on osoittanut, että käytännössä lainvalmistelukunnassa ei paneuduttu kuolemanrangaistuksen käyttöönoton periaatteelliseen puoleen. Sen sijaan ryhdyttiin heti selvittämään asiantuntijalausuntoja apuna käyt-

[70] Vp. 1931, ptk. 8.12.1931, 1454. Vanhentuneella täytäntöönpanotavalla Kivimäki tarkoitti sitä, että rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen (19.12.1889/39) mukaan teloituksen olisi tullut tapahtua mestaamalla.

[71] Kylä-Marttila 1988, 12–15. Vaatimukset kuolemanrangaistuksista voimistuivat vuosina 1933–1934, mutta sellaisia oli esitetty jo aikaisemmin.

[72] Kylä-Marttila 1988, 16–17, 40–44.

[73] Alkio 1935, 3. Alkion mukaan tällaisina murhatapauksina ministeri mainitsi seuraavat esimerkit: murha maanpetoksen yhteydessä, ryöstömurha tai muu murha, jossa tekijä on osoittanut erikoista raakutta tai julmuutta.

täen, mikä olisi paras kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanotapa. Tätä selviteltiin ainakin vielä vuonna 1936. Hallitus siis näyttää todella kaavailleen kuolemanrangaistuksen ottamista käyttöön.[74]

Kuolemanrangaistuksesta keskusteltiin eduskunnassa myös maan- ja sotapetoksia koskevien säännösten uudistamispyrkimysten yhteydessä. Hallitus nimittäin antoi lokakuussa 1934 eduskunnalle hallituksen esityksen, jossa kuolemanrangaistusten käyttöalaa olisi laajennettu. Voimassa olleen lain mukaan kuolemanrangaistus oli mahdollinen sodan aikana tehdystä maan- tai sotapetoksesta. Nyt hallitus esitti kuolemanrangaistusta sovellettavaksi myös rauhanaikaiseen sotilaan tekemään sotilassalaisuuksien ilmaisemiseen. Kuolemanrangaistus maanpetoksesta olisi puolestaan tullut kyseeseen, paitsi sodan alettua, myös sodan vaaran vuoksi määrätyn liikekannallepanon alettua.

Eduskunnan lakivaliokunnassa kuultiin useita asiantuntijoita. Kuultavina olivat presidentti K. J. Ståhlberg, oikeusministeri Erik J. Serlachius, sisäasiainministeri Y. W. Puhakka, oikeusneuvos Allan Serlachius, kaupunginjohtaja Antti Tulenheimo, professori Bruno A. Sundström, professori O. Hj. Granfelt, lainvalmistelukunnan jäsen Paavo Kekomäki ja eversti W. E. Tuompo. Näistä kuolemanrangaistusta vastustivat vain Ståhlberg ja Granfelt. Esimerkiksi Allan Serlachius viittasi henkirikollisuuden lisääntymiseen perusteena kuolemanrangaistukselle, vaikkei hallituksen esitys henkirikoksia koskenutkaan.[75] Kuten jäljempänä ilmenee, muutamat asiantuntijat olivat muuttaneet aikaisemman neutraalin tai kuolemanrangaistusta vastustavan kantansa kuolemanrangaistusta puoltavaksi.

Äänestysten jälkeen lakiehdotus jäi vuoden 1935 valtiopäivillä lepäämään yli vaalien. Kuolemanrangaistusta vastustivat sosialidemokraatit, pienviljelijäin edustajat, osa Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajista sekä muutama Maalaisliiton ja Edistyspuolueen edustaja. Kuolemanrangaistusta kokonaisuudessaan kannattaneet ryhmät olivat Kokoomus ja Isänmaallinen kansanliike (IKL), samoin suurin osa poliittisessa keskustassa olleista ryhmistä. Voimakkaimmin kuolemanrangaistusta puolsi äärioikeistoa edustanut IKL:n ryhmä.[76]

Myös valtiopetosta koskevien säännöksien tiukentamista valmisteltiin. Vuonna 1935 annetussa hallituksen esityksessä ehdotettiin kuolemanrangaistuksen käyttöönottamista yrityksestä saattaa Suomi tai osa siitä vieraan vallan alaiseksi tai irrottaa osa Suomea muusta valtakunnasta, jos asianhaarat

[74] Kylä-Marttila 1988, 18–22.
[75] Kylä-Marttila 1988, 36–37.
[76] Kylä-Marttila 1988, 37–39.

ovat erittäin raskauttavat. Esityksen mukaan kuolemanrangaistus voitaisiin tuomita myös tasavallan presidentin surmaamisesta ja sen yrittämisestä. Voimassa olleen lainsäädännön mukaan valtiopetosta koskevan rikoslain 11 luvun mukaan ei voitu lainkaan tuomita kuolemanrangaistuksia, koska keisaria koskevien säännösten ei katsottu koskevan tasavallan presidenttiä.

Lakivaliokunta ei ottanut kantaa kuolemanrangaistukseen. Tämäkin esitys äänestettiin vuoden 1935 valtiopäivillä lepäämään vaalien yli.[77] Esitys ei sisällä periaatteellista kuolemanrangaistuksen pohdintaa, kuten ei edellisen vuoden esityskään.[78]

Molemmat lepäämään jätetyt kuolemanrangaistusta koskevat lakiesitykset käsiteltiin 25. syyskuuta 1936. Ensin käsiteltiin maanpetosta koskeva hallituksen esitys. Pääministeri Kivimäki teki omassa puheenvuorossaan esityksen käsittelystä hallituksensa luottamuskysymyksen. Lakiesitys kuitenkin hylättiin niukalla enemmistöllä. Samoin hylättiin valtiopetosta koskeva hallituksen esitys. Kuolemanrangaistusta vastustivat nytkin sosialidemokraatit ja lisäksi osa Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajista sekä eräiden pikkuryhmien edustajat. Hallitus jätti seuraavana päivänä eronpyyntönsä. Hallituksen asemaa oli heikentänyt aikaisemmin syyskuussa sattunut eräiden etsivän keskuspoliisin muistioiden tulo julkisuuteen, ja hallitus katsoi taktisesti edullisemmaksi esittää luottamuslausekysymyksen lainmuutosten yhteydessä kuin kaatua muistiojupakan vuoksi.[79]

Poliittisista puolueista kuolemanrangaistusta vastusti johdonmukaisesti Sosialidemokraattinen puolue.[80] Vasemmisto katsoi kuolemanrangaistushankkeiden olevan suunnattu heitä vastaan.[81] Lakiesityksinä ilmenneet hankkeet kuolemanrangaistusten laajentamiseksihan koskivat lähinnä poliittisina pidettäviä rikoksia. Sosialidemokraatit palasivat hallitusvastuuseen maaliskuussa 1937 osallistuen A. K. Cajanderin niin sanottuun punamultahallitukseen. Kuolemanrangaistusten lisääminen ei enää 1930-luvun loppuvuosina ollutkaan hallituksen ohjelmassa.

---

[77] Kylä-Marttila 1988, 44–47.

[78] HE 107/1934 vp. ja 94/1935 vp.

[79] Hiitonen 1953, 535–539; Tuomioja 1982, 202–207; Kylä-Marttila 1988, 48–49.

[80] SDP:n vuodelta 1903 olevassa ohjelmassa ei kuolemanrangaistuksia erikseen mainittu. Oikeudenkäyttöä koskevaa ohjelman lyhyttä 7. kohtaa tulkittiin vuodelta 1906 olevan selitysteoksen mukaan niin, että siihen sisältyi vaatimus kuolemanrangaistuksen poistamisesta. (Suomen Sosialidemokratisen Puolueen Ohjelma, 1906, 31.) Vuonna 1930 hyväksytyssä ulkopoliittisessa ja sotilasohjelmassa vaadittiin kuolemanrangaistuksen poistamista; vaatimus koski ilmeisesti vain sotaväen rikoslakia. (Pöytäkirja SDP:n XV puoluekokouksesta, 1930, 34.)

[81] Kylä-Marttila 1988, 55.

Hallituksen kaavailut kuolemanrangaistuksen käyttöön ottamiseksi synnyttivät laajaa kansalaistoimintaa lähinnä rauhanliikkeen, työväenjärjestöjen ja sivistyneistön piirissä. Kuolemanrangaistusta vastustava toimikunta keräsi kuolemanrangaistusta vastustavan joukkoadressin, johon saatiin yli 127 000 allekirjoitusta. Kuolemanrangaistusta vastustettiin myös julkaisutoiminnalla ja tunnettujen kansalaisten julkilausumin.[82]

Tunnetuin oikeudenkäynti, jossa kuolemanrangaistusta vaadittiin, oli Toivo Antikaisen juttu. Antikainen oli merkittävä Neuvostoliittoon vuonna 1918 siirtynyt suomalainen kommunisti. Hänet pidätettiin Suomessa marraskuussa 1934. Antikaista syytettiin Itä-Karjalan kansannousuun osallistuneen suomalaisen vapaaehtoisen murhasta, joka olisi tapahtunut tammikuussa 1922. Oikeutta käytiin vuosina 1935–1937. Syyttäjä vaati Antikaiselle kuolemanrangaistusta, mutta tuomio oli kaikissa oikeusasteissa elinkautinen kuritushuonerangaistus.[83]

2.1.4.2 Tieteellinen keskustelu

Eduskunnan lakivaliokunnassa talvella 1934–1935 kuulluista asiantuntijoista monet olivat ottaneet jo eri yhteyksissä kantaa kuolemanrangaistukseen. Presidentti K. J. Ståhlberg oli vuonna 1934 kirjoituksessaan vastustanut kuolemanrangaistusta todeten sen olevan raaistava. Kansan oikeustajukaan ei vaadi kuolemanrangaistusta, vaikka toisin on väitettykin.[84] Professori O. Hj. Granfelt oli aikanaan katsonut kuolemanrangaistuksen säilyttämisen olevan ehkä tarpeen yhteiskunnan äärimmäisenä suojakeinona. Lähinnä hänellä näyttävät olleen mielessään törkeimmät henkirikokset.[85] Ståhlberg ja Granfelt vastustivat lakivaliokunnassakin kuolemanrangaistusta.

Lakivaliokunnan kuulemista asiantuntijoista kuolemanrangaistusta puolsivat muun muassa Allan Serlachius, Antti Tulenheimo, Bruno A. Sundström ja Paavo Kekomäki. Allan Serlachius, joka oli ollut rikosoikeuden professori vuosina 1902–1917, otti eri yhteyksissä kantaa kuolemanrangaistukseen. Hän käsitteli rikosoikeuden oppikirjassaan varsin lyhyesti kysymystä kuo-

[82] Ks. tarkemmin Kylä-Marttila 1988, 23–35.

[83] Ks. Hiitonen 1953, 322–352; Björne 1977, 273–275; Lehtinen 1985; M. Salomaa 1995, 74–77. Hiitonen pitää Antikaisen tuomiota selvänä oikeusmurhana, ja Lehtinenkin (42–43) arvelee langettavan tuomion perustuneen muihin kuin oikeudellisiin seikkoihin. – Varsinkin äärivasemmiston piirissä on saatettu yhdistää hankkeet kuolemanrangaistuksen käyttöönottamiseksi ja Antikaisen oikeudenkäynti hyvinkin suoraviivaisesti toisiinsa (esim. T. Karvonen 1958, 190–191).

[84] Kylä-Marttila 1988, 26.

[85] Granfelt 1921, 139.

lemanrangaistuksesta. Serlachius katsoi kysymyksen riippuvan kunkin maan sivistysoloista.[86] Myöhemmin hänen kantansa oli kuolemanrangaistusta vastustava. Serlachiuksen laatiman ja vuosina 1920–1922 valmistuneen rikoslakiehdotuksen mukaan kuolemanrangaistus tulisi poistaa rikoslain seuraamusjärjestelmästä. Serlachiuksen lakiehdotus ei toteutunut.[87] Vuonna 1920 hän lausui, ettei ole koskaan ollut kuolemanrangaistuksen puoltaja. Tärkeimpänä perusteena hän piti erehdysten korjaamattomuutta. Lisäksi hän huomautti, että kuolemanrangaistusta ei pantu (vuoden 1918) kapinan jälkeen täytäntöön rikoslain määräämällä tavalla mestaten, vaan on käytetty ampumista. Ainakaan rikoslain edellyttämässä muodossa kuolemanrangaistus ei siis näytä vastaavan yleistä oikeuskäsitystä.[88] Henkirikosten lukuisuutta käsitellessään Serlachius toisti kuolemanrangaistuksen kritiikin ja katsoi, että lainsäätäjän ei ole syytä tehdä ihmishenkeä entisestään halpa-arvoisemmaksi panemalla kuolemanrangaistuksia toimeen.[89] Kirjoittaessaan vuonna 1933 poliittisista rikoksista tuomittujen vankien erioikeuksia vastaan Serlachius samalla mainitsi olevansa edelleen kuolemanrangaistuksen vastustaja sen vuoksi, ettei usko sen tehokkuuteen.[90] Kannanmuutos kuolemanrangaistuksen puoltajaksi näyttää siis tapahtuneen vuoden 1933 jälkeen.[91]

Antti Tulenheimo oli ollut rikosoikeuden professori vuosina 1919–1931. Virkaanastujaisesitelmässään hän totesi, että kysymystä kuolemanrangaistuksen oikeellisuudesta ei voida teoreettisesti ratkaista. Sen oikeutuksen ratkaisee enemmistö lainsäätäjäkunnassa, se kulttuurikäsitys, joka kansakunnassa on voimakkaimmin edustettuna.[92]

---

[86] Serlachius 1909, 183–187, erit. 187: "Kysymykseen kuolemanrangaistuksen oikeutuksesta ja välttämättömyydestä on mahdoton vastata in abstracto. – – Kuolemanrangaistuksen, samoin kuin kaikkien muidenkin rangaistusten oikeutus riippuu sen välttämättömyydestä. Onko jonkinlainen rangaistus välttämätön vai ei, riippuu kulloinkin puheena olevan yhteiskunnan sivistysoloista."

[87] J. Kekkonen 1989, 153–154.

[88] Serlachius 1920, 2–3.

[89] Serlachius 1925, 145.

[90] "Jos uskoisin, että surullistakin surullisempi rikostilastomme edes hiukan vaalenisi, jos kuolemanrangaistus otettaisiin käytäntöön, en hetkeäkään epäilisi ryhtyä tähänkin keinoon." (Serlachius 1933, 201.)

[91] Honkasalon mukaan Serlachius ennätti vielä ennen kuolemaansa vuonna 1935 muuttaa mielipiteensä kuolemanrangaistuksesta (Honkasalo 1939, 387). Toisessa yhteydessä Honkasalo (1969, 17) on maininnut Serlachiuksen olleen viimeisinä elinvuosinaan taipuvainen hyväksymään kuolemanrangaistuksen jonkinlaisena ultima rationa. – J. Kekkonen (1989, erit. 157–161) on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka Serlachiuksen kriminaalipoliittiset kannanotot muuttuivat 1920-luvulta lähtien konservatiivisempaan suuntaan.

[92] Tulenheimo 1919, 271.

Bruno A. Sundström (sittemmin Salmiala, rikosoikeuden professori 1927–1959) oli vuonna 1926 Defensor Legis -aikakauskirjassa julkaisemassaan kirjoituksessa kuolemanrangaistuksen kannattaja. Hänen mielestään rangaistus on edelleen ensi sijassa oikeudellista hyvitystä ja sovitusta. Jos kansan oikeustajunta pitää vain kuolemanrangaistusta oikeudenmukaisena hyvityksenä ja sovituksena määrätyistä rikoksista, on se säilytettävä rangaistusjärjestelmässä. Sundström katsoi kuolemanrangaistuksen uhan olevan preventiivisesti voimakkaamman kuin vapausrangaistuksen uhan, ja totesi rangaistun tulevan kerta kaikkiaan yhteiskunnalle vaarattomaksi.[93] Salmiala säilytti kuolemanrangaistusta puoltavan kantansa myös sodan jälkeen.

Kuolemanrangaistusta lakivaliokunnassa puolsi myös lainvalmistelukunnan jäsen Paavo Kekomäki. Hän oli julkaissut vuonna 1935 Defensor Legiksessä kirjoituksen "Kuolemanrangaistuskysymyksestä rikoslainsäädännöllisenä probleemana". Kirjoitus ilmeisesti liittyi hänen virassaan tekemiinsä selvittelyihin. Kekomäki katsoi aiheen käsittelyn tarkoituksenmukaiseksi, koska kuolemanrangaistuksen käyttöönottaminen oli tullut maassamme jälleen ajankohtaiseksi. Kekomäki keskittyi lähinnä ulkomaisen lainsäädännön tarkasteluun. Siitä esittämänsä katsauksen hän katsoi osoittavan, että kysymys kuolemanrangaistuksen oikeuden- ja tarkoituksenmukaisuudesta ei ole ainoastaan oikeus- vaan myös kulttuurikysymys. Kysymys on myös melkoiselta osalta poliittinen ja uskonnollinen, ja tunnesyytkin vaikuttavat asiaan. Omaa kantaansa kysymykseen kuolemanrangaistuksen soveltumisesta Suomessa Kekomäki ei tuonut kirjoituksessa kovin selkeästi esiin. Yleisesti hän kuitenkin totesi, että kuolemanrangaistusta ei voitane vieläkään pitää epäinhimillisten rangaistusjärjestelmien jäännöksenä, jolla nykyisessä yhteiskunnassa ei ole olemassaolon oikeutta. Kekomäki huomautti myös, että sotaväen rikoslaeissa kuolemanrangaistuksen uhka on yleensä säilytetty, vaikka joissain valtioissa on kuolemanrangaistus poistettu yleisestä rikoslaista.[94] Vuonna 1933 pitämästään lectio praecursoriasta päätellen Kekomäellä ei ollut periaatteellista kantaa kuolemanrangaistuksen puolesta taikka sitä vastaan.[95]

---

[93] Sundström 1926.

[94] Kekomäki 1935 (viimeksi mainittu arvio s. 128).

[95] "Jos meillä yleisen mielipiteen painostuksesta taikka muuten ryhdytään lähitulevaisuudessa jälleen panemaan täytäntöön kuolemanrangaistuksia, niin olisi täytäntöönpanojen lukumäärä joka tapauksessa rajoitettava vain muutamaan harvaan, rikoksentekijässä suurta paatuneisuutta, raakuutta ja kylmäverisyyttä todistavaan tapaukseen. On sanottava, niin paradoksimaiselta kuin se meidän suuren yleisömme mielestä ehkä kuuluukin, että ihmishenki on tässä maassa nykyisin niin halpaa, ettei meillä ole varaa panemalla kuolemanrangaistuksia runsaasti ja lisäksi julkisesti täytäntöön, tehdä sitä entisestään halpa-

Aatos Alanen kirjoitti vuonna 1927 kuolemanrangaistuksesta erityisesti murharikoksia käsitellen. Alasen mukaan kysymys kuolemanrangaistuksen "uudelleen käytäntöönotosta" oli tullut lisääntyneen henkirikollisuuden vuoksi ajankohtaiseksi. Alanenkin käsitteli kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan esitettyjä argumentteja. Päämerkityksen kuolemanrangaistuskysymyksessä hän katsoi olevan sillä seikalla, millainen yleisestävä tehokkuus tällä rangaistuksella on. Kysymys kuolemanrangaistuksen käyttöönotosta riippui Alasen mielestä siitä, onko murharikollisuus siinä määrin lisääntynyt, että tämän rangaistuksen käyttö on kansalaisten oikeusturvan ylläpitämiseksi katsottava välttämättömäksi. "Vastaus tähän kysymykseen ei käsittääksemme voi olla muu kuin myöntävä."

Alanen huomautti, että kaikki, mitä kuolemanrangaistuksen tehottomuutta (lienee tarkoitettu "tehokkuutta") vastaan on lausuttu, voidaan kumota huomauttamalla, että kuolemanrangaistus on eittämättömästi välttämätön poikkeustilanteissa, kuten sodassa. Alanen esitti esimerkin Saksassa vuonna 1922 julkaistusta laista "tasavallan suojelemiseksi"; lain allekirjoittajina oli muun muassa saksalaisia vasemmistopoliitikkoja, joista yksi tunnettu rikosoikeuden tutkija ja periaatteessa kuolemanrangaistuksen vastustaja.[96]

Vuonna 1932 Rafael Karsten julkaisi JFT-aikakauskirjassa kirjoituksen "Samhällets straffrätt", jossa käsitteli muun ohessa kuolemanrangaistusta. Hän mainitsi viimeaikaisia henkirikostapauksia ja katsoi niistä saadut tuomiot liian lieviksi. Karsten painotti yhteiskunnan suojaamista, kuolemanrangaistuksen erityisestävää puolta: "Dödstraffets betydelse ligger framför allt däri, att det utgör så gott som det enda verkligt effektiva medlet att oskadliggöra farliga förbrytare samt skydda samhället och dess medlemmar mot deras brottsliga anslag."[97]

1930-luvun puoleenväliin ajoittuneet hankkeet kuolemanrangaistuksen käyttöönotosta näkyvät myös oikeustieteellisen kirjoittelun vilkastumisena. Aatos Alanen palasi aiheeseen Suomen Kriminalistiyhdistyksen vuosikirjassa vuonna 1935. Kirjoitus julkaistiin seuraavana vuonna eripainoksena. Se perustui yhdistyksen kevätkokouksessa 29.3.1935 pidettyyn esitelmään "Olisiko kuolemanrangaistus otettava käyttöön Suomessa?"[98] Alanen eritteli nyt-

arvoisemmaksi." (Kekomäki 1933, 173.) – Näiden Kekomäen kahden kirjoituksen perusteella Honkasalo (1969, 16–17) lukee tämän kuolemanrangaistuksen kannattajiin.

[96] A. Alanen 1927 (kuolemanrangaistuksesta poikkeustilanteissa s. 40).

[97] Karsten 1932 (sitaatti s. 221).

[98] A. Alanen (1936, 81) mainitsi, että "maassamme on viime aikoina n.k. suuren yleisön keskuudessa muodostunut opinioni, joka vaatii kuolemanrangaistuksen ottamista jälleen käytäntöön".

kin perusteellisesti kuolemanrangaistusta vastaan ja sen puolesta esitettyjä argumentteja. Viime kädessä kuolemanrangaistuskysymys, kuten muutkin lainsäädännölliset kysymykset, on ratkaistava intressivertailuperiaatteen pohjalta. Erityisesti hän kiinnitti huomiota kuolemanrangaistusuhan preventiiviseen merkitykseen. Alasen mukaan henkirikostilanne maassamme on nykyään sellainen, että valtiovallan "olisi otettava vakavan harkinnan kohteeksi kysymys kuolemanrangaistuksen käytäntöönoton tarpeellisuudesta". Alanen totesi, ettei ole käsitellyt kirjoituksessaan kysymystä kuolemanrangaistuksen soveltamisesta valtiovaltaan kohdistuviin rikoksiin. Hänen kantansa oli silti varsin selvä: "Jos tällä rangaistuksella katsotaan olevan merkityksensä henkirikollisuuden kannalta, niin ei sitä luonnollisestikaan voida olla soveltamatta silloin, kun on kysymys yhteiskunnan keskeisimmistä intresseistä. Yleensä nekin tutkijat, jotka eivät pidä kuolemanrangaistuksen soveltamista henkirikoksiin tarkoituksenmukaisena, ovat sitä mieltä, että valtiovallalla saattaa olla aihe määrätyissä olosuhteissa olemassaoloaan suojatakseen tarttua tähän äärimmäiseen keinoon."[99]

Kuolemanrangaistuksesta kirjoitti myös Paavo Alkio vuonna 1935. Hän mainitsi oikeusministerin esittäneen olevan syytä ottaa vakavan harkinnan alaiseksi, tulisiko raskaamman laatuisista murhatapauksista seurata ehdoton kuolemanrangaistus. Alkio mainitsi myös lainvalmistelu- ja muut hankkeet kuolemanrangaistuksen käyttöön ottamiseksi. Monen muun kirjoittajan tavoin Alkiokin katsoi, että "kysymys kuolemanrangaistuksen oikeutuksesta on ratkaistava kulloinkin kysymyksessä olevan yhteiskunnan tarpeita silmällä pitäen, eikä abstraktisia teorioja selvitellen". Alkio kuitenkin päätyi tulokseen, että kuolemanrangaistusta ei voida pitää välttämättömänä. Lisäksi oli muutenkin syitä kuolemanrangaistuksen käyttöönottoa vastaan: Alkio käsitteli muun muassa teloitusten demoralisoivaa vaikutusta ja oikeusmurhan mahdollisuutta. Hän epäili sitäkin, vaatiiko kansan oikeustajunta todellisuudessa kuolemanrangaistuksia. Alkio esitti, että ennen kuin kuolemanrangaistuksen käyttämistä ryhdytään kokeilemaan, se näytetään ehdottomasti välttämättömäksi ja sitä vastaan esitetyt syyt edes jossakin määrin vakuuttavasti kumotaan.[100]

---

[99] A. Alanen 1936. Alanen huomautti tässäkin kirjoituksessaan (s. 76–78), että nekin tutkijat, jotka eivät pidä kuolemanrangaistusta tarkoituksenmukaisena säännöllisessä rangaistusjärjestelmässä, katsovat sen määrätyissä poikkeuksellisissa oloissa tarpeelliseksi ja välttämättömäksi. Alanen viittasi tunnettuun saksalaiseen tutkijaan, joka on lausunut, että kuolemanrangaistusta on sovellettava vallankumoustilanteessa, sotaoikeudellisessa lainkäytössä ja siirtomaaoloissa.

[100] Alkio 1935, julkaistu myös Alkio 1977, 13–27. Kirjoitus näyttää olevan omakus-

Kaikkiaan voi sanoa Paavo Alkion selkeän vastustavan kannan jääneen oikeustieteen harjoittajien keskuudessa yksinäiseksi. Ainakin se osa lakimieskunnasta, joka halusi tuoda näkemyksensä kuolemanrangaistuksesta esiin, vaikuttaa siis olleen varsin myönteinen kuolemanrangaistuksen käytön suhteen. Eräissä kirjoituksissa tuli esiin myös näkemys, että ainakin poikkeuksellisissa olosuhteissa kuolemanrangaistus on tarpeellinen. Tämän toivat esille jo Jaakko Forsman (1914) ja sittemmin Aatos Alanen (1927, 1936).

2.1.4.3 Suomalaisille Neuvostoliitossa tuomittuja kuolemanrangaistuksia

Suomi ja Neuvostoliitto solmivat Tarton rauhan lokakuussa 1920. Neuvostoliitossa oli kuitenkin 1920-luvun alkuvuosina useita suomalaisia vankeja, joiden Neuvostoliitto selitti olevan rauhansopimuksen jälkeisiin taikka siihen kuulumattomiin rikoksiin syyllisiä.[101] Näiden kotiuttaminen oli vireillä ainakin vuosina 1922–1926. Suomalaisvankien joukossa oli useita kuolemaantuomittuja, enimmillään toistakymmentä.[102] Suomalaisia kuolemaantuomittuja pääsi kyllä vähitellen vapaaksi, ilmeisesti pienten vaihtojen tuloksena.[103] Lopullinen vaihtojärjestely toteutui kuitenkin vasta monen vuoden neuvottelujen tuloksena kesäkuussa 1926. Tuolloin Suomi sai vielä jäljellä olleet kahdeksan kuolemaantuomittua kansalaistaan. Mutta täältä luovutetuistakin

---

tanne, kun kuolemanrangaistuksen puoltajien kannanotot julkaistiin oikeustieteellisissä aikakauskirjoissa. – Alkio oli kirjoittanut jo vuonna 1932 useita kirjoituksia kuolemanrangaistuksesta, ks. luetteloa hänen kirjallisesta tuotannostaan, Alkio 1977, 275. Kyseisen Alkion juhlajulkaisun esipuheessa Uuno Kangas (1977, 11) toteaa Alkion olleen usein vallitsevan suunnan kanssa poikkiteloin, esimerkiksi 1920- ja 1930-luvuilla hän vastusti oikeusministeriötä ja eduskuntapiirejä kuolemanrangaistusta koskevassa keskustelussa. – Sota-ajan sotatuomarina toimiessaan Alkio pohdiskeli päiväkirjassaan kuolemanrangaistusta sodan oloissa. Hän katsoi vakoilun vaativan yleensä käyttämään raskainta rangaistusta. "Pakkotilassa, sodan pakkotilassa elävän yhteiskunnan on suojeltava itseään voimakkain keinoin. Rauhanaikaista kuolemanrangaistusta olen aina vastustanut, siitähän olen paljon kirjoittanut, mutta sodan ajan olen aina käsittänyt vaativan nopeita, iskulla tulokseen viepiä toimenpiteitä. Tämä kanta osoittautuu käsitykseni mukaan nytkin oikeaksi; en vielä ole eikä minulle ole ilmaantunut minkäänlaista syytäkään tarkistaa rauhanaikaiseen kuolemanrangaistukseen nähden omaksumaani teoreettista kantaa." Paavo Alkion päiväkirja (jäljempänä: Alkio) VIII, 22.2.1942. Ensimmäisiä tuomitsemiaan kuolemanrangaistuksia Alkio ei pitänyt vaikeina, koska on pitänyt kuolemanrangaistusta sota-aikana välttämättömänä. Alkio XIV, 26.8.1942. Samaan tapaan Alkio XXVI, 22.3.1945.

[101] Hackzellin sähkösanoma Moskovasta 15.3.1922, 21 C I, UM:n arkisto.

[102] Esimerkiksi marraskuulta 1924 oleva luettelo mainitsee 13 varmaa ja kolme mahdollista kuolemaan tuomittua. Heidän tuomionsa olivat vuosilta 1922–1924. Luettelo (III) Suomen kansalaisista, jotka ovat Sos. Neuv. Tasavaltain Liitossa tuomitut kuolemaan, tai muihin rangaistuksiin; laadittu 6/11 1924. Liite Suomen Moskovassa olevan lähetystön kirjelmään n:o 1702/10.11.1924, 21 C IV, UM:n arkisto.

kuusi oli entisiä Suomen kansalaisia. Neuvostoliitto oli nimittäin halukas ottamaan omien kansalaistensa lisäksi vaihdettaviksi sellaisia poliittisista rikoksista tuomittuja, jotka haluaisivat luopua Suomen kansalaisuudesta ja tulla Neuvostoliiton kansalaisiksi. Neuvostoliiton esittämästä kymmenen hengen toivomusluettelosta muuttamaan halukkaita oli kuusi, jotka armahdettiin ja vapautettiin Suomen kansalaisuudesta ja jotka Neuvostoliitto heti otti kansalaisikseen.[104] Suomalaisista ainakin osa vaikuttaa olleen Suomen sotilastiedustelun lähettämiä vakoilijoita.[105] Ketään tästä ryhmästä, jonka puolesta Suomen viranomaiset toimivat, ei asiakirjoista päätellen teloitettu.[106]

Muita teloitustapauksia on kyllä tiedossa. Marraskuussa 1922 teloitettiin Neuvostoliitossa toimivan SKP:n niin sanotun revolveriopposition johtajana tuomittu punaupseeri Voitto Eloranta.[107] Inkerin vapaajoukkojen johtajana aikanaan toimineen Yrjö Elfvengrenin on mainittu joutuneen bolševikkivallan kumoamishankkeidensa vuoksi teloitetuksi vuonna 1927 Moskovassa.[108]

---

[103] Viittaan yleisesti asiakirjoihin ryhmässä 21 C, I–V, UM:n arkisto.

[104] Suomen Moskovassa olevan lähetystön kirjelmä n:o 769/27.5.1926, Ulkoasiainministeriön kirjelmä n:o 11705/18.6.1926, Légation de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes 18.6.1926 au Ministère des Affaires Etrangères, Suomen Pietarissa olevan pääkonsulinviraston kirjelmä n:o 1148/26.6.1926, 21 C V, UM:n arkisto. – Aloite vaihtohankkeeseen tässä muodossa näyttää tulleen Neuvostoliitosta. (Hackzellin sähkösanoma Moskovasta 15.3.1922, 21 C I, Suomen Moskovassa olevan lähetystön kirjelmä n:o 1652/27.10.1924, 21 C II, UM:n arkisto.) Valtiollisen poliisin johdon laatima vaihtohankkeen mielekkyyttä epäilevä muistio viivytti vaihdon etenemistä. (Esko Riekin ja Wille Bangin P.M. 14.3.1925, P.M. Suomen ja Venäjän välillä suunnitelluista vangittujen vaihdosta, ulkoasiainministeriö 16.4.1925, 21 C IV, UM:n arkisto.)

[105] "On nimittäin otettava huomioon ne raskaat velvollisuudet jotka meidän viranomaisillamme ovat Henriksonin, Gruben, Juvosen ja Kuismasen suhteen. Mikäli minulle on ilmoitettu ovat nämä kaikki lähetetyt tänne meidän omien tiedusteluviranomaisten asioille ja näillä retkillä joutuneet kiinni." (Suomen Moskovassa olevan lähetystön kirjelmä n:o 1455/22.10.1923, 21 C II, UM:n arkisto.) "Jonkun verran katkeruutta saattoi todeta palanneitten ryhtyessä puhumaan yleisesikunnan penseästä suhtautumisesta heihin pitkinä vankilassa virumisen päivinä. Vain kaksi kertaa oli Y.E. lähettänyt miehilleen rahallista avustusta. – – Yleisesikunnan päällikkö ilmoitti Etsivän keskuspoliisin päällikölle 2/7 -26 myöntäneensä nyt kullekin kotimaahan palautetulle 5000 mk:n suuruisen kertakaikkisen korvauksen." (VIII. Ilm. N:o 709. 3.7.26, Liittyy EK:n kirjelmään 5.7.1926 sisäasiainministeriölle, 21 C V, UM:n arkisto.)

[106] Kirjeenvaihdossa ei ole mainintoja teloituksista. Ks. täytäntöönpanojen lykkäytymisestä käsinkirjoitettu, päiväämätön "tiedote": "Lehdille. Jo viitisen vuotta..." 21 C V, UM:n arkisto.

[107] Oppositio tunnetaan "Kuusisen klubin" murhista. Ks. tarkemmin M. Salomaa 1992, 133–145. Eloranta ei kuulunut niihin, joista Suomen viranomaiset neuvottelivat neuvostoliittolaisten kanssa.

[108] Nevalainen 1996, 77.

Elokuussa 1929 teloitettiin vakoilijoina neljä suomalaista. He olivat 1920-luvun alussa Suomeen palanneita entisiä punaupseereita, jotka SKP:n sotilasjärjestö oli houkutellut takaisin Neuvostoliittoon. Syytettyjen omaiset ja Suomen viranomaiset yrittivät auttaa syytettyjä, mutta turhaan.[109]

Neuvostovallan suomalaisiin kohdistuvat toimenpiteet saivat varsinkin 1930-luvun puolivälin jälkeen kansallisuusvainon luonteen. Tuhon laajuuden vuoksi ei ole mielekästä eritellä teloitettuja esimerkiksi vankileireillä menehtyneistä eikä tällainen erittely luultavasti olisi mahdollistakaan. Myöskään teloituksia edeltäviä oikeudenkäyntejä ei voida pitää asianmukaisina. Stalinin terrorissa surmansa saaneiden suomalaisten määrän alustavana arviona Kimmo Rentola on esittänyt suuruusluokan 20 000.[110]

2.2. SOTAVÄEN RIKOSLAKIEN MUKAISET KUOLEMANRANGAISTUKSET

2.2.1 Aika ennen ensimmäistä maailmansotaa

Harri Tuure on tehnyt Suomen sotilasrikoslainsäädännön kehityksestä yksityiskohtaisen lisensiaatintutkimuksen sekä laatinut sen perusteella lyhyemmän kirjoituksen, joten tässä esitetään vain kehityksen pääpiirteet.[111] Ruotsalais-suomalaisen sotilasrikosoikeuden historiallinen perusta on keskiaikaisissa kartano-oikeuksissa. Vanhin kartano-oikeus on todennäköisesti vuodelta 1285. Kartano-oikeudet olivat kuninkaan antamia säännöksiä, joita kuninkaan palveluksessa olevien henkilöiden oli noudatettava. Kartano-oikeudet olivat selvästi ankarampia kuin yleisen lain mukaan määrättävät rangaistukset.

Varsinaiset sotilasrikossäännökset eriytyivät myöhemmin kartano-oikeuksista. Ensimmäisenä varsinaisena sotilasrikoslakina voidaan pitää Kustaa Vaasan vuonna 1539 antamia sota-artikloja. Myös hovijärjestyksissä annettiin sotaväkeä koskevia rangaistussäännöksiä. Tuuren mukaan keskiajalla alkanut rikosoikeuden ankaroittaminen meni pisimmälle kartano-oikeuksissa, hovijärjestyksissä ja sota-artikloissa. Esimerkiksi vuoden 1560 hovijärjestyksessä kuolemanrangaistus oli tyypillinen ja usein myös ainoa mahdollinen seuraamus vähäisistäkin rikoksista.

Kuningas Kustaa II Aadolfin vuonna 1621 antamia sota-artikloja on pidetty käänteentekevinä kansainvälisestikin katsoen. Vaikka sota-artiklojen uudistus olikin nyt perusteellinen, ei edistyksellisyys tarkoittanut säännös-

---

[109] Eri asiakirjat, EK-Valpo I, amp XXXV D 1, KA; M. Salomaa 1992, 305–306.

[110] M. Salomaa 1992, 293–314; Rentola 1994a, 23–74 (lukumääräarvio s:lla 72).

[111] Ks. Ruotsin vallan ajasta tarkemmin Tuure 1997, 4–43, 1998, 568–574. Suppeampia esityksiä ovat esim. Sundström 1925, 14–19; L. Salonen 1966, 60–61.

ten lempeyttä. Kuolemanrangaistus oli seuraamuksena kaikkiaan 40 artiklassa. Tietyissä tapauksissa, esimerkiksi joukon paettua taistelussa, voitiin hirttää arvan perusteella joka kymmenes miehistöön kuuluva.[112] Kuitenkin manner-eurooppalainen sotilasrikoslainsäädäntö oli tuona aikana vielä ankarampaa: tavallinen rangaistusuhka oli kuolemantuomio, ja vain poikkeuksellisesti esiintyi lievempiä rangaistuslajeja.[113] Tämä ei kuitenkaan vielä kerro, millaisia ankaruuseroja todella noudatetussa käytännössä on ollut. Rolf Nygren on arvellut lain kirjaimen ja käytännön eron olleen merkittävä: lain tarkka noudattaminen olisi luultavasti johtanut vakaviin seurauksiin joukon täysilukuisena pitämisen kannalta.[114]

Vuonna 1683 annetut sota-artiklat, jotka sisällöllisesti olivat paljolti vuoden 1621 artiklojen kaltaiset, olivat voimassa toistasataa vuotta. Vuosien 1795 ja 1798 sota-artiklat määräsivät kuolemanrangaistuksen pantavaksi täytäntöön mestaamalla, hirttämällä, teilaamalla, polttamalla tai ampumalla. Ruumiinrangaistukset olivat ankaria. Vuoden 1798 artikloissa kuolemanrangaistus oli seuraamuksena noin 50 tapauksessa. Näidenkin artiklojen perusteella voitiin teloittaa arvalla valiten joka kymmenes sotamies joukon sotakarkuruudesta ja kapinasta.[115] Kun Suomi joutui vuonna 1809 Venäjän vallan alaisuuteen, vuoden 1798 sota-artiklat jäivät täällä sovellettaviksi.

Käytännössä ankaria säännöksiä lievensi mahdollisuus lieventää (leuteroida) rangaistuksia. Leuteraatio oli Ruotsissa yleinen käytäntö sota-aikanakin.[116] Esimerkiksi Suomen sotaa (1808–1809) koskevien tietojen mukaan kuolemanrangaistukset säännönmukaisesti leuteroitiin.[117]

Kun Venäjän alaisuuteen liitetyn Suomen lainsäädäntötyö käynnistyi 1860-luvulla, säädyt esittivät toivomuksen, että alulle pannun yleisen rikoslain uudistamisen yhteydessä ryhdyttäisiin myös sotilasrikoslainsäädännön uudistamiseen. Vuonna 1865 asetettiinkin komitea uudistusta valmistelemaan. Sen ehdotukset eivät kuitenkaan saaneet Venäjän valtaapitävien kannatusta, vaan asetettiin uusi komitea. Se sai ohjeekseen, että laadittavat ehdotukset tuli saattaa yhdenmukaisiksi Venäjän vastaavan lainsäädännön kanssa, sikäli kuin se maan olojen ja Suomen muiden lakien kannalta oli mahdollista. Tämän komitean vuonna 1874 valmistuneen ehdotuksen pohjalta annettiin 9.4.1877 rangaistuslaki ja järjestyssääntö Suomen sotaväelle, joilla vuoden

[112] Ks. erityisesti kuolemanrangaistuksista (Tuuren lisäksi) Tenhunen 1969, 11–13.
[113] Brusiin 1943, 383.
[114] Nygren 1981, 32–33.
[115] Ks. erityisesti kuolemanrangaistuksista (Tuuren lisäksi) Tenhunen 1969, 15–16.
[116] Ks. tarkemmin Nygren 1981, 34–37.
[117] Nygren 1981, 66–72.

1798 sota-artiklat vasta kumottiin. Kun vuosien 1877–1878 valtiopäivillä oli hyväksytty yleinen asevelvollisuus Suomessa, ryhdyttiin jälleen valmistelemaan uutta sotaväen rikoslakia. Senkin valmistelussa oli poliittisten syiden aiheuttamaa viivytystä. Lopulta 16.7.1886 annettiin uusi rikoslaki Suomen sotaväkeä varten.[118]

Sekä vuoden 1877 että vuoden 1886 laeissa säädettiin, että kuolemanrangaistusta voitiin käyttää vain sota-aikana. Kuolemanrangaistusten täytäntöönpano tapahtui ampumalla.[119] Kuolemanrangaistus mainittiin vuoden 1886 laissa ainoana tai vaihtoehtoisena seuraamuksena 20 eri rikoksesta. Tällaisia olivat esimerkiksi "sotakavallus" eli tietynlainen vihollisen auttaminen (46 §), taistelusta pelkuruudesta pakeneminen, jos pakenija samalla viettelee muita pakenemaan (58 §), kapina, jossa tehdään väkivaltaa esimiehelle, taikka vihollisen läheisyydessä (68, 69, 71 §), ryöstäminen ja hävittäminen tietyissä tapauksissa (77, 79 §) sekä vakavimmat vartiorikokset (110, 111 §).

Kun yleinen rikoslaki oli annettu vuonna 1889 ja tullut voimaan vuonna 1894, myös sotaväen rikoslakia alettiin uudistaa. Lainvalmistelukunnan vuonna 1896 valmistunut ehdotus ei saanut Venäjän hallitsijan hyväksymistä. Määrättiin asetettavaksi uusi komitea, jonka tuli laatia ehdotus, joka olisi yhdenmukainen sekä Suomen yleisen rikoslainsäädännön että Venäjän sotilaslainsäädännön kanssa. Tämän komitean vuonna 1898 valmistunut ehdotus saatettiin hallitsijan käsiteltäväksi. Kun noihin aikoihin ryhdyttiin toteuttamaan Suomen sotaväen venäläistämistä ja Suomen sotaväki lakkautettiin vuosina 1901–1905, jäivät sotaväen rikoslain uudistamispyrkimykset Venäjän vallan aikana sillensä.[120]

Suomessa ollut venäläinen sotaväki oli Venäjän lakien alaisuudessa. Kuolemanrangaistuksia pantiin täällä täytäntöön ainakin Viaporin kapinan jälkeen. Kapina alkoi kesällä 1906 Viaporiin (Suomenlinnaan) sijoitetun venäläisen sotaväen keskuudessa. Jälkiselvittelyissä seuraavana syksynä teloitettiin ampumalla 28 kenttäoikeuden tuomitsemaa venäläistä sotilasta. Teloituspaikkana oli Santahamina.[121]

---

[118] Sundström 1925, 19–20; L. Salonen 1966, 61–62. Perusteellisemmin (ja myös Venäjän vallan alkuvuosikymmenien uudistushankkeista) Tuure 1997, 44–71 sekä 1998, 574–578.

[119] Rangaistuslaki Suomen Sotaväelle, 9/9.4.1877, 4 §, 6 § ja rikoslaki Suomen sotaväkeä varten, 23/16.7.1886, 10 §.

[120] L. Salonen 1966, 62. Tarkemmin Tuure 1997, 72–75 sekä 1998, 578–579.

[121] E. Salomaa 1965, erit. s. 183–192. Toisessa lähteessä (Apunen 1988) mainitaan teloitettujen määräksi 24.

2.2.2 Ensimmäinen maailmansota, kansalaissota ja heimosodat

Suomi julistettiin sotatilaan 31.7.1914. Suomen oman armeijan tultua lakkautetuksi ei maallamme ollut armeijaa ensimmäisen maailmansodan alkuvuosina.[122]

Yhtenä sivupolkuna suomalaisen sotaväen oikeudenhoidon ja kurinpidon historiaan kuuluu Saksassa koulutettujen ja myöhemmin ensimmäisen maailmansodan rintamapalvelukseen siirrettyjen suomalaisjääkärien kurinpito. Jääkäripataljoona 27:ssä kurinpidon perusteena oli saksalainen säännöstö. Jääkärijoukossa esiintynyttä karkuruutta ja tyytymättömyyttä vastustettiin muilla keinoin kuin kuolemanrangaistuksin, eikä ketään jääkäriä teloitettu. Keskeinen kurinpitokeino oli työosastoon siirtäminen. Yhdessä tapauksessa suomalainen esimies ampui niskoittelevan alaisensa.[123]

Kansalaissodan valkoinen armeija rakentui aluksi vapaaehtoisten suojeluskuntien pohjalle, minkä lisäksi joukkoja rekrytoitiin jonkin verran värväämällä. Lisävoiman saamiseksi otettiin käyttöön myös asevelvollisuus. Huhti- ja toukokuun 1918 vaihteessa jo 2/3 valkoisesta armeijasta oli tullut palvelukseen kutsuntojen kautta.[124]

Asepalvelukseen kutsutut eivät tietenkään olleet kaikki valkoisten kannattajia, mikä aiheutti ongelmia. Kieltäytyminen asevelvollisuudesta saattoi johtaa ampumiseen. Ohto Mannisen mukaan kuitenkin vain yhdessä tapauksessa armeijan kirjoihin vielä merkitsemättömiä asevelvollisuudesta kieltäytyneitä ammuttiin jatkuvan niskuroinnin vuoksi. Kuuden miehen ampuminen tapahtui maaliskuun lopulla Raahessa. Manninen esittää myös muutamia muita tapauksia, joissa asevelvollisuutta pakoilleita ammuttiin, mutta katsoo, että näissä tapauksissa ampumisen pääsyy oli muu kuin asevelvollisuuden vastustus. Lisäksi ammuttiin pidätystä vastustaneita tai kutsuntavankiloista karanneita. Mannisen esityksestä päätellen missään näistä tapauksista ei ollut kysymys virallisista tuomioistuimen päätökseen perustuvista teloituksista, vaan pikemmin valkoiseen terroriin luettavista tapauksista.[125]

---

[122] Sotaväen oikeudenkäyttö sivusikin ennen kansalaissotaa Suomea vain sikäli kuin täällä olleessa venäläisessä armeijassa tuomittiin kuolemantuomioita. Kuolemaan tuomittiin ainakin muutamia henkirikoksiin syyllistyneitä kiinalaisia linnoitustyömiehiä (Halén 1986, 32).

[123] Lauerma 1966, 312–317, 339–340, 428–431, 509–512, 531–532, 540, 683–691. Ampumistapausta käsitellään tarkemmin luvussa 13.2.

[124] Manninen 1974, erit. 220.

[125] Manninen 1974, 148, 176, 193–196. Päämaja antoi vasta 2.5.1918 käskyn asettaa sotaoikeuksia käsittelemään sellaisia sotaoikeudelle kuuluvia rikosjuttuja, joita ovat aiheuttaneet "toimivaan armeijaan kuulumattomat henkilöt". Sitä ennen asepalveluksen

Valkoisessa armeijassa palvelleiden asevelvollisten kuri ei ymmärrettävistä syistä ollut paras mahdollinen. Niskurointia ja karkaamisia esiintyi. Rikkomusten tuomioistuinkäsittely tapahtui vuoden 1886 sotaväen rikoslain mukaan sotaoikeuksissa. Maaliskuun 23. päivänä määrättiin sellainen perustettavaksi jokaiseen ryhmäesikuntaan, ja 2.5. annetulla päiväkäskyllä sotaoikeuksien toimivalta laajeni toimivaan armeijaan kuulumattomiin henkilöihin, kuten asevelvollisuutta välttteleviin.[126] Ohto Manninen on esittänyt tiedot yhteensä 11 niskuroijan tai karkurin kuolemantuomiosta sotaoikeuksissa; näistä 10 pantiin täytäntöön. Tuomiot ovat maaliskuun 1918 lopulta. Ensimmäinen kuolemantuomio annettiin Mikkelissä 22. maaliskuuta. Mikkelistä tullut pyyntö saada asettaa sotaoikeus näyttää Mannisen mukaan aiheuttaneen sen, että ylipäällikkö käski seuraavana päivänä sotaoikeuksien perustamisesta. Lisäksi muutamassa tapauksessa kiinniottoa vastustanut sotilaskarkuri ammuttiin.[127]

Punainen armeija koostui aluksi vapaaehtoisista, mutta vähitellen rekrytointia tehostettiin eri keinoin, ja lopuksi päädyttiin pakko-ottoihin. Ne olivat selvästi tehottomampia kuin valkoisen puolen kutsunnat.[128]

Punakaartin sisäisestä oikeudenkäytöstä huolehtivat toveri- ja sotaoikeudet, muodostettiinpa myöhemmin ylisotaoikeuskin. Punakaartin varsin huo-

välttelijät eivät voineet saada tuomioita, mutta heitä pidätettiin. (Mt., 186–193.) – Ampumistapauksia on ilmeisesti enemmänkin kuin Mannisen luettelemat. Arosalo (1994, 288–321) on varsin yksityiskohtaisesti kuvannut tapausta, jossa kutsuntatilaisuudessa ilmoitettiin, että halukkailla on mahdollisuus lähteä kotiinsa. Ne, jotka aikoivat tämän jälkeen poistua, joutuivat kuitenkin vangituiksi, kuulustelluiksi ja ammutuiksi. Ilmeisesti myös tässä tapauksessa muutkin tekijät kuin pelkkä haluttomuus asepalvelukseen olivat "teloituksen" taustalla. Tapaus ei sisälly Mannisen mainitsemiin.

[126] Suomen Tasavallan sotajoukkojen Ylipäällikön päiväkäskyt n:o 29/23.3.1918 ja n:o 50/2.5.1918; Manninen 1974, 191–192, 228 (alav. 36). – Esimerkiksi korkeimman oikeuden antamien ratkaisujen tarkastelu vahvistaa sen, että sotilasrikosjutuissa nojauduttiin vuoden 1886 lakiin. Se koski myös muita kuin asevelvollisuuden perusteella armeijassa olleita: eräässä oikeustapauksessa korkein oikeus katsoi, että kun syytetty kuului suojeluskuntaan ja suojeluskunnat senaatin 1.2.1918 antaman julistuksen mukaan oli luettava maan sotajoukkoihin, hänet oli 16.7.1886 annetun Suomen sotaväen RL:n 151 §:n 5 k:n mukaan tuomittava SO:ssa (KKO, päätös 25.2.1919 n:o 489, plenum). (Tapaukseen on viitannut Miettinen 1989, 249.) Kansalaissodan aikaisista tapauksista, joihin on sovellettu vuoden 1886 lakia, näyttää olevan kysymys myös ainakin KKO:n päätöksissä 3.12.1918, n:o 78, ja 7.2.1919, n:o 434. (Korkeimman oikeuden päätökset ja tuomiot 1918–1919.)

[127] Manninen 1974, 221–230. Ks. eräistä näistä tapauksista myös Lauerma 1966, 880–881 ja Paavolainen 1967b, 322–323. – Manninen (1974, 242) mainitsee myös tapauksen, jossa kaksi kultasormusta rosvonnut valkoisten sotilas tuli omiensa toimesta ammutuksi.

[128] J. Lappalainen 1981, 157–166.

non kurin parantamisen kannalta niiden toiminnalla ei ilmeisesti ollut suurempaa merkitystä. Julistuksissa ja käskyissä uhattiin aseenkäytöllä luvattomien kotitarkastusten ja sotarikosten tekijöitä, myöhemmin myös karkureita.[129]

Kirjallisuudessa mainitaan punakaartissa pannun toimeen teloituksia. Ilmeisesti kysymys ei kuitenkaan ole ollut "tuomioistuimissa" tuomituista kuolemanrangaistuksista, taikka sitten punaisen puolen lainsäädäntöön sisältyneen kuolemanrangaistuksen kiellon ei katsottu koskevan punakaartin sisäistä oikeudenhoitoa. Punakaartin luonnetta kuvaa, että teloitetuksi joutui petturuudesta epäiltyjä omia johtajia.[130] Rivimiehistä tiedetään ammutun anastuksiin syyllistyneitä.[131]

Myös on tiedossa muutama tapaus, jossa murhiin syyllistyneitä punaisia joutui omiensa ampumiksi. Erikoinen "kuolemantuomioiden" sarja alkoi, kun Hämeenlinnan punainen poliisimestari Siimes Kanervio joko ampui itse tai teloitutti omin valtuuksin murhiin syyllistyneen punakaartilaisosaston johtajan. Kanervio ja ainakin jotkut teloitukseen osallistuneista punaisten miliiseistä joutuivat seuraavana päivänä puolestaan punakaartilaisten ampumiksi. Tämän "tuomion" oli langettanut kaupunkiin saapunut erään Niemeströmin johtama sotaoikeus. Niemeströmin sotaoikeus vaikuttaa itse asiassa olleen lähinnä vangitsemisiin ja ryöstöihin syyllistynyt joukkio. Se puolestaan kohtasi matkansa pään joukkion kiinni ottaneiden punakaartilaisten käsissä. Paikalla olleiden päälliköiden muodostama "kenttäoikeus" määräsi joukkion ammuttaviksi sotarosvoina.[132] Ylikangas mainitsee Längelmäen kirkkoherran surmaajan kaksine tovereineen tulleen punakaartilaisten teloittamaksi. Surmaaja oli punakaartin muonittaja, jonka myös epäiltiin toimineen vastapuolenkin hyväksi.[133] Muihinkin omien "teloituksiin" punakaartissa on viitattu.[134]

Vuosina 1918–1922 suomalaisia sotilasretkikuntia osallistui niin sanottuihin heimosotiin Petsamossa, Vienan Karjalassa, Aunuksessa, Repolan ja Porajärven alueella, Inkerissä ja Virossa. Kyseessä olivat lähinnä vapaaehtoisretkikunnat, mutta eräisiin retkiin osallistui myös vakinaisen väen yksi-

[129] J. Lappalainen 1981, 215–218.

[130] Ylikangas 1993, 221, 262–263, 352.

[131] J. Lappalainen 1981, 217; Ylikangas 1993, 361, 468.

[132] Paavolainen 1967a, 139–140; Piilonen 1982, 336; Eerola – Eerola 1998, 74–77. Tapahtumasarjaa laajimmin käsitelleet Eerolat mainitsevat (169, viite 103), että papiston tilastossa kansalaissodassa kuolleista Kanervio laskettiin kuuluneeksi valkoisiin.

[133] Ylikangas 1993, 111–112.

[134] J. Lappalainen 1981, 217; Rinta-Tassi 1986, 361.

köitä. Sekä sotilasjohdon että poliittisen johdon suhtautuminen retkiin, ja sen myötä näiden retkikuntien "virallisuus", vaihteli.[135] Joukkojen oikeudellinen asema vaikuttaa olleen jonkin verran epäselvä.[136]

Vienassa 1918 toimineissa vapaaehtoisretkikunnissa tuomittiin ainakin yhdessä tapauksessa kuolemanrangaistuksia. Jääkärikapteeni Toivo Kuisman johtamassa Vienan Karjalan retkikunnassa kokoontui 4.9.1918 sotaoikeus, joka tuomitsi kaksi vapaaehtoista sotamiestä kuolemaan kapinasta. Tuomitut ammuttiin seuraavana aamuna.[137]

Suomalainen vapaaehtoisretkikunta toimi Aunuksessa keväästä 1919 talveen 1920. Joukkoihin perustettiin omat sotaoikeudet. Erikoinen ja usein käytetty rangaistusmuoto oli puussa sidottuna pitäminen. Teloituksiin johtaneita rikoksia olivat karkaaminen, ryöstely ja toverin surmaaminen.[138] Jouko Vahtolan mukaan retkikuntalaisista teloitettiin kymmenkunta.[139] Vangeiksi saadut suomalaiset ja aunuslaiset "punaiset" ammuttiin välittömästi.[140]

Aunuksen retkellä käytettiin myös kuolemanrangaistusta arvan perusteella, tosin rikoksiin syyllistyneistä. Yhdessä tapauksessa tämä johti kovin kohtuuttomaan lopputulokseen, kun arpa lankesi Vieljärven kirkon ryöstäjistä vähiten syylliselle, 18-vuotiaalle lyseolaiselle.[141] Tapausta selviteltiin sodan jälkeen oikeuskanslerinvirastossa.[142]

---

[135] Yleisesityksiä Hovi – Joutsamo 1971, 107–119 ja Arimo 1985. Retkistä on myös erikoistutkimuksia, jotka ilmenevät myöhemmistä viitteistä.

[136] Hyrynsalmen nimismies katsoi, että Vienan vapaaehtoisjoukosta Suomen puolelle karanneille ei voitu tehdä mitään, jos he olivat päässeet Suomen puolelle Suomen lakien suojaan (Vahtola 1988, 351). Ks. myös jäljempänä alaviitteessä 142 mainittua tapausta. Ks. heimosodista sodankäyntiä koskevan kansainvälisen oikeuden kannalta Hannikainen 1992, 32–40.

[137] Arimo 1985, 56; Vahtola 1988, 147–148, 351–352.

[138] Vahtola 1997, 309–313, 407–412, 426–432, 466–467.

[139] Vahtola 1997, 582.

[140] Vahtola 1997, erit. 15, 162, 179, 182–183, 503. Vahtolan kirjassa on muuallakin lukuisia esimerkkejä tällaisista "teloituksista". Muutamassa tapauksessa punaisten teloitukset kuitenkin tapahtuivat kenttäoikeuden tuomion perusteella. Mt., 344, 455. Kuvauksista päätellen kysymyksessä olivat jonkinlaiset pikaoikeudet. – Vankien surmaaminen oli kansainvälisen tapaoikeuden vastaista. Ks. Hannikainen 1992, 39–40.

[141] Vahtola 1997, 428–431.

[142] Lyseolaisen vanhemmat anoivat tutkimuksia ja syyllisten asettamista syytteeseen sen johdosta, että lyseolainen oli ammuttu vapaaehtoista retkikuntaa johtaneiden upseereiden määräyksestä. Apulaisoikeuskanslerin tulkinnan mukaan tapahtuma-aikana Venäjän valtiovalta Aunuksessa oli lakannut toimimasta, joten suomalainen hoitokunta oli ainoa valtiomahti alueella. Retkikunta oli hoitokunnan suostumuksella harjoittanut lainkäyttöä kurinpidollisissa sotaoikeuksissa. Apulaisoikeuskanslerin mukaan retkikunnan toimi-

Vuosina 1919–1920 toimineet Inkerin vapaajoukot olivat suomalaisten vapaaehtoisten johtama ja vapaaehtoisista inkeriläisistä koottu muodostelma. Se ei kuulunut Suomen armeijaan, mutta oli ainakin periaatteessa suomalaisen sotilasjohdon alaisuudessa.[143] Vapaajoukot olivat samassa asemassa kurinpidon suhteen kuin suomalaiset sotilaat, ja Suomen sotilasviranomaiset saivat asettaa joukkoihin sotaoikeuksia.[144] Inkerin vapaajoukoissa ei Pekka Nevalaisen tutkimuksesta päätellen tuomittu kuolemanrangaistuksia, vaikka kuri oli varsin huono. Kuolemantuomiolla kyllä uhkailtiin.[145] Täälläkin kiinni saatuja "punaisia" aikailematta "teloitettiin", siis surmattiin.[146]

Viron retkestä ei ole tehty yhtä laajaa tutkimusta kuin edellä mainitut. Kurittomuutta tälläkin retkellä kyllä ilmeni.[147] Toistaiseksi julkaistuista tiedoista päätellen teloitettujen tai muuten ammuttujen määrä lienee hyvin vähäinen.[148]

2.2.3 Vuoden 1919 sotaväen rikoslaki

Suomen itsenäistymisen ja kansalaissodan jälkeen uusi sotaväen rikoslaki valmisteltiin suhteellisen nopeasti. Senaatti hyväksyi elokuussa 1918 sotilaslainvalmistelukomitean perustamisen, ja komitea aloitti työnsä syyskuun alussa. Komitea kokoontui viimeisen kerran toukokuun lopulla 1919, ja laati toiminta-aikanaan kuusi lakiesitystä. Jo hieman yli kuukauden työskentelyn jälkeen komitea oli laatinut ehdotuksen uudeksi sotaväen rikoslaiksi sekä ehdotuksen laiksi sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä. Kun ehdotus oli annettu hallituksen esityksenä eduskunnalle, lakivaliokunta lausui toivoneensa, että vuoden 1886 rikoslaki olisi uusittu perusteellisemmin, kuin

henkilöiden toimintaa ei voida saattaa Suomen tuomioistuimien tutkittavaksi. Kantelu ei antanut aihetta toimenpiteisiin. (Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 1920, 17–18 ja Hiitonen 1953, 344.)

[143] Arimo 1985, 53–57; Nevalainen 1996, erit. 75, 167, 174.

[144] Arimo 1985, 56.

[145] Nevalainen 1996, 112. Kurittomuudesta mt., esim. 111–116, 169–178, 190–191.

[146] Nevalainen 1996, 91–92, 135–136, 157–159. – Samaan tapaan toimittiin Petsamon ensimmäisellä valtausretkellä, jonka alkajaisiksi ammuttiin sattumalta tavattu, pakoon yrittänyt työmies. Paasilinnan (1984, 185, 211–213) mukaan ammuttu ei edes ollut sen kummemmin "punainen".

[147] Ks. Sillanmäki 1997.

[148] Westerlund 1999. Tutkimusprojektissa "Suomen sotasurmat 1914–1922" tutkitaan muun muassa Virossa kuolleita, joten mahdollisten teloitettujen tai ammuttujen määrästäkin saataneen lisätietoa.

mitä nyt oli tapahtunut. Nopea uudistustarve teki kuitenkin ymmärrettäväksi, ettei uusimistyötä ollut ulotettu pitemmälle.[149]

Sotaväen rikoslaki (SRL) annettiin 30.5.1919 (71/1919). Vuonna 1920 annettiin laki sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä (STL, 16.4. 1920/93) sekä asetuksentasoinen sotaväen järjestyssääntö (SJS, 23.4.1920/ 115).

Sotaväen rikoslain 15 § kuului seuraavasti:

> "Kuolemanrangaistusta sotilasrikoksista älköön, paitsi valtio-, maan- ja sotilaspetoksesta sekä sotilaan murhasta ja tahallisesta taposta, käytettäkö muulloin kuin sodan aikana tai paikkakunnalla, joka on julistettu sotatilaan. Kuolemanrangaistus pannaan täytäntöön ampumalla, ja on soveltuvilta kohdin noudatettava mitä yleisessä laissa on kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta säädetty."

Sotaväen rikoslaki oli varsin yksityiskohtainen, ja kuolemanrangaistus säädettiin edelleen useasta eri rikoksesta. Niitä olivat:[150]

- valtionpäämiehen surmaaminen ja sen yritys tai muu valtiopetos (51 §)
- karkaaminen vihollisen puolelle tai astuminen sotavankina vihollisen riveihin (52 §)
- sotapetos (53 §)
- sabotaasi sodassa (63 §)
- sotavangin tekemä valtakunnan joukkoja vaarantava tai vihollista suosiva teko (64 §)
- sotavangin pakeneminen rikkoen antamansa kunniasanan (65 §)
- vihollisen vakoilijaksi antautuminen (67 §)
- vihollisen sopimuksenhierojan tekemä vakoilu (68 §)
- pakeneminen taistelusta pelkuruudesta samalla vietellen toista pakenemaan (70 §)
- joukko-osaston tekemä taisteluvelvollisuuden laiminlyönti (73 §)
- päällikön tekemä sopimus vihollisen kanssa antautumisesta (74 §)
- kapina, kun sen yhteydessä tehdään väkivaltaa esimiehelle (93 §)
- kapina sodan aikana tai merihädässä (94 §)
- vihollisen läheisyydessä tehty kieltäytyminen täyttämästä esimiehen käskyä, kun rikoksesta on koitunut tuntuvaa vauriota sotavoimalle (98 §)
- vihollisen läheisyydessä tehty esimiehen tai vartiomiehen väkivaltainen vastustaminen (99 §, 101 §)
- esimiehen tai vartiomiehen murha ja tappo (103 §, 110 §)

---

[149] HE 25/1918 vp; lakivaliokunnan mietintö 5/1918 vp., 5–6; L. Salonen 1966, 62–64; Pietiäinen 1980.

[150] Rangaistussäännösten yksityiskohtaisuuden vuoksi luettelo sisältää lähinnä niiden pääsisällön kuvailun.

- vihollisen läheisyydessä tehty esimiehen tai vartiomiehen pahoinpitely, josta seuraa kuolema tai vaikea ruumiinvamma (104 §, 110 §)
- vihollisen läheisyydessä tehty vartiovelvollisuuden laiminlyönti, josta on aiheutunut huomattavaa vahinkoa (114 §)
- ryöstäntä, jonka yhteydessä joku on väkivallan vuoksi kuollut (124 §)
- vastaava ryöstäntä vihollisen haavoittuneelta, sairaalta tai sotavangilta (129 §)
- vastaava ryöstäntä oman joukon haavoittuneelta tai sairaalta (130 §)
- sodan aikana tehty toisen omaisuuden hävittäminen polttamalla (131 §)
- liittolais- tai puolueettoman valtion joukkojen tai asukkaiden ahdistaminen omavaltaisesti asevoimalla ja omavaltainen sotatoimien jatkaminen rauhan tai aselevon jälkeen (150 §).

3 PUOLUSTUSVOIMAT, YHTEISKUNTA JA SOTA-AIKA

Sodan ajan sotilasoikeudenhoitoa koskevien käytäntöjen paremmaksi ymmärtämiseksi luvussa käsitellään ensin sotaväen rikoslain, sotilasoikeudenhoidon ja kurinpidon yleistä luonnetta. Toiseksi selvitetään ensimmäisen ja toisen maailmansodan välisen ajan yhteiskunnallisia ja oikeudellisia oloja Suomessa. Nämä jaksot ovat taustana luvun kolmannelle osalle, sota-ajan viranomaistoiminnan kuvaukselle. Kahdessa ensimmäisessä jaksossa ei kuitenkaan ole kysymys sodan ajan sotilasoikeudenhoitoa selittävien tekijöiden etsimisestä, vaan yleisten yhteiskunnallisten ja oikeudellisten taustojen kartoittamisesta.[1]

Sota-ajan viranomaistoiminnan kuvauksessa tarkastellaan aluksi sota-ajan erityisiä päätöksentekokäytäntöjä ylimmällä tasolla (kuten hallitus, eduskunta, sotilasjohto). Sen jälkeen selvitetään oikeudenhoitoon kuuluvia tai sitä sivuavia menettelyjä; toisaalta poliittisten vastustajien kohtelua ja toisaalta sotilasoikeudenhoitoa koskevia. Kysymys on viranomaisten menettelyistä, jotka vain osaksi liittyvät välittömästi kuolemanrangaistuksiin. Niiden kuvaaminen on kuitenkin mielestäni tarpeen kuolemanrangaistusten tuomitsemismenettelyn asettamiseksi laajempaan yhteyteen. Toisaalta ne antavat myös vertailukohteen myöhemmin kuvattaville käytännöille, joita kuolemanrangaistuksia tuomittaessa noudatettiin.

Sota muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita, elinolosuhteita ja sosiaalista todellisuutta monin tavoin.[2] Sota-ajan lainsäädäntö on monelle alueelle ulottuvaa ja kontrollia korostavaa.[3] Tässä käsiteltävät viranomaisten menettelyt ovatkin lähinnä esimerkin luonteisia.

---

[1] Vastaavasti Backman (1976, 35, 168–190): hänen Suomen rikoslainsäädännön kehitystä vuosina 1894–1917 koskevassa tutkimuksessaan on jakso, jossa hän ilmoittaa selvittävänsä tuon kehityksen yhteiskunnallisia ja valtiollisia reunaehtoja. Kysymyksessä on yleiskatsaus suomalaiseen yhteiskuntaan autonomian loppuvuosina.

[2] Ks. esim. Kontula 1996, 53.

[3] Varsinkin vankilukuun vaikuttanutta sota-ajan lainsäädäntöä on kootusti esitellyt I. Hannula (1981, 132–144).

3.1 SOTAVÄEN RIKOSLAIN, SOTILASOIKEUDENHOIDON JA KURINPIDON LUONNE

3.1.1 Yleisiä luonnehdintoja

Historiallisesta katsauksesta ilmeni sotaväen rikoslainsäädännön ankaruus, joka näkyi esimerkiksi kuolemanrangaistusuhkaisten rikosten suurena määränä. Ruotsalainen Rolf Nygren viittaa sotaväen rikosoikeuden ankaruutta tarkastellessaan toisaalta yleisen rikoslain ankaruuteen, toisaalta roomalaisen sotilaita koskevan rikosoikeuden vaikutukseen. Hän luonnehtii niin ruotsalaisen kuin ulkomaisenkin sotilasrikosoikeuden rakentuneen sovituksen (vedergällning) ja pelotuksen yhdistelmälle. Tarkoitus oli taata kuuliaisuus, käskynalaisuus ja sotilaallinen järjestys. 1700-luvulta lähtien sotaväen rikosoikeuden muotoutumiseen vaikutti myös preussilaisen kurikäsitteen läpimurto: kuria tarvittiin joukkojen liikuttelun helpottamiseksi, ja kurin saavuttamiseen tarvittiin täydelliseen pyrkivää harjoittelua.[4] Myös Ivar Sethin mukaan kuolemanrangaistusten tarkoitus sotaväen rikoslainsäädännössä oli toimia pelotteena kurin säilyttämiseksi.[5]

Sotilasrikoksista tuomittujen rangaistusten ankaruutta siviilirikoksista tuomittuihin verrattuna voidaan Risto Jaakkolan ja Henrik Thamin mukaan perustella kahdella tavalla. Toisaalta sotilasrikosten rangaistukset ovat välttämätön keino pitää yllä kuria. Toisaalta voidaan sanoa, että sotaväen rikoslait muotoillaan suhteessa sota-ajan yleisiin kärsimyksiin. Siinä mielessä "ylimääräisen" rangaistuksen voi sanoa heijastavan sota-ajan arvostuksia.[6] Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas selittävät sotaväen rikoslain ja valtiollisia rikoksia koskevien säännösten ankaruutta yleisellä kontrollipolitiikalla, joka tähtää viime kädessä vallitsevan yhteiskunnallisen valtarakenteen ylläpitämiseen ja puolustamiseen.[7] Perinteisen käsityksen mukaan sotilastuomioistuinten on toimittava kurinpidolliset näkökohdat huomioon ottaen.[8]

---

[4] Nygren 1981, 30–34.

[5] Seth 1984, 68.

[6] Jaakkola – Tham 1989, 62.

[7] Kekkonen – Ylikangas 1982, 80–81. – Kekkonen ja Pohjonen (1984) ovat tarkastelleet siviilipalvelusmiesten rikoksista tuomittavien rangaistusten ankaruutta osana suomalaisen yhteiskunnan kontrollipolitiikkaa ja sen perinnettä.

[8] Rautapää 1942, 240: "Kun järjestysrangaistuksen tarkoitus pohjimmiltaan on sama kuin tuomioistuimen tuomitseman rangaistuksen tarkoitus, s.o. sotilaskurin ylläpitäminen – –" Samaan tapaan amerikkalaisia käsityksiä kuvannut West 1977, 15–17. Käsityksien muuttumista kuvaa Helsingin hovioikeuden presidentin vuonna 1986 esittämä: "On syytä korostaa, että tuomioistuimen tehtävänä on vain lainmukaisen rangaistuksen tuo-

Sotilasoikeudenhoitoa koskevien säännösten poikkeuksellisuuteen on vaikuttanut sotilasorganisaation luonne. Sotilasorganisaation sosiologiset tarkastelut ovat päätyneet yleensä varsin yhdensuuntaisiin näkemyksiin. On todettu, että puolustusvoimilta odotetaan tehokkuutta ja kykyä toimintaan vaikeissakin oloissa. Näiden vaatimusten on katsottu edellyttävän muusta yhteiskunnasta poikkeavia toimintamalleja. Tällaisiin erityispiirteisiin vaikuttaa myös organisaation syntytapa. Sotilasorganisaatiota voidaan kuvata hierarkkiseksi ja johtajavaltaiseksi. Käskyvaltasuhteet on tarkkaan määritelty ja tottelemisvelvollisuus on ehdoton ja pakkoon perustuva. Puolustusvoimia on yleensä pidetty suljettuna laitoksena, jonka ilmapiiri korostaa yhdenmukaisuutta.[9] Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa katsottiin yleisesti sotilaiden olevan muita kansalaisia kiinteämmässä riippuvuussuhteessa valtioon, niin sanotussa erityisessä vallanalaisuussuhteessa.[10]

---

mitseminen ilman mitään välittömiä hallinnollisia tavoitteita. Sitävastoin kurinpidollinen rankaiseminen on aina hallinnollinen ratkaisu, tarkoituksenmukaisuussyihin perustuva hallintotoimi, jolla pyritään kurin ja järjestyksen ylläpitämiseen puolustusvoimissa." (Mälkki 1986, 4–5.) – Yleensäkin sotilasoikeudenhoito on nykyään lähentynyt muuta lainkäyttöä varsinkin 1980-luvun uudistusten myötä. Silloin sotilasrikoksia koskevat rangaistussäännökset siirrettiin yleiseen rikoslakiin ja rauhan ajan sotaoikeudet lakkautettiin (lait 321 ja 326/1983). Ks. uudistusten taustasta erityisesti: KM 1972:A 18, 33–34 ja 94; HE 85/1981 vp., 4; HE 86/1981 vp., 2–3; Lahti 1984, 9–10.

[9] Ks. katsauksina sotilasorganisaation luonteeseen (aikaisempien tutkimusten pohjalta) esim. Heinonen 1971; KM 1976:10, 50–55; Leimu 1985, 23–39. – Tarkkaan organisoidun ja kurinalaisen armeijan kehittyminen on ajoitettu varsinkin 1550–1650-lukujen eräisiin protestanttisiin valtioihin, kuten Ruotsiin. Tuolloin alkaneen kehityksen seurauksena sotilaskuri ei enää ollut pelkkä joukkojen ryöstelyä, karkuruutta tai tottelemattomuutta estävä keino, vaan siitä oli tullut armeijan olemassaolon perusedellytys. (Keijzer 1978, 34–35; Foucault 1980, erit. 237.)

[10] Tuori on kuvannut erityistä vallanalaisuussuhdetta seuraavasti: Valtiovallalla on kaikkiin kansalaisiin ulottuva yleinen valtasuhde. Lisäksi tietyt ryhmät ovat julkiseen hallintoon nähden tehostetummassa riippuvuussuhteessa, erityisessä vallanalaisuussuhteessa. Tärkeimmät tällaisessa suhteessa olevat ryhmät ovat virkamiehet ja julkisissa laitoksissa olevat eli laitosvallan alaiset. Kansalaisten ja hallinnon välinen yleinen vallanalaisuussuhde rakentuu oikeusvaltion periaatteille. Kansalaiset nauttivat hallintoa vastaan perusoikeuksien suojaa. Noudatettavana on myös hallinnon lainalaisuuden periaate. Erityinen vallanalaisuussuhde jää oikeusvaltiota ilmentävien vaatimusten ulkopuolelle. Tällaisen suhteen syntymisen jälkeen perusoikeudet ja hallinnon lainalaisuus eivät enää suojaa hallinnon vallan käytöltä. Tuori huomauttaa, että käsite kehiteltiin oikeusvaltion hallinto-oikeuden systematiikan osana. (Tuori 1990, 139–141.) Hidénin mukaan oppia erityisestä vallanalaisuussuhteesta käytettiin ensi sijassa kuvailevana, mutta opilla ei ole ollut oikeuksien rajoittamiseen valtuuttavaksi katsotun konstruktion asemaa. Opilla on silti ollut vaikutuksensa viranomaisten käytännössä. (Ks. tarkemmin Hidén 1969, 247–258.) – Esimerkkejä kannanotoista, joiden mukaan sotilaat ovat erityisessä vallanalaisuussuhteessa,

3.1.2 Maailmansotien välisen ajan säännöstöjä ja kannanottoja

Vuoden 1918 valtiopäivillä annettiin eduskunnalle uutta sotaväen rikoslakia koskeva hallituksen esitys. Ehdotuksessa mainittiin yhtenä tavoitteena sotaväen rikoslain yhtenäistäminen yleisen rikoslainsäädännön kanssa. Muutamia poikkeuksia yleisen rikoslain periaatteista oli kuitenkin sotilaallisista syistä pidetty tarpeellisina. Yksi tällainen oli säännös, että sotilasrikoksiin ei ole sovellutettava ehdollista rangaistustuomiota.[11] Mainittavia muutoksia siihen, mitkä rikosryhmät otetaan sotilaslainsäädännön piiriin, ei ollut ehdotuksessa tehty verrattuna vuonna 1886 annettuun rikoslakiin Suomen sotaväkeä varten.[12]

Lakivaliokunnan mukaan ehdotuksen pohjana on periaate, että sotaväen rikoslain tulee olla sopusoinnussa yleisen rikoslain kanssa ja poiketa siitä ainoastaan sikäli kuin sotilaalliset näkökohdat vaativat. Lakivaliokunta piti periaatetta oikeana ja totesi sen olevan "myöskin oikeaksi tunnustettu kaikissa maissa, joissa ajanmukainen sotaväen rikoslainsäädäntö on aikaansaatu ja erityisesti siellä, missä sotalaitos perustuu yleisen asevelvollisuuden periaatteeseen." Valiokunnan mielestä esitys tietää parannusta voimassa ole-

---

on vanhemmasta kirjallisuudesta helppo löytää. Merikosken kirjoittamassa asevelvollisuuslainsäädännön kommentaariteoksessa viitataan hallitusmuodon 16 §:ään, jonka mukaan se mitä hallitusmuodon toisessa luvussa on säädetty Suomen kansalaisten yleisistä oikeuksista, ei estä lailla säätämästä sellaisia rajoituksia, jotka sotapalveluksessa oleviin nähden ovat välttämättömiä. Merikosken mukaan tämän hallitusmuodon säännöksen perusteella voidaan sotapalveluksessa olevat kansalaiset asettaa sotilaallisen järjestyksen ja kurin edellyttämien erityisten vallanalaisuus- ja kuuliaisuussuhteitten alaisiksi. (Merikoski 1933, 5–6.) Sotatuomari Järvilehdon (1933) mukaan kurinpito-oikeus sotaväessä perustuu siihen erityiseen vallanalaisuussuhteeseen, jonka alaiseksi sotilas joutuu sotilaaksi tullessaan. Hänen mukaansa kurinpidollinen rangaistus on perusolemukseltaan kasvatuksellinen, rikosoikeudellinen hyvittävä. Kurinpitotoimin määrättyjä rangaistuksia ei ole pidettävä luonteeltaan varsinaisina rangaistuksina, eikä niitä hairahduksia joista seuraa kurinpitomenettely, ole pidettävä rikoksina. Järvilehdon kirjoitukseen vastasi sotaylioikeuden puheenjohtaja Nybergh (1933, 303–305), joka ei tehnyt yhtä jyrkkää eroa sotilaallisten järjestysrikkomusten ja sotilasrikosten välillä. Myös hän katsoi silti, että kurinpito-oikeus pohjautuu vallanalaisuussuhteeseen. Rautapään (1942, 234–241) mukaan kurinpito-oikeus ei johdu valtion yleisestä rankaisuvallasta, vaan sen virkamiehiään kohtaan omaamasta herruus- eli isäntävallasta. Sotilas joutuu palvelukseen astuessaan erityiseen vallanalaisuussuhteeseen.

[11] Laki ehdollisesta rangaistustuomiosta annettiin 20.6.1918 (44/1918), eli noin puoli vuotta ennen sotaväen rikoslakia koskevaa hallituksen esitystä (25/1918 vp., annettu 18.12.1918). Ehdotuksia ja suunnitelmia ehdollisen rangaistuksen käyttöön ottamiseksi oli tehty jo vuodesta 1904 lähtien (I. Hannula 1981, 106).

[12] HE 25/1918 vp., 2–3.

vaan sotaväen rikoslakiin nähden, joskin olisi ollut suotavaa, että rikoslakia olisi uusittu perusteellisemminkin. "Vaikka myönnettävä on, että sotilasrikoslain alaan kuuluvat rikokset, joiden kautta suuret yhteiskunnalliset edut voivat joutua vaaran alaisiksi, samoin kuin tarpeellisen sotilaskurin säilyttäminen sotilasjoukossa tekevät riittävän tehokkaat rangaistuskeinot tarpeellisiksi, niin Valiokunta ei voi olla mielipiteenään lausumatta, että lakiehdotukseen sisältyvät rangaistukset useissa kohdin ovat liian ankarat." Valiokunnan mietintöön liitetyn vastalauseen mukaan lakiehdotus oli kauttaaltaan sekä lakiteknisesti että asiallisesti kovin heikko.[13]

Rikoksen tekeminen sodan aikana oli sotaväen rikoslaissa eri tavoin raskauttava tekijä. Sotaväen rikoslaissa oli ensinnäkin melko paljon rikoksia, joita voitiin tehdä vain sodan aikana. Toiseksi laissa oli sellaisia rikoksia, joihin nähden oli erityisiä rangaistusasteikkoja siltä varalta, että ne oli tehty sodan aikana. Kolmanneksi oli rikoksia, joita voitiin tehdä niin sodan kuin rauhan aikana ja joihin nähden ei ollut erityisiä rangaistusasteikkoja. Kuitenkin tällaisissakin tapauksissa oli otettava huomioon se, että niiden tekeminen sotatilan aikana oli katsottava erittäin raskauttavaksi asianhaaraksi SRL:n 33 §:n 1 momentin 3 kohdan perusteella.[14]

Vuoden 1919 valtiopäivillä eduskunnalle annettiin hallituksen esitys, joka koski uutta lakia sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä. Ehdotuksen pohjana oli voimassa ollut sotilaita koskeva oikeudenkäyntijärjestys. Siitä oli säännökset vuodelta 1886 olleessa rikoslaissa Suomen sotaväkeä varten. Sota-ajan sotaväen alioikeudeksi ehdotettiin kenttäoikeutta, jonka puheenjohtaja olisi esiupseeri tai kapteeni, sotilasjäsenenä olisi kapteeni tai luutnantti ja lisäksi olisi siviilijäsen, jolla oli kokemusta tuomarintoimissa.[15] Sotilaallisten etujen ja kurinpidon vuoksi ehdotettiin sotilaallisen lainkäytön

[13] Lakivaliokunnan mietintö 5/1918 vp.

[14] Palme 1941, 736–739. Alkuperäisen SRL:n (71/1919) mainitun kohdan mukaan erittäin raskauttavaksi seikaksi on erikoisesti katsottava, että rikos tehdään vihollisen näkyvillä tai läheisyydessä taikka sotatoimien alueella, merihädässä, sotaretkellä taikka piirityksen, sotatilan, metelin tai kapinan aikana; kuitenkin ainoastaan mikäli erityistä rangaistusta ei ole edellämainittuihin seikkoihin katsoen määrätty. Lailla 11.10.1941/720 kyseiseen pykälään lisättiin 2 momentti, jonka mukaan mitä edellä on säädetty, älköön kuitenkaan, milloin muut asianhaarat ovat erittäin lieventävät, estäkö rikollisen tuomitsemista sellaisten asianhaarain varalta säädetyn tai, jos erittäin raskauttavien asianhaarain varalta on säädetty eri rangaistusasteikko, myös säännöllisen rangaistusasteikon mukaan. Lailla 10.3.1944/155 tätä momenttia muutettiin jonkin verran.

[15] Vuoden 1886 lain mukaan maavoimien sotaoikeuden puheenjohtaja oli esiupseeri, ja jäseniä yksi kapteeni, yksi alikapteeni (stabskapten), yksi luutnantti tai aliluutnantti ja yksi sotatuomari.

piiriä laajennettavaksi koskemaan kaikkia vakinaisessa sotapalveluksessa olevan tekemiä rikoksia, paitsi ei uskonto- ja aviorikoksia.[16]

Esitystä käsitelleessä sotilasasiainvaliokunnassa lausuttiin arveluja pikaoikeuksien tarpeellisuudesta. Sodan välttämättömien vaatimusten vuoksi valiokunta piti silti tällaisenkin tuomioistuimen asettamista tarkoitustaan vastaavana. Kuitenkin valiokunnan mielestä sotatuomioistuinten puheenjohtajan pitäisi olla sotatuomari eikä upseeri, kuten sittemmin säädettiinkin.[17]

Suomen sotaväelle vuonna 1886 annettu järjestyssääntö (16.7.1886/23) määritteli heti 1 §:ssä kurin:

> "Sotakuri on niiden määräysten tarkka noudattaminen, jotka sotalaeissa annetaan. Sitä pidetään woimassa ja edistetään jyrkällä kuuliaisuudella eli käskynalaisuudella, tarkalla esimiehen käskyjen seuraamisella, täsmällisellä järjestyksen waariinottamisella, tunnollisella wirkawelwollisuuksien täyttämisellä sekä oikeudellisella käskynalaisten henkilöiden wirhetten ja hairausten syytteesen-saattamisella."[18]

Vuoden 1920 sotaväen järjestyssäännön (23.4.1920/115) 1 §:ssä määriteltiin sotilaallinen kuri annettujen määräysten ja käskyjen järkähtämättömäksi noudattamiseksi.[19] Pykälä oli muuten suunnilleen samanlainen kuin edeltäjänsä, joskin loppu oli hieman erilainen: yhtenä kurin ylläpitokeinona mainittiin käskynalaisten tekemien rikosten, rikkomusten ja hairahdusten oikeudenmukainen rankaiseminen.

1920-luvulla ilmestyi muutama laajahko esitys sotilasoikeudenhoidosta. Erkki Hannula laati kirjat sotaväen rikoslain soveltamisalasta ja sotilaallisesta kurinpitoprosessista. Hannulan mukaan sotilasrikoksia käsittelevän lainsäädännön perusta on sama kuin virkarikoksia yleensä koskevien erityissäännösten. Sen lisäksi on otettava huomioon sotavoiman tehtävä ja tarkoitus "ja tästä aiheutuva välttämätön, kiinteä yhteys siihen kuuluvien eri yksilöiden kesken, täsmällinen ja horjumaton kuuliaisuus, käskynalaissuhteitten tarkka noudattaminen j.n.e." Sotaväessä vallitseva mieskuri on koko yhteiskunnan

---

[16] HE 3/1919 vp.

[17] Sotilasasiainvaliokunnan mietintö 3/1919 vp. Suomen sotaväkeä varten annetun rikoslain 201 §:n mukaan pikaoikeuden puheenjohtaja oli pikaoikeuden asettaneen päällikön "lähin mies", ja sotatuomari oli yksi kahdeksasta muusta jäsenestä. – Suuren valiokunnan tekemistä muutoksista voi mainita sen, että valiokunnan mielestä sotatuomioistuimille ei olisi myönnettävä vapaata todistusten harkitsemisoikeutta, ennen kuin se on otettu käyttöön yleisissä oikeuksissa. Suuren valiokunnan mietintö 49/1919 vp.

[18] Ruotsinkielisestä tekstistä, jota lienee pidettävä alkuperäisenä, ilmenee, että "oikeudellisella" tarkoitettiin oikeudenmukaisuutta ("rättvis beifran af underordnades fel och förseelser").

oikeushyvä. Näistä syistä sotilasrikosoikeuden on käsitettävä sotaväkeen kuuluvien henkilöiden lainvastaiset toiminnat ja laiminlyönnit paljon laajemmin kuin virkarikoksia koskevassa lainsäädännössä.[20] Sotilaskuri sisältyy valtion oikeusjärjestykseen armeijan perus- ja elinehtona. Sotilaallinen järjestysrangaistus on Hannulan mukaan katsottava kurinpidollisesti määrättynäkin rikosoikeudelliseksi rangaistukseksi.[21]

Säädösten, niiden esitöiden ja kirjallisuuden lisäksi voidaan tarkastella ohjesääntöjä ja niistä ilmeneviä tavoitteita.[22] Varusmiesten kasvatuksen päämääränä oli vuonna 1919 muodostaa taistelukuntoinen joukko, joka olisi kykenevä kaikkiin sille määrättyihin tehtäviin. Tavoite katsottiin saavutettavan ankaralla kurilla, hyvällä koulutuksella, henkisten ominaisuuksien ja luottamuksen kasvatuksella, väsymättömällä huolenpidolla jokaisesta yksityisestä sekä isänmaanrakkauden ja velvollisuudentunnon kasvattamisella. Koulutuksella pyrittiin luomaan sotakelpoinen joukko, joka alistui kuriin ja täytti tehtävänsä.[23] Myöhemmissä ohjesäännöissä tavoitteet muotoiltiin hieman toisin, mutta kurin korostus säilyi edelleen.[24]

---

[19] Sotaväen järjestyssääntö oli asetuksen tasoinen säädös. KM 1973:101, 2–3.

[20] E. Hannula 1926, 7–8. – Tätä käsitteli jo aikaisemmin Renwall (1923, 154): "– – militärtjänsten pålägger krigsmannen en vidare omtanke och ett större mått av omsorg, än vad den allmänna strafflagen det gör, beträffande undersåterne eller medborgarne i gemen – – krigsmannen bör veta samt även taga i betraktande, att ett brytande mot den militära strafflagens stadganden kan för krigsmakten – och således även för staten i dess helhet – hava synnerligen svåra och menliga påföljder, vilka sträcka sig långt utöver handlingens naturliga resultat."

[21] E. Hannula 1927, 5–7. – Sotatuomioistuinprosessioikeutta käsittelevässä kirjassaan Sundström tarkasteli sotatuomioistuinprosessioikeuden yleisiä periaatteita. Hän käsitteli kuitenkin sellaisia kysymyksiä, jotka ovat yhteisiä yleiselle rikosprosessioikeudelle ja sotatuomioistuinprosessioikeudelle, eikä tuonut esiin jälkimmäisessä ehkä olevia erikoispiirteitä. (Sundström 1926, 29–35.)

[22] Armeijassa ohjesääntöjen merkitys on suuri. Ohjesääntöjen käskyjen tarkoitus oli luoda yleinen kuuliaisuusasenne (Pipping 1978, 203).

[23] Kronlund 1988, 234.

[24] Niinpä 1920-luvun lopun tavoitteiden mukaan koulutuksen päämääränä oli "luoda ja kehittää järkähtämättömään kuriin, velvollisuudentuntoon ja isänmaanrakkauteen perustuva henki ja taistelutaito, jotka yhdessä luovat johtajansa tahdon mukaisesti ja johtajan hengessä oma-aloitteisesti taistelun järkytyksissäkin toimivan joukon". (Kronlund 1988, 334.) Vuosina 1932–1934 asetettiin sotilaskoulutuksen perustavoitteeksi laadullisen etevämmyyden saavuttaminen naapureihin ja todennäköisiin vihollisiin nähden. Muutoin säilyivät entiset tavoitteet: sotakelpoinen joukko, yksikön hyvä taistelutaito, kestävä kuri ja henki sekä sotilaan kasvattaminen velvollisuudentuntoiseksi, isänmaataan rakastavaksi ja oma-aloitteiseksi. Vuoden 1932 ohjesäännön mukaan koulutuksen tarkoituksena on joukkojen valmentaminen sotaa varten ja sen päämääränä sotakelpoisen joukon

Sotilasoikeudenhoidon uudistusta alettiin valmistella jo vuonna 1929.[25] Vuonna 1936 valmistui sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetetun komitean mietintö. Komitean mukaan on yleisesti tunnustettua, että sotaväen rikos- ja prosessilainsäädännön tulee olla sopusoinnussa vastaavan siviililainsäädännön kanssa, josta se saa poiketa ainoastaan, mikäli sotilaalliset näkökohdat sitä vaativat.[26] Mietinnössä todetaan myös, että virka- ja palvelussuhteesta johtuvien velvollisuuksien lisäksi sotilasrikosoikeuden on otettava varteen sotilaskurin vaatimukset ja sen vuoksi käsitettävä sotaväkeen kuuluvien lainvastaiset teot laajemmin kuin mitä on asianlaita muita valtion palveluksessa olevia koskevassa säännöstössä. Sotaväessä palvelevat muodostavat siten sen ryhmän, joka on pohjana erikoisen sotilasrikosoikeuden tarpeellisuudelle.[27] Lievennyksenä rangaistuslajeihin komitea ehdotti ehdollisen rangaistuksen käytön sallimista eräistä sotilasrikoksista.[28]

Komitea laati myös ehdotuksen asetukseksi, joka sisältää sotaväen kurinpitosäännön. Ehdotus laadittiin voimassa olleen järjestyssäännön pohjalta.[29]

3.2 SUOMALAISESTA YHTEISKUNNASTA MAAILMANSOTIEN VÄLISENÄ AIKANA

3.2.1 Yleistä yhteiskunnallisista suhteista

Vuoden 1918 kansalaissota ja sen jälkiselvittelyt voittajan ehdoilla jakoivat kansan. Tämä tuntui varsinkin sodan kokeneissa paikallisyhteisöissä. Kuitenkin jyrkimmän kahtiajaon lientyminen ainakin koko maan tasolla alkoi jo pian sodan jälkeen. Sosialidemokraattisen puolueen toiminta elpyi jo syksyllä 1918, ja puolue sai maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa 80 paikkaa. Vaalien jälkeen Suomeen hyväksyttiin tasavaltainen hallitusmuoto. Ensimmäiseksi presidentiksi valittiin maltillinen K. J. Ståhlberg. Punavankeja vapautettiin armahduksin. Vuosina 1919–1922 toteutettiin myös merkittäviä yhteiskunnallisia reformeja, kuten asutuslaki. Kuitenkaan suomalaista poliit-

luominen. Yksi keino tämän saavuttamiseksi oli kehittää ja juurruttaa joukkoihin järkkymätön kuri ja voitontahto. (Kronlund 1988, 489–491.)

[25] KM 1936:8, 68–69.

[26] KM 1936:8, 68.

[27] KM 1936:8, 77.

[28] KM 1936:8, 9 (43 §), 101–102.

[29] KM 1937:1, 39–40. – Koska sotaväen järjestyssääntö (115/1920) ei ollut laki, sen valmisteluun ei liity vastaavia eduskuntakäsittelyä varten ja itse käsittelyssä syntyneitä esitöitä.

tista tilannetta ei voinut luonnehtia vakaaksi: oikeistokaappauksen uhan on todettu olleen vuosina 1919–1921 akuutti ja reaalinen. Tärkeä voimatekijä, armeija, oli kuitenkin lojaali hallitukselle.[30]

Vuoden 1922 vaaleissa esiintyi maanalaisen, Moskovasta johdetun Suomen kommunistisen puolueen (SKP:n) peitepuolueena äärivasemmistolainen puolue, Suomen sosialistinen työväenpuolue, joka sai 27 paikkaa. Jo seuraavana vuonna tämän puolueen jatkaja Suomen työväenpuolue lakkautettiin ja kaikki sen kansanedustajat pidätettiin. Turun hovioikeus tuomitsi 189 henkilöä valtiopetoksen valmistelusta vankeusrangaistuksiin. Näistä toimista huolimatta äärivasemmiston kannatus kasvoi 1920-luvun loppua kohden. Äärivasemmistoa edustanut julkinen puolue voitti lisäpaikkoja sekä vuosien 1927 että vuoden 1929 eduskuntavaaleissa. Sen sijaan maanalaisen SKP:n toiminta lamaantui vuoden 1928 vangitsemisten vuoksi lähes täysin. Kommunistien toimintaa valvoi ennen kaikkea etsivä keskuspoliisi (EK). Varsinkin pienissä paikallisyhteisöissä suojeluskunnatkin pitivät silmällä epäilyttävää vasemmistolaisuutta. Sen sijaan sosialidemokraattinen puolue oli tärkeä maan keskustalaisten ja keskusta-oikeistolaisten hallitusten tukija, ja vuosina 1926–1927 toimi pelkästään sosialidemokraateista koostunut vähemmistöhallitus. SDP:n kautta suurin osa työväestöstä kiinnittyi poliittiseen järjestelmään.[31]

1930-luvun alkuvuodet olivat demokratian kriisin aikaa. Marraskuun lopulla 1929 Lapualla tapahtuneesta kommunistinuorten punaisten paitojen repimisestä alkoi Lapuan liikkeeksi kutsuttu liikehdintä. Liike käytti suoraa toimintaa, kuten poliittisten vastustajien kyyditsemistä eli "muiluttamista", joka ajoittuu pääasiassa kesään 1930. Tuolloin Suomen poliittinen järjestelmä joutui avoimeen kriisiin. Lapuan liike näytti voimaansa heinäkuussa Helsingissä pidetyllä talonpoikaismarssilla, jota on kuvattu liikkeen ja valtiovallan kädenlyönniksi ja joka rauhoitti tilannetta. Seuraus Lapuan liikkeen painostuksesta oli niin sanottujen kommunistilakien hyväksyminen lokakuussa 1930. Lait vahvistivat kommunistien julkisen toiminnan jo tosiasiassa tapahtuneen tukahduttamisen. Oikeistokaappauksen uhka väistyi toistaiseksi. Kaappausta yritettiin vielä helmikuun lopussa 1932 Mäntsälässä puhjenneessa kapinassa, jonka hallitus kuitenkin nopeasti tukahdutti. Osa kapinallisista oli suojeluskuntalaisia.[32]

---

[30] Yleisesityksiä esim. S. Hietanen 1989a, 46–50; Hentilä 1996, 116–124. Ks. armahduksista J. Kekkonen 1991b, 101–104.

[31] S. Hietanen 1989a, 51–52; Hentilä 1996, 135–140. Ks. suojeluskunnista ja vasemmistosta tarkemmin H. Soikkanen 1998.

[32] Yleisesityksiä esim. S. Hietanen 1989a, 54–57; Hentilä 1996, 140–149. Laajemmin Siltala 1985, 51–197.

Suomen poliittinen järjestelmä tuli 1930-luvun lopulla vakaammaksi. Äärioikeisto menetti kannatustaan. Sosialidemokraatit palasivat hallitusvastuuseen vuonna 1937, jolloin nimitettiin A. K. Cajanderin johtama niin sanottu punamultahallitus. Siinä oli SDP:n lisäksi Maalaisliiton ja Edistyspuolueen ministereitä. Kansakunta oli talvisodan syksyllä 1939 kohdatessaan varsin eheytynyt.[33] Tosin on syytä Timo Soikkasen esityksen perusteella huomauttaa, että eheytyminen ei ollut kuin osaksi seurausta spontaanista kehityksestä. Suurelta osin oli kysymys ylhäältä johdetusta yhtenäistämisestä. Soikkanen mainitsee myös punamultayhteistyön ja kiristyneen kansainvälisen tilanteen merkityksen kansakuntaa ennen talvisotaa yhtenäistäneinä tekijöinä.[34]

Myös puolustuslaitos lähentyi ympäröivään yhteiskuntaan. Jarl Kronlundin mukaan puolustuslaitoksen asema oli aina 1920-luvun lopulle poliittisesti selkeä. Porvarilliset puolueet tukivat sotaväkeä, vasemmistopuolueet taas joko pitivät sitä suoranaisena sisäpoliittisena vastustajanaan tai ainakin instituutiona, joka tuli vaihtaa luotettavampaan.[35] Puolustusvoimien lojaalisuus valtiovallalle Mäntsälän kapinan kukistamisessa johti siihen, että sosialidemokraattien luottamus puolustuslaitokseen lisääntyi; toisaalta kapina voimisti sosialidemokraattien kielteistä suhtautumista suojeluskuntiin.[36] 1930-luvun loppuun mennessä suhtautuminen armeijaan oli muuttunut entistä hyväksyvämmäksi. Puolustuslaitoksen merkitys korostui kansainvälisen ilmapiirin kiristyessä. Yleinen asevelvollisuus sitoi armeijaa yhä kiinteämmin yhteiskuntaan. Puolustusvoimat avautui muutenkin 1930-luvun puolivälin jälkeen osittain ulospäin muuhun yhteiskuntaan.[37] Kansainvälisen uhan lisääntyessä sosialidemokraattien suhtautuminen puolustusmenojen lisäämiseen muuttui myönteisemmäksi.[38]

Suomen ja Neuvostoliiton suhteet vakiintuivat jonkin verran vuonna 1920 tehdyn Tarton rauhansopimuksen jälkeen. Vuonna 1932 Suomi ja Neuvos-

[33] S. Hietanen 1989a, 64–67; Hentilä 1996, 156–157. – Äärimmäisen vasemmiston historiankirjoitus ei ymmärrettävästi jaa edellä ollutta näkemystä poliittisten olojen jatkuvasta kehittymisestä 1930-luvulla kansanvaltaisempaan suuntaan. Esimerkiksi Hyvönen (1971, 140–323) kuvaa 1930-lukua SKP:n kannalta melko yhtenäisenä sortokautena. Vrt. esim. T. Soikkanen (1991a), jonka mielestä oikeisto, jonka rynnistyksellä 1930-luku alkoi, oli vuodesta 1933 alkaen hajallaan ja lyötynä, ja vasemmiston (Soikkasen esityksessä SDP:n) asema vahvistui mitä pitemmälle vuosikymmen kului.

[34] T. Soikkanen 1984, erit. 366–371, 386–390.

[35] Kronlund 1988, 355.

[36] Kronlund 1988, 368.

[37] Kronlund 1988, 413, 533; S. Hietanen 1989b, 84–85.

[38] T. Soikkanen 1984, 155–163.

toliitto allekirjoittivat hyökkäämättömyyssopimuksen. Suomen ulkopolitiikan peruslähtökohtana oli kuitenkin 1920- ja 1930-luvuilla pelko Neuvostoliiton hyökkäyksestä. Tähän vaikuttivat Silvo Hietasen mukaan jo perinnäinen epäluulo venäläisyyttä kohtaan, sortokausien tapahtumat, vuosien 1917–1918 tapahtumat Suomessa ja Neuvostoliiton ulkopolitiikan oppeihin kuuluneen maailmanvallankumouksen pelko. Maiden keskinäisiä suhteita sävytti koko 1920- ja 1930-luvun julkinen vihamielisyys.[39] Lehdistön ja varsinkin kirjallisuuden antama kuva Neuvostoliitosta oli hyvin kielteinen.[40]

3.2.2 Oikeusvaltion kriisi?

Jukka Kekkosen mukaan vuosi 1918 merkitsi selvää katkosta legalistisessa, lakisidonnaisessa, perinteessä.[41] Millaisena legalismi sitten näyttäytyi 1920- ja 1930-luvuilla, erityisesti oikeudenkäytössä?

Rikosoikeudellisessa ja kontrollipoliittisessa lainsäädännössä toteutettiin noina vuosina sekä lievempään suuntaan vaikuttaneita muutoksia (kuten ehdollisen rangaistustuomion mahdollistaminen vuonna 1918) että kontrollia koventavia muutoksia (esimerkiksi vuoden 1930 kommunistilait ja vaarallisten rikoksenuusijoiden eristäminen vuonna 1932). Rikosoikeudellisen järjestelmän kannalta tärkeä oli kieltolaki, joka ehdittiin ajanjakson aikana sekä saattaa voimaan (1919) että kumota (1932).[42]

1920- ja 1930-lukujen oikeudenkäyttöä arvosteli näkyvästi Ensio Hiitonen tunnetussa kirjassaan "Vääryyttä oikeuden valekaavussa", joka ilmestyi vuonna 1953. Hiitonen käsitteli muun muassa äärimmäistä vasemmistoa vastaan käytyjä oikeudenkäyntejä ja valtiovallan suhtautumista oikeistolaisten kapinallisiin tekoihin.[43] Laajasti Hiitonen tarkasteli Toivo Antikaisen murhaoikeudenkäyntiä.[44] Hiitonen katsoi, ettei Suomea "ainakaan ennen v:n 1944

---

[39] S. Hietanen 1989c, 26; Hentilä 1996, 126–127, 152–153.

[40] Ks. tarkemmin Luostarinen 1986, 149–187; Immonen 1987, erit. 425–447.

[41] J. Kekkonen 1991b, erit. 111, 1996a, 200 sekä 1998, 163.

[42] Ks. vuosien 1918–1939 rikosoikeudellisesta ja muuhun kontrolliin liittyvästä lainsäädännöstä I. Hannula 1981, 101–132. Lainsäädännön yhteyksiä rikosoikeustieteelliseen ajatteluun on käsitellyt Pihlajamäki (1991).

[43] Hiitonen 1953, 149–308.

[44] Ks. edellä luku 2.1.4.1. Toinen oikeusmurhaksi usein leimattu tunnettu 1930-luvun oikeusjuttu koski Rovaniemellä vuonna 1930 tapahtunutta murhapolttoa. Tuomioon johtaneet vasemmistolaisten tunnustukset on mainittu saaduiksi pahoinpitelyjen avulla. (Hiitonen 1953, 514–517; Äikiä 1958, 162–164; Eränen 1974, 109–120.) EK-Valpon aineiston perusteella onkin vahvoja viitteitä kuulusteltavien pahoinpitelystä, joskin kysymys tuomittujen syyllisyydestä jää avoimeksi. (Ks. erit. Harry Broms 7.12.1930 johtaja

välirauhaa voitu pitää länsimaisena oikeusvaltiona eikä yleensäkään minään oikeusvaltiona tämän sanan vaativimmassa merkityksessä."[45]

Jaakko Mäkelä on tarkastellut 1920-luvun poliittista kontrollia kokonaisuudessaan. Kontrollin eri puolina hän on tarkastellut oikeudenkäyntejä poliittista rikoksista, sanan- ja painovapauden kontrollia ja yhdistystoiminnan kontrollia. Mäkelä katsoo suhtautumisen kansalaisvapauksiin sekä lainsäädännössä että viranomaiskäytännössä kaventaneen demokratiaa. Mäkelän mukaan kansalaisvapauksien leikkaamiselle on monesti esitetty syyksi Suomen uhanalainen asema sekä kansainvälisesti että sisäisesti. Hän katsoo, että oleellinen seikka oli kuitenkin vuoden 1906 eduskuntauudistuksen aiheuttama potentiaalinen uhka valtiokoneistolle ja yleensäkin yhteiskunnan valtarakenteille.[46]

Perusteellisimman analyysin sotien välisen ajan oikeudenkäytöstä on tehnyt Lars Björne, joka on tutkinut Turun hovioikeuden poliittisia oikeudenkäyntejä vuosina 1918–1939. Kiinnostava on esimerkiksi hänen arvionsa Mäntsälän kapinallisten tuomioista: Turun hovioikeuden suhtautuminen kapinallisiin erosi huomattavasti suhtautumisesta syytettyihin äärivasemmistolaisiin, ja myös tuomitut rangaistukset olivat erittäin lieviä verrattuna asianomaisen lainkohdan rangaistusasteikkoon. Kun kommunistioikeudenkäynneissä järjestöjen rivijäseniäkin pidettiin vastuullisina esimerkiksi puolueohjelmista, niin Mäntsälän kapinasta syytettyjä kohdeltiin yksilöinä, jotka vastasivat vain omista teoistaan.[47] Valkoista ja punaista terroria koskeneista, tosin vähälukuisista Turun HO:n jutuista Björne toteaa, että tekojen rikosoikeudellinen arviointi oli syytettyjen kannalta huomattavasti edullisempi valkoista terroria kuin punaista terroria koskevissa jutuissa.[48] Kyyditysjutuissa tuomioistuimet pitivät kyyditsijöiden isänmaallisia vaikuttimia lieventävänä asianhaarana, mikä ilmeni etenkin rangaistuksen mittaamisessa.[49]

Kyyditsijöiden ja Mäntsälän kapinallisten juttuja ei myöskään tutkittu erityisellä tarmolla. Juha Siltala luonnehtii virkakoneistoa lamaantuneeksi

Esko Riekille, EK-Valpo I, amp XXX C 3 c, EK-Valpo, Rovaniemen murhapolttojuttu I–II, KA.)

[45] Hiitonen 1953, 558.

[46] Jaakko Mäkelä 1989.

[47] Ks. tarkemmin Björne 1977, 143–162 (sitaatti s. 161), 322–324.

[48] Ks. tarkemmin Björne 1977, 261–267 (sitaatti s. 267).

[49] Ks. tarkemmin Björne 1977, 275–281, 324–328. – Vuosien 1918–1939 valtiorikosjuttuja on tutkinut myös Jaakko Mäkelä, joka katsoo poliittisen oikeudenkäytön olleen osa turvallisuuspoliittisesti ideologisoitunutta sisäpolitiikkaa. Hän kiinnittää huomiota etsivän keskuspoliisin, poliittisten päätöksentekijöiden ja oikeuslaitoksen konsensukseen. (Jaakko Mäkelä 1976, 304–305.)

kesällä 1930, jolloin olisi pitänyt selvitellä kyyditysjuttuja.[50]

Martti Miettinen on tarkastellut korkeimman oikeuden ratkaisuja vuosilta 1918–1925. Hän kiinnittää huomiota oikeusjuttuihin, joissa valkoisen terrorin uhrien omaiset olivat panneet vireille oikeudenkäynnin. Syytetyt vapautettiin rangaistuksista. Ratkaisut perustuivat "Korkeimman vallan haltian päätökseen valtiorikoksiin syyllisten henkilöiden armahtamisesta" (165/ 7.12.1918). Armahduspäätökseen sisältyi punaisten rangaistuksia lieventävän puolen lisäksi myös valkoisia suosiva puoli. Päätöksen 5 kohdan mukaan nimittäin "henkilöt, jotka maan laillista järjestystä vastaan nostetun kapinan kukistamisen tarkoituksessa tahi estääkseen kapinan levenemistä taikka palauttaakseen järjestystä ovat teoissaan menneet yli sen, mitä mainittujen tarkoitusten saavuttamiseksi olisi ollut tarpeen, jätettäköötniistä syytteeseen panematta ja rankaisematta". Korkeimman oikeuden vapauttavat ratkaisut perustuivat mainittuun säännökseen, vaikka surmaaminen oli tapahtunut kapinan jo päätyttyä ja kaukana sotatoimialueesta.[51]

Poliittisten rikosten määriä sotien välisenä aikana on viimeksi tarkastellut Jukka Kekkonen. Tällaisen rikollisuuden huippukausia, sikäli kuin sitä ilmentävät valtio- ja maanpetoksista tuomittujen määrät, oli sotien välisenä aikana kaksi. Ensimmäinen huippu oli läheisessä yhteydessä vuoden 1918 kansalaissotaan. Sen jälkeen käynnistettiin vuosikymmenen vaihteessa oikeudenkäyntejä kommunistien peitejärjestöiksi katsottujen järjestöjen lakkauttamiseksi ja uusien toiminnan estämiseksi. Vuoden 1924 jälkeen tuomioistuimiin tulleiden poliittisten rikosten määrä laski. Toinen poliittisen rikollisuuden huippu alkoi Lapuan liikkeen voimakkaasta toiminnasta ja osuu vuosiin 1930–1934. Vuosikymmenen lopulla poliittiset rikokset taas vähenevät. Kekkonen muistuttaa, että tilastot kuvaavat todellisen rikollisuuden tason lisäksi ratkaisevasti viranomaisten aktiivisuutta. Hän kiinnittää huomiota siihen, kuinka poliittisen rikollisuuden kontrollissa oli etsivällä keskuspoliisilla (EK) tärkeä rooli. EK:n asema puolestaan oli sidoksissa kunkin hallituksen linjaan. Kaikkiaan äärioikeistolaisten kohtelu kaikilla viranomaistasoilla oli äärivasemmistolaisten kohtelua lievempää. Tuomioistuimissa 1920-luvun mittaan tulkinnallinen suhtautuminen äärivasemmistolaisten toimintaan tiukentui. Kekkonen kiinnittää huomiota ulkopuoliseen paineeseen, joka vaikutti sotien välisenä aikana tuomioistuinten toimintaan.[52]

---

[50] Ks. kyyditysjuttujen tutkinnasta ja tuomioista Siltala 1985, 369–431, vastaavasti Mäntsälän kapinasta Ahti 1990, 276–297.

[51] Miettinen 1989, 248–249.

[52] J. Kekkonen 1996b. Ks. valtiorikosjuttujen määrästä eri ajanjaksoina tarkemmin Jaakko Mäkelä 1976, 313–315.

Urpo Kangas on tutkinut kansallissosialistisen oikeusajattelun herättämiä reaktioita Suomessa. Perinteisistä saksalaisvaikutteista huolimatta Saksan uusi kansallissosialistinen oikeusjärjestys ei saanut oikeustieteen harjoittajien keskuudessa merkittävää vastakaikua. Kuitenkin käytännön tasolla yhteistyötä kansallissosialististen lakimiesten kanssa harjoitettiin Kansainvälisessä oikeuskamarissa.[53]

Muun muassa mainittujen tutkimusten perusteella on esitetty yleisiä luonnehdintoja sotien välisen ajan legalismista. Arviot eivät toki ole yhdenmukaisia, sillä niiden esittäjien omat yhteiskunnalliset näkemykset vaikuttavat asiaan. Kriittisesti käsitykseen sotien välisen ajan legalismista on suhtautunut esimerkiksi Seppo Tiihonen. Tiihonen kirjoittaa: "Se, että 1920- ja 1930-lukuja voidaan luonnehtia ajoittain voimakkaankin poliittisen suvaitsemattomuuden ja konservatiivisuuden, moralististen aspektien korostuksen sekä legalismista tosiasiallisesti piittaamattomuuden vuosikymmeniksi, ei ole ristiriidassa sen kanssa, että tuolloin legalismia 'markkinoitiin' julkisuudessa vallitsevana hallintoperiaatteena."[54] Hänen mukaansa 1920- ja 1930-lukujen yhteiskuntakäytännössä oli vahvana juonteena sellainen ajattelu ja politiikka, jossa legalismin nimissä nähtiin mahdolliseksi poiketa kirjoitetun valtiosäännön periaatteista, jos fundamentaaliset yhteiskunnalliset arvot vaativat. Oikeistoradikaalisten liikkeiden painostus oikeusvaltion periaatteiden hylkäämiseksi oli ajoittain voimakasta, oikeuslaitoksen tuomioissa oli poliittinen vire ja kansallisesta itsesuojelusta vastaavat poliisiviranomaiset kohdistivat kansalaisiin vahvan kontrollin.[55] Lapualaisvuoden 1930 tapahtumiin viitaten Kaarlo Tuori on katsonut, ettei legalistisella oikeusideologialla ollut 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa edes juristikuntaan sellaista otetta, kuin toisinaan on annettu ymmärtää.[56]

Jukka Kekkonen on aikanaan luonnehtinut sotien välisen ajan legalismia pseudolegalismiksi, mutta on nyttemmin lieventänyt arviotaan. Viimeksi hän on katsonut demokratian voiton 1930-luvun alkuvuosina merkinneen laillisuuden voittoa. Vaikka legalismi sai erityisesti poliittissävyisissä 1920- ja 1930-luvun kommunistioikeudenkäynneissä kovia kolhuja, ei oikeusvaltiollisuuden ihanteista Kekkosen mukaan luovuttu.[57]

---

[53] Urpo Kangas 1985, 32–80. Vrt. Frände 1989b, 99–107 (professori Brynolf Honkasalon näkemyksistä).

[54] S. Tiihonen 1985, 280–281.

[55] S. Tiihonen 1989, 232–237.

[56] Tuori 1988, 58.

[57] J. Kekkonen 1996a, 201, 1998, 76–77, vrt. 1986, 72.

Myönteisimmän yleisarvion on esittänyt Jukka Kemppinen, jonka mukaan Suomesta on vaikea osoittaa poliittisen tai muun puolueellisuuden vuoksi epäasiallisia tuomioistuimen ratkaisuja. Sotien välisen ajan lainkäyttö kommunistijutuissa oli legitiimiä. Outoja ratkaisuja esiintyy, mutta niiden vääräksi väittämiseen ei ole mahdollisuutta, toteaa Kemppinen. Hänen mukaansa esimerkiksi Ståhlbergin kyyditystä ja Mäntsälän kapinaa koskevat oikeusjutut vaikuttavat huolellisesti tutkituilta ja sanan tavanomaisessa merkityksessä oikein ratkaistuilta. Mahdollisena oikeusmurhana Kemppinen mainitsee jo edellä mainitun Toivo Antikaisen murhaoikeudenkäynnin.[58]

3.3 SOTA-AIKA SUOMESSA

3.3.1 Sota-ajan ja päätöksenteon yleispiirteet

Suomi joutui mukaan toiseen maailmansotaan Neuvostoliiton hyökätessä Suomeen 30.11.1939. Alkoi talvisota, jossa Suomi sai ulkovalloilta jonkin verran tukea, mutta käytännössä joutui taistelemaan yksin. Lyhyt sota päättyi 13.3.1940 allekirjoitettuun rauhansopimukseen, jonka ehtojen mukaan Suomi kärsi huomattavia aluemenetyksiä.

Seuranneen välirauhaksi nimitetyn ajanjakson aikana Suomen ja Saksan suhteet lähentyivät. Suomi liittyi Suomen rintaman pohjoisesta osasta vastanneen Saksan sotaretkeen Neuvostoliittoa vastaan kesäkuussa 1941. Suomen menestyksekäs hyökkäys johti paitsi talvisodassa menetettyjen alueiden valtaamiseen takaisin, myös uusien alueiden miehittämiseen Itä-Karjalassa. Hyökkäys muuttui asemasodaksi vuoden 1941 lopulla. Seuranneina asemasotavuosina Suomessa alettiin tunnustella mahdollisuuksia päästä eroon sodasta erillisrauhan avulla, aktiivisimmin kevättalvella 1944. Neuvostoliiton tuolloin vaatimia ehtoja pidettiin kuitenkin liian kovina, ja hallitus ja eduskunta hylkäsivät ne.

Neuvostoliitto aloitti tärkeimmällä rintamasuunnalla, Karjalan kannaksella kesäkuun 9. päivänä 1944 suurhyökkäyksen tulivalmistelulla ja tiedusteluhyökkäyksillä. Seuraavana päivänä alkoi varsinainen hyökkäys, joka johti suomalaisen puolustuksen murtumiseen. Neuvostoliiton hyökkäysvoima alkoi kuitenkin kesäkuun lopulta lähtien vähentyä suomalaisille menestyksellisissä taisteluissa. Heinäkuun lopulla ja elokuun alussa tilanne kaikilla rintamaosilla oli rauhoittunut asemasodaksi. Suomen johto päätti elokuun lopulla ryhtyä neuvotteluihin Neuvostoliiton kanssa. Suomi joutui katkaisemaan suhteensa Saksaan. Suomalaiset lopettivat tulituksen 4. syyskuuta ja neuvostoliittolaiset seuraavana päivänä. Välirauhansopimus allekirjoitettiin 19. syyskuuta 1944.

Suomalaisten joukkojen täytyi vielä karkottaa entiset liittolaisensa saksalaiset Lapista. Saksalaiset vetäytyivät Norjaan, mutta eivät ilman taistelu-

[58] Kemppinen 1990, 89–90, 1992, 131–132.

ja suomalaisia joukkoja vastaan. Varsinaiset sotatoimet päättyivät marraskuussa 1944, mutta viimeiset saksalaisjoukot poistuivat Lapista vasta 25. huhtikuuta 1945.[59]

Sota-ajan päätöksenteon ylimmälle tasolle oli ominaista kaksi erityispiirrettä: sotilasjohdon vaikutusvalta ja siviilijohdon keskittyminen. Sota-ajan hallintoa on tarkastellut muun muassa Silvo Hietanen, jonka kirjoitus on otsikoitu kuvaavasti "Oikeusvaltiosta hallintovaltioksi".

Hietasen mukaan sodan ajan piirteitä olivat eduskunnan vallan siirtyminen valtioneuvostolle, ylipäällikön vaikutusvallan kasvu poliittisen johdon rinnalle, viranomaisvallan keskittyminen ministeriöihin ja kunnallisen itsehallinnon rapistuminen. Valtion osuus yhteiskunnallisessa päätöksenteossa kasvoi. Se delegoi suuren osan lisääntyneestä vallastaan etujärjestöille. Valtion tehtäväkentiksi tulivat esimerkiksi kansanhuolto säännöstelyineen, työvoimahallinto sekä tiedotus- ja sensuurihallinto.[60] Oikeudellisen perustan vallankäytön siirtymiseen antoivat valtuuslait, jotka delegoivat lainsäädäntövaltaa toimeenpanokoneistolle.[61]

Markku Temmeksen mukaan laajentuneen hallintokoneiston toimintatavat militarisoituivat, koska kriisihallinnon järjestelyt kietoivat yhteen siviili- ja sotilashallintoa. Sota-ajan rajoitetun demokratian olosuhteet suosivat päällikkövaltaisia, kontrolloimattomia ja salailevia johtosuhteita ja menettelytapoja.[62]

Sota-ajan ministeriöissä tehtäviä järjestettiin uudelleen, muodostettiin yhteistoimintakäytäntöjä ja laajennettiin sotilashallinnon vastuuta siviilihallinnon suuntaan, jolloin sotilasviranomaiset saivat siviilihallinnolle aiemmin kuuluneita tehtäviä.[63]

---

[59] Ks. yleisesityksenä esim. Myllyniemi 1982. Osa kirjallisuudesta mainitsee viimeisten saksalaisten poistumispäivän olleen vasta 27. huhtikuuta.

[60] S. Hietanen 1990, erit. 110. Perusteellisen esityksen eräistä sota-ajan hallinnollisista erityisjärjestelyistä on kirjoittanut Tuori (1983, 287–371).

[61] Tuori 1983, 289. Tällaiset valtuuslait ovat hätätilaoikeuden käytetyin keino (Tuori 1990, 159). Hätätilaoikeudella tarkoitetaan Tuorin mukaan valtioelinten poikkeusoloissa käyttämää poikkeuksellista toimivaltaa. Valtiosääntöisestä hätätilaoikeudesta on kysymys, kun valtioelinten poikkeukselliset toimivaltuudet on säännelty kirjoitetun valtiosäännön mukaisessa järjestyksessä. Ulkovaltiosääntöisen hätätilaoikeuden piiriin kuuluvat sellaiset valtioelinten toimivaltuudet, jotka eivät perustu kirjoitetun perustuslain säännöksiin mutta joita kuitenkin ylipositiivisiin oikeusperiaatteisiin vedoten pidetään valtiosäännön tai laajemmin oikeusjärjestyksen mukaisina. Hätätilaoikeuden instituutioiden yleisenä tavoitteena on kriisin voittaminen ja normaalitilan palauttaminen. (Tuori 1990, erit. 154–156.)

[62] Temmes 1987a, 243–246.

[63] S. Tiihonen 1985, 283–284.

Vakiintuneiden päätöksentekotapojen rinnalle nousi epävirallinen järjestely: valtioneuvoston oleelliset päätökset tehtiin presidentin, ylipäällikkö Mannerheimin taikka hänen edustajansa sekä ministeristön keskeisten ministereiden muodostamassa kabinetissa.[64]

Talvisodassa eduskunnan toiminta jatkui sodan keskelläkin, mutta pääkaupunkia turvallisemmassa ympäristössä Kauhajoella. Maan ulkopolitiikan johto keskittyi Suomen hallituksen sisälle pienelle ryhmälle, joka oli tarpeen mukaan yhteydessä puolustusvoimien johtoon.[65] Kauhajoella eduskunta joutui sivuun ratkaisuista. Esimerkiksi talvisodan rauhaa tehtäessä eduskunta oli lähes kokonaan syrjässä.[66]

Juhani Paasivirran luonnehdinnan mukaan Suomessa oli jatkosodan alussa kesällä 1941 kaksi hallitusta: varsinainen hallitus Helsingissä ja päämaja Mikkelissä. Armeijalle menestyksellisessä hyökkäysvaiheessa sotilasjohto omilla toimillaan samalla tosiasiassa ohjasi Suomen sodan päämäärien asettamista. Kun eduskuntakin oli syrjässä, päätösvalta myös poliittisluonteisissa kysymyksissä kallistui sotilasjohdon hyväksi. Sodan pitkittyminen, tappiot ja maan huoltotilanteen vaikeutuminen johtivat kuitenkin ministeri Väinö Tannerin esittämiin vaatimuksiin sodankäynnin saattamista hallituksen kontrolliin. Päämajan ja hallituksen välillä pidettiin neuvottelukokous 28.11.1941. Seuraavana päivänä myös eduskunta varsinaisesti ensi kerran sodan alun jälkeen pääsi tekemään poliittisia ratkaisuja, kun eduskunnalle annettiin valtioneuvoston tiedonanto talvisodan jälkeen luovutettujen alueiden liittämisestä jälleen Suomeen. Paasivirran mukaan sotilasjohto jossain määrin menetti vuoden 1942 kuluessa poikkeuksellista painoarvoaan.[67]

Kaikkiaan sotilasjohdon asema oli muihin demokratioihin verrattuna sangen vahva ja suurelta osin poliittisen kontrollin ulottumattomissa.[68] Yksi osoitus siitä, että sotilasjohdon asema ei sodan jatkuessakaan ratkaisevasti heikentynyt, oli keväällä 1944 tapahtunut Valtion tiedoituslaitoksen siviilijohtajan Kustaa Vilkunan vaihtaminen marsalkka Mannerheimin tyytymättömyy-

[64] S. ja P. Tiihonen 1984, 186. Seppo Tiihosen mukaan kabinetin merkitys oli muun muassa sen tehokkuudessa, sillä se yhdisti siviili- ja sotilasjohdon toisiinsa. Kabinettikäytännöllä suljettiin hallituksen toisinajattelijoita päätöksenteon piiristä ja estettiin sisäpiirin vaaralliseksi näkemien tietojen vuotaminen ulkopuolisille ja maan rajojen ulkopuolelle. Ks. kabinettikäytännöstä tarkemmin S. Tiihonen 1990, 155–166.

[65] Paasivirta 1992, 65–66.

[66] H. Soikkanen 1980, 33, 48–49.

[67] Paasivirta 1992, 199–201. Kansanedustajana toiminut RKP:n C. O. Frietsch (1945, 444–456) luonnehtii 29.11.1941 pidettyä istuntoa juhlalliseksi valtiolliseksi toimitukseksi, jossa ei todellisuudessa haluttu ajatustenvaihtoa.

[68] O. Vehviläinen 1989b, 280.

den vuoksi hänen "omaan mieheensä", kenraalimajuri Heikki Kekoniin.[69] Muitakin tärkeitä virkoja oli sotilaiden käsissä: maahan nimitettiin syksyllä 1943 erityinen valtakunnan työvoimapäällikkö, kenraalimajuri Einar Mäkinen. Silloinen pääministeri Linkomies kyllä näyttää olleen hänen nimittämisensä takana.[70] Valtion rautateitä johti vuodesta 1943 eversti (sittemmin kenraalimajuri) Harald Roos, jonka päämaja jo aikaisemmin oli määrännyt hoitamaan valtakunnan kuljetusten koordinointia.[71] Talvisodassa väestönsuojelua johti sisäasiainministeriö, mutta kesäkuussa 1941 väestönsuojelu siirrettiin sotilasjohdon alaisuuteen.[72]

Kullervo Killisen mukaan hyökkäysvaiheen aikana heinäkuun alusta marraskuun loppuun 1941 vallitsi poliittisen ja sotilaallisen johdon välillä dualismi, joka jakoi hallituksenkin kahtia. Se ei siksi voinut toimia riittävänä vastapainona ylipäällikölle, joka sai tasavallan presidentin kallistumaan esittämiensä strategisten näkökohtien kannalle. Ylipäällikkö ei kuitenkaan päättänyt ilman tasavallan presidentin ennakkosuostumusta sellaisista sotilaallisista toimenpiteistä, joilla oli suuri ulkopoliittinen merkitys. Presidentin ja ylipäällikön yhteistoimintaa Killinen pitää onnistuneena. Hän mainitsee myös, että presidentti Risto Ryti halusi aina ennen tärkeitä ratkaisuja kuulla Väinö Tanneria maan suurimman puolueen ja vasemmiston edustajana. Kaikkiaan Killinen arvioi, että sodan johtamiseen haitallisesti vaikuttanutta dualismia ei poliittisen ja sotilaallisen johdon suhteessa ja ratkaisuissa esiintynyt. Arvovaltadualismia esiintyi kyllä jossain määrin ylipäällikön ja hallituksen välisissä pienissä kysymyksissä, jollaisista Killinen mainitsee esimerkkinä Vilkunan erottamisen.[73]

Hannu Soikkasen mukaan ulkopolitiikan johto sota-aikana oli luonnollisesti ensi sijassa hallituksen asia. Hallitus pyrki koko eduskunnan sijasta pitämään asioiden valmistelusta tietoisena vain sen ulkoasiainvaliokunnan tai eduskuntaryhmät. "Eduskunnan osana oli siten useimmiten tyytyä toimimaan päätösten vahvistajana tai kansakunnan yksimielisyyttä lujittavana edustuselimenä."[74] Sota-ajan hallitukset olivat laajapohjaisia, mikä takasi kiinteät siteet eduskunnan ja hallituksen välillä, mutta toisaalta vaikutti eduskun-

[69] Vilkuna 1962, 170–171; Linkomies 1980, 178–179; O. Vehviläinen 1992, 51; Herlin 1993, 190–192.

[70] Linkomies 1980, 201; S. Hietanen 1990, 110.

[71] Temmes 1987b, 256–258.

[72] Tosin talvisodassakin päällikkönä oli kenraaliluutnantti Aarne Sihvo. Saarikoski 1997, 296, 318, 321.

[73] Killinen 1983, erit. 138–139, 225–238.

[74] H. Soikkanen 1980, 9.

nan jäämiseen syrjään.[75] Eduskunnan syrjään jäämiseen vaikutti jo lainsäädäntökin: välirauhan aikana hyväksyttiin niin sanottu valtalaki, eli laki talouselämän säännöstelemisestä poikkeuksellisissa oloissa. Sen nojalla hallitus sai laajat valtuudet talouselämän säännöstelyyn.[76] Toinen keskeinen hallituksen toimivaltaa lisännyt laki oli jäljempänä käsiteltävä tasavallan suojelulaki.[77]

Jälkikäteisten tarkastelujen ohella on kiinnostavaa tarkastella hallinto-oikeuden professori Veli Merikosken virkaanastujaisesitelmää huhtikuulta 1941. Esitelmä oli otsikoitu "Hallinnon mukauttaminen sota-ajan oloihin". Merikosken mukaan "aseitten puhuessa on lakien vaiettava" siinä mielessä, että valtio pidättää itselleen oikeuden tehdä rajoituksia kansalaisten oikeuksiin sodan aikana. Sodassa valtion on keskitettävä kaikki voimansa suureen ponnistukseen. Tätä keskitystä haittaavat esteet on poistettava; pienemmän, yksilön edun on väistyttävä suuremman, valtion edun tieltä.

Valtion toiminnan kaikinpuolinen tehostuminen merkitsee etääntymistä oikeusvaltio-tyypistä ja valtion muodostumista yhä enemmän hallintovaltiotyyppiä läheneväksi. Oikeusvaltiolla Merikoski tarkoitti esitelmässään valtiota, jossa hallintoviranomaisten toimivalta on yleissäännösten sitoma. Hallintovaltiossa viranomaiset hallintotoiminnassa eivät ole etukäteen vahvistettujen yleissäännösten sitomia, vaan toimivat kussakin tapauksessa vapaan harkintansa mukaan. Jos valtio panee oikeusvarmuusperiaatteen sijasta pääpainon tehokkuusvaatimuksen tyydyttämiselle, se muodostuu hallintovaltioksi. Kuitenkaan nämä periaatteet eivät tosiasiassa ole toisilleen jyrkästi vastakkaisia; niinpä oikeusturvaa ei edes sodan aikana tarvitse kokonaan uhrata tavoitellun päämäärän toteuttamiseksi. Edelleen Merikoski mainitsee sentralisaation, keskitysperiaatteen, sodanajan hallintokoneiston järjestelyn pääperiaatteeksi. Sodan aikana voidaan joutua tinkimään kollegisesta virastojärjestelmästä ja hallinnon julkisuuden periaatteesta.[78] Merikosken esitelmä lienee edustanut tuolloin vallinnutta kantaa, ja on toisaalta todennäköisesti vaikuttanut juristien jatkosodan aikana omaksumiin näkemyksiin.

---

[75] H. Soikkanen 1980, 130. – Esimerkiksi Frietschin mukaan eduskunta sai säännösteltyjä tietoja, mutta eduskunnan enemmistö mukautui tähän. Frietsch 1945, erit. 341–344, 444–456, 511–517.

[76] Laki 6.5.1941/303; H. Soikkanen 1980, 72–73.

[77] Laki 6.10.1939/307; H. Soikkanen 1980, 28–29.

[78] Merikoski 1941.

3.3.2 Poliittisten vastustajien kohtelu

Kimmo Rentola on sota-ajan kommunistista toimintaa käsittelevässä väitöskirjassaan kiinnittänyt huomiota viranomaisten koventuneisiin otteisiin verrattaessa jatkosotaa talvisotaan. Lyhyen ja puolustustaistelun luonteisen talvisodan aikana kansallinen yksimielisyys oli tunnetusti varsin hyvä.[79] Sodan alla lokakuussa 1939 tehdyt varsin laajat turvasäilöpidätykset purkautuivat enimmäkseen jo kolmen päivän kuluttua. Rentolan mukaan nopeat vapauttamiset todistivat, että kansalaisoikeuksia edelleen kunnioitettiin ainakin kohtuullisessa määrin ja isänmaata siis kannatti puolustaa.[80] Sodan alettua suomalaisten kommunistien pääjoukko mukautui Rentolan mukaan yhteiskunnan valtavirtaan. Talvisodan aikana turvasäilöön suljettujen määrän Rentola arvioi sotaa käyvässä maassa hämmästyttävän pieneksi. Turvasäilöläisetkään eivät olleet kovin vaarallista joukkoa, vaan valtaosa pidätettiin "suuren suunsa tai vanhan maineensa vuoksi". Esimerkiksi vaarallisimpina eli sekä vakoilijoiksi että sotavaratoiminnan järjestäjiksi epäiltyinä pidätettiin viisi henkilöä. Tällaiset miehet saivat Rentolan mukaan jatkosodassa eri tavoin surmansa, mutta talvisodassa tilanne oli toinen: kaikki selvisivät hengissä ja yksi jopa laskettiin menemään vielä sodan aikana. Vapaana säilyneetkään eivät ryhtyneet sen kummempaan vastarintatoimintaan. Tähän vaikutti keskeisesti se, että Neuvostoliiton hyökkäys katsottiin vasemmistolaisissakin piireissä yleensä epäoikeutetuksi. Toimintaan kyenneet aktiivikommunistit tiesivät, ettei vastarinnan ajatuksella ollut kannatusta edes perinteisen vasemmistoväen parissa.[81]

Muutenkaan puolustustaistelua haittaavaa toimintaa ei talvisodassa suuremmin esiintynyt. Sotilaskarkuruudesta ja vakavasta tottelemattomuudesta tuomittujen määrä oli pieni, ja joukkojen kuri säilyi hyvänä.[82] Vaikka neuvostovakoilijoita tavattiinkin, ei heidän määränsä talvisodan aikana kohonnut suureksi. Vakoilijoiden kiinni saaminen oli yleensä helppoa, koska heitä ei osattu varustaa niin, ettei heidän poikkeava ulkoasunsa olisi herättänyt huomiota.[83] Laskuvarjolla kotialueelle saapuneita desantteja oli vain muutamia.[84]

---

[79] Esimerkiksi Ahto (1990, esim. 114) puhuu käytännössä täydellisestä yksimielisyydestä, joskin myös yksituumaisuudesta poikkeavista mielipiteistä mainiten.

[80] Rentola 1994a, 154–156.

[81] Rentola 1994a, 178–190.

[82] Kulomaa 1995, 32, 372 (viite 34).

[83] Hietaniemi 1989, erit. 71–73, 80–81.

[84] Vuorenmaa – Laakso – Soila 1979, 185–186.

Jatkosodassa ei vastaavaa yksimielisyyttä saavutettu. Sodan hyökkäyksellinen luonne, aseveljeys Saksan kanssa ja sodan jatkuminen odotettua pitempään synnyttivät sotaväsymystä ja hajaannusta. Viranomaisten tiukentunut toimintalinja onkin tavallaan selviö. Rentola on katsonut viranomaisten asenteiden koventuneen jo sodan alkuvaiheissa. Vakoilusta tai sabotaasista epäiltyihin kommunisteihin oltiin valmiit soveltamaan aikaisempaa kovempia otteita.[85]

Sotaa vastustaneeseen vasemmisto-oppositioon kohdistettuja toimia olivat esimerkiksi

- turvasäilöön sulkeminen
- pakkosiirto rintamalle
- poliittiset oikeudenkäynnit
- poliittisista rikoksista tuomittujen vankien aseman heikentäminen.

Henkilökohtaiseen vapauteen eniten vaikuttava toimenpide sodan aikana oli turvasäilöön sulkeminen. Se nimittäin ei edellyttänyt syyllistymistä rikokseen. Talvisodan alla lokakuussa 1939 hyväksyttiin tasavallan suojelulaki (6.10.1939/307). Sen 1 § kuului seuraavasti:

> "Milloin valtakuntaa uhkaa ulkonainen vaara taikka kiihoitustoimintaa, joka tähtää voimassaolevan valtiojärjestyksen järkyttämiseen tai kumoamiseen taikka koskee valtakunnan suhteita muihin valtioihin, harjoitetaan sellaisessa muodossa tai laajuudessa, että se vaarantaa valtakunnan ulkonaista turvallisuutta tai muita valtakunnan elinetuja, taikka jos yleinen järjestys ja turvallisuus ovat vakavasti uhattuina tai niitä on huomattavasti häiritty, on tasavallan presidentillä, sen estämättä, mitä hallitusmuodon 6 §:n 1 momentissa henkilökohtaisen vapauden turvasta, 7 §:n 1 momentissa Suomen kansalaisen oikeudesta vapaasti valita asuinpaikkansa ja kulkea paikkakunnasta toiseen, 10 §:ssä paino- ja kokoontumisvapaudesta sekä 11 ja 12 §:ssä on säädetty, valta antaa asetuksella säännöksiä, jotka vaaran torjumiseksi, järjestyksen ja turvallisuuden säilyttämiseksi tai palauttamiseksi taikka kiihoitustoiminnan estämiseksi harkitaan välttämättömiksi."

Lain 2 §:n mukaan lain nojalla annetuista asetuksista oli viipymättä ilmoitettava eduskunnan puhemiehelle, jonka oli saatettava ne eduskunnan tietoon. Asetukset oli kumottava, mikäli eduskunta niin päätti. Laki oli aluksi voimassa vuoden 1942 loppuun, jolloin myös sen perusteella annetut asetukset viimeistään raukesivat. Sittemmin lain voimassaoloa jatkettiin.[86]

---

[85] Rentola 1994a, 337–338, 347, 349.

[86] Laki tasavallan suojelulain voimassaoloajan pitentämisestä 22.12.1942/1014, 22.12.1944/964 ja 28.12.1945/1258, laki tasavallan suojelulain muuttamisesta ja voimas-

Asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta tasavallan suojelulain nojalla annettiin talvisodan syttymispäivänä (30.11.1939/444). Sen 1 §:n mukaan henkilö, joka on harjoittanut tai johon nähden on perusteltua aihetta otaksua, että hän tulee harjoittamaan maanpuolustusta vahingoittavaa tai valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavaa toimintaa, voidaan velvoittaa muuttamaan pois oleskelupaikkakunnaltaan, velvoittaa asumaan määrätyllä paikkakunnalla tai oleskelemaan määrätyssä paikassa ja asettaa erityisen silmälläpidon alaiseksi, tai, jos näitä toimenpiteitä ei pidetä riittävinä, sulkea turvasäilöön. Näihin toimenpiteisiin voivat määrätä ryhdyttäviksi lääninhallitus ja valtiollisen poliisin päällikkö, kiireellisissä tapauksissa myös poliisiviranomaiset, joilla oli vangitsemisoikeus, mutta heidän määräämänsä toimenpiteet oli alistettava lääninhallituksen tai valtiollisen poliisin päällikön vahvistettavaksi (2 §). Toimenpiteistä, joihin asetuksen nojalla oli ryhdytty, oli tehtävä ilmoitus sisäasiainministeriölle, joka lopullisesti määräsi, jäikö turvatoimenpide voimaan ja miten kauan se oli jatkuva (3 §). Asetuksen nojalla annettuihin määräyksiin ei saanut hakea muutosta (4 §).

Talvisodan aikana selviä ohjeita turvasäilöläisten oikeudellisesta asemasta ei ollut annettu, joskin heihin yleensä sovellettiin tutkintavangeista annettuja määräyksiä.[87] Ennen jatkosodan alkua annetun sisäasiainministeriön päätöksen (13.6.1941/438) mukaan turvasäilöön suljettuun henkilöön sovellettiin, mitä tutkintovangista säädettiin.

Talvisodan aikana turvasäilövankien määrä kasvoi vähitellen, ja heti sodan päätyttyä, 16.3.1940, vankiloissa oli 238 turvasäilövankia. Turvasäilöläisten lukumäärä oli jatkosodan alkukuukausina selvästi korkeampi kuin talvisodan aikana. Pian sodan alun jälkeen, 5.7.1941, turvasäilövankeja oli 434. Suurin osa turvasäilöläisistä, lähes 300, siirrettiin syyskuun 1941 alussa rintamalle, joten vankiloissa olleiden turvasäilöläisten määrä väheni. Sen jälkeen lukumäärä taas nousi niin, että jatkosodan päätyttyä turvasäilöstä vapautettiin 326 henkilöä.[88]

Koska turvasäilöön joutumiseen ei vaadittu rikosta, voitiin turvasäilöön määräämistä käyttää myös rikosjuttuun liittyvänä pakkokeinona ennen oikeudenkäyntiä.[89] Presidentille osoitetut anomukset päästä turvasäilöstä jätettiin

---

saoloajan pitentämisestä 30.12.1946/897. Sodan päätyttyä lakia luonnollisesti sovellettiin eri ryhmiin kuin sodan aikana.

[87] Nuorteva 1987, 65.

[88] Ks. turvasäilöläisten määristä tarkemmin Aho – Karsikas 1980, 106, 109; Nuorteva 1987, 64, 80, 104, 209, 216.

[89] Tampereen seudun laajassa niin sanotun nuorisoryhmän sabotaasijutussa Voitto Mikkola tuomittiin Turun hovioikeudessa 30.6.1943 avunannosta maanpetokseen neljäksi

johdonmukaisesti varteenottamatta; toimenpiteen katsottiin olevan sellainen, ettei sen poistaminen armahdusteitse ole mahdollista.[90]

Yksi jatkosodan ensimmäisten kuukausien erikoisimmista viranomaisten toimenpiteistä oli miltei 300 turvasäilövangin pakkosiirto syyskuun 1941 alussa vankilasta rintamalle majuri Nikke Pärmin johtamaan pataljoonaan (Er.P 21). Miehistä suurin osa oli kommunisteja, joten taistelu Neuvostoliittoa vastaan ei ollut heille mieluisa ajatus. Turvasäilöläisten vaiheet Pärmin pataljoonassa ja leireissä kuuluvat tämän tutkimuksen alaan lähinnä siltä osin, kuin ne kuvaavat viranomaisten toimintaa sodan alkuvaiheessa.

Jussi Nuortevan mukaan rintamalle siirtoa valmisteli valtiollinen poliisi yhdessä sotilasviranomaisten kanssa, ja vankeinhoitovirasto pidettiin suunnitelmista syrjässä. Nuorteva arvioi, että päätös toimenpiteistä tehtiin korkeimmalla tasolla: ylipäällikkö Mannerheim ja sisäasiainministeri Ernst von Born ovat epäilemättä hyväksyneet suunnitelman.

Toimenpiteen tarkoitus jäi epäselväksi, ja se toteutettiin salamyhkäisesti. Sotilaalliselta kannalta siirto oli tarpeeton: suurin osa turvasäilöläisistä ei esimerkiksi ollut suorittanut asevelvollisuuttaan. Nuortevan mukaan viranomaisten toiminnan perusteena lienee ollut optimistinen toivekuva, että lähettämällä kommunistit taistelemaan neuvostoliittolaisia vastaan voitaisiin muuttaa kommunistien – tai "ryömäläisten", kuten heitä virallisissakin asiakirjoissa usein kutsuttiin tunnetun vasemmistolaisen Mauri Ryömän mukaan – asenteita ja saada aikaan hajaannusta heidän riveissään. Turvasäilöläiset itse sen sijaan olivat varmoja, että kysymyksessä oli heihin kohdistettu tuhoamistoimenpide. Nuortevan mielestä toimenpide osoitti valtiollisen poliisin ja sotilasviranomaisten yksioikoista ajattelua.

---

kuukaudeksi vankeuteen, mutta tutkintavankeusajan vuoksi hänen katsottiin täydelleen jo kärsineen rangaistuksen. Syyttäjän valituksesta huolimatta Mikkolalle tuomittua rangaistusta ei korkeimmassa oikeudessa korotettu. (KKO n:o 137/70 V.D. 1943, päätös 7.9.1943 n:o 4039, KA.) Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan Mikkola "pääsi häpeällisen vähällä". (Rydman varatuomari Aarne Rinteelle 11.8.1943, EK-Valpo, hmp A 4229 Saga Lahtinen, KA.) Mikkola pidätettiin 22.7.1943 ja määrättiin turvasäilöön. Valpo oli nimittäin saanut hovioikeuden tuomion jälkeen lisätietoja Mikkolan tekemisistä, ja turvasäilöön sulkemista perusteltiin näillä uusilla tiedoilla. (Eri asiakirjat, EK-Valpo, hmp A 4252 Voitto Mikkola, KA; Seilonen 1974, 179–180.) – Eräässä Turun seudun vakoilujutussa vakoilijan auttamisesta epäiltyjä naisia määrättiin toistaiseksi turvasäilöön kuulustelujen jälkeen ja ennen oikeuskäsittelyä. Kenttäoikeudessa naiset saivat elinkautiset kuritushuonetuomiot. EK-Valpo, akp. n:o 320, 321, 324/42, KA; SYO 1943 n:o 184, 185, 210, 211 (päätös 16.3.1943 n:o 302, Talponen), SA.

[90] Salervo 1948, 177–178.

Epäluotettavimmiksi arvioidut turvasäilöläiset erotettiin omaan 25 miehen ryhmäänsä, ja muut joutuivat rintamalle, tosin muutamat karkasivat jo matkalla. Pian etulinjaan joutumisen jälkeen useita kymmeniä entisiä turvasäilöläisiä loikkasi Neuvostoliiton puolelle. Suuri osa näistä loikkareista palasi aikanaan sodan kestäessä takaisin Suomeen, nyt laskuvarjomiehinä eli desantteina.

Vielä riviin jääneet turvasäilöläiset vedettiin pois taistelevista joukoista. Koska heidät oli siirretty puolustushallinnon alaisuuteen, he eivät enää joutuneet vankiloihin, vaan erilliseen työkomppaniaan, käytännössä työleirille. Leirin päällikköinä toimineet kaksi upseeria olivat tunnettuja tiukoista otteistaan kommunisteja kohtaan. Sen mukaisesti leiriläisten kohtelu oli ankaraa ja olot olivat muutenkin huonot.[91]

Nuortevan mukaan asiakirja-aineistoa rintamalle siirron taustasta ei ole säilynyt.[92] Viranomaisten välillä näyttää sovitun järjestelyistä epävirallista tietä asiakirjoja käyttämättä. Muodolliselta kannalta reserviin kuuluneiden turvasäilöläisten siirtäminen rintamalle tapahtui lain mukaisesti, toteaa Nuorteva.[93]

Entiset turvasäilöläiset kääntyivät sodan jälkeen valtioneuvoston puoleen vaatien muun muassa selvitystä siitä, kenen määräyksestä siirto rintamalle oli tapahtunut ja missä tarkoituksessa siirto suoritettiin.[94] Vastuuministeriötä ei kuitenkaan löytynyt. Puolustusministeriön mukaan "turvasäilöläisten rintamalle siirto lienee tapahtunut Oikeusministeriön ja päämajan yhteisestä toimenpiteestä, joten selvitys tähän vaikuttaneista syistä on saatavissa lähinnä Oikeusministeriöstä". Vankeinhoitoviraston muistiossa todettiin, että virastosta ei löytynyt asiaa koskevia asiakirjoja. Muistion mukaan siirto on tapahtunut päämajan määräyksestä, joka on todennäköisesti annettu suullises-

[91] Nuorteva 1987, 137–146, 204–205; Rentola 1994a, 361–373. – Työleirille päätyneistä turvasäilöläisistä ovat monet muistelleet laajastikin kokemuksiaan (Asplund 1949; N. Parkkari 1962; T. Tiihonen 1990) käyttäen termiä "keskitysleiri". Kaunokirjallisen kuvauksen on kirjoittanut myös leirillä ollut Suutari (1967). Ks. myös Oinonen 1989, 142–164. – Ymmärrettävästi aivan toisenlaisen kuvan leirin oloista antaa sodan aikana tehty tarkastuskertomus. Inge Pipping puolustusministerille 1.4.1943 ("Saatuani maaliskuun 19 päivänä 1943..."), T 21402/F 28, SA. Nyttemmin on myös tutkimuskirjallisuudessa asetettu kyseenalaiseksi tiedot olojen kurjuudesta, ainakin mitä tulee jälkimmäisen päällikön (Kosti-Paavo Eerolaisen) kauteen (Niinistö 1997, 106–107). Niinistö pitää leirin synkän maineen muotoutumiseen vaikuttaneita muistelmia tarkoitushakuisina. – Lisävalaistusta leirin olojen tutkimiseen antaisi sen arkisto, mutta se on tyystin hävitetty (Niinistö 1997, 107).

[92] Nuorteva 1987, 140.

[93] Nuorteva 1987, 140, 204.

[94] Uuno Laurikainen ym. valtioneuvostolle 4.2.1946, T 21402/F 28, SA.

ti oikeusministeri Oskari Lehtoselle. Oikeusministeriö palautti pallon puolustusministeriölle katsoen, että toimenpiteisiin oli ryhdytty puolustuslaitoksen toimesta, joten selvitys on parhaiten saatavissa puolustusministeriöstä.[95] Kolmannen mahdollisen vastuuministeriön, sisäasiainministeriön, osuus näyttää jääneen tutkimatta ja asiakirjoissa mahdollisena ratkaisuna mainittu tutkijakomitean asettaminen tekemättä. Valtiollisen poliisin osuus näkyy ainakin siinä, että se teki 1.9.1941 esityksen turvasäilöläisten vapauttamisesta puolustusvoimien palvelukseen, ja esityksen johdosta sisäasiainministeriö vapautti miehet turvasäilöstä.[96] Käytännössä asiasta on täytynyt sopia jo etukäteen, sillä turvasäilöläisten siirto Köyliöstä Riihimäelle sotilasviranomaisille luovutettavaksi tapahtui jo 1.9.1941. Siirtoon tarvitut käskyt päämajalta oikeusministerille, oikeusministeriltä vankeinhoitoviraston ylijohtajalle ja tältä vankilan johtajalle ovat tapahtuneet jo etukäteen ja ennen kirjallisten määräysten laatimista.[97]

Päämajan komento-osastolla pidettiin 2.12.1942 neuvottelutilaisuus työleirille siirrettyjen entisten turvasäilöläisten tulevista kohtaloista. Osallistujina oli edustajia valtiollisesta poliisista, päämajan komento-, järjestely- ja valvontaosastoista, VI armeijakunnan esikunnasta sekä leiriä tuolloin johtanut kapteeni Arvo Kartano. Päämajan järjestelyosaston majuri Paavo Kekomäki huomautti, "että hän jo silloin, kun turvasäilöläiset siirrettiin turvasäilöstä rintamalle, oli maininnut toimenpiteeltä puuttuvan lain pohjan ja sanoi tämän asiaintilan jatkuvan edelleenkin toivoen, että löydettäisiin jokin keino saadaksemme tämä pataljoona laillisemmalle pohjalle." Päämajan komentotoimiston päällikkö, majuri Jouko Sipilä katsoi siirron rintamalle ja sittemmin työpalvelukseen tapahtuneen laillisesti, "mutta sensijaan erinäisille toimenpiteille kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi kyllä kaipaisi jotain lain tai asetuksen tukea". Kokouksen laihanlainen päätös oli, että leiri jää edelleen kapteeni Kartanon komentoon ja majuri Kekomäki yrittää saada asevelvol-

---

[95] Puolustusministeriön kirjelmä n:o 959/46 Y/11.6.1946, P.m. Köyliön varavankilassa v. 1941 turvasäilössä... W. L. Telkkä 7.9.1946 ja oikeusministeriön kirjelmä n:o 481/A.52/46/12.9.1946, T 21402/F 28, SA.

[96] Sisäasiainministeriön kirjelmä n:o 8122/3.9.1941, SM, salaiset asiat, Da 1, KA. – Valtiollisen poliisin heinäkuussa 1942 lähettämän kiertokirjeen mukaan turvasäilöläisten siirron määräsi sisäasiainministeriö päämajan kanssa asiasta sovittuaan. Ainakin kiertokirjeen laatimisvaiheessa Valpo vähätteli omaa osuuttaan todeten, ettei se ole enää miesten kanssa tekemisissä. Kiertokirje n:o 25/7.7.1942, EK-Valpo, Kiertokirjeitä 1941–1943, KA. Valpon arkistossa on syksyltä 1941 useita muitakin asiakirjoja (EK-Valpo I:n amp:ssa XXIX 32 c), joissa toimistopäällikkö Aarne Rinne muistuttaa, ettei Valpolla ole enää mitään tekemistä koko joukon kanssa.

[97] P.m. Köyliön varavankilassa... W. L. Telkkä 7.9.1946, T 21402/F 28, SA.

lisuuslakiin sellaisen täydennysehdotuksen, "että pataljoonalaisten kuri tulisi makaamaan laillisella pohjalla".[98]

Turvasäilöläisten rintamalle siirtoon tavallaan rinnastettava, joskin vain yhtä henkilöä koskenut toimenpide oli maan tunnetuimman aseistakieltäytyjän, Arndt Pekurisen, kuljetus rintamalle hänen päästyään vankilasta ehdonalaiseen vapauteen. Toimenpiteet Pekurisen lähettämiseksi rintamalle käynnistettiin lokakuun 1941 lopulla. Tapahtumasarja päättyi Pekurisen ampumiseen rintamalla 5. marraskuuta 1941, koska hän kieltäytyi ottamasta varusteita ja lähtemästä asemiin. Tässäkin tapauksessa rintamalle siirron tarkoitus jäi jokseenkin epäselväksi sodanjälkeisistä selvittelyistä huolimatta. Sotilaalliselta kannalta oli tietenkin tarkoituksetonta lähettää sotilaaksi kouluttamaton mies etulinjaan. Pekurisen rintamalle lähettämistä toivoneessa suojeluskuntapiirin aloitteessa toivottiin sellaisia toimenpiteitä, jotka olisivat vankeusrangaistusta paremmin "omiansa lannistamaan työvelvollisen Pekurisen valtiovaltaan kohdistaman uhmailun".[99]

Vuosina 1941 ja 1942 pantiin vireille eräitä sellaisia oikeudenkäyntejä, joita voi pitää varsin selvästi poliittisina.[100] Kysymys ei nimittäin ollut esimerkiksi vakoilusta tai sabotaasiin yllyttämisestä, vaan pääasiassa aikanaan sallitun poliittisen ja järjestötoiminnan taannehtivasta rankaisemisesta. Tällaisiksi voidaan luonnehtia ainakin SNS:n keskusjohtoa, niin sanottuja kuutosia sekä Arvo Turtiaista ja Raoul Palmgrenia vastaan käytyjä oikeudenkäyntejä.[101]

---

[98] Ville Pankon muistio 3.12.1942 neuvottelutilaisuudesta päämajan komento-osastolla 2.12.1942, EK-Valpo I, amp XXIX 32 c, KA. – Maininnat kurinpidon laittomuudesta ja muutostarpeista ovat sen verran epämääräisiä, että niistä ei selviä, mitä toimia on pidetty laittomina. Ainakaan asevelvollisuuslakia ei kokouksen vuoksi muutettu. – Sodanaikaiset kirjelmät "ryömäläisistä" ovat lähteneet päämajan komento- eikä järjestelyosastolta, joten heitä koskevat asiat on hoidettu komento- eikä juridisina asioina. Tällä selittyy se, miksi päämajan ylimmän lakimiehen, Paavo Kekomäen, kanta siirron laittomuudesta jäi käytännössä merkityksettömäksi. Majuri Sipilä ei ollut juristi.

[99] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b; Paasilinna 1998.

[100] J. Kekkosen (1991b, 113) mukaan varsinaisia poliittisia oikeudenkäyntejä ovat prosessit, joissa ei kunnioiteta oikeusvaltiossa vallitsevia rikos- ja prosessioikeudellisia periaatteita poliittisten syiden (tiedostettujen tai tiedostamattomien) vuoksi. Vrt. esim. Christensonin (1986, 9–14) jaotteluun: ordinary trials/political trials within the rule of law/partisan trials. Viimeksi mainituissa, yksipuolisissa oikeudenkäynneissä lainmukaisuus on vain julkisivu.

[101] KKO n:o 638/270 V.D.1941, KKO n:o 489/181 V.D.1942 ja KKO n:o 1139/420 V.D.1942. Esitän tämän arvion varauksin, sillä se perustuu vain korkeimman oikeuden päätöksiin ja kirjallisuuteen tutustumiseen. SNS:n keskusjohdon jutussa asiakirjat ovat vieläkin salaisia. Ks. näistä oikeudenkäynneistä tarkemmin esim. Frietsch 1945, 290, 384–

Tunnettu sota-ajan oloja kuvaava lainsäädäntömuutos oli poliittisten vankien aseman heikentäminen. Rangaistusten täytäntöönpanosta annettuun asetukseen lisättiin vuonna 1921 säännös (2 luvun 8 §:n 6 momentti, 21.1.1921/13), jossa niin sanotuista valtiollisista rikoksista tuomittujen vankien asema rinnastettiin "tutkimusvankeihin". Näillä oli oikeuksia, joita ei ollut muilla vangeilla. Ne koskivat muun muassa ravintoa, vaatetusta, kirjallisuutta, kirjeenvaihtoa, tapaamista, ulkokävelyä ja makuullemenoa.

Kesällä 1942 hallitus katsoi tällaisten lievennysten perustuvan siihen käsitykseen, että valtiollisen rikoksen tekijän vaikuttimet yleensä olisivat vähemmän häpeälliset kuin muiden rikollisten. Hallituksen mukaan "käsityskanta on kuitenkin vain osittain oikea ja johtaa useissa tapauksissa erittäin vaarallisten rikoksentekijäin epäoikeutettuun suosimiseen", joten kyseinen momentti tuli esityksen mukaan poistaa laista.[102] Eduskunnan lakivaliokunnankin mielestä erityiset edut näyttivät tarpeettomilta, "varsinkin kun valtiolliset vangit erityisetujensa johdosta ja niiden turvin yleisesti suhtautuvat vankilaviranomaisiin ja vankilanjärjestykseen ynseästi ja vaativasti." Lakivaliokunta huomautti myös erityisoikeuksien saattavan sotilasrikoksista tuomituista ja rintamalla taistelevien omaisista näyttää vaarallisten rikoksentekijöiden epäoikeudenmukaiselta suosimiselta. Valiokunnan vähemmistön vastalauseen mukaan muista valtiollisista rikoksista kuin maanpetoksesta tuomittujen joukossa voi olla "harhaanjohdettuja" ja "idealisteja". Kun sotilasrikoksista tuomittujen keskuudessa erikoisoikeudet näissäkin tapauksissa kuitenkin herättäisivät katkeruutta, lakivaliokunnan vähemmistö päätyi vain katsomaan, että lainmuutoksen olisi oltava määräaikainen niin, että sen voimassaolo päättyisi vuoden 1943 lopussa. Vielä pienemmän ryhmän tekemän vastalauseen mukaan esitys erikoisoikeuksien poistamisesta olisi hylättävä.[103] Määräaikaisuus tulikin eduskunnan lopulliseksi kannaksi: laki oli voimassa vuoden 1943 loppuun.[104] Eduskuntakeskustelussa esille tullut epäkohta oli

---

389; Hiitonen 1953, 402–477; Helo 1965, 46–61; Turtiainen 1978, 99–110; Tuomioja 1982, 320–334; Palmgren 1997, 96–100. Tasavallan presidentti Urho Kekkonen (Kansanvallasta... 1970, V–VI) luonnehti kuutosten oikeudenkäyntiä oikeusmurhaksi. Jutussa tuomittiin sosialistisen eduskuntaryhmän kuusi kansanedustajaa, Mikko Ampuja, Väinö Meltti, Kaisu-Mirjami Rydberg, Yrjö Räisänen, Cay Sundström ja K. H. Wiik sekä heidän linjoillaan ollut Helsingin kaupungin rahatoimenjohtaja Johan Helo.

[102] HE 57/1942 vp.

[103] Lakivaliokunnan mietintö 14/1942 vp.

[104] Suuren valiokunnan mietintö 80/1942 vp.; laki 20.8.1942/684. Lain voimassaoloa jatkettiin vuoden 1943 lopulla, tosin valtiopetoksesta tuomittujen osalta jonkin verran lievennetyssä muodossa (laki 22.12.1943/1076).

muun muassa se, että myös vakoilusta tuomitut ulkomaalaiset olivat saaneet valtiollisen vangin oikeudet.[105] Nuortevan mukaan muutos merkitsi täyskäännöstä suhtautumisessa valtiollisiin vankeustuomioihin ja voitiin toteuttaa yleispoliittisen tilanteen vaikutuksesta.[106]

Vuosina 1941–1942 oli hankkeita myös turvasäilövankien aseman huonontamiseksi, joskaan ne eivät käytännössä johtaneet toimenpiteisiin. Käyty keskustelu kuitenkin osoittaa voimakasta asenteellisuutta jopa virallisessa kirjeenvaihdossa, on Nuorteva huomauttanut.[107]

Edellä kuvatut lähinnä äärivasemmistoon kohdistetut toimet ajoittuvat paljolti jatkosodan alkuvuosiin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on arveltu, että luottamus Saksan ylivoimaisuuteen ja Neuvostoliiton pikaiseen tappioon vaikutti viranomaisten toimintaan, ja Saksan häviön ennakointi vaikutti myöhemmin toiseen suuntaan.[108] On viitattu myös saksalaisten painostukseen "kuutosten" vaientamisessa[109] ja Saksan Gestapon toiminnasta saatuihin malleihin.[110] Hannu Soikkanen on luonnehtinut SDP:n suhtautumista puolueesta alun perin lähtöisin olleen eduskunnan kuutosryhmän pidätykseen alistuneeksi, varovaiseksi ja hämmentyneeksi. Tuolloin (elo-syyskuussa 1941) Saksan voitto näytti varmimmalta ja paine sekä puoluetta että poliittista järjestelmää vastaan tunnettiin voimakkaimpana.[111]

Kaikkiaan vaikuttaa siltä, että jatkosodan alkuvuosina oli viranomaisten piirissä selvää valmiutta välienselvittelyyn oppositioaineksen kanssa. Se ilmeni muodollisuuksista piittaamattomina toimenpiteinä ja poliittisten vastustajien muutenkin kiristyneenä kohteluna.[112] Viranomaiset eivät tuos-

[105] Ks. esityksen eduskuntakäsittelystä ja hyväksytyn lain vaikutuksista tarkemmin Nuorteva 1987, 179–184.

[106] Nuorteva 1987, 182–183.

[107] Nuorteva 1987, 177, 179.

[108] Tällaisia arvioita: äärivasemmiston kohtelusta Nuorteva 1987, 146 ja Rentola 1994a, 347; sotavankien kohtelusta Hanski 1990, 150 ja Kujansuu 1996, 63; Itä-Karjalan siirtoleiriläisten kohtelusta Rosén 1998, 177; vankien kohtelusta I. Hannula 1981, 133, 141.

[109] Kalemaa 1992, 179–180.

[110] Rentola 1994a, 347. Valpon johto sai tietoja saksalaisten Virossa harjoittamasta terrorista kommunisteja ja juutalaisia kohtaan ainakin Olavi Viherluodon tunnetusta matkakertomuksesta lokakuulta 1941. Lyhennysote kertomuksesta: KKO n:o 982 V.D. 1948, IV akti, f. 19–28, KA.

[111] H. Soikkanen 1987a, 307, 309. Ks. myös Voionmaa 1971, 59–61 (kirje 3.9.1941). Eduskunnassa kuutosten pidättäminen oli esillä ilmoitusasiana (vp. 1941, ptk. 1.9.1941, 1027).

[112] Edellä esitetyn lisäksi voidaan mainita Turun hovioikeuden kanneviskaalin 17.9.1941 päivätty valituskirjelmä niin sanotussa SNS I:n (Suomen-Neuvostoliiton rau-

sa vaiheessa pelänneet joutuvansa selvittelemään myöhemmin tekojaan.[113]

Suhtautumisen muuttumisesta sodan jatkuessa ja Saksan tappion alkaessa häämöttää on merkkejä, kuten poliittisista rikoksista tuomittujen vankien – sinänsä melko vähäinen – aseman parantaminen vuoden 1944 alussa.[114] Osaksi jyrkimpien viranomaistoimien vähenemiseen vaikutti tietysti se, että alkuperäisestä oppositioaineksesta oli sodan alkuvuosina päästy suurelta osin eroon tavalla tai toisella. Kuitenkaan tämä ei voi olla ainoa selitys, sillä sodan jatkuessa niin sanottu rauhanoppositio, johon kuuluneista moni oli sodan alussa hyökkäyksen kannattaja, vahvistui. On todettu, että valtiollisella poliisilla olisi syksyllä 1943 ollut edellytykset käydä käsiksi rauhanoppositioon Sylvi-Kyllikki Kilven erään puheenvuoron tultua sen tietoon, mutta muuttuneessa poliittisessa tilanteessa turvasäilöön sulkemisiin ei voitu ryh-

---

han ja ystävyyden seuran) keskusjohdon jutussa. Kanneviskaali korosti erityisesti Mauri Ryömän vaarallisuutta ja katsoi hänen ja rikoskumppaneidensa rikokset niin raskaiksi, "että niitä ei oikeastaan ainakaan sodan aikana pitäisi voida sovittaa muulla kuin kuolemalla". Hiitonen 1953, 423–436. Hiitonen huomauttaa, että kuolemanrangaistusta ei olisi edes voitu tuomita, koska syytteet koskivat valtiopetosta tai sen avustamista. – SNS:n keskusjohdon jutussa ovat asiakirjat vieläkin salaisia (KKO n:o 638/270 V.D. 1941, päätös 20.11.1941 n:o 5204), joten edellä esitetty perustuu pelkästään Hiitosen teokseen. Näyttää siltä, että Hiitosella on ollut jutun asiakirjat käytettävissään. Ehkäpä korkein oikeus voisi oma-aloitteisesti purkaa vielä salassa olevien sota-ajan poliittisten oikeudenkäyntien salaisuuden; menettely, jonka mukaan salaisuus ehkä puretaan sitä mukaa kun joku sitä sattuu hakemaan, tuntuu nykyolosuhteissa kovin kankealta.

[113] Eräs sotapoliisikomppanian päällikkö kertoi sodan jälkeen saaneensa maaliskuussa 1942 Kannaksen ryhmän esikunnan hallinnollisesta toimistosta ohjeita sotavankikarkurien ampumisesta ja väärien pöytäkirjojen laatimisesta ampumistapauksissa. Komppanianpäällikkö kieltäytyi, vaikka hallinnollisen toimiston juristi oli sanonut takaavansa, ettei päällikkö joudu koskaan ikävyyksiin asiassa, sillä kesällä 1942 vihollinen varmasti lyödään ja voitetaan. Omassa sodanjälkeisessä kuulustelussaan asianomainen juristi odotetusti antoi käydystä keskustelusta toisenlaisen kuvan. Sv.leirien tutkimuskeskus, tutkintatoimisto. Liittyy ptk:aan n:o 1519. Lisätutkintapöytäkirja n:o 1, 11–18, 56–58, KKO n:o 993/507 V.D. 1946, asiakirjavihko III, KA. – Talvisodan jälkeen aluksi kuolemaan ja sitten elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomitun Paavo Haapalahden muistikuva jatkosodan alkuajoilta kuvannee hyvin tunnelmia: pelko siitä, että ehkä kuolemantuomio pannaankin täytäntöön, tuli mieleen. "...se uusi sota alkoi, sehän oli semmoista vähän noin niin kuin voiton riemua, että jos siinä innossa..." (Haast. Paavo Haapalahti 6.5.1993; Haapalahti 1992, 144.) Ks. myös Palmgren 1997 (1942), 40: "Eräänä iltana on talossa [Valpon tutkintavankilassa] kova liike, melkein kaikki vangit viedään rintamalle; sinä iltana olen paanillisen kauhun vallassa, kuvittelen, että minutkin haetaan, ja kun kieltäydyn, viedään ammuttavaksi... Naurettavaa, mutta sellaista voi tapahtua vankilassa, kun on yksin."

[114] Nuorteva 1987, 184–186.

työ.[115] Myös esimerkiksi pakolaispolitiikassa tapahtui sodan aikana muutos lievempään suuntaan; käännekohtaa merkitsi hallituksen vaihdos maaliskuussa 1943.[116] Ilmapiirin muutosta kuvaa edelleen se, että kansanedustajat Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Atos Wirtanen (SDP) uskalsivat esittää eduskunnassa lokakuussa 1943 voimakasta pakolaisten ja (varsinkin rintamalle siirrettyjen) turvasäilöläisten kohtelun kritiikkiä.[117]

3.3.3 Sotilasoikeudenhoidon erityispiirteitä

3.3.3.1 Sota-ajan säännöstöjä ja luonnehdintoja

Sota-aikana uudistettiin perusteellisesti sodanaikaista sotatuomioistuimia koskevaa säännöstöä. Uudistusten perustelut olivat lähinnä käytännöllisiä, eikä niihin sisältynyt periaatteellisempaa pohdintaa. Talvisodan juuri päätyttyä annettiin laki oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana (16.3.1940/93). Esitystä perusteltiin sotatuomioistuimissa tapahtuvan oikeudenkäynnin joutuisuuden lisäämisellä. Lisäksi useat STL:n säännökset olivat osoittautuneet joko käytännössä vaikeasti sovellettaviksi tai muutoin monissa kohdin puutteellisiksi.[118] Laki oli voimassa vuoden 1941 loppuun. Sen todettiin käytännössä yleensä vastanneen tarkoitustaan, joten eduskunnalle annettiin esitys vastaavaksi lainsäädännöksi.[119] Laki eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistumista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin annettiin vuoden 1941 viime päivinä.[120]

Muista sodanaikaisista lainsäädännön muutoksista voi mainita sotaväen rikoslain uudistuksen maaliskuussa 1944. Siihen asti ehdollista rangaistustuomiota ei ollut voitu käyttää sotilasrikoksista. Nyt nuorimmat ikäluokat saatettiin tästä edusta osallisiksi. Uudistuksen jälkeen ehdollista rangaistus-

[115] Kalemaa 1992, 207–209; Rentola 1994a, 434–435. – Voidaan mainita myös Urho Kekkosen jatkosodan loppuvuosien yhteydet yhdysvaltalaiseen tiedustelumieheen Wilho Tikanderiin (ks. Suomi 1986, 344–346, 372, 384; Rautkallio 1991, 8–19). Jatkosodan alkuvuosina Valpo olisi luultavasti puuttunut tällaiseen yhteydenpitoon, vaikka Suomella olikin (kesään 1944 saakka) diplomaattisuhteet Yhdysvaltoihin.

[116] Torvinen 1984, erit. 240–245. – Aikaisemman pakolaispolitiikan tiukennusta oli merkinnyt J. W. Rangellin hallituksen nimitys tammikuussa 1941 ja Arno Anthonin tulo Valpon päälliköksi seuraavassa helmikuussa (Torvinen 1984, erit. 163).

[117] Vp. 1943, ptk. 12.10.1943, 925–930; Kalemaa 1992, 194.

[118] HE 10/1940 vp., 1.

[119] HE 131/1941 vp.

[120] Laki 30.12.1941/916.

tuomiota ei saanut käyttää sotilasrikoksesta, jonka oli tehnyt rikoksen tehdessään 21 vuotta täyttänyt henkilö.[121] Hallituksen esityksessä uudistusta perusteltiin sillä, että ehdollisen rangaistustuomion kieltävä säännös oli johtanut tuomioihin, joita ei voida pitää rikospoliittisesti tyydyttävinä. Ehdollisella rangaistustuomiolla on nuoriin rikoksentekijöihin mitä suotuisin vaikutus, todettiin esityksessä. Hallitus esitti kuitenkin, että ehdollista rangaistusta ei voisi tuomita rikoksentekijälle, joka on vannonut sotilasvalan. Lakivaliokunta ehdotti tämän rajoituksen poistamista, joka toteutuikin; valiokunnan mielestä lainmuutoksen käytännöllinen merkitys jäisi muuten vähäiseksi.[122]

Sota-ajan asiakirjat ja kirjoitukset antavat viitteitä siitä, minkälaisena sotatuomioistuinten yleinen linja tuolloin nähtiin. Vuodelta 1940 olevassa päämajan kirjelmässä todetaan, että kenttäoikeuden ratkaistavaksi on liian usein jätetty pieniä rikkomuksia, jotka voitaisiin käsitellä kurinpidollisesti. Tällöin rangaistukset saattavat tulla kohtuuttoman korkeiksi "koska sotatuomioistuimen luonnollisesti tulee pyrkiä siihen, että sen päätöksen ankaruudellaan tulee vaikuttaa pelottavasti niinhyvin rikkojaan kuin hänen ympäristöönsäkin."[123] Asiakirjan laatija vaikuttaa olleen tuolloinen hallinnollisen toimiston pääl-

---

[121] Laki sotaväen rikoslain muuttamisesta 10.3.1944/155, 29 §.

[122] HE 140/1943 vp., 3–4; lakivaliokunnan mietintö 1/1944 vp., 1–2. – Päämajan järjestelyosastossa palvellut Erkki Partanen on kuvannut lain taustaa. Hänen kertomansa mukaan päämajan ylin juristi Paavo Kekomäki saattoi lainuudistuksen vireille. Kekomäki oli huolissaan siitä, että sotilaiden joukossa oli runsaasti nuoria, jotka ajattelemattomuuttaan saattoivat syyllistyä tekoihin, joita he tuskin siviilissä tekisivät. Yleisesikunnan päällikkö, kenraali Erik Heinrichs vastusti lainmuutosta katsoen, että sotilaiden oli tunnettava vastuunsa sekä itsensä puolesta että nuorten upseerien myös alaistensa puolesta. Marsalkka Mannerheim sen sijaan suhtautui omaa nuoruuttaan muistellen suopeammin nuorten sotilaiden ajattelemattomuuteen, ja lainmuutos lähti liikkeelle. Mannerheimin kerrotaan sanoneen: "Minä luulen, että jos minut olisi pantu rangaistukseen kaikista niistä pikku rikkeistä, joita nuorena sotilaana tein, istuisin vieläkin vankilassa." Partanen 1980, 61–62. – Partasen mukaan Heinrichs oli viitannut siihen, että hänen oma poikansa oli yksi esimerkki sotilaista, jotka omalla hengellänsä olivat lunastaneet velvollisuutensa. Heinrichsin poika, vänrikki Martin Heinrichs kaatui 3.3.1943 (Turtola 1988, 195). – Päämajan järjestelyosasto pyysi lokakuussa 1943 ulkomaatoimistoa selvittämään tietoja sotilaille tuomittujen rangaistusten täytäntöönpanosta Saksassa. Yksi selvitettävä kysymys oli, voidaanko sotilaille määrätä ehdollisia rangaistustuomiota. Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 7428/Järj.2/26.10.1943, T 20105/4, SA. – Sotatuomari Paavo Alkio kirjoitti jo lokakuussa 1942 aikovansa esittää lakia muutettavaksi siten, että ehdollinen tuomio tehtäisiin sotilasrikoksista mahdolliseksi (Alkio XVI, 8.10.1942). Päiväkirjoista ei selviä, veikö hän hanketta eteen päin.

[123] Päämajan hallinnollisen osaston kirjelmä n:o 908/40.Hall.1/10.7.1940, T 13575/20, SA.

likkö, reservin kapteeni Jaakko Rautapää.[124] Hän käsitteli aihetta myös sodanaikaisissa kirjoituksissaan. Hänen mukaansa tuomioistuimen tuomitseman rangaistuksen tarkoitus on sotilaskurin ylläpitäminen. Koko sotilasrikosoikeuden johtavana ajatuksena on vaatimus kurin ja järjestyksen säilyttämisestä sotavoiman keskuudessa.[125]

Vuodelta 1942 olevan Paavo Kekomäen muistion mukaan kenttäoikeuksien arvovaltaa on horjuttanut ja samalla tehokasta oikeudenhoitoa vaikeuttanut se, että sotaylioikeus on melkein säännöllisesti lieventänyt kenttäoikeuksien tuomitsemia rangaistuksia.[126] Tällaista kritiikkiä esittivät myös ammattisotilaat.[127]

Sotatuomari Vilho Pentikäinen piti vuonna 1943 sotatuomarikokouksessa esitelmän rangaistusten määräämisperusteista kenttäoikeusjutuissa. Pentikäisen mukaan voiton saavuttaminen sodassa on se etu, jota oikeusjärjestys ja sotaväen rikoslaki pitää suurimpana ja pyrkii erikoisesti palvelemaan maan ollessa sodassa. Hän katsoi lain ilmeisesti antavan kenttäoikeusjutuissa rangaistuksen yleisestävälle puolelle suuremman merkityksen kuin sen erityisestävälle puolelle. Kenttäoikeudessa on kunkin rikoksen kohdalla harkittava, mikä vaikutus rikoksella on sotatoimien menestymiseen. Seuranneessa keskustelussa alustajan ajatuksia ei kritisoitu.[128]

Käytännössäkin sotilasoikeudenhoidon parissa toimineen O. Oittisen mukaan sotaväen rikoslainsäädännön päätarkoituksena on kurin ja järjestyksen ylläpitäminen sotajoukossa. "Tähän päämäärään se pyrkii ensi sijassa yleisestävästi peloittavilla ankarilla rangaistuksilla, joten se on tavallaan 'vanhanaikainen' nykyaikaisen yleisen kriminaalipolitiikan kantaan verrattuna."[129]

---

[124] Toinen kirjelmän allekirjoittajista, eversti Einar Mäkinen, oli paitsi ammattiupseeri, myös juristi.

[125] Rautapää 1942, 241–242. Samaan tapaan Rautapää 1944, 3: Sotilasrikosten rankaisemisen tärkeimpänä tavoitteena pidetään yleisestävän vaikutuksen aikaansaamista. Sotaväen rikoslain rangaistussäännösten pohjimmaisena tarkoituksena on sotilaskurin säilyttämistä vaativan normin noudattamisen tehostaminen. Ja edelleen Rautapää 1959, 411–413: sotilasrikosoikeus on välttämättömyyden pakosta yleistä rikosoikeutta ankarampaa oikeutta, jossa, varsinkin sota-aikana, inhimillisyys- ja kohtuusnäkökohtien usein on väistyttävä tärkeämpinä pidettävien intressien tieltä.

[126] P.M. Eräitä huomioita sotilaallisesta oikeudenhoidosta... Majuri P. Kekomäki 15.6.1942, T 20104/4, SA.

[127] Sotilaiden kritiikkiä SYO:n päätöksiä kohtaan käsitellään jäljempänä luvussa 10.2.1.

[128] Viipurissa 23.–24.11.1943 pidetyn sotatuomari- ja syyttäjäkokouksen pöytäkirja, 5–8, T 17856/2, SA.

[129] Oittinen 1944b, 414.

Voi kuitenkin havaita, että ankaruustavoitteista huolimatta myös sotilasrikosten poikkeuksellisuus ymmärrettiin. Vankeinhoitoviraston ylijohtaja A. P. Arvelo pohti syyskuussa 1941 muodollisesti yksityisessä kirjeessään päämajan Paavo Kekomäelle sotilasvankien asemaa. Arvelo oli huolissaan sotilasvankien määrän jatkuvasta kasvusta. Hänen mukaansa on kaiken aikaa tuntunut siltä, että sotatuomioistuimet tuomitsevat varsin ankaria rangaistuksia rikoksista, jotka siviilimiehen silmissä eivät näytä kovin raskailta. Vankiloissa koetetaan luonnollisesti sotilasvangit pitää erossa muista, mutta käytännössä "ei kosketusta varsinaiseen rikollisainekseen voida välttää. Mutta jo se makula, minkä vankilamatka tuo mukanansa, saattaa asianomaiselle olla kohtalokas. Estävä momentti on heikentynyt. Heikosta luonteesta voi kehittyä todella rikollinen." Arvelon mukaan näistä syistä sota-aikana olisikin turvauduttava (sotilaiden osalta) vankilaan niin vähän kuin mahdollista.[130] Samoja näkökohtia vankeinhoitovirasto, jonka kirjelmään oikeusministeriö yhtyi, toi esiin vuonna 1943. Kirjelmässä arvioitiin, että rauhan tilan vallitessa olisi sotilasvangeista vain murto-osa joutunut rikoksen tielle. "Valtavin osa ei ole varsinaista rikollisainesta – – Heidän rikoksensa on selitettävissä sotatilan luomien olosuhteiden ja tilanteiden valossa."[131]

Samaan tapaan ajatteli vuonna 1944 päämajassa Paavo Kekomäki, joka mainitsi tilapäisrikollisten suuren osuuden vapausrangaistukseen tuomittujen sotilaiden joukossa: sellaiset ovat tehneet rikoksensa enemmän sodanaikaisten, epänormaalisten ulkonaisten olosuhteiden vaikutuksesta kuin varsinaisesta rikollisesta tahdosta.[132] Eräistä muistakin asiakirjoista näkyy, että sotilasrikollisissa oltiin taipuvaisia näkemään erilaisia rikollistyyppejä.[133]

---

[130] Vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja A. P. Arvelo Paavo Kekomäelle 17.9.1941, T 20104/4, SA.

[131] Vankeinhoitoviraston kirjelmä n:o 11/4636/41/4.11.1943 ja oikeusministerin kirjelmä n:o 11/4636/41/5.11.1943, T 20105/4, SA.

[132] P.M., joka koskee sotilaille tuomittujen vapausrangaistusten täytäntöönpanoa, everstiluutnantti P. Kekomäki 15.3.1944, T 17856/5, SA.

[133] Kekomäki suhtautui toukokuussa 1942 laatimassaan muistiossa suuresti epäillen "varsinaisten kriminaalivankien" vapauttamiseen vankiloista rintamapalvelukseen sijoittamiseksi. Hän arveli, että varsinkin väkivaltarikollisissa saattaa olla hyvinkin käyttökelpoista rintama-aineista, mutta toisaalta muistutti siitä, että "monet näistä rikollisista ovat moraalisesti rappeutuneita taikka sitten psykopaatteja, sairasmielisiä henkilöitä". Majuri P. Kekomäki, P. M. 21.5.1942 ("Varsinaisten kriminaalivankien..."), T 20104/5, SA. Siviilivankeja pääsikin rintamalle vain parikymmentä, hekin syksyllä 1941 (Nuorteva 1987, 136; Kulomaa 1995, 225). Kuten Kulomaa (1995, 416 [viite 443]) huomauttaa, sotilasvankien suhteen ei tällaisiin kriminaalipsykologisiin pohdiskeluihin ryhdytty. – Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta jaotteli sotilaille tuomittujen vapausrangaistusten täytäntöön-

Sotatuomari Paavo Alkio puolestaan pohti päiväkirjassaan, kuinka valtava enemmistö hänen tuomittavistaan "on aivan tavallisia, erehtyväisiä ihmisiä, useimmiten sellaisia, joita ei ole luotu sotilaiksi ja jotka sodan erikoiset ja heille aikaisemmassa elämässä oudot olosuhteet ovat johtaneet hairahduksiin."[134] Alkio sinänsä korosti syytettyjen yhdenvertaista kohtelua, mutta teon motiivit tulisi hänen mielestään ottaa enemmän huomioon kuin mitä sotilaat näkivät tarpeelliseksi.[135]

3.3.3.2 Sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus oikeudenhoitoon vaikuttavana

Sotilasoikeudenhoidon eräissä käytännöissä näkyi selvästi sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus. Tarve pitää armeijan miesvahvuus riittävänä johti siihen, että sotilasrikoksiin syyllistyneiden syytteeseenpanoa ja niistä tuomittujen rangaistusten täytäntöönpanoa lykättiin. Järjestelyt olivat myös vankeinhoitoviraston ja yleisemminkin oikeusministeriön mieleen, koska ne osaltaan vähensivät sotilasvankien tulvaa vankiloihin.[136]

Alkuperäisen sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain mukaan sotatuomioistuimen lainvoimainen päätös, jolla joku on tuomittu rangaistukseen, oli toimitettava viipymättä täytäntöönpantavaksi (77 §:n 1 mom.). Sodan oloissa säännös ei välttämättä osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi. Kun hallitus talvisodan aikana antoi esityksen laiksi oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana, siinä mainittiin, että säännös tarkoin noudatettuna johtaisi siihen, että arestirangaistukseen tai lyhyeen va-

---

panon järjestämisestä antamassaan lausunnossa sotilaat, joille sodan aikana on tuomittu vapausrangaistuksia, kolmeen ryhmään:

"1) sellaiset sodan erikoisissa oloissa rikolliselle tielle hairahtuneet tilapäisrikolliset, joiden rikokset ovat niin vähäiset, ettei heitä ympäristössään pidetä varsinaisesti rikollisina;

2) samanlaiset tilapäisrikolliset, joiden teko on kuitenkin niin törkeä, että se ympäristössä herättää vastavaikutuksen;

3) luontaisrikolliset, jotka rauhan oloissakin ennemmin tai myöhemmin todennäköisesti olisivat joutuneet rikoksen tielle.

Eri ryhmiin kuuluvat sotilasrikolliset eroavat toisistaan niin huomattavasti, että heitä rangaistusten täytäntöönpanossa on syytä käsitellä eri tavoin." Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunnan hallinnollisen osaston kirjelmä n:o 611/2130/29.2.1944, T 17856/5, SA.

[134] Alkio XIV, 9.8.1942.

[135] Tarkemmin seuraavassa luvussa (3.3.3.2).

[136] Syytteen nostamisen ja rangaistuksen täytäntöönpanon lykkäämisen lisäksi Kannaksen varavankilan perustaminen ja vankijoukko-osaston muodostaminen olivat keinoja, joilla sotilasvankien määrää vankiloissa saatiin rajoitetuksi (Nuorteva 1987, 131).

pausrangaistukseen tuomittu "olisi kesken taistelutoimienkin toimitettava rangaistustaan kärsimään".[137] Hyväksytyssä laissa (16.3.1940/93) säädettiinkin, että STL:n 77 §:n 1 momentin säännöksen estämättä "siinä tarkoitettu päällikkö saattaa, milloin tuomittua ei voida hankaluudetta erottaa hänen suoritettavanaan olevasta sotilaallisesta tehtävästä eikä tuomioistuin ole määrännyt tuomittua vangittavaksi, siirtää päätöksen täytäntöönpanon toistaiseksi, enintään kuuden kuukauden ajaksi" (12 §). Kun vuoden 1941 loppuun voimassa ollutta lakia uudistettiin, pidennettiin tuota aikaa uudessa väliaikaisessa poikkeuslaissa (30.12.1941/916) yhteen vuoteen (16 §). Nyt säädettiin edellytyksiksi, että sotilaallisten syiden oli vaadittava lykkäystä, tuomioistuin ei ollut määrännyt tuomittua vangittavaksi eikä tuomiota heti pantavaksi täytäntöön, ja lykkäämisen oli voitava tapahtua sotilaallista kuria ja järjestystä vaarantamatta. Lisäksi säädettiin, että päällikkö voi peruuttaa täytäntöönpanon siirtämisen, milloin katsoo syytä siihen olevan.

Säännöstä tuki saman lain 15 §, jonka mukaan sotilaallisten syiden vaatiessa voidaan puolustusvoimiin kuuluva henkilö, joka STL:n mukaan olisi vangittava, jättää vangitsematta. Säännös lisättiin hallituksen esityksen mukaan sen vuoksi, että täytäntöönpanon siirtämistä koskeva säännös ei jäisi tehottomaksi niissä tapauksissa, joissa ilmiannettu tai tuomittu voimassa olevien säännösten mukaan on vangittava.[138]

Käytännössä säännöksen vaikutus oli ongelmallinen. Majuri Paavo Kekomäen kesäkuussa 1942 laatiman muistion mukaan kurin ja järjestyksen kannalta valitettava oli yleinen käsitys, ettei tuomittuja vapausrangaistuksia tulla panemaan täytäntöön. Käsityksen leviämiseen vaikutti varsinkin se, että melkeinpä säännöksi oli tullut lyhyiden vapausrangaistusten täytäntöönpanon siirtäminen.[139] Toinen päämajan lakimies, luutnantti Erkki Partanen piti helmikuussa 1944 hallinnollisten toimistojen päälliköiden neuvottelupäivillä alustuksen sotilaille tuomittujen vapausrangaistusten täytäntöönpanosta. Partanen totesi sotilasvankien määrän huomattavan kasvun täytäntöönpanon siirtämisoikeuden käytöstä huolimatta. Hänen mukaansa niiden luku, joiden osalta täytäntöönpanon ratkaiseminen on siirretty tulevaisuuteen, "on niin suuri, että kaikkien rangaistusten täytäntöönpanoa ei voida ajatellakaan, käyttäytyvätpä tuomitut miten tahansa". Lisäksi rangaistuksen arvo oli huomat-

[137] HE 10/1940 vp., 2–3.

[138] HE 131/1941 vp., 4. – Lykkäysajan pidentämistä kuudesta kuukaudesta vuoteen toivoi päämaja kirjelmässään oikeusministeriölle (n:o 1355/Järj.2/22.9.1941, T 17258/39, SA).

[139] P.M. Eräitä huomiota sotilaallisesta oikeudenhoidosta..., majuri P. Kekomäki 15.6.1942, T 20104/4, SA.

tavasti laskenut, kun vapausrangaistusten täytäntöönpano yleisesti siirrettiin. Partanen kertoikin päämajan kaavailuista rangaistukseen tuomittujen siirtämisestä erillisiin kurimuodostelmiin.[140]

Kesän 1944 puolustustaisteluissa, joissa joka miestä tarvittiin, oli täytäntöönpanon lykkääminen selviö. Karkureille tuomittavien kuolemanrangaistusten käyttöönoton jälkeen annetun ohjeen mukaan syyttäjän tuli oikeudessa vaatia, että mikäli syytettyä ei tuomita kuolemaan, hänet on päästettävä vapaalle jalalle. Jos tuomioistuin näin päätti, oli rangaistuksen täytäntöönpano siirrettävä toistaiseksi ja tuomittu palautettava joukko-osastoonsa.[141]

Syyskuussa 1944 annetun Yksikön päällikön oikeudenhoito-oppaan mukaan poikkeussäännösten nojalla siirretään nykyisin useimpien, varsinkin lyhytaikaisten vapausrangaistusten täytäntöönpano. Milloin täytäntöönpanon siirtoaika kuluu loppuun, voidaan täytäntöönpano, kun siihen on perusteltua aihetta, siirtää uudelleen. Päätös täytäntöönpanon siirtämisestä voidaan peruuttaa milloin tahansa, kun siihen katsotaan olevan syytä. Määräävänä on miehen käyttäytyminen tuomion antamisen jälkeen. "Huomattava kuitenkin on, että miehen, joka ilmeisesti pyrkii vankilaan rintamapalveluksesta vapautuakseen, saa passittaa sinne vain äärimmäisessä tapauksessa. Tämän vuoksi on passittamista vältettävä varsinkin vilkkaan taistelutoiminnan aikana tai sellaista odoteltaessa."[142]

Sotilaalliset syyt määräsivät toisestakin vastaavanlaisesta käytännöstä, syytteeseenpanon lykkäämisestä.[143] Tosin se ei aluksi edes perustunut lakiin. Päämajassa 31.7.1941 laaditussa muistiossa katsottiin, että sotilaskarkuri,

---

[140] Yhteenveto alustuksesta: "Sotilaille tuomittujen vapausrangaistusten täytäntöönpano", luutnantti Erkki Partanen hallinnollisten toimistojen päälliköiden neuvottelupäivillä 3.2.1944, T 17856/5, SA. – Kysymystä tarkastellaan myös päämajan sotilashallinto-osastossa laaditussa kirjelmässä. Lykättyjen rangaistusten määrän katsottiin olevan jyrkässä ristiriidassa sen yleisen periaatteen kanssa, että rangaistus on heti tuomion tultua lainvoimaiseksi pantava täytäntöön. Tärkeämpänä etuna oli kuitenkin pidettävä armeijan miesvahvuuden säilyttämistä, kirjelmässä myönnettiin. Kun kuitenkin vapausrangaistukseen tuomittujen lukumäärä jatkuvasti kasvaa, käy tilanne ajan mittaan kestämättömäksi. Kirjelmässä pohdittiin sopivina keinoina kurikomppanioita ja erityisten sotilasvankiloiden perustamista. Yhtenä keinona aloitekirjelmässä toivottiin myös ehdollisen rangaistustuomion käyttöön ottamista. Päämajan sotilashallinto-osaston kirjelmä n:o 756/III/27/3686/25.2.1944, T 17856/5, SA.

[141] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944, T 17856/12, SA.

[142] Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas 1944, 48–53.

[143] Seuraavaa esitystä yksityiskohtaisemmin syytteeseenpanon lykkäämistä on käsitellyt Kulomaa (1995, 177–182). Ks. myös Nuorteva 1987, 125–126.

jonka voidaan olettaa parantavan tapansa, olisi palautettava joukko-osastoonsa ja kysymys syytteen nostamisesta olisi hänen osaltaan jätettävä avoimeksi. Muistion laatija tosin huomautti, että STL:n mukaan karkuri on vangittava (43 §:n 1 mom.) ja päällikön on huolehdittava siitä, että hänelle ilmoitettu rikos viipymättä saatetaan tuomioistuimen tutkittavaksi (39 §:n 1 mom.).[144] "Sodan aikana on kuitenkin katsottava, että ennen näitä oikeudenkäyntimenettelyä koskevia säännöksiä voi olla noudatettavana maanpuolustuksen välittömästi asettamat vaatimukset – – Tämän vuoksi ei voida katsoa lainvastaiseksi sitä ehdotettua menettelyä, että annetaan lupa syytteen nostamisen lykkäämiseen sodan aikana".[145]

Samoihin aikoihin kirjoitti oikeusministeri Oskari Lehtonen yksityiskirjeessä, ettei rintamalla tehdyistä sotilasrikoksista pitäisi panna "valtion sapuskoihin", vaan syyte voitaisiin panna vireille myöhemmin, "esim. vasta sodan päätyttyä." "Mitään oikeutta vaatia syyte nostettavaksi ei rikollisella ole", huomautti oikeusministeri, jonka käsitykset tulivat päämajan tietoon.[146]

Asia hoidettiin nopeasti käskyteitse: päämajan käskyssä sotilaskarkurien käsittelystä todettiin, että komentaja voi harkintansa mukaan määrätä karkurin palautettavaksi joukko-osastoonsa sekä jättää kysymyksen syytteen nostamisesta toistaiseksi.[147] Tällä kannalla oli toinenkin korkeassa asemassa oleva siviilijuristi: vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja A. P. Arvelo kirjoitti syyskuussa yksityisluonteisesti Paavo Kekomäelle sotilasvankikysymyksestä. Edellisessä kuussa annetusta käskystä ilmeisesti tietämättömänä hän oli sillä kannalla, että syytteeseenpano voitaisiin lykätä riippumaan asianomaisen käyttäytymisestä.

> "Vaaditaanko tähän jonkunlainen laki, siitä en nyt puolestani ole selvillä, mutta sodan päätyttyähän ehdittäisiin sekin järjestää. Arvelisin, että Päämaja voisi heti antaa tällaisen ohjeen sotatuomioistuinten syyt-

---

[144] Jos rikos oli pantava syytteeseen tuomioistuimessa, vangittu oli määräajassa "vedettävä oikeuteen" (STL 43 §:n 3 mom.).

[145] P.M. sotilaskarkurien käsittelystä, päämaja, järjestelyosasto, 31.7.1941, T 19198/4, SA. Muistiossa todettiin myös: "Jos sodan päätyttyä katsottaisiin välttämättömäksi erityisin lainsäädäntötoimin järjestää tämä kysymys, voitaisiin lailla säätää, että tällainen Ylipäällikön sodan olosuhteissa ja sodan aikana päättämä toimenpide, syytteen toistaiseksi sillensä jättäminen, on myöskin rauhan aikana, jolloin samoja syitä ei enää ole, pysyvä voimassa – –"

[146] Lehtosen kirjeen vastaanottaja oli sotatuomari Vilho Pentikäinen. Kirjettä on siteerattu Pentikäisen kirjeessä 2.8.1941 mainitsematta jääneelle vastaanottajalle. Pentikäisen kirje on päämajan hallinnollisen toimiston arkistossa vuodelta 1941. T 19918/4, SA. – Alleviivaus alkuperäinen.

[147] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 735/Järj.2/sal./12.8.1941, T 19198/4, SA.

täjille, vai olisiko sotatuomioistuinlain 37 § tähän ehdottomana esteenä. Toiselta puolen: 'sota ei lue lakia', niin tarkoin."[148]

Lehtosen ja Arvelon kirjeet osoittavat oikeaksi Nuortevan arvion, että sotilasvankikysymyksestä kesällä 1941 päätettäessä uskottiin yleisesti sodan muodostuvan verraten lyhyeksi. Sotilaiden suorittamien rikosten käsittelyn siirtämisen hieman tuonnemmaksi ei katsottu suuremmin loukkaavan heidän oikeusturvaansa.[149]

Järjestelyn laillistamista täytyi kuitenkin sodan pitkittyessä valmistella. Kun päämaja esitti oikeusministeriölle toivomuksia uusittavan väliaikaisen sotatuomioistuinlain sisällöstä, pidettiin välttämättömänä, että päällikölle STL:n 39 §:stä poiketen olisi annettava valta tärkeiden sotilaallisten etujen sitä vaatiessa siirtää syytteeseenpano myöhempään ajankohtaan. "– – syytteeseenpanon lykkäämisiä on nykyisen sodan aikana ollut suoranainen pakko suorittaa käskyteitse, vaikka tällainen menettely ei olekaan voinut perustua lain nimenomaiseen säännökseen", kirjoitti päämaja.[150]

Säännöstä syytteeseenpanon lykkäämisestä ei uusittuun väliaikaiseen lakiin kuitenkaan otettu, mutta järjestely saatettiin ainakin pääosin lailliselle pohjalle muulla tavoin. Lokakuussa 1941 STL:n 43 §:n 1 momenttia muutettiin: karkuri oli vangittava, "jollei hänen päällystönsä toisin määrää". (11.10.1941/721.) Hallituksen esityksen mukaan ehdottoman vangitsemismääräyksen vuoksi karkurit saavuttavat sen, mihin pyrkivätkin, nimittäin syytteeseen ja tuomituksi joutumisensa ja sitä tietä vapautumisensa palvelusvelvollisuuksistaan. "Tällainen tulos on kuitenkin täysin maanpuolustuksen etujen vastainen."[151]

Syytteeseenpanon lykkääminen koski karkurien lisäksi niskoittelijoita: päämajan komento-osasto käski marraskuussa 1941, että lähinnä satunnaisten ulkonaisten olosuhteiden vaikutuksesta kieltäytyneiden syytteeseenpanosta oli toistaiseksi luovuttava ja heidät palautettava palvelukseen.[152]

---

[148] Vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja A. P. Arvelo Paavo Kekomäelle 17.9.1941, T 20104/4, SA. – STL:n 37 §:n mukaan sotaoikeuden virallinen syyttäjä oli velvollinen ajamaan syytettä asioissa, joiden käsitteleminen kuuluu sotaoikeudelle, sekä tarpeen vaatiessa toimittamaan asiassa alustavan tutkimuksen.

[149] Nuorteva 1987, 126.

[150] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1355/Järj.2/22.9.1941, T 17258/39, SA. – Kirjelmän mukaan väliaikaista lakia jouduttaneen soveltamaan vielä sodan päätyttyäkin ja liikekannallepanon lakattua. Laki voitaisiin päämajan mukaan säätää olemaan voimassa kaksi vuotta. Sodan aivan pikaiseen loppumiseen ei siis enää uskottu, joskin arvio sodan kestosta osoittautui silti liian lyhyeksi.

[151] HE 94/1941 vp., 2.

[152] Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2305/Kom.2/29/sal./3.11.1941,T 19198/

Karjalan Armeijan esikunnan kirjelmässä tammikuussa 1942 huomautettiin, että sotilasrikoksista säädettyjen rangaistusten yleisestävä vaikutus oli heikentynyt: tähän olivat vaikuttaneet armahdukset, rangaistusten täytäntöönpanon lykkääminen sekä karkaamis- ja tottelemattomuustapauksissa syytteeseenpanonkin lykkääminen. Viimeksi mainittu menettely tosin oli kirjelmän mukaan sellaisten tarkoituksenmukaisuussyiden vaatima, että sitä ei voida välttää. Olisi korostettava, ettei syytteeseenpanon ja rangaistuksen täytäntöönpanon lykkääminen ole tulevan armahduksen valmistelua vaan yksinomaan sotilaallisten syiden vaatima toimenpide.[153]

Sotatuomari Paavo Alkio pohdiskeli kokemustensa perusteella syyskuussa 1941 upseerien ja juristien erilaista käsitystä sotilasrikosoikeuden perusteista ja merkityksestä. Hän katsoi itsekin, että sotilasrikosoikeuden täytyy olla prosessuaalisesti nopeampaa kuin siviilirikosoikeuden ja rangaistusten vastaavasti raskaampia, kun rikokset tehdään taistelevissa joukoissa tai ne muuten suorastaan häiritsevät sodankäyntiä. Alkio oli kuitenkin sitä mieltä, että upseerit eivät ymmärtäneet riittävästi sitä, että teon motiivitkin täytyisi ottaa huomioon. Hän kirjoitti havainneensa, että upseerille ei ole vieras ajatus rangaista joitakuita, jotka ovat tehneet rikoksen, ja jättää muita saman rikoksen tehneitä rankaisematta. Alkion arvion mukaan tämä perustuu yksilön väheksymiseen ja ajatukseen, että on rangaistava pääasiallisesti muille varoitukseksi. Hän piti tätä katsantotapaa periaatteelliselta kannalta vääränä. Alkio päätti pohdintansa näin:

> "Oikeastaan koko asian ydin lieneekin siinä, että sotilaan kannalta koko oikeus ja oikeudenkäyttö palvelevat vain käytännöllisiä sotilaallisia näkökohtia, tuomari taas näkee oikeudessa muutakin kuin käytännöllisten näkökohtien orjan, vaikkei tuomarin olekaan helppoa määritellä, mitä oikeus on, mikä oikeudessa on se ylevämpi momentti. Mutta sellainen momentti on. Jos oikeus palvelisi vain käytännöllisiä näkökohtia, olisi yksilö suojaton, mutta rikoslaki on, samalla kuin se antaa yhteiskunnalle aseet itsensä suojelemiseen, myöskin yksilön suoja näiden yhteiskunnan aseiden väärinkäyttöä vastaan."[154]

4, SA. – Päämajan järjestelyosaston kirjelmässä n:o 2280/Järj.2/sal./5.6.1942 (T 20104/3, SA) vahvistettiin kirjelmien, jotka koskevat syytteen lykkäämistä kieltäytymis- ja karkaamistapauksissa, olevan edelleen voimassa.

[153] Karjalan Armeijan Esikunnan Osasto 1:n kirjelmä n:o [puuttuu]/X/6/sal./20.1.1942, T 20104/4, SA. Kirjelmä vaikuttaa olevan armeijan komentajan, kenraali Erik Heinrichsin omaa käsialaa.

[154] Alkio IV, 14.9.1941. – Alkio katsoi samassa yhteydessä, ettei komentajalla ole, kun rikos on tehty ja riittävät todisteet sen toteennäyttämiseksi ovat saatavissa, oikeutta olla jättämättä tekoa kenttäoikeuden tutkittavaksi. Vrt. edellä syytteeseenpanon lykkää-

Samantapaisia kysymyksiä Alkio pohti myöhemminkin: hän totesi nykyisin kuultavan melko usein, että esimies pitää alaisensa saamaa rangaistusta ankarana, ei siksi, ettei hän olisi tehnyt rikosta, vaan siksi, että hän on "pirun hyvä mies".[155]

3.3.3.3 Jälkikäteisarvioita sota-ajan oikeudenhoidosta ja kurista

Tunnettu sota-ajan kuria ja kurinpitoa selvittävä sosiologinen tutkimus on Knut Pippingin "Komppania pienoisyhteiskuntana", alkuperäisessä ruotsinkielisessä muodossaan vuodelta 1947. Pippingin mielestä sota-ajan armeijamme virallinen normijärjestelmä oli koko itsenäisyytemme aikana kehitetty vanhojen, yleiseurooppalaisten (etenkin preussilaisten) sotilastraditioiden pohjalta. Se oli ankara ja kontrollia korostava järjestelmä, koska sen päätarkoituksena oli juuri kontrollin ylläpitäminen odottamattomissakin tilanteissa.[156]

Todellisuus oli sitten toista. Pippingin mukaan miehet eivät käsittäneet tai halunneet käsittää sitä, että ohjesääntöjen käsky oli tarkoitettu luomaan heissä yleisen kuuliaisuusasenteen, vaan arvostelivat rikettä vain sen yhteisöön kohdistuvan välittömän vaikutuksen perusteella. Yhteisön sisäinen valvonta alkoi toimia vain, kun ohjesäännön määräyksen noudattaminen koski koko ryhmää. Rangaistuksiin tuomittuja kohtaan tunnettiin lähinnä myötätuntoa. Vain sellaisissa tapauksissa, joissa asianomainen oli rikkonut myös miesten moraalia vastaan, hyväksyttiin esimiesten rankaisutoimenpiteet. "Voidaan täydellä syyllä kysyä, miten kenttäarmeijan miehet olisivat ylipäätään kestäneet monet rintamalla vietetyt vuodet, jos he eivät olisi muokanneet virallista normijärjestelmää sellaiseksi, jonka he kokivat oikeudenmukaiseksi", päättää Pipping tutkimuksensa.[157]

---

misestä esitettyyn. – Vrt. Alkion kirjoitukseen, joka koskee sotaväen rikoslain soveltamista työvelvollisiin. Hän esittää yhdeksi perusteeksi esittämiensä tulkintojen näennäiselle vapaudelle puolustuslaitoksen järjestysmuodon kehityksestä aiheutuvan käytännöllisen tarpeen. "Pelkästään käytännöllisen tarpeen esittäminen laintulkinnan perusteeksi voi sekin tuntua vieraalta ja uskalletulta, mutta lainkäytössähän on pakko, erityisesti sodanaikaisissa olosuhteissa, päästä ei ainoastaan oikeustajuntaa vastaaviin ja järjellisiin vaan myöskin sodan suurta päämäärää tukeviin käytännöllisiin tuloksiin." (Alkio 1944, 345.)

[155] Alkio X, 29.4.1942.

[156] Pipping 1978, 34.

[157] Pipping 1978, 197–207, 255. – Samaan tapaan sotilassosiologisten tutkimusten perusteella Keijzer (1978, 50): rangaistukset ovat tehottomia, ellei välttämättömyys totella ole yleisesti hyväksytty, ja ellei vallitse sosiaalinen ilmapiiri, jossa miesten toverit ja esimiehet toimivat pidäkkeenä taipumukselle rikkoa sääntöjä. Keijzer (48–66) tuo ylei-

Sota-ajan oikeudenhoitoa ja kuria koskevat tutkimukset ja arviot viittaavat siihen, että kaikkein tiukimmasta kurinpidosta jouduttiin todella joustamaan.[158] Tämä on yhteydessä myös sota-ajan sotilasorganisaation ja rauhan ajan sotilasorganisaation väliseen eroon, joka on Olli Harisen mukaan varsin ratkaiseva. Sodan ajan sotilasorganisaatiolle on ominaista tietynlainen joustavuus, jota osoittavat esimerkiksi johtosuhteiden ja johtajien muutokset sekä joukkojen tehtävänmuutokset.[159] Puolustuslaitoskomitean mukaan suomalainen asevelvollinen sotilasyhteisö muuttui jo vuosien 1939–1944 sotien aikana hengeltään avonaisemmaksi ja vähemmän jäykäksi.[160]

Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas annettiin syyskuussa 1944, joten sen laadintaan ovat tuoreeltaan vaikuttaneet sota-ajan kokemukset. Oppaan mukaan toiminnalla, jonka tarkoituksena on ennakolta estää kurittomuutta ja epäjärjestystä, saavutetaan monesti paljon parempia ja pysyväisempiä tuloksia kuin ankarimmillakaan rankaisutoimenpiteillä. Ennakolta estäviksi keinoiksi mainitaan muun muassa yksikön päällikön oma esimerkki, toverikuri, tunnustuksen anto, tarkastukset ja alkoholin väärinkäytön estäminen. Esimiehellä olevaa rankaisuvaltaa on käytettävä taiten ja harkiten. Päällikön on joka tapauksessa selvästi osoitettava rikkoneelle, ettei hyväksy tämän menettelyä. Rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen tehostamiseksi on tärkeätä tiedottaa määrätyistä, erityisesti sotatuomioistuinten tuomitsemista rangaistuksista mahdollisimman laajalti.[161]

Sota-ajan kokemukset synnyttivät Sotilasaikakauslehden palstoilla keskustelua kurin saavuttamisesta sodan oloissa. Keskustelussa esitettiin sekä perinteisiä että niistä poikkeavia näkemyksiä. Everstiluutnantti P. Lammetmaa piti tärkeimpänä ennakkotoimenpiteenä fyysisen ja psyykkisen väsymyksen poistamiseksi kuria. Lammetmaan mukaan sodassa kenttäarmeijan kuri ei ollut läheskään tyydyttävä. Kurin ratkaisevaa merkitystä ei ollut kokonai-

---

semminkin esille pienryhmän ("primary group") epävirallisten normien merkityksen. Pienryhmän keskeinen merkitys on ollut näkyvästi esillä toista maailmansotaa ja sen jälkeisiä sotia koskevassa sotilassosiologisessa tutkimuksessa. Pipping (115–159) käsitteli perusteellisesti komppanian sosiaalisia ryhmiä. Ks. sotilasorganisaation pienryhmiä ja yleisemminkin organisaation kiinteyttä käsittelevistä tutkimuksista esim. Borell 1989, 95–101 sekä Harinen 1992 ja 1993, 52–81.

[158] Samanlaisia tutkimustuloksia Ruotsin osalta esittää Borell (1989, 78–84): toisen maailmansodan valmiusaikana muodollisen kasarmikurin sijasta painottuivat joukon omat aloitteet ja sisäisen kontrollin huomioon ottava "keskustelukuri" ("resonemangsdisciplin").

[159] Harinen 1993, 3–9.

[160] KM 1976:10, 52–53.

[161] Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas 1944, 7–11.

suudessaan ymmärretty, "ja seuraukset ovat meidän kaikkien tiedossa". Kurin lisäksi Lammetmaa kiinnitti huomiota oikeaan henkeen. Hiippausilmiöt on tukahdutettava alkuunsa, "tarpeen vaatiessa mitä kouraantuntuvimmilla toimenpiteillä".[162] Päämajan tiedotusosaston sodanaikainen päällikkö Kalle Lehmus vastasi Lammetmaalle korostaen suomalaisen sotilaan itsenäisyyttä, omaa vakaumusta ja suhdetta siviilielämään. Lehmuksen mukaan nämä usein unohdetaan keskusteltaessa esimerkiksi kurikysymyksestä. Hän kiinnitti huomiota mielialan yhteyteen yleiseen poliittiseen kehitykseen.[163] Everstiluutnantti A. Kuirin mukaan valtiolliset "konjunktuurit" eivät saa vaikuttaa sotajoukon toimintaan.[164] Lehmus vastasi tähänkin kirjoitukseen: hän piti suomalaista sotilasta ajattelevana, itsetietoisena olentona. Näitä ominaisuuksia hänessä on pyrittävä kehittämään. Itsenäisyyden alkuvuosien koulutus- ja kasvatusmenetelmiä Lehmus piti kaavamaisina.[165] Majuri E. Paloheimo totesi, että sellainen toimenpide tai käsky, jonka merkitystä mies ei tajua, on hänelle selvitettävä. Esimerkiksi sotilaskurin merkitys on riittävällä perusteellisuudella selitettävä. Paloheimon mukaan alaisten itsetuntoon vaikuttaminen ja vetoaminen menee rangaistusten edelle; niitä on käytettävä viimeisenä keinona.[166]

Sotakokemukset kurinpidosta näkyivät myös Sotakorkeakoulussa laadituissa diplomitöissä. Kapteeni Eino E. Suorsan diplomityön mukaan ulkoisen kurin vaatimusten on sota-aikana oltava johdonmukaiset ja tinkimättömät, mutta samalla terveeseen järkeen perustuvat. "Lain suoman ankarimman rankaisutavan" käytöstä on annettava selvät ohjeet, "sillä muuten tämä tehokas keino voi jäädä käyttämättä tai tulla jopa väärinkäytetyksikin". Kireässä tilanteessa pakeneva tai kieltäytyvä alainen on kokonaisedun vaatiessa karsittava joukosta käyttämällä "ankarintakin, siis aseellista rangaistusta" alaista kohtaan. Kaikkiaan kuriin sisältyy kaksi päätekijää, sisäinen kuri eli henki, ja ulkoinen kuri, eli muodot ja säännökset.[167]

Kapteeni Paavo Junttilan diplomityö käsitteli taistelutehon laskemiseen vaikuttaneita tekijöitä jatkosodan aikana. Junttila siteeraa työssään useita so-

[162] Lammetmaa 1947, erit. 10–11, 13.

[163] Lehmus 1947. – Lammetmaan kirjoituksen liittyy myös eversti Gustaf Ehrnroothin kirjoitus (1947), jossa hän kiinnittää huomiota lähinnä keinoihin fyysisen väsymyksen torjumiseksi.

[164] Kuiri 1948.

[165] Lehmus 1948. – Näkemyserojen yksi syy lienee ollut siinä, että Lehmus oli reservin upseeri ja sosialidemokraatti.

[166] Paloheimo 1948.

[167] Suorsa 1950, 47–68.

danaikaisten komentajien (everstistä kenraaliluutnanttiin) lausuntoja, joissa korostettiin tiukan kurin tarpeellisuutta. Junttilan näkemyksen mukaan rangaistukset rikoksista olivat varsinkin asemasodassa usein liian lieviä. Rangaistuksissa lähdettiin kulkemaan niin sanottua mielialalinjaa. Vasta pakko palautti rangaistukset sodan sallimaan ja edellyttämään kovuuteen, kirjoitti Junttila epäilemättä kesää 1944 ajatellen.[168] Tutkimuksensa pohjalta Junttila kirjoitti myös vuonna 1955 Tiede ja Ase -julkaisussa julkaistun kirjoituksen. Junttilan mukaan kurin välttämättömyydestä ovat kaikki johtajat yleensä olleet yksimielisiä. Kurinalaisuuteen voitiin päästä pakkokeinoja käyttämällä, mutta sillä ei ollut taistelutehon kannalta läheskään samaa kestävyyttä kuin kurilla, joka syntyi ikäänkuin sisältäpäin, toiminnan ja yksilön sekä joukon vastuuntunnon kautta.[169]

Myöhempinä vuosikymmeninä julkaistuissa kirjoituksissa on Pippingin teoksen tapaan tuotu esiin lähinnä muodollisen kurin vähäinen merkitys. Tulevan puolustusvoimain komentajan, eversti Yrjö Keinosen vuonna 1963 julkaiseman kirjoituksen mukaan sotilaskuria luotaessa on tuotava esille se, että kuri on jokaisen yksilön oman edun mukainen. Kurin on perustuttava vapaaehtoiseen alistumiseen, joukon hyvään henkeen. Tämä edellyttää muun muassa, että ne päämäärät, joihin pyrkimistä kuri palvelee, ovat alaisille selvät ja heidän mielestään hyväksyttävät, ja että alaiset ovat vakuuttuneita kurin ulkonaisten muotojen tarkoituksenmukaisuudesta. Oikea, suomalaiselle sopiva kuri ei Keinosen mukaan perustu rangaistuksiin. Jos rangaistaan, rangaistuksen on oltava niin oikeudenmukainen, että muutkin alaiset kuin se, jota on rangaistu, voivat sen mielessään hyväksyä. Jos on saatu syntymään toverikuri niin, että joukon jäsenet tuntevat häpeää tapahtuneiden rikkomusten johdosta, ei rangaistuksia yleensä tarvita.[170]

Pääesikunnan asessori Olavi Korte kirjoitti vuonna 1964 eri rangaistuslajien käyttömahdollisuudesta sodan aikana. Hänen mukaansa sodan aikana kurinpitorangaistusten merkitys on rauhanaikaista vähäisempi. Siellä, missä taistellaan, kuri on luotava pääasiassa muita keinoja kuin vähäisiä kurinpitorangaistuksia käyttäen. Arestirangaistusta paremmin rintamaolosuhteisiin tuntuisi soveltuvan työ ja palvelus vuorotta, mutta käytännöllisenä vaikeutena on sopivien täytäntöönpanotapojen löytäminen. Eräät esimiehet yrittivätkin Kortteen mukaan sota-aikana keksiä muita, kenttäolosuhteisiin perus-

[168] P. Junttila 1952, 22–23.

[169] P. Junttila 1955, 24–26. – Sodan ajan kuria käsitteli diplomityössään myös kapteeni P. T. Pelttari (1950, 45–53): Sota-ajan joukoissa kurin on oltava niin syvään juurrutettu, että se voittaa pelontunteen. Kurin ylläpitokeinojen tulee olla yksilöiden luonteenlaatuun ja olosuhteisiin soveltuvia. Kurin ylläpito on alettava yksilöiden positiivisten luonteenominaisuuksien kehittämisellä ja turvauduttava vasta sitten pakkoon ja rangaistuksen pelkoon perustuviin keinoihin.

[170] Keinonen 1963.

tuvia rangaistusmuotoja, mutta koska ne eivät olleet lainmukaisia, niiden käyttö kiellettiin. Käytännöllisesti huomattava merkitys oli lomien säännöstelemisellä, joka ei ollut muodollisesti rangaistus, mutta asiallisesti sitä lähellä. Loman siirrolla oli kurin ylläpitämisen kannalta suuri merkitys. Vapausrangaistusten ongelmana oli se, että rikollinen saattoi rangaistuksen avulla päästä siihen, mihin oli pyrkinytkin, eli turvallisiin oloihin. Kuolemanrangaistusta on Kortteen mukaan käytettävä vain äärimmäisissä tapauksissa, sillä sen psykologinen vaikutus ulospäin saattaa olla varsin arvaamaton.[171]

Nils Holmström esitelmöi vuonna 1978 pohjoismaisessa sotilaslakimieskokouksessa sodanaikaisesta kurista. Holmström palveli sodan aikana reservin upseerina. Hänen mukaansa palveluksessa tehdyistä rikkeistä palvelustoverit moittivat rikkomuksen tehnyttä, mikäli rike saattoi heidät vaaraan tai muuten aiheutti heille vaikeuksia. Kurin ja hyvän hengen säilyttämisen kannalta järjestysrangaistuksilla oli rintamalla vähäinen merkitys. Tehokkaampia keinoja olivat ensinnäkin palkitsemiset. Myös siirrot saatettiin kokea rangaistuksena, vaikka ne sitä eivät olleetkaan. Kotilomaoikeus katsottiin Holmströmin mukaan sotilaan oikeudeksi, ja pidettiin epäoikeudenmukaisena siirtää lomia. Niitä siirrettiin vain painavista sotilaallisista syistä.[172]

---

[171] Korte 1964. – Eri rangaistuslajien soveltuvuudesta mainitsee lyhyesti – ja osaksi Kortteen kannasta poiketen – myös Soine (1962, 413): "Miehiin, jotka vuosikausia joutuivat elämään etulinjassa ja nukkumaan yönsä riisuutumatta vuodevaatteita vailla olevilla puulavitsoilla, ei kannattanut soveltaa sovinnaisia lieviä järjestysrangaistuksia, vaan yleensä vapausrangaistuksia." – Erityisesti kielletty rangaistus oli tukan leikkaaminen. (Puolustusvoimain pääesikunnan hallinnollisen osaston kirjelmä n:o 262/Hall.1/8b/ 22.1.1941, T 9103/6, SA.) Sitä kuitenkin käytettiin ainakin kesällä 1944 joukkoon palautettujen karkureiden merkitsemiseen ruotsinkielisessä JR 61:ssa. Samalla karkurit määrättiin huonompiin ja vaarallisempiin tehtäviin. Ulkopuolinen tarkkailija asetti kuitenkin kyseenalaiseksi menettelyn joustamattomuuden: näiden miesten joukossa kun oli aikaisemmin rohkeina miehinä tunnettujakin. (61.IR, regementsdagorder n:o 37/2.7.1944, SA; 7 TtusK. Löjtnant Allan Gustafsson 10.8.1944, På informationsresa i svenskspråkiga truppförband, T 10601/21 sekä ote luutn. J. O. Tallqvistin yhteenvedosta ruotsalaisen tiedoitusryhmän suullisista raporteista, päämajan kirjelmä n:o 5702/Ttus.2/II a/2/sal./18.8.1944, T 10601/13, SA. Ks. myös Rintala 1975, 202–203.) Mutta erään sota-aikaisiin muistiinpanoihin perustuvan kirjan mukaan ainakin kirjoittajan lähipiirissä pidettiin hiusten leikkaamista oikeana toimenpiteenä. "'Någon jävla skillnad ska det vara också i helvete', som Tor brukar säga." Nyström 1994, 105. – Heikuran (1951, 70–71) mukaan erään yhtymän antamassa ohjeessa määrättiin, että sotarosvoiksi ja karkureiksi todetut asetetaan sidottuina näytteille sotapoliisin vartiopaikalle ja varustetaan kilvellä "sotarosvo" tai "rintamakarkuri". Määräys herätti yleisesti paheksumista miehistön keskuudessa, jossa vedottiin siihen, ettei Suomen laki tunne häpeällisiä rangaistustapoja ja määräys on siten laiton. Rangaistusta ei tiettävästi käytetty. Heikura ei täsmennä, mistä yhtymästä ja milloin annetusta määräyksestä on kysymys. – Eräitä laittomia rangaistuskeinoja käsitellään myös jaksossa 3.3.4. Lomakiellosta ks. seuraava alaviite.

[172] Holmström 1978. – Lomakieltoa oli kielletty käyttämästä varsinaisena rangaistuksena (esim. Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas 1944, 23–24), mutta käytännössä

3.3.4 Kariutuneita lainmuutoshankkeita

Eräät sellaiset hankkeet, jotka olisivat merkinneet huomattavia poikkeuksia yleensä noudatetuista oikeudellisista käytännöistä, eivät johtaneet toimenpiteisiin. Aloitteet ruumiinrangaistusten käyttöönotosta armeijassa saivat päämajan tuen, mutta lainmuutokseen asti asia ei kuitenkaan edennyt. Aloite, jonka mukaan vihollisen puolelle loikanneen omaisia voitaisiin pidättää, ei saanut edes päämajan tukea. Tiettyjä rajoja ei siis haluttu ylittää. Arvailujen varaan jää, olisivatko aloitteet johtaneet tulokseen, jos ne olisi esitetty jatkosodan aikaisemmassa vaiheessa.

Lokakuussa 1942 tehtiin VI armeijakunnan esikunnassa aloite raipparangaistusten käytäntöön ottamisesta toisen luokan työpalvelusvelvollisia kohtaan.[173] Esimerkiksi Pärmin pataljoonasta siirretyt entiset turvasäilöläiset olivat

---

se oli rangaistuksen luonteinen. Päämajan komento-osaston mukaan kenelläkään ei ole oikeutta loman saantiin, joten on kohtuullista, että rikkomuksiin syyllistyneen ja rangaistun sotilaan lomavuoroa lykätään tai loma evätään. Lievempien ja satunnaisten rikkomusten ei tarvitse vaikuttaa lomansaantiin, mutta vakavasta rikkomuksesta komento-osasto kehotti käyttämään vuoroloman lykkäystä 1–2 kuukaudella ja jatkuvasta kurittomuudesta pitempääkin lykkäystä, ei kuitenkaan ilman aivan erikoista aihetta yli kuutta kuukautta. Lomien lykkäämistä tai epäämistä koko yksiköltä yksityisten kurittomuuden vuoksi kiellettiin käyttämästä. Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 1372/Kom.2/3/5.4.1944, T 20106/2, SA. Sodan jälkeen pääesikunnan komento-osasto katsoi Ruotsin sotilasasiamiehen tekemän tiedustelun johdosta, että kurinpidossa paras vaikutus on ollut loman kieltämisellä määrätyksi ajaksi. Muutenkin komento-osasto katsoi, että olisi saatava sellaisia rangaistuslajeja, joita todella pelätään, kuten lomakielto, päivärahojen pidätys, tupakan tai osan muonasta pidätys, ylipalvelus kotiuttamisen jälkeen jne. Puolustusvoimain pääesikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 91/Kom.2/8/sal./3.2.1945, T 20809/F 4, SA. – Pippingin (1978, 207) mukaan enemmän kuin varsinaisia rangaistuksia pelättiin lomakieltoa. Lomakiellon tehokkuuden mainitsee myös Suorsa (1950, 58). JR 7:n veteraaneille kesällä 1995 tehdyn kyselyn mukaan epäasiallisimpana rangaistuksena pidettiin kotiloman "polttamista" tai viivyttämistä vaikkapa tervehtimisen laiminlyönnin vuoksi (Koskimaa 1996, 322–324).

[173] Sotavankien kurinpidossa raipparangaistus oli käytössä. – I luokan työpalvelusvelvollisia olivat ne, joiden omantunnon syistä sallittiin rauhan aikana suorittaa palvelusvelvollisuutensa työpalveluksena puolustuslaitoksessa tai valtion muussa laitoksessa; II luokan työpalvelusvelvollisia ne, jotka asevelvollisuuslain 36 §:n nojalla on määrätty erillään pidettäviksi ja käytettäviksi maanpuolustuksen etua tarkoittavaan työhön; ja III luokan työpalvelusvelvollisia asevelvollisuuslain 35 §:ssä tarkoitetut henkilöt, jotka ovat vailla kansalaisluottamusta tai todistajaksi kelpaamattomia tai syytteessä rikoksesta, josta voi seurata sanottu rangaistusseuraamus. (Asetus asevelvollisuuslain soveltamisesta 24.1.1941/82, 55 §.) Mainitun asevelvollisuuslain 36 §:n mukaan asevelvollinen, joka on ennen palvelukseen astumistaan tai sen jälkeen käyttäytynyt siten, että voidaan päätellä, ettei hän tahdo täyttää hänelle asevelvollisena tulevia velvollisuuksia, voidaan määrätä

II luokan työpalvelusvelvollisia, mikä asema heille määrättiin taannehtivasti.[174] Päämajan järjestelyosasto katsoi painavien syiden puhuvan raipparangaistusten puolesta, ja toivoi aloitekirjelmän mukaisesti, että niskuroivilta II luokan työpalvelusvelvollisilta voitaisiin "ottaa luulot pois". Ruumiinrangaistuksia ei kuitenkaan voitaisi saattaa käytäntöön vain asetusteitse, vaan vaadittaisiin sotaväen rikoslain muutosta. Järjestelyosaston arvion mukaan oli epävarmaa, tulisiko hanke saamaan lainsäätäjän hyväksymistä "edes nykyisissä sodanaikaisissa poikkeuksellisissa oloissa".[175]

Työpalvelusvelvolliset aiheuttivat edelleen huolta. Maaliskuussa 1943 eräs III luokan työpalvelusvelvollinen teki kirjallisen valituksen saamistaan lainvastaisista rangaistuksista. Asiaa tutkittaessa ilmeni, että kurin ylläpitämiseksi asianomaisessa linnoitusrakennuspataljoonassa oli koetettu saada aikaan ankara toverikuri. Niinpä esimerkiksi mikäli anastus ei selvinnyt, pataljoonan komentaja kovensi koko pataljoonan palvelusta. Toverikurin nimissä pahoinpitelemällä miehet sitten saivatkin anastukseen syyllisen ilmoittautumaan. Lisäksi karkuruutta yrittäneitä oli kahlehdittu painavaan lekaan ja esimiehet olivat kuulusteluissa antaneet ruumiillista kuritusta. Asian tutkinnan seurauksena syntyneissä asiakirjoissa ei puhuta laittomiin menettelyihin syyllistyneiden esimiesten rankaisemisesta, vaan lainsäädännön tiukentamisesta. Päämajalle lähettämässään kirjelmässä Maaselän ryhmän esikunta toivoi päällystön rankaisuvallan lisäämistä, jotta se "ei olosuhteiden pakosta joutuisi itse syyllistymään rangaistaviin tekoihin".[176] Lausunnossaan päämajan järjestelyosasto kiinnitti huomiota paitsi laittomien rankaisukeinojen käyttöön,

---

pidettäväksi muista joukoista erillään ja käytettäväksi maanpuolustuksen etua tarkoittavan työhön. (Laki asevelvollisuuslain muuttamisesta 24.1.1941/81.)

[174] Päämajan komento-osasto antoi heinäkuussa 1942 käskyn, jonka mukaan kyseiset "ryömäläiset" määrätään päivämäärällä 27.9.41 II luokan työpalvelusvelvollisiksi. Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2254/Kom.2/12/sal./3.7.1942, T 19198/6, SA.

[175] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3577/Järj.2/sal./6.10.1942, T 20104/8, SA. – Sotakoulutuksen ylitarkastajan sijainen, kenraaliluutnantti Siilasvuo kiinnitti tarkastuksessaan huomiota erääseen vaikeasti hoidettavaan koulutuskeskukseen. Siilasvuon tekemään ehdotukseen ruumiillisen rangaistuksen käyttämisestä päämaja huomautti sen olevan kiellettyä. Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 388/Kom.2/7/sal./9.2.1943, T 15790/2, SA.

[176] 5. Sotapoliisikomppania, K.D. n:o 1764/10 f/17.4.1943 ja siihen liittyvä kuulustelupöytäkirja ja Maaselän ryhmän esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 1525/X/8 c/26.4.1943, T 20105/2, SA. – Kurinpitoa ilmeisesti juuri kyseisessä linnoitusrakennuspataljoonassa on muistellut Väre (1990, 167). – Kovaotteisimmillaan toverikuri, jonka perinteinen muoto oli niin sanottu remmiapelli (joukkopahoinpitely sotilasvöillä), saattoi johtaa kuolemaan. Ote B. S. Schwindtin 9.12.1942 pitämästä esitelmästä, liite Päämajan kirjelmään n:o 21/Järj.2/2.1.1943, T 19199/2, SA.

myös kurin ja järjestyksen ylläpidon vaikeuteen III luokan työpalvelusvelvollisten joukossa.[177]

Päämajan komento-osasto teki nyt aloitteen, että kurinpidollisista syistä erityiseen muodostelmaan määrätyille työpalvelusvelvollisille voitaisiin määrätä rangaistukseksi ruumiillista kuritusta enintään 25 lyöntiä. Järjestelyosaston majuri Kekomäki kannatti periaatteessa hanketta, mutta katsoi olevan suuremmat mahdollisuudet saada se hyväksytyksi, jos tähdättäisiin vain väliaikaisen lain säätämiseen. Tätä varten luonnosteltiin järjestelyosastossa jo aloitekirjelmäkin lain muuttamiseksi. Siinä pidettiin muonan vähentämisen (vesileipärangaistus) ja ääritapauksessa ruumiillisen kurituksen ohella myös kahlehtimista karkaamisen estämiseksi tarpeellisena. Lainmuutoshanke näyttää kuitenkin kuivuneen kokoon.[178]

Kovana kurinpitäjänä tunnettu kenraaliluutnantti Paavo Talvela teki toukokuussa 1944 ylipäällikölle aloitteen ryhtymisestä toimenpiteisiin vihollisen puolelle loikanneiden omaisia vastaan. "Vaikkei muuta, voitaisiin joku heistä pidättää tutkintovankeuteen määräajaksi, ja jos osoittautuu, että asianomainen on täysin syytön, sittemmin vapauttaa. Joskin tämä ei olisi lain hengen mukaista, olisi se kuitenkin tarkoituksenmukaista taistelussamme, joka koskee kansamme elämää ja kuolemaa." Päämajan hallinnollisessa toimistossa laaditussa muistiossa todettiin ehdotuksen rikkovan "kaikkia Suomessa vanhastaan vallitsevia oikeusperiaatteita", ja että lainsäädännön muutoshankkeet ehdotettuun suuntaan tulisivat saamaan järkkymätöntä vastarintaa lainsäätäjän taholta. Muistiossa sen sijaan pohdittiin, että ulkomaille paennut karkuri tulisi julistaa menettämään Suomen kansalaisuuden, ja tällaisen henkilön omaisuus tulisi voida takavarikoida valtiolle.[179]

---

[177] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2274/Järj.2.sal./14.5.1943, T 20105/2, SA.

[178] Päämajan komento-osasto yleisesikunnan päällikölle 23.5.1943 ("Kurittomien ja..."); P.M. ("Olen edelleenkin sitä mieltä..."), majuri P. Kekomäki 3.9.1943 sekä päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston päiväämätön kirjelmäluonnos puolustus/oikeusministeriölle ("Hyvän kurin ja..."), päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 3424/Kom.2/29/sal./2.11.1943, T 20105/2, SA.

[179] II armeijakunnan komentaja 24.5.1944 Ylipäällikölle ja kenraaliluutnantti W. Hägglundille ja PM, joka koskee eräitä ehdotuksia..., eversti K. Vaala 10.6.1944 sekä päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 4133/Ttus.2/II a 4/sal./12.6.1944, T 20106/1, SA.

4 KUOLEMANRANGAISTUKSIA KOSKEVAT SÄÄNNÖKSET JA NIIDEN SOVELTAMISALA

4.1 YLEINEN SÄÄNNÖSTEN SOVELTUVUUS

4.1.1 Sotaväen rikoslain ja sotatuomioistuimia koskevien säännösten soveltamisala

Kuolemanrangaistusten kannalta keskeisessä asemassa sodan aikana oli sotaväen rikoslaki (SRL, 30.5.1919/71). Sitä sovellettiin luonnollisesti vakinaiseen sotaväkeen kuuluviin sotilaisiin (1 §:n 1 mom.). Soveltamisalaa koskevia säännöksiä oli myös 2–5 §:ssä; nekin koskivat enimmäkseen sotavoimiin kuuluvia henkilöitä, eikä niiden yksityiskohtainen käsittely tässä ole tarpeen.[1] Sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain (STL, 16.4.1920/93) 23 §:n 2 momentin 1 kohdan mukaan sotatuomioistuimen käsiteltäviksi kuuluvat sodan aikana syytteet palveluksessa olevan sotilaan tekemästä rikoksesta, "olipa teko sotilasrikos tai ei".[2]

---

[1] Ks. näiden säännösten tulkinnasta E. Hannula 1926 sekä Alkio 1942 ja 1944.

[2] Korkein oikeus katsoi, että kun rikoksen tekoaikana puolustusvoimiin kuuluneet eivät enää jutun ollessa vireillä yleisessä alioikeudessa olleet sotapalveluksessa eikä kyseessä ollut sotilasrikos, yleisen alioikeuden olisi pitänyt tutkia asia. Alioikeus oli katsonut, että asia kuului kenttäoikeudelle. (KKO 1942 II 47.) Tapauksessa KKO 1944 II 76 kysymyksessä oli palopäällikön huolimattomuus virkansa hoitamisessa. Kun hän oli tekoaikana ollut sotapalveluksessa ja edelleenkin oli siinä, asia kuului sotatuomioistuimeen. Jos kyseessä oli puolestaan sotilasrikos, ei palveluksesta vapautuminen siirtänyt asian käsittelyä yleiseen tuomioistuimeen: Kun syytetty oli ollut rikosten tekoaikana SRL:n alainen ja häntä oli myös syytetty sotilasrikoksesta, asia kuului kenttäoikeuden käsiteltäväksi, vaikka syytetty ei asian käsittelyaikana enää ollutkaan puolustusvoimissa. (KKO 1947 II 88.) Palveluksessa olleeseen rinnastettiin myös palvelukseen saapumatta jäänyt. Tapauksessa KKO 1944 I 5 oli kysymyksessä tilanne, jossa reserviläinen oli saanut käskyn saapua vakinaiseen palvelukseen, mutta ei noudattanut käskyä. Oliko hänen sen jälkeen sodan aikana tekemänsä rikos, joka ei ollut sotilasrikos, käsiteltävä yleisessä vai sotilastuomioistuimessa? Korkein oikeus katsoi, että tällainen rikos kuului sotatuomioistuimen

Tutkimusaiheen kannalta tärkeä säännös oli SRL:n 6 §:ssä. Sen 4.1.1940 hyväksytty (4/1940) sanamuoto oli seuraava:

> "Joka sodan tai kapinan aikana oleskelee liikekannalle saatetussa linnoituksessa taikka sotatoimialueeksi julistetulla alueella valtakunnassa tai sen ulkopuolella, tuomittakoon tämän lain mukaan, vaikka hän ei olekaan sen alainen, soveltamalla tämän lain ja yleisen lain rangaistusmääräyksiä, mikäli puolustusvoimain ylipäällikkö sanottuihin alueisiin tai joihinkin niiden osiin tahi joihinkin rikoksiin nähden on niin määrännyt."

Säännöksen alkuperäinen sanamuoto oli jonkin verran erilainen.[3] Periaate oli silti sama: säännöksen nojalla sen tarkoittamilla alueilla oleskelevat siviilit, sekä oman että vieraan maan kansalaiset, saattoivat joutua sotaväen rikoslain alaisiksi. Vastaavasti säädettiin oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana annetussa laissa (16.3.1940/93, 3 §) ylipäällikön voivan julistuksella määrätä, että puolustusvoimiin kuulumattoman henkilön sotatoimialueeksi julistetulla alueella tekemiä rikoksia koskevat syytteet on käsiteltävä sotatuomioistuimessa. Samaa tarkoittava säännös oli jo alkuperäisessä STL:ssä (23 §:n 2 mom:n 5 kohta).[4]

Puolustusvoimain ylipäällikkö, sotamarsalkka C. G. E. Mannerheim antoi tällaisen julistuksen talvisodan alkupäivinä, 6.12.1939. Siinä määriteltiin SRL:n 6 §:ssä tarkoitetuiksi rikoksiksi sotaväen rikoslain, eräiden yleisen rikoslain lukujen sekä kahdeksan muun säädöksen sisältämät rikokset.[5] Julistusta ei julkaistu asetuskokoelmassa, toisin kuin sen kumonnut julistus (6.5.1940/193).

Jatkosodan aikana ylipäällikkö Mannerheim antoi ensimmäisen SRL:n 6 §:n mukaisen julistuksensa 30.6.1941 (518/1941). Sotatuomioistuimissa tuomittaviksi määrättiin puolustusvoimiin kuulumattomat henkilöt, jotka teki-

---

käsiteltäviin. Sen sijaan kun sotapalveluksessa aikanaan ollut syytetty oli joutunut kärsimään vapausrangaistusta ja sieltä karattuaan tehnyt uusia rikoksia, hänen ei enää katsottu olleen sotapalveluksessa (KKO 1944 II 103). Sotatuomioistuimessa ei voitu myöskään käsitellä rikoksia, jotka syytetty oli tehnyt sen jälkeen kun hänet oli toistaiseksi vapautettu sotapalveluksesta (KKO 1948 II 335).

[3] Ks. E. Hannula 1926, 92–104.

[4] Ks. myös laki eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin (30.12.1941/916), 3 §.

[5] Julistus puolustusvoimiin kuulumattomien henkilöiden sotatoimialueella tekemien erinäisten rikosten rankaisemisesta, annettu joulukuun 6 päivänä 1939, T 13577/14, SA. – Eräässä muistiossa julistusta pidettiin sisällöltään liian ahtaana, koska siinä ei määrätty siviilien sotatoimialueella tekemiä valtio- ja maanpetoksia sotatuomioistuimessa käsiteltäviksi. P.M.-luonnos ("Se julistus, jonka..."), P.K. päiväyksettä, T 20104/2, SA.

vät valtakunnassa olevalla sotatoimialueella teon, josta on säädetty rangaistus yleisen rikoslain 11 ja 12 luvussa. Kyseiset luvut koskivat valtio- ja maanpetoksia. Seuraavan heinäkuun 10. päivänä annetulla julistuksella (543/1941) määrättiin sotatuomioistuimessa sotaväen rikoslain mukaan tuomittaviksi puolustusvoimiin kuulumattomat henkilöt, jotka olivat tehneet rikoksen valtakunnan ulkopuolella olevalla sotatoimialueella. Uskonto- ja aviorikokset rajattiin kuitenkin tämän julistuksen ulkopuolelle. Itsenäisyyspäivänä annettu julistus n:o 3 (6.12.1941/850) koski takaisin valloitettua ja valtakunnan yhteyteen palautettua tai Suomesta vuokrattuna ollutta aluetta (siis talvisodassa menetettyjä ja sen seurauksena vuokrattuja alueita). Lopuksi annettiin 1.2.1942 julistus n:o 4 (11/1942), joka koski uskonto- ja aviorikoksiakin valtakunnan ulkopuolella olevalla sotatoimialueella sekä valtakunnan yhteyteen palautetulla taikka Suomesta vuokrattuna olleella alueella, mikäli ne olivat sotilashallinnon alaisuudessa.[6] Julistukset 1, 2 ja 4 kumottiin 22.10.1944 (743/1944).[7]

Joulukuun 1939 ja kesäkuun 1941 julistuksissa tarkoitettu Suomen valtakunnassa oleva sotatoimialue käsitti läänin- ja poliisihallinnosta poikkeuksellisissa oloissa annetussa asetuksessa (13.10.1939/332) tarkoitetun sotilashallintoalueen. Kyseisen asetuksen (6 §:n 1 mom.) mukaan puolestaan valtioneuvosto määräsi alueen, jolla erityiset sotilaalliset toimenpiteet ovat välttämättömiä. Talvisodan aikana sotatoimialueeksi määrättiin pääosa Viipurin läänistä sekä kuntia Kuopion, Oulun ja Lapin lääneistä (VNp 2.12.1939/445). Myöhemmin sotatoimialuetta laajennettiin useasti, 14.12.1939 myös Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneihin, muun muassa Helsinkiin ja Turkuun (VNp 475/1939).[8]

Jatkosodan alkupäivinä sotatoimialueeksi määrättiin kuntia Uudenmaan, Turun ja Porin, Mikkelin, Kuopion, Oulun ja Lapin lääneistä sekä Ahvenanmaan maakunta ja Viipurin lääni kokonaisuudessaan (VNp 28.6.1941/504). Alue käsitti yli puolet valtakunnan alueesta.[9] Seuraavana itsenäisyyspäivänä määrättiin myös takaisin valloitettu ja valtakunnan yhteyteen palautettu alue sekä Suomesta vuokrattuna ollut alue sotatoimialueeksi (VNp 6.12.1941/

[6] Alkio (1945, 90–91) esittää seuraavan yhteenvedon: Julistuksen numero 4 jälkeen kaikkien valtakunnan ulkopuolella olevalla sotatoimialueella oleskelevien, puolustusvoimiin kuulumattomien henkilöiden siellä tekemiä rikoksia koskevien syytteiden käsitteleminen kuului kenttäoikeuksille, ja nämä henkilöt oli tuomittava sotaväen rikoslain mukaan sen ja yleisen lain rangaistussäännöksiä soveltamalla.

[7] Julistus n:o 3 oli tullut kumotuksi jo julistuksella n:o 4.

[8] Muita sotatoimialueen laajentamisia: VNp 8.1.1940/8, 18.1.1940/23, 12.3.1940/100. – Kuopion lääni käsitti tuolloin myös Pohjois-Karjalan.

[9] PM joka koskee sotilashallintoalueen laajentamista, kapteeni Rolf Franck 2.9.1944, T 13578/12, SA.

851). Seuraavan kerran sotatoimialue määriteltiin 9.9.1944 (VNp 618/1944, mm. Lapin lääni kokonaisuudessaan) ja 11.5.1945 (VNp 433/1945).

Tärkeä tämän tutkimuksen kannalta on SRL:n 7 §. Se kuului:

> "Sotavanki, vihollisen vakoilija, sekä sellainen ulkomaalainen, joka vieraiden valtojen käydessä sotaa, jossa Suomi on puolueeton, on tässä valtakunnassa pidätetty, on tekemästään rikoksesta niinikään tuomittava tämän lain mukaan, kun se rikoksen laatuun nähden on mahdollista."[10]

STL:n (23 §:n 2 mom:n 6 kohta) mukaan edellä mainittuja ulkomaalaisia koskevat syytteet käsitellään sota-aikana sotatuomioistuimissa, "sikäli kuin rikokseen voidaan sovelluttaa sotaväen rikoslakia".

Yhteenvetona voidaan esittää, että lainsäädännön muutosten ja annettujen julistusten jälkeen sotatuomioistuimissa tuomittiin tämän tutkimuksen kannalta keskeisinä ryhminä seuraavat:[11]

- suomalaiset sotilaat ja eräät heihin rinnastetut ryhmät kaikista rikoksista
- suomalaiset siviilit valtakunnassa olevalla sotatoimialueella tehdyistä valtio- ja maanpetosrikoksista
- sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset siviilit kaikista rikoksista, jotka oli tehty valtakunnan ulkopuolella olevalla sotatoimialueella taikka sellaisella valtakunnan yhteyteen palautetulla tai Suomesta vuokrattuna olleella alueella, joka oli sotilashallinnon alaisuudessa[12]
- Suomessa pidätetyt sotavangit ja vakoilijat, sikäli kuin SRL:n soveltaminen oli rikoksen laatuun nähden mahdollista.

Ylipäällikön aikaisemmat julistukset kumoava lokakuun 1944 julistus (743/1944) tuli voimaan 10.11.1944. Tuon ajankohdan jälkeen sotatuomioistuimissa ei voitu enää syyttää puolustusvoimiin kuulumattomia henkilöitä, mikäli syytettä heitä vastaan ei ollut jo pantu vireille tuollaisessa tuomioistuimessa. Puolustusvoimiin kuuluvien henkilöiden tekemät uskonto- ja aviorikoksetkin palasivat yleisten alioikeuksien käsiteltäviksi.[13]

---

[10] Ks. tarkemmin E. Hannula 1926, 104–121. Kuten Hannulan esityksestä selviää, "pidätetyllä" ulkomaalaisella tarkoitetaan internoitua.

[11] Luettelo ei siis kata aivan kaikkia sotatuomioistuimissa tuomittavia.

[12] Valtakunnan yhteyteen palautettu alue (talvisodassa menetetty Karjala) siirtyi sodan jatkuessa suureksi osaksi sotilashallinnosta siviilihallintoon. Esimerkiksi poliisi- ja järjestysasiat jäivät kuitenkin sotilashallinnon alaisuuteen. Ks. tuon alueen hallinnosta tarkemmin Honka 1972, 152–169; Virolainen 1989, 61–82, 184–193; Syrjö 1994b.

[13] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 8349/Järj.2/ 28.10.1944, T 20106/1, SA.

Sotaväen rikoslain ja sotatuomioistuimia koskevien säädösten soveltamisala oli siis jonkin verran mutkikas. Suurin osa vakavimmista rikoksista tuli kuitenkin sotatuomioistuinten käsiteltäviksi, joten myös miltei kaikki kuolemanrangaistukset tuomittiin sotatuomioistuimissa. Vakavimmista rikoksista vain suomalaisten siviilien tekemät henkirikokset sekä muualla kuin sotatoimialueella tekemät valtio- ja maanpetokset jäivät yleisten alioikeuksien käsiteltäviksi.[14]

Jatkosodan jo lähestyessä loppuaan päämajan oikeudenhoitotoimisto ehdotti sotatoimialueen laajentamista koko maan käsittäväksi. Tavoite oli saada kaikki siviilien tekemät valtio- ja maanpetosrikokset sotatuomioistuinten käsiteltäviksi. "– – on nykyisen tilanteen aikana jollakin tavalla nurinkurista, että valtio- ja maanpetoksellinen toiminta tutkitaan ja tuomitaan joissa-

[14] Järjestelmä saattoi aiheuttaa yllätyksiä sitä soveltaville viranomaisillekin, kuten kävi Toivo Poutasen ja Leo Fredrikssonin tapauksessa. Miehet olivat mukana 1.9.1941 tehdyssä Lopella, lähellä Hunsalan asemaa olleen Vaskijoen rautatiesillan räjäytyksessä. Jutun tutkinut valtiollinen poliisi havaitsi, että jutun muut syytetyt olivat sotilaita, mutta Poutanen ja Fredriksson siviilejä, eikä Lopen pitäjä kuulunut sotatoimialueeseen. Valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Pankko kirjoitti päämajaan; kirjeessä katsottiin Poutasen ja Fredrikssonin maanpetoksellisen toiminnan tapahtuneen suurimmalta osaltaan sotatoimialueeseen kuuluvassa Helsingissä ja toivottiin, että päämaja määräisi, missä kenttäoikeudessa juttu kokonaisuudessaan on käsiteltävä. Kirjelmään liittyneessä epäviralliseemmässa kirjeessä Pankko vielä katsoi kuolemanrangaistuksen olevan ainoa mahdollinen. "Siltajuttu heitettynä avuttomana hovioikeuteen joutuisi ymmärrettävästi hakoteille. Eihän hovioikeus voisi korkeinta rangaistusta ajatellakaan jo sen täytäntöönpanon mahdottomuuden vuoksi." Valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 13435/21.11.1941 ja V.P. tohtori Kekomäelle 21.11.1941. EK-Valpo I, amp III G 1 n, KA. (Pankko arveli hovioikeudessa tuomittujen teloittamisen olevan mahdotonta todennäköisesti sen vuoksi, että yleisissä tuomioistuimissa tuomitut kuolemanrangaistukset olisi tuolloin tullut panna täytäntöön mestaamalla. Ks. jäljempänä luku 10.4.1.) Juttu otettiin kuitenkin Valpon toivoman Helsingin sijasta esille Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeudessa. Poutanen vaati asian siirtämistä siviilituomioistuimeen. Kenttäoikeus katsoi Poutasen ja Fredrikssonin siviileiksi, ja kun Lopen pitäjää ei ollut julistettu sotatoimialueeksi, juttu siirrettiin heidän osaltaan Turun hovioikeuteen. Jutussa syytettynä olleiden sotilashenkilöiden osalta kenttäoikeus ratkaisi asian. Hovioikeus tuomitsi aikanaan Poutasen kuolemanrangaistukseen, jonka korkein oikeus vahvisti; Fredrikssonin korkein oikeus tuomitsi elinkautiseen rangaistukseen. KKO n:o 624/233 V.D. 1942 (päätös 3.8.1942 n:o 3987), KA. – Muutama päivä ennen kenttäoikeuden tekemää päätöstä Poutasen ja Fredrikssonin asiassa sotaylioikeus oli tehnyt vastaavan ratkaisun toisessa jutussa. Päämaja tiedotti myöhemmin SYO:n päätöksestä kenttäoikeuksien puheenjohtajille ja virallisille syyttäjille, joten ilmeisesti se oli ennakkotapauksen luonteinen. Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3753/Järj.2/20.10.1942, T 20104/3, SA. Ks. myös KKO 1942 II 71, jossa oli kysymys siitä, missä tuomioistuimessa erään Hunsalan juttuun liittyneen syytetyn asia oli käsiteltävä.

kin osissa maata toisten periaatteiden mukaan kuin toisissa." Myös päämajan hallinnollisessa toimistossa puollettiin tehtyä aloitetta, joka ei kuitenkaan enää johtanut toimenpiteisiin.[15]

Sotaväen rikoslain ajallista soveltamista koski sen 159 §. Alkuperäisessä muodossaan se kuului seuraavasti:

> "Tämän lain säännökset, jotka koskevat sodan aikana tai sodassa tehtyjä rikoksia, ovat sovellettavat sellaisiin rikoksiin, jotka tehdään valtakunnan sotavoiman ollessa liikekannalle pantuna taikka sellaisella paikkakunnalla, jonka valtionpäämies on julistanut sotatilaan. Samat säännökset ovat myöskin sovellettavat sellaisissa joukoissa tehtyihin rikoksiin, joissa on puhjennut kapina, meteli tai salakapina, jos asianomainen päällikkö on joukkojen tiedoksi ilmoittanut, että mainitut säännökset ovat niin kauvan kun sellainen rikollinen liike kestää heihin nähden voimassa. Sama olkoon laki sotavankeihin nähden, joille asianomainen päällikkö on ilmoittanut, että sanotut säännökset ovat heihin sovellettavat."

Lailla 28.12.1940/798 lisättiin pykälään toinen momentti. Sen mukaan asetuksella voidaan määrätä, että valtakunnan sotavoiman ollessa liikekannalle pantuna tai sotatilan aikana tapahtuneisiin rikoksiin on, poiketen siitä, mitä 1 momentissa on säädetty, sovellettava rauhan aikana tehtyjä rikoksia koskevia säännöksiä.[16] Tuollainen asetus annettiin samana päivänä, ja kumottiin 23.6.1941. Lopputulos oli, että sotaväen rikoslain sodanaikaisia määräyksiä oli sovellettava rikoksiin, jotka oli tehty 30.11.1939 ja 30.11.1940 välisenä aikana ja 23.6.1941 alkaen.[17]

4.1.2 Sodankäyntiä koskevat kansainväliset oikeussäännöt

Sodankäyntiä koskevat kansainväliset oikeussäännöt sivuavat suomalaisia kuolemanrangaistuksia koskevia säännöksiä sikäli kuin kysymys on vakoilijoista, sotavangeista ja miehitettyjen alueiden asukkaista.

Haagin toisessa rauhankonferenssissa vuonna 1907 allekirjoitettiin useita sodankäyntiä koskevia kansainvälisiä sopimuksia. Keskeinen oli maaso-

---

[15] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 6467/Järj.2/sal./ 27.8.1944 ja PM joka koskee sotilashallintoalueen laajentamista, kapteeni Rolf Franck 2.9.1944, T 13578/12, SA.

[16] Samalla 1 momentin sanamuotoa hieman nykyaikaistettiin.

[17] Asetus sotaväen rikoslain rauhanaikaisten säännösten soveltamisesta eräissä tapauksissa, 28.12.1940/799. Asetus sotaväen rikoslain rauhanaikaisten säännösten soveltamisesta eräissä tapauksissa annetun asetuksen kumoamisesta, 23.6.1941/484. Palme 1941, 739–742.

dan lakeja ja tapoja koskeva neljäs yleissopimus ja varsinkin sen liite, maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö. Suomen liittyminen yleissopimuksiin oli voimassa 9.6.1922 lähtien.[18]

Sopimuksen johdannossa todettiin: "Kunnes täydellisempi sotalakikirja ehditään saattaa voimaan, korkeat sopimuksentekijät katsovat otolliseksi todeta, että niiden hyväksymiin säännöstelymääräyksiin sisältymättömissä tapauksissa väestö ja sodankävijät jäävät kansainvälisen oikeuden periaatteiden suojeluksen ja vallan alaisiksi, periaatteiden, jotka sellaisinaan ovat tuloksena sivistyskansojen kesken vakiintuneista tavoista, ihmisyyden laeista ja julkisen omantunnon vaatimuksista." Lausuma otti siten sen huomioon, että sodankäynnin kehittyminen voi tehdä sopimuksen tehottomaksi.[19] Lausumassa todetut "vakiintuneet tavat" viittaavat kansainväliseen tapaoikeuteen, ja siinä mainittuja "vaatimuksia" voidaan soveltaa silloinkin kun tapaoikeutta ei ole.[20]

Yleissopimuksen merkitystä rajoitti sen 2 artikla, jonka mukaan sopimukseen sisältyvät määräykset ovat sovellettavissa ainoastaan sopimusvaltojen kesken ja ainoastaan, jos sodankävijät ovat kaikki sopimuskumppaneita yleissopimuksessa (clausula si omnes). Kun tämä ehto ei täyttynyt kummassakaan maailmansodassa, Haagin sopimukset eivät niissä sitoneet edes niitä sodankävijöitä, jotka olivat sopimuksen hyväksyneet. Niitä oli kuitenkin yleensä noudatettava tavanomaisena oikeutena.[21] Toisen maailmansodan jälkeen pidetyssä Nürnbergin sotarikosoikeudenkäynnissä todettiin, että kyseinen Haagin neljäs yleissopimus oli voimassa tapaoikeutena. Sitä siis tuli noudattaa kaikkien niidenkin, jotka eivät olleet sopimukseen liittyneet.[22]

Maasotaohjesääntöä täydentävää Genèvessä vuonna 1929 laadittua sotavankeja koskevaa yleissopimusta Suomi ei ratifioinut, joskin allekirjoitti sen jo vuonna 1929.[23] Haagin sopimuksesta poiketen sopimuksessa säädettiin, että vaikkakaan sodan aikana jokin sodankävijä ei olisi osallistunut sopimukseen, se kuitenkin on velvoittava kaikkien sen sopijapuolina olevien sodankävijäin suhteen.[24] Eräässä toisen maailmansodan jälkeen pidetyssä sotarikosoi-

[18] SopS 11/1924. Asetus eräitten Haagin toisessa rauhankonferenssissa tehtyjen ja siellä 18 päivänä lokakuuta 1907 allekirjoitettujen kansainvälisten sopimusten voimaansaattamisesta (31.5.1924/192).

[19] Nieminen – Löppönen 1980, 50. (Niin sanottu Martensin klausuuli.)

[20] Näin tulkitsen Castrénin (1954, 59) esitystä.

[21] Björksten 1937, 347; Hakapää 1995, 391.

[22] Esim. Rosas 1976, 98; Nieminen – Löppönen 1980, 49–50; Rosén 1988, 23, 27; Clark 1997, 174; Sodan oikeussäännöt 1997, 5–6.

[23] Hanski 1990, 18–19.

[24] Björksten 1937, 212.

keudenkäynnissä katsottiin, että ainakin osa Genèven sopimuksen määräyksistä oli tapaoikeutena sitovaa.[25]

Tavanomaisen oikeuden merkitys sodankäynnissä oli esimerkiksi kansainvälisen oikeuden yleisesityksissä tunnustettu. Rafael Erichin vuodelta 1915 olevan yleisesityksen mukaan valtio, joka ei ole maasodan lakeja ja tapoja koskevaa yleissopimusta ratifioinut, pysyy suhteessaan muihin valtioihin yksinomaan johdannossa tarkoitettujen tavanomaisten oikeusperiaatteiden alaisena. Tästä ei kuitenkaan johdu suurta eroa velvoituksissa, koska Haagin sopimukset ovat hyvin suureksi osaksi omaksuneet ja vahvistaneet aikaisempia tavanomaisia oikeussääntöjä.[26] Vuodelta 1937 olevassa S. R. Björkstenin kansainvälisen oikeuden yleisesityksessä todetaan, että (ensimmäisessä) maailmansodassa Haagin sopimuksia oli yleensä noudatettava, koska ne vastasivat yleisesti tunnustettuja oikeusperiaatteita.[27]

Suomen yhtyminen Genèven sopimukseen oli ollut vireillä, mutta koska eräät sotaväen rikoslaissa olleet säännökset olivat ristiriidassa sopimuksen määräysten kanssa, asia sai raueta. Kun sotaväen rikoslakia ei ollut saatu uudistetuksi, ei sopimukseenkaan ollut yhdytty.[28] Ennen talvisotaa tehtyyn ulkoasiainministeriön tiedusteluun puolustusministeriö vastasi, ettei se pitänyt suotavana, että Suomi nyt yhtyisi sotavankien kohtelua koskevaan kansainväliseen sopimukseen.[29]

Professori Erik Castrén antoi lokakuussa 1945 lausunnon Haagin neljännen yleissopimuksen sitovuudesta. Kysymys tapaoikeudesta nousee siinä esille, mutta ei kovin laajasti.[30] Sota-aikana Castrén oli ollut ulkoasiainministeriön neuvotteleva virkamies, joten hän ei ollut ulkopuolinen tapahtumien tarkastelija.

Lausunnossa todettiin olevan ainakin epävarmaa, aikooko Neuvostoliitto noudattaa sopimuksia, joihin Venäjä oli sitoutunut, joten jokainen sopimus vaatii erityistä tarkastelua. Castrén huomautti Suomen ulkoasiainministeriön käsityksenä ennen sotaa ilmeisesti olleen, etteivät Haagin sopimukset olleet sovellettavissa Neuvostoliittoon nähden. Neuvostoliitto ei lausunnon

---

[25] Rosas 1976, 98–99; Hanski 1990, 20–22.

[26] Erich 1915, 357–358.

[27] Björksten 1937, 347.

[28] Päiväämätön ja allekirjoittamaton P.M. ("Päämajan ulkoasiainministeriöstä..."), T 19653/6, SA.

[29] Ulkoasiainministeriön kirjelmä n:o 32543/23.9.1939 ja puolustusministeriön kirjelmä n:o K. 10845/1939/11.10.1939, T 19653/6, SA.

[30] Nürnbergin ensimmäinen sotarikosoikeudenkäynti alkoi marraskuussa 1945. Siellä esitetty ei siis ehtinyt vaikuttaa Castrénin lausuntoon.

mukaan tiettävästi ollut määritellyt selvästi kantaansa Haagin sopimuksiin. Vuonna 1941 Punaisen Ristin kansainvälinen komitea tiedusteli Neuvostoliitolta, olisiko se ollut suostuvainen vastavuoroisuuden edellytyksellä soveltamaan sotavankeja koskevassa tietojen vaihdossa Genèven vuoden 1929 sotavankisopimusta, vaikkei ollutkaan sitä ratifioinut. Neuvostoliitto vastasi kielteisesti ilmoittaen kuitenkin olevansa valmis toimimaan tässä Haagin IV yleissopimuksen pohjalla. "Kun ei vastauksen tarkka sanamuoto ole täällä tiedossa, on vaikea sanoa, tarkoittiko Neuvostoliitto, että se aikoi noudattaa sanottua yleissopimusta myös muissa kohdissa", kirjoittaa Castrén. Kuitenkaan käytännössä Neuvostoliitto ei antanut tietoja sotavangeista, toisin kuin Suomi. Vastavuoroisuus ei siis toteutunut. Näin ollen Castrén toteaa, että Haagin IV yleissopimus ohjesääntöineen tuskin saattoi velvoittaa Suomeakaan mainitun sodan aikana sen suhteissa Neuvostoliittoon.

> "Vaikka katsottaisiin, että Neuvostoliitto entisen Venäjän seuraajavaltiona on muodollisesti sidottu mainittuun sopimukseen, edellyttävät kuitenkin yleensä kaikki kansainväliset sopimukset vastavuoroisuutta myös käytännössä, joten toinenkin sopimuspuoli vapautuu sopimusvelvoituksistaan, jos on ilmeistä, ettei toinen halua pitää itseään sidottuna. – – Eri asia on, että sanottu Haagin sopimus sisältää suurelta osalta sellaisia normeja, jotka ovat voimassa jo tavanomaisen oikeuden perusteella, mutta tällöinkin lienee kohtuullista, että vaaditaan vastavuoroisuutta."[31]

Raija Hanskin mielestä sodan aikana pääpaino oli sopimuksissa, ei tapaoikeudessa. Ei Suomi eikä Neuvostoliitto näytä kiinnittäneen sodassa juuri huomiota Haagin neljännen yleissopimuksen mahdolliseen sitovuuteen tapaoikeutena. Myös vastavuoroisuusperiaatetta korostettiin.[32] Suomen liittyminen Haagin vuoden 1907 sopimuksiin oli tehty vastavuoroisuusehdoin. Valtaosa sopimusten säännöksistä oli luonteeltaan vastavuoroisuutta edellyttävää: sotaakäyvä valtio oli velvollinen noudattamaan säännöstä vain jos vihollinenkin teki niin.[33]

Lukuisista sodanaikaista asiakirjoista ilmenee, että Suomi ei katsonut olevansa sinänsä velvollinen noudattamaan sotavankien kohtelussa Haagin so-

---

[31] Jäljennös professori Erik Castrénin lausunnosta 31.10.1945, liittyy Sv.leirien tutkimuskeskuksen kirjelmään n:o 10021/II/26/29.3.1946, OM, Hc 11, KA.

[32] Hanski 1990, 15, 1992, 100.

[33] Osa Haagin sopimusten säännöksistä oli kuitenkin Hannikaisen (1992, 37) mukaan luonteeltaan ehdottomia, jolloin niitä tuli noudattaa vaatimatta vastavuoroisuutta. Genèven vuoden 1929 sotavankisopimuksessa vastavuoroisuus ei enää ollut lähtökohta (Hannikainen 1988, 652).

pimusta, joskin argumentit tämän kannan tueksi vaihtelivat. Vaikkei asia ilmeisesti tullutkaan muissa yhteyksissä pohdittavaksi, voitaneen arvioida, ettei Suomen katsottu olevan muissakaan kuin sotavankeja koskevissa menettelyissä Haagin sopimuksen sitoma. Kuitenkin sopimusta pyrittiin soveltuvin osin noudattamaan.[34]

---

[34] Jatkosodan alettua annettiin käsky sotavankien käsittelystä. Sen mukaan se, ettei Neuvostoliitto ole yhtynyt Haagin neljänteen yleissopimukseen, vapauttaa Suomen noudattamasta sopimuksen "m.m. sotavankien kohtelua koskevia määräyksiä Neuvostoliittoon ja sen kansalaisiin nähden". Sopimusta oli kuitenkin soveltuvin kohdin noudatettava käskyssä tarkemmin määrätyin tavoin. Käsky sotavankien käsittelystä. Päämajan kirjelmä n:o 106/Järj.2/sal./29.6.1941, T 19653/5, SA. – Myöhemmin laadittua sotavankien kurinpitosääntöä varten päämajan juristi, kapteeni Paavo Kekomäki pohti kysymykseen tulevia kansainvälisiä oikeuslähteitä. Koska Neuvostoliitto ei ollut yhtynyt Haagin sopimukseen ja ei Suomi eikä Neuvostoliitto Genèven sopimukseen, Kekomäki katsoi, ettei Suomi ollut velvollinen noudattamaan kummankaan sopimuksen määräyksiä. Muistiossaan hän silti tarkasteli kurinpito-ohjesääntöä näitä sopimuksia vasten. Vankien ruumiillisen kurittamisen hän katsoi olevan asianmukaista siitäkin huolimatta, ettei se ole kansainvälisten sopimusten mukaista. Tätä Kekomäki perusteli talvisodan sotavankileireillä ilmenneillä kurinpitovaikeuksilla kuritusmahdollisuuden puuttuessa ja venäläisen sotavankiaineksen laadulla. Lisäksi hän viittasi sotaväen järjestyssäännön määräykseen voimakeinojen käytöstä ja jo olemassa olevaan mahdollisuuteen kurittaa rikosvankeja ja pakkotyölaitokseen määrättyjä irtolaisia. P.M. sotavankien kurinpitosääntöehdotuksesta, kapt. P. Kekomäki 9.7.1941, T 19653/5, ks. myös: Sotavankileirien kurinpitosääntö. Päämajan kirjelmä n:o 258/Järj.2/sal./9.7.1941, T 19653/5, SA. Mikkola (1976, 145–146) arvostelee Kekomäen kantaa huomauttaen olevan väärin ja haettua soveltaa rikosvankeja ja irtolaisia koskeneita lainkohtia sotavankeihin. – Vuonna 1943 kolmihenkinen komitea pohti sotavankileirien kurinpitosäännön tarkistamista. Komitean muistiossa todettiin, että sodan alussa Neuvostoliitto oli ilmoittanut noudattavansa Haagin sopimuksen määräyksiä. Kun se ei kuitenkaan ollut niitä noudattanut, oli vastavuoroisuusperiaatteen nojalla selvää, ettei sopimus sitonut Suomeakaan. Silti oli inhimillisistä syistä katsottu, että venäläisiä sotavankeja tulisi kohdella Haagin sopimuksen mukaisesti. Muistion mukaan ruumiinrangaistusta ei voitane pitää kansainvälisen säännöstön vastaisena, ja se oli muutenkin välttämätön. Muistio sotavankileirien kurinpitosäännön tarkistamisesta, kenraalimajuri S. Isakson ym. 25.8.1943, T 19657/F 26, SA. Ks. myös sotavankiupseereiden palkkausta koskeva P.M. ("Kansainvälisessä oikeudessa..."), Inge Pipping 25.8.1943, T 19657/F 26, SA. Siinäkin todetaan, että Neuvostoliito ei ole käytännössä noudattanut Haagin sopimusta, joten se ei sido Suomeakaan. – Sodan jälkeen, marraskuussa 1944 laadittiin sotavankileirien tutkimuskeskuksen käyttöön vankien hyvää kohtelua painottava muistio jatkosodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta. Siinä todettiin, että Suomelta ei olisi voitu vaatia Haagin sopimuksen mukaista sotavankien kohtelua, koska Neuvostoliitto ei ollut sopimukseen liittynyt. Siitä huolimatta sotavankeja kohdeltiin muistion mukaan kaikkia sotaakäyviä sitoviksi tarkoitettujen kansainvälisten määräysten mukaisesti. Muistio "Huomioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä vv. 1941–44 käydyn sodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta", liittyy päämajan sotavankiko-

Uudemmissa kannanotoissa korostuu tapaoikeuden merkitys eri lailla kuin sota-aikaisissa arvioissa. Tämä on luonnollista, koska tapaoikeuden merkitys sai vahvistusta Nürnbergin sotarikosoikeudenkäynnissä.

Sopimusten sitovuutta Suomen ja Neuvostoliiton välisissä sodissa on arvioinut varsinkin Raija Hanski. Hän on ottanut sitovuuden mahdollisena rajoituksena huomioon sen, että Haagin sopimukseen sitoutunut valtio ei ollut Neuvostoliitto, vaan sen edeltäjä Venäjä. Samoin hän on tarkastellut clausula si omnes -sääntöä. Vaikka katsottaisiinkin, että sekä Suomi että Neuvostoliitto olisivat olleet Haagin sopimuksen osapuolia, myös siinä omaksuttu clausula si omnes -sääntö vähensi sen nimenomaista sitovuutta. Koska talvisota oli kahdenvälinen sota, on Haagin sopimuksen katsottava Hanskin mukaan olleen talvisodassa Suomea ja Neuvostoliittoa sitova mahdollisesti sopimuksena ja joka tapauksessa tapaoikeutena. Jatkosodassa sopimus oli sitova vain tapaoikeutena. Ainakin eräiden sotavankeja koskevan Genèven sopimuksen määräysten on puolestaan katsottava olleen sitovia tapaoikeutena.[35]

4.2 KESKEISET RANGAISTUSSÄÄNNÖKSET

4.2.1 Vakoilu

Kuolemanrangaistusten tuomitsemisen kannalta keskeinen rangaistussäännös oli SRL:n 67 §:ssä. Se kuului alkuperäisessä muodossaan seuraavasti:

> "Jos joku, joka ei ole sotilas, antautuu vihollisen vakoilijaksi, tuomittakoon kuolemanrangaistukseen tahi kuritushuoneeseen elinkaudeksi.
>
> Ulkomaalaista, joka kuuluu sotaa käyvän[36] vihollisosastoon, pidettäköön vakoilijana, jos hän salaa tai valesyyllä sotaväen toiminta-alueella hankkii tai koettaa hankkia tietoja ilmoittaakseen ne viholliselle; älköön häntä kuitenkaan tuomittako rangaistukseen muusta vakoilusta kuin siitä, mistä hänet tavataan."

Erkki Hannulan mukaan ensimmäinen momentti tarkoittaa ulkomaalaisia, jotka eivät kuitenkaan ole vihollisjoukkojen sotilaita. Toinen momentti

---

mentajan esikunnan kirjelmään n:o 8052/Sv.1/sal./16.11.1944, T 19657/F 26, SA. Paavo Alkio mainitsi sodan jälkeen sotaylituomarina ollessaan erään sotavankeihin kohdistuneita rikoksia käsittelevän jutun yhteydessä yleiseksi käsitykseksi sen, ettei Haagin sopimus sitonut Suomea, koska Venäjä katsoi itse olevansa sopimuksen ulkopuolella (Alkio XXVI, 16.2.1945).

[35] Ks. tarkemmin Hanski 1990, 15–24 ja Rosén 1998, 100–101.

[36] Kuten E. Hannula (1926, 115) on huomauttanut, kysymyksessä oli ilmeisesti sanamuodon virhe: pitää olla "sotaa käyvään vihollisosastoon". Vuonna 1941 toteutuneessa pykälän muutoksessa (680/1941) tämä korjaus tehtiinkin.

koskee taas vihollisen sotilaita, jotka tekonsa vuoksi menettävät oikeuden tulla kohdelluksi sodankävijänä tai sotavankina.[37]

Pääsääntö olikin, että SRL:n vakoilusäännös koski ulkomaalaisia ja vakoiluun syyllistyneet suomalaiset tuomittiin maanpetoksesta (siviilit) tai sotapetoksesta (sotilaat). Tuomioistuimen ratkaisut silloin, kun vakoilija oli Neuvostoliitossa pitkään ollut henkilö, joka silti oli edelleen Suomen kansalainen, olivat kuitenkin horjuvia.

Heikki Lampinen oli jo vuonna 1932 mennyt salateitse Neuvostoliittoon, mutta oli edelleen Suomen kansalainen. Lampinen lähetettiin jatkosodan alkuvaiheessa Suomeen. Kenttäoikeus sovelsi kahta lakia tuomiten Lampisen erikseen rikoslain mukaisesta maanpetoksesta ja erikseen sotaväen rikoslain mukaisesta vakoilusta. SYO:n päätös tuntuu johdonmukaisemmalta, kun se ei soveltanut lainkaan SRL:ää, vaan katsoi Lampisen syyllistyneen maanpetokseen.[38] Myös vuonna 1932 Neuvostoliittoon mennyt Valde Pajunen lähetettiin vakoilijana Suomeen marraskuussa 1942. Pajunen sanoi olevansa edelleen Suomen kansalainen ja nimenomaan kiisti saaneensa Neuvostoliiton kansalaisuutta, joskin eräs kuulusteltu väitti Pajusen olleen Neuvostoliiton kansalainen. Hänet tuomittiin kuitenkin sekä kenttä- että sotaylioikeudessa vakoilusta, vaikka asiakirjoista päätellen häntä käsiteltiin Suomen kansalaisena. SYO:n päätös on siis Lampisen tapauksessa omaksutun vastainen.[39] Kenttä- ja pikaoikeuksien päätökset olivat vielä kirjavampia.[40]

SRL:n 67 §:n toisen momentin säännös oli Haagin maasotaohjesäännön mukainen.

---

[37] E. Hannula 1926, 114–121.

[38] SYO 1941 n:o 287 (päätös 20.8.1941 n:o 337, Lampinen), SA.

[39] SYO 1943 n:o 401 (päätös 6.4.1943 n:o 376, Pajunen), SA. – Pajunen tuomittiin elinkautiseen, joten aikanaan hänen kansalaisuusasiaansa mietittiin uudelleen. Riihimäen keskusvankila pyysi vuonna 1944 Valpolta tietoja Pajusen kansalaisuudesta. Valpon 14.6.1944 päivätyn korttimerkinnän mukaan Pajunen onkin tullut otetuksi neuvostokansalaiseksi "ja katsotaan nyt ulkomaalaiseksi täällä". Sen mukaisesti Pajunen luovutettiin sodan jälkeen Neuvostoliittoon. EK-Valpo, Valde Samuel Pajusen henkilökortti, KA.

[40] Vuonna 1932 Neuvostoliittoon menneitä oli myös Otto Hiltunen, joka kenttäoikeuden mukaan oli edelleen Suomen kansalainen. Hänet tuomittiin kuitenkin sotaväen rikoslain mukaisesti vakoilusta. 8.D:n KeO 7.8.1941, § 51 (Hiltunen), SA. Talvisodassa toiminut Pohjois-Suomen ryhmän pikaoikeus tuomitsi aivan lyhyen aikaa Neuvostoliiton puolella olleita ja Suomen puolelle palanneita suomussalmelaisia vakoilusta. Ainakin tässä tapauksessa tuntuu, että maanpetos olisi ollut oikeampi rikosnimike. Talvisodan käytäntö saattoi kuitenkin ymmärrettävistä syistä olla vielä vakiintumatonta. Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan (tai Rajaesikunnan) pikaoikeus 7.1.1940, § 1 (E. Kinnunen), § 2 (Venäläinen), 16.1.1940 (E. ja J. Kyllönen), 26.1.1940 (K. Kyllönen ja S. Kinnunen), T 19006, SA.

Ohjesäännön artiklat 29–31 kuuluivat seuraavasti:

"Vakoilijana saa pitää ainoastaan sellaista henkilöä, joka, toimien salaa tai väärillä tekosyillä kerää tai koettaa kerätä tietoja sodankävijän toiminta-alueelta, aikoen antaa ne vastapuolelle.

Sotilashenkilöitä, jotka ilman valepukua ovat tunkeutuneet vihollisen armeijan toiminta-alueelle hankkiakseen tietoja, ei siis pidetä vakoilijoina. Samoin ei pidetä vakoilijoina sotilas- ja siviilihenkilöitä, joille on annettu tehtäväksi lähettää sanomia joko heidän omalle armeijalleen tai vihollisarmeijalle, kun he suorittavat tehtävänsä julkisesti. – – "[41]

"Vakoilijaa, joka tavataan verekseltä, ei saa rangaista ilman edelläkäypää tuomiota."

"Vakoilijaa, joka päästyään palaamaan siihen armeijaan, johon hän kuuluu, myöhemmin joutuu vihollisen vangiksi, kohdellaan sotavankina, eikä hän ole vastuunalainen aikaisemmasta vakoilutoiminnastaan."

Lisäksi syksyllä 1941 lisättiin 67 §:ään 3 momentti (19.9.1941/680):[42]

"Samaan rangaistukseen kuin vakooja tuomittakoon sekin, joka, kuuluen sotaa käyvään vihollisosastoon, salaa tai valesyyllä tulee tai jättäytyy maahan taikka valtakunnan ulkopuolella olevalle sotatoimialueelle tehdäkseen 53 §:ssä tarkoitetun teon."

4.2.2 Sotapetos

Sotapetosta koskeva SRL:n 53 § oli kovin yksityiskohtainen. Sitä ei ole syytä esittää kokonaisuudessaan, vaan eräitä tärkeimpiä alakohtia.

"Joka auttaakseen tai suosiakseen vihollista taikka tuottaakseen vahinkoa valtakunnan tai liittovallan joukoille:
a) saattaa vihollisen valtaan sotaväkeä, kaupungin, sataman, linnoituksen tai muun puolustuspaikan, sotalaivan tai muun aluksen, lentovälineen tai muita sotaväelle tarpeellisia kulkuneuvoja, sotakassan, aseita tai muita sotavälineitä, sotatarpeita, ruokavaroja tai muuta senkaltaista, tahi hävittää tai turmelee jotain sellaista tai muuta, mikä on tarkoitettu sotaväen tarpeeksi, taikka vahingoittaa vesijohtoa, patoa, sähkölennätintä, puhelinta, rautatietä, siltaa, lauttaa, loistoa, merimerkkiä, meriviittaa tai muuta senkaltaista; – –

[41] Periaate tuntuu olleen vakiintunut jo aiemmin, esimerkiksi vuoden 1886 rikoslakia Suomen sotaväkeä varten kommentoitiin seuraavasti: "Fiendens krigsmän, som inträgt inom truppens linier i afseende å rekognoscering, pläga ej behandlas såsom spioner, derest de icke genom förnekande eller döljande af sin militära egenskap bryta emot krigsbruk." (Idestam – Sulin 1886, 48.)

[42] Lisäystä käsitellään jäljempänä luvussa 8.1.4.

c) viholliselle ilmaisee sotavoiman suuruuden, tilan, aseman tai liikkeitä, tai niistä tehdyn päätöksen, tahi antaa tiedon hyökkäys- tai puolustusvälineistä, taikka antaa sille kartan, piirustuksen tai muun puolustuslaitosta, satamaa, kulkuväylää tai tietä koskevan tiedon;
d) oppaana tai vakoilijana eksyttää joukon tai aluksen tai osoittaa muuta uskottomuutta, tahi antautuu viholliselle oppaaksi tai vakoilijaksi tahi sille hankkii oppaan tai vakoilijan, taikka auttaa, suojelee tai kätkee vihollisen vakoilijaa; – – sekä
l) auttaa sotavankia pääsemään vapaaksi;
rangaistakoon sotapetoksesta kuolemanrangaistuksella taikka kuritushuoneella elinkaudeksi tai vähintään neljäksi ja enintään kahdeksitoista vuodeksi ja menettäköön kansalaisluottamuksensa.

Yritys on rangaistava."

Erkki Hannulan tulkinnan mukaan SRL:n 53 § koski kaikkia sotaväen rikoslain alaisia Suomen kansalaisia. Ulkomaalaisiin hän katsoi säännöksen soveltuvan silloin, "kun he valtakunnan ulkopuolella julkisesti eli asianomaisella luvalla oleskelevat SRL 6 §:ssä mainituissa paikoissa".[43] Sotaväen rikoslakia uudistamaan asetettu komitea tulkitsi, että 53 §:n 1 momentin d-kohdassa mainittu tapaus tarkoittanee lähinnä Suomen kansalaisia sekä ulkomaalaisia, jotka mainitaan rikoslain 12 luvun 4 §:ssä, mikäli he ovat sotaväen rikoslain alaisia.[44] Rikoslain 12 luvun 4 § puolestaan koski sodan aikana Suomeen jääneen tai Suomen palveluksessa olevan ulkomaalaisen tekemää maanpetosta.

Talvisodan aikana ja jatkosodan alkukuukausina vakoilun, sotapetoksen ja maanpetoksen soveltamisalat eivät käytännössä olleet selkeät, vaan tulkinnoissa oli horjuvuutta. Esimerkiksi SRL:n vakoilusäännöksen täydentämiseen liittyvässä päämajan kirjelmässä ja sen mukaisessa hallituksen esityksessä katsottiin, että siltojen tai vastaavien räjäyttäminen tai muut tuhotyöt olivat rangaistavissa SRL:n 53 §:n mukaan sotapetoksena, kun tuhoamistyö oli suoritettu, tai sotapetoksen yrityksenä, milloin tuhoamisyritys oli tapahtunut.[45]

Lopulta sotaylioikeus asettui Hannulan tulkinnan kannalle. Se katsoi lokakuussa 1942 antamassaan päätöksessä vakoilutarkoituksessa sotatoimialueelle saapuneen ulkomaalaisen olleen sellainen, johon ei voitu soveltaa lain säännöksiä sotapetoksesta. Syytetty tuomittiinkin vain vakoilusta.[46]

---

[43] E. Hannula 1926, 114–118. SRL:n 6 §:n sisältöä on selvitetty edellä.

[44] KM 1936:8, 150.

[45] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 541/Järj.2/1.8.1941, T 20104/2, SA sekä HE 77/1941 vp.

[46] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 567/Järj.2/7.2.1943

Sotaylioikeuden ennakkopäätöksen jälkeen Neuvostoliiton kansalaisia tuomittiin sotapetoksesta vain silloin, kun kysymys oli Suomen valtaamalla alueella asuneesta väestöstä, joka avusti alueelle tulleita partisaaneja ja vakoilijoita. Sotaylioikeus vahvisti useissa tällaisissa tapauksissa sotapetoksen käytön rikosnimikkeenä.[47]

Vakiintuneelta vaikuttaa käytäntö, että sotapetossäännöksiä sovellettiin suomalaisten sotilashenkilöiden tekemiin maanpetoksellisiin toimiin, mutta suomalaiset siviilihenkilöt tuomittiin vastaavista teoista kenttäoikeuksissakin maanpetossäännösten perusteella.[48] Sotapetoksesta kuolemaan tuomituista suomalaisista sotilaista vain osa oli "tavallisessa" palveluksessa olleita sotilaita; sotapetoksesta kun tuomittiin myös palvelukseen saapumatta jääneitä sotilaita sekä niin sanotussa Pärmin pataljoonassa palvelleita ja sieltä kohta rintamalle jouduttuaan vihollisen puolelle loikanneita sotilaita.[49]

Sotapetokseen nähden läheisestä rikoksesta säädettiin SRL:n 52 §:ssä: vihollisen puolelle karannut sotilas voitiin tuomita kuolemaan, samoin sotavangiksi joutunut, joka astui vihollisen sotaväen riveihin.

---

ja siihen liittyvä sotaylioikeuden päätös 13.10.1942, T 19199/2, SA. – Kysymys tuli esille myös vuonna 1943 pidetyssä sotatuomarikokouksessa, jossa sotatuomari Heikki Tauleri katsoi 53 §:n koskevan kaikkia; sotaylituomari Sakari Sohlberg totesi SYO:n asettuneen sille kannalle, että 53 §:ää ei voida soveltaa ulkomaalaiseen. Helsingissä 10.–11.6.1943 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 42–43, T 19199/2, SA. Vuonna 1944 pidetyssä sotatuomarikokouksessa alustanut sotatuomari Eero Luutonen katsoi SRL:n 53 §:n soveltuvan suomalaisiin ja 67 §:n ulkomaalaisiin, koska 67 §:n nojalla rangaistukseen tuomittu ei menetä kansalaisluottamustaan, mutta 53 §:n nojalla tuomittu menettää. Äänislinnassa 15.–16.6.1944 pidetyn yleisen sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 12–13, T 9729/18, SA.

[47] SYO 1942 n:ot 1737, 1741 (päätös 3.12.1942 n:o 1422, Maksimova); SYO 1943 n:o 565 (päätös 12.4.1943 n:o 408, Andronov ym.); SYO 1943 n:ot 900–903 (päätös 30.6.1943 n:o 715, Sukelov ym.); SYO 1943 n:o 997 (päätös 7.7.1943 n:o 747, Luzgin) ja SYO 1944 n:ot 491, 492 (päätös 22.3.1944 n:o 531, Potanin), SA. – Vuoden 1944 sotatuomarikokouksessa sotatuomari B. C. Carlson kuitenkin katsoi, että sotapetospykäliä ei voitaisi soveltaa Itä-Karjalan paikalliseen väestöön, vaan heidän osaltaan tulisi useimmiten kysymykseen avunanto SRL:n 67 §:n rikokseen. Äänislinnassa 15.–16.6.1944 pidetyn yleisen sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 13, T 9729/18, SA.

[48] Näin totesivat menetelleensä eräät sotatuomarit (Äänislinnassa 15.–16.6.1944 pidetyn yleisen sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 13, T 9729/18, SA), ja käytäntö tuntuu tämän tutkimuksen aineiston perusteella yleisestikin noudatetulta.

[49] Ks. Pärmin pataljoonalaisista edellä luku 3.3.2.

4.2.3 Valtio- ja maanpetos

Valtiopetosta koskevassa rikoslain 11 luvussa oli kuolemanrangaistuksen uhka asetettu sille, joka surmaa "Keisarin ja Suuriruhtinaan" taikka sitä yrittää. Suomen itsenäistymisen jälkeen tieteisopissa vakiintui käsitys, että säännös ei sovellu tasavallan presidenttiin.[50]

Sen sijaan käytännössäkin sovellettiin maanpetosta koskevan rikoslain 12 luvun kuolemanrangaistusuhan sisältävää 2 §:n säännöstä. Sitä muutettiin jatkosodan aikana, 20.8.1942 annetulla lailla (683/1942). Alkuperäisessä muodossaan rangaistussäännös koski Suomen kansalaista, "joka, sittenkun sota on julistettu tahi alkanut, vihollisen eduksi tahallansa – –" Vuoden 1942 uudistus laajensi säännöksen soveltamisalaa koskemaan Suomen kansalaista, "joka valtakunnan jouduttua sotaan tai sodan sitä uhatessa vihollisen eduksi taikka Suomen tai sen liittolaisen vahingoksi tahallansa – –"

Säännös oli sekä alkuperäisessä muodossaan että vuonna 1942 uudistettuna hyvin kasuistinen. Vuonna 1942 säädetyssä 1 kohdassa säädettiin rangaistus muun muassa sille, joka

- saattaa vihollisen valtaan, hävittää tai turmelee sotaväkeä, kaupungin, linnoituksen, sotaväelle tarpeellisia kulkuneuvoja, sotatarvikkeita jne.
- vahingoittaa teollisuuslaitosta, sähköjohtoa, tietä, rautatietä, siltaa jne.

2 kohta puolestaan koski esimerkiksi sitä, joka

- ilmaisee viholliselle puolustuslaitosta, kulkuväylää jne. koskevan tiedon taikka palvelee vihollista oppaana tai vakoojana
- auttaa, suojelee tai kätkee vihollisen vakoojaa
- auttaa sotavankia karkaamaan taikka suojelee tai kätkee karannutta sotavankia.

3 kohta koski muun muassa sitä, joka

- tekee aseellista vastarintaa Suomen tai sen liittolaisen sotavoimalle
- viettelee sotaväkeä karkaamaan, kapinaan tai muuhun uskottomuuteen.

Rangaistuksena tuli kysymykseen kuolemanrangaistus taikka kuritushuonetta elinkaudeksi tai vähintään kuudeksi vuodeksi. Kaikkiaan vuoden 1942 uudistus laajensi jonkin verran lainkohdan soveltamisalaa, sillä rangaistavia tekotapoja lueteltiin entistä enemmän. Tämä ei johtunut pelkästään jo saaduista sotakokemuksista, vaan uudistus perustui jo vuonna 1934 valmistu-

[50] Honkasalo 1962, 5–6.

neeseen lainvalmistelukunnan julkaisuun.[51] Esimerkiksi sotavangin avustaminen karkaamaan tai karanneen sotavangin suojelu tai kätkeminen tuli vasta uudistuksessa kuolemalla rangaistavaksi teoksi.

4.2.4 Kuuliaisuusrikokset

"Salakapinaa, kapinaa, yllyttelyä ja meteliä" koskevia rangaistussäännöksiä oli sotaväen rikoslain 10 luvussa ja "sotakuuliaisuuden rikkomista" koskevia rangaistussäännöksiä 11 luvussa. Kapina kuvattiin seuraavasti (92 §):

> "Jos sotilaat yhteisesti kieltäytyvät tottelemasta esimiehen käskyä tai uhaten yhteisesti käyttää väkivaltaa vastustavat sen toimeenpanoa taikka koettavat sellaisella uhkauksella pakottaa häntä jotakin tekemään tai jättämään tekemättä tai muuten yhdessä tehdä hänelle väkivaltaa hänen ollessaan palveluksessa tai hänen palveluksensa vuoksi – –"

Sodan aikana kapinasta saattoi seurata jokaiselle siihen osalliselle kuolemanrangaistus (94 §). Kuolemaan saatiin tuomita myös se, joka kieltäytyi sodan aikana täyttämästä esimiehen palveluksessa hänelle antamaa käskyä, "jos rikos on tehty vihollisen läheisyydessä tai merihädässä ja siitä on koitunut tuntuvaa vauriota sotavoimalle" (98 §).[52] Kuolemanrangaistus saattoi niin ikään seurata, jos joku sodan aikana vihollisen läheisyydessä tai merihädässä "väkivallalla tai väkivaltaa uhaten asettuu vastustamaan esimiehen virkatoimessa antaman käskyn tai määräyksen toimeenpanoa tai siten koettaa pakottaa häntä jotakin tekemään tai jättämään tekemättä" (99 §).[53] Saman suojan alaisia olivat myös vartiomiehet ja sotaväen poliisilaitokseen kuuluvat, jos heitä väkivaltaisesti vastustettiin (101 §).

---

[51] Lainvalmistelukunnan julkaisu 6/1934. – Vuoden 1942 uudistukseen liittyvässä hallituksen esityksessä (57/1942 vp.) 2 §:n sanamuodon muutoksia ei juuri perustella.

[52] Käskyltä edellytettiin tiettyä täsmällisyyttä, mikä ilmenee korkeimman oikeuden päätöksestä KKO 1940 II 120. Siinä ei ollut kysymys kuolemanrangaistuksesta. Arndt Pekurinen oli talvisodan aikana palvelukseen kutsuttuna kieltäytynyt kaikesta esimiestensä määräämästä työpalveluksesta. Korkein oikeus katsoi, että koska Pekurinen saamatta vielä esimieheltään mitään palvelusta koskevaa käskyä oli ilmoittanut esimiehelleen kieltäytyvänsä hänelle määrättävästä työpalveluksesta, hän ei ollut syyllistynyt kieltäytymiseen täyttämästä käskyä (mistä sotaylioikeus oli tuominnut), vaan palvelusvelvollisuuden täyttämättä jättämiseen.

[53] 99 § muuttui hieman keväällä 1944 (10.3.1944/155), mutta kuolemanrangaistuksen uhka ei tuolloin muuttunut.

4.2.5 Sotilaskarkuruus

4.2.5.1 Lainsäädäntö ja ohjeet ennen 4.7.1944

Sotilaskarkuruudeksi voidaan kutsua sekä pelkuruutena että karkaamisena rangaistavia tekoja. Pelkuruutta koskevat rangaistussäännökset olivat SRL:n 7 luvussa, samassa luvussa jossa säädettiin esimerkiksi sotapetoksesta. Alkuperäisen SRL:n mukaan pelkuruudesta pakenemisesta "taistelussa tai sellaisen ollessa tulossa" oli enimmäisrangaistuksena kuuden vuoden kuritushuonetuomio. Jos pakenemisesta oli erittäin haitallinen seuraus sotatoimille, enimmäisrangaistus oli kymmenen vuotta kuritushuonetta. (71 §.) Kuolemanrangaistus uhkasi kuitenkin sitä, joka pelkuruudesta taistelussa paetessaan "samalla sanoin tai merkein viettelee toista pakenemaan" (70 §).

Karkaamisesta ja luvattomasta poisjäämisestä palveluksesta säädettiin SRL:n 8 luvussa. Luvattomasti palveluspaikkakunnalta poistunut katsottiin sodan aikana karkuriksi jo vuorokauden poissaolon jälkeen (76 §). Karkaamisesta sodan aikana tuomittiin enintään kahdeksan vuoden kuritushuonerangaistus (78 §). Jos kaksi tai useammat siitä sovittuaan karkasivat, kohdistui jokaiseen sodan aikana enintään 12 vuoden kuritushuonerangaistuksen uhka (79 §). Lakia täydennettiin vuonna 1942 siten, että 78 ja 79 §:ään lisättiin vaihtoehtoinen, lievempi rangaistusasteikko sovellettavaksi, jos asianhaarat olivat erittäin lieventävät (20.3.1942/215).

Vuonna 1942 pidetyssä sotatuomarikokouksessa alustanut sotatuomari Lauri Multanen katsoi, että ollakseen vielä sotapelkuruutta pakeneminen ei saa kestää kauemmin kuin että pakenija on selviytynyt pelon aiheuttamasta järkytyksestä. Jos hän saavutettuaan tasapainonsa jatkaa matkaansa, voi rikos muuttua karkaamiseksi. Useimmat keskustelupuheenvuorojen esittäjät olivatkin samaa mieltä siitä, että sotapelkuruus voi muuttua karkaamiseksi, ja tällöin on tuomittava vain karkaamisesta. Sotaylioikeuskin katsoi, etteivät sotapelkuruus ja karkaaminen voi ilmetä samassa teossa. Sotaylioikeus oli kuitenkin ehkä alustajaa lievemmällä linjalla sen suhteen, kuinka pian pelkuruus muuttuu karkaamiseksi: eräässä tapauksessa kaksi päivää rintamalta poispäin kulkeneen katsottiin syyllistyneen vain sotapelkuruuteen. Myös toinen samantyyppinen SYO:n päätös mainittiin sotatuomarikokouksessa.[54]

Kesällä 1944 sotilaskarkuruus kasvoi Neuvostoliiton suurhyökkäyksen vuoksi ennennäkemättömiin mittoihin.[55] Sotilaallisen tilanteen vaikeutumi-

[54] Äänislinnassa 29.–30.8.1942 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 11–12, T 20104/4, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 567/Järj.2/7.2.1943, T 20105/2, SA.

[55] Ks. tarkemmin Kulomaa 1995, 261–269.

nen ja karkuruuden kasvu pakottivat päämajan toimenpiteisiin. Se muistutti 18.6.1944 "taistelutoiminnan jälleen alettua" joukkoja vuonna 1941 annetuista päämajan käskyistä, jotka koskivat sotilaskarkurien käsittelyä. Nuo käskyt sisälsivät lähinnä määräyksiä syytemenettelystä. Kirje ei siis vielä velvoittanut kiristämään karkureiden kohtelua.[56]

Jo kahta päivää myöhemmin, 20. kesäkuuta, päämajasta lähetetyllä sähkeellä määräyksiä kuitenkin tiukennettiin. Sähkeen mukaan kiinni saadut karkurit oli viipymättä palautettava yhtymänsä henkilötäydennyskeskukseen. Siellä karkurille oli selitettävä, että hän on tehnyt raskaan rikoksen, ja häntä oli käskettävä viipymättä palaamaan yksikköönsä. Tutkinta- ja tuomioistuinkäsittelystä käskyssä ei enää puhuta. Jos karkuri kieltäytyisi noudattamasta saamaansa käskyä palata yksikköönsä "eikä ota toistetustakaan käskystä ojentuakseen, on hänet pakkokeinoin, tarpeen tullen ankarintakin aseellista pakkokeinoa käyttäen palautettava järjestykseen." Aseellista pakkokeinoa käyttäen henkensä menettäneistä oli ilmoitettava heti päämajaan.[57]

Päämajaan 26.6.1944 lähettämässään sähkeessä III armeijakunnan komentaja, kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuo ei ollut tyytyväinen mainittuun menettelyyn. Hänen mukaansa oli todettu tapauksia, että palautettu karkuri oli heti uudestaan karannut, eikä tapauksiin voitu soveltaa kuin uudelleen puhuttelua ja palauttamista. Siilasvuon mukaan oli pelättävissä, että uudelleen karkaaminen käy yhä yleisemmäksi. Hän esittikin, että "sellainen karkuri, jonka varmasti on voitu todeta palautuksen jälkeen uudelleen karanneen voitaisiin ilman enempää puhuttelua määrätä ammuttavaksi".[58]

---

[56] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4674/Järj.2/18.6.1944, T 17856/2, SA; Kulomaa 1995, 295. – Vuonna 1941 annettuja käskyjä ovat päämajan kirjelmä n:o 124/Järj.2/29.6.1941 ja päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 735/Järj.2/sal./12.8.1941, T 19198/4, SA.

[57] 1018:n sähke n:o L 10889/19/Järj.2/20.6.1944, T 11795/15, SA; Kulomaa 1995, 295. – Oman käskynsä antoi tässä vaiheessa ainakin 20. prikaatin esikunta. Prikaati epäonnistui Viipurissa 20.6., ja sen komentaja vaihdettiin. Uusi komentaja antoi 23.6. tiukan käskyn. Karkaamiseen, sotapelkuruuteen tai taistelutoimintaa koskevien käskyjen täyttämättä jättämiseen syyllistyneet uhattiin asettaa pikaoikeuteen. Sen tuomitsemat kuolemanrangaistukset tultaisiin viipymättä panemaan täytäntöön. Järjestyksen ylläpitämiseksi on tarvittaessa käytettävä asevoimaa. (20. prikaatin esikunnan kirjelmä n:o 2329/I/26 sal./23.6.1944, Tarkki 1996, 212.) Käskyssä herättää ihmetystä se, että siinä puhutaan kaikkien kolmen nimetyn rikoksen käsittelemisestä pikaoikeudessa. Pikaoikeudessa saatiin kuitenkin käsitellä vain ne rikokset, joista saattoi seurata kuolemanrangaistus. Karkaaminen ei vielä käskyä annettaessa ollut sellainen rikos ja pelkuruuskin vain, jos samalla vieteltiin toista pakenemaan. Käskyn on nimikirjainmerkinnästä päätellen laatinut prikaatin esikuntapäällikkö, joka ei ollut lakimies.

[58] 5172:n sanoma n:o 5016/25.6.1944, T 11795/15, SA; Kulomaa 1995, 319.

Tuolloin kuolemanrangaistus saattoi koskea taistelusta pelkuruudesta paennutta, joka vietteli toisia pakenemaan. Samoin kuolemanrangaistus uhkasi sitä, joka kieltäytyi täyttämästä esimiehen palveluksessa hänelle antamaa käskyä, jos rikos oli tehty vihollisen läheisyydessä ja siitä oli koitunut tuntuvaa vauriota sotavoimalle (SRL 98 §).[59]

Esimiehelleen IV armeijakunnan komentajalle 29.6.1944 lähettämässään kirjeessä 4. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Pietari Autti piti silloisia kuolemanrangaistuksen uhkia riittämättöminä. Hänen mukaansa sotapelkuruus oli yleensä yksilöllistä, joten toisten kiihottamista karkaamaan esiintyy harvoin, ja joka tapauksessa sen toteennäyttäminen on hyvin vaikeaa "taistelutilanteen jatkuessa päivästä toiseen". Kieltäytymisiä puolestaan ei yleensä ollut ilmaantunut, vaan pelkuruudesta paenneet olivat käskystä palanneet takaisin etulinjaan "karatakseen sopivan tilaisuuden sattuessa uudelleen". Autti vaatikin kuolemanrangaistusta sotapelkuruuteen tai karkaamiseen syyllistymisestä. "Nyt ei ole kysymys humaniteetista, vaan reaalisista keinoista tiukan sotilaskurin palauttamiseksi."[60]

4.2.5.2 Sotaväen rikoslain muuttaminen 4. heinäkuuta 1944

Paineet lainsäädännön tiukentamiselle olivat ilmeiset. Kentällä toimivat komentajat eivät pitäneet sotaväen rikoslakia riittävän ankarana. Vaihtoehtona oikeudenkäynneille oli tietyissä tilanteissa aseenkäyttö alaisia kohtaan, mutta se ei saanut kaikkien upseerien kannatusta. Esimerkiksi 4. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Pietari Autti piti asiallisimpana, että kuolemanrangaistus seuraa rangaistuksena, eikä päällystön pakkotoimenpiteenä.[61]

Aseenkäyttöä kohtaan tunnettiin varauksellisuutta myös päämajassa. Päämajan oikeudenhoitotoimistossa palvellut Erkki Partanen on kertonut, kuinka ilman tuomiota tapahtuneiden ampumisten luvut olivat 6. divisioonassa kohonneet suhteellisesti niin suuriksi, että hänet lähetettiin rauhoittamaan tilannetta ja viemään etukäteen tieto tulossa olevasta lainmuutoksesta. Partanen kuvailee, kuinka hän koetti divisioonan komentajalle ja sotatuomarille teroittaa, "että sotaväen rikoslain muutosta olisi odotettava, jotta varsinainen tuomioistuin voisi käsitellä asiat".[62]

---

[59] Viimeksi mainitun lainkohdan nojalla tuomittiinkin 29.6. 3. divisioonassa sotamies kuolemaan ja teloitettiin välittömästi. 5000:n (3.D) KeO 29.6.1944, § 152 (Sotikoff), SA.

[60] 4. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./ 29.6.1944, T 10554/20, SA.

[61] 4. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./ 29.6.1944, T 10554/20, SA. – Ks. tarkemmin jäljempänä luku 13.3.

[62] Partanen 1980, 63–64. – Sinänsä Partasen esittämä tieto herättää kysymyksiä. 6. divisioonassa ammuttiin ensimmäiset kaksi miestä 3.7., jolloin lainmuutos oli jo vireillä eduskunnassa. Kirjallinen tieto ampumisista saapui päämajaan 10.7., jolloin sotaväen ri-

Myös sotaväen rikoslain muutoksen eduskuntakäsittelyssä tuli esille päämajan varauksellisuus aseellisen pakkokeinon käytön suhteen. Puheenvuoron käyttänyt oikeusministeri Oskari Lehtonen lausui: "Päämajan tarkoituksena on nyt säädettävän lain avulla saada tämän laatuiset asiat hoidetuiksi paremmin ja juuri sotilaiden edut enemmän huomioon otetuiksi kuin jos tapaukset jäisivät riippumaan asianomaisten yksikköjen päällikköjen ehkä vähemmän harkittujen ja hätiköityjen toimenpiteiden varaan."[63]

Päämajan oikeudenhoitotoimistossa palvelleen Jouni Pelttarin kertoman mukaan yleisesikunnan päällikkö, kenraali Erik Heinrichs vaati varsin jyrkästi toimenpiteitä järjestyksen palauttamiseksi. Erkki Partasen mukaan myös kenttäoikeuksien puheenjohtajat alkoivat vaatia kuolemanrangaistuksen soveltamista ainakin toistuvista karkaamisista. Hänen mukaansa eräs sotatuomari ilmoitti aikovansa soveltaa kuolemanrangaistusta yleiseen oikeustajuntaan vedoten, ellei lakiin saada soveltuvaa pykälää. Pelttarikin on kertonut sotatuomareiden taholta tulleesta paineesta.[64]

Kysymyksessä oli jälkikäteen arvioiden selvästi tärkein kuolemanrangaistusten tuomitsemiseen vaikuttanut sota-ajan lainmuutos. Se toteutui äärimmäisen nopeasti. Päämajassa lainmuutos valmisteltiin yhden päivän kuluessa. Sen jälkeen päämajan oikeudenhoitotoimiston päällikkö matkusti lentäen esitys mukanaan Helsinkiin. Hän selitti eduskunnan lakivaliokunnan puheenjohtajalle ja varapuheenjohtajalle lain välttämättömyyttä ja kiirehti lain käsittelyä. Asia käsiteltiin valtioneuvoston istunnoissa 29.6. ja 30.6. Käsittely eduskunnassakin oli ennätysmäisen nopeaa. Perjantaina 30.6. laki käsiteltiin valtioneuvoston esittelyn lisäksi eduskunnan lähetekeskustelussa, la-

koslain muutos oli jo hyväksytty. Mahdollisesti Partanen muistaa matkansa ajankohdan ja aiheen väärin; matka onkin ehkä tapahtunut lainmuutoksen ja sen jälkeen, kun 6. divisioonassa oli vielä 9.7. ammuttu ilman oikeudenkäyntiä kaksi sotamiestä lisää. Yhteensä neljän sotamiehen ampuminen saattaa olla Partasen muistama suhteellisen suuri määrä. Toinen vaihtoehto on, että hän teki matkan saatuaan muuten kuin kirjallisesti tiedon 3.7. tapahtuneista ampumisista ja ennen uudistuksen varsinaista voimaantuloa (5.7.). Olisiko kahden sotamiehen ampuminen kuitenkaan aiheuttanut tällaisen matkan? Kolmas vaihtoehto on, että 6. divisioonan ampumistapauksista osa on jäänyt tilastoimatta. – Kirjallisuudessa on esitetty, että toinen näistä kahden sotamiehen ampumistapauksista ei olisi ollutkaan 9.7., vaan jo 2.7. (K. Virtanen 1986, 410; N. Lappalainen 1994, 310.) Tämä ei kuitenkaan voine pitää paikkaansa, sillä divisioonan esikunnan ilmoituksen mukaan kyseinen kaksikko pidätettiin 5.7. ja ammuttiin 9.7. (6. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 412/X/7/sal./10.7.1944, T 17855/5, SA.)

[63] Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 469.

[64] Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 78, Pk 1596/1, SA; Partanen 1980, 63; haast. Jouni Pelttari 17.9.1992.

kivaliokunnassa, ensimmäisessä käsittelyssä eduskunnassa, suuressa valiokunnassa sekä toisessa käsittelyssä. Tiistaina 4.7. laki hyväksyttiin lopullisesti kolmannessa käsittelyssä. Olipa päämajan taholta toivottu, että viimeinen käsittely olisi pidetty jo 3.7., jotta laki tulisi nopeammin voimaan.[65] Esityksen tukijatkin myönsivät, että "tuskinpa koskaan on voitu mitään lakia sen kiireellisemmin eduskunnassa käsitellä, kuin tämä laki on käsitelty".[66]

Lainmuutokseen johtaneen hallituksen esityksen perustelut olivat varsin lyhyet.[67] Rauhanoppositioon lukeutunut kansanedustaja Atos Wirtanen (SDP) on jälkeen päin arvioinut, että "paniikinomaisessa tilanteessa eduskunta olisi hyväksynyt mitkä säännökset tahansa armeijan vaatimuksesta".[68] Eduskuntakäsittelyn pöytäkirjojen perusteella tämä arvio ei ole paljonkaan liioiteltu. Eriasteista arvostelua lakiehdotusta kohtaan kyllä esitettiin, lähinnä sillä perusteella, että lain käsittely tapahtuu liian nopeasti. Viitattiin myös mahdollisuuteen, että hermonsa menettäneet tulevat tuomituiksi kuolemaan sekä toivottiin muutoksenhakumahdollisuutta ja oikeusapua syytetyille.[69] Lain puolesta puhuneet sivuuttivat tällaiset epäilyt varsin kevyesti.[70] Keskustelussa

---

[65] Oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista 29.6.1944 ja 30.6.1944, OM, Ca 45, KA; vp. 1944, ptk. 4.7.1944, erit. 466–467; Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 68, Pk 1596/1, SA; Kulomaa 1995, 320. – Lakivaliokunnan mietintö (18/1944 vp.) on hyvin lyhyt sisältäen lähinnä vain yleisluonteisen viittauksen hallituksen esityksen perusteluihin. Asian käsittelylle oli varattu lakivaliokunnassa 15 minuuttia. Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 457–458 (Peltonen).

[66] Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 465 (Heikinheimo), 466 (Erich).

[67] HE 49/1944 vp. Sen sisältöä selostetaan luvussa 11.5.2.

[68] Wirtanen 1964, 246–247.

[69] Vp. 1944, ptk. 30.6.1944 ja 4.7.1944. Kritiikkiä esittivät edustajat Juho Pyy (SDP) (455–456, 458, 463–464, 468), C. O. Frietsch (RKP) (457), Martti Peltonen (SDP) (457–458), Kalle Jokinen (SDP) (462–463, 469) ja Tuomas Bryggari (SDP) (467–468). Näistä kriitikoista monet kuuluivat rauhanoppositioon; Frietsch ja Peltonen olivat opposition näkyvimmän mielenilmauksen, elokuussa 1943 laaditun "33:n kirjelmän" allekirjoittajia (Viitala 1969, erit. 137–138). – Eduskuntakeskustelua käsitellään myös luvussa 11.5.2.

[70] Pelkoa, että hermonsa menettäneet joutuisivat tuomituiksi kuolemaan, piti aiheettomana varsinkin edustaja Rauno Kallia (IKL), jonka mukaan tällaiset tapaukset toimitetaan lääkärin hoitoon ilman tuomioistuinkäsittelyä. Tosin lain puoltajatkin toivoivat, että jos asia menee oikeuteen, lääkärinlausuntoja hankittaisiin enemmän kuin tähän saakka (Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 467–468.) Mikko Erichin (SDP) mukaan kenttäoikeuden ratkaisusta on "joko tuomitulla tai syyttäjällä tilaisuus valittaa sotaylioikeuteen ja usein siitä eteenpäinkin" (vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 465). Kallia puolestaan lausui: "– – kyllä ne valitusoikeuspykälät löytyvät siellä laissa ennestään." (Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 468.) Lausunnot eivät anna lainkaan oikeaa kuvaa asiasta, koska kenttäoikeudella oli mahdollisuus päättää tuomion välittömästä täytäntöönpanosta ilman alistus- tai valitusmahdollisuutta.

tulivat esiin myös puolustusvoimien vaatimukset ja sotilaallisten asioiden vaikeus.[71]

Laki hyväksyttiin kuitenkin ilman äänestystä. Lain vastustajat eivät halunneet tehdä hylkäävää esitystä, "koska sillä ei olisi minkäänlaista mahdollisuutta tulla hyväksytyksi"[72] tai "koska voitaisiin joltain taholta leimata, että olen sotilaskarkurien suosija, ehkä epäisänmaallinen".[73]

Lainmuutoksen jälkeen saatettiin kuolemaan tuomita taistelussa tai sellaisen ollessa tulossa pelkuruudesta paennut (71 §), karkaamiseen syyllistynyt (78 §) sekä se, joka syyllistyi karkaamiseen sovittuaan siitä toisen kanssa (79 §). Kaikissa tapauksissa edellytyksenä oli, että teosta oli sotatoimille erittäin haitallinen seuraus taikka että karkuri oli aikaisemminkin karannut tai syyllistynyt sotapelkuruuteen, "olipa hänet tuomittu aikaisemmasta rikoksestaan rangaistukseen tai ei".

Heinäkuun 4. päivänä 1944 annettiin päämajasta käsky 5000 sotilaskarkurien käsittelemisestä. Aikaisemmin annetut käskyt kumoten määrättiin, että karkuri oli pantava syytteeseen aina silloin

- kun hän jo aikaisemmin oli syyllistynyt karkaamiseen tai taistelusta pakenemiseen, olipa hänet tuomittu aikaisemmin rikoksestaan rangaistukseen tai ei, ja viimeinen karkaaminen oli tapahtunut 4.7.1944 jälkeen tai
- kun hän kieltäytyi palaamasta taisteleviin joukkoihin tahi
- kun karkaamisesta oli sotatoimille erittäin haitallinen seuraus.

Lisäksi sotaylioikeuden päätökseen ei saanut hakea muutosta eikä sitä alistettu korkeimman oikeuden tarkastettavaksi. Sekä Erich että Kallia olivat lakimiehiä.

[71] Oikeusministeri Oskari Lehtonen luotti varauksettomasti päämajan harkintaan: "Kuten ed. Erich jo mainitsi, on tämä lakiehdotus päämajassa laadittu. Se osoittaa, että asia on tärkeä ja sen yksityiskohdat riittävästi harkittuja. – – Täällä on minun käsittääkseni esiinnytty kovin varmassa äänilajissa sellaisissa asioissa, joidenka ymmärtämiseen täältä kamarista käsin ei ole riittäviä edellytyksiä olemassa." Edustaja Kalle Jokinen (SDP) piti Lehtosen ajatusta parlamentarismin vastaisena. (Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 469.) – Myös lakivaliokunnan varapuheenjohtaja Mikko Erich (SDP) luotti päämajaan. Kuvattuaan päämajan edustajan toimenpiteitä asian kiirehtimiseksi eduskunnassa Erich lausui: "No, tämä osoittaa, että sillä on todellinen, eikä keinotekoinen kiire. Toki kai meidän täytyy jokaisen uskoa mitä meille päämajasta sanotaan. Eihän me täällä olla minkäänlaisia rintamastrategeja, emme me ole muuta kuin kamaristrategeja. – – Tottakai päämajassa, senkin inhimillisistä puutteista huolimatta, on suuremmat mahdollisuudet tuntea asiat kuin meillä täällä eduskunnassa." (Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 467.) Erichin lausuman voinee kyllä tulkita ironiseksikin. Edustaja Oskari Heikinheimon (kok) mukaan olisi "puukonisku niskaan" sotilasjohdolle, jos lakia ei hyväksyttäisi. (Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 458.) – Ks. lain eduskuntakäsittelystä myös Kulomaa 1995, 320–322.

[72] Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 463 (K. Jokinen).

[73] Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 464 (Pyy).

Käskyn mukaan karkuri voitiin määrätä pantavaksi syytteeseen muissakin tapauksissa, milloin sitä oli kurin ja järjestyksen ylläpitämisen kannalta pidettävä välttämättömänä. Näin oli syytä menetellä erityisesti, kun karkaaminen oli ollut kaikesta päätellen harkittu "ja johtunut ilmeisesti muista syistä kuin taistelun aiheuttamasta sielullisesta järkytyksestä".

Edelleen käskyssä määrättiin, että kenttäoikeuden virallisen syyttäjän on vaadittava karkurille, jota vastaan syyte on määrätty nostettavaksi kenttäoikeudessa, "ankarinta rangaistusta ja julistetun tuomion välitöntä täytäntöönpanoa". Tuomitun kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta oli ilmoitettava karkurin joukko-osastolle, jossa se oli sopivalla tavalla saatettava miehistön tietoon. Karkureita koskevat asiat määrättiin käsiteltäväksi sekä esitutkintavaiheessa että sotatuomioistuimessa kiireellisinä.[74]

Myöhemmin toisessa yhteydessä päämaja lausui, että käskyllä n:o 5000 ei ole pyritty vaikuttamaan riippumattomien tuomioistuinten päätösvaltaan.[75] Muodollisesti käsky koskikin vain syytteeseenpanomenettelyä. Heinäkuun 14. päivänä annettiin käsky n:o 5200 esimiehen aseenkäyttöoikeudesta.[76]

Kesällä 1944 päämajasta annetut erikoisohjeet karkurien käsittelystä – muun muassa käskyt 5000 ja 5200 – kumottiin syyskuun lopulla. Tuolloin määrättiin, että karkurit on tuomioistuimeen ja vangitsemiseen nähden rinnastettava muihin rikoksiin syyllistyneisiin sotilaisiin.[77] Karkureiden käsittelyssä palattiin siis kesän 1944 suurhyökkäystä edeltäneen ajan menettely-

---

[74] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./ 4.7.1944, T 17856/12, SA. – Käsky on lakia ankarampi sikäli, että uudet karkuruussäännökset mahdollistivat kuolemanrangaistuksen, kun teosta oli sotatoimille erittäin haitallinen seuraus tai kun kysymyksessä oli samanlaisen rikoksen uusija. Kuolemanrangaistuksen vaatimista myös kieltäytymistapauksissa voidaan perustella jo edellä mainitulla SRL:n 98 §:n säännöksellä. Kuolemanrangaistuksen vaatimiselle harkitusta karkaamisesta ja kurin ja järjestyksen sitä muuten vaatiessa ei ollut laissa suoranaista perustetta. Ilmeisesti ajateltiin kurin ja järjestyksen vaarantumisen olevan laissa tarkoitettu erittäin haitallinen seuraus sotatoimille.

[75] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5820/Järj.2/sal./ 9.8.1944, T 17856/12, SA.

[76] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5200/Järj.2/sal./14.7.1944, T 17856/2, SA. Sen sisältöä selvitetään luvussa 13.3. – Heinäkuun lopulla annettiin vielä yksi selventävä ohje: sen mukaan uusittuun karkaamiseen syyllistynyt sotilas on aina pidätyspaikasta huolimatta pantava syytteeseen sen yhtymän kenttäoikeudessa, jossa hän palveli viimeiselle karkumatkalle lähtiessään. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5700/Järj.2/sal./ 31.7.1944, T 10546/10, SA.

[77] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 7430/Järj.2/sal./ 28.9.1944, T 19797/13, SA.

tapoihin. Lapin sodassa suomalaiset eivät tuominneetkaan kuolemanrangaistuksia, vaikka esimerkiksi karkuruutta jonkin verran esiintyi.[78]

4.2.6 Sotavangin rikokset

Eräistä sotavankien rikoksista oli mahdollista tuomita kuolemanrangaistus. SRL:n 64 §:ssä säädettiin seuraavaa:

> "Sotavanki, joka tekee teon saattaakseen valtakunnan tai liittovallan joukkoja vaaraan taikka auttaakseen tai suosiakseen vihollista, tuomittakoon kuolemanrangaistukseen."

SRL:n 65 §:ssä puolestaan määrättiin:

> "Jos sotavanki, rikkoen antamansa kunniasanan, pakenee vankeudesta tai ennen sodan päättymistä rikkoo niitä ehtoja, joilla hänet on siitä vapautettu, tuomittakoon kuolemanrangaistukseen tahi kuritushuoneeseen elinkaudeksi tai vähintään kahdeksaksi ja enintään kahdeksitoista vuodeksi."

Haagin maasotaohjesäännön mukaan sotavangit ovat niiden lakien, säännösten ja määräysten alaiset, mitkä ovat voimassa sen valtion armeijassa, jonka vallassa he ovat. "Tottelemattomuusrikkomukset oikeuttavat ryhtymään heihin nähden tarpeellisiin ankariin toimenpiteisiin." Karanneet sotavangit, jotka saadaan uudestaan kiinni, ennen kuin ovat päässeet takaisin omaan armeijaansa, ovat kurinpitorangaistuksen alaisia. Edelleen määrättiin, että sotavangit, jotka päästyään pakenemaan joutuvat uudestaan vangiksi, eivät ole minkään rangaistuksen alaisia edellisestä paostaan. (8 artikla.)

Suomi ei ollut liittynyt Genèvessä vuonna 1929 tehtyyn sotavankeja koskevaan yleissopimukseen. Esteenä olivat muun muassa sotaväen rikoslain 64 ja 65 §:n säännökset, joiden arvioitiin olevan ristiriidassa yleissopimuksen 46 artiklan 1 kappaleen ja 50 artiklan kanssa.[79] Genèven sopimuksen 46 artiklan 1 kappaleen mukaan sotavankeja nimittäin ei saanut tuomita muunlaisiin rangaistuksiin kuin niihin, joita on säädetty samoista rikoksista sovellettaviksi asianomaisen maan omassa sotavoimassa palveleviin henkilöihin. Sen vuoksi sotaväen rikoslakia uudistamaan asetettu komitea ehdotti SRL:n 64 §:n erityisen rangaistussäännöksen jättämistä pois.[80]

---

[78] Ks. Ahto 1980, 160–161, 189–191, 199–200.

[79] Päiväämätön ja allekirjoittamaton P.M. ("Päämajan ulkoasiainministeriöstä..."), T 19653/6, SA.

[80] KM 1936:8, 150. – "Prisoners of war shall not be subjected by the military authorities or the tribunals of the detaining Power to penalties other than those which are

Genèven sotavankisopimuksen 50 artiklan sääntely oli samanlainen kuin maasotaohjesäännön 8 artiklassa. Kiinni saadut sotavankikarkurit saatiin tuomita vain kurinpitorangaistukseen. Uudelleen sotavangeiksi joutuneita sotavankikarkureita ei saanut rangaista aikaisemmasta pakenemisestaan.[81]

Huomiota herättää se, että Genèven sopimuksen 50 artiklan arveltiin olevan ristiriidassa 64 ja 65 §:n kanssa. Tällöinhän nämä säännökset olisivat ristiriidassa myös maasotaohjesäännön 8 artiklan kanssa. Sotaväen rikoslakia uudistamaan asetettu komitea ehdotti uutta säännöstä, jossa nimenomaan todettaisiin, että karannutta sotavankia rangaistaan arestilla ja uudelleen vangiksi joutunutta sotavankikarkuria ei saa rangaista aikaisemmasta karkuruudesta. Jostain syystä silti ehdotettiin edelleen jopa kuolemanrangaistuksen mahdollistavaa säännöstä kunniasanan rikkoen tapahtuvaa karkaamista ja muita SRL:n 65 §:n mukaisia tilanteita varten. Perusteluista ei käy ilmi, miksi tällainen säännös ei sitten olisi Haagin ja Genèven sopimusten vastainen.[82]

Sotaväen rikoslaissa oli säännöksiä sotavangin karkaamisen rankaisemisesta vain 65 §:ssä tarkoitetuissa tapauksissa. Sotaväen rikoslakia uudistamaan asetettu komitea totesi, että säännökset puolustusvoimissa palvelevien henkilöiden karkaamisrikoksista eivät ole sovellettavissa sotavankeihin ja ehdotti erityistä säännöstä karkaamisen kurinpidollisesta rankaisemisesta.[83] Tämä uudistus ei kuitenkaan toteutunut.

---

prescribed for similar acts by members of the national forces". (Genèven sotavankisopimus 1929, 46 artiklan 1 kappale, julkaistu teoksessa Schindler – Toman 1988, 351.)

[81] "Escaped prisoners of war who are re-captured before they have been able to rejoin their own armed forces or to leave the territory occupied by the armed forces which captured them shall be liable only to disciplinary punishment. / Prisoners who, after succeeding in rejoining their armed forces or in leaving the territory occupied by the armed forces which captured them, are again taken prisoner shall not be liable to any punishment for their previous escape." (Genèven sotavankisopimus 1929, 50 artikla, julkaistu teoksessa Schindler – Toman 1988, 352.)

[82] KM 1936:8, 32, 150. – Kun Suomi liittyi vuonna 1949 allekirjoitettuihin uusiin Genèven sopimuksiin, SRL:n 64 § kumottiin ja 65 § muutettiin, koska ne olivat ristiriidassa sotavankisopimuksen kanssa. Sopimuksessa lausuttiin, ettei sotavangeille voi määrätä muita kuin sellaisia rangaistuksia, jotka voivat kohdata pidättäjävallan sotavoimien jäsentä samanlaisesta teosta. Näin ollen 64 §:n kriminalisoinnin on, tunnusmerkistön väljyyden huomioon ottaen, katsottava olevan ristiriidassa sopimuksen kanssa, todettiin hallituksen esityksessä. Edelleen sopimuksessa säädetään, ettei onnistuneen paon jälkeen uudelleen sotavangiksi joutunutta saa lainkaan rangaista pakonsa johdosta ja että sotavangille saa paon yrityksestä tuomita vain kurinpitorangaistuksen. Hallituksen esityksen mukaan SRL:n 65 § ei ole sopimuksen hengen mukainen, joten se haluttiin korvata sopimuksen artiklojen mukaisella säännöksellä. (HE 72/1954 vp., 2.)

[83] KM 1936:8, 32, 150.

Kuten edellä ilmeni, kansainvälisten sopimusten soveltumista Suomen ja Neuvostoliiton välisessä sodassa pidettiin epäselvänä. Päämajan kanta kuitenkin vaikuttaa olleen se, että sopimuksien määräykset oli soveltuvin osin otettava huomioon. Päämajaa alempana sen sijaan esiintyi käsityksiä, joiden mukaan kansainvälisiä sopimuksia ei tarvinnut lainkaan noudattaa sotavankien kohtelussa.[84]

Talvisodan aikana ei ollut erityistä sotavankileirien kurinpitosääntöä. Kotijoukkojen esikunnan määräyksen mukaan sotaväen rikoslakia ja sotaväen järjestyssääntöä tuli soveltaa sotavankien kurinpidossa. Yksityiskohtaisempia ohjeita ei sodan aikana ehditty antaa.[85] Heinäkuussa 1941 annettiin sotavankileirien kurinpitosääntö, jossa karkaamista ei käsitelty erikseen, kuten ei muitakaan rikoslajeja.[86]

---

[84] Kenraaliluutnantti Harald Öhquist kertoi havainneensa, "että eräillä, jopa suhteellisen vanhoillakin aktiiviupseereilla oli niin hämmästyttävän puutteelliset tiedot sotilaslainsäädäntömme pääperiaatteista, että he luulivat, että m.m. sotavankikomppanian päälliköllä muka olisi oikeus kurinpidollisesti 'tuomita' sotavankeja kuolemaan". Kenraaliluutnantti H. Öhquist poliisimestari Raimo Pitkäselle oikeusministeriöön 31.7.1945 (lyhennysote), KKO n:o 993/507 V.D. 1946, asiakirjavihko IV, f. 175–177, KA. – Sotavankileirien tarkastajana olleen everstin on kerrottu todenneen, että vankien kohtelussa noudatetaan omia määräyksiä ja käskyjä eikä kansainvälisiä sopimuksia. Luutnantti T. G. Soinisen valaehtoinen todistus 3.7.1945, KKO n:o 993/507 V.D. 1946, asiakirjavihko V, KA.– Välinpitämättömyys kansainvälisistä ja kotimaisistakin säännöksistä näkyi ehkä selvimmin IV armeijakunnassa annetussa tunnetussa käskyssä vankien kohtelusta. Marraskuussa 1941 annetun käskyn mukaan niskuroivat vangit oli heti teloitettava työpaikalla opiksi toiselle. Myös kiihottajat oli armotta raivattava pois. (IV armeijakunnan linnoitusosaston käsky n:o 4380/XI/C 4 a/19.11.1941, KKO n:o 993/507 V.D. 1946, asiakirjavihko II, KA.) Käskyssä määrättiin myös, että vankien kohtelun oli oltava äärimmäisen ankaraa, ja määrättiin ohjeita noudatettaviksi armeijakunnan alueella päämajan linnoitusosaston antamista erilaisista ohjeista huolimatta. Sodanjälkeisessä sotarikosoikeudenkäynnissä havaittiin, että ohje oli todella johtanut sotavankien ampumisiin. Oikeudenkäynnissä vastuu ohjeen laatimisesta selvitettiin ylempiä portaita myöten. Erityisen kiistanalaista ja tulkinnanvaraista oli se, mikä osuus käskyn syntymiseen oli ollut armeijakuntaa komentaneella kenraaliluutnantti K. L. Oeschillä, joka oli ennen käskyn antamista käynyt tarkastamassa sotavankien oloja. Korkein oikeus katsoi, että Oesch ei ollut sisällyttänyt tarkastustilaisuudessa antamiinsa ohjeisiin sellaisia kansainvälisten sopimusten tai päämajan käskyjen vastaisia määräyksiä, jotka seuraavana päivänä laadittuun käskykirjeeseen tulivat. Oeschin syyksi jäi, että hän oli esittänyt ohjeensa epämääräisessä muodossa eikä ollut korostanut lain ja kansainvälisten sopimusten noudattamisen välttämättömyyttä, mikä oli tehnyt mahdolliseksi käskykirjeestä ilmenevät käsitykset. Lisäksi hän oli laiminlyönyt valvoa, että hänen käskynsä tuli oikein ymmärrettynä täytetyksi. KKO n:o 993/507 V.D. 1946 (päätös 1.4.1947 n:o 902), KA.

[85] Hanski 1990, 61–62.

[86] Sotavankileirien kurinpitosääntö. Päämajan kirjelmä n:o 258/Järj.2/sal./9.7.1941,

Seuraavassa marraskuussa Kotijoukkojen esikunta kiinnitti huomiota siihen, että karkaaminen joutuu oikeuden käsiteltäväksi vain, jos se tapahtuu vastoin vangin antamaa kunniasanaa. "Venäläisten sotavankien kohdalla ei kuitenkaan mistään kunniasanasta voi olla puhettakaan, kommunistinen moraalijärjestelmä kun on suljettu sekä muulle maailmalle vieras ja vihamielinen", joten SRL:n 65 §:n mukainen rangaistus ei esikunnan mielestä tule käytännössä noudatettavaksi. Esikunta toivoi päämajan toimenpidettä rikosoikeudellisen rangaistuksen säätämiseksi karkaamisesta.[87]

Päämaja tekikin aloitteen lainmuutoksesta. Sen mukaan kunniasanan ottamista vangeilta ei ole voitu ajatellakaan "huomioon ottaen neuvostovenäläisen sotavankiaineksen laadun". Niinpä sotavankien karkaamista ei ollut voitu estää riittävän tehokkaiden rangaistussäännösten puutteessa. Päämaja ehdottikin oikeusministeriölle, että sotavangille, joka karkaa tai yrittää karata, säädettäisiin kuolemanrangaistuksen uhka. Haagin sopimuksen ei katsottu tätä estävän, koska Neuvostoliitto ei ollut siihen liittynyt.[88] Oikeusministeriö ei kuitenkaan ryhtynyt pyydettyyn toimenpiteeseen, jota piti kansainvälisten säännösten kannalta arveluttavana.[89] Kuolemanrangaistusmahdollisuutta ehdotettiin silti myöhemminkin kurin tehosteeksi.[90]

T 19653/5, SA. Kurinpitorangaistuksena voitiin käyttää vangille uskotun erityisen toimen menettämistä, vangeille kuuluvien töiden suorittamista vuorotta enintään kahdeksan kertaa ja vangin sulkemista valoisaan huoneeseen enintään kolmeksikymmeneksi tai pimeään huoneeseen enintään kahdeksaksi vuorokaudeksi kerrallaan. Viimeksi mainittuja rangaistuksia voitiin koventaa joko muonaa vähentämällä tai kovaa makuusijaa käyttämällä tai molemmilla tavoilla yhtä aikaa. Ohjesäännössä varsin yleisluonteisesti määriteltyjen edellytysten täyttyessä saatiin muun kurinpitorangaistuksen sijasta tai lisäksi käyttää vangin kurittamista enintään 25 lyönnillä. Jos vankileirin päällikkö katsoi, ettei tehtyä rikosta voi sovittaa kurinpitorangaistuksella, hänen oli määrättävä sotavanki sotatuomioistuimessa syytettäväksi.

[87] Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä n:o 2749/Järj.1b/sal./19.11.1941, Kotij.E, sotavankitoimisto, Fa 7, SA. – Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkistossa on aukko kirjelmän lähettämisen ajalta (ks. myös Fa 6), mutta kirjelmä on jäljennöksenä esikunnan kirjelmän n:o 3010/Järj.1b/sal./28.11.1941 yhteydessä.

[88] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2081/Järj.2/sal./22.11.1941, OM, Ed 1a, KA. – Kirjelmää ei havaintojeni mukaan ole lainkaan päämajan järjestelyosaston omassa arkistossa.

[89] Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä n:o 2710/Järj.1b/sal./24.4.1942, T 20104/8, SA.

[90] Neljännen armeijakunnan (sittemmin Kannaksen ryhmän) esikunnan hallinnollinen toimisto teki vuonna 1941 tai 1942 esityksen siitä, että sotavankeja voitaisiin ampua kurinpidollisesti asetetun uhkamääräyksen tai karkaamiskiellon johdosta. Hallitussihteeri Otto Larma 30.4.1945 poliisimestari Raimo Pitkäselle oikeusministeriöön, KKO n:o 993/507 V.D. 1946, asiakirjavihko III, f. 251–255 sekä Sv.leirien tutkimuskeskus, tutkintatoimisto, liittyy ptk:aan n:o 1519, lisätutkintapöytäkirja n:o 1, em. asiakirjavihko, f. 287–288 ja 326–327, KA. Sotavankileirien tarkastaja, eversti M. H. A. Spåre piti "tarkoituksenmukaisena, että sotavankileirien päälliköt saisivat oikeuden jopa kuolemanran-

Sotaylioikeuden maaliskuussa 1942 antamassa päätöksessä todettiin, että sotavanki ei voinut syyllistyä yleisen rikoslain mukaiseen karkaamisrikokseen (vangin karkaaminen, RL 16 luvun 11b §) eikä sotaväen rikoslaissa (84 §:n 2 mom.) mainittuun vartioituna olleen henkilön luvattomaan poistumiseen.[91]

Vuodelta 1954 olevassa hallituksen esityksessä todetaan hieman harhaanjohtavasti, että 65 § koskee kunniasanaa vastaan vapautettua sotavankia.[92] Kunniasanasta Haagin maasotaohjesäännössä (10–13 artiklat) säädettiin liittyen juuri tapauksiin, joissa sotavanki päästettiin vapauteen kunniasanaansa vastaan. Käytännössä säännöstä ei sovellettu vapautettuihin, vaan edelleen vankeina pidettyihin. Syyskuussa 1942 ylipäällikkö kielsi ottamasta sotavangeilta SRL:n 65 §:n tarkoittamaa kunniasanaa.[93]

Sotaväen rikoslakia sovellettiin sotavankiin, "kun se rikoksen laatuun nähden on mahdollista". Tätä tulkitsi Erkki Hannula siten, että sotavankeihin voitiin (vain sotavankeja koskevien 64 ja 65 §:ien lisäksi) soveltaa ainakin rangaistussäännöksiä, jotka koskevat sotilaallisia kuuliaisuus- ja käskynalaisvelvollisuuksia vastaan kohdistuvia rikoksia. Hän totesi, että monet SRL:n säännökset ovat sotavankeihin nähden merkityksettömiä eivätkä heihin sovellettavissa.[94]

Sodan aikana kysymystä pidettiin tulkinnanvaraisena. Sotatuomari K. A. Järvilehdon mielestä vain SRL:n 64 ja 65 §:n mukaisissa tapauksissa syyte sotavankia vastaan on jätettävä kenttäoikeuden käsiteltäväksi, koska muista sotavangin rikoksista ei sotaväen rikoslaki säädä rangaistusta. Kotijoukkojen esikunnan mielestä Järvilehdon käsitys ei liene oikea. Esikunnan mielestä sotavanki voidaan kenttäoikeudessa saattaa edesvastuuseen kaikista rikoksistaan kuten sotilaskin, kuitenkin sillä rajoituksella, että sotavankia ei voida tuomita esimerkiksi pelkuruudesta, johon vain omaan sotaväkeen kuu-

---

gaistuksen määräämiseen kurinpitoteitse määrätynlaisista rikoksista tai yrityksestä niihin sekä niiden valmistelusta". P.M. N:o 11, 24.2.1942, T 19653/7, SA.

[91] SYO 1942 n:o 165 (päätös 6.3.1942 n:o 232, Azev), SA. – Päämaja tiedotti päätöksestä kenttäoikeuksien puheenjohtajille. Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2713/Järj.2/15.7.1942, T 20104/3, SA.

[92] HE 72/1954 vp., 2.

[93] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 721/Järj.4/sal./6.9.1942, T 2870/3, SA.

[94] E. Hannula 1926, 108–112. – Vuoden 1886 rikoslaissa Suomen sotaväkeä varten säädettiin (4 §:n 2 momentti) seuraavaa: "Sotawanki pitää, niin kauan kuin hän on suomalaisen sotajoukon wartioittawana, tämän lain mukaan rangaistaman, kun rikoksen laatu sen myöntää." Lakia kommentoivassa teoksessa todettiin, että monet lain rangaistussäännökset, kuten itsensä silpomista ja karkaamista koskevat, ovat sen laatuisia, että niitä ei voi soveltaa sotavankiin (Idestam – Sulin 1886, 5).

luva sotilas voi syyllistyä. Esikunta muistutti siitä, että rikoslain 1 luvun 2 §:n mukaan Suomen rikoslain mukaan tuomitaan jokainen, joka on tehnyt rikoksen Suomessa, eikä sotavankien suhteen ole säädetty tästä poikkeusta.[95] Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistossa palvellut luutnantti Reino Ellilä toisti tuon kannan julkaisemassaan kirjoituksessa.[96] Vuonna 1943 pidetyssä sotatuomarikokouksessa alustanut sotatuomari Arvi Valtavaara puolestaan piti oikeana sitä, että sotavankeihin sovelletaan SRL:n säännöksiä vain sen 64 ja 65 §:n tarkoittamissa tapauksissa, mutta muihin tekoihin olisi sovellettava yleisen rikoslain määräyksiä, ja ne olisi käsiteltävä siviilituomioistuimissa. Keskustelussa alustajan kanta ei saanut tukea.[97]

Sotakokemuksiin pohjautuu myös Jaakko Rautapään kirjoitus. Hän katsoi, että sotavankeihin soveltuivat kapinaa ym. koskeva SRL:n 10 luku, kuuliaisuusrikoksia koskeva 11 luku ja esimieheen kohdistuvaa väkivaltaa ja sopimatonta käyttäytymistä koskeva 12 luku, sekä eräät muut rangaistussään-

---

[95] Viipurin sotilashallintopiirin esikunnan kirjelmä n:o 1/Sot.tuom./21.10.1941 ja Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä n:o 3/Järj.1b/sal./2.1.1942, T 19653/7, SA.

[96] R. Ellilä 1942, 457–458.

[97] Päämajan Paavo Kekomäki yhtyi alustajan käsitykseen sikäli, että lyhytaikaiset vapausrangaistukset eivät sovellu sotavankiin, vaan oikeudellinen käsittely on kohdistettava yksinomaan törkeisiin rikoksiin. Sotatuomari Heikki Taulerin mielestä kaikkia SRL:n pykäliä voidaan soveltaa sotavangin tekemiin rikoksiin. Sotatuomari Väinö Vihma ilmoitti sotaylioikeuden katsoneen, että sotavangin suorittama toisen sotavangin tappo on käsiteltävä kenttäoikeudessa. Kenttäoikeus oli aluksi jättänyt syytteen käsittelemättä. Sotaylituomari Iivari Liukko piti kysymystä vaikeana, mutta katsoi, että sotavangit olisi yleensä tuomittava kenttäoikeudessa ja heihin sovellettava silloin ankaria rangaistuksia. (Arvi Valtavaara: Sotavankien oikeudellinen asema ja sotavangit rikoksentekijöinä ja rikoksen kohteina. Alustus ja siihen liittyvä keskustelu. Helsingissä 10.–11.6.1943 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 32–34, T 2870/7, SA.) – Oikeimmalta tuntuu kuitenkin tulkita, että jos sotavangin tekoon soveltui pelkästään yleisen rikoslain säännös, se olisi tullut käsitellä yleisessä tuomioistuimessa, ainakin silloin kun kysymyksessä ei ollut valtakunnan ulkopuolella olevalla sotatoimialueella tai Suomen yhteyteen palautetulla alueella oleva sotavanki (ks. edellä luku 4.1.1). STL:n 23 §:n 2 momentin 6 kohdan mukaan sota-aikana oli sotatuomioistuimessa nimittäin käsiteltävä "syyte sotavankia, vihollisen vakoilijaa tai ulkovallan kansalaista vastaan, joka on valtakunnassa ollut pidätettynä, sikäli kuin rikokseen voidaan sovelluttaa sotaväen rikoslakia". Sen vuoksi Pirkka-Hämeen suojeluskuntapiirin II kenttäoikeudessa annettu kuolemanrangaistus sotavangin tekemästä murhasta herättää kysymyksen, oliko käsittelypaikka oikea. Tuomittu oli (SYO:n hankkiman mielentilalausunnon mukaan) mielisairaaksi tullut sotavanki, joka surmasi sijoitustalonsa isännän. Kenttäoikeus sovelsi vain yleistä rikoslakia eikä katsonut kyseessä olleen esimerkiksi SRL:ssä mainittu vartiomiehen murha. Sotavanki kuoli, ennen kuin SYO teki päätöksen, joten lausunto asiassa raukesi. (SYO 1944 n:o 731, päätös 5.10.1944 n:o 1693, Hartshenko, SA.)

nökset. Milloin sotavangin tekemään rikokseen ei voida soveltaa sotaväen rikoslakia, on käytettävä yleistä rikoslakia, "jonka alaisia myös sotavangit kiistattomasti ovat".[98]

Kesällä 1944 päämaja antoi ohjeita sotavankien rikosten tuomioistuinkäsittelystä. Heinäkuussa määrättiin, että syyttäjän on vaadittava sotavankien keskuudessa tapahtuviin kapinoihin ja muihin vakaviin järjestyshäiriöihin syyllistyneille ankarinta rangaistusta. Näihin rikoksiin katsottiin voitavan useimmiten soveltaa SRL:n 64 §:ää.[99] Kuukautta myöhemmin määrättiin, että sotavanki on asetettava sotatuomioistuimessa syytteeseen vain, jos hän on tehnyt sellaisen rikoksen, josta saattaa seurata kuolemanrangaistus. Muut rikokset on käsiteltävä kurinpidollisesti.[100]

4.2.7 Henkirikokset

Kuolemanrangaistusuhan sisältäviä säännöksiä henkirikoksista oli sekä yleisessä että sotaväen rikoslaissa. Yleisen rikoslain 21 luvun 1 §:ssä säädettiin:

> "Joka, surmaamisen aikomuksessa, vakain tuumin toiselta ottaa hengen, tuomittakoon murhasta kuolemanrangaistukseen taikka kuritushuoneeseen elinkaudeksi ja kansalaisluottamuksensa menettäneeksi.
>
> Yritys on rangaistava."[101]

Sotaväen rikoslain mukaan kuolemanrangaistus saattoi kohdata sitä, joka joko vakain tuumin taikka pikaistuksissa surmasi esimiehen tai esimiehen vertaisen (103 §); samoin sitä, joka kuoleman tai vaikean ruumiinvamman seurauksin pahoinpiteli esimiestä tai esimiehen vertaista hänen toimittaessaan virkatehtävää tai jonkin virkatoimen johdosta, mikäli rikos oli tehty vihollisen läheisyydessä tai merihädässä (104 §). Esimieheen rinnastettiin vartiomiehet ja sotaväen poliisilaitokseen kuuluvat henkilöt (110 §).

---

[98] Rautapää 1945. – Viimeksi mainitun tueksi Rautapää viittasi rikoslain 1 luvun 2 §:n 1 momenttiin, joka kuului: "Se, joka ei ole Suomen mies, tuomitaan tämän lain mukaan rikoksesta, jonka hän on tehnyt Suomessa tahi suomalaisessa laivassa, sen ollessa aavalla merellä, jollei sellaisen henkilön tuomitsemisesta ole toisin erityisesti säädetty."

[99] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5011/Järj.2/sal./5.7.1944, T 17856/12, SA.

[100] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5870/Järj.2/sal./5.8.1944, T 17856/2, SA.

[101] Jos surmaaminen tapahtui "pikaistuksissa" eikä "vakain tuumin", kysymyksessä oli tappo, jonka enimmäisrangaistus oli elinkautinen kuritushuonerangaistus (RL 21:2).

4.2.8 Muita kuolemanrangaistusuhan sisältäviä säännöksiä

Sotaväen rikoslaissa säädettiin muistakin kuolemantuomiolla rangaistavista teoista kuin edellä selostetuista. Näistä ei kuitenkaan käytännössä seurannut kuolemanrangaistuksia kuin aivan poikkeuksellisesti.[102]

Ankara suhtautuminen pommitusten aikana tehtyihin rikoksiin näkyy huhtikuussa 1944 eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana annetusta laista (21.4.1944/260). Sen mukaan jopa kuolemanrangaistukseen saatettiin tuomita se, joka käytti hyväkseen "vihollisen ilma- tai muusta hyökkäyksestä tahi vihollisen taholta uhkaavan vaaran takia noudatettaviksi annetuista viranomaisen määräyksistä johtunutta tilannetta", ja teki rikoksen, jossa käytettiin väkivaltaa tai uhkausta tai jossa omaisuutta anastettiin, hävitettiin tai vahingoitettiin. Edellytys oli, että rikoksesta muun lain mukaan saattoi seurata kuritushuonetta kaksi vuotta tai enemmän. Käytännössä laista ei seurannut kuolemantuomioita.[103]

Kesällä 1944 kannettiin karkuruuden ohella huolta myös evakuoidun suomalaisen siviiliväestön omaisuuteen kohdistuneesta ryöstelystä ja hävittämisestä. Eri esikunnat muistuttivat kuolemanrangaistuksen uhasta tällaisissa tapauksissa viitaten SRL:n 131 §:ään ja eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana annettuun lakiin.[104]

---

[102] Ks. edellä luku 2.2.3.

[103] Lain taustaa ja syntyä käsitellään jäljempänä luvussa 11.8.

[104] Aunuksen ryhmän esikunnan hallinnollisen ja oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 2945/X/2/30.6.1944, T 19199/6, V armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 183/X/42 sal./5.7.1944, T 19199/6, IV armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 526/Hall./224.sal./6.7.1944, T 10554/1, II armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3802/X/1/9.7.1944, T 19199/6 sekä päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2100/Kom.7/11 d sal./22.7.1944, T 13578/22, SA. SRL:n 131 §:ssä säädettiin toisen omaisuuden hävittämisestä polttamalla sodan aikana.

5 OIKEUDENHOITOVIRANOMAISET JA KESKEISET MENETTELYSÄÄNNÖKSET

5.1 ERI ESIKUNTIEN OIKEUDENHOITOELIMET

Keskeisessä asemassa sota-ajan oikeudenhoidon kannalta oli päämaja. Talvisodassa päämajan yleisesikunta jakautui komento-osastoon, kolmeen jaostoon ja propagandaosastoon. Eversti Einar Mäkisen johtamaan jaosto I:een kuului hallinnollinen osasto, joka valvoi oikeudenhoitoa ja hoiti päämajan kaikki hallinnolliset ja lainopilliset kysymykset, myös sotapoliisiasiat. Osaston päällikkö oli reserviluutnantti Tapio Tarjanne, siviilissä hallinto-oikeuden professori.[1]

Jatkosodassa yleisesikunnan päällikön alaiseen järjestelyosastoon kuului hallinnollinen toimisto (Järj.2). Toimiston nimi muuttui maaliskuun 1944 alussa oikeudenhoitotoimistoksi. Samalla perustettiin komento-osastoon uusi hallinnollinen toimisto (Kom.7). Vanhan hallinnollisen toimiston tehtävät jaettiin. Toimistojaon jälkeen hallinnollinen toimisto (Kom.7) käsitteli yleistä hallintoa ja sotapoliisia sekä sen toimintaa koskevat kysymykset ynnä kantelu-, kurinpito- ja rikosasioissa suoritettavat tutkimukset. Oikeudenhoitotoimiston (Järj.2) tehtäviksi jäivät maanpuolustukseen kohdistuvaa lainsäädäntöä, kenttäoikeuksien järjestelyä ja sotilasoikeudenhoitoa (myös tuomioistuinten määräämistä) koskevat kysymykset. Sen tuli myös tarkkailla rankaisuvallan käyttöä puolustusvoimissa.[2]

Hallinnollisen toimiston (Järj.2:n) tehtäviin kuuluivat aluksi myös sotavankiasiat. Erillinen sotavankitoimisto päämajaan perustettiin toukokuussa 1942. Syyskuussa 1943 perustettiin vielä laajempi elin, sotavankikomenta-

---

[1] Puntanen 1993, 20–22.

[2] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 135/Järj.1/19.sal./27.2.1944, T 10546/10, päämajan käskylehti n:o 6/15.3.1944, SA; Puntanen 1993, 41, 48.

Ks. toimistojaon taustasta: PM poliisitoiminnasta, päämajan järjestelyosasto 13.1.1944, T 20809/F 3, Kenr.majuri S. Isaksonin toimikunta, pöytäkirja ja kirjelmä yleisesikunnan päällikölle 1.2.1944, T 13578/11, SA.

jan esikunta.[3] Myös eräät muut päämajan toimistot hoitivat hallinnollisia asioita.[4]

Hallinnollisen toimiston päällikkö oli aluksi Tapio Tarjanne, nyt majurin arvolla. Tarjanne sai surmansa elokuussa 1941 miinaräjähdyksessä. Hänen seuraajakseen tuli saman toimiston toimistoupseeri, kapteeni Paavo Kekomäki, siviilissä korkeimman oikeuden jäsen. Hän johti hallinnollista (1.3.1944 lähtien oikeudenhoito-) toimistoa jatkosodan loppuun. Kekomäki ylennettiin helmikuussa 1944 reserviläiselle harvinaiseen everstiluutnantin sotilasarvoon. Toimiston pitkäaikaisia toimistoupseereita olivat aluksi luutnantin ja sitten kapteenin arvoisena palvelleet Jouni Pelttari ja Erkki Partanen, molemmat lakimiehiä. Uuden, 1.3.1944 perustetun hallinnollisen toimiston (Kom.7) päälliköksi tuli kapteeni (huhtikuusta 1944 majuri) Valentin Soine, hänkin juristi.[5]

Pitkäaikaista toimistopäällikköä Paavo Kekomäkeä on hänen entinen alaisensa Erkki Partanen muistellut kiittävin sanoin: hän kuvaa Kekomäkeä erittäin pyyteettömäksi ja oikeudenmukaisuuteen pyrkiväksi. Myös sodan jälkeisissä asiakirjoissa on viitattu Kekomäen kyvykkyyteen ja arvovaltaisuuteen ja pidetty tämän sodanaikaista työpanosta poikkeuksellisen suuriarvoisena. Sodan ajan asiakirjoista välittyykin kuva tunnollisesta ja perusteellisesta juristista. Muistitieto kuvaa Kekomäkeä olemukseltaan varsin siviilimäiseksi; rintamaelämä lienee jäänyt hänelle vieraaksi.[6]

Kekomäen henkilökohtainen suhtautuminen kuolemanrangaistuksiin ei ole voinut olla päämajan linjauksissa ratkaiseva, vaikka hän olikin puolustusvoimien johtava lakimies. Hierarkkisessa sotilasyhteisössä sotilasarvolla on suuri merkitys, ja vaikka Kekomäen sotilasarvo oli reserviläisen arvoksi korkea, ei se päämajassa välttämättä painanut paljon.[7] Kekomäen oma tutkimus-

---

[3] Mikkola 1976, 20–25.

[4] Ks. puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 2802/Hall./2a/28.2.1945, T 17855/1, SA. Kirjelmässä arvioidaan, että oikeudellisten, hallinto- ja sotapoliisi- yms. asioiden hoito päämajassa oli päättyneen sodan aikana hajanaista.

[5] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 8981/Hall./1c/11.9.1945, T 17855/1; Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 65–71, Pk 1596/1, SA; Suomen lakimiehet 1949; Jatkosodan historia 6, 1994, henkilöhakemisto. – Ks. Partasen siirrosta päämajaan Kuusi 1991, 254–255.

[6] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 2802/Hall./2a/28.2.1945, T 17855/1; Helsingissä 21.–24.4.1947 pidettyjen oikeusupseerien neuvontapäivien pöytäkirja, 1, T 19201/F 10; Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 65–66, Pk 1596/1, SA; Partanen 1980; haast. Valentin Soine 4.11.1992.

[7] Oikeudenhoito- ja hallintoasioiden uutta järjestelyä suunnitelleen toimikunnan kokouksessa Kekomäki lausui 27.1.1944, että nykyinen hallinto- ja oikeudenhoitotoiminta "on kohdistunut varsin ankarana ja tiukkana miehistöön, alipäällystöön ja alempaan upseeristoon, kun sen sijaan korkeampi upseeristo on käytännöllisesti katsoen valvontaa vail-

ala oli juuri rikosoikeus, joten hänellä lienee ollut päämajassakin erityistä mielenkiintoa sitä sivuaviin kysymyksiin. Kirjoituksiensa perusteella Kekomäki voitaneen lukea kuolemanrangaistuksen varovaisiin puoltajiin.[8]

Sodanaikaisista asiakirjoista ei Kekomäen oma kanta kuolemanrangaistukseen näy. Muistitietoa asiasta kyllä on. Erkki Partasen mukaan kuolemanrangaistuksen käyttäminen oli Kekomäelle vaikea asia. Näin on erityisesti kesän 1944 karkurien teloituksiin liittyen muistellut myös Valentin Soine.[9]

Sotatoimiyhtymissä (prikaatit, divisioonat, armeijakunnat, armeijaryhmät) oikeus- ja hallinnollisia asioita hoidettiin esikuntien hallinnollisissa toimistoissa, joihin oli sijoitettu lakimiehiä. Toimistojen vastuulla olivat sotapoliisitoiminta (kuten järjestyksen ylläpito ja liikenteenohjaus), sotavankien kuljetus, sotilasrikosasiat (varsinaista tuomitsemistoimintaa lukuun ottamatta) ja lomalaisten matkatavaroiden tarkastus.[10] Myös kotirintamalla – varsinkin Kotijoukkojen esikunnassa ja suojeluskuntapiirien esikunnissa – toimi juris-

---

la, koska toimeenpanoelimillä ei ole riittävän korkeata asemaa ja arvovaltaa puuttua heitä koskeviin asioihin. Kun puhuja on vain reservimajuri ei hän ole puolestaan voinut tehdä enempää kuin mitä on aikaansaatu." Kekomäki piti parhaana, että hallinto- ja oikeudenhoitotoimintaa johtaisi "täysi kenraali". Useimmat asiasta lausuneet toimikunnan jäsenet pitivät ehdotusta hyvänä, mutta vailla toteutumismahdollisuuksia olevana. Kekomäen esimies, järjestelyosaston päällikkö, eversti Urho Tähtinen puolestaan katsoi, että päämajassa arvoasteet eivät ole esteenä asioiden eteenpäin viemiselle virkatietä. Kenr.majuri S. Isaksonin toimikunta, pöytäkirja, T 13578/11, SA. – Kekomäellä on ehkä ollut mielessään jompikumpi kenraalikuntaan kuuluneista, joilla oli myös oikeustieteellinen loppututkinto: kenraaliluutnantti Harald Öhquist (ylempi oikeustutkinto 1914) tai kenraalimajuri Einar Mäkinen (ylempi oikeustutkinto 1934). (Suomen lakimiehet 1949.) – Marsalkka Mannerheim ylensi Partasen muistelmien mukaan Kekomäen everstiluutnantiksi omasta aloitteestaan todettuaan, että Kekomäen asema erään tehtävän suorittamisessa oli liian heikko. Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 74. Pk 1596/1, SA. Hieman toiseen tapaan asiasta kertoo (ilmeisesti kuulopuheiden perusteella) sotatuomari Alkio (XXIII, 21.2.1944): "Jotkut PM:n herrat olivat haukkuneet K[ekomäke]:ä, kun tämä oli toimituttanut tutkimuksia jonkun ylemmän aktiiviupseerin rötösten johdosta. K. pyysi vapautusta, hän on vapaaehtoinen. Marsalkka, jolle vapautusanomus esiteltiin, hylkäsi sen ja ylensi K:n everstiluutnantiksi ja oli huhujen mukaan maininnut, että mies, jonka työllä on suuri arvo, on ylennettävä." – Ks. Kekomäen syrjäisestä asemasta erään rintamakomentajien välisen konfliktin selvittelyssä Turja 1989, 99–100.

[8] Ks. edellä luku 2.1.4.2. – Kekomäen vuonna 1933 julkaistu väitöskirja käsitteli ammattimaisten ja tavanomaisten rikosten käsitteitä. Backmanin (1992, 269) mukaan yksi tutkimuksen keskeinen juonne on tarve typologisoida rikoksentekijöitä kriminaalipoliittisten johtopäätösten tekemistä varten. Tämä harrastus näkyi edellä (luku 3.3.3.1.) käsitellyissä Kekomäen pohdinnoissa sotilasrikollisuuden erityispiirteistä.

[9] Partanen 1980, 63; haast. Valentin Soine 4.11.1992.

[10] Soila 1956; Soine 1962; Kalevi Kemppainen, kirje 10.5.1993.

teja hallinnollisissa tehtävissä, samoin Itä-Karjalan ja takaisin vallatun alueen sotilashallinnossa.

Päämajassa laadittiin ainakin vuosina 1943 ja 1944 luettelot puolustusvoimissa palvelevista lakimiehistä. Luetteloinnin taustalla oli lakimiesten jatkuvasti suuri kysyntä.[11] Soineen mukaan lakimiehistä oli sota-aikana suuri puute, ja monet lakimiehet olivat koulutukseensa nähden toisarvoisissa tehtävissä. Lakimiesten käytön suhteen saattoi havaita suunnittelemattomuutta.[12] Talvisodassa ja jatkosodan alussa tilanne onkin ilmeisesti ollut Soineen kuvaama, mutta nähdäkseni myöhemmin on lakimiestehtäviin saatu pätevät henkilöt.[13]

5.2 RIKOSTUTKINTA

5.2.1 Päämajan valvontaosasto

Sodan ajan erikoisoloissa ei rikostutkinta voinut olla pelkästään siviilipoliisin harteilla. Rinnalle tuli sotilasviranomaisten toiminta. Keskeisessä asemassa kuolemanrangaistukseen johtaneiden tekojen tutkijana oli päämajan valvontaosasto.

Yleisölle ja sotahistorian tutkijoillekin päämajan valvontaosasto on jäänyt varsin tuntemattomaksi. Jopa sen asema on usein ollut epäselvä; sen toiminta on saatettu sekoittaa tunnetumpien elinten, valtiollisen poliisin ja päämajan tiedusteluosaston työhön. Toimintansa luonteen vuoksi valvontaosasto ei kaivannut sodan aikana julkisuutta, eikä osaston toimintaa ole sodan jälkeenkään juuri muisteltu.[14] Muutamissa asiaa käsittelevissä kirjoituksissa

---

[11] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 2413/Järj.2/15.3.1944 ja päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 1104/Kom.2/37/23.3.1944, T 21862/F 5, SA. – Kotijoukkojen esikunnassa pidettiin luetteloa kotialueen oikeusupseereista. Luettelo sk.piirien ja kotialueen kenttäoikeuksien omaavien yhtymien oikeusupseereista 1.11.1943 ja 1.5.1944, Kotij.E, oikeudenhoitotoimisto, H 9, SA.

[12] Soine 1962, 414, 418.

[13] Tyypillinen haastattelemieni lakimiesten "urakehitys" oli toimiminen talvisodassa ja jatkosodan alussa tavallisissa rintamatehtävissä ja myöhempi siirto jatkosodan aikana lakimiestehtäviin.

[14] Toisin suhtautui sotavuosina julkisuuteen valtiollinen poliisi, jonka menestyksistä valmistui sodan aikana Valtion tiedoituslaitoksen ja Valpon tuella peräti kolme kirjaa (Waltari 1942; Tigerstedt 1943 ja 1944). Kirjat eivät tosin kerro varsinaisen sota-ajan tapauksista lukuun ottamatta viimeksi mainittua, jossa on Veikko Pöystistä kertova luku. Juuri tämä kirja ei kuitenkaan enää ehtinyt julkisuuteen, vaan se takavarikoitiin. (Ks. kirjasta Rislakki 1989; Laitinen 1993.)

ei ole kuvailtu toiminnan päälinjoja, vaan kerrottu yksittäistapauksista.[15] Valvontaosaston työn perusteellisen tieteellisen tutkimisen taas on estänyt syyskuussa 1944 tapahtunut lähes täydellinen osaston arkiston polttaminen. Sotilaillekin valvontatoiminta saattoi olla melko tuntematonta, ilmeisesti varsinkin talvisodassa ja jatkosodan alussa.[16]

Jo talvisodan päämajassa oli valvontaosasto. Osastoon kuului vastavakoilutoimisto, sensuuritoimisto ja kansliana toiminut ilmoitustoimisto.[17] Jatkosodassa valvontaosasto kuului tiedustelujaostoon. Valvontaosasto jakautui yleisten asiain toimistoon (Valv.1) ja vastavakoilutoimistoon (Valv.2). Suurimman osan jatkosodan ajasta osasto toimi Mäntyharjulla.[18] Valvontaosaston päällikkö oli talvisodassa ja jatkosodan alkupuolella Kustaa Rautsuo, seuraajanaan vuodesta 1943 Matti Ropponen. Kumpikin yleni jatkosodan aikana everstiksi.[19]

Hieman ennen jatkosodan alkua kesäkuussa 1941 laaditun asiakirjan mukaan päämajan valvontaosasto toimii puolustusvoimien valvontaelimenä sekä sotatoimi- että kotialueella. Sen vastavakoilutoimiston (Valv.2) tuli muun muassa johtaa puolustusvoimien ja maanpuolustuksen kannalta tärkeiden virastojen, tehtaiden ja laitosten suojaamista valtio-, maan- ja sotapetokselta, sabotaasilta ja muilta maanpuolustusta vahingoittavilta teoilta, johtaa sotilas- ja siviilihenkilöiden valvontaa maanpuolustusta vahingoittavien tekojen vastustamiseksi ja johtaa tällaisten rikosten tutkintaa. Yleisten asiain toimisto (Valv.1) toimi valvontaosaston keskuskansliana. Se vastasi saatujen tietojen arkistoinnista ja kortistoinnista, joka oli tehtävä mahdollisimman nopeasti. Valvontaosastolla oli alatoimistoja niin rintamalla kuin kotialueellakin. Ke-

[15] Rekimies 1975; Kumenius 1969, 1982, 1989; Salonen (=Kumenius) 1945. Kumenius puhuu kirjoissaan "vastavakoiluosastosta".

[16] Eräässä vuoden 1942 alussa laaditussa muistiossa todetaan, että valvontaosaston asianomaiselle elimelle tehtyjen ilmoitusten tuloksista ei ole saatu osaston eristyneisyyden vuoksi mitään tietoja. PM. Sota-ajan rikoksista ja rikostutkimuksista III AK:n alueella 1941, luutnantti Arvi Salonen 4.1.1942, T 19653/10, SA. – Jatkosodan alkuaikoina valvontatoiminnan tuntemattomuus saattoi johtaa siihen, ettei valvontaupseeri saanut vakoilijaa kuulusteltavakseen, kuten olisi pitänyt. Haast. Jaakko Apiola 22.2.1993. – Armeijakunnan hallinnollisessa osastossa (myöhemmin toimistossa) palvellut Olavi Korte muisteli (haast. 9.9.1992) valvontapuolen pitäneen "omaa sektoriansa hyvin tarkasti, ettei sinne sivulliset päässeet kurkistelemaan".

[17] Heiskanen 1989, 85; Puntanen 1993, 23.

[18] Jatkosodan alkuviikkoina osastoon kuului myös sensuuritoimisto (Valv.3), joka jo heinäkuussa 1941 siirrettiin tiedoitusosastoon. Heiskanen 1989, 150–152; Puntanen 1993, 47, 145.

[19] Kosonen 1994, 124–125.

säkuulta 1941 olevassa luettelossa mainitaan 19 joukoissa, yleensä armeijakunnissa, tai kotialueella olevaa alatoimistoa. Niistä 11:n päällikkönä oli lakimies. Alatoimistoja ei ollut alistettu asianomaisen joukon päällystön alaisuuteen. Valvontatoiminnan itsenäisyyttä osoitti myös se, että valvontaosaston yhteydet joukko-osastoihin oli järjestetty joukkojen komentajien kautta kulkevan virkatien ohittaen asetietä (asetie kulkee eri johtoportaissa toimivien erikoisalojen johtajien kautta). Armeijakunnissa olevien alatoimistojen alaisina toimi divisioonissa valvontaupseereita ja etsiviä. Rykmenteissä ja sitä alemmissa portaissa ei ollut valvontaelintä, mutta niissäkin oli tiedottajia.[20]

Valvontaosaston toimintaa sodan jälkeen tutkineen toimikunnan mukaan valvontaosaston vahvuus vaihteli 300 hengestä 2000:een. Varsinaisissa valvontatehtävissä oli toimikunnan saaman luettelon mukaan eri aikoina lähes 300 henkeä.[21]

---

[20] Puolustusvoimain pääesikunnan valvontatoimiston kirjelmä n:o 2548/Ulk.3/sal./ 18.6.1941, Kotij.E, oikeudenhoitotoimisto, H 10. SA; haast. Antero Aho 10.3.1993; Suomen lakimiehet 1949. Lisäksi yksi päällikkö oli lakitieteen opiskelija. Tiedottajia käsitellään jäljempänä luvussa 10.1.2. – Kesäkuun 1941 kirjelmän mukaan valvontaosaston alatoimistoja oli I–V armeijakunnassa, 14. divisioonassa sekä Helsingissä, Turussa, Tampereella, Jyväskylässä, Riihimäellä, Hämeenlinnassa, Lahdessa, Porissa, Vaasassa, Kuopiossa, Oulussa, Torniossa ja Karjaalla. – Uusi vastaava selvitys valvontatoiminnan järjestelystä annettiin helmikuussa 1942. Tuolloin sensuuritoimisto (Valv.3) oli siirretty tiedoitusosastoon ja alatoimistojen sijaintipaikat sotatapahtumien myötä vaihtuneet. Uutena organisaatiokaavioon oli otettu valtiollinen poliisi, jonka todettiin olevan alistettu päämajan tiedustelujaostolle. Alatoimistoja olivat nyt Kannaksen ryhmän, Maaselän ryhmän ja Ryhmä O:n alatoimistot, III, V, VI ja VII armeijakunnan sekä 14. divisioonan alatoimistot, Helsingin, Turun, Tampereen, Kouvolan, Mikkelin, Joensuun, Vaasan, Oulun ja Lapin alatoimistot sekä päämajan sotilashallinto-osaston valvontaelin 1 ja Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valvontatoimisto. Juristeja alatoimistojen kaikkiaan 20 päälliköstä oli 11. Kesäkuussa 1941 "tuomari"-tittelillä esiintyneet päälliköt olivat nyt kaikki vänrikkejä. (Päämajan tiedustelujaoston kirjelmä n:o 2760/Valv.2/sal./28.2.1942, Kotij.E, komentotoimisto, Fa 22, SA.) Sodanjälkeisessä selvityksessä mainitaan vielä Laatokan rannikkoprikaatin ja linnoitustyömaiden alatoimistot. (Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 2–3, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.) – Ks. valvontaupseerien toiminnasta kesäkuun 1941 kirjelmään liittyvä "Ohjeita valvontaupseereille", T 3686/45, SA. Muutaman muistikuvan valvontaupseerin työstä on kertonut Mäntylän (1996) haastattelema Aarno Tuomi. – Ks. valvontaosaston arkistoinnista ja kortistoinnista edellä mainittujen lähteiden lisäksi: Arkistonhoitaja V. Seitavan lausunto 10.8.1945, T 10805/15, SA.

[21] Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 2–3, 42, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

5.2.2 Muut sotilasviranomaiset

Puolustusvoimissa tehtyjä, muita kuin valvontaosaston toimialaan kuuluvia rikoksia tutkivat useat eri sotilasviranomaiset.[22] Näistä tärkein oli sotapoliisi.

Talvisodassa sotatoimialueen paikallinen poliisi muuttui päämajan alaiseksi alueelliseksi sotapoliisiksi. Sotatoimiyhtymän omat sotapoliisiosastot muodostivat niin sanotun liikkuvan sotapoliisin. Sotapoliisitoiminta oli vielä vakiintumatonta ja arvostukseltaan vähäistä. Sotapoliisitehtäviin sijoitettiin heikkoakin ainesta. Talvisodan aikaisten sotapoliisiosastojen miehistöstä (ei siis päällystöstä) oli poliisimiehiä vain 5–10 prosenttia.[23]

Sotapoliisin tehtäviä jatkosodassa olivat yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen rintamalla ja sen selustassa sekä henkilövalvonta eri liikenneväylillä, sotavankien vartiointi, valvonta, työhön luovutus ja kuljetus, vihollisväestön eristys ja vartiointi, rikostutkimus ja oikeudenhoidon avustaminen, desantti- ja partisaanitorjunta sekä osallistuminen väestön ja materiaalin evakuointiin. Sotapoliisiin kuului divisioonien ja sitä suurempien yhtymien alaisuudessa olleita sotapoliisikomppanioita ja -joukkueita sekä koko maassa toiminut Erillinen sotapoliisiosasto.

Talvisodan kokemusten perusteella sotilaspoliisiyksiköihin pyrittiin sijoittamaan poliisikoulutuksen saaneita. Aines oli muutenkin hyvää. Poliisimiesten osuus jatkosodan sotapoliisimuodostelmien miehistöstä oli alkuun jopa puolet, joskin kotiutusten alettua poliisivaltaisuus laski. Silti erityisesti rikostutkimusta haittasi ammattimiesten puute. Toimintaa vaikeutti muutenkin sotapoliisien vähälukuisuus. Sotapoliisiin kuului 3 500 miestä, joista 1 500 Er.SPol.Os:ssa. Kesällä 1944 sotapoliisin tärkeimmäksi tehtäväksi tuli karkurien ja eksyneiden sotilaiden kiinniotto ja palauttaminen yksiköihinsä.[24]

---

[22] Jatkosodan jälkeen annetun Sotapoliisiohjesäännön mukaan valtio-, maan- ja sotapetosta sekä vakoilua koskevien asiain tutkimisesta huolehtivat puolustusvoimien valvontaelimet ja valtiollinen poliisi. Sotapoliisinkin tuli silti tarkkailla tällaiseen rikollisuuteen viittaavia seikkoja ja jos valvontaelimen tai valtiollisen poliisin edustajaa ei ollut paikalla, alustavasti ryhtyä toimiin rikoksen tutkimiseksi. Sotapoliisiohjesääntö, kohta 14.

[23] Hietaniemi 1992, 208–214, 220.

[24] Soila 1956, 22–25, liite 4 (otteita Olavi Kortteen 16.11.1944 laatimasta muistiosta); Hietaniemi 1992, 220; Kesseli 1994. Ks. myös jatkosodan jälkeen annettua (mutta ilmeisesti sotakokemuksiin perustuvaa) Sotapoliisiohjesääntöä (päämajan komento-osasto 30.10.1944).

5.2.3 Siviilipoliisi

Lyhyen talvisodan aikana vain pieni osa poliisimiehistä lähti vapaaehtoisina tai päämajan pyynnöstä siirrettyinä rintamapalvelukseen. Kotialueen poliisikunnasta oli talvisodan aikana maanpuolustustehtävissä vain noin kahdeksan prosenttia. Jatkosodassa meneteltiin toisin: poliisihenkilöstöä irrotettiin verraten runsaasti maanpuolustuksen tarpeisiin. Jatkosodan aikana noin kolmannes läänien vakinaisesta poliisivoimasta siirtyi sotapalvelukseen, takaisin vallatulle alueelle Karjalaan tai Itä-Karjalan sotilashallinnon tehtäviin.[25]

Tärkeäksi aineistossa nousee valtiollisen poliisin (Valpon) osuus. Valpon edeltäjä, etsivä keskuspoliisi, perustettiin vuonna 1919. Vuoden 1938 alusta alkaen laitoksen nimeksi tuli valtiollinen poliisi.[26]

Toisen maailmansodan aikana olivat voimassa vuodelta 1938 olleet valtiollisesta poliisista annettu laki ja asetus (22.12.1938/433–434). Niissä mainittuna keskeisenä Valpon tehtävänä voidaan pitää sellaisten hankkeiden valvomista, "jotka ovat tähdätyt tai joista on syytä varoa, että ne kohdistuvat valtakunnan itsenäisyyttä tai sen laillista valtio- ja yhteiskuntajärjestystä vastaan taikka ovat omiaan järkyttämään yleistä järjestystä ja turvallisuutta". Valpon tuli lisäksi mahdollisuuksien mukaan ehkäistä tuollaiset hankkeet sekä saattaa niihin syylliset edesvastuuseen.

Valpolla oli pääosasto Helsingissä ja osastoja eri puolilla maata. Pääosasto jakaantui kanslia-, valvonta-, tiedonanto-, tutkinta- ja passitoimistoihin. (Asetus 434/1938, 9–10 §.) Valpon vakinaisen henkilökunnan kokonaisvahvuus oli vuonna 1944 noin 130 henkeä.[27]

Talvisodan aikana Valpon päällikkönä toimi Paavo Säippä. Hänen jälkeensä Arno Anthoni johti Valpoa 1.2.1941–29.2.1944. Apulaispäällikkönä toimi vuodesta 1923 lähtien Ville Pankko. Anthonin seuraaja oli Paavo Kastari, joka oli aikaisemmin toiminut päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston päällikkönä.[28]

5.2.4 Päämajan valvontaosaston ja valtiollisen poliisin suhde

Päämajan valvontaosaston ja valtiollisen poliisin tehtäväkentät olivat lähellä tosiaan, joten ei ole yllättävää, että epäselvyyttä ja ristiriitojakin työnjaon

---

[25] Ks. tarkemmin Hietaniemi 1992, 208–214, 219–221, 226–230, myös Laakso 1943, 449.

[26] Ks. etsivän keskuspoliisin–valtiollisen poliisin (EK-Valpon) historiasta maailmansotien välisenä aikana esim. Hietaniemi 1992; Lackman 1994.

[27] Hietaniemi 1992, 230.

[28] EK-Valpo, kuulustelupöytäkirja 721/1947 (Paavo Kastari), KA; Simola 1994c.

suhteen esiintyi. Virastojen välinen yhteistoiminta oli ollut huono jo rauhan aikana.[29]

Talvisodassa koko maan kattavaa järjestettyä yhteistoimintaa virastojen välillä ei ollut. Selkeä työnjako puuttui. Yhteistyö oli kiinteintä siellä, missä Valpon henkilökunta komennettiin valvontaosaston käytettäväksi. Näin tehtiin pääasiassa sotatoimialueilla ja sodan jo jatkuttua jonkin aikaa. Tuija Hietaniemi on esittänyt lukuisia esimerkkejä talvisodan aikaisista ristiriidoista Valpon ja valvontaosaston välillä. Valpossa pidettiin valvontaosaston toimintaa ylimitoitettuna ja kokemattomien miesten käsissä olevana.[30]

Talvisodan huonoista kokemuksista otettiin sikäli opiksi, että jatkosodassa virastojen suhteet järjestettiin kirjallisesti. Ohjesääntöä alettiin valmistella jo ennen jatkosotaa, kesäkuussa 1941. Seuranneissa neuvotteluissa päädyttiin siihen, että Valpo alistettiin sodan ajaksi päämajalle. Valpon ja päämajan valvontaosaston yhteisenä päällikkönä toimi päämajan tiedustelujaoston päällikkö. Alistamista perusteltiin sillä, että vakoiluntorjunnan johdon on oltava sotilasjohdolla, sekä sillä, että vihollisen vakoilu- ja tuhotyötoiminta ulottuu yli kotialueen.[31]

Valtioneuvosto määräsi 15. heinäkuuta 1941, että valtiollinen poliisi alistetaan päämajalle "toistaiseksi ja kunnes valtioneuvosto toisin määrää, korkeintaan käynnissä olevan sodan loppuun saakka". Valpo jäi kuitenkin toimimaan rauhanaikaisten alistussuhteiden mukaisesti talous-, nimitys- yms. asioissa. Alistamisesta johtuvat organisatoriset ja käytännölliset toimenpiteet tuli järjestää sisäasiainministeriön ja päämajan välisellä sopimuksella.[32]

Pian hyväksytyn työnjakoa ja yhteistoimintaa koskevan ohjesäännön mukaan valvontaosaston tehtäväksi tuli huolehtia kaikkiin puolustusvoimain joukko-osastoihin, esikuntiin ja muihin virastoihin, sotasairaaloihin, puolustuslaitoksen tehtaisiin ja varikoihin sekä erikseen määrättäviin sotatarvikkeita valmistaviin yksityisiin tehtaisiin ja voimalaitoksiin kohdistettujen valtio-, maan- ja sotapetosrikosten torjumisesta, selville saamisesta ja tutkimisesta. Valtiollisen poliisin tehtäviin ei tästä aiheutunut muutoksia. Valvontaosaston ja valtiollisen poliisin tuli olla yhteistoiminnassa ja antaa toisilleen virka-apua. Edelleen säädettiin muun muassa keskinäisestä tiedonantovelvollisuudesta. Ohjesäännön allekirjoittivat päämajan yleisesikunnan päällikkö ja sisäasiainministeri.[33] Tämän jälkeen päämaja lähetti Valpolle luettelon siitä,

---

[29] Hietaniemi 1989, 74–75; Kosonen 1994, 118–119; Lackman 1994, 31, 67.

[30] Hietaniemi 1989, 73–77. Ks. kokemuksista talvisodan valvontatoiminnasta myös: Yhdistelmä sota-ajan hallinnossa sekä sotapoliisin järjestelyssä ja toiminnassa saaduista kokemuksista annetuista lausunnoista, 13, SM, Ha 1, KA.

[31] 120–121/130 KD SM sal. 1941, SM, salaiset asiat, Ea 3, KA; Hietaniemi 1992, 231; Kosonen 1994, 120.

[32] Valtioneuvoston pöytäkirja sisäasiainministeriön esittelystä 15.7.1941, SM, Ca 29, KA.

[33] Ohjesääntö 10.8.1941, Valpo II, amp XXII B 1, KA; Hietaniemi 1992, 232; Kosonen 1994, 121; Rentola 1994a, 339.

mitkä voima- ja teollisuuslaitokset sekä varikot kuuluivat valvontaosaston valvottaviin.[34]

Käytännössä valtiollisen poliisin arkistoista ei juuri löydy viitteitä siitä, että alistus olisi jollakin tavoin vaikuttanut Valpon toimintaan.[35] Kaiketi tämän vuoksi alistussuhde on aikaisemmassa tutkimuksessa jäänyt vähälle huomiolle, onpa esitetty, että sitä ei olisi edes toteutettu.[36]

Lokakuussa 1942 sisäasianministeriö määräsi maanpuolustusta vahingoittavassa tai muuten poliittisessa tarkoituksessa tehdyn sabotaasin tutkinnan valtiolliselle poliisille.[37] Päämajan valvontaosasto antoi vastaavan käskyn tuhotekojen tutkinnan jättämisestä Valpolle. Silti käytiin lisäneuvotteluja. Niissä päämajan tiedustelujaoston päällikkö ja Valpon päällikkö sopivat, että 10.8.1941 vahvistetun yhteistoimintaohjesäännön tarkoittamissa puolustuslaitoksen kohteissa tapahtuvan sabotaasin tutkiikin päämajan valvontaosasto.[38] Edelleen jäi tulkinnanvaraisuutta siitä, kuka tutkii missäkin tapahtuneen sabotaasin – päämajan valvontaosasto antoi tehtyyn sopimukseen viitaten omia määräyksiään, jotka se pian peruutti ja korvasi uusilla määräyksillä.[39]

---

[34] Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 82/27.8.1941, Valpo II, amp XXII B 1, KA. – Lokakuun 1941 lopulla päämajan tiedustelujaoston päällikkö antoi diaarimerkinnän mukaan uuden määräyksen valvontaosaston valvonnassa olevista laitoksista. Itse asiakirjaa en ole löytänyt. EK-Valpo, Erittäin salainen kirjediaari 1941, merkintä n:o 29/127, KA.

[35] Harvoja tällaisia mainintoja on Oulun alaosaston päällikön toive: "– – olisi jo aika vp:nkin saada oikeus sotilasvirkapuheluun, kun tässä ollaan päämajan alaisiakin." Ote matkakertomuksesta matkalta Kajaaniin 10.–12.11.1942, Eino Pallari 16.11.1942, EK-Valpo I, amp XXII B, KA. Alistus näkyy myös päämajan valvontaosaston laatimien pidätettyjen luettelojen jakelun muutoksena. Ks. päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston pidätettyjen luettelot n:o 12 (13.7.1941, VP:lle 1 kappale) ja 13 (31.7.1941, VP:lle 12 kappaletta), EK-Valpo I, amp XX A 7 a (2), KA.

[36] Hietaniemi 1992, 231–232; Kosonen 1994, 120–121. – Alistuspäätös 15.7.1941 on kuitenkin mielestäni yksiselitteinen, ja ohjesääntö 10.8. vain sitä täydentävä. Päämajan tiedustelujaoston päällikön ylin päätösvalta eräissä asioissa käy ilmi suoraan ohjesäännöstäkin (8–10 §). Päämajan valvontaosaston toimintaa koskevassa ohjeessa mainitaan Valpon alistus tiedustelujaostolle sekä tekstissä että kaavakuvassa (Päämajan tiedustelujaoston kirjelmä n:o 2760/Valv.2/sal./28.2.1942, Kotij.E, komentotoimisto, Fa 22. SA.) Mainintoja alistuksesta on muissakin asiakirjoissa, esim.: Kenr.majuri S. Isaksonin toimikunta, pöytäkirja, T 13578/11, SA; Pm. valtiollisen poliisin toiminnan tehostamisesta. PK [Paavo Kastari] 12.8.1944, EK-Valpo I, amp XXII E 1 a, KA.

[37] Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 47/8.10.1942, EK-Valpo, kiertokirjeitä 1941–43, KA.

[38] Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 49/17.10.1942, EK-Valpo, kiertokirjeitä 1941–43, KA.

[39] Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 14876/Valv.2/sal./22.10.1942 ja päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 16400/Valv.2/sal./20.11.1942, T 10805/13, SA.

Niihin reagoi puolestaan närkästyneesti valtiollinen poliisi kirjeessään sisäasiainministeriölle.[40]

Samaan aikaan kun laadittiin yhä uusia ohjeita sabotaasin tutkinnasta, oli vireillä myös virastojen täydellinen yhteenliittäminen. Päämajan tiedustelujaoston päällikkö, eversti Aladár Paasonen teki lokakuussa 1942 ylipäällikölle esityksen Valpon ja valvontaosaston yhdistämisestä. Asiaa pohti myös erityinen toimikunta. Mihinkään toimenpiteisiin ei kuitenkaan ryhdytty. Kesällä 1944 toimikunta määrättiin palaamaan asiaan. Toimikunnan pikaisesti laatima esitys ei johtanut toimenpiteisiin.[41] Elokuussa 1944 Valpon päällikkö Paavo Kastari pohti yhdistämistä muistiossaan.[42]

Yksi toimenpide Valpon ja valvontaosaston suhteiden tiivistämiseksi kuitenkin tehtiin. Valtiollisen poliisin kirjediaarin mukaan päämajan tiedustelujaosto lähetti 19.9.1943 "käskyn valvontatoiminnan johdon keskittämisestä".[43] Itse asiakirjaa en ole löytänyt. Päämajan valvontaosastossa palvelleen Antero Ahon kertoman mukaan valvontaosaston siirryttyä syyskuussa 1943 Helsinkiin päämajan yleisesikunnan päällikkö ja tiedustelujaoston päällikkö antoivat käskyn tiedustelujaoston päällikön apulaisen sijoittamisesta sinne. Apulaiselle, eversti Joel Walldénille, alistettiin valvontaosasto ja valtiollinen poliisi. Hänet velvoitettiin kiinnittämään erikoista huomiota näiden kahden viraston yhteistoimintaan.[44]

Koska useat jutut kiinnostivat sekä sotilas- että siviiliviranomaisia, näiden välisiä hankauksiakin ilmeni. Ensin valvontaosaston alatoimistoa ja sittemmin Valpoa johtanut Paavo Kastari katsoi yhteistoiminnan sujuneen "niin hyvin kuin kahden suunnilleen samoilla aloilla toimivan organisaation yhteistoiminta yleensä on mahdollista", mutta epäkohtiakin oli esiintynyt.[45] Sodanjälkeisen komiteanmietinnön mukaan on tuskin vältettävissä, että kahden samantapaisia tehtäviä hoitavan viraston työskentelystä lähekkäin voi aiheutua merkittäviäkin epäkohtia, jopa kilpailua näiden välille.[46] Valpon arkistossa

---

[40] Valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 12573/II/4.12.1942, n:o 110/587 KD SM 1942, SM, Ea 578, KA.

[41] Hietaniemi 1992, 232–234; Kosonen 1994, 121–122.

[42] Pm. valtiollisen poliisin toiminnan tehostamisesta, PK 12.8.1944, EK-Valpo I, amp XXII E 1 a, KA.

[43] EK-Valpo, Erittäin salainen kirjediaari 1942–1943, merkintä n:o 17/193, KA.

[44] Haast. Antero Aho 10.3.1993, 15.4.1993. Walldén oli siirretty päämajaan määrättynä tiedustelujaoston päällikön apulaiseksi helmikuussa 1943 (ansioluettelo, SA). Walldénin roolia on kuvattu yhteydenpitäjäksi virastojen välillä (Käkönen 1970, 167) ja näiden koordinaattoriksi Manninen (1994, 325). Koordinaattorin työ on ehkä ollut ainakin osaksi peitetehtävä: Heiskanen (1989, 155) kertoo Walldénilla olleen jatkosodan loppuvaiheessa Helsingissä toimiston, jonka tehtävänä oli selvittää saksalaisten toimet pääkaupunkiseudulla sekä seurata väestön mielialojen kehittymistä.

[45] Pm. valtiollisen poliisin toiminnan tehostamisesta, PK 12.8.1944, EK-Valpo I, amp XXII E 1 a, KA.

[46] KM 1948:25, 9. – Niin sanotun Valpo II:n sotilastoimiston päällikkö toi komiteaa varten laatimassaan muistiossa esiin kahden eri viraston ylläpidosta johtuvia ongelmia,

onkin useita esimerkkejä siitä, ettei yhteistyö aina sujunut.[47] Koska valvontaosaston arkistoa ei ole käytettävissä, tiedot Valpon ja valvontaosaston välisistä suhteista tosin painottunevat liikaa Valpolle edullisiksi. Sodanjälkeisessä muistiossa Valpon ja puolustuslaitoksen valvontaelimen välisiä hankauksia pidettiin henkilökohtaisista eikä asiallisista syistä johtuvina.[48] Tämä ei kuitenkaan liene koko totuus.

5.3 TUOMIOISTUIMET

5.3.1 Sota- ja yleiset tuomioistuimet

Edellä (luku 4) käsiteltiin sitä, minkä periaatteiden mukaan sodan ajan rikosjutut jakaantuivat sota- ja yleisten tuomioistuinten välillä. Sotatuomioistuinjärjestelmään kuuluivat kenttä- ja pikaoikeudet sekä sotaylioikeus (SYO). Yleisiä tuomioistuimia olivat kihlakunnan- ja raastuvanoikeudet, hovioikeudet sekä korkein oikeus.

---

osaksi sodanaikaisen Paasosen yhdistämisehdotuksen perusteella. Epäkohtia olivat muun muassa kaksinkertainen työmäärä, rajanvetovaikeudet toimivallan suhteen, taidon ja kokemuksen jakaantuminen ja intrigoinnit. Viimeksi mainittu oli ilmennyt kilpailuna henkilökunnasta ja avustajista ja yrityksinä vierittää vastuu virheistä toiselle. Muistio, koskee kysymystä sotilasvalvonnan järjestelystä, toimistopäällikkö E. Pekkarinen 9.9.1948, EK-Valpo, erittäin salaiset saapuneet kirjeet 1720–1800, 1947–1948, KA.

[47] Eräitä esimerkkejä: Valpon Rovaniemen alaosaston entinen päällikkö muisteli sodan jälkeen valvontaosaston anastaneen pakkokeinoin hoidettavakseen kaikki sotilasasiat ja karkottaneen Valpon niiden ulkopuolelle. R. S. Linna 26.10.1945 tutkintatoimikunnan puheenjohtajalle, Hra Tauno Suontaustalle ulkoasiainministeriöön, 4, Suomi toisessa maailmansodassa, II, Lapin sota ja jälleenrakentaminen, Kansan A. – Tunnettu on Valpon ja valvontaosaston välinen kädenvääntö Kerttu Nuortevan ja Hella Wuolijoen vakoilujutun tutkinnassa. Kilpailua ilmeni jo tuolloin vielä salanimellä esiintyneen Nuortevan oikeaa henkilöllisyyttä selvitettäessä. Myöhemmin kiistaa käytiin lähinnä siitä, kuka kuulustelee Hella Wuolijokea. Kalle Lfg luutnantti Vilho Mäkiselle 5.10.1942 ja Lfg samalle 15.10.1942, Vilho Mäkinen toimistopäällikkö K. Löfvingille 15.10.1942 ja samoin päiväyksettä sekä Lfg:n muistiinpano 19.10.1942 ("Lauantaina 17.10.42..."), EK-Valpo I, hmp A 4154 Kerttu Nuorteva, KA; Lounela–Kassila 1987, 183. – Desantti Risto Vesterlundin jutussa Valpo pelkäsi hätiköintiä: "Toivottavasti vain eivät 'kilpailijaimme' sormet ole pelissä – halu pilata valpon asia, pakottaa valpo ennenaikaiseen leikkaukseen." (Freedy Kekäläisen merkinnät Y. Kalmialan ilmoituksessa 8.6.1943, EK-Valpo I, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA; Rentola 1994a, 432.) – Eräässä jutussa valvontaosaston miehet aikoivat pidättää Valpon tiedottajan tunnettuna kommunistina, jolloin Valpon miesten oli puututtava asiaan. (Etsivä Sakari Tuomen ilmoitus 10.3.1943, EK-Valpo I, hmp 3173 Matti Lång, KA.)

[48] Puolustuslaitoksen pääesikunnan valvontatoimiston kirjelmä n:o 2758/Ulk.3/sal./ 13.4.1945, T 10805/17, SA.

Kenttäoikeuksissa oli syytettyinä enimmillään yli kolmannes yleisissä alioikeuksissa syytettyjen määrästä (taulukko 1).[49]

Taulukko 1. Syytettyjen lukumäärä yleisissä alioikeuksissa ja kenttäoikeuksissa vuosina 1939–1945[50]

Vuosi	Yleiset alioikeudet	Kenttäoikeudet
1939	66 511	..
1940	44 984	..[51]
1941	54 949	10 944
1942	66 111	21 982
1943	90 636	29 521
1944	82 592	29 787
1945	143 981	6 397

Sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annetun lain 11 §:n mukaan sotaväen alioikeutena on kenttäoikeus "siitä päivästä alkaen, jona valtakunnan sotavoima on muussa tarkoituksessa kuin harjoitusta varten asetettu sotakannalle". Kun sotaväki asetetaan takaisin rauhankannalle, lakkaavat kenttäoikeudet. Valtioneuvosto julistaa päivän, josta alkaen kenttäoikeus on oleva alioikeutena tai lakkaava.

Julistus sotatilasta annettiin 30.11.1939 (441/1939) ja Suomen sotavoima asetettiin liikekannalle 12.12.1939 (465/1939). Sotatila julistettiin lakanneeksi vasta 26.9.1947 (700/1947).

Puolustusministeriö määräsi, että kenttäoikeus oli 30.11.1939 alkaen ali-

[49] Kemppinen (1992, 18–19) on kuvannut sodan ajan sotatuomioistuinten juttumääriä suhteellisen vaatimattomiksi rauhan ajan alioikeuksien juttumääriin verrattuna. Mielestäni kenttäoikeuksien juttumäärä oli kuitenkin melko suuri.

[50] Yleisten alioikeuksien lukemat: SVT XXIII:88, 8; kenttäoikeuksien lukemat: päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2889/Järj.2sal./4.8.1942, T 20104/4, päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 293/Järj.2 sal./19.1.1943, T 19199/2, päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1120/Järj.2/sal./7.2.1944, T 19197/E.6, päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 6883/Järj.2/sal./11.9.1944, T 17856/2, puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 4583/Hall./10 a/15.4.1945, T 17855/8, puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 1250/Hall./10 a/henk./13.3.1946, T 19200/F5, SA.

[51] Alisotatuomioistuimissa tuomittiin 24.7.1940 mennessä päämajaan saapuneiden raporttien mukaan 12.10.1939 jälkeen rangaistukseen 4164 henkilöä. (Päämajan hallinnollisen osaston kirjelmä n:o 946/Hall.1/24.7.1940, T 13575/20, SA.) Lukuun sisältyy ilmeisesti, paitsi kenttä- ja pikaoikeuksien tuomioita, myös rauhanaikaisten sotaoikeuksien tuomioita.

oikeutena puolustusvoimissa.[52] Huhtikuussa 1947 annetun lain ja puolustusministeriön julistuksen mukaisesti kenttäoikeus lakkasi 31.5.1947 olemasta alioikeutena puolustusvoimissa.[53] Kenttäoikeuksien työmäärä oli selvästi pudonnut marras- ja joulukuusta 1944 lähtien. Armeijaa kotiutettiin, ja 10.11.1944 voimaan tulleesta ylipäällikön julistuksesta (22.10.1944/743) seurasi, ettei tuon ajankohdan jälkeen enää voitu syyttää sotatuomioistuimissa puolustusvoimiin kuulumattomia henkilöitä.[54]

Valtioneuvoston tuli määrätä, mihin sotavoiman eri osastoihin kenttäoikeus on asetettava (STL 12 §). Käytännössä talvisodan aikana tästä huolehti puolustusvoimain ylipäällikkö, jolle puolustusministeriö uskoi oikeuden muuttaa ja täydentää kenttäoikeuksien järjestelyä.[55] Talvisodan rintamajoukoissa kenttäoikeuksia oli runsaasti: sotatoimiyhtymien (armeijakunnat, divisioonat, prikaatit) lisäksi kenttäoikeuksia oli jalkaväki-, tykistö- ja lentorykmenteissäkin. Kaikkiaan vuosina 1939–1940 toimi yhteensä 178 kenttäoikeutta.[56]

Jatkosodassakin kenttäoikeuksien perustamisesta huolehti käytännössä ylipäällikkö. Kesäkuun 21. päivänä 1941 hän määräsi kenttäoikeudet perustettaviksi päämajaan, armeijakuntien esikuntiin, divisiooniin, ratsuväki-, jääkäri- ja rannikkoprikaateihin sekä suojeluskuntapiireihin.[57] Kun rykmenttitason tuomioistuimet jäivät pois, kenttäoikeuksia oli selvästi vähemmän kuin talvisodassa. Vuonna 1941 toimi 110 kenttäoikeutta.[58] Kaikkiaan 22.6.1941–4.12.1944 välisenä aikana toimi yhteensä 124 kenttäoikeutta.[59]

---

[52] Res.luutn. O. A. Vilangan esitelmä "Sotalainsäädännöstä sodan kokemusten valossa", 2–3, liite II armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston kirjelmään n:o 1310/II/49 sal./17.7.1940, T 20104/4, SA.

[53] Laki eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin 11.4.1947/268. Puolustusministeriön julistus kenttäoikeuksien toiminnan lakkaamisesta 15.4.1947, T 19201, 6–9, SA.

[54] Vuoden 1944 kuukausittaiset kenttäoikeuksissa syytettyjen lukemat: puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 4583/Hall./10 a, T 17855/8, SA. – Armeijasta kotiutettiin syys- ja lokakuussa yksityisinä miehinä lähes 80 000 miestä. Varsinainen yksiköittäin suoritettu kotiuttaminen alkoi 8. marraskuuta, ja valvontakomission asettamaan määräpäivään (5.12.1944) mennessä kotiutettiin vielä lähes 380 000 miestä. (Vuorenmaa 1996, 77.) – Ylipäällikön julistuksen vaikutuksista: päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 8349/Järj.2/28.10.1944, T 20106/1, SA.

[55] Res.luutn. O. A. Vilangan esitelmä "Sotalainsäädännöstä sodan kokemusten valossa", 2–3, T 20104/4, SA.

[56] Kenttäoikeuksien tuomioluettelot vuosilta 1939–1940, T 18878–18879, SA.

[57] Käsky kenttäoikeuksien järjestelystä, päämajan kirjelmä n:o 1/Järj.2/IX/21.6.1941, T 19198/3, SA.

[58] Kenttäoikeuksien tuomioluettelot vuodelta 1941, T 18879, SA.

[59] Kenttäoikeudet ja niiden puheenjohtajat 22.6.1941–4.12.1944, T 17855/6, SA. –

Kenttäoikeuksien keskinäinen toimivalta määräytyi samoin kuin rauhan ajan sotaoikeuksissakin. STL:ssa ei nimittäin ollut tässä suhteessa erityisiä kenttäoikeuksia koskevia säännöksiä, joten sotaoikeussäännöksiä tuli soveltaa analogisesti.[60] Keskeinen säännös oli STL:n 26 §: asian käsittelee se sotaoikeus, johon syytetty kuuluu tai jota asia lähinnä koskee. Sotaväkeen kuulumattomien osalta asia oli myös käsiteltävä edellä olleiden säännösten perusteella, mutta jos ne eivät soveltuneet, siinä sotaoikeudessa, johon kuuluvat sitä sotaväenosastoa koskevat asiat, missä syytetty pidätetään tai missä hänet tavataan.[61]

Jatkosodan alkuviikkoina annettiin vastaava ohje vakoojien ja muiden puolustusvoimiin kuulumattomien rikoksista: jos ei voida katsoa, että asia koskisi lähinnä jotain määrättyä sotatoimiyhtymää, on tutkinnan toimittaminen ja syytteeseen saattaminen sen yhtymän tai suojeluskuntapiirin komentajan velvollisuutena, joka on pidättänyt syypääksi epäillyn tai jonka hallintoalueella tämä tavataan.[62]

Pikaoikeus oli vain tiettyä oikeusjuttua käsittelemään asetettu erikoistuomioistuin. Sen sai sodassa olevassa joukko-osastossa, sotatoimia varten merellä olevassa laivassa tai piiritetyssä linnoituksessa asettaa "paikalla oleva ylipäällikkö".[63] Edellytyksiä olivat, että

- joku, jota on syytettävä sotatuomioistuimessa, on tehnyt rikoksen, josta saattaa tulla kuolemanrangaistus, ja
- rikollinen on verekseltä tavattu rikosta tekemästä, sekä

Tekstissä esitetyssä luvussa on kunkin suojeluskuntapiirin kenttäoikeus ja sen jatkajaksi syksyllä 1944 perustettu sotilaspiirin kenttäoikeus laskettu samaksi tuomioistuimeksi.

[60] Sundström 1925, 116.

[61] Kenttäoikeuksien järjestelystä annetussa käskyssä määrättiin myös ylemmän ja alemman tason (kuten armeijakunnan ja divisioonan) välisestä toimivaltajaosta. Armeijakunnan esikunnan kenttäoikeuden toimipiiriin kuuluivat kaikki asianomaiseen armeijakuntaan kuuluvat tai sille alistetut joukko-osastot, yksiköt ja muodostelmat, lukuun ottamatta niitä, jotka kuuluivat johonkin sellaiseen yhtymään tai muodostelmaan, jolla oli oma kenttäoikeus tai jotka oli alistettu tällaiselle yhtymälle tai muodostelmalle. Toisaalta divisioonan kenttäoikeuden toimipiiri oli määritelty täsmälleen samoin. Käytännössä en kuitenkaan havainnut, että eri tason yhtymien kenttäoikeuksien välillä olisi ollut toimivaltaristiriitoja. Päämajan kirjelmä n:o 1/Järj.2/IX/21.6.1941, T 19198/3, SA.

[62] Päämajan kirjelmä n:o 330/Järj.2/15.7.1941, T 19198/3, SA.

[63] Lähettämättä jääneen päämajan kirjeluonnoksen mukaan pikaoikeuden asettaa sellaisen joukko-osaston tai muodostelman komentaja tai päällikkö, johon kenttäoikeus on asetettu, mikäli ylempää päällikköä ei ole saapuvilla. (Päämajan jaosto I:n kirjelmäluonnos 29.1.1940, T 20104/4, SA.) Näin käytännössä meneteltiinkin.

– rikollisen rankaisemisen lykkäämisestä on pelättävissä vaaraa sotakurille taikka sotaväen, laivan tai linnoituksen turvallisuudelle. (STL 70 §.)[64]

Pykälän sanamuoto näyttää viittaavan ensi sijassa omien joukkojen sotilaiden tekemiin rikoksiin. Käytännössä pikaoikeudet käsittelivät myös omien siviilien sekä Neuvostoliiton kansalaisten rikoksia, eikä sanamuoto vaikutakaan asettaneen tälle suoranaista estettä.[65] Myös "joukko-osastoa" tulkittiin sikäli laajasti, että pikaoikeuksia asetettiin myös yhdessä suojeluskuntapiirissä, siis kotirintamalla.[66]

Sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetettu komitea katsoi pikaoikeutta koskevien säännösten keskinäisestä yhteydestä käyvän ilmi, että pikaoikeuden harkinta voi koskea vain syytetyn tuomitsemista kuolemanrangaistukseen. Jos sitä varten vaadittavaa määräenemmistöä (74 §:n mukaan vähintään kuusi yhdeksästä jäsenestä) ei saavuteta, asia on komitean käsityksen mukaan siirrettävä sotatuomioistuimeen.[67] Yhdessä tapauksessa näin tehtiinkin, mutta yhdessä tapauksessa pikaoikeus tuomitsi syytetyille elinkautiset rangaistukset ja yhdessä tapauksessa jätti asian näytön puuttuessa lisäkuulustelujen varaan.[68]

---

[64] Urpo Viinikan pikaoikeudessa tuomitsemisen laillisuutta sodan jälkeen selviteltäessä SYO:n sotaviskaali katsoi, ettei pikaoikeuden tule ottaa harkittavakseen, onko rankaisemisen lykkäämisestä vaaraa sotakurille, sillä se on puhtaasti sotilaallinen kysymys; sen sijaan pikaoikeuden on itsenäisesti harkittava kahden muun edellytyksen olemassaolo. Ne ovat prosessinedellytyksiä, joiden puutteessa pikaoikeus ei voi itse ryhtyä syytettä asiallisesti tutkimaan. (Sotaylioikeuden sotaviskaalin kirjelmä Korkeimmalle oikeudelle, n:o 28.V./18.4.1947, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.) Sotaylioikeuden ja korkeimman oikeuden päätöksistä ei suoranaisesti selviä näiden oikeusasteiden kanta tähän kysymykseen.

[65] "Jos sodassa olevassa joukko-osastossa – – joku, jota on syytettävä sotatuomioistuimessa – –" – Lokakuussa 1941 sotatuomari Paavo Alkio (IV, 9.10.1941) katsoi, että pikaoikeus on tarkoitettu käytettäväksi vain omiin joukkoihin kuuluvan tekemän rikoksen rankaisemiseksi. Vaikuttaa siltä, että Alkio ei tiennyt siitä, että pikaoikeudet olivat käytännössä toimineet muunlaisissakin tapauksissa. – Sodan jälkeen vasemmistolehden kirjoituksessa paheksuttiin Suomussalmella talvisodassa toimineita pikaoikeuksia sen vuoksi, että niissä tuomittiin lainvastaisesti siviilejä. Hannes Tauriainen: "Traagillinen kuunnelma Kajaanin puulinnassa", Kansan Tahto 14.5.1967. 4, Suomi toisessa maailmansodassa, II, Tapahtumat Suomussalmen Ruhtinaansalmen kylässä, Kansan A. Väite lainvastaisuudesta on kuitenkin kärjistetty.

[66] Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirissä toimi helmikuussa 1940 ja heinäkuussa 1941 pikaoikeus.

[67] KM 1936:8, 204.

[68] Rajaesikunnan komentajan määräämä pikaoikeus 7.1.1940, § 3 (Seppänen): siir-

Sotaväen ylioikeutena oli sotaylioikeus (STL 1 §). Sodan aikana oli mahdollista asettaa erityinen kenttäylioikeus (STL 19 §). Sellaista ei kuitenkaan perustettu. Sotaylioikeuden tuli alkuperäisen STL:n (30 §) mukaan tuomita ensimmäisenä oikeusasteena muun muassa asioissa, jotka koskevat upseerien tekemiä rikoksia. Myöhemmin siirrettiin alempien upseerien asiat kenttäoikeuksille: sotaylioikeudelle jäivät esiupseereita, kenraaleja taikka virka-asemaltaan näihin verrattavia sotilas- tai siviilivirkamiehiä koskevat ensiasteen jutut. (Laki 6.11.1942/841, 6 §.) Jos syytteessä kenttäoikeudessa oli upseeri tai puolustusvoimien vakinaisessa palveluksessa oleva sotilas- tai siviilivirkamies, tuli kenttäoikeuden kummankin jäsenen olla upseereita, toisen vähintään esiupseeri ja toisen vähintään luutnantti (em. laki, 6 a §).[69]

Alkuperäisen STL:n 30 §:n mukaan SYO:n ensiasteena käsiteltäviä olivat myös valtio-, maan- ja sotapetosta koskevat asiat, sikäli kuin ne kuuluivat sotatuomioistuimeen. Vuonna 1940 säädettiin, että nämä asiat tuli käsitellä alisotatuomioistuimissa (laki 16.3.1940, 6 §). Sen sijaan vakoilua ei ollut missään vaiheessa määrätty ensin SYO:ssa käsiteltäväksi rikokseksi.[70]

Yleisiä alioikeuksia olivat kihlakunnanoikeus (maalla) ja raastuvanoikeus (kaupungeissa). Muutoksenhakuasteena olivat hovioikeudet, joita oli sodan aikana kolme (Turussa, Vaasassa ja Viipurissa). Hovioikeuksien tuli ensimmäisenä oikeusasteena käsitellä valtiopetos- ja maanpetosrikokset (OK 8 luvun 2 §, 6 kohta). Ylin oikeusaste, myös sotaylioikeudesta tulleissa jutuissa, oli korkein oikeus.[71]

---

rettiin asian epäselvyyden vuoksi yksimielisesti kenttäoikeuteen. Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan pikaoikeus 19.1.1940 (Andrejev, Nikolajev): syytetyt katsottiin äänin 5–4 vakoilijoiksi eikä sotavangeiksi ja heidät tuomittiin yksimielisesti elinkaudeksi kuritushuoneeseen. Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin pikaoikeus 12.7.1941 (Ivanov): näytön puuttuessa asia jätettiin yksimielisesti vastaisuuden varaan. (Lisäkuulusteluissakaan ei tullut ilmi uutta näyttöä Ivanovia vastaan, ja hänet julistettiin sotavangiksi.) Pikaoikeuksien pöytäkirjat, T 19006, SA.

[69] Esiupseereita olivat (maa- ja ilmavoimissa) everstit, everstiluutnantit ja majurit.

[70] Myös vuoden 1940 lain jatkoksi säädetyn lain (30.12.1941/916) 6 §:n mukaan valtio-, maan- ja sotapetokset tuli käsitellä alisotatuomioistuimessa. – Vakoilujuttujen käsittelypaikka ei vaikuta tulkinnanvaraiselta, mutta talvisodassa ilmeni silti epävarmuutta. Niinpä erään vakoilujutun yhteydessä valvontaosaston lakimies viittasi 30 §:n sanamuodon lisäksi myös asiantuntijoiden käsitykseen, että SRL:n 67 §:n mukaiset vakoilua koskevat asiat on ensimmäisenä oikeusasteen kenttäoikeuden käsiteltävä. Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston kirjelmä n:o 382/Kan.A.30/40 henk./26.2.1940, SYO 1940 n:o 225 (päätös 19.12.1940 n:o 631, Karttunen), SA.

[71] Ks. tarkemmin esim. Wrede – Sjöström – Tirkkonen 1946, 28–31. – Jonkin aikaa oli tosin voimassa laki eräiden rikosasiain käsittelystä sodan aikana (4.1.1940/3), jonka 3 §:n 1 momentin mukaan syyte valtio- tai maanpetoksesta, joka on tehty sotatilan aika-

5.3.2 Sotatuomioistuimen puheenjohtaja ja jäsenet

Kenttäoikeuteen kuului lainoppinut puheenjohtaja ja jäseninä yksi vähintään luutnantin arvoinen upseeri ja yksi alipäällystöön tai miehistöön kuuluva henkilö (STL 15 §:n 1 mom.).[72]

Kenttäoikeuden puheenjohtajan määräsi korkein oikeus (STL 16 §:n 2 mom.). Käytännössä puolustusvoimien taholta haettiin määräys useille puheenjohtajille kerrallaan. Korkein oikeus oikeutti ylipäällikön määräämään, minkä kenttäoikeuksien puheenjohtajina määräyksen saaneiden oli toimittava. Määräyksiä näyttää haetun välitöntä tarvetta enemmän, joten puheenjohtajareserviä oli periaatteessa käytettävissä. Esimerkiksi vähän ennen joulua 1941 pyydettiin 52 lakimiehelle valtuutusta toimia kenttäoikeuksien puheenjohtajina. Laskelmieni mukaan heistä vain seitsemän todella toimi tässä tehtävässä.[73]

Päämaja halusi pitää kiinni kokeneista sotatuomareista: kun sotaylioikeus kesällä 1942 kaipasi lisätyövoimaa ja toivoi sotatuomarien määräämistä SYO:n uusiksi jäseniksi ja viskaaleiksi, päämaja ei katsonut voivansa luovuttaa rintamajoukoissa toimivia kenttäoikeuksien puheenjohtajia. Pätevistä kenttätuomareista on koko sodan ajan ollut puutetta, eikä pätevää reserviä ole, todettiin.[74] Pulaa osoittaa se, että sotatuomareita jouduttiin pitämään palve-

---

na, oli käsiteltävä OK:n 8 luvun 2 §:n säännöksistä poiketen yleisessä alioikeudessa. Laki kumottiin 1.8.1940 lukien (laki 12.7.1940/367).

[72] Kokoonpano, jossa kenttäoikeuden molemmat jäsenet juttua käsiteltäessä olivat olleet upseereita, katsottiin SYO:ssa virheelliseksi. KKO 1944 II 245.

[73] Res.luutn. O. A. Vilangan esitelmä "Sotalainsäädännöstä sodan kokemusten valossa", 2–3, liite II armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston kirjelmään n:o 1310/II/49 sal./17.7.1940, T 20104/4, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2486/Järj.2/22.12.1941, T 19198/3, Kenttäoikeudet ja niiden puheenjohtajat 22.6.1941–4.12.1944, T 17855/6, Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 78–79, Pk 1596/1, SA. – Menettelyä kuvaa esimerkiksi pöytäkirja oikeusministeriön esittelystä korkeimmassa oikeudessa 2.1.1942 (OM, Cb 18, KA): Oikeusministeriön esittelijäneuvos Miettinen esitteli päämajan järjestelyosaston kirjeen, jossa se oli "Päämajan käytettävissä olevan kenttätuomarireservin täydentämiseksi pyytänyt, että Korkein oikeus kenttäoikeuksien puheenjohtajiksi aikaisemmin määrättyjen lisäksi valtuuttaisi vielä seuraavat lakimiehet toimimaan tällaisten oikeuksien puheenjohtajina, nimittäin: – – Esittelyn jälkeen Korkein oikeus päätti esitykseen suostua ja määräsi edelläluetellut lakimiehet toistaiseksi toimimaan kenttäoikeuksien puheenjohtajina sekä uskoi heidän määräämisensä joukko-osastoihin Puolustusvoimain Ylipäällikölle."

[74] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2343/Järj.2/18.6.1942, T 20104/4, SA. – SYO pyrki useaankin kertaan saamaan esimerkiksi Paavo Alkion käyttöönsä, mutta päämaja ei suostunut. Alkio XI, 12.5.1942, XXIII, 22.3.1944.

luksessa vanhempina kuin muita asevelvollisia.[75] Kaikkein vanhimpien kohdalla kysymys saattoi olla jo vapaaehtoisesta palveluksesta.[76] Asevelvollisikäisiltä ei suostumuksia kyselty: haastateltavani kertoivat yhtäpitävästi, että he saivat määräyksen sotatuomarin tehtävään, ja oli mentävä sinne minne määrättiin.[77]

Ainakin sodan alkuvaiheessa pyrittiin kenttätuomareiksi määräämään sellaisia lakimiehiä, jotka eivät olleet saaneet sotilaskoulutusta, ja sotilaskoulutetuistakin ne, joita ikänsä vuoksi tai muusta syystä ei voida käyttää rintamapalvelukseen.[78] Sotatuomareista useimmat ovat ilmoittautuneet vapaaehtoisesti päämajan käytettäviksi, todettiin vuonna 1942. Useimmilla heistä ei ollut upseerin arvoa.[79] Upseerin arvon omanneista osaa on kuvattu "honoris

---

[75] Vanhimpia ikäluokkia kotiutettiin keväällä 1942, mutta kenttäoikeuksien puheenjohtajat jäivät kokonaisuudessaan noiden kotiutusten ulkopuolelle. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2343/Järj.2/18.6.1942, T 20104/4, päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 193/Kom.2/30/13.1.1944, T 21862/F 5, SA. Esimerkiksi jalkaväen päällystöstä kotiutettiin vuonna 1942 kaikki vuonna 1905 syntyneet ja sitä vanhemmat (Petramaa et al. 1993, 142, 151). Niinpä sotatuomari Alkio (syntynyt vuonna 1902) havaitsi kotiutusten jälkeen olevansa selvästi vanhin esikuntansa reservin upseeri. Tämä oli hänen mielestään osoitus siitä, että päämaja on unohtanut sotatuomarit. (Alkio, esim. XI, 4.5.1942, XIII, 27. ja 29.7.1942.)

[76] P.M., joka koskee m.m. eräiden sotatuomareiden oikeutta saada käyttää valtion varusteita, everstiluutnantti P. Kekomäki 2.3.1944, T 19548/61, SA. – Erkki Partanen kertoo vuonna 1891 syntyneestä sotatuomarista, jolta tiedusteltiin halukkuutta siirtyä ikänsä perusteella siviilin. Sotatuomari halusi kuitenkin jatkaa niin kauan kuin taistelu on loppuun käyty. Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 78, Pk 1596/1, SA. – Paavo Kekomäki oli itsekin vapaaehtoisena palveluksessa. Korkeimman oikeuden jäsenenä hän olisi ollut vapautettu sotapalveluksesta. Partanen: Em. käsikirjoitusluonnos, 66; Partanen 1980, 58, 62–63.

[77] Kärki 1988, 96; haast. Erkki von Hellens 24.9.1992; Wilhelm Korhonen 2.11.1992; Eino Lehtinen 24.9.1992; Jouni Pelttari 17.9.1992; Olavi Salmenkivi 9.1.1993; Sten Wasastjerna 2.9.1992. – Paavo Alkiolle ilmoitettiin ensin, että hänet oli määrätty suojeluskuntapiirin sotatuomariksi; seuraavana päivänä tuli sen sijaan määräys 4610:n kenttäoikeuden puheenjohtajaksi. Määräyksen välittäjä ei tiennyt, minkä joukon peiteluku on 4610. Selvittelyjen ja etsiskelyjen jälkeen asianomainen divisioona aikanaan löytyi. Alkio I, 19.6.–10.7.1941.

[78] Päämajan kirjelmä n:o 127/Järj.2/29.6.1941, T 20104/4, SA.

[79] P.M., joka koskee kenttätuomarien virkapukua, majuri P. Kekomäki 11.5.1942, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2343/Järj.2/18.6.1942, T 20104/4, SA. – Eräässä kyselyssä kesällä 1943 päämaja tiedusteli kotijoukoissa palvelevien sotatuomareiden palvelussuhdetta: oliko kysymyksessä asevelvollinen, vapaaehtoinen, asetuksen n:o 619/15.8.1941 nojalla siirretty vai palkkiotoimen hoitaja? (Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4585/Järj.2/25.7.1943, Kotij.E, oikeudenhoitotoimisto, H 8, SA.) Vaihtoehtoisia palvelussuhteita oli siis useita. Mainittu asetus koski valtion viran tai toimen haltijan väliaikaista siirtämistä sota-aikana hoitamaan toista valtion virkaa, tointa tai tehtävää.

causa" -vänrikeiksi tai luutnanteiksi.[80] Tällä tarkoitetaan, ettei heillä ollut varsinaista reserviupseerikoulutusta.[81] Jotta sotatuomarien sotilaskoulutuksesta ei tulisi liian vaatimatonta kuvaa, on todettava joillakin olleen kokemusta vaativistakin upseerintehtävistä.[82]

Puolustusvoimien hierarkiassa sotatuomarien asema oli pitkään epäselvä. Talvisodan lopulla määrättiin, että upseerinarvon omaava kenttäoikeuden puheenjohtaja käyttää omia arvomerkkejään sekä kullanväristä ammattierikoismerkkiä (miekka ja vaaka). Upseerinarvoa omaamaton kenttäoikeuden puheenjohtaja on sotilasvirkamies, jonka toiminta asettaa hänet arvoluokittelun ulkopuolelle. Hän käytti vain ammattierikoismerkkiä puseron kauluksen etuosassa ja olkaimissa. Kaikkien puheenjohtajien virkapukuun kuului (päällystöasemaa osoittava) olkahihna.[83]

Jatkosodassa todettiin pelkän ammattierikoismerkin käyttö epätarkoituksenmukaiseksi. Merkkiä ei tunnettu ja se oli huomaamaton. Sotatuomareihin oli tämän vuoksi suhtauduttu epäkunnioittavastikin.[84] Tätä epäkohtaa oli tarkoitettu korjaamaan päämajan käsky: upseeriarvoa omaamattoman kenttäoikeuden puheenjohtajan tuli käyttää esiupseerin arvoa vastaavan sotilasvirkamiehen virkapukua, jonka kauluslaatassa on sotatuomarin ammattimerkki.[85] Vaikka nyt oli siis saatu pukuun merkin suuremman näkyvyyden takaavat kauluslaatat, ei tämäkään auttanut. Sotatuomaria erehdyttiin edelleen pitämään "korpraalina tai jonkinlaisena sotilasalivirkamiehenä – – apteekkiapulaisena, jopa viljavaraston hoitajanakin", ja kohtelu oli ollut tämän mukaista. Muistiossaan Paavo Kekomäki toivoikin, että kaikki kenttäoikeuksien puheenjohtajat saisivat oikeuden käyttää majurin virkapukua majurin ruusuk-

[80] P.M. ("Oheisena palautan...") PK 25.9.1942, T 20104/8, SA. – Alkio mainitsee useista sotatuomarien upseerinylennyksistä ilman upseerinkoulutusta. Omaa ylennystään kommentoidessaan hän mainitsee päämajan lähettäneen lokakuussa 1941 kirjeen, jossa kehotetaan ehdottamaan, mikäli se havaitaan sopivaksi, sotatuomarit ylennettäviksi upseereiksi. Alkio VI, 23.11.1941.

[81] Myös varsinaisissa sotatoimissa kunnostautuneita aliupseereita ylennettiin upseeriksi ilman vastaavaa koulutusta. Lisäksi voitiin järjestää jossain erityistehtävässä olevalle väliaikainen päällystöasema siten, että hänet oikeutettiin sotilasvirkamiehen virkapuvun käyttöön. Ilmeisesti esikuntien erikoistehtävissä olleet saivat tällaisia upseeriylennyksiä helpommin kuin etulinjan miehet. Ylennys upseeriksi saattoi tulla esikuntamiehelle, joka ei ollut ennen sotaa edes suorittanut varusmiespalvelusta.

[82] Esimerkiksi kapteeni Christer Boucht toimi jatkosodassa muun muassa tiedustelu-upseerina ja komppanianpäällikkönä. Marraskuussa 1943 tapahtuneen haavoittumisensa jälkeen hänet siirrettiin sotatuomariksi. Siirtoa hän luonnehtii muistelmissaan kylmäksi suihkuksi niskaan. Sotatuomarintehtävänsä ohellakin hän hoiti eräitä upseerintehtäviä. Haast. Christer Boucht 11.9.1992; Boucht 1995, erit. 258–260, 273.

[83] Puolustusministeriön määräys, kirjelmä n:o Int. 1201/695/40/7.3.1940, T 13575/20, SA.

[84] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1166/Järj.2/7.9.1941, T 20104/4, SA.

[85] Päämajan käskylehti n:o 15/15.9.1941, 3 §, SA.

keineen ja sotatuomarin erikoismerkkeineen. Esitys ei tullut hyväksytyksi, vaikka Kekomäki viittasi siihenkin, että kapteenin arvoisia ja sitä alempia upseereita koskevat asiat olivat tulossa kenttäoikeuksien käsiteltäviksi.[86] Talvella 1942 kauluslaattaa uusittiin jonkin verran lisäämällä havuseppele ammattimerkin molemmin puolin.[87]

Arvomerkki- ja arvoasemaongelmiin palattiin keväällä 1943.[88] Eräs sotatuomari oli kieltäytynyt tekemästä kunniaa luutnantille vedoten siihen, että on esiupseerin asemassa. Sotatuomarilla oli luutnantin raportin mukaan sotatuomarin tunnus esiupseerin kauluslaatoissa.[89] "Tervehtimisvälikohtauksia" oli sattunut muuallakin.[90] Paavo Kekomäki kirjoitti jälleen muistion toivoen, että kenttäoikeuksien puheenjohtajien virka-arvon tulisi vastata vähintään majuria.[91]

Päämaja antoi lopulta selventävän käskyn: kenttäoikeuden puheenjohtaja, joka ei esiinny upseeriarvonsa mukaisin arvomerkein, vaan sotatuomaritunnuksin, rinnastetaan lääkintä-, eläinlääkintä-, farmasian-, insinööri- ja

---

[86] P.M., joka koskee kenttätuomarien virkapukua, majuri P. Kekomäki 11.5.1942 ja P.M. Eräitä huomioita sotilaallisesta oikeudenhoidosta, erityisesti kieltäytymisrikoksia silmällä pitäen, majuri P. Kekomäki 15.6.1942, T 20104/4, SA; Kenttätuomarien virkapukua koskeva P.M. n:o 2, majuri P. Kekomäki 7.9.1942 ja P.M. ("Oheisena palautan...") PK 25.9.1942, T 20104/8, SA. – Muistitieto vahvistaa Kekomäen esittämiä tietoja. Sotatuomaria luultiin varsinkin papiksi – näin teki jopa eräs kenraaliluutnantti. Apteekkariksikin luultiin: "Eikö apteekkari voisi vähän pirtua järjestää?" (Kärki 1988, 100; haast. Wilhelm Korhonen 2.11.1992; haast. Usko Kärki; 11.9.1992; haast. Eino Lehtinen 24.9.1992.) – Paavo Alkio viittaa päiväkirjoissaan usein arvomerkkiongelmaan. Esimerkiksi 2. joulukuuta 1941 (Alkio VI) hän totesi, että esiupseerin kauluslaatat eivät riitä takaamaan sotatuomarille sitä sotilaallista huomaavaisuutta ja arvonantoa, jota hänen virka-asemansa edellyttää. Yleistä oli, että syytetyt käyttäytyivät sotilaallisesti kenttäoikeuden upseerijäsentä kohtaan, mutta puheenjohtajaa kohtaan käyttäytyminen oli sattumanvaraista.

[87] Uuteen malliin viitataan edellisessä alaviitteessä mainituissa 11.5.1942 ja 25.9.1942 päivätyissä muistioissa ja Alkion päiväkirjoissa: erit. XI, 14.5.1942 ja XVI, 13.11.1942. Jälkimmäisessä kohdassa on Alkion piirros uusista kauluslaatoista ja kommentti: "Siinä on sitten tulos kaikista sotatuomarien ja majuri Kekomäen ponnistuksista: kaksi kuusenoksaa!"

[88] Arvomerkeillä ja arvoasemilla ei sinänsä ollut vaikutusta henkilökohtaiseen sotilasarvoon: kuten Paavo Kekomäki muistiossaan huomautti, se, että sotatuomari saisi oikeuden käyttää majurin virkapukua, ei tekisi heistä majureita. Kenttätuomarien virkapukua koskeva P.M. n:o 2, majuri P. Kekomäki 7.9.1942, T 20104/8, SA.

[89] Helsingin komendantinviraston kirjelmä n:o 2072/19/12.4.1943, Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä n:o 1259/Järj.1a/2a/15.4.1943, T 15790/4, SA.

[90] Erään sotatuomarin ja majurin välinen välikohtaus aiheutti kirjeenvaihtoa: Kannaksen ryhmän esikunnan kirjelmä n:o 844/Hall./230.henk./15.11.1942, päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmät n:o 4071/Järj.2/14.12.1942 ja 3605/Järj.2.henk./22.6.1943, T 19199/2, SA.

[91] P.M. ("Sotilaallisen rikosoikeudenhoidon..."), majuri P. Kekomäki 15.5.1943, T 20104/8, SA.

musiikkimajuriin. Koska sotatuomarituunnuksia ei kaikkialla vielä tunnettu, ne käskettiin kaikille opettamaan.[92] Tämän jälkeen kapteenit ja sitä alemmat sotilaat olivat velvollisia tervehtimään ensin sotatuomarituunnuksia käyttävää. Majureita ja siitä ylempiä tuli puolestaan sotatuomarin tervehtiä ensiksi. Upseerin arvoiset sotatuomarit, jotka miltei kaikki olivat korkeintaan kapteeneita, eivät jääneet upseerinarvoa ilman olleita kollegoitaan huonompaan asemaan, sillä upseerinarvonkin omaavilla kenttäoikeuksien puheenjohtajilla oli oikeus käyttää sotatuomarituunnuksia.[93] Upseerinarvoiset sotatuomarit saattoivatkin esiintyä pelkin sotatuomarituunnuksin.[94] Tämäkään käsky ei lopettanut kaikkia epäselvyyksiä.[95] Majurin päivärahan sotatuomarit saivat elokuun 1943 alusta lukien.[96] Sen sijaan erikoisupseeriluokan ("oikeudenhoitoupseerit") perustamisajatus, joka oli ainakin sodan alkuvaiheissa vireillä, ei toteutunut.[97]

Asianomaisen päällikön tuli määrätä kenttäoikeuden muut jäsenet kuin puheenjohtaja "jokaista tapausta varten" (STL 16 §:n 1 mom.). Bruno A. Sundströmin mukaan tällä tarkoitetaan sitä, että jäsenet määrätään erikseen kuhunkin istuntoon.[98] Useissa yhtymissä määrättiin kuitenkin jäsenet määräajaksi ja usein myös samalla kertaa useampia, joista puheenjohtaja sitten kutsui istuntoon sopivaksi katsomansa jäsenen.[99]

---

[92] Päämajan käskylehti n:o 18/17.6.1943, 1 §, SA. – Samassa määräyksessä rinnastettiin sotaylioikeuden puheenjohtaja ja vanhempi sotaylituomari lääkintäkenraalimajuriin, nuorempi sotaylituomari lääkintä-, eläinlääkintä- ja insinöörieverstiin, sotaylioikeuden sotaviskaali lääkintä-, eläinlääkintä-, insinööri- ja musiikkieverstiluutnanttiin sekä sotaylioikeuden sihteeri vastaavasti kuin kenttäoikeuden puheenjohtaja. Myöhemmin myös sotaylioikeuden ylimääräiset esittelijät rinnastettiin erikoisupseereihin SYO:n sihteerin ja kenttäoikeuksien puheenjohtajien tavoin. Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 4190/Kom.2/30/9.12.1943, T 19199/2, SA.

[93] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 4374/Järj.2/19.7.1943, T 19199/2, SA.

[94] Kärki 1988, 100; haast. Erkki von Hellens 24.9.1992; Olavi Korte 9.9.1992; Usko Kärki 11.9.1992.

[95] Alkion mukaan käsky oli eräillä tahoilla herättänyt mielenosoituksellista huomiota: esimerkiksi eräs kapteeni oli tehnyt ilmoituksen sotatuomarista, joka ei ollut tervehtinyt häntä. Kapteeni "veti kylläkin lyhyemmän korren". Alkio XX, 13.7.1943. Myöhemmin vain osa erään esikunnan sotatuomareista hyväksyttiin esiupseeriruokalaan, jonne majuriin rinnastuksen olisi pitänyt oikeuttaa. Alkio XXI, 22.10.1943 ja sen jälkeen.

[96] Alkio XXII, 26.11.1943.

[97] Alkio VI, 24.11.1941, XI, 14.5.1942.

[98] Sundström 1925, 94.

[99] Matti Mali: Kuka määrää kenttäoikeuden istuntojen ajan ja paikan? (Alustus ja siihen liittyvä keskustelu.) Helsingissä 10.–11.6.1943 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 43–44, T 19199/2, SA.

Pikaoikeuden kokoonpano oli laaja. Paikalla olevan ylimmän päällikön tuli kutsua pikaoikeuden puheenjohtajaksi sotatuomioistuimen puheenjohtaja ja jäseniksi ylintä päällikköä lähinnä oleva päällikkö, esiupseeri, kaksi kompanianpäällikköä ja neljä nuorempaa, kernaimmin eriarvoista upseeria. Jos kapteenin arvoisia tai sitä korkeampia upseereita ei ollut saatavilla, voitiin heidän sijaansa määrätä alemman arvoisia upseereita. (STL 70 §.)[100]

Kenttä- ja pikaoikeuksien päätöksentekoa koskevien säännösten mukaan jäsenillä oli yksilöllinen äänivalta, mutta puheenjohtaja lausui mielipiteensä ensin.[101]

Sotaylioikeuteen kuului puheenjohtajana sotaylituomari sekä jäseninä kaksi sotaylituomaria ja kaksi vähintään esiupseerin arvoista upseeria, joista toisen tuli kuulua armeijaan ja toisen laivastoon (STL 7 §:n 1 mom.). Kun sotaoikeusasioita käsiteltiin korkeimmassa oikeudessa, niiden käsittelyssä tuli olla osallisina yleisessä laissa säädetyn tuomionvoivan jäsenmäärän lisäksi kaksi vähintään everstin arvoista upseeria (STL 8 §).

5.3.3 Syyttäjä

Alkuperäisen STL:n säännöksen (35 §:n 1 mom.) mukaan sotaoikeuden syyttäjänä tuli olla vähintään luutnantin arvoinen upseeri. Kenttäoikeuden syyt-

---

[100] Esimerkiksi Urpo Viinikan pikaoikeusjutussa 25.8.1944 oikeuden sotilasjäseninä oli eversti, majuri, neljä kapteenia ja kaksi luutnanttia. (Sotatoimiyhtymän 3820:n pikaoikeus 25.8.1944, T 19006, SA.) – Tuon pikaoikeuden jäsenenä ollut silloinen kapteeni on muistellut, että valmistautumisaikaa tehtävään ei ollut: hän ja kaksi muuta upseeria ilmoittautuivat divisioonan esikunnassa, ja vasta sitten kuulivat olevansa pikaoikeuden jäseniä välittömästi alkavassa oikeudenkäynnissä. Haast. Viljo Hyppönen 16.3.1993; Hyppönen 1994, 1.

[101] Oikeudenkäymiskaaren 23 luvussa oli säännökset äänestämisestä tuomiota tehtäessä, ja miten äänestyksen tulos ratkaistiin. Maaseudun kihlakunnanoikeudessa kihlakunnantuomari antoi tuomiota tehtäessä ensin lautakunnalle "tiedon asiasta ja sen perusteista, ja myös mitä laki sellaisessa tilassa sanoo" (OK 23:2). Äänestettäessä sanoi mielipiteensä ensin "se, joka viimeisenä istuu" (OK 23:5), eli virkaiältään nuorin. – STL:n mukaan puheenjohtajan tuli sotaoikeudessa lyhyesti esittää, mitä asiassa on tapahtunut, sekä ilmoittaa tapaukseen soveltuvat lainkohdat. Puheenjohtaja lausui mielipiteensä päätöksestä ensin. Äänten laskeminen ja äänestys tapahtuivat yleisen lain mukaan. (STL 53 §.) – Pikaoikeudessakin puheenjohtajan oli ensin tehtävä selkoa tapahtuneesta ja lausuttava ensin mielipiteensä. Sen jälkeen muut lausuivat "laillisessa järjestyksessä" mielipiteensä. Pöytäkirjaan oli merkittävä, mitä kukin oli lausunut, vaikkei erimielisyyttä olisi ollutkaan. Syytetyn kuolemanrangaistukseen tuomitsemiseen vaadittiin, että vähintään kuusi tuomareista (joita oli kaikkiaan yhdeksän) oli siitä yksimielisiä. (STL 74 §:n 1–2 mom.)

täjästä ei ollut erityisiä säännöksiä. Sundströmin mukaan tuli noudattaa analogisesti sotaoikeuden syyttäjää koskevia säännöksiä.[102]

Talvisodan jälkeen annettiin STL:n määräyksistä poikkeava laki oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana (16.3.1940/93). Kenttäoikeuden syyttäjä saattoi sen mukaan olla myös tehtävään sopiva vänrikin (tai vastaavan) arvoinen upseeri taikka sellainenkin sotapoliisin päällystöön kuuluva henkilö, jolla ei ole upseerin arvoa. Jatkosodan aikana kelvollisten syyttäjien joukkoon lisättiin vielä lainopillisen loppututkinnon suorittanut sotilasvirkamies (laki 30.12.1941/916, 5 §). Uudistukset merkitsivät lainopillisen asiantuntemuksen korostamista: vänrikiltä tai sotapoliisin päällystöön kuuluvalta ilmeisesti edellytettiin ensi sijassa juridista pätevyyttä, tulkitsi O. Oittinen.[103] Kun enintään kapteenin arvoisten syytettyjen juttujen ensiasteen käsittely siirtyi SYO:lta kenttäoikeuksiin, määrättiin samalla, että upseerin ollessa syytteessä syyttäjä ei saanut olla sotilasarvoltaan syytettävää alempi (laki 6.11.1942/841, 5 §).

Syyttäjät toimivat yhtymien hallinnollisissa toimistoissa, kotirintamalla suojeluskuntapiireissä.[104] Ainakin kuolemanrangaistukseen johtaneiden juttujen syyttäjistä valtaosa oli lakimiehiä. Lakimieskoulutusta vailla olleiden osuus vaikuttaa vähentyneen sodan loppua kohden.[105]

Pikaoikeuden syyttäjästä ei STL:ssa ollut minkäänlaisia säännöksiä. Sundström arveli, että nimenomaisen säännöksen puuttuessa täytynee soveltaa

---

[102] Sundström 1925, 134.

[103] Oittinen 1944a, 295.

[104] Soila 1956, 19–20; Soine 1962, 412.

[105] Olen tehnyt muutamia otoksia kuolemanrangaistusjuttujen syyttäjistä: Talvisodan aikaisista näiden juttujen (tiedossa olevista) 14 syyttäjästä oli lakimiehiä 9 (64 %). Sama osuus oli myös jatkosodan ensimmäisinä kuukausina: syyskuun 1941 loppuun mennessä tällaisissa jutuissa oli ollut 22 syyttäjää, joista juristeja 14 (64 %). Lisäksi yksi syyttäjä lienee ollut lakitieteen opiskelija, koska suoritti ylemmän oikeustutkinnon 26.2.1943. Niissä kesän 1944 kenttä- ja pikaoikeusjutuissa, joissa karkuri tuomittiin kuolemaan, toimi 29 syyttäjää. Heistä 26 (90 %) oli valmiita lakimiehiä. Loput kolme suorittivat ylemmän oikeustutkinnon vuosina 1945 ja 1946, joten heidän opintonsa lienevät olleet kesällä 1944 varsin pitkällä. (Lakimiesmatrikkeli 1939; Suomen lakimiehet 1949.) Kaikissa kolmessa otoksessa on mukana sekä kenttä- että pikaoikeusjuttuja. – Talvisodan jälkeen hankituissa lausunnoissa arvioitiin, että joukko-osastojen syyteasiain hoito oli yleensä ollut heikolla kannalla, mikä johtui etupäässä niitä hoitaneiden henkilöiden ammattitaidon puutteesta. (Yhdistelmä sota-ajan hallinnossa sekä sotapoliisin järjestelyssä ja toiminnassa saaduista kokemuksista annetuista lausunnoista, 13. SM, Ha 1, KA.) Kesällä 1942 syyttäjän tehtäviin komennettu lakimies Usko Kärki on muistellut edeltäjäänsä näin: "Syyttäjänä oli toiminut eräs kansakoulunopettaja, joka oli osannut kirjoittaa syytekirjelmän vain sotilaan juopumuksesta ja vartiorikoksista." (Kärki 1988, 92.)

sotaoikeuden virallisesta syyttäjästä annettuja säännöksiä.[106] Pikaoikeudessa syytettiin talvi- ja jatkosodan aikana yhteensä 40 henkeä; 12:n tapauksessa ei, pikaoikeuden pöytäkirjoista päätellen, ollut pikaoikeuden istunnossa ollenkaan syyttäjää tai syytekirjelmää. Nämä jutut sijoittuivat kuitenkin kaikki samaan, Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin pikaoikeuteen.[107]

Sotaylioikeudessa virallisena syyttäjänä oli korkeimman oikeuden nimittämä lainoppinut sotaviskaali (STL 36 §:n 1 mom.). Sotaviskaali ei ollut sotilas, joten hänen suhteensa varsinaisilla sotilasviranomaisilla ei ollut samanlaista määräämisvaltaa kuin alisyyttäjiin nähden, katsoi Sundström.[108]

5.3.4 Muutoksenhaku

Alkuperäisen STL:n 55 §:n mukaan sotaoikeuden tutkimus ja tuomio oli alistettava viran puolesta sotaylioikeuden tarkastettavaksi muun muassa silloin, kun jotakuta oli syytetty rikoksesta, josta saattaa tulla kuolemanrangaistus. Sotaoikeuden päätöksestä sai myös hakea muutosta. Sotaylioikeuden päätöstä koskevat alistus- ja valitussäännökset puolestaan olivat vastaavat kuin hovioikeuksia koskevat (STL 67 §).[109]

Pikaoikeuden luonteeseen kuului sen päätöksen nopea täytäntöönpano: ylimmän päällikön oli määrättävä pantavaksi heti täytäntöön pikaoikeuden päätös, jolla joku oli tuomittu rangaistukseen. Jos päällikkö kuitenkin katsoi, että päätöstä, joka sisälsi kuolemanrangaistuksen, ei ollut pantava täytäntöön, hänen tuli lähettää asiakirjat SYO:hon. Samoin oli meneteltävä, jos pikaoikeuden tuomitsemaa kuolemanrangaistusta ei ollut pantu täytäntöön 24 tunnin kuluessa sen julistamisesta. SYO:ssa juttua käsiteltiin samalla tavoin kuin jos pikaoikeuden päätös olisi alistettu sen tarkastettavaksi. (STL 75 §.)

Pikaoikeuteen turvautumista ei kuitenkaan pidetty joka tilanteessa käyttökelpoisena. II armeijakunnan oikeustoimiston päällikkö O. A. Vilanka katsoi talvisodan kokemuksiin perustuvassa esitelmässään, että pikaoikeussäännökset ovat auttamattomasti vanhentuneet. Kehittynyt eri aseiden käyttö tekee oikeudenkäynnin pikaoikeuksissa vaikeissa tilanteissa monasti mahdottomaksi ja kaikissa tilanteissa kankeaksi ja työlääksi.[110] Vilangalla lienee ollut mie-

[106] Sundström 1925, 135–136.

[107] Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin pikaoikeus 28.2.1940 (Suomela ym.), 12.7.1941 (Nikitin, Ivanov), 18.7.1941 (Pikver, Rae ym.), T 19006, SA.

[108] Sundström 1925, 142.

[109] STL:n 55, 58 ja 67 §:ää muutettiin vuonna 1926 (5.2.1926/29), ei kuitenkaan tämän tutkimuksen kannalta olennaisesti.

[110] Res.luutn. O. A. Vilangan esitelmä "Sotalainsäädännöstä sodan kokemusten va-

lessä pikaoikeuden kokoonpanon laajuus sekä sen velvollisuus kokoontua joukon edessä.

Sotien aikana menettelyä pyrittiin nopeuttamaan rajoittamalla muutoksenhakuoikeutta. Kun vielä talvisodan aikana kaikki kenttäoikeuksien käsittelemät jutut voitiin saattaa jopa korkeimman oikeuden ratkaistavaksi, nyt tämä tie katkaistiin. Talvisodan jälkeen säädettiin vuoden 1941 loppuun voimassa olleella väliaikaisella lailla, että SYO:n päätökseen asiassa, joka oli sinne saatettu alistamalla tai valittamalla, ei saanut hakea muutosta eikä sitä alistettu korkeimman oikeuden tarkastettavaksi (laki 16.3.1940/93, 9 §:n 2 mom.). Kun joku tuomittiin alisotatuomioistuimessa jostakin rikoksesta kuritushuoneeseen kahdeksaksi vuodeksi tai sitä ankarampaan rangaistukseen, oli tutkinta ja tuomio mainittuun rangaistukseen ja osallisuudesta sellaiseen rikokseen tuomitun osalta alistettava ylisotatuomioistuimen tarkastettavaksi (9 §:n 1 mom.). Alistetussa jutussa rangaistus saattoi koventua, joten sen vuoksi sotaylioikeuskin tuomitsi useissa tapauksissa "uusia" kuolemanrangaistuksia.

Vielä tärkeämpää tuomitun kannalta oli se, että hänen juttunsa ei välttämättä tullut minkään muutoksenhakuasteen käsiteltäväksi. Oikeus saattoi nimittäin päättää, että päätös oli heti pantava täytäntöön ilman alistus- tai valitusmahdollisuutta. Edellytys oli, että joku oli yksimielisellä päätöksellä tuomittu verekseltä tavattuna teosta, josta rangaistus oli säädetty yleisen rikoslain 11 tai 12 luvussa taikka SRL:n 7 luvussa (9 §:n 3 mom.). Säännös koski siis valtio-, maan- ja sotapetosta, sotavoiman alttiiksijättämistä sodassa, pelkuruutta ja luvatonta yhteyttä vihollisen kanssa, kuten vakoilua. Päämajan näkemyksen mukaan "tarkoituksenmukaisesti sovellettuna" 9 §:n 3 momentin säännös johtaa siihen, että pikaoikeuden asettaminen, mikä kenttäoloissa tuottaa vaikeuksia, käy useassa tapauksessa tarpeettomaksi. Kenttäoikeuksille todettiin myönnetyn näin eräänlaisia pikaoikeuksien valtuuksia.[111] Päätösvalta välittömästä täytäntöönpanosta säilyi kuitenkin tuomioistuimel-

lossa", 17, liite II armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston kirjelmään n:o 1310/II/49 sal./17.7.1940, T 20104/4, SA.

[111] Päämajan kirjelmä n:o 171/Järj.2/2.7.1941, T 19198/4, Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 387/Järj.2/sal./20.7.1941, T 20104/2, SA. – Alkio I, 14.8.1941: "– – oikeastaan koko instituutti [pikaoikeus] on tarpeeton, senjälkeen kuin sodanaikaisessa väliaikaisessa prosessilaissa on määrätty, että KeO voi – – määrätä, että päätös on heti pantava täytäntöön. Pikaoikeutta tarvitaan näin ollen vain sellaisissa tapauksissa, joissa on kysymyksessä muissa kuin edellä mainituissa lainkohdissa kuolemanrangaistuksella uhattu rikos." – Asian tärkeyteen nähden huomiota herättää se, ettei asianomaisessa hallituksen esityksessä (n:o 10/1940 vp.) ole mitään perusteluja välittömän täytäntöönpanon mahdollistavalle säännökselle.

la eikä sotilasesimiehillä. Näillä ei ollut muutenkaan mitään eräiden ulkomaisten järjestelmien mukaista valtuutta vahvistaa tai olla vahvistamatta kenttäoikeuden päätöksiä.[112]

Vastaavia väliaikaisia poikkeussäännöksiä hyväksyttiin vuoden 1941 lopulla annetussa laissa (30.12.1941/916). Kenttäoikeuden päätöksen alistamisen rajana pysyi kahdeksan vuoden kuritushuonetuomio (10 §:n 2 mom.). SYO:hon alistamalla tai valittamalla saatetussa asiassa ei saanut hakea muutosta eikä sitä alistettu korkeimmalle oikeudelle (11 §). Rangaistuksen välitöntä täytäntöönpanoa koskeva säännös laajeni muihinkin rikoksiin kuin vuoden 1940 laissa tarkoitettuihin. Päämajan näkemyksen mukaan välitöntä täytäntöönpanoa koskeva säännös oli osoittautunut ahtaaksi: tärkeät sotilaalliset seikat saattoivat vaatia esimerkiksi kapinasta tuomittujen rangaistusten viipymättä tapahtuvaa täytäntöönpanoa. Jottei tällaisissa tapauksissa tarvitsisi asettaa pikaoikeutta, tulisi säännöstä muuttaa, kirjoitti päämaja oikeusministeriölle.[113]

Poikkeuslailla (916/1941) säädettiin noudatettavaksi seuraavaa menettelyä (12 §):

> "Jos joku verekseltä tavattuna teosta, josta rangaistus on säädetty yleisen rikoslain 11 tai 12 luvussa taikka sotaväen rikoslain 7 luvussa, on tuomittu rangaistukseen tämän lain mukaisesti, voi oikeus määrätä, että päätös on, sitä ylisotatuomioistuimen tarkastettavaksi alistamatta tai tuomitulla olematta oikeutta siitä valittaa, heti pantava täytäntöön. Sama olkoon lakina muidenkin rikosten osalta, milloin kurin ylläpitäminen tai muu tärkeä sotilaallinen syy, joka on päätöksessä mainittava, sitä välttämättömästi vaatii. Oikeuden päätöksen välittömän täytäntöönpanon edellytyksenä on lisäksi, että oikeus on ollut yksimielinen ei vain itse rangaistustuomiosta vaan myös sen välittömästä täytäntöönpanosta. Kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta on näissä tapauksissa viipymättä ilmoitettava päämajalle ja oikeusministeriölle."

Yleisten tuomioistuinten puolella alioikeuden tutkinta ja tuomio oli alistettava hovioikeuden tarkastettavaksi, jos virallinen syyttäjä oli syyttänyt jotakuta rikoksesta, josta saattoi tulla kuolemanrangaistus tai kuritushuonetta elinkaudeksi (RVA 46 §).[114] Vuonna 1942 annettiin "laki eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä" (13.5.1942/395). Sen 3 §:n mukaan alioikeuden

[112] Ks. eräistä ulkomaisista järjestelmistä jäljempänä luku 10.2.1.

[113] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1355/Järj.2/22.9.1941, T 17258/39, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2533/Järj.2/30.12.1941, T 19198/4, SA.

[114] Säännöstä muutettiin hieman laeilla 17.11.1939/405 ja 26.5.1941/361.

tutkinta ja tuomio oli alistettava hovioikeuden tarkastettavaksi, milloin joku oli tuomittu kuritushuoneeseen kahdeksaksi vuodeksi tai sitä ankarampaan rangaistukseen.[115]

Lisäksi rajoitettiin muutoksenhakumahdollisuuksia hovioikeuteen alistamalla tai valittamalla saatetuissa jutuissa.[116] Tämän tutkimuksen aiheen kannalta nämä rajoitukset eivät kuitenkaan olleet merkittäviä. Maanpetos- ja valtiopetosrikokset nimittäin käsiteltiin oikeudenkäymiskaaren 8 luvun 2 §:n mukaan ensiasteessa hovioikeudessa, joten niissä jutuissa saatiin hakea muutosta korkeimmassa oikeudessa.[117] Lisäksi oli säädetty, että jos hovioikeus on tuominnut jonkun kuolemanrangaistukseen, niin juttu on hänen osaltaan alistettava korkeimman oikeuden tarkastettavaksi (OK 30:1.2). Alistusvelvollisuus koski siis sekä alioikeuksien että hovioikeuksien kuolemanrangaistustuomioita.[118]

Oikeudenkäymiskaaren 30 luvun 6 §:n säännöksen mukaan asianosainen saattoi poikkeuksellisissa tapauksissa hakea hovioikeuden ratkaisuun korkeimmalta oikeudelta muutoksenhakulupaa, vaikka muutoksenhaku ei muuten ollut sallittu. Yksi peruste oli se, että lain soveltamisen kannalta muissa samanlaisissa tapauksissa olisi tärkeätä saattaa hovioikeuden ratkaisu korkeimman oikeuden tutkittavaksi. Toinen peruste oli se, että asianosainen näyttää, että muutoksenhaulla on hänelle "erinomaista merkitystä yli sen jutun, josta on kysymys".

Toisaalta oli voimassa edellä selostettuja kieltoja hakea korkeimmassa oikeudessa muutosta asiassa, joka oli valitus- tai alistusteitse saatettu hovi-

---

[115] Vastaava säännös oli eräiden rikosasioiden osalta ollut voimassa jo vuonna 1940 (laki eräiden rikosasiain käsittelystä sodan aikana 4.1.1940/3, 7 §; laki kumottiin 1.8.1940 lukien, 12.7.1940/367).

[116] Eräitä rikosasioita koski laki 4.1.1940/3, jonka 7 §:n 2 momentin mukaan hovioikeuden päätökseen valitus- tai alistustietä sinne tulleessa asiassa ei saanut hakea muutosta. Laki kumottiin 1.8.1940 alkaen (12.7.1940/367). Kaikkia rikosasioita koski eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä annettu laki (13.5.1942/395): sen 4 §:n mukaan hovioikeuden päätökseen asiassa, joka alistamalla tai valittamalla on sinne saatettu, ei saanut hakea muutosta. Lakia muutettiin joulukuussa 1943 (3.12.1943/951): uuden 4 §:n 1 momentin mukaan hovioikeuden päätökseen asiassa, joka alistamalla tai valittamalla oli sinne saatettu, ei ollut lupaa hakea muutosta muilla kuin elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomitulla.

[117] Eräiden rikosasiain käsittelystä sodan aikana (4.1.1940/3) annetun lain 3 §:n 1 momentin mukaan syyte valtio- tai maanpetoksesta, joka on tehty sotatilan aikana, oli käsiteltävä OK:n 8 luvun 2 §:n säännöksistä poiketen yleisessä alioikeudessa. Laki kumottiin 1.8.1940 lukien.

[118] "– – kuolemanrangaistustuomio normaalisesti menee automaattisesti alistustietä KKO:een saakka (OK 30:1.2)." (R. Ellilä 1949, 187.)

oikeuden tai SYO:n tutkittavaksi. Vaikuttaa olleen tulkinnanvaraista, olivatko kiellot ehdottomia vai voitiinko asianosaiselle kuitenkin myöntää muutoksenhakulupa OK 30:6:n nojalla. Korkein oikeus antoi asiasta muutamia ennakkopäätöksiä. Täysistuntoratkaisussaan korkein oikeus katsoi, että vaikka muutoksenhaku hovioikeuden päätökseen oli edellä mainitun poikkeuslain mukaan kielletty, muutoksenhakulupa voitiin myöntää sillä perusteella, että lain soveltamisen kannalta muissa samanlaisissa tapauksissa olisi tärkeätä saattaa hovioikeuden ratkaisu korkeimman oikeuden tutkittavaksi.[119] Vastaavalla perusteella korkein oikeus otti myös SYO:n päätöksen tutkittavaksi.[120] Sen sijaan muutoksenhaun "erinomainen merkitys" asianosaiselle ei KKO:n päätöksen mukaan oikeuttanut muutoksenhakulupaan hovioikeuden päätöksestä, josta muutoksenhaku oli poikkeuslain mukaan kielletty.[121] Hovioikeuksien päätösten kannalta selventävä säännös annettiin joulukuussa 1943 (laki 3.12.1943/951): samalla kun säädettiin, että hovioikeuden päätökseen sinne alistus- tai valitustietä saatetussa asiassa sai elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomittu hakea muutosta, lisättiin pykälään uusi momentti, jonka mukaan oikeudenkäymiskaaren 30 luvun 6 §:ssä säädetty oli kuitenkin edelleen voimassa. Hallituksen esityksen mukaan muutokset tehtiin, jotta korkeimmalla oikeudella olisi enemmän mahdollisuuksia valvoa rikosasioissa oikeudenkäytön yhdenmukaisuutta.[122]

Kuolemanrangaistustapauksissa mikään juttu ei mennyt muutoksenhakuluvan perusteella korkeimpaan oikeuteen.

5.4 ARMAHDUS

Suomen Hallitusmuodon (17.7.1919/94) 29 §:n 1 momentin mukaan presidentti voi yksityisissä tapauksissa, saatuaan lausunnon korkeimmalta oikeudelta, armoa antamalla kumota rangaistuksen tai lieventää sitä. Yleistä armahdusta ei voi antaa kuin erityisellä lailla.[123]

Vuonna 1921 annettiin asetus rangaistuksen täytäntöönpanosta tuomitun armahtamista koskevan asian ollessa vireillä (4.3.1921/61). Sen mukaan lain-

---

[119] KKO 1942 I 24. Päätös syntyi äänin 8–7, vähemmistön mielestä muutoksenhakulupaa ei voitu antaa.

[120] KKO 1943 I 6.

[121] KKO 1943 I 3. Tämäkin oli täysistuntoratkaisu äänin 10–5 vähemmistön ollessa halukas suostumaan muutoksenhakulupa-anomukseen. – Ks. myös: Ote B. S. Schwindtin Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen kokouksessa 9.12.1942 pitämästä esitelmästä, liite PM:n kirjelmään n:o 21/Järj.2/2.1.1943, T 19199/2, SA.

[122] HE 104/1943 vp.

[123] Ennen hallitusmuodon hyväksymistä valtionhoitaja P. E. Svinhufvud "korkeimman vallan haltiana" oli antanut päätöksen valtiorikoksiin syyllisten henkilöiden armahtamisesta (7.12.1918/165). Siinä hän määräsi muun muassa, että "kuolemanrangaistus vaihdetaan elinkautiseksi kuritushuonerangaistukseksi".

voiman saavuttanut rangaistustuomio on pantava täytäntöön huolimatta siitä, onko herätetty kysymys tai tehty anomus rangaistuksen kumoamisesta tai lieventämisestä armahduksen kautta. Kuolemantuomiota ei kuitenkaan saanut panna täytäntöön, ennen kuin presidentti oli ratkaissut armahdusasian.[124]

Sota-aikana tasavallan presidentin armahdusoikeutta laajennettiin väliaikaisesti useaan kertaan niin, että hän hallitusmuodon 29 §:n säännösten estämättä saattoi määrätä lyhyitä rangaistuksia suorittavat vangit vapautettaviksi rangaistuksensa jäljellä olevasta osasta tai päästettäviksi ehdonalaiseen vapauteen.[125]

Menettelysäännöksiä muutettiin tasavallan presidentin armahdusoikeuden käyttämisestä annetulla lailla (7.5.1943/392): sen mukaan hallitusmuodon säännöksistä poiketen presidentti voi korkeimmalta oikeudelta lausuntoa pyytämättä yksityisessä tapauksessa kumota rangaistuksen tai lieventää sitä. Laki oli voimassa aluksi vuoden 1944 loppuun, mutta sittemmin sen voimassaoloaikaa jatkettiin.[126]

Uudistukseen liittyvän hallituksen esityksen mukaan armonanomuksien lukumäärä sodan aikana oli huomattavasti lisääntynyt ja korkeimman oikeuden työtaakka vastaavasti kasvanut. Lisäksi esityksen mukaan KKO:n lausunnoilla ei ole sodan aikana samaa merkitystä kuin säännöllisissä oloissa, koska sota-aikana oli armoa myönnettäessä "kiinnitettävä erikoista huomiota

---

[124] Tapauksessa KKO 1943 II 175 korkein oikeus määräsi, että jos armahduksesta herätettiin kysymys tai tehtiin anomus, ei kuolemantuomiota ollut pantava täytäntöön ennen kuin tasavallan presidentti oli ratkaissut, oliko tuomittu armahdettava. Yksi jäsen olisi määrännyt, ettei kuolemantuomiota ole pantava täytäntöön ennen kuin tasavallan presidentti on ratkaissut, onko tuomittu armahdettava. Hänen ehdottamansa sanamuoto vaikuttaa viittaavan siihen, että presidentin olisi tutkittava asia viran puolesta. – Armahdusasioiden käsittelystä käytyyn keskusteluun liittyy varsinkin kommunistien taholta esitettyjä epätarkkuuksia. Niinpä usein on esitetty presidentin (pääministerin) ja armahdusasiat esitelleen oikeusministerin "vahvistaneen" tai "allekirjoittaneen teloitusmääräykset". Esim. 1946 vp., pöytäkirja 6.3.1946, 240 (Stenberg), 243 (Ryömä); Wuolijoki 1944, 171; Ryömä 1945, 27. Todellisuudessahan presidentti otti tietenkin kantaa vain niihin kuolemantuomioihin, joista oli tehty armonanomus. Eräässä kirjoituksessa on väitetty presidentti Rytin hylänneen armonanomuksen "ennen määräajan loppuunkulumista" (H. Kuusinen 1945, 19). Mitään määräaikaa ei ollut.

[125] Lakeja tasavallan presidentin armahdusoikeuden väliaikaisesta laajentamisesta: 20.10.1939/352, 11.7.1941/532, 11.10.1941/719, 22.12.1942/1013, 10.3.1944/158. Viimeksi mainittu laki koski muista poiketen yksittäisiä tapauksia; lain tarkoittamat henkilöt olivat osallistuneet vuoden 1918 kapinaan tai syyllistyneet kapinaan liittyviin rikoksiin.

[126] Laki oli voimassa vuoden 1948 loppuun. Lait 22.12.1944/962, 8.11.1945/1089, 7.12.1946/828, 23.12.1947/949.

muihinkin kuin puhtaasti oikeudellisiin näkökohtiin".[127] Muutoksen jälkeen armonanomuksista hankittiin korkeimman oikeuden lausunto Olavi Salervon mukaan "vain suhteellisen harvoissa tapauksissa, usein kuitenkin juuri sellaisissa, jotka ovat liikkuneet armahdusvallan käyttämisalan rajamailla."[128]

Marsalkka Mannerheimin tultua presidentiksi elokuussa 1944 armahdusasioiden ratkaisut siirrettiin pääministerille marsalkan toivomuksen mukaisesti.[129]

On ilmeisesti ollut jonkin verran epäselvää, mistä ja minkälaisin vaikutuksin armoa sai anoa. Kenttäoikeuksilla oli laajat valtuudet määrätä rangaistus välittömästi täytäntöön pantavaksi. Päämajan kenttäoikeuksien puheenjohtajille lähettämän kirjelmän mukaan eräät kuolemaantuomitut oli tällaisessa tapauksessa passitettu lähimpään lääninvankilaan rangaistuksen täytäntöönpanoa varten. Muutamassa tapauksessa vankilan johtaja "joka nähtävästi on katsonut olevansa jollakin tavalla velvollinen järjestämään tuomituille tilaisuuden anoa armoa", oli siirtänyt täytäntöönpanotoimet, kunnes armonanomus oli ratkaistu. Tuomioistuimen päätös välittömästä täytäntöönpanosta ei siis ollutkaan toteutunut. Päämaja huomautti lain tarkoituksena olevan, että välittömästi täytäntöön pantavaksi määrätty kuolemanrangaistus pannaan täytäntöön viivyttelemättä. Oli vain varattava tuomitulle kohtuullinen aika valmistautua kuolemaan. Tuomittu saatiin passittaa odotusajaksi vankilaan vain kun häntä ei voitu muualla säilyttää. Passituksessa oli mainittava, että kysymyksessä on vangin säilyttäminen siihen asti kun täytäntöönpano sotilasviranomaisten toimesta tapahtuu.[130]

Päämajan kanta oli siis selvä: välittömän täytäntöönpanon tapauksissa armonanomuksia ei saanut tehdä. Tämäkin osoittaa, kuinka tärkeä oli kenttäoikeuden päätös siitä, pantiinko tuomio heti täytäntöön.[131] Päämajan kan-

---

[127] HE 28/1943 vp. Ks. myös perustuslakivaliokunnan mietintö 21/1943 vp.

[128] Salervo 1948, 158–159.

[129] Linkomies 1980, 373. "Tasavallan presidentti Mannerheimilla on oikeus joko kokonaan tai osittain siirtää pääministerille ne tehtävänsä, jotka koskevat asetusten antamista, armahdusvallan käyttämistä, erivapauden myöntämistä, Suomen kansalaiseksi ottamista ja kansalaisuudesta vapauttamista sekä virkaan nimittämistä ja virasta vapauttamista. / Pääministerille 1 momentin nojalla siirretyt asiat käsitellään samasssa järjestyksessä, kuin tasavallan presidentille kuuluvien asiain käsittelystä on säädetty." (Laki tasavallan presidentin määräämisestä ilman vaalia, 4 §, 4.8.1944/508.) Armahdusvalta siirrettiin pääministerille asetuksella 9.8.1944/518.

[130] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2752/Järj.2/sal./ 19.7.1942, T 20104/3, SA.

[131] Pikaoikeuden päätöksestä saattoi periaatteessa anoa armoa, joskaan käytännössä tällä ei ollut merkitystä, jos päätös sisälsi kuolemantuomion, joka oli pantu vuorokauden sisällä täytäntöön (Korte 1956). (Ks. pikaoikeuden päätösvaihtoehdoista edellä luku 5.3.1.)

nan mukainen tulkinta vaikuttaa vakiintuneelta, joten täytäntöönpanon "heti" on katsottu ilman muuta sulkeneen pois vuoden 1921 asetuksen mukaisen säännöksen, jonka mukaan kuolemanrangaistusta ei saanut panna täytäntöön ennen armonanomuksen ratkaisua. Mainittakoon, että välittömän täytäntöönpanon mahdollistaneiden lainmuutosten esitöissä asiaan ei ollut otettu kantaa.

Rajoitukset armonanomuksen teossa koskivat kuitenkin vain välittömän täytäntöönpanon tapauksia, joten esimerkiksi sotaylioikeuden päätöksistä armoa saattoi anoa. Tässäkin suhteessa vaikuttaa kuitenkin olleen epäselvyyttä.[132]

Teloitusta ei voinut lykätä tekemällä uusia armonanomuksia. Tätä yritti eräs neuvostoliittolainen vankikolmikko, joiden armonanomukset oli hylätty. Kuolemanrangaistuksia ei kuitenkaan pantu pian täytäntöön, ja tuomitut tekivät tammikuussa 1942 uudet armonanomukset. Suojeluskuntapiirin esikunnan tiedustelun vuoksi oikeusministeriö ilmoitti, että "vankien tuomiot, koska heidän armonanomuksensa on hylätty, on viipymättä pantava täytäntöön uusituista armonanomuksista huolimatta." Miehet teloitettiin ja asiakirjat siirrettiin "ad acta".[133] Sen sijaan useampia samaa henkilöä koskevia armonanomuksia saattoi tulla käsiteltäviksi siten, että sekä tuomittu itse että hänen omaisensa anoivat armoa.[134]

---

[132] Näin voi päätellä Kuopion lääninvankilan lokakuussa 1944 oikeusministeriölle lähettämästä kirjeestä: "Kun ensimmäinen kuolemanrangaistus oli pantava täytäntöön ilmoitti täkäläinen lääninhallitus, oltuaan muistaakseni puhelinyhteydessä Päämajan kanssa, ettei täytäntöönpano kuulunut lääninhallitukselle, vaan sotilasviranomaisille. – – Täällä vankilassa katsottiin kuitenkin, että sotaylioikeuden lopullisella päätöksellä kuolemaantuomitulla oli vielä oikeus anoa armoa Tasavallan presidentiltä. Vasta sittenkun Tasavallan Presidentti oli hylännyt armonanomuksen, panivat sotilasviranomaiset tuomion täytäntöön vankilan ulkopuolella." (Kuopion lääninvankilan kirjelmä n:o 2102/7.10.1944, OM, Vaho, Hua 1, KA.)

[133] A.D. 306/62/1942, OM, Ec 23, oikeusministeriön kirjelmä n:o 306/29.1.1942, OM, Da 28, KA. Teloitusten lykkäytymisen syynä oli vankilan ilmoituksen mukaan se, ettei vankeja ollut vielä ehditty valmistaa kuolemaan (ks. jäljempänä luku 10.4.2.). Vankeinhoitolaitoksen ylijohtajan kirjeessä Turun lääninvankilaan todettiin, että rangaistuksen täytäntöönpanoa oli aiheettomasti viivytelty, ja kehotettiin lääninvankilan johtajaa kääntymään viipymättä lääninhallituksen puoleen. Kirjeen mukaan jo edellisessä marraskuussa oli saatettu vankilanjohtajan tietoon, että lääninhallituksen on huolehdittava lääninvankilassa pidettävän henkilön kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta. Vankeinhoitoviraston kirjelmä n:o 984/2.2.1942, OM, Vaho, Daa 68, KA.

[134] Tällaisissa tapauksissa kuolemaantuomittu oli luonnollisesti useimmiten suomalainen, mutta muutamassa tapauksessa neuvostoliittolaisen vakoilijan Suomessa olevat sukulaiset anoivat tälle armoa.

II osa: LUKUMÄÄRÄT

6 KUOLEMANTUOMIOIDEN JA TELOITUSTEN LUKUMÄÄRÄ

6.1 AIKAISEMPIA LASKELMIA

Kuolemanrangaistusten ja teloitusten lukumääriä on esitetty ennen tätä tutkimustakin. Useimmiten on viitattu virallisessa tilastossa julkaistuihin tietoihin. Myös omia laskelmia on eräissä tutkimuksissa tehty. Aikaisemmat kuolemantuomioiden ja teloitusten määristä esitetyt tiedot ovat kuitenkin yleensä epätarkkoja tai puutteellisia. Poikkeuksena ovat Jukka Kulomaan laskelmat kesällä 1944 kuolemaan tuomituista ja teloitetuista sotilaskarkureista.[1]

Sotien aikana ei päämajassa ilmeisesti ollut kattavaa kuolemanrangaistusten seurantaa. Varsinkin talvisodan aikainen tilastointi on ymmärrettävistä syistä puutteellista.[2] Jatkosodan aikana päämajassa laadittiin tilastoja kenttäoikeuksien toiminnasta. Niihin sisältyvät myös tiedot heti täytäntöönpantavaksi määrätyistä kuolemanrangaistuksista. Lukumäärät ovat varsin lähellä tässä tutkimuksessa selvinneitä. Tietoja on vuosilta 1941–1943 ja vuoden 1944 alkupuoliskolta. Sen sijaan tiedot sotaylioikeuteen alistetuista kuolemanrangaistuspäätöksistä puuttuvat näistä tilastoista kokonaan.[3] Velvollisuus ilmoittaa kuolemanrangaistusten välittömästä täytäntöönpanosta päämajalle (ja oikeusministeriölle) perustui lakiin.[4]

---

[1] Lisäksi on mainittava Jatkosodan historia 6 -kirjassa esitetyt lukumäärätiedot (Klefström 1994, 272), jotka perustuvat kyseiselle kirjoittajalle lähettämiini tietoihin. Sen jälkeen löysin vielä yhden kenttäoikeustapauksen lisää.

[2] Ilmeisesti talvisodan jälkeen on tehty (käsin) luettelo pikaoikeudessa kuolemaan ja elinkautiseen rangaistukseen tuomituista, samoin on tehty eräs laskelma, jossa on vastaava lukumäärätieto. Selostus pikaoikeuksissa tuomituista (päiväämätön), T 9102/11, ja laskelma, joka liittyy päämajan hallinnollisen osaston kirjelmään n:o 946/Hall.1/24.7.1940, T 13575/20, SA. Sen sijaan kenttäoikeuksissa talvisodan aikana kuolemaan tuomituista ei ole löytynyt valmiita laskelmia.

[3] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 293/Järj.2 sal./19.1.1943, T 19199/2, saman kirjelmä n:o 4658/Järj.2/26.7.1943, T 19199/2, saman kirjelmä n:o 1120/Järj.2/sal./7.2.1944, T 19197/E 6, saman kirjelmä n:o 6883/Järj.2/sal./11.9.1944, T 17856/2, SA.

[4] Laki 16.3.1940/93, 9 §:n 3 mom., asetus 16.3.1940/94, 7 §, laki 30.12.1941/916,

Kesäkuussa 1944 antamassaan käskyssä päämaja määräsi, että sinne oli ilmoitettava aseellista pakkokeinoa käytettäessä henkensä menettäneistä.[5] Päämajassa olikin kesällä 1944 erityisseuranta teloitetuista ja esimiehen ampumista. Seurannan perusteella tehdyissä tilastoissa on joukko-osastojen kohdalla muutama pieni virhe, mutta kokonaismäärät täsmäävät muualta saataviin tietoihin.[6]

Sodan jälkeen kaivattiin kuolemantuomioita koskevia lukumäärätietoja. "Poliittisista syistä pidätettyjen henkilöiden korvausvaatimuksia valmistavasti käsittelemään asetetun toimikunnan" puheenjohtaja, vankeinhoitoviraston hallitussihteeri W. L. Telkkä pyysi keväällä 1945 luetteloa talvisodan jälkeen maanpetoksesta tai sotapetoksesta kuolemaan tuomituista ja teloitetuista. Puolustusvoimain pääesikunta ilmoitti, että sen hallussa ei ollut luettelon laatimiseen tarvittavaa aineistoa. Myöhemmin Telkkä sai kuitenkin päämajan diaaritietoihin perustuvan listan kuolemantuomioita koskevista ilmoituksista; maan- tai sotapetoksia koskevia ei kuitenkaan ollut voitu diaarien perusteella eritellä.[7] Samalta ajalta on Telkän itsensä kokoama luettelo lääninvankiloissa pidetyistä, teloitetuista henkilöistä.[8] Luettelo kattaa tietenkin vain osan teloitetuista.

Alkukesällä 1945 oli ajankohtainen myös eduskunnan perustuslakivaliokunnan pyyntö. Siellä oli käsiteltävänä hallituksen kertomus toimenpiteistään vuonna 1944. Valiokunta halusi tietää, paljonko armeijassa oli tapahtunut teloituksia ja millä perusteilla, sekä oliko teloituksia tapahtunut muutenkin kuin tuomion nojalla. Pääesikunnan hallintotoimisto vetosi taas tarpeellisen aineiston puuttumiseen ja pyysi selostusta entiseltä toimistopäälliköltä, oikeusneuvos Paavo Kekomäeltä. Hän kirjoitti muistikuviensa perusteella, että sotatuomioistuinten päätöksiin perustuvia teloituksia oli yhteensä ehkä noin 400. Tarkat tilastotiedot voisi saada vain sotaylioikeudesta, jossa sotatuomioistuinten pöytäkirjat ovat säilytettävinä.[9]

---

12 §, asetus 30.12.1941/917, 8 §. – Ilmoitusvelvollisuutta ei siis ollut talvisodan aikana, eikä siltä ajalta tällaisia ilmoituksia tai niistä tehtyjä diaarimerkintöjä löydykään.

[5] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5200/Järj.2/sal./14.7.1944, T 17856/2, SA.

[6] Tilasto kuolemaan tuomituista tai SJ 5 §:n perusteella ammutuista karkureista ja kieltäytyjistä, joista ilmoitus on saapunut Päämajaan 22.7.44 mennessä. Sama: 25.7.44, 27.7.44, 29.7.44, 31.7.44, 4.8.44, 6.8.44, 8.8.44, 10.8.44, 14.8.44, 16.8.44, 24.8.44, 28.8.44 mennessä, T 17856/6, SA.

[7] Hallitussihteeri W. L. Telkkä pääesikunnan hallinnolliselle toimistolle 14.5.1945, Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmät n:o 5574/Hall./7 b/19.5.1945 ja n:o 6214/Hall./7 b/6.6.1945, T 17855/5, SA.

[8] Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä henkilöistä, jotka on tuomittu kuolemanrangaistukseen ja joiden rangaistus on pantu täytäntöön... 30.5.45 W. L. Telkkä, OM, Vaho, Hua 1, KA; Nuorteva 1987, 218.

[9] Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisen osaston kirjelmä n:o 1154/Op.1/1/ 5.6.1945, puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 6216/Hall./11/ 6.6.1945, oikeusneuvos P. Kekomäki puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimistolle

Syksyllä 1945 perustuslakivaliokunta esitti yksilöidymmän kyselyn. Nyt haluttiin tietää, paljonko kuolemanrangaistuksia ja teloituksia oli ollut karkuruussäännösten 4.7.1944 tapahtuneen muutoksen jälkeen. Samoin kysyttiin esimiehen aseenkäytön seurauksena henkensä menettäneiden määrää vuoden 1944 aikana. Pääesikunta pyysi sotaylioikeutta tekemään pyydetyn laskelman ja hankki täytäntöönpanoista lisäselvitystä. Esimiesten ampumista pääesikunta teki omia laskelmiaan.

Asiakirjojen perusteella jää arvoitukseksi, miksi näiden laskelmien perusteella perustuslakivaliokunnalle lähti virheellinen selvitys. Sen mukaan lainmuutoksen jälkeen karkureille tuomittiin 45 kuolemanrangaistusta, joista 26 pantiin täytäntöön. Kaikkiaan 31 kuolemantuomiota ja 20 teloitusta jäi ilmoittamatta, vaikka jo kesällä 1944 laadituista laskelmista ja diaareista olisi heti voinut nähdä ainakin sen, että eduskunnalle ilmoitettu teloitusten määrä oli liian pieni.[10]

Hallituksen esitys laiksi kuolemanrangaistuksen poistamisesta sodan aikana annettiin syyskuussa 1949. Siinä ei ole täsmällisiä tietoja sodan aikana tuomituista kuolemanrangaistuksista.[11] Silloisen oikeusministeri Tauno Suontaustan arkistossa on muutamia laskelmia kuolemanrangaistuksista ja teloituksista; ne ovat siis ilmeisesti tiedot, jotka esityksen valmistelleella ministeriöllä asiasta oli. Nämäkin tiedot vaikuttavat puutteellisilta. Puolustusvoimain pääesikunnan antamiin tietoihin perustuu laskelma, jonka mukaan kenttä- ja pikaoikeuksien tuomitsemia kuolemanrangaistuksia pantiin vuosina 1941–1944 täytäntöön 248. Määrä on aivan liian pieni päämajan sodanaikaisiin tilastotietoihinkin verrattuna. Epäselvää on, miksi pääesikunta antoi jälleen virheellisiä tietoja. Laskelmassa on arvioitu jatkosodan aikana sotatuomioistuimissa kuolemaan tuomittujen maksimimääräksi 550, lisäksi talvisodassa olisi ollut 10–20 pikaoikeustuomiota.[12]

8.6.1945, puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 6410/Hall./11/ 11.6.1945, T 17855/15, SA.

[10] Eduskunnan perustuslakivaliokunnan kirjelmä n:o 35/8.11.1945, puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmät n:o 10475/Hall./7 a/19.11.1945 ja 10966/Hall./7 a/8.12.1945, T 17855/5, Luettelo henkilöistä, jotka ovat tuomitut kuolemanrangaistukseen..., sotaylioikeus 5.12.1945, sihteeri Olavi Seikku, T 21402/F 2, SA. – Eduskunnan perustuslakivaliokunta mainitsi mietinnössään (5/1946 vp.) hankkineensa selvitystä teloituksista, mutta ei mainitse lukumäärätietoja. Sen sijaan eduskuntakeskustelussa viitattiin perustuslakivaliokunnan saamiin – todellisuudessa liian pieniin – lukumäärätietoihin. Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 239–240.

[11] HE 99/1949 vp. Ks. siitä enemmän jäljempänä luku 15.2.

[12] Muistiinpano: "20/10. 49. Kenttä- ja pikaoikeuksien tuomitsemia kuolemanrangaistuksia...", ks. myös päiväämätön laskelma "Kuolemanrangaistuksen käyttäminen Suomessa..." Tauno Suontaustan arkisto, kansio 4, KA. – Ilmeisesti ensin mainitussa laskelmassa on kuitenkin lähdetty korkeammasta teloitettujen lukumäärästä kuin mitä pääesikunta oli ilmoittanut, koska siinä viitataan Kekomäen 28.6.1945 antamaan lausuntoon kuolemanrangaistusten täytäntöönpanosta sodan aikana. Kekomäki oli ainakin 8.6.1945 (ks. edellä, alav. 9) ilmoittanut pääesikunnalle muistikuvanaan, että jatkosodan aikana pan-

Tarkempia lukumäärätietoja saatiin odottaa vuoteen 1955.[13] Silloin julkaistu rikollisuustilasto sisälsi liitteenä katsauksen kenttäoikeuksissa vapausrangaistukseen tuomittuihin. Myös kuolemanrangaistuksista esitettiin vuosittainen laskelma: sen mukaan niitä tuomittiin vuosina 1939–1944 kenttäoikeuksissa yhteensä 532. Tiedot perustuvat rikosrekisterin rikosilmoituksiin.[14] Lukumäärät eivät kerro kaikkien kuolemantuomioiden määrää jo senkin takia, että pikaoikeuksien tuomiot ja sotaylioikeuden rangaistusta koventaen tuomitsemat kuolemanrangaistukset eivät sisälly niihin. Myös kenttäoikeuksien tuomioita puuttuu. Tilasto ei sisällä teloitustietoja. Mitään muitakaan virallisluonteisia laskelmia teloituksista ei ole olemassa.

1960-luvun lopulla Matti Tenhunen pyrki selvittämään kaikkien kuolemanrangaistusten ja teloitusten lukumäärää. Hän päätyi alkuperäisaineistosta lähtien samaan kenttäoikeuden tuomitsemien kuolemanrangaistusten määrään kuin virallinen tilastokin, eli lukuun 532. Teloitusten luvuksi Tenhunen sai 500, joista 468 kenttäoikeuksien tuomioiden perusteella.[15]

Sinänsä oikeansuuntaista tuomittujen lukumäärää 532 on eräissä esityksissä tulkittu väärin. Ylivoimainen enemmistö tuomituista oli neuvostoliittolaisia vakoilijoita. Joissakin esityksissä tuomitut on kuitenkin mielivaltaisesti tulkittu "sodanvastustajiksi" tai sotilaskarkureiksi. Niinpä on voitu kertoa, että "jatkosodan aikana teloitettiin 532 sodanvastustajaa".[16]

---

tiin täytäntöön sotatuomioistuinten päätösten perusteella noin 400 kuolemantuomiota. Suontaustan arkistossa olevassa laskelmassa on ilmeisesti lähdetty yhteensä 400 teloitetun määrästä ja arvioitu sen perusteella tuomittujen määräksi enintään 550.

[13] Esimerkkinä ripeämmin toimineesta valtiosta on Britannia, jossa julkistettiin vuonna 1922 maaliskuun 1920 loppuun ulottuvat tiedot ensimmäisessä maailmansodassa teloitettujen määristä (Babington 1993, 189). Toisaalta on maita, joissa ei ole ilmeisesti vieläkään julkaistu tietoja toisen maailmansodan aikaisista teloituksista (ks. luku 7).

[14] SVT XXIII:88, 36, taulu 23.

[15] Tenhunen 1969, 23–27, 35–38. – Kun sota-ajankin kuolemanrangaistus poistettiin Suomen seuraamusjärjestelmästä vuonna 1972, eduskuntakeskustelussa edustaja Anna-Liisa Jokinen (SKDL) viittasi virallisen tilaston lukuun kenttäoikeuksissa tuomituista ja mainitsi myös pikaoikeuksissa tuomittujen sekä kaikkien teloitusten määrän. Tältä osin hänen lähteenään on ilmeisesti ollut Tenhusen tutkimus, vaikka hän sanoikin saaneensa pikaoikeus- ja teloitustiedotkin virallisesta tilastosta. Vp. 1972, ptk 5.4.1972, 402.

[16] Rislakki 1982, 78. Rislakin kirjan tässä kohdassa puhutaan myös Eino S. Revon ja Tarmo Mannin saamista kuolemantuomioista, joihin eräs sensaatiolehti palasi 1990-luvulla (L. Virtanen 1992). Todellisuudessa kysymys on kuitenkin ollut enintään kuolemantuomiolla uhkailuista, mikä kirjallisuudestakin käy ilmi (ks. Repo 1975, 92; Eteläpää 1986, 72–77). – Olle Leinon (1976, 144) mukaan "virallisten tietojen mukaan" sota-ajan Suomessa teloitettiin 468 ihmistä, suurin osa rintamalla taistelusta kieltäytymisen vuoksi. Saman "tiedon" esittää Andrén (1984, 13–14). Kyseinen kirjan kohta sisältää muutenkin perättömiä tietoja teloituksista. Tuulesta temmattu väite on siirtynyt Ruotsiin, ja värittynyt matkalla lisää: Ruotsin radion ohjelman mukaan 468 suomalaista sotilasta ammuttiin karkuruudesta. (Oikea lukumäärä on kymmenesosa tuosta luvusta.) Ohjelmassa kauhistellaan tätä Andrénin (alun perin ruotsinkielisestä) kirjasta saatua tietoa: "häp-

Toisaalta varsin monessa tutkimuksessa on esitetty kuolemantuomioista ja teloituksista liian pieniä lukuja. Vuonna 1950 valmistuneen Sotakorkeakoulun diplomityön mukaan vuosina 1941–1944 "toimeenpantujen" kuolemanrangaistusten (ilmeisesti siis teloitusten) määrä oli 248. Tämä tieto, jossa yli puolet teloituksista on jäänyt pois, ilmoitetaan saaduksi puolustusvoimain pääesikunnan hallinnollisesta toimistosta.[17] Kysymyksessä on ilmeisesti sama laskelma, joka oikeusministeriöllä oli syksyllä 1949 käytössään. Omaa elämäänsä muiden siteeraamana tämäkin luku on lähtenyt elämään, varsinkin Sotakorkeakoulun (sittemmin Maanpuolustuskorkeakoulun) diplomitöissä.[18]

Kuolemaantuomittujen kokonaismäärien ohella on esitetty eri tuomittujen ryhmiä, kuten vakoilijoita ja sotavankeja, koskevia tietoja. Valitettavasti nekin ovat usein olleet perättömiä.[19]

Kesällä 1944 kuolemaan tuomittujen ja teloitettujen sotilaskarkureiden määrän on selvittänyt Jukka Kulomaa. Oikean lukumäärän – 76 kenttä- ja pikaoikeuksissa tuomittua, joista 46 teloitettua – hän esitti jo vuonna 1984 muun muassa maan suurimmassa sanomalehdessä.[20] Silti monesti nuo luvut on sotkettu keskenään tai joidenkin muiden tilastolukujen kanssa.[21] Moninkertaisiksi liioiteltuja tietoja kesällä 1944 teloitettujen karkurien määrästä on esitetty Suomen jatkosotaa käsittelevässä ruotsalaisessa kirjassa, jonka mukaan noin 250 karkuria teloitettiin kesällä 1944.[22]

---

nadsväckande ting att läsa". Andrénin lukumäärätietoa pidetään ohjelmassa luotettavampana kuin sotilasviranomaisten tietoja, koska Andrénin esittäessä lukumäärätiedon "det var ingen som protesterade". Mikael Sanner: "Vem sköt den okände soldaten? Ett program om Finlands problem med att erkänna sitt lands krigshistoria", Sveriges riksradio 19.3.1991. 8 C, äänite 67/1993, Kansan A. Ohjelman otsikko puhuu puolestaan.

[17] Suorsa 1950, liite 5.

[18] Tätä selvästi liian pientä kuolemantuomioiden lukumäärätietoa ovat lainanneet ainakin Junttila (1952, liite 5), Soila (1956, liite 3), E. Salminen (1976, 161), Seppälä (1979, 306, 1983) ja Tammikivi (1993, 82, 1995, 30). – Outo on myös Sinerman (1994, 174) esittämä tieto, jonka mukaan sodan aikana langetettiin "nelisensataa" kuolemantuomiota.

[19] Esimerkkejä tällaisista perättömistä kuolemaantuomittuja ja teloitettuja koskevista määristä: vakoilijoista Sudenniemi 1987, 385; suomalaisista poliittisista rikoksista tuomituista: "Muistopatsaani on unohdus." TV 2, 23.11.1990; sotavangeista: Pietola 1987, 52, 176, 180; Laine 1990, 88; kieltäytyjistä: Julkunen 1982, 131; Turtola 1984, 37. Virheelliset tiedot teloitetuista kieltäytyjistä ovat nekin päässeet ulkomaiseen levitykseen. Niitä siteerasi eräs Neuvostoliiton tutkijakaksikko. "Teloitustietoja" he käyttivät osoituksena laajenneen sodanvastaisen liikkeen vainojen kovenemisesta. (Baryšnikov – Baryšnikov 1988, 102–103.)

[20] Kulomaa 1984a ja 1984b, 221 sekä 1995, 324–325.

[21] Rislakki 1986, 145: "46 miestä ammuttiin ja lisäksi 76 tuomittiin kuolemaan", samoin Sudenniemi 1987, 385. Antila 1992, 85: "Kenttäoikeuksissa tuomittiin kesällä 1944 kuolemaan 47 sotilasta. – – Pikaoikeuksissa – – langetettiin 61 kuolemantuomiota."

[22] Sandström 1991, 164–165. Tiedon lähde ei ilmene kirjasta. Ehkä tässäkin on kysymyksessä joidenkin tilastolukujen käsittäminen väärin.

6.2 KÄYTETTY AINEISTO

Tuomittujen kuolemanrangaistusten selvittämisessä olen ottanut lähtökohdaksi Sota-arkistossa säilytettävät, kenttäoikeuksien sotaylioikeuteen lähettämät neljännesvuosittain laaditut tuomioluettelot. Olen tutkinut ne vuosilta 1939–1946.[23] Toinen sarja kenttäoikeuksien tuomioluetteloita on Tilastokeskuksen arkistossa. Tätä sarjaa olen verrannut Sota-arkistossa säilytettävään. Sarjojen sisällöt eivät ole aivan identtiset. Olen käynyt läpi myös ne tuomioluettelot, jotka sisältyvät Tilastokeskuksen, mutta eivät Sota-arkiston sarjaan.[24]

Tutkittuja tuomioluetteloita on kaikkiaan noin 50 kansiollista. Jonkin verran tuomioluetteloita on ilmeisesti hävinnyt tai jäänyt aikanaan tekemättä. Näissäkin tapauksissa olen muiden asiakirjojen perusteella jäljittänyt mahdolliset kuolemanrangaistukset.[25] Eri asiakirjojen perusteella on ilmennyt vain yksi tapaus, jossa tuomittu kuolemanrangaistus on jätetty pois tuomioluettelosta.[26]

---

[23] Vuoden 1947 luettelot on tutkittu Tilastokeskuksen arkistossa.

[24] Sotaoikeuksien tuli lähettää neljännesvuosittaiset tuomioluettelot sotaviskaalinvirastoon ja oikeusministeriön tilastotoimistolle. (STA 12 § ja valtioneuvoston päätös, jolla muutetaan valtioneuvoston 15 päivänä toukokuuta 1924 antamaa päätöstä oikeustilaston kaavoista, 25.11.1937/395.) Sotaviskaali oli sotaylioikeuden virallinen syyttäjä (STL, 36 §:n 1 mom.).

[25] Puutteellisia tietoja oli varsinkin Laatokan rannikkoprikaatin kenttäoikeudesta vuodelta 1942 (1. vuosineljännes) ja vuodelta 1943 (2. ja 3. vuosineljännes), Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeudesta vuodelta 1943 (4. neljännes) ja koko vuodelta 1944, sekä VI AKE:n, 10.D:n, 11.D:n, 15.Pr:n ja 20.Pr:n kenttäoikeuksista vuoden 1944 toiselta neljännekseltä. Viimeksi mainittujen kenttäoikeuksien arkistoja tuhoutui kesän 1944 sotatoimissa. Muista asiakirjoista ei ole löytynyt mitään siihen viittaavaa, että noissa rintamalla toimineissa kenttäoikeuksissa olisi vuoden 1944 toisella vuosineljänneksellä tuomittu kuolemanrangaistuksia. Sama koskee Laatokan rannikkoprikaatin kenttäoikeutta, jonka arkistojen puutteiden tausta ei ole tiedossani. Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden Helsingissä ollut arkisto "kaksi eri kertaa pommituksissa täydellisesti sekaantui ja osittain turmeltuikin" kevättalvella 1944. (Helsingin laivastoaseman esikunnan sotatuomarin kirjelmä n:o 56/10.6.1944, T 17856/2, SA.) Tuon kenttäoikeuden arkistoa ei myöhemminkään saatu kuntoon, vaan arkiston puutteiden vuoksi käytiin sodan jälkeen useaan kertaan kirjeenvaihtoa. Arkiston asianmukaisen luovuttamisen laiminlyönyttä sotatuomaria vaadittiin, ilmeisesti tuloksetta, vielä loppuvuodesta 1946 luovuttamaan hallussaan mahdollisesti oleva kenttäoikeuden arkisto. (Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 3563/Hall./9f/13.11.1946, T 19200/F 4, SA.) Muista asiakirjoista olen kuitenkin löytänyt tiedot kolmesta vuonna 1944 Pohjois-Uudenmaan piirin kenttäoikeudessa tuomitusta kuolemanrangaistuksesta. – Ks. tuomioluetteloiden puutteista myös Kulomaa 1995, 486.

[26] Salaisiksikin julistetuista päätöksistä tehtiin tuomioluetteloihin merkinnät, joista selviää muun muassa tuomittu rangaistus. Yhdessä tapauksessa salaiseksi julistetun ju-

Tuomioluetteloihin perustuvan kuolemantuomioiden paikallistamisen jälkeen tutkin niitä koskevat kenttäoikeuksien pöytäkirjat ja asiakirjavihot. Ylempien oikeusasteiden käytäntö on selvitetty käymällä läpi sotaylioikeuden ja korkeimman oikeuden päätöstaltiot. Niistä löytyneiden tietojen perusteella olen tutkinut sotaylioikeuden ja korkeimman oikeuden asiakirjavihot kuolemanrangaistustapauksissa.[27]

Pikaoikeuden pöytäkirja asiakirjoineen oli jätettävä säilytettäväksi sotaylioikeuteen (STL 76 §). Pikaoikeuksien pöytäkirjat ovat kahta lukuun ottamatta Sota-arkistossa.[28]

Tuomituista kuolemanrangaistuksista on saatu kattava luettelo. Jonkin verran hankalampaa oli selvittää, mikä tuomittujen kohtalo on ollut. Useita eri asiakirjasarjoja tutkimalla olen kuitenkin saanut selvyyden lähes kaikkien kuolemaan tuomittujen lopullisesta kohtalosta.

Perusaineistonani teloituksia selvitettäessä ovat olleet teloituksista oikeusministeriöön ja päämajaan tehdyt ilmoitukset. Ilmoitusvelvollisuus koski lain mukaan tapauksia, joissa päätös pantiin heti täytäntöön.[29] Käytännössä ilmoituksia tuli myös tapauksista, jotka käsiteltiin sotaylioikeudessa. Ilmoituksista on merkinnät sekä oikeusministeriön että päämajan hallinnollisen toimiston diaareissa.[30] Diaareista ei kuitenkaan aina selviä teloitetun nimi, esimerkiksi osa nimistä on raaputettu pois oikeusministeriön diaareista. Sellai-

---

tun päätös on jätetty pois jopa tuomioluettelosta (ks. Etelä-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden tuomioluettelo, 2. vuosineljännes, 22.4.1943, § 76, T 18880/1943/VII, SA). Kun oikeustapaus on kuitenkin yleisesti tunnettu (kuolemaan tuomittiin Olavi Heiman ja Martta Koskinen), ei sen jäljittäminen tuottanut vaikeuksia.

[27] Yhtä korkeimman oikeuden ratkaisua (majuri Maximilian von Hellensin kuolemantuomio) on aikanaan pidetty niin salaisena, että se on jätetty pois jopa korkeimman oikeuden sidotusta päätöstaltiokirjasta. Tapaus oli kuitenkin helposti jäljitettävissä muualta. Ei ole syytä epäillä, että muita juttuja olisi jätetty pois korkeimman oikeuden (tai sotaylioikeuden) päätöstaltioista.

[28] Yhden pikaoikeusjutun pöytä- ja asiakirjat ovat Kansallisarkistossa, korkeimman oikeuden arkistossa (KKO n:o 84/36 V.D. 1940, päätös 8.4.1940 n:o 1198, Leso, KA). Toisesta pikaoikeusjutusta, jossa tuomittiin kuolemaan kaksi miestä, ei ole löytynyt pöytäkirjaa, mutta sen sijaan on löytynyt jutusta tehty ilmoitus päämajalle. IV armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 1/I/25/10.2.40, T 9102/11, SA. Samassa mapissa on myös käsin laadittu päiväämätön "Selostus pikaoikeuksissa tuomituista", jossa nämäkin tapaukset on mainittu.

[29] Ks. edellä alav. 4.

[30] Salaisten asiain diaari 1921–1944 ja 1944–, OM, Ad 1 ja Ad 2, KA; päämajan hallinnollisen toimiston (1.3.1944 alkaen oikeudenhoitotoimiston) diariot 1941–1944, T 19195, SA. Ks. myös puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmä n:o 6214/Hall./7 b/ 6.6.1945, joka sisältää tietoja eräistä päämajalle saapuneista ilmoituksista. T 17855/5, SA.

setkin ilmoitukset, joissa teloitettujen nimiä ei mainita, ovat kuitenkin hyödyksi, koska ilmoituksen lähettäneestä tuomioistuimesta, ajankohdasta ja muista seikoista on pääteltävissä, ketä ilmoitus koskee. Oikeusministeriöön ja päämajaan lähetetyistä ilmoituksista ja teloituspöytäkirjoista on säilytetty vain osa.[31] Teloituspöytäkirjoja on kyllä löytynyt useasta muusta arkistoyhteydestä.

Kesällä 1944 teloitetuista sotilaskarkureista on saatavilla hyvin tarkat tiedot: heidän nimensä on mainittu sekä oikeusministeriön että päämajan diaareissa, teloitusilmoitukset tai -pöytäkirjat ovat säilyneet oikeusministeriön arkistossa ja lisäksi ovat olemassa päämajan oikeudenhoitotoimiston kaatuneitten huoltotoimistolle tekemät ilmoitukset teloitetuista.[32]

Kuolemaantuomittujen lopullisten vaiheiden selvittämisessä on käytetty lisäksi useita muitakin laajahkoja arkistokokonaisuuksia. Useimmissa tapauksissa onkin löytynyt ainakin kahdesta asiakirjalähteestä yhtäpitävä tieto kuolemaantuomitun kohtalosta tuomion jälkeen.[33] Nämä asiakirjat ovat toisaal-

---

[31] Saapuneet diaarioidut salaiset asiakirjat mm. 1939–1945, OM, Ed 1 a, KA. Päämajan hallinnollisen toimiston arkistossa on muutamia teloituksia koskevia asiakirjoja (T 20104/5 ja 20104/6). Päämajan hallinnollisen toimiston diaareissa valtaosa teloituksia koskeneista ilmoituksista on merkitty poltetuiksi.

[32] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmät n:o 5201/Järj.2/sal./14.7.1944, 5477/Järj.2/24.7.1944, 5428/Järj.2/25.7.1944, 5534/Järj.2/26.7.1944, 5635/Järj.2/29.7.1944, 5659/Järj.2/30.7.1944, 6673/Järj.2/2.9.1944, T 17856/3, SA.

[33] Asiakirjakokonaisuuksia ovat seuraavat: Kenttäoikeustilastoja 1940, T 9102/11–12; kenttäoikeuksien kuukausi-ilmoituksia 1941–1945, T 19196/E 1–E 8; päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston laatimat luettelot vihollisen laskuvarjomiehistä, n:o 1, 10.8.1941, n:o 2, 12.9.1941, n:o 3, 31.10.1941, T 12003, kirjelmäryhmät 8–12, n:o 4, 13.6.1942, n:o 5, 24.10.1942, Kotij.E, Is.tsto, B 1; luettelot Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan täytäntöönpanoasioista 1942–1944, T 9729/3; Äänislinnan aluevankila, vankikortisto, T 5650/31–32; Äänislinnan aluevankila, nimiluetteloita ja nimilehtiä 1942–1944, T 2922/12–13, 5650/30; Äänislinnan aluevankila, pidätettyjen kirja 1942–1944, T 5650/27–28; Kinnasvaaran keskusvankilasta vapautettujen vankien nimilehtiä 1942–1943, T 5650/9; Luettelo Päämajan valvontaosaston sodan 1941–44 aikana pidättämistä Neuvostoliiton kansalaisista, T 19658/B 10; luettelot Neuvostoliiton sotavoimiin kuuluneista henkilöistä ja Neuvostoliiton kansalaisista (siviilihenkilöistä), joita koskevat syytejutut ovat olleet käsiteltävinä sotaylioikeudessa ja kenttäoikeuksissa, T 19662/C 2, SA; päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelot, EK-Valpo I, amp XX A 7 a; Tietoja eräistä sodan aikana pidätetyistä NL:n vakoilijoista (Päämajan valvontaosasto) 1940–1941, EK-Valpo, amp XXIX 10; EK-Valpon henkilömapit ja henkilökortit; anomusdiaarit 1939–1943, OM, Ab 23–32; armodiaarit 1943–1945, OM, Ac 1–8; armonanomusasiakirjat (A.D., ArmoD) 1940–1945, OM, Ec 17–67; oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista 1940–1945, OM, Ca 41–46; talvi- ja jatkosodan aikana vakoilusta ja maanpetoksesta tuomittujen henkilöiden vankiasiakirjoja, OM, Vaho, Hua 1; v. 1944 välirauhan-

ta olleet hyödyksi sen tarkistamisessa, että kaikki kuolemantuomiot ovat todella löytyneet.

Ei ole yllättävää, että kuolemaantuomittuja koskevia tuomioistuinten pöytäkirjoja ja asiakirjavihkoja on jonkin verran hävinnyt. Kato on kuitenkin varsin pieni. Sellaisia tuomittuja, joiden oikeudenkäynnin pöytäkirjoja ei löytynyt tuomioistuinten arkistoista, oli 78. Neljän henkilön pöytäkirja löytyi kuitenkin muusta arkistoyhteydestä. 75 tuomitun kohdalla puolestaan oli hävinnyt tuomioistuimen asiakirjavihko. Asiakirjojen keskeinen osa, kuulustelupöytäkirja, kuitenkin löytyi 11 tapauksessa EK-Valpon arkistosta. Monessa tapauksessa tallella oli joko pöytäkirja tai asiakirjavihko. Sellaisia kuolemaantuomittuja, joita koskevat tuomioistuimen pöytäkirjat ja asiakirjat ovat tyystin hävinneet, eikä kuulustelupöytäkirjaa löydy Valpon arkistostakaan, oli vain 48.

Tuomioistuinten arkistojen puutteille voi olla monta syytä. Arkistointi on ehkä jo sota-aikana lyöty laimin, tai arkistoa on voinut tuhoutua sotatoimissa. Arkistoa on myös voitu tarkoituksella hävittää esimerkiksi syksyllä 1944, jolloin monien viranomaisten arkistoja tuhottiin ja piilotettiin.[34] Koska puutteet ovat kuitenkin pieniä, on yleensä noudatettu päämajan syyskuun 1944 lopulla "sattuneesta syystä" antamaa käskyä: kenttäoikeuksien pöytäkirjat, asiakirjavihot ja kaikki luettelot on säilytettävä huolellisesti.[35]

Joidenkin asiakirjojen puuttumiseen lienee syypää Liittoutuneiden valvontakomissio: on kerrottu, että Kerttu Nuortevan oikeudenkäynnin asiakirjat – jotka todella puuttuvat – ovat hävinneet valvontakomission neuvostoliittolaisten mukana.[36] Valvontakomissio hankki Neuvostoliittoon toimitettavaksi 50 laatikollista materiaalia Sota-arkistosta.[37] Tähän määrään on hyvin saattanut mahtua tuomioistuintenkin asiakirjoja. Ainakin osaa Neuvostoliiton Suomeen lähettämistä eloon jääneistä vakoilijoista rangaistiin heidän palattuaan kotimaahansa, minkä vuoksi tuomioistuinten asiakirjat ovat ehkä kiinnostaneet valvontakomissiota.[38]

---

sopimuksen 20. artiklan nojalla vapautettuja vankeja koskevia asiakirjoja, OM, Vaho, Huc 1; aakkoselliset luettelot keskusvankirekisteristä poistetuista asiakirjoista, OM, Vaho, Ba 1, Ba 1–3; keskusvankirekisteristä poistettuja kuolleiden vankien asiakirjoja, OM, Vaho, Ha, KA; Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan nimilehdet 1941 (miehet), Hämeenlinnan keskusvankilan arkisto. – Lisäksi on hankittu eräitä yksittäistapauksia koskevia tietoja lähinnä vankiloiden arkistoista.

[34] Tätä käsitellään myöhemmin luvussa 14.2.2.

[35] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 7410/Järj.2/ 27.9.1944, T 10546/10, SA.

[36] Lounela–Kassila 1987, 243, 265. Suurin osa kuulustelupöytäkirjoista on kuitenkin EK-Valpon arkistossa.

[37] Jussila 1990, 54.

[38] Ks. tästä tarkemmin luku 14.6.5. Eräs välirauhansopimuksen mukaisesti vapau-

Kahdessa kenttäoikeudessa (VI armeijakunnan ja 17. divisioonan) kuolemaan tuomittujen neuvostoliittolaisten asiapapereista puuttuu valtaosa, mikä viittaa asiakirjojen hävittämiseen.[39] Nämä tuomioistuimet olivat myös ainoita, joissa tuomittiin kuolemanrangaistuksia sotavangin pakenemisesta vankeudesta antamaansa kunniasanaa rikkoen (SRL 65 §). Kaikki tällaisten tuomioiden (yhteensä neljä) pöytä- ja asiakirjat puuttuvat.[40]

6.3 KUOLEMANRANGAISTUSTEN JA TELOITUSTEN MÄÄRÄT

Olen ulottanut kuolemanrangaistusten ja teloitusten kokonaistarkastelun vuoteen 1946, jolloin hovioikeudet ja korkein oikeus tuomitsivat viimeistä kertaa kuolemanrangaistuksia.[41] Tuo vuosi oli vielä kokonaan sotatila-aikaa. Sotatila lakkasi Suomessa vasta 26.9.1947, jolloin talvisodan alusta jatkunut sotatila julistettiin lakanneeksi (700/1947).

Joissakin tapauksissa samalle henkilölle tuomittiin useampia kuolemanrangaistuksia.[42] Olen ottanut tällaisessa tapauksessa laskelmissa huomioon vain yhden rangaistuksen; esitettävät laskelmat ovat siis henkilöperusteisia.

Ehdoton valtaosa kuolemanrangaistuksista tuomittiin kenttäoikeuksissa (taulukko 2). Sotaylioikeuden ja hovioikeuksien tuomitsemista kuolemantuomioista laskelmaan on ensiasteen juttujen lisäksi otettu uudet tapaukset, toisin sanoen ne, joissa alempi oikeus ei tuominnut kuolemanrangaistusta.

---

tettu desantti (Helena Tukija) joutui Neuvostoliitossa tutkittavaksi, ja kenttäoikeuden pöytäkirja ja asiakirjavihko hänen jutussaan puuttuvatkin; tosin asianomaisen kenttäoikeuden (Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiiri) arkisto on muutenkin puutteellinen. Kuulustelupöytäkirja ja tuomioistuimen pöytäkirja ovat kuitenkin löytyneet muista arkistoyhteyksistä. Toisaalta muissa sellaisissa tapauksissa, joissa Suomessa tuomitun on arveltu tulleen Neuvostoliitossa rangaistuksi, tuomioistuinten pöytä- ja asiakirjat ovat tallella, joten valvontakomissio ei ole vienyt kaikkiin tällaisiin tapauksiin liittyvää aineistoa (Huttusen ja Leinon jutut sekä Danievan ja Salon juttu).

[39] Sodanjälkeisen kuulustelun mukaan VI AKE:n hallinnollisen toimiston arkisto tuhottiin kokonaan kesäkuun 1944 lopulla. Lyhennysote sotavankileirien tutkimuskeskuksen tutkimustoimiston tutkintapöytäkirjasta ilm.pvk. n:o 183/1126, s. 4 (Olavi Kortteen kuulustelu), KKO n:o 178/89 V.D. 1947, KA.

[40] Ks. jäljempänä luku 8.3.

[41] Alioikeuksissa tuomittiin sen jälkeen vielä vuosina 1947–1949 yksi kuolemanrangaistus kunakin vuonna, mutta ne lievenivät jo hovioikeuden tasolla. Ks. jäljempänä luku 15.1.

[42] Joko useammasta rikoksesta samalla kertaa taikka sitten silloin, kun ylempi tuomioistuin palautti asian alempaan uudelleen käsiteltäväksi ja kummallakin käsittelykerralla tuomittiin kuolemanrangaistus.

Taulukko 2. Vuosina 1939–1946 kuolemaan eri tuomioistuimissa tuomitut

Vuosi	Tuomioistuimet							
	Kenttä-oikeudet	Pika-oikeudet	SYO 1. asteena	SYO 2. asteena[43]	Yleiset ali-oikeudet[44]	HO:t 1. asteena	HO:t 2. asteena[45]	Yhteensä
1939	2	3	–	–	–	–	–	5
1940	17	15	–	–	–	–	–	32
1941	159	14	–	7	–	–	–	180
1942	193	–	1	15	–	1	–	210
1943	83	–	–	19	5	1	1	109
1944	125	4	–	8	1	–	–	138
1945	–	–	–	–	4	–	–	4
1946	–	·	–	–	2	–	1	3
Yhteensä	579	36	1	49	12	2	2	681

Luku 681 kattaa siis kaikki eri oikeusasteissa kuolemaan tuomitut. On syytä laskea myös, kuinka paljon kuolemantuomioita jäi voimaan ylempien oikeusasteiden käsittelyn jälkeen (asetelma 1). Kuten edellä (luku 5.3.4) ilmeni, mahdollisuudet saattaa juttu ylemmän oikeusasteen käsiteltäväksi olivat sota-aikana melko rajoitetut.

Voimaan jääneistä kuolemanrangaistuksista lähes kaikki puolestaan johtivat teloitukseen (asetelma 2).

Muuten kuin armahdettuna vapautettiin sotien päättyessä viisi henkeä. Talvisodan jo päätyttyä, 9.4.1940, tuomittiin Neuvostoliiton vakoojat Otto Huuskonen ja Ivan Suni kuolemaan, ja rangaistus vieläpä määrättiin pantavaksi välittömästi täytäntöön. Onnekseen miehet saivat kuitenkin anoa armoa, vaik-

[43] Uudet kuolemanrangaistukset, eli tapaukset, joissa kenttäoikeus päätyi kuolemantuomiota lievempään tai vapauttavaan tuomioon, mutta sotaylioikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen.

[44] Yleisissä alioikeuksissa tuomittujen kuolemanrangaistusten määrä poikkeaa muista luvuista sikäli, että se perustuu vain viralliseen tilastoon. (SVT XXIII:85, taulut 9, 11, 16, 18, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 36, 38. SVT XXIII:88, 18–19 ja taulu 1.) Sellaisia tapauksia, joissa kuolemanrangaistus tuomittiin vain yleisessä alioikeudessa, mutta kumpikaan ylempi oikeusaste ei päätynyt samaan tulokseen, ei ole tutkimustaloudellisista syistä erikseen jäljitetty virallisen tilaston lukumäärän tarkistamista ja tapausten yksityiskohtaista tarkastelua varten. – Myös käytetyt virallisen tilaston taulut ovat henkilöperusteisia, joten tuomitut useampikertaiset kuolemanrangaistukset ovat kirjautuneet sinnekin vain kerran.

[45] Uudet kuolemanrangaistukset, eli tapaukset, joissa alioikeus päätyi kuolemantuomiota lievempään tuomioon, mutta hovioikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen.

Asetelma 1. Kuolemanrangaistusten lieveneminen ylemmissä oikeusasteissa

Kuolemaan tuomittuja kaikkiaan	681
– HO:ssa lievemmin tuomittuja tai tuomitsematta jätettyjä[46]	7
– SYO:ssa lievemmin tuomittuja tai tuomitsematta jätettyjä	85
– KKO:ssa lievemmin tuomittuja tai tuomitsematta jätettyjä[47]	12
Kuolemaan tuomittuja tuomioistuinkäsittelyn päätyttyä	577

Asetelma 2. Kuolemanrangaistusten täytäntöönpano

Kuolemaan tuomittuja tuomioistuinkäsittelyn päätyttyä	577
– Armahdettuja	16
– Muuten vapautettuja	5
– Muuten kuin teloitettuina kuolleita	7
– Karanneita	1
– Tieto puuttuu	20
Teloitettuja	528

ka sitä ei välttämättä olisi välittömän täytäntöönpanon vuoksi tarvinnut sallia. Heidät luovutettiin vankien vaihdossa Neuvostoliiton viranomaisille jo ennen presidentin päätöstä armahduksesta.[48] Jatkosodan jälkeen kahdessa tapauksessa (Maximilian von Hellens, Helena Tukija) armonanomusasian käsittely oli kesken, kun kuolemaantuomittu vapautettiin 23.9.1944 annetun asetuksen (646/1944) perusteella.[49] Yhdessä tapauksessa (Armas Hänninen)

[46] Yleisten alioikeuksien tuomitsemista 12 kuolemanrangaistuksesta hovioikeus vahvisti viisi.

[47] SYO:ta ja KKO:ta koskeviin lukuihin sisältyy myös purku- ja palautuspäätöksiä, joiden tarkoittamissa jutuissa ei enää uudessa käsittelyssä tuomittu kuolemanrangaistusta.

[48] Kotkan lohkon KeO 9.4.1940, § 21, ao. kenttäoikeuden ilmoitus päämajalle n:o 419/9.4.1940, T 9102/11, SA; A.D. 1152, 1154/242/1940, OM, Ec 18, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 24.5.1940, OM, Ca 41, KA. M. Salomaan (1992, 351–352) ja hänen käyttämänsä lähteen tieto Huuskosen ja Sunin teloittamisesta 9.4.1940 on siis väärä. – Talvisodan jälkeen vankien vaihdossa luovutettiin useita muitakin, joille oli tuomittu kuolemanrangaistus. Kun niistä oli valitettu, he olivat vielä tutkintavankeja. Sotaylioikeus ja korkein oikeus olivat tapahtuneen tosiasian edessä ja muuttivat jo takaisin Neuvostoliittoon palautettujen miesten tuomioita elinkautisiksi kuritushuonerangaistuksiksi.

[49] von Hellensin tapauksessa tuomitun oma armonanomus oli jo käsitelty, mutta hänen vaimonsa tekemän armonanomuksen johdosta ei ollut vielä tehty päätöstä. Ks. jäljempänä luku 10.3.

oikeusministeriö päätti saman asetuksen määräyksiin nojaten jättää kenttäoikeudessa kolminkertaiseen kuolemanrangaistukseen tuomitun miehen syytteen raukeamaan, jolloin sotaylioikeudenkin lausunto raukesi.[50]

Seitsemän kuolemaantuomittua kuoli muuten kuin teloitettuina. Yksi kenttäoikeudessa kuolemaan tuomittu (Carl Hallén) ammuttiin hänen yrittäessään paeta (juttu oli SYO:ssa vireillä).[51] Yksi kuolemaantuomittu (Vladimir Krasnoumoff) kuoli pidätettäessä saamiinsa vammoihin pian oikeudenkäynnin jälkeen.[52] Yksi kenttäoikeudessa tuomittu (Aleksei Danin) kuoli vankilassa SYO:n päätöstä odottaessaan.[53] Kolme kuolemaantuomittua halusi itse määrätä kuolemastaan, koska he hirttäytyivät vankilassa.[54] Yhden kuolemaantuomitun (Mihail Hartshenko) osalta jää ainakin tuomioistuimen asiakirjojen perusteella epäselväksi, oliko kysymyksessä itsemurha vai luonnol-

[50] SYO 1944 n:o 2318 (päätös 25.1.1945 n:o 172), SA. Ks. jäljempänä luku 14.3.

[51] SYO 1941 n:o 758 (päätös 17.12.1941 n:o 584). SA. Ks. tarkemmin jäljempänä luku 8.1.1.

[52] Kenttäoikeuden (Suur-Saimaan suojeluskuntapiirin KeO 8.7.1941, § 1, SA) kuolemaan tuomitsemasta Krasnoumoffista on joissain asiakirjoissa teloittamiseen viittaavia merkintöjä, mutta useammissa asiakirjoissa on maininta hänen kuolemastaan haavoihinsa ennen tuomion täytäntöönpanoa. Kun kysymyksessä oli välittömästi täytäntöön pantavaksi määrätty kuolemanrangaistus, on syytetyn kunnon oikeudenkäynnin aikana täytynyt olla hyvin heikko. – Mainintoja Krasnoumoffin kuolemasta haavoihinsa muun muassa: päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo n:o 13 ajalta 1/7–15/7 1941, EK-Valpo, amp XX A 7 a (2), KA; päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston laatima luettelo vihollisen laskuvarjomiehistä, n:o 1 (10.8.1941), T 12003, kirjelmäryhmät 8–12, SA.

[53] SYO 1942 n:o 1514, 1515 (päätös 22.2.1943 n:o 224), SA. – Daninin kuolintodistuksessa todettiin primäärisen eli peruskuolemansyyn ja välittömän kuolemansyyn olleen avitaminosis eli vitamiinipuutostauti. (Oulun lääninvankilan arkisto, Ha:21, vuosikertomus v. 1942, Ac:21, vartiopäällikön päiväkirja v. 1942, Bea:22, nimilehdet v. 1942, Oulun maakunta-arkisto.)

[54] Herman Jeskanen hirttäytyi 24.11.1941 Helsingin lääninvankilassa, tekemästään armonanomuksesta huolimatta. Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä henkilöistä, jotka... OM, Vaho, Hua 1, KA. (Lisäksi varmistin kuolintavan Jeskasen nimilehdestä: Apulaisjohtaja Matti Salolta Helsingin lääninvankilasta 15.1.1996 saatu tieto. Ks. myös lääninvankilan vuosikertomusta vuodelta 1941, jossa mainitaan yhden kuolemaantuomitun miesvangin hirttäytyneen. OM, Vaho, Eia 3, KA.) Ks. Jeskasesta myös jäljempänä luku 10.3. – Eino Ahonen hirttäytyi Mikkelin lääninvankilassa 3.9.1942. Ilmeisesti hän oli saanut tiedon armonanomuksensa hylkäämisestä (28.8.1942). Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä henkilöistä, jotka... OM, Vaho, Hua 1, KA. (Lisäksi varmistin kuolintavan Ahosen nimilehdestä: Vankilanjohtaja Paavo Ruotsalaiselta Mikkelin lääninvankilasta 18.12.1995 saatu tieto. Ks. myös Snellman-Wihuri 1993, 54.) – Stepan Potanin hirttäytyi 19.4.1944 Äänislinnan aluevankilassa. Hänet oli tuomittu 22.3.1944 sotaylioikeudessa kuolemaan; armonanomusta ei ollut tehty. Äänislinnan aluevankila, vankikortisto, T 5650/32, luettelo Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunnan täytäntöönpanoasioista vuonna 1944, T 9729/3, SA. – Kaikista kolmesta on asiakirjoissa myös teloitukseen viittaavia merkintöjä, mutta valtaosa asiakirjoista mainitsee kuolintavaksi hirttäytymisen.

linen kuolema.[55] Kuolemaan tuomittu Ivan Larionov onnistui karkaamaan eikä häntä asiakirjoista päätellen saatu koskaan kiinni.[56]

Etsinnöistä huolimatta jäi 20 kuolemaantuomitun lopullinen kohtalo asiakirjojen perusteella avoimeksi.[57] Todennäköisesti heistäkin valtaosa on teloitettu, koska heitä ei esiinny esimerkiksi armahdettujen tai sodan loputtua vankilasta vapautettujen joukossa. Luultava teloitettujen määrä on siis jonkin verran suurempi kuin 528.[58]

Luvun lopuksi vielä yhteenveto edellä esitetyistä laskelmista:

Asetelma 3. Yhteenveto kuolemantuomioista ja teloituksista

Vuosina 1939–1946 kuolemaan tuomittuja		681
Kuolemaan tuomittuja tuomioistuinkäsittelyn päätyttyä		577
Teloitettuja	(ainakin)	528

Teloitettujen osuus kuolemaan tuomituista on yli kolme neljännestä, 78 prosenttia.

[55] SYO 1944 n:o 731 (päätös 5.10.1944 n:o 1693), SA. Kyseessä oli syvästi mielisairaaksi mielentilatutkimuksessa todettu, murhasta kenttäoikeudessa kuolemaan tuomittu sotavanki. Ainakin mielentilatutkimuksen ajan hän oli letkuruokinnassa kieltäydyttyään syömästä, koska pelkäsi tulevansa myrkytetyksi.

[56] Larionov karkasi sotavankileiriltä hieman ennen kuin häntä olisi tultu noutamaan teloitettavaksi. Karkaamisen selvittelyn yhteydessä paheksuttiin sitä, että kuolemaantuomittua ei ollut passitettu vankilaan tai muuhun varmempaan säilytyspaikkaan. Leirin päällikkö ja eräs vartiomies saivat kenttäoikeudessa rangaistukset. Asiaa selvittävät asiakirjat ovat mapissa T 19654/F 7, SA. Ks. sieltä erit.: III armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 2413/X/3.sal./8.9.1943, päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 10696/Valv.2/sal./3.8.1943 ja päämajan valvontaosaston III AK:n alatoimiston ptk. n:o 66/III AK 38/43.

[57] Kaikki 20 tapausta olivat SYO:ssa käsiteltyjä ja kaikissa oli kysymys Neuvostoliiton kansalaisista. Vakoilusta oli tuomittu 17, loput sotavangin rikoksista. SYO:n päätöstä seuranneita teloituksia ei ollut välttämätöntä ilmoittaa oikeusministeriölle ja päämajalle.

[58] Näistä 20:stä neljän teloituksesta on löytynyt muuhun kuin ensi käden asiakirjoihin perustuvaa, mutta sinänsä uskottavaa tietoa. Nämäkin tapaukset on kuitenkin varmuuden vuoksi laskettu epävarmojen joukkoon. Kolmen kuolemaantuomitun teloituksista on kuulopuheisiin nojautuvia mainintoja eräiden muiden tuomittujen kuulustelukertomuksissa, ja myös kirjallisuudessa mainitaan tähän ryhmään kuuluneiden teloituksista. Nämä kolme olivat nimeltään Delajev, Leontjev ja Svesdina: ks. heistä SYO 1943 n:o 843 (Semenova) ja SYO 1944 n:o 491, 492 (Potanin), SA, sekä Kuprijanov 1984, 179–180 ja Seppälä 1989, 125. Neljännen kuolemaantuomitun teloitusta on muistellut (ilmeisesti 1980-luvun lopulla pidetyssä) esitelmässään entinen sotatuomari Erkki von Hellens, joka oli teloituksessa läsnä.

6.4 KUOLEMANRANGAISTUKSEEN JOHTANEET RIKOKSET

Melkein kolmessa tapauksessa neljästä kuolemanrangaistukseen johtanut rikos oli vakoilu tai vastaava teko. Tuomituista 71 ja teloitetuista 78 prosenttia oli syyllistynyt vakoiluun tai siihen rinnastettavaan rikokseen. Jatkosodan loppua kohden (ainakin kiinni jääneiden) vakoilijoiden määrä väheni.[59] Uutena kuolemaan tuomittujen ryhmänä esiintyvät vuonna 1944 sotilaskarkurit. (Taulukko 3.)

Taulukko 3. Kuolemanrangaistukseen ja teloitukseen johtaneet rikokset vuosina 1939–1946

Vuosi	Rikoslaji[60]						
	Vakoilu, NL:n kansalaisen sotapetos	Maanpetos, Suomen kansal. sotapetos	Kuuliaisuusrikokset	Pelkuruus, karkuruus	Sotavangin rikokset	Henkirikokset	Yhteensä
1939	5	–	–	–	–	–	5
1940	21	8	–	–	–	3	32
1941	165	6	7	–	–	2	180
1942	172	11	–	–	19	8	210
1943	74	13	–	–	10	12	109
1944	45	6	1	76	–	10	138
1945	–	–	–	–	–	4	4
1946	–	–	–	–	–	3	3
Tuomitut yhteensä	482 *(71 %)*	44 *(6 %)*	8 *(1 %)*	76 *(11 %)*	29 *(4 %)*	42 *(6 %)*	681 *(100 %)*
Teloitetut yhteensä	410 *(78 %)*	32 *(6 %)*	3 *(1 %)*	46 *(9 %)*	24 *(5 %)*	13 *(2 %)*	528 *(100 %)*

[59] Suomeen ja Suomen valtaamille alueille lähetettyjen vakoilijoiden määrästä ei ole toistaiseksi juuri esitetty tutkimukseen perustuvia arvioita. Vakoilua tutkii parhaillaan Matti Kosonen, joten jatkossa lukumääristäkin saataneen enemmän tietoa.

[60] Rikoksia eri ryhmiin sijoitettaessa on pidetty silmällä teon todellista luonnetta: esimerkiksi jos vakoiluun syyllistynyt Neuvostoliiton kansalainen on virheellistä rikosnimikettä käyttäen tuomittu "maanpetoksesta", on tapaus kuitenkin laskettu vakoiluksi. Eräissä tapauksissa sotapetossäännöstä sovellettiin Suomen valtaamalla alueella asuneisiin

Teloitettujen osuudet tuomituista vaihtelivat selvästi rikoslajin mukaan. Täytäntöönpantujen tuomioiden osuus oli korkein, kun kysymys oli rikoksista, joihin vain vihollismaan kansalaiset saattoivat syyllistyä (asetelma 4):

Asetelma 4. Teloitettujen osuus tuomituista

Vakoilu, NL:n kansalaisen sotapetos	85 %
Sotavangin rikokset	83 %
Maanpetos, Suomen kansalaisen sotapetos	73 %
Pelkuruus, karkuruus	61 %
Kuuliaisuusrikokset	38 %
Henkirikokset	31 %
Kaikki rikokset	*78 %*

6.5 KUOLEMAANTUOMITTUJEN KANSALAISUUS

Ylivoimainen enemmistö kuolemaantuomituista ja varsinkin teloitetuista oli Neuvostoliiton kansalaisia (taulukko 4).[61]

Kuolemaan tuomittujen joukossa oli yksi Slovakian ja yksi Ruotsin kansalainen.[62] Kumpaakaan ei teloitettu, mutta ruotsalainen sai surmansa pakoyrityksen yhteydessä.

Muutamassa vakoilutapauksessa syytetyn kansalaisuus oli epäselvä. Kysymys oli vakoilijoista, jotka olivat useimmiten 1930-luvulla poistuneet Suo-

---

Neuvostoliiton kansalaisiin. Tällaiset tapaukset ovat luontevammin rinnastettavissa vakoiluun kuin Suomen kansalaisen tekemiin maanpetoksiin. – Maanpetokseen ja suomalaisen tekemään sotapetokseen on rinnastettu karkaaminen vihollisen puolelle sekä tapaukset, joissa tuomioistuin katsoi Suomen kansalaisen voivan tulla tuomituksi vakoilusta (ks. tästä edellä luku 4.2.1). – Sotavangin rikoksissa on SRL:n 64 ja 65 §:ien mukaisten rikosten lisäksi yksi tapaus, jossa sotavanki tuomittiin kuolemaan kapinasta. Tätä tapausta ei siis ole laskettu kuuliaisuusrikokseksi. – 42 henkirikostapauksesta 32:ssa tekijä oli suomalainen; niistä kuudessa tapauksessa surmattu oli surmaajan esimies. Neuvostoliittolaisten tekemistä 10 henkirikoksesta kuudessa tapauksessa uhrina oli suomalainen ja neljässä neuvostoliittolainen. (Lisäksi kolme vakoilusta ja kolme sotavangin rikoksesta kuolemaan tuomittua neuvostoliittolaista sai kuolemantuomion myös murhasta. Vakoilijoiden uhrit olivat neuvostoliittolaisia, sotavankien suomalaisia. Kyseiset tapaukset on tässä luokiteltu vakoiluksi tai sotavangin rikokseksi.)

[61] Tässä on siis kysymyksessä kansalaisuus, ja tuomittujen kansalliseen alkuperään palataan jäljempänä (luku 9.2.4).

[62] Slovakia oli maaliskuussa 1939 julistautunut Saksan tuella itsenäiseksi.

Taulukko 4. Vuosina 1939–1946 kuolemaan tuomittujen ja teloitettujen kansalaisuus

	Tuomitut	Teloitetut
NL:n kansalaisia	522	443
	(76,7 %)	*(83,9 %)*
Suomen kansalaisia	157	85
	(23,1 %)	*(16,1 %)*
Muiden maiden kansalaisia	2	–
	(0,3 %)	–
Yhteensä	681	528
	(100 %)	*(100 %)*

mesta Neuvostoliittoon, eivätkä olleet varmoja, olivatko saaneet Neuvostoliiton kansalaisuuden.[63]

Teloitetuista Suomen kansalaisista 67 oli sotilaita, 15 siviilejä ja kolme kuului Neuvostoliiton armeijaan.

[63] Ryhmä O:n KeO:ssa 1.11.1941 käsitellyssä jutussa (§ 71, SA) kolmen syytetyn suomalaismiehen kansallisuus jäi jokseenkin epäselväksi eivätkä muutkaan kuin oikeudenkäynnin asiakirjat tuo täyttä selvyyttä. Näistä syytetyistä olen arvioinut kuulustelupöytäkirjan perusteella yhden (Hännikäinen) olleen Suomen kansalainen. Kahdessa muussa tapauksessa näyttää asiakirjojen perusteella selvältä, että syytetty oli edelleen Suomen kansalainen, vaikkakin palveli Neuvostoliiton armeijassa. (SYO 1941 n:o 287, päätös 20.8.1941 n:o 337, Lampinen, 8.D:n KeO 7.8.1941, § 51, Hiltunen, SA.) Muutamassa tapauksessa tuomioistuin katsoi syytetyn puolestaan Neuvostoliiton kansalaiseksi hänen itsensä olematta varma asiasta. – Suomen kansalaiset tai sellaisiksi arvioidut on rikoslajikohtaisessa tarkastelussa laskettu omaksi ryhmäkseen, maanpetokseen tai Suomen kansalaisen tekemään sotapetokseen syyllistyneisiin (ks. edellä alav. 60).

7 KUOLEMANRANGAISTUKSET MUISSA MAISSA

Eräistä muista maista seuraavaksi esitettävät tiedot kuolemanrangaistusten lukumääristä koskevat lähinnä toista maailmansotaa. Eräitä tietoja esitetään myös sodan jälkiselvittelyistä ja ensimmäisestä maailmansodasta. Tarkastelu rajoittuu pääpiirteisiin ja perustuu kirjallisuudessa esitettyihin tietoihin.[1]

7.1 SAKSA

Tiedot ensimmäisessä maailmansodassa Saksan armeijassa tuomituista kuolemanrangaistuksista ovat tuhoutuneet toisessa maailmansodassa.[2] Tästä huolimatta on eri yhteyksissä esitetty tieto, jonka mukaan ensimmäisessä maailmansodassa tuomittiin 150 saksalaista sotilasta kuolemaan. Teloitusten määrä oli 48. Saksaa vuosina 1933–1945 johtanut Adolf Hitler piti kuolemanrangaistusten vähäistä määrää Saksan tappion syynä. Tämä oli muutenkin varsin yleinen käsitys konservatiivisissa armeija- ja juristipiireissä.[3] Kaikkiaan sodanaikaisten kuolemanrangaistusten määräksi on mainittu 291, mihin sisältyvät sekä sota- että siviilituomioistuinten tuomiot.[4]

Vuosien 1933–1945 kansallissosialistisen Saksan, "Kolmannen valtakunnan", tuomioistuinlaitoksen kirjavuus vaikeuttaa kokonaiskuvan saamista Saksassa tuomituista kuolemanrangaistuksista. Tavallisten tuomioistuinten lisäksi järjestelmään kuului erikoistuomioistuimia (Sondergerichte), kansan-

---

[1] En siis ole etsinyt tietoja esimerkiksi mahdollisista virallisjulkaisuista. Olen kuitenkin pyrkinyt tarkistamaan kutakin maata koskevat tiedot useammasta kirjallisuuslähteestä varsinkin silloin, kun käytettävissä ei ole ollut kuolemanrangaistuksia käsittelevää erityistutkimusta.

[2] Babington 1993, xii, 190; Putkowski–Sykes 1996, 19. Koko Saksan ensimmäisen maailmansodan armeijan historiallinen arkisto tuhoutui toisessa maailmansodassa (Lauerma 1966, 1074; Manninen 1998, 2).

[3] Messerschmidt – Wüllner 1987, 25; Müller 1991, 183; Evans 1996, 482; Wüllner 1997, 33.

[4] Friedrich 1983, 13. Ks. myös Evans 1996, 915.

tuomioistuin (Volksgerichtshof), sotaoikeuksia, SS- ja poliisituomioistuimia ja puoluetuomioistuimia.[5]

Vuodesta 1933 lähtien oli toiminnassa erikoistuomioistuimia (Sondergerichte). Niissä prosessia oli nopeutettu puolustautumismahdollisuuksien kustannuksella. Valitusmahdollisuutta ei ollut. Erikoistuomioistuinten toimivalta koski aluksi vain tiettyjä valtapuoluetta vastaan suuntautuneiksi katsottuja rikoksia, mutta myöhemmin toimivalta laajeni, ja käytännöllisesti katsoen kaikki vuoden 1938 jälkeen hyväksytty tai muutettu lainsäädäntö antoi toimivallan erikoistuomioistuimille.[6] Kaikkein selvimmin kansallissosialistiseen puolueeseen kytköksissä oli vuonna 1934 perustettu kansantuomioistuin (Volksgerichtshof). Se käsitteli vakavimpia poliittisia rikoksia. Tuomioistuimen asema vakinaistettiin vuonna 1936, ja sodan alettua sen käsittelemien juttujen määrä lisääntyi jatkuvasti.[7]

Järjestelmään kuuluivat myös sotaoikeudet (Militärgerichte), joiden toimivalta laajeni sodan aikana huomattavasti koskemaan myös siviilihenkilöitä.[8] Helmikuussa 1945 perustettiin vielä pikaoikeuksia (Standgerichte) käsittelemään vihollisen uhkaamilla alueilla tapahtuneita Saksan taistelukykyä vaarantavia rikoksia. Pikaoikeuksissa käytännössä kysymykseen tulleet vaihtoehdot olivat vain kuolemantuomio tai syytteestä vapauttaminen.[9] Vielä järjestelmään kuului SS- ja poliisituomioistuimia (SS- und Polizeigerichte).[10]

Kolmannen valtakunnan aika merkitsi kuolemanrangaistusten jatkuvasti lisääntyvää käyttöä. Kun vuonna 1933 kuolemanrangaistuksen uhka liittyi kolmeen rikoslajiin, vuonna 1945 vastaava rikoslajien määrä oli 46.[11]

---

[5] Reifner 1988, 14 ja jäljempänä mainitut lähteet. – Tässä yhteydessä ei oteta kantaa siihen, onko kaikkia lueteltuja tuomioistuimia pidettävä sellaisina sanan varsinaisessa mielessä, vai oliko joissain tapauksissa kysymys lähinnä "tuomioistuimesta" sitaateissa.

[6] Müller 1991, 152–155. Esimerkiksi Hampurissa vuosina 1936–1939 yksi kuudesta rikosoikeudenkäynnistä käytiin erikoistuomioistuimissa, vuonna 1943 jo kaksi kolmasosaa. Mt., 158.

[7] Müller 1991, 140–143.

[8] Müller 1991, 183–184.

[9] Müller 1991, 188–189; Evans 1996, 735.

[10] Ks. niistä Wüllner 1997, 299–306. Aluksi pienenä järjestönä toimineen, Heinrich Himmlerin johtaman SS-organisaation merkitys kasvoi kolmannen valtakunnan aikana ja sen lopullista asemaa on kuvattu "valtioksi valtiossa". Himmler toimi vuodesta 1936 sisäministerinä ja samalla Saksan poliisipäällikkönä. SS:ään kuului omia taistelujoukkoja, Waffen-SS. SS johti myös keskitysleirien toimintaa. Ks. SS- ja poliisiorganisaation rakenteesta esim. Wagner 1984, 161–166; Tamm 1985, 316–317.

[11] A. Koch 1998, 90. Luultavasti kyseessä ovat vain yleisen rikoslain mukaiset rikokset.

Kirjallisuudessa esitetyt kuolemanrangaistusten ja teloitusten lukumäärät ovat osaksi arvioita, koska sota-ajan tilastot eivät kata kaikkia kuolemanrangaistuksia, ja kattaviltakin osilta tilastot ovat puutteelliset vuoden 1944 jälkipuoliskolta lähtien.[12] Lisäksi esitetyt lukumääräarviot koskevat ainakin osittain koko "Kolmannen valtakunnan" aikaa eivätkä vain sotavuosia, joskin valtaosa kuolemanrangaistuksista sijoittuu sotavuosiin.[13]

Ingo Müller on esittänyt erilaisia arvioita, joita on tehty kolmannen valtakunnan aikaisten teloitettujen lukumäärästä. Hänen mielestään korkein esitetty arvio, 80 000, on todennäköisesti lähimpänä totuutta. Tässä luvussa on mukana myös arvio miehitetyillä alueilla tuomituista kuolemanrangaistuksista.[14] Müller ei esitä kovinkaan tarkkaan eri arvioiden taustoja.

Manfred Messerschmidt ja Fritz Wüllner (ja myöhemmin Wüllner yksinään) ovat esittäneet arvioita sotilastuomioistuimissa tuomittujen kuolemanrangaistusten määrästä. He tuovat esiin virallisen aineiston puutteita ja koettavat omissa laskelmissaan korjata niitä arvioimalla. Esimerkiksi pikaoikeuksissa tuomituista kuolemanrangaistuksista ei ole tilastoja. Tekijät päätyvät laskelmissaan todennäköisesti 35 000 kuolemantuomioon ja 20 000–22 000 teloitukseen (luvuissa ovat pikaoikeustuomiot mukana). Luvussa eivät vielä ole mukana sotavangeille ja sotilastuomioistuimissa siviileille langetetut tuomiot eivätkä SS- ja poliisituomioistuinten tuomiot. Kun nekin otetaan mukaan arvioon, sotilastuomioistuimissa tuomittujen kuolemantuomioiden määrän täytyy olla noin 50 000.[15] Uudemmassa teoksessaan Wüllner on kehitel-

---

[12] Müller 1991, 196.

[13] Esimerkiksi kansantuomioistuimessa (Volksgerichtshof) tuomittiin kuolemanrangaistuksia vuosina 1937–1944 seuraavasti:

1937	32	1938	17	1939	36
1940	53	1941	102	1942	1192
1943	1662	1944	2097	yht.	5191

Vuoden 1944 tilasto sisältää kuitenkin vain alkupuolen eikä vuoden 1945 tietoja ole. Müllerin arvion mukaan kansantuomioistuimessa tuomittujen kuolemanrangaistusten todellinen yhteismäärä lieneekin vielä noin 2 000 korkeampi. Müller 1991, 143.

[14] Kysymyksessä on ilmeisestikin teloitettujen lukumäärä eikä tuomittujen lukumäärä, joskin tämä on esitetty hieman epäselvästi. Alkuperäisessä kirjassa (Müller 1987, 201): "– – kommt die Zahl von 80 000 Justizopfern der Realität wohl am nächsten." Käännös (Müller 1991, 196): "– – an estimate of 80 000 victims probably comes closest to the truth". Myös Lehtonen (1994, 707) on tulkinnut Müllerin esittämän luvun teloitettujen määräksi.

[15] Ks. tarkemmin Messerschmidt – Wüllner 1987, 63–89 (tekstissä siteeratut viimeiset arviot s. 87). – Müllerin teoksesta saa sen käsityksen, että hänellä ei ole ollut vielä käytettävissään Messerschmidtin ja Wüllnerin kirjaa, joten on mahdollista, että hän olisi päätynyt sen perusteella korkeampiin yhteismääriin kuin esittämänsä.

lyt laskelmia eteenpäin. Tuomioiden määrän hän arvioi samaksi (50 000). Teloitettujen määrän hän arvioi olevan yli 30 000; tässä luvussa puolestaan eivät SS- ja poliisituomioistuinten tuomioihin perustuvat teloitukset ole mukana.[16] Kyseiset sotilastuomioistuimia koskevat arviot tarkoittavat vain varsinaista sota-aikaa.[17] Karkuruudesta tuomittujen kuolemanrangaistusten määrän Messerschmidt ja Wüllner arvioivat olevan 22 750; näistä 15 000 olisi pantu täytäntöön.[18]

Muodollinen tuomioistuinmenettely ei välttämättä ollut Saksan johdon ja varsinkaan Adolf Hitlerin suosima menettelytapa. Kolmannen valtakunnan oikeudenkäytön yhteydessä puhutaan usein "Nacht und Nebel" (Yö ja usva) -oikeudesta. Saksan johdon antamien käskyjen mukaan miehitettyjen maiden vastarintamiesten ja -naisten tuli kadota jälkiä jättämättä. Tällaisten NN-vankien asia käsiteltiin (useimmiten saksalaisissa) tuomioistuimissa, mutta tuomioita ei kirjattu mihinkään virallisiin tilastoihin. Syksyllä 1944 NN-vankien oikeudenkäynnit keskeytettiin, heidät siirrettiin salaisen valtiollisen poliisin (Gestapon) vastuulle ja lähetettiin keskitysleireille. Yleensäkin näiden vankien kohtalojen vaihtoehtoina olivat kuolemantuomio taikka joutuminen leireille, jopa silloin kun tuomioistuin oli hylännyt syytteen. Käytännössä NN-vankeja tuli lähinnä Ranskasta, Belgiasta ja Hollannista.[19]

Kun lännen vastarintaan vastattiin "Nacht und Nebel" -toimilla ja vastaterrorilla[20], sai itärintaman partisaanitoimintana ilmennyt vastarinta vielä kovemman kohtelun. Partisaanitoimintaa ja muuta vallatun alueen väestön vastarintaa torjuttiin ohjeiden mukaan ampumalla Saksan sotavoimaa vastaan hyökänneet taistelussa, paetessa tai kiinni jääneinä. Siviiliväestöä terrorisoitiin muun muassa kollektiivisin kostotoimenpitein.[21] Näin ollen tuomioistuinten rooli siviiliväestön partisaaneille antaman tuen torjunnassa lienee ollut mer-

[16] Wüllnerin (1997) varsin polveilevasta esityksestä lukumäärälaskelmat tulevat parhaiten selviksi sivuilta 200–203 ja 297, ks. myös 852. – Kuten havaitaan, Messerschmidt ja Wüllner (ja myöhemmin Wüllner yksin) ovat laskeneet pikaoikeuksien tuomiot mukaan sotilastuomioistuinten tuomioihin. Käyttämäni aineiston perusteella ei voi arvioida, kuinka perusteltu tämä ratkaisu on. Evansin (1996, 735) mukaan pikaoikeudet olivat nimittäin siviilituomioistuimia. Ks. pikaoikeuksien ja sotilastuomioistuinten suhteesta Wüllner 1997, 207–215.

[17] Wüllner 1997, 297.

[18] Messerschmidt – Wüllner 1987, 91.

[19] Conot 1983, 299–300; Roskothen 1989, 234–235; Müller 1991, 170–173; Evans 1996, 726; Wüllner 1997, 592. Mainittakoon, että Müllerin esittämässä teloitettujen lukumäärässä (80 000) vaikuttaa olevan mukana hänen arvionsa teloitettujen NN-vankien määrästä.

[20] Vastaterroria käsitellään seuraavassa luvussa, Tanskaa koskevassa jaksossa.

[21] Seppälä 1971, 23–25, 62–69; Maser 1977, 302–307; Conot 1983, 274–283. Sodan loppuvaiheessa annettiin kyllä lievempiäkin ohjeita, mutta ne jäivät vaille käytännön merkitystä. Seppälä 1971, 142–144.

kityksetöntä. Jos tuomioistuinmenettelyä olisi käytetty partisaanitorjunnassa, olisi kuolemanrangaistusten määräkin ollut suurempi.[22]

Tuomioistuinten marginaalinen merkitys saksalaisessa järjestelmässä näkyy siinäkin, että Gestapo ja muut viranomaiset surmasivat tuomioistuimista piittaamatta epäiltyjä tai tuomittujakin rikollisia taikka toimittivat heidät keskitysleiriin. Usein Hitler henkilökohtaisesti antoi käskyn mielestään liian lievästi tuomitun rikollisen surmaamisesta. Tuomioistuimen syytteestä vapauttamia saatettiin pidättää leireille lähettämistä varten välittömästi oikeuskäsittelyn jälkeen, jopa oikeussalissa. Oikeusministeriö oli voimaton puuttumaan tällaisiin menettelyihin eikä myöhemmin enää halunnutkaan, sen jälkeen kun oikeusministeriksi nimitettiin elokuussa 1942 puolueeseen sitoutunut Otto-Georg Thierack. Thierack sai valtuudet toimia valtakunnan ylimpänä tuomarina ja kumota halutessaan minkä tahansa oikeuden päätöksen.[23]

Oikeudenkäytön väheksyntä ilmeni myös nimenomaisina sodan oikeussääntöjen vastaisina käskyinä. Tunnettuja esimerkkejä sellaisista ovat käskyt, joilla kiellettiin asepuvun käytöstä huolimatta sotavangin asema neuvostoarmeijan poliittisilta komissaareilta ja länsivaltojen käyttämiltä niin sanotuilta kommandojoukoilta. Näiden kohtaloksi tuli yleensä ampuminen ilman oikeuskäsittelyä.[24]

Yleisesti tunnettua on juutalaisten ja monien muiden ryhmien tuhoaminen Saksan perustamilla keskitysleireillä, itärintaman vallattujen alueiden "puhdistuksissa" ja muulla tavoin. Surmattuja oli miljoonia. Virallisessa järjestyksessä teloitetut muodostavat siis vain pienen osan varsinaisen taistelutoiminnan ulkopuolella tuhotuista.[25]

Yksi osakysymys on saksalaisten Suomessa tuomitsemien kuolemanrangaistusten määrä. Saksan sotavoimiin kuuluvien Suomessa olleiden henki-

---

[22] Saksan armeijan toiminta miehitetyillä alueilla ei ilmeisesti ollut edes itärintamalla täysin vapaata oikeudellisesta kontrollista, vaikka julmuuksien rankaisematta jääminen olisi ollutkin Hitlerin käskyn mukaista. Eräät komentajat nimittäin jättivät Hitlerin käskyn huomiotta ja määräsivät rikoksiin siviiliväestöä kohtaan syyllistyneitä syytteeseen. Näissä tapauksissa tuomittiin kuolemantuomioitakin, joita myös pantiin täytäntöön. (de Zayas 1990, 18–22.) Mutta tätä ei voi yleistää, kuten Wüllnerin käyttämät esimerkit osoittavat: hänen esittämissään tapauksissa juutalaisten ja venäläisten surmaamiset johtivat mitättömiin rangaistuksiin tai eivät rangaistuksiin lainkaan. Wüllner 1997, 380–382, 423–431.

[23] Müller 1991, 174–178; Evans 1996, 696–709.

[24] "Richtlinien für die Behandlung politischer Kommissare", 6.6.1941: Maser 1977, 294–297. Ks. myös Seppälä 1971, 24. Niin sanottu Kommandobefehl, 18.10.1942: War Crimes Trials VI (1949), s. 8 ja 9 välissä ja käännöksenä 250–255; Maser 1977, 317–319.

[25] "When millions were being killed, the execution of thousands could be made to appear as a kind of normality, as it undoubtedly did to the officials who organized it in the Ministry of Justice." (Evans 1996, 732.)

löiden asema oli järjestetty ekstraterritoriaalioikeudella. He eivät olleet Suomen lakien alaisia eivätkä paikalliset viranomaiset saaneet heitä pidättää, mikäli heitä ei tavattu itse teossa ja mikäli saksalaista viranomaista ei heti pystytty tavoittamaan. Tällaisissakin tapauksissa pidätetty oli välittömästi toimitettava saksalaisen sotilaspoliisin huostaan. Saksalaiset olivat sekä siviili- että rikosasioissa suomalaisten tuomioistuinten tuomiovallan ulkopuolella.[26]

On arvioitu, että saksalaisten joukkojen määrän ja toiminta-alueen koon huomioon ottaen ei suomalaiselle siviiliväelle tai sen omaisuudelle aiheutettuja vahinkoja voida pitää kovin suurina.[27] Saksalaisten omaisuusrikoksista langettamien ankarien rangaistusten on katsottu vaikuttaneen siihen, että nämä rikokset pysyivät varsin hyvin kurissa.[28]

Vakaviakin rikoksia silti tehtiin. Välikohtauksissa saksalaisten ja suomalaisten välillä menetettiin joissain tapauksissa ihmishenkiä.[29] Tappoja tai raiskauksia tai niiden yrityksiä, joiden kohteena oli suomalainen siviilihenkilö, tapahtui suomalaisen (saksalaisyhteyksiä hoitaneen) Yhteysesikunta Roin tietojen mukaan Lapin läänissä vuosina 1942–1944 seitsemän.[30]

Yhteysesikunta Roi näyttää vain muutamissa tapauksissa saaneen tietoja saksalaisten omissa tuomioistuimissaan saamista rangaistuksista.[31] Niinpä tiedot saksalaissotilaille tuomituista kuolemanrangaistuksista ovat hajanaisia.

Huhtikuun lopulla 1943 erään suomalaisnaisen tappoon ja ruumiiseen sekaantumiseen syyllistynyt saksalainen sotilas tuomittiin kuolemaan ja tuomio pantiin heti täytäntöön.[32] Porin lentokentältä yhdessä kahden vartioimansa venäläisen sotavangin kanssa karannut saksalainen sotamies tuomittiin kuolemaan.[33] Eräät Organisation Todtin (saksalaisen työjärjestön) palveluksessa olleet syyllistyivät muun muassa autonrenkaiden varkauksiin saksalais-

[26] Junila 1984, 139; O. Vehviläinen 1984, 325–326.

[27] Junila 1984, 166.

[28] O. Vehviläinen 1984, 328; V. Hietanen 1991.

[29] Junila 1984, 166, 179–180; O. Vehviläinen 1984, 335–336.

[30] Junila 1984, 166.

[31] Yhteysesikunta Roin hallinnollisen toimiston (Tsto X:n) arkisto, T 5856, 5857, 5882, SA.

[32] Yhteysesikunta Roin Tsto X:n kirjelmä n:o 1505/X/D/400 sal./7.7.1943, T 5857/8, SA. Kysymyksessä lienee sama kuin Valpon asiakirjoissa mainittu tapaus: Toivo Keskitalon ilmoitus n:o 291/21.4.1943, EK-Valpo I, amp XXIX 47, KA. Murha oli tapahtunut ilmoituksen mukaan 19. huhtikuuta. Asia oli käsitelty kiireellisenä saksalaisessa sotaoikeudessa, ja teloitus oli jo ehditty panna täytäntöönkin.

[33] SYO 1942 n:o 1857, 1921 (päätös 18.1.1943 n:o 53, Helin), SA.

ten varastoista. Kaksi virolaismiestä tuomittiin kuolemaan.[34] Kuolemanrangaistuksen uhka oli määrätty myös ainakin alkoholin myynnistä suomalaisille[35] ja paikallisten asukkaiden omaisuuden ryöstelystä saksalaisten vetäytymisen alkuvaiheessa.[36] Kertomuksia vielä vähäisemmistä rikoksista tuomituista kuolemanrangaistuksista on esitetty, mutta niiden todenperäisyydestä ei ole tietoa.[37]

Mainitut tapaukset eivät anna kokonaiskuvaa tapausten määristä, mutta sen sijaan osoittavat, minkä tyyppisistä rikoksista kuolemanrangaistuksia tuomittiin. Saksalaisjoukoissa yleensä tuomittujen kuolemanrangaistusten määrän huomioon ottaen myös Suomessa tuomittujen tällaisten rangaistusten määrä lienee huomattava. Arviota tukevat myös tiedot kurikomppaniaan joutuneiden saksalaissotilaiden ankarasta kurista.[38]

Sodan päätyttyä Saksan johto joutui tilille tekemistään sotarikoksista sekä rikoksista rauhaa ja ihmisyyttä vastaan.[39] Näitä rikoksia käsitelleet oikeudenkäynnit voidaan jakaa kolmeen eri tyyppiin:[40] 1. Oikeudenkäynnit kansainvälisissä sotarikostuomioistuimissa. Saksan tärkeimpien johtajien osalta tällainen oikeudenkäynti pidettiin Nürnbergissä.[41] 2. Saksaa miehittäneiden voittajavaltioiden (Yhdysvallat, Neuvostoliitto, Britannia, Ranska) pitämät oikeudenkäynnit niiden omilla miehitysvyöhykkeillä.[42] 3. Oikeudenkäynnit

---

[34] Yhteysesikunta Roin tsto X:n kirjelmä n:o 5488/X/D/263/28.12.1942, T 5857/8, SA. Kirjelmän mukaan tuomio osoittaa, kuinka saksalainen oikeuskäsitys ja lainsäädäntö huomattavasti poikkeaa meikäläisestä.

[35] Mietintö väkijuomien käytöstä ja kurikysymyksestä. Päämajan komento-osasto 31.8.1942, T 22471/23, SA.

[36] Junila 1984, 171–172.

[37] On kerrottu, että saksalainen vääpeli jätti tekemättä kunniaa marsalkka Mannerheimille ja joutui omiensa teloittamaksi. (Jukka L. Mäkelä 1988 [1964], 234–235.)

[38] Pahamaineisia olivat varsinkin Hyrynsalmen–Kuusamon kenttäratatyömaan leirit. Halsti 1972, 255–257; Rönkkönen 1991, 365. Sitaatti jälkimmäisestä: "Huonoimmassa asemassa [kenttäradan rakentajista] olivat kurikomppaniaan joutunet saksalaiset – – Pienistäkin rikkeistä ja varsinkin karkaamisyrityksistä oli seurauksena pahoinpitely, hirttäminen tai ampuminen." Ks. kaunokirjallisena kuvauksena samasta aiheesta Päätalo 1979, 354–357.

[39] Tosin moni merkittävä johtaja vältti jälkiselvittelyt tekemällä itsemurhan.

[40] Taylor 1950, 21–25; Rückerl 1984, 88–104.

[41] Japanin johto oli vuosina 1946–1948 tuomiolla Tokiossa, ja kuolemanrangaistuksia tuomittiin seitsemän. Ks. tarkemmin Appleman 1954, 235–264; Clark 1997, 179–183. Sen lisäksi tuomittiin sotarikosoikeudenkäynneissä vuosina 1945–1951 920 japanilaista kuolemaan (Clark 1997, 183–184).

[42] Oikeudenkäynnit perustuivat Saksan valvontakomission lakiin n:o 10/20.12.1945 (Taylor 1950, 22–23).

kansallisissa tuomioistuimissa niissä Saksan sodan aikana miehittämissä maissa, joissa rikokset oli tehty.[43]

Tunnetuin prosessi oli kansainvälinen Nürnbergin oikeudenkäynti, jossa julistettiin 12 kuolemantuomiota. Kun yksi tuomittiin poissaolevana ja yksi tuomituista teki itsemurhan ennen teloitusta, kaikkiaan kymmenen sodanaikaisen Saksan johtoon kuulunutta teloitettiin hirttämällä lokakuussa 1946.[44] Yksityiskohtaisia tietoja on esitetty myös USA:n miehitysvyöhykkeellään käymistä 12 oikeudenkäynnistä, jotka nekin pidettiin Nürnbergissä. Siellä tuomittiin 24 kuolemanrangaistusta, joista 12 pantiin täytäntöön.[45] Yhdysvaltojen miehitysvyöhykkeellä toimineissa sotilastuomioistuimissa käydyissä muissa oikeudenkäynneissä tuomittujen kuolemanrangaistusten määräksi on mainittu 324, mutta muitakin lukumääriä on esitetty.[46] Näistä tuomioista täytäntöönpantujen määrä oli 255.[47]

Myös muut Saksaa miehittäneet valtiot järjestivät oikeudenkäyntejä sotilastuomioistuimissa. Britannian armeijan järjestämissä oikeudenkäynneissä tuomittiin 240 kuolemanrangaistusta ja Ranskan armeijan järjestämissä 104.[48]

Edellä olleet länsivyöhykkeillä tuomittujen lukumäärät koskevat siis pelkästään sotarikollisia. Tämän lisäksi miehitysvallat tuomitsivat kuolemaan runsaasti muitakin rikollisia. Huomattava osa kaikista kuolemantuomioista seurasi sodan jälkeen tehdyistä tavallista rikoksista, joskus vähäisistäkin. Kaikissa tapauksissa ei edes ollut kysymys miehitysvaltaa vastaan tehdyistä rikoksista. Teloitetut olivat usein yhä Saksassa oleskelleita entisiä orjatyöläisiä Saksan aikanaan miehittämistä maista.[49]

---

[43] Tästä ryhmästä tavallaan erillisiä olivat oikeudenkäynnit oman maan maanpettureita vastaan.

[44] Esim. Taylor 1950, 160–161; Conot 1983, 485–492, 504–507; Rückerl 1984, 89–90; Clark 1997, 172.

[45] Maser 1977, 612–621; Conot 1983, 518.

[46] Rückerl (1984, 97–98) mainitsee tuon lukumäärän. Vrt. Klafkowski 1968, 313, joka mainitsee kuolemaantuomittujen määräksi 450 ja joka esittää muidenkin tuomittujen määrästä korkeamman luvun. Botting (1985, 213) puolestaan puhuu 420 kuolemaantuomitusta näissä oikeudenkäynneissä. Ks. niistä myös Taylor 1950, 23.

[47] Maser 1977, 545, 611. Ks. myös Taylor 1970, 27–28, joka puhuu yli 250 teloituksesta.

[48] Klafkowski 1968, 313; Rückerl 1984, 98–99. Lähteistä ei ilmene teloitusten määrä. Evans (1996, 744) mainitsee kolmella läntisellä vyöhykkeellä sotarikoksista kuolemaan tuomittujen määräksi yhteensä 668, joka täsmää muista lähteistä ilmenevän kanssa. Sitten hän mainitsee amerikkalaisten teloittaneen omalla vyöhykkeellään 444 sotarikollista. Tämä luku puolestaan ei täsmää muihin tietoihin.

[49] Joulukuun 18. päivään 1948 mennessä brittiläisellä vyöhykkeellä oli teloitettu 122 liittoutuneiden tuomitsemaa saksalaista, heistä 47 miehityksen aikana tehdyistä rikoksis-

Neuvostoliiton sotilastuomioistuinten omalla miehitysvyöhykkeellään tuomitsemien kuolemanrangaistusten lukumäärästä on esitetty vaihtelevia tietoja. Evans vaikuttaa pitävän luotettavimpana tietoa, jonka mukaan neuvostovyöhykkeen sotilastuomioistuimissa olisi niiden toiminta-aikana (1945–1954) tuomittu 545 kuolemanrangaistusta. Tälläkin alueella tuomittiin runsaasti kuolemantuomioita muistakin kuin sodan aikana tehdyistä rikoksista. Evans arvioi, että noin 300 kuolemanrangaistusta olisi tuomittu sotarikoksista.[50]

Vuoden 1964 loppuun mennessä oli saksalaisissa tuomioistuimissa tuomittu Saksan liittotasavallan alueella virallisen tiedon mukaan 12 (mutta mahdollisesti 14) kuolemantuomiota sotarikoksista ja rikoksista ihmiskuntaa vastaan. Saksan demokraattisessa tasavallassa vastaava luku oli 118.[51] Siellä sotarikokset johtivat teloituksiin vielä 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa.[52] Erään tiedon mukaan DDR:ssä teloitettiin valtion olemassaoloaikana 77 henkilöä sotarikoksista sikäläisten tuomioistuinten antamien tuomioiden perusteella.[53]

---

ta ja 75 sotarikoksista. Tammikuussa 1950 laskettiin, että brittiläisellä vyöhykkeellä oli tuomittu 587 kuolemanrangaistusta, joista 398 pantu täytäntöön. (Evans 1996, 745–755.) Jos sotarikoksista kuolemaan tuomittujen määrä oli 240, selvästi suurempi määrä oli tuomittu muista rikoksista.

[50] Evans 1996, 805–806. Tässäkään tapauksessa kaikkia tuomittuja ei teloitettu, mutta Evans (tai muutkaan käyttämäni lähteet) ei esitä arviota teloitettujen määrästä.

[51] Klafkowski 1968, 314, 316–317; Rückerl 1984, 173–174, 209, 307–308; Ostendorf 1995, 73. Lähteistä ilmenee, että liittotasavallassa tuomittujen kuolemanrangaistusten määräksi mainittiin julkisuudessa aluksi 12, mutta myöhemmän tutkimuksen mukaan oikea määrä on 14. Teloitusten määrä ei ilmene lähteistä. Lisäksi saksalaiset tuomioistuimet tuomitsivat sodanjälkeisinä vuosina teloituksiinkin johtaneita kuolemanrangaistuksia tavallista rikoksista (Evans 1996, 764–765). Saksan liittotasavallan tuomioistuinten langettamat tuomiot ajoittuvat heti sodanjälkeisiin vuosiin, koska kuolemanrangaistus poistettiin maan perustuslaissa vuonna 1949. (When the State Kills... 1989, 137.) Miehittäjien sotilastuomioistuimilla säilyi senkin jälkeen valta tuomita kuolemanrangaistuksia (Evans 1996, 787–788). – Ainakin osaa DDR:ssä käydyistä sotarikosoikeudenkäynneistä on luonnehdittu näytösoikeudenkäynneiksi. Tässä mielessä tunnetuimmiksi ovat tulleet pian valtion perustamisen jälkeen, vuonna 1950 käydyt niin sanotut Waldheimin oikeudenkäynnit, joissa kuolemanrangaistuksia tuomittiin 31. Niistä johti teloitukseen 26. Evans 1996, 814–816, 830. A. Koch (1998, 110) mainitsee Waldheimin kuolemantuomioiden määräksi luvun 34.

[52] Evans 1996, 855.

[53] Myös muita lukumääräarvioita on esitetty. Evans 1996, 864–866.

7.2 POHJOISMAAT

Ruotsi onnistui pysymään toisessa maailmansodassa puolueettomana, joskin sota vaikutti ruotsalaiseenkin yhteiskuntaan. Kuolemanrangaistusta ei Ruotsin yleisessä rikoslaissa enää edes ollut; sota-aikaa koskevissa sotaväen rikoslain rangaistussäännöksissä sen sijaan oli sellaisia, joissa oli säädetty rangaistukseksi kuolemantuomio. Näiden säännösten soveltamisalaa laajennettiin sodan aikana siviilihenkilöihinkin niin, että kuolemanrangaistus tuli mahdolliseksi valtio- ja sotapetoksesta sekä vakoilusta.[54] Käytännössä kuolemanrangaistuksia ei kuitenkaan tuomittu.[55] Valtionvastaisista rikoksista, kuten vakoilusta ja sabotaasista, oli syytteessä yli 500 henkilöä. Kovimmat rangaistukset olivat kaksi elinkautista tuomiota vakoilusta. Niistä toinen lieveni korkeimmassa oikeudessa yhdentoista vuoden pakkotyörangaistukseksi.[56]

Saksa hyökkäsi Norjaan ja Tanskaan 9. huhtikuuta 1940. Tanskan hallitus antautui käytännöllisesti katsoen vastarinnatta. Se jäi paikoilleen ja jatkoi Tanskan hallitsemista saksalaisten määräysvallan alaisena. Elokuussa 1943 Tanska joutui kuitenkin suoraan saksalaisjohdon alaiseksi.

Norjalaisjoukot puolestaan tekivät vastarintaa muutaman kuukauden ajan, mutta joutuivat antautumaan.[57] Norjan kuningas ja hallitus poistuivat maasta kesäkuussa ja toimivat sen jälkeen Englannissa. Erilaisten hallintojärjestelyjen jälkeen Saksa asetti kansallissosialistisen "Nasjonal Samlingin" johtajan Vidkun Quislingin pääministeriksi. Quislingin hallitus ei saanut suurtakaan kannatusta, vaan laaja vastarintaliike vastusti sitä ja miehittäjää.[58]

Molemmissa maissa vastarintaliike teki myös sabotaasitekoja. Tanskan vastarintaliikkeessä pidettiin pitkään aseellisia iskuja sopimattomina ja vaarallisina, mutta sodan jälkipuoliskolla sabotaasi oli näkyvämpää Tanskassa kuin Norjassa.[59]

Vuosina 1941–1945 teloitettiin Norjassa 366 henkilöä Quislingin hallituksen tai miehittäjän toimesta. Luvussa on mukana myös ilman tuomiois-

---

[54] Flyghed 1992, 236–243.

[55] Nelson 1984, 300–301.

[56] Flyghed 1992, 451, 473, 495.

[57] Norjan armeijassa sen taistellessa huhti–kesäkuussa 1940 ei tiettävästi tuomittu kuolemanrangaistuksia. Grahl-Madsen 1978, 457.

[58] Magnusson – Rosenfeldt – Weibull 1995, 228–232.

[59] Skodvin 1987, 76–80. Esimerkiksi vastarintaliikkeen surmaamien saksalaisten ja ilmiantajiksi väitettyjen maanmiesten määrä oli huomattavasti suurempi Tanskassa kuin Norjassa. Hoffman – Mayr-Arnold 1959, 25–26; Tamm 1985, 662, 691.

tuimen päätöstä teloitettuja.[60] Kaikkiaan 78 tapauksessa oli kysymys "teloituksesta" pelkän Saksan turvallisuuspoliisin päätöksen perusteella. Saksan johtaja Hitler nimittäin antoi kesällä 1944 käskyn, jonka mukaan saksalaiset tuomioistuimet miehitetyissä maissa lopettaisivat toimintansa, ja turvallisuuspoliisi sai tehdä päätöksen teloituksesta poliittisissa jutuissa.[61] Lisäksi yli 1 600 kuoli pidätysten yhteydessä, yhteenotoissa, vankiloissa tai keskitysleireillä.[62]

Norjan miehityksen alkuvaiheessa perustettiin poliittisia rikoksia tuomitsemaan "Kansantuomioistuin" (Folkedomstolen). Sen tuomiot eivät tyydyttäneet saksalaisia, esimerkiksi kuolemanrangaistuksia ei tuomittu. Miehityksen loppuvaiheessa miehittäjän kannalta vakavat rikokset käsiteltiin yleensä poliisin erityistuomioistuimissa. Niissä kuolemanrangaistus oli säännönmukainen rangaistus.[63] Erityistuomioistuinten toimintaan osallistuminen johti sodanjälkeisissä selvittelyissä syytteeseen, joten niitä pidettiin jälkeen päin selvästi laittomina.[64] Kysymys saattoikin olla puhtaasti kostotoimista: vastarintaliikkeen tekemä Norjan turvallisuuspoliisin päällikön, Karl Marthinsenin murha helmikuussa 1945 kostettiin 34 kuolemantuomiolla. Niistä 13 tuomittiin poliisin erityistuomioistuimessa ja 21 saksalaisessa pikaoikeudessa (standrett). Tuomituilla ei ollut mitään tekemistä Marthinsenin murhan kanssa.[65]

Tanskassa oman maan kansalaisten tuomitseminen säilyi yleensä tanskalaisten tuomioistuinten toimivallassa, joskin tämä saattoi vaatia pitkiä neuvotteluja. Tanskan lainsäädännön mukaan kuolemanrangaistus ei tullut kysymykseen. Kun tanskalaisten sabotaasi laajeni vuonna 1943, miehittäjä vaati 28.8.1943 Tanskan hallitukselta, että sen olisi julistettava poikkeustila. Vaatimuksen mukaan sabotaasista, hyökkäyksestä Saksan puolustusvoimia vastaan ja eräistä muista teoista tuli ottaa käyttöön kuolemantuomio. Edelleen

---

[60] Andenæs 1980, 41; Tham 1989, 158. Andenæs käyttää sanontaa "henrettet med eller uten dom".

[61] Andenæs 1980, 222. Mainitut 78 ilmeisesti sisältyvät teloitettujen kokonaislukuun 366.

[62] Erityisesti mainitaan, että saksalaiset kiduttivat 39 henkeä kuoliaaksi ja 43 teki pidätettynä ollessaan itsemurhan. Andenæs 1980, 41–42; Tham 1989, 158.

[63] Andenæs 1980, 45; Dahl 1987, 140.

[64] Andenæs 1980, 198–199.

[65] Ringdal 1987, 320–323. Maan "oikeusministeri" hankkiutui Marthinsenin murhan jälkeen kuolemaan tuomittujen teloituspaikalle ja asettui teloituskomennuskunnan viereen. Hän veti esiin pistoolinsa ja ampui teloitettavia. – En ole selvittänyt tarkemmin, millaisia Ringdalin mainitsemat tuomioistuimet olivat.

vaadittiin tanskalaisten pikatuomioistuinten perustamista. Samana päivänä saksalaiset panivat toimeen miehitysajan ensimmäisen teloituksen, tosin salassa.[66] Hallituksen vastattua vaatimuksiin kielteisesti saksalaiset julistivat seuraavana päivänä (29. elokuuta) poikkeustilan ja ottivat vallan Tanskassa. Miehittäjää vastaan suuntautuneet teot siirtyivät saksalaisten sotaoikeuksien käsiteltäviksi. Huhtikuussa 1944 ne korvattiin SS- ja poliisituomioistuimella (myöhemmin se nimettiin poliisin kenttäoikeudeksi). Miehitysaikana teloitettiin 101 Tanskan kansalaista, siis 100 elokuun 29. päivän 1943 ja miehityksen lopun välisenä aikana.[67]

Oikeuskäsittely ei kuitenkaan ollut Tanskassa miehittäjän ensisijainen keino torjua vakoilua, sabotaasia ja vastaavia rikoksia. Hitlerin käsityksen mukaan paras tapa torjua vastarintaliikkeiden toimintaa olivat "katoamiset", kostomurhat ja muut kostotoimenpiteet, panttivankien ottaminen, kollektiiviset rangaistukset, vastasabotaasi ja yleensä kaikenlainen vastaterrori ("Gegenterror"), kuten räjäytykset. Tämän toimintalinjan mukaisesti kesällä 1944 kenttäoikeuksien toiminta lakkasi Tanskassa, kuten muillakin miehitetyillä alueilla, ja sabotaasiin vastattiin kostotoimenpiteillä. Aivan miehityksen loppuvaiheessa palattiin asioiden käsittelyyn tuomioistuimissa, ja niinpä helmikuun ja toukokuun 1945 välisenä aikana pantiin täytäntöön 65 Tanskan kansalaisen kuolemantuomiota.[68]

Saksalaiset joukot antautuivat kaikilla rintamilla toukokuun 1945 alkupäivinä. Miehitysajan oikeudelliset jälkiselvittelyt käynnistyivät.

Lontoossa ollut Norjan pakolaishallitus valmisteli jo vuodesta 1941 lähtien sodanjälkeistä tilintekoa antamillaan lakia vastaavilla väliaikaisilla määräyksillä (provisorisk anordning), jotka laajensivat kuolemanrangaistuksen käyttöalaa. Norjan vapauduttua miehityksestä väliaikaisten määräysten sisältö vahvistettiin suurkäräjillä. Perustelut kuolemanrangaistuksille lähtivät lähinnä sovitusajatuksesta; viitattiin kansan oikeustajuntaan ja oikeudenmukaisuuden vaatimuksiin. Jonkin verran vedottiin myös yleisestävyyden tavoitteluun, joka mainittiin eräiden kuolemantuomioiden yhteydessäkin.[69]

---

[66] Albrechtsen 1992, 444–445; Stevnsborg 1992a, 89–90; H. Koch 1994, 390.

[67] Albrechtsen 1992, 445–446; Stevnsborg 1992b, 434.

[68] Conot 1983, 305–306; Stevnsborg 1992b, 435–436. – Saksalaisten johtaman vastaterrorin laajuudesta antaa kuvan tieto, että pahamaineisin miehittäjän hyväksi toiminut terroriryhmä teki noin 100 tappoa, 25 tapon yritystä, 8 juna-attentaattia, joissa sai surmansa 26 ihmistä, ja 157 räjäytystä, joissa sai surmansa 24 ihmistä. Tamm 1985, 342–344, 636. Lisäksi toimi muitakin vastaterroriryhmiä.

[69] Andenæs 1980, 175–179, 182–185; Dahl 1987, 195–199, 205–208.

Tanskassa sodanjälkeiset selvittelyt järjestettiin 1.6.1945 annetulla taannehtivalla lainsäädännöllä.[70] Sitä valmisteltiin epävirallisesti ja salassa jo sodan aikana. Kuolemanrangaistuksen ottamista lainsäädäntöön perusteltiin kansan mielipiteellä, joka vaati hyvitystä sodanaikaista teoista. Myös haluttiin korostaa kuolemanrangaistuksella rikosten erityisluonnetta. Lisäksi kuolemantuomio olisi ainoa keino turvata, etteivät kyseiset henkilöt pääse myöhemmin vapaalle jalalle armahdettuina taikka vallankaappauksen yhteydessä. Vielä viitattiin pelotukseen tulevaisuutta ajatellen sekä tarpeeseen välttää omankädenoikeus.[71] Kun valtiopäivillä keskusteltiin kuolemanrangaistuksesta miehityksen päättymisen jälkeen, viitattiin lähinnä kansan vaatimukseen kuolemantuomioista.[72]

Sodanjälkeisissä oikeudenkäynneissä tuomittiin Norjassa 45 kuolemantuomiota. Niistä 30 tuomittiin norjalaisille maanpetoksellisesta toiminnasta, 15 saksalaisille sotarikoksista. Teloitettujen määrä oli 37, armahdettujen kuusi. Vankilassa kuoli kaksi kuolemaantuomittua.[73] Norjan jälkiselvittelyt käynnistyivät varsin nopeasti. Vidkun Quisling teloitettiin jo lokakuussa 1945.[74] Viimeinen teloitus tapahtui lokakuussa 1948.[75]

Andenæsin mukaan kuolemantuomioiden ja teloitusten määrä oli pienempi kuin mitä useimmat olivat miehityksen päättyessä odottaneet. Kuolemanrangaistusta epäileviä mielipiteitä ei aluksi juuri esitetty. Kun etäisyys sodasta lisääntyi, kuolemanrangaistuksen vastustus esimerkiksi suurkäräjillä kasvoi.

---

[70] Taannehtivuus ulottui koko miehitysaikaan, siis aikaan 9.4.1940 lähtien. Ristiriitaa vakiintuneiden oikeudellisten periaatteiden ja poikkeuksellisten olojen vaatimusten välillä kuvasi entinen oikeusministeri Busch-Jensen helmikuussa 1946 seuraavasti: "Skal landet, når det kommer i nød, kommer i fjendevold, stå værgeløst over for forrædere og mordere, fordi lovgivningen da er lammet og ingen i fredens tid har tænket sig så grove forbrydelser? Vi har altså ikke givet straffelovstillægget tilbagevirkende kraft, fordi vi synes, det er et nyt princip, som det er godt at indføre i vor ret. Vi har gjort det, fordi der ikke var andet at gøre, vi har gjort det med fuldt kendskab til, at vor grundfæstede retsopfattelse i almindelighed må vende sig mod love med tilbagevirkende kraft. De af os, der er jurister, har gjort det med klar forståelse af, at vi stod ikke over for et juridisk spørgsmål, men over for et politisk spørgsmål, som den almindelige juridiske rutine ikke har kompetence til at snakke med om." (Tamm 1985, 128–129, 737–744.)

[71] Tamm 1985, 80–82.

[72] Tamm 1985, 124–125.

[73] Teloitetuista 25 oli norjalaisia ja 12 saksalaisia, armahdettujen vastaavat määrät olivat neljä ja kaksi. Vankilassa kuolleista kumpaankin ryhmään kuului yksi. Andenæs 1980, 180, 225, 1994, 132.

[74] Andenæs 1980, 90. Quisling oli ensimmäinen teloitettu (Tamm 1985, 331).

[75] Andenæs 1980, 184.

Kuolemantuomioiden lisääntynyt vastustus näkyi myös syyttäjien ja tuomioistuinten käytännössä sekä armahduskäytännössä.[76]

Tanskan ensimmäinen teloitus tapahtui tammikuussa 1946 ja viimeinen niinkin myöhään kuin heinäkuussa 1950.[77] Kuolemantuomioita tuomittiin 103 ja niistä 78 säilyi kaikissa oikeusasteissa. Teloitettujen määrä oli 46, loppujen 32:n tuomio muutettiin armahduksella elinkautiseksi vankeudeksi.[78] Teloitettujen joukossa ei ollut yhtään saksalaista. Sotarikollisia tuomittiin kuolemaan vain muutamassa tapauksessa.[79]

Kuten Norjassakin, Tanskassa yleinen mielipide vaati aluksi kuolemanrangaistuksia.[80] Myöhemmin armahduskäytäntö muuttui lievemmäksi, ja lopulta jo hyvinkin vakaviin rikoksiin syyllistyneet välttyivät armahdettuina kuolemanrangaistukselta. Kaikkiaan käytäntö sen suhteen, ketkä joutuivat teloitetuiksi, osoittautui epäyhtenäiseksi. Yleensäkin suhteellisen vähäiset tekijät saattoivat saada ankaria rangaistuksia.[81]

Sekä Norjassa että Tanskassa säilyi pitkään periaatteellinen mahdollisuus ottaa kuolemanrangaistus käyttöön. Norjassa oli vuonna 1979 poistettu kuolemanrangaistus myös sotaväen rikoslain alaisista rikoksista. Kuitenkin vuonna 1950 hyväksytyn valmiuslainsäädännön mukaan oli mahdollista ottaa kuolemanrangaistus uudelleen käyttöön hallituksenkin päätöksellä. Vuonna 1991 tästä mahdollisuudesta luovuttiin, kun Norja ratifioi kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan kansainväliseen yleissopimukseen liittyvän lisäpöytäkirjan kuolemanrangaistusten poistamisesta.[82]

---

[76] Myös yleisön vastustus lisääntyi: syksyllä 1947 tehdyssä kyselyssä 62 % vastaajista vastusti kuolemanrangaistusta. Andenæs 1980, 182–184; Dahl 1987, 205–208.

[77] Tamm 1985, 335.

[78] Tamm 1985, 323.

[79] Tammin arvion mukaan rangaistustaso sotarikollisten jutuissa oli yleensäkin lievempi kuin tanskalaisten yhteistoimintamiesten jutuissa. Alioikeudessa tuomittiin kuolemaan seitsemän sotarikollista, mutta vain yhden tuomio säilyi kaikissa oikeusasteissa. Häntä ei kuitenkaan teloitettu. Kysymyksessä ei ollut tässäkään tapauksessa saksalainen, vaan saksalaisvähemmistöön kuulunut tanskalainen. Tamm 1985, 362, 631, 641–642, 655.

[80] Tamm 1985, 322–323, 348.

[81] Gallupkysely tuotti erilaisen tuloksen kuin Norjassa: armahduskäytännön lievenemisen aikoihin, kesäkuussa 1949, julkistettu kysely osoitti, että 55 % vastaajista oli kuolemantuomioiden täytäntöönpanon kannalla ja vain 18 % sitä vastaan. Tamm 1985, 358–360, 363–365, 1989, 151. Tammin (1989, 145) mukaan Norjan tuomitsemiskäytäntö oli selkeämpi kuin Tanskan. Norjan oikeudenkäynnit alkoivat suurimman syyllisen, Quislingin, tuomitsemisella. Tanskassa aloitettiin suhteellisen vähäisillä jutuilla.

[82] Vuoden 1991 muutos tehtiin suurkäräjillä suurella enemmistöllä, mutta "etter en meget opphetet offentlig debatt". "Kontroversielt konservativt prinsipp-program-arbeid" (1992); Andenæs 1994, 132–133.

Vielä selvempi yhteys miehitysajalla ja kuolemanrangaistuksen säilymisellä oli Tanskassa. Vuonna 1952 hyväksyttiin laki, jonka mukaan kuolemanrangaistusta voitiin käyttää eräistä rikoksista, jos ne oli tehty sodan ja miehityksen aikana. Vuonna 1978 kumottiin vuoden 1952 laki ja samalla kuolemanrangaistus poistettiin sotaväen rikoslaista. Sen sijaan 1.6.1945 annettu taannehtiva rikoslain lisäys, johon sodanjälkeiset kuolemanrangaistukset perustuivat, jäi muodollisesti edelleen voimaan.[83] Samoin voimaan jäi vuonna 1946 annettu laki sotarikoksista. Vuonna 1994 näitä kahta lakia muutettiin niin, että niiden perustella ei enää voida tuomita kuolemanrangaistusta, vaan enintään elinkautinen vankeusrangaistus. Lainmuutoksen tarkoitus oli halu sitoutua mainittuun kuolemanrangaistusten poistamista koskevaan lisäpöytäkirjaan.[84]

7.3 YHDYSVALLAT

Ensimmäisessä maailmansodassa sotineessa Yhdysvaltojen armeijassa langetettiin 145 kuolemanrangaistusta. Täytäntöön pantiin 35 teloitusta, niistä 10 Euroopan länsirintamalla ja loput Yhdysvalloissa. Kukaan teloitetuista ei ollut syyllistynyt varsinaisiin sotilasrikoksiin, vaan lähinnä murhiin, joihin usein liittyi kapina, ja joissain tapauksissa raiskauksiin. Kaikki teloitetut olivat mustia.[85] Karkuruudesta langetettiin 24 kuolemanrangaistusta, mutta niistä ei pantu yhtään täytäntöön.[86]

Toisessa maailmansodassa Yhdysvaltojen armeija oli huomattavasti suurempi kuin ensimmäisessä.[87] Kuolemantuomioita tuomittiin 763.[88] Täytäntöön pantujen kuolemanrangaistusten lukumäärä oli J. Robert Lillyn mukaan 142.[89]

---

[83] Tamm 1985, 365–367.

[84] Jensen 1994.

[85] Lilly 1995, 104; Putkowski – Sykes 1996, 19; Lilly – Thomson 1997, 277–278. Viimeksi mainitussa lähteessä mainitaan 14 sotilaan tulleen teloitetuksi kuolemiin johtaneen mellakoinnin vuoksi ja kolmen siksi, että he tekivät väkivaltaa ("assaulting and outraging") nuorelle valkoiselle tytölle. Nämä teloitukset tapahtuivat Yhdysvalloissa. Useammissa lähteissä kuitenkin mainitaan ensin mainitun tapauksen teloitettujen määräksi 13 (Sherrill 1970, 71; West 1977, 30–31; Torbacke 1995, 210). Ranskassa teloitettiin kymmenen USA:n sotilasta, kaikki murhasta tai raiskauksesta (Babington 1993, 190).

[86] Huie 1954, 151; Avins 1962, 789–790.

[87] USA:n armeijan vahvuus oli ensimmäisessä maailmansodassa noin 4 miljoonaa ja toisessa maailmansodassa noin 11 miljoonaa (Messerschmidt – Wüllner 1987, 30).

[88] Messerschmidt – Wüllner 1987, 29.

[89] Lilly 1995, 104. Hänen mukaansa (s. 98) Euroopan sotanäyttämöllä (European

Messerschmidt ja Wüllner puolestaan mainitsevat teloitettujen määräksi 146. He ovat esittäneet seuraavat tiedot teloitukseen johtaneista rikoksista:[90]

Raiskaus	52
Raiskaus ja murha	18
Murha	75
Karkuruus	1

Lähteistä ilmenevä teloitettujen määrien ero ei koske karkuruudesta teloitettuja, joita siis oli vain yksi. Hänen kohtaloaan on käsitelty jopa kirjan laajuisesti.[91] Euroopan sotanäyttämöllä langetettiin karkuruudesta yhteensä 130 kuolemantuomiota.[92]

7.4. BRITANNIA

Ensimmäisessä maailmansodassa kuolemaan tuomittujen brittiarmeijaan kuuluneiden kohtaloa on tutkittu varsin laajasti. Sodan alusta maaliskuun 1920 loppuun mennessä sotaoikeuksissa tuomittiin 3080 miestä kuolemaan. Teloitettujen määrä oli Babingtonin mukaan 346. Suurin osa, 266, teloitettiin karkuruuden vuoksi.[93] Putkowski ja Sykes ovat esittäneet luvun 351. Ero johtuu osaksi siitä, että he ovat ottaneet mukaan vielä kaksi teloitusta syksyltä 1920.[94] Karkuruuden vuoksi teloitettujen määräksi he ovat laskeneet 268.[95]

Theater of Operations) teloitettiin noin puolet, 70. Myös Wüllner (1997, 155) mainitsee luvun 142.

[90] Messerschmidt – Wüllner 1987, 29. Pidän lukua 142 todennäköisempänä sen vuoksi, että sen on esittänyt yhdysvaltalainen tutkija. Myös Wüllner mainitsee nyttemmin saman luvun.

[91] Huie 1954. Ks. myös Avins 1962.

[92] Kysymyksessä oli 73 tapauksessa "straight desertion" ja 57 tapauksessa "desertion to avoid hazardous duty". Ainoan teloitetun, Eddie Slovikin, tuomio tuli jälkimmäisestä rikoksesta. (Avins 1962, 796–797.) Euroopan sotanäyttämön lisäksi oli toinen suuri sotanäyttämö, Tyynenmeren alue.

[93] Babington 1993, 189.

[94] Putkowski – Sykes 1996, 5, ks. viimeisistä teloituksista s. 270 ja 298. Ilmeisesti luvut voidaan laskea kolmannellakin tavalla, sillä Putkowskin ja Sykesin kirjan liitteinä olevissa teloitettujen nimiluetteloissa on 361 nimeä. – Tekijät (s. 10) mainitsevat kirjasta pois rajattuina ryhminä teloitetut siviilit, saksalaiset sotavangit, vakoilijat ja tuomitut ulkomaiden kansalaiset; samoin ne sotilaat, jotka eivät kuuluneet "British Army Act"in vaan "Indian Army Act"in alaisuuteen. Myöskään Babington ei käsittele näitä ryhmiä.

[95] Putkowski – Sykes 1996, 18.

Varsin tunnettuja, joskin vain välillisesti sotaan liittyviä, ovat Irlannin itsenäisyystaisteluun liittyvät teloitukset. Vuoden 1916 pääsiäiskapina johti viiteentoista teloitukseen toukokuussa 1916.[96] Oikeudenkäyntejä ei käyty varsinaisissa sotaoikeuksissa, vaan poikkeuslainsäädännön nojalla perustetuissa erikoistuomioistuimissa.[97] Kapinajohtajien teloitukset johtivat yleisen mielipiteen kääntymiseen vapaustaistelun puolelle.[98] Elokuussa 1916 teloitettiin itsenäisyystaistelijoiden johtoon kuulunut mies, joka oli neuvotellut Saksan kanssa sieltä saatavasta avusta.[99]

Sotilasrikoksia koskevia säännöksiä oli maailmansotien välisenä aikana muutettu niin, että sotilasrikoksista vain sotapetos ja kapina jäivät kuolemalla rangaistaviksi.[100] Toisessa maailmansodassa teloitettiin 40 Britannian armeijaan kuulunutta. Teloitetuista 36 oli tuomittu murhasta, kolme väkivaltaisesta kapinasta ja yksi sotapetoksesta (wartime treachery). Viimeksi mainittu tuomittiin vasta vuonna 1946.[101] Babingtonin mukaan brittiarmeijan henki pysyi hyvänä toisessa maailmansodassa, vaikka kuolemanrangaistuksen puoltajat olivat pelänneet sen soveltamisalan kaventamisen seurauksia.[102]

Britanniassa teloitettiin myös ainakin vuonna 1940 saksalaisten lähettämiä vakoilijoita.[103] Koska kuolemanrangaistus murhasta poistettiin maan lainsäädännöstä vasta vuonna 1965, on selvää, että myös henkirikoksiin syyllistyneitä teloitettiin.[104] Kirjallisuudessa on käsitelty ulkomaisten sotilaiden tekemiä henkirikoksia: kaikkiaan kuusi kanadalaista sotilasta tuomittiin sodan aikana kuolemaan murhasta ja teloitettiin. Tuomiot annettiin brittiläisissä tuomioistuimissa.[105] Yhdysvaltojen armeijan sotilaita teloitettiin Britanniassa 18;

---

[96] Townshend 1984, 308; Foster 1989, 485; P. Suominen 1996.

[97] Townshend 1984, 308: "– – not military tribunals as might have been employed under martial law, but courts martial legally established by the Defence of the Realm Act." Ks. myös mt. 280, 313. Näiden eri tuomioistuinten ero ei käytännössä ollut kansalaisille selvä.

[98] Townshend 1984, 308; Foster 1989, 485–487; P. Suominen 1996.

[99] Townshend 1984, 297; Foster 1989, 471–472, 479, 613; P. Suominen 1996.

[100] Babington 1993, 210–212; Putkowski – Sykes 1996, 272–273.

[101] Messerschmidt – Wüllner 1987, 30; Babington 1993, 212; Putkowski – Sykes 1996, 273; Wüllner 1997, 155.

[102] Babington 1993, 212.

[103] Ks. vakoilijoista tarkemmin Ingleton 1994, 109–115. Suomalaista lukijaa kiinnostaa tieto saksalaisten syyskuussa 1940 Oxfordiin pudottamasta suomalaisesta laskuvarjomiehestä, joka kuitenkin ryhtyi yhteistyöhön brittien kanssa. Ingletonin mukaan miehen nimi oli Goesta Caroli.

[104] When the state kills... 1989, 226. Sodan aattona, elokuussa 1939, IRA:n Lontoossa tekemässä pommi-iskussa sai surmansa viisi henkeä. Teosta tuomittuina hirtettiin kaksi miestä. (Bunyan 1976, 122–123.)

[105] Ingleton 1994, 292.

nämä oikeudenkäynnit tapahtuivat Yhdysvaltojen joukkojen omissa sotaoikeuksissa.[106]

7.5. NEUVOSTOLIITTO

Neuvostoliitossa sodan aikana tuomituista kuolemanrangaistuksista ei ole ollut julkisuudessa juuri tietoja. Tämä koskee myös suomalaisille siellä tuomittuja kuolemanrangaistuksia.[107] Kirjallisuudessa esitetyistä hajanaisista tiedoista ei synny kokonaiskuvaa.[108]

Toisen maailmansodan neuvostoarmeijassa palveli noin 34,5 miljoonaa henkilöä. Vuonna 1993 ilmestyneen neuvostoliittolaisen virallisluonteisen selvityksen perusteella asevoimien yli 11 miljoonan hengen tappioista yli puoli miljoonaa oli tauteihin kuolleita, teloitettuja ja muita sodasta johtumattomia menetyksiä. Tuomion saaneina poistui riveistä lähes miljoonaa sotilasta, heistä karkuruuden takia tuomittuina yli 376 000 miestä. Ohto Manninen arvion mukaan näyttää siltä, että mainittuun tuomittujen kokonaislukuun eivät kuitenkaan sisälly teloitetut.[109]

Talvisodan aikana tuomittiin hallitusta ja päällystöä vastaan suunnatuista rikoksista 843 henkilöä, ja monissa tapauksissa oli kuolema seurauksena. Tunnettu on Suomussalmella tuhoutuneen 44. divisioonan johdon ("Vinogradovin koplan") teloitus. Muitakin talvisodassa epäonnistuneita johtajia teloitettiin, ja myös rivimiehiä vastaan käytiin julkisia oikeudenkäyntejä.[110] Myöhemmistäkin johtajien teloituksista on esitetty tietoja kirjallisuudessa.[111]

Talvisodassa helmikuun 1940 puoleenväliin mennessä oli neuvostoliit-

---

[106] Lilly 1996; Lilly – Thomson 1997. Ks. myös Ingleton 1994, 292–293. Nämä teloitukset luonnollisesti sisältyvät niihin, joita on käsitelty edellä Yhdysvaltojen yhteydessä.

[107] Vuonna 1997 Venäjällä ilmestynyt Vladimir Galitskin suomalaisia sotavankeja käsittelevä kirja muuttanee tässä suhteessa tilannetta. Kirjan sisältöä selostavan kirjoituksen (Rislakki 1998) mukaan siinä on tietoja myös suomalaisten teloituksista. Kirjoituksessa mainitaan 14 suomalaisen tulleen talvisodassa teloitetuiksi vakoilun vuoksi ja että myös välirauhan aikana rajan ylittäneitä teloitettiin. Itse Galitskin kirja ei ole ollut käytettävissäni.

[108] En ole kuitenkaan katsonut tarpeelliseksi ryhtyä asian selvittämiseksi arkistotutkimuksiin. Tällainen arkistotutkimus olisi ollut tämän tutkimuksen tavoitteita ajatellen monestakin syystä kohtuuttoman työlästä.

[109] Manninen 1994, 302–305.

[110] M. Aarnio 1966, 143; Kumanjov 1991, 268–270; Seppälä 1992, 140–145; Manninen 1994, 300; Manninen 1996.

[111] Manninen 1994, 199–200.

tolaisen 9. armeijan alueella tuomittu kuolemaan 83 sotilasta, mutta tuomioista vain 38 oli vahvistettu. Ainakin rivimiehille annettiin mahdollisuus korjata rikkeensä rintamalla.[112]

7.6 ERÄÄT MUUT MAAT

Messerschmidt ja Wüllner esittävät, että Ranskan armeijassa tuomittiin ensimmäisessä maailmansodassa noin 2 000 kuolemanrangaistusta, suurelta osin vuoden 1917 sotilaskapinoiden seurauksena. Teloitusten määräksi he arvioivat 300–400.[113] Babingtonin mukaan Ranskan armeijassa ensimmäisen maailmansodan aikana tuomituista kuolemanrangaistuksista ei ole salassapitosäännösten vuoksi tarkkoja tietoja. Kuitenkin hän esittää sangen yksityiskohtaisia lukuja: sodan alun (1914) ja 3.3.1916 välisenä aikana teloitettiin 83 sotilasta, ja 16.4.1916 ja 31.1.1918 välisenä aikana teloituksia oli 50.[114] Toisaalta Babington mainitsee 412 ranskalaissotilaan tulleen tuomituksi kuolemaan ja 55:n tulleen teloitetuksi kesän 1917 sotilaskapinoiden vuoksi. Jälkimmäinen luku vaikuttaa ristiriitaiselta hänen toisaalla kirjassa esittämänsä kanssa.[115] Putkowski ja Sykes esittävät ranskalaisen teokseen viitaten tiedon, jonka mukaan kuolemanrangaistuksia olisi langetettu noin 2 000, ja teloitusten määrä oli noin 700.[116]

Toisen maailmansodan alkuvaiheessa, kesäkuussa 1940, Ranska joutui tappionsa jälkeen allekirjoittamaan aselevon. Saksalaiset joukot miehittivät valtaosan Ranskasta, ja loppuosasta muodostettiin ranskalaisen marsalkka Pétainin johtama niin sanottu Vichyn Ranska, joka oli Saksan käskyläinen. Saksa miehitti "vapaan" alueenkin vuonna 1942, mutta Vichyn hallitus jatkoi toimintaansa saksalaisten ohjauksessa.

Teloitusten määräksi armeijassa on esitetty vähintään 102.[117] Määrä tuntuu varsin suurelta, koska Ranskan armeija osallistui sotatoimiin vain varsin lyhyen ajan.[118]

Ranskan sodanjälkeisessä miehitysajan tilinteossa tuomittujen kuolemanrangaistusten määrä oli 2 640. Niistä 791 pantiin täytäntöön. Ranskassa myös

---

[112] Manninen 1996, 31.

[113] Messerschmidt – Wüllner 1987, 63.

[114] Babington 1993, 190. Luvut vaikuttavat pieniltä Messerschmidtin ja Wüllnerin esittämiin verrattuina. Sota päättyi Ranskan osalta marraskuussa 1918.

[115] Babington 1993, 117–118. Toisaalta rangaistuksilla ja toisaalta rintamamiesten oloja parantamalla kapinointi saatiin loppumaan. Em. lähde ja Andenæs 1994, 137; Torbacke 1995, 158–159; Putkowski – Sykes 1996, 169–170.

[116] Putkowski – Sykes 1996, 18. Hekin (s. 169) mainitsevat kapinoita koskevien asiakirjojen olevan edelleen salaisia.

[117] Messerschmidt – Wüllner 1987, 30. Heidän mukaansa tarkkaa lukua ei voida esittää eräiden arkistojen tuhoutumisen vuoksi. Wüllner (1997, 155) esittää saman luvun.

[118] Eräälle ranskalaiselle professorille tekemäni tiedustelu ei johtanut uusien Ranskaa koskevien kirjallisuuslähteiden löytymiseen.

surmattiin miehityksestä vapautumisen jälkeisinä aikoina oman käden oikeudella ainakin tuhansia, ehkä jopa kymmeniä tuhansia.[119]

Myös Belgia ja Hollanti joutuivat toisessa maailmansodassa Saksan miehittämiksi. Belgiassa tuomittiin sodanjälkeisissä selvittelyissä 1 202 kuolemanrangaistusta, joista pantiin täytäntöön 242.[120] Hollannissa tuomittiin 152 kuolemantuomiota, joista 39 pantiin täytäntöön. Teloitetuista viisi oli saksalaisia sotarikollisia.[121]

Puolueettomassa Sveitsissä tuomittiin toisen maailmansodan aikana maanpetoksesta ja sotilassalaisuuksien paljastamisesta 33 kuolemanrangaistusta. Niistä pantiin täytäntöön 17. Tuomiot tulivat toiminnasta Saksan hyväksi.[122]

7.7 VERTAILUA

Eri maiden olosuhteet toisen maailmansodan aikana erosivat toisistaan paljon, joten suoraviivainen vertailu – esimerkiksi väkilukuun suhteutettu teloitusten määrä – ei ole mielekästä. Sodan totaalisuus vaihteli eri maissa. Olosuhteet olivat erilaiset esimerkiksi siinä suhteessa, käytiinkö sotaa omalla maaperällä tai sen lähellä taikka kauempana omalta alueelta; samoin sikäli, oliko valtio miehittäjän vai miehitetyn asemassa. Luonnollisesti myös oikeus- ja koko yhteiskuntajärjestelmät erosivat toisistaan. Vertailua vaikeuttaa kirjallisuudessa esitettyjen lukujen epätarkkuuskin, jota alkuperäisiin lähteisiin pohjautuva tutkimus tosin ehkä vähentäisi.

Jos verrataan sitä aluetta, jossa toista maailmansotaa käytiin, Suomen armeijan olot ovat lähempänä Saksan ja Neuvostoliiton kuin Britannian ja varsinkin Yhdysvaltojen armeijoissa vallinneita. Kuitenkin yhteiskuntajärjestel-

---

[119] Aron 1975, 369–371; Tamm 1985, 710–712. Paikalla olleille tuomittujen 2 640 kuolemanrangaistuksen lisäksi tuomittiin poissa olleille 4 397 kuolemantuomiota. Tarkka (1977) mainitsee yli 2 800 kuolemantuomiota ja vajaat 800 teloitusta. Vrt. kuitenkin Rückerlin (1984, 102) esittämiin, selvästi muista poikkeaviin tietoihin kuolemanrangaistusten ja teloitusten määrästä. Rückerlin esittämä tieto tuhansista teloitetuista perustuu kylläkin lähteeseen, jota Rückerl luonnehtii yksityiskohdissa usein epätarkaksi.

[120] Tamm 1985, 713–714; When the state kills... 1989, 107. (Näistä lähteistä päätellen luku 242 on jonkin verran epävarma. Rückerlin, 1984, 102–103, mainitsema kuolemaantuomittujen luku 238 tarkoittanee teloitettujen määrää, mutta ei välttämättä ole sen oikeampi kuin luku 242.) Lisäksi tuomittiin noin 1 700 kuolemanrangaistusta poissa olleille. Tarkka (1977, 155) mainitsee teloitusten lukumäärän olevan 230.

[121] Tamm 1985, 708–709; When the state kills... 1989, 183. Tammin mukaan teloitettujen määrä oli 40, mutta jälkimmäisen lähteen mukaan 40. tuomittu teki itsemurhan ennen teloitusta. Rückerlin (1984, 103) käyttämässä lähteessä puolestaan on teloitettujen määräksi mainittu 38.

[122] Eugster 1961, 295–296; When the state kills... 1989, 212.

mät poikkesivat täysin toisistaan. Saksa ja Neuvostoliitto olivat diktatuurivaltioita, joissa yhden ihmisen henki ei muutenkaan ollut kovin arvokas. Vertailu näissä valtioissa tuomittujen kuolemantuomioiden määrään, josta ei edes ole ilmeisesti saatavissa kovin tarkkoja tietoja, ei tunnu lainkaan tarkoituksenmukaiselta.[123]

Yhteiskuntajärjestelmältään Suomi oli lähempänä Britanniaa ja Yhdysvaltoja kuin Saksaa tai Neuvostoliittoa, vaikka olikin sodassa eri puolella kuin läntiset demokratiat ja vaikka sota-aikana demokratia Suomessakin kaventui. Britannian ja Yhdysvaltojen teloituksista on saatavissa varsin tarkkoja tietoja. Näiden maiden armeijoiden kokoon nähden toisessa maailmansodassa teloitettujen sotilaiden määrä on pieni.

Silmiinpistävää on, että Yhdysvallat ja Britannia tulivat toimeen käytännöllisesti katsoen ilman karkureiden teloituksia. Luullakseni tärkeä syy tämän taustalla oli se, että niiden armeijat taistelivat kaukana omalta maaperältään. Euroopan mantereella olleet Britannian sotilasosastot jouduttiin evakuoimaan Kanaalin yli Dunkerquesta jo touko- ja kesäkuussa 1940 Saksan vallattua muutamassa viikossa Alankomaat, Belgian ja Ranskan.[124] Myöhemmin brittiläisiä ja yhdysvaltalaisia joukkoja taisteli Välimeren alueella ja Pohjois-Afrikassa. Yhdysvaltain armeijan suuri sotanäyttämö oli Tyynenmeren alue. Kesäkuussa 1944 läntiset joukot avasivat toisen rintaman Euroopassa nousten maihin Ranskan Normandiassa ja etenivät sieltä aikanaan Saksaan asti.[125] Yhdysvaltalaiset siis taistelivat kaikilla rintamilla kaukana omalta maaperältään. Brittiarmeijan kotimatka ei ollut yhtä pitkä, mutta Kanaali oli Britannialle varsin hyvä suoja maahan tunkeutujaa vastaan. Missään vaiheessa länsiliittoutuneiden armeijat eivät siis joutuneet tilanteeseen, jossa niiden olisi ollut puolustauduttava sellaisia joukkoja vastaan, jotka olivat välittömästi tunkeutumassa maahan.[126] Suomessakin kuolemanrangaistus otettiin käyttöön karkureita vastaan vasta kesällä 1944, kun maan kohtalo näytti olevan vaakalaudalla.

---

[123] Sen sijaan vertailu sen suhteen, millaisessa menettelyssä kuolemanrangaistuksia tuomittiin Suomen ja Saksan sotilastuomioistuimissa, on mielekkäämpi, ja sellaista jatkossa jonkin verran tehdäänkin.

[124] Magnusson – Rosenfeldt – Weibull 1995, 232–244.

[125] Esim. Magnusson – Rosenfeldt – Weibull 1995.

[126] Hyökkäys Kanaalin yli Britanniaan kuului kyllä Saksan suunnitelmiin, mutta siitä luovuttiin käytännössä jo sodan alkuvaiheessa. Hyökkäyshankkeisiin liittyen Britannia joutui kovien pommitusten kohteeksi. Magnusson – Rosenfeldt – Weibull 1995, 238–244.

Lisäksi pitkät etäisyydet rintaman ja kodin välillä lienevät vaikuttaneet länsivaltojen karkurien määräänkin.[127] Edelleen rintaman kaukaisuus vaikutti niin, että vihollisen ei liene ollut helppoa lähettää näihin maihin asti vakoilijoita.[128] Suomeenhan (tai Suomen miehittämälle alueelle) vakoilijoita sen sijaan oli suhteellisen helppo lähettää. Britanniaa ja Yhdysvaltoja koskeva kirjallisuus käsittelee lähinnä armeijoissa tuomittuja kuolemanrangaistuksia, mutta ilmeisesti kuolemanrangaistukset vakoilustakin jäivät harvinaisiksi.

[127] Kotiin karkaaminen lienee ollut esimerkiksi Yhdysvaltain joukoissa käytännössä mahdoton ajatus. Kun eri maiden karkurien määriä (tai osuuksia) ei ilmeisesti ole laajemmin vertailtu (ks. tosin Kulomaa 1995, 44; Wüllner 1997, 444–446), arvio etäisyyden vaikutuksesta jää tässä kehittelemättä pidemmälle. Selustaan karkaaminen oli tietenkin kaikkialla kyseeseen tuleva vaihtoehto. Babington (1993, 113) kuvaa vaikeuksia, joita Euroopan mantereella taistelleilla ensimmäisen maailmansodan brittikarkureilla oli, mikäli he yrittivät piileskellä paikallisen siviiliväestön keskuudessa. Kielivaikeudet (Ranskassa) eivät olleet niistä vähäisimpiä. Kanaalin ylittäminen onnistui vain hyvin harvoilta karkureilta (Putkowski – Sykes 1996, 92).

[128] Esimerkiksi vihollisjoukkojen selustaan vakoilijoita voitiin silti lähettää.

III osa: MENETTELY

8 RANGAISTUSSÄÄNNÖSTEN TULKINTAA

Luvussa käsitellään eräiden kuolemanrangaistusuhan sisältäneiden rangaistussäännösten tulkintakäytäntöä. Tarkasteltavana eivät siis ole kaikki sellaiset rikokset, joista kuolemantuomio oli mahdollinen seuraus. Laajimmin käsitellään keskeistä kuolemanrangaistukseen johtanutta rikosta, vakoilua. Tulkintakäytännön kannalta valaisevia ovat nekin tapaukset, joissa kuolemanrangaistusta ei tuomittu. Erikseen tarkastellaan suhtautumista alaikäisiin ja mielentilaltaan poikkeaviin. Tavoitteena ei ole kattava rangaistussäännösten tulkintakäytännön tarkastelu, vaan eräiden keskeisten kysymysten selvittäminen.

Tapausten tarkastelussa kiinnitetään huomiota tulkintakäytäntöjen yhtenäisyyteen. Lisäksi tarkastelun taustalla on legaliteettiperiaate, jonka noudattamista nykyään pidetään luonnollisena lähtökohtana. Sen sijaan sota-ajan lainkäytössä sen asema ei ollut välttämättä yhtä vahva. Vanhemman oikeuskirjallisuuden perustella Dan Frände on esittänyt, että legaliteettiperiaatteen eri osista pidettiin vakiintuneesti praeter legem -kieltoa (tuomari ei saa mennä säädetyn lain ulkopuolelle) ja taannehtivan lainsäädännön kieltoa osana rikosoikeusjärjestelmää. Sen sijaan analogiakiellon ja lainsäätäjää sitovan epätäsmällisyyskiellon asema ei ollut yhtä selvä. Suunnilleen vastaava on tilanne ollut oikeuskäytännössä.[1]

8.1 VAKOILU

Sotaväen rikoslain 67 §:n 1 momentin mukaan rangaistiin vakoilijaksi antautuneita, jotka eivät olleet sotilaita. Säännöksen 2 momentti koski sitä, missä tapauksissa vihollisen sotaväkeen kuuluvaa oli pidettävä vakoilijana: silloin, kun hän toimi "salaa tai valesyyllä".

---

[1] Frände 1989b, 1–4, 9–17. Turun hovioikeuden käytäntö maailmansotien välisen ajan poliittisissa rikosjutuissa osoittaa, että esimerkiksi valtiopetoksen valmistelua koskevaa rangaistussäännöstä (rikoslain 11 luvun 4 §) tulkittiin sangen laajasti (Björne 1977, erit. 48–99).

Suurin osa vakoilusta tuomituista neuvostoliittolaisista kuului maan sotavoimiin, joskin myös siviilejä käytettiin vakoilijoina. Joissain tapauksissa vaikuttaa olleen tulkinnanvaraista, oliko syytetty sotilas vai siviili; varsinkin silloin, kun hänet oli määrätty siirtymään siviilien työpalveluksesta tiedustelutehtäviin ja lähetetty vähäisen koulutuksen jälkeen vakoilumatkalle.

8.1.1 Toiminen salaa tai valesyyllä

Haagin maasotaohjesääntö vastasi SRL:n 67 §:n 2 momenttia: vakoilijana saatiin ohjesäännön mukaan pitää salaa tai väärillä tekosyillä toimivia. Sotilashenkilöitä, jotka ilman valepukua ovat tunkeutuneet vihollisen armeijan toiminta-alueelle hankkiakseen tietoja, ei pidetä ohjesäännön mukaan vakoilijoina. Vanhemmissa suomalaisissa kansainvälisen oikeuden yleisesityksissä ei tarkemmin käsitelty, miten tätä säännöstä (ja SRL:n 67 §:ää) tulkitaan.[2]

Haagin maasotaohjesäännön 23 artiklan 1 kappaleen f kohdan mukaan sodankävijöitä on nimenomaan kielletty oikeudettomasti käyttämästä sotaneuvottelijan lippua, vihollisen kansallislippua tai sotilaallisia tunnusmerkkejä ja univormua. Päinvastainen menettely on sotarikos. Yleisen tulkinnan mukaan kielto koskee kuitenkin vain varsinaista taistelua ja välittömästi sitä edeltävää toimintaa.[3] Säännöksen soveltuvuudesta siviilivaatteisiin on esitetty erilaisia mielipiteitä. Erik Castrénin mukaan on säännöksen perusteella ilmeisesti kiellettyä käyttää myös puolueettoman valtion armeijan univormua tai siviilivaatteita.[4] Castberg taas tekee vastakohtaispäätelmän ja päättelee, että taistelu siviilivaatteissa ei ole sotarikos.[5] Olipa kuinka tahansa, vaikka vastapuolen univormun tai siviilivaatteiden käyttö ei olisikaan sotarikos, se ei estä vastapuolta rankaisemasta näin pukeutunutta niistä teoista, joihin tämä syyllistyy, kuten vakoilusta tai sabotaasista.

Keskeiseksi tulkintakysymykseksi sodan ajan oikeuskäytännössä tuli juuri valepukuisuus. Tuomioistuimet joutuivat usein vaikeisiin tulkintatilanteisiin pohtiessaan, oliko kysymyksessä Neuvostoliiton sotajoukkojen asepuku vai ei. Vakoilijaksi epäillyn vaatetus kun saattoi olla koottu osaksi suomalaisis-

---

[2] Ks. Erich 1915, 394–395; Björksten 1937, 366–367. – Myöhemmin ovat sodan ajan vakoilua käsitelleet suomalaisista tutkijoista Castrén (1954, 151–154) ja J. Parkkari (1991).

[3] Castberg 1951, 17–18, 27. Kirjallisuudessa esitettyjen mielipiteiden lisäksi Castberg viittaa tämän kannan tueksi erääseen vuonna 1947 käytyyn sotarikosoikeudenkäyntiin. Näin esittää vanhemman oikeuskirjallisuuden perusteella myös Hannikainen (1988, 104, 639).

[4] Castrén 1954, 191.

[5] Castberg 1951, 27.

ta ja osaksi neuvostoliittolaisista tai muunkin maalaisista sotilasvaatteista, ehkä osaksi siviilivaatteistakin.

Haagin maasotaohjesäännön 1 artiklan mukaan sodan lait, oikeudet ja velvollisuudet koskevat armeijan lisäksi myös miliisi- ja vapaaehtoisia joukkoja tietyin edellytyksin. Niistä yksi on määrätty ja matkan päästä erotettava tuntomerkki. Jos kyseessä oli näin määritelty laillinen sodankävijä, hän saattoi vangiksi joutuessaan saada sotavangin kohtelun. Täydellistä univormua ei siis ohjesäännössä vaadittu. Esimerkkeinä tällaisesta tuntomerkeistä on Allan Rosas maininnut pukuun tai lakkiin kiinnitettävän merkin, käsivarsinauhan tai vastaavan.[6]

Sotatuomarikokouksessa SRL:n 67 §:n tulkinnasta alustaneen sotatuomari Onni Koran mukaan Neuvostoliiton sotilaiden vaatetuksen kirjavuuden vuoksi on päähuomio kiinnitettävä sotilaslakkiin ja siinä olevaan sotilaskokardiin. Jos vakoilijaksi epäillyllä on ollut vastapuolen sotilaslakki kokardeineen, on hänen yleensä katsottava olleen Koran mukaan valepuvussa, vaikka hänellä muuten olisi ollutkin oman maansa sotilaspuku. Harhauttaminen pelkän lakin avulla on helppoa. Ellei lakkia ja kokardia voida pitää ratkaisevina valepukuun nähden, oli Koran mukaan vaadittava, että henkilö on jo kaukaa selvästi voitava erottaa vihollissotilaaksi.[7]

Vaikuttaakin vakiintuneelta käytännöltä, että suomalaisten päällysvaatteiden tai lakin käyttö riitti sodan aikana vakoilutuomioon, vaikka vaatetus olisi muuten ollut neuvostoliittolainen sotilasvaatetus. Pelkän suomalaisen lakinkin käytöstä seurasi kuolemantuomio.[8] Toisaalta tuomittiin muuten suomalaisessa sotilaspuvussa ollut, mutta venäläistä kenttälakkia käyttänyt Neuvostoliiton vakoilija.[9] Tiukka suhtautuminen harhauttavan vaatetuksen käyttöön näkyi myös siinä, että vakiintuneesti rangaistiin vakoilusta niitä, jotka olivat jossain vaiheessa Suomessa oleskellessaan, esimerkiksi liikennetarkkailupaikalla, käyttäneet suomalaisia sotilasvaatteita tai siviilivaatteita, vaikka pidätyshetkellä päällä olisi ollutkin venäläinen sotilaspuku.[10] Ankarimmil-

---

[6] Rosas 1976, 344–345.

[7] Onni Kora: SRL 67 §:n tulkinta. (Alustus ja siihen liittyvä keskustelu.) Helsingissä 10.–11.6.1943 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 41–43, T 19199/2, SA.

[8] Näin 4.D:n KeO 5.12.1942, § 230 (SA): muuten venäläisessä sotilaspuvussa ollut Heikki Rautanen myönsi itsekin käyttäneensä suomalaista sotilaslakkia naamioimistarkoituksessa.

[9] Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 29.10.1942, § 509 (Jelisejev), SA.

[10] VII AKE:n KeO 28.11.1941, § 37 (Burtsevskij), Maa.RE:n KeO 13.10.1942, § 361 (Jakunin, Lesonen, Solovjov), 4.D:n KeO 5.1.1943, § 1 (Nikitin), Kainuun skp:n KeO 20.7.1944, § 107 (Bolshjuhin, Platonov), SA.

laan vastuu koski sellaista vakoiluryhmään kuuluvaa, joka oli kokonaan venäläisessäkin sotilaspuvussa, jos muu ryhmä oli käyttänyt suomalaisia varusteita hyväkseen.[11]

Juhani K. Parkkarin mukaan lumipuvut, maastopuvut ja vastaavat suojaasusteet eivät ole vakoiluasuja.[12] Tämä nykyistä tilannetta silmällä pitävä toteamus vastaa ainakin lumipukujen osalta suomalaista sota-ajan käytäntöä. Yhdessä tapauksessa, jossa oli kysymys myös kokardin puuttumisesta lakista, kenttäoikeuden syyttäjä lausui valituksessaan, että syytetty oli lumipuvulla pyrkinyt salaamaan toimintaansa. Sotaylioikeus hylkäsi kenttäoikeuden tavoin syytteen.[13] Toisaalta lumipukua ei katsottu sotilaspuvuksi siinä mielessä, että jos lumipuvun alla oli siviilipuku, syytettyä pidettiin vakoilijana.[14] Suojapuku (haalari) kuului kesällä ja alkusyksyllä 1941 Suomeen laskuvarjolla pudotettujen desanttien vakiovarustukseen. Heillä ei vaikuta olleen suojapuvun allakaan neuvostoliittolaista sotilaspukua. Suojapukua ei pidetty sotilaspukuna, vaan 30 haalariasuista desanttia tuomittiin vakoilusta kuolemaan.[15]

---

[11] 4.D:n KeO 5.1.1943, § 1 (Krasnikov; vakoiluryhmässä muut käyttivät suomalaisia mantteleita ja lakkeja), SYO 1944 N:o 1389, 1390 (päätös 14.8.1944 n:o 1305), SA. Jälkimmäisessä tapauksessa nelihenkisellä partiolla oli kaksi suomalaista manttelia ja suomalainen sotilaslakki. Pidätyshetkellä toinen mantteli oli kaatuneella vakoiluryhmän jäsenellä ja toinen mantteli ja lakki oli heitetty maahan. Aleksander Filimonov kiisti käyttäneensä suomalaista manttelia tai ennen pidätystä heittäneensä sen menemään. Kanssasyytetyt Anatolij Krasnov ja Ivan Pobedinskij vahvistivat tämän väitteen, eikä vastanäyttöä esitetty. Kenttäoikeuden päätöksessä todettiin silti Filimonovin käyttäneen suomalaista sotilasmanttelia ja päähinettä, ja hänet tuomittiin vakoilusta kuolemaan. Krasnovin ja Pobedinskij'n vakoilun katsottiin jääneen näyttämättä. Syyttäjän valituksen mukaan partiolle oli annettu vakoilutehtävän suorittamista varten kulloinkin tähystäjänä toimivien käytettäväksi suomalaisia sotilasvarusteita. Krasnov ja Pobedinskij eivät kieltäytyneet osallistumasta tehtävään, eivät Suomessa ilmoittautuneet antautumistarkoituksessa eivätkä myöhemminkään antautuneet ilman tulitaistelua. Syyttäjä katsoi heidänkin koettaneen valesyyllä hankkia tietoja. Sotaylioikeus oli samaa mieltä ja tuomitsi myös Krasnovin ja Pobedinskij'n kuolemaan. – Tähän tulkintaan nähden voi Pavel Gotsijev olla tyytyväinen kenttäoikeuden päätökseen: hän käytti puna-armeijan sotilaspukua ja kuului ryhmään, jossa muut käyttivät suomalaisia sotilasvaatteita. Päätöksen mukaan Gotsijevin ei ollut näytetty hypätessään eikä Suomessa ollessaankaan käyttäneen suomalaista sotilas- tai siviilipukua, joten syyte hylättiin hänen osaltaan aiheettomana ja hänet julistettiin sotavangiksi. Kainuun skp:n KeO 20.7.1944, § 107, SA.

[12] J. Parkkari 1991, 358.

[13] SYO 1942 n:o 813 (päätös 9.6.1942 n:o 640, Jegorov), SA.

[14] VII AKE:n KeO 11.4.1942, § 86 (Pustoschkin), Ryhmä S:n KeO 12.5.1944, § 30 (Polin), SA.

[15] Suojapukuisista desanteista on julkaistu muutama kuva: Laine 1982a, 321; Koso-

Ehkä kaikkein vaikeinta oli eräissä tapauksissa sen arviointi, oliko vakoilusta epäillyn päällä oleva asu neuvostoliittolainen sotilaspuku vai siviilipuku. Käytäntö oli tässä suhteessa jonkin verran kirjavaa, niinkuin vakoilusta syytettyjen vaatetuskin. Erityisen tärkeään asemaan tuli kokardin puuttuminen lakista. Tämäkään ei ollut ehdoton kriteeri, vaan sotaylioikeudessa kokardittomia ja muutenkin varsin siviililuonteisissa puvuissa olleita miehiä saatettiin katsoa sotilasasuisiksi. Niinpä sotaylioikeus vapautti syytteestä nelikon, joka oli pukeutunut harmaisiin sarkapukuihin ilman sotilaallisia tunnusmerkkejä, kokardittomiin turkislakkeihin ja lumipukuihin. Kenttäoikeus tuomitsi miehet kuolemaan, mutta sotaylioikeus hylkäsi syytteen ja katsoi miehet sotavangeiksi.[16] Äänestyksen jälkeen katsottiin sotilaspukuisiksi kaksi kenttäoikeuden vakoilijoina kuolemaan tuomitsemaa miestä: toisella oli vihertävästä kankaasta valmistettu hiihtopuku, puna-armeijan kengät ja siviililippalakki, toisella oli saappaat, puna-armeijan pusero, siniset ratsuhousut, tumma siviililippalakki ja sininen siviilisadetakki.[17] Näihin päätöksiin verrattuna sotaylioikeuden linja oli myöhemmin ankarampi. SYO:ssa tuomittiin vakoilusta kuolemaan miehet, joiden varusteina olivat lumipuku, siviilipomppa, puna-armeijan pusero ja housut sekä siviiliturkislakki ilman kokardia.[18] Samoin SYO:n mukaan oli vakoilijaksi katsottava mies, joka oli puna-armei-

nen 1990, 41. – Yksi armonanoja vetosi (tuloksetta) siihen, että hänen suojapukunsa on neuvostoarmeijan teknillisten osastojen puku. A.D. 3912/790/1941, OM, Ec 22, KA; Etelä-Kymenlaakson skp:n KeO 1.8.1941, § 10 (Kozhushkov eli Gerasimenko), SA. – Jonkinlainen merisotilaan puvun ja siviilipuvun yhdistelmä oli kolmella miehellä, joilla oli harmaa suojapuku, sen alla kullanvärisillä ankkurinapeilla varustettu nahkapuku, meriväen pukuun kuuluvan mallinen merimiespaita sekä vyö, jossa sirpillä ja vasaralla varustettu ankkurin kuvan ympäröimä neuvostotähti. Armonanomuksessaan nämäkin miehet, myös tuloksetta, katsoivat kyseessä olevan teknillisten joukko-osastojen puku. A.D. 123/25/1942, OM, Ec 23, KA; SYO 1941 n:o 470 (päätös 5.11.1941 n:o 459, Ustinov, Paramonov, Ozerov), SA.

[16] SYO 1942 n:o 923 (päätös 1.7.1942 n:o 726, Oriehov ym.), SA. Sotaylioikeuden oli tässä tapauksessa tavallista helpompi arvioida miesten asuja, koska aineisto sisälsi valokuvat miehistä. Yleensä valokuvia ei asiakirjavihkoihin sisälly. Yhteisessä muistutuskirjelmässään miehet sanoivat pukunsa olevan hiihtojoukkojen univormu. Lakeissa oli aluksi kokardit, mutta ne oli myöhemmin otettu pois, he kertoivat. – Vielä sotilaallisempi asu oli syytetyllä, jolla oli kokarditon sotilasmallinen turkislakki, venäläinen meriväen toppatakki ja toppahousut sekä mustat kumiteräsaappaat. Syytetty kertoi saaneensa lakin kokardittomana varusvarikolta huomauttaen, "ettei Kronstadtissa tätä nykyä kiinnitetty huomiota sellaisiin pikkuasioihin kuin kokardin puuttumiseen talvilakista". Syyte vakoilusta hylättiinkin sekä kenttäoikeudessa että sotaylioikeudessa. SYO 1942 n:o 813 (päätös 9.6.1942 n:o 640, Jegorov), SA.

[17] SYO 1942 n:o 1751 (päätös 10.12.1942 n:o 1460, Dianov, Shpakovitsh), SA.

[18] SYO 1943 n:o 563 (päätös 13.4.1943 n:o 419, Tokujev, Jeremejev), SA.

jan talvipuvussa, joka kuitenkin oli vailla kaikkia tunnusmerkkejä, kuten kokardia.[19]

Sellaisissa tapauksissa, joissa puvun luonteen arviointi ei edes mennyt sotaylioikeuteen asti, oli odotetusti hajontaa eri kenttäoikeuksien tulkintojen välillä. Niinpä sotavangin aseman sai syytetty, joka esiintyi kauluslaatattomassa ja kokardittomassa venäläisessä sotilaspuvussa.[20] Toisissa kenttäoikeuksissa taas kokardia vailla olleet tuomittiin kuolemaan. Kokardin puuttuminen vaikuttaa olleen ratkaiseva, kun siviilipukuiseksi katsottiin syytetty, jonka vaatetuksena oli muun muassa puna-armeijan turkislakki ilman kokardia, puna-armeijalaisen mantteli, josta helma tosin oli leikattu poikki, toppatakki ja -housut.[21]

Neuvostoliittolaisten usein varsin sekavasta vaatetuksesta tulee rinnastuskohteena mieleen Suomen talvisodan aikainen sotilaspukujen puute. Suuri osa suomalaisista talvisodan joukoistahan joutui taistelemaan "malli Cajanderissa" eli omissa siviilivaatteissaan; puolustusvoimat jakoi kuitenkin jokaiselle aseen, sotilasvyön ja kokardin. Ehkäpä kokardin käyttö oli ratkaiseva etu, sillä Raija Hanskin esittämien tietojen mukaan talvisodan univormuttomia suomalaisia sotilaita kohdeltiin vangiksi jouduttuaan laillisina taistelijoina eikä sen huonommin kuin sotilaspukuisiakaan. Mahdollisesti univormuttomia sotilaita on kiinniotettaessa saatettu muita helpommin epäillä vakoojiksi, arvelee Hanski.[22] Sen sijaan jatkosodassa sotavangeiksi joutuneita suomalaisia kaukopartiomiehiä tai jääkärijoukkueiden sotilaita tuomittiin pakkotyöhön vakoilusta, vaikka he olivat olleet sotilaspuvussa.[23] Joissain tapauksissa työvelvolliset, jotka olivat siviilejä ja useimmiten myös siviilipukuisia, joutuivat osallistumaan taisteluun.[24] En ole havainnut tietoja siitä, miten vangiksi joutuneisiin työvelvollisiin suhtauduttiin.

---

[19] SYO 1943 n:o 843 (päätös 28.6.1943 n:o 699, Mastinin), SA.

[20] Kainuun skp:n KeO 20.7.1944, § 107 (Gotsijev), SA. Tapaus on mainittu jo edellä (mies kuului ryhmään, jossa muut käyttivät suomalaisia sotilasvaatteita). Lievään kohteluun vaikutti ehkä miehen heti pidätyksen jälkeen osoittama aulis yhteistyöhalu. – Venäjän armeijan asepuvussa olleiksi katsottiin neljä puna-armeijan puseroon ja housuihin pukeutunutta, joilla oli siviililakit: kahden lakit olivat kuitenkin samantapaisia kuin armeijan käyttämät "piippalakit" ja kahdella oli venäläisillä vankileireillä käytettyä mallia olevat lakit. Maa.RE:n KeO 2.2.1943, § 51 (Listov ym.), SA.

[21] Ryhmä O:n KeO 16.2.1942, § 5 (Iljin), SA. Muut jutussa tuomitut olivat siviililuonteisemmin pukeutuneita, mutta kokardittomuus vaikuttaa heidänkin osaltaan olleen tärkeä kriteeri. – Lakin siviilimallisuus ja kokardittomuus näyttää olleen ratkaisevaa eräissä muissakin kuolemantuomioissa: Viipurin sot.hall.piirin KeO 13.1.1942, § 8 (Sudjin) ja 4.D:n KeO 5.12.1942, § 230 (Makarov, Selenov), SA.

[22] Hanski 1990, 27.

[23] Hiltunen 1989, 81; Pekuri 1993, 230; P. Tikkanen 1995, 544–545.

[24] Arimo 1981, 305, 336, 460; Salmelin 1989, 108–109, 170.

Toinen asia on, että suomalaiset käyttivät itsekin jonkin verran harhauttavia asuja. Täysin totuutta ei vastaakaan yleensä esitetty käsitys, jonka mukaan suomalaiset kaukopartiomiehet toimivat aina suomalaisissa asepuvuissa.[25] Yleensä toki näin oli, mutta poikkeuksiakin oli.[26] Suomalaiset käyttivät myös jonkin verran vakoilijoita: neuvostoliittolaisista sotavangeista koulutettiin asiamiehiä, jotka lähetettiin sodan aikana Neuvostoliittoon venäläisissä asepuvuissa. Näiden kohtalosta ei ole juuri tietoa.[27]

---

[25] Hanski 1990, 30–31; J. Parkkari 1991, 358.

[26] Talvisodan ajalta on tieto kolmimiehisestä suomalaispartiosta, joka teki tammikuussa 1940 tiedustelumatkan rintamalinjan yli pukeutuneena siviilipukuihin ja lumipukuihin. (Hannes Paanasen ilmoitus 27.1.1940, EK-Valpo I, amp XXIX 27, KA.) Kirjallisuudessa on useita mainintoja jatkosodan suomalaispartioiden käyttämästä harhauttavasta vaatetuksesta (Käkönen 1970, 114; Jukka L. Mäkelä 1982 [1966], 51–52, 114–115; Rislakki 1982, 255; Saressalo 1987, 83; Jukka L. Mäkelä 1988 [1964], 60; N. Lappalainen 1989, 118, 120; Henttonen 1993, 166; N. Lappalainen 1994, 278–279; osaksi kysymys on samoista tapauksista). Yksinkertaisimmillaan kysymys oli neuvostoliittolaisten siviilien harhauttamisesta laittamalla suomalainen lakki taskuun ja puhumalla venäjää; toista ääripäätä edustaa usein kerrottu tieto kesällä 1944 Karjalan Kannaksella liikennettä tarkkailleesta suomalaispartiosta, joka esiintyi venäläisenä liikennepartiona. (Erään maininnan mukaan partiossa oli neuvostoliittolaisia sotavankeja, jolloin kysymys olisi pikemmin asiamiesten käytöstä kuin partiotoiminnasta.) Eräät kaukopartioretkillä otetut valokuvat näyttävät siltä, ettei suomalainen kokardi ole ainakaan selvästi esillä. (P. Tikkanen 1995, 52, 168, 258, 285, 377.) – Välirauhan 1940–1941 aikana suomalaiset lähettivät rajan yli runsaasti partioita. Ennen kesäkuuta 1941 lähetettiin ainakin 50 partiota, jotka olivat rauhan ajan vuoksi siviilipukuisia. Kesäkuussa 1941, ennen sodan alkua, lähetettiin 20, toisen tiedon mukaan 25 partiota. Niiden on mainittu olleen sotilaspukuisia jo ennen sodan alkamista. (Jukka L. Mäkelä 1978, 25; Heiskanen 1988a, 220; Heiskanen 1989, 16, 123–124, 170.) Toisaalta on mainintoja siviilipukuisista partioista kesäkuussakin (Jukka L. Mäkelä 1982 [1966], 29–31; Saressalo 1987, 72–75; P. Tikkanen 1995, 63, 329), ja onpa julkaistu valokuvakin jatkosodan jo alettua omalle puolelle 11.7.1941 palanneesta, vielä siviilipukuisesta suomalaispartiosta (Heiskanen 1988b, 189). – Harhauttava vaatetus oli tuttu keino vuoden 1918 kansalaissodassakin, ainakin Tampereen taistelujen yhteydessä (ks. Vestlin 1939, 67–98; Ylikangas 1993, 393–399, 430, 435–436, 469).

[27] Sodan jälkeen suomalaiset joutuivat antamaan liittoutuneiden valvontakomissiolle selvityksen Äänislinnaan kesällä 1942 perustetun tiedustelukoulun toiminnasta. Selvityksen tarkoitus on varmaankin vaikuttanut siihen, että toiminnasta ei annettu tulokselista kuvaa. – Koulussa opetettiin vapaaehtoisia sotavankeja 3–4 kuukauden pituisilla kursseilla. Koulutus jakaantui jalkaväkikoulutukseen, rintamatiedustelijain ja radistikoulutukseen. Sabotaasikoulutusta ei annettu. Partiot, jotka lähetettiin, olivat yhden tai kahden miehen vahvuisia. Partiot lähetettiin joko rintamalinjan läpi tai pudotettiin lentokoneesta laskuvarjoilla. Miehet oli puettu venäläisiltä sotasaaliina saatuihin varusteisiin. Asiapapereina heillä oli väärennetyt komennustodistukset ja jäsenkirjat. Tehtävät käsittivät liikenteen valvontaa; sabotaasitehtäviä ei annettu. Valvontakomissiolle annetun selvityksen mukaan toiminnasta ei ollut positiivisia tuloksia. Vain harvat partiot ottivat yhtey-

Vaikka keskeistä vakoilusta epäillyn toiminnan luonnetta arvioitaessa oli pukeutuminen, oli merkitystä myös hänen muulla toiminnallaan. Kiinni joutuessaan vakoilijat usein yrittivät esittää väärennettyjä asiapapereita tai valheellisia kertomuksia. Yksi vakoilukeino oli antautua vapaaehtoisesti suomalaisille ja pyrkiä sitten suomalaisten palvelukseen, jotta tulisi lähetetyksi suomalaisten asiamiehenä takaisin Neuvostoliittoon. Siellä vakoilija voisi kertoa Suomessa tekemistään havainnoista. Toinen vaihtoehto olisi pääsy sotavankileirille, jossa oli tehtävä havaintoja. Jos epäilty ei heti kertonut olevansa venäläisten lähettämä vaan väitti olevansa loikkari tai siviilipakolainen, oli vakoilutuomio selvä.[28] Vaatetus ei tällöin ollut ratkaiseva, sillä vakoilutehtävän salaamisen vuoksi myös loikkaria esittänyt, asianmukaisessa sotilaspuvussa ollut neuvostoliittolainen saattoi tulla tuomituksi kuolemaan.

Tehtävän salaaminen oli keskeinen kuolemanrangaistukseen johtanut seikka ruotsalaisen merimiehen Carl Hallénin tapauksessa. Hän joutui Neuvostoliiton vakoilijaksi karattuaan laivastaan Riiassa. Neuvostoliiton tiedusteluelin lupasi auttaa Hallénia palaamaan Ruotsiin, jos hän lupautuisi hankkimaan tietoja esimerkiksi saksalaisista Ruotsissa. Hallén souti venäläisessä

---

den lähettäjiin. "He antoivat yksi tai kaksi ilmoitusta ja sitten vaikenivat. Yksikään partioista ei palannut takaisin." – Keväällä 1943 koulu siirtyi Sotjärvelle ja syksyllä 1943 Suomen puolelle Ruokolahdelle. Huonojen tulosten vuoksi koulutus lopetettiin syksyllä 1943, ja helmikuussa 1944 koko vakoilukoulutusosasto lakkautettiin. Osaston käytössä oli 31.10.1943 138 miestä, joista 46 oli siihen mennessä lähetetty tehtäviin, mutta he olivat vielä osaston kirjoissa. Kerrallaan koulutettavien määrä oli noin 10–30. Kun osasto lakkautettiin, osastoon jäi noin 15 sotavankia. Heidät siirrettiin Kannaksen suurhyökkäyksen alettua kesällä 1944 lähitiedustelutehtäviin, "jolloin osa heistä katosi tiedustelumatkoilla, osa luovutettiin sv.leireille, osan taas karatessa". Kaikki päämajan tiedusteluosastossa palvelleita sotavankeja koskevat asiakirjat hävitettiin sodan jälkeen, joten valvontakomissiolle annetuissa selvityksissä oli turvauduttava pääasiassa muistitietoihin. (Puolustusvoimain pääesikunnan yhteysosaston kirjelmä n:o 2928/15/14.6.1945 ja sen liitteenä olevat selostukset, Valpo II, amp XXV C 2 g 2, KA.) Heiskasen (1989, 183) esittämän haastattelutiedon mukaan agenttikoulusta lähetettiin ehkä 80 asiamiestä. – Suomalaisten lähettämistä vakoilijoista on kirjoitettu varsin paljon. Kirjallisuudessa on, toisin kuin valvontakomissiolle annetussa selvityksessä, kerrottu asiamieskoulutuksen jatkuneen koulun lakkauttamisen jälkeenkin, nyt pari- tai yksittäiskoulutuksena eri puolilla Suomea, ja tuotu esiin agenttitiedustelun positiivisiakin tuloksia. Ks. Jukka L. Mäkelä 1965, 104–120; Käkönen 1970, 78–79; Rislakki 1982, 249–250; Heiskanen 1989, 108–109, 124–125, 180–185, 224–225; Rislakki 1991 ja 1995 c.

[28] Kuolemantuomioita tällaisissa tapauksissa: SYO 1942 n:o 896 (päätös 1.7.1942 n:o 725, Talinen, Ruotsalainen), SYO 1942 n:o 1759 (päätös 3.12.1942 n:o 1423, Smirnova), SYO 1943 n:o 90 (päätös 4.2.1943 n:o 145, Savolainen), Kan.RE:n KeO 24.4.1942, § 113 (Shein), 18.D:n KeO 1.5.1942, § 130 (Huli), Maa.RE:n KeO 17.8.1942, § 274 (Karpov), 2.D:n KeO 11.11.1942, § 285 (Veresova), SA.

univormussa Suomen rannikolle. Hän ilmoittautui, kertomansa mukaan melkein heti Suomen puolelle saapumisensa jälkeen, suomalaiselle luutnantille kertoen karanneensa Neuvostoliiton sotapalveluksesta. Sekä Hallén että hänen toimeksiantajansa olivat suunnitelleet, että suomalaiset luovuttaisivat hänet Ruotsiin. Kuulustelussa Hallén kertoi vakoilutehtävästään. Hän selitti, että venäläisestä univormustaan huolimatta hän ei kuulunut mihinkään joukko-osastoon, vaan univormu oli tarkoitettu vain helpottamaan tehtävän suoritusta. Kenttäoikeus katsoi Hallénin ilmoittautuneen suomalaisille päästäkseen jatkamaan matkaansa Ruotsiin, jossa hän oli lupautunut hankkimaan tietoja Suomen kanssa sotilasliitossa olevan Saksan valtakunnan sotavoimista. Kenttäoikeus tuomitsi Hallénin vakoilusta kuolemaan. Ilmeisesti hänen olisi tullut heti ilmoittautuessaan eikä vasta kuulusteluissa kertoa myös vakoilutehtävästään, jotta hän olisi välttynyt tuomiolta. Juttu meni sotaylioikeuteen; sen lausunto raukesi, koska Hallén sai karkaamisyrityksen yhteydessä surmansa.[29] Niinpä kenttäoikeuden päätöstä arvovaltaisempaa ratkaisua ei saatu siihenkään, miten oli suhtauduttava vakoiluun, joka kohdistui vain Saksaan – SRL:n 67 §:ssähän ei puhuta mitään liittolaiseen kohdistetusta vakoilusta.[30]

Sotaylioikeus vahvisti yhden päätöksen, jossa Neuvostoliiton sotilaspuvussa tiedustelutehtävissä tullut mies tuomittiin vakoilusta. Vaikuttaa tulkinnanvaraiselta, oliko syytetty Ivan Lebedev sotilas vai siviili; kenttäoikeus katsoi, että syytetty ei ollut sotilas. Hänen toverinsa Mihail Kurganov oli si-

[29] SYO 1941 n:o 758 (päätös 17.12.1941 n:o 584), SA. Saatuaan tiedon Hallénin kuolemasta Ruotsin viranomaiset pyysivät Suomen ulkoasiainministeriön välityksellä tietoja Hallénin tuomiosta ja hänen kuolemansa yksityiskohdista. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1038/Järj.2/29.3.1942 ja siihen liittyvät asiakirjat, T 20104/8, SA.

[30] Sen sijaan sotapetossäännös (SRL 53 §) alkaa: "Joka auttaakseen tai suosiakseen vihollista taikka tuottaakseen vahinkoa valtakunnan tai liittovallan joukoille – –". Tuota sanamuotoa jouduttiin tulkitsemaan varsinkin majuri Maximilian von Hellensin tapauksessa: hän oli huhtikuussa 1942 antanut USA:n Suomeen sijoitetulle sotilasasiamiehelle tietoja saksalaisten joukkojen sijoituksista ja ryhmityksistä Saksan itärintamalla Neuvostoliitossa. Von Hellensin oikeudenkäyntiavustaja SYO:ssa piti lieventävänä sitä, että Saksa ei ainakaan muodollisesti "taida olla" Suomen liittovalta, ja salaiset tiedot oli annettu Suomen kanssa edelleen ystävällismielisessä suhteessa olevan valtakunnan edustajalle, ei viholliselle. (Yhdysvallat katkaisi diplomaattisuhteet Suomeen vasta 30.6.1944.) Sotaylioikeuden päätöksen mukaan von Hellens oli toiminut tuottaakseen vahinkoa "rinnan Suomen puolustusvoimien kanssa" sotaa käyvän Saksan valtakunnan sotajoukoille. Korkein oikeus vahvisti SYO:n päätöksen kuolemanrangaistuksesta. KKO n:o 1724/625 V.D. 1942 (päätös 21.1.1943 n:o 464), KKO:n arkisto. Myös maanpetossäännöksessä (rikoslain 12 luvun 2 §, 20.8.1942/683) mainitaan Suomen liittolaisen vahingoksi tehdyt teot. Rikosoikeuden professori ja äärimmäistä oikeistoa edustavan IKL:n kansanedustaja Bruno A. Salmiala katsoi eduskunnassa, ettei säännöstä tulkittaessa pitäisi edellyttää muodollista liittosopimusta, vaan yhteistoiminta riittäisi; näin ollen säännös soveltui Salmialan mielestä Saksan sotavoimiin kohdistuviin tekoihin. (Vp. 1942, ptk. 17.7.1942, 775.)

viilipukuinen. Molemmat tuomittiin vakoilusta kuolemaan. Sotaylioikeuden asiakirjavihkon kanteen on kirjoitettu: "On epäiltävää, voiko Lebedeviä lainkaan tuomita, kun tuli 12.8.42 sotilaspuvussa ja heti antautui. 'Valesyy' on aika heikosti selvitetty. I.L. tuomitsee kuitenkin elinkaudeksi, koska – – voitanee valesyy katsoa näytetyksi." Kirjoittaja – ilmeisesti sotaylituomari Iivari Liukko – viittasi valesyynä kuulustelupöytäkirjan kohtaan, jossa vain lyhyesti todettiin kuulusteltavan alkukuulustelussa salanneen totuuden. Kuulustelupöytäkirjan marginaalissa on huomautettu, ettei ole selvitetty, mitä Lebedev ja Kurganov ensin sanoivat tulonsa syyksi. Sotaylioikeus ei kuitenkaan palauttanut juttua uuteen käsittelyyn, vaan lievensi kuolemanrangaistuksen elinkautiseksi kuritushuonerangaistukseksi.[31]

8.1.2 Tietojen hankkiminen

Vakoilua koskeva SRL:n 67 §:n 1 momentti mainitsi tekotapana vihollisen vakoilijaksi antautumisen. 2 momentissa oli kuvattu hieman tarkemmin, mitä vakoilu on: vakoilija hankkii tai koettaa hankkia tietoja ilmoittaakseen ne viholliselle.

Juhani K. Parkkari on esittänyt seuraavan olettaman: omilta linjoilta siviilipuvussa tai omassa asepuvussa tavattu vastapuolen asevoimien jäsen voidaan katsoa vakoilijaksi, jos hän ei pysty osoittamaan, että hänen tarkoituksenaan ei ole ollut hankkia sotilaallisia tietoja.[32] Vastapuoli voi yleensä otaksua, että vakoilijan aikomuksena on välittää saamiaan tietoja toiselle osapuolelle. Vastatodisteiden esittäminen on sallittua.[33] Näin ajateltiin sodan aikanakin. Päämajan ylimmän juristin, Paavo Kekomäen mielipide oli, että vain milloin desantti heti maahan laskeuduttuaan on luopunut aseistaan ja pyrki-

[31] SYO 1942 n:o 1544 (päätös 4.11.1942 n:o 1277), SA. – Jokseenkin samantyyppisessä tapauksessa Aatto Nieminen vapautettiin kokonaan syytteestä. Nieminen saapui Suursaareen Neuvostoliiton sotilaspuvussa, tiedustelutehtävissä. Hänen toverillaan Kosti Santalaisella oli lähinnä suomalaista sotilaspukua muistuttava asu. Miehet ehtivät olla Suursaaressa kolme viikkoa ja lähettivät toimeksiantajilleen tietoja. Lopulta he päättivät antautua ja soutivat suomalaisten luo Somerin saareen. Ensimmäisessä kuulustelussa Nieminen tekeytyi tietämättömäksi matkan tarkoituksesta ja siitä, että he olisivat olleet Suursaaressa. Santalainen tuomittiin kenttäoikeudessa kuolemaan, ja rangaistus pantiin välittömästi täytäntöön. Niemiseen kohdistunut syyte hylättiin, koska hän oli saapunut vihollisen sotilaspuvussa. Syyttäjä ilmoitti tyytymättömyyttä päätökseen, joka ei kuitenkaan muuttunut sotaylioikeudessa. (Itä-Suomenlahden RPr:n KeO 10.11.1943, § 108, SA; EK-Valpo, hmp A 1625 Aatto Nieminen. KA.)

[32] J. Parkkari 1991, 357.

[33] Castrén 1954, 153; J. Parkkari 1991, 361.

nyt yhteyteen suomalaisten kanssa, häntä ei ole tuomittava vakoilijana.[34] Vuonna 1943 pidetyssä sotatuomarikokouksessa asiasta alustanut sotatuomari Onni Kora lausui, että usein on vaikeata todeta, onko vakoojan tuntomerkit täyttänyt vihollinen edes koettanut hankkia mitään tietoja viholliselle. Lainkohtaa on yleensä tulkittu siten, että riittää, kun voidaan katsoa asianomaisella olleen tarkoituksen hankkia tietoja. "Ja tarkoitus on vakoilijalla aina katsottava olevan, ellei kaikesta käy ilmi, että hän on tullut yli vain antautuakseen."[35]

Valepukuisen vakoilijan kohdalla ratkaisevaksi tuli siis se, kuinka pian hän ilmoittautui suomalaisille viranomaisille. Jo edellä käsiteltiin tilanteita, joissa vapaaehtoinen ilmoittautuminen suomalaisille oli osa vakoilutehtävää. Tällöin vapaaehtoisuus ei tietysti ollut lieventävää. Oikeuskäytännössä edellytettiin ilmoittautumista ensi tilassa. Useassa kuolemantuomioon päätyneessä jutussa syyttäjän puheenvuorossa tai päätöksessä todettiin, ettei syytetty ilmoittautunut tarpeeksi pian.[36] Tarkkaan selvitettiin, oliko syytetty antautu-

[34] Muistio 20.3.1942 Kan.RE:ssa pidetystä sotatuomarikokouksesta, T 20104/4, SA.

[35] Sotaylioikeuden edustaja, sotaylituomari Sakari Sohlberg totesi Koran SRL:n 67 §:n tulkinnasta esittämien mielipiteiden olevan yhdenmukaiset SYO:n käytännön kanssa. Onni Kora: SRL 67 §:n tulkinta. (Alustus ja siihen liittyvä keskustelu.) Helsingissä 10.–11.6.1943 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 41–43, T 19199/2, SA.

[36] Esim. seuraavat kuolemanrangaistukseen johtaneet tapaukset: SYO 1941 n:o 320 (päätös 10.9.1941 n:o 361, Brusov), SA. Kenttäoikeuden päätöksen mukaan Brusov ei ollut "kohta pudottamisensa jälkeen vapaaehtoisesti antautunut", vaikka olisi ollut tilaisuus. Kenttäoikeus ja SYO tuomitsivat hänet kuolemaan. – SYO 1941 n:o 573 (päätös 17.11.1941 n:o 492, Virolainen), SA. Syytetty sanoi olleensa Suomen puolella vain noin 15 minuuttia ja väitti päättäneensä ilmoittautua. Hän kertoi istuneensa noin 10 metrin päähän maantiestä näkyvälle paikalle. Ohi kulkeneet kaksi suomalaista sotamiestä eivät huomanneet häntä, jolloin Virolainen puhutteli näitä. Todistajana kuultujen sotamiesten mukaan Virolainen loikoili maassa "niinkuin piilossa". Etäisyys tiehen oli toisen mukaan 60 metriä, toisen mukaan 100 metriä. Virolaiselle huomautettiin oikeudessa, että "jos hänen tarkoituksensa todellakin oli ollut heti saavuttuaan Suomen puolelle antautua, olisi hänen pitänyt kulkea maantietä myöten kädet pystyssä eikä piiloutua metsään". Virolainen myönsi, että tämä oli hänen virheensä. Kenttäoikeus ja SYO tuomitsivat hänet kuolemaan. – Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 18.7.1941 (Rückenberg ym.), T 19006, SA. Päätöksen mukaan Rückenbergillä olisi ollut tilaisuus antautua heti maahan tulonsa jälkeen, ja tilaisuuksia olisi ollut myöhemminkin. – Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 1.8.1941, § 1 (Winetsky ym.), SA. Päätöksen mukaan syytetyt, "vaikka kylläkin olisivat monella tavalla voineet sen osoittaa, eivät ennen pidättämistään millään lailla olleet ryhtyneet toteuttamaan väittämiään antautumisaikeitaan". (Pidätyksellä tarkoitettiin sitä, mitä nykyisin kutsutaan kiinniottamiseksi.) – Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 28.8.1941, § 1 (Pahareff), SA. Syytetty ei kenttäoikeuden päätöksen mukaan osoittanut runsaista tilaisuuksista huolimatta mitään selvää antautumishalua.

nut itse vai tullut otetuksi kiinni. Syytetyn ja kiinniottajien kertomukset poikkesivat tässä suhteessa usein toisistaan.[37] Ilmoittautumisen tuli olla sikälikin vapaaehtoista, ettei se johtunut ulkoisista vaikeuksista.[38] Selvitettiin myös, oliko vakooja ollut radioyhteydessä toimeksiantajiinsa ja siten täyttänyt tehtäväänsä.

Kuulusteluissa tuli esiin useita seikkoja, jotka vähensivät ilmoittautumishalukkuutta. Toimeksiantajat olivat uhanneet antautumisesta seuraavalla kostolla.[39] Monia peloteltiin kidutuksella suomalaisten käsissä. Vakoilijatove-

[37] Esim. Pohjolan skp:n KeO 19.9.1942, § 223 (Frojtshenko), Pohjolan skp:n KeO 4.6.1943, § 158 (Heikkinen), SA. Molemmissa jutuissa syytetyt korostivat tarkoitustaan antautua saksalaisille ja pyrkimystään näiden luo. Saksalaisten näkemyksen mukaan he olivat yllättäneet syytetyt miehet.

[38] Tämä oli sopusoinnussa rikoslain 4 luvun 2 §:n 1 momentissa säädetyn kanssa: sen mukaan yritys jäi rankaisematta, jos "tekijä omasta tahdostaan, eikä ulkonaisten esteiden tähden, on luopunut rikoksen täyttämisestä". – SYO 1942 n:o 27 (päätös 9.3.1942 n:o 245, Susi), SA. Suomalaiselle sotilaalle ilmoittautunut syytetty ei syyttäjän mukaan ilmoittautunut heti oma-aloitteisesti, vaan vasta havaittuaan olevansa avuton meikäläisessä maastossa. Kenttäoikeus tuomitsi elinkautisen, SYO kuolemanrangaistuksen. – SYO 1942 n:o 153 (päätös 13.2.1942 n:o 137, Ulashkevitsh), SA. Kenttäoikeuden päätöksen mukaan syytetty putosi jäihin, ja huomasi sen vuoksi tehtävänsä täyttämisen mahdottomaksi. Syytetty korosti tulleensa antautumaan. Hänet tuomittiin molemmissa oikeusasteissa kuolemaan. – Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 24.9.1942, § 361 (Penttinen), SA. Syyttäjän mukaan (suomalaiselle siviilille antautunut) syytetty ei ollut aikonut ilmoittautua, mutta kun ei saanut yhteyttä toveriinsa ja muona oli alkanut loppua, hänen oli pakko antautua. Syytetty myönsi muonan alkaneen olla lopussa. Hänet tuomittiin kuolemaan. – Vastaava sotapetostapauskin oli (Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 19.1.1943, § 1, Polojärvi, SA). Suomalainen, niin sanotusta Pärmin pataljoonasta Neuvostoliiton puolelle loikannut Erkki Polojärvi lähetettiin tänne desanttina yhdessä kahden toverin kanssa. Maassa Polojärvi eksyi muista ja lähti pyrkimään kohti Helsinkiä. Polojärvi harhaili metsässä ruuatta ja palellutti kovassa pakkasessa jalkansa ja kätensä. Päästyään lopulta huonossa kunnossa autoon hän pyysi kyytiä Helsingin suojeluskuntapiiriin. Suojeluskuntapiirissä Polojärvi kuitenkin esitti aluksi väärät paperit ja väärän nimen. Lisäkuulustelussa selvitettiin ilmoittautumisen motiivi tarkkaan: Paleltumiensa vuoksi Polojärvi piti kiinnijoutumista varmana. Yrittäessään käyttää vääriä papereita hän omien sanojensa mukaan tiesi varmasti, että paperit todetaan väärennetyiksi ja että hän joutuu Valpon huostaan. "– – mutta muutakaan mahdollisuutta hänellä ei ollut, koska piti kiireesti päästä lääkärin hoitoon." Polojärvi huomautti oikeudessa, ettei ollut ehtinyt tehdä vielä mitään rikosta. Oikeuden päätöksen mukaan hän, kuten toverinsakin, oli pyrkinyt määräpaikkaansa Helsinkiin suorittaakseen siellä vakoilutehtävänsä. Kaikki kolme tuomittiin kuolemaan.

[39] Esimerkiksi suomalainen Paul Suomela muisteli joutuneensa allekirjoittamaan "sitoumuksen": "Minä allekirjoittanut sitoudun täyttämään kaikki minulle annetut tehtävät ja olen tietoinen siitä, että jos petän toverini, tai ilmiannan asiamme, tullaan minua sekä perhettäni siitä rankaisemaan." Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 28.2.1940, T 19006, SA.

rien suhtautuminen arvelutti, koska ei voinut olla varma, olivatko nämä halukkaita antautumaan. Jollekin oli kerrottu, että vapaaehtoisesti antautuneetkin ammutaan, joten tällainen vakoilija halusi vielä elää eikä ilmoittautunut heti. Voikin sanoa, että suomalaisviranomaisten etsiminen heti laskuvarjopudotuksen tai muun Suomeen saapumisen jälkeen vaati kylmäpäisyyttä oudoissa oloissa.[40]

Oma ilmoittautuminen vaikutti monessa tapauksessa siihen, että syytetyn kuolemanrangaistus lieveni myöhemmin elinkautiseksi.[41] Myös monessa jo alunperin elinkautiseen johtaneessa jutussa oma ilmoittautuminen tuntuu olleen keskeinen peruste kuolemanrangaistusta lievemmälle tuomiolle.[42]

---

[40] Entisen sotatuomarin sanoin: "En minä nyt, jos minut tiputetaan sieltä ylhäältä alas, mene suoraa päätä [ilmoittautumaan]. Kyllä mielelläni istuisin vähän aikaa." Haast. Sten Wasastjerna 2.9.1992. – On myös muistettava, ettei kidutuspelottelulle vastakkaisia tietoja suomalaisten talvisodassa ottamien vankien kohtelusta ollut levinnyt neuvostoliittolaisten pariin: talvisodan vangit kun joutuivat Neuvostoliittoon palautettuina leireille, ainakin osaksi surmatuiksikin (Jelin 1992; Manninen 1994, 265–266). Armonanomuksessaan eräs vakoilijana tuomittu inkeriläinen kertoi, ettei ollut saanut tietoja vankien todellisesta kohtelusta Suomessa. "En esim. tavannut koskaan talvisodassa Suomessa vankeina olleita ryssiä missään. Luulen, ettei niitä ollut tavattavissakaan vapaudessa ollenkaan." A.D. n:o 393/80/1943, OM, Ec 30, KA.

[41] Kolme vakoilu- ja tuhotyötehtäviin lähetettyä miestä antautui suomalaisille sotilaille. Todistajina kuullut suomalaiset eivät olleet kuulleet venäläisten huutaneen "finne, finne", niin kuin nämä itse kertoivat, mutta myönsivät venäläisten antautuneen halukkaasti "kovasti Venäjäksi selittäen, kädestä tervehtien ja lentolehtisiä esittäen". Miehillä oli saksalainen "lupalappu" antautumiseen. (Loikkarin turvallisuuden takaavia "lupalappuja" levittivät vihollisen keskuuteen niin neuvostojoukot, suomalaiset kuin saksalaisetkin. Ks. esim. Julkunen 1990, 246.) Kaiketi sen vuoksi, että todistajat kertoivat itse ensin huomanneensa venäläiset, kenttäoikeus tuomitsi miehet kuolemaan. Sotaylioikeus lievensi tuomiot elinkautiseksi, esittelykonseptin mukaan "lentolehtisten esittämisellä voinee katsoa s[yytet]tyjen kertomusten karkaamisaikomuksesta todeksi". SYO 1941 n:o 596 (päätös 1.12.1941 n:o 533, Krytskov, Belorozov, Feodorov), SA. Muita SYO:n ilmeisesti oman ilmoittautumisen perusteella elinkautiseksi lieventämiä rangaistuksia: SYO 1941 n:o 539 (päätös 25.11.1941 n:o 509, Repák), SYO 1941 n:o 791 (päätös 12.1.1942 n:o 18, Tatti), SYO 1942 n:o 765 (päätös 4.6.1942 n:o 619, Kotsalainen), SA.

[42] Esim. SYO 1941 n:o 311 (päätös 27.8.1941 n:o 342, Rubtsoff), SYO 1944 n:o 231, 251 (päätös 11.2.1944 n:o 266, Peshehodova), SYO 1944 n:o 33 (päätös 23.2.1944 n:o 350, M. Taivainen), Äänisjärven RPr:n KeO 1.11.1943, § 201 (Jauhopää), Itä-Suomenlahden RPr:n KeO 10.3.1944, § 35 (Immonen), SA. Jotkut näistä tuomituista esittivät aluksi valheellisia tai salailevia kertomuksia, eivätkä he yleensä antautuneet välittömästi, joten tuomioita ei voi pitää ankarina. Sen sijaan elinkautinenkin vaikuttaa ankaralta tuomiolta Äänisjärven RPr:n KeO:ssa 20.10.1943 (§ 172, Nikolajev, SA) ratkaistussa tapauksessa: Kertomuksensa mukaan syytetty heti maahan pudotettuna lähti kävelemään tielle, jossa näki suomalaisia sotilaita. Hän antautui heti huutaen "Terve, pojat!

Millaisia sitten olivat tapaukset, joissa syyte kokonaan hylättiin oman ilmoittautumisen vuoksi? Useasti ilmoittautumiseen liittyi muutakin suomalaisten kannalta myönteistä, kuten kumppanien ilmianto. Syyte Wilhelm Illgiä vastaan hylättiin ja hänet julistettiin sotavangiksi, koska hän "ensimmäisen mahdollisen tilaisuuden tarjoutuessa toverissaan epäilystä herättämättä ilmoittautua viranomaisille on tämän tehnyt sekä samalla antanut ilmi muut ryhmään kuuluvat".[43] Suomalaisten luo etsiytyneen Aleksei Ivanovin asia käsiteltiin pikaoikeudessa. Hänen ei katsottu olevan tavattu verekseltä rikosta tekemässä, joten edellytyksiä pikaoikeuskäsittelylle ei ollut, ja asia jätettiin vastaisuuden varaan. Lisäkuulustelujen jälkeen Ivanov julistettiin sotavangiksi. Erikseen mainittiin Ivanovin käyttäytyneen kuulusteluissa "erittäin siivosti vastaten vitkastelematta ja kohteliaasti hänelle tehtyihin kysymyksiin."[44] Leonhardt Reusswigin todettiin ilmoittautuneen välittömästi ja oma-aloitteisesti ilmaisseen viranomaisille muitten laskeutumispaikat ja tehtävät. Syyte häntä vastaan hylättiin.[45]

Kokonaan syyttämättä jätettyjä olivat muun muassa Simo Laukkonen ja Kalervo Rytkönen. Eri vakoiluryhmiin kuuluneet inkeriläismiehet ilmoittautuivat pian laskuvarjopudotuksensa jälkeen suomalaisille ja ilmiantoivat venäläiset kumppaninsa. Muista kuin oikeudenkäyntiasiakirjoista selviää, että he avustivat muutenkin suomalaisia sotilasviranomaisia.[46] Yhteen vakoilijaryhmään kuuluivat Susanna Moilanen, Matti Sappinen, Helge Vainio ja Vasili Mitrofanov. Kun ryhmä oli ollut miltei kaksi viikkoa Suomessa, Vainio ja Sappinen riisuivat Mitrofanovin aseista ja ilmoittautuivat, jolloin koko ryhmä pidätettiin. Ryhmä oli ilmeisesti kuulusteltavana miltei kolme kuukautta, minkä jälkeen Moilanen passitettiin sotavankileiriin, Sappinen ja Vainio

---

Teille tulen." Nikolajev kertoi päättäneensä jo etukäteen antautua, eikä – kuulustelupöytäkirjasta päätellen – salannut tietoa. Juttu oli puutteellisesti tutkittu: kiinniottajia ei ollut kuulusteltu.

[43] 8.D:n KeO 1.10.1941, § 98, SA.

[44] Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 12.7.1941, T 19006, SA.

[45] 8.D:n KeO 28.7.1941, § 37, SA.

[46] Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 27.4.1942, § 92 (Laukkosen kumppanit Brovarskij ja Suharjov), Viipurin sot.hall.piirin KeO 21.7.1942, § 373 (Rytkösen kumppani Turkin), SA. Laukkonen jäi kuulustelupöytäkirjan mukaan "Laat.RPr:n käytettäväksi" ja sähkötti radiollaan harhauttavia viestejä venäläisille (Sudenniemi 1987, kuvaliite s. 224–225 välissä). Myöhemmin hänet julistettiin sotavangiksi ja siirrettiin sotavankileiriin (EK-Valpo, henkilökortti, KA). Rytkönenkin sai sotavangin aseman; sotavankina hänen on mainittu toimineen muun muassa Päämajan valvontaosaston Viipurin alatoimistossa tulkkina (EK-Valpo, henkilökortti, KA).

luovutettiin päämajan tiedusteluosaston käyttöön ja Mitrofanov joutui syytteeseen ja aikanaan teloitetuksi.[47]

Pelkkä oma ilmoittautuminen ja salailematon kerronta kuulusteluissa saattoi riittää sotavangiksi julistamiseen. Nikolai Solovjov lähti heti maahan tultuaan etsimään suomalaisia ja kyseli tapaamiltaan suomalaisilta siviileiltä venäjäksi lähintä joukko-osastoa. Lopulta hän jäi tien vierelle avoimelle paikalle odottamaan; siviilien tekemän ilmoituksen perusteella pian saapuikin kaksi suomalaissotilasta. Kenttäoikeuden mukaan Solovjov oli kohta saapumisensa jälkeen antautunut suomalaisille yrittämättäkään noudattaa saamiaan määräyksiä. Syyte hylättiin, kuten myös SYO:ssa.[48] Aleksanteri Tikka kuului vakoilupartioon, jonka tulo suomalaisten puolelle huomattiin, ja partiota vastaan avattiin tuli. Kun muu partio perääntyi Neuvostoliiton puolelle, Tikka jättäytyi jälkeen huutaen: "Älkää ampuko, olen teidän". Tikan katsottiin antautuneen ensimmäisen tilaisuuden tultua, ja vakoilusyyte häntä vastaan hylättiin.[49]

Kaikkein myönteisimmin suomalaisviranomaiset suhtautuivat sellaisiin itse ilmoittautuneisiin, jotka olivat luotettavia suomalaisia sotavangeiksi joutuneita.[50] Heitäkään ei välttämättä edes syytetty. Emil Heikkinen pudotettiin kahden – myöhemmin kuolemaan tuomitun – toverinsa kanssa Neuvostoliiton lentokoneella Suomeen. Heikkinen oli joutunut sotavangiksi, ja Neuvostoliitossa hän ilmoittautui halukkaaksi tehtävään Suomeen. Piileskeltyään täällä vuorokauden metsässä Heikkinen tapasi desanttien etsintäpartion, jonka johtajalle ilmoitti olevansa yksi etsittävistä desanteista. Heikkinen auttoi toveriensa kiinni ottamisessa. Kuulustelijan mukaan hän teki kuulusteluissa hyvin rehellisen vaikutuksen. Heikkisestä annettujen lausuntojen mukaan hän oli erittäin innokas suojeluskuntalainen ja hänen poliittisesta luotettavuudestaan oltiin täysin varmoja. Heikkistä ei syytetty mistään.[51]

---

[47] Jutun asiakirjat ovat hävinneet, joten tiedot tapahtumista ovat hieman epätarkkoja. Pohjolan skp:n KeO 20.11.1942, § 284, Luettelo Päämajan valvontaosaston sodan 1941–44 aikana pidättämistä Neuvostoliiton kansalaisista, T 19658/B 10, SA.

[48] SYO 1942 n:o 1387 (päätös 9.11.1942 n:o 1296), SA.

[49] 8.D:n KeO 1.9.1941, § 62, SA.

[50] Jos tällaisia henkilöitä olisi syytetty, olisi syyte koskenut todennäköisesti sotapetosta.

[51] III AKE:n KeO 13.1.1944, § 2 (Klemetti ja Hermansson), SA. – Heikkisen tarina on pohjana Palasteen "Minä, desantti" -kirjassa (1970), mutta kirjailija on käyttänyt taiteilijan vapautta: kirjan "Eetu Juntunen" tuomitaan kuolemaan. – Heikkisen kaltaisia epäpoliittisia "sotavankidesantteja" oli muitakin. Muun muassa Risto Vesterlundin henkilömapissa (EK-Valpo, hmp 3991, KA) on otteita Suomessa eri aikoina vuonna 1943 pidätettyjen desanttien Kustaa Kivilän, Aarne Laineen ja Rudolf Vahlbergin kertomuksista.

Syytteeseen ei joutunut myöskään Aleksander Rusakov. Hän tuli elokuussa 1942 Äänisniemen alueelle Itä-Karjalaan seitsenhenkiseen vakoiluryhmään kuuluneena oppaana. Ryhmän hajottua hän asui ensin metsässä ja sitten vanhempiensa asunnon ullakolla. Vanhempiensa jatkuvien kehotusten vuoksi sekä suomalaisten levittämän, antautumaan kehottavan lentolehtisen perusteella hän ilmoittautui suomalaisille tammikuussa 1943 – siis suomalaisten miehittämällä alueella jo pitkään oltuaan – luvaten kertoa kaikki tietonsa. Hänen ilmoitustensa perusteella pidätettiinkin toistakymmentä henkilöä.[52] Lentolehtinen lienee sama tai samanlainen kuin julistus, jossa luvattiin vihollisen Itä-Karjalaan lähettämille vakoojalle tai desantille lempeä ja ymmärtäväinen kohtelu, jos hän heti Itä-Karjalaan saavuttuaan luopuu tehtävästään, ja viipymättä antautuu suomalaisille.[53] Tällaista julistusta valmisteltaessa päämajan Paavo Kekomäki huomautti, että lempeä kohtelu voidaan julistuksessa luvata, mikäli huolehditaan siitä, ettei ilmoittautuneita panna lainkaan syytteeseen. Jos syytteeseenpano tapahtuu, voi kuolemantuomio kuitenkin seurata; sotatuomioistuimen käsiä ei voida julistuksella sitoa, muistutti Kekomäki.[54]

Joissakin tapauksissa oli tulkinnanvaraista, oliko kyseessä tietojen hankinta tai sellaisen yritys, vai muu tehtävä. Tulkintavaikeuksia aiheuttivat aluksi ne desantit, jotka väittivät, että heillä oli pelkkä sabotaasitehtävä. Ongelma johtikin pian lainsäädännön muutokseen (ks. jäljempänä luku 8.1.4).

Muissakin tapauksissa olettama näyttää olleen, että muussa kuin omassa asepuvussaan esiintyneillä oli tiedustelutehtävä (tai lainsäädännön muutoksen jälkeen siihen rinnastettava sabotaasitoimeksianto). Niinpä muutama kuolemantuomio vakoilusta tuomittiin, vaikka saadun selvityksen mukaan kysymys oli taistelutehtävästä; siviilipuku siis oli ratkaiseva.[55] Samoin kuole-

---

Nämä kolme kävivät samaa sähkötyskurssia kuin eräät Pärmin pataljoonasta loikanneet, kuten Vesterlund. Miehet eivät ryhtyneet Suomeen päästyään toteuttamaan vakoilutehtäviään vaan ilmoittautuivat. Vaikuttaa siltä, että he eivät joutuneet syytteeseen. Ainakaan heistä ei ole mainintaa Valpon laajassa henkilökortistossa. Ks. Laineesta myös Sudenniemi 1987, 332–342. Laineen kiinniotto on kuvattu hänen kuulustelupöytäkirjassaan aivan eri tavalla kuin Sudenniemen kirjassa. Sudenniemen mukaan Laineen desanttitoveri oli inkeriläinen; Valpon tietojen mukaan kuitenkin kysymyksessä oli suomalainen Osmo Mickelsson (EK-Valpo, hmp A 4299 Osmo Mickelsson, KA).

[52] SYO 1943 n:o 900–903 (päätös 30.6.1943 n:o 715, Sukelov ym), SA.

[53] "Julistus. Kaikille Itä-Karjalan asukkaille!" Liitteenä Aunuksen ryhmän esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmässä n:o 510/X/2/sal./25.2.1943, T 2872/5, SA.

[54] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3494/Järj.2/sal./27.9.1942, T 20104/8, SA.

[55] VII AKE:n KeO 3.3.1942, § 34 (Fadejev), SA. Partisaaneihin kuuluvien Fadejevin ja hänen (nuoruutensa vuoksi kuolemanrangaistusta lievemmän tuomion saaneen) to-

mantuomioita vakoilusta saivat eräät neuvostoliittolaiset, joiden päätehtävä oli puoluetyö suomalaisten valtaamalla alueella. Toimeksiantoon kyllä saattoi liittyä nimenomaisia tiedustelutehtäviäkin.[56] Luonnolliselta tuntuu se, että aikaisemmin lähetettyjen vakoilijoiden avustamista varten lähetettyjä tuomittiin vakoilusta, vaikka heillä ei kertomansa mukaan ollut omaa tiedustelutehtävää.[57] Joissain tapauksissa vakoilusta tuomitun tehtävä on asiakirjoista päätellen jäänyt epäselväksi; valepukuisuus ja se, että muut tuomitun kanssa samaan ryhmään kuuluneet ovat kertoneet vakoilu- tai sabotaasitehtävästä, on kuitenkin ollut tuomioistuimelle riittävä selvitys kuolemanrangaistuksen tuomitsemiseen.[58]

Yhdessä tapauksessa yksin kiinni siviilipukuisena jääneen miehen tehtävä jäi epäselväksi; ainakin yksi hänen tehtävänsä näyttää olleen vanginsieppaus. Hänetkin tuomittiin vakoilusta kuolemaan.[59] Vakoilusta kuolemantuomion sai myös viisimiehinen venäläinen seurue, joka suomalaisissa sotilaspuvuissa tuli veneellä Vuoksen yli heiluttaen rantaa lähestyessään valkoista lippua ja huutaen "Suomi, Suomi". Rannassa he antautuivat suomalaisille. Heillä oli tehtävänä vanginsieppaus tai jos eivät tapaisi suomalaisia, heidän olisi tarkkailtava joukkoja. Antautuminen olikin ilmeisesti vain teeskennelty, joskin näyttö siitä jäi vähän epäselväksi.[60]

---

verinsa piti kertomansa mukaan ottaa yhteys toiseen partisaanijoukkueeseen. Fadejevin mukaan räjäytystehtäviä ei annettu. Toisessakin tapauksessa tuomittu tiesi tehtävästään sen, että hänen piti mennä avustamaan partisaaniosastoa. VI AKE:n KeO 26.6.1944, § 247 (Pekin), SA.

[56] SYO 1944 n:o 83 (päätös 28.1.1944 n:o 150, Jefimov ym.), Maa.RE:n KeO 2.2.1943, § 51 (Boshakov, Jersov), Äänisjärven RPr:n KeO 20.10.1943, § 171 (Kostin), SA.

[57] VII AKE:n KeO 7.5.1942, § 96 (Kukonin, SA): tuomitun tuli etsiä käsiinsä aikaisemmin lähetetyt vakoilijat ja ilmoittaa, missä nämä ovat. Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 23.9.1942, § 1 (Hirvi, SA): Hirven tehtävä oli tavata Suomessa aikaisemmin lähetetty vakoilija ja antaa tälle rahaa, radion patterit ym. Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 29.10.1942, § 509 (Tiitta, SA): tuomitun piti viedä muonaa ja varusteita aikaisemmin lähetetylle vakoilijalle. Kukaan näistä tuomituista ei onnistunut yhteydenotossaan.

[58] Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 18.7.1941 (Pikver ja Tsernov, eri jutuissa), T 19006, Lounais-Hämeen skp:n KeO 26.7.1941, § 26 (Karu), Viipurin sot.hall.piirin KeO 13.1.1942 § 8 (Sudjin), SA.

[59] 2.D:n KeO 2.10.1941, § 216 (Sokolov), SA.

[60] Seurueen pidättäneet kertoivat kuulustelussa, että kun venäläiset huomasivat, että paikalla oli enemmänkin kuin heidän ensin näkemänsä kaksi suomalaista, "he tulivat hyvin hämmästyneen näköisiksi sekä pulittivat jotain keskenään". Syyttäjä katsoikin, että valkoinen lippu ja antautumisen teeskentely olivat osa vanginsieppaussuunnitelmaa. Oikeudessa ei kuultu todistajia. Seuruetta johti edellisen vanginsieppausyrityksen epäon-

Monessa tapauksessa keskeinen syy siihen, miksi kuolemanrangaistuksen sijasta tuomittiin elinkautinen rangaistus, vaikuttaa olleen teon suhteellinen vaarattomuus: vakoilija ei ollut ennen kiinni jäämistään ehtinyt hankkia kovin merkittäviä tietoja. Vakoilusta elinkautiseen tuomittiin esimerkiksi amerikansuomalainen Harald Hietala, joka lähetettiin lentokoneella suomalaisten puolelle. Maassa hän ei tavannut kumppaneitaan eikä kertomansa mukaan tiennyt ryhmän tehtävää. Lopulta hän pyrki takaisin neuvostoliittolaisten puolelle, kun muonakin alkoi loppua. Syyttäjä ei vaatinut Hietalalle kuolemanrangaistusta.[61]

Ensimmäiset sodan aikana kuolemaan tuomitut olivat 12.12.1939 kenttäoikeudessa tuomitut Paavo Petrov ja Vasili Jefimoff. Sotaylioikeus lievensi vajaata kuukautta myöhemmin tuomion elinkautiseksi rangaistukseksi. Tuomio herätti oikeusministeriön huomiota, ja asiaan perehtymistä varten oikeusministeriö kehotti sotaylioikeutta kiireellisesti lähettämään jutun asiakirjat ministeriöön.[62] Sen jälkeen kansliapäällikkö K. O. Laitinen otti sotaylioikeuteen yhteyttä, ilmeisesti päätöstä arvostellen. SYO:n II:n osaston puheenjohtaja Arvi Pohjanpää kuvasi Petrovin ja Jefimoffin tekoja näin:

> "Kaksi jokseenkin yksinkertaista Karjalan miestä (niitä ryssän hirmuvallan alle jääneitä heimolaisia) tekee rikoksen siinä, että he käskystä suostuvat vakoilijoiksi. (Ohimennen sanoen: ei kai tarvitse epäillä miten olisi käynyt, jos heissä olisi ollut miestä kieltäytyä!) He eivät ennätä varsinaisesti tehdä mitään, vain kävellä maantietä. Teko, sen toteuttaminen, jää faktillisesti yritykseen, vaikka tosin yrityskin tällaisessa tapauksessa muodollisesti riittää täyttämään rikoksen tunnusmerkit.
>
> Tapaus on miltei lievin mahdollinen, mitä vakoilurikosten joukossa voi ajatella. Miksi olisi lievimpään tapaukseen kuitenkin sovellettava maksimirangaistusta? Mitä lainkäyttöä se olisi!

---

nistumisen vuoksi kersantista alennettu sotamies. Muut ryhmäläiset olivat ainakin oman kertomansa mukaan taistelutehtäviin pikakoulutettuja sotilaita, jotka olivat aikaisemmin toimineet armeijassa suutarina, räätälinä, korjausmiehenä ja keittiömiehenä. 5172:n (III AKE) KeO 8.7.1944, § 127 (Danilstshov ym.), SA. – J. Parkkari (1991, 359) mainitsee valkoisen lipun käytön vakoilutietojen hankintaan esimerkkinä väärin tekosyin toimimisesta. Castrén (1954, 188, 192) käsittelee valkoisen lipun väärinkäyttöä siten, että lipun näyttäjä jatkaakin taistelua.

[61] Äänisjärven RPr:n KeO 20.10.1943, § 172, SA. Muina esimerkkeinä voi mainita vaikkapa kolme vakoilijaa, joiden mainittiin joutuneen "kohta [Äänisjärven] Suurlahden ylitettyään suomalaisten sotilasviranomaisten toimesta pidätetyksi", ja jotka tuomittiin molemmissa oikeusasteissa elinkautiseen. (SYO 1942 n:ot 1486 ja 1487, päätökset 13.10.1942 n:ot 1182 ja 1183, Tarasova sekä Pitshugin ja Valujev, SA.)

[62] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 256/27.1.1940, OM, Da 24, KA.

> – – Kun Sotaylioikeus siis lievään tapaukseen sovelsi lievempää rangaistusta, elinkautista kuritushuonetta, ei siinä vähimmässäkään määrässä ollut kysymyksessä mikään liberalismi tai kielteinen peruste kuolemanrangaistuksen suhteen, vaan pelkästään lain ja sen tarkoituksen noudattaminen. Eikö tuomarin ole meneteltävä oikein? Eikö paraikaa käydä suurta taistelua myös juuri lain ja oikeusjärjestyksen voimassapitämiseksi?"[63]

Pohjanpään kirje antaa ajattelemisen aihetta monessakin suhteessa. On kuitenkin muistettava, että vähemmistö vakoilutapauksissa tuomituista kuolemanrangaistuksista käsiteltiin sotaylioikeudessa, joten kenttäoikeuden päätökset olivat useimmissa tapauksissa lopullisia. Pohjanpään kirje ei välttämättä kuvaa niitä näkemyksiä vähäisten rikosten tuomitsemisesta, joita kenttäoikeuksissa oli.

8.1.3 Useita vakoilumatkoja tehneet

Vakoilua koskevan SRL:n 67 §:n 2 momentin viimeisessä lauseessa todettiin, että sotaa käyvään vihollisosastoon kuuluvaa vakoilijaa ei saa tuomita rangaistukseen muusta vakoilusta kuin siitä, mistä hänet tavataan. Säännös vastasi Haagin maasotaohjesäännön 31 artiklaa, joka kuului seuraavasti: "Vakoilijaa, joka päästyään palaamaan siihen armeijaan, johon hän kuuluu, myöhemmin joutuu vihollisen vangiksi, kohdellaan sotavankina, eikä hän ole vastuunalainen aikaisemmasta vakoilutoiminnastaan."[64]

Juhani K. Parkkarin mukaan koskemattomuussääntöä on perusteltu sillä, että vakoilua ei voida näyttää toteen, kun vakoilija on palannut omiin asevoimiinsa. Painavampi peruste on hänen mukaansa kuitenkin se, että vakoilua koskevalla rangaistussäännöksellä pyritään ehkäisemään vakoilua ankarilla seuraamuksilla uhaten; kun teko on tehty, ei uhkaus ole enää tarpeen.[65]

Säännös vaikuttaa täysin yksiselitteiseltä. Kuitenkin useilla vakoilumatkoilla ollut ja välillä omiin joukkoihinsa palannut Aleksanteri Dmitrijev tuomittiin kenttäoikeudessa marraskuussa 1941 jatketusta vakoilusta kuolemaan. Sotaylioikeuteen juttu ei mennyt.[66] Lopputuloksen kannalta tällä ei ollut vaikutusta, koska viimeisin vakoilumatka yksinäänkin olisi riittänyt kuoleman-

---

[63] Arvi Pohjanpää esittelijäneuvos K. O. Laitiselle 8.2.1940, KD 17/323 OikM. 1940, OM, Ea 98, KA.

[64] Ks. tämän säännöksen soveltumisesta siviilivakoilijoihin (jollaisia tarkoitetaan SRL:n 67 §:n 1 momentissa) Castrén 1954, 153; J. Parkkari 1991, 363.

[65] J. Parkkari 1991, 363–364.

[66] Suur-Saimaan skp:n KeO 29.11.1941, § 150, SA.

tuomioon. Sen sijaan Juri Kravzovia syytettiin vain aikaisemmista vakoilumatkoistaan, jotka hän oli tehnyt ennen paluutaan omaan armeijaansa. Viimeisimmällä tiedustelumatkallaan hän oli jäänyt kiinni sotilaspukuisena ja saanut sotavangin aseman eikä vakoilijan asemaa. Kenttäoikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen. Sotaylioikeus hylkäsi syytteen viitaten siihen, että Kravzov oli päässyt välillä takaisin vihollisen puolelle, ja myöhemmin jäänyt kiinni pukeutuneena vihollisen sotilaspukuun ja sotilaallista tehtävää suorittaessaan.[67] Myöhemmin sotaylioikeus samaan tapaan hylkäsi marraskuussa 1942 syytteen neuvostoliittolaiskaksikon ensimmäisestä vakoilumatkasta ja muutti rikosnimikkeen jatketusta vakoilusta vakoiluksi.[68] Vastaava kenttäoikeuden päätöskin löytyy: syyte ensimmäisestä vakoilumatkasta hylättiin, koska syytetty oli sen jälkeen onnistunut poistumaan maasta.[69]

Annettiin myös sellaisia kuolemantuomioita, joissa tosin ei rangaistu jatketusta vakoilusta, mutta päätöksessä kuitenkin mainittiin aiemmatkin vakoilumatkat. Yksi tällainen kenttäoikeuden tuomio vahvistettiin sotaylioikeudessakin maaliskuussa 1942.[70] Muutamassa tapauksessa aikaisemmat vakoilumatkat mainittiin syytteessä, mutta ei päätöksessä.[71]

8.1.4 Sabotaasin tekijät

Sodan aikana havaittiin, että SRL:n 67 § ei riittävästi kattanutkaan kaikkia käytännössä esiintyviä tilanteita. Pelkästään sabotaasin vuoksi maahamme lentoteitse toimitetut neuvostoliittolaiset desantit tuntuivat jäävän säännöksen ulkopuolelle. Niinpä oikeudessa pyrittiin saamaan selville, oli-

---

[67] SYO 1942 n:o 20 (päätös 13.2.1942 n:o 128), SA. – Päämaja tiedotti päätöksestä kenttäoikeuksien puheenjohtajille. Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2713/Järj.2/15.7.1942, T 20104/3, SA.

[68] SYO 1942 n:o 1544 (päätös 4.11.1942 n:o 1277, Lebedev, Kurganov), SA.

[69] Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 3.8.1943, § 669 (Sipretti), SA. – Yhdessä tapauksessa kuulusteltavalle selostettiin esitutkinnassa, ettei oikeus tule ottamaan huomioon muuta kuin sen matkan, josta hänet pidätettiin. Ryhmä S:n KeO 12.5.1944, § 30 (Polin), SA.

[70] SYO 1941 n:o 1027 (päätös 18.3.1942 n:o 290, Grigorjev, Wentelä), SA. – Useissa kenttäoikeuden päätöksissä mainitaan – ikään kuin raskauttavina – myös aikaisemmat vakoilumatkat, joskin tuomio on tullut vain "vakoilusta": Ryhmä O:n KeO 16.2.1942, § 5 (Fokin), Pohjolan skp:n KeO 12.11.1942, § 274 (Haaranen) ja 16.3.1944, § 23 (Ylilokka, Rajala), SA.

[71] SYO 1941 n:o 536 (päätös 19.11.1941 n:o 499, Kapanen), Ryhmä O:n KeO 11.2.1942, § 4 (Tjurin), VII AKE:n KeO 11.4.1942, § 86 (Pustoschkin), Äänisjärven RPr:n KeO 1.11.1943, § 202 (Zubov), SA.

siko syytetyillä ollut sabotaasitehtävän lisäksi myös vakoilutehtäviä. Jatkosodan alkukuukausina oli kuitenkin useita tapauksia, joissa maahan pudotettu desantti kertoi saaneensa tehtäväkseen vain sabotaasin, ei vakoilua. Näissäkin tapauksissa silti annettiin vakoilutuomioita. Eräissä tapauksissa päätelmä vakoilutehtävän olemassaolosta tuntuu perustuvan sille, että useammasta desantista joku on maininnut tällaisenkin tehtävän.[72] Joskus ei kumppaninkaan kertomusta ollut, vaan oikeus päätteli vakoilutarkoituksen muuten.[73]

Näitä vaikeasti tulkittavia tapauksia esiintyi muun muassa 3. rannikkoprikaatin kenttäoikeuden alueella: siellä tuomittiin heinäkuun lopulla 1941 rangaistuksiin vakoilusta neljän ja viiden miehen desanttiryhmät. Näyttö siitä, kuuluiko tehtäviin sabotaasin lisäksi vakoiluakin, vaikuttaa kuitenkin asiakirjojen perusteella epävarmalta. Sotaylioikeus vahvisti myöhemmin tuomiot, joten kenttäoikeuden ratkaisuja voitaneen pitää yleisen linjan mukaisina.[74]

Mainitun kenttäoikeuden puheenjohtaja B. C. Carlson laati asiasta perusteellisen muistion, ilmeisesti myös heinäkuussa 1941. Carlson piti vääränä käsitystä, että siviilipukuisia desantteja olisi ilman muuta pidettävä vakoilijoina, vaikka heidän tehtävänsä varusteista ja aseistuksesta päättäen on pelkästään vahingonteko.

> "Tosin voidaan sanoa, että sellaisellakin desantilla, jonka varusteet ja aseistus viittaa pelkästään vahingontekotarkoitukseen, voisi olla dolus eventualis[75] vakoilemisen suhteen, mutta tuollainen konstruktio on väkinäinen, jos desantti ei taida maan kieliä eikä hänellä näytä olevan

[72] Esim. SYO 1941 n:o 325 (päätös 17.9.1941 n:o 367), SA. Desantit Lang, Soosalu ja Vikoff kertoivat, että heidän tehtävänään olivat vain tuhotyöt, ei vakoilu. Heidän desanttitoverinsa Kirs sen sijaan kertoi myös vakoilun kuuluneen tehtäviin. Kaikki neljä tuomittiin vakoilusta. Kenttäoikeudessa tämä tapahtui äänestyksen jälkeen: upseerijäsen katsoi jääneen näyttämättä, että syytetyt olisivat aikoneetkaan harjoittaa suoranaista vakoilua.

[73] Näin esimerkiksi jo talvisodan aikaisessa Ivan Leson tapauksessa (KKO n:o 84/36 V.D. 1940, päätös 8.4.1940 n:o 1198, KA). Leso nimenomaan korosti esimerkiksi kirjelmissään eri oikeusasteille, ettei hänen tehtäviinsä kuulunut hankkia vakoilutietoja. Hänet tuomittiin kolmessa oikeusasteessa vakoilusta. Kun Leso kertoo kuulustelupöytäkirjassa, että hänen oli heti radanräjäytyksen jälkeen palattava, on joku kirjoittanut pöytäkirjan marginaaliin: "Tällöin oli Leson luonnollisesti ilmoitettava kaikki saamansa tiedot!" Leson asemaa heikensi luultavasti myös se, että hän yritti suomalaisia kohdattuaan aluksi esiintyä suomalaisena sotilaana.

[74] SYO 1941 n:o 310 (päätös 3.9.1941 n:o 351, Lütter ym.), SYO 1941 n:o 311 (päätös 27.8.1941 n:o 342, Freberg ym.), SA.

[75] Lievin tahallisuuden aste.

mitään mahdollisuutta välittää tietoja ulkomaalle eikä myös päästä itse niitä kohtuullisen ajan kuluessa viemään – –

Tuomioistuinten, myöskin sotatuomioistuinten tulee soveltaa lakia ottamatta huomioon tilapäisiä hyötynäkökohtia. Lakia sovellettaessa on mielestämme tultava siihen tulokseen, että esiintyy selviä tapauksia, joissa desantteja ei voida pitää vakoilijoina. – – Tärkeintä on etteivät sotatuomioistuimet antaudu tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien välikappaleiksi vaan pysyvät oikeuden soveltajina."

Muistion järjestelyosastolle lähettänyt päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimisto huomautti, että "kaikilla" kuulustelluilla laskuvarjomiehillä on "yleensä" ollut tehtävänä palata rajan yli ja selostaa sitten Suomessa tekemiään havaintoja. Laskuvarjomiehen käyttämä siviili- tai suomalainen sotilaspuku sekä tehtävä palata omalla puolelleen ja kertoa havainnoistaan riittänevät perusteeksi tuomitsemiselle vakoilusta.[76]

Järjestelyosasto oli valvontaosastoa varovaisempi näyttövaikeuksien vuoksi ja teki ensi tilassa oikeusministeriölle esityksen lainmuutoksesta.

"On kuitenkin osoittautunut, että lentokoneista pudotettujen tai maahan muuten lähetettyjen, siviilipuvussa taikka suomalaisessa sotilaspuvussa olevien joukossa on ollut sellaisiakin, joitten varsinaisena tai ainakin tärkeimpänä tehtävänä on ollut siltojen, rautateiden t.m.s. räjäyttäminen tahi muut tuhoamistyöt. – –

Tosin voidaan lähteä siitä, että viimeksimainitunkin desantin tehtävänä on tuhoamistöiden ohella säännöllisesti myöskin vihollisen sotatoimia hyödyttävien tietojen hankkiminen, mitkä tiedot hän maasta poistuessaan voi viedä mukanaan. Tällainenkin desantti voidaan siis tavallisesti tuomita rangaistukseen myöskin vakoojana. Kun kuitenkin saattaa olla tapauksia, jolloin tuomioistuimet eivät voi katsoa selvitetyksi, että tuhoamistarkoituksessa maahan siviilipuvussa tullut vihollinen olisi samalla myöskin vakooja, näyttää välttämättömältä täydentää sotaväen rikoslakia – –"[77]

Hallitus antoi päämajan kirjelmän mukaisen esityksen.[78] Lainmuutos to-

[76] Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 1435/Valv.2/sal./ 29.7.1941 ja siihen liittyvä Bror Clas Carlsonin päiväämätön P.M., T 20104/2, SA. – Carlson tuomitsi kaksi desanttiryhmää 24. ja 26. heinäkuuta. Kieltämättä muistion sisältö ja tuomiot näissä jutuissa tekevät ristiriitaisen vaikutelman, koska Carlson kuitenkin päätyi tuomitsemaan miehet vakoilusta. Carlsonin pojan muistelmissa kerrotaan syksystä 1941: "Joskus hän [isä] lähettää monen sivun pituisia kirjeitä maailman tapahtumista ja omasta työstään sotatuomarina. Ei ole hänelläkään helppoa. Sotalakien mukaan langetettavat kuolemantuomiot painavat raskaasti hänen mieltään." (Carlson 1993, 45.)

[77] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 541/Järj.2/1.8.1941, T 20104/2, SA.

[78] HE 77/1941 vp.

teutui nopeasti. Syyskuussa SRL:n 67 §:ään lisättiin uusi 3 momentti (siinä mainittu 53 § koski muun muassa sabotaasia):

> "Samaan rangaistukseen kuin vakooja tuomittakoon sekin, joka, kuuluen sotaa käyvään vihollisosastoon, salaa tai valesyyllä tulee tai jättäytyy maahan taikka valtakunnan ulkopuolella olevalle sotatoimialueelle tehdäkseen 53 §:ssä tarkoitetun teon." (19.9.1941/680.)

Päämaja selvensi vielä lainuudistuksen sisältöä kenttäoikeuksien puheenjohtajille lähettämässään kirjelmässä. Sen mukaan sanontaa "salaa tai valesyyllä" ei ole ymmärrettävä niin, että se tarkoittaisi sellaisia vihollisen sotilaita, jotka omissa sotilaspuvuissaan esimerkiksi pimeää hyväksikäyttämällä tai metsän suojassa pääsevät huomaamatta maahan tai sotatoimialueelle.[79]

8.2 SOTILASKARKURUUS

Sotilaskarkuruuteen liittyviä tulkintakysymyksiä ovat esimerkiksi pelkuruuden ja karkuruuden suhde toisiinsa ja toisaalta luvattoman poissaolon ja karkuruuden suhde toisiinsa. Tämän tutkimuksen aiheen kannalta nämä kysymykset ovat kuitenkin suhteellisen ongelmattomia, minkä vuoksi niitä ei tässä käsitellä.[80] Sen sijaan käytännössä tärkeämmäksi osoittautui kysymys siitä, mikä vaikutus rangaistussäännöksen muutoksella oli, kun kysymyksessä oli karkaaminen tai luvaton poissaolo.

Rikoslain voimaanpanemisesta annetun asetuksen 3 §:n mukaan "(r)ikoksiin, jotka tehtiin vanhemman lain voimassa ollessa, mutta joista ennen rikoslain voimaan tulemista ei ole annettu tuomiota, joka on päässyt taikka

---

[79] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1359/Järj.2./23.9.1941, T 19198/4, SA. Tällaista selventävää kirjelmää toivoi oikeusministeriön kansliapäällikkö K. O. Laitinen, joka kiinnitti huomiota erityisesti Haagin maasotaohjesäännön 29 artiklaan. Oikeusministeriön kirjelmä n:o 2522/19.9.1941, T 20104/2, SA. Joskaan ohjesäännön vastaista tulkintaa ei ollut esiintynyt, on eräästä Paavo Alkion päiväkirjamerkinnästä (III, 12.9.1941) päätellen jonkinlainen epäselvyys ollut mahdollinen. Alkio sai nimittäin – ennen lain antamista – lainmuutoksesta kertoneesta uutisesta sen käsityksen, että sotilaspukuinenkin vihollisen partiomies voisi tulla tuomittavaksi vakoilijana. Alkio ihmetteli tätä todeten kuitenkin, että "mikäpä ei olisi lainsäätäjälle mahdollista". – Eduskuntakeskustelussa lakivaliokunnan puheenjohtaja Mikko Hurtta (kok) viittasi eräissä lehdissä olleisiin harhaanjohtaviin mainintoihin ja korosti, että vihollisen sotilaspuvussa olevaa desanttia sen enempää kuin muutakaan vihollisen sotilasta ei tulla tämänkään lain nojalla kohtelemaan vakoojana. Hän myönsi, että maallikko voi saada pykälän sanamuodosta väärän käsityksen. (Vp. 1941, ptk 12.9.1941, 1038–1039.)

[80] Kysymystä on jonkin verran käsitelty edellä luvussa 4.2.5.1. Siinä mainitun alustuksen lisäksi viittaan Renwallin kahteen kirjoitukseen (1920, 1923).

saa päästä lainvoimaiseksi, käytettäköön sitä lakia, joka lievempi on".[81] Tämän on katsottu ilmaisevan yleisen periaatteen, jota voidaan soveltaa muulloinkin kriminalisointien muuttuessa laajuuteensa ja rangaistusuhkien ankaruuteensa nähden.[82]

Karkaamista ja luvatonta poissaoloa koskevia rangaistussäännöksiä muutettiin vuonna 1942. Hallituksen esityksen mukaan karkaamista ja luvatonta poissaoloa koskevat rangaistusasteikot olivat liian ahtaat. Joissain tapauksissa säännökset olivat estäneet ottamasta huomioon lieventäviä asianhaaroja, mutta jotkut rangaistusuhat taas olivat osoittautuneet suhteettoman lieviksi. Ankarammiksi tulivat muun muassa 87 ja 88 §:n säännökset sotapalvelukseen saapumatta jäämisestä. Hallituksen esityksessä kiinnitettiin huomiota siihen, että "metsäkaartilaiset" olivat saaneet huomattavasti lievempiä rangaistuksia kuin rintamalta karanneet.[83]

Käytännössä esiintyi lainmuutoksen jälkeen erimielisyyttä siitä, oliko sovellettava vanhaa vai uutta lakia silloin, kun poissaolo oli alkanut vanhan lain aikana mutta jatkunut uuden lain voimaan tultuakin. Monet kenttäoikeudet katsoivat, että kun sotapalveluksesta pois jääneellä tai siitä luvattomasti poistuneella sotilaalla oli ollut koko ajan velvollisuus saapua palvelukseen tai palata siihen, lakia voitiin uudessa muodossaan soveltaa silloinkin, kun se johti syytetylle ankarampaan lopputulokseen kuin vanha laki. Sotaylioikeus taas oli asettunut päinvastaiselle kannalle.[84]

Korkein oikeus oli ratkaissut vastaavantyyppisen kysymyksen lievemmän lain mukaisesti maaliskuussa 1941. Eräs sotamies oli karannut joukko-osastostaan vuonna 1935 ja vasta sotatilan alkamisen jälkeen palannut sinne takaisin. Korkeimman oikeuden mukaan syytettyä ei voitu tuomita rangaistukseen sodanaikaisesta karkaamisesta. Tapauksesta kirjoittanut W. A. Palme arvosteli ratkaisua todeten tällaisen teon olevan jatkuvaa laatua. Sen luonteeseen kuuluva seuraus, nimittäin luvaton poissaolo palveluksesta, kestää kunnes mies saapuu palvelukseen tai hänet siitä vapautetaan. Se seikka, että rikollinen vielä sotatilan julistamisen ja sodan alkamisen jälkeenkin jättää täyttämättä velvollisuutensa, osoittaa Palmen mielestä hyvin suurta yhteiskunnanvastaista mielenlaatua. Kaikkiaan Palme katsoi, että jatkuvaan rikok-

[81] Asetus Suomen uuden yleisen rikoslain voimaanpanemisesta ja siitä mitä sen johdosta on vaarinotettava, 19.12.1889/39.

[82] Honkasalo 1965, 88. Serlachiuksen esityksestä (1909, erit. 63–64, 67) päätellen esimerkiksi hän piti sääntöä Honkasalon mainitsemalla tavalla yleisenä.

[83] Laki sotaväen rikoslain muuttamisesta 20.3.1942/215, HE 6/1942 vp.; Kulomaa 1995, 203–205.

[84] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 1258/Järj.2/15.3.1943, T 20105/2, SA.

seen, jonka ulkonaiseen luonteeseen kuuluva seuraus on alkanut rauhan, mutta päättynyt sodan aikana, olisi sovellettava SRL:n sodanaikaisia määräyksiä.[85]

Lain soveltamista sen muuttuessa käsiteltiin Äänislinnassa elokuussa 1942 pidetyssä sotatuomarikokouksessa. Alustaja, sotatuomari Arne Waselius piti poissaolorikoksia jatkuvina rikoksina, mutta kuitenkin niihin olisi sovellettava muutostilanteessa lievempää lakia. Keskustelussa Paavo Alkio ja Paavo Kekomäki katsoivat, että tällaiset rikokset voidaan katsoa tehdyiksi myös uuden lain aikana, ja uutta lakia voitaneen soveltaa silloinkin kun se johtaa ankarampaan lopputulokseen. Keskustelussa ilmeni, että oikeuskäytäntökin oli ollut epäyhtenäistä.[86]

Kysymykseen saatiin lopulta arvovaltainen ratkaisu korkeimman oikeuden otettua poikkeuksellisesti yhden tällaisen tapauksen tutkittavakseen.[87] Sotaylioikeus oli eräässä metsäkaartilaistapauksessa lieventänyt kenttäoikeuden tuomiota soveltamalla, toisin kuin kenttäoikeus, SRL:n 87 ja 88 §:ää niiden muuttamattomassa muodossa. Syytetyt olivat pakoilleet sotapalvelukseen ilmoittautumista jatkosodan alusta eli kesäkuusta 1941 lähtien. Korkein oikeus katsoi, että koska rikos oli jatkunut syytettyjen 6.10.1942 tapahtuneeseen pidättämiseen asti, syytetyt voitiin tuomita 20.3.1942 annetun ankaramman lain nojalla.[88]

Päämaja tiedotti varsin pian päätöksestä kenttäoikeuksien puheenjohtajille todeten päätöksellä olevan huomattava merkitys metsäkaartilaisjutuissa. Päätöksen todettiin rajoittuvan tosin vain SRL:n 87 ja 88 §:n tulkintaan.[89] Päätöstä kommentoitiin myös Defensor Legis -aikakauskirjassa; kommentin mukaan muissakin samankaltaisissa tapauksissa kenttäoikeudet voivat vastaisuudessa nojata tähän ratkaisuun. Kommentoija viittasi rangaistuksenalaisen pakoilun jatkuvaan luonteeseen sekä kysymyksessä olevan lainmuutoksen tarkoitukseen.[90]

Kysymys siitä, oliko lakia sovellettava muutetussa vai vanhassa muodossaan, oli tärkeä varsinkin 4.7.1944 jälkeen, jolloin kysymys saattoi olla syytetyn hengestä. Laki sotaväen rikoslain muuttamisesta annettiin 4. heinäkuuta

[85] Palme 1941, 745–747.

[86] A. A. Waselius: Onko SRL 8 luvun säännöksiä sovellettava alkuperäisinä vai... (Alustus ja siihen liittyvä keskustelu.) Äänislinnassa 29.–30.8.1942 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 12–15, T 20104/4, SA; Kulomaa 1995, 206.

[87] Ks. KKO:n käsittelyn poikkeuksellisuudesta edellä luku 5.3.4.

[88] KKO 1943 I 6. Kysymyksessä oli äänestyspäätös 6–1.

[89] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1258/Järj.2/ 15.3.1943, T 20105/2, SA.

[90] T. Ellilä 1943.

1944. Laissa ei ollut erikseen säädetty sen voimaantulosta. Vakiintuneen tulkinnan mukaan laki kävi velvoittavaksi sinä päivänä, jona se julkaistiin asetuskokoelmassa, ellei erityistä voimaantulopäivää ollut määrätty. Tämän kannan selostanut Esko Hakkila mainitsee myös pääsääntöä täydentävistä näkemyksistä, joiden mukaan laki ei voi kuitenkaan tuottaa velvoittavia vaikutuksia siihen nähden, jolla etäisyyden vuoksi ei ole ollut mahdollisuutta saada siitä tietoa.[91]

Asetuskokoelman vihko, jossa muun muassa mainittu SRL:n muutoslaki oli, on julkaistu 4.7.1944 eli mahdollisimman nopeasti.[92] Päämajan tulkinta näyttää kuitenkin olleen, että lakia oli noudatettava vasta seuraavasta päivästä lähtien. Päämaja lähetti alaisilleen esikunnille 4.7.1944 kello 17.40 sanoman, jonka mukaan sotaväen rikoslakia on "tänään annetulla ja huomisesta alkaen noudatettavana olevalla lailla muutettu" jo aiemmin lähetetyn kirjelmän mukaisella tavalla. Säännösten sisältö oli viipymättä saatettava joukkojen tietoon.[93] Samalle päivälle päivätyn päämajan käskyn mukaan karkuri oli pantava syytteeseen muun muassa silloin, "kun hän jo aikaisemmin on syyllistynyt karkaamiseen tai taistelusta pakenemiseen, olipa hänet tuomittu aikaisemmasta rikoksestaan rangaistukseen tai ei, ja viimeinen karkaaminen on tapahtunut 4.7.1944 jälkeen".[94] Käytännössä olisikin jouduttu ilmeisesti selvittämään karkaamisaika ja asetuskokoelman julkaisuaika kellonajan tarkkuudella, jos olisi haluttu lain soveltuvan jo 4.7. lähtien. Selventävä oli päämajan 15. heinäkuuta antama ohje, jonka mukaan uusijaksi on katsottava vain sellainen karkuri, joka on toisen kerran karannut 4.7.1944 jälkeen tai jonka toinen karkaaminen on jatkunut mainitun ajankohdan yli.[95] Karkaamista siis pidettiin päämajan tulkinnan mukaan jatkuvana rikoksena, joten karkuteille lähtemisen aika ei ollut ratkaiseva.

Käytäntö lainmuutoksen jälkeen vaikutti silti hieman epäselvältä, kuten seuraavista viidestä rajatapauksesta ilmenee (taulukko 5).

Kuolemanrangaistukset annettiin SRL:n 78 §:n 2 momentin nojalla. Hännikäisen tapauksessa kuolemanrangaistus jo 4. heinäkuuta päättyneen karkaamisen perusteella vaikuttaa ainakin päämajan ohjeiden vastaiselta. Onneksi kuolemanrangaistusta ei pantu kuitenkaan heti täytäntöön. Muissa tapauksissa rikos oli jatkunut vielä 5. heinäkuuta, vaikka olikin alkanut ennen

[91] Hakkila 1939, 96.

[92] Vihon julkaisupäivä on mainittu lain 29.6.1944/428 jäljessä.

[93] 1018:n KS-sanoma n:o 27/Järj.2/4.7.1944, T 19199/5, SA.

[94] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944, T 17856/12, SA.

[95] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5231/Järj.2/15.7.1944, T 17856/12, SA.

Taulukko 5. Karkaamisaika eräissä kuolemanrangaistustapauksissa

Karkaamisaika (viimeisin karkaaminen)	Kenttäoikeus	Sotaylioikeus
1. (Hännikäinen)	2606 (20.Pr) 17.7.44	8.8.44 (n:o 1280)
2.7.–4.7.1944	Kuolemanrangaistus	6 v kuritush.
2. (Mulari)	Kainuun skp. 21.7.44	21.8.44 (n:o 1347)
28.3.–7.7.1944	Kuolemanrangaistus	7 v kuritush.
3. (Jokinen)	1090:n (Aun.R) 12.7.44	17.8.44 (n:o 1325)
4.7.–8.7.1944	Kuolemanrangaistus	5 v kuritush.
4. (Römpötti)	P-Kymenl. skp. 28.7.44	21.8.44 (n:o 1348)
18.6.–14.7.1944	Kuolemanrangaistus	8 v kuritush.
5. (Poteri)	P.-Kymenl. skp. 28.7.44	5.9.44 (n:o 1460)
3.7.–26.7.1944	Kuolemanrangaistus	8 v kuritush.[96]

sitä. Päämajan tulkinnan mukaan kuolemanrangaistus oli mahdollinen, koska rikos oli jatkuva. Sotaylioikeus näyttää kuitenkin soveltaneen vanhaa lakia ainakin Mularin ja Römpötin jutuissa, ehkä muissakin tässä mainituissa. Mularin ja Römpötin juttujen asiakirjavihoissa on nimittäin merkintöjä, joiden perusteella vaikuttaa siltä, että SYO:ssa nimenomaan sovellettiin vanhempaa, 20.3.1942 annetun lain mukaista SRL:n 78 §:n 2 momenttia. Sen mukainen enimmäisrangaistus oli kahdeksan vuotta kuritushuonetta. Tulkinta vaikuttaa siis epäselvältä, joten oli kohtuullinen lopputulos, ettei näitäkään kuolemantuomioita pantu täytäntöön.

Kesän 1944 76 kuolemanrangaistustuomiota annettiin etupäässä uusijoille, joten säännöksen soveltaminen oli siinä mielessä suhteellisen maltillista. Kuolemanrangaistushan tuli kysymykseen myös silloin, kun teosta oli sotatoimille erittäin haitallinen seuraus. Uusijoina tuomittiin pelkuruudesta, karkaamisesta tai yhteisestä karkaamisesta kuolemaan 71 miestä, heistä tosin yksi uusitun karkaamisen lisäksi myös SRL:n 70 §:n mukaisesta toisen viettelemisestä pakenemaan.[97] Kyseinen rikos oli kuolemanrangaistuksella rangaistava jo alkuperäisen sotaväen rikoslain mukaan. Kaksi miestä tuomittiin pelkästään 70 §:n mukaisesta viettelystä, mutta toisessa tapauksessa viitattiin myös pelkuruudesta aiheutuneeseen erittäin haitalliseen seuraukseen, ja

[96] Vastaavat SYO:n juttunumerot vuodelta 1944: 1352 (päätös 1325), 1366 (päätös 1280), 1428 (päätös 1347), 1481 (päätös 1348), 1515 (päätös 1460), SA.

[97] Kyseessä oli siis kaksinkertainen kuolemanrangaistus. – Rikosnimikkeet ovat kenttäoikeuksien tuomioiden mukaiset, joissain tapauksissa ne muuttuivat sotaylioikeudessa.

pykälinä olivat sekä 70 että pelkuruutta käsittelevä 71 §. Loput kolme tuomittiin kuolemanrangaistukseen pelkuruudesta, josta oli erittäin haitallinen seuraus sotatoimille. Näitä harvinaisempia kuolemantuomioon johtaneita rikoksia on syytä selvittää hieman tarkemmin.

Sotaväen rikoslain 70 § koski sitä, joka "taistelussa pelkuruudesta lähtee pakoon ja samalla sanoin tai merkein viettelee toista pakenemaan". Jarl Renwall huomautti riittävän, että tekijän lisäksi yksikin, olipa arvossa ylempi tai alempi, lähtee pakoon. Ei liene myöskään tarpeellista, että viettely sanoin tai merkein on nimenomaista. Renwall arveli, että myös epäsuora viettely, kuten tilanteen kuvaaminen epätoivoiseksi, täyttää tunnusmerkistön.[98]

Yhdessä tapauksessa syytetty (sotamies) kiisti vietelleensä korpraalin mukaansa, vaikka myönsikin paenneensa yhdessä tämän kanssa. Korpraalia ei kuultu oikeudessa, joskin esitutkinnassa häntä oli kuultu. Kuulustelun mukaan syytetty sotamies oli ehdottanut lähtöä. Lisäksi päätöksessä ikään kuin varmuuden vuoksi todettiin pelkuruudesta olleen erittäin haitallinen seuraus sotatoimille. Tästä ei kuitenkaan ollut mitään selvitystä, jollei sitten korpraalin pakeneminen ollut tämä haitallinen seuraus. Juttua ei siis käsitelty kovin tarkkaan; kyseessä olikin pikaoikeuden tuomio.[99]

Toisessakin 7. divisioonan jutussa yhdistyivät pelkuruus, johon liittyi viettely pakenemaan, ja haitallinen seuraus. Syytetty kiisti kuulustelussa yllyttäneensä ketään, hän ei ollut huutanut muuta kuin ehkä: "Hei, minä tulen mukaan." Hän kielsi myöskään antaneensa merkkejä, mutta oli ehkä hyttysiä tappaessaan tai kypärää korjatessaan heilauttanut kättään. Toinen sotilas kertoi epäillyn houkutelleen häntä jatkamaan pakoa, minkä epäilty kiisti. Esimiehen lausunnon mukaan epäilty sai esimerkillään aikaan komppaniassa pelkuruusepidemian. Oikeudessa karkurikumppani väittikin, ettei syytetty ollut erityisemmin yllyttänyt häntä, ja syytetty kiisti antaneensa mitään esimerkkiä. Syyttäjä piti syytettyä moraalisena yllyttäjänä, sillä "syytetyn tapainen helsinkiläinen viinuri" saa maalaispoikien parissa asiat menemään mielensä mukaan. Kuolemantuomio tuomittiin toisten viettelemisestä esimerkillään pakenemaan, mistä oli erittäin haitallinen seuraus, koska useita muitakin oli paennut. Sotaylioikeus katsoi ilmeisesti viettelyn jääneen näyttämättä, mutta tuomitsi kuritushuonerangaistuksen sotapelkuruudesta, josta on ollut erittäin haitallinen seuraus.[100]

Myös kaksi kuolemantuomiota erittäin haitallisen seurauksen nojalla an-

---

[98] Renwall 1920, 348.

[99] Sotatoimiyhtymä 3820:n (7.D) pikaoikeus 29.7.1944, § 2 (Hurin), T 19006, SA.

[100] SYO 1944 n:o 1558 (päätös 13.9.1944 n:o 1518, Salonleivo), SA.

nettiin 7. divisioonassa, joten sen rangaistuskäytäntöä voidaan pitää suhteellisen ankarana. Toisessa tapauksessa erittäin haitalliseksi seuraukseksi katsottiin se, että syytetyn pakeneminen oli aiheuttanut paniikkimielialaa joukoissa. Tutkinnassa jäi epäselväksi, oliko epäilty levittänyt paniikkimielialaa, sillä asiasta oli "vaikea saada tarkkaa selkoa". Ketään todistajia ei kuulusteltu esitutkinnassa eikä oikeudenkäynnissä. Kuten arvata saattaa, kyseessä oli pikaoikeustuomio. Erittäin haitallisen seurauksen lisäksi päätöksessä kyllä viitattiin siihenkin, että syytetty oli kerran aikaisemminkin karannut, joten myös uusiminen oli kuolemanrangaistuksen oikeuttava tekijä.[101]

Toisessa saman divisioonan pikaoikeustapauksessa erittäin haitallisena seurauksena pidettiin sitä, että pataljoonan joukkosidontapaikan lääkärin, sotilasvirkamies Urpo Viinikan paettua pelkuruudesta pataljoona jäi useiksi vuorokausiksi ilman lääkäriä tilanteessa, jolloin haavoittumisia oli sattunut runsaasti.[102] Sodan jälkeen sotaylioikeuden sotaviskaali syytti pataljoonan komentajana toiminutta majuria siitä, että tämä oli antanut huomattavasti liioitellun lausunnon Viinikan pakenemisen aiheuttamasta vahingosta. Viinikan seuraajaksi määrätty lääkäri arveli, että kun muiden pataljoonien joukkosidontapaikat olivat olleet lähellä, Viinikan pakenemisesta ei ollut haittaa oman pataljoonan haavoittuneiden hoidolle. Oikeudessa kuullut todistajat kuitenkin kertoivat vakuuttavan tuntuisesti lääkärin puuttumisen aiheuttamasta välittömästä haitasta, kun joukkosidontapaikkaa ei voitu siirtää lähemmäksi etulinjaa. Lisäksi lääkärin pakenemisen aiheuttama vaikutus mielialaan oli ollut hyvin epäedullinen. Sotaylioikeus katsoi, ettei majurin lausunto lääkärin pakenemisen vaikutuksista sotatoimille ollut liioiteltu. Sotaviskaali ei valituksessaan korkeimmalle oikeudelle enää jatkanut tältä osin juttua, joten ilmeisesti hän katsoi menestymisen mahdollisuudet tässä suhteessa huonoiksi.[103]

Kaikkein vähäisimmällä selvityksellä vahingosta tuomittiin välittömästi täytäntöönpantu kuolemanrangaistus 3. divisioonassa. Hevosmiehenä toiminut korpraali oli saanut 14. heinäkuuta 1944 määräyksen lähteä linjaan ilmoittautumaan komppanianpäällikölle. Heti määräyksen saatuaan hän päätti yhteistuumin erään sotamiehen kanssa karata rintamapalvelusta. Miehet ilmoittautuivat sotapoliisille 17. heinäkuuta. Kuulustelussa korpraali kieltäytyi etulinjapalvelusta, mutta sanoi olevansa valmis palvelemaan kyllä taaempana. Komppanianpäällikkö antoi korpraalista erittäin huonon lausunnon ja katsoi, että tämä oli suorittanut karkaamisensa "varmasti täysin harkiten ja houkutellut myös stm. Louhen mu-

[101] Sotatoimiyhtymä 3820:n (7.D) pikaoikeus 13.7.1944, § 1 (Puukka), T 19006, SA.
[102] Sotatoimiyhtymä 3820:n (7.D) pikaoikeus 25.8.1944, § 4, T 19006, SA.
[103] KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

kaansa". Oikeudessa syyttäjä vaati korpraalille kuolemanrangaistusta, koska tämä "ilmeisesti" oli yllyttänyt sotamiestä karkaamiseen, josta menettelystä "vallinneissa olosuhteissa on katsottava olleen erittäin haitallinen seuraus sotatoimille". Tuomioistuimenkin mielestä korpraali oli aloitteentekijä ja teosta "on katsottava" olleen sotatoimille erittäin haitallinen seuraus. Korpraali tuomittiin kuolemaan 71 §:n nojalla, ei pakoon viettelemistä koskevan 70 §:n perusteella. Erittäin haitallinen seuraus olisi siis pitänyt näyttää toteen, mutta siitä ei ole mitään selvitystä. Ilmeisesti sotamiehen pakenemista korpraalin mukana pidettiin erittäin haitallisena seurauksena, mutta selvää näyttöä pakojen yhteydestäkään ei ollut: sotamiehen mukaan korpraali ei "suorastaan" ollut kehottanut häntä lähtemään mukaansa, vaan hän oli omasta halustaan liittynyt mukaan. Ilmeisesti komppanian päällikön lausunto miesten ominaisuuksista ja korkeampi sotilasarvo olivat kohtalokkaita korpraalille, joka ei ollut edes aikaisemmin karannut.[104]

8.3 SOTAVANGIN RIKOKSET

Sotavanki voitiin tuomita SRL:n 64 §:n mukaan kuolemaan, jos hän "tekee teon saattaakseen valtakunnan tai liittovallan joukkoja vaaraan taikka auttaakseen tai suosiakseen vihollista". Pelkkä sotavangin karkaaminen ei siis ollut rikosoikeudellisesti rangaistavaa. Käytännössä SRL:n 64 §:n mukaisesta rikoksesta kuitenkin tuomittiin tapauksissa, joissa kysymys ei ollut juuri muusta kuin karkaamisesta. Sotavankikarkurit Aleksander Belov ja Konstantin Zaitsev tuomittiin kuolemaan SRL:n 64 §:n mukaisesta teosta; syytteen mukaan karkurit olivat lähteneet matkaan vihollisen puolelle "auttaakseen ja suosiakseen vihollista ilmoittamalla sille mm. Suomen sotavoimia koskevat tietonsa ja havaintonsa ja astumalla jälleen puna-armeijan palvelukseen". Kenttäoikeuden päätöksen mukaan miehillä "ilmeisesti oli tarkoitus palata vihollisen armeijaan suosiakseen vihollista".[105] Vakuuttavaa näyttöä syyttäjän väittämistä seikoista ei nähdäkseni kuitenkaan esitetty.

Yleensä päätöksissä, varsinkin sotaylioikeuden antamissa, kuitenkin edellytettiin jotain konkreettisia toimia, joilla oli saatettu Suomen joukkoja vaaraan tai suosittu vihollista. Kenttäoikeus katsoi kahden sotavankikarkurin, Vasili Karpushinin ja Sergei Fominin ampuneen karkumatkallaan tapaamaansa rautatieläistä kohti. Päätöksen mukaan teko osoitti, että heillä oli tarkoitus käyttää aseitaan ainakin puolustukseen ja näin ollen saattaa valtakunnan

[104] 5000:n (3.D) KeO 17.8.1944, § 198 (Seppänen, Louhi), SA.
[105] VII AKE:n KeO 29.5.1942, § 132, SA.

joukkoja vaaraan. Kenttäoikeus tuomitsi miehet SRL:n 64 §:n nojalla kuolemaan ja SYO vahvisti tuomion.[106] Samoin tuomittiin kenttäoikeudessa SRL:n 64 §:n perusteella sotavankikarkuri, joka muun muassa liittäytyi pakomatkallaan yhteen suomalaiseen sotilaspukuun puetun vihollisen vakoojan kanssa.[107] Kolme sotavankikarkuria tuomittiin saman lainkohdan perusteella kuolemaan, koska he olivat ryhtyneet pakomatkalla tulitaisteluun suomalaisten kanssa siten saattaen suomalaisia joukkoja vaaraan.[108]

VII armeijakunnan kenttäoikeus antoi vuonna 1942 lyhyin väliajoin kaksi ristiriitaiselta vaikuttavaa päätöstä. Heinäkuun lopulla kenttäoikeus katsoi selvitetyksi, että neljällä sotavankikarkurilla oli ehkä ollut tarkoitus pyrkiä vihollisen puolelle ja että he karkumatkallaan olivat varustautuneet metsästä löytämillään sotilaskivääreillä, niihin kuuluvilla panoksilla ja käsikranaateilla. Näyttämättä oli kenttäoikeuden mukaan kuitenkin jäänyt, että sotavankikarkurien tarkoituksena olisi ollut auttaa tai suosia vihollista tai että he olisivat varustautuneet aseilla saattaakseen valtakunnan joukkoja vaaraan. Kenttäoikeus hylkäsi syytteen, SYO vahvisti päätöksen.[109] Syyskuun alkupäivinä sama kenttäoikeus katsoi sotavankikarkuri Aleksej Berezinin pyrkineen vihollisen puolelle liittyäkseen upseerina jälleen Neuvostoliiton armeijaan ja näin ollen karanneen suosiakseen vihollista. Syytteessä mainittiin Berezinin olleen aseistautunut käsikranaatilla, kenttäoikeus ei päätöksessään maininnut käsikranaatista mitään. Sotaylioikeus oli syytetyn kannalta suopeampi. Se katsoi Berezinin tosin karanneen kenttäoikeuden mainitsemassa tarkoituksessa ja varustautuneen löytämällään käsikranaatilla. Selvittämättä oli kuitenkin jäänyt, että syytetty olisi pitänyt kranaattia hallussaan saattaakseen valtakunnan joukkoja vaaraan, eikä hän ollut karkaamisellaan syyllistynyt rangaistavaan tekoon. SYO hylkäsi syytteen ja määräsi Berezinin siirrettäväksi sotavankileiriin.[110]

Sotavankileiri 9 f:n Kairalassa olleeseen työpisteeseen hyökkäsi 22.7.1942 venäläinen ryhmä, joka päästi vangit ulos. Vangit ryöstelivät hetken leirin ruokavarastoa ja vartiotupaa sekä pyrkivät sen jälkeen pakenemaan metsään mukanaan ryöstettyjä ruokatarpeita. Pääleiriltä tullut erään suomalaisen alikersantin johtama ryhmä pääsi kuitenkin tilanteen herraksi, ja lisäksi paikalle saapui sattumalta saksalainen pataljoona. Vain kolme vankia pääsi pakenemaan. Tapahtumien jälkiselvittely oli kovaotteinen: haavoittuneita sotavan-

[106] SYO 1942 n:o 1069 (päätös 24.7.1942 n:o 835), SA.
[107] Kan.RE:n KeO 7.12.1942, § 351 (Zubkov), SA.
[108] Maa.RE:n KeO 20.11.1943, § 543 (Baranov, Kurmanov, Hlepnikov), SA.
[109] SYO 1942 n:o 1270 (päätös 1.9.1942 n:o 995, Belajev ym.), SA.
[110] SYO 1942 n:o 1454 (päätös 6.10.1942 n:o 1154), SA.

keja "lopetettiin", ryöstösaalista hallussaan pitäneitä sotavankeja ammuttiin välittömästi ja lisäksi 20 tai 25 sotavankia ehdittiin "teloittaa" viiden ryhmissä, kunnes paikalle tullut luutnantti keskeytti "teloitukset". Muonavarastolta tai muualta ruokaa ryöstäneet sotavangit tuomittiin SRL:n 64 §:n nojalla tuomioistuimessa kuolemaan.[111]

Sotavankikarkuri Kuzma Azev hyökkäsi Pansion rautatiesillalla siltavartiomiehen kimppuun puukeppiä aseenaan käyttäen. Kamppailussa vartiomies putosi sillalta rantatörmälle, mutta sai silti lopuksi Azevin taltutetuksi ja kiinni. Syyttäjä vaati rangaistusta muun muassa vartiomiehen väkivaltaisesta vas-

---

[111] SYO 1942 n:o 1514, 1515 (päätös 22.2.1943 n:o 224, Rodionov ym.), SA. – Kun sotavangit kuulusteluissa kertoivat kiinni saatujen vankien ampumisista, asiaa selviteltiin jonkin verran. (Selvittelyjen tulokset ovat SYO:n em. asiakirjoissa.) Suomalainen luutnantti kertoi kuulustelussa käskeneensä erään alikersantin viedä eloon jääneet vangit toiselle leirille ja kehottaneensa: "Hakekaa sopiva kuoppa, sillä nämä rosvot tullaan ampumaan." Luutnantti sanoi olleensa sitä mieltä, että hän tulee saamaan ylempää määräyksen heti ammuttaa loput rosvot. Saavuttuaan myöhemmin tuolle toiselle leirille luutnantti kertomansa mukaan ihmetteli kuulemiaan laukauksia. Kun selvisi, että alikersantti oli "käsittänyt väärin – – maininnan ryssien ampumisesta", luutnantti keskeytti "teloitukset". Hän myönsi, että vallinneessa tilanteessa kuka tahansa oli saattanut käsittää hänen toteamuksensa vankien ampumisesta käskyksi. Kun kysyttiin, miksei luutnantti ollut ensimmäisessä kuulustelussa maininnut mitään vankien ampumisesta, hän vetosi epäselvyyteen siitä, kuka oli käskijä, koska saksalaisten edustaja (suomalainen sotilasvirkamies) piti vankeja saksalaisille kuuluvina ja sanoi, että kaikki oli ammuttava heti. "– – toiseksi olisi erehdyksestä, missä 25 ryssää kuoli, aiheutunut pitkänaikainen paperisota." Saksalaisten käytössä ollut suomalainen sotilasvirkamies ei suostunut kertomaan tapauksesta mitään, koska oli saanut saksalaiselta esimieheltään määräyksen vastata kysymyksiin vain tämän läsnä ollessa. Alikersantti kertoi saaneensa luutnantilta käskyn ampua ryöstöön osallistuneet vangit, mutta ei enää jaksanut muistaa käskyn sanamuotoa. – Asia tuli sodan jälkeen tuomioistuinten tutkittavaksi. Eri oikeusasteet päätyivät luutnantin teon arvioinnin suhteen eri lopputuloksiin. Hänet tuomittiin kenttä- ja sotaylioikeudessa, mutta korkein oikeus hylkäsi häntä koskevan syytteen. Kenttäoikeudessa alikersantti kertoi luutnantin sanoneen: "Viekää nämä vangit Jänisvaaraan, etsikää sieltä sopiva kuoppa ja ampukaa ne rosvot." Luutnantti kertoi sanoneensa: "Viekää nyt nämä vangit Jänisvaaraan, hakekaa sopiva kuoppa, nämä rosvot tullaan ampumaan." Korkein oikeus katsoi, että vankien ampuminen oli, ainakin mitä luutnanttiin tuli, johtunut pikemmin tapaturmasta kuin tuottamuksesta, vaikka hän olikin käyttänyt alikersanttia käskiessään osittain harkitsematonta sanontaa. "Teloitusta" johtanut alikersantti tuomittiin KKO:ssa vuodeksi vankeuteen. (KKO n:o 851/435 V.D. 1946, päätös 22.1.1947 n:o 170, KA.) – Vrt. Keijzer 1978, 84, jossa hän käsittelee tarkoituksellisen epäselviä määräyksiä. "A superior may also find such a trick expedient in dangerous circumstances, e.g. an order to 'take care of the prisoners' could be meant to save them, but also to kill them. It would leave the issuer of the order the possibility of escaping liability for the killing of prisoners by saying that, of course, the order had not been meant that way."

tustamisesta ja murhayrityksestä, joista tuomittiinkin kenttäoikeudessa 9 vuoden kuritushuonerangaistus. Päätös alistettiin SYO:lle. Sille jättämässään kirjeessä syyttäjä katsoi Azevin teon olevan suunnattu maan koko puolustusvoimia vastaan, vaikka rikoksen välittömänä kohteena olikin yksityinen vartiomies. Syyttäjä katsoi, että tapaukseen olisi sovellettava SRL:n 64 §:ää, joskin totesi, ettei ollut kenttäoikeudessa tuohon säännökseen vedonnut. SYO katsoi Azevin yrittäneen surmata vartiomiehen tämän ollessa turvaamassa valtakunnan puolustukselle tärkeätä rautatieliikennettä tietoisena siitä, että rautatiesilta olisi yrityksen onnistuessa ainakin joksikin aikaa jäänyt turvaamatta. SYO tuomitsi Azevin kuolemaan yksin teoin tehdyistä murhayrityksestä ja sotavankina suoritetusta, valtakunnan joukkojen saattamista vaaraan tarkoittavasta teosta.[112]

Sotaväen rikoslain 65 § mahdollisti kuolemanrangaistuksen tuomitsemisen, kun sotavanki rikkoen antamansa kunniasanan pakenee vankeudesta tai ennen sodan päättymistä rikkoo niitä ehtoja, joilla hänet on siitä vapautettu. Tällaisia kunniasanasitoumuksia otettiin ainakin keväällä 1942 VI armeijakunnassa, jossa oli toimenpidettä ennen käyty neuvottelu sotavankien karkaamisen estämisestä. Karkaamisen tapahduttua ja karkurin jouduttua kiinni kenttäoikeudessa oli sitten esitetty ote luettelosta, jossa syytetty sotavanki oli kunniasanaansa vastaan luvannut olla karkaamatta ja ilmoittanut olevansa tietoinen, että karattuaan hän voi tulla tuomituksi jopa kuolemanrangaistukseen.[113] Syyskuussa 1942 ylipäällikkö kielsi ottamasta sotavangeilta SRL:n 65 §:n tarkoittamaa kunniasanaa.[114] Kaikkiaan kunniasanan ottaminen lienee ollut käskyä ennenkin harvinaista päätellen sotatuomari Paavo Alkion päiväkirjamerkinnästä lokakuulta 1942: "Sellaisiakin [kunniasanoja] on otettu. Candolin soitti hiljattain ja kertoi, että hänen firmassaan on otettu vangeilta kunniasanoja ja, näiden karattua, pantu ne syytteeseen ja vaadittu kuolemantuomiota."[115]

[112] SYO 1942 n:o 165 (päätös 6.3.1942 n:o 232), SA. Samalla SYO hylkäsi syytteen karkaamisesta sotavankileirin työmaalta, koska sotavanki ei voi syyllistyä yleisen rikoslain mukaiseen karkaamisrikokseen eikä SRL:ssa mainittuun vartioituna olevan henkilön luvattomaan poistumiseen. – Syyttäjä pyysi jutun palauttamista kenttäoikeuteen, jos SYO katsoisi hänen kirjelmänsä sisältävän sellaisen syytteen muutoksen, jota ei enää voitaisi ottaa huomioon. "Olisi muodollisesti oikeampi menettely, mutta turha mutka", on joku kirjoittanut syyttäjän kirjelmän reunaan. SYO ratkaisikin suoraan jutun.

[113] Sotavankileirien tutkimuskeskus, tutkimustoimisto. Ilm.pvk. n:o 183/1126. Tutkintapöytäkirja (lyhennysote), s. 3–4 (Olavi Korte) ja 30–31 (Erkki von Hellens), KKO n:o 178/89 V.D. 1947, KA.

[114] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 721/Järj.4/sal./6.9.1942, T 2870/3, SA.

[115] Alkio XVI, 4.10.1942.

Säännöksen perusteella ehdittiin tuomita neljä kuolemanrangaistusta. Kuolemantuomioon johtaneet rikokset oli tehty 18.2.1942, 10.8.1942 (kaksi vankia) ja 2.9.1942. Tuomiot annettiin 19.2.1942 (17.D), 25.8.1942 (VI AK), 3.9.1942 (VI AK) ja 8.9.1942 (VI AK). Kaikki pantiin heti täytäntöön. Asiakirjoista ei selviä, oliko syyskuun 6. päivänä annetulla kunniasanan ottamisen kiellolla yhteyttä näihin tuomioihin. Säännöksen tulkintakäytäntökin jää hämäräksi, sillä kaikkien neljän jutun asiakirjat on hävitetty.

Muiden SRL:n säännösten kuin 64 ja 65 §:n soveltuminen sotavankeihin oli tulkinnanvaraista, kuten edellä luvussa 4.2.6 todettiin. Ainakin kapinasäännös soveltui SYO:n erään päätöksen mukaan sotavankiinkin.[116]

8.4 HENKIRIKOKSET

Henkirikostapauksissa aiheuttivat tulkintavaikeuksia varsinkin ne tilanteet, joissa muustakin rikoksesta kuolemaan tuomittava oli syyllistynyt henkirikokseen. Yleensä neuvostoliittolaisia vakoilijoita ei syytetty heidän ennen kiinnijäämistään tekemistään rikoksista. Syynä tähän voivat osaltaan olla vaikeudet näiden tekojen selvittämisessä, ja kun tiedossa oli todennäköinen kuolemantuomio vakoilusta, ei muita rikoksia tutkittu tarkemmin. Vakoilijan pidätystilanteissa käyttämä väkivalta olisi saattanut olla helpommin selvitettävissä. Tällaista väkivaltaa ei kuitenkaan missään tutkimassani oikeusjutussa tutkittu rikoksena taikka siitä syytetty tai tuomittu, joten vakoilijalla ilmeisesti katsottiin olevan oikeus vastustaa kiinniottamistaan. Yhdessä tapauksessa kiinniotettu vakoilija ampui häntä esikuntaan saatettaessa saattajaansa ja pakeni, mutta joutui uudelleen kiinni. Kysymys ei siis enää ollut pidätystilanteesta. Vakoilun lisäksi mies tuomittiin murhayrityksestä.[117]

Myös pidätystilannetta ennen käytetty väkivalta suomalaisia kohtaan jäi yleensä syytettä vaille.[118] Yhdessä tapauksessa neuvostoliittolaiskaksikkoa

---

[116] SYO 1943 n:o 1768 (päätös 15.11.1943 n:o 1455, Shilov), SA. Tapausta tarkastellaan lähemmin näyttöä koskevassa luvussa 10.2.5.

[117] 15.D:n KeO 22.10.1942, § 224 (Karhu), SA. – Sen sijaan vain vakoilusyytteen sai mies, joka ensin kyllä antoi suomalaiselle sotilaalle pistoolinsa, mutta muuttikin heti mielensä, hyökkäsi sotilaan kimppuun ja sai tämän ajettua pakosalle. Syytekirjelmään sisältyi ensin myös pahoinpitelysyyte, mutta tämä oli vedetty yli lopullisesta kirjelmästä. Pohjois-Kymenlaakson skp:n KeO 27.8.1941, § 32 (Luukkonen), SA. Ehkä tässä tapauksessa voi sanoa olleen kysymys pidätystilanteesta.

[118] SYO 1942 n:o 1619 (päätös 23.11.1942 n:o 1368, Timonen, Meronen), SA. Vakoilutehtäviin lähetetyt miehet ampuivat suomalaista siviiliä kohti. Heidät tuomittiin vain vakoilusta. – 11.D:n KeO 19.11.1942, § 166 (Timofejev), SA. Neuvostoliittolaiskaksikko ampui suomalaisen sotilaan. Toinen miehistä tuli kiinni jäätyään suomalaisten ampu-

syytettiin vakoilusta ja suomalaisen siviilin murhasta. Heitä ei tuomittu erikseen murhasta. Murha kyllä mainittiin kenttäoikeuden päätöksessä, joten ilmeisesti se katsottiin näytetyksi. Tässä tapauksessa näyttöä kyllä voi pitää epäselvänä, sillä vakoilijat väittivät sittemmin kuolleen toverinsa olleen suomalaisen ampuja. Kun kuolemanrangaistus tuomittiin muutenkin, kenttäoikeus saattoi jättää murha-asian puolinaisten toteamusten varaan.[119] Eräät vakoilijat kertoivat kuulusteluissa surmanneensa vakoilijatoverinsa. Muuta näyttöä tällaisista surmista ei ollut kuin syytettyjen omat kertomukset, esimerkiksi surmatuksi väitetyn ruumista ei ollut etsitty tai ainakaan löydetty. Käytäntö vaihteli: kolmessa tapauksessa tällaisesta surmasta ei syytetty, yhdessä tapauksessa syytetyt tuomittiin kertomuksensa perusteella vakoilusta saadun kuolemantuomion lisäksi kuolemanrangaistukseen murhasta.[120] Kolminkertaisen kuolemanrangaistuksen – vakoilusta ja kahdesta murhasta – sai mies, joka anasti itäkarjalaisen vanhuksen ja emännän oleskeluluvat ja sen jälkeen surmasi nämä puukolla. Vakoilijaryhmän kaksi muuta jäsentä, jotka eivät ottaneet surmaamiseen osaa, saivat vakoilusta elinkautiset kuritushuonerangais-

maksi. Eloon jääneen osuutta ampumiseen ei selvitetty, vaan hänet tuomittiin ainoastaan vakoilusta. – Itä-Karjalan sotilashallinnon II KeO 20.1.1944, § 23 (Kaipainen), SA. Vakoilutehtäväänsä suorittaessaan suomalaiskersantin ampunutta miestä ei syytetty erikseen tästä teosta; päätöksessä vakoilun teonkuvauksessa ampuminen kyllä mainitaan. – Suur-Saimaan skp:n KeO 3.2.1944, § 20 (Raikkerus), SA. Tapaamaansa suomalaissotilasta ampumalla haavoittanut mies tuomittiin vain vakoilusta; ennen oikeudenkäyntiä hän oli kokonaan syyttämättä jätettyine tovereineen suomalaisten käytössä päämajan valvonta-osastossa. – VI AKE:n KeO 26.6.1944, § 247 (Pekin). SA. Kahta miestä kohti, kertomansa mukaan pelotellakseen, ampunut mies tuomittiin pelkästään vakoilusta.

[119] Suur-Saimaan skp:n KeO 8.7.1941, § 1 (Krasnoumoff, Liboff), SA.

[120] 8.D:n KeO 28.7.1941, § 37 (Klonskij, Komaroff), SA. Syytetyt tuomittiin vakoilun ohella murhasta. Yrittäessään takaisin neuvostoliittolaisten puolelle he kertomansa mukaan surmasivat väsyneen ja matkaa hidastaneen toverinsa. – Viipurin sot.hall.piirin KeO 13.1.1942, § 8 (Trushtshkin), SA. Viisihenkisen vakoilijaryhmän yhden jäsenen ampuivat hänen toverinsa, koska hän oli katkaissut jalkansa laskuvarjohypyssä. Kolme kuoli pidätyksen yhteydessä. Ainoaa eloon jäänyttä syytettiin vain vakoilusta, eikä hänen osuuttaan toverinsa ampumiseen selvitetty. – Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 12.6.1942, § 113 (Pelander), SA. Syytetty kertoi aikaisemmalla vakoilumatkallaan ampuneensa toverinsa. Suomalaiset etsiskelivät lentokoneesta käsin toverin ruumista, mutta sitä ei enää löytynyt. Syyte ja tuomio koski vain vakoilua. Jos ruumis olisi löytynyt, olisi Pelanderia ilmeisesti voitu syyttää surmaamisesta, vaikka hän oli välillä ollut omien joukkojensa parissa. Vakoilijan koskemattomuus omiin joukkoihin palaamisen jälkeen ei ulotu muihin tekoihin kuin vakoiluun, joihin hän on syyllistynyt ennen palaamistaan omiin asevoimiinsa (J. Parkkari 1991, 364). – IV AKE:n KeO 24.5.1944, § 237 (Airikainen), SA. Syytetty kertoi ampuneensa yhden partiotoverinsa. Tästä häntä ei syytetty eikä tuomittu.

tukset. Näiden kahden lievempään tuomitsemiseen itse vakoilusta näyttää kyllä olleen perusteita, mutta ilmeisesti myös pidättäytyminen murhista on laskettu heille eduksi.[121]

Kuolemanrangaistukseen johtaneiden henkirikosten joukossa ei ole tapauksia, joissa sotavangiksi joutunutta neuvostoliittolaista olisi syytetty hänen ennen kiinni joutumistaan tekemistään teoista, kuten henkirikoksista. Sen vuoksi aineistosta ei saa apua sen arvioimiseksi, miten sotilaspukuisen sotilaan tekemään siviilin surmaamiseen olisi suhtauduttu. Sotavankiaikana tehdyistä henkirikoksista vankeja kyllä rangaistiin.

Edellä selostetuissa tapauksissa henkirikoksesta syyttämättä jättäminen tai sellaisesta syyttäminen ja tuomitseminen ei käytännössä vaikuttanut tuomioon. Enemmän merkitystä henkirikoksella sen sijaan oli silloin, kun viranomaiset pohtivat, onko erillinen oikeudenkäynti siitä tarpeen. Tällaisia tapauksia oli muutamia.

Suomalainen Martti Koivistoinen oli keskeisiä henkilöitä Helsingin ja Uudenmaan sabotaasi- ja metsäkaartitoiminnassa. Häntä yritettiin pidättää tammikuussa 1942. Koivistoinen sai ammutuksi valtiollisen poliisin etsivä Nils Håkanssonia ja pakeni, mutta joutui pian kiinni. Pakomatkalla hän haavoitti ampumalla erästä poliisimiestä. Ampumistapaukset käsiteltiin siviilituomioistuimessa.[122] Koivistoisen maanpetoksellista toimintaa koskevat kuulustelupöytäkirjat valmistuivat helmikuussa 1942, ja ne lähetettiin Valposta Etelä-Uudenmaan suojeluskuntapiiriin. Tuolloin Koivistoinen oli jo Helsingin raastuvanoikeudessa syytteessä murhayrityksistä.[123]

Valpossa alkoi huolestunut odotus, kun maanpetosjuttua ei otettu tuomioistuimen käsittelyyn. Lopulta Valpossa katsottiin parhaaksi kääntyä Etelä-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden puheenjohtajan B. C. Carlsonin puoleen. Toimistopäällikkö Aarne Rinne kyseli tältä 10.6.1942, miksei Koivistoisen juttu ollut vielä tullut esille. Carlson ilmoitti, että hän haluaa ensin odottaa raastuvanoikeudessa vireillä olevan tappojutun päätöstä. (Se taas oli viivästynyt, koska riippui Håkanssonin terveydentilan kehittymisestä.) Rinne kertoi asian viipymisen herättävän kiusallista huomiota; muun muassa päämaja oli kerran kuussa kysellyt asiaa. Lisäksi Rinne pel-

[121] VII AKE:n KeO 23.10.1942, § 236 (Matikka ym.), SA.

[122] Turun seudun sabotaasi- ja metsäkaartilaisaktivisti Väinö Ketonen sen sijaan tuomittiin sekä sotapetoksellisesta toiminnastaan että poliisimiesten haavoittamisista sotilastuomioistuimissa. Tämä johtui siitä, että toisin kuin Koivistoinen, Ketonen oli sotilas ja siten hänen kaikki rikoksensa oli käsiteltävä sotilastuomioistuimissa. SYO 1943 n:o 1163–1167 (päätös 9.10.1943 n:o 1194), SA; Rislakki 1986, 125.

[123] SYO 1942 n:o 1623 (päätös 8.12.1942 n:o 1438), SA; Rislakki 1986, 36–37.

käsi sodan ehtivän loppua, ennen kuin Koivistoinen saa tuomionsa, eikä silloin enää kuolemanrangaistuksia pantaisi täytäntöön. "Carlsson sanoi, ettei ole varma tuleeko kuolemantuomio. – Huomautin, ettei se tietenkään varma ole, mutta sellaista odotamme." Carlsonin mielestä juttu oli edelleen avoinna kenttäoikeudessa. Myöhemmin samana päivänä Carlsonille soitti Valpon päällikkö Arno Anthoni, ja nyt Carlson lupasi "fundera på saken".[124]

Carlsonin mieli saatiin siis muutetuksi, ja maanpetosjutun käsittely alkoi 25.6.1942. Koivistoinen tuomittiin kuolemaan niin kenttä- kuin sotaylioikeudessakin, ja armonanomuksen hylkäämisen jälkeen hänet teloitettiin helmikuussa 1943. Helsingin raastuvanoikeus antoi seuraavassa toukokuussa päätöksensä Koivistoista vastaan murhayrityksestä (ynnä muusta) nostetussa jutussa. Teloitetun Koivistoisen osalta juttu raukesi. Etsivä Håkansson oli kuollut vammoihinsa maaliskuussa 1943, toista vuotta sen jälkeen kun Koivistoinen oli ampunut häntä.[125]

1930-luvulla Suomesta Neuvostoliittoon loikannut, mutta Suomen kansalaisuuden säilyttänyt Heikki Lampinen jäi jatkosodan alussa kiinni vihollisen vakoilijana. Hänet tuomittiin maanpetoksesta kuolemaan.[126] Kun Lampinen oli tehnyt armonanomuksen, Valpossa pohdittiin, että Lampista tulisi syyttää myös vuonna 1932 tapahtuneista valtiopetoksen valmistelusta ja avunannosta murhaan. "Onko nyt pantava oikeudenkäynti vireille näissä kahdessa jutussa, joista varsinkin murhajutun selvittely monimutkainen ja aikaa viepä", ihmetteli Valpon toimistopäällikkö Rinne. Apulaispäällikkö Ville Pankon mukaan asiasta oli tiedotettava korkeimman oikeuden esittelijälle "huomioonotettavaksi armonanomuksesta päätettäessä".[127] Ilmeisesti Valpossa siis katsottiin riittäväksi, että vanhat rikokset otettaisiin raskauttavina huomioon, kun korkein oikeus mietti lausuntoaan Lampisen armonanomuksesta. Asiaan tuntuu vaikuttaneen tässäkin tapauksessa jatkosodan alkuvaiheille tyypillinen sodan pikaisen päättymisen odottelu: Valpon Joensuun alaosastossa arveltiin syyskuussa 1941, että armonanomuksensa vuoksi Lampinen saanee säilyttää henkensä, "kun asia tullee viipymään kierrellessään yli sota-ajan, vaikkei armahdusta tulisikaan, ja jäänee tämän takia täytäntöönpanematta."[128]

---

[124] Rinteen muistiinpano: "B. Etkö soittaisi raatimies Carlssonille..." EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, KA.

[125] Gunnar Seeven ilmoitus 7.5.1943, EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, eri asiakirjat, hmp H 13276 Nils Håkansson, KA.

[126] SYO 1941 n:o 287 (päätös 20.8.1941 n:o 337), SA.

[127] Rinteen päiväämätön muistiinpano "Lampinen, Heikki Viljam...", EK-Valpo, hmp 3870 Heikki Lampinen, KA.

[128] Ote Joensuun osaston tilannekatsauksesta n:o 9/syyskuu 1941, EK-Valpo, hmp

Neuvostoliiton lähettämä virolainen desantti Meinard Kirs tuomittiin kuolemaan niin kenttä- kuin sotaylioikeudessakin, ja hänen armonanomuksensa hylättiin 30.1.1942.[129] Kun tieto hylkäyspäätöksestä oli saapunut Kirsille, tämä surmasi puukolla 9.2.1942 säilytyspaikkansa Turun lääninvankilan pastori Johannes Kunilan. Kirs teeskenteli uskonnollista kääntymystä ja pääsi tällä tekosyyllä kahden kesken pastorin kanssa. Hänen arveltiin suunnitelleen vankilasta pakenemista pukeutuneena pastori Kunilan päällysvaatteisiin. Kunila ehti kuitenkin ennen kuolemaansa huutaa apua, ja Kirs jäi kiinni.[130]

Kunilan murha herätti Turussa suurta närkästystä, "melkeinpä kansanliikkeen". Suuttumuksen sanottiin kohdistuneen ei niinkään Kirsiin, vaan viranomaisiin, joiden syytä teloituksen näin pitkä lykkääntyminen oli ollut. Tiedettiin nimittäin, että Kirs oli tuomittu kuolemaan jo edellisen vuoden elokuussa.[131]

Turunmaan suojeluskuntapiirin esikunta tiedusteli 10.2.1942 oikeusministeriöltä, voidaanko Kirsin kuolemanrangaistus panna täytäntöön ennen kuin hänet on tuomittu uudesta rikoksestaan, "edellyttäen, että asianomistajat eivät vaadi asian käsittelyä oikeudessa".[132] Oikeusministeriö ilmoitti, että tuomio on viipymättä pantava täytäntöön.[133] Kirs teloitettiin 14.2.1942.[134]

3870 Heikki Lampinen. KA. – Korkeimman oikeuden lausunto Lampisen armonanomuksesta oli kielteinen, ja armonanomus hylättiin 14.11.1941. A.D. 3975/802/1941, OM, Ec 22, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 14.11.1941, OM, Ca 42, KA.

[129] SYO 1941 n:o 325 (päätös 17.9.1941 n:o 367), SA; oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 30.1.1942, OM, Ca 43, KA.

[130] Turun lääninvankilan toimintakertomus vuodelta 1942, OM, Vaho, Eia 4, KA; Rantanen 1958, 123–125; Nuorteva 1987, 173–175; Kettunen 1990. – Kunila oli kuolemanrangaistuksen vastustaja ja koetti henkilökohtaisesti vaikuttaa kuolemaantuomittujen desanttien teloitusten estämiseksi. On myös tietoja hänen maltillisesta toiminnastaan vuonna 1918, jolloin hän toimi sotilaspappina Suomenlinnassa ja joutui siinä tehtävää valmistamaan kuolemaantuomittuja kuolemaan. Johannes Kunilan kaksi kirjettä Tasavallan Herra Presidentti Risto Rytille 22.12.1941, A.D. 122/25/1942, OM, Ec 23, Yrjö Räisäsen kirje Tasavallan presidentille 8.9.1942, A.D. 4444/893/1942, OM, Ec 25, KA; Paavolainen 1967, 367; H. Soikkanen 1969, 310; Paavolainen 1971, 279; Kettunen 1990. Ks. Kunilasta myös Lillas 1963, 53–54.

[131] Valtion tiedoituslaitos, tarkkailuosasto. Mielialakatsaus n:o 7/14.2.1942, T 10603/10, SA. – Todellisuudessa Kirs tuomittiin kuolemaan kenttäoikeudessa heinäkuussa 1941 ja sotaylioikeudessa syyskuussa 1941. Hän teki armonanomuksen joulukuussa 1941, ja se hylättiin seuraavassa tammikuussa. – Mikko Erich (SDP) muistutti myöhemmin eduskunnassa useampaan kertaan "marttyyripappi" Kunilan murhasta. Vp. 1942, ptk. 27.2.1942, 117 ja 22.7.1942, 861.

[132] Turunmaan suojeluskuntapiirin esikunnan kirjelmä n:o 2333/218/V/10.2.1942, OM, Ed 1 a, KA.

[133] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 437/12.2.1942, OM, Df 1, KA.

[134] Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä... OM, Vaho, Hua 1, KA.

8.5 NUORET

Yleisen rikoslain 3 luvun 1 §:n mukaan rankaisematta jää teko, jos sen tekee lapsi, ennen kuin on täyttänyt 15 vuotta.[135] 3 luvun 2 §:ssä säädettiin, että jos rikoksentekijä oli 15 mutta ei 18 vuotta täyttänyt, hänelle on tuomittava rangaistukseksi, milloin rikoksesta olisi saattanut tulla kuolemanrangaistus tai kuritushuonetta elinkaudeksi, kuritushuonetta vähintään kaksi ja enintään 12 vuotta.

SRL:n 30 §:n mukaan yleisen lain säännökset perusteista, jotka poistavat rangaistavuuden tai sitä vähentävät tai enentävät, sekä yrityksestä, osallisuudesta ja uusimisesta, olivat voimassa myös sotaväen rikoslakia sovellettaessa.

Kahdeksaatoista vuotta nuorempaa ei siis saanut tuomita kuolemaan. Esimerkiksi eräs talvisodan neuvostovakoilijoista välttyi tällä perusteella kuolemanrangaistukselta. Kenttäoikeuden mukaan miehen ulkonäkö ei antanut aihetta epäillä hänen ilmoittamaansa ikää.[136] Jatkosodan alkukuukausina maahamme pudotettiin runsaasti desantteja, ja joukossa oli myös nuoria henkilöitä.[137]

---

[135] Niinpä erään vakoilusta tuomitun karjalaisen 15-vuotiaan veljen teot jätettiin rankaisematta siltä osin, kuin ne olivat tehdyt ennen kuin hän oli täyttänyt 15 vuotta. 15-vuotiaalle tuomittiin nuorena henkilönä tehdystä jatketusta sotapetoksesta 2 vuotta vankeutta. SYO 1943 n:o 281 (päätös 5.3.1943 n:o 272, Nikutjev), SA. Kovin nuori oli myös eräs 9.1.1927 syntynyt kuusamolainen talollisen poika, joka tuomittiin 22.5.1942 nuorena henkilönä tehdystä vakoilusta 10 vuodeksi kuritushuoneeseen. Rikoksen tekoajaksi merkittiin joulukuu 1941–21.4.1942. Poikaa siis rangaistiin virheellisesti jo 14-vuotiaana tehdyistä teoista. (Vrt. Björne 1977, 349.) Tuomio pantiin heti täytäntöön alistamatta sitä sotaylioikeudelle. Pohjolan skp:n KeO 22.5.1942, § 124 (Niikkanov ym.), SA. Pojan tuomio oli ankara, varsinkin kun otetaan huomioon vakoilumatkan tausta: poika ja hänen isänsä joutuivat lokakuussa 1941 venäläisen partion kaappaamiksi. Vakoilumatkalle Suomeen lähetettynä poika kyllä ilmoittautui suomalaisviranomaisille, mutta salasi aluksi kuulusteluissa toverinsa ja esimiehensä, neuvostoliittolaisen aliluutnantin. (Ote Oulun osaston tilannekatsauksesta n:o 10/lokakuu 1941, EK-Valpo, amp XXIX 27, KA; III armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 1231/X/2/sal./3.11.1941, T 19198/3, SA; Rovaniemen osaston tilannekatsaus n:o 4/huhtikuu 1942, EK-Valpo, tilannekatsauksia: Rovaniemi, Savonlinna, KA.)

[136] SYO 1940 n:o 263 (päätös 19.12.1940 n:o 635, Netti), SA.

[137] Kuritushuonerangaistuksia saaneita nuoria oli ainakin seuraavissa oikeusjutuissa: SYO 1941 n:o 325 (päätös 17.9.1941 n:o 367, Soosalu, Vikoff), 3.RPr:n KeO 26.7.1941, § 14 (Uus eli Vinogradoff), 8.D:n KeO 28.7.1941, § 37 (Golubev), 1.RPr:n KeO 18.8.1941, § 33 (Stafeikin, kenttäoikeuden pöytäkirjaan merkittiin, että 17-vuotiaaksi itsensä ilmoittanut Stafeikin näytti noin 16- tai 17-vuotiaalta), 3.RPr:n KeO 6.9.1941, § 19 (Studentsov, Gavrilov), SA. – Yllättävän lievästi kohdeltiin erästä 17-vuotiasta: kun

Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin pikaoikeudessa tuomittiin 18.7. 1941 vakoilusta kuolemaan Igor Pödermaa, joka oli syntynyt 9.4.1924 ja oli siis 17-vuotias. Pödermaa teloitettiin välittömästi. Pikaoikeus teki siis karkean virheen tuomitessaan alle 18-vuotiaan kuolemaan. Pödermaalle on merkitty sama syntymäaika myös päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelossa.[138]

Joulukuun 15. päivänä 1941 jäi kiinni viiden hengen vakoilijaseurue, joista kolme ilmoitti olevansa alaikäisiä. Kun heidän asiansa käsiteltiin kenttäoikeudessa 7.1.1942, oikeus pyrki arvioimaan nuorukaisten ikiä. Heikki Borodkin vakuutti syntyneensä vuonna 1924, vaikka hänen papereissaan olikin vuosi 1923. Tehdyn kysymyksen johdosta syytetty arveli, ettei ikä millään tavoin vaikuta tuomittavaan rangaistukseen. Oikeus arvioi silmämääräisesti Borodkinin nuoremmaksi kuin Nikolai Potapov ja Aleksander Jurkovets. Potapovilla oli 1924 syntyneen paperit, ja hän näytti oikeuden mukaan "kovin nuorelta henkilöltä". Jurkovetsilla ei ollut papereissa ikää. Oikeuden mukaan hän oli kehittyneempi kuin kaksi muuta, mutta ei voitu pitää mahdottomana, että hän olisi syntynyt vuonna 1924. Syyttäjän mielestä nuorukaiset olivat ilmeisesti 18 vuotta täyttäneitä; heidän omat ilmoituksensa ja henkilötodistukset eivät olleet luotettavia. Kenttäoikeuden päätöksen mukaan Borodkinin, Potapovin ja Jurkovetsin oli katsottava olleen rikosta tehdessään 15 mutta ei 18 vuotta täyttäneitä, ja heidät tuomittiin määräaikaisiin kuritushuonerangaistuksiin.[139]

Borodkinin ja kumppanien ryhmään sekä muihin vastaaviin tapauksiin viitaten VII armeijakunnan esikunta teki aloitteen kiireellisestä lainsäädännön muuttamisesta niin, että sotatoimialueella tavatut vihollisen lähettämät vakoojat ja tuhopartiotoimintaan syyllistyneet voitaisiin tuomita kuolemaan, vaikka he eivät olekaan täyttäneet 18 vuotta.[140] Asia eteni päämajaan, josta

---

muita samaan ryhmään kuuluneita syytettiin vakoilusta, ei syyttäjä halunnut edes syyttää häntä. Asiakirjoissa olevista merkinnöistä päätellen syyttämättä jättämisen syy oli juuri alaikäisyys. Ryhmä O:n KeO 16.2.1942, § 5 (kuolemaan tuomittuja Fokin, Iljin, Maltsov), SA.

[138] Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 18.7.1941 (Rae, Kaljukivi, A. ja I. Pödermaa, Tsernov, Rückenberg), T 19006, SA; päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo n:o 13 ajalta 1/7–15/7 1941, EK-Valpo I, amp XX A 7 a (2), KA. Samoin: Luettelo Päämajan valvontaosaston sodan 1941–44 aikana pidättämistä Neuvostoliiton kansalaisista, T 19658/B 10, SA.

[139] SYO 1942 n:o 102 (päätös 13.2.1942 n:o 135, kuolemaan tuomittu Fokin), SA.

[140] Karjalan armeijan esikunnan osasto 1:n kirjelmä n:o 2291/X/5 a/2.1.1942 ja VII armeijakunnan esikunnan osasto 5:n kirjelmä n:o 1199/Sot.hall./39/30.12.1941, T 20104/4, SA.

tehtiin oikeusministeriölle VII AKE:n toivoma lainsäädäntöaloite. Päämajan mukaan vihollinen ovelasti koettaa käyttää hyväkseen lainsäädännössämme olevia aukkoja ja puutteellisuuksia ja on lähettänyt vakoilu- ja tuhoamistehtäviin nuorehkoja miehiä ja naisia, jotka kiinni jouduttuaan ovat väittäneet olevansa 18 vuotta nuorempia. Väitettä on useimmissa tapauksissa ollut mahdoton todistaa vääräksi. Niinpä nämä mitä vaarallisimmat rikolliset olivat monesti välttyneet hyvin ansaitsemaltaan rangaistukselta, lausui päämaja. Se toivoi seuraavaa säännöstä:

> "Sen estämättä, mitä yleisen rikoslain 3 luvun 2 §:ssä on säädetty, voidaan kahdeksaatoista vuotta nuorempikin henkilö, joka ei ole Suomen kansalainen, tuomita sodan aikana kuolemanrangaistukseen rikoksesta, mistä täysi-ikäisen tekemänä on säädetty tällaisen rangaistuksen uhka."[141]

Hallituksen esityksessä toistettiin päämajan kirjelmän mukaiset perustelut ja ehdotettiin säännöstä vielä laajemmassa muodossa, siten että se olisi koskenut kaikkia. Toisaalta lisättiin maininta sotilaallisten syiden merkityksestä.

> "Sen estämättä, mitä yleisen rikoslain 3 luvun 2 §:ssä on säädetty, voidaan, milloin sotilaalliset syyt sitä vaativat, viisitoista vaan ei kahdeksaatoista vuotta täyttänyt henkilö sodan aikana tekemästään rikoksesta tuomita laissa täysi-ikäiselle siitä säädettyyn rangaistukseen."[142]

Lakivaliokunta teki momenttiin lisäyksen, jotta momentti tulisi sovelletuksi vain niihin tapauksiin, joita varten se esityksen perustelujen mukaan on tarkoitettu.[143] Uusi momentti kuului (20.3.1942/215):

> "Sen estämättä, mitä yleisen rikoslain 3 luvun 2 §:ssä on säädetty, voidaan, milloin sotilaalliset syyt sitä vaativat, viidentoista vaan ei kahdeksantoista vuotiaaksi ilmoittautunut tai arvioitu henkilö, jonka ikää ei voida virallisesti todeta, sodan aikana tekemästään rikoksesta tuomita laissa täysi-ikäiselle siitä säädettyyn rangaistukseen."

---

[141] Päämajan järjestelyosaston kirjelmät n:o 34/Järj.2/5.1.1942 ja 457/Järj.2/1.2.1942, T 20104/4, SA.

[142] HE 6/1942 vp., 3.

[143] Lakivaliokunnan mietintö 1/1942 vp. Valiokunnan varapuheenjohtaja Mikko Erich (SDP) piti uutta lainkohtaa poikkeuksena yleisestä oikeusohjeesta, mutta se on "kaikessa outoudessaan ankaran, jopa hirvittävänkin todellisuuden sanelema". Erich viittasi pastori Kunilan murhaan todistuksena tarpeesta kohdella vakoilijoita ankarasti. (Vp. 1942, ptk. 27.2.1942, 117.) Sen tekijä oli kylläkin täysi-ikäinen.

Käytännössä säännös siis tuli koskemaan vain neuvostoliittolaisia, sillä suomalaisten ikä luultavasti voitiin virallisesti todeta. Toisaalta säännös ei näytä soveltuneen silloinkaan, jos neuvostoliittolainen voitiin virallisesti todeta alle 18-vuotiaaksi. Ilmeisesti neuvostoliittolaisten tietoja ei kuitenkaan pidetty "virallisina", sillä lainmuutoksen jälkeen tuomittiin sotapetoksesta kuolemaan ja teloitettiin välittömästi 16-vuotias Vasili Ratshugin, marraskuussa 1943. Hän palveli suomalaisessa esikunnassa lähettipoikana ja hevosmiehenä ja osallistui sotavankikarkurien pakoyritykseen neuvostoliittolaisten puolelle. Karkurijoukko surmasi suomalaisen sotilaan, ja Ratshugin tuomittiin sotapetoksen lisäksi avunannosta murhaan. Tieto hänen syntymäajastaan perustui vain hänen itsensä kertomaan.[144] Muita alle 18-vuotiaita ei lainmuutoksen jälkeen teloitettu. Kun siis alle 18-vuotiaita ei lain muututtua esiinny kuolemaantuomittujen vakoilijoiden joukossa, ei näin nuoria joko enää lähetetty, taikka sitten valheelliset väitteet alaikäisyydestä loppuivat.[145]

8.6 MIELENTILALTAAN POIKKEAVAT

Rikoslain 3 luvussa oli (ja on vieläkin) seuraavia säännöksiä:

> 3 §: "Mielipuolen teko, taikka semmoisen, joka ikäheikkouden tahi muun samanlaisen syyn takia on ymmärrystään vailla, jääköön rankaisematta.
>
> Jos joku on joutunut sellaiseen satunnaiseen mielenhäiriöön, ettei hän ole tunnossaan; jääköön teko, jonka hän tässä tunnottomassa tilassa tekee, niinikään rankaisematta."
>
> 4 §: "Jos jonkun harkitaan rikosta tehdessään olleen täyttä ymmärrystä vailla, vaikkei häntä 3 §:n mukaan voida syyhyn mahdottomaksi katsoa; olkoon yleistä lajia oleva rangaistus se, mikä 2 §:ssä on säädetty.
>
> Älköön tässä tapauksessa päihtymystä taikka muuta senkaltaista mielenhäiriötä, johon rikoksentekijä on itsensä saattanut, yksinään pidettäkö syynä tällaiseen rangaistuksen vähentämiseen."

[144] Ratshugin arveli syntyneensä todennäköisesti 21.6.1927, mitä aikaa hän ei kuitenkaan varmuudella tiennyt. Maa.RE:n KeO 20.11.1943, § 543, SA.

[145] Myöskään siinä elinkautiseen tai pitkään kuritushuonerangaistukseen tuomittujen joukossa, josta olen kerännyt tietoja, ei ole lainmuutoksen jälkeen alle 18-vuotiaita. Kuitenkin monessa tapauksessa vaikutti siltä, että nuoruus vaikutti 18 vuotta täyttäneidenkin suhteen keskeisesti siihen, että tuomio oli "vain" elinkautinen. Tällaisia tapauksia olivat arvioni mukaan ainakin erään tekoaikana 19-vuotiaan suomalaismiehen ja erään tekoaikana 17–18-vuotiaan suomalaismiehen tuomiot; molemmille syyttäjä vaati kuolemanrangaistusta. (KKO n:o 624/233 V.D.1942, päätös 3.8.1942 n:o 3987; KKO n:o 135/70 V.D. 1943, päätös 7.9.1943 n:o 4039, KA.)

3 luvun 2 § koski sitä, miten nuorten henkilöiden tekemistä rikoksista oli rangaistus tuomittava. 4 §:n viittauksesta 2 §:ään seuraa, että täyttä ymmärrystä vailla olevalle rikoksentekijälle tuomittava enimmäisrangaistus oli 12 vuotta kuritushuonetta.

SRL:n 30 §:n mukaan yleisen rikoslain säännökset rangaistavaisuuden poistavista tai sitä vähentävistä perusteista ovat voimassa sotaväen rikoslakia sovellettaessa.[146]

Mielisairaslaissa (18.6.1937/286) säädettiin rikoksesta syytettyjen mielentilan tutkimisesta. Jos tuomioistuin oli määrännyt rikoksesta syytteessä olevan henkilön pidettäväksi mielisairaalassa mielentilan tutkimista varten, oli kaikki juttuun kuuluvat asiakirjat toimitettava lääkintöhallitukselle, jonka tuli tutkimisen tapahduttua antaa oikeudelle lausunto syytetyn mielentilasta (20 §:n 1 mom.). Mielentilan tutkiminen voitiin suorittaa valtion mielisairaalassa tai sellaisessa yksityisessä tai kunnallisessa mielisairaalassa, jonka lääkintöhallitus oli tähän tarkoitukseen hyväksynyt (mielisairasasetus 22.12.1937/455, 8 §:n 1 mom.).

Tilastoja Suomessa tehtyjen mielentilatutkimusten määristä on vuodesta 1916 lähtien. Aluksi tutkimusten vuosittainen määrä oli noin 30–50. Mielentilatutkimusten määrä lisääntyi vähitellen niin, että sadan tutkimuksen taso ylitettiin 1930-luvun puolivälissä. Vuosina 1938–1941 lääkintöhallituksen antamien mielentilalausuntojen määrä vaihteli 120:n molemmin puolin. Sen jälkeen lausuntojen määrä kasvoi nopeasti: vuonna 1942 141, vuonna 1943 155 ja sekä vuonna 1944 että vuonna 1945 186 lausuntoa. Kahtena seuraavana vuonna ylitettiin jo 200 lausunnon taso; sittemmin määrä laski. Jussi Pajuojan mukaan tilanne oli 1940- ja 1950-luvun vaihteeseen asti se, että tuomioistuimet eivät yleensä tehneet syyntakeisuusratkaisua toimittamatta rikoksentekijää ensin mielentilatutkimukseen.[147]

Pirjo Keisu on tutkinut mielentilalausuntoja vuosina 1925, 1930, 1935, 1940 ja 1945. Hänen mukaansa mielentilalausuntojen keskimääräinen pituus vuosina 1925, 1930 ja 1935 oli noin 15 sivua. Vuonna 1940 useassa lausunnossa todettiin tietojen olevan puutteellisia sotatilan vuoksi. Kenttäoikeuksille annetut lausunnot olivat huomattavan lyhyitä, osaksi vain 3–5 sivun pituisia. Vuoden 1945 monessa lausunnossa sairauden katsottiin alkaneen sota-

[146] SRL:n 36 §:n 2 momentissa oli vielä varmuuden vuoksi säädetty, että päihtymystä tai muuta sellaista mielenhäiriötä, johon sotilas on itsensä saattanut, ei ole palveluksessa tehtyyn rikokseen nähden pidettävä syynä rangaistuksen alentamiseen RL:n 3 luvun 4 §:n mukaan.

[147] Aromaa 1972, 45; Keisu 1987, 54; Pajuoja 1995, 75–77.

ajan vaikeiden ulkonaisten olojen seurauksena. Kenttäoikeuksille annetut lausunnot olivat edelleen suhteellisen lyhyitä, mutta muiden lausuntojen pituus oli jo keskimäärin yli 20 sivua.[148]

Sotavuosinakin mielentilatutkimuksessa olleiden henkilöiden päärikos oli useimmiten muu kuin sotilasrikos. Pelkästään sotilasrikoslainsäädännössä kriminalisoitu rikos oli vuonna 1940 päärikoksena 18 prosentilla tutkituista miehistä, vuonna 1945 9 prosentilla.[149] Päärikosten joukossa on todennäköisesti myös sotilaiden tekemiä, yleisen rikoslain mukaan rangaistavia rikoksia.[150]

Toukokuussa 1942 annetun sotasairaalakäskyn mukaan sotilashenkilöt, jotka ovat pidätettyinä tai syytteessä ja joiden mielentilasta kenttäoikeus haluaa lausunnon, lähetetään tästä lähtien tiettyjen sotasairaaloiden hermo- ja mielitautiosastoille.[151] Käskyn liitteen mukaan "oikeusmielitautiopillisen lausunnon" sotilashenkilöstä voivat pyytää oikeudet oikeuden päätöksellä, oikeuden puheenjohtaja ja virallinen syyttäjä.[152] Ilmeisesti tällaisia potilaita hoidettiin jo aikaisemmin sotasairaaloissa: ensimmäisen jatkosodan sotavuoden kokemuksia käsittelevässä kirjoituksessa on todettu, että sotasairaalan psykiatrisella osastolla oli tuona aikana tutkittu joukko sotilaskarkureita ja annettu heistä lausunnot sotilastuomioistuimille.[153]

Matti Pontevan mukaan sotatuomioistuimissa käsiteltyjen rikosten edellyttämät mielentilatutkimukset suoritettiin sotasairaaloissa, mutta siviilioikeuksien määräämiä mielentilatutkimuksia varten sotapalveluksessa olevat useimmiten vapautettiin palveluksesta ja siirrettiin siviilivankilaan tutkimuksia varten.[154] Jälkimmäistä menettelyä käytettiin joissain tapauksissa kenttäoikeuksissakin: ainakin Paavo Alkion johtamalle kenttäoikeudelle hankitut lau-

---

[148] Keisu 1987, 57–58.

[149] Keisu 1987, 60–63.

[150] Vuonna 1940 mielentilalausuntoa pyysi 26 %:ssa tapauksista muu viranomainen kuin alioikeus, hovioikeus tai korkein oikeus. Vuonna 1945 tämä muiden pyytämien lausuntojen osuus oli 17 %. Keisu lienee luokitellut kenttäoikeudet (ja SYO:n) tähän muiden viranomaisten ryhmään, eikä tuomioistuinten ryhmään. Vuosina 1925, 1930 ja 1935 "muun viranomaisen" pyytämiä mielentilalausuntoja oli nimittäin vain yksi vuodessa. (Keisu 1987, 68.)

[151] Sotasairaalakäsky n:o 37/8.5.1942, päämajan lääkintäosasto II, sotasairaalakäskyt 1941–1942, SA.

[152] Liite Sotasairaalakäskyyn n:o 37/8.5.1942, Sotasairaalain hoidettaviksi saapuneitten mielisairaitten ja sielullisesti poikkeavien käsittely, T 17856/2, SA.

[153] S. Erkkilä 1943, 1664–1665, 1672.

[154] Ponteva 1977, 70 (40).

sunnot vaikuttavat – myös pitkistä tutkimusajoista päätellen – menneen pelkästään siviiliviranomaisten kautta.[155]

Keväällä 1944 päämaja antoi kenttäoikeuksien puheenjohtajille ja virallisille syyttäjille ohjeen tavallisesta mielentilatutkimuksesta poikkeavasta menettelystä asiantuntijalausunnon hankkimiseksi. Syynä oli kirjelmän mukaan se, että mielisairaslaissa säädetty mielentilan tutkimusta koskeva menettely on hidas, eikä sitä luonteensa vuoksi voida aina muutenkaan soveltaa puolustusvoimain palveluksessa oleviin henkilöihin. Niinpä päämaja tiedotti, että mikäli kenttäoikeus pitää tarpeellisena saada muun kuin mielisairaslaissa edellytetyn asiantuntijalausunnon syytettynä olevan sotilashenkilön mielentilasta eikä katso syytetyn vangitsemista tarpeelliseksi, kenttäoikeuden syyttäjä voidaan velvoittaa pyytämään tällaista lausuntoa suoraan sotasairaalalta.[156]

Kovin usein mielentilalausuntoja ei hankittu edes kuolemanrangaistuksien yhteydessä. Kuolemanrangaistusjutuissa sotaylioikeus piti kahdesti tarpeellisena mielentilalausunnon hankkimista. Kenttäoikeus tuomitsi kuolemaan erään sotamiehen, joka oli kieltäytynyt täyttämästä esimiehen käskyä. Sotaylioikeudelle jätettyyn muistutuskirjelmään oli liitetty Niuvanniemen mielisairaalan ylilääkärin lausunto, jossa hän lyhyen tutkimuksen perusteella arveli sotamiehen olevan sekä psykopaattinen että vajaaälyinen henkilö. SYO palautti jutun kenttäoikeuteen, koska sen tutkinta oli puutteellinen.[157] Samalla kenttäoikeus velvoitettiin hankkimaan mielentilalausunto. Sotamiestä ei jatkossa tuomittu ainakaan kuolemaan.[158]

Toisessa tapauksessa eräs neuvostoliittolainen sotavanki surmasi sijoi-

---

[155] Alkio VII, 13.12.1941: "Posti toi illalla lausunnon aikoinaan heinäkuussa mielentilaansa nähden tutkittavaksi lähettämäni stm. H.:n mielentilasta. Oligofreeni, imbesilli, ymmärrystä vailla. On nyt Kuopion lääninvankilassa." – XXIII, 28.2.1944: "Alik. L. lähetettiin mielentilatutkimusta varten Viipurin lv:laan. Kaatumatautinen." 29.2.1944: "Lähetin eilistä L:a koskevat paperit Viipurin Lh:lle." XXV, 7.9.1944: "Alikers. L:n juttu. Sirkka Suominen katsoi olleen ymmärrystä vailla, lääkintöhallitus täyttä ymmärrystä vailla. Jälkimmäistä seurattiin."

[156] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 3771/Järj.2/sal./ 8.5.1944. T 17856/2. SA. – Ponteva (119 [89]) mainitsee kesän 1944 karkuruuksien yhteydessä "suppean mielentilalausunnon". Tällä tarkoitetaan varmaankin juuri suoraan sotasairaalasta hankittua lausuntoa.

[157] SRL:n 98 §:n c-kohdan mukaan kuolemanrangaistuksen tuomitseminen edellytti, että kieltäytymisestä oli koitunut tuntuvaa vauriota sotavoimalle. Selvitys tästä oli kuitenkin puutteellinen, mikä käy ilmi esimerkiksi jutun asiakirjoihin SYO:ssa tehdyistä runsaista marginaalimerkinnöistä.

[158] SYO 1941 n:o 624 (päätös 26.11.1941 n:o 624, Viljamaa), SA.

tuspaikkanaan olleen maatalon isännän kirveellä. Jo kenttäoikeusvaiheessa selvisi, että syytetty oli käyttäytynyt ennen tekoa omituisesti; hänet tuomittiin kuitenkin murhasta kuolemaan. SYO hankki sotavangista mielentilalausunnon. Sen mukaan sotavanki oli syvästi mielisairas jo teon tehdessäänkin ja siis ymmärrystä vailla. Sotavanki kuoli kuitenkin ennen sotaylioikeuden lopullista päätöstä, joten asia raukesi.[159]

Talvisodan aikaisessa tapauksessa neuvostoliittolaiset lähettivät kaksi heidän puolelleen loikannutta suomalaissotilasta vakoilutehtäviin. Toisen osalta asia lykättiin kenttäoikeudessa mielentilan selvittämistä varten ja toisen osalta asia ratkaistiin kuolemantuomiolla. Mielentilatutkimuksen tuloksesta ei ole tietoa jutun asiakirjoissa, mutta ilmeisesti tutkittu mies vapautettiin kokonaan syytteestä.[160]

Henkirikostapauksissa, joissa tuomittiin kuolemanrangaistus, mielentilalausuntoja hankittiin suhteellisesti selvästi useammin silloin, kun juttu käsiteltiin yleisissä tuomioistuimissa. 35 tällaisesta henkirikostapauksesta sotatuomioistuimissa käsiteltiin 28 ja yleisissä tuomioistuimissa 7.[161] Mielentilalausuntoja hankittiin sotatuomioistuimissa yksi (mainitussa sotavangin tapauksessa), yleisissä tuomioistuimissa kolme. Eräs nuoren naisen surmannut ja väkisinmaannut mies tuomittiin kihlakunnanoikeudessa ja hovioikeudessa kuolemaan, vaikka jo hovioikeudella oli käytettävissään lääkärinlausunto, jonka mukaan tuomittu oli vaikeasti vajaamielinen (idiootti). Korkein oikeus määräsi miehen mielentilatutkimukseen ja sen perusteella jätti hänet vajaamielisyytensä vuoksi ymmärrystä vailla olevana rankaisematta.[162] Eräästä hovioikeuden kuolemaan tuomitsemasta miehestä saatiin epävarman tuntuinen mielentilalausunto, jonka mukaan tämä oli täyttä ymmärrystä vailla. Korkein oikeus lievensi rangaistuksen elinkautiseksi; vain oikeuden vähemmis-

---

[159] SYO 1944 n:o 731 (päätös 5.10.1944 n:o 1693, Hartshenko), SA.

[160] KKO n:o 452/190 V.D. 1940 (päätös 11.11.1940 n:o 3981, Haapalahti ym.), KA; vrt. Haapalahti 1992, erit. 122–123; haast. Paavo Haapalahti 6.5.1993.

[161] Tässä eivät ole mukana tapaukset, joissa kuolemanrangaistus tuomittiin vain yleisessä alioikeudessa ja hovioikeus lievensi tuomion. Ks. edellä luku 6.3, taulukko 2.

[162] KKO n:o 158/83 V.D. 1943 (päätös 12.12.1944 n:o 1745, Kilponen), KA. Valtionsyyttäjä piti kirjelmässään korkeimmalle oikeudelle Kilposta sangen vaarallisena yhteiskunnalle, eikä ole muuta tehokasta keinoa "sellaisia pahantekijöitä vastaan nykyoloissa" kuin kuolemanrangaistus. Syyttäjä toivoikin, ettei korkein oikeus muuttaisi hovioikeuden päätöstä. – Päätös on julkaistu (KKO 1944 II 279), ilmeisesti juuri sen selventämiseksi, miten vajaamielisten suhteen oli meneteltävä. (Päätösselostuksen johdannon mukaan "syytetty, joka tehdessään hänen syykseen luetut teot oli vajaamielisenä henkilönä ollut ymmärrystä vailla, jätetty teoistaan rankaisematta ja häneen nähden oli meneteltävä kuten mielisairaslaissa oli säädetty".)

tö katsoi miehen olleen täyttä ymmärrystä vailla.[163] Toisessa vastaavassa tapauksessa saatiin mielentilalausunto, jonka mukaan kuolemaantuomittu "mahdollisesti" oli ollut täyttä ymmärrystä vailla. Korkein oikeus lievensi miehen rangaistuksen, mutta kaikki oikeuden jäsenet katsoivat hänen toimineen täydessä ymmärryksessä.[164]

Kahdessa murhajutussa, joissa surmattuja oli useita, tuomioistuin ei syytetyn pyynnöstä huolimatta pitänyt mielentilatutkimusta tarpeellisena. Kuusi henkeä surmannut vankikarkuri Toivo Koljonen pyysi turhaan sekä hovioikeudelta että korkeimmalta oikeudelta mielentilatutkimusta, jota valtionsyyttäjä vastusti. Kirjelmässään hovioikeudelle syyttäjä totesi epämääräisesti, että "sellaisissa olosuhteissa" kihlakunnanoikeus ei katsonut olevan syytä tutkia mielentilaa. Korkeimmalle oikeudelle jättämässään kirjelmässä syyttäjä edelleen vastusti mielentilatutkimusta mainiten kaikkien olevan sitä mieltä, että Koljonen ei voi olla täyttä ymmärrystä vailla. Koljonen oli syyttäjän mukaan ruumiillisesti ja henkisesti varsin kehittynyt, kooltaan harvinaisen iso ja ruumiinrakenteeltaan roteva. Kaksi korkeimman oikeuden jäsentä viidestä olisi halunnut tehtäväksi mielentilatutkimuksen.[165] Toisessakin tapauksessa, jossa surmattuja oli kolme, nimenomainen pyyntö mielentilatutkimuksesta oli tuomioistuimen mukaan aiheeton.[166]

Yhdellekään sotilaskarkuruudesta kuolemaan tuomitulle ei tehty mielentilatutkimusta. Lähes kaikki kuolemaantuomitut sotilaskarkurit vetosivat huonoihin hermoihinsa, mutta kenttä- tai pikaoikeudella ei (yhtä tapausta lukuun ottamatta) ollut käytettävissään mitään lääketieteellistä selvitystä syytetyn mielentilasta. On mahdoton sanoa, millaisia tuloksia olisi saatu, jos jonkun välittömästi kenttäoikeuden päätöksen nojalla teloitetun miehen mielentila olisi tutkittu. Kenttäoikeudet tuomitsivat kuolemaan 76 karkuria, ja heistä 30:n juttu meni sotaylioikeuden käsiteltäväksi. Kaikissa näissä tapauksissa rangaistus lieveni. Koska SYO:n linja oli näin kategorinen, ei mielentilatutkimuksiin ilmeisesti katsottu olevan käytännössä tarvetta enää sotaylioikeus-

[163] KKO n:o 162/85 V.D. 1943 (päätös 18.8.1944 n:o 1076, Jokinen), KA.

[164] KKO n:o 107/55 V.D. 1943 (päätös 31.1.1944 n:o 221, Sipilä), KA.

[165] KKO n:o 109/56 V.D. 1943 (päätös 11.8.1943 n:o 3819), KA. – Syyttäjä taisi – sota-ajan nykyistä pienemmät keskimitat huomioon ottaenkin – liioitella, sillä etsintäkuulutuksen mukaan Huittisten varavankilasta karannut Koljonen oli 181 cm pitkä ja painoi 65 kg. (Poliisisanomat 22/1943. 4, Suomi toisessa maailmansodassa, V, Kansan A.) Vrt. kuitenkin vankilapapin muistikuvaan Koljosesta: "– – hän oli komea pitkä mies, jota viimeksi olisi uskonut murhaajaksi." (Palo – Palo 1978, 201.)

[166] SYO 1944 n:o 713 (782, 783) (päätös 8.5.1944 n:o 777, Peltonen), SA. Tapaukseen liittyi Peltosen komppanian toivomus kuolemantuomiosta.

vaiheessa. Eräät niistä kuolemaantuomituista, jotka asian sotaylioikeudelle alistamisen vuoksi jäivät eloon, esittivät SYO:lle itse hankkimiaan lääkärinlausuntoja tai muuta selvitystä mielentilastaan. Osaksi kysymys vaikuttaa olleen melko vakavistakin mielenterveyden häiriöistä.[167]

Käytännöllisten vaikeuksien lisäksi mielentilatutkimusten vähäisyyteen ainakin pelkuruustapauksissa on saattanut vaikuttaa sotaväen rikoslain 36 §:n 1 momentin säännös. Sen mukaan "(j)os sotilas on rikkonut palvelusvelvollisuuttansa vastaan vaaran pelosta, älköön se vapauttako häntä siitä rangaistuksesta, jonka muuten olisi pitänyt teosta seurata". Säännös oli poikkeus siitä SRL:n 30 §:n säännöksestä, jonka mukaan yleisen lain rangaistavuutta poistavat, vähentävät tai enentävät perusteet soveltuivat myös SRL:a sovellettaessa.[168] Jarl Renwall tulkitsi säännöstä niin, että jos pelko oli niin suuri, että tekijä oli rikoslain 3 luvun 3 §:n mukaisessa tilassa (ymmärrystä vailla), ei 36 §:n säännös sovellu. Sen sijaan jos pelkuruus aiheutti rikoslain 3 luvun 4 §:n 1 momentin mukaisen tilan (täyttä ymmärrystä vailla), ei tällä voinut mainitun SRL:n säännöksen vuoksi olla lainkaan rangaistusta vähentävää vaikutusta.[169] Käytetty aineisto ei kuitenkaan osoita, oliko Renwallin tulkinta sodan aikana yleisesti hyväksytty.[170]

---

[167] SYO 1944 n:o 1352 (päätös 17.8.1944 n:o 1325, Jokinen, SA): syytetty jätti SYO:lle Niuvanniemen mielisairaalan ylilääkärin lausunnon, joka tosin oli annettu vain asiakirjojen ja yksityisten todistusten perusteella. Lääkäri katsoi tuomitulla olevan perinnöllistä taipumusta mielisairauteen ja piti tätä "ilmeisesti" psykopaattina. Lisäksi hän oli kerran mennyt pommituksessa tajuttomaksi. Lääkärintarkastus olisi aiheellinen, katsoi ylilääkäri. SYO lievensi kuolemantuomion 5 vuoden kuritushuonetuomioksi. – SYO 1944 n:o 1474 (päätös 24.8.1944 n:o 1370, Lonka, SA): syytetty toimitti SYO:lle vaimonsa ja muiden yksityishenkilöiden todistuksia saamistaan kohtauksista ja harhanäyistä. SYO lievensi kuolemantuomion 10 vuoden kuritushuonerangaistukseksi. – SYO 1944 n:o 1481 (päätös 21.8.1944 n:o 1348, Römpötti, SA): syytetty jätti SYO:lle mielitautien erikoislääkärin lausunnon, jonka mukaan syytetty ei "liene" ollut täydessä ymmärryksessä. Kuolemantuomio lieveni 8 vuodeksi kuritushuonetta. – SYO 1944 n:o 1618 (päätös 15.9.1944 n:o 1535, Olli, SA): syytetty esitti SYO:lle hermotautien erikoislääkärin lausunnon, jonka mukaan hän oli ruumiillisesti sairas ja häntä vaivasivat sekä elimellinen että toiminnallinen hermotauti ja psykogeeniset reaktiot. Kuolemanrangaistus lieveni 10 vuodeksi kuritushuonetta. – Missään mainituista tapauksista SYO ei lausunut syytetyn toimineen täyttä ymmärrystä vailla.

[168] Renwall 1920, 334–336.

[169] Renwall 1920, 341–342.

[170] Ks. kuitenkin Rautapään (1943, 91–92) esitystä, jossa hän käsitteli SRL:n 36 §:n 1 momentin säännöksen pakkotilatekojen piiriä supistavaa vaikutusta. Hänen mukaansa säännös koskee käytännössä sota-aikaa. "Itsesäilytysvaisto, josta johtuvat teot rauhanajan rikosoikeudessa yleensä hyväksytään pakkotilateoiksi, ei siis sotaväen rikoslain säännösten

Ainoa kuolemanrangaistustapaus, jossa sotatuomioistuimella oli jo ensiasteessa käytettävissään selvitystä syytetyn sotilaskarkurin mielentilasta, oli pataljoonan lääkärinä toimineen sotilasvirkamies Urpo Viinikan tapaus. Viinikka oli osoittanut jo aikaisemmin hermostuneisuutta, ja 10.7.1944 hän tykistön ja lentokoneiden tulituksen järkyttämänä pakeni johtamaltaan joukkosidontapaikalta. Viinikka pidätettiin noin vuorokauden karkumatkan jälkeen ja toimitettiin aluksi 25. sotasairaalaan ja sieltä 29. sotasairaalaan. Päämajan näkemyksen mukaan Viinikka oli ilmeisesti hakeutunut sairaalahoitoon karkuruuttaan peittääkseen, ja päämaja määräsi 29. sotasairaalan palauttamaan Viinikan 7. divisioonaan. Määräyksen vuoksi Viinikka komennettiin takaisin omaan joukko-osastoonsa. 8.8.1944 päivätyssä poistamisilmoituksessa Viinikka katsottiin palveluskelpoiseksi. Seuraavaksi Viinikkaa kuulusteltiin, ja hänet toimitettiin 28. kenttäsairaalaan hänen mielentilaansa koskevan lausunnon saamiseksi. Viinikka oli siellä tutkittavana 15.–23.8.1944. Tutkimuksen perusteella lääkintämajuri A. J. Ahvenainen lausui mielipiteenään, että Viinikassa "on todettavissa vahva psykopatia ja oireita mahdollisesta mielisairaudesta". Ilman täydellistä tutkimusta oli lausunnon mukaan kuitenkin mahdotonta sanoa, onko kyseessä pelkoreaktio vai alkava mielisairaus. Tutkimusten jälkeen Viinikka tuomittiin 25.8. pikaoikeudessa kuolemaan ja teloitettiin.[171]

Sodan jälkeen sotaylioikeuden sotaviskaali ajoi syytettä divisioonan ja pataljoonan komentajia sekä sotatuomaria vastaan syyttäen näitä erilaisista virheellisyyksistä Viinikan jutun käsittelyssä. Sotatuomari L. A. Multasen hän katsoi syyllistyneen ymmärtämättömyydestä tuomarinviran toimittamisessa tehtyyn virkavirheeseen muun muassa siksi, että hän oli ratkaissut jutun, vaikka oli ollut perusteltua aihetta epäillä Viinikan olleen täyttä ymmärrystä vailla. Riittävää selvitystä asian ratkaisemiselle pikaoikeudessa ei ollut olemassa, katsoi sotaviskaali. Oikeudenkäynnissä esitettiin uuttakin selvitystä mielentilasta: Viinikkaa heti hänen kiinniottonsa jälkeen 25. sotasairaalassa hoitanut lääkäri katsoi Viinikan olleen mielisairauden veroisessa tilassa, vaikean sielullisen järkytyksen vallassa. Toinen asia on, että hän mahdollisesti on voinut liioitella sekavuuttaan, kirjoitti lääkäri. Sotaviskaali katsoi tämän lausunnon tukevan käsitystä, että Viinikka oli rikoksensa tehdessään täyttä ymmärrystä vailla.

---

mukaan kelpaa puolustukseksi, kun sotilas sodan aikana on rikkonut palvelusvelvollisuuttaan vastaan. Tekoa arvosteltaessa ei enää kysytä, onko tekijä voinut voittaa pelkomotiivin tekoon kehoittavan tai sitä estävän vaikutuksen, vaan lähdetään siitä, että hänen pitää voida tehdä se."

[171] Sotatoimiyhtymä 3820:n (7.D:n) pikaoikeus 25.8.1944, § 4, T 19006, SA; Öhquist 1948, 23–24.

Sotatuomari Multanen viittasi pikaoikeudelle aikanaan esitettyihin Viinikan lääkäriesimiesten lausuntoihin, joiden mukaan Viinikka oli ennen pakenemistaan käyttäytynyt normaalisti. Kun Viinikka itse vielä oli selittänyt, ettei hänen suvussaan ollut mieli- tai hermosairaita, ei pikaoikeudella ollut perusteltua aihetta epäillä hänen mielentilaansa, katsoi Multanen. Multanen kertoi, että juuri hänen aloitteestaan Viinikka toimitettiin 28. kenttäsairaalaan tutkittavaksi, minkä tuloksena oli lääkintämajuri Ahvenaisen lausunto. Multanen oli yrittänyt yhdessä syyttäjän kanssa hankkia muitakin lääkärinlausuntoja Viinikasta. Multanen katsoi, että Ahvenaisen lausunnon perusteella Viinikkaa ei voitu pitää ymmärrystä tai edes täyttä ymmärrystä vailla olevana.

Sotaylioikeuden mukaan pikaoikeus oli lain mukaan velvollinen ilman laajaa menettelyä koettamaan saada selville asiaan vaikuttavat seikat sekä vapaasti harkitsemaan kaikki esiintulleet asianhaarat. Viinikka oli ollut useita viikkoja tutkittavana 29. sotasairaalassa ja tullut sieltä rintamakelpoisena palautetuksi joukko-osastoon. Sotatuomari Multasella ei SYO:n päätöksen mukaan ollut näin ollen velvollisuutta ennen ratkaisun tekoa ehdottaa hankittavaksi enempää selvitystä Viinikan mielentilasta kuin mitä pikaoikeudella oli ollut käytettävänään. Ratkaistavassakaan oikeusjutussa ei ollut näytetty, että Viinikka lähtiessään pakomatkalle olisi ollut täyttä ymmärrystä vailla. Syyte Multasta vastaan hylättiin, kuten muutkin syytteet. Syyttäjä valitti korkeimpaan oikeuteen, joka ei muuttanut SYO:n päätöstä.[172]

Kuolemaan tuomituista vakoilijoista kaksi oli kuulustelijan arvion mukaan kehityksessään jälkeenjääneitä.[173]

Talvisodassa pikaoikeuden päätöksellä teloitettiin kuusi suomussalmelaista siviilimiestä. Neuvostoliittolaisia vakoilutiedoin avustamaan lupautuneet siviilit tuomittiin vakoilusta (oikeampi nimike olisi ollut maanpetos). Heistä ainakin osa vaikuttaa olleen sangen oppimatonta väkeä: kolmen (vuosina 1891, 1909 ja 1920 syntyneet miehet) luku- ja kirjoitustaito olivat vaillinaisia. Oikeus ei kiinnittänyt huomiota siihen, olivatko he ymmärtäneet tekonsa merkityksen.[174]

---

[172] KKO n:o 529/266 V.D. 1947 (päätös 10.6.1947 n:o 1465), KA; Öhquist 1948, 24–27.

[173] VII AKE:n KeO 28.11.1941, § 37 (Barshkov), SA. Kuulustelijan mukaan Barshkov "vaikuttaa vajaaälyiseltä." Viipurin sot.hall.piirin KeO 13.1.1942, § 8 (Kalinitshev), SA. Tuomittu vaikutti kuulustelijan mukaan "tylsältä". Kysymykset oli uudistettava 2–3 kertaa, ennen kuin hän ne käsitti. Kuulustelijoiden arviot eivät olleet esteenä kuolemantuomioille ja teloituksille. Yksi kuolemaantuomittu (Viipurin sot.hall.piirin KeO 14.1.1943, § 16, Mahalov, SA) esiintyi kenttäoikeuden mukaan oikeudessa tylsän näköisenä ja ilmeisesti teeskenteli, ettei osannut kirjoittaa nimeään. Kenttäoikeuden arvio teeskentelystä lienee ollut oikea, kun kysymyksessä kuitenkin oli puna-armeijan vanhempi kersantti, eikä siis rivimies.

[174] P-SRE:n pikaoikeus 7.1.1940, § 1 (E. Kinnunen) ja § 2 (Venäläinen); 16.1.1940,

Kaikkiaan syytettyjen mielentilaan vaikuttaa kiinnitetyn vähän huomiota. Sotatilanteesta johtuvat käytännön vaikeudet ja toisille sodan vaiheille tyypillinen nopean toiminnan tarve ovat olleet ainakin osasyinä tällaiseen käytäntöön. Haastattelemani sotatuomari ja syyttäjät totesivat, lähinnä talvisotaa ja kesää 1944 muistellen, ettei syytetyn mielentilan selvittäminen lääkärin toimin ollut käytännössä mahdollista.[175]

Kansainvälisten tietojenkin perusteella vaikuttaa siltä, että mielentilan lieventävää vaikutusta ei juuri ole sotilaitten ollessa kysymyksessä otettu huomioon. Tällaisia tietoja on kirjallisuudessa esitetty eniten tutkituista eli ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijasta[176] ja toisen maailmansodan saksalaisarmeijasta[177] sekä USA:n armeijasta.[178]

---

§ 1 (E. ja J. Kyllönen) sekä 26.1.1940, § 1 (K. Kyllönen ja S. Kinnunen), T 19006, SA; Viirret 1998a. – Suomussalmen eräät rajakylät olivat jääneet evakuoimatta ennen talvisotaa, ja siviiliväestöä jäi siksi Neuvostoliiton valtaamalle alueelle. Suomussalmelaisissa kylissä syntyi eräänlainen kommuunikokeilu muutaman viikon ajaksi, ennen kuin suomalaiset onnistuivat valtaamaan puna-armeijalla olleet alueet takaisin. Lackmanin arvion mukaan useimmat alueelle jääneet todella luulivat, että Suomussalmi oli jo siirtynyt (ja muu Suomi siirtymässä) neuvostojärjestelmään. Tietoja ulkomaailmasta ei alueelle nimittäin saatu. (Lackman 1986b, 352–358.) Talvisodan jälkeen useita suomussalmelaisia tuomittiin yhteistoimintansa vuoksi pitkiin kuritushuonetuomioihin. Vaikuttaa siltä, että pikaoikeudessa kuolemaan tuomitut olivat joihinkin sodan jälkeen kuritushuoneeseen tuomittuihin verrattuina pikkutekijöitä. Ks. esim. KKO n:o 531/227 V.D. 1941 (päätös 11.9.1941 n:o 4098, Mikkonen) ja KKO n:o 580/244 V.D. 1941 (päätös 1.10.1941 n:o 4392, Juntunen) ja yleisemmin Valpon pääos:n tiedonanto n:o 382/29.10.1940, EK-Valpo, tiedonantoja 1934–1940, KA.

[175] Haast. Väinö Knuuti 30.9.1993; haast. Untamo Piirinen 3.2.1993; haast. Severi Salo 31.3.1992 ja 14.1.1993.

[176] Babington 1993, 25, 28, 58–62, 69–71, 87, 105, 142–144, 153, 164–165; Richardson 1993, 215; Putkowski – Sykes 1996, 92, 225, 235–236. Tällaisia kysymyksiä pohdittiin perusteellisemmin vasta sodan jälkeen, kun vuonna 1920 asetettiin komitea tutkimaan sotaneuroosina (shell-shock) sodan aikana tunnettua ilmiötä. Tämä ei sisältänyt oikeusjuttujen uutta tarkastelua. Babington 1993, 202–207.

[177] Messerschmidt – Wüllner 1987, 227–259; Müller 1991, 80; Wüllner 1997, 348–360. Sitaatti viimeksi mainitusta (s. 351): "Urteile, in denen bei verminderter Zurechnungsfähigkeit tatsächlich auf Milderung erkannt wurde, sind seltene Ausnahmen. Meist war es umgekehrt: Verminderte Zurechnungsfähigkeit führte, wie 'Minderwertigkeit' überhaupt, – ganz im Sinne des NS – regelmässig zu härteren Strafen, ja sogar zum Tode." – Kuriositeettina voi mainita Ruotsissa käydystä oikeudenkäynnistä tapauksessa, jossa kaksi Suomesta Ruotsiin karannutta neuvostoliittolaista sotavankia surmasi pakomatkallaan karkuritoverinsa. Sitä ennen karkurit olivat surmanneet suomalaispariskunnan; eloonjääneiden mukaan tähän syyllinen oli ollut heidän sittemmin surmaamansa toveri. Sotavangeilla oli oikeudessa puolustusasianajaja, ja oikeus päätti lykätä jutun vangittujen venäläisten mielentilan tutkimiseksi. Mielentilatutkimuksen vuoksi juttu oli lepäämässä viisi kuukautta.

8.7 YHTEENVETO

Vakoilutapauksissa tuomioistuimet joutuivat usein vaikeisiin tutkintatilanteisiin pohtiessaan, oliko vihollisen lähettämä henkilö toiminut "salaa tai valesyyllä". Useassa tapauksessa nimittäin tällaisen henkilön vaatetus oli sellainen, ettei heti voinut sanoa, oliko kyseessä asianmukainen sotilaspuku. Niinkin pieni esine kuin lakin kokardi saattoi silloin olla hyvin tärkeä. Edes sotaylioikeuden käytäntö sen suhteen, milloin kysymyksessä oli katsottava olleen Neuvostoliiton asepuku, ei vaikuta yhtenäiseltä. Tänne lähetetyt neuvostoliittolaiset joutuivat siten eri asemaan sen mukaan, mikä kenttäoikeus heidän asiaansa käsitteli.

Joissain tapauksissa vakoilutarkoitus oletettiin varsin vähäisen näytön, lähinnä vaatetuksen perustella. Kun kyseessä oli vain sabotaasia tekemään lähetetty henkilö, vakoilusäännöksen soveltaminen läheni lain analogista soveltamista. Tämä on ongelmallista sen kannalta, miten analogiakielto nykyisin käsitetään, mutta ei välttämättä ristiriidassa sota-aikaisten käsitysten suhteen.[179] Suurin ongelma vakoilusäännöksen soveltamisessa poistui syksyllä 1941, kun pelkkää sabotaasitehtävää varten Suomeen lähetetyt rinnastettiin lainmuutoksella vakoilijoihin.

Jos vakoilija halusi säilyttää henkensä, häneltä edellytettiin useimmiten, että hän ilmoittautui vapaaehtoisesti ensi tilassa ja kertoi totuudenmukaisesti tehtävästään. Vaatimus on varsin ankara, kun muistetaan esimerkiksi se, että monia vakoilijoita oli ennen lähtöään peloteltu kidutuksella suomalaisten käsissä. Vaatimus sopii myös huonosti yhteen sen kanssa, että rikoksesta epäillyltä ei edes tuolloin vaadittu omaa myötävaikutusta rikoksensa selvittämiseen.[180] Kuitenkin käytännössä edellytettiin kuolemanrangaistukselta välttymiseksi, että kuulusteltu itse asiassa tunnusti ainakin saaneensa vakoilutehtävän.

Vankien todettiin olleen täysin syyntakeisia. ("Ryssfångarna som dödade tre personer", HBL 4.10.1942, EK-Valpo I, amp XXIX 41 c, KA; Ericson 1985.) Oikeutta käytiin Ruotsissa, koska kolmas karkuri oli surmattu Ruotsin puolella. Suomalaispariskunnan murhasta ei siis nostettu lainkaan syytettä. Tuntuu hyvin epätodennäköiseltä, että Suomessa olisi vastaavassa tilanteessa tehty mielentilatutkimuksia (avustajan käytöstä puhumattakaan, ks. siitä jäljempänä luku 10.2.4).

[178] Lillyn ja Thomsonin (1997, 272–275) esittämissä kuolemanrangaistukseen johtaneissa tapauksissa, joissa puolustus vetosi lieventävänä seikkana syytetyn mielentilaan, tämä ei saanut vastakaikua tuomioistuimelta. Näistä tapauksista ei tietysti voi vielä tehdä päätelmiä koko oikeuskäytännöstä.

[179] Ks. tarkemmin Lahti 1979, 6–7; Frände 1989b, 12, 15.

[180] Ks. kuitenkin jäljempänä luku 10.1.1.

Karkuruussäännösten soveltamisessa jossain määrin tulkinnanvaraiseksi osoittautui 4.7.1944 tehdyn lainmuutoksen vaikutus. Yhdessä tapauksessa kuolemanrangaistus tuomittiin teosta, joka oli päättynyt ennen kuin kuolemantuomion mahdollistanutta lakia tuli päämajan ohjeiden mukaan soveltaa. Sotaylioikeus kuitenkin lievensi tuomion. Kesän 1944 karkurien kuolemanrangaistukset tuomittiin useimmiten rikoksenuusijoille, joten soveltamiskäytäntö ei ollut siinä mielessä kohtuuttoman ankara. Sen sijaan toinen mahdollinen kuolemanrangaistuksen peruste, erittäin haitallinen seuraus sotatoimille, katsottiin joissain tapauksissa toteutuneeksi varsin vähäisen selvityksen perustella.

Joissain tapauksissa ei vaadittu kovin vakavia tekoja siihen, että tuomioistuin katsoi sotavangin pyrkineen saattamaan Suomen joukkoja vaaraan tai suosimaan vihollista. Viranomaisten menettely vakoilijoiden tekemien henkirikosten suhteen oli epäyhtenäistä. Se ei kuitenkaan käytännössä tunnu vaikuttaneen vakoilijoiden tuomioihin: jos tuomittiin vakoilusta kuolemaan, ei mahdollisia lisärikoksia ryhdytty kovinkaan tarkkaan selvittelemään.

Nuorten vakoilijoiden aiheuttama ongelma ratkaistiin lainmuutoksella, jonka mukaan myös alle 18-vuotiaana rikoksensa tehnyt voitiin tuomita kuolemanrangaistukseen. Tämän jälkeen tuomioistuin ei enää joutunut arvioimaan ulkonäön perustella, minkä ikäinen syytetty tosiasiassa oli. Yhdessä tapauksessa pikaoikeus tuomitsi jo ennen lainmuutosta 17-vuotiaan kuolemaan, mikä oli lainvastaista. Tuomittu myös teloitettiin.

Syytettyjen mielentilaa ei selvitelty kuolemanrangaistusjutuissa kovinkaan usein sellaisissakaan tapauksissa, joissa ainakin nykytarkastelijan mielestä aihetta olisi ollut. Menettely vaikuttaa olleen tällainen muidenkin maiden armeijoissa.

9 VALIKOITUMINEN TELOITETUKSI

Luvussa käsitellään eräitä tekijöitä, jotka vaikuttivat epäillyn valikoitumiseen teloitetuksi. Valikoitumista tapahtui eri vaiheissa: syytettiinkö epäiltyä, tuomittiinko kuolemanrangaistus, pantiinko se välittömästi täytäntöön, lievenikö tuomio ylemmissä oikeusasteissa ja armahdettiinko kuolemaan tuomittu. Lähinnä keskitytään vakoilusta epäiltyihin ja tuomittuihin, koska heistä on laajin aineisto. Edellisessä luvussa oli kysymys rangaistussäännösten tulkinnasta ja teon vakavuuden arvioinnista, siis lähinnä oikeudellisista seikoista. Tässä luvussa puolestaan selvitetään tekijöitä, jotka suurelta osin ovat muita kuin oikeudellisia.[1]

Aluksi käsitellään seikkaa, joka monessa tapauksessa johti siihen, että vakoilusta epäiltyä ei syytetty tai ainakaan hän ei joutunut teloitetuksi: yhteistyötä suomalaisten viranomaisten kanssa. Sen jälkeen selvitetään eroja eri tuomioistuinten ja eri rikoslajeista tuomittujen kuolemanrangaistusten välillä. Jälkimmäiseen tarkasteluun liittyy välittömästi myös rikoksentekijän kansalaisuus. Lopuksi tutkitaan sellaisia valikoitumiseen mahdollisesti vaikuttaneita seikkoja, joita ei voi pitää lainkaan oikeudellisina: yleistä sodan kulkua, neuvostoliittolaisten kansallista alkuperää ja tuomitun sukupuolta.

9.1. YHTEISTYÖ SUOMALAISVIRANOMAISTEN KANSSA

9.1.1 Syyttämättä jätetyt vakoilijat

Mikään kansainvälisen oikeuden säännös ei pakota määräämään vakoilijalle rangaistusta. Niin halutessaan valtio voi antaa vakavienkin vakoilutekojen jäädä seuraamuksitta. Usein vakoilija ryhtyy henkensä pelastamiseksi toisen valtion palvelukseen.[2]

---

[1] Myös muut seikat kuin tässä mainitut ovat saattaneet vaikuttaa valikoitumiseen, mutta jaksossa käsitellyt tekijät ovat sellaisia, joiden vaikutus on ilmeisin.

[2] J. Parkkari 1991, 366.

Päämajan valvontaosastossa palvellut Antero Aho on kuvannut sodanaikaista vakoilijoiden käyttöä näin: "Hän [vakoilija] säästi henkensä yleensä vain niissä tapauksissa, jolloin häntä kohdemaassa voitiin käyttää hyväksi, esimerkiksi omille joukoilleen virheellisten tietojen antamista varten, tai muin tavoin kohdemaan vakoilutehtävissä. Jossakin tapauksessa vakoilija saattoi ... olla sellaisella tärkeällä asialla, jonka asian kehittymistä jäätiin odottamaan, ja siinä mielessä oli tarvis säästää hänet teloitukselta."

Aho on kertonut, että päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston lakimiehet (joita oli aluksi kaksi, myöhemmin kolme) lukivat tai ainakin silmäilivät läpi kaikki valvontaosastossa syntyneet kuulustelupöytäkirjat. Lakimiehet tekivät ehdotuksensa kiinnijoutuneitten kohtaloiksi.[3] Tavalliset vaihtoehdot olivat määrääminen kenttäoikeuteen, sijoittaminen sotavankileiri kolmeen, sijoittaminen tavalliseen sotavankileiriin ja vapauttaminen.[4] "Ja vielä

[3] Eräässä vakoilujutussa valvontaosaston alatoimisto kirjoitti rykmentinkomentajalle, että päämajan valvontaosaston "päätöksen mukaan" kolme henkilöä asetetaan syytteeseen kenttäoikeudessa ja kahdelle muulle "on määrätty annettavaksi ankara varoitus". Kysymyksessä on kirjelmän sanamuodosta huolimatta kuitenkin ollut lähinnä ehdotus, sillä syytteeseenpano-oikeus oli toki sotilasesimiehillä. Asianomainen komentaja määräsikin valvontaosaston alatoimiston kirjelmästä poiketen jutun käsiteltäväksi kaikkien osalta kenttäoikeudessa. Päämajan valvontaosaston RTR 14:n alatoimiston kirjelmä n:o 1267/RTR 14 52/sal./11.10.1943, Äänisjärven RPr:n KeO 1.11.1943, § 202 (Zubov ym.), SA.

[4] Sotavankileiri 3:een koottiin erityisen tiukassa valvonnassa pidetyt sotavangit ja heihin rinnastetut vallatulla alueella tavatut siviilit. Leiri suunniteltiin ja järjestettiin päämajan valvontaosaston ohjeiden mukaisesti. Sotavankien sijoitus leiriin tapahtui osaston ehdotuksesta. Leiriin oli syksyllä 1941 annetun ohjeen mukaan sijoitettava muun muassa NKVD:n (Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatin) agentit ja tilapäiset avustajat, kommunistisen puolueen johtohenkilöt, upseeristoon, alipäällystöön ja miehistöön kuuluvat kiihkokommunistit, yllyttäjät ja kiihottajat, epäilyksen alaiset hallituksen johtohenkilöt, opettajat ja juutalaiset sekä muut kiihkokommunistit, yllyttäjät ja kiihottajat. (Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 5847/Valv.2/sal./4.11.1941, T 19653/5, SA; Mikkola 1976, 37.) Myöhemmin valvontaosasto kiinnitti huomiota niihin vangeiksi joutuneisiin partisaaneihin ja vastaaviin, jotka olivat tehneet tuhotöitä ja vakoilua, mutta joita ei esimerkiksi neuvostoliittolaisen sotilaspukunsa vuoksi voitu tuomita rikoksista. Samanlaisen ryhmän muodostivat esimerkiksi ne sabotaasi- tai vakoilukoulutetut, jotka olivat siviili-, suomalaisiin tai sekapukuihin pukeutuneina antautuneet täällä. Heillä ei useinkaan ollut taustallaan sellaista poliittista toimintaa, että heitä olisi voitu passittaa sotavankileiri 3:een. Tällaisia varten perustettiin leirin yhteyteen uusi leiri 3 A. (Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 16520/Valv.2/sal./24.11.1942, T 19654/F 1, SA; Mikkola 1976, 37–38.) – Päämajan sotavankikomentaja tarkasti leirin syyskuussa 1943. Yleisesikunnan päällikölle lähettämässään tarkastuskertomuksessa hän piti välttämättömänä toimikunnan asettamista tarkistamaan ne syyt, joiden nojalla vangit on siirretty leiriin. Sotavankikomentaja arvioi siirrot useissa tapauksissa epätarkoituksenmukaisiksi ja huonosti perustelluiksi, jopa mielivaltaisiksikin. Hän katsoi, että siirrot pitää jatkossa toteuttaa sotavan-

oli sellaisia, jotka jäivät meidän omaan käyttöömme, jotka lupautuivat avustamaan meitä."

Päämajan valvontaosaston osastopäällikkö, toimistopäällikkö, vastavakoiluesiupseeri ja vastavakoilu-upseeri ottivat kantaa tietyissä tapauksissa lakimiesten ehdotuksiin. Valvontaosaston yläpuolella ei, tuomioistuinta lukuun ottamatta, otettu kantaa osaston ratkaisuihin, on Aho kertonut.[5]

Kun kiinni joutunut vakoilija oli suostunut yhteistoimintaan suomalaisten kanssa, ryhdyttiin kuulustelujen vielä jatkuessa antamaan radiolla harhauttavia tietoja vakoilijan lähettäneelle taholle. Jo silloin, kun hän ryhtyi radioyhteyteen, valvontaosaston alatoimisto raportoi osastolle ja sai luvan radioyhteydenpidolle. Valvontaosaston päällikkö ratkaisi asian. Valvontaosasto myös tarkoin valvoi lähetettävien sanomien sisältöä.[6]

---

kikomentajan määräyksestä, eikä valvontaosaston määräyksestä sotavankiasiain johto sivuuttaen, kuten oli tehty. (Päämajan Sotavankikomentajan Esikunnan kirjelmä n:o 75/Sv.1/sal./17.9.1943, T 19655/D 5, SA.) Tällainen toimikunta kokoontuikin pian. Kokouspöytäkirjan mukaan tutkittiin leireissä 3 ja 3 A säilytetyn 269 vangin asia. Heistä 78 voitiin toimikunnan mielestä siirtää muihin leireihin, ja 12:n osalta asia jäi uusista kuulusteluista riippuvaksi. Loppuja tuli toimikunnan mielestä edelleen säilyttää näissä leireissä. Yleisesikunnan päällikkö hyväksyi toimikunnan esityksen. Tuolloin leiri 3:ssa oli 129 ja 3 A:ssa 140 sotavankia. Leiri 3:een joutuneet olivat laaditun luettelon mukaan politrukkeja, kiihottajia, "turvallisuussyistä" leiriin sijoitettuja, NKVD:n miehiä, kommunisteja jne. Muutaman kohdalla on maininta vakoiluepäilyistä. Sen sijaan leiri 3 A:ssa oli runsaasti (luettelon mukaan 66) tiedustelupartion jäseniä, vakoilijoita tai vakoilusta epäiltyjä, laskuvarjomiehiä jne. Monen kohdalla mainitaan vapaaehtoinen antautuminen. (Pöytäkirja Yleisesikunnan päällikön määräyksestä asetetun toimikunnan 25.–29.9.1943 pitämästä kokouksesta, luettelot Sv.leiri 3:ssa ja Sv.leiri 3A:ssa säilytettävistä sotavangeista, T 19658/B 10, SA.) Myös sotavankikomentajan vaatimus leiriin määräämisen siirtämisestä valvontaosastolta hänen esikuntansa tehtäväksi toteutui. (Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 15243/Valv.2/sal./2.11.1943, T 19656/F 1, SA.) – Yksi sotavankileiri 3:a sivuava kysymys on sotavankien luovuttaminen saksalaisille. Siitä, kuinka paljon sotavankeja kaikkiaan luovutettiin saksalaisille, on vaihtelevia tietoja, on mainittu runsaan 2 000:n ja runsaan 2 600:n välillä olevia lukuja (Mikkola 1976, 193, 208; Hanski 1990, 132). Sotavankileiri 3:sta luovutettiin 9.12.1941–17.9.1942 kuudessa erässä saksalaisille 351 vankia, heistä nimistä päätellen suuri osa juutalaisia. (Sotavankileiri 3:n kirjelmä n:o 876/III a.sal./6.9.1944, T 19658/B 10. Vrt. Hanski 1990, 135–137, 1992, 99, joista saa käsityksen, että juutalaisia vankeja ei juuri luovutettu.) Kun muistaa, keitä leiri 3:een syksyllä 1941 käskettiin sijoittaa, ei ole vaikea arvata, mikä oli luovutettujen kohtalo.

[5] Poikkeuksena olivat kahden kirjailijan, Ilmari Kiannon ja Hella Wuolijoen tapaukset, joita mietittiin osaston yläpuolellakin. Haast. Antero Aho 10.3.1993. – Kun haastattelun keskeisen osan muodosti Ahon vuonna 1989 pitämän esitelmän käyminen läpi, olen pitänyt edellä suoria siteerauksia perusteltuina.

[6] Haast. Antero Aho 10.3.1993, 15.4.1993; haast. Jaakko Apiola 22.2.1993. – Kaikkia sellaisia vakoilijoita, jotka halusivat ryhtyä radioyhteyteen, ei siihen varmaankaan

Kuvattu menettely tekee ymmärrettäväksi sen, miksi toisinaan useamman hengen vakoiluryhmästä osa oli syytteessä, kun taas joidenkin kohtalosta kuulustelupöytäkirjan laatimisen jälkeen on vain lyhyitä mainintoja. Syytteeltä välttyneet ovat ryhtyneet valvonta- tai tiedusteluosaston taikka muiden suomalaisten sotilastahojen palvelukseen. Joissain tapauksissa kysymys oli suomalaisille vapaaehtoisesti ilmoittautuneista, jotka olisivat ehkä jo pelkästään sillä perusteella vapautuneet syytteestä. Vapaaehtoisen ilmoittautumisen lisäksi heillä oli etunaan myös suomalaisten avustaminen.[7] Mutta suomalaisten kiinni ottamatkin saattoivat vielä välttyä normaalisti seuraavalta vakoilusyytteeltä ryhtymällä avustamaan suomalaisia.[8] Saksalainen sotatuomari

---

hyväksytty: ainakin amerikansuomalaisen Elis Gåsströmin tarjous avustaa Suomen sotilasviranomaisia radiolähetystoiminnalla näyttää jääneen vastakaikua vaille. Elis Georg Gåsströmin kuulustelupöytäkirja n:o 57/Tu 31/42, s. 5, EK-Valpo, hmp 3980 Yrjö Helenius. KA.

[7] Ks. edellä luku 8.1.2 (Laukkonen, Rytkönen).

[8] Seuraavat syytteestä vapautuneita koskevat tiedot perustuvat erikseen mainittujen lähteiden lisäksi alaviitteessä 10 mainittuihin luetteloihin. – VII AKE:n KeO 7.5.1942, § 96 (Kukonin, Varhojev, Konkin), SA: Vakoilupartioon kuulunutta Feodor Kolpakovia ei syytetty. Hänet luovutettiin Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan määräyksestä "eräitä toimenpiteitä varten" Osasto Kuismaselle, joka oli yksi päämajan kaukopartio-osastoista. Myöhemmin syyttäjä on lyhyesti kirjannut Osasto Kuismasen ilmoittaneen, "ettei Kolpakovia luovuteta syytettäväksi". – Pohjolan skp:n KeO 29.6.1942, § 156 (Tolvanen, Sergejev), SA: Tulitaistelun jälkeen suomalaisille antautuneeseen desanttiryhmään kuulunut Antti Paakki ei joutunut kumppaniensa tavoin syytteeseen, vaan hänet luovutettiin "jatkotutkimuksia varten" kaukopartio-osasto Paatsalon haltuun. Paakki löytyy Paatsalon osastossa palvelleiden luettelosta "A-miehenä" (Saressalo 1987, 354). – Pohjolan skp:n KeO 12.11.1942, § 274, SA: Kuolemaan tuomitun Vilppo Haarasen toveri Aleksanteri Kuortti ryhtyi valvontaosaston avustajaksi, ja välttyi syytteeltä. (Ks. Kuortin toiminnasta myös Pohjolan skp:n KeO 18.11.1943, § 263, Anttonen ja Suur-Saimaan skp:n KeO 3.2.1944, § 20, Raikkerus. SA.) – Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 20.11.1942, § 584, SA: Kuolemaan tuomitun Igor Kulikovin vakoilukumppani Juho Putkinen ryhtyi tiedusteluosaston palvelukseen ja vältti syytteen. – Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 12.1.1944, § 7, SA: Kuolemaan tuomitun desantti Tauno Toppisen kumppani Aleksanteri Kaskelainen alkoi valvontaosaston avustajaksi eikä saanut syytettä. – Suur-Saimaan skp:n KeO 3.2.1944, § 20, SA: Lokakuun 1942 lopulla pidätetty desanttipari Robert Marttinen – Toivo Raikkerus vapautui aluksi syytteestä, koska miehet ryhtyivät suomalaisten palvelukseen. Näin siitäkin huolimatta, että he olivat yli kolme viikkoa maassa ennen kiinni jäämistään, Raikkerus haavoitti ampumalla sattumalta tapaamaansa suomalaista sotilasta, ja Marttinen ja Raikkerus aluksi valehtelivat kuulusteluissa. Miesten on mainittu toimineen avustajina valvontaosastossa. Valvontaosasto otti marraskuussa 1943 Raikkeruksen haltuunsa päämajan radiopataljoonasta vakoiluun syyllistymisen vuoksi. (Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo n:o 21/1.11.–15.11.1943, EK-Valpo I, amp XX A 7 a [3], KA.) Ilmeisesti kysymys oli valvontaosastossa palveluaikana tehdystä vakoilusta, mutta siitä

Roskothen kuvaa, kuinka yhteistyöhön ryhtynyt välttyi teloitukselta, joten kyseessä ei ollut pelkästään suomalainen käytäntö.[9]

Suomalaisviranomaisten käyttöön ryhtyneiden, vakoilijana normaalikäytännön mukaan pidettävien neuvostoliittolaisten määrä vaikuttaa olleen melko pieni. Sodan jälkeen laadituista luetteloista päätellen valvontaosastossa palveli 12 vakoilijana pidätettyä. Lisäksi vakoilijoita oli myös tiedusteluosaston käytössä ainakin kaukopartio-osastoissa.[10] Päävastuu

---

Raikkerusta ei oikeudessa syytetty. Hän joutui syytteeseen vain ennen pidättämistään harjoittamastaan vakoilusta. Tuomioistuimen asiakirjoista ei löydy mitään selitystä sille, miksi lokakuussa 1942 harjoitetusta vakoilusta tuomitaan vasta helmikuussa 1944. Sen sijaan Marttista käytettiin jatkuvasti erikoistehtävissä, minkä vuoksi häntä ei pantu nytkään syytteeseen. – SYO 1943 n:o 955 (päätös 7.7.1943 n:o 754), SA: Ilmeisesti yhteistyössä suomalaisten kanssa oli myös Ivan Larionov, joka joutui kiinni lokakuussa 1942, ja häntä kuulusteltiin seuraavassa marraskuussa. Vastauksena III AKE:n helmikuussa 1943 lähettämään kirjeeseen päämajan komento-osasto ilmoitti seuraavassa huhtikuussa, ettei Larionovia katsota voitavan jättää syytteeseen asettamatta. Juuri ennen teloitustaan Larionov onnistui karkaamaan (ks. luku 6.3). – Rentola (1997, 132) kertoo Reino Leppänen -nimisestä desantista, joka oli suostunut yhteistyöhön suomalaisen tiedustelun kanssa. Mies oli jäänyt Suomeen sotilaspiirissä valmistettujen väärien paperien turvin, mutta joutui ilmiannon vuoksi pidätetyksi vasta keväällä 1950. Hänet luovutettiin Neuvostoliittoon. – Lievemmin kuin kuolemaan tuomittuja vakoilijoitakin voitiin tietysti käyttää hyväksi tiedustelu- ja tiedotustoiminnassa; tällaisessa tapauksessa voitiin ryhtyä erityisjärjestelyihin vankilasijoittelussa. (Emil Tikkaa koskeva VII AKE:n osasto 5:n kirjelmä n:o 3022/Sot.hall./39 sal./30.11.1942, T 2870/2, SA. Senja Danievaa koskeva päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 2343/Ttus.3/sal./6.4.1943 ja siihen liittyvä kirjeenvaihto, T 2870/6, SA. Ks. Danievasta myös: VII AKE:n KeO 30.10.1942, § 242, SA; majuri Kalle Lehmuksen muistio 22.7.1944, OM, Ed 1 a, oikeusministeriön kirjelmä n:o 3852/25.7.1944, OM, Df 1, KA; Lehmus 1971, 223–227, jossa tosin virheellisesti muistellaan Danievan saaneen kuolemantuomion; Risto Höltän litteroitu muistelma 13.8.1983, 27, 6 A, Kansan A.)

[9] Roskothen 1989, 363.

[10] "Luettelo Päämajan Valvontaosaston käytössä olleista sotavangeista." "Luettelo sellaisista muissa Puolustusvoimain yksiköissä kuin HeimoP 3:ssa palvelleista Neuvostokansalaisista, joiden nimet eivät esiinny sotavankiluetteloissa." "Luettelo Päämajan valvontaosaston sodan 1941–44 aikana pidättämistä Neuvostoliiton kansalaisista." "Luettelo Päämajan Tiedusteluosaston sodan 1941–1944 aikana kuulustelemista ja erikoiskäytössä olleista Neuvostoliiton kansalaisista". T 19658/B 10, SA. Kuusi valvontaosaston käytössä ollutta on merkitty luovutetuiksi tiedusteluosastolle muutama kuukausi pidättämisensä jälkeen. Ks. myös alaviitettä 8. – Kaikkia yhteistyöhön ryhtyneitä ei löydy luetteloista, ainakin Viljo Porali puuttuu. Sodan jälkeen, vuonna 1947, Poralia kuulusteltiin "punaisessa" Valpossa. (Kuulustelija Eino Laakso oli itsekin Neuvostoliiton sodan aikana lähettämä desantti.) Toukokuussa 1944 vakoilutehtäviin laskuvarjolla pudotettu Porali kertoi Laaksolle olleensa kuulustelujen jälkeen eri vankiloissa. Heinäkuussa 1944 Po-

yhteistyöhön ryhtyneiden vakoilijoiden käytöstä oli kuitenkin valvonta-osastolla.[11]

9.1.2 Yhteistyö vakoilutuomioita lieventävänä

Yhteistyö ei välttämättä johtanut syyttämättä jättämiseen, mutta sillä saattoi olla vaikutusta tuomiota tai armahdusta harkittaessa. Läheskään aina yhteistyöhalukkuudella ei kuitenkaan ollut erityistä lieventävää vaikutusta. Teloitettujenkin joukossa on nimittäin runsaasti sellaisia, jotka olivat suomalaisten kanssa jossakin yhteistyössä. Esimerkiksi inkeriläinen Yrjö Airikainen ampui yhden vakoilijatovereistaan (ja kertoi aikoneensa ampua koko muun partion antautuakseen, mutta aseeseen tuli häiriö), partion jouduttua tulitaisteluun suomalaisten kanssa antautui ampumatta, kertoi tovereistaan ja lähti yhdessä suomalaisten kanssa ajamaan takaa yhtä paennutta vakoilijaa. Kuulustelussa hän antoi tietoja venäläisistä junista ja muistakin sotilaallisista seikoista. Airikainen tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin välittömästi.[12] Lenni Skoglund oli ainakin oman kertomansa mukaan jatkanut vangiksi jouduttuaan radioyhteyttä toimeksiantajiinsa ja hankkinut sotilaallisia tietoja näiltä. Syyttäjä ilmoitti kuulleensa, että joku vakoilija oli saanut radioyhteyttä jatkamalla joitakin tietoja, joten Skoglundin kertomus "saattoi olla totta, mutta

---

ralille ilmoitettiin, että hänet siirretään armeijaan. Sotilaspassinsa mukaan Porali palveli Suomen armeijassa (kotialueella koulutuskeskuksessa) kolme kuukautta ja vapautettiin sitten ikänsä perusteella. Häntä siis kohdeltiin Suomen kansalaisena. Porali oli loikannut Neuvostoliittoon vuonna 1932. Neuvostoliiton näkemyksen mukaan hän oli Neuvostoliiton kansalainen; hänet passitettiin Neuvostoliittoon maaliskuussa 1947. (EK-Valpo, kuulusteluptk. n:o 241/1947, valtiollisen poliisin kirjelmä 7.3.1947 liittoutuneiden valvontakomissiolle, Valpo II, amp XXV C 2 g 2, KA.) Päämajan valvontaosaston alatoimistossa palvellut Väinö Rekimies on kirjoittanut, että Porali oli armeijan valvontaviranomaisten jo 1930-luvun alussa Neuvostoliittoon lähettämä ja siellä vankeuteen tuomittu agentti, joka 13 vuoden jälkeen pääsi desanttina takaisin Suomeen. "Ville vangittiin sitten omasta pyynnöstään nimellisesti, sillä hän halusi olla lähellä kun uusia desantteja pidätettäisiin. – – Jos miehet alkaisivat puhua muunnettua totuutta, lupasi Ville oikaista nämä jutut läsnäolollaan." (Rekimies 1975, 21–23.) Näin Poralia käytettiin ainakin Lenni Skoglundin ja Yrjö Väisäsen jutussa (IV AKE:n KeO 26.6.1944, § 266, SA). Varmuuden vuoksi on todettava, ettei Rekimies eivätkä haastattelemani sota-ajan valvontaosastolaisetkaan maininneet "Villen" oikeaa nimeä. Se käy ilmi Skoglundin ja Väisäsen kertomuksista.

[11] Haast. Antero Aho 15.4.1993.

[12] IV AKE:n KeO 24.5.1944, § 237 (Airikainen, Petrov), SA; Jukka L. Mäkelä 1973, 45–49.

se ei voinut vaikuttaa hänen vakoilurikoksensa rangaistavaisuuteen". Skoglund teloitettiin välittömästi tuomion jälkeen.[13] Monet kertoivat huomattavan määrän esimerkiksi vakoilukurssilaisten nimiä tai muita suomalaisia kiinnostavia tietoja, mutta tämä ei johtanut kuolemanrangaistusta lievempään tuomioon.[14]

Eräissä tapauksissa on olemassa varsin tarkkoja tietoja vakoilijoille tehdyistä yhteistyötarjouksista, joihin on liittynyt lupailuja lievemmästä tuomiosta. Tuomioistuimet eivät kuitenkaan näytä pitäneen itseään sidottuina tällaisiin lupailuihin. Inkeriläinen Helena Tukija kertoi oikeudenkäynnissä hänelle heti kuulustelujen alussa tehdystä lupauksesta: jos hän ilmoittaa muistissaan säilyttämänsä radioyhteydessä käytettäväksi tarkoitetun salakirjoituksen, hänen henkensä ja hänen suomalaisen toverinsa henki tullaan säästämään. Tukija suostui tarjoukseen ja oli suomalaisten kuulustelijoiden toimeksiannosta useita kertoja radioyhteydessä Neuvostoliittoon. "Lopuksi syytetty katsoi, että hän oli rehellisesti pitänyt tehdyn sopimuksen ja odotti nyt, että hänelle annettu lupaus pidettiin." Syyttäjä katsoi, ettei Tukijan väitteiden tueksi ollut esitetty mitään näyttöä ja ettei kuulustelun toimittajalla ollut missään tapauksessa valta antaa mitään tuomioistuinta sitovia lupauksia. Tukija tovereineen tuomittiin kuolemaan, joskin Tukijan osalta juttu alistettiin SYO:hon, joka vahvisti hänen kuolemantuomionsa. Tukija vapautui sodan päättyessä hänen armonanomuksensa käsittelyn ollessa vielä kesken.[15]

Armahdusteitse oli eräissä tapauksissa mahdollista auttaa niitä vakoilijoita, joiden laajaa yhteistyötä suomalaisten kanssa ei ollut otettu oikeudessa huomioon. Inkeriläinen Juho Tepponen otti suomalaisen 8. divisioonan esikunnan käytössä radioyhteyksiä Neuvostoliittoon. Hänet tuomittiin kenttäoikeudessa ilmeisesti yhteistyön ansiosta elinkautiseen, mutta sotaylioikeus

---

[13] IV AKE:n KeO 26.6.1944, § 266 (Väisänen, Skoglund), SA. Syytetyillä oli avustaja, mutta tämä ei nimenomaisesti vedonnut Skoglundin osalta yhteistyöhön.

[14] Esim. SYO 1941 n:o 536, päätös 19.11.1941 n:o 499 (Kapanen), Ryhmä O:n KeO 15.11.1941, § 86 (Hevosaho), Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 19.1.1943, § 1 (Koppalov), Oulun skp:n KeO 13. ja 14.7.1944, § 134 ja 135 (Juntunen), SA.

[15] Jäljennös Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden pöytäkirjasta toukokuun 19 päivältä 1944, T 21402/F 29, SYO:n päätös 7.7.1944 n:o 1130, SA. Ks. armonanomuksesta jäljempänä luku 9.2.5. – Tukija ilmoitti oikeudessa, että sen kuulustelijan nimi, joka lupauksen oli antanut, oli Kumenius. Sodanaikaisesta toiminnastaan useita kirjoja kirjoittanut, päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimistossa palvellut Otto Kumenius ei mainitse tätä tapausta. – Helena Tukija kuvasi tapahtunutta muistellessaan oikeudenkäyntiä suureksi pettymykseksi: hän luuli suomalaisten pitävän sanansa. Helena o.s. Tukijan kirje, syyskuu 1993.

korotti rangaistuksen kuolemantuomioksi.[16] Tepponen anoi armoa. 8. divisioonan esikunnan laatiman lausunnon mukaan sitovia lupauksia Tepposelle ei tietenkään ollut voitu antaa, mutta hänen rohkaisemisekseen hänelle oli vakuutettu, ettei häntä uhannut hengenvaara. Ajan kuluessa ja Tepposen radiotoiminnan jatkuessa suomalaiset vakuuttuivat siitä, että hän oli pelastanut elämänsä, todettiin lausunnossa. Armonanomukseen liittyi ylipäällikön esitys. Marsalkka Mannerheim totesi Tepposen parhaan kykynsä mukaan auttaneen puolustusvoimia, "ja sotilaani näyttävät antaneen hänelle lupauksia siitä, että hän näin menettelemällä saisi säilyttää henkensä." Ylipäällikkö esitti Tepposen armahtamista. Korkein oikeus oli yksimielisesti rangaistuksen elinkautiseksi muuttamisen kannalla, ja siten presidentti ratkaisi asian.[17]

Inkeriläinen Toivo Savolainen tuomittiin sekä kenttä- että sotaylioikeudessa kuolemaan.[18] Armonanomusta päämajan tiedustelujaosto puolsi lähinnä sillä perustella, että hän on tehnyt suuria palveluksia puolustusvoimille, ja häntä voidaan vastaisuudessakin käyttää erittäin tehokkaasti. Korkein oikeus puolsi äänin 6–1 rangaistuksen muuttamista elinkautiseksi tuomioksi, mihin ratkaisuun presidentti päätyikin.[19] Sen sijaan inkeriläinen Juho Niukkanen ei saanut puoltavia lausuntoja, vaikka oli armonanomuksensa ja kenttäoikeuden pöytäkirjan mukaan ollut päämajan valvontaosaston toimesta radioyhteydessä Neuvostoliittoon. Hänellekin oli lupailtu, ettei tuomion vuoksi ole pelkoa. Kenttäoikeus tuomitsi Niukkasen elinkautiseen, SYO kuolemanrangaistukseen ja armonanomusta ei hyväksytty.[20]

Ehkä tunnetuin suomalaisten kanssa yhteistyössä toiminut neuvostoliittolaisdesantti oli Kerttu Nuorteva, joka pitkän tutkintavankeutensa aikana teki

[16] SYO 1941 n:o 862 (päätös 14.1.1942 n:o 27), SA. Ks. Tepposen toiminnasta 8. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 662/X/232.sal./1.11.1941, em. asiakirjoissa.

[17] A.D. 799/161/1942, OM, Ec 23, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 6.3.1942, OM, Ca 43, KA.

[18] SYO 1943 n:o 90 (päätös 4.2.1943 n:o 145), SA.

[19] A.D. 1802/363/1943, OM, Ec 33, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 16.4.1943, OM, Ca 44, KA.

[20] SYO 1942 n:o 1747 (päätös 2.12.1942 n:o 1418), SA; A.D. 393/80/1943, OM, Ec 30, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 29.1.1943, OM, Ca 44, KA. – Niukkasta ovat muistelleet eräät suomalaisupseerit niin kauno- kuin muistelmakirjallisuudessa (Tenhiälä 1974, 137–140; Kauppila 1988, 77–78; Tenhiälä ei mainitse miehen nimeä, mutta vertailu Kauppilan esitykseen osoittaa mielestäni tapaukset samoiksi). Heidän kertomansa – varsinkin siitä, että Niukkasella oli kenttäoikeudessa avustaja ja todistajina oli Niukkasen puolesta puhuneita suomalaisia upseereita – ei saa lainkaan tukea kenttäoikeuden pöytäkirjasta.

kääntymyksen ja täyden tunnustuksen.[21] Nuortevan armonanomusta käsiteltäessä Valpon päällikkö Paavo Kastari kirjoitti muistion, joka toimitettiin 28.8.1944 oikeusministerille henkilökohtaisesti. Kastari kertoi Nuortevan tehneen kääntymyksensä jälkeen kaiken voitavansa auttaakseen viranomaisia, muun muassa paljastamalla oman juttunsa. Nuortevan mielenmuutoksensa jälkeen salanimellä kirjoittamaa kirjaa "Neuvostokasvatti" Kastari piti ehkä arvokkaimpana hänen uuden katsomuksensa ilmauksena. Hän viittasi Nuortevan Suomelle tekemiin huomattaviin palveluksiin, jollaisia hän voi vastaisuudessakin tehdä, ja piti armahtamista kuolemanrangaistuksesta suotavana.[22] Korkein oikeus oli 10.8. äänin 3–2 pitänyt armonanomusta aiheettomana. Pääministeri Antti Hackzell armahti Nuortevan 31.8.1944.[23]

9.1.3 Suomalaiset yhteistyössä viranomaisten kanssa

Varsin useassa tapauksessa suomalaiset poliittista rikoksista epäillyt suostuivat kuulustelijoidensa kanssa jonkinlaiseen yhteistyöhön. Ainakin laajoja tunnustuksia voitaneen pitää sellaisena. Laajimmillaan yhteistyö käsitti suoranaisen raportoinnin valtiolliselle poliisille.[24]

Ainakaan Pärmin pataljoonasta lähtöisin olevia suomalaisdesantteja ei auttanut, vaikka he kiinni jäätyään joitain tietoja suomalaisille antoivatkin. "Pärmiläiset" olivat yleensä – myös salaisessa – poliittisessa toiminnassa kouliintunutta ja Neuvostoliitossa varsin pitkän vakoilijakoulutuksen saanutta väkeä, joka aiheutti muihin desantteihin nähden enemmän huolta suomalaisviranomaisille.[25] Viranomaisten suhtautuminen heihin on ollut tiukka, mikä näkyy siinäkin, että suuri osa sai pidätysyrityksissä tai muuten surmansa.[26] Pärmiläisistä Jukka Kumpumäki, Erkki Polojärvi ja Risto Vesterlund kertoivat

---

[21] Ks. erit. Paavo Kastarin selostus 26.11.1943 ("Saatuani tänä aamuna..."), EK-Valpo, hmp A 4154 Kerttu Nuorteva, KA; Lounela–Kassila 1987, erit. 183–198.

[22] P.M. rouva Kerttu Nuortevan armahtamisesta 26.8.1944, EK-Valpo, hmp A 4154 Kerttu Nuorteva, KA. Ks. Nuortevan kirjasta Niemi (=Nuorteva) 1944; Lounela–Kassila 1987, 187, 237–238.

[23] ArmoD 4018/667/1944, OM, Ec 52, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 31.8.1944, OM, Ca 45, KA. – Nuorteva itse ei anonut armoa, vaan hänen suomalaiset sukulaisensa.

[24] Tätä käsitellään myöhemmin tutkintamenetelmiä koskevassa luvussa 10.1.2.

[25] Kosonen 1989, 131–134, 138–141; 1990.

[26] Ks. jäljempänä luku 11.4, alav. 97.

Neuvostoliitossa saamastaan koulutuksesta laajasti ja muut koulutetut nimeten. Tästä ei kuitenkaan ollut heille apua, vaan heidät teloitettiin.[27]

Tunnetuin ja kuvaavin esimerkki siitä, että laajatkaan paljastukset eivät pelastaneet kuolemantuomiolta, on Olavi Heimanin kohtalo. Vakoilutietoja Martta Koskisen kautta lähettänyt Heiman teki Valpossa täyden tunnustuksen; hänen kuulustelupöytäkirjansa laajuus on 190 sivua. Hänet sekä Martta Koskinen tuomittiin kuolemaan kenttäoikeudessa 22.4.1943.[28]

Valtiollisessa poliisissa päällikkö Arno Anthoni oli henkilökohtaisesti ilmoittanut Heimanille, että jos tämä "juurta jaksaen kertoo asiansa niin omasta kuin toistenkin kohdalta", Valpo tekee voitavansa sen puolesta, että Heimanille ei tule kuolemanrangaistusta tai ettei sitä ainakaan panna täytäntöön.[29] Valpo otti yhteyden kenttäoikeuden syyttäjään, joka lupasi ottaa tunnustuksen huomioon lieventävänä seikkana ja viedä vastaavat terveiset myös oikeuden jäsenten tietoon.[30] Tämä ei auttanut, ja seuraavaksi Valpo yritti vaikuttaa sotaylioikeuden esittelijään.[31]

Heiman ja Koskinen tuomittiin sotaylioikeudessa kuolemaan 15.6.1943. Jäljellä oli enää armahdustie. Valpon ohjeiden mukaisesti armonanomuksessa pyydettiin hankittavaksi lausunto Valposta. Valpo lähetti myös oikeusministerille pyynnön puoltaa Heimanin tekemää armonanomusta mainiten tämän tunnustuksen suuresti auttaneen useiden muiden henkilöiden rangaistukseen saattamisessa.[32] Korkein oikeus piti 9.9.1943 äänin 4–1 Heimanin anomusta aiheettomana, ja 17.9.1943 presidentti hylkäsi hänen ja Martta Koskisen armonanomukset. Kaksi päivää ennen armonanomuksen ratkaisua Valpon pääl-

---

[27] Lyhennysote Arvo Johannes Kumpumäen kuulustelupöytäkirjasta n:o 72/Lap. 56, EK-Valpo, hmp 4036 Erkki Polojärvi, KA; Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 19.1.1943, § 1 (Polojärvi ym.), SYO 1944 n:o 500, 501, 532–535 (päätös 12.5.1944 n:o 824, Vesterlund ym.), SA; Rentola 1994a, 371. – Matti Kosonen on arvellut, että "pärmiläisiä" ei otettu kovinkaan hanakasti yhteistyöhön suomalaisten kanssa, vaikka he olisivat tarjoutuneetkin. ("Vakoilijat pimeästä", Ylen ykkönen 17.9.1994.)

[28] SYO 1943 n:o 772, 773 (päätös 15.6.1943 n:o 686), SA; Rentola 1994a, 411–413.

[29] F. Kekäläisen muistio 8.5.1943 ("Koskee V. O. Heimania"), EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[30] Rinteen muistiinpano 9.2.1943 ("9/2 -43 olin puhelinkeskustelussa..."), EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA. – Asianomainen syyttäjä ei muistanut häntä haastatellessani, että tällaista yhteydenottoa olisi tapahtunut. Haast. Henrik Munsterhjelm 14.9.1992.

[31] Rinteen merkintä FK:n 4.5.1943 tekemässä muistiinpanossa ("IV a. Kansanedustaja Peltonen...") ja Keinäsen muistiinpano 25.5.1943 ("Heimanin juttu arvottiin tänään...") EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[32] ArmoD 2923/550/1943, OM, Ec 40, KA; Keinäsen muistiinpano 10.8.1943 ("7/8 -43 kävi allekirjoittanut...") ja valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 11940/IV/10.8.1943, EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

likkö Anthoni yritti vielä vaikuttaa oikeusministeriin.[33] Viimeinen, presidentille toimitettavaksi laadittu muistio näyttää valmistuneen vasta armahduksen hylkäämisen jälkeen, joten sen teossa Valpo myöhästyi. Valpon päällikkö toivoi muistiossa mitä hartaimmin Heimanin armahtamista. Heimanin omien ansioiden ohella hän viittasi siihen, että tämän teloitus olisi SKP:lle moraalinen voitto. Jos Heiman teloitettaisiin, SKP:n taholta voitaisiin selittää, "ettei valtiollisessa poliisissa rikosten tunnustaminen suinkaan tuota mitään lievennystä omaan kohtaloon, pikemminkin päinvastoin". Se tekisi tunnustusten saamisen yhä vaikeammaksi.[34]

Heimanin kuolemantuomio oli hänelle järkytys ja kanssasyytetyille yllätys.[35] Viimeisissä kirjeissään hän kertoi presidentin päätöksen tulleen. "En oikein ensin käsittänyt, sillä sen piti muuttua, olihan minulla niin hyvät puoltolauseet."[36] Heiman oli keskustellut pastorin kanssa, ja tämäkin oli todennut, "että meni vikaan tämä juttu kun selitin asiat."[37] Myös Valpon päällikkö totesi, että ellei Heiman olisi ollut niin avomielinen omalta kohdaltaankin, "olisi hänen rikollisuutensa tullut vähemmän raskaana painamaan oikeuden vaa'assa".[38]

Sodan jälkeen sosialidemokraattinen kansanedustaja ja asianajaja Mikko Erich antoi Arno Anthonin toiminnasta Heimanin asiassa valaehtoisen kirjallisen todistuksen. Erich kertoi, kuinka Anthoni otti häneen yhteyttä 29.9.1943 ja pyysi Erichiä tekemään kaiken voitavansa, jotta Heimanin kuolemantuomiota ei pantaisi täytäntöön. Välikäsien kautta asia eteni Gerda Rytille, joka oli luvannut koettaa vaikuttaa presidenttimieheensä teloituksen lykkäämiseksi. Heiman kuitenkin teloitettiin 30. syyskuuta, kirjoittaa Erich. Hän kertoi käsityksensä Anthonista muuttuneen täydelleen, koska tämä oli tehnyt kaiken voitavansa "viattoman ihmisen hengen pelastamiseksi".

Erichin todistuksen vakuuttavuutta vähentää se, että hänen kuvauksensa Heimanin rikoksesta, äidin kirjeestä Anthonille ja muusta asiaan liittyvästä ei tosiasiassa kuvaa Heimanin asiaa, vaan toisen teloitetun suomalaisen, Jalmar Kaarisolan asiaa. Molemmat jutut olivat armonanomusvaiheessa Erichin

---

[33] ArmoD 2923/550/1943, OM, Ec 40, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 17.9.1943, OM, Ca 44, Rinteen muistiinpano 15.9.1943 ("Oikeusministeriöstä tuomari Suviluoto..."), EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[34] Arno Anthonin P.M. 22.9.1943 ("Salainen Suomen Kommunistinen Puolue..."), EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[35] Rislakki 1986, 50; Koskinen 1989, 192–194; haast. Paul Koskinen 12.3.1993.

[36] Olavi Heimanin kirje A. R.:lle 27.9.1943, EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[37] Olavi Heimanin kirje A. H.:lle 27.9.1943, EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA.

[38] Arno Anthonin P.M. 22.9.1943, EK-Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA. – Samaan tapaan erään entisen toverin arvio Heimanista: "Hän puhui itselleen kuolemantuomion." (Rislakki 1986, 50.)

asianajotoimiston hoidettavina, ja Erich yritti viime vaiheissa toimia Kaarisolan teloituksen lykkäämiseksi. Yllättävää on, että jutut sekaantuivat Erichin muistikuvissa toisiinsa vain kolmisen vuotta teloitusten jälkeen. Jos Anthoni kuitenkin otti häneen yhteyttä, oliko kysymys Heimanin vai Kaarisolan asiasta? Erich kertoo muistavansa varmasti Anthonin ottaneen yhteyttä 29.9.1943, koska silloin oli Mikon nimipäivä.[39] Teloituspöytäkirjan mukaan Heiman kuitenkin teloitettiin 28. syyskuuta kello 6, minkä luulisi tulleen Anthonin tietoon.[40] Kaarisola oli teloitettu jo 31.7.1943.

Ylipäätään on vaikea löytää tapausta, jossa joku suomalainen olisi välttynyt selvästi odotettavalta kuolemantuomiolta ryhtymällä viranomaisten kanssa yhteistyöhön. Tunnetuimpia käännynnäisiä oli Turun seudulla toiminut Soini Rantanen, mutta ei ole selvää, minkälaista hänen yhteistyönsä viranomaisten kanssa oli oikeudenkäyntivaiheessa.[41] Toisessa Turun seudun suuressa vakoilu- ja sabotaasijutussa, jossa Olavi Laiho ja Väinö Ketonen tuomittiin kuolemaan, vaikuttavat myös Atte Lehtonen ja Leo Virtanen olleen niin keskeisiä tekijöitä, että kuolemanrangaistustakin heille on ehkä harkittu. Viimeksi mainitut valitsivat kuitenkin tunnustus- ja katumuslinjan. Kumpikin tuomittiin kenttäoikeudessa elinkautiseen. Lehtosen tuomio lieveni SYO:ssa huomattavasti, koska hänen katsottiin olleen täyttä ymmärrystä vailla.[42]

---

[39] Mikä pitää paikkansa (Kansanvalistusseuran Kalenteri 1943).

[40] Mikko W. Erichin todistus valan velvoituksella 16.8.1946, OM, Hc 12, Kaarisolaa koskeva teloituspöytäkirja ja muita hänen asiansa viime vaiheisiin liittyviä asiakirjoja: Sal.D. 37/80/1943, OM, Ed 1 a, KA. Samassa asiakirjakotelossa (Ed 1 a) on myös pöytäkirja Martta Koskisen ja Olavi Heimanin teloituksesta 28.9.1943. Sekaannusta aiheuttaa, että pöytäkirjan johdannon mukaan teloitus olisi tapahtunut jo 25. syyskuuta. Tekstissä ja saatekirjeessä puhutaan kuitenkin teloituksesta 28. syyskuuta, mikä päivä on muissakin asiakirjoissa mainittu teloituspäiväksi. O. Leino (1976, 136–142) väittää ilmeisesti muistitiedon perustella, että Koskinen ja Heiman teloitettiin vasta 29. päivän aamuna. Vaikkapa asia olisi niinkin, olisi Anthonin soitto ollut myöhässä. – Erichin todistusta käsittelee myös Rautkallio (1985, 95), mutta hän ei ole huomannut sen ristiriitaisuuksia.

[41] Rantanen sai elinkautisen kuritushuonetuomion maanpetoksesta 7.9.1942 (KKO:n päätös n:o 4882, KA). Hän kirjoitti useita erilaisia ilmiantoja ja yhteistyötarjouksia sisältäviä kirjeitä Valpolle ja laati erään propagandakirjoituksen. EK-Valpo, hmp A 2973 a–b Soini Rantanen, KA. Muistelmakirjassaan Rantanen (1958, 135–139) kertoo kääntymyksensä tapahtuneen juttunsa hovioikeusvaiheessa maaliskuussa 1942. Rantasen mukaan hovioikeuden kanneviskaali vaati hänelle kuolemanrangaistusta. Rantasen jutun asiakirjavihko (KKO n:o 970/358 V.D. 1942, KA) on edelleen salainen, joten toistaiseksi kuva Rantasen toiminnasta jää vielä epäselväksi. Ainakaan hänen henkilömapissaan olevat asiakirjat eivät kerro sellaisesta yhteistyöstä viranomaisten kanssa, joka olisi voinut vaikuttaa tuomioistuinten päätöksiin.

[42] SYO n:o 1163–1167/1943 (päätös 9.10.1943 n:o 1194), SA.

9.2 MUITA TUOMIOIDEN JA ARMAHDUSTEN VAIHTELUUN VAIKUTTANEITA TEKIJÖITÄ

9.2.1 Eri tuomioistuimet

Tärkeä tekijä teloitetuksi valikoitumisessa oli ensinnäkin se, joutuiko syytetty pika-, kenttä- vai siviilituomioistuimen tuomittavaksi. Ratkaisu, käsiteltäänkö asia sotilas- vai siviilituomioistuimessa, ei ollut tietenkään vapaa, vaan määräytyi prosessuaalisten säännösten perusteella. Valinta pikaoikeuden ja kenttäoikeuden välillä oli vapaampaa, joskin pikaoikeus voitiin asettaa vain tiettyjen edellytysten ollessa olemassa.

Koska pääosa kuolemanrangaistuksista tuomittiin sotilastuomioistuimissa, ei mahdollista eroa niiden ja siviilituomioistuinten välillä voida aineistosta selvittää. Ainakin suuren yleisön piirissä käsitys sotatuomioistuinten ankaruudesta siviilituomioistuimiin verrattuna lienee ollut yleinen.[43]

---

[43] Erään päämajan kirjelmän mukaan on voitu useasti havaita, että kenttäoikeuksia ja niiden tuomioita välittömine täytäntöönpanoineen kunnioitetaan "rikollispiireissä" paljon enemmän kuin siviilituomioistuimia. (Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 6467/Järj.2/sal./27.8.1944, T 13578/12, SA.) Kyseessä oli aloite, jonka mukaan sotilashallintoalue pitäisi laajentaa koko maahan niin, että siviilihenkilöidenkin tekemät valtio- ja maanpetokset saatetaan koko maassa sotatuomioistuinten käsiteltäviksi. – Toisen muistion mukaan varsinkin maallikkopiireissä on vallalla käsitys, että kenttäoikeudet tuomitsevat ankarampia rangaistuksia ja herättävät sen vuoksi enemmän pelkoa kuin siviilituomioistuimet. Siviilihenkilöiden tuomitsemisen osalta tämä ei pidä paikkaansa, huomautetaan muistiossa. P.M. ("Rangaistuksen enentämisestä..."), ev.luutn. P. Kekomäki 28.2.1944, T 17856/12, SA. – VIA:n (ks. siitä jäljempänä luku 10.3) komitean kokouksessa 2.11.1942 esitettiin laadittu selvitys "kotirintaman oikeudenkäytön sopeutumattomuudesta totaalisen sodan asettamiin vaatimuksiin". Selvityksessä esitettiin varsin jyrkkää paheksuntaa sen vuoksi, että "sisärintaman" oikeudenkäyttö tapahtuu rauhanaikaisten muotojen mukaisesti. Ihanteeksi mainitaan sotatuomioistuimet, joiden lainkäyttö on nopeaa, mutkatonta ja ankaraa. Selvitys keskittyy lähinnä säännöstelyrikosjuttujen käsittelyn hitauteen. Rangaistuksetkaan eivät selvityksen mukaan ole olleet kansan oikeustajun mukaisia. Olisi "nopeimmiten aikaansaatava lainkäytön uudistus, joka pakottaisi sisärintamankin sodanaikaisten epänormaalien olojen vallitessa toimimaan samaan ankaraan ja nopeaan tapaan kuin sotarintamakin oikeudenkäytössään". Pöytäkirjat VIA:n komitean kokouksista 2.11. ja 8.12.1942 sekä selvitykset "Sisärintaman oikeudenkäyttö totaalisen sodan aikana" ja edellisestä täydennetty "Oikeudenkäyttömme ja totaalinen sota". L. A. Puntilan arkisto, kansio 557, KA. – Yleisön käsitys kenttäoikeuden ankaruudesta tuli esiin myös eräiden sotatuomarien muisteluissa (von Hellens, esitelmä; haast. Sten Wasastjerna 2.9.1992). – Erään mielialaraportin mukaan usealla taholla oli toivottu kaikkien sodan aikana tapahtuneiden rikosten rankaisemista sotatuomioistuimissa, "koska niillä oletetaan olevan mahdollisuudet laajempaan rangaistusasteikkoon ja rikollisten käsitetään

Keskeinen vaihe valikoitumisen kannalta oli kenttäoikeuden päätös kuolemanrangaistuksen välittömästä täytäntöönpanosta tai sotaylioikeudelle alistamisesta. Tämä ratkaisu koski lähinnä jatkosodan aikaa, sillä mahdollisuus kenttäoikeuden tiettyjen päätösten välittömään täytäntöönpanoon säädettiin 16.3.1940 annetulla lailla (93/1940). Jos kuolemanrangaistusta ei määrätty pantavaksi heti täytäntöön, juttu alistettiin kuolemaan tuomitun osalta sotaylioikeudelle. Mainitulla lailla säädettiin, että sotaylioikeuden toisena asteena antamaan päätökseen ei saanut hakea muutosta, eikä päätöksiä alistettu korkeimmalle oikeudelle. Pikaoikeuden tuomitsemat kuolemanrangaistukset pantiin pääsääntöisesti heti täytäntöön. Jos puolestaan hovioikeus tuomitsi jonkun kuolemaan, juttu oli hänen osaltaan alistettava korkeimmalle oikeudelle.[44]

Taulukko 6. Eri tuomioistuimissa vuosina 1939–1946 tuomittujen kuolemanrangaistusten alistaminen ylemmälle tuomioistuimelle

Tuomioistuimet	Kuoleman-rangaistuksia	Niistä alistettuja	Alistettujen osuus, %
Kenttäoikeudet 1939–40	19	17	89
Kenttäoikeudet 1941–44	560	178	32
Pikaoikeudet	36	1	3
SYO 1.asteena	1	1[45]	100
SYO 2. asteena, uudet rang.	49	–[46]	–
Yleiset alioikeudet ja hovioikeudet	16	16[47]	100
Yhteensä	681	213	31

Päätösten alistamisesta esitettävät tiedot (taulukko 6) kuvaavatkin monessa tapauksessa pikemmin lain asettamia rajoituksia kuin tuomioistuinten vapaita valintoja. Todellista harkintavaltaa asiassa oli käytännössä vain kent-

niitä enemmän pelkäävän". Valtion tiedoituslaitos, tarkkailutoimisto, mielialakatsaus n:o 4/17.5.1943, 6, Valtioneuvoston tiedotuselimet, Dg 1, KA.

[44] Vaikka alistamisessa olikin kysymys "tutkinnan ja tuomion", siis koko jutun saattamisesta ylemmän tuomioistuimen käsiteltäväksi, jatkossa puhutaan yksinkertaisuuden vuoksi päätöksen tai kuolemanrangaistuksen alistamisesta. – Eri tuomioistuinten toimivaltaa ja muutoksenhaun sääntelyä on käsitelty edellä luvuissa 5.3.1 ja 5.3.4.

[45] Alistus oli pakollinen, jos tuomio oli kuolemanrangaistus.

[46] Alistus ei ollut enää mahdollinen lain 16.3.1940/93 jälkeen.

[47] Alistus oli pakollinen, jos tuomio oli kuolemanrangaistus.

täoikeuksilla 16.3.1940 annetun lain jälkeen. Kaikkiaan 468 kuolemanrangaistusta eli yli kaksi kolmasosaa (69 %) kuolemantuomioista määrättiin pantavaksi täytäntöön ilman päätöksen alistamista ylemmälle oikeusasteelle. Pelkästään alioikeustasolla eli kenttä- tai pikaoikeudessa annettu kuolemanrangaistus jäi lopulliseksi 419 kertaa (62 % tuomioista).

Vuosina 1941–1944 kenttäoikeuksissa tuomituista kuolemanrangaistuksista kotialueen, suojeluskuntapiirien, kenttäoikeuksissa tuomittiin alle neljännes. Suojeluskuntapiireissä toimineiden ja muiden kenttäoikeuksien välillä on selvä ero alistettujen päätösten osuudessa (taulukko 7). Onkin luonnollista, että juuri rintamalla pidettiin kuolemantuomioiden pikaista toimeenpanoa tarpeellisena. Lisäksi juttujen laadussa oli eroa esimerkiksi sikäli, että suuret maanpetosoikeudenkäynnit käsiteltiin suojeluskuntapiireissä.[48]

Armonanomuksen hyväksyminen näyttää puolestaan olleen todennäköisempää silloin, kun kysymyksessä oli sotaylioikeuden korottama kuolemanrangaistus, kuin jos kyseessä oli kenttäoikeuden ja SYO:n yhdenmukaisesti tuomitsema kuolemanrangaistus (taulukko 8). Ehkä on ollut psykologisesti

[48] Aineisto ei mahdollista sen selvittämistä, oliko kotialueen ja rintaman kenttäoikeuksien tuomitsemiskäytännössä muutenkin eroja. Tarkempaa tutkimista vaille siis jää Soineen (1962, 413) esittämä havainto, että "sotatoimialueen sotatuomarit olivat tuomioissaan sittenkin lempeämpiä kuin kotialueen tuomarit, ollessaan tilaisuudessa lähempänä seuraamaan niitä olosuhteita, joissa rikokset tapahtuivat". Soineen arvio koskee ilmeisesti lähinnä suomalaisten sotilaiden tekemiä rikoksia. Haastattelussa (4.11.1992) Soine oli kirjoituksessaan esittämällään kannalla. Tiettyihin eroihin viittaa päämajassa kesällä 1943 herätetty ajatus vaihtaa muutamaksi kuukaudeksi kotiseudun ja kenttäarmeijan sotatuomareita keskenään. Mainittiin, että suojeluskuntapiirin kenttäoikeudet joutuvat varsin usein tutkimaan palveluksesta vapautuneiden rintamalla tekemiä rikoksia. "Tämän vuoksi näyttäisi jo oikeudenhoidon yhdenmukaisuudenkin kannalta olevan tärkeätä, että suojeluskuntapiirien kenttäoikeuksien puheenjohtajilla olisi tuntemusta rintamajoukoissa vallitsevista olosuhteista." Lisäksi mainittiin kenttäarmeijan sotatuomarien tarve päästä edes lyhyeksi ajaksi kotiseudulleen yksityisasioittensa hoitamista varten. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4585/Järj.2/25.7.1943, Kotij.E, oikeudenhoitotoimisto, H 8, SA. Nähdäkseni hanke ei johtanut vaihtoihin. – Eri kenttäoikeuksien välistä eroa ei ole mielekästä tarkastella, koska kutakin kenttäoikeutta ja varsinkin sen puheenjohtajaa kohti on varsin vähän kuolemanrangaistuksia. Haastatteluissa tuli kuitenkin esiin eräitä tietoja eri tuomioistuinten ankaruuseroista. SYO:ssa sodan aikana toimineen Sakari Sohlbergin mukaan eri kenttäoikeuksien ankaruudessa oli selvästi eroja: tietyissä kenttäoikeuksissa tiedettiin olevan kovat, toisissa taas lievät tuomiot. "Ja sen takia niitä ankaria rangaistuksia myös alennettiin, että ne tuli vähän niin kuin tasoihin muitten kanssa." Haast. Sakari Sohlberg 28.10.1992. – Helsingin kenttäoikeuksissa toimineet haastateltavat kertoivat olleen tunnettua (syytetyillekin), että Helsingin suojeluskuntapiirin kolmesta kenttäoikeudesta kolmas oli muita ankarampi ja toisesta sai lievimmät tuomiot. Haast. Kaarlo Telaranta 19.10.1992; haast. Sten Wasastjerna 2.9.1992.

Taulukko 7. Eri kenttäoikeuksissa vuosina 1941–1944 tuomittujen kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle

Kenttäoikeudet	Kuoleman-rangaistuksia	Niistä alistettuja	Alistettujen osuus, %
Rintaman ja sotilashallinto-alueiden KeO:t	428	113	26
Suojeluskuntapiirien KeO:t	132	65	49
Yhteensä	560	178	32

Taulukko 8. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 kuolemanrangaistuksen tuominneen tuomioistuimen mukaan

	Armon-anomuksia[49]	Armahdettuja	Armahdettujen osuus (%)
Sekä KeO:ssa että SYO:ssa tuomittu kuolemantuomio	60	9	15
SYO:n korottama kuolemantuomio	25	6	24
Sekä HO:ssa että KKO:ssa tuomittu kuolemantuomio	3	1	33
Yhteensä	88	16	18

helpompi päätyä armahdukseen silloin, kun eri tuomioistuimet ovat arvioineet teon vakavuuden eri tavalla. Kaikkiaan armahdettujen määrä on kuitenkin niin pieni, että varmoja johtopäätöksiä ei voi tehdä. Tämä koskee varsinkin yleisissä tuomioistuimissa tuomittuja kuolemanrangaistuksia.

9.2.2 Eri rikoslajit ja tuomittujen kansalaisuudet

Kuolemanrangaistukseen johtaneet rikokset eivät muodosta mitään yhtenäistä ryhmää. Esimerkiksi vakoilu, karkuruus ja henkirikokset ovat hyvin erityyppisiä rikoksia. Onkin syytä tarkastella, ovatko kenttäoikeuksien päätökset alistaa kuolemantuomio SYO:lle ja tuon tuomioistuimen tekemät lievennykset yhteydessä siihen, mistä rikoslajista oli kysymys. Seuraavassa käytetty rikoslajiryhmittely osoittaa myös sen, minkä maan kansalainen on kyseessä.

[49] Vain ne armonanomukset, joista presidentti teki päätöksen.

Taulukko 9. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle ja sotaylioikeuden päätökset rikoslajin mukaan[50]

Rikoslaji	Kuoleman-rangaistuksia KeO:ssa	Alistettu SYO:hon, %	SYO:ssa käsitel-tyjä, N	SYO:ssa lieventy-neitä, %
Vakoilu, NL:n kansalaisen sotapetos	410	24	98	28
Maanpetos, Suomen kansalaisen sotapetos	27	63	17	12
Kuuliaisuusrikokset	6	83	5	100
Pelkuruus, karkuruus	72	42	30	100
Sotavangin rikokset	21	52	11	9
Henkirikokset, tekijä Suomen kansalainen	14	93	13	54
Henkirikokset, tekijä NL:n kansalainen	10	40	4	–
Yhteensä	560	32	178	40

Sotaylioikeudelle alistettiin noin kolmannes kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemista kuolemanrangaistuksista (taulukko 9). SYO:ssa käsiteltiin 178 alistettua kuolemanrangaistusjuttua, ja tuomio vahvistettiin 102 tapauksessa. Kuolemantuomio lieveni SYO:ssa 72 tapauksessa.[51]

Sotaylioikeudelle alistamisessa on selviä rikoslajikohtaisia eroja. Alistuksia oli suhteellisesti eniten, kun kysymyksessä oli suomalaisen tekemä henkirikos taikka kuuliaisuusrikos; vakoilutapauksissa, joita oli selvästi suurin osa jutuista, alistettujen kuolemantuomioiden osuus oli vain neljännes. Neuvostoliittolaisten tekemiin henkirikoksiin suhtauduttiin ankarammin kuin suomalaisten tekemiin.

Erot ovat selviä myös tarkasteltaessa, miten usein SYO lievensi kuolemanrangaistuksia. Kaikki alistetut kuolemantuomiot, joissa rikoksena oli ollut pelkuruus, karkuruus tai kuuliaisuusrikos, lievenivät. Näistä rikoksista tuomituilla kuolemanrangaistuksilla pyrittiin lähinnä nopeaan kurin parantamiseen omissa joukoissa. Jos kenttäoikeus päätti alistaa asian sotaylioikeudel-

[50] Ks. rikoslajien ryhmittelystä edellä taulukko 3.

[51] Kolme lausuntoa raukesi SYO:ssa syytetyn kuoltua kenttäoikeuskäsittelyn jälkeen ja yksi sen vuoksi, että syyte jätettiin oikeusministeriön päätöksellä raukeamaan.

le, ei nopeaa pelotusvaikutusta enää voitu saavuttaa, ja sotaylioikeus oli kenttäoikeutta vapaampi harkitsemaan rangaistusta miettimättä sotatilanteen vaatimuksia. Pelkuruus- ja karkuruustuomioiden lievenemiseen tuntuu vaikuttaneen myös yleinen sodan kulku, jota käsitellään seuraavassa jaksossa.

Rikoslajikohtaisia eroja oli myös armahduksia käsiteltäessä. Vakoilusta tuomitut kuolemanrangaistukset eivät lieventyneet armoteitse kovinkaan usein ja sotavangin rikoksesta tuomitut eivät lainkaan; henkirikoksista tuomittujen armonanomukset taas menestyivät muita paremmin (taulukko 10).

Taulukko 10. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 kuolemanrangaistuksen perusteena olleen rikoslajin mukaan

Rikoslaji	Armonanomuksia[52]	Armahdettuja	Armahdettujen osuus (%)
Vakoilu, NL:n kansalaisen sotapetos	48	5	10
Maanpetos, Suomen kansalaisen sotapetos	22	6	27
Sotavangin rikokset	8	–	–
Henkirikokset	10	5	50
Yhteensä	88	16	18

Kaikkiaan niin SYO:lle alistettujen kuin siellä lieventyneiden kuolemantuomioiden osuus oli varsin pieni silloin, kun tuomittu oli neuvostoliittolainen (taulukko 11). Tämän ei sinänsä tarvitse olla osoitus kansalaisuuteen perustuvasta erilaisesta kohtelusta, vaan rikoksen laatukin on vaikuttanut asiaan.

Kuten jo rikoslajikohtaisesta armahdusten tarkastelusta voi päätellä, myönteinen päätös armonanomukseen oli helpompi saada, jos hakija oli Suomen kansalainen (taulukko 12).

9.2.3 Sodan eri vaiheet

Toisen maailmansodan käänteenä on usein pidetty Neuvostoliiton saksalaisista Stalingradissa saamaa voittoa. Neuvostoliiton armeija aloitti vastahyökkäyksen kohti Stalingradia marraskuun 20. päivän tienoilla vuonna 1942.

[52] Vain ne armonanomukset, joista presidentti teki päätöksen.

Taulukko 11. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle ja sotaylioikeuden päätökset tuomitun kansalaisuuden mukaan

Tuomitun kansalaisuus	Kuoleman-rangaistuksia KeO:ssa	Alistettu SYO:hon, %	SYO:ssa käsiteltyjä, N	SYO:ssa lieventyneitä, %
Neuvostoliiton tai muun ulkomaan kansalainen[53]	441	26	113	25
Suomen kansalainen tai ns. heimosotilas[54]	119	55	65	68
Yhteensä	560	32	178	40

Taulukko 12. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1946 tuomitun kansalaisuuden mukaan

Tuomitun kansalaisuus	Armon-anomuksia[55]	Armahdettuja	Armahdettujen osuus (%)
NL:n kansalainen	58	7	12
Suomen kansalainen	30	9	30
Yhteensä	88	16	18

Tammi- ja helmikuun vaihteessa 1943 saksalaiset Stalingradiin hyökänneet joukot antautuivat.[56]

Tutkiessaan ruotsalaisten viranomaisten sodanaikaista toimintaa vakoilu- ja sabotaasijutuissa Janne Flyghed havaitsi sodan kulun vaikuttaneen niin turvallisuuspalvelun kuin tuomioistuintenkin toimintaan. Saksalaisten hyväksi toimineita tuomittiin varsin vähän ennen sodan käännettä, jonka Flyghed ajoit-

[53] Kuolemaan vakoilusta tuomittiin yksi Slovakian ja yksi Ruotsin kansalainen, joista kumpaakaan ei teloitettu, mutta ruotsalainen sai surmansa pakoyrityksensä yhteydessä.

[54] Suomen kansalaisiin on tässä (toisin kuin luvussa 6.5) rinnastettu Suomen armeijan riveissä palvelleet neuvostoliittolaiset, joita tuomittiin kuolemaan kolme. Heistä kaksi palveli heimosotamiehenä HeimoP 3:ssa ja yksi inkeriläisenä vapaaehtoisena Er.P 6:ssa. (Ks. näistä joukoista esim. Kaimio 1994, 279.)

[55] Vain ne armonanomukset, joista presidentti teki päätöksen.

[56] Magnusson – Rosenfeldt – Weibull 1995, 286–287.

taa saksalaisten häviöön Stalingradissa. Käänteen jälkeen saksalaisten hyväksi toimineiden tuomitseminen lisääntyi. Sama koskee myös pidätyksiä.[57]

On tunnettua, että sodan kulku vaikutti Suomen politiikassa. Hannu Soikkasen mukaan saksalaisten tappio Stalingradissa johti Suomen korkeimman johdon arvioimaan uudelleen sodan lopputulosta. Edwin Linkomiehen hallituksen muodostamisesta maaliskuussa 1943 alkoi suomalaisessa politiikassa vaihe, jossa on tunnistettavissa kolme ryhmää: rauhanoppositio, Saksan voiton epäilijät ja ne, joille puheet rauhasta olivat mahdoton ajatus. Hallituksesta jäivät pois eräät saksalaissuuntauksen kannattajiksi leimautuneet ministerit. Mielialatiedustelut osoittivat, että suomalaisten luottamus Saksan voittoon alkoi horjua syksyllä 1942 ja romahti Stalingradin tappion jälkeen talvella 1943.[58] Henkilövaihdoksia tapahtui viranomaiskoneistossakin, esimerkiksi saksalaissuuntautuneena pidetty Valpon päällikkö Arno Anthoni korvattiin helmikuussa 1944 Paavo Kastarilla.[59] Yleisesti on arvioitu, että sodan lopputuloksen aavistelu vaikutti myös viranomaisten menettelytapoihin.[60]

Kuolemanrangaistukset käsittävän aineiston perusteella on mahdollista tutkia muutoksia siinä, kuinka usein vakoilusta tuomittu kuolemanrangaistus alistettiin SYO:lle, ja toisaalta sotaylioikeuden käytäntöä sille alistetuissa vakoilujutuissa. Vuosittainen tarkastelu vastaa tässä tapauksessa hyvin sotatapahtumia. Vuoden 1941 loppuun mennessä Suomen hyökkäys oli pääosin muuttunut asemasodaksi, ja usko sodan pikaiseen loppuun väistynyt.[61] Talvi 1943 merkitsi Stalingradin taistelun jälkeen vielä suurempaa käännekohtaa. Vuotta 1944 koskevat tiedot on seuraavassa taulukossa koko vuoden tarkastelun lisäksi jaettu kahteen osaan Neuvostoliiton suurhyökkäyksen ajankohdan mukaan: 10.6. tai myöhemmin annetut ja sitä ennen annetut tuomiot.[62]

Sodan jatkuessa kenttäoikeuksien käytäntö vaikuttaa tulleen jonkin verran varovaisemmaksi, koska sotaylioikeudelle alistettujen tuomioiden osuus kasvaa (taulukko 13). Vuosi 1944 ei kuitenkaan vahvista vaikutelmaa käy-

[57] Flyghed 1987, 250–256, 1992, erit. 430–433, 479–486. Britannian ensimmäisen maailmansodan armeijassa teloitusten määrä laski selvästi sodan lähestyessä loppuaan (Putkowski – Sykes 1996, 261).

[58] H. Soikkanen 1990, 143, 147–148; O. Vehviläinen 1990, 15–16.

[59] Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 35, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA; Voionmaa 1971, 229, 295; Herlin 1993, 197, 434 (viite 640).

[60] Ks. edellä luku 3.3.2.

[61] O. Vehviläinen 1989a, 327–331 ja 1990, 10–12.

[62] Neuvostoliitto aloitti suurhyökkäyksen Karjalan kannaksella 9.6.1944 tulivalmistelulla ja tiedusteluhyökkäyksillä, ja 10.6. alkoi varsinainen hyökkäys (esim. Moisala – Alanen 1988, 103–105).

Taulukko 13. Kenttäoikeuksien tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle vuosina 1941–1944 (kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista)

Vuosi	Kuoleman-rangaistuksia vakoilusta ym.	Niistä alistettuja	Alistettujen osuus (%)
1941	147	31	21
1942	158	40	25
1943	65	21	32
1944	40	6	15
→ 9.6.1944	*16*	*4*	*25*
10.6.1944 →	*24*	*2*	*8*
Yhteensä	410	98	24

tännön johdonmukaisesta muutoksesta. Vakoilijoiden välittömien teloitusten osuus oli tuona vuonna suurin. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alku ei näytä lisänneen kenttäoikeuksien varovaisuutta, pikemmin päin vastoin. Tosin vuoden 1944 vakoilutuomioiden määrä on kaikkiaan pieni, joten pitkälle meneviä päätelmiä ei tuon vuoden käytännöstä voida tehdä.

Sotaylioikeudelle alistettujen vakoilusta annettujen kuolemantuomioiden määrä oli pieni, mutta vuosittainen tarkastelu voidaan tehdä niistäkin. Jaottelu on SYO:n päätöspäivän mukainen.

Taulukko 14. Sotaylioikeuden lieventämät kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista vuosina 1941–1944

Vuosi	SYO:lle alistettuja kuolemanrangaistuksia vakoilusta ym.	Niistä SYO:ssa lieventyneitä	Lieventyneiden osuus (%)
1941	26	4	15
1942	41	20	49
1943	19	2	11
1944	11	1	9
Yhteensä	97[63]	27	28

[63] Lisäksi yhdessä tapauksessa SYO:n lausunto alistetussa asiassa raukesi, koska kenttäoikeudessa tuomittu oli kuollut.

Sotaylioikeuden käytäntö ei osoita mitään johdonmukaista kehitystä (taulukko 14). Lieventyneiden kuolemanrangaistusten osuus oli kyllä vuonna 1942 huomattava, mutta laski sittemmin selvästi. Juuri vuonna 1942 SYO:ssa toisaalta tuomittiin runsaasti kuolemanrangaistuksia vakoilutapauksissa, joissa kenttäoikeus oli päätynyt lievempään tuomioon. Tällaisia vakoilusta annetun tuomion korotuksia kuolemanrangaistukseksi oli 6 vuonna 1941, 14 vuonna 1942, 9 vuonna 1943 ja 5 vuonna 1944.

Sodan kululla ei siis näytä olleen kovin paljon vaikutusta tuomioistuinkäytäntöön ainakaan vakoilujutussa. Täysin immuuneja sotatapahtumille tuomioistuimet eivät kuitenkaan olleet. Tätä osoittaa se, että kaikki kesän 1944 alistetut pelkuruus- ja karkuruuskuolemantuomiot lievenivät. Suurelta osin tähän tuntuu vaikuttaneen se, että sotaylioikeuden päätökset noissa jutuissa ajoittuvat sodan viime viikkoihin. Näistä 30 päätöksestä ensimmäinen annettiin 3.8.1944 ja noin kolmannes aselevon alettua, viimeinen 25.10.1944. Sodan päättymistä ei tietysti ole voitu edeltä päin tietää, mutta kylläkin uumoilla.[64] Neuvostoliittolaisten aktiiviset sotatoimet Suomen suunnalla päättyivät 9. elokuuta 1944.[65]

Kuolemaantuomittuja koskevien armonanomusten ratkaisussa sodan kululla tuntuu olleen jonkin verran vaikutusta (taulukko 15). Vuoden 1944 armonanomuksista hyväksyttiin kahdeksan, eli yli puolet. Elinkautiseksi muutettiin 2. kesäkuuta 1944 vakoilijan ja maanpetoksesta tuomitun kuolemanrangaistukset, 4. elokuuta kahden maanpetoksesta tuomitun ja 31. elokuuta jälleen vakoilijan (Kerttu Nuortevan) ja maanpetoksesta tuomitun. Vielä välirauhansopimuksen jälkeen lokakuussa muutettiin kahden murhasta tuomitun neuvostoliittolaisen tuomiot elinkautisiksi, ja joulukuussa 1944 miehet armahdettiin kokonaan.[66]

---

[64] Sodanaikainen sotaylituomari Sakari Sohlberg muisteli haastattelussa (28.10.1992) kesän 1944 alistettuja juttuja näin: "...se ratkaisu meni aika myöhäiseksi, silloinhan meillä jo huhuttiin ja tiedettiin sotaylioikeudessa, ...että rauhaa neuvotellaan ja rauha on tulossa siis. Niin silloin ajateltiin, silloin tuli sellainen mentaliteetti, että onko nyt enää syytä panna tätä kuolemantuomiota täytäntöön, eihän sillä ole merkitystä."

[65] Juutilainen 1994, 124, 126.

[66] Murhasta tuomittujen armahdusten taustalla oli se, että heitä ei rikoksensa laadun vuoksi voitu vapauttaa välirauhansopimuksen perusteella (ks. jäljempänä luku 14.3). Omaa armonanomusta miehet eivät enää tehneet sen jälkeen, kun rangaistus oli jo kerran lievennetty elinkautiseksi. (ArmoD 4778–4779/85/1944, OM, Ec 54, KA.) Esityksen miesten vapauttamisesta armosta teki oikeusministeriö. (Kirjediaari 1944, diaarimerkintä 5.12.1944, OM, Aa 26, KA.) – Flyghed (1992, 496–497) on tarkastellut muutamaa Ruotsissa vakoilusta tai sabotaasista tuomittujen armahdusta, joihin sotatilanne näyttää vaikuttaneen.

Taulukko 15. Kuolemaantuomittujen armahdukset vuosina 1941–1944[67]

Vuosi	Armonanomuksia	Armahdettuja	Armahdettujen osuus (%)
1941	5	–	–
1942	38	3	8
1943	30	4	13
1944	14	8	57
Yhteensä	87	15	17

Ei kuitenkaan voida sanoa, että armonanomukset olisi sodan loppuvaiheessakaan ratkaistu sodan lopputuloksen ennakoinnin perusteella. Tämän osoittavat erityisesti sotapetoksesta kuolemaan tuomitun Risto Vesterlundin ja maanpetoksesta tuomitun Olavi Laihon armonanomusten käsittelyt. Presidentin sijasta armonanomukset ratkaissut pääministeri Antti Hackzell hylkäsi molempien anomukset 24. elokuuta.[68] Vesterlund teloitettiin 1. päivänä ja Laiho 2. päivänä syyskuuta 1944.[69] Noina päivinä valmisteltiin jo aselepoa. Esimerkiksi elokuun 24. päivänä Suomen valtiojohdon hankkeet rauhanneuvotteluihin pääsemiseksi käynnistyivät toden teolla. Seuraavana päivänä Suomi tiedusteli Neuvostoliiton halukkuutta ottaa vastaan suomalainen valtuuskunta. Laihon teloituspäivän iltana eduskunta päätti rauhanneuvotteluihin ryhtymisestä.[70]

Varsinkin Laihon armonanomus oli vaikea ratkaista. Sotaylioikeuden erään muodollisen virheen vuoksi korkein oikeus purki ja poisti SYO:n päätöksen, joten Laihon asia käsiteltiin SYO:ssa kahdesti. Korkeimman oikeuden enemmistö ei nähnyt 22.2.1944 aihetta armahdukseen, vähemmistö kiinnitti huo-

[67] Vain ne armonanomukset, joista presidentti teki päätöksen; päätöksen ajankohdan mukaan.

[68] Oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 24.8.1944, OM, Ca 45, KA.

[69] Pöytäkirja Pekka Hutterin ja Risto Emil Vesterlundin kuolemanrangaistusten täytäntöönpanosta 1.9.1944, OM, Ed 1 a, ote Oulun lääninvankilan nimiluettelosta v. 1944 ja Oulun suojeluskuntapiirin esikunnan kirjelmä n:o 1504/I.oik.ups./3005/sal./1.9.1944, Mauno Olavi Laihoa koskeva vankiasiakirja n:o 3489, OM, Vaho, Ha, KA. Olavi Laihon teloituspöytäkirja on julkaistu kirjassa Rislakki 1995a (numeroimaton viimeinen sivu). Alkuperäistä pöytäkirjaa Laihon teloituksesta en ole löytänyt. Rislakin aikaisemmassa kirjassa (1986, 134) oleva tieto Laihon teloittamisesta vasta 9. syyskuuta on siis virheellinen.

[70] Tanner 1952, 363–378; Myllyniemi 1982, 404–407.

miota SYO:n päätöksen virheeseen ja olisi ennen armonanomuksen ratkaisemista saattanut asian purkuteitse oikaistavaksi.[71] Oikaisu kuitenkin tapahtui korkeimmassa oikeudessa oikeusministeriön ja oikeuskanslerin aloitteesta. SYO tuomitsi uudestaan kuolemanrangaistuksen, ja Laiho teki uuden armonanomuksen.[72]

Korkein oikeus antoi uudesta armonanomuksesta 8.6.1944 äänin 3–3 lausunnon, jossa puolsi Laihon tuomion muuttamista elinkautiseksi. Tasatulos selittyy sillä, että korkeimman oikeuden presidentiltä ei "sairauden vuoksi voitu saada lausuntoa".[73] Sen jälkeen armoasia oli esiteltävänä presidentille 22. kesäkuuta, mutta poistettiin listalta. Samoin kävi 4. elokuuta.[74] Sen sijaan Vesterlundin asia oli mutkattomampi: korkein oikeus antoi 15.8. yksimielisen kielteisen lausunnon hänen armonanomuksestaan.[75]

Vesterlundin ja Laihon myöhäiset teloitukset herättivät sodan jälkeen paheksuntaa varsinkin kommunistien piirissä. Tähän varmaankin vaikutti se, että molemmat olivat lahjakkaita ja järjestötoiminnassa kokemusta hankkineita vasemmistolaisia, joille olisi sodan jälkeen ollut käyttöä.[76] Tulilinjalle joutui erityisesti asian esittelystä oikeusministerinä vastannut Ernst von Born. Mauri Ryömä rinnasti Vesterlundista kirjoittamassaan muistokirjoituksessa von Bornin toiminnan harkittuun murhaan. "Rikoslain 21 luku sisältänee eräitä määräyksiä tällaiseen rikokseen nähden", kirjoitti Ryömä pahaenteisesti.[77]

Hallituksen kertomusta toimenpiteistään vuonna 1944 käsiteltiin eduskunnassa vuonna 1946, siis varsin kauan sodan loppumisen jälkeen. Useat vasemmiston edustajat, muun muassa K. H. Wiik ja Mauri Ryömä, paheksuivat Vesterlundin ja Laihon myöhäistä teloittamista ja katsoivat oikeusministerin mielipiteen olleen ratkaiseva armonanomuksien hylkäämisessä. Von Born vastasi viitaten siihen, että Laihon ja Vesterlundin anomukset ratkaistiin lähes kuukausi ennen välirauhan tekoa. Silloin ei ollut tietoja rauhasta, vielä vähemmän siitä, että välirauhansopimus tulisi sisältämään määräyksiä eräiden rikollisten vapauttamisesta rangaistuksesta. Von Born huomautti myös, että talvisodan jälkeisessä rauhansopimuksessa ei ollut tällaisia määräyksiä.[78]

---

[71] ArmoD 796/32/1944, OM, Ec 46, KA.

[72] KKO n:o 95/34 A.D. 1944, oikeusministeriön kirjelmä n:o 1227/11.3.1944, OM, Da 32, KA.

[73] Rentola (1994a, 418) yhdistää korkeimman oikeuden myönteisen kannan muuttuneeseen sotatilanteeseen.

[74] ArmoD 2745/419/1944, OM, Ec 50, KA.

[75] ArmoD n:o 4229/705/1944, OM, Ec 53, KA.

[76] Ks. Vesterlundin ja Laihon henkilöhistoriasta Rislakki 1986, 95–103, 120–134 ja tositapahtumiin perustuvat romaanit Oranen 1987; Rislakki 1995a. – Saattaa olla, että juuri näiden miesten kyvykkyys koitui heidän kohtalokseen, mikäli se oli armonanomukset ratkaisseen pääministerin mielestä raskauttavaa.

[77] Ryömä 1945. Mainittu rikoslain luku koskee muun muassa henkirikoksia.

[78] Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 219–220, 240–241, 243–245. Von Born käsittelee häntä vastaan käytyä "kampanjaa" myös muistelmateoksessaan (1954, 386–388). Siinä hän edus-

Joka tapauksessa on selvää, että sodan pitkittyminen ja kääntyminen lopulta Neuvostoliiton eduksi toi poliittisista rikoksista tuomituille toivoa. Sitä elätteli esimerkiksi Olavi Laiho, joka kirjoitti maaliskuussa 1944 rauhoittavasti vaimolleen avun olevan jo lähellä.[79] Laihon armahdusasian viivästyminen huolestutti Valpoa, jossa toimistopäällikkö Aarne Rinne kirjoitti 6. heinäkuuta armahdusasian tultua kerran esityslistalta poistetuksi:

> "Turun puolessa huhuillaan, ettei asiaa uskalleta päättää, ja kommunistit ovat toiveikkaita: uskotaan Laihon pelastavan henkensä ja vielä pääsevän jatkamaan entisiä touhujaan, kuten hän eräissä salakirjeissään on viittaillut. – – Voisiko Päällikkö puhua esim. oikeusministerille, jotta asia saataisiin ratkaisuun ja siten kommunisteilta riistettyä puheenaihe nykyisen hallitusvallan muka osoittamasta epäröinnistä ja heikkoudesta."[80]

Monessa armonanomuksessa vihjailtiin tuomittujen tekojen aikanaan tapahtuvasta toisenlaisesta arvioinnista.[81] Myös niin sanottuun Tampereen nuorisoryhmään kuuluneiden, sabotaasista tuomittujen kirjeistä käy hyvin ilmi toiveikkuus, jota sodan kulku piti yllä. Valpon silmissä tällainen oli tietysti pahasta.[82]

---

kunnassa aikanaan esittämänsä lisäksi muistuttaa esittelemistään ja 31.8.1944 ratkaistuista kahdesta armahduspäätöksestä. Rislakin (1986, 133) arvio, jonka mukaan poliittinen johto tiesi tulossa olevasta poliittisten vankien vapauttamisesta, lienee perusteeton.

[79] PM:n Tiedustelujaoston päällikön apulaisen, eversti J. Walldénin lausunto 18.8.1944, ArmoD 2745/419/1944, OM, Ec 50, KA. Vielä 29. elokuuta Laiho ei ollut saanut tietoa armonanomuksensa hylkäämisestä, sillä hän kirjoitti tuolloin vaimolleen uskonsa jatkuviin elinmahdollisuuksiin lisääntyneen. "Katso: kun pitkistyy, niin mutkistuu." Olavi Laihon kirje 29.8.1944 Taina Laiholle. 5, Olavi Laihon arkisto, kansio 1, Kansan A.

[80] AR:n muistiinpano 6.7.1944 ("Turun puolessa..."), EK-Valpo, hmp A 2941 Olavi Laiho, KA.

[81] Esimerkiksi Toivo Poutasen puolesta kirjoitti presidentille syyskuussa 1942 K. H. Wiik katsoen armahduksen vahvistavan yhteiskunnallista solidaarisuutta, josta olisi hyötyä myös vastaisuudessa. Pian valtiollisessa elämässä puhaltaviin toisiin tuuliin viittasi Poutasen puolesta kirjoittanut toinenkin "kuutosryhmän" jäsen, Yrjö Räisänen. A.D. 4444/893/1942, OM, Ec 25, KA. – Martta Koskisen armonanomuksesta 14.8.1943 (laatija Eino Pekkala): "Sota-aika on ankara, mutta kerran on tuleva rauha, jolloin sota-ajan tapahtumia katsotaan toisin kuin nyt." ArmoD 2924/550/1943, OM, Ec 40, KA. O. Leino (1976, 123) kuvaa tuota kohtaa harkituksi uhkaukseksi. – Samaan tapaan kirjoitti Risto Vesterlundin puolesta pääministeri Antti Hackzellille (myös kuutosiin lukeutunut) Johan Helo: "Olen nimittäin siinä käsityksessä, että kaikki tämänluonteiset tapaukset tullaan myöhemmin tarkasti tutkimaan – –" Johan Helo Herra Pääministeri Hackzellille 13.8.1944 (kysymyksessä on mahdollisesti lähettämättä jäänyt konsepti), Johan Helon kokoelma, kansio 4, KA.

[82] Ote Tampereen osaston tilannekatsauksesta lokakuulta 1943, EK-Valpo I, amp

9.2.4 Neuvostoliittolaisten kansallisuus

Suomen jatkosodassa noudattamaan politiikkaan kuului myötätuntoinen suhtautuminen suomensukuiseen väestöön. Tämä näkyi esimerkiksi Itä-Karjalan miehityshallinnossa, jossa miehitetyn alueen väestö eroteltiin etuoikeutettuihin ja muihin ryhmiin. Etuoikeutettuja ryhmiä olivat karjalaiset, suomalaiset, inkeriläiset, vepsäläiset, eestiläiset ja muut suomensukuiset. Siirtoleireille sijoitettiin miltei pelkästään epäkansallista väestöä eli muihin kuin suomensukuisiin ryhmiin kuuluvia.[83] Myös sotavankeja sijoiteltaessa suomen kieltä puhuvat sotavangit sijoitettiin omaan leiriinsä. Sinne oli koottava kaikki Itä-Karjalasta, Inkeristä, vepsäläisalueelta, Virosta sekä Tverin ja Novgorodin alueilta kotoisin olevat suomea hyvin tai auttavasti puhuvat sotavangit eräin rajoituksin; niistä voi mainita, että Suomessa syntyneitä Venäjälle muuttaneita suomalaisia leiriin ei saanut sijoittaa. Timo Mikkolan mukaan suomensukuiset sotavangit asetettiin kohtelussa eriarvoiseen asemaan verrattuna muihin sotavankeihin.[84]

Oikeudenhoidonkin yhteydessä esiintyi jonkin verran vastaavia kaavailuja. IV armeijakunnan komentaja, kenraaliluutnantti K. L. Oesch antoi jou-

---

XXIX 11 e, jäljennös Saga Lahtisen salakirjeestä Pellervo Takatalolle 25.2.1943, EK-Valpo, hmp A 4229 Saga Lahtinen, KA. Ryhmään kuuluneen mukaan heidän yleinen mielipiteensä oli, että sodan kehitys vaikutti tuomioiden lievenemiseen korkeimmassa oikeudessa (haast. Liisa Lamminen 27.11.1993). – Eräässä toisessa jutussa tuomittujen Lyydi Turkian ja Helmi Vänskän maanpetostuomiot muuttuivat kesäkuussa 1944 SYO:ssa kuolemanrangaistuksiksi. Samassa jutussa tuomittu Sirkka Kirves on muistellut suhtautumista kuolemantuomioihin näin: "– – ilmassa oli jo rauhan kangastusta, joten olisikohan se vaikuttanut siihen, että kukaan ei älähtänyt siinä, siinä oli jokaisella vielä toivoa, että ehkä tämä vielä muuttuu – –" Maija Virtasen ja Sirkka Kirveen litteroitu muistelma 3.5.1981, 12. 6 C, muistelmat 1939–1944, Kansan A. Presidentti muutti elokuussa 1944 Turkian ja Vänskän tuomiot elinkautisiksi. Oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 4.8.1944, OM, Ca 45, KA. – Sotaylioikeuden heinäkuussa 1944 kuolemaan tuomitsema neuvostoliittolainen muisteli joitakin vuosia sitten tunnelmiaan vastaavaan tapaan. Muut vangit olivat "sähköttäneet", ettei enää tarvitse pelätä; tuomiota ei enää panna täytäntöön, kun Neuvostoliiton armeija aloitti hyökkäyksen rintamilla. Helena o.s. Tukijan kirje, syyskuu 1993. – Syksyllä 1943 Valpon tiedottaja tiesi kertoa, että (sittemmin ilman oikeudenkäyntiä kuollut) suomalaisdesantti Matti Lång pyrkii voittamaan aikaa niin paljon kuin mahdollista. "S:jälle huomautus", on joku kirjoittanut Valpossa marginaaliin. Veikko Antikaisen ilmoitus n:o 1777/12.10.1943, EK-Valpo, hmp 1738 Mikko Erich, KA.

[83] Laine 1982b, erit. 104–109, 116–125.

[84] Mikkola 1976, 40, 213; Pietola 1987, 259. Kansallisuuteen perustuva erottelu aloitettiin jo talvisodassa, mutta pantiin tehokkaasti toimeen vasta jatkosodassa, ja nyt huomattavasti tarkempana. Hanski 1990, 148, 1992, 101.

lukuussa 1941 käskyn inkeriläisten syytteeseenpanoa harkittaessa huomioon otettavista seikoista määräten, että niitä inkeriläisiä, jotka ovat kommunisteja tai suuresti vahingoittaneet Suomea, ei ole syytä kohdella lempeästi. "Mutta kaikissa muissa tapauksissa on, mikäli se suinkin on mahdollista, pyrittävä käsittelemään inkeriläisiä tavallisina sotavankeina luopumalla syytteestä."[85] Päämajassa todettiin, ettei tällaisille toimintaohjeille voida saada tukea laista, mutta armeijakunnan komentajan "täytyy kuitenkin katsoa olevan oikeutettu sodanaikaisissa oloissa antamaan tämäntapaiset, tarkoituksenmukaisuussyiden sanelemat ohjeet." Päämaja ei kuitenkaan ollut halukas antamaan vastaavia yleisiä ohjeita, koska olosuhteet muiden sotatoimiyhtymien lohkoilla olivat poikkeavat IV AK:n lohkolla vallitsevista.[86]

Kuolemanrangaistukset käsittävä aineisto antaa joitakin mahdollisuuksia selvittää sitä, kohdeltiinko eri kansallisuuksiin kuuluvia Neuvostoliiton kansalaisia eri tavalla. Voidaan tarkastella mahdollista vaihtelua siinä, kuinka usein kuolemanrangaistus alistettiin SYO:lle. Keskenään vertailukelpoisia ovat lähinnä vakoilusta ja neuvostoliittolaisten sotapetoksista annetut tuomiot.

Joitain eroja siinä, kuinka usein tuomio alistettiin SYO:n tutkittavaksi, näyttää olleen (taulukko 16). Tässä suhteessa ankarimmin kohdeltiin venäläisiä ja muita ei-suomensukuisia sekä toisaalta kansallisuudeltaan suomalaisia. Tulosta voi pitää enintään suuntaa antavana. Sinänsä tuntuu mahdolliselta, että kenttäoikeudet olisivat suhtautuneet suomenheimoisiin jonkin

---

[85] IV armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 758/Hall./221./sal./22.12.1941, T 19198/6, SA.

[86] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 667/Järj.2/sal./18.2.1942, T 19198/6, SA. – Hyvän esimerkin myötätuntoisesta suhtautumisesta inkeriläisiin saa Viipurin lääninvankilan pastorin lausunnoista. Viipurin lääninvankilan vuosikertomuksessa, sen sielunhoitoa koskevassa jaksossa kirjoitetaan: "Erittäinkin kuolemaantuomitut heimolaisemme, inkeriläiset vangit, jotka bolsheviikkien viettelemínä ovat joutuneet harhaan, ovat halunneet tätä [ehtoollista]. Varsinkin viimeksi mainitut tilaisuudet ovat olleet järkyttävän hartaita." (Viipurin lääninvankilan vuosikertomus 1942, OM, Vaho, Eia 4, KA.) – Erään kuolemaantuomitun vankiasiakirjoissa on seuraavanlainen Viipurin lääninvankilan pastorin arvio: "Valmistaessani vakoilusta syytettyjä inkeriläisiä kuolemaan olen havainnut heidän olevan enimmäkseen yksinkertaisia maalaisia, jotka olosuhteitten pakosta ovat joutuneet bolshevikien palvelukseen, mutta jos ympäristö olisi ollut vähänkin toisenlainen olisivat varmaan olleet alusta alkaen suomalaisia myöskin mieleltään kuten kieleltäänkin ovat. Erittäinkin kuolemaantuomittu Vesterinen vaikutti vähemmän syylliseltä. Vielä kuoleman edessä hän vakuutti olevansa täysin syytön. Hänen kohtalonsa oli jollakin tavalla erittäin traagillinen. Hän ei käynyt kuolemaan bolshevikin tavoin, vaan toivoen ymmärtämystä ja armoa." (Pastori L. Heikkilän muistiinpano 28.12.1942, vankiasiakirja 5963, OM, Vaho, Ha, KA.)

Taulukko 16. Kenttäoikeuksien vuosina 1941–1944 tuomitsemien kuolemanrangaistusten alistaminen sotaylioikeudelle Neuvostoliiton kansalaisen kansallisuuden mukaan (kuolemanrangaistukset vakoilusta ja neuvostoliittolaisten tekemistä sotapetoksista)

Kansallisuus	Kuolemanrangaistuksia vakoilusta ym.	Niistä alistettuja	Alistettujen osuus (%)
Venäläiset ja muut ei-suomensukuiset[87]	164	31	19
Suomensukuiset[88]	141	48	34
Suomalaiset[89]	48	10	21
Yhteensä[90]	353	89	25

verran myötätuntoisesti ja halunneet antaa näille vielä uuden tilaisuuden, eli jutun käsittelyn SYO:ssa ja siihen liittyvän mahdollisuuden anoa armoa.

Neuvostoliiton kansalaisille, jotka olivat kansallisuudeltaan suomalaisia, ei välttämättä myötätuntoa riittänyt, mikä onkin ymmärrettävää. Tuntuu luonnolliselta, että näiden ajateltiin olleen erityisen raskaasti Suomea vastaan rikkoneita.[91] Joskus kuitenkin sellaisiin suomalaisiin, jotka olivat muuttaneet

[87] Venäläisiä 146, ukrainalaisia 11, juutalaisia 3 sekä valkovenäläisiä, puolalaisia, azerbaidžanilaisia ja tšuvasseja yksi kutakin.

[88] Inkeriläisiä 76, karjalaisia 44, virolaisia 11 ja vepsäläisiä 10.

[89] Suomalaisten ryhmä koostui 1930-luvun alkuvuosien loikkareista ja muutamista aikaisemmin Neuvostoliittoon siirtyneistä suomalaisista, 1930-luvun alkuvuosina (ja muutamassa tapauksessa aikaisemminkin) Neuvostoliittoon siirtyneistä amerikansuomalaisista sekä sellaisista, joiden suomalaisuus määräytyi lähinnä Suomesta (joissain tapauksissa jo vuosisadan alkuvuosina) siirtyneiden vanhempien kansallisuuden perusteella.

[90] Luku on pienempi kuin edellä esitetty vastaava kuolemanrangaistusten lukumäärä (410), koska kaikkien tuomittujen kansallisuus ei selvinnyt asiakirjoista.

[91] TK(tiedoituskomppania)-kirjeenvaihtaja K. Kulmala kirjoitti 16.9.1941 kirjoituksen "Vakoilijoita kenttäoikeudessa". Kirjoitusta ei kylläkään julkaistu "toistaiseksi", ilmeisesti sen katsottiin sisältävän tietoja asioista, joita ei ollut syytä käsitellä julkisuudessa. Kirjoitus on paikoitellen varsin myötätuntoinen vakoilijoita kohtaan, mikä ehkä sekin on vaikuttanut julkaisukieltoon. Myötätuntoa ei kirjoittajan silmissä kuitenkaan saa Suomesta 1932 Neuvostoliittoon loikannut syytetty: "Vähemmistökansallisuuksien 'yliopiston' käynyt, täysiverinen maanpetturi seisoo edessämme syytettynä vakoilusta. – – Tapaus ei säälitä – se inhottaa – häpeämme sitä, että suomenkieltä – omaa kieltämme – käytetään tällaiseen kuulusteluun." (Kulmala 1978 [1941], 259.) Luulen, että kirjeenvaihtaja kuvaa tässä yleisempiäkin tunteita. Kulmalan kuvauksen kaikki yksityiskohdat eivät oikein täsmää tiettyyn kuolemantuomioon, millä ei kuitenkaan ole merkitystä, jos kuvausta tarkastellaan siitä ilmenevän suhtautumisen kannalta. – Asiakirjoissa on yksi viittaus ajatukseen, että heimokansoihinkin kuuluvan olisi pitänyt pidättäytyä toimimasta Suomea

Neuvostoliittoon lapsina tai nuorina, suhtauduttiin lempeämmin. Jutussa, jossa Eino Matikka tuomittiin kolmeen kuolemanrangaistukseen vakoilusta ja kahdesta murhasta, olivat syytettyinä myös Aira Huuskonen ja Veijo Luoto. He eivät olleet ottaneet osaa surmaamisiin. Oikeudenkäyntiin saapui päämajan valvontaosaston edustaja, joka "esitti, että ainakin syytetyt Huuskonen ja Luoto, jotka jo nuorina olivat saapuneet Neuvostoliittoon, olivat neuvostopropagandan harhaanjohtamia". Samaa vakuuttivat Huuskonen ja Luoto itsekin; heidät tuomittiin vakoilusta elinkaudeksi kuritushuoneeseen.[92]

Voisi arvella, että suomea osaavia pidettäisiin kielitaitonsa vuoksi vaarallisempina vakoilijoina kuin suomea osaamattomia. Kuitenkaan asiakirjoista ei selviä, että näin olisi sodan aikana yleisesti ajateltu. Arviot, joiden mukaan kielitaidoton vakoilija ei olisi yhtä vaarallinen kuin suomea osaava, ovat pikemmin harvinaisia eivätkä tunnu saaneen laajempaa hyväksyntää.[93] Tyypillisiä vakoilijan tehtäviä olivat liikennetarkkailu, sotilaallisten kohteiden sijainnin selvittäminen ja sabotaasi, ja näihin ei kielitaitoa välttämättä tarvittu.

---

vastaan. Eräässä tapauksessa syyttäjä nimittäin piti raskauttavana asianhaarana sitä, että syytetty oli inkeriläinen ja heimokansaan kuuluva. SYO 1941 n:o 531 (päätös 12.11.1941 n:o 479, Vanhanen), SA. Kenttäoikeus tuomitsi miehen elinkautiseen rangaistukseen, mutta SYO korotti sen kuolemantuomioksi.

[92] VII AKE:n KeO 23.10.1942, § 236, SA. – Samanlainen oli yksi peruste Veikko Huttusen ja Kerttu Nuortevan puolesta tehdyissä armonanomuksissa, joita tekivät heidän Suomessa asuvat sukulaisensa: jo lapsina Neuvostoliittoon joutuneina Huttunen ja Nuorteva olivat saaneet Suomelle vihamielisen kasvatuksen. Tämän mainitsi Huttunen omassakin anomuksessaan. Molemmat armahdettiin, joskin armahdukseen on ilmeisesti ollut useita perusteita. ArmoD 2451/360/1944 ja 4018/667/1944, OM, Ec 49 ja Ec 52, oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista 2.6.1944 ja 31.8.1944, OM, Ca 45, KA.

[93] Eräässä vakoilujutussa kenttäoikeuden upseerijäsen esitti laajasti perustellun eriävän mielipiteen, että syytetty tulisi julistaa sotavangiksi. Yksi osa perustelusta kuului: "– – ja kun vastaaja ei ollut saanut suoritettavakseen mitään varsinaista vakoilutehtävää, jonka suorittamiseen kaiken lisäksi hänellä Suomen kieltä taitamattomana ja olojamme tuntemattomana yksinkertaisena kansanmiehenä ja erikoiskoulutusta saamattomana olisi ollut peräti pienet mahdollisuudet – –". Upseerijäsenen poikkeuksellisen vapaamielinen kannanotto – jonka perusteluja käsitellään myöhemminkin, luvussa 11.2 – jäi kuitenkin kenttäoikeudessa vähemmistöön, ja sotaylioikeuskin vahvisti syytetyn kuolemantuomion. SYO 1941 n:o 326 (päätös 10.9.1941 n:o 360, Kozhushkov eli Gerasimenko), SA. – Armonanomuksessaan kyseinen tuomittukin vetosi muun ohessa siihen, ettei osaa kirjaintakaan suomen kieltä. "Mikä vakoilija minä olen?" A.D. 3912/790/1941, OM, Ec 22, KA. Eräs toinen vakoilija esitti armonanomuksessaan muun muassa: "Myöskin päällystönne ja sotamiehenne nauravat sille, että meidät pudotettiin tarkoituksettomasti, sillä emmehän me osaa kieltänne." A.D. 123/25/1942, OM, Ec 23, KA. Armonanomuksia ei hyväksytty.

Yksittäisten kuolemanrangaistusjuttujen asiakirjoissa on "heimoaatteeseen" viittaavia mainintoja. Varsinkin suomensukuisten kuolemaantuomittujen armonanomuksissa yritettiin heimoaatetta lämmittää, mutta se ei ainakaan ilman muita lieventäviä seikkoja auttanut armahduksen saannissa. Sotaylioikeudessakaan ei heimoajatus tunnu vaikuttaneen. Kahdessa tapauksessa sotaylioikeuden jäsen ehdotti lähinnä heimoyhteyden vuoksi elinkautista, mutta ei saanut tarpeeksi kannatusta.[94]

Osa kuolemanrangaistusta lievemmistä vakoilutuomioista vaikuttaa kuitenkin sellaisilta, joissa suomenheimoiset ovat saaneet lievennystä. Eräisiin vakoilijaryhmiin kuuluneet suomensukuiset saivat muita lievemmät tuomiot. Joissain tapauksissa voi tekojen vakavuudessa havaita pieniä eroja, mutta toisissa on vaikea nähdä muuta kuin suomenheimoisuus lievemmän tuomion perusteena.[95]

---

[94] Molemmissa tapauksissa elinkautiseen olisi päätynyt Iivari Liukko, mutta hän ei saanut muita SYO:n jäseniä kannalleen. Toisessa tapauksessa reunamerkinnöistä ilmenevänä pääperusteena lievemmälle kannalle oli tuomitun inkeriläisyys, toisessa karjalaisuus. SYO 1942 n:o 101 (päätös 25.2.1942 n:o 187, Olkkonen), SYO 1942 n:o 1818 (päätös 15.12.1942 n:o 1477, Petrov), SA.

[95] Muulla kuin karjalaisuudella ja puhtaalla suomen kielen taidolla ei tunnu selittyvän Heikki Borodkinin vakoilijakumppaneitaan lyhyempi rangaistus. Syyttäjäkin vaati viiden hengen ryhmästä kuolemanrangaistusta kaikille muille, mutta Borodkinille elinkautista. (SYO 1942 n:o 102, päätös 13.2.1942 n:o 135, Fokin ym., SA.) – Kuolemanrangaistusta lievemmällä tuomiolla selvisi (ilmeisesti karjalainen) Maxim Shlunkin eli Lynkäinen, kun muut tuhopartio-osaston miehet tuomittiin kuolemaan. (VII AKE:n KeO 28.11.1941 § 37, Gavrilov ym., SA.) – Karjalainen Stepan Ostrovskij eli Teppo Saarelainen selvisi elinkautisella, kun hänen (todennäköisesti venäläiset) kumppaninsa saivat kuolemantuomion. Ostrovskij oli tosin antautunut, kun muut tekivät pidätettäessä vastarintaa. (Ryhmä O:n KeO 16.2.1942, § 5, Fokin ym., SA.) – Eräästä neljän nuoren naisen ryhmästä suomea osanneet karjalaiset saivat elinkautisen tuomion ja venäläiset kuolemanrangaistuksen; tässä tapauksessa kyllä venäläisten tekojakin voidaan pitää jonkin verran vakavampina. (VII AKE:n KeO 7.5.1942, § 96, Kukonin ym., SA.) – Inkeriläisyydestä vaikuttaa olleen etua Antti Ärtölle. Hän kuului ryhmään, joka lähetettiin muodostamaan eräälle suomalaisten miehittämän Itä-Karjalan alueelle puolue-elintä. Ryhmästä jäivät elävinä suomalaisten käsiin puolue-elimen toiseksi sihteeriksi suunniteltu venäläinen Kostin, nuorisoliittosihteeriksi kaavailtu Ärttö ja vain kirjapainotuotteiden valmistajaksi suunniteltu venäläinen Kamilatov. Viimeksi mainittu vaikuttaa muita vähäisemmältä tekijältä, joten hänen elinkautinen tuomionsa ei ole yllättävä; sen sijaan Kostinin ja Ärtön tehtävien ja toimintojen välillä ei tunnu olevan suurta eroa. Vaikka Ärttö kääntyikin suomalaishenkiseksi, niin toisaalta hänellä oli erityisen pitkä koulutus tehtäväänsä. Kuitenkin Kostin tuomittiin kuolemaan ja Ärttö elinkaudeksi kuritushuoneeseen. (Äänisjärven RPr:n KeO 20.10.1943, § 171, Kostin ym., SA.)

Varsinkaan ulkomaalaisten juutalaisten kohtelua sota-ajan Suomessa ei voi pitää erityisen suopeana. Selvimmin tämä näkyy juutalaispakolaisten kohtelussa, josta on julkaistu useampiakin teoksia.[96] Lehdistössä esiintyi juutalaisvastaista aineistoa, varsinkin sodan alkuvaiheessa.[97] Varsinaisessa kuolemanrangaistusaineistossa juutalaisia on vain muutama, eikä ole viitteitä siitä, että heihin olisi kuolemanrangaistuksia tuomittaessa suhtauduttu sen ankarammin kuin muihinkaan.[98] Sinänsä ei ole vaikea löytää yksittäisistä sota-ajan asiakirjoista merkkejä joidenkin viranomaisten juutalaisvastaisuudesta.[99]

Epäiltyjä neuvostoliittolaisia vakoilijoita, jotka olivat kansallisuudeltaan saksalaisia, jäi suomalaisten käsiin ainakin kaksi, jo edellä mainitut Wilhelm Illg ja Leonhardt Reusswig. Molemmat ilmoittautuivat suomalaisille vapaaehtoisesti ja auttoivat suomalaisia toveriensa kiinniottamisessa. Molemmissa tapauksissa vakoilusyyte hylättiin tuomioistuimen päätöksessä mainittujen oman ilmoittautumisen ja suomalaisviranomaisten auttamisen vuoksi. Miesten saksalaisuuteen ei ainakaan tuomioistuimessa viitattu.[100]

---

[96] E. Suominen 1979; Torvinen 1984; Rautkallio 1985.

[97] Luostarinen 1986, 250–251, 274–276.

[98] Näin arvioi juutalaisten desanttien kohtelua myös Kosonen 1989, 82–83. Kososen tarkoittamat tapaukset lienevät juuri samat kuin kuolemanrangaistusaineistoon sisältyvät tapaukset.

[99] Oikeudenhoitoa koskevana on syytä mainita toukokuussa 1940 – ilmeisesti armeijan oikeudenhoitotehtäviin sopivien kartoittamiseksi – laadittu luettelo varatuomaripätevyyden omaavista nostoväen II luokan miehistä. Miesten nimien kohdalle on tehty käsin merkintöjä; erään nostomiehen kohdalle "juutal.". Luettelo kyllä sisältää kyseisen lakimiehen lisäksi monia muitakin, jotka eivät vaikuta olleen jatkosodassa ainakaan sotatuomarin tai syyttäjän tehtävissä. Listassa on myös toinen juutalainen lakimies, jonka kohdalle ei kuitenkaan ole tehty vastaavaa merkintää. Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä n:o 4525/Kom.2/17.5.40, T 13575/20, SA. – Ks. myös seuraavaa alaviitettä.

[100] 8.D:n KeO 27. ja 28.7.1941, § 37 (Beljakov ym.), ja 1.10.1941, § 98 (Metso ym.), SA. – Reusswigin, Beljakovin ja muiden heidän ryhmäänsä kuuluneiden oikeudenkäyntiä oli seuraamassa TK-kirjeenvaihtaja K. Kulmala, jonka kirjoitusta "Vakoilijoita kenttäoikeudessa" ei kylläkään julkaistu (ks. edellä alaviite 91). Kulmalan kuvaus ei tietysti kerro tuomioistuimen suhtautumisesta syytettyihin vaan hänen omasta suhtautumisestaan, mutta on silti kiinnostava. "Juutalainen Z., 23-vuotias 'insinööri', kuukausitulot huomattavat, mateleva ja vastenmielinen tyyppi, on poliisikuulustelussa kertonut jo useita toisistaan täydellisesti poikkeavia tarinoita. – – Päätöksen [kuolemantuomio] kuultuaan leimahtaa syytetyn silmistä fanaattinen raivo ja viha, hänen kasvonsa vääristyvät, ja kirahtelevien hampaiden välistä kuulemme karkean kirouksen. – – Hauskannäköinen, kaksissakymmenissä oleva Donin saksalainen, jonka hermot ankara jännitys on saattanut epäkuntoon, tuodaan sisään. – – 'On kuin olisin kuolleista noussut', kuuluvat syytetyn sanat vapauttavan päätöksen jälkeen. 'Elämä tuntuu helpolta kaiken tapahtuneen jälkeen.'" (Kulmala 1978 [1941], 259–260.)

Vaikka neuvostoliittolaisten kansallinen alkuperä ei näytä olleen tuomioistuimissa ratkaisevan tärkeä, oli suomenheimoisen vakoilijan mahdollisuus säilyä elossa kaikkiaan parempi. Edellä todettiin, että monet vakoilijat välttyivät kokonaan oikeudenkäynniltä ryhtymällä yhteistyöhön suomalaisten kanssa. Yhteistyöhaluisista pääosa oli suomenheimoisia. Suomea osaamattoman kielivaikeudet varmaankin vähensivät puolin ja toisin yhteistyöhalua.

9.2.5 Sukupuoli

Varsin yleiseltä tuntuu käsitys, että naisen teloittaminen on vielä epämiellyttävämpää kuin teloitukset yleensä.[101] Ainoan toisessa maailmansodassa teloitetun suomalaisnaisen, Martta Koskisen, lähiympäristö vankilassa näyttää arvelleen, ettei häntä teloitettaisi. "Kukaan ei usko, että sitä pannaan täytäntöön: 'Ei sellaista häpeäpilkkua saa tulla Suomen historiaan', ovat erään vartijan sanat, 'että nainen ammutaan'", kirjoitti Koskinen salakirjeessä.[102] Suomalaissyntyisen Eeva Tabellin teloituksessa läsnä ollut sotatuomari on muistellut Tabellin viime sanoikseen ihmetelleen, kuinka suomalaiset sotilaat voivat ampua näin kauniin naisen.[103] Tanskan sodanjälkeisessä jälkiselvittelyssä ei naisia teloitettu, vaan kaksi kuolemaantuomittua naista armahdettiin yksinomaan sukupuolensa vuoksi. Armahdusta perusteltiin sillä, että naisen teloittaminen olisi suuren väestönosan mielestä loukkaavaa ja tuntuisi teloituskomennuskunnan mielestäkin niin kiusalliselta ja epämiellyttävältä, ettei teloittajia voi asettaa sellaiselle alttiiksi.[104]

Miesten ja naisten välillä onkin pieni ero siinä, kuinka usein kuolemantuomiot lopulta johtivat teloitukseen. Naisten osuudet ovat kuitenkin huomattavan pieniä, joten kovin varmoja päätelmiä naisten lievemmästä kohtelusta ei voida tehdä. Kuolemaan vuosina 1939–1946 tuomituista 678 henki-

---

[101] Näin ajatellaan edelleenkin. Karla Faye Tuckerin teloitus Yhdysvalloissa 4.2.1998 synnytti sekä siellä että muuallakin runsaasti periaatteellista keskustelua kuolemanrangaistuksen puolesta ja sitä vastaan, toisin kuin vaikkapa samassa maassa tapahtuvat miesten teloitukset (esim. Mälarstedt 1997). Vuoden 1997 alussa voimaan tulleen Venäjän uuden rikoslain mukaan naisia ei saa lainkaan tuomita kuolemaan, miesten osalta on rajoitettu vain nuorimpien ja vanhimpien tuomitsemista (Barry – Williams 1997, 237–238).

[102] U. Keinäsen ilmoitus n:o 1903/3.11.1943, EK-Valpo, hmp 3169 Martta Koskinen, KA.

[103] von Hellens, esitelmä.

[104] Tamm 1985, 355, 363. – Saksalaisissa sotilastuomioistuimissa tuomittuja naisia ei ammuttu vaan mestattiin (Wüllner 1997, 608, 634).

löstä naisia oli vain 30 eli 4,4 prosenttia.[105] Teloitetuiksi varmuudella tiedetyistä 528 henkilöstä naisia oli 17 eli 3,2 prosenttia.[106]

Lisätietoa tuo sen selvittäminen, oliko naisten tuomioiden lievennyksissä ja armahduksissa jotain sukupuoleen liittyvää. Näin voi sanoa olleen ainakin kenttäoikeudessa kuolemaan, mutta SYO:ssa elinkautiseen tuomittujen Vassa Kiselovan ja Klaudia Derzavinan kohdalla. Sotaylioikeudelle toimitettiin nimittäin lääkärintodistus, jonka mukaan Kiselova oli "raskaudentilassa V kk:ssa".[107] Rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen 1 luvun 2 §:n 2 momentin mukaan "raskaana olevan naisen kuolemantuomiota älköön täytäntöön pantako, vaan lykättäköön se siksi kuin hän synnytyksestä on toipunut". Inhimilliset näkökohdat lienevät tässä vaikuttaneet Kiselovan tuomion lievenemiseen, ja hänen kumppaninsa Derzavina, joka lisäksi oli vasta 18-vuotias, lienee saanut yhdenmukaisuuden vuoksi lievennyksen.[108]

Olga Graff ja Eeva Tabell olivat syytettyinä vakoilusta samassa jutussa, ja heidän kuolemantuomionsa alistettiin sotaylioikeudelle. Vain Graffin tuomio lieveni elinkautiseksi. Kun heidän teoissaan ei vaikuta olleen suurempaa eroa, on lähellä ajatus, että Tabellin kohtalon ratkaisi kenttäoikeuden pöytäkirjaan tehty merkintä. "– – syytetty Tabell esiintyi oikeudessa jonkunverran julkeasti, ei vastannut koskaan suoraan puheenjohtajan hänelle tekemiin kysymyksiin sekä vaikutti hyvin epärehelliseltä, jotavastoin syytetty Graff esiintyi hiljaisesti ja nöyrästi."[109] Lidia Lavrinan kuolemanrangaistuksen

---

[105] Kolmessa tapauksessa tieto sukupuolesta puuttuu: kysymys on pelkästään alioikeudessa tuomituista kuolemanrangaistuksista, joihin tuomittujen sukupuoli ei ilmene virallisesta tilastosta. Ks. edellä luku 6.3, taulukko 2.

[106] Viiden naisen tuomio lieveni sotaylioikeudessa elinkautiseksi, neljä naista armahdettiin, yksi vapautui välirauhansopimuksen perusteella, ennen kuin hänen armonanomuksensa oli ehditty käsitellä, ja varmaa tietoa kolmen viime vaiheista ei ole. Viimeksi mainituista tosin kahdessa tapauksessa teloituksesta on muuta kuin ensi käden asiakirjoihin perustuvaa tietoa. Ks. edellä luku 6.3, alaviite 58. – Kuolemaan tuomituista naisista neljä oli Suomen kansalaisia, mutta heistä vain Martta Koskinen teloitettiin.

[107] Lääkärintodistus oli päivätty 3.7.1942 ja Kiselova pidätettiin 12.4.1942, joten raskaus oli saanut alkunsa ennen pidätystä.

[108] SYO 1942 n:o 890 (päätös 7.7.1942 n:o 757), SA. – Erään haastattelemani sotatuomarin – jonka nimi jääköön tässä mainitsematta – mukaan naisvakoilijoiden tiedossa oli, että heitä ei teloiteta, jos he ovat raskaana. Niinpä he olisivat pyrkineet kiinni jäätyään hankkiutumaan raskaaksi. Kertomuksessa lienee aihepiiriin yleensä liittyvää liioittelua, mutta ainakin siinä, että kyseinen RTA:n määräys on ollut neuvostoliittolaisten tiedossa, saattaa olla perää.

[109] SYO 1942 n:o 420 (päätös 20.4.1942 n:o 370), SA.

lievenemisen syitä ei voi arvioida, koska osa asiakirjoista puuttuu.[110] Aleksandra Smirnovan jutun asiakirjoista löytyy SYO:ssa tehty lappunen, jossa ehdotetaan elinkautista tuomiota, ainoana perusteluna "Kts. Lavrina p. N:o _ _"[111]

Armahduksen saaneista naisista on Kerttu Nuorteva tunnetuin. Armahduksen taustalla lienevät olleet enemmänkin edellä jo selostetut Nuortevan kääntymys ja sodan kulku kuin Nuortevan sukupuoli.[112] Muut armahdetut naiset olivat suomalaisia, maanpetoksesta tuomittuja. Armahdetun sukupuolen lisäksi näille kolmelle tapaukselle oli yhteistä se, että kysymyksessä oli SYO:n korottama kuolemanrangaistus, ja armahdus myönnettiin kesällä 1944.[113]

Neuvostoliittolaisen Helena Tukijan armonanomusta ei ehditty käsitellä ennen sodan päättymistä, mutta hyvin suurella todennäköisyydellä hänet olisi armahdettu. Anomusta nimittäin puolsivat päämaja, puolustusministeriö ja korkein oikeus. Puolustusministeriö lausui, että Tukija nuoruutensa (hän oli 22-vuotias) ja "sukupuolensa ominaisuuksien vuoksi ehkä ei ole täysin ymmärtänyt rikoksensa mahdollisia seuraamuksia", ja ikään ja sukupuoleen viittasi myös päämajan lausunto. Sotilastahojen lausunnot on annettu syyskuussa 1944 aselevon jo alettua, mikä on aivan ilmeisesti vaikuttanut lausuntojen sisältöön.[114]

Eräissä tapauksissa Neuvostoliitosta desantteina lähetettyjen suomalaisten vaimot ja morsiamet auttoivat miehiään ja sulhasiaan. Näyttää siltä, että läheistä suhdetta on pidetty lieventävänä asianhaarana. Näin oli selvimmin suomalaisdesantti Akseli Ahvenaisen ja hänen neuvostoliittolaisen toverinsa Pekka Hutterin tapauksessa. Ahvenaisen ja Hutterin majoittaneet suomalaisnaiset, jotka eivät olleet heidän omaisiaan, tuomittiin kuolemaan SYO:n kovennettua heidän rangaistuksiaan; molemmat kyllä armahdettiin myöhemmin. Miehensä Suomeen tulosta tietoinen Ahvenaisen puoliso sai 8 vuoden kuritushuonerangaistuksen.[115] Ahvenaisen puolison käsitys lienee oikea, kun hän myöhemmin arveli tuomiotaan helpottaneen sen inhimillisen tekijän, että

[110] SYO, päätös 24.7.1942 n:o 829, ja 18. D:n KeO 19.6.1942, § 181, 20.6.1942, § 182, SA.

[111] SYO 1942 n:o 1759 (päätös 3.12.1942 n:o 1423), SA.

[112] Nuortevan sukupuoli on kyllä vaikuttanut hänen kuulustelijoidensa häntä kohtaan tuntemaan myötätuntoon. (Lounela – Kassila 1987, 186–187, 247–248, 256.)

[113] ArmoD 2557/382/1944 ja 3661–3662/598/1944, OM, Ec 50 ja Ec 51, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnoista 2.6.1944 ja 4.8.1944, OM, Ca 45, KA.

[114] ArmoD n:o 4300/720/1944, OM, Ec 53, KA.

[115] SYO 1944 n:o 799, päätös 1.6.1944 n:o 914 (Hutteri ym.), SA; Teittinen 1993.

vaimo suojelee tai auttaa miestään.[116] Kuolemanrangaistuksilta välttyivät myös suomalaisdesantteja Risto Vesterlundia ja Matti Långia auttaneet morsiamet.[117] Ehkä voidaan nähdä kohtuussyitä myös sen taustalla, että Kerttu Nuortevan suomalaisen pääavustajan puoliso selvisi vain yhdellä lyhyellä kuulustelulla, eikä hänen mahdollisia tietojaan miehensä toimista selvitetty kovinkaan tiukasti. Perheessä oli kuusi pientä lasta, ja perheen isä vangittiin.[118]

Se, että ajankohdalle tyypillisesti naisia usein pidettiin epäitsenäisinä toimijoina, vaikuttaa siis joissain tapauksissa taanneen naisille miesten saamaa lievemmän kohtelun. Tämä saattoi näkyä muuallakin kuin tuomioistuimissa. Kimmo Rentola on todennut, että vielä ennen jatkosotaa naisia suojeli valtiollisen poliisin toimilta heidän sukupuolensa. Jatkosodan aikana asia oli jo toinen, mutta vieläkään naisia ei kuulusteltu samoin ottein kuin miehiä.[119] Ainakin sanojen tasolla ilmenevästä tiukasta suhtautumisesta naisiakin kohtaan on silti Valpon kirjeenvaihdossa esimerkkejä.[120]

9.3 YHTEENVETO

Tärkeä vakoilijan teloitetuksi valikoitumiseen vaikuttava seikka oli se, ryhtyikö hän yhteistyöhön. Yhteistyöhaluinen vakoilija saattoi välttyä kokonaan syytteeltä taikka saada kuolemanrangaistusta lievemmän tuomion tai armahduksen. Sen sijaan suomalaiset maanpetoksesta epäillyt eivät voineet yhtä paljon parantaa yhteistyöllä asemaansa.

Kun valtaosa kuolemaan tuomituista tuomittiin kenttäoikeudessa, oli ratkaisevan tärkeä kenttäoikeuden päätös siitä, pannaanko rangaistus välittömästi täytäntöön. Tähän päätökseen vaikutti selvästi se, mistä rikoksesta oli kysymys. Näyttää myös siltä, että rintaman kenttäoikeudet alistivat päätöksensä harvemmin SYO:n harkintaan kuin kotialueen kenttäoikeudet. Suomen kansalaisilla oli selvästi paremmat mahdollisuudet kuin Neuvostoliiton kansa-

[116] Maija Virtasen ja Sirkka Kirveen litteroitu muistelma 3.5.1981, 9. 6 C, muistelmat 1939–1944, Kansan A.

[117] SYO 1944 n:o 500, 501, 532–535 (päätös 12.5.1944 n:o 824, Vesterlund ym.), SA.

[118] Kuulustelupöytäkirja 20.5.1943, EK-Valpo, hmp 4202 Valtter Teerikangas, KA.

[119] Rentola 1994a, 264, 404.

[120] Vaasan alaosaston päällikkö nimesi lokakuussa 1941 kirjeessään erään naisen "tapettavaksi akaksi" (Rentola 1994a, 347). Tampereen alaosaston päällikkö puolestaan toivoi innokkaasti kuolemanrangaistusta Tampereen seudun sabotaasitoiminnassa mukana olleelle naiselle. "Eikä se mikään puolustus ole, että hän on nainen. Sitä pirullisempi vain on." Rydman varatuomari Aarne Rinteelle 11.8.43, EK-Valpo, hmp A 4229 Saga Lahtinen, KA.

laisilla saada kuolemantuomionsa lievennetyksi SYO:ssa tai viimeistään armahdusvaiheessa.

Sotatapahtumilla ei tuntunut olevan yleensä vaikutusta tuomitsemiskäytäntöön. Selvä poikkeus oli se, että kaikki kesän 1944 SYO:lle alistetut pelkuruudesta tai karkuruudesta tuomitut kuolemanrangaistukset lievenivät siellä. Armahduksia sodan lopun lähestyminen tuntuu jonkin verran lisänneen, mutta toisaalta vielä elokuun lopulla hylättiin Risto Vesterlundin ja Olavi Laihon armonanomukset.

Neuvostoliittolaisten kansallinen alkuperä ei ollut tuomioistuimissa kovin tärkeä tekijä. Yhteistyöhön ryhtyneistä vakoilijoista valtaosa oli suomenheimoisia, joten valikoitumista kyllä tapahtui jo ennen tuomioistuinkäsittelyä. Naisia kohdeltiin tuomioistuimissa ja armahdusvaiheessa jonkin verran lievemmin kuin miehiä.

Kun vakoilija saattoi yhteistyöhön ryhtymällä välttyä syytteeltä, oli kysymys menettelystä, jossa sotilaallinen etu meni selvästi oikeudellisen yhdenvertaisuuden edelle. Vaikka aineisto ei annakaan täyttä selvyyttä siitä, mistä syystä jotkin kuolemanrangaistukset pantiin välittömästi täytäntöön ja jotkut alistettiin SYO:lle, on ilmeistä, että sotilaalliset seikat vaikuttivat tähänkin.

Luvussa 3 selostettiin näkemyksiä, jonka mukaan sotaväen rikoslaki oli kurin ylläpitämisen vuoksi yleisestävyyttä korostava ja ankara. Tätä osoitti esimerkiksi kielto käyttää ehdollista rangaistustuomiota (SRL:n 29 §). Toisaalta samassa luvussa tuotiin esille, kuinka sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus saattoi kuitenkin mennä muodollisen yhdenmukaisuuden edelle, mikä näkyi lähinnä syytteeseenpanon ja rangaistuksen täytäntöönpanon lykkäyksinä. Oikeudellinen ajattelu oli ilmeisesti varsin suopea yksilöllisesti määräytyville seuraamuksille, joten senkin vuoksi viranomaisilla oli valmiutta poiketa yhdenmukaisesta käytännöstä ja ottaa sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus huomioon.[121]

---

[121] Suomen vuoden 1889 rikoslain on katsottu perustuvan klassiseen rikosoikeusajatteluun. Erityisestävyyttä ja siihen liittyen yksilöllisiä seuraamuksia korostavan sosiologisen rikosoikeuskoulun ajatukset tulivat Suomessa tutuiksi jo 1900-luvun alkuvuosina. Sen mukaisia näkemyksiä esittivät tuolloin sekä myöhemmin 1920- ja 1930-luvuilla muun muassa Serlachius, Tulenheimo, Alanen ja Kekomäki. Uudet ajatukset esitettiin kuitenkin maltillisessa muodossa. (Backman 1976, 160–167, 1992, 250–271.) Pihlajamäki (1991, 49–50) on luonnehtinut, että 1930-luvulle tultaessa sosiologisen koulun opit olivat saavuttaneet suhteellisen vankan, joskin kapean sillanpääaseman suomalaisessa rikoslainopissa. Kansainvälisesti ajatellen sosiologisen koulun opit olivat valta-asemassa maailmansotien välisenä aikana. (Backman 1976, 153; Lappi-Seppälä 1982, 148.)

10 MENETTELY KUOLEMANRANGAISTUKSIA TUOMITTAESSA

Luvussa 1, tutkimustehtävää asetettaessa, tuotiin esiin seikkoja, joihin on syytetyn oikeusturvan kannalta erityisesti kiinnitettävä huomiota. Tällaisia ovat varsinkin tuomioistuinten riippumattomuus, langettavaan tuomioon vaadittava näyttö, puolustautumismahdollisuus sekä muutoksenhakumahdollisuus. Niiden lisäksi on kirjallisuudessa kiinnitetty huomiota oikeudenkäytön julkisuuteen virheellisyyksiä estävänä tekijänä.[1]

Prosessuaalisella oikeudenmukaisuudella on havaittu olevan keskeinen vaikutus järjestelmän legitimiteettiin ja sen kautta myös lain noudattamiseen. Useissa tutkimuksissa on havaittu, että epäedulliset tuomioistuimen päätökset on helpompi hyväksyä, jos niihin päädytään oikeudenmukaisessa prosessissa.[2]

Yhdistyneiden kansakuntien talous- ja sosiaalineuvosto (ECOSOC) on viime vuosikymmeninä antanut päätöslauselmia kuolemanrangaistuksia tuomittaessa noudatettavista oikeusturvan takeista. ECOSOC on edellyttänyt menettelyltä muun muassa seuraavaa:[3]

- Kuolemanrangaistus tulee voida tuomita vain, kun henkilön syyllisyys perustuu selviin ja vakuuttaviin todisteisiin.
- Kuolemanrangaistus voidaan panna täytäntöön vain lopullisen tuomion jälkeen, joka on annettu oikeudenkäynnissä, jossa on ollut kaikki oikeuden-

---

[1] Schmidt 1997, 175.

[2] Tyler 1990, erit. 161–178; Jääskeläinen 1997, 112–120; Rennig 1997, 207.

[3] Tässä tutkimuksessa jo käsiteltyyn liittyviä suosituksia ovat muun muassa:

- Kuolemanrangaistusta tulee voida käyttää vain vakavimmista rikoksista, joilla ymmärretään tahallisia rikoksia, joista seuraa kuolema tai muita erittäin vakavia seurauksia.
- Kuolemanrangaistusta tulee voida käyttää vain rikoksista, joista se on tekoaikana säädetty seuraamukseksi.
- Rikoksen tekoaikana alle 18-vuotiaita ei tule tuomita kuolemaan, eikä raskaana olevia tai juuri synnyttäneitä naisia taikka mielisairaaksi tulleita tule teloittaa.
- Henkisesti jälkeenjääneisiin ei tule soveltaa kuolemanrangaistusta eikä ainakaan panna sellaista täytäntöön.

mukaisen oikeudenkäynnin takeet, kuten mahdollisuus käyttää lainoppinutta avustajaa.
- Kuolemaantuomitulla on oltava mahdollisuus hakea päätökseen muutosta ylemmässä oikeusasteessa.
- Kuolemaantuomitun puolustautumisen ja muutoksenhaun valmistelulle on varattava riittävästi aikaa.
- Kuolemaantuomitulla on oltava oikeus anoa armoa.
- Kuolemantuomiota ei saa panna täytäntöön asian ollessa vireillä muutoksenhaun tai armonanomuksen vuoksi.
- Kuolemantuomio on pantava täytäntöön niin, että se aiheuttaa mahdollisimman vähän kärsimystä.[4]

Edellä olleet vaatimukset perustuvat nykyiseen eikä sodanaikaiseen ajatteluun, joten niitä ei voi ottaa sellaisenaan tarkasteltaviksi. Niitä on kuitenkin käytetty tässä tutkimuksessa hyväksi valittaessa, mitä sodanaikaisen menettelyn erityispiirteitä tarkastellaan yksityiskohtaisesti. Tarkastelun lähtökohdaksi on otettava se, minkälaisia menettelyä koskevia säännöksiä oli voimassa asianomaisena ajankohtana.

Hannu Tapani Klamin mukaan poliittisessa oikeudenkäynnissä noudatettua menettelyä ja lopputuloksia tutkittaessa voidaan vertailu tehdä toisaalta oikeussäännöksiin ja niiden vakiintuneisiin tulkintoihin, toisaalta menettelyyn ja lopputulemiin vastaavissa asioissa.[5] Menemättä syvemmälle siihen, mitä Klami toteaa tällaisen vertailun merkityksestä ja ongelmista, voidaan todeta, että tässä tutkimuksen jaksossa tarkastelun lähtökohdaksi otetaan tutkittavan ajankohdan lainsäädäntö ja alemmantasoiset ohjeet. Menettelyä kuolemanrangaistus- ja jossain määrin muissakin tapauksissa tarkastellaan suhteessa ajankohdan säännöksiin ja toisaalta suhteessa toisiinsa.

Keskeistä on tuomioistuinkäsittely, jossa on useita kiintoisia erityiskysymyksiä, kuten tuomioistuimen riippumattomuus, syytetyn puolustautumismahdollisuudet, näyttökysymykset ja pikaoikeuksien erityispiirteet.[6] Tarkasteltavana on jonkin verran muitakin kuin kuolemanrangaistukseen johtaneita sota-ajan rikosjuttuja. Lisäksi käsitellään oikeudenkäyntiä edeltävää ja sen jälkeistä viranomaismenettelyä.

---

[4] Safeguards Guaranteeing Protection of the Rights of Those Facing the Death Penalty, Economic and Social Council, resolution 1986/10. Additions to Safeguards as Agreed by the Economic and Social Council 1989/64. (Julkaistu teoksessa Hood 1996, 250–251.) Safeguards Guaranteeing Protection of the Rights of Those Facing the Death Penalty. Economic and Social Council, resolution 1996/15.

[5] Ks. tarkemmin Klami 1994b, 146–153.

[6] Yhtä tärkeää oikeusturvan osa-aluetta, muutoksenhakumahdollisuutta on käsitelty jo edellä (luvut 5.3.4 ja 9.2.1).

Vastaavia kysymyksiä on käsitelty aikaisemmissa oikeudenkäyttöä poliittissävyisissä rikosjutuissa koskevissa tutkimuksissa.[7] Sotilaallisen oikeudenkäytön erityispiirteitä käsittelevissä ulkomaisissa esityksissä on usein otettu arvostelun kohteeksi kohtuuttoman ankarat rangaistukset. Menettelykysymyksistä huomiota on kiinnitetty muun muassa sotilaallisten esimiesten vaikutukseen tuomioistuintoimintaan ("command influence") sekä huonoihin muutoksenhaku- ja puolustautumismahdollisuuksiin.[8]

10.1 ESITUTKINTA

10.1.1 Esitutkintaa koskevat säädökset, ohjeet ja kirjallisuus

Sota-aikana ei ollut laintasoisia säädöksiä esitutkinnasta. Poliisin toiminta perustui (ennen vuonna 1966 annettua poliisilakia) suurelta osin asetuksen tasoisiin säännöksiin tai tavanomaiseen oikeuteen.[9] Poliisitoimesta Suomessa annetussa asetuksessa (14.2.1925/57) oli eräitä yleisluonteisia säännöksiä, kuten että poliisimiehen toimittamasta rikostutkimuksesta on pidettävä pöytäkirjaa (12 §). Tutkintaakin koski säännös, jonka mukaan poliisimiehen tulee toiminnassaan noudattaa puolueettomuutta ja tyyntä harkintaa (9 §:n 2 mom.).

Hieman tarkempia säännöksiä poliisitutkinnasta oli sisäasiainministeriön 11.10.1938 antamassa kiertokirjeessä. Siinä käskettiin, että rikoksen johdosta toimitetussa tutkinnassa tulee olla läsnä todistaja. Tutkinnassa on otettava varteen ja pöytäkirjaan merkittävä asiaan kuuluvat todistukset ja todistusaiheet, olivatpa ne syylliseksi epäillyn eduksi tai häntä vastaan. Tutkinta on pyrittävä toimittamaan niin, että ketään ei, sikäli kuin se poliisista riippuu, saateta aiheettoman epäluulon alaiseksi. Myös annettiin määräyksiä tutkintapöytäkirjan sisällöstä ja laatimistavasta.[10]

Kun säädökset ja ohjeet eivät olleet kovin yksityiskohtaisia, on kiinnitettävä huomiota myös kirjallisuudessa esitettyihin käsityksiin. Rikostutki-

---

[7] Ks. luku 1.1.

[8] Tällaisia sotilastuomioistuinmenettelyyn varsin kriittisesti suhtautuvia ja myös menettelyn yksityiskohtia tarkastelevia esityksiä ovat ainakin Sherrill 1970, West 1977, Babington 1993, Lilly 1995, Putkowski – Sykes 1996, Lilly – Thomson 1997 ja Wüllner 1997.

[9] Sinisalo 1973, 23–24.

[10] Sisäasiainministeriön kiertokirje 11.10.1938 (julkaistu teoksessa R. Ellilä 1960, 299–300). – Kiertokirje perustui asetukseen 15.3.1935/115, jolla oikeutettiin sisäasiainministeriö antamaan tarkempia määräyksiä poliisitoimesta Suomessa annetun asetuksen soveltamisesta.

musta käsittelevässä oppikirjassaan Sakari Alanko katsoi, että poliisin toimittamassa kuulustelussa noudatetaan soveltuvin osin tuomioistuimia koskevia oikeudenkäymiskaaren 17 luvun säännöksiä. Siellä säädettiin, että ketään ei saa kiduttaa ja kiusata tunnustamaan (OK 17:37).[11] Alangon mukaan minkäänlainen painostaminen ei saa tulla kysymykseen. Erikoisten etujen lupaaminen tai viittaus epäillyn muiden rikosten tutkimatta jättämiseen ei ole luvallista. Myös kuulusteltavan salakähmäistä johdattamista "ansaan" Alanko piti hylättävänä kuulustelutapana. Yleensä ovat luvattomia kuulustelussa kaikki menettelytavat, jotka ovat moraalin- tai lainvastaisia. Kuulusteltavan on saatava nauttia ruokaa ja lepoa säännöllisinä aikoina, eikä häntä saa väsyttää yhtämittaisella, tavallista kauemmin kestävällä kuulustelulla. Kuulustelun tulee perustua niihin tosiseikkoihin, jotka tutkimuksessa ilmenevät ja eritoten ristiriitaisuuksiin kuulusteltavan omissa selostuksissa ja tiedonannoissa. Huomautus siitä, että vapaaehtoinen ja avomielinen tunnustus voi vaikuttaa tavallista lievempään rangaistukseen, on kuulustelussa oikeutettu.[12] Samanlaisia, kuulusteltavan asiallista kohtelua korostavia näkemyksiä tuotiin esiin ruotsalaisessa kriminaalitekniikan käsikirjassa.[13] Molempia kirjoja on päämajan valvontaosaston kirjaluettelossa useampia kappaleita, joten niiden voidaan katsoa olleen siellä tunnettuja, ja todennäköisesti tuttuja myös osaston alatoimistoissa.[14] Voidaan olettaa niiden olleen myös poliisin puolella käytössä.[15]

Poliisin suorittamaa esitutkintaa koskevat säännökset olivat siis melko puutteellisia. Sotilaiden suorittamaa tutkintaa ne eivät ainakaan nimenomai-

---

[11] Tunnustukseen kiduttaminen oli rikoslain (25 luvun 11§:n) mukaan rangaistava teko.

[12] Alanko 1941, 28–29.

[13] Söderman – Fontell 1930, 53–56.

[14] Kirjaluettelo, 3. Kalustokirjan todisteet 1931–1945, T 10905/2, SA.

[15] Myös pian sodan jälkeen suomeksi käännetyssä "Kuulustelut rikosasioissa" -kirjassa mainitaan, että ystävällisellä kuulustelulla päästään yleensä pisimmälle. Varsin laajasti käsitellään menettelytapoja, joilla epäilyksenalainen voidaan saada tunnustamaan, kuten sen ilmoittamista, minkälaisia todisteita epäillyn syyllisyydestä voidaan esittää, tai kuulustelemista useasti ja huomion kiinnittämistä eri kertomusten ristiriitoihin. Kääntäjä (Paavo Alkio) huomauttaa, että Suomen oikeuden kannalta voidaan tunnustuksen vaikutuksesta rangaistukseen todeta kuulusteltavalle enintään se, minkä Alankokin mainitsee (tunnustus *voi* vaikuttaa niin, että rikoksesta tuomitaan tavallista lievempi rangaistus). Lisäksi kuulustelija voi todeta, että epäilyksenalainen saa tunnustaessaan tilaisuuden selittää menettelynsä niin, että se käy inhimillisesti ymmärrettäväksi, ja esittää mahdolliset lieventävät asianhaarat. Leche – Hagelberg 1947, 79–105 (tunnustuksen merkityksestä 100–101).

sesti koskeneet. Sitä ohjeistettiin sota-aikana jonkin verran. Maan- tai sotapetokseen syyllistyneitä ja vakoilijoita koski päämajan määräys, että kun pidätetyn syyllisyys on pidätyksen toimittaneen joukko-osaston toimesta alustavasti todettu, on asianomaisen komentajan varattava päämajan valvonta-osaston edustajalle tilaisuus kuulustella syytettyä.[16]

Valvontaosaston toimintaa selviteltiin sodan jälkeen. Esitetyn tiedustelun vuoksi pääesikunnasta ilmoitettiin valvontahenkilökunnalle lukuisia kertoja tähdennetyn, ettei kuulusteluissa saanut käyttää niin sanottua kolmatta astetta.[17] Asiasta oli lähetetty kiertokirjeitäkin. Esimerkiksi erään Lahdessa (lokakuussa 1943) sattuneen tapauksen yhteydessä valvontaosasto lähetti alaisilleen työntekijöille kiertokirjelmän, jossa ehdottomasti kiellettiin väkivallan käyttö ja epäinhimillinen kohtelu.[18] Tuota kirjelmää, kuten muitakaan valvontaosaston kuulusteluohjeita ei ole löytynyt. Diaarimerkinnän mukaan lokakuussa 1941 annettiin tuollaisia ohjeita.[19] Kun valvontaosaston toimintaa tutkittiin sodan jälkeen, kaikki tutkintatoimikunnan kuulustelemat osaston palveluksessa olleet henkilöt ilmoittivat, että osaston johto nimenomaan oli varoittanut käyttämästä väkivaltaisia menetelmiä kuulusteluissa.[20]

Päämajan komento-osasto antoi heinäkuussa 1942 tutkintaohjeet rikosasiain esitutkintaa varten. Ne määrättiin noudatettaviksi puolustusvoimissa rikosasiain esitutkintaa suoritettaessa. Ohjeessa on ilmeisesti ajateltu suhteellisen vähäisiä tekoja: todetaan esimerkiksi, että yksikön (komppanian tai vastaavan) on yleensä koetettava selvittää tehdyt rikokset omin avuin pyytämättä sotapoliisin virka-apua. Esitutkinnan toimittajan on oltava puolueeton ja asiallinen. Hänen on otettava huomioon sekä epäillyn puolesta että häntä vastaan puhuvat seikat. Mitään pakotusta, enempää ruumiillista kuin henkistäkään,

---

[16] Päämajan kirjelmä n:o 330/Järj.2/15.7.1941, T 19198/3, SA.

[17] "Kolmannen asteen kuulustelu" on ehkä jo unohtunut nimitys: sillä tarkoitetaan yhden määritelmän mukaan menetelmää, jossa kuulusteltava pahoinpitelyä tai voimakasta henkistä painostusta käyttämällä yritetään saada kertomaan tietämästään seikasta tai tunnustamaan syyllisyytensä rikokseen (Facta 2001, 8. osa, 1984).

[18] Puolustusvoimain pääesikunnan valvontatoimiston kirjelmä n:o 3496/Ulk.3/6.6.1945, T 10805/17, SA. Tieto Lahdessa tapahtuneen jälkeen lähetetystä kirjelmästä mainittiin myös eduskunnassa: vp. 1946, ptk 6.3.1946, 238.

[19] Päämajan sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 2:n salainen ja yleinen diaari 11.10.1941–30.12.1941, saapuneet n:o 178, T 18007/1, SA. – Myös haastattelussa (Antero Aho 10.3.1993) on mainittu valvontaosastosta alatoimistoihin lähetetyt ohjeet kuulustelumenetelmistä.

[20] Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 4, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

ei ole lupa käyttää. Tutkintapöytäkirjan laatimisesta on varsin yksityiskohtaisia ohjeita.[21]

Jatkosodan jälkeen annetun, mutta todennäköisesti sota-ajan käytäntöön tukeutuvan Sotapoliisiohjesäännön mukaan sotapoliisi saa aina ottaa toimitettavakseen joukoissa ilmitulleiden törkeiden rikosten tutkinnan. Vähäistenkin rikosten tutkinta voidaan antaa sotapoliisille, jos pätevää tutkijaa ei muuten ole käytettävissä.[22]

Karkuruuden kesällä 1944 lisäännyttyä päämajasta annettiin ohjeita kuulustelupöytäkirjasta. Korostettiin karkurin kuulustelun lyhyyttä; pöytäkirjan oli oltava raporttimainen.[23] Myöhemmin annettiin ohje suojeluskuntapiirin esikunnassa (siis kotialueella) tapahtuvasta karkurien kuulustelusta, joka voitiin toimittaa esimerkiksi mallina ollutta, yhden sivun mittaista kuulustelupöytäkirjakaavaketta käyttäen.[24] Sotatilanteen rauhoituttua käskettiin jälleen laadittaviksi täydelliset kuulustelupöytäkirjat raporttimaisten pöytäkirjojen sijasta.[25]

10.1.2 Tutkintamenetelmät

Vakoilun ja poliittisten rikosten tutkintaan liittyi monenlaisia poikkeuksellisia piirteitä. Joskin kaikki rikokset yritetään yleensä pitää salassa, oli vakoilu ja poliittinen rikollisuus erityisen piilossa olevaa rikollisuutta. Valpon edeltäjässä, etsivässä keskuspoliisissa, oli asiaa pohdittu jo 1920-luvulta läh-

[21] Tutkintaohjeet rikosasiain esitutkintaa varten, päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2203/Kom.2/8./22.7.1942, SA. – Eivät nämä ohjeet eikä muukaan aineisto anna viitteitä siitä, millaisena kuulusteltavan itsensä totuudessapysymisvelvollisuus nähtiin. Sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetettu komitea ehdotti vuonna 1936 erityistä rangaistussäännöstä koskemaan myös rikoksesta epäiltyä, joka kurinpitoasiassa kuulusteltuna tahallaan antaa perättömän lausuman. Epäillynkin katsottiin olevan kurinpitomenettelyssä velvollinen pysymään totuudessa, mikä johtuu puolustusvoimissa palvelevien erikoisesta kuuliaisuusvelvollisuudesta, "ja onkin toisinaan lainkäytössä SRL 144 §:n [joka koski mm. sotilaan arvolle sopimatonta käytöstä] nojalla rangaistu sitä, joka kurinpitoasiassa kuulusteltuna on tahallaan poikennut totuudesta. Eri asia on, että asianhaarat voivat rikkomuksesta epäiltyyn nähden usein olla lieventävät." (KM 1936:8, 142.) Ilmeisesti komiteakaan ei katsonut tällaisen velvollisuuden olevan voimassa, jos kyseessä oli tuomioistuinasia. Toisaalta kuulusteluvaiheessa ei vielä ollut varmasti tiedossa, tultaisiinko asia käsittelemään kurinpidollisesti vai tuomioistuimessa.

[22] Sotapoliisiohjesääntö, päämajan komento-osasto 30.10.1944, kohta 13.

[23] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./ 4.7.1944, T 17856/12, SA.

[24] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5231/Järj.2/15.7.1944, T 17856/12, SA.

[25] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 6100/Järj.2/sal./14.8.1944, T 17856/12, SA.

tien. Uudenlaisia menettelytapoja kaavailivat useissa vuosina 1924–1926 laadituissa muistioissa EK:n päällikkö Esko Riekin toimeksiannosta eräät laitoksen juristit, yhtenä heistä Urho Kekkonen.[26] Heidän ehdotuksensa mukaan tiedustelijoita eli "vasikoita" tulisi hankkia entistä tarmokkaammin. Parhaita tiedustelijoita olisivat kommunistien salaisessa toiminnassa mukana olevat henkilöt. Paras onnistumisen tae värväyksessä olisi lupaus olla panematta tiedustelijaa syytteeseen. Muistiot saivat EK:n johdossa varsin hyvän vastaanoton. Seurauksena oli, että ajatukset tiedustelijoiden kouluttamisesta ja käyttämisestä hyväksyttiin EK:ssa aiempaa laajemmin.[27]

Yhdessä muistioista tähdennettiin, että tiedustelija ei ollut provokaattori, sillä hän ei saanut kiihottaa eikä manipuloida ketään rikolliseen toimintaan.[28] Provokatiivisena voitaneen pitää 1930-luvulla EK:ssa kehitettyä käytäntöä: joku etsivä lähetettiin ottamaan yhteyttä johonkin kommunistiin, SKP:n puolueosastoon tai laajempaankin organisaatioon. Etsivä esiintyi kommunistina ja käytti EK:n haltuun tavalla tai toisella joutuneita tunnuksia.[29] Tiedustelijoiden ja provokaattorien käyttö ei ilmeisesti ollut mitenkään ohjeistettu, vaan perustui poliisikäytäntöön.

Sota-aikana tiedustelijoiden käyttö oli keskeinen osa Valpon työtä. Usein puhutaan tiedustelijan kanssa samaa merkitsevänä tiedottajista, vaikka Kekkosen ja hänen kumppaniensa muistiossa haluttiin rajata tiedottaja-käsite koskemaan esimerkiksi poliittisissa tilaisuuksissa tuntemattomina esiintyviä poliisimiehiä.[30] Myös päämajan valvontaosasto järjesti tiedottaja- eli avustajaverkoston. Sen toiminnasta ei ole valvontaosaston arkiston hävittämisen vuoksi juuri tietoa.[31]

---

[26] Urho Kekkonen suunnitteli väitöskirjaa aiheesta agent provocateur (Uino 1985, 62). Kuten tunnettua, Kekkonen kuitenkin lähti EK:sta ja väitöskirja-aihekin sittemmin muuttui.

[27] Lackman 1994, 48–54.

[28] Lackman 1994, 52.

[29] Lackman 1994, 67.

[30] Lackman 1994, 52.

[31] Joukoissa toimi aina perusyksikköjä (kuten komppaniat) myöten tiedottajaverkosto. Tiedottajien tuli toimia tarkkailijoina valvontaosaston toimialaan kuuluvissa asioissa. Tiedottajia oli myös sotasairaaloissa ja teollisuuslaitoksissa. (Puolustusvoimain pääesikunnan valvontatoimiston kirjelmä n:o 2548/Ulk.3/sal./18.6.1941, Kotij.E, oikeudenhoitotoimisto, H 10, SA.) Toisessa, sodan jälkeen laaditussa asiakirjassa puhutaan avustaja- eli soluverkostosta, joka on ilmeisesti sama kuin tiedottajaverkosto. Komppaniassa toimi yksi tai kaksi solua, vain poikkeustapauksissa useampia. Valvontaosaston valvottavia solutettuja teollisuuslaitoksia oli noin 800. Siviiliväestön joukossa avustajia oli vähemmän verrattuna joukko-osastoissa ja teollisuuslaitoksissa toimineisiin. Solutuksen siviiliväestön

Lars Björnen mukaan hänen tutkimastaan Turun hovioikeuden aineistosta saa tiettyä tukea sille, että EK toimi provokatorisesti ja piti palveluksessaan provokaattoreita.[32] On vaikea vetää rajaa siihen, milloin tiedustelijan toiminta muuttui provokaatioksi, siis tavallaan rikokseen yllyttäväksi. Ehkä voidaan sanoa, että jos tiedustelija toimi tarkkaan Valpon (tai vastaavan elimen) ohjeiden mukaan, ollaan jo hyvin lähellä provokaatiota. Vielä selvemmin provokaatiolta vaikuttaa se, mikäli esimerkiksi Valpon etsivä esiintyi yhteydenottajana salaista toimintaa harjoittaviin.

Tunnetuin kuolemanrangaistukseen johtanut tapaus, jossa Valpo pystyi ohjailemaan vakoilijan toimintaa, oli desantti Risto Vesterlundin juttu. Vesterlund oli Pärmin pataljoonasta lähtöisin oleva desantti, joka pudotettiin keväällä 1943 Suomeen. Vesterlundia avustaneet henkilöt järjestivät hänelle asunnon Helsingissä muurari Adolf Alanderin luota. Alander oli kuitenkin ilmiantaja, hän oli raportoinut "Lempi Korhosena" Valpolle jo vuosikymmenen ajan.[33] Alander otti yhteyden Valpoon, kun häneltä oli tiedusteltu mahdollisuutta majoittaa joku henkilö. "Siitä tiedusteltaessa ilmoitti hän olevansa valmis auttamaan viranomaisia asiassa, joka tähtäisi vihollisen toiminnan tuhoamiseen." Vesterlund tuli tämän jälkeen asumaan Alanderin luo. Valpo jäisi seuraamaan, kehen Vesterlund ottaisi tehtävänsä mukaisesti yhteyttä. "Ryhdyttiin asian vaatimiin tarkkailu- ja valvontatoimenpiteisiin – – Alanderille annettiin tapahtumien kuluessa ohjeita hänen pystyäkseen tarkkailemaan asioita siten, että toisaalta hän olisi tilaisuudessa saamaan tietoonsa mahdollisimman paljon asiaan liittyviä seikkoja ja toisaalta jotta salatoimintaa samalla voitaisiin jarruttaa ja häiritä silti tuhoamatta tarkkailumahdollisuuksia." Vesterlund pidätettiin Alanderin asunnosta hänen asuttuaan siellä puoli vuotta.[34]

Valpon rooli oli kuitenkin aktiivisempi kuin kuulustelupöytäkirja antaa ymmärtää. Valpon virkailijat olivat Alanderin mukana etsimässä Vesterlundin Myrskylään piilottamaa radiolähetintä. Kun konetta ei löytynyt ilman Vesterlundia, oli Alanderin lähdettävä etsimään konetta Vesterlundin kanssa; Valpo järjesti heille vuokra-auton. Nyt kone löytyikin, ja muutamaa päi-

---

joukossa suorittivat tarkastajat ja etsivät itsenäisesti, ja vain he tunsivat omat solunsa. Valvontaosaston tiedottajakortistokin poltettiin syyskuussa 1944. (Akseli Tolamaa valtiollisen poliisin sotilasasiaintoimistolle 1.8.1945, Ulk.os:n selvittelyelimen kirjelmä n:o 129/4.8.1945. Ks. solutuksesta Kotijoukkojen esikunnassa ja päämajassa: Puolustusvoimain pääesikunnan Ulk.os:n selvittelyelimen kirjelmä n:o 141/14.8.1945, T 10805/18, SA.)

[32] Björne 1977, 381.

[33] Rentola 1994a, 430–431.

[34] Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirja n:o 340/43, 1–4, EK-Valpo, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA.

vää myöhemmin valpolaiset kävivät Alanderin kanssa noutamassa vielä puuttuvat osat radiolähettimestä.[35] Kun radiolähetin oli saatu, pohti Valpon apulaispäällikkö: "Eikö syytä mahdollisuuksien mukaan kiirehtiä Westerlundille sopivan radioimishuoneen saantia?"[36] Erityinen radiolähetyshuoneisto hankittiinkin; Valpon rooli sen hankkimisessa ei asiakirjoista aivan selviä. Lähetykset sieltä eivät kuitenkaan onnistuneet, vaan radiointi tapahtui Alanderin luona. Radiotarkkailussa todettiin Vesterlundin lähettäneen tai vastaanottaneen 69 sanomaa välillä 3.7.–28.10.1943; melkein kaikki saatiin avatuiksi. Lisäksi Alander järjesti Valpon avustuksella Vesterlundille huoneiston, josta tämä saattoi käyttää yhtä huonetta tapaamisiin. Valpo asensi huoneistoon kuuntelulaitteet, ja Valpon virkailija oli huoneistossa kuuntelemassa tapaamisia ja tekemässä muistiinpanoja.[37]

Oikeudenkäynnissä Alanderia ei kuultu. Vesterlundin kanssa tuomituista jotkut olisivat halunneet kuultavaksi SYO:ssa "Herra Alanderia, joka esiintyy tämän jutun eri vaiheissa ja eri henkilöiden kohdalla salaperäisenä mahtitekijänä, mutta jota ei, käsittämättömästä syystä, kenttäoikeudessa näkynyt eikä kuulunut."[38] Vesterlund itsekin muistutti kirjelmässään kenttäoikeudessa Alanderin roolista: hänen ajatuksensa paikallaan pysyttelemisestä tai ilmoittautumisesta haihtuivat nopeasti, kun hän tapasi Alanderissa miehen, "joka oli täynnä toimintatarmoa ja kaikin puolin valmis auttamaan".[39] Erään jutussa tuomitun rintamalla ollut mies, Veikko Kolula, kirjoitti eri ministereille katsoen, että Alander on houkutellut luokseen ihmisiä, jotta näitä voitaisiin syyttää maanpetoksesta. Kysymyksessä oli hänen mukaansa "provokatio ja syöttijärjestelmän käyttäminen", ja Valpo oli näin eräässä mielessä edistänyt rikollisuutta. Valpo selosti antamassaan lausunnossa tapahtunutta ja piti Kolulan väitteitä perättöminä. Kirjoittelu ministereille ja siihen liittyvät uhkailut johtivat Kolulan sulkemiseen turvasäiliöön.[40]

---

[35] Y. Kalmialan ym. ilmoitus 30.6.1943, EK-Valpo, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA.

[36] Reunamerkintä Y. Kalmialan ilmoituksessa 18.6.1943, EK-Valpo, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA.

[37] Y. Kalmialan ilmoitus 18.8.1943 ja FK:n (Kekäläisen) reunamerkintä siinä, EK-Valpo I, amp XXVII H 3, Y. Kalmialan ilmoitus 23.8.1943, P. Viinikaisen ja H. Kairialan ilmoitus 22.10.1943, H. P.:n ilmoitus 23.10.1943 ja valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirja n:o 340/43 liitteineen, EK-Valpo, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA.

[38] Outi Ilvesviidan kirjelmä SYO:lle 14.3.1944 (laati Mikko W. Erich). Samaan tapaan myös Erichin laatima Aira Kolulan kirjelmä SYO:lle 14.3.1944. SYO n:o 500, 501, 532–535/1944, päätös 12.5.1944 n:o 824, SA.

[39] Risto Vesterlundin kirjelmä kenttäoikeudessa 22.2.1944, SYO n:o 500, 501, 532–535/1944, SA.

[40] Valpon lausunto sisäasiainministeriölle 10343/IV/4.2.1944, EK-Valpo, hmp A 3193

Kuolemanrangaistukseen maanpetoksesta tuomitun Urho Kaipaisen jutussa esiintyi Valpolle jatkuvasti tiedottanut "Professori" eli Janne Kääriäinen, joka asusti Kaipaisen ja tämän toverien kanssa samassa piilopaikassa. "Professori" ei kuitenkaan vaikuta saaneen Alanderin tavoin Valpolta toimintaohjeita.[41]

Provokatorisia piirteitä oli myös Nils Albin Ekmanin toiminnassa. Ekman karkasi syyskuussa 1942 Riihimäen vankilasta, mutta joutui pian Valpon käsiin. Ekman karkasi uudelleen, mutta tosiasiassa Valpon suostumuksella. Hän oli sitoutunut Valpon palvelukseen ja alkoi sen jälkeen raportoida Valpolle "Kalle Nurmen" peitenimellä. Valpo toivoi Ekmanin pystyvän selvittämään maanalaisen SKP:n johdon henkilöllisyyden ja olinpaikan. Tässä Ekman ei onnistunut. Omasta aloitteestaan hän alkoi puuhata eräille työpaikoille "iskuryhmiä", jotka eivät kylläkään käytännössä ryhtyneet sabotaasitoimiin. Ekman itse pakeni Ruotsiin marraskuussa 1943. Kimmo Rentola on luonnehtinut Ekmanin iskuryhmiä sabotaasihankkeeksi, jonka poliisin asiamies oli poliisin tieten organisoinut.[42]

Vastaavaan toimintaan tarjoutui elinkautista rangaistusta maanpetoksesta istunut Soini Rantanen: hän ehdotti vielä karkuteillä olevien "tekijöitten", kuten Olavi Laihon, kiinnisaamiseksi, että hänelle järjestettäisiin armahdus ja lavastettaisiin karkaaminen. Karkurina hän voisi järjestää etsityt miehet kiinni. Valpossa ehdotus ei näytä aiheuttaneen toimia.[43] Jonkin ajan päästä Rantasella oli uusi idea: hän hankkisi puolueen keskuskomitean nimissä lähetettävällä kirjeellä eräältä tuntemaltaan vangilta luettelon vapaina olevista henkilöistä, joita voitaisiin käyttää puolueorganisaation järjestämisessä. Sitten "joku asioista perillä oleva mies" ottaisi yhteyden johonkin luettelossa mainittuun henkilöön. Tämäkään ei herättänyt Valpossa innostusta: Rantasen ehdotusta koskevaan ilmoitukseen tehdyn reunamerkinnän mukaan "ei kannata lähteä provokation tielle".[44]

Eräät Valpon etsivät esiintyivät "yhdysmiehinä", kun he tapasivat Kerttu Nuortevan kahden avustajan vaimoja.[45] Parissa muussakin vakoilutapauk-

---

Veikko Kolula, KA. Aira Kolula (ent. Nieminen, o.s. Sinervo), joka hyvässä uskossa järjesti Vesterlundin asumaan ilmiantaja Alanderin luokse, on myöhemmin kuvannut tästä seuranneita syyllisyydentuntoja (Sinervo 1961, erit. 36–45). Ilmiantoteemaa käsitteli myös hänen sisarensa Elvi Sinervo useampaankin kertaan omissa teoksissaan (Kalemaa 1989, erit. 179, 252).

[41] "Professorin" ilmoituksia. EK-Valpo, hmp 2549 Urho Kaipainen, KA; Rentola 1994a, 347.

[42] Rentola 1994a, 424–427, 436–441. Päiväämätön muistio "Riihimäen keskusvankilasta tiedusteltiin..." sisältää yhteenvedon Ekmanin toiminnasta Valpon tiedottajana. Ks. iskuryhmistä erit. kuulustelupöytäkirja n:o 154/44 ja 189/44, EK-Valpo, hmp A 4018 Nils Albin Ekman, KA.

[43] A. Palosen ilmoitus 3.12.1942, EK-Valpo, hmp A 2973 a–b Soini Rantanen, KA.

[44] A. Palosen ilmoitus 30.1.1943, valtiollisen poliisin Turun osaston kirjelmä n:o 105/1.2.1943, EK-Valpo, hmp A 2973 a–b Soini Rantanen, KA.

[45] T. Helldanin ilmoitukset 11.5.1943 ja 12.5.1943, EK-Valpo, hmp 4203 Eino Jaakko

sessa käytettiin hyväksi tietoon saatua tunnusta, joka käytiin esittämässä yhteydenottajaa odottaneelle.[46]

Toisinaan käytetty keino oli kuulustelijoiden apurin sijoittaminen tutkittavan kanssa samaan selliin. Maanpetoksesta epäillyn Einar Karimeren sellitoveriksi sijoitettiin – kuulustelupöytäkirjan mukaan – "asianmukaisen 'valmennuksen' jälkeen" Karimeren tuttava, eräs sotilaskarkuri. Hänen tehtävänsä oli ottaa huomiota herättämättä selvää Karimeren todellisesta toiminnasta. Sotilaskarkuri raportoikin jatkuvasti kuulustelijoille, ja ilmeisesti lähinnä tämän perusteella Karimeri joutui tekemään täyden tunnustuksen, mikä aikanaan johti kuolemantuomioon. Samalla tavalla sotilaskarkuria käytettiin muidenkin samassa jutussa pidätettyjen sellitoverina.[47] Joissain tapauksissa se, että vangittujen joukkoon levisi väärä tieto kumppanin kuolemasta, vaikutti siihen, mitä he kuulusteluissa kertovat. Ei voida varmasti sanoa, laskivatko kuulustelijat väärän tiedon liikkeelle.[48]

10.1.3 Kuulustelut

Ei voida puhua yhdestä yhtenäisestä kuulustelukäytännöstä. Kiinnostavimpia ovat menettelyt, joita sovellettiin neuvostoliittolaisiin vakoilusta epäiltyihin ja suomalaisiin poliittisista rikoksista epäiltyihin. Tällaisten rikosten

---

Ranta, Oskari Valkaman ilmoitus n:o 855/3.5.1943, EK-Valpo, hmp 4202 Valter Teerikangas, KA. – Erään päämajan valvontaosaston virkailijan onnistui opiskelijana esiintyen päästä luottamuksellisiin väleihin etsityn desantin vaimon kanssa ja saada tältä tietoja. Lasse Ruohon ilmoitus n:o 9/1.2.1944, EK-Valpo, hmp A 4299 Osmo Mickelsson, KA.

[46] Ipat Langujeffin jutussa (VII AKE:n KeO 12.2.1942, § 24, SA) suomalainen, inkeriläissyntyinen korpraali esiintyi tunnusta käyttäen venäläisten lähettämänä. Eräässä toisessa tapauksessa tällainen yhteydenottoyritys ei onnistunut, kun kokeiltu henkilö ei vastannut tunnukseen. (Pohjolan skp:n KeO 22.6.1943, § 159, Tikka, SA.)

[47] Päämajan valvontaosaston Turun alatoimiston kuulustelupöytäkirja n:o 29/Tu 31/42, SYO 1942 n:o 1637, 1666, 1675–1680 (päätös 21.1.1943 n:o 79), SA. – Vastaavalla tavalla käytettiin eräässä tapauksessa Soini Rantasta. Turun osaston ilmoitus n:o 298/19.10.1942, EK-Valpo, hmp A 2973 a Soini Rantanen, KA. Ks. myös muistitietoa tällaisesta menettelystä: Seilonen 1974, 131–132.

[48] Sakari Selinin päiväämätön selvitys, SKP, kaaderijaosto, Sakari Selin, Amp I/ymp, Kansan A. Samaan juttuun liittyen Saga Lahtinen esitti oikeudessa, että hän oli puhunut erään asian Pellervo Takatalon syyksi, "kun oletin hänen, kuulustelijain puheista päätellen, kuolleen". Saga Lahtinen Turun Hovioikeudelle, jätetty 19.5.1943. KKO n:o 135/70 V.D. 1943, KA; Seilonen 1974, 177. – Vastaavasti, erääseen toiseen tapaukseen liittyen, Rislakki 1986, 128.

ollessa kysymyksessä tutkinta poikkesi toisaalta sotilaiden tekemien rikosten ja toisaalta rauhankin ajalle tyypillisten rikosten tutkinnasta.

Neuvostoliittolaisten vakoilijoiden kuulustelusta huolehti lähes poikkeuksetta päämajan valvontaosasto. Suomalaisten poliittisista rikoksista epäiltyjen rikoksia tutki myös valtiollinen poliisi. Näissä organisaatioissa palvelleet ovat kertoneet kuulustelujen sujuneen rauhallisesti. Otto Kumenius on muistelmissaan korostanut kuulustelun tapahtuneen rauhallisella keskustelulla, eikä väkivalta tullut kysymykseen.[49] Antero Ahon mukaan valvontaosaston kuulustelijat oli koulutettu ymmärtämään, että luottamuksen rakentamisella päästään tulokseen.[50] Jaakko Apiolan mukaan kuulustelu tapahtui inhimillisesti, ja suurin osa vakoilijoista saatiin aika helposti puhumaan.[51] Valtiollisessa poliisissa palvellut Freedy Kekäläinen on jyrkästi torjunut väitteet Valpossa harjoitetusta suoranaisesta kidutuksesta.[52] Valpon entistä päällikköä, Arno Anthonia kuulusteltiin sodan jälkeen muun muassa pahoinpitelyistä kuulusteluissa. Hän tiesi vain yhden pahoinpitelytapauksen, josta hyvitykseksi hän oli päästänyt pahoinpidellyn vapaalle jalalle ja nuhdellut ankarasti pahoinpitelijää. Anthonin mukaan hänelle ei tehty sodan aikana väitteitä pahoinpitelyistä, vaikka hän kierteli tutkintavankilassa. Anthonin mielestä ei pahoinpitelyjä ollut voinut suuremmassa määrässä olla senkään takia, että apulaispäällikkö Pankko ja tutkintatoimiston päällikkö Rinne olivat "hyvin humaanisia miehiä" ja viettivät useimmat arki-illat Valpossa.[53]

On kuitenkin paljon tietoja siitä, että kuulusteluissa käytettiin muutakin kuin ystävällistä puhetta. Kun kuulustellut kertoivat sodan jälkeen kohtelus-

---

[49] Kumenius 1989, 37–41.

[50] Haast. Antero Aho 10.3.1993.

[51] Haast. Jaakko Apiola 22.2.1993. Samaan tapaan Martti Salonen (Matti Kososen 10.9.1995 tekemä haastattelu). Poikkeuksena edellisistä arvioista päämajan valvontaosastossa palvellut Akseli Tolamaa kertoi vuonna 1945 "punaisessa Valpossa" Eino Pekkariselle, että osastoa johtanut eversti Rautsuo olisi ollut vastuussa pahoinpitelyistä ja jopa murhista. Tolamaa kertoi itse vastustaneensa väkivallan harjoittamista. ("Reunahuomautuksia edustaja Aimo Aaltosen puheen...", toimistopäällikkö Eino Pekkarinen 15.11.1948, Valpo II, amp XXII A 6, KA.) Tolamaan kertomaan on tietenkin vaikuttanut se, missä ja milloin hän kertomansa esitti, mutta jos kritiikki on todella ollut noin kovaa, on se kuitenkin huomionarvoista. Eino Pekkarinen on (haast. 9.2.1993) kertonut kuulustelleensa Tolamaata Aatto Sallisen kuolemasta koko päivän (ks. jäljempänä luku 14.2.1), joten ilmeisesti myös pahoinpitelyistä on puhuttu tässä yhteydessä. Pöytäkirjoja näistä kuulusteluista en ole löytänyt.

[52] Kekäläinen 1977; muistiinpanot Freedy Kekäläisen haastattelusta 8.1.1981, Jukka Rislakin arkisto.

[53] EK-Valpo, kuulusteluptk. 494/1945, 28–30, KA.

taan Valpossa ja päämajan valvontaosastossa, ei voida sulkea pois taipumusta korostaa esimerkiksi käytetyn väkivallan määrää. Vasemmistolaisten toverit saattoivat suhtautua ymmärtäväisemmin puhumiseen kuulusteluissa, jos sen kerrottiin tapahtuneen pahoinpitelyn vuoksi. Luotettavan tuntuisia tietoja pahoinpitelyistä ja muista epäasiallisuuksista kuulusteluissa on kuitenkin sen verran paljon, että niitä ei voida kokonaan panna liioittelun tiliin. Varmaa tietoa tällaisista tapauksista on hyvin vaikea saada, eikä esimerkiksi pahoinpitelyistä saatu asioita sodan jälkeen selviteltäessä kovinkaan monessa tapauksessa niin paljon näyttöä, että pahoinpitelijä olisi tuomittu oikeudessa.

On syytä tehdä ero toisaalta neuvostoliittolaisten ja toisaalta suomalaisten kuulusteltavien välillä. Neuvostoliittolaisten kuulustelu – jota edellä esitetyt valvontaosastolaisten arviot lähinnä koskevatkin – vaikuttaa yleensä sujuneen ilman kuulustelijoiden turvautumista koviin otteisiin. Vaikka kuolemanrangaistusaineisto sisältää tietoja satojen vakoilijoiden kuulusteluista, vain kolmessa tapauksessa syytetty väitti tulleensa lyödyksi kuulusteluissa.[54] Tämä ei selittyne sillä, että neuvostoliittolaiset eivät olisi uskaltaneet esittää tällaisia väitteitä oikeudessa tai olisivat pitäneet sitä turhana. On nimittäin luultavaa, että kuulusteltava vakooja, joka aluksi esittää valheellisia kertomuksia, jossain vaiheessa sotkeutuu kertomuksissaan. Lopulta saadaan esiin todellisuutta vastaava – tai ainakin ensimmäisiin kertomuksiin verrattuna vähemmän valheellinen – kertomus. Lisäksi kuulusteltava vakoilija tuntee itsensä vieraissa oloissa epävarmaksi, jolloin ajatus kuulustelijan miellyttämisestä tulee helposti mieleen. Vain harvoilla Neuvostoliiton lähettämillä vakoilijoilla näyttää olleen suurta motivaatiota täyttää tehtävänsä; heidän kannaltaan kysymys oli pikemmin siitä, että heidät oli pakotettu lähtemään vakoilumatkalle. Silloin tunnustamisenkaan tiellä ei liene ollut suuria psykologisia esteitä.[55]

Kuulustelukäytäntö vaikuttaa olleen usein toinen silloin, kun kuulusteltava oli suomalainen poliittisesta rikoksesta epäilty. Kysymys lienee siitä,

---

[54] Tapaukset ovat SYO 1942 n:o 526 (päätös 16.4.1942 n:o 412, Terävä), SYO 1944 n:o 319 (päätös 10.3.1944 n:o 445, Gagarin), Viipurin sotilashallintopiirin kenttäoikeus 21.7.1942, § 373, Turkin, SA. Lisäksi yhdessä kuulustelupöytäkirjassa on kuulusteltavan lyömiseen viittaava marginaalimerkintä (VII AKE:n KeO 12.2.1942, § 24, Langujeff, SA.)

[55] Yksi vihje kuulustelujen yleensä rauhallisesta sujumisesta, joka koskee lähinnä vakoilijoita, on tieto siitä, että valvontaosaston pitämissä kuulusteluissa "menestyksellisesti" tarjottiin savukkeita koko sodan ajan. (Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 16110/sal./24.11.1944, T 10805/16/I.7.3, SA.)

että suomalaiset olivat kuulusteltavina sitkeämpiä kuin neuvostoliittolaiset: monilla oli jo sotaa edeltävältä ajalta kokemusta kuulusteluista ja myös aatteellinen pohja toiminnalleen. Tietoja kovista otteista kuulusteluissa esitettiin jo sodan aikana ja lisätietoja saatiin sodanjälkeisissä selvittelyissä; aiheesta on myös runsaasti muistitietoa, ja vihjeitä saa myös Valpon arkistosta. Kovia kuulusteluja pidettiin sekä Valpossa että päämajan valvontaosastossa.[56] Mutta kun kysymys on ollut vähemmän vakavista teoista, on kuulustelu saattanut olla rauhallisen keskusteleva.[57]

Jotkut kuolemaantuomituista kertoivat oikeudessa tulleensa lyödyiksi kuulusteluissa. Heikki Lampinen kertoi tästä oikeudessa ja armonanomuksessaan. Hänen väitteitään ei millään lailla tutkittu.[58] Kun sen sijaan Toivo Poutanen kertoi hovioikeudessa joutuneensa tunnustamaan saatuaan Valpossa pahasti selkäänsä, paikalle tuli viisi Valpon miestä todistamaan kuulustelujen sujuneen rauhallisesti.[59] Valpolaisten todistukset omasta toiminnastaan riittivät myös kumoamaan Aimo Rikan jutussa esitetyt pahoinpitelyväitteet.[60] Tietoja pahoinpitelyistä on esitetty useiden muidenkin kuolemaantuomittujen jutuissa, mutta väitteitä ei tuotu oikeudessa esiin. Sodanjälkeisissä selvittelyissä kaikkien pahoinpitelyväitteiden tueksi ei arvioitu olevan näyttöä.[61]

---

[56] Tavallisissakin rikosjutuissa on sota-aikana ja ilmeisesti pitkälle myöhemminkin esiintynyt kuulusteltavien pahoinpitelyä. Esimerkiksi vuonna 1950 KKO:n käsiteltäväksi tuli tunnustukseen kiduttamista koskeva rikosjuttu (KKO 1950 II 269). Ks. myös rauhan ajan poliittisiin rikoksiin liittyneistä pahoinpitelyväitteistä Björne 1977, 363–365.

[57] Tällaisia suhteellisen rauhallisia kuulusteluja ovat kuvanneet Jarno Pennanen, Arvo Turtiainen ja Raoul Palmgren. He olivat varsin tunnettuja älymystön edustajia, mikä lienee osaltaan suojannut heitä kovemmilta otteilta. (Pennanen 1970a, 279–290; Turtiainen 1978 [1946], 22–25; Palmgren 1997 [päiväkirja v:lta 1942], 37–38, 40; haast. Raoul Palmgren 6.2.1993.)

[58] SYO 1941 n:o 287, päätös 20.8.1941 n:o 337, SA; A.D. 3975/802/1941, OM, Ec 22, KA.

[59] KKO n:o 624/233 V.D. 1942 (päätös 3.8.1942 n:o 3987), KA.

[60] SYO 1942 n:o 1955–1958, 1943 n:o 30, 31, päätös 9.2.1943 n:o 160, SA. Haastattelussaan (1.12.1992) Aimo Rikka vahvisti tiedon pahoinpitelystä.

[61] Esimerkiksi Väinö Ketosen, Pellervo Takatalon ja Kaarlo Väisäsen on kerrottu tulleen pahoinpidellyiksi kuulusteluissa, Takatalon jo ennen kuulusteluja, kun hän oli haavoittuneena sairaalassa teeskennellen tajutonta. Ketosesta esim.: "Muistopatsaani on unohdus", TV 2 23.11.1990. Takatalosta esim.: Seilonen 1974, 127–128, 133–136, 138–139, 144–145. Väisäsestä esim.: "Kunniaa sankareille. Toveri Kaarlo Kustaa Väisäsen muistolle." Kommunisti 9/1945, 22. Sodan jälkeen näitäkin tapauksia selvitellyt Otto Brusiin katsoi kuitenkin, että Ketosen jutussa näytöt pahoinpitelystä ovat hyvin heikot, Takatalon jutussa ei ole näyttöä syytteen pohjaksi ja Väisäsen jutussa pahoinpitely on näytetty. Ks. jäljempänä luku 14.6.1.

Muissakin kuin kuolemanrangaistustapauksissa on esitetty tietoja pahoinpitelyistä kuulusteluissa. Esimerkkinä voidaan mainita Tampereen seudun nuorisoryhmän jutun selvittämiseen liittynyt Sakari Selinin pahoinpitely, jossa voidaan sanoa Valpon oman katsauksen epäsuorasti vahvistavan Selinin kertoman.[62] Vahvan viitteen pahoinpitelyistä antaa myös eräiden poliittisista rikoksista epäiltyjen kuolema pidätettyinä ollessaan.[63] Pidätettyjen tekemät it-

[62] Ks. Selinin pamputuksesta metsässä hänen itsensä kertomana Seilonen 1974, 116–118; Selin s.a., 144–146. Valpon mukaan "noin kolme tuntia maaseudulla oltuaan ilmoittivat Selinin matkaseuralaiset, että Selin on valmis tekemään tunnustuksen". Sen jälkeen kuulusteluja jatkettiin "kaikella intensiivisyydellä", ja vihdoin onnistuttiin Seliniltä "puristamaan ulos" tieto sabotaasiryhmän johtajan, Pellervo Takatalon, piilopaikasta. EK-Valpo, Tampereen osaston tilannekatsaus n:o 10/1942, KA.

[63] Tunnetuimpia pidätettyinä kuolleita ovat Arnold Salminen, Onni Kyrölä ja Kalle Lahtinen. Helsinkiläinen Salminen oli maanalaisen SKP:n johtavia henkilöitä, joka kuoli valtiollisessa poliisissa kolme päivää pidätyksensä jälkeen. Salminen sairasti lääkärinlausunnon mukaan supistumaa vasemman sepelvaltimon suuaukossa ja maksan surkastumista, mitkä yhdessä laajojen ihonalaisten verenvuotojen ja siitä aiheutuneen verenmenetyksen kanssa selittivät hänen kuolemansa (Helsingin kaupungin poliisilaitos, rikospoliisiosasto, raportti n:o 2540/31.7.1942, EK-Valpo, hmp 3023 Arnold Salminen, KA). Salmisen kuolema tuli sodan jälkeen rikosjuttuna käsiteltäväksi; kaikki oikeusasteet päätyivät eri tulokseen. Ylemmät oikeusasteet katsoivat jääneen näyttämättä, että Salmisen kuolema aiheutui pahoinpitelystä. Valpon virkailija Gunnar Seevelle tulikin tuomio vain hätävarjelun liioitteluna tapahtuneesta vaikeata vähäisemmän ruumiinvamman aiheuttaneesta pahoinpitelystä: kuusi kuukautta vankeutta. KKO n:o 1048/531 V.D. 1947 (päätös 29.9.1948 n:o 2575), KA; Rislakki 1986, 30; Rentola 1994a, erit. 402. – Lahtelainen Onni Kyrölä oli pärmiläisdesantti Matti Långin avustajia. Kyrölä sairastui pidätettynä ollessaan ja kuoli oltuaan viikon hoidettavana sotasairaalassa. (Päämajan valvontaosaston kuulustelupöytäkirja n:o 16/43. EK-Valpo, hmp 3173 Matti Lång, KA.) Kyrölän kuoltua päämajan valvontaosaston päällikkö määräsi pidettäväksi kuulustelut ja myöhemmin syytteet nostettavaksi. Kenttäoikeuden päätöksen mukaan kolme päämajan valvontaosaston virkailijaa oli pidättäessään Kyrölän ja häntä sittemmin kuulustellessaan lyönyt häntä kumipatukoilla alaraajoihin ja kaatanut hänet maahan. Toisaalta oli selvitetty, että tämä oli ollut välttämätöntä Kyrölän mahdollisen paon estämiseksi ja järjestyksen ylläpitämiseksi, Kyrölää vastaan ei ollut käytetty enempää väkivaltaa kuin oli ollut tarpeen, ja Kyrölän kuolema ei lääkärin selvityksen mukaan ollut johtunut tästä väkivallasta. Syytteet hylättiin, eikä SYO muuttanut päätöstä. (SYO 1943 n:o 2229. Kyseinen asiakirjavihko ei ole SYO:n arkistossa, vaan niin sanotun Brusiinin komitean papereissa: akti 116, komitea-arkistot 540:436:2, KA; SYO, päätös 14.1.1944 n:o 50, SA.) Erään tiedon mukaan oikeudenkäynti tapahtui "oikeuskanslerin kautta". (Betty Peltosen tiedonanto aseleposopimuskomissionille 6.10.1944. 5, Betty Peltosen arkisto, kansio 28, Kansan A.) Sodan jälkeen asiaa vielä selviteltiin, joskin selvitys vaikuttaa kovin keskeneräiseltä. Siitä päätellen Kyrölän oli sodan aikana katsottu kuolleen elohopeamyrkytykseen, mutta nyt selvityksen tekijä arveli kuoleman johtuneen pamputtamisen aiheuttamasta munuaisten vaurioitumisesta. Antti Katajan laatima pöytäkirja, ilmoitus n:o 1265/31.12.1946, Valpo II,

semurhatkin voivat olla viitteitä pahoinpitelyistä, joskin niihin voi olla muitakin syitä, kuten kuolemantuomion pelko ja katumus mahdollisten tunnustusten vuoksi.[64]

Pahoinpitelyjä selviteltiin sodan jälkeen ja monessa tapauksessa asiaa tutkineet toimikunnat katsoivat pahoinpitelyn tueksi olevan näyttöä. Tuomioita pahoinpitelyistä ei kuitenkaan juuri annettu.[65]

Muuten kuin pahoinpitelemällä tapahtuneesta ankarasta kohtelusta kuulusteluissa on runsaasti muistitietoa, jonka luotettavuutta en edes pyri tässä yhteydessä arvioimaan. Se lienee kuitenkin suureksi osaksi oikeaa, koska ankarammastakin menettelystä on joissain tapauksissa selvitystä.[66] Otteiden tiukkuudesta kertonee sekin, että jotain yksittäistä lyöntiä kuulusteluissa on muisteltu aika arkisesti.[67] Joissain tapauksissa pidätettyä kulje-

amp XVIII C 1 (1), KA. Uutta oikeudenkäyntiä ei ilmeisesti pantu toimeen. – Tamperelaisen Kalle Lahtisen arveltiin auttaneen desantteina Suomeen tulleita Eino Laaksoa ja Arvo Lammista. Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimisto pidätti Lahtisen toukokuussa 1944. Muutaman viikon päästä Lahtinen kuoli sydänveritulppaan. Hän oli jo aikaisemmin sairastanut vatsa- ja suolistotulehdusta ja sydänvikaa. Sodanjälkeisessä selvittelyssä ilmeni vahvoja viitteitä pahoinpitelystä, Lahtinen ei esimerkiksi ollut kunnolla pystynyt kävelemään ja hänen jalkapohjansa olivat mustelmilla. Lahtisen kuolema ei kuitenkaan tullut oikeuden tutkittavaksi. Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimiston kuulustelupöytäkirja n:o 62/Ta 32/44, T 10805/12, SA; Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 5–7, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA; Leo Suonpään päiväämätön muistio ("Tohtori Otto Brusiinin kirjeessä..."), sekä kirjoitus 6.11.1985. 5, Leo Suonpään arkisto, 20.3.1991 luovutettu kansio, Kansan A; Rislakki 1986, 90–92.

[64] Tutkintaa varten pidätettynä ollessaan hirttäytyi muun muassa pärmiläisdesantti Jorma Johteinen, joka oli lähetetty Suomeen Yrjö Leinon avuksi. Valtiollisen poliisin kuulusteluptk. n:o 402/46, EK-Valpo, hmp 3744 Jorma Johteinen, KA; Rislakki 1986, 93–94; Rentola 1994a, 372, 444–445, 627 (viite 55). Johteisen tapauksessa on kyllä esiintynyt huhuja myös tämän kuolemasta pahoinpitelyn välittömänä seurauksena. Ks. Vesasen muistiinpano 12.1.1945 ("PM:n Valv.os:n Tampereen alatston...") em. henkilömapissa. Itsemurha vaikuttaa kuitenkin uskottavimmalta kuolinsyyltä. Tunnettu hirttäytynyt oli myös Neuvostoliiton puolelle loikannut ja desanttina takaisin lähetetty suomalainen Boris Repin. SYO 1943 n:o 355 (päätös 14.4.1943 n:o 422), SA. Niin Johteista kuin Repiniäkin odotti ilmeinen kuolemantuomio. Kuten edellä luvussa 6.3 kävi ilmi, jotkut kuolemaan jo tuomitut hirttäytyivät ennen teloitusta, joten ainakin heidän mielestään itse päätetty kuolema oli teloitusta parempi vaihtoehto.

[65] Ks. jäljempänä luku 14.6.1.

[66] Kuulustelukäytäntöä kuulusteltavien kokemana selvittävät esimerkiksi Seilosen (1974) yksinomaan ja Rislakin (1986, 1995a) suurelta osin haastatteluihin perustuvat teokset. Vastaavasti Vallinojan TV-ohjelma "Muistopatsaani on unohdus" (TV 2, 23.11.1990).

[67] Soini Rantanen (1958, 121) muisteli: "Tämä oli ensimmäinen ja viimeinen kerta, kun minua kuulusteluissa on lyöty, vaikka kuulusteluja minun kohdallani oli suoritettu

tettiin silmät sidottuina, joskaan varsinaisia kuulusteluja ei näin menetellen pidetty.[68]

Jo edellä luvussa 9.1.2 tuotiin esiin tietoja kuulusteluissa esiintyneestä "kaupankäynnistä", mistä selvimmin on tietoja Helena Tukijan tapauksessa. Ilmeisesti on niin, että tietynasteinen kaupanteko katsottiin hyväksytyksi. Muuten ei selittyne se, että päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston (ja myöhemmin Valpon) päällikkö Paavo Kastari, jota ei suinkaan voi pitää epäasiallisten menettelytapojen suosijana,[69] on itse avoimesti kertonut Kerttu Nuortevalle tekemästään tarjouksesta. "Esitin niin uskottavasti kuin se oli mahdollista, että koettaisin pelastaa hänen henkensä järjestämällä hänelle mahdollisuuden esim. päästä Ruotsiin, Amerikkaan tai Australiaan, jos hän auttaisi meitä ja kertoisi tehtävänsä. Tämä kaikki oli kuitenkin turhaa."[70]

Eräs viranomaisten sodan aikana eniten etsimiä miehiä oli Uudenmaan sabotaasi- ja metsäkaartitoiminnan johtava hahmo, Veikko Pöysti. Hänen jäljittämisekseen kutsuttiin Valpoon kuolemaan tuomitun Martti Koivistoisen morsian, Hilja Sax. Kertomansa mukaan häntä uhattiin turvasäilöllä ja vaadittiin auttamaan Pöystin kiinniottamisessa. Sax sanoi olevan yhdentekevää, missä hän olisi Koivistoisen teloituksen jälkeen. Tällöin – Saxin selostuksen mukaan – puheeseen puuttui Valpon päällikkö Anthoni "sanoen heidän voivan paljonkin vaikuttaa K:n tuomioon viimeisissä oikeusasteissa". Sax ilmiantoi Pöystin yhteysmiehen, mutta lupailut Koivistoisen pelastumisesta olivat katteettomia.[71]

---

kymmeniä. En ensinkään ihmettele, että poliisimiesten sulakkeet joskus paloivat vaikeissa kuulusteluissa, sillä me kyllä osasimme tehdä ne vaikeiksi." – Valpon Tampereen osaston etsivä myönsi sodan jälkeen "tintanneensa korvalle" Takataloa. Ote osastopäällikkö Allan Rydmanin vastauksesta 15.1.1945, EK-Valpo, hmp H 13357 Frans Valoma, KA.

[68] Molemmat tiedot tästä ovat talvisodan ajalta ja myöhemmin esitettyä muistitietoa. Herman Seppänen herra Ville Pessille 13.4.1947. 6 C, muistelmat 1939–1944, Herman Seppänen, Kansan A; Haapalahti 1992, 110.

[69] Valpon virkailija paheksui Kastarin suhtautumista erääseen (tosin yhteiskunnallisesti hyvässä asemassa olleeseen) Nuortevan jutun syytettyyn: "Katro tapasi viraston käytävässä vänr. Kastarin joka kovin tuttavallisesti Katroa kätellen kysyi: mitä johtajalle nyt kuuluu, kuinka johtaja on viihtynyt, tuleeko johtajan aika pitkäksi, no toivottavasti johtajan asia pian järjestyy j.n.e. tähän tyyliin." K. J. Rinteen ilmoitus 17.6.1943, EK-Valpo, hmp A 4200 Louis Katro, KA. "Pelkkää kohteliaisuutta!" kirjoitti ilmoituksen marginaaliin sen vastaanottanut Valpon Kaarlo Löfving.

[70] Paavo Kastarin selostus 26.11.1943, EK-Valpo, hmp A 4154 Kerttu Nuorteva, KA. Samoin Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 12, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA; Lounela – Kassila 1987, 186.

[71] Päiväämätön asiakirja ("Kaaderiosaston taholta on tutkittu...") ja Hilja Lehtorannan selostus, SKP, kaaderijaosto, Hilja Lehtoranta, Amp I, Kansan A; Rentola 1994a, 419–420.

Vastaavanlaista kauppaa näyttää käydyn myös Olavi Laihon puolison, Taina Laihon kanssa. Tämä kertoi sodan jälkeen, että mikäli hän olisi pidätettynä ollessaan antanut viitteen etsityn Oiva Lehtisen piilopaikasta, hänelle "luvattiin hyvä toimeentulo, vapauteni ja mieheni Olavi Laihon elämä." Taina Laiho pidätettiin muistamansa mukaan maaliskuussa 1944, jolloin Olavi Laihon asiaa ei ollut vielä SYO:ssa ratkaistu. Taina Laiho kertoi sodan jälkeen lupautuneensa auttamaan Lehtisen kiinniotossa, mutta lähettikin tälle varoituksen ja joutui uudelleen pidätetyksi. Myöhemmin hänelle tarjottiin vapautta erästä toista etsittyä vastaan.[72] Kauppojen tarjoajana on ilmeisesti ollut päämajan valvontaosasto, joka tutki Lehtisen asiaa osana suurta Länsi-Suomen juttua.

10.1.4 Kuulustelupöytäkirjat

Kuulustelupöytäkirjojen yleisessä tasossa ei nykylukijankaan silmissä ole suurta moittimista, joskin poikkeuksiaksin tietysti on. Valtiollisen poliisin, muun siviilipoliisin ja päämajan valvontaosaston tekemät kuulustelupöytäkirjat eivät yleensä vaikuta puutteellisilta. Sen sijaan muiden sotilasviranomaisten tekemissä kuulustelupöytäkirjoissa on ymmärrettävistä syistä jo enemmän puutteita.[73] Erään poliisitarkastajan sodanaikaisen arvion mukaan sotilasviranomaisten laatimat kuulustelupöytäkirjat paranivat sen jälkeen kun perusyksiköille oli jaettu päämajan komento-osaston laatimat esitutkinta-ohjeet.[74]

Suuri osa liian suppean tai puutteellisen tuntuisista vakoilujuttujen pöytäkirjoista on tehty jatkosodan alkukuukausina. On selvää, että silloin oli vielä

[72] Taina Laihon selostus 17.11.1944 ja muistiinpano-ainehistoa Oiva Lehtisen jutusta 29.11.1944, SKP, kaaderijaosto, Oiva Lehtinen, Amp I, Kansan A.

[73] Vuotta 1941 koskevassa muistiossa kuvaillaan rikostutkimuksen ongelmia erään armeijakunnan alueella. Oli todettu, että yksiköitten päälliköt eivät olleet pystyneet suorittamaan kuulusteluja "edes alkeellisestikaan". Suuremmat jutut tutkittiin sotapoliisissa. Siellä oli havaittu, että kaupunkipoliisikonstaapelit eivät olleet pystyviä tutkimaan vähäisiäkään asioita, elleivät olleet ennestään rikostutkimuksiin perehtyneitä. Jonkin verran kuulusteluja oli tehty myös hallintotoimistoissa. (PM. Sota-ajan rikoksista ja..., luutnantti Arvi Salonen 4.1.1942, T 19653/10, SA.) – Samaan tapaan Olavi Korte (haast. 9.9.1992): Hänen mukaansa sotapoliisin toimittamista kuulusteluista tehtyjen pöytäkirjojen taso oli kohtalaisen hyvä. Sotapoliisissa oli kuulustelutehtävissä yleensä poliisimiehiä. Päämajan valvontaosaston pöytäkirjat olivat vielä parempia kuin sotapoliisin tekemät. Siellläkin oli ammattimiehiä niitä laatimassa. Pienempiä juttuja tutkittiin joukko-osastoissa, joissa ei ollut ammattimiehiä: sieltä saattoi tulla heikohkojakin pöytäkirjoja. – Haastattelemani sotatuomarit eivät antaneet näin eriteltyä arviota eri viranomaisten tekemien pöytäkirjojen tasosta, ja niinpä sotatuomarien haastatteluissa esittämät yleisarviot pöytäkirjojen tasosta vaihtelivat melko lailla.

[74] Laakso 1943, 455. Kysymys on edellä alaviitteessä 21 mainituista ohjeista.

tottumattomuutta kuulustelujen pitämisessä. Voi myös olla, että perusteellisen tutkinnan pitämistä ei välttämättä pidetty tarpeellisena.[75] Ongelmia on ollut myös talvisodassa.[76] Kesän 1944 vaikeissa sotatilanteissa tehtiin varsin suppeat sotilaskarkurien kuulustelupöytäkirjat. Niiden puutteet ovat vallinneissa oloissa ymmärrettäviä. Muutamassa pikaoikeusjutussa ei ainakaan asiakirjoissa ole minkäänlaista kuulustelupöytäkirjaa, joten kuulustelu on jäänyt tuomioistuimen vastuulle.[77] Eräät henkirikokset on tutkittu yllättävän puutteellisesti, kun otetaan huomioon, kuinka tarkkaa henkirikostutkinta yleensä vaikuttaa sota-aikanakin olleen.[78]

Kuulustelupöytäkirjasta ei ollut sota-aikana annettu virallismääräyksiä, vaan poliisiviranomaisilla oli oikeus muotoilla pöytäkirja oman harkintansa ja käytännössä olevan tavan mukaan.[79] Valtiollisen poliisin tekemiä pöytäkirjoja laajensivat monessa maanpetosjutussa tapa laatia pitkä johdanto ja käyttää välimerkintöjä. Moni maanpetosjutun tutkintapöytäkirja alkaa laajalla johdatuksella SKP:n pyrkimyksistä ja sodan aikana tehdystä sabotaasista, levitetyistä lentolehtisistä ja vastaavista seikoista. Tämän toistakymmentäkin sivua lavean alkuselostuksen yhteys tutkintapöytäkirjan käsittelemiin tekoi-

[75] Jaakko Apiola on haastattelussaan (22.2.1993) kuvannut vaikeuksia, joita vakoilijoiden kuulustelujen toimittamisessa aluksi oli. Kun divisioonassa, jonka valvontaupseeri Apiola oli, saatiin kiinni ensimmäiset vakoilijat, määrättiin kuulustelijaksi sotapoliisikomppanian päällikkö, vaikka valvontaupseeri olisi ollut oikea kuulustelija. "Sitten kaikki lähellä olleet divisioonan esikunnan upseerit tuppautuivat siihen [kuulustelu]huoneeseen, ja kuului semmoisia puheita vain sieltä, ettei mitään kuulusteluja, ammutaan heti." Apiola sai kuitenkin yhteyden valvontaosaston alatoimistoon, josta tuli kuulustelija paikalle, ja kuulustelut saatiin kunnolla tehdyksi. Nämä olivat vain alkuvaiheen ongelmia, "eihän kellään oikein ollut mitään tietoa koko valvontaosaston olemassaolosta".

[76] Esimerkiksi karkaamisesta vihollisen puolelle ja sotapetoksesta kuolemaan tuomitun Paavo Haapalahden jutun asiakirjoissa on jossakin ylemmässä oikeusasteessa laadittu useamman sivun arvio tutkinnan ja näytön heikkoudesta. KKO n:o 452/190 V.D. 1940 (päätös 11.11.1940 n:o 3981), KA. Ks. jäljempänä luku 10.2.5.

[77] Tunnetussa pikaoikeudenkäynnissä, jossa kaksi kieltäytynyttä suomalaista sotilasta tuomittiin kuolemaan, ei ole ainakaan asiakirjoissa kuulustelupöytäkirjaa (7.D:n pikaoikeus 20.12.1941, Ahomäki, Mäkelä), T 19006. Pöytäkirja puuttuu myös eräässä talvisodan vakoilujutussa (Rajaesikunnan komentajan määräämä pikaoikeus 16.12.1939, Anttonen, Tourunen), T 19006, SA.

[78] SYO 1942 n:o 1149 (päätös 17.8.1942 n:o 925, Kitajev), SYO 1944 n:o 1125 (päätös 8.7.1944 n:o 1139, Bamburov, Kashirskij), Sortavalan sot.hall.piirin KeO 21.8.1942, § 563 (Krasilnikov), Kan.RE:n KeO 7.12.1942, § 351 (Zubkov), SA. Viimeksi mainittua tapausta lukuun ottamatta tekijän lisäksi uhritkin olivat neuvostoliittolaisia.

[79] Alanko 1941, 67.

hin ei aina ollut mitenkään ilmeinen.[80] Eräät avustajat huomauttivat asiasta, kuten Martti Koivistoista avustanut Eino Pekkala: "Tässä yhteydessä on vielä syytä huomauttaa niistä rikollisista julisteista, joita on jäljennetty minun kuulustelupöytäkirjani johdantoon ja joiden väitetään olevan Suomen kommunistisen puolueen taholta laadittuja. Minulla ei ole ollut mitään tekemistä näiden julisteitten kanssa eikä minua senvuoksi voida panna vastuuseen niistä."[81] Johdantojen tarkoitus vaikuttaa olleen esittää tapahtuneet sabotaasi-, vakoilu- ja vastaavat teot osana kielletyn SKP:n keskitetysti johtamaa toimintaa.

Nykylukijan silmään pistävät myös joissakin maanpetosjuttujen pöytäkirjoissa olevat runsaat välimerkinnät. Niissä tuotiin esiin pöytäkirjan laatijan omia havaintoja ja käsityksiä. Esimerkiksi Olavi Heimanin kuulustelupöytäkirjassa kuvataan, kuinka Heiman lopulta tunnusti.[82] Mutta toisinaan välimerkinnät olivat varsin spekulatiivisiakin, kuten Olavi Laihon kuulustelupöytäkirjassa. Selvimmin tämä näkyy kuulustelupöytäkirjan sivuilla 23–24, jossa pohditaan Lars Junttilan ja Olavi Laihon tapaamisen luonnetta. Pöytäkirjan välimerkinnän mukaan: "On selvää, että Junttilan ja Laihon tapaaminen Raision Pläkkikaupungissa koski kommunistista salatoimintaa, ehkä juuri Suomen Kansan Vapauden Liittoa, jonka julkaisutoimintakin – – oli vastikään alkanut. Todennäköisenä voi pitää myös sitä, että Suomen Kansan Vapauden Liiton tultua perustetuksi oli Laiho saanut komennuksen Helsingistä Turkuun järjestämään täällä Junttilan kanssa mainitun liiton toimintaa." Kuulustelu sinänsä ei antanut pohjaa näille arvioille.[83]

---

[80] Tällaisia poliittisluonteisia johdantoja ovat kuulustelupöytäkirjoihinsa saaneet monet kuolemaantuomitut, kuten Toivo Poutanen, Urho Kaipainen, Martti Koivistoinen, Aimo Rikka, Olavi Heiman, Martta Koskinen ja Pellervo Takatalo.

[81] Martti Koivistoinen/Eino Pekkala Etelä-Uudenmaan suojeluskuntapiirin kenttäoikeudelle 15.7.1942, SYO 1942 n:o 1623 (päätös 8.12.1942 n:o 1438), SA. – Samoin Toivo Poutasen avustaja: "Kuulustelupöytäkirjaan on jäljennetty eräitä kirjoitelmia, jotka on väitetty jostakin löydetyn. Minä en näistä kirjoitelmista tiedä mitään enkä voi siis olla niistä vastuussa." Toivo Poutanen/Emil Haanpää korkeimmalle oikeudelle 20.6.1942, KKO n:o 624/233 V.D. 1942, KA.

[82] SYO 1943 n:o 772, 773, SA.

[83] Valpon Turun osaston kuulusteluptk. n:o 6/43, SYO 1943 n:o 1163–1167, SA. Ks. myös välimerkintöjä s. 18: "lentolehtistä – – epäiltiin – – Laihon laatimaksi", s. 20: "SNS:n Turun osaston puheenjohtaja – – lausui – – olettavansa, että – – Laiho oli piileskelynsä aikana avustanut osaston toimintaa – – ", s. 21: "Ruskon-Maskun metsäkaartilaisleirissä oli – – kerrottu, että – – Laiho oli Helsingissä piileskellessään saanut tehtäväkseen SKP:n sotilaslinjan hoitamisen – –". Tällaiset vihjailut Laihon tehtävistä vaikuttavat kuulustelupöytäkirjasta syntyvään kokonaiskuvaan tämän toiminnasta.

Tällaiset "merkinnät" olivat Valpon edeltäjässä EK:ssakin vakituisessa käytössä. Lars Björne on Turun hovioikeuden poliittisia oikeudenkäyntejä käsittelevässä tutkimuksessaan selostanut syytettyjen avustajien "merkintöihin" kohdistamaa kritiikkiä, kuten että niillä pyrittiin oikeuden jäsenten mielipiteiden ennakkomuokkaukseen. Björne on pitänyt kritiikkiä aiheellisena.[84]

Sodan jälkeen lakitieteen kandidaatti Helge Halme arvioi oikeusministeriön määräyksestä niin sanottua kuutosten juttua oikeudelliselta kannalta. Halme arvioi jutun kuulustelupöytäkirjoja tavalla, joka on yleistettävissä laajemminkin:

> "Valtiollisen poliisin tutkintakirjoille ovat tyypillisiä monenlaiset muka aksiomaattisesti tosina pidettävät väittämät eli 'merkinnät' tutkijaviranomaisten tekemistä johtopäätöksistä, arvosteluista ja toteamuksista, omaperäinen asioiden kombinointitapa, jopa joskus suoranainen polemiikkikin tuomittujen henkilöiden selityksiä ja lausuntoja vastaan."[85]

10.2 OIKEUDENKÄYNTI

10.2.1 Tuomioistuimen asema

Edellä luvussa 5.3.2 käsiteltiin sotatuomioistuimien, varsinkin kenttäoikeuksien, jäsenten muodollista asemaa. Tässä jaksossa tarkastellaan sitä, millainen tuo asema käytännössä oli. Lähinnä keskitytään kenttäoikeuden puheenjohtajan, sotatuomarin, asemaan.

Päämaja joutui muutamaan otteeseen muistuttamaan sotatuomarien riippumattomuudesta. Ensimmäinen tällainen kirjelmä on joulukuulta 1941. Sotatuomarit oli eräissä tapauksissa sijoitettu yhtymien ja muodostelmien hallinnollisiin toimistoihin, mistä oli joissain tapauksissa seurannut käsitys, että he olivat "jonkinlaisia hallinnollisten toimistojen toimistoupseereita tai -apulaisia".[86] Tällainen käsitys oli päämajan mukaan omiaan horjuttamaan sota-

---

[84] Björne 1977, 346.

[85] LaK, VT Helge Halmeen oikeudellinen selvitys oikeusministeriölle 28.12.1945, Ensio Hiitosen kokoelma, kansio B 73, KA. – Kuulustelupöytäkirjojen välimerkinnät joutuivat kritiikin kohteeksi myös ainakin 1980-luvulla eduskunnan oikeusasiamiehen katsoessa, että tutkijan omia käsityksiä ja arvioita sisältävät välimerkinnät loukkaavat objektiviteettiperiaatetta. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1985, 60–97 (erit. 74–79).

[86] Tehtävät sekaantuivat selvästi ainakin syksyllä 1941 19. divisioonassa, jossa sotatuomari toimi eräässä vakoilujutussa puheenjohtajana ja allekirjoitti teloitusta koskevan merkinnän divisioonan oikeusupseerina. (19.D:n KeO 25.9.1941, § 51, Karvonen.

tuomarin asemaa. Kirjelmässä korostettiinkin, että sotatuomarit ovat vain asianomaisten komentajien välittömän määräysvallan alaisia. Sitä paitsi he ovat täysin riippumattomia sikäli, että he kenttäoikeuden puheenjohtajina toimiessaan eivät voi eivätkä saakaan ottaa vastaan keneltäkään määräyksiä lain soveltamista koskevissa asioissa.[87]

Kesän 1944 taistelut aiheuttivat paineita sotatuomareillekin. Kuten hyökkäysvaiheessakin, asiaan puututtiin sotatilanteen rauhoituttua kirjelmällä. Se on syytä siteerata kokonaisuudessaan.

> "Viime aikoina sattuneiden karkaamisrikosten käsittelyn yhteydessä on ilmennyt seikkoja, jotka osoittavat, että eräiden yhtymien komentajien taholta on koetettu vaikuttaa tällaisia rikoksia käsitelleiden kenttäoikeuksien harkinta- ja päätösvaltaan. Tämän johdosta huomautetaan, että kenttäoikeuksien ja erityisesti niiden puheenjohtajien kaikenlainen, myöskin välillinen, painostaminen asianomaisten komentajien taholta on jyrkästi kielletty. Kenttäoikeudetkin ovat oikeusjärjestyksemme mukaan riippumattomia tuomioistuimia, joiden puheenjohtajia ja jäseniä sitovat heidän toiminnassaan vain laki ja omatunto. Mikäli asianomainen komentaja haluaa omalta kannaltaan valaista kenttäoikeuden käsiteltäväksi joutuvia asioita, on hänellä luonnollisesti siihen tilaisuus järjestämällä kenttäoikeuden puheenjohtajalle ja jäsenille puhutteluita, mutta aina on kuitenkin muistettava, että komentajalla ei ole oikeutta

Kysymyksessä oli vakituinen sotatuomari: Ks. Kenttäoikeudet ja niiden puheenjohtajat 22.6.1941–4.12.1944, T 17855/6, SA.)

[87] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2314/Järj.2/10.12.1941, T 19198/4, SA. Asiasta muistutettiin myös päämajan hallinto- ja oikeudenhoitotoiminnan uudelleen järjestelyn yhteydessä. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 135/Järj.1/19.sal./27.2.1944, T 10546/10, SA. – Kenttäoikeuksien riippumattomuuden korostus näkyi parissa muussakin yhteydessä. Päämaja katsoi, ettei sotaylioikeuden sotaviskaalin kiertokirjettä ole syytä saattaa tämän toivomalla tavalla kenttäoikeuksien puheenjohtajien tietoon. (Päämajan kirjelmä n:o 445/Järj.2/24.7.1941 ja siihen liittyvät asiakirjat, T 20104/4, SA.) Myöhemmin päämaja itse luonnosteli kenttäoikeuksien puheenjohtajille ja virallisille syyttäjille lähetettävää kiertokirjettä. Oikeuskansleri huomautti, että suosituksen luonteinen ohjekin olisi omiaan vaikuttamaan kenttäoikeuksien käytäntöön, "semminkin kun otetaan huomioon puolustuslaitoksessa vallitsevan käskynalaisuusjärjestelmän luonne". Tämä lähentelisi sellaista puuttumista oikeudenhoitoon, joka ei ole sopusoinnussa hallitusmuodon 2 §:n 4 momentin tuomioistuinten riippumattomuutta koskevan säännöksen kanssa. Oikeuskansleri tuli siihen tulokseen, ettei aiottua kiertokirjettä olisi lähetettävä. (Valtioneuvoston oikeuskanslerin kirjelmä n:o 1357/20.10.1942, T 19198/6, SA.) Niinpä erästä tulkintakysymystä myöhemmin tiedustellut sotatuomari sai päämajalta tekemäänsä tiedusteluun vastauksena viittauksen oheistettuihin kirjelmiin. Enempiä neuvoja ei tullut: syyksi mainittiin oikeuskanslerin huomautus siitä, että ohjeiden antaminen tulkintakysymyksissä sotatuomareille on puuttumista tuomioistuinten riippumattomuuteen. (Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 7208/Järj.2/sal./8.11.1943, T 19199/2, SA.)

> antaa kenttäoikeuden puheenjohtajille ja jäsenille käskyjä siitä, millä tavalla näiden on käytettävä tuomarinvaltaansa. Lisäksi on syytä teroittaa, että kenttäoikeuden julistaman tuomion jälkeenpäin tapahtuva arvosteleminen on sopimatonta."[88]

Haastattelemani sotatuomarit totesivat yksimielisesti, etteivät he olleet kokeneet sotilasesimiesten taholta painostusta, vaan olivat saaneet toimia itsenäisesti. Muutama haastatelluista muisti kesältä 1944 esimerkiksi komentajan pitämän puhuttelun, mutta sellaisiakaan ei ollut koettu painostukseksi.[89] Myös syyttäjinä toimineilla haastatelluilla oli yleensä tämä käsitys sotatuomarien asemasta. Yksi syyttäjä tiesi kuitenkin kertoa, että kesällä 1944 hänen tuntemiaan sotatuomareita kutsuttiin puhutteluun, jossa määrättiin, että kuolemanrangaistuksia tulee käyttää.[90] Tarkempia tietoja tällaisesta tilaisuudesta ei ole. Päämajassa palvelleen lakimiehen käsityksen mukaan eräitä sotatuomareita painostettiin antamaan kuolemantuomioita.[91] Ilmeisesti Arne Waseliuksen itsensä kertoman perusteella on mainittu hänen joutuneen sotatuomarina tilanteeseen, jossa komentava kenraali halusi etukäteen keskustella kenttäoikeuden tuomioista. Waselius ei suostunut niitä ennakoimaan. Hänen anomukseensa päästä kotijoukkoihin myönnyttiin sen jälkeen.[92]

Edellä olleet arviot on tehty vuosikymmeniä sodan jälkeen.[93] Tärkeää lisävalaistusta sotatuomarin asemaan antavat sotatuomari Paavo Alkion sodanaikaiset päiväkirjat. Eivät ainoastaan sotatuomarin suhteet lähiympäristöönsä, vaan myös sotatuomarin työn lukuisat käytännön vaikeudet ja ylempää

---

[88] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 6528/Järj.2/sal./28.8.1944, T 17856/2, SA. (Alleviivaukset alkuperäiset.)

[89] Christer Boucht (haast. 11.9.1992) kertoi prikaatin komentajan huolestuneena runsaista karkaamisista keskustelleen hänen kanssaan ja esittäneen yhtenä mahdollisuutena ankarampia rangaistuksia. Painostuksesta ei Bouchtin mukaan ollut kysymys. Usko Kärki (haast. 11.9.1992) kertoi, että ensimmäisen karkuruusjutun käsittelyyn tuli joukko kenraaleja ja everstejä. Hän ei kuitenkaan saanut osakseen arvostelua, vaikka tuomio ei ollut ankarimmasta päästä. Samoin Kärki muistelmissaan (1988), 113–114. Niissä hän lisäksi mainitsee, että hänelle esitettiin komentajan käsky; sen mukaan jokainen, joka luvatta poistui puolustettavilta saarilta, saisi korkeimman rangaistuksen. Kärki kertoo ilmoittaneensa komentajalle, että käsky ei sido häntä.

[90] Haast. Untamo Piirinen 3.2.1993.

[91] Haast. Jouni Pelttari 17.9.1992.

[92] Lounela – Kassila 1987, 239. Esipuheesta (s. 7) päätellen kirjan tekijät ovat haastatelleet Waseliusta. Waselius oli 8. divisioonan sotatuomari jatkosodan alusta helmikuuhun 1943, ja sen jälkeen hän toimi kenttäoikeuden puheenjohtajana kotirintamalla. Kenttäoikeudet ja niiden puheenjohtajat 22.6.1941–4.12.1944, T 17855/6, SA.

[93] Saattaa olla, että muistelijoihin on voinut vaikuttaa käsitys siitä, ettei ole tuomarin roolin kannalta "sopivaa" kertoa joutuneensa painostetuksi.

saadun tuen puute tulevat päiväkirjoista esiin. Päiväkirjoista ilmenee, että sotatuomari saattoi tulla painostetuksi.

Alkio ajautui konfliktiin divisioonansa komentajan, eversti (sittemmin kenraalimajuri) Kaarlo Heiskasen kanssa vähitellen. Aluksi he keskustelivat periaatteellisesti rangaistusten kovuudesta, ja Alkio havaitsi ilokseen, ettei komentaja ole "nappi otsaan" -upseereita.[94] Erään vakoilujutun tullessa sitten Alkion johtaman kenttäoikeuden käsiteltäväksi Heiskanen kannatti suoraviivaista menettelyä näiden suhteen, mutta huomautti, ettei hän pyri vaikuttamaan sotatuomarin kantaan.[95] Vakoilijat tuomittiin elinkautiseen. Komentaja "sai suorastaan raivokohtauksen sen johdosta, ettei vakoojia ole tuomittu kuolemaan".[96] Erään vähäisemmän oikeusjutun jälkeen komentaja moitti sotatuomaria siitä, että tämä yleensä etsii vain lieventäviä asianhaaroja.[97] Lisää moitteita seurasi muutamaa kuukautta myöhemmin. "Miksei hän hanki itselleen verenhimoisempaa sotatuomaria?" mietti Alkio.[98] Pian sen jälkeen divisioonan esikuntapäällikkö koetti kiristää Alkiolta lupauksen, että kiinni saadut vakoilijat tuomitaan kuolemaan. Tuon jälkeen Alkio kävi esittämässä komentajalle päämajan 10.12.1941 antaman kirjelmän, jossa korostettiin sotatuomarin riippumattomuutta. Komentaja totesi tuntevansa asian ja myönsi, ettei sotatuomaria saa häiritä hänen toiminnassaan.[99] Mutta myöhemmin Alkio sai taas uudet haukut komentajalta, minkä jälkeen hän kirjoitti Kekomäelle päämajaan ja pyysi siirtoa.[100] Pian sen jälkeen Alkio sai siirron toiseen sotatuomarin tehtävään, Itä-Karjalan sotilashallintoesikuntaan. Siellä hänen toimintaansa sotatuomarina ei sekaannuttu. Alkio kertoo 7. divisioonan sotatuomari Lauri Multasen herättäneen sotatuomarikokouksessa huomiota kertomalla, kuinka hän jokaisesta jutusta edeltä päin neuvottelee komentajansa kanssa.[101]

Yhteistoimintaa komentajan ja kenttäoikeuden välillä edellytettiin viralisestikin silloin, kun komentaja halusi siirtää kenttäoikeuden tuomitseman rangaistuksen täytäntöönpanoa (ks. edellä luku 3.3.3.2). Vuodelta 1941 olevassa laissa säädettiin mahdollisuudesta lykätä sotatuomioistuimen tuomitseman rangaistuksen täytäntöönpano. Lykkäys ei ollut mahdollinen, jos tuomioistuin oli määrännyt tuomitun vangittavaksi tai tuomion pantavaksi

[94] Alkio I, 4.8.1941.
[95] Alkio VIII, 27.2.1942.
[96] Alkio VIII, 4.3.1942.
[97] Alkio XII, 21.5.1942.
[98] Alkio XIV, 10.8.1942.
[99] Alkio XIV, 13., 14. ja 15.8.1942.
[100] Alkio XIX, 3. ja 4.5.1943.
[101] Alkio XVII, 12.12.1942. Myöhemmin (17.12.1942) Alkio kertoi, että Multanen oli ilmoittanut heti kenttäoikeuden päätöksestä komentajalle.

heti täytäntöön.[102] Oli osoittautunut, että jotkut halusivat tarkoituksellisesti vankilaan päästäkseen pois rintamalta. Päämaja kehotti yhtymien komentajia pyrkimään kenttäoikeutensa kanssa "yhteisymmärrykseen" siitä, että sellaisia rikollisia ei julisteta vangituksi, joiden vankilaan pääsyn komentaja halusi estää. Päämaja viittasi oikeusministeriön esittämään toivomukseen.[103]

Yleensä sotilasesimiesten vaikutuksesta – tai vaikutusyrityksistä – kenttäoikeuden tuomioihin ei jäänyt asiakirjoihin merkintöjä. Muutamia poikkeuksia on. Niistä suuri osa koskee 18. divisioonaa komentanutta Aaro O. Pajaria. Kahden hänen antamansa syytemääräyksen mukaan vakoilujuttu oli käsiteltävä "lain ankarimpien pykälien mukaisesti". Syytetyt tuomittiinkin kuolemaan.[104] Yhden vakoiluasian Pajari määräsi käsiteltäväksi kenttäoikeudessa "kehoittaen samalla erikoisesti huomioimaan syytettyyn kohdistetun henkisen terrorin työnantajiensa [Neuvostoliiton viranomaisten] taholta, joiden toimesta myös hänen lähimpiä omaisiaan on tullut tuhotuksi." Syyttäjä muutti omaa syytevaatimustaan, eikä vaatinut välttämättä kuolemanrangaistusta. Kenttäoikeus tuomitsi syytetyn elinkautiseen rangaistukseen, jonka SYO vahvisti. Päätöksessä mainittiin syytetyn olleen vakoilutehtävän vastaan ottaessaan "uhkausten ja henkisen painostuksen alaisena."[105] Muutamassa kuolemantuomioon johtaneessa karkuruusjutussa sotilasesimiehet vaativat ankarinta rangaistusta, joskaan eivät suoraan kenttäoikeudelta.[106]

Tuomioistuinten riippumattomuus on kyllä ollut sotilaille hieman epäselvä asia armeijan korkeinta johtoa myöten, ainakin mikäli päämajassa palvelleen Erkki Partasen muistikuva on oikea. Erään tapauksen yhteydessä Paavo Kekomäki joutui selittämään marsalkka Mannerheimille, että vaikka tämä

---

[102] Laki eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin 30.12.1941/916, 16 §.

[103] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 3519/Järj.2/sal./29.9.1942, T 20104/3. Sotilaallisten syiden vaatiessa voitiin puolustusvoimiin kuuluva henkilö, joka STL:n mukaan olisi vangittava, jättää vangitsematta. Edellisessä viitteessä mainittu väliaikainen laki, 15 §:n 1 mom. Tästä muistutettiin myös päämajan kirjelmässä n:o 2371/Järj.2/sal./ 12.6.1942, T 19198/6, SA.

[104] 18.D:n KeO 17.7.1941, § 10 (Korpiaho), ja § 11 (Koski), SA. Lisäksi Pajari kirjoitti yhdessä vakoilujutussa saatekirjeen marginaaliin: "Tarkistus onko käsiteltävä vakoilijana? AOP", vaikka asiassa ei suurempaa epäselvyyttä vaikuta olleen. 18.D:n KeO 3.9.1942, § 265 (Lehtioksa), SA.

[105] SYO 1942 n:o 1009 (päätös 8.7.1942 n:o 765, Teräväinen), SA.

[106] 5400:n (6.D:n) KeO 22.7.1944, § 137 (Henttu, Oiva, divisioonankomentajan merkintä kuulustelupöytäkirjan marginaalissa), 7600:n (17.D:n) KeO 22.7.1944, § 5 (Storvist, Sundvik, rykmentinkomentajan kirjelmä divisioonankomentajalle), SA.

voi määrätä syytteet nostettaviksi, hän ei voi määrätä, mitä kenttäoikeuden tulee tuomita.[107]

Erikoinen oikeudenkäynti käytiin Rukajärven suunnalla toimineessa 14. divisioonassa, jossa virallisesti ei tuomittu koko sodan aikana yhtään kuolemanrangaistusta. Pallo-nimisestä tukikohdasta taisteltiin kesäkuun 1943 loppupuolella. Ankaran taistelun jälkeen kenttäoikeudessa joutui syytetyiksi joukkueellinen miehiä, joille syyttäjä vaati kuolemanrangaistusta kapinasta. Syytetyt vetosivat siihen, että he olivat uupuneet niin täysin, että olivat kieltäytyneet jatkamasta taistelua. Sotatuomari meni divisioonan komentajan, kenraalimajuri Erkki Raappanan puheille. Sotatuomari on kertonut: "Tein sellaisen ehdotuksen, että kurin säilyttämiseksi kenttäoikeuden pitää viedä juttu päätökseen, tuomio annetaan kuitenkin vain tiedoksiantona, eikä sitä panna täytäntöön." Raappana neuvotteli alaistensa kanssa, ja sotatuomarin ehdotus hyväksyttiin. Kenttäoikeuden istuntoa jatkettiin. Oikeus julisti päätöksensä, jossa katsoi, että syytetyille tulisi tuomita kapinasta kuolemanrangaistus. "Kenttäoikeus on kuitenkin harkinnut olosuhteet huomioonottaen oikeaksi, että tuomio määrätään syytetyille vain tiedoksiannon luonteisena eikä sitä panna täytäntöön." Syytetyt määrättiin välittömästi takaisin yksikköihinsä ja juttuun liittyvät asiakirjat hävitettiin.[108] Asianomainen sotatuomari on minulle vahvistanut kyseisen kertomaansa perustuvan kuvauksen oikeaksi. Lisätietona hän kertoi sovitun, että syyttäjä ei valita. Tieto tuomiosta levisi ja auttoi kurin säilyttämisessä. Tapauksessa oikeus palveli sitä kokonaisuutta, millä asialla oltiin, luonnehti sotatuomari.[109]

---

[107] Partanen 1980, 59–60.

[108] Tuuri 1991, 467–469.

[109] Haast. Olavi Salmenkivi 9.1.1993. – Myöhemmin on kerrottu, että samassa eli 14. divisioonassa tuomittiin heinäkuussa 1944 kenttäoikeudessa kuolemaan eräs karkuri. Kenraali Raappana ei kuitenkaan "suostunut vahvistamaan tuomiota". Kenttäoikeus käsitteli sen jälkeen jutun uudelleen ja tuomitsi nyt 10 vuoden kuritushuonetuomion. Ensimmäistä tuomiota koskevat pöytäkirjat hävitettiin. (Sahlstedt 1997.) Kirjoitus perustuu tämän "kuolemaantuomitun" kertomaan. Asianomaisesta pöytäkirjasta (4200:n [14.D] KeO 26.7.1944, § 278, SA) ilmenee, että kyseinen tuomittu (Piipponen) tuli pidätetyksi 4. heinäkuuta eli päivänä, jolloin kuolemanrangaistukset mahdollistanut laki annettiin. Kuitenkaan tuona päivänä päättynyt karkaaminen ei päämajan ohjeiden mukaan voinut johtaa kuolemanrangaistukseen (ks. edellä luku 8.2). Kuolemanrangaistus oli ennen lainmuutosta mahdollinen, jos kysymyksessä oli pakeneminen pelkuruudesta vietellen samalla toista paranemaan (SRL:n 70 §). Piipposta ei kuitenkaan tuomittu tuosta rikoksesta, vaan yhteisestä karkaamisesta sodan aikana, joten edellytyksiä kuolemanrangaistuksen tuomitsemiselle ei tästäkään syystä vaikuta olleen. Kun otetaan huomioon Pallon taistelun jälkiselvittelyt, ei tietoa asian uudesta käsittelystä, jollaista laki ei kylläkään tuntenut, voida kuitenkaan pitää aivan mahdottomana. Kenttäoikeuden istunnon puheenjohtajaksi kir-

Sotatuomareista ainakin kaksi joutui esimiestensä toivomuksesta siirretyksi toisiin tehtäviin. Toinen sotatuomari oli komentajansa mukaan saamistaan ojennuksista huolimatta "esiintymiseltään röyhkeä ja ylimielinen esimiehiään sekä upseeritovereitaan kohtaan".[110] Toinen sotatuomari oli "politikoinut" kehottaen kesällä 1944 karjalaisia pysymään paikoillaan, mikäli Karjala tulee vallatuksi. Valvontavirkailijan jututtaessa sotatuomaria tämä myönsi näin sanoneensa ja arvosteli myös Suomen sotatoimia passiivisuudesta. Vaikka sotatuomari olikin "tunnettu paikkakunnalla mitä isänmaallisemmaksi mieheksi", hänet vapautettiin sotatuomaritehtävästä ja kotiutettiin ikänsä perusteella.[111] Olavi Korte on kertonut, että sota-aikana oli ollut tapauksia, joissa komentaja vaati päämajasta sotatuomarin vaihtamista liian lievien tuomioiden vuoksi, mutta tähän ei suostuttu.[112]

Sotatuomarin asemaan verrattuna on kenttä- ja pikaoikeuden sotilasjäsenten asema luultavasti ollut vielä vaikeampi. Jos sotilasjäsen osoittautui hankalaksi, häntä ei ollut mikään pakko enää määrätä oikeuden jäseneksi. Kyseessä ei nimittäin ollut pysyvä tehtävä.[113] Esimerkiksi siinä divisioonassa, missä Paavo Alkio palveli, komentajan tietoon tuli, että kenttäoikeuden

---

joituksessa mainittu Olavi Salmenkivi kuoli vuonna 1995, joten en voinut keskustella kirjoituksesta hänen kanssaan.

[110] Äänisjärven rannikkoprikaatin esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 716/Ia/1/7/6.6.1944. Kyseinen sotatuomari siirrettiin toisen kenttäoikeuden puheenjohtajaksi. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4715/Järj.2/sal./21.6.1944, T 17856/2, SA. Tuomarilla lienee ollut sodan aikana myös alkoholiongelma, kuten hänen kollegansa Alkion päiväkirjasta (XXI, 22.11.1943) voidaan päätellä.

[111] Päämajan sotilashallinto-osaston kirjelmä n:o 305/Sot.hall.3/88/1899/sal./25.7.1944 liitteineen ja päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5631/Järj.2/sal./28.7.1944, T 17856/2, SA.

[112] Olavi Kortteen Jukka L. Mäkelälle 1.7.1969 antama tieto. Aineistoa Jukka L. Mäkelän kirjaan "Marokon kauhu", Pk 1293/1, SA. Myös haast. Olavi Korte 9.9.1992. – Korte ei ollut päämajassa sodan aikana, mutta jäi sodan jälkeen pääesikuntaan ja oli Mäkelän häntä haastatellessa puolustusvoimien korkein juristi (asessori). – Haastatellessani Kortetta hän kertoi myös tapauksesta, joka kuvaa sotatuomarin itsenäistä asemaa tuomitsemistoiminnan ulkopuolellakin: Eräs sotatuomari oli vapaaehtoisesti ilmoittautunut upseerien täydennyskurssille. Koulutus olikin hyvin kovaa, ja sotatuomari lähti kurssilta kesken kaiken pois. "Ja siitä nousi sitten jonkinmoinen meteli, että mitäs tämä on, että upseeri lähtee omin lupinsa pois kesken tämmöisen koulutustilaisuuden, jonka piti kestää, oliko se kaksi viikkoa. Ja minä jouduin silloin selvittelemään sitä sitten, että ei sotatuomaria voida käskeä, että hän on lähtenyt sinne vapaaehtoisena ja lähtee pois silloin kun haluaa. Ja tämä hyväksyttiin kyllä, sillä minulla oli erittäin hyvät suhteet sekä armeijakunnan komentajaan ja esikuntapäällikköön, että ei minulla ollut mitään vaikeuksia saada tätä asiaa lävitse siellä."

[113] Ks. edellä luku 5.3.2.

aliupseerijäsen ei äänestyksessä ollut kannattanut kuolemanrangaistusta. Ilmeisesti sen vuoksi komentaja ei jatkossa kelpuuttanut häntä kenttäoikeuden jäseneksi.[114]

Monessakin tapauksessa sotatuomaria käytettiin komentajan apuna saattamassa niskoittelevia sotilaita järjestykseen. Syyskuussa 1941 eräs sotatuomari oli mukana selvittämässä joukkokieltäytymistä JR 15:ssä. Rykmentin historiateoksen mukaan sotatuomari selvitti SRL:n määräyksiä hyvinkin uhkailevaan sävyyn, mutta tällä ei ollut vaikutusta. Pataljoonan komentajan vetoomus sen sijaan tehosi.[115] Marraskuussa 1941 erään armeijakunnan sotatuomari oli mukana selostamassa JR 5:ssä joukkona kieltäytyneille tulevia seuraamuksia.[116] Paavo Alkiokin oli syyskuussa 1941 mukana erään joukkokieltäytymisen rauhoittamisessa, mutta ei näytä pitäneen omaa puheenvuoroa.[117] Kesällä 1944 10. divisioonassa suuri joukko karkureita saatiin kiinni ja ryhmitettiin komentopaikalle. Divisioonan komentaja järjesti puhuttelutilaisuuden, joka alkoi siten, että sotatuomari luki komentajan käskyn mukaisesti sotaväen rikoslaista otteita, jotka kaikki päättyivät kuolemanrangaistukseen.[118] Vaikka sotatuomarin läsnäolo toi esimiehen puhuttelulle pontta, ei tehtävä kuitenkaan oikein sovi puolueettoman tuomarin kuvaan. Paremmin tällainen tehtävä sopi hallinnollisen toimiston lakimiehille, joita myös käytettiin tällä tavoin.[119]

Sotatuomarien suhteet päämajaan olivat etäiset.[120] Yhteydenpito kollegoihinkin vaikuttaa olleen vähäistä, joskin muutamia sotatuomarikokouksia jär-

---

[114] Alkio VIII, 4.3.1942, IX, 29.3.1942.

[115] Pekola 1995, 67–68; Lehmusvirta 1997.

[116] Juhlalliseksi luonnehditussa tilaisuudessa oli läsnä koko pataljoona, kieltäytyneet aseettomina ja vyöttöminä eri osastona. Äänisen rannikkopuolustuksen päällikkö, eversti Lyytinen jakoi ensin kunniamerkit kunnostautuneille ja puhutteli sitten kieltäytyneitä kehottaen näitä päättämään, tahtovatko alistua sotilaskuriin. Sotatuomari luki sotilasvalan kaavan ja SRL:n kapinaa koskevat kohdat. Lopuksi vain kuusi miestä alkuperäisestä 86:sta kieltäytyi edelleen. (Pöytäkirja 8.11.1941 Kar.AE:ssa pidetystä neuvottelukokouksesta, liite 8, T 19198/4, SA; Kulomaa 1995, 494–495.)

[117] Alkio III, 7.9.1941. Ks. tapauksesta Kulomaa 1995, 493.

[118] Tammikivi 1993, liite 6.

[119] Soineen (1962, 418) mukaan erään divisioonan hallintopäällikkö pystyi lyhyessä ajassa selvittämään viisi joukkokieltäytymistapausta sillä, että selitti miesjoukolle näiden teon oikeudellisen luonteen ja sen vakavat seuraukset.

[120] Esimerkiksi Paavo Alkion päiväkirjoissa usein toistuva aihe on, kuinka päämaja on unohtanut kentällä toimivat sotatuomarit. – Harvinainen erityisesti kenttäoikeuden puheenjohtajille ja syyttäjille tarkoitettu kirjelmä lähetettiin päämajasta 9.8.1944. Kirjelmässä, jota käsitellään myöhemmin (luku 11.5.2) tarkemmin, haluttiin saattaa luottamuksellisesti näiden tietoon päämajan näkemyksiä karkaamisten vaikutuksesta sotatoimiin. Päämajan

jestettiin. Haastatellut sotatuomarit eivät kyllä muistaneet, että olisivat erityisesti yhteyksiä päämajaan halunneetkaan. Yksi sotatuomari kuitenkin koki talvisodan alkupäivinä poikkeuksellisen yhteydenoton päämajasta: kun hän oli käsitellyt ensimmäiset vakoilujuttunsa kenttäoikeudessa, päämajasta otettiin häneen yhteyttä ja vaadittiin, että vakoilujutut pitää käsitellä pikaoikeudessa.[121]

Kaikesta huolimatta Suomen kenttäoikeuksien asema oli kansainvälisesti vertaillen itsenäinen. Toisin kuin monessa järjestelmässä, kenttäoikeuden päätöksiin ei voinut puuttua sotilasesimies, vaan ainoastaan ylemmät oikeusasteet. Esimerkiksi Saksassa sotaoikeuden päätökset alistettiin oikeudenhoitopäällikköksi (Gerichtsherr) määrätylle päällikölle tai komentajalle, joka vahvisti tai kumosi päätöksen. Ylin "Gerichtsherr" oli maan johtaja Adolf Hitler.[122] Yhdysvaltain armeijassa ainakin sellaisten sotaoikeuksien, joissa saatettiin tuomita kuolemanrangaistuksia (general court-martial), tuomiot alistettiin tällaisen sotaoikeuden asettaneen komentajan tarkastettavaksi. Tämä ei kuitenkaan voinut toisessa maailmansodassa kumota vapauttavaa tuomiota tai palauttaa juttua uuteen käsittelyyn, jos rangaistus oli hänen mielestään riittämätön. Ensimmäisessä maailmansodassa hänellä vielä oli tällainen valta.[123] Myös Britannian armeijassa ainakin kuolemantuomiot vaativat molemmissa maailmansodissa komentajan vahvistuksen.[124] Suomessahan tällainen vahvistusmenettely koski vain pikaoikeuksien tuomioita.[125]

Kotirintamalla toimineilla kenttäoikeuksilla ei liene ollut yhtä suuria paineita ottaa huomioon sotatapahtumien vaatimuksia kuin rintaman kenttäoikeuksilla. Sen, että sotilailla oli omia toiveita kotialueenkin tuomioistuinten toiminnasta, osoittaa muutama vaikuttamisyritys sotaylioikeuden toimintaan. Maaliskuussa 1942 7. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Antero Svens-

---

järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5820/Järj.2/sal./9.8.1944, T 17856/12, SA.

[121] Haast. Severi Salo 31.3.1992, kirjeeni hänelle 7.1.1993 ja puhelinkeskustelu 14.1.1993. Salon muistama täsmää tietoihin asianomaisessa kenttä- ja pikaoikeudessa käsitellyistä jutuista.

[122] KM 1936:8, 312–315; Messerschmidt – Wüllner 1987, 38, 40–43, 295–296, liite 1; Müller 1987, 185–191; Roskothen 1989, esim. 26, 60, 68, 278, 284–290; Wüllner 1997, 158, 181, 606, 645.

[123] Lisäksi armeijan oikeudenhoidosta vastaavan viranomaisen (Judge Advocate General) virasto toimi jutun sen asiakirjojen perusteella tarkistavana viranomaisena. Huie 1954, 141–160, 188; Avins 1962, 793–794, 796–797; Sherrill 1970, 73, 76; West 1977, 7, 17, 33–37; Lilly – Thomson 1997, 267 (alav. 10), 272, 279.

[124] Babington 1993, 14–17, 212; Putkowski – Sykes 1996, 17–18.

[125] STL 75 §. Ks. edellä luku 5.3.4.

son piti esimiehelleen, V armeijakunnan komentajalle lähettämässään kirjelmässä omankin kenttäoikeutensa määräämiä rangaistuksia eräissä karkaamistapauksissa jo varsin lievinä, mutta rangaistukset olivat vielä lieventyneet SYO:ssa joko sen vuoksi, että SYO arvioi teon eri lailla, taikka muuten. Svensson piti sotaylioikeuden tuomitsemia rangaistuksia suhteettoman lievinä ja kurin kannalta vaarallisina. Kirjelmä kulki päämajaan asti, jossa kapteeni Kekomäki huomautti sen sisältävän moitteen sotaylioikeuden päätöksiä vastaan, jollainen on oikeudenkäymiskaaren (28 luvun 2 §) mukaan rangaistava teko. Hänen mukaansa päämaja ei voi sen vuoksi lähettää kirjettä SYO:lle, mutta se voitaisiin saattaa "yksityisesti, eräänlaisen toivomuksen muodossa" SYO:n tietoon. Kirjelmä näkyy sitten menneen puolustus- ja oikeusministerien kautta SYO:n tietoon. Oikeusministerin mukaan SYO:n jäsenet ottivat "asian asiana, kirjelmästä mitenkään pahastumatta. Kirjelmän tarkoitus on siis saavutettu."[126] Sen sijaan sotaylioikeuden puoleen ei ilmeisesti käännytty sen kirjelmän johdosta, jossa päämajan komento-osasto paheksui erään henkirikoksen rangaistuksen lievenemistä kuolemanrangaistuksesta elinkautiseen.[127]

Muutamassa tapauksessa oikeusministeriö otti tuomioistuimiin yhteyttä. Edellä (luku 8.1.2) kerrottiin, kuinka oikeusministeriö otti sotaylioikeuteen yhteyttä sen lievennettyä talvisodan ensimmäisten vakoilijoiden kuolemantuomion elinkautiseksi rangaistukseksi. Yhteydenoton sävy on ollut SYO:n II osaston puheenjohtajan närkästyneestä vastauksesta päätellen kriittinen. Hän päättää kirjeensä oikeusministeriön virkamiehelle: "Tulemme edelleenkin tuomitsemaan lain ja omantunnon mukaan. Kerroin terveisesi virkatovereille. Hekin olivat soitostasi yhtä hämmästyneinä kuin pahoillaan."[128] Jatkosodan

[126] 7. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 260/Os.1/X/19.3.1942, V armeijakunnan esikunnan osasto 1:n kirjelmä n:o 449/X/39/henk./24.3.1942, Aunuksen ryhmän esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1165/X/8/27.3.1942, P.M. ("Kenr.maj. Svenssonin kirjelmä..."), kapt. P. Kekomäki 29.3.1942, oikeusministerin kirje yleisesikunnan päällikölle 9.5.1942, T 19198/6, SA.

[127] Komento-osaston päällikön mukaan tällainen lievennys "estää riittävän ankarien kurinpitokeinojen käytön" ja vaikeuttaa kurinpitoa yleensäkin. Hän pyysi esimiestensä toimia, jotta puolustusministeri ryhtyisi toimenpiteisiin niin, että tuomioistuimet ottaisivat hänen esittämänsä huomioon. Hän korosti kuolemanrangaistuksen pelottavan vaikutuksen merkitystä rikosten ehkäisijänä ja järkkymättömän kurin luojana. (Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2689/Kom.2/8/31.8.1942, T 19198/6, SA. Samasta myös: Mietintö väkijuomien käytöstä ja kurikysymyksestä. Päämaja, komento-osasto, 31.8.1942, s. 8, T 22471/23, SA.)

[128] Arvi Pohjanpää esittelijäneuvos K. O. Laitiselle 8.2.1940, KD 17/323 OikM. 1940, OM, Ea 98, KA.

aikana kenttäoikeuksien piti ilmoittaa välittömästi täytäntöön pannuista kuolemantuomioista oikeusministeriölle. Yksi kenttäoikeus lähetti ilmeisesti epähuomiossa myös kahdesta elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomitusta vakoilijasta ilmoituksen.[129] Ilmoituksen saatuaan oikeusministeriö kehotti kenttäoikeuden puheenjohtajaa "ensi tilassa ministeriölle lähettämään asian käsittelystä syntyneen pöytäkirjan tai muutoin tarkan selostuksen rikostapahtumasta, rikosta koskevista lähemmistä olosuhteista, niin kuin rikollisten iästä y.m. sellaisista seikoista jotka ovat vaikuttaneet tuomittuun rangaistuslajiin".[130] Selvästikin oikeusministeriö piti tuomioita liian lievinä. Näiden tapausten jälkeen ministeriö ei ilmeisesti enää ahdistellut tuomioistuimia.

Kun kysymys oli maanpetos- ja vastaavista rikosjutuista, voi valtiollisella poliisilla ajatella olleen vaikutusvaltaa. Vasemmiston piirissä tämän on arveltu olleen suuri. Kuten jo edellä esimerkiksi Olavi Heimanin ja Hilja Saxin tapausten yhteydessä havaittiin, Valpon virkailijat antoivat mielellään kuulusteltaville kuvan suuresta vaikutusvallastaan. Kirjallisuudessa on mainittu esimerkiksi Arvo "Poika" Tuomiselle 1920-luvulla kerrotun etsivässä keskuspoliisissa, kuinka kaikki riippuu siitä, millainen kuulustelupöytäkirja tehdään, ja ennen kaikkea siitä, minkälaisen lausunnon EK antaa syyttäjälle kustakin asiasta ja henkilöstä; lausunto tulee tietysti oikeuden tietoon. EK voi järjestää lyhyen tuomion tai saada kanteen kokonaan kumotuksikin.[131] Samaan tapaan on Jarno Pennanen muistellut Valpossa puhutun sota-aikana.[132]

Äärimmäisen vasemmiston piirissä on saatettu esittää, että oikeuden istunnot olivat pelkää ilveilyä; valtiollinen poliisi ja päämajan valvontaosasto sopivat tuomiot oikeuden jäsenten kanssa.[133] "Oikeudenkäynti suurta farssia, tuomarit sätkyukkoja, joita ohrana hypyttää", arveli vankilassa Ola-

---

[129] Salaisten asiain diaari 1921–1944, diaarimerkintä 4.9.1941, OM, Ad 1, KA.

[130] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 2399/6.9.1941, OM, Df 1, KA.

[131] Hiitonen 1953, 232–233, 535; Hyvönen 1971, 87. – Jälkimmäisessä mainitussa kohdassa Hiitonen tuntuu vihjaavan siihen, että EK olisi pystynyt vaikuttamaan hovioikeuden tuomioihin. Björnen (1977, 306 [alav. 32]) mukaan tämä ei saa tukea asiakirjoista, ja väite on vähemmän uskottava.

[132] "– Rangaistus tällaisissa asioissa, jatkoi tuomari Pankko, – riippuu paljon siitä, tunnustaako itse vai ei, ja paljon siitä, minkä käsityksen me valtiollinen poliisi saamme. Me voimme vaikuttaa tuomioistuimeenkin, että tuomio tulee lievempi, ja heti kun tuomio on annettu, me voimme järjestää armahduksen." (Pennanen 1970a, 284.) Repliikki on Pennasen muistin varainen, mutta sisältö on varmaankin ollut suunnilleen tämä.

[133] Reino Eeron litteroitu haastattelu 14.12.1972, 31–32. 5, Kalevi Seilosen arkisto, Kansan A. – Ks. myös Seilonen 1974, 163 (koskee oikeudenkäyntiä yleisessä tuomioistuimessa).

vi Laiho.[134] Tämä liittyy ainakin vakaumuksellisimmilla vasemmistolaisilla yleiseen näkemykseen siitä, että tuomioistuinten tuomiot poliittisissa rikosjutuissa olivat luokkatuomioita.[135]

Valpon arkiston perusteella on mahdollista saada monipuolisempi kuva Valpon ja tuomioistuinten suhteista. Sen perusteella näyttää siltä, että Valpon vaikutus tuomioistuimiin oli melko vähäinen.

Olavi Heimanin jutussa Valpon vaikutusvalta tuomioistuimiin osoittautui olemattomaksi, kuten edellä kävi ilmi. Martti Koivistoisen jutussa Valpo sai sotatuomarin ottamaan maanpetosjutun esille, vaikka hän oli ensin ajatellut odottaa toisen oikeusjutun päätöstä.[136]

Asianomainen sotatuomari, B. C. Carlson, osoittautui jatkossa yhteistyöhaluiseksi Valpoon nähden. Hän nimittäin otti jutun käsittelyn alettua yhteyden Valpoon kertoen havainneensa, että Koivistoinen yrittää ankarasti etsiä itselleen alibia. Valpossa tehdyn muistiinpanon mukaan Carlson epäili, että

[134] Kirje Rakkaalle Toverille. 5, Olavi Laihon arkisto, kansio 1, Kansan A.

[135] Ulla-Maija Peltonen (1996, 212–214, 241, 283) on muistelma-aineistonsa perusteella todennut, että punaisten luottamus lakiin ja oikeuteen mureni vuoden 1918 aikana ja sen jälkeisinä vuosina. Oikeuslaitos koettiin puolueelliseksi, koska se ei puuttunut valkoiseen terroriin. Valkoisten tekemistä laittomuuksista huolimatta esimerkiksi eduskunnan porvarilliset edustajat katsoivat olevansa laillisuuden puolustajia (Ketonen 1983, 93). Björnen (1977, 367–368) mukaan jotkut hänen tutkimissaan poliittisissa oikeudenkäynneissä syytetyt omaksuivat propagandistisen eli hyökkäävän esiintymislinjan oikeudessa, saatettiin esimerkiksi puhua "luokkatuomioista". Tämän linjan omaksuneet olivat vakaumuksellisia kommunisteja, jotka kokivat oikeudenkäynnin puhtaasti poliittisena tapahtumana. Kommunistien omista kannoista esim. Äikiä 1958, 168: "– – tuomarit olivat niitä, joita pyhässä kirjassa sanotaan 'vääriksi tuomareiksi'. He harjoittivat luokkakostoa ja olivat vakavasti sitä mieltä, että työväenluokka, joka yrittää nauttia kansalaisoikeuksista, on rikollista." Samaan tapaan Väre 1990, 50–51: "Hyökkäsimme kiivaasti tuomioistuinta vastaan, jonka osoitimme olevan kapitalistisen järjestelmän ja oikeistolaisen mielivallan eräs osa." Ks. luokkatuomiotulkinnasta myös Hyvönen 1971, 19–21, 98–99. – Monen poliittisista syistä syytetyn mielipide tuomioistuimesta on sota-aikana varmasti ollut vastaava. Edellisiä hienovaraisemmin Turtiainen 1978, 101–102: "Oikeuspaikalta poistuu avuttoman ällistyksen valtaamana. Sellin rauhaan päästyä tekee mieli saada lakikirja käsiinsä ja tutkia, sanotaanko siellä todellakin niin ja määrätäänkö sillä tavalla? Rupeaa harkitsemaan asianajajan palkkaamista, kahden, kymmenen asianajajan. Ehkä he auttavat pulasta. Kysyy itseltään epätoivoisena, mitä laki ja oikeus ovat ja mitä ne merkitsevät? Tuntee itsensä syyttömäksi ja kuitenkin voi jo pelkkä syytekirjelmien paino musertaa alleen. / Kunnes kaikki yhtäkkiä selviää. Tajuaa ajankohdan ja poliittisten suhdanteiden merkityksen. Herrajumala, minkälainen aasi ihminen voi olla! Etkö käsitä, että oikeuden myllynkivet jauhavat näinä päivinä vain määrätynlaista viljaa, että mylläreinä toimivat määrätyt miehet." Ks. myös mt., 151, ja (tosin lähinnä syyttäjää arvosteleva) Koskinen 1989, 192.

[136] Ks. edellä luku 8.4.

Hilja Sax avustelee Koivistoista tässä ja toivoi sen vuoksi, että Valpo valvoisi Saxin toimia.[137] Puolueettomasta tuomarista ei voida tässä tapauksessa mielestäni puhua.

Valtiollisen poliisin yrityksistä vaikuttaa tuomioihin on Valpon arkistossa runsaasti muitakin esimerkkejä. Niissä Valpon toiveet eivät toteutuneet.

Mauri Ryömä oli tunnetuimpia jyrkkiä vasemmistolaisia, joka jo talvisodassa vastusti näkyvästi hallituksen politiikkaa.[138] Ryömä joutui useiden muiden kanssa syytteeseen vuonna 1941, jo ennen jatkosodan alkua, niin sanotussa SNS I:n (Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran) keskusjohdon jutussa. Syksyllä 1941 hän joutui lisäksi syytteeseen kenttäoikeudessa kirjeestä, jonka hän oli talvisodan aikana lähettänyt ulkoministeri Väinö Tannerille. Kirje tuli julkisuuteen helmikuussa 1940, siis yli 1 ½ vuotta ennen kuin siitä nostettiin syyte.[139] Ryömä sai kenttäoikeudessa kirjejutusta 10 vuotta kuritushuonetta, mutta SYO palautti jutun kenttäoikeuteen, koska tutkinta oli erinäisissä kohdin puutteellinen.[140]

Kirjejutun uusi käsittely Kokkolan suojeluskuntapiirin kenttäoikeudessa alkoi syksyllä 1942. Nyt puuttui Valpo asioiden kulkuun. Pääosastolta otettiin yhteys Vaasan osastopäällikköön ja pyydettiin näyttämään kenttäoikeuden puheenjohtajalle Ryömää koskevaa lyhennysotetta "erään Soini Rantasen" tunnustuksesta. Tarkoitus oli, että osa näytettäisiin luottamuksellisesti, ulkopuolella oikeudenkäynnin. Jälkikirjoitus kuvaa selvästi, mikä oli tavoite: "J.K. Kansan oikeustajunta vaatii Ryömälle kuolemantuomiota! Vähemmänkin rikolliset ovat saaneet sovittaa tekonsa elämällään."[141]

Vaasan osastopäällikkö teki työtä käskettyä ja näytti lyhennysotetta kenttäoikeuden puheenjohtaja Gunnar Nymanille. Nyman suhtautui "hyvin suopeasti asiaan ja lupasi tehdä kaikkensa, että Ryömä saa ansaitsemansa ran-

---

[137] Pankon muistiinpano 26.6.1942 ("Raatimies Carlsson:..."), EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, KA.

[138] Nimitys "ryömäläiset" esiintyy jopa sota-ajan virallisissa asiakirjoissa kuvaamassa sotaa vastustanutta vasemmiston osaa.

[139] Rentola 1994a, 194–197. Ryömä itse huomautti valituskirjelmässään SYO:lle: "Kun syyte on nostettu näin myöhään eli enemmän kuin 1 ½ vuotta sen jälkeen kuin kirjelmän sisältö tuli viranomaisten tietoon, katson, ettei se ole sisältänyt tosiasiassa mitään sellaista, joka aiheuttaisi rikosoikeudellisen syytteen ja rangaistuksen. Näissä oloissa tuolla kirjeellä ei enää ole mitään asiallista merkitystä, joten katson, etteivät olosuhteet myöhemminkään ole aiheuttaneet syytä syytteen nostamiseen ja rankaisemiseen." SYO 1941 n:o 684, SA.

[140] SYO 1941 n:o 684 (päätös 18.3.1942 n:o 292), SA.

[141] Lfg (Kaarlo Löfving) päiväyksettä osastopäällikkö T. Torkkelille ("H.V! Ohella seuraa lyhennysote..."), EK-Valpo, hmp A 3498 d Mauri Ryömä, KA.

gaistuksen. Jo Ryömän jutun ensikäsittelyssä hän sanoi olleen harkinnan alaisena Ryömän tuomitseminen kuolemanrangaistukseen, mutta ei tämä saanut kenttäoikeuden jäsenten kannatusta – –". Nyman totesi, ettei lyhennysote valaise tuomion alaista asiaa, mutta sitä selvemmin Ryömän suhdetta SKP:hen. Sen vuoksi "hän sanoi mainitsevansa tästä lähdettä ilmaisematta muillekin kenttäoikeuden jäsenille, jotta hekin saisivat oikean käsityksen Ryömästä ja hänen aikaisemmista edesottamuksistaan."[142]

Ei ole tiedossa, mitä Nyman todellisuudessa teki Ryömän kuolemanrangaistuksen hyväksi. Joka tapauksessa kenttäoikeus tuomitsi jälleen yksimielisesti 10 vuotta kuritushuonetta. Sotaylioikeus korotti tuomion 12 vuodeksi kuritushuonetta, vähemmistöön jääneet sotilasjäsenet olivat elinkautisen kannalla.[143] Valpon toivomasta kuolemantuomiosta jäätiin siis loppujen lopuksi aika kauas.[144]

Vaikuttamisyrityksistä tuomioistuimiin on muitakin esimerkkejä. Eräs Tampereen nuorisoryhmän jutussa tuomittu oli avustanut Valpoa, joten miehen tuomio hovioikeudessa tuntui Valpon tamperelaisen virkailijan mielestä liian ankaralta. Tampereen osastopäällikön "piti tästä kyllä pääosastolle ilmoittaa, että jos olisi hovissa voitu tuomioon vähän vaikuttaa, mutta hän on sen nähtävästi unohtanut – –".[145] Osastopäällikkö Allan Rydmanilla olikin enemmän huolta tuon jutun rangaistusten koventamisessa. Pääosastolle kirjoittamassaan kirjeessä hän pohdiskeli, keiden kaikkien rangaistuksia tulisi korkeimmassa oikeudessa korottaa. Erityisenä silmätikkuna oli Saga Lahtinen, jolle Rydman toivoi kuolemanrangaistusta, kuten valituksessaan hovioikeuden kanneviskaalikin. Rydmanilla oli hallussaan Lahtisen äidilleen ja miehelleen kirjoittama kirje. "Taitaa olla syytä näyttää kanneviskaalille tämä kirjeen jäljennöskin, josta m.m. näkyy, miten välinpitämätön Saga on, vaikka kuolemanrangaistuksenkin saisi." Jutun tuomiot kuitenkin lievenivät korkeimmassa oikeudessa jokseenkin kautta linjan.[146]

---

[142] Topias toimistopäällikkö Kaarlo Löfvingille 9.10.1942, EK-Valpo, hmp A 3498 d Mauri Ryömä, KA.

[143] SYO 1942 n:o 1886 (päätös 29.5.1943 n:o 615), SA.

[144] Käytännössä tavallinen maanpetosjuttujen ankarimpien tuomioiden porrastus näyttää olleen: kuolemanrangaistus–elinkautinen–15 vuotta kuritushuonetta (määräaikaista rangaistusta rikoslain 6 luvun 2 §:n nojalla uusijalle enennettäessä)–12 vuotta kuritushuonetta (määräaikaisen rangaistuksen enimmäismäärä RL 2 luvun 2 §:n mukaan) – 10 vuotta kuritushuonetta.

[145] "Tietysti unohti", on joku kirjoittanut kirjeen reunaan. Frans Valoma tuomari Aarne Rinteelle 12.7.1943, EK-Valpo I, amp XXIX 11 e, KA.

[146] Rydman varatuomari Aarne Rinteelle 11.8.1943, EK-Valpo, hmp A 4229 Saga Lahtinen, KKO n:o 135/70 V.D. 1943 (päätös 7.9.1943 n:o 4039), KA.

Syyttäjänä toimineeseen kanneviskaaliin otettiin yhteyttä myös Leo Virtasen tapauksessa: kanneviskaalia pyydettiin valittamaan Virtasen päätöksestä korkeimpaan oikeuteen ja vaatimaan siellä kuolemanrangaistusta.[147] Tämäkään toive ei tuonut Virtaselle kuolemantuomiota.

Myös Martta Koskisen oikeudenkäynnissä varsin tärkeää, Koskisen kannalta raskauttavaa aineistoa käsiteltiin pöytäkirjan ulkopuolella. Kysymys oli Koskisen vankilasta kävelypuvun takin toppauksissa lähettämistä salakirjeistä. Valpon virkailija nouti ne 16.3.1943 Koskisen ja hänen asuinkumppaninsa Saimi Turusen asunnolta. Oikeudenkäynti kenttäoikeudessa oli tällöin jo alkanut. Koskiselle pidettiin tämän jälkeen lisäkuulustelu, jossa ei toppauksista löytyneistä salakirjeistä kuitenkaan kysytty. Niistä ei puhuttu oikeudenkäynnissäkään mitään. Tuomioistuimen puheenjohtajan, B. C. Carlsonin tietoon salakirjeet kuitenkin tulivat. Valpon virkailijat nimittäin kävivät näyttämässä niitä hänelle. Syy, miksi toppauksista löytyneet salakirjeet pidettiin täysin pöytäkirjojen ulkopuolella, lienee ollut halu suojata Koskisen asuinkumppani Turusta, joka kertoi Valpon kuulustelijalle kyseisen takin "korjattavaksi" viemisestä ja sen jälkeen näyttää ryhtyneen Valpon tiedottaja S. T.:ksi. Myöskään vähän ennen oikeudenkäynnin loppua Koskisen kaulaliinasta ja aamutohvelista löytynyttä aineistoa ei enää ehditty käsitellä kuulusteluissa tai oikeudenkäynnissä. Ainakaan asiakirjoista ei selviä, olisiko myös niitä kuitenkin näytetty sotatuomarille. Uutta aineistoa ei ilmeisesti ole toimitettu sotaylioikeuteenkaan; siitä ehkä olisi seurannut jutun palauttaminen kenttäoikeuteen.[148]

---

[147] Valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 156/IV/11.1.1943, EK-Valpo, hmp A 3496 Leo Virtanen, KA.

[148] Päätelmä, että tiedottaja "S. T." on Turunen, ei johdu pelkästään nimikirjaimista, vaan S. T.:n kertomista yksityiskohtaista tiedoista esimerkiksi siitä, mitä Saimi Turunen on tehnyt ja minkälaisia puhelinkeskusteluja käynyt. Turunen oli Valpolle tärkeä yhteistyökumppani, koska hän luovutti asuntoa "siivotessaan" ja ullakkokomeroa "järjestellessään" löytämänsä Koskisen salaiset aineistot Valpolle. Pelko omasta syytteestä on ehkä vaikuttanut hänen menettelyynsä. Myös talonmiehen vaimo oli aktiivinen Valpon apuri Koskisen tavaroita tutkittaessa. Kumpaakaan ei kuultu todistajana oikeudenkäynnissä. V. Vesterisen ilmoitus n:o 1/2.1.1943, E. Kuosmasen ilmoitus n:o 476/4.3.1943, konsepti Valpon kuulustelupöytäkirjaan n:o 52/43, V. Vesterisen ilmoitukset n:o 584/18.3.1943, 646/30.3.1943, 806/22.4.1943, EK-Valpo, hmp 4304 Saimi Turunen, KA; SYO 1943 n:o 772, 773 (päätös 15.6.1943 n:o 686), SA. – Yhdessä ilmoituksessa kerrotaan, kuinka Saimi Turunen antoi löytämiään tärkeitä salakirjeitä Valpolle toivoen, ettei hänen nimeään mainita pöytäkirjassa tämän asian yhteydessä. Ilmoituksen alkuperäiskappaleeseen on F. K. (Kekäläinen) kirjoittanut: "Tietenkin menettelemme Turusen toivomuksen mukaisesti." V. Vesterisen ilmoitus n:o 1/2.1.1943, EK-Valpo I, amp III G 1 p, KA. – Toppauksissa, kaulaliinassa ja tohvelissa ollutta salaista aineistoa ei ole löytynyt arkistoista. Kuitenkin

Opastusta tuomioistuimille antoi myös päämajan valvontaosasto. Osaston Helsingin alatoimiston päällikkö Paavo Kastari kirjoitti oikeusministeriölle lähettäneensä Turun hovioikeuden kanneviskaalille syytetoimenpiteitä varten kahta Englannin hyväksi toiminutta vakoilijaa koskevat kuulustelupöytäkirjat salaisiksi leimattuina. Hovioikeus ei ollut käsitellyt juttua salaisena. Kastarin erityisestä pyynnöstä kanneviskaali kuitenkin lupasi huolehtia siitä, että jutussa annettava päätös tullaan julistamaan salaiseksi. Kastari pyysi oikeusministeriön toimenpiteitä, sillä "ei ole asianmukaista, että tuomioistuimet sodan aikana ja varsinkaan vakoilua koskevissa jutuissa asettuvat Päämajan kanssa asiassa neuvottelematta juttujen salassapitoon nähden toiselle kannalle kuin Päämaja". Asianomainen oikeusministeriön esittelijäneuvos keskusteli Turun hovioikeuden presidentin kanssa, joka lupasi hoitaa asian.[149]

10.2.2 Syyttäjän asema ja toiminta

Jos virallinen syyttäjä tahtoi syyttää sotaväen rikoslain alaista henkilöä sotaoikeuden (vastaavasti kenttäoikeuden) käsiteltäviin kuuluvasta rikoksesta, hänen tuli tehdä siitä kirjallinen ilmoitus asianomaiselle päällikölle. Tällaisen ilmiannon jälkeen päällikön oli viipymättä jätettävä asia asianomaiseen tuomioistuimeen. (STL 38–39 §.) Bruno A. Sundström katsoi, että jos päällikkö pitää asiaa järjestysasiana, hän saa rangaista siitä kurinpidollisesti. Jos järjestysrangaistus ei ole mahdollinen, ei päälliköllä ole harkintaoikeutta syyt-

niiden sisältöä on selostettu Valpon virkailijan aikakauslehteen kirjoittamassa artikkelissa (Kekäläinen 1977). Sen mukaan toppauksista löytyneet kirjeet valokuvattiin ja ommeltiin takaisin takkiin, mutta katosivat sen tien. Valokuvat ovat kirjoituksen mukaan Koskisen henkilömapissa; sieltä niitä ei ole kuitenkaan löytynyt. Kirjoituksessa on kuva myös aamutohvelissa olleesta salaisesta viestistä. – Varsinkin Saimi Turusen henkilömapin tiedot osoittavat, että joskus esitetyt väitteet Koskisen tuomitsemisesta syyttömänä Valpon tai Olavi Heimanin hänen asuntoonsa sijoittamien asiakirjojen perusteella eivät pidä paikkaansa. (Koskinen 1989, 186–189, 194. Myöskään O. Leinon, 1976, 90–91, 101, tiedot salaisen aineiston löytymisestä eivät pidä paikkaansa. Vrt. Rentola 1994a, 414–415, joka ei epäile Koskista vastaan olleen todistusaineiston aitoutta.) Martta Koskinen itse väitti kuulustelussa Valpon järjestäneen paperit hänen asuntoonsa. (EK-Valpo, kuulusteluptk. n:o 42/43, em. SYO:n asiakirjavihossa, SA.)

[149] Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirjelmä n:o 3417/He 49/ 24.11.1942, OM, Ed 1 a, KA. Kirjelmä ja sen aiheuttamat toimenpiteet näyttävät koskeneen lähinnä vain kyseistä yksittäistapausta. Jos kyseessä olisi ollut valvontaosaston yleinen vaatimus oikeusministeriölle, sen olisi luultavasti allekirjoittanut joku muu kuin alatoimiston päällikkö, vänrikki Kastari. Kirjelmällä on ehkä silti ollut laajempaakin vaikutusta.

teeseenpanoon nähden.[150] O. Oittinen tulkitsi mainittuja lainkohtia syyttäjälle edullisemmin: hän katsoi niiden osoittavan, että syytealoitteessa ratkaisee syyttäjän tahto, ja päällikön on jätettävä asia tuomioistuimelle. Kenttäsyyttäjää ei voi kieltää panemasta rikosta syytteeseen kenttäoikeudessa.[151]

Toinen asia oli sitten se, voiko esimies velvoittaa syyttäjän nostamaan syytteen asiassa tai muuten antaa määräyksiä syyttäjätoimen hoitamisesta. Laki ei antanut tähänkään suoraa vastausta. Sotaväen järjestyssäännön (47 §:n 2 mom.) mukaan asianomaisen itsenäisen joukko-osaston päällikkö tai vastaavassa virka-asemassa oleva ratkaisi, oliko rikkomus rangaistava järjestysasiana vaiko jätettävä oikeudelle. STL:n 37 §:n mukaan sotaoikeuden virallinen syyttäjä oli velvollinen ajamaan syytettä asioissa, joiden käsitteleminen kuuluu sotaoikeudelle. Näihin lainkohtiin ja sotilaallisiin käskyvaltasuhteisiin perustuivat asiasta kirjoittaneiden Sundströmin ja Oittisen näkemykset syyttäjän varsin epäitsenäisestä asemasta. Oittinen muistutti myös sotaväen rikosoikeudenhoidon tarkoituksesta, joka on lähinnä kurin ja järjestyksen ylläpitäminen sotajoukossa. Siitä vastaa joukon päällikkö. Oittinen katsoikin sodanaikaisessa kirjoituksessaan, että päälliköllä on valta velvoittaa kenttäsyyttäjä nostamaan syyte. Hän voi myös "jossain määrin" antaa velvoittavia ohjeita syytteen ajamisesta: jos päällikkö katsoo, että syytetty on tuomittava mahdollisimman ankaraan rangaistukseen tai julistettava vangituksi, on syyttäjän tällainen vaatimus oikeudessa esitettävä. Yleensä oli syyttäjän sen sijaan saatava esiintyä oikeudessa asianhaarain ja harkintansa mukaan päällikön ohjeitten häntä sitomatta. Sekä Sundström että Oittinen pitivät syyttäjän asemaa ja sen tulkintaa vaikeana ja arkaluonteisena.[152]

Monet päämajan kirjelmät kohdistuivatkin lähinnä syyttäjiin. Esimerkiksi karkuruussäännösten kovennuttua annettu tärkeä käsky n:o 5000 koskee ensi sijassa karkurien syytteeseenpanoa: milloin karkurit on pantava syytteeseen,

---

[150] Sundström 1925, 141–142.

[151] Oittinen 1944a, 295–297.

[152] Sundström 1925, 140–141; Oittinen 1944a, 297–304. (Oittinen toimi itse syyttäjänä sota-aikana.) Sotilasrikoslainsäädäntöä uudistamaan asetettu komitea katsoi, että syyttäjän on noudatettava päällikkönsä antamaa määräystä siitä, milloin syytettä on ajettava. Syyttäjä voisi kieltäytyä silloin, kun on ilmeistä, että hän tulisi tekemällä syytteen rikkomaan lakia tai palvelusvelvollisuuttaan vastaan. Komiteakin piti syyttäjän asemaa jossain määrin arkaluontoisena. KM 1936:8, 186. – Muutama merkintä Paavo Alkion päiväkirjoissa valaisee syyttäjän asemaa: Yhdessä tapauksessa hänen mukaansa syyttäjä (juuri Oittinen) kuuluu peruuttavan valituksensa, koska komentaja haluaa saada tuomitun heti istumaan (Alkio XII, 27.5.1942). Toisessa tapauksessa komentaja oli Alkion tietojen mukaan kehottanut syyttäjää ilmoittamaan oikeudelle, että eräässä vakoilutapauksessa ei vaadita kuolemanrangaistusta. (Alkio XVIII, 17.3.1943.)

milloin vaadittava ankarinta rangaistusta, ja niin edelleen.[153] Kesällä 1944 annettiin syyttäjiä koskevia määräyksiä myös sotavankien sekä heimosotilaiden tekemien rikosten käsittelystä.[154] Sotaviskaalin kiertokirjeen virallisille syyttäjille päämaja välitti tiedoksi – sotatuomareillehan se ei ollut suostunut sotaviskaalin ohjeita lähettämään. Kiertokirjeessä sotaviskaali kehotti syyttäjiä tarkoin harkitsemaan, onko valituksen tekoon aihetta. Sotaviskaali viittasi toisaalta rangaistusten täytäntöönpanon viivästymiseen, toisaalta SYO:n jutturuuhkaan.[155]

Edellä mainittiin komentajien joskus esittämistä vaatimuksista rangaistuksen suhteen. Tuntuu todennäköiseltä, että tällaisia vaatimuksia esitettiin pikemmin syyttäjälle kuin sotatuomarille. Haastattelemani syyttäjät ilmoittivat kuitenkin hyvin yhdenmukaisesti, että he olivat saaneet toimia itsenäisesti; sotilasesimiehet eivät olleet puuttuneet heidän tehtäviinsä. Useat myös totesivat, että asema ei kuitenkaan ollut aivan yhtä vahva kuin sotatuomarilla.[156]

Jatkosodan alkuviikkoina päämajan käskylehdissä ilmoitettiin sotaylioikeuden antamasta määräyksestä, että kenttäoikeuksien syyttäjien on esitettävä syytteensä kirjallisesti, paitsi milloin asia on aivan yksinkertainen.[157]

Syyttäjien toiminnan taso luonnollisesti vaihteli. Esimerkiksi Paavo Alkion päiväkirjoista ilmenee, että ensimmäisessä sotatuomaripaikassaan hänellä ei ollut moittimista syyttäjien toiminnasta, mutta toiseen paikkaan siirrettynä hän havaitsi syyttäjän toiminnan "ala-arvoiseksi" ja ryhtyi toimenpiteisiin sen kohentamiseksi.[158] Parissa kuolemanrangaistukseen johtanees-

[153] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944, T 17856/12, SA.

[154] Sotavangeista: päämajan järjestelyosaston kirjelmät n:o 5011/Järj.2/sal./5.7.1944, T 17856/12, ja 5870/Järj.2 sal./5.8.1944, heimosotilaista: em. osaston kirjelmä n:o 5399/Järj.2/sal./21.7.1944, T 17856/2, SA.

[155] Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 4883/Järj.2/2.8.1943, T 20105/2, SA.

[156] Olavi Korte kertoi valaisevan esimerkkitapauksen: hän olisi jättänyt eräässä tapauksessa syytteen nostamatta laiminlyönnistä, joka sinänsä ei ollut suuri, mutta josta oli seurannut melkoinen rahallinen vahinko. Asiaa ratkottiin päämajaa myöten. Sieltä vastattiin, että periaatteessa syyttäjällä on itsenäinen harkintavalta, mistä syyttää ja missä ei. Mutta sotatilanteessa täytyy ottaa huomioon muitakin seikkoja, ja tässä tapauksessa syyttäjän piti päämajan mukaan noudattaa esimiehen antamaa määräystä ja nostaa syyte; näin tapahtuikin. Haast. Olavi Korte 9.9.1992.

[157] Päämajan käskylehti n:o 4/10.7.1941, 6 §, SA. Määräys toistettiin tutkintaohjeissa rikosasiain esitutkintaa varten (päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2203/Kom.2/8/22.7.1942, 23).

[158] Alkio XX, 16.7., 27.7., 6.8.1943, XXI, 1.9., 15.9., 25.10.1943.

sa vakoilujutussa on jokseenkin alkeellinen syytekirjelmä; tapaukset ajoittuvat kuitenkin sodan ensi viikkoihin.[159]

Muutaman vakoilujutun erityispiirteenä on, että niissä ei ainakaan asiakirjoista päätellen ollut syyttäjää lainkaan. Kysymys oli talvisodan ja jatkosodan alkuvaiheen pikaoikeusjutuista samassa suojeluskuntapiirissä. Mitään syytekirjelmääkään ei tällöin luonnollisesti esitetty.[160]

Joissakin kuolemanrangaistusjutuissa asiakirjoista ilmenee, että syyttäjä oli toiminut myös kuulustelijana.[161] Tätä ei liene pidetty millään lailla ongelmallisena, mikä ei ole yllättävää, koska hallinto- ja oikeusasioita hoitavia henkilöitä ei yleensä ollut runsaasti käytettävissä. Pienissä nimismiespiireissä on samanlaisia tilanteita esiintynyt viime aikoihin (syyttäjälaitoksen uudistukseen) asti.[162]

Syyttäjän suhtautumisesta syytettyihin ei ole paljon muistitietoa. Syyttäjän toiminta ei näytä jättäneen esimerkiksi poliittisista rikoksista syytetyille samanlaisia muistikuvia kuin kuulustelijoiden ja ehkä tuomioistuimen toiminta, mikä onkin odotettua. Poliittisista rikoksista syytettyjen yleisempääkin näkemystä kuvannee Paul Koskisen toteamus, kuinka syytetyillä kiehui viha ilmiantaja Heimania kohtaan; ei niinkään syyttäjää, joka "oli täyttänyt tehtävänsä tässä luokkaoikeudenkäynnissä ohranan käskyjen mukaan".[163] Samaan tapaan kuittaa yksi "kuutosista", juristi Johan Helo oikeusjuttunsa syyttäjän: "tosiasiallisesti Valpon mies, vaikka olikin hovioikeudenviskaalin kirjoissa".[164]

Joillekin on jäänyt syyttäjän epäasiallinen käytös mieleen: Paavo Haapalahti koki tuomioistuimen olleen asiallinen, mutta syyttäjän käyttäytyneen

---

[159] 2.D:n KeO 10.7.1941, § 9 (Ivanov, Bolotov), 3. RPr:n KeO 24.7.1941, § 9 (Lieberg ym.), SA.

[160] Pohjois-Uudenmaan skp:n pikaoikeus 28.2.1940 (Suomela ym.), 12.7.1941 (Nikitin) sekä 18.7.1941 (Rae ym. ja Pikver), SA.

[161] Tällaisia juttuja, joissa syyttäjä oli tehnyt pää- tai lisäkuulustelun, oli vakoilujutuista SYO 1941 n:o 531 (päätös 12.11.1941 n:o 479, Vanhanen), Suur-Saimaan skp:n KeO 8.7.1941, § 1 (Krasnoumoff, Liboff), Maa.RE:n KeO 17.8.1942, § 274 (Karpov), Ryhmä S:n KeO 12.5.1944, § 30 (Polin), SA; maanpetosjutuista KKO n:o 1724/625 V.D. 1942 (päätös 21.1.1943 n:o 464, von Hellens), KKO:n arkisto; karkuruusjutuista SYO 1944 n:o 1739 (päätös 26.9.1944 n:o 1615, Sarvela), 3820:n (7.D) pikaoikeus 13.7.1944, § 1 (Puukka) ja 29.7.1944, § 2 (Hurin), 7600:n (17.D) KeO 22.7.1944, § 5 (Storvist, Sundvik), 3820:n KeO 11.8.1944, § 115 (Salonleivo), SA.

[162] Yhdessä tapauksessa kuulustelija toimi myös kenttäoikeuden jäsenenä, mikä vaikuttaa varsin erikoiselta. SYO 1941 n:o 758 (päätös 17.12.1941 n:o 584, Hallén), SA.

[163] Koskinen 1989, 192.

[164] Helo 1965, 48.

solvaavasti.[165] Luultavasti Aira Sinervon omiin kokemuksiin Risto Vesterlundin jutussa perustuu hänen kuvauksensa pilkallisesta syyttäjästä.[166] Mutta toisaalta yhdessä haastattelussa tuli esiin myös tieto syyttäjän erittäin asiallisesta ja inhimillisestä käyttäytymisestä.[167] Yhdessä vakoilutapauksessa asiakirjoihinkin on jäänyt tieto syyttäjän myötätuntoisesta suhtautumisesta syytettyyn: syyttäjä toi syytekirjelmässään esille useita lieventäviä asianhaaroja ja katsoi, että syytettyä on "pidettävä Neuvostoliiton häikäilemättömän menettelyn harhaanjohdettuna uhrina". Kenttäoikeus ei ollut yhtä myötätuntoinen, vaan tuomitsi miehen kuolemaan.[168]

Valtiollisen poliisin yhteydenottoja syyttäjään on käsitelty jo edellä eri yhteyksissä. Pohjimmiltaan niissä oli tietysti kysymys yrityksestä vaikuttaa syyttäjän kautta tuomioistuimiin.

10.2.3 Syytettyjen henkilöllisyyden selvittäminen

Rauhan aikana käydyissä oikeudenkäynneissä ei syytettyjen henkilöllisyyden selvittämistä liene koettu kovin hankalaksi. Tosin joskus sattui, että rangaistustuomio kohdistettiin väärään henkilöön. Sen vuoksi oikeusministeriö kehotti vuonna 1929 tuomioistuimia huolehtimaan siitä, että rikosjuttuja käsiteltäessä tarkoin todetaan esitettyjen virkatodistusten ja rikosrekisterinotteiden koskevan asianomaisia henkilöitä.[169]

Sota-aikana saattoi syytetyn henkilöllisyyden selvittämisessä olla vaikeuksia. Tulihan tuomioistuimissa käsiteltäväksi runsaasti muitakin kuin suomalaisia koskevia juttuja. Talvisodan jälkeen säädettiin, että luotettavana selvityksenä syytetyn henkilöllisyydestä on alisotatuomioistuimissa pidettävä viranomaisen antamaan asiakirjaan merkittyjä tai muutoin varmoja tietoja syytetyn täydellisestä nimestä, ammatista tai arvosta ja syntymäajasta. "Jollei selvitystä syytetyn syntymä- ja kotipaikasta sekä hänen vanhemmistaan ole, on oikeuden pöytäkirjaan näistä seikoista merkittävä, mitä syytetty itse niistä ilmoittaa, sekä muutoin ehkä saadut tiedot." (Asetus 16.3.1940/94, 4 §.) Vastaavia säännöksiä annettiin myös jatkosodan aikana (laki 30.12.1941/916, 8 §, asetus 30.12.1941/917, 4 §).

---

[165] Haast. Paavo Haapalahti 6.5.1993.

[166] Sinervo 1961, 243–244.

[167] Haast. Aimo Rikka 1.12.1992.

[168] SYO 1941 n:o 320 (päätös 10.9.1941 n:o 361, Brusov), SA.

[169] Oikeusministeriön kiertokirje kaikille hovioikeuksille, raastuvanoikeuksille ja kihlakunnantuomareille, 13/8 1929. Julkaistu kirjassa Gadd 1935, 526. Ks. myös mt., 78.

Käytännössä tuomioistuin ilmeisesti oli neuvostoliittolaisten ollessa syytteessä sen tiedon varassa, mitä nämä itse henkilöllisyydestään antoivat. Joskus tietysti syytetyn tuntevien muiden neuvostoliittolaisten tiedot saattoivat tuoda lisävalaistusta. Nimikirjavuutta lisäsivät nimenmuutokset, rinnakkain käytetyt nimet ja vakoilukoulutuksessa käytetyt peitenimet. Niinpä henkilö saattaa olla sotaylioikeudessa tuomittu eri nimellä kuin kenttäoikeudessa.[170]

Osoituksena siitä, millaisia vaikeuksia tuomioistuimella saattoi olla syytetyn henkilöllisyyden selvittämisessä, voidaan kertoa vakoilija "Ivan Ivanovin" tarina. Kesäkuun 14. päivänä vuonna 1944 joutui Tienhaaran lähellä (Viipurin seudulla) siviilipoliisin pidättämäksi risaisessa suomalaisessa sotilaspuvussa ja kokardittomassa lakissa ollut mies. Hän yritti ensin esiintyä suomalaisena sotilaana, mutta kertoi sitten olevansa puna-armeijalainen, inkeriläinen Ivan Ivanov.

Ivanovin kuulustelupöytäkirjasta tuli lyhyt. Mistään vakoilijakoulutuksesta Ivanov ei osannut kertoa, sillä hän ei ollut sellaista saanut. Hän oli nimittäin kertomansa mukaan palvellut tavallisessa yksikössä. Hänet oli vain herätetty keskellä yötä ja määrätty suomentaitoisena vakoilumatkalle. Ivanovin oli yhdessä ummikkovenäläisen toverinsa Ivan Isakovin kanssa selvitettävä Viipurin ja Lappeenrannan alueelta, missä suomalaisia joukkoja sijaitsi. He pääsivät ryömimällä linjojen läpi, kertoi Ivanov. Hän väitti heidän kulkeneen kuorma-autojen kyydissä ja jopa junissakin. Muonan loputtua miehet erosivat. Kuulustelupöytäkirjan mukaan Ivanov vakuutti uusissa kuulusteluissa kaiken kertomansa totuudenmukaiseksi.

Kuulustelupöytäkirjan marginaaliin on syystäkin piirretty useita kysymysmerkkejä. Ehkä ne on tehnyt kenttäoikeuden puheenjohtaja Vilho Pentikäinen, joka sai tutkintapöytäkirjan nähdäkseen etukäteen. Pentikäinen otti ennen jutun käsittelyä yhteyttä päämajan valvontaosaston erään alatoimiston päällikkönä toimineeseen Jaakko Apiolaan. Miehet totesivat yhdessä tutkinnan erittäin huonosti tehdyksi.

Kenttäoikeus kokoontui Lappeenrannassa 4.7.1944. Syyttäjä vaati Ivanoville kuolemanrangaistusta vakoilusta. Ivanov vakuutti puhuneensa kuulustelussa totta, vaikka "häntä oli useita kertoja kehoitettu puhumaan totta ja ilmaisemaan oikean nimensä". Ivanoville selitettiin, mitkä rangaistukset laki määrää vakoilusta. Hänelle huomautettiin olevan epäuskottavaa, että vihollinen lähettäisi maata myöten vakoilijoita niin etäälle, varsinkin ilman radiota ja vakoilukoulutusta. Ivanovin nimikään ei tuomioistuimen mielestä vaikuttanut inkeriläisen nimeltä. Tästä huolimatta "vastaaja yhä vakuuttamalla vakuutti kertomuksensa ja ilmoittamansa nimen oikeiksi". Niinpä kenttäoi-

[170] Kenttäoikeus tuomitsi Ivan Kozhushkovin, mutta SYO katsoi hänen olevan oikeastaan Gerasimenko (SYO 1941 n:o 326, päätös 10.9.1941 n:o 360, SA). Kenttäoikeus tuomitsi Toivo Jäniksen, mutta SYO näyttää pitäneen sukunimeä Talponen oikeampana (SYO 1943 n:o 184, 185, 210, 211, päätös 16.3.1943 n:o 302, SA).

keus tuomitsi Ivanovin vakoilusta kuolemaan ja määräsi tuomion pantavaksi heti täytäntöön.[171]

Vasta sen jälkeen totuus paljastui. Säilytyskoppiinsa vietynä Ivanov ilmoitti esittäneensä valheellisen kertomuksen. Nyt hän olisi valmis paljastamaan totuuden. Ivanovia kuulusteltiin vielä samana päivänä uudestaan. Hän kertoi olevansa todellisuudessa heimosotamies Antti Vinne ja lähteneensä 11.6.1944 luvatta Karjalan kannaksella olleesta joukkueestaan. Karkaamisen syyksi hän selitti halunsa nähdä vielä kerran vanhempansa, jotka tuolloin asuivat Suomessa.

Vinne kertoi arvelleensa totuuden kertomisesta seuraavan sen, että hänet vietäisiin takaisin rintamalle. Myös hän selitti pelänneensä vanhemmilleen koituvia vaikeuksia, jos hän olisi kertonut olleensa matkalla näiden luo. Niinpä hän, kertomansa mukaan, keksi valhetarinaa sitä mukaa kuin kuulustelija teki hänelle kysymyksiä. Vinne sanoi luulleensa, että hän vakoilutarinastaan huolimatta tulisi säilyttämään henkensä. Päämajan valvontaosaston etsivä, joka oli aikaisemmin palvellut Heimopataljoonassa, tunnisti Vinnen ulkonäöltä, vaikka ei muistanutkaan hänen nimeään.[172]

Kuolemantuomio oli periaatteessa lopullinen. "Ivanov"-Vinnettä ei kuitenkaan teloitettu, vaan sotatuomari Pentikäinen ilmoitti asiasta päämajalle ja oikeusministeriölle.[173] Päämaja puolestaan pyysi korkeimmalta oikeudelta kenttäoikeuden päätöksen purkamista, minkä korkein oikeus 12. heinäkuuta tekikin.[174] Vinne tuomittiin 5.8.1944 eräässä toisessa kenttäoikeudessa karkaamisesta sodan aikana ja viranomaisen erehdyttämisestä yhteensä 3 vuodeksi 9 kuukaudeksi kuritushuoneeseen.[175]

---

[171] 1200:n (IV AKE) KeO 4.7.1944, § 268, SA; haast. Jaakko Apiola 22.2.1993.

[172] Päämajan valvontaosaston IV AK:n alatoimiston ptk. n:o 95/IV AK 58/44, SalD 41/95 OM 1944, OM, Ed 1 a, KA. – Hieman erikoista on, että kukaan sillä hetkellä Heimopataljoonassa palveleva suomalainen ei käynyt tunnistamassa Vinnettä. Ehkä sotatilanne esti tällaisen henkilön kutsumisen paikalle.

[173] Puolustusvoimain 1200:n kenttäoikeuden puheenjohtajan kirjelmä n:o 289/sal./6.7.1944, SalD 41/95 OM 1944, OM, Ed 1 a, KA.

[174] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5029/Järj.2/6.7.1944, T 17856/12, SA; KKO n:o 311/115 A.D. 1944 (päätös 12.7.1944 n:o 982), KA.

[175] 3648:n (2.D) KeO 5.8.1944, § 252, SA. – Vinteen vaiheet olivat sodan jälkeenkin melko erikoiset. Hän nimittäin onnistui pitkään välttämään heimosotilaiden kohtalona olleen luovutuksen Neuvostoliittoon. Syyskuussa 1945 poliisi pidätti hänet, mutta hän karkasi. Eri paikkakunnilla piileskeltyään hän palasi elokuussa 1954 kotiinsa Sysmään, jossa hänet pidätettiin 15.10.1954. Vinteen todettiin olevan mielisairaalahoidon tarpeessa. Valtioneuvosto päätti 25.11.1954 Vinteen luovuttamisesta, joka tapahtui 11. tammikuuta 1955. (Valtioneuvoston yleinen istunto, esittelylista ulkoasiainministeriöstä 25.11.1954 liitemuistioineen, sisäasiainministeriö, rajavartiostojen esikunnan kirjelmä n:o 232/III/32/25.1.1955, UM 110 E 6, UM:n arkisto.) Vinne on toiseksi viimeinen armeijassamme palvellut Neuvostoliittoon luovutettu, viimeinen luovutus tapahtui 7.3.1955 (Rautkallio 1992a ja b; Suomi 1992; Rislakki 1997).

Ehkä vielä Ivanov-Vinteen vaiheitakin erikoisempi oli kolmen "bulgarialaisen desantin" kohtalo. Miehet tuomittiin marraskuussa 1944 elinkautiseen rangaistukseen vakoilusta Saksan hyväksi. Sotaylioikeus vahvisti päätöksen tammikuussa 1945. Miehet alkoivat suorittaa rangaistuksiaan. Vuonna 1947 selvisi, että he olivatkin todellisuudessa neuvostoliittolaisia sotavankikarkureita, joilla ei ollut mitään tekemistä saksalaisten, bulgarialaisten tai ylipäätään vakoilun kanssa.[176]

10.2.4 Syytettyjen avustus ja puolustautuminen

Oikeudenkäymiskaaren (15:1) mukaan rikosasioissa syytetyn oli vastattava itse, mutta hän sai ottaa avukseen "valtuusmiehen". Oikeudenkäyntiasiamiehenä sai käyttää hyvämaineista ja rehellistä henkilöä, joka ei ole holhottava (OK 15:2). Lisäksi oli säädetty, että se, joka yleisesti harjoittaa asianajotointa, "olkoon velvollinen maksutta auttamaan köyhiä oikeuden edessä, milloin tuomari määrää" (OK 15:9). Säännös oli käytännössä jokseenkin merkityksetön.[177]

Sotaoikeuteen kuuluvassa jutussa syytetyllä oli oikeus ottaa puolustaja, ja hänen päällikkönsä oli pidettävä huolta siitä, ettei syytetyn palvelus sotaväessä sitä estä. Oikeuden tuli omasta aloitteestaan määrätä puolustaja, milloin katsoi asian laadun sitä vaativan. Puolustajana tuli käyttää henkilöä, joka yleisen lain mukaan saa olla toisen asiamiehenä. (STL 49 §:n 1–2 mom.) Säännökset koskivat Bruno A. Sundströmin mukaan sodanaikaista sotatuomioistuinprosessiakin. Hän pohti myös sitä, milloin oikeuden tuli omasta aloitteestaan määrätä syytetylle puolustaja. Hän katsoi vastauksen riippuvan konkreettisessa tapauksessa syytteen laadusta ja syytetyn henkilöllisistä ominaisuuksista. Asiaan vaikutti siis rikoksen suuruus ja se, pystyykö syytetty esittämään asiansa oikeudelle.[178]

Myös pikaoikeudessa syytetty sai ottaa puolustajakseen henkilön, joka yleisen lain mukaan saa kantaa ja vastata toisen puolesta oikeudessa. Ennenkuin pikaoikeuden tutkimus aloitettiin, syytetyllä oli oikeus neuvotella kahden kesken puolustajansa kanssa. (STL 73 §.) Sundström arveli nimenomaisen säännöksen puuttumisesta huolimatta, että pikaoikeuskin olisi velvollinen määräämään syytetylle puolustajan, milloin asian laatu sitä vaatii.[179] Sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetettu komitea ehdotti tätä koskevaa nimenomaista säännöstä.[180]

---

[176] Ks. tapauksesta tarkemmin J. Lindstedt 1994a.
[177] HE 1/1954 vp., 2, 5.
[178] Sundström 1925, 163–165.
[179] Sundström 1925, 165.
[180] KM 1936:8, 56–57 (111 §), 204.

Jatkosodan aikana syytetyn oikeutta valita vapaasti avustajansa rajoitettiin. Aloite näyttää lähteneen valvontaviranomaisilta. Päämajan valvontaosasto kirjoitti asiasta joulukuussa 1942 järjestelyosastolle. Valvontaosaston mukaan vakoilujutuissa oli esiintynyt tapauksia, joissa oikeudenkäynnin yhteydessä esiin tulleiden, maanpuolustuksen kannalta varsin arkaluontoisten seikkojen vuoksi olisi ollut tärkeätä, että viranomaisilla olisi ollut valta harkita syytetyn oikeudenkäyntiasiamiehekseen valitseman henkilön sopivuutta. "Mainittakoon, että muun muassa omalaatuista kuuluisuutta saavuttanut asianajaja Ernesti Hentunen, jota on pidettävä valtiollisesti epäluotettavana henkilönä, on alkanut esiintyä valtiollisissa jutuissa syytettyjen oikeudenkäyntiavustajana."[181]

Valvontaosasto toivoi järjestelyosaston toimenpiteitä lainmuutoksen aikaan saamiseksi. Järjestelyosasto lähetti asiakirjat edelleen oikeusministeriölle mahdollisia toimenpiteitä varten.[182] Hallituksen esityksessä toistettiin valvontaosaston esittämä perustelu hankkeelle (kuitenkaan ketään nimeltä mainitsematta) ja todettiin lisäksi, että tällaiseen järjestelyyn on muidenkin maiden lainsäädännössä ollut pakko sodan aikana ryhtyä. Se ei myöskään heikentäisi syytetyn asemaa, koska tuomari lakiin jo aikaisemmin otettujen säännösten nojalla tarpeen vaatiessa voi itse määrätä syytetylle puolustajan. Lakivaliokunnalla ei ollut huomauttamista.[183]

Laki asiamiehestä ja oikeudenkäyntiavustajasta eräissä rikosasioissa annettiin kesällä 1943 (23.7.1943/611). Sen 1 § kuului seuraavasti:

---

[181] Ernesti Hentunen oli asianajotoimintansa ohella mukana politiikassa lähinnä populistisiksi luonnehdittavine puolueyritelmineen. Porvarillinen EK-Valpo piti häntä yhteiskunnanvastaisena, mutta eipä hän ollut sodanjälkeisen vasemmistosuuntauksen suosiossakaan: SKP-läiset vaativat loppukesällä 1947 Hentusen puolueen lakkauttamista ja keskeyttivät maaliskuussa 1948 hänen puhetilaisuutensa. (EK-Valpo, hmp 653 Ernesti Hentunen, KA; Leppänen 1994, 293–295, 371–372.) – Hentusen tunnetuimpia avustajantehtäviä oli toimiminen niin sanotussa Rovaniemen murhapolttojutussa syytettyjen vasemmistolaisten oikeudenkäyntiavustajana vuonna 1930. Sodan aikana Hentunen ei esiintynyt suurimmissa, kuolemanrangaistuksiin johtaneissa valtiollisissa rikosjutuissa avustajana, mutta on ilmeisesti avustanut pienemmissä jutuissa. Hentunen avusti myös syksyllä 1941 rintamalla esimiehen käskystä ammutun Arndt Pekurisen leskeä tämän yrittäessä saada huolehtia miehensä hautaamisesta. (Asiakirjavihko DN:o 18/9-1942, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.)

[182] Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 17109/Valv.2/sal./5.12.1942, Päämajan järjestelyosaston hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 4356/Järj.2/sal./7.12.1942, OM, Ed 1 a, KA.

[183] HE 49/1943 vp.; lakivaliokunnan mietintö 6/1943 vp.

> "Rikosasiassa, jossa syyte koskee rikoslain 11 tai 12 luvussa tahi sotaväen rikoslain 7 tai 10 luvussa mainittua rikosta, älköön yksityisen asianosaisen asiamiehenä tai oikeudenkäyntiavustajana käytettäkö henkilöä, joka ei ole saanut siihen lupaa siltä oikeudelta, jossa syyte rikoksesta on tehtävä, taikka, milloin oikeudella ei ole istuntoa, sen puheenjohtajalta. Oikeuden tai sen puheenjohtajan hakemuksen johdosta tekemästä ratkaisusta ei saa valittaa.
>
> Mitä 1 momentissa on sanottu, älköön sovellettako asiamieheen, joka ainoastaan ilmoittaa tyytymättömyyttä päätökseen tahi antaa oikeuteen muutoksenhakemuksen tai siihen vastauskirjelmän."[184]

Toisenlainen rajoittava määräys annettiin puolustusvoimien määräyksellä. Päämaja käski heinäkuussa 1944, etteivät puolustusvoimissa hallinnollisten tai oikeudenhoitotoimistojen päällikköinä tai toimistoupseereina, oikeusupseereina, sotapoliisimuodostelmien päällikköinä taikka muissa vastaavissa tehtävissä toimineet henkilöt saaneet esiintyä syytettyjen avustajina tai edustajina sotatuomioistuimissa, "ellei tuomioistuin ole määrännyt heitä syytetyn puolustajaksi".[185] Tuomioistuimen oma-aloitteinen puolustajamääräys saattoi siis koskea tällaistakin henkilöä.

Sota-ajan olot ja myös edellä selostetut rajoitukset huomioon ottaen ei ole yllättävää, että avustajan käyttö oli hyvin vähäistä. Seuraavassa olen rajannut tarkastelun tapauksiin, joissa kuolemanrangaistus tuomittiin ensimmäisessä oikeusasteessa, ja selvittänyt avustajan käyttöä siellä. Nähdään, että vain seitsemällä prosentilla kuolemaantuomituista oli ensimmäisessä oikeusasteessa avustaja (taulukko 17). Haastatteluista tuli selvästi ilmi, että avustajien käyttö kenttäoikeuksissa oli yleensäkin harvinaista.

Nimenomaan oikeuden määräämäksi avustaja (tai puolustaja) mainitaan kahdeksan vakoilijan ja yhden suomalaisen sotapetoksesta syytetyn tapauksessa, mutta tuntuu mahdolliselta, että näidenkin lisäksi osa ainakin vakoilujuttujen avustajista oli oikeuden määräämiä.[186] Kaikkiaan oikeuden toimet avustajan määräämiseksi eivät siis vaikuta aktiivisilta.[187]

---

[184] Rikoslain 11 luku koski valtiopetosta ja 12 luku maanpetosta. Sotaväen rikoslain 7 luvun otsikko oli "Valtio-, maan- ja sotapetos, sotavoiman alttiiksijättäminen sodassa sekä pelkuruus ja luvaton yhteys vihollisen kanssa." 10 luku koski salakapinaa, kapinaa, yllyttelyä ja meteliä.

[185] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5400/Järj.2/21.7.1944, T 17856/2, SA. – Vrt. OK 15:2:n säännökseen, jonka mukaan virkamies ei saanut puhua asianosaisen puolesta, kun se oli vastoin hänen virkavelvollisuuttaan.

[186] Sotapetoksesta syytetylle suomalaisdesantti Risto Vesterlundille määrättiin avustaja OK 15:9:n nojalla, vaikka juttu käsiteltiin kenttäoikeudessa.

[187] Suojeluskuntapiirin kenttäoikeudessa tapahtunutta ryöstömurhan oikeuskäsittelyn

Taulukko 17. Avustajan käyttö kuolemanrangaistustapauksissa ensimmäisessä oikeusasteessa

Rikoslaji	Kuolemantuomioita 1. oikeusasteessa[188]	Tuomitulla avustaja, N	Tuomitulla avustaja, %
Vakoilu, NL:n kansalaisen sotapetos	392	27	7
Maanpetos, Suomen kansalaisen sotapetos	32	9	28
Kuuliaisuusrikokset	8	1	13
Pelkuruus, karkuruus	73	–	–
Sotavangin rikokset	16	1	6
Henkirikokset	28	3	11
Yhteensä	549	41	7

Muutamassa tapauksessa avustaja oli käytössä siinä vaiheessa, kun kuolemaantuomittu laati alistetussa jutussa omaa muistutuskirjelmäänsä ylemmälle oikeusasteelle eli yleensä SYO:lle. Kuusi kuolemaantuomittua karkuria ja kaksi henkirikoksesta tuomittua sai tässä vaiheessa avustajan apua. Lisäksi poliittisista rikoksista tuomittujen suomalaisten avustajat yleensä jatkoivat päämiehensä auttamista vielä tuossa vaiheessa. Myös armonanomuksia laadittaessa käytettiin jonkin verran avustajia, lähinnä suomalaisten poliittisista rikoksista tuomittuja koskevien anomusten laadinnassa.

Mainituissa 41 tapauksessa 23 kertaa avustaja oli juristi ja 18 kertaa maallikko. Maallikoista Emil Haanpää oli ammatiltaan asioitsija, ja myös kansanedustaja Martti Peltosella vaikuttaa olleen asianajokokemusta. Eniten käytetty avustaja, neljää kuolemaantuomittua avustanut luutnantti Olavi Äimä suoritti ylemmän oikeustutkinnon sodan jälkeen, joulukuussa 1946.[189]

Avustajien paneutuminen tehtäväänsä vaihteli. Vakoilijoiden avustajista suurin osa toi esiin lieventäviä asianhaaroja, mutta osa jätti asian oikeuden harkintaan ja osa ei ilmeisesti sanonut mitään. Hiljaa olleista osa lienee ol-

alkua on muisteltu näin: "– Herra puheenjohtaja, eikö minun kuuluisi saada asianajaja? Huovinen tiedusteli. – Koska pystyitte teon tekemään, pystytte vastaamaankin, sanoi luutnantti Arttur Penttilä, yksi oikeuden neljästä [sic] jäsenestä." (Palo – Palo 1978, 43.)

[188] Kysymyksessä ovat ne kuolemantuomiot, joissa 1. oikeusasteen pöytäkirja on ollut käytettävissä.

[189] Suomen lakimiehet 1949.

lut eräänlaisia syytetyn tukihenkilöitä, koska he eivät olleet juristeja.[190] Asiakirjoista ei selviä, minkälaiset avustajien toimintamahdollisuudet vakoilujutuissa olivat: oliko heillä ollut tilaisuus neuvotella päämiehensä kanssa ja tutustua tutkintapöytäkirjoihin.

Maanpetos- ja vastaavista rikoksista syytettyjen ja kuolemaan tuomittujen keskeinen avustaja oli lakitieteen kandidaatti Eino Pekkala, joka avusti tällaisista kuolemaan tuomituista kolmea. Muita avustajia, joiden nimet esiintyvät suhteellisen usein poliittisissa rikosjutuissa ovat kansanedustaja, asianajaja Mikko Erich, asioitsija Emil Haanpää ja kansanedustaja, luennoitsija Martti Peltonen – kaksi viimeksi mainittua siis maallikoita. Heistä Erich näyttää sosialidemokraattina pitäneen jonkin verran etäisyyttä suuriin maanpetosjuttuihin, sillä hän ei avustanut niissä pääsyytettyjä. Hän kyllä avusti joidenkin kuolemaantuomittujen omaisia armonanomuksen laadinnassa. Peltonen, joka myös oli sosialidemokraatti, avusti suurten maanpetosjuttujen pääsyytetyistä vain täyden tunnustuksen tehnyttä Olavi Heimania.

Sotaa edeltävän ajan poliittisia oikeudenkäyntejä tutkinut Lars Björne havaitsi, että avustajilla ja syytetyillä oli suuria vaikeuksia saada tutustua poliisitutkintapöytäkirjoihin ja saada neuvotella päämiehen kanssa ennen oikeudenkäyntiä.[191] Vaikuttaa siltä, että avustajan oikeus saada pöytäkirjat ja neuvotella päämiehensä kanssa ei sota-ajankaan poliittisissa jutuissa ollut itsestään selvä, koska sitä on joissain tapauksissa erikseen pyydetty.[192] Ilmeisesti pyyntöihin on kuitenkin suostuttu, koska avustajat eivät ole jatkossa esittäneet asiaa koskevia huomautuksia. Paavo Haapalahti on muistellut saaneen-

---

[190] Syytettyjen vakoilijoiden avustajia oli melko useita, sillä kukaan ei avustanut kovin monessa jutussa. Kolmea vakoilijaa avustivat luutnantti Olavi Äimä, vänrikki, hovioikeuden auskultantti Uljas Leino ja sotamies, varatuomari Osvald Boman. Äimä avusti lisäksi yhtä sotavangin rikoksesta ja henkirikoksista syytettyä.

[191] Björne 1977, 354–355.

[192] Martta Koskista puolustanut Eino Pekkala pyysi kolmannessa istunnossa tilaisuutta tutustua kuulustelupöytäkirjoihin. Kuukautta myöhemmin pidetyssä seuraavassa istunnossa hän esitti puolustuskirjelmän. Etelä-Uudenmaan skp:n KeO:n pöytäkirjat ja asiakirjat, SYO 1943 n:o 772, 773, SA. – Tampereen nuorisoryhmän jutussa yksi pääsyytetyistä pyysi, että hänen avustajansa saisi nähtäväkseen häntä koskevat kuulustelupöytäkirjat vastauksen laatimista varten. Emil Haanpään laatima kirjelmä jätettiin oikeudelle kahta viikkoa myöhemmin pidetyssä istunnossa. Turun HO:n pöytäkirjat ja asiakirjat, KKO n:o 135/70 V.D. 1943, KA. – Majuri von Hellensiä puolustanut varatuomari Carl-Erik Tollet yhtyi sotaylioikeuden ensimmäisessä istunnossa syyttäjän lykkäyspyyntöön "voidakseen keskustella syytetyn kanssa, johon hänellä tähän saakka ei ollut tilaisuutta". Seuraava istunto pidettiin noin kuukauden päästä, ja siinä Tollet luki puolustuskirjelmän. Sotaylioikeuden pöytäkirjat ja asiakirjat, KKO n:o 1724/625 V.D. 1942, KKO:n arkisto.

sa tavata oikeusavustajansa ennen oikeudenkäyntiä.[193] Toisaalta eräs Väinö Ketosen ja Olavi Laihon kanssa samassa jutussa syytetty on kertonut, ettei saanut tavata asianajajaansa kertaakaan ennen istuntoa.[194] Puolustautumista vaikeutti myös se, että ainakin Valpo esitti aineistoa oikeudenkäynnin ulkopuolella suoraan tuomioistuimen puheenjohtajalle.[195]

Björne on esittänyt, että avustajat Turun hovioikeuden poliittisissa oikeudenkäynneissä noudattivat puolustuksessaan niin sanottua asialinjaa. Pyrittiin joko osoittamaan, etteivät syytekirjelmässä mainitut teot olleet lainvastaisia tai ettei niitä ollut näytetty toteen. Avustajat saattoivat myös moittia ankarasti EK:ta ja poliisitutkintapöytäkirjoja. Joskus vedottiin päämiehen ymmärtämättömyyteen.[196]

Sota-aikana maanpetosjuttujen puolustuslinjat olivat hieman erilaisia. Ne painottuivat ehkä lähinnä lieventävien seikkojen esittämiseen, siihen, ettei tekoja ollut tehty maanpetoksellisessa tarkoituksessa ja sen toteamiseen, ettei tekoja ollut näytetty. Vetoaminen siihen, että syyte perustui vain kanssasyytettyjen kertomuksiin ja niitä ei voinut pitää totena, ei saanut tuomioistuimelta mitään vastakaikua.[197] Myös esiintyi niin sanottua katumuslinjaa, varsinkin Mikko Erichin edustamana. Sen sijaan Valpoa avustajat eivät yleensä arvostelleet.

Eräiden avustajaehdokkaiden on kerrottu vaatineen asiakastaan tekemään tunnustuksen, minkä vuoksi avustajasuhdetta ei syntynyt tai se ei ainakaan ollut hyvä.[198] Sen sijaan ei ole mitään viitteitä saksalaistyyppisestä käytän-

[193] Haapalahti 1992, 125–128.

[194] Muistiinpanot Vilho Vainion haastattelusta syyskuussa 1986, Jukka Rislakin arkisto. Ks. myös Rislakki 1995a, 199, jonka mukaan asiakkaan tapaaminen etukäteen ei ollut säännönmukaista.

[195] Ks. edellä luku 10.2.1.

[196] Björne 1977, 360–361.

[197] Martta Koskisen puolesta Eino Pekkala totesi, että syyte perustuu yksinomaan kanssasyytetty Olavi Heimanin kertomukseen, jonka Koskinen on perättömänä kiistänyt, eikä toisen syytetyn kertomukselle voi antaa todistusarvoa. (Eino Pekkalan kirjelmä KeO:ssa 15.4.1943, SYO 1943 n:o 772, 773, SA.) Koskisen kaltaisella kiistämislinjalla oli myös Pellervo Takatalo, jonka puolesta Pekkala jälleen totesi, että näin ankaran syytteen ollessa kysymyksessä toisten syytettyjen kertomuksille ei pidä antaa todistusarvoa. (Eino Pekkalan kirjelmä Turun hovioikeudessa 19.5.1943 ja kirjelmä KKO:lle 28.7.1943, KKO n:o 135/70 V.D. 1943, KA.) Risto Vesterlundin jutussa useita syytettyjä avustanut Mikko Erich todisteli oikeudenkäymiskaaren ja oikeuskirjallisuuden perusteella, että kanssasyytettyjen epäedulliset kertomukset on katsottava todistuksena arvottomiksi, sikäli kuin ne ovat ristiriidassa tunnustettujen tai aivan ilmeisten tosiseikkojen kanssa. (Erichin kirjelmä KeO:ssa 22.2.1944, SYO 1944 n:o 500, 501, 532–535, SA.)

[198] Lounela – Kassila 1987, 242; Rislakki 1995a, 199.

nöstä, jossa syytetyn avustaja saattoi jopa suorastaan puhua tätä vastaan. Tämä oli yhteydessä Saksassa tapahtuneeseen kehitykseen, jonka myötä asianajajalla katsottiin olevan samat velvollisuudet valtiota kohtaan kuin valtion virkamiehellä. Vasemmistolaisia puolustavien asianajajat vaaransivat siellä uransa, sillä heidät saatettiin erottaa asianajajaliitosta.[199]

Björne kuvaa myös syytettyjen itsensä omaksumia puolustuslinjoja. Hän jakaa ne kuvaavin nimityksin propagandistiseen eli hyökkäävään linjaan, asialinjaan ja katumuslinjaan.[200] Kun tarkastellaan sota-ajan poliittisia rikoksia, ei propagandistista linjaa voi lainkaan havaita ainakaan kuolemanrangaistustapauksissa. Ehkä kuitenkin voi nimetä hyökkääväksi linjaksi muutaman henkilön sitkeän kiistämisen.[201] Kirjalliseen työhön tottuneet Aimo Rikka ja Olavi Laiho puolustivat itse itseään, hyvinkin asiallisesti.[202] Katumus- ja asialinja olivat vallitsevia. Sitä, kuinka todellista katumus oli, voi tietysti joissain tapauksissa epäillä.

Neuvostoliittolaisten vakoilijoiden omaksuma yleisin puolustautumislinja oli puolestaan vetoaminen siihen, että joutui pakotettuna ja harhaanjohdettuna Suomeen, muiden lieventävien seikkojen tuominen esiin, oman toiminnan vähättely ja ilmaistu halukkuus toimia Suomen hyväksi.

Eräät kenttäoikeudessa tuomitut arvostelivat sotaylioikeudelle huonoja puolustautumismahdollisuuksiaan. Armas Hänninen valitti, että hänellä ei ollut tilaisuutta hankkia puolustajia ja todistajia, eikä istuntopäivää ilmoi-

---

[199] Müller 1991, 63–67. Ks. myös Conot 1983, 84, jonka mukaan eräs lakimies tarjoutui puolustamaan Nürnbergin oikeudenkäynnissä syytettyjä lupautuen olemaan jatkuvassa yhteydessä syyttäjään ja pitämään huolta, että hänen asiakkaansa tulee tuomituksi. Kun syyttäjistön edustaja kieltäytyi jyrkästi ja ajoi tarjokkaan pois huoneestaan, tämä oli hämmästynyt – tällaiset sopimukset olivat olleet rutiinia natsivallan aikana.

[200] Björne 1977, 367–376.

[201] Väinö Ketonen, Martta Koskinen ja Pellervo Takatalo olivat kuulusteluissaan ja oikeudenkäynnissä kiistämislinjalla. Yhtä vähäpuheinen oli myös pärmiläisdesantti Johan Soininen (Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 19.1.1943, § 1, SA). Kaikki myös kieltäytyivät allekirjoittamasta kuulustelusta tehtyä konseptipöytäkirjaa. Ketosen ja Laihon jutun pöytäkirjat kenttäoikeudesta ovat EK-Valpon hmp:ssä 202 Turku, Väinö Ketonen, KA.

[202] SYO 1942 n:o 1955–1958, 1943 n:o 30, 31 (Rikka), SYO 1943 n:o 1163–1167 (Laiho), SA. Laiholla on kylläkin ollut myös yhteys avustajaan, mutta kun tämä ei ole kirjoittanut nimeään mihinkään, jää epäselväksi, mikä on Laihon ja mikä avustajan osuutta puolustuskirjelmissä. Laihon leski Taina Laiho sai sodan jälkeen korvausta kahdellekin avustajalle Olavi Laihon asiassa maksetuista kuluista, ja heistä toinen (Mikko Erich) laati Taina Laihon armonanomuksen miehensä puolesta. Niinpä toinen heistä lienee avustanut Laihoa muuten. Hyväksytyt korvaushakemukset, VM, Ejd 2, KA. Ks. myös jäljempänä alav. 249:n ja 250:n kohdalla lausuttua.

tettu etukäteen.[203] Pauli Kervisen mukaan hänelle oli luvattu avustaja, mutta sellaista ei näkynyt koko aikana.[204] Erään pelkuruudesta tuomitun mukaan kenttäoikeudessa ei suostuttu kuulemaan hänen haluamiaan todistajia.[205] Talvisodassa tuomitun vakoilijan muistutuskirjelmän mukaan hänelle ei annettu edes puheenvuoroa kenttäoikeudessa – kenttäoikeuden pöytäkirjan mukaan hän kylläkin sai siellä puhua.[206] Käytännön vaikeudet puolustautumisessa tulevat hyvin esille myös Raoul Palmgrenin vankilapäiväkirjasta: hänen kenttäoikeusjuttunsa otettiin esille aivan yllättäen.[207]

Avustajan käytön vähäisyyttä voisi osaksi korvata se, mikäli tuomioistuin oikeudenkäynnissä selvittää myös syytetyn puolesta puhuvia asianhaaroja. Näin monet sotatuomarina tai kenttäoikeuden syyttäjänä olleet esittivätkin haastattelussa kenttäoikeuden toimineen. Tämän mainitsi sodan aikana Paavo Alkio esitellessään TK-kirjeenvaihtajalle kenttäoikeuden toimintaa ja viittasi tämän toimintatavan perusteeksi siihen, että syytetty useimmiten esiintyy oikeudessa ilman avustajaa.[208] Kenttäoikeudessa syytettyinä ol-

---

[203] SYO 1944 n:o 2318 (päätös 25.1.1945 n:o 172), SA.

[204] KKO n:o 246/106 V.D. 1940 (päätös 1.7.1940 n:o 2346), KA. – Kervisen jutun erityispiirre oli se, että Kervistä ja hänen myös syytetyksi joutunutta vaimoaan eräässä lisäkuulustelussa kuulustellut ylietsivä esiintyi Kervisen vaimon avustajana yhdessä istunnossa, tosin lausumatta mitään. Muistutuksissaan sotaylioikeudelle ja korkeimmalle oikeudelle Kervinen arvosteli tällaista avustamista.

[205] SYO 1944 n:o 1558 (päätös 13.9.1944 n:o 1518, Salonleivo), SA.

[206] KKO n:o 144/62 V.D. 1940 (päätös 6.5.1940 n:o 1730, Haurinen), KA.

[207] Palmgren lähetettiin Helsingistä vankivaunulla, mutta hän ei lähtiessään tiennyt, viedäänkö hänet Turkuun (käsittelemään poliittista juttua) vai Tampereelle (käsittelemään sotilasjuttua). Hän saapui Tampereelle; vastoin hänen arveluaan sotilasjuttu siis tuli ensin esille. Palmgren sai yöllä luvan kirjoittaa asianajajalle. "Jutun esilletulopäivästä ei tiedetty, mutta arveltiin sen menevän ensi viikkoon. Sain paperia puolustuskirjelmää varten ja ryhdyin kiireellisesti sitä laatimaan. / Yllätyksekseni kuulin silloin heti torstaiaamuna, että juttuni tuleekin Pirkka-Hämeen sk.piirin kenttäoikeudessa esille jo samana päivänä. Oikeus istuu samassa talossa, lähden sinne keskeneräinen puolustuskirjelmä taskussani. – – Kenttäoikeuden istunto. – – Kuulustelupöytäkirjani luetaan. Pyydän lykkäystä vastineen esittämistä varten. Siihen ei oikeus katso olevan aihetta: motiivini on kyllin selvästi esitetty kuulustelupöytäkirjassa; lisäksi ne eivät merkitse mitään, vaan itse teko." (Palmgren 1997 [päiväkirja v:lta 1942], 49–55.)

[208] Haast. Wilhelm Korhonen 2.11.1992; Henrik Munsterhjelm 14.9.1992; Olavi Salmenkivi 9.1.1993; Kaarlo Telaranta 19.10.1992; Alkio XIII, kirjoitus 30.7.1942 kohdalla. – Ei Alkiokaan kaikkeen suhtautunut ymmärtämyksellä: ainakin uskonnollisista syistä aseista kieltäytyneitä hän yritti käännyttää. Alkio III, 30.8.1941. Erästä kavallusjuttua Alkio kuvaa: "Luutnantti [avustaja] aikoi tehdä miehestä aivan enkelin, mutta ärjyin vähän ja kumpikin tulivat hiljaisiksi." Alkio XX, 23.7.1943. – Kun sotatuomari L. A. Multanen oli sodan jälkeen syytteessä menettelystään Urpo Viinikan pikaoikeusjutussa,

leilla haastatelluilla ei ollut moitittavaa kenttäoikeutta kohtaan.[209] Turun hovioikeudessa puolestaan poistettiin eräs poliittisen jutun syytetty käytävälle kesken puolustuskirjelmänsä lukemisen, mutta toisen jutun on kuvattu sujuneen "vähän niinkuin herrasmiesten kesken".[210]

Ulkomaisessa sotaoikeuksien toimintaa käsittelevässä kirjallisuudessa on tarkasteltu avustajan käyttöä. Saksalaisissa sotaoikeuksissa syytetty sai käyttää itse valitsemaansa tai oikeudenhoitopäällikön hankkimaa puolustajaa, kun kysymys oli rikoksesta, josta voitiin tuomita kuolemanrangaistus. Muissa tapauksissa puolustajaa voitiin käyttää, kun se oli oikeudenhoitopäällikön mielestä asianmukaista. Käytännössä sellaisissa tapauksissa ei yleensä ollut puolustajia. Mutta jopa silloin kun kuolemanrangaistus oli odotettavissa, voitiin toimia ilman puolustajaa, kun "liikuntasota" sitä vaati. Puolustajan toiminta oli Wüllnerin tutkimassa aineistossa varsin passiivista, suunnilleen vastaavaa kuin suomalaisessa kenttäoikeuskäytännössä.[211] Sotatuomari Roskothenin muistelmanluonteisessa kirjassa avustajan käyttö saa selvästi suuremman painon kuin Wüllnerin kuvauksessa, mutta tämä johtunee siitä, että Roskothen toimi lähinnä Pariisissa eikä liikekannalla olleen kenttäarmeijan parissa.[212] Yhdysvaltain armeijassa esteitä avustajan käytölle ei vaikuta olleen. Lilly ja Thomson ovat tutkineet Britannian maaperällä käytyjä 18:aa USA:n armeijan oikeudenkäyntiä, jotka johtivat teloituksiin. Rikokset olivat henkirikoksia ja seksuaalirikoksia. Kaikilla syytetyillä oli käytettävissään puolustaja. Vain yhden puolustuksen Lilly ja Thomson arvioi olleen kauttaaltaan hyvin ja perusteellisesti valmistellun. Heidän kuvauksestaan päätellen tuossa jutussa puolustautuminen oli sillä tasolla, missä sen voisi arvioida olevan rauhan ajan henkirikosoikeudenkäynnissä. Muutamassa muussakin tapauksessa puolustautuminen oli aktiivista, mutta lopuissa 15 tapauksessa kirjoittajat pitävät puolustautumista riittämättömänä.[213] Huomattakoon kuitenkin, että Yhdys-

---

hänen divisioonansa esikuntapäällikkö kuvasi Multasen jo iäkkäänä suhtautuneen rikoksen tehneisiin sotilaisiin isällisen ymmärtäväisesti. K. A. Puhakan kirjallinen lausunto 16.11.1946, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

[209] Haast. Paavo Haapalahti 6.5.1993; Paul Koskinen 12.3.1993; Aimo Rikka 1.12.1992. Koskisen haastattelusta ja hänen kirjastaan (1989, 184–185, 189–191) ilmeneviä kiinnostavia yksityiskohtia ovat kenttäoikeuden upseerijäsenen Koskiselle osoittama sympatia ja se, että sotatuomari saattoi pitää syyttäjääkin kurissa. Huomattakoon tosin, että Koskinen ei ollut jutussa pääsyytettyjä.

[210] Pennanen 1970b, 133; Turtiainen 1978 (1946), 122; Palmgren 1997, 100.

[211] Messerschmidt – Wüllner 1987, 41; Wüllner 1997, 364–368.

[212] Roskothen 1989, 26, 79, 92, 162, 191–192, 285–286, 308.

[213] Lilly – Thomson 1997, 269–276, myös Lilly 1995, 94–96, 99. – Ehkä lähimmän suomalaisen vertailukohdan tarjoavat ne kolme suomalaista kenttäoikeusjuttua, joissa henkirikoksesta syytetyllä suomalaissotilaalla oli avustaja. Lillyn kriteerein on selvää, että hän luokittelisi heidän toimintansa riittämättömäksi. Kuitenkin nämä jutut olivat suomalaisessa oikeudenkäynnissä sikäli parhaasta päästä, että niissä ylipäätään oli avustaja.

valtain armeijassa puolustaja oli jutun oikeuteen määränneen komentajan nimittämä, eikä välttämättä lakimies. West mainitsee myös tapauksesta, jossa avustaja joutui käyttämänsä närkästystä herättäneen puolustautumistavan vuoksi itse tuomituksi.[214] Ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijassa käsitellyissä teloitukseen johtaneissa tapauksissa syytetyllä oli useimmiten upseeriavustaja, mutta tämä ei ollut yleensä lainoppinut. Ilman avustajaa oli runsas kymmenesosa teloitetuista. Eräästä kuvauksesta päätellen tuomioistuin saattoi suhtautua kielteisesti avustajaan, jolloin tämä ei pystynyt todelliseen asianajoon.[215]

Suomalaisten poliittisten juttujen avustajien toimintaa arvioitaessa on ensin muistettava, että varsinkin 1930-luvun alkuvuosina tällaisista rikoksista syytettyjen puolustaminen saattoi aiheuttaa avustajalle monenlaisia ikävyyksiä.

Vuonna 1930 vaasalaisen Työn Äänen kirjapainon särkemisjutussa asianomistajan asiamies, hovioikeuden auskultantti ja kansanedustaja Asser Salo riistettiin maaherran suojeluksesta ja kyydittiin Viitasaarelle.[216] Samana vuonna eräs poliittiseen oikeudenkäyntiin puolustajaksi pyrkinyt ruotsalainen asianajaja pakotettiin takaisin Ruotsiin menevään laivaan.[217] Rovaniemen murhapolttojutussa vuonna 1930 oli syytettyinä joukko vasemmistolaisia; heitä avustanut Ernesti Hentunen joutui uhkailluksi ja pahoinpidellyksi. Syytettyjä avustamaan pyrkinyt autonkuljettaja kyyditettiin.[218] Poliittissävyisessä Toivo Antikaisen murhajutussa vuonna 1936 Antikaista avustanut lakimies sul-

---

Muidenkin suomalaisten juttujen puolustautumista tarkasteltaessa on selvää, että niissä puolustuksen toiminta oli varovaisempaa kuin Lillyn aktiiviseksi luokittelema puolustautuminen. – Henkirikoksista kuolemaan tuomituilla neuvostoliittolaisilla ei ollut avustajia lukuun ottamatta yhtä tapausta, jossa karannut sotavanki tuomittiin sekä murhasta että sotavangin rikoksesta kuolemaan ja lisäksi taposta elinkautiseen rangaistukseen. Oikeuden pöytäkirjasta päätellen avustaja ei sanonut mitään. Vrt. edellä luvussa 8.6 mainittuun tapaukseen, jossa Ruotsiin karanneita ja henkirikoksesta syytteessä olleita neuvostoliittolaisia sotavankeja avusti ruotsalainen asianajaja, jonka on kerrottu tehneen paljon työtä puolustaessaan päämiehiään (Ericson 1985, 428).

[214] Avustaja oli vaihtanut ennen oikeudenkäyntiä syytetyn päämiehensä toiseen mieheen, ja vasta kun uhri ja todistajat olivat oikeudessa "tunnistaneet" hänet ja syyttäjä jättänyt jutun päätettäväksi, avustaja ilmoitti vaihdosta. Oikeudenkäynti täytyi aloittaa alusta. West 1977, 35–36, 39–42.

[215] Babington 1993, 14, 120–121, 138, 158; Putkowski – Sykes 1996, 14–15, 20–22, 85, 134. Kirjoittajien kuvaukset esimerkiksi lainopillisesti koulutettujen avustajien osuudesta eivät ole yhtenevät.

[216] Siltala 1985, 75–78, 299. Salo vapautettiin, kun hän oli "pyhästi luvannut, että hän ei koskaan tule Etelä-Pohjanmaalle kommunistien asioissa".

[217] Helo 1965, 46; Siltala 1985, 272.

[218] Viranomaisilla ei vaikuta olleen intoa selvittää Hentuseen ja autonkuljettaja Lahteen kohdistuneita tekoja. (Rovaniemen murhapolttojuttu 1948 I–II, erit. mapit Liite n:o 3 A–O ja Muistio, Valpo II, KA; Hiitonen 1953, 516; Eränen 1974, 116–118.)

jettiin kesken oikeudenkäynnin mielisairaalaan; toimenpiteen taustaa en ole ryhtynyt selvittämään.[219]

Aivan yhtä jyrkkiä toimia avustajia kohtaan ei ole sota-ajalta tiedossa, yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Niin sanotussa kuutosten jutussa avustajana esiintynyt alemman oikeustutkinnon suorittanut Rieti Itkonen joutui joulukuussa 1941 tuntemattomien miesten pahoinpitelemäksi. "Kuutosten" oli muutenkin erittäin vaikea saada oikeusapua.[220] Mutta vaikka muita tietoja suoranaisista pahoinpitelyistä ei olekaan, oli asianajajien otettava toiminnassaan huomioon jopa oman syytteen tai turvasäilöön sulkemisen uhka. Keskeisellä poliittisista rikoksista syytettyjen avustajalla, Eino Pekkalalla, oli myös omakohtaisia kokemuksia poliittisen toimintansa aiheuttamista seurauksista: hänet oli vuonna 1930 kyyditetty eduskunnan perustuslakivaliokunnan kokouksesta.[221] Myöhemmin samana vuonna hänet tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta oikeudenkäynnissä Suomen sosialistisen työväenpuolueen johtohenkilöitä vastaan.[222] Myös Mikko Erich tuli kyyditetyksi vuonna 1932.[223]

Ernesti Hentunen koetteli avustajan sananvapauden rajoja esiintyessään Aimo Rikan jutussa eräiden muiden syytettyjen kuin Rikan avustajana. Rajat osoittautuivat ahtaiksi. Hentunen esitti sota-ajan avustajakäytännössä poikkeuksellista Valpon arvostelua, mutta joutui siitä vaikeuksiin. Valpon osastopäällikkö Urho Raekallio raportoi olleensa Rikan jutussa todistajana; siellä Hentunen oli Raekallion mukaan väittänyt, että Rikkaa oli pahoinpidelty ja että yleensäkin Valpossa pahoinpideltiin. Valpon päällikkö Arno Anthoni määräsi Hentusen välittömästi pidätettäväksi "epäiltynä maanpuolustusta vahingoittavan ja valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavan toiminnan harjoittamisesta". Hentunen joutui turvasäilöön.[224] Valpon sisäasiainministeriölle tekemässä esityksessä vihjailtiin epäilyihin vakoilusta ja yhteyksistä kommunisteihin. Lisäksi todettiin Hentusen ryhtyneen viime aikoina valtio- ja maanpetosjutuissa oikeudenkäyntiavustajaksi "jossa yhteydessä jälleen tuonut esille yhteiskuntajärjestyksen vastaiset mielipiteensä". Hentunen sentään vapautettiin vankilasta, ja turvaamistoimenpiteeksi riitti hänelle annettu määräys oleskella Hyvinkäällä. Heinäkuussa 1943 tämäkin

[219] Hiitonen 1953, 349–350.

[220] Eri asiakirjat, EK-Valpo, hmp 4124 Rieti Itkonen; Hiitonen 1953, 450–451; Helo 1965, 46–47.

[221] Siltala 1985, 116–118, 263–265.

[222] Björne 1977, 352.

[223] Siltala 1985, 337.

[224] Ks. turvasäilöstä luku 3.3.2.

rajoitus peruutettiin.[225] Jo ennen pidätystä Valpo oli laatinut päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston päällikölle muistion käytettäväksi estämään Hentusta esiintymästä puolustajana eräässä vakoilujutussa.[226]

Valpon henkilömapeista ilmenee, että avustajina esiintyneistä ainakin Hentusen, Itkosen ja Pekkalan puhelimia kuunneltiin.[227] Esimerkiksi 10.4.1942 Itkonen ja Pekkala olivat keskustelleet jostakin oikeusjutusta; kuitenkaan mistään puolustuksen taktiikasta ei puhuttu. Itkonen kertoi, ettei ottanut juttua, koska lopettelee.[228] Yksi puhelinkuunteluraportti koskee Itkosen keskustelua yhden "kuutosen" isän kanssa.[229] Myös eräät Pekkalan puhelinkuunteluraportit koskevat keskusteluja muiden avustajien sekä asiakkaiden omaisten kanssa. Tällaisissa keskusteluissa on näköjään noudatettu varovaisuutta, eikä paljastettu esimerkiksi puolustautumisten kannalta tärkeitä tietoja.[230]

Toukokuussa 1943 Eino Pekkalaa varjostettiin hänen tehdessään matkan Turkuun. Pekkalan hotellissa käymiä puhelinkeskusteluja kuunneltiin. Valpon virkailija lienee asunut Pekkalan huoneen vieressä, koska kuuli aamulla, kuinka "klo 9,00 maissa nousi Pekkala ylös vuoteeltaan ja rallatellen iloisia lauluja pukeutui." Myöhemmin asioitsija Haanpää ja Pekkala keskustelivat Pekkalan hotellihuoneessa "oikeusasioista ja jostakin edellisestä juomareissusta".[231] Pekkalan epäiltiin olevan mukana salaisissa hankkeissa, esimerkiksi huhtikuussa 1943 Pekkalan tyttäreltään Ruotsista saama kirje oli Valpon Freedy Kekäläisen mielestä epäilyttävä ja se "on aikanaan oleva todistus Pekkala-pariskuntaa vastaan".[232]

On mahdollista, että Valpo on avustajia varjostamalla ja heidän puheli-

---

[225] Urho Raekallion ilmoitus n:o 2377/3.12.1942, Anthonin pidätysmääräys 3.12.1942, Valpon kirjelmä n:o 12641/IV/12.12.1942, henkilömapin merkinnät Hentusen pidätyksistä, EK-Valpo, hmp 653 Ernesti Hentunen.

[226] Muistio Hentusen toiminnasta 23.11.1942, EK-Valpo, hmp 653 Ernesti Hentunen, KA.

[227] Puhelinkuuntelu kohdistui oppositiomielisiin tai muuten epäluotettavaksi arvioituihin henkilöihin laajemminkin, ks. esim. Linkomies 1980, 345–348; Suomi 1986, 468–469.

[228] Palmgren (1997 [päiväkirja v:lta 1942], 49) mainitsee Itkosen lopettavan ammattinsa lisääntyneen sokeuden vuoksi.

[229] Puhelinkuunteluilmoitukset 27.11.1941 ja 10.4.1942, EK-Valpo, hmp 4124 Rieti Itkonen, KA.

[230] Puhelinkuunteluilmoitukset 20.6.1942, 19.5.1943, 29.5.1943, 10.8.1943, EK-Valpo, hmp 512 b Eino Pekkala, KA.

[231] H. Kairialan ilmoitus n.o 904/11.5.1943 (matkakertomus), EK-Valpo, hmp 512 Eino Pekkala, KA.

[232] F. Kekäläisen ilmoitus n:o 818/28.4.1943, EK-Valpo, hmp 512 Eino Pekkala, KA.

miaan kuuntelemalla saanut tietoonsa esimerkiksi syyttäjälle tärkeitä tietoja, joskaan tällaisesta ei ole asiakirjoissa viitteitä. Näin voitiin ainakin periaatteessa kiertää avustajan oikeutta olla vaiti päämiehensä asioista.[233]

Lars Björnen mukaan eräs avustaja valitti vuonna 1934 Turun hovioikeudessa, että kun puolustusasianajaja tapasi päämiestään, niin poliittisissa jutuissa yhteydenpito sai tapahtua vain EK:n miehen läsnä ollessa. "Tällaisen käytännön tuhoisaa vaikutusta puolustuksen toimintamahdollisuuksiin ei tarvitse perustella", kirjoittaa Björne.[234] Käytäntö vaikuttaa olleen sama sodankin aikana: esimerkiksi Eino Pekkalan tapaamisista Martti Koivistoisen kanssa Helsingin lääninvankilassa on Valpon virkailijoiden raportit.[235] Eduskunnan oikeusasiamies piti vuonna 1929 erääseen kanteluun antamassaan päätöksessä tällaista käytäntöä oikeana.[236]

Rieti Itkonen haki joulukuussa 1941 passia lähteäkseen Ruotsiin, minkä Valpo esti ilmoittamalla lääninhallitukselle kielteisen kantansa.[237] Puhelinkeskustelussa Valpon apulaispäällikön kanssa Itkonen kertoi, että silmälääkärissä käynnin lisäksi hänen tarkoituksensa oli ollut saada kuutosten puolustuksessa tarvitsemiaan todistuksia Ruotsista.[238]

Kerttu Nuortevan jutussa hänen kanssasyytettyjensä puolustus oli tarkan valvonnan alla. Hella Wuolijoen oli hyvin vaikea saada asianajajaa.[239] Sa-

---

[233] Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 7 §.

[234] Björne 1977, 355.

[235] E. Kuosmasen ilmoitus n:o 1144/8.6.1942 ja Y. Kalmialan ilmoitus n:o 1389/15.7.1942, EK-Valpo, hmp 512 Eino Pekkala, KA. Samoin tapaamiskäytännöstä Rislakki 1995a, 199.

[236] Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1929, 20.

[237] "Henkilölle, joka tämän asetuksen mukaan on esteetön matkustamaan ulkomaille, antakoon lääninhallitus passin, jollei ole perusteltua syytä luulla, että hakija aikoo matkustaa ulkomaille tarkoituksella vaarantaa valtion ja yhteiskunnan turvallisuutta tahi muulla tavalla vahingoittaa maan etuja. Kuitenkin voi lääninhallitus, milloin sotatila on julistettu tai sotatilasta annetut säännökset ovat osittain noudatettavina, evätä passin muillakin päteviksi katsomillaan perusteilla." (Asetus Suomen kansalaisten ulkomaanpasseista 16.6.1938/239, 7 §:n 1 mom.) Toukokuussa 1942 annetun asetuksen mukaan ulkomaille aikovan Suomen kansalaisen tuli hankkia passiinsa lääninhallituksen merkintä siitä, ettei matkalle ole estettä. Asetuksen mukaan tällaista merkintää älköön tehtäkö, jollei lääninhallitus katso matkaa ehdottoman välttämättömäksi. (Asetus ulkomaanmatkojen rajoittamisesta 29.5.1942/449, 1 §:n 1 mom. ja 2 §.)

[238] Ilmoitus n:o 4352/16.12.1941. Ilmoituksen mukaan Itkonen ei tuntunut panevan pahakseen, kun hänelle sanottiin, ettei häntä päästetä Tukholmaan. EK-Valpo, hmp 4124 Rieti Itkonen, KA.

[239] Hella Wuolijoen kirje Väinö Tannerille kesällä 1943 (jäljennös), 34, EK-Valpo, hmp A 31 c Hella Wuolijoki, KA; Lounela – Kassila 1987, 242; Kalemaa 1992, 190.

massa jutussa syytetyn Eino Yliruusin henkilömapissa on jäljennös hänen asianajajalleen Eino A. Aaltiolle kirjoittamasta kirjeestä, jossa hän pohdiskelee todistajien hankkimista ja muutenkin puolustautumistaan; jäljennös on Valpon virkailijan oikeaksi todistama, joten kirje tuli Valpon tietoon. Aaltion käynti vankilassa päämiehiään tapaamassa on myös raportoitu.[240] Aaltio kirjoitti kenttäoikeuden tuomion jälkeen elinkautiseen tuomitun Hella Wuolijoen asiassa Ruotsiin. Hänen tarkoituksensa oli saada sieltä Wuolijoen puolesta puhuvia todisteita. Postintarkastuksen ja sensuurin päällikön kautta Valpon päällikkö sai harkittavakseen, voidaanko kirje lähettää. Valpo esitti, että sen lähettäminen estettäisiin.[241]

Heinäkuussa 1943 hyväksytyn lain jälkeen asiamieheksi tai avustajaksi haluavan oli siis pyydettävä etukäteen oikeuden lupa, mikäli halusi esiintyä poliittisia rikoksia koskevissa jutuissa. Lupaa ei suinkaan automaattisesti myönnetty. Kerttu Nuortevan jutussa kenttäoikeus hylkäsi syyskuussa 1943 Eino Pekkalan anomuksen esiintyä Valtteri Teerikankaan ja kahden muun syytetyn avustajana "siihen nähden, mitä asiassa on käynyt ilmi hänen ja hänen vaimonsa Mary Pekkalan suhteista syytetty Hella Vuolijokeen".[242] Sama kenttäoikeus hylkäsi lokakuussa 1943 Ernesti Hentusen pyynnön saada esiintyä avustajana eräässä pienemmässä maanpetosjutussa.[243]

Eräissä tapauksissa avustaja on toiminut taustalla panematta nimeään asiakirjoihin. Niinpä Urho Kaipaisen jutussa pitkään kuritushuonerangaistukseen tuomitun Artturi Rönnqvistin puoliso on muistellut Pekkalan kirjoittaneen hänen miehensä puolesta kirjelmän, vaikkei ollut itse oikeudessa läsnä.[244] Tampereen nuorisoryhmän jutussa on monta ulkoasultaan kovin samannäköistä kirjelmää korkeimmalle oikeudelle, joista vain Sakari Selinin puolesta tehty on Emil Haanpään allekirjoittamaa. Kaikki lienevät kuitenkin Haanpään laatimia. Liisa Lamminen on kertonut Haanpään laatineen hänen

[240] Eino Yliruusi 11.7.1943 tuomari Eino A. Aaltiolle, P. Kaislaniemen ilmoitus 13.10.1943, EK-Valpo, hmp A 3365 b Eino Yliruusi, KA.

[241] Helsingin postitarkastustoimisto, kirjejäljennös n:o 14/31.1.1944, Lauri Posti (Valtion tiedoituslaitos) tuomari Anthonille 2.2.1944, EK-Valpo, hmp A 31 c Hella Wuolijoki, KA.

[242] Helsingin skp:n III KeO 2.9.1943, § 72, SA. Kyseiset syytetyt saivat viikkoa myöhemmin (9.9.1943, § 78) kenttäoikeuden hyväksymän avustajan.

[243] Helsingin skp:n III KeO 15.10.1943, § 101, SA. Päätöstä ei perusteltu muuten kuin sillä, että kenttäoikeus "ei katso voivansa tehtyyn anomukseen suostua".

[244] Tyyne Rönnqvistin litteroitu haastattelu 4.1.1973, 13. 5, Kalevi Seilosen arkisto, Kansan A.

ja veljensä kirjelmän.[245] Sodan jälkeen he hakivat korvausta Haanpäälle maksetusta palkkiosta.[246]

Pekkalaan ja Haanpäähän ei enää liene vaikuttanut leimautumisen pelko, mutta luultavasti se on vaikuttanut useimpien muiden lakimiesten tai asioitsijoiden halukkuuteen avusta poliittisissa jutuissa. Björne on arvellut tämän pelon vaikuttaneen jo sotien välisenä aikana. Lisäksi suurimmalle osalle asianajajakunnasta äärivasemmistolaisten avustaminen lienee ollut oman poliittisen asennoitumisen vuoksi vastenmielistä, arvelee Björne.[247] Ei ole mitään syytä olettaa, että tilanne näissä suhteissa olisi ollut sota-aikana toinen.[248]

Avustajan käytöstä aiheutuvat kulut olivat varmasti yksi syy, miksei avustajia käytetty enempää.[249] Asiaa koetettiin jonkin verran helpottaa rahankeräyksin. Olavi Laihon avustamista varten kerättiin rahaa ja sodanjälkeisistä

---

[245] KKO n:o 135/70 V.D. 1943, KA; haast. Liisa Lamminen 27.11.1993. – Ks. avustajien "salaisesta" toiminnasta myös jäljempänä alaviite 249.

[246] Hylätyt korvaushakemukset, Eino ja Liisa Lamminen, VM, Ejd 4, KA.

[247] Björne 1977, 350–351.

[248] Ks. Rislakki 1995a, 199. – Jotkin reunahuomautuksen tasoiset merkinnät Valpon asiakirjoissa paljastavat Valpon asenteita ainakin joitakin avustajia kohtaan ja kuvaavat samalla leimautumisen vaaraa. Kun Ernesti Hentunen puuttui Arndt Pekurisen lesken puolesta Pekurisen hautaamiseen, on siitä kertovaan ilmoitukseen kirjoitettu marginaaliin: "Tämähän onkin oikeita Hentusen asioita." (Eino Pallarin ilmoitus n:o 8/14.1.1942. Merkintä siinä on ilmeisesti apulaispäällikkö Pankon tekemä. EK-Valpo, hmp 653 Ernesti Hentunen, KA.) Kuitenkin Hentusen puuttuminen asiaan oli sen aiheuttamista viranomaistoimista päätellen aiheellinen (ks. J. Lindstedt 1995b, 1051–1052). Erästä juutalaissyntyistä vaasalaista syytettiin Vaasan raastuvanoikeudessa levottomuutta herättävien lausumien esittämisestä; juttu lykättiin asianajajan pyynnöstä. Pääosastossa tieto on saanut marginaalimerkinnän: "Kuka kehtaa olla asianajajana; boikottiin!" Ote Vaasan osaston tilannekatsauksesta maaliskuulta 1943, EK-Valpo I, amp XV A 2, KA. Merkinnän tekijän käsialaa en ole varmuudella tunnistanut.

[249] Esim. haast. Aimo Rikka 1.12.1992. – Sodanjälkeisistä korvausanomuksista selviää, minkälaisista summista avustajan käytössä oli kysymys. Turkulaisten Aleksi Nummen (ja hänen myös tuomitun vaimonsa), Karl Tuomen ja Verner Usvan puolesta oli maksettu Emil Haanpäälle 4 357, 5 000 ja 6 250 markkaa. Kyseessä on ilmeisesti ollut armonanomusten laatiminen; miesten armonanomukset ovat tunnistettavissa saman henkilön laatimiksi, vaikka laatija ei olekaan kirjoittanut niihin nimeään. Jalmari Kaarisolaa avusti oikeudessa Eino Pekkala (2 000 mk) ja hänen sisarustensa armonanomuksen laati Mikko Erich (7 075 mk). Max von Hellensillä oli asianajaja sekä oikeudessa että armonanomusta laadittaessa, kulut 15 000 mk. (Kortisto pidätettyjen korvausilmoituksista, VM, Ejd 6, KA.) Olavi Laihon jutussa kulut olivat tuomari Ilmari Huttuselle (joka ei ole kirjoittanut asiakirjoihin nimeään eikä esiintynyt Laihon puolesta oikeudessa) 7 900 mk ja vaimon armonanomuksen laatineelle Erichille 5 000 mk. (Hyväksytyt korvaushakemukset, VM, Ejd 1, KA.) Myös Väinö Ketosen puolesta Huttunen toimi jättämättä jälkiä, kulut 5 300 mk

SKP:n selvittelyistä päätellen niitä myös käytettiin; Laiholla ei kuitenkaan ollut oikeudessa avustajaa ja hänen armonanomuksensakin on laadittu hänen omissa nimissään, joten Laihon avustaja näkyy halunneen pysytellä taustalla.[250] Avustajan palkkaamisessa on joissain tapauksissa ilmeisesti auttanut myös maanalainen SKP: Paul Koskinen on kertonut palkanneensa Haanpään avustajaksi erääseen poliittiseen rikosjuttuun maanalaista organisaatiota johtaneelta Yrjö Leinolta saamillaan rahoilla.[251]

Näkemys oikeudenkäynnin puhtaasta poliittisuudesta, äärimmillään "luokkatuomioista", on varmaankin vähentänyt joidenkin syytettyjen kiinnostusta hankkia itselleen avustajaa.[252] Lisäksi poliittisesta rikoksesta syytetyn ja avustajan näkemykset sopivasta puolustautumistaktiikasta saattoivat erota.[253]

Kun kysymys on ollut poliittisista ja muuten poikkeuksellisiin oloihin liittyvistä rikossyytteistä, ei poliittisen kentän oikealla laidalla olevilla ole ollut vaikeuksia löytää avustajia. Björnen mukaan Mäntsälän kapinasta syytettyjä puolustivat maan asianajajakunnan valiot.[254] Asekätkennästä syytetyillä oli niin sanotussa päämajan portaan jutussa tukenaan maan parhaat asianajajat; rahoitus tuli avustuksina yritysmaailmasta.[255] Pyrkimättä rinnastamaan näitä kovin erilaisia tekoja tehneitä ryhmiä, voi todeta, ettei mahdollisuus oikeudelliseen apuun ole käytännössä toteutunut tasapuolisesti. Taustalla eivät varmaankaan ole pelkästään erot taloudellisissa edellytyksissä vaan myös avustajien omat poliittiset näkemykset.

---

ja vaimon armonanomuksen laatineelle Erichille 5 000 mk. Olavi Heimania oikeudessa ja armoa anottaessa avustanut Martti Peltonen peri vain 1 000 mk, mutta myös Erich oli (jälkiä jättämättä) mukana, koska hänelle on maksettu 3 500 mk. Pellervo Takatalon kulut laajassa jutussa olivat 17 000 mk Pekkalalle. (Hylätyt korvaushakemukset, VM, Ejd 4, KA.) – Vertailun vuoksi mainittakoon, että erään Tampereen nuorisoryhmän jutussa tuomitun sähköapuasentajan kuukausitulot olivat noin 2 500 mk.

[250] Taina Laihon selostus 17.11.1944 ja Muistiinpano-ainehistoa Oiva Lehtisen jutusta 29.11.1944 sekä Pöytäkirja n:o 3 Turun S.K.P. piirikomitean valvontajaoston kokouksesta 16.1.1945, SKP, kaaderijaosto, Oiva Lehtinen, Amp I, Kansan A. Ks. myös edellistä alaviitettä.

[251] Koskinen 1989, 204–205, 210. Haastattelussaan (12.3.1993) Koskinen mainitsi tietyillä työpaikoilla pidetyistä rahankeräyksistä, joiden tuotto luovutettiin Leinolle. Leppäsen (1994, 43) mukaan rahaa maanalaisiin tarkoituksiin pystyttiin keräämään Strömbergillä, Hietalahden telakalla, Pasilan konepajalla, Arabian tehtaalla ja Elannon ruokalassa Hakaniemessä. Myös Rislakki (1995a, 199) mainitsee puolueen järjestäneen Haanpäälle tärkeissä jutuissa salaa rahakorvauksia Helsingistä.

[252] Ks. edellä luku 10.2.1.

[253] Ks. Pennanen 1970b, 133; Palmgren 1997 (1942), 99–100.

[254] Björne 1977, 351.

[255] Lukkari 1992, 270, 276–278.

10.2.5 Näyttö

Voi tuntua ongelmalliselta pyrkiä tuomioistuinten pöytäkirjojen ja asiakirjojen perusteella arvioimaan tutkimuksessa näyttökysymyksiä. Esimerkiksi Lars Björne oli omassa tutkimuksessaan melko haluton puuttumaan näyttökysymyksiin, joiden jälkikäteistä arvioimista hän piti usein mahdottomana.[256] Eräitä havaintoja Björne kuitenkin esitti.

Näyttökysymysten arvioinnissa on tietysti oltava varovainen. Mielestäni kuitenkin ilmeisimmistä näytön puutteellisuuksista voidaan tutkimuksessa lausua. Sitä paitsi on huomattava, että sotaylioikeudella, mikäli juttu sinne asti meni, ei ollut sen enempää aineistoa käytettävissään kuin asiakirjoja nyt lukevalla: jututhan ratkaistiin SYO:ssa asiakirjojen perusteella (ensi asteen juttuja lukuun ottamatta).

Björnen tavoin on syytä muistuttaa siitä, että tuomioistuinaineisto kuvastaa todellisuutta sellaisena kuin tuomioistuin sen näki. Kysymys ei välttämättä ole siitä, mitä todella on tapahtunut. Oikeuskäytäntöä tutkittaessa on kuitenkin rajoituttava niihin seikkoihin, jotka olivat tuomioistuimen tiedossa oikeudenkäyntien aikana.[257] Ainakin muutamista suomalaisia koskevissa maanpetosjutuissa on käytettävissä myös tuomioistuinaineiston ulkopuolista tietoa, joka tukee tuomioistuimen ratkaisua; tämä ei silti estä huomauttamasta siitä, että tuomioistuimen käytettävissä olleen aineiston perusteella jutun näyttö jäi heikoksi. Vastaavasti Björne on arvioinut, että vaikka hovioikeus tuomitsikin syytettyjä muodollisesti heikon todistelun pohjalta, niin se lienee varsin usein saanut todellisuutta vastaavan kuvan tuomittujen toiminnasta.[258] Jälkikäteisen tutkijan kannalta näytön arviointia tietysti vaikeuttaa se, ettei päätöksiä tuolloin juuri perusteltu.

Sodan aikana voimassa ollut oikeudenkäymiskaaren 17 luku perustui niin sanotulle legaaliselle todistusteorialle: lainsäätäjä oli säännellyt käytettävät todistuskeinot ja eri todistusperusteiden todistusarvot.[259] Selvin näyte legaalisesta todistusarvojen sääntelystä oli OK 17:29:ssä. Siinä säädettiin, että kaksi yhtäpitävää todistajaa on täysi todiste; yksi todistaja ei käynyt enemmästä kuin puolesta todisteesta. Käytäntö oli kuitenkin lain säännöksistä poikkeava. Heikki Pihlajamäen mukaan legaalisen todistusteorian noudattamisesta

---

[256] Björne 1977, 365, 376. Samaan tapaan valtiorikosoikeuksien käytäntöä tutkinut J. Kekkonen (1991b, 81–82).

[257] Björne 1977, 11. Ks. myös Kemppinen 1992, 40; Kulomaa 1995, 55, 60.

[258] Björne 1977, 385.

[259] Esim. Wrede – Sjöström – Tirkkonen 1946, 307–310.

käytännössä tingittiin, varsinkin 1800-luvun loppupuolelta lähtien.[260] Jo ennen sotia kirjoitetussa prosessioikeuden oppikirjassa todettiin käytännön kehittyneen vapaampaan todistusten tutkimiseen rikosprosessissa. Tämä perustuu siihen, ettei rikoksesta useinkaan ole olemassa muita todistuksia kuin välillisiä, eli todistusaiheita. Sellaiselle todistukselle ei lakisääteinen todistusteoria johdonmukaisesti sovellettuna antaisi missään tapauksessa täyden näytön vaikutusta. Eräin edellytyksin on hyväksytty yksinomaan todistusaiheisiin perustuva todistelu täydeksi todistukseksi rikollisesta teosta.[261]

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 36 § kuului seuraavasti:

> "Tunnustettu asia on todistetun veroinen, jos kanteenalainen, joka on tullut lailliseen ikään eikä ole mielipuoli, vapaaehtoisesti oikeuden edessä tunnustaa asian ja häntä ei ole siihen kidutettu, peljätetty tai petollisesti viekoiteltu. Mutta henkeä koskevissa rikosasioissa älköön ketään tuomittako oman tunnustuksensa nojalla, ellei ole seikkoja, jotka tunnustuksen vahvistavat."

"Henkeä koskevien rikosasioiden" tulkittiin koskevan kaikkia törkeitä rikoksia.[262]

STL:ssa ei ollut erityisiä säännöksiä todistelusta. Laissa oli säädetty, että mikäli siinä ei toisin määrätä, on noudatettava yleisen lain ja asetusten säännöksiä rikosasiain käsittelemisestä yleisessä tuomioistuimessa (STL 51 §). Sota-ajan laeissa sen sijaan annettiin määräyksiä vapaan todistusharkinnan noudattamisesta. Säädettiin, että sodanaikaisen sotatuomioistuimen "tulee, vapaasti harkittuaan kaikki oikeudenkäynnissä esiintulleet seikat, ratkaista, mitä siinä on toteennäytetty" (laki 16.3.1940/93, 11 §). Vastaava säännös annettiin jatkosodan aikana (laki 30.12.1941/916, 14 §).

Myös yleisistä rikosasiain oikeudenkäyntiä koskevista säännöksistä säädettiin poikkeuksia. Eräiden rikosasiain käsittelystä sodan aikana annetussa laissa (4.1.1940/3) säädettiin tietyistä rikosasioista, että niitä käsiteltäessä oikeuden tulee vapaasti harkittuaan kaikki esiintulleet seikat päättää, mitä asiassa on katsottava todeksi (9 §). Laki kumottiin 1.8.1940 lukien (12.7.1940/367). Vuonna 1942 (13.5.1942/395) säädettiin kaikkia rikosasioita koskeva vastaava säännös vapaasta todisteiden harkinnasta.[263] Säännös kumottiin

[260] Pihlajamäki 1997, erit. 194–196, 202–204.

[261] Wrede – Sjöström 1936, 239. Jokseenkin sama esitys myös kirjassa Wrede – Sjöström – Tirkkonen 1946, 309.

[262] Wrede – Sjöström 1936, 247; Leche – Hagelberg 1947, 80.

[263] Laki eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöönpanoa koskevista yleisen lain säännöksistä, 6 §. Poikkeuslain voimassaoloa jatkettiin laeilla 3.12.1943/951, 22.12.1944/965, 28.12.1945/1261, 30.12.1946/918 ja 23.12.1947/946.

vuoden 1948 lopulla (30.12.1948/939). Se ei ollut enää tarpeen, koska yleinen säännös vapaasta todistusharkinnasta tuli voimaan vuoden 1949 alussa.[264]

Pikaoikeudessa noudatettiin jo vuoden 1920 STL:n mukaan vapaata todistusten harkintaa. Pikaoikeuden tuli ilman laajaa menettelyä koettaa saada selville asiaan vaikuttavat seikat sekä, vapaasti harkittuaan kaikki esille tulleet asianhaarat, tuomita syytetty SRL:n mukaan (STL 72 §:n 1 mom.).

Kenttäoikeuden syyttäjän loppulausunto Aimo Rikan jutussa on varsin kiinnostava. Syyttäjä K. A. Telaranta esitti muun muassa:

> "Kun asian nyt tultua käsitellyksi ryhdytään arvostelemaan, mitä siinä on tullut näytetyksi, on huomattava, että on kysymyksessä tavallista salaisempien, 'maanalaisten' rikosten luokka, joiden tekijät lisäksi ovat tähän toimintaan samoin kuin rikosten jälkien peittämiseenkin perusteellisesti kouluutetut. Tällaisissa rikoksissa ei niin ollen voida lainkaan soveltaa tavallisesti käytettävää todistusmenettelyä. Tuomio on useimmiten langetettava paljon pienemmän todistusainehiston, joskus pelkkien indisioitten nojalla. Näin pitkälle ei kuitenkaan tässä asiassa tarvitse mennä. Nyt puheena olevat teot ovat tulleet – melkeinpä voi sanoa – harvinaisen täydellisesti todistetuiksi."[265]

Talvisodan aikaisesta karkaamisesta vihollisen puolelle ja sotapetoksesta kuolemaan tuomitun Paavo Haapalahden tuomioistuinasiakirjoissa on näyttöongelmia valaiseva muistiinpano. Kysymyksessä on ylemmässä oikeusasteessa tehty muistiinpano; juttu käsiteltiin sekä SYO:ssa että korkeimmassa oikeudessa. Tuntemattomaksi jäänyt henkilö kirjoittaa:

> "Tutkimus on kauttaaltaan huonosti toimitettu, sillä tuloksella että näyttö on jäänyt erittäin heikoksi. Indisioita kyllä on, ja tavallaan paljonkin, mutta niihin liittyviä epäselviä seikkoja ei ole yleensä koetettu saada sen verran valaistuksi, että niiden todistusvoima saavuttaisi vähänkin suuremman sitovaisuuden asteen."

Muistiinpanossa arvostellaan varsinkin sitä, että karkaaminen vihollisen puolelle on huonosti selvitetty. Haapalahti oli voinut selittää, ettei karkaamisesta ollut kysymys, vaan hän oli kumppaneineen mennyt turvaan takaa-

[264] Laki oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisesta 29.7.1948/571.

[265] SYO 1942 n:o 1955–1958, 1943 n:o 30, 31. SA. Sotaylioikeudessa yksi jäsen totesi päiväämättömässä lapussa olevansa "epätietoinen siitä, onko R. toiminnallaan 'vietellyt' (– konkreettisesti –) sotaväkeä uskottomuuteen" ja puolsi elinkautista. – Kiinnostava on myös syyttäjän loppulausunto Veikko Huttusta koskevassa vakoilujutussa: hän totesi vaativansa Huttuselle kuolemanrangaistusta, koska kaikki indisiot puhuvat Huttusta vastaan, vaikkakaan mitään suoranaista näyttöä hänen toiminnastaan vakoilijana ei voida esittää. (SYO 1944 n:o 33, päätös 23.2.1944 n:o 350, SA).

päin tulleelta vihollisen tulelta. Muistiinpanon kirjoittajan mukaan voi kyllä aavistaa, että Haapalahti kumppaneineen menetteli edeltä käsin tehdyn suunnitelman mukaisesti, mutta varmuutta siitä voi tuskin katsoa olevan. Lopuksi kirjoittaja toteaa:

> "Minun ei tosin koskaan pälkähtäisi päähänikään yleisen rikoslain alaisessa jutussa tuomita näin heikoilla näytöksillä elinkaut. kur.huon. mutta pelkään että se kys. ollen näin raskaasta sotilasrikoksesta, vieläpä sodan alkupäivinä, kuitenkin käy välttämättömäksi. Palauttamisesta tuskin olisi apua – nyt enää – eikä se ehkä voi senkään vuoksi tulla kysym. ettei koko JR 11 enää olemassakaan; ja kaikki miehet, joita olisi uudestaan kuulusteltava ovat siis vaikeasti – jos enää lainkaan – tavattavissa."[266]

Samaan tapaan kirjoitti sotaylioikeuden II osaston puheenjohtaja talvisodan aikaisesta kahden venäläisen vakoilijan jutusta, jossa SYO lievensi kuolemanrangaistukset elinkautisiksi rangaistuksiksi.

> "Kenttäoikeus oli rikokset liian kevyesti tutkinut. Tavallisissa oloissa ei tuo puutteellinen käsittely olisi lainkaan kelvannut. Oikeudenkäymiskaaressa on selvästi lausuttu, että törkeissä rikosasioissa ei ketään ole tuomittava pelkästään oman tunnustuksensa nojalla. Mutta jutun palauttamista nykyisissä olosuhteissa ei voinut ajatella."[267]

Tutkimani aineiston perusteella voi kuitenkin todeta, että talvisodan aikaisia huomautuksia tutkinnan ja näytön heikkoudesta ei voi yleistää koskemaan kaikkia sotatuomioistuinten juttuja.[268] Kahdessa kuolemanrangaistukseen johtaneessa talvisodan aikaisessa tapauksessa juttu palautettiin kenttäoikeuteen puutteellisen tutkinnan vuoksi.[269] Molemmissa oli kysymys henkirikoksista, siis vakoilu- ja maanpetosrikoksiin verrattuna perinteisistä rikoksista, mikä varmaankin vaikutti palautuspäätökseen.

Björne on todennut Turun hovioikeuden käytännöstä poliittisissa rikosjutuissa, että hovioikeus ei aina noudattanut vapaatakaan todistusteoriaa, sillä tällöinkin vaadittiin täyttä näyttöä. Päätökset perustuivat usein vain muiden

---

[266] KKO n:o 452/190 V.D. 1940, KA.

[267] Arvi Pohjanpää esittelijäneuvos K. O. Laitiselle 8.2.1940, KD 17/323 OikM. 1940, OM, Ea 98, KA.

[268] Näin arvioi myös haastattelemani sota-ajan SYO:ssa työskennellyt tuomari: ei voida yleisesti sanoa, että näyttökynnys olisi ollut sotatuomioistuinjutuissa erilainen kuin muissa jutuissa (haast. Sakari Sohlberg 14.5.1993).

[269] KKO n:o 246/106 V.D. 1940 (erit. SYO:n palautuspäätös 31.1.1940 n:o 24), KKO n:o 556/237 V.D. 1940 (erit. SYO:n palautuspäätös 18.4.1940 n:o 128), KA.

syytettyjen kertomuksiin, joskus pelkästään olettamuksiin.[270] Edellisessä, puolustautumista koskevassa jaksossa todettiin, etteivät puolustuksen huomautukset syytteen perustumisesta vain kanssasyytettyjen kertomuksiin saaneet sotatuomioistuimissakaan vastakaikua.

Toisinaan kenttäoikeusjutuissa on yllättävästi jätetty oikeudessa esittämättä todistajan lausuntoja, esimerkiksi vakoilijan pidättäjiä ei aina kuultu oikeudessa. Syynä lienevät usein olleet käytännön vaikeudet. Niinpä erässä talvisodan vakoilujutussa syyttäjä lausui, ettei pidätyksen suorittaneita henkilöitä tai muita todistajia ollut vallitsevassa sotatilassa mahdollista kuulla oikeudessa, "mutta että syytetty on kuulustelussa tunnustanut syyllisyytensä vakoiluun ja asia on kaikin puolin selvä." Syytetty tuomittiin vakoilusta; yleinen linja tällaisissa tilanteissa näyttää olleenkin, ettei juttua todistajien hankkimiseksi lykkäilty.[271]

Varsinkaan pikaoikeudessa ei laajoihin todisteluihin ryhdytty. Urpo Viinikan tuominnutta pikaoikeutta johtanut sotatuomari totesi sodan jälkeen, että Viinikan teon seurauksia arvosteltiin pikaoikeudelle esitetyn lausunnon sekä pikaoikeuden jäsenten oman tuntemuksen perusteella. Sotatuomari huomautti todistajien kuulemisesta, että etulinjan miesten saaminen oikeuteen tuotti suuria vaikeuksia, varsinkin kesällä 1944.[272] Vastaavasti eräässä hyökkäysvaiheen pikaoikeusjutussa ei kuultu todistajia, vaan yksi pikaoikeuden jäsenistä "selitti" asianomaisen komppanian toimintaa.[273]

Joissakin kuolemantuomioon johtaneissa vakoilujutuissa näyttö syytetyn vakoilutarkoituksesta jäi heikonlaiseksi. Niistä voidaan sanoa sama kuin mitä Haapalahden jutun yhteydessä esitetyn muistion kirjoittaja: voidaan kyllä aavistella syytetyillä olleen vakoilutarkoituksen, mutta täyttä varmuutta siitä ei voida saada.[274] Näyttö vakoilusta jäi huonoksi myös eräissä sellaisissa tapauksissa, joissa syytetty väitti hänellä olleen vain sabotaasitehtävän – tällä oli merkitystä silloin, kun sabotaasitekoja ei vielä ollut laissa rinnastettu va-

---

[270] Björne 1977, 385. – Kansalaissodan jälkeisissä valtiorikosoikeuksissa tuomiot langetettiin Jukka Kekkosen mukaan usein kevein perustein: näyttö oli puutteellista tai ristiriitaista. (J. Kekkonen 1991b, 81–82.)

[271] P-SRE:n eli Rajaesikunnan KeO 12.12.1939, § 1, SA.

[272] L. A. Multasen selitys sotaylioikeudelle 12.9.1946, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

[273] 7.D:n pikaoikeus 20.12.1941, T 19006, SA.

[274] Tällaisia tapauksia: SYO 1941 n:o 404 (päätös 15.10.1941 n:o 405, Lebedew), SYO 1942 n:o 1544 (päätös 4.11.1942 n:o 1277, Lebedev), SYO 1943 n:o 997 (päätös 7.7.1943 n:o 747, Luzgin), SYO 1944 n:o 1389, 1390 (päätös 14.8.1944 n:o 1305, Filimonov ym.), 2.D:n KeO 10.7.1941, § 9 (Ivanov, Bolotov), VII AKE KeO 3.3.1942, § 34

koiluun.[275] Yleistäen voi sanoa vakoilun tulleen näytetyksi sillä perusteella, että harhauttavassa vaatetuksessa tavattu vihollinen ei ollut ensi tilassa ilmoittautunut suomalaisviranomaisille. Myöskään näyttö siitä, että karanneella sotavangilla oli tarkoitus suosia vihollista, ei ollut aina kovin vakuuttava.[276] Suurinta osaa näistä tapauksista on käsitelty jo edellä tarkemmin.[277]

Nykyajan tarkastelijan huomion kiinnittävät eräät kuolemantuomiot neuvostoliittolaisten tekemistä henkirikoksista. Muutamassa tapauksessa näyttöä ei parhaalla tahdollakaan voi pitää kovin vakuuttavana. Yhdessä tapauksessa kuolemantuomio murhasta ei sinänsä raskauttanut syytettyjen rangaistusta, sillä he saivat sen lisäksi kuolemantuomion vakoilusta. Tuomio murhasta perustui miesten omaan kertomukseen siitä, kuinka he ampuivat vakoilijatoverinsa; ilmeisesti edes tämän ruumista ei ollut löydetty.[278] Sen sijaan tapauksessa, jossa ryhmä sotavankeja surmasi suomalaisen vartiomiehen ja työnjohtajan ja pakeni, oli tuomion perusteena vain henkirikos. Juttu vaikuttaa alkuvaiheessaan sekavasti ja hitaasti tutkitulta. Kahdestatoista sotavangista kaksi jäi karkuteille, viisi jäi kiinni, mutta tulivat uuden karkausyrityksen yhteydessä ammutuiksi, ja viisi joutui syytteeseen. Syyttäjän mukaan aihetodisteet olivat hyvin painavia. Syyttäjä viittasi vaikeuksiin, joita oli olemassa kunkin syytetyn syyllisyyden toteamiseksi erikseen, ja vaati kaikkien syytettyjen tuomitsemista kuolemaan. Päätekijäksi väitetystä todettiin oikeudessa, ettei hän "halunnut katsoa ketään silmiin vaan vilkuili koko ajan seiniin ja lattiaan". Tuomioistuin katsoi jääneen näyttämättä, että kaksi syytetyistä olisi syyllistynyt rikoksiin, ja tuomitsi loput kolme kuolemaan.[279] Vaikuttaa siltä, että tuomioistuin pystyi erottelemaan viidestä syytetystä kaksi viatonta, mutta on vaikea sanoa, oliko kolmen tuomitunkaan kohdalla näyttö pitävä.

Hieman samanlaisessa tapauksessa kuuden sotavangin ryhmä surmasi suomalaisen vartiomiehen ja pakeni. Yksi jäi karkuteille, neljä sai tulitaistelussa surmansa, ja vain yksi jäi elävänä syytettäväksi.[280] Syytetty kielsi, että

(Fadejev, 5172:n (III AKE) KeO 8.7.1944, § 127 (Danilstshov ym.), Kainuun skp:n KeO 20.7.1944, § 107 (Platonov), SA.

[275] KKO n:o 84/36 V.D. 1940 (päätös 8.4.1940 n:o 1198, Leso), KA; SYO 1941 n:o 311 (päätös 27.8.1941 n:o 342, Lieberg), SYO 1941 n:o 325 (päätös 17.9.1941 n:o 367, Lang), SA.

[276] VII AKE:n KeO 29.5.1942, § 132 (Belov, Zaitsev), SA.

[277] Ks. luvut 8.1 ja 8.3.

[278] 8.D:n KeO 27. ja 28.7.1941, § 37 (Klonskij, Komaroff), SA.

[279] Käkisalmen sotilashallintopiirin KeO 24.9.1942, § 365 (Serebrjakov ym.), SA.

[280] Vartiomiehen surmanneet ja paenneet sotavangit saattoivat näköjään helposti tulla ammutuiksi muutenkin kuin teloitettuina. Avoimeksi jää, onko kysymyksessä ollut kos-

hänellä olisi ollut mitään osuutta surmaamiseen. Hän kertoi lähteneensä pakoon muiden mukana, koska pelkäsi palata leirille. Syytetty jäi muista jälkeen ja jäi aikanaan kiinni. Kenttäoikeus hylkäsi syytteen osallisuudesta murhaan ja salakapinaan. Valituskirjelmässään syyttäjä katsoi lukuisten aihetodistusten viittaavan siihen, että syytetty Anatolij Shilov oli etevänä partisaanina otettu mukaan salakapinahankkeeseen ja oli, jollei käynyt käsiksi vartiomieheen, ainakin edistänyt tekoa pitämällä silmällä lähiympäristöä. Shilov tuomittiin SYO:ssa kapinasta – ei siis henkirikoksesta – kuolemaan.[281]

Suomalainen Armas Hänninen johti sotilaskarkuriryhmää, joka kesäkuussa 1944 suisti Tampereen lähistöllä kaksi junaa raiteiltaan. Häntä ei poliittisen tilanteen muututtua enää syksyllä 1944 syytetty oikeudessa näistä teoista eikä muustakaan ehkä sotapetokselliseksi katsottavasta toiminnastaan. Ryhmä oli myös surmannut kolme ihmistä, joista kaksi kostoksi ilmiannoista. Hänninen tuomittiin 27.10.1944 kolminkertaiseen kuolemanrangaistukseen kah-

---

to vartiomiehen surmasta. Ks. myös 11.D:n KeO 19.11.1942, § 166 (Timofejev, SA): pidätetyistä vakoilijoista toinen, Vinogradov, oli pidätyspäivänä "I/JR 8:n ilmoituksen mukaan tullut ammutuksi rintamalla". Toinen pidättäjistä kertoi kuulleensa, että pidätetyt olisivat ampuneet erään JR 8:n sotilaan. Timofejevin mukaan ampuja oli Vinogradov.

[281] SYO 1943 n:o 1768 (päätös 15.11.1943 n:o 1455), SA. – Armonanomuksessaan Shilov kiisti olleensa vartijan surmassa mukana ja väitti pikemmin yrittäneensä päästä eroon vartijan surmanneesta vankijoukosta. Armonanomusta ei hyväksytty. ArmoD n:o 4837/930/1943, OM, Ec 44, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 21.1.1944, OM, Ca 45, KA. Viimeisessä kirjeessään vanhemmilleen Shilov kertoi tulevansa ammutuksi murhasta, jota ei ole tehnyt, ja vakuutti syyttömyyttään. Vankiasiakirja 6886, OM, Vaho, Ha, KA. – Edelleen voi mainita vartiomiehen murhasta ja vihollisen suosimisesta sotavankina kuolemaan tuomitun ja lisäksi muihin rangaistuksiin tuomitun Mihail Zubkovin tapauksen. Siinäkin vankijoukko hyökkäsi suomalaisen vartiomiehen kimppuun, ja yksi vanki leikkasi tämän kurkun poikki. Syytetty kertoi kyllä pitäneensä kiinni vartiomiehestä, mutta vasta sen jälkeen, kun tämän kurkku oli jo leikattu. Tässäkin tapauksessa osa karkurijoukosta ammuttiin pidätettäessä, mutta ilmeisesti osa jäi kiinni elävänä. Näiden kuulusteluista ei kuitenkaan ollut kunnollista selvitystä. Zubkovin katsottiin ottaneen hengen vartiomieheltä yhdessä muiden sotavankien kanssa "viiltämällä tältä ryöstämällään puukolla hänen kaulaansa". Jokseenkin vailla näyttöä annettu kuolemantuomio vartiomiehen murhasta ei kuitenkaan käytännössä liene koventanut Zubkovin tuomiota, sillä hän sai myös sotavangin rikoksesta kuolemantuomion. Kan.RE:n KeO 7.12.1942, § 351, SA. – Hankala ratkaistava oli tapaus, jossa kaksi sotavankia surmasi keväällä 1944 sotavankitoverinsa. Sotavanki Bamburov löi uhria kirveellä, sitten sotavanki Kashirskij löi tätä puukolla. Pöytäkirjan marginaalissa on kysytty Bamburovin lyönnistä "Eikö kuollut jo tästä?" ja Kashirskij'n lyönneistä "Löikö vainajaa?". Ruumis oli kohta haudattu ilman sen kummempaa tutkimusta. Molemmat tuomittiin myös SYO:ssa kuolemaan murhasta, joskin heidät myöhemmin armahdettiin, lähinnä sodan päättymisen vuoksi (ks. luku 14.3). SYO 1944 n:o 1125, päätös 8.7.1944 n:o 1139, SA.

desta murhasta ja yllytyksestä murhaan.[282]

Näytön arviointi on ollut oikeudelle vaikeaa, sillä kaksi Hännisen ryhmän keskeistä miestä oli tullut ammutuksi, Eino Järvelin kiinni otettaessa ja Erkki Sievänen yrittäessään kiinni otettuna karata. Hänninen kertoi Järvelinin tehneen murhat hänen estelyistään huolimatta. Keskeiseksi todistuskertomukseksi tuli se, minkä Sievänen oli ennen ampumiseensa päättynyttä karkaamisyritystään ehtinyt sotapoliisiylikersantille tapahtumista kertoa. Kirjalliseen muotoon hänen kertomustaan ei ehditty saattaa, vaan sotapoliisit todistivat oikeudessa siitä, mitä Sievänen oli heille kertonut.

Hänninen kertoi saaneensa kaikki toimintaohjeensa "Heikiltä", joka oli määrännyt hänet radan katkaisuihin ja kostomurhiin. Hänninen kertoi käsittäneensä, että hän tulisi itse ammutuksi, ellei noudattaisi "Heikin" käskyä murhista. Oikeusjuttu jäi muotopuoleksi senkin takia, ettei sitä voitu "Heikin" osalta tutkia lainkaan. "Heikki" oli Hännisen mukaan lupaillut järjestää aseita, osannut kertoa tulossa olevista desanteista ja pian alkavasta Neuvostoliiton suurhyökkäyksestä rintamalla. Kyseessä on siis ollut varsin merkittävä Neuvostoliiton asiamies, jota Hänninen näyttää oman kertomuksensa mukaan pitäneen esimiehenään. "Heikki" on ilmeisesti ollut oikeudenkäynnin aikaan "maan alla" ollut suomalainen desantti Eino Laakso, sillä muita desantteja kuin Laakso ja hänen radistitoverinsa ei liene ollut Hännisen tekojen aikaan vapaana Tampereen seudulla.[283]

Vielä voi mainita näyttöongelmat Martti Koivistoisen ja Martta Koskisen jutuissa. Koivistoisen tapauksessa epäselvä näyttö koski lähinnä Pitäjän-

---

[282] SYO 1944 n:o 2318 (päätös 25.1.1945 n:o 172), SA; vrt. Rislakki 1986, 92–93, jossa virheellisiäkin tietoja.

[283] Radisti Roy Mäkelä oli syntyään amerikansuomalainen eikä ollut koskaan aikaisemmin käynyt Suomessa (Rentola 1994a, 396, 473), joten hän ei liene kierrellyt ohjaamassa Hännisen ryhmän toimintaa, eikä sellainen olisi sopinut radistin toimenkuvaankaan. Eräs Laakson avustaja kertoi kuulustelussa Laakson käyttäneen Heikki-nimeä. (Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimiston kirjelmä n:o 2155/Ta 32/sal./18.12.1943, T 10805/12, SA. Ks. Laaksosta ja Mäkelästä myös Rislakki 1986, 80–81, 93.) Laakson ja Hännisen yhteyttä pidettiin selvänä päämajan valvontaosastossa, jossa katsottiin Laakson neuvostoliittolaisine desanttikumppaneineen "järjestäneen" kaksi junansuistamista ja kolme kostomurhaa. (P.M. Turun-Porin maanpetosjutusta ja Mauno Olavi Laihon osuudesta siihen, vänr. Eero Kaukonen 13.7.1944, EK-Valpo, hmp A 2941 Olavi Laiho, KA.) Hännisen kuulustelija, päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimistossa palvellut C.-O. Planting kertoi sodan jälkeen Hännisen ryhmän olleen "tiettävästi" yhteydessä laskuvarjomiehiin ja hankkineen vakoilutietoja, "vaikkakaan tämä puoli asiassa ei koskaan tullut täysin selvitetyksi, koska välirauha tuli väliin". (C.-O. Plantingin kirjelmä Helsingin sotilaspiirin kenttäoikeudessa 19.5.1947, KKO n:o 1597/808 V.D. 1947, päätös 6.4.1948 n:o 951, KA.)

mäen ammuskellarin räjäytystä. Päätöksen mukaan Koivistoinen oli luovuttanut jutussa syyttämättä olleelle miehelle (eli Veikko Pöystille, jota ei koskaan saatu elävänä kiinni) elokuun jälkipuoliskolla 1941 noin kilon dynamiittia ja avustanut häntä pommin valmistamisessa ja siten myötävaikuttanut siihen, että mies oli Koivistoiselta saamaansa dynamiittia ja hänen osaksi valmistamaansa pommia käyttäen osaksi räjäyttänyt Pitäjänmäellä olleen ammusvaraston. Koivistoinen oli kuulustelussa kertonut tämän mukaisesti, mutta oikeudessa kiisti osallisuutensa räjäytykseen, väitti oleskelleensa elokuun jälkipuolisolla Karkkilassa ja katsoi tämän tulleen oikeudessa todistetuksi. Näyttö tästä oleskelusta jäi kuitenkin oikeudessa todistajien kertomuksen perusteella epäselväksi, ja Koivistoisen avustaja Eino Pekkalakin katsoi varovaisesti todistajien "suurin piirtein" vahvistaneen Koivistoisen ilmoitukset. Kaikkiaan Koivistoisen osuus Pitäjänmäen räjäytykseen jäi hieman avoimeksi.[284] Toinen asia on, että myöhemmin esitetyn muistitiedon mukaan Koivistoinen olisi ollut mukana, ei ainoastaan avustamassa Pöystiä pommin valmistuksessa, vaan peräti Pöystin mukana itse räjäytyksessä.[285]

Martta Koskisen oikeudenkäynnissä näyttö hänen asunnostaan löytyneiden, vakoiluun viittaavien papereiden löytymistavasta jäi jonkin verran epäselväksi. Oikeudenkäynnin viidennessä istunnossa 15.4.1943 Koskinen kielsi, että lisäkuulustelupöytäkirjassa mainitut asiakirjat olisi löydetty hänen asunnostaan. Valpon etsivä Vilho Vesterinen saapui todistamaan olleensa läsnä 5.3. pidetyssä kotitarkastuksessa, jolloin ullakolta Koskisen tavaroiden joukosta oli löytynyt 12 eri karttaa. Sitä vastoin hän ei ollut läsnä 2. maaliskuuta pidetyssä tarkastuksessa, jossa etsivä Erkki Kuosmanen oli löytänyt muun muassa "Hävitysohjesäännön". Kuosmanen ei saapunut oikeuteen todistamaan, sillä hän "oli tällä haavaa ulkomaamatkalla, josta hänen arveltiin palaavan 2 ja puolen kuukauden jälkeen". Joku, luultavasti SYO:ssa, on kirjoittanut pöytäkirjan marginaaliin tälle kohdalle: "Jää vähän auki."

Edellä (luvussa 10.2.1) todettiin, että Koskisen syytteen tueksi olisi ollut enemmänkin asiakirjoja kuin oikeudessa esitetyt. Riski, joka Valpossa otettiin näytön riittävyyden suhteen, tuntuu hieman oudolta: kaikkea Koskiselta löydettyä aineistoa ei ilmeisesti saatettu oikeuden tietoon, ja mahdollisesti tarvittava todistaja oli päästetty pitkälle ulkomaanmatkalle.[286]

---

[284] SYO 1942 n:o 1623 (päätös 8.12.1942 n:o 1438), SA.

[285] Rislakki 1986, 28.

[286] Kuosmanen oli oleskellut Virossa 22.3.1943 alkaen. Muistiinpano, joka koskee Kuosmasesta Valpon pääosaston komennuskirjaan tehtyä merkintää, EK-Valpo, hmp H 13611 Erkki Kuosmanen, KA.

10.2.6 Pikaoikeus ja tuomioistuinten toiminnan nopeus

Edellä (luku 5.3.4) selvitettiin muutoksenhakua kenttäoikeuksissa koskevaa lainsäädäntöä. Lainmuutoksilla 16.3.1940/93 ja 30.12.1941/916 kenttäoikeuksien toimintaa nopeutettiin rajoittamalla muutoksenhakua niistä. Tämän jälkeen ei kenttä- ja pikaoikeuden välillä enää ollut juuri eroa, mitä tulee rangaistuksen täytäntöönpanoon. Pikaoikeutta käytettiinkin lähinnä talvisodassa (21 pikaoikeudessa syytettyä) sekä kesällä ja syksyllä 1941 (15 pikaoikeudessa syytettyä). Sen jälkeen pikaoikeutta käytti vain 7. divisioona kesällä 1944 (4 pikaoikeudessa syytettyä).

Tarve toisaalta nopeaan menettelyyn ja toisaalta vakoilijoiden perusteelliseen kuulusteluun eivät olleet helposti yhteen sovitettavissa. Edellä mainittiin tapauksesta, jossa päämajasta otettiin yhteyttä sotatuomariin ja korostettiin sitä, että vakoilijoiden jutut on käsiteltävä pikaoikeudessa.[287] Joulukuussa 1939 ylipäällikkö korosti pikaoikeuden nopeaa asettamista ja määräsi samalla, että pikaoikeustapauksissakin valvontaosastolle oli varattava tilaisuus kuulustelun toimittamiseen, "mikäli tämä ei aiheuta sellaista viivytystä, että pikaoikeuden asettamisen tarkoitus ei sen takia toteudu".[288]

Vastaavaa kirjelmää suunniteltiin päämajassa tammikuussa 1940. Kirjeluonnosta ei kuitenkaan syystä tai toisesta lähetetty. Siinä todettiin myös, että pikaoikeuden asettamista "on monessa tapauksessa pidettävä yleistä oikeuskäsitystä vastaavana ja samalla tarkoituksenmukaisena toimenpiteenä varsinkin vakoilun ehkäisemistä silmällä pitäen".[289]

Talvisodan jälkeen selviteltiin, mistä syystä eräitä vakoilujuttuja ei saatu pikaoikeuksissa käsitellyiksi ennen rauhan tuloa. Vakoilijat oli täytynyt sotavankien vaihdon yhteydessä luovuttaa Neuvostoliittoon. Selvitysten mukaan asiaan olivat vaikuttaneet taistelut ja tutkintatoimenpiteiden kesto. Valvontaosasto katsoi lausunnossaan tärkeäksi saada vakoojilta kaikki vakoilun vastustamiseen tarpeelliset tiedot silläkin uhalla, että asian tutkiminen jonkin verran viipyisi. Asiasta laaditun muistion mukaan kukaan ei ollut syyllistynyt virheelliseen menettelyyn. Kun lakiakin oli muutettu niin, että kenttäoikeuksien tuomitsema kuolemanrangaistus voidaan panna heti täytäntöön, "ei vastedes syntyne sellaista viivytystä oikeudenkäynnissä kuin nyt".[290]

---

[287] Luku 10.2.1.

[288] Päämajan jaosto I:n kirjelmä n:o 173/39.Hall.1.sal./22.12.1939, T 13468/32, SA.

[289] Päämajan jaosto I:n kirjelmäluonnos 29.1.1940, T 20104/4, SA.

[290] Päämaja, hallinnollinen osasto. P.M. n.s. desanttijuttujen käsittelystä, päiväyksettä, T 19198/2, SA.

Kun kenttäoikeuksille myönnettiin valta päätöksen välittömään täytäntöönpanoon, ei pikaoikeuden käyttö ilmeisesti enää saanut sellaista päämajan kannatusta kuin talvisodassa. Mikkelin kaupunginjohtaja ja sotatuomari Väinö Molander kirjoitti sotatuomarikollegalleen Paavo Alkiolle lokakuussa 1941. Molanderin mukaan pikaoikeutta ei pidä asettaa, vaan on käytettävä 16.3.1940 annetun lain sitä kohtaa, joka sallii kenttäoikeuden päätöksen välittömän täytäntöönpanon. "Tämä on myöskin lain laatineen oikeusneuvos Kekomäen kanta, neuvoteltuani hänen kanssaan tänään asiasta", kirjoitti Molander.[291]

Kesän 1944 kriittisissä vaiheissa sotatuomioistuinten toiminnan nopeudesta kannettiin jälleen huolta. 4. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Pietari Autti piti kurin tehostamisen kannalta välttämättömänä, että kuolemanrangaistus voidaan panna täytäntöön välittömästi tuomion julistamisen jälkeen. Pikaoikeuden päätöksen täytäntöönpanosta määrääminen kuuluu komentajalle, kenttäoikeudessa taas itse oikeudelle. Juuri komentaja pystyy Autin kirjelmän mukaan parhaiten ratkaisemaan, milloin tilanne vaatii äärimmäisiä toimenpiteitä; oikeuden puheenjohtaja ei aina pysty tähän. Pikaoikeus taas on suuren jäsenmääränsä ja joukon edessä tapahtuvan oikeuskäsittelyn vuoksi liian kankea. Autti vaikuttaakin toivoneen, että komentaja saisi valtuudet päättää kenttäoikeuden päätöksen välittömästä täytäntöönpanosta.[292]

Autin ajatuksia vastaavan näkökannan oli omaksunut ainakin 7. divisioonan sotatuomari Lauri Multanen, joka kesällä 1944 toimi pikaoikeuden puheenjohtajana. Päämajalle antamassaan kuukausi-ilmoituksessa hän kertoi pitävänsä pelkuruus- ja karkuruustapauksissa pikaoikeusmenettelyä asianmukaisempana kuin kenttäoikeusmenettelyä, koska pikaoikeusmenettelyssä komentaja joutuu ratkaisemaan kysymyksen siitä, vaativatko tärkeät sotilaalliset syyt päätöksen välitöntä täytäntöönpanoa. Kenttäoikeusmenettelyssä taas käytännössä sotatuomari joutuu ratkaisemaan tämänkin kysymyksen. Tästä "tietenkin johtuu, että puheenjohtajan on tyydyttävän lopputuloksen saavuttamiseksi tosiasiallisesti jo ennen oikeuden istuntoa sotatoimiyhtymän komentajan kanssa tapahtuneessa neuvottelussa ratkaistava tuo kysymys siltä varalta, että kenttäoikeus tuomitsee syytetyn kuolemanrangaistukseen".[293]

---

[291] Alkio V, 18.10.1941.

[292] 4. divisioonan esikunnan hall.tston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./29.6.1944, T 10554/20, SA.

[293] Sotatoimiyhtymän 3820:n kenttäoikeuden puheenjohtaja, ilmoitus kenttäoikeuden toiminnasta heinäkuulta 1944, n:o 123/1.8.1944, T 19197/E.7, SA. – Samaan tapaan Multanen sodanjälkeisessä, Urpo Viinikan tuomitsemista koskevassa oikeudenkäynnissä: kokenut ja arvovaltainen korkea sotilashenkilö on pätevämpi ratkaisemaan kysymyksen täy-

Pikaoikeudessa syytetyn asema oli epäedullisempi kuin kenttäoikeudessa. Pikaoikeuteen kuului jäsenenä puheenjohtajan lisäksi vain upseereita, joten niissä ei ollut kenttäoikeuksien tavoin aliupseerien (tai miehistön) edustusta. Pikaoikeuden tuli "ilman laajaa menettelyä koettaa saada selville asiaan vaikuttavat asianhaarat". Siten menettelyltä ei edellytetty samanlaista perusteellisuutta kuin muilta oikeudenkäynneiltä. Pikaoikeuden päätökseen ei voinut hakea muutosta ja paikalla oleva ylin päällikkö sai päättää, pannaanko tuomio täytäntöön. Kysymyksessä oli pääsääntöisesti sama päällikkö, joka oli päättänyt pikaoikeuden asettamisestakin. Toisaalta tiettynä oikeusturvan takeena toimi se, että pikaoikeuden tuli kokoontua ja äänestää julkisesti siihen joukkoon kuuluvan osaston edessä, johon syytetty kuului.[294] Vaikka myös kenttäoikeuden päätös voitiin panna vuosien 1940 ja 1941 lainmuutosten jälkeen välittömästi täytäntöön, tämä kuitenkin edellytti, että kenttäoikeus oli tästä yksimielinen. Pikaoikeudessa syytetyn kuolemanrangaistukseen tuomitsemiseen vaadittiin, että vähintään kuusi yhdeksästä tuomarista oli siitä yksimielisiä.

---

täntöönpanosta kuin kenttäoikeus. L. A. Multanen sotaylioikeudelle 24.10.1946, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA. – Kysymys ei välttämättä ole siitä, että Multasen asema olisi ollut epäitsenäinen. 7. divisioonan hallinnollisen toimiston päällikkönä palvellut Kalevi Kemppainen (kirje 10.5.1993) on todennut, että Multanen oli henkisesti vahva sekä korkean siviilituomarivirkansa ja korkean ikänsä vuoksi niin arvovaltainen, että jos kenttäoikeus olisi määrännyt kuolemantuomion, niin Multanen olisi mieltänyt sen omana tuomionaan. Pikaoikeudessa sen sijaan Multasen tahto ei sanellut tuomiota, vaan sen antoi koko oikeus. Kemppaisen arvion mukaan Multanen suosi tästä syystä pikaoikeutta.

[294] STL 70–76 §; Koch – Christensen 1994, 2–5. – Sotaväen rikos- ja oikeudenkäyntilainsäädännön uusimista varten asetettu komitea tarkasteli pikaoikeusmenettelyn erikoispiirteitä ja katsoi, että niiden vuoksi pikaoikeuksien käyttö saattaa tulla kysymykseen vain erikoisen vaaranalaisissa olosuhteissa. Komitea ehdotti, että pikaoikeudessa tulisi olla edustettuna myös alipäällystö ja miehistö, sillä kokoonpanon tulee taata pikaoikeudelle mahdollisimman suuri puolueettomuus ja luotettavuus. Vain upseereista kokoonpantu tuomioistuin voi ulkopuolisissa synnyttää epäluottamusta sen puolueettomuuteen ja oikeudenmukaisuuteen. KM 1936:8, 56 (108 §), 202–203. – Kenraaliluutnantti Harald Öhquist (jolla oli myös juristin koulutus ajalta ennen sotilasuraa) on todennut: "Pikaoikeusmenettely vihdoin on ulkonaisesti puettu oikeudenkäynnin muotoon ja sen soveltamisen tulosta sanotaan rangaistukseksi eikä hätävarjelukseksi, mutta siitä huolimatta sillä on eräitä hätävarjelukselle tunnusomaisia tai ainakin sitä muistuttavia piirteitä, mm., että jutun yksityiskohtien selvittäminen rajoittuu siihen, mitä 'ilman laajaa menettelyä' voidaan aikaansaada. Luonnollisesti tällainen summittaisuus voi johtaa syytetyn eduksi puhuvien seikkojen huomioon ottamatta jättämiseen ja tietää siis hänen kannaltaan vähennettyä oikeusturvaa, mutta tähän on pakko alistua, koska vaatimus, että käsittely tapahtuu nopeasti, on tärkeämmän edun sanelema." (Öhquist 1948, 27.)

Mahdollisesti pikaoikeuden poikkeuksellinen muoto oli omiaan vaikuttamaan siihen suuntaan, että sen jäsenet tunsivat välttämättömäksi tuomita kuolemanrangaistuksen. Käytännössä kyllä aivan kaikissa pikaoikeusjutuissa ei kuolemanrangaistukseen päädytty: kaikkiaan 40:stä pikaoikeudessa syytetystä kuolemaan tuomittiin 36. Vuonna 1940 kaksi syytettyä tuomittiin elinkautiseen ja yhden asia siirrettiin kenttäoikeuteen. Lisäksi yhdessä tapauksessa komentaja katsoi, ettei pikaoikeuden tuomitsemaa kuolemanrangaistusta ole pantava täytäntöön ja alisti asian SYO:lle. Se vahvisti kuolemantuomion, mutta asia alistettiin vielä korkeimmalle oikeudellekin. Korkein oikeus lievensi tuomion elinkautiseksi; pian sen jälkeen mies luovutettiin Neuvostoliittoon. Vuonna 1941 yhden syytetyn asia jätettiin vastaisuuden varaan (myöhemmin mies julistettiin sotavangiksi).[295]

Laissa ei sanottu suoraan, kuinka pian pikaoikeus olisi asetettava. Ylipäällikkö painotti joulukuussa 1939 antamassaan käskyssä sen nopeaa asettamista. Eräs divisioonan komentaja katsoi talvisodan jälkeen, että kun asia oli viipynyt kolme viikkoa, ei enää ollut edellytyksiä pikaoikeuden asettamiseen.[296] Muutamassa tapauksessa pikaoikeus kyllä kutsuttiin koolle näinkin pitkän ajan kuluttua, joskaan valtaosassa asia ei ehtinyt vanhentua yli kahta viikkoa.[297]

Sotaylioikeuden sotaviskaali ajoi sodan jälkeen syytettä muun muassa sillä perusteella, että laillisia edellytyksiä Urpo Viinikan jutun pikaoikeuskäsittelylle ei ollut, kun Viinikan karkaamisesta ja pidätyksestä oli kulunut jo puolitoista kuukautta. Sotaylioikeus katsoi, että virhettä ei ollut tapahtunut: pikaoikeus oli asetettu niin pian kuin rikoksen teosta verekseltä tavattu Viinikka oli toimitettu takaisin joukko-osastoonsa ja tarpeelliset esitutkinnat oli viivytyksettä toimitettu. Rankaisemisen lykkäämisestä olisi edelleen ollut

---

[295] Pikaoikeuksien pöytäkirjat, T 19006, SA.

[296] P.M. n.s. desanttijuttujen käsittelystä, päämajan hallinnollinen osasto, päiväyksettä, T 19198/2, SA.

[297] Sota-arkistossa säilytettävien pikaoikeuksien pöytäkirjojen perusteella Koch ja Christensen ovat tehneet seuraavan laskelman:

Pikaoikeus koolle pidätyksestä/rikoksesta

– 1–2 päivää	2	(syytettyä)
– 3–7 päivää	13	
– 8–13 päivää	13	
– 14–20 päivää	5	
– 3 viikkoa tai yli	3	
– 6 viikkoa (Viinikan juttu)	1	

(Koch – Christensen 1994, 5–6.)

pelättävissä vaaraa sotakurille. Sotaviskaali valitti päätöksestä korkeimpaan oikeuteen, joka ei kuitenkaan muuttanut SYO:n päätöstä.[298]

Oikeudenkäynnissä esitettiin tietoja myös siitä, kenen aloitteesta ja mistä syystä asia oli käsitelty juuri pikaoikeudessa. Tosin lausunnot olivat hieman ristiriitaisia. Divisioonan entisen komentajan, kenraalimajuri Selim Isaksonin mukaan pikaoikeutta käytettiin, koska sotatuomari oli sitä mieltä, että pikaoikeuden kokoonpano oli kenttäoikeuden kokoonpanoa arvovaltaisempi. Sotatuomarin mukaan puolestaan komentaja oli ilmoittanut, ettei voinut suostua asian käsittelemiseen pikaoikeudessa. Käsittelyyn kenttäoikeudessa olivat varautuneet myös syyttäjä ja hänen esimiehensä, divisioonan hallinto- ja oikeudenhoitotoimiston päällikkö. Valintaan lienee keskeisesti vaikuttanut divisioonan esikuntapäällikkö, joka oli perustellut sotatuomari Multaselle, miksi asia olisi syytä käsitellä pika- eikä kenttäoikeudessa. "– – sain käsityksen, että mielipiteeni kiinnostivat häntä", muisteli esikuntapäällikkö myöhemmin. Tämän jälkeen sotatuomari, esikuntapäällikkö ja divisioonan komentaja kävivät keskustelun, jonka päätyttyä komentaja päätti, että Viinikan asia käsitellään pikaoikeudessa.[299] Multanen itsekin lienee kyllä suhtautunut pikaoikeusvaihtoehtoon positiivisesti.[300]

Esikuntapäällikkö K. A. Puhakan mielestä pikaoikeus oli sopivampi, koska siinä oli käsitelty miehistöön kuuluvien vastaavat rikokset. (Viinikka oli päällystöön kuuluva sotilasvirkamies.) Puhakan näkemyksen mukaan divisioonan sotilaat tunsivat suurempaa arvonantoa pikaoikeutta kuin kenttäoikeutta kohtaan, koska tiesivät pikaoikeuden käsittelevän yksinomaan vakavampia sotilasrikoksia ja pikaoikeuden kokoonpano oli arvovaltaisempi. Pikaoikeuden syyttäjän saaman käsityksen mukaan pikaoikeus asetettiin, koska oikeuden kokoonpano olisi pätevämpi verrattuna kenttäoikeuden kokoonpanoon. Siten "mahdollinen vastuu tulisi jakaantumaan useamman osalle". Lisäksi "mahdollisen täytäntöönpanon lykkäämiseen nähden ei tulisi olemaan mitään vaaraa".[301]

---

[298] Eri asiakirjat jutussa KKO n:o 529/266 V.D. 1947 (päätös 10.6.1947 n:o 1465), KA.

[299] S. Isakson sotaylioikeuden sotaviskaalille 29.1.1946, L. A. Multanen sotaylioikeudelle 12.9.1946, Pekka Asannin kirjallinen todistus 30.11.1945, Kalevi Kemppaisen kirjallinen todistus 17.12.1945, K. A. Puhakan kirjallinen todistus 16.11.1946, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

[300] Ks. edellä alaviite 293:n kohdalla.

[301] K. A. Puhakan kirjallinen todistus 16.11.1946, Pekka Asannin kirjallinen todistus 30.11.1945. Ks. myös heidän todistajankertomuksensa SYO:ssa 25.10.1946. KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

Korkeimmalle oikeudelle tekemässään valituksessa sotaviskaali kiinnitti huomiota syyttäjän lausuntoon ja vihjasi sen viittaavan siihen, että kenraalimajuri Isakson oli jo ennen oikeudenkäyntiä halunnut saada varmuuden siitä, että Viinikka tuomittaisiin kuolemaan. Tätä tuki sotaviskaalin mukaan myös lääketieteen kandidaatti Oleg Gorbatowin kertomus. Gorbatow oli määrätty stetoskooppi mukanaan ilmoittautumaan sotapoliisille. Epäselvästä puhelusta Gorbatow sai käsityksen, että kysymys oli kuolemantapauksesta. "Det förvånade mig att jag skulle ha stetoskop med mig för att undersöka ett lik – –". Gorbatow ajoi sotapoliisien talolle. Sen ulommassa huoneessa oli vartiomiehistöä.

> "Dörren till ett inre rum var öppen och i rummet funnos divisionens auditör, Multanen, en mängd officerare samt med.kand. Urpo Viinikka, som jag icke hade träffat tidigare. Vid mitt inträde i rummet förstod jag icke vad där försiggick. Jag anmälde mig för den högsta officeren, överste Palletvuori och meddelade att jag kommenderats att undersöka ett lik. Jag förstod icke då, att undersökningen var avsedd att gälla Viinikka, vilken som bäst stod inför rätta. Trots min fatala fråga fattade sig överste Palletvuori väl och visade med handen mot dörren och anmodade mig att gå ut och utföra mitt uppdrag. Enligt min uppfattning förstod Viinikka icke vad saken gällde. I förrummet gav en löjtnant, som var chef för krigspolisen, mig ovett för min fråga och förklarade att mitt uppdrag kunde gälla Viinikka."[302]

Sotaviskaalin oikeudenkäynnissä esittämän mukaan Multaselle olisi päämajan hallinnollisesta toimistosta huomautettu, että ei ollut syytä käyttää pikaoikeutta, kun samat prosessuaaliset edut olivat saavutettavissa kenttäoikeusmenettelysäkin. Multanen kiisti tämän väitteen.[303]

Viinikan jutussa pikaoikeuden jäseninä toimineet upseerit vaikuttavat saaneen toimia esimiestensä vaikutteista varsin vapaina. Esikuntapäällikön mukaan kenraalimajuri Isakson muutti hänen laatimaansa pikaoikeuden kokoonpanoehdotusta yhden ehdokkaan kohdalla. Isakson katsoi, että kyseinen majuri hänen kanssaan samassa teltassa asuvana olisi saanut mahdollisesti häneltä vaikutteita. Jäsenet valittiin sekä taistelujoukkojen että taaempien esikuntien upseereista, ja jäseninä oli myös nuorempia reserviupseereita.[304] Yksi jäsenistä on muistellut ilmoittautuneensa divisioonan esikunnassa ilman mitään

---

[302] Sotaylioikeuden sotaviskaalin kirjelmä n:o 28.V./18.4.1947, Oleg Gorbatowin kirjallinen lausunto 29.9.1945, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA; Keinonen 1971, 152.

[303] Sotaviskaalin P.M. (loppulausunto) 14.2.1947, Multanen SYO:ssa 14.2.1947, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

[304] K. A. Puhakan kirjallinen todistus 16.11.1946, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

tietoa mitä asia koskee; hänet olikin määrätty jäseneksi välittömästi alkavaan oikeudenkäyntiin.[305] Toinen jäsen todisti sodan jälkeen, ettei jutusta ollut ennen oikeuden istuntoa puhetta sotatuomarin kanssa, joka siis ei millään tavoin etukäteen voinut vaikuttaa kannanottoon.[306] Haastattelussa hän muisteli Isaksonin sanoneen luottavansa hänen arvostelukykyynsä, mutta ei esittäneen mitään vaatimuksia.[307]

10.3 ARMONANOMUKSET

Mahdollisuus anoa armoa koski vain niitä, joiden kuolemantuomioita ei määrätty välittömästi täytäntöön pantaviksi, vaan käsiteltiin ylemmissä oikeusasteissa.[308] Tapauksia, joissa asiaa käsitelleet ylemmät oikeusasteet päätyivät viime vaiheessa kuolemanrangaistukseen ja kuolemantuomio oli siten lopullinen, oli tarkasteltavina vuosina 1939–1946 yhteensä 155. Voisi olettaa, että kaikki tällaiset henkilöt olisivat anoneet armoa. Näin ei käytännössä kuitenkaan ollut. Tätä joukkoa koskevia armonanomuksia – joko tuomittujen itsensä tekemiä tai heidän puolestaan tehtyjä – tehtiin 88, eli anomukset koskivat 57 prosenttia tuomituista. Lisäksi yhteensä viisi armonanomusta tekivät sellaiset henkilöt, joiden kuolemantuomio olisi oikeastaan pitänyt panna välittömästi täytäntöön, mutta heidän annettiin yleisen käytännön vastaisesti kuitenkin anoa armoa.[309] Edelleen yhdessä tapauksessa kuolemaantuomittu anoi armoa jo asiansa tultua käsitellyksi SYO:ssa, vaikka se meni vielä korkeimman oikeuden käsiteltäväksikin.[310]

Suomalaiset tekivät selvästi useammin armonanomuksia kuin neuvostoliittolaiset (taulukko 18). Anomuksien yleisyyteen näyttää vaikuttaneen sekin, osasiko tuomittu neuvostoliittolainen suomea vai ei.[311]

Se, että kaikki suomalaiset anoivat armoa, ei ole yllättävää. Monessa tapauksessa näihin anomuksiin liittyi myös omaisten vastaavia anomuksia. Poikkeuksen armonanojien joukossa muodostaa kahdesta murhasta korkeim-

[305] Haast. Viljo Hyppönen 16.3.1993; Hyppönen 1994.

[306] Klaus Wariksen kirjallinen todistus 27.12.1945, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.

[307] Haast. Klaus Waris 13.1.1993.

[308] Ks. edellä luku 5.4.

[309] A.D. 1152/242/1940 (Huuskonen), 1154/242/1940 (Suni), 3411/686/1942 (Fetshenko), 3764/757/1942 (Ahonen), 3771/758/1942 (Ikko), OM, Ec 17 ja Ec 24, KA.

[310] A.D. 1211/254/1940 (Leso), OM, Ec 18, KA.

[311] Henkilöt, jotka ilmoittivat kuulusteluissa osaavansa vain jonkin verran suomea, on taulukossa luokiteltu suomea osaamattomiin. – Itse oikeudenkäynneissä tulkkaus oli nähdäkseni hoidettu asianmukaisesti.

Taulukko 18. Armonanomuksien yleisyys kuolemaantuomitun kansalaisuuden ja kielitaidon mukaan vuosina 1939–1946 (alioikeutta ylemmässä oikeusasteessa tuomitut lopulliset kuolemantuomiot)

Tuomittu	Kuolemaan tuomittuja	Armoa anoneita	Armoa anoneiden osuus (%)
Suomen kansalainen	31	31	100
NL:n kansalainen, osaa suomea	51	35	69
NL:n kansalainen, ei osaa suomea	73	22	30
Yhteensä	155	88	57

massa oikeudessa 1.8.1946 kuolemaan tuomittu Vilho Huovinen. Hän ei nimittäin itse halunnut anoa armoa, vaan armonanomuksen teki hänen puolestaan vankilan johtokunta – Huovisenkin anomus on siis laskettu edellä taulukossa esitettyjen armonanomusten joukkoon.[312]

Valtaosa kuolemaan tuomituista 31 suomalaisesta oli poliittisista rikoksista tuomittuja. "Poliittisten" joukossa ei yleensä suhtauduttu suopeasti armonanomuksiin. Poikkeuksen muodostivat juuri kuolemaan tuomitut, jotka "poliittisten" omien näkemysten mukaan saivat anoa armoa. Varsinkin sodan loppupuolella korostui ajan voittamisen tärkeys, kun tavoite oli säilyä hengissä.[313] Esimerkiksi vapausrangaistuksiin tuomitut niin sanotut kuutoset torjuivat ehdotuksen, että he anoisivat armoa.[314]

[312] Tarkkaan ottaen johtokunta viittasi asetukseen, joka koski rangaistusten täytäntöönpanoa tuomitun armahtamista koskevan asian ollessa vireillä, ja alisti presidentin päätettäväksi, onko kuolemanrangaistus pantava täytäntöön. ArmoD 3826b/1946, OM, Ec 47, KA; Salervo 1948, 164; R. Ellilä 1949, 186; Palo – Palo 1978, 190–192.

[313] Haast. Liisa Lamminen 27.11.1993. Hänen mukaansa kaikilla oli varma vakaumus siitä, miten sota päättyy, ainakin Stalingradin jälkeen; siksi muut kuin kuolemaantuomitut eivät anoneet armoa. Samaan tapaan haast. Raoul Palmgren 6.2.1993: tilanteen yleisarvio vaikutti siihen, ettei hän harkinnut armonanomusta. Yleisarvio oli se, että hän on vankilassa niin kauan kuin Hitler on vallassa; mikäli Hitler voittaa, niin hän ei selviä hengissä. Poliittisista syistä tuomitut suhtautuivat ennen sota-aikaakin kielteisesti armonanomuksiin: ks. Väre 1990, 71. – Ainakin Väinö Ketonen ja Olavi Laiho vaikuttavat armon anomista harkitessaan miettineen asiaa ajan voittamisen kannalta. Ketosen on kerrottu olleen itse haluton anomaan armoa, mutta toverit saivat hänet vakuuttumaan ajan voittamisen tärkeydestä. ("Kunniaa sankareille. Toveri Väinö Ketosen muistolle." Kommunisti 14–15/1945, 28.) Ks. Laihon armonanomukseen liittyvästä harkinnasta Aarne Korpimaan ilmoitus n:o 125/29.7.1943, EK-Valpo, hmp A 2941 Olavi Laiho, KA; Rislakki 1995a, 215.

[314] Tämä ilmenee selvästi ehkä tunnetuimman "kuutosen", K. H. Wiikin, vaimon Anna

Aineisto ei mahdollista sen selvittämistä, kuinka hyvin neuvostoliittolaiset, varsinkin suomea osaamattomat, saivat tietoonsa mahdollisuuden anoa armoa. Voi olla, että he ovat kokeneet armonanomisen turhaksi eivätkä ole sen vuoksi sitä anoneet. Eräiden vankien asiakirjoissa on nimenomainen maininta, että he eivät ano armoa. Tämä on sitäkin mielenkiintoisempaa, koska kyseiset kolme neuvostoliittolaista tuomittiin sotaylioikeudessa kuolemaan vasta 14. elokuuta 1944. Armoa anomalla he olisivat mitä todennäköisimmin säilyneet hengissä; nyt he sen sijaan päätyivät Olavi Laihon rinnalle teloitettaviksi Oulussa 2.9.1944.[315]

Suomea osaamattomat kuolemaantuomitut joko saivat vankilassa apua ja lähettivät suomenkielisen armonanomuksen, taikka sitten äidinkielellään laaditun. Vieraalla kielellä laaditut hakemukset on ilmeisesti käännetty viran puolesta. Eräässä tapauksessa korkeimmalle oikeudelle tarjottiin ensin lausuntoa varten venäjänkielistä anomusta, mutta oikeus päätti, ettei se voi antaa lausuntoa vieraskielisestä anomuksesta. Tässä ja eräässä toisessakin tapauksessa kääntämisestä näyttää huolehtineen oikeusministeriö, joten ilmeisesti tämä oli yleinen käytäntö. Hankaluutta tuotti, että valtioneuvoston käännöstoimistossa ei ollut venäjän kielen kääntäjiä.[316]

Kaikkiaan käsiteltiin siis 94 kuolemaantuomitun armonanomukset. Kaikista pyydettiin lausunto korkeimmalta oikeudelta, vaikkei se ollut enää lainmuutoksen (392/1943) jälkeen välttämätöntä. Lainmuutoksen jälkeen lausuntoa pyydettiin yleensä vain suhteellisen harvoissa tapauksissa.[317]

Suurin osa (79/88) presidentin lopullisesti ratkaisemista armonanomuksista ratkaistiin KKO:n lausunnon mukaisesti (asetelma 5).[318]

Wiikin puhelinkeskusteluista, joita Valpo seurasi. Puhelinkuunteluraportti 25.11.1942: "– – men benådning kommer jag absolut inte begära och det gör inte Kaj [K. H. Wiik] heller. Benådning av de där – aldrig. Hellre lyder jag än jag begär någonting av de där. Så mycket självkänsla har jag, jag kröker mig inte för orättvisa, jag kröker mig inte för hänsynslösheten, jag lyder hellre." Puhelinkuunteluraportti 23.11.1943: rouva Wiik ja toisen "kuutosen" vaimo, rouva Räisänen, olivat yksimielisiä siitä, että armoa ei tulla anomaan. Puhelinkuunteluraportti 14.12.1943: rouva Wiik oli suutuksissaan siitä, että Sylvi-Kyllikki Kilpi ryhtyy hommaamaan armonanomusta "jollekin meikäläiselle". EK-Valpo, hmp 3917 b K. H. Wiik, KA; Kalemaa 1992, 190. – Poikkeuksena poliittisista rikoksista tuomittujen joukossa oli kirjailija Elvi Sinervon armonanomus; hänkään ei itse anonut armoa, vaan sen teki hänen sisarensa, kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi. ArmoD 3979/750/1943, OM, Ec 42, KA; Kalemaa 1989, 144, 1992, 191.

[315] Vankiasiakirjat n:o 4898–4900, OM, Vaho, Ha, KA.

[316] A.D. 123/25/1942, OM, Ec 23, KA. Toinen tapaus: Oikeusministeriön kirjelmä n:o 2235/16.7.1942, OM, Da 29, KA.

[317] Salervo 1948, 160.

[318] Armahduksia vastoin KKO:n kantaa oli neljä tapausta 88:sta, eli 4,5 prosenttia.

Asetelma 5. Kuolemaantuomittuja koskevat korkeimman oikeuden lausunnot ja armonanomuksiin annetut päätökset vuosina 1939–1946

KKO puoltaa, armahdettu	12
KKO puoltaa, ei armahdettu	5
KKO ei puolla, armahdettu	4
KKO ei puolla, ei armahdettu	67
Muut tapaukset[319]	6
Yhteensä	94

Kun korkeimman oikeuden lausunnon pakollisuus poistettiin, todettiin hallituksen esityksessä, että "armoa myönnettäessä on kiinnitettävä erikoista huomiota muihinkin kuin puhtaasti oikeudellisiin näkökohtiin, ja anomuksiin sen vuoksi useinkin myönnytään, vaikka korkeimman oikeuden lausunto olisikin kielteinen."[320] Ilmeisesti tarkoitettiin sotilaallisten näkökohtien huomioon ottamista. Kuolemaantuomittuja koskevissa asiakirjoissa onkin puolustusministerin lausuntoja armonanomuksista. Niistä vain yhdessä puolustusministeri ei asettunut kielteiselle kannalle.[321]

Yhdessä tapauksessa tasavallan presidentin ratkaisu jäi avoimeksi poikkeuksellisen pitkäksi aikaa; ilmeisesti hän halusi seurata sodan kulkua ennen asian ratkaisua. Loppujen lopuksi asiaa ei ratkaistu ollenkaan. Vaikka tuomittua, majuri Maximilian (Max) von Hellensiä ei siis virallisesti armah-

---

Tasavallan presidentin armahdusoikeutta koskevassa arviomuistiossa (1990, 44) on vastaavia tietoja vuosilta 1963–1972 ja 1980–1989. Ensin mainittuna ajanjaksona presidentti teki 9 prosenttia myönteisistä armahduspäätöksistä vastoin KKO:n kantaa, jälkimmäisenä 16 prosenttia. Näiden lukujen vertailukelpoisuus sota-ajan vakavimpia rikoksia koskevien lukujen kanssa ei tosin ole hyvä. – Kansanedustaja Elli Stenberg (SKDL) väitti sodan jälkeen eduskunnassa, että korkein oikeus olisi puoltanut "useimpien" sodan aikana teloitettujen armahtamista, mutta oikeusministeri olisi suositellut aina anomuksen hylkäämistä ja presidentti sen mukaisesti "vahvistanut" tuomiot. (Vp. 1946, ptk 6.3.1946, 240.)

[319] Kolme tapausta, joissa presidentin toimenpiteisiin ei ollut aihetta: A.D. 1152/242/1940 (Huuskonen), A.D. 1154/242/1940 (Suni): heidät oli jo vapautettu ja luovutettu Neuvostoliittoon. A.D. 4095/826/1941 (Lebedev): hänet oli jo teloitettu. Korkein oikeus ei puoltanut näissä tapauksissa armahdusta. Yksi tapaus, jossa KKO:n toimenpiteisiin ei ollut aihetta, A.D. 1211/254/1940 (Leso): KKO muutti hänen tuomionsa elinkautiseksi, koska juttu oli siellä vielä vireillä. Kaksi tapausta, joissa presidentti ei ollut tehnyt lopullista päätöstä sodan loppuessa: SalD 16/75/1943 ja 18/76/1943 (von Hellens), ArmoD 4300/720/1944 (Tukija). Tukijan armahdusta KKO puolsi, von Hellensin ei. KA.

[320] HE 28/1943 vp.

[321] Kysymyksessä oli Helena Tukijan armonanomus, jota on käsitelty luvussa 9.2.5.

dettukaan, hän säilyi kuitenkin elossa, koska armahdus oli maaliskuusta 1943 jatkosodan loppuun vireillä. Majuri von Hellensin oman armonanomuksen presidentti kyllä hylkäsi helmikuussa 1943. Sen jälkeen armoa anoi hänen puolisonsa. Tämän jutun asiakirjavihon kanteen on kirjattu asian ratkaisuksi, että von Hellens vapautettiin 23.9.1944 annetun asetuksen nojalla rangaistuksesta.[322] Asiakirjoissa ei ole mitään viitteitä siihen, että armonanomusta olisi käsitelty. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua kesällä 1944 majuri von Hellens anoi pääsyä rivimiehenä etulinjoille, tuloksetta. Arvokseen hän merkitsi "kuolemaan tuomittu vanki, ent. majuri".[323]

Kuten edellä luvussa 5.4 todettiin, armonanomuksen tekomahdollisuus ja merkitys eivät olleet jatkosodan alkuaikoina täysin selviä. Käytännössä tapahtuikin, että armonanomuksien käsittely ei estänyt teloitusta. Tätä on pidettävä lainvastaisena.[324] Aleksander Lebedev tuomittiin SYO:ssa kuolemaan, ja hän haki armoa 10.10.1941 presidentille saapuneella anomuksella. Hel-

[322] SalD 16/75/1943 ja SalD 18/76/1943, OM, Ed 1 a, oikeusministeriön salainen pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 26.2.1943, OM, Df 1, KA.

[323] ArmoD n:o 3652/597/1944, OM, Ec 51, KA. – Virkkusen (1985, 182) mukaan "Yhdysvaltain lähettilään pyynnöstä presidentti Ryti esti tuomion täytäntöönpanon". Tiedon lähde ei ilmene Virkkusen kirjasta. Samantyyppistä muistitietoa on myös majuri von Hellensin toisella aviopuolisolla (suullinen tieto häneltä 18.1.1994). Sinänsä Yhdysvaltain osuus presidentin päätöksen viivyttämisessä ei ole mahdoton, sillä von Hellens tuomittiin tietojen antamisesta Yhdysvaltain sotilasasiamiehelle. Majuri von Hellensin toisen aviopuolison mukaan tuomitulle ei koskaan tultu sanomaan, ettei tuomiota panna täytäntöön, vaan hän joutui elämään epävarmuudessa. – Toinenkin armoasia, joka ei kylläkään koskenut kuolemaantuomittuja, näyttää jääneen sodan aikana pitkäksi aikaa avoimeksi. Talvisodassa eräät Suomussalmen alueet jäivät evakuoimattomina neuvostoliittolaisten miehittämäksi. Hyökkääjän kanssa yhteistyöhön ryhtyneitä suomalaisia rangaistiin sodan jälkeen. (Ks. tarkemmin edellä luku 8.6, alav. 174.) Ryhmä suomussalmelaisia anoi toukokuussa 1943 armahtamistaan ehdonalaisen vapauteen. Asia näyttää jääneen avoimeksi ja ratkenneen vasta, kun hakijat 23.9.1944 annetun asetuksen nojalla vapautettiin rangaistuksesta. (ArmoD n:o 1248/241/1943, OM, Ec 37, KA.) Asian piti tulla esille jo kesäkuussa 1943, ja oikeusministeri oli aikonut puoltaa anomuksia. Puolustusministeri halusi kuitenkin asian siirtämistä päämajan lausunnon kuulemiseksi. Päämaja ja puolustusministeri suhtautuivat kielteisesti hakemukseen. (Puolustusministeriön kirjelmät n:o 3535/17/22.6.1943 ja K. 3535/8.7.1943, T 19548/62, SA.) Armoasiakirjoista ilmenee, että sen sijaan valtiollisen poliisin lausunto oli myönteinen, ja hakijoilla oli tukenaan vakuuttava kokoelma Suomussalmen paikallisten johtohenkilöiden puoltavia lausuntoja.

[324] "– – Kuolemantuomiota älköön kuitenkaan täytäntöön pantako, ennenkuin tasavallan presidentti on ratkaissut onko tuomittu sanotusta rangaistuksesta armahdettava." (Asetus rangaistuksen täytäntöönpanosta tuomitun armahtamista koskevan asian ollessa vireillä, 4.3.1921/61.)

singin lääninvankilan nimiluettelon otteen mukana Lebedev kuitenkin jo 5.11. luovutettiin Helsingin suojeluskuntapiirin määräämälle komennuskunnalle tuomion täytäntöönpanoa varten. Ennen kuin presidentti ehti anomusta ratkaista, Lebedevin tuomio pantiin täytäntöön, minkä vuoksi oikeusministeri määräsi 25.11.1941 asiakirjat pantaviksi "ad acta".[325] Herman Jeskasen armonanomukseen tasavallan presidentti antoi 16.1.1942 kielteisen päätöksen. Kuitenkin hänet oli Helsingin keskusvankilan nimilehden mukaan jo 22.11.1941 siirretty Helsingin lääninvankilaan sotilasviranomaisille luovutettavaksi täytäntöönpanoa varten. Lääninvankilan nimikirjan mukaan Jeskanen hirttäytyi siellä 24.11.1941.[326] Asiakirjojen perusteella ei varmuudella selviä, oliko Jeskanen todella tarkoitus teloittaa vireillä olevasta armonanomuksesta huolimatta, mutta siltä kuitenkin vaikuttaa – jo itsemurha on viite siitä.[327]

Jos armonanomus koski sotilashenkilöitä, niistä pyydettiin puolustusministerin lausunto. Tätä perusteltiin sillä, että armahtamisella voi olla vaikutusta armeijassa ylläpidettävään sotilaalliseen henkeen. Kuten kuolemaantuomittuja koskeva aineisto osoittaa, puolustusministerin lausuntoa pyydettiin kyllä sellaisissakin tapauksissa, joissa ei ollut kysymys suomalaisesta sotilaasta, vaan esimerkiksi vakoilusta tai maanpetoksesta tuomitusta. Puolustusministeri lähetti 30.12.1941 oikeusministerille kirjelmän, jossa teki selkoa periaatteista, joita puolustusministeriössä noudatetaan sotilaiden tekemien armonanomusten käsittelyssä. Kirjelmän mukaan olisi erityisen tärkeätä, että armonanomuksia kummassakin ministeriössä ratkaisuun valmistel-

---

[325] A.D. 4095/826/1941, OM, Ec 22, KA. – Helsingin lääninvankilasta saadun tiedon (apulaisjohtaja Matti Salo 15.1.1996) mukaan Lebedevin nimilehdestä ei löydy lisävalaistusta tapahtumiin.

[326] Oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 16.1.1942, OM, Ca 43, vankiasiakirja 3398, OM, Vaho, Ha, KA. Tieto Jeskasen Helsingin lääninvankilassa laaditusta nimilehdestä: apulaisjohtaja Matti Salo 15.1.1996.

[327] Samantapaista innokkuutta vaikuttaa olleen myös Heikki Lampisen teloittamiseen, ilmeisesti jo ennen asian käsittelyä sotaylioikeudessa. Valpon Joensuun alaosaston päällikkö arveli Lampisen tulleen heti SYO:n päätöksen jälkeen ammutuksi, "sillä siihen ollaan yleensä liiankin hanakoita. M.m. olivat Lampisen J:suun pol.vankilassa ollessa ja asiansa tultua vedotuksi, väkisin viedä hänet ammuttavaksi täkäl. sk-piirin toimesta, mutta sattui säästymään sillä kertaa." Uuno A. Uimonen tuomari Aarne Rinteelle 19.9.1941. Innokkuus saattaa liittyä pikaisen sodan lopun odotukseen, sillä Valpossakin arveltiin, että Lampinen säilyttänee henkensä, "kun asia tulee viipymään kierrellessään yli sotaajan, vaikkei armahdusta tulisikaan". Ote Joensuun osaston tilannekatsauksesta n:o 9/syyskuu 1941, EK-Valpo, hmp 3870 Heikki Lampinen, KA. – Lampinen sai hakea armoa ja tuli anomuksen tultua hylätyksi laillisessa järjestyksessä teloitetuksi.

taessa tultaisiin mahdollisimman yhtenäiseen lopputulokseen. Eversti Lasse Leanderin laatimassa muistiossa lähdetään selkeästi liikkeelle armeijan edusta saada rintamakelpoisia miehiä palvelukseen sekä pitää taisteluhenkeä yllä. Muistion lopuksi todetaan olevan tarpeetonta pyytää puolustusministerin lausuntoa sellaisissa tapauksissa, joihin oikeusministeriökään ei katso olevan aihetta suostua.[328]

Vuonna 1943 kiinnitettiin huomiota siihen, että armonanomuksella viivytettiin teloitusten täytäntöönpanoa. Aloitteen tekijänä oli valvontaosaston Turun alatoimiston päällikkö, vänrikki Tauno Ellilä. Hän oli jo aikaisemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että valtiollisista rikoksista kuolemaantuomittujen rangaistusten täytäntöönpanoa olisi aihetta esittää nopeutettavaksi. Nyt hän oli keskustellut paikallisen kenttäoikeuden puheenjohtajan kanssa. Tämä oli kertonut "kommunistijutuissa täälläpäin useimmiten käytettynä avustajana esiintyneen asioitsija Eemeli Haanpään eräässäkin jutussa (Usva) vitkuttelevan armahduskirjelmän laatimista". Kuolemanrangaistukseen tuomittujen kirjeenvaihdosta oli ilmennyt heidän odottelevan sodassa sellaista käännettä, että he saisivat esimerkiksi rauhanteon johdosta ylimääräisen armahduksen. Ellilä esittikin valvontaosaston päällikölle aloitetta siitä, että määrättäisiin "lyhempi määräaika, missä armahdusanomus olisi sisään jätettävä", ja vakoilusta ja sabotaasista kuolemaan tuomittujen armonanomukset käsiteltäisiin muita kiireellisemmässä järjestyksessä. Päämaja teki aikanaan vastaavan esityksen oikeusministeriölle todeten lisäksi, että armonanomuksen ratkaisu on toisinaan viipynyt jopa yli kolme kuukautta anomuksen teosta.[329]

---

[328] Vaikka muistio ei käytännössä juuri koskenut kuolemanrangaistuksia, se on kiinnostava, koska siinä tuodaan selvästi esiin sotilaallisten etujen ensisijaisuus. "On aivan luonnollista, että puoltava lausunto tulee kysymykseen sellaisissa tapauksissa, jolloin on kysymys sotilaista, jotka niin henkisesti, ruumiillisesti kuin sielullisestikin ovat täysin rintamakelpoisia ja jotka armonanomuksissaan vartavasten ilmituovat halunsa ase kädessä puolustaa isänmaataan. Sellaisia armonanomuksia, joita ovat lähettäneet sotilaat, jotka ovat liian vanhoja palvelukseen käytettäväksi, vajaakykyisiä tai jotka ilmeisesti osoittavat sotilaallista kykenemättömyyttä, sotilaallisen kurin noudattamatta jättämistä tai uppiniskaisuutta esimiestä vastaan, ei armeijan kannalta ole intressiä puoltaa. Armeijan hengen ylläpitämisen kannalta ei ole aihetta puoltaa sellaisia sotilaita, jotka ovat tehneet itsensä syypääksi karkaamiseen, pelkuruuteen tai maanpuolustusvastaiseen toimintaan." Puolustusministeriön kirjelmä n:o K. 195/adj./30.12.1941, T 20104/7, SA.

[329] Päämajan valvontaosaston Turun alatoimiston kirjelmä n:o 1120/Tu 31/sal./13.7.1943, päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 9748/Valv.2/sal./16.7.1943, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4349/Järj.2/sal./25.7.1943, T 19199/3, SA. – SYO vahvisti Verner Usvan kuolemantuomion 10.3.1943 (käytännössä SYO:n päätös ei tullut heti asianosaisten tietoon). Armonanomus on päivätty 21.5.1943. Haanpää ei ole merkinnyt nimeään anomuksen laatijaksi, mutta avustajan kädenjälki on kyllä

Esitys ei aiheuttanut toimenpiteitä.[330]

Valtiollinen poliisi tunsi erityistä mielenkiintoa tiettyjä armonanomuksia kohtaan. Yleensä Valpolta ei kuitenkaan lausuntoa pyydetty, eikä se muutenkaan vaikuta ainakaan kirjallisesti puuttuneen armonanomusten käsittelyyn. Tuskinpa Valpossa silti suhtauduttiin myönteisesti poliittista syistä tuomittujen armonanomuksiin: sellaista luonnehdittiin "kirotuksi".[331] Valpon kanssa yhteistyössä ollutta Olavi Heimania Valpo koetti vielä armonanomusvaiheessakin auttaa lausunnolla, kuten edellä kuvattiin. Presidentille armahdustarkoituksessa osoitettuun Heimania koskeneeseen muistioon näyttää aluksi kuuluneen osa, jossa arvosteltiin Aimo Rikan armahdusta; lopullisesta versiosta tämä on jätetty pois.[332] Kerttu Nuortevan armahtamista Valpo ajoi varsin voimakkaasti.[333] Myös Nuortevan jutussa kuolemaan tuomittu Valtteri Teerikangas sai Valposta puoltokirjelmän armonanomukseensa, joskin Heimania koskeviin kirjelmiin verrattuna paljon varauksellisemman. Valpolla ei ollut mitään Teerikankaan armonanomukseen suostumista vastaan, "varsinkaan kun Teerikankaan rikollisella toiminnallaan valtakunnalle aikaansaama vahinko itse asiassa on paljoa vähäisempi kuin samassa jutussa elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen tuomitun fil.maist. Hella Maria Wuolijoen".[334]

---

havaittavissa. ArmoD n:o 1485/289/1943, OM, Ec 37, KA. (Ks. myös edellä luku 10.2.4, alav. 249.)

[330] Salaisten asiain diaari 1921–1944, diaarimerkintä 25.7.1943: "ad acta", OM, Ad 1, KA.

[331] Valtiollisen poliisin tilannekatsaus n:o 7/21.8.1943, EK-Valpo, pääosaston tilannekatsauksia 1942–1945, KA.

[332] Arno Anthonin P.m. 22.9.1943 ja siihen liittyvä kirjoitus "Tiettävästi edellä mainitun..." EK- Valpo, hmp 4164 Olavi Heiman, KA. – Myöhemmin Valpon Freedy Kekäläinen katsoi Valpon toiminnan Heimanin armoasiassa todistavan, ettei "edes Valpo ollut fascistinen vaan tavallinen suomalainen virasto". Hänen mukaansa Rytin päätöstä ihmeteltiin Ruotsissakin, jossa kuningas olisi varmasti allekirjoittanut armahduksen, jos poliisin poliittinen osasto olisi sitä puoltanut. Freedy Kekäläisen litteroitu haastattelu 7.2.1963, 8, L. A. Puntilan arkisto, KA.

[333] P.M. rouva Kerttu Nuortevan armahtamisesta 26.8.1944. Muistio lähetettiin oikeusministerille henkilökohtaisesti. EK-Valpo, hmp A 4154 Kerttu Nuorteva, KA. (Ks. myös edellä luku 9.1.2.) Sekin, että Nuortevan Suomessa olevat sukulaiset anoivat Nuortevan puolesta armoa, näyttää tapahtuneen Valpon aloitteesta. Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 17, L. A. Puntilan arkisto, KA.

[334] Valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 11878/IV/14.8.1944, ArmoD n:o 4379/735/1944, OM, Ec 53, KA. Mainittakoon, että Kerttu Nuorteva pyysi Valpoa tekemään voitavansa Teerikankaan elämän pelastamiseksi. Kaarlo Löfvingin muistiinpano 1.12.1943 ("30.11.43 puhuttelin..."), EK-Valpo I, amp XXVII H 2, KA. – "Kuutosena" tuomitun K. H. Wiikin vaimon puhelimen kuuntelussa tuli edellä kuvatulla tavalla esiin, etteivät kuutoset tule

Päämajan valvontaosasto panosti melkoisesti siihen, että Olavi Laihon armonanomus hylättäisiin. Päämajan tiedustelujaoston päällikön apulaisen lausunnon mukaan maanpetoksesta tuomittujen Aimo Rikan ja Einar Karimeren armahdukset olivat vaikuttaneet erittäin epäedullisesti niihin mahdollisuuksin, mitä puolustusvoimilla on taistelussaan maanpetoksellista toimintaa vastaan. Valvontaosastossa laaditussa muistiossa puolestaan yhdistettiin Laihon toiminta Länsi-Suomen suureen maanpetosjuttuun, joka oli kesällä 1944 valvontaosaston tutkittavana. Mainittiin Porissa saaneen pidätyksissä surmansa kolme laskuvarjomiestä sekä kaksi valvontaosaston ja Valpon miestä. Edelleen mainittiin Tampereen seudulla toimineiden desanttien Arvo Lammisen ja Eino Laakson toiminta ja yhdistettiin Laakso poliisin surmaamiseen, kahteen junansuistamiseen ja kolmeen kostomurhaan Tampereella.[335] Muistion tiedot Porin ja muun Länsi-Suomen sekä Tampereen seudun tapahtumista vaikuttavat sinänsä oikeilta. Silti voi kysyä, mitä osuutta joulun alla 1942 pidätetyllä Laiholla on voinut olla esimerkiksi keväällä 1944 surmansa saaneiden Porin seudun pärmiläisdesanttien toimintaan tai kesällä 1944 Tampereella tehtyihin kostomurhiin.[336] Muistio vaikuttaakin tehdyn tarkoituksellisen raskauttavaksi Laihoa kohtaan.[337]

---

armoa anomaan. Tämä innoitti apulaispäällikkö Pankon pohtimaan, että kuutoset ovat toisaalta "bolshevistisen ylpeitä", toisaalta eivät "ryssää tänne odotellessaan" lähde armonanomuksella pilaamaan "ministeri > komissaarin papereitaan". "Olisiko valpon jo ennakkoon oikeusministeriölle kirjelmällä selvitettävä näitä touhuja, ettei armahdus sivu valpon. Jos varmoja, että valpon lausuntoa pyydetään, emme lähde ennen mitään tekemään." Muistiinpano puhelinkuunteluraportissa 23.11.1943, EK-Valpo, hmp 3917 b K. H. Wiik, KA. – Jo edellä (luku 8.4) mainittiin Heikki Lampisesta: Valpossa pohdittiin, tulisiko panna oikeudenkäynti vireille Lampisen rikoksista vuonna 1932. Näin ei tehty, vaan asiasta tiedotettiin korkeimman oikeuden esittelijälle "huomioonotettavaksi armonanomuksesta päätettäessä". Rinteen päiväämätön muistiinpano "Lampinen, Heikki Viljam..." ja Pankon merkintä siinä, EK-Valpo, hmp 3870 Heikki Lampinen, KA.

[335] P.M. Turun-Porin maanpetosjutusta ja Mauno Olavi Laihon osuudesta siihen, vänr. Eero Kaukonen 13.7.1944, päämajan tiedustelujaoston päällikön apulaisen, eversti J. Walldénin lausunto puolustusministeriölle 18.8.1944. (Lisäksi oikeusministeriön esittelijälle lähetettiin Valpon Turun osaston 10.8.1944 laatima muistio.) ArmoD 2745/419/1944, OM, Ec 50, KA. – Kappale Kaukosen muistiota lähetettiin oikeusministerille armahdusasiakirjoihin liitettäväksi. P. K.:n merkintä em. muistion Valpon arkistossa olevassa kappaleessa, EK-Valpo, hmp A 2941 Olavi Laiho, KA.

[336] Nämä Laihon toiminta-aikaan nähden kovin kaukaiset laskuvarjomiesten pidätykset tulitaisteluineen tapahtuivat helmi–toukokuussa 1944. EK-Valpo, hmp 39 Arvo Aronen, 3536 Vilho Laine, 174 Pauli Aalto, KA. Junansuistamiset ja kostomurhat puolestaan olivat Armas Hännisen ryhmän toimintaa kesäkuussa 1944.

[337] Myös Valpo oli valppaana: se toimitti heinäkuussa 1944 oikeusministerin nähtä-

Myöhemmissä muisteluissa on kerrottu presidentti Risto Rytin perehtyneen hyvin huolellisesti armahdusasiakirjoihin.[338] Joissain tapauksissa on armonanomuksista ilmeisesti keskusteltu laajemmassakin piirissä. On nimittäin kerrottu, että mielialoja tiedusteleva ja muokkaava, julkisuudelta salassa toiminut puolivirallinen SAT/VIA-järjestö vaikutti armahduspäätöksiin.[339]

Valpon Freedy Kekäläinen on kertonut, että Olavi Heimanin armahdusasiassa hän yritti vaikuttaa VIA:nkin kautta presidenttiin. Kekäläinen oli Valpon yhdysmies järjestöön päin. "VIA yritti, aseveljet ja Valpo yrittivät, mutta mikään ei auttanut." Hänen mukaansa VIA:ssakin oltiin katkeria, kun Heimania ei armahdettu.[340]

Eri yhteyksissä on kerrottu, että presidentti Risto Ryti oli Aimo Rikan armonanomuksen suhteen kahden vaiheilla, joten hän pyysi epävirallista lausuntoa järjestön toimintaa ohjaamaan asetetulta elimeltä, komitealta. On kerrottu EK:n entisen päällikön, Esko Riekin käyttäneen komitean kokouksessa painokkaan puheenvuoron: "Kuulkaa te nuoret miehet. Veri vaatii aina verta. Ei kuolemantuomiota poliittisista syistä, ei nyt eikä sodan jälkeen." Kokouksen päätökseksi tuli armahdusta suositteleva kanta, ja Risto Ryti armahti Rikan.[341] Tieto perustuu kokouksessa läsnä olleen Kustaa Vilkunan kertomaan; toisaalta Vilkuna on kertonut Riekin esittäneen tuon kommentin silloin, kun pohdittiin suhtautumista Kerttu Nuortevan ja Hella Wuolijoen armahduksiin, joten se on kirjallisuudessa yhdistetty myös heihin.[342] SAT/

---

väksi Laihon salakirjeenvaihtoa, jossa tämä oli vuotta aikaisemmin pohtinut armonanomuksen tekoa todeten olevansa halukas sen tekemään "jos Fascistien tuho silloin todella jo on näköpiirissä". Aarne Korpimaan ilmoitus n:o 125/29.7.1943, EK-Valpo, hmp 2941 Olavi Laiho, KA; Rislakki 1995a, 215.

[338] Sodanaikainen pääministeri Edwin Linkomies (1980, 172) on todennut presidentti Rytin syventyneen erittäin tarkasti kaikkiin armahdusasiakirjoihin. "Hän ei suinkaan luottanut siihen selvitykseen, jonka oikeusministeri hänelle esitti, vaan tutustui yksityiskohtaisesti jokaiseen tärkeään tapaukseen." (Voitaneen olettaa Linkomiehen tarkoittaneen, ettei Ryti luottanut pelkästään oikeusministerin esittämään selvitykseen.) Samaan tapaan Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 3–4, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA.

[339] Ks. järjestöstä esim. Herlin 1993, 134, 187–190; Rislakki 1995a; Rumpunen 1995; J. Salminen 1996, 46–48; Jutikkala 1997, 16–17, 37–39, 231–232; Rumpunen 1998; Vuopala 1998.

[340] Freedy Kekäläisen litteroitu haastattelu 7.2.1963, 8, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA.

[341] Viitala 1969, 108; Herlin 1993, 190.

[342] Kustaa Vilkunan päiväämätön, litteroitu haastattelu, aineistoa dokumenttielokuvaan Valkoinen varis – punainen kajava, Pekka Lounela, SKS:n kirjallisuusarkisto; Lounela – Kassila 1987, 255.

VIA:ssa käyty keskustelu armonanomuksista ei ole jäljitettävissä alkuperäisistä pöytä- tai muista asiakirjoista.[343]

10.4 TELOITUKSET

10.4.1 Teloituksia koskevat säädökset ja ohjeet

Sotaväen rikoslain 15 §:ssä säädettiin, että kuolemanrangaistus pannaan täytäntöön ampumalla. Soveltuvilta kohdin oli noudatettava, mitä yleisessä laissa on kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta säädetty.

Rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen (RTA, 19.12.1889/39) 1 luvussa säädettiin, että kuolemanrangaistus pannaan täytäntöön mestaamisella. Ennen sitä kuolemaantuomitulle oli annettava sovelias aika valmistautua kuolemaan. Raskaana olevaa naista ei saanut teloittaa, vaan teloitus oli lykättävä, kunnes hän oli toipunut synnytyksestä. Samoin oli lykättävä "sen kuolemanrangaistus, joka sairauden takia ei voi kuolemaan valmistautua", kunnes hän oli tullut terveemmäksi. Edelleen säädettiin, keiden virkamiesten tuli olla mestauksessa paikalla. Varsinaista yleisöä ei saanut olla läsnä.

Mestaaminen tuli toimittaa vankilan pihassa tai suljetussa paikassa vankilan lähellä. Tuomio oli luettava julki mestauspaikalle kutsutuille. Kuolemaantuomitulla oli oikeus nauttia jotakin juomaa ennen mestauspaikalle viemistä, mutta hän ei saanut päihdyttää itseään. Mestatun ruumis oli haudattava hiljaisuudessa hautausmaahan.

---

[343] SAT/VIA:n suppeassa jäljelle jääneessä arkistossa lähimmäksi tätä asiaa menevät asiapaperit ovat muistiinpanoja "toimikunnan eli komitean" kokouksista, mutta ne eivät ulotu pitemmälle kuin syksyyn 1942, eikä L. A. Puntilan arkistossa olevissa pöytäkirjoissakaan käsitellä armoasioita. SAT/VIA:n arkisto ja L. A. Puntilan arkisto, kansio 557, KA. – Aimo Rikan puoliso Maria Rikka oli tarmokkaalla toiminnallaan saanut näkyviä sosialidemokraattisia poliitikkoja tukemaan miehensä armahtamista (ks. Viitala 1969, 105–108; Kalemaa 1992, 192; Rentola 1994a, 405). Sikäli tuntuu mahdolliselta, että presidentti Ryti olisi pohtinut Rikan mahdollisen teloituksen vaikutuksia mielialoihin ja tiedustellut SAT/VIA:n komitean kantaa. Kerttu Nuorteva puolestaan oli neuvostoliittolainen vakoilija, jonka toiminta täällä ja myöhempi mielenmuutos oli vain pienen piirin tiedossa, joten teloituksen mielialavaikutusta oli tuskin tarpeen pohtia hänen yhteydessään. Paremminkin se oli tarpeen tunnetun kirjailijan, Hella Wuolijoen asiassa. Häntä ei kuitenkaan tuomittu kuolemaan. Riekin puheenvuoro ei oikein tunnukaan sopivan Nuortevan ja Wuolijoen yhteyteen, mikä ei sinänsä estä sitä, etteikö heidänkin asiaansa olisi voitu komiteassa käsitellä. Herlin (1993, 403 [alav. 609]) tuntuu pitävän koko tietoa Riekin puheenvuorosta jälkeenpäin syntyneenä tarinana.

Vuodelta 1869 olleen kirkkolain (6.12.1869/30) 99 §:n mukaan "(w)ankia, joka hengeltä tuomittu ja rangaistuksen kärsiwä on, pitää papin siihen kristillisesti walmistaman. – – Jos hän pyytää pappia seuraamaan itseänsä kuoletuspaikalle, älköön pappi tätä palvelusta häneltä kieltäkö."[344]

Vuoden 1918 kansalaissodan jälkeen kuolemanrangaistuksia tuli panna täytäntöön. Eduskunnan käsiteltäväksi annettiin esitys laiksi valtiorikosoikeuksien tuomitsemien rangaistusten täytäntöönpanosta. Sen mukaan ampuminen kuolemantuomioiden täytäntöönpanossa näyttää "soveliaammalta" kuin mestaus. Lakivaliokunta kiinnitti huomiota siihen, ettei vuoden 1889 asetuksessa eikä muuallakaan ole säännöstä siitä, kenen tulee toimittaa mestaus. Valiokunnan mielestä tulisi nimenomaan kieltää käyttämästä sotaväkeä, alaikäisiä tai vangittuja teloittajina. Lisäksi "lienee pidettävä itsestään selvänä, että ketään ei ole pakotettava panemaan kuolemantuomiota täytäntöön". Näiden rajoitusten vuoksi lakivaliokunta halusi säilyttää mahdollisuuden mestaamiseenkin. Eduskunta kokonaisuudessaan päätyi kuitenkin ampumisen kannalle, joka tuli valtiorikosoikeuden ja -ylioikeuden tuomitseman kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanotavaksi. Lakiin ei tullut erityisiä määräyksiä ampujista.[345]

Toisen maailmansodan aikana tilanne oli siis aluksi se, että yleisten tuomioistuinten kuolemanrangaistustuomiot tuli panna täytäntöön mestaamalla ja sotatuomioistuinten tuomitsemat ampumalla. Vanhentunut mestaamissäännös ei heti aiheuttanut ongelmia, koska kuolemanrangaistuksia tuomittiin vain sotatuomioistuimissa. Vuonna 1942 tilanne kuitenkin muuttui. Korkein oikeus tuomitsi 3.8.1942 Toivo Poutasen kuolemaan. Hovioikeuden päätös asiassa oli annettu 22.5.1942. Poutasen juttu oli ollut esillä ensin kenttäoikeudessa joulukuussa 1941, mutta se katsoi jutun kuuluvan siviilituomioistuimen alaan ja siirsi jutun hovioikeuteen.[346]

Maaliskuussa 1942 annetun hallituksen esityksen mukaan mestaaminen "on sangen vieras meillä nykyään vallitsevalle oikeuskäsitykselle ja se siitä

[344] Vastaava säännös säilyi uudessa kirkkolaissa (23.12.1964/635, 72 §). Vuonna 1964 arkkipiispaksi nimitetty Martti Simojoki oli sodan aikana ollut valmistamassa teloitettavia desantteja kuolemaan. Tämä kokemus vaikutti hänen puheenvuoroonsa, jonka hän piti kirkolliskokouksessa vuonna 1963. Hän piti valitettavana, jos kirkkolain säännös kuolemaantuomitun valmistamisesta kuolemaan poistetaan, koska "tässä on kysymys yksityisen kirkon jäsenen oikeudesta saada pappi elämänsä vaikeimmalle kohdalle". (Virkkunen 1977, 78–79.)

[345] HE 57/1917 II vp.; lakivaliokunnan mietintö 12/1917 II vp; laki valtiorikosoikeuksien tuomitsemain rangaistusten täytäntöönpanosta 16.7.1918/67; Paasivirta 1957, 299–300; Lindman 1968, 286.

[346] KKO n:o 624/233 V.D. 1942, KA.

syystä on omiaan estämään voimassa olevan oikeuden toteuttamista", joten hallitus ehdotti, että kuolemanrangaistus olisi pantava täytäntöön noudattamalla, mitä sotaväen rikoslaissa on määrätty, ja sotilasviranomaisten on siihen annettava apuaan. Lakivaliokunta asetti, kuten vuonna 1918, kyseenalaiseksi, onko soveliasta velvoittaa sotilasviranomaiset huolehtimaan tuomitun ampumisesta, "varsinkin kun tämä tehtävä useissa tapauksissa jäisi vakinaiseen väkeen kuuluvien asevelvollisten ja siis varsin nuorien henkilöiden suoritettavaksi". Valiokunta jättikin pois sotilasviranomaisten avunantovelvollisuutta koskevan säännöksen, kuten eduskunta kokonaisuudessaankin.[347] Käytännössä teloituksista silti huolehtivat sotilaat niissäkin kahdessa tapauksessa, joissa teloitettu oli siviilituomioistuinten tuomitsema vailla mitään suhdetta armeijaan.[348] Hyväksytyn säännöksen mukaan kuolemanrangaistus oli pantava täytäntöön ampumalla, noudattaen muutoin soveltuvin kohdin, mitä kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta on säädetty.[349]

[347] HE 20/1942 vp.; lakivaliokunnan mietintö 6/1942 vp. Lakivaliokunnan varapuheenjohtaja Mikko Erich (SDP) kertoi täysistunnossa lakivaliokunnan katsoneen, ettei "näin arkaluontoista, jopa suorastaan kaameaa tehtävää" saa antaa henkilöille, joiden tehtävänä on isänmaan puolustaminen. "Hyvin todennäköistä on myös, että se kävisi monen hermoille niin vakavasti, että seuraukset saattaisivat olla peräti kohtalokkaita." Erich totesi, ettei asiantuntijoita esimerkiksi sähkötuoleista tai giljotiineista ollut helposti saatavana eikä valiokunta katsonut mahdolliseksi ehdottaa pyöveliviran perustamista, joten se piti viisaimpana jättää asian hallituksen harkintaan hoidettavaksi asetusteitse. (Vp. 1942, ptk. 21.4.1942, 367–368.) Lakivaliokunnan huoli asevelvollisten käytöstä ei tunnu oikein luontevalta, kun muistetaan, että ylivoimaisesti suurin osa teloituksista tapahtui joka tapauksessa sotaväessä. – Erich palasi asiaan keväällä 1944 todeten kuolemanrangaistusten määrän olleen huomattavan suuri. Hän piti sopimattomana ja raaistavana, että teloitukset oli uskottu sotamiehille, "vieläpä rintaman tälläkin puolen". Hän mainitsi oikeusministeriön hankkineen eräiden lääkärin lausuntoja, ja piti mieluisana ajatuksena, että kuolemantuomio pantaisiin toimeen sinihapolla, "kuten lienee ehdotettu. Se säästäisi vangin, kuolemaantuomitun, monilta sielullisilta ja ruumiillisilta kärsimyksiltä ja samalla se säästäisi myöskin täytäntöönpanijan sielullisilta kärsimyksiltä, jotka välttämättömästi liittyvät tavallisen kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanoon." (Vp. 1944, ptk. 9.5.1944, 355.) Oikeusministeriön tai muista sodanaikaisista asiakirjoista en ole löytänyt selvitystä siihen, mistä Erichin puheenvuorossa oikein oli kysymys. Ilmeisesti hän tarkoitti 1930-luvulla tehtyjä selvityksiä kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanotavasta (ks. edellä luku 2.1.4.1 ja tarkemmin Kylä-Marttila 1988, 18–22).

[348] Toivo Poutanen luovutettiin 17.10.1942 Turunmaan suojeluskuntapiirin esikunnalle rangaistuksen täytäntöönpanoa varten. (Ote Turun lääninvankilan nimiluettelosta, vankiasiakirja 19242, OM, Vaho, Ha, KA.) Sama suojeluskuntapiiri huolehti myös Toivo Koljosen teloituksesta. (Teloituspöytäkirja 21.10.1943, OM, Ed 1 a, KA.) Muistitietoa Koljosen luovutuksesta vankilasta: "Sotilaita seisoi rivissä sellin edestä ulko-ovelle saakka." (Palo – Palo 1978, 201.)

[349] Laki eräistä poikkeuksista rikosasiain oikeudenkäyntiä ja rangaistusten täytäntöön-

Sotaväen rikoslain säännökset jättivät avoimeksi, miltä osin vuodelta 1889 olleen RTA:n säännöksiä oli sovellettava sotilasviranomaisten suorittamissa teloituksissa.[350] Paikallisia ohjeita kuolemantuomioiden täytäntöönpanosta on löytynyt, mutta yleistä ohjetta ei aluksi ollut.[351]

Asiaan tuli muutos, kun Yhteysesikunta Roin päällikkölääkäri, lääkintäeversti Eero Wallenius kirjoitti lopuksi päämajaan menneessä kirjelmässä kokemuksistaan teloitustilaisuudesta, jossa oli lääkärinä ollut läsnä. Walleniuksella oli runsaasti huomautettavaa. Valvojiksi määrätyt upseerit olivat ensikertalaisia. Ennen teloitusta ei varmistauduttu siitä, että vankilasta oli tuotu oikeat miehet. Teloitus tapahtui noin 30 metrin päässä lähimmästä saksalaisten parakista. Ampumalinjaa haittasi tiheä metsikkö. Teloitettavat oli kytketty käsiraudoilla toisiinsa; heidät sijoitettiin niin ahtaaseen paikkaan, että toinen kierähti valmiiksi kaivettuun hautaan, mutta hänen toverinsa veti hänet ylös. Tuomio luettiin julki liian hiljaisella äänellä. Teloitettaville ei tarjottu mahdollisuutta saada silmänsä peitetyiksi. Ampumisen tapahduttua joku päästi äänekkään naurunrähäkän.

---

panoa koskevista yleisen lain säännöksistä (13.5.1942/395) 7 §. – Laki oli voimassa vuoden 1943 loppuun, mutta sen voimassaoloa jatkettiin useaan kertaan, viimeksi vuoden 1949 loppuun. Lain voimassaoloa jatkettiin laeilla 3.12.1943/951, 22.12.1944/965, 28.12.1945/1261, 30.12.1946/918, 23.12.1947/946 ja 30.12.1948/939. Vuoden 1949 lopun jälkeen voimassaoloa ei enää jatkettu. Vuoden 1950 alussa tuli voimaan laki, jonka mukaan kuolemanrangaistus voitiin tuomita vain, milloin rikos on tapahtunut valtakunnan ollessa julistettuna sotatilaan tai sen sotatilaan julistetussa osassa (laki 2.1.1949/728). Kuolemanrangaistusuhka koski siis tämän jälkeen yleisen rikoslain mukaisista rikoksista maanpetosta sekä murhaa, jos ne olisi tehty sota-aikana. Teloitustavan näistä rikoksista tuli periaatteessa olla mestaaminen. Henkirikoksia koskevat säännökset uudistettiin 1969, jolloin kuolemanrangaistusuhka murhasta jäi pois (laki 14.7.1969/491). Maanpetoksesta mestatuksi tulemisen vaara poistui vasta vuonna 1972, jolloin kuolemanrangaistus poistettiin kokonaan rangaistusjärjestelmästä (laki 5.5.1972/343).

[350] Tulkinnanvaraisuutta osoittaa esimerkiksi se, että vuonna 1942 pidetyssä sotatuomarikokouksessa eräs sotatuomari kysyi, onko kuolemantuomiota täytäntöön pantaessa lääkärin oltava läsnä (RTA:n mukaan oli). Keskustelussa katsottiin lääkärin läsnäolo välttämättömäksi ja mainittiin lääkärin yleensä olleenkin saapuvilla. Äänislinnassa 29.–30.8.1942 pidetyn sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 42, T 20104/4, SA.

[351] Päämajan sotilashallinto-osastossa oli laadittu 10.12.1942 ohjeet. (Päämajan sotilashallinto-osaston kirjelmä n:o 2687/III/50.sal/27.11.1943, T 20105/4, SA.) Suur-Saimaan suojeluskuntapiirissä annettiin ohjeet marraskuussa 1943. (Suur-Saimaan suojeluskuntapiirin esikunnan kirjelmä n:o 1280/Ic/119.sal./26.11.1943, T 7947, SA). Sen sijaan Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan oikeudenhoitokäskyssä (n:o 3/10.4.1942) viitattiin vain yleisesti SRL 15 §:ään sekä soveltuvin osin huomioon otettaviin RTA:n 1 luvun säännöksiin. T 9728/14, SA.

"Täytyy sanoa, että koko toimitus vaikutti tympäisevältä, ikäänkuin olisi jossain nurkantakana suoritettu tihutyö sen sijaan, että olisi toimeenpantu virallinen, vakava, säännönmukainen teloitus." Wallenius toivoi yksityiskohtaisia ohjeita teloituksista.[352]

Kirjeenvaihdosta päätellen teloitusohjeiden mallina käytettiin päämajan sotilashallinto-osaston ohjeita. Yleiset ohjeet annettiin 4.12.1943, pian Walleniuksen kirjeen jälkeen. Ne koskivat tapauksia, joissa kenttäoikeuden tuomitsema kuolemanrangaistus tuli välittömästi täytäntöön pantavaksi. Niitä oli soveltuvin osin noudatettava myös muulloin, kun sotilasviranomaiset panivat täytäntöön muiden tuomioistuinten kuin kenttäoikeuksien tuomitsemia kuolemanrangaistuksia.

Oli noudatettava SRL:n 15 §:n ja soveltuvilta kohdin myös RTA:n 1 luvun säännöksiä. Lisäksi annettiin muun muassa seuraavia erityismääräyksiä:

Kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanossa oli meneteltävä arvokkaasti ja hillitysti, mutta sotilaallisen päättäväisesti. "Täytäntöönpanijain on kohdeltava tuomittua inhimillisesti muistaen, että hän ankarimmalla rangaistuksella sovittaa rikoksensa."

Täytäntöönpanon aika oli etukäteen ilmoitettava tuomitulle ja sovitettava mieluimmin aamunkoitteeseen. Tuomitulle oli varattava sovelias aika kuolemaan valmistautumista varten ja suotava tilaisuus tavata pappia tai muuta sielunhoitajaa. Teloituspaikan tuli sijaita paikalla, johon sivullisten pääsy voitiin estää. Tuomittu voi halutessaan saada juomaa, mutta hänen ei saanut sallia päihdyttää itseään. Teloituspaikalla tuli olla valvova upseeri ja mikäli mahdollista, lääkäri ja pappi. Tarpeettomia henkilöitä ei saanut olla paikalla. Kuolemantuomio oli teloituspaikalla luettava, mutta sitä ei tarvinnut enää tulkita vieraalle kielelle. Jos tuomittu halusi, hänen silmänsä oli peitettävä. Tuomittu saatiin sitoa, jos se oli välttämätöntä.

Teloitusryhmässä tuli olla upseeri tai aliupseeri ja vähintään neljä miestä kutakin tuomittua kohden, mieluimmin vapaaehtoisia. Alle 18-vuotiaita ei saanut käyttää teloittajina. Tuomittu tuli asettaa teloitusryhmän eteen kasvot siihen päin, noin 10 metrin päähän teloittajista. Yhteislaukauksen jälkeen lääkärin tai tämän puuttuessa valvovan upseerin tuli tarkastaa, että tuomittu oli varmasti kuollut. Ruumis oli viipymättä ja huomiota herättämättä haudattava. Toimituksesta tuli laatia pöytäkirja. Jos teloitettavia oli useampia, teloitus oli suoritettava yhtä aikaa tai siten, että myöhemmin teloitettava ei joudu näkemään eikä kuulemaan aikaisempia teloituksia.[353]

---

[352] Yhteysesikunta Roin kirjelmä n:o 2568/I/14s/sal/29.11.1943, T 20105/4, SA.

[353] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 8642/Järj.2/sal./4.12.1943, T 20105/4, SA.

10.4.2 Teloituskäytäntö

Teloituskäytäntöä voidaan verrata edellä selostettuihin säännöksiin ja määräyksiin. Luotettavimpana tietona teloituksissa noudatetusta käytännöstä voidaan pitää teloituksista tehtyjä pöytäkirjoja ja ilmoituksia.

RTA:n mukaan sen kuolemanrangaistus oli lykättävä, joka sairauden takia ei voi kuolemaan valmistautua. Siinä ei siis suorastaan kielletä sairaan teloitusta, vaan kysymys on siitä, onko hän pystynyt valmistautumaan teloitukseen. Käytännössä vaikuttaa siltä, että tätä ei tulkittu kovin tiukasti. Varsin tunnettu on Risto Vesterlundin teloitus jatkosodan viime päivinä, 1.9.1944. Teloituspöytäkirjan mukaan Vesterlund oli ennen Vaasan lääninvankilasta lähtöä onnistunut katkaisemaan vasemman kätensä rannevaltimon, ja "oli verenvuodosta siinä määrin uupunut, että hänet oli kannettava paikalle ja laskettiin tuettuna istuvaan asentoon ampumavalmiiksi ryhmittyneen sotilasyksikön eteen".[354] Vuonna 1946 asiaa tutkittiin jonkin verran, ja vanginvartijan sekä Vesterlundin sellin puhdistaneen vangin kertomukset vahvistivat sen, että Vesterlund oli leikannut ranteensa auki.[355] On vaikea sanoa, yrittikö Vesterlund surmata itsensä vai viivyttää teloituksen täytäntöönpanoa. Sodanjälkeinen tutkimus oli puutteellinen sikäli, ettei siinä selvitetty, missä kunnossa Vesterlund vietiin teloitettavaksi. Mikäli Vesterlundin sellin puhdistaneen vangin muistikuvat olivat oikeita ("Verta oli kaikkialla. Lattia, seinät, katto, ikkuna ja ovi olivat kaikki veren tahraamat."), on verenhukka ollut melkoinen. Aivan heikossa kunnossa Vesterlund ei kuitenkaan liene ollut ainakaan teloituspöytäkirjan mukaan, koska jaksoi vielä puhua teloituspaikalla.[356]

---

[354] Pöytäkirja Pekka Hutterin ja Risto Vesterlundin teloituksesta 1.9.1944, OM, Ed 1 a, KA.

[355] Ilmoitus n:o 867/14.9.1946, EK-Valpo, hmp 3991 Risto Vesterlund, KA.

[356] Em. teloituspöytäkirja. – Kun sodan jälkeen oikeusministeri von Bornia arvosteltiin Vesterlundin teloituksesta, Mauri Ryömä kiinnitti huomiota myös tämän viemiseen teloituspaikalle "vertavuotavana ja kuolemaisillaan olevana". (Vp 1946, ptk 6.3.1946, 244.) Kovin painavasti hän ei kuitenkaan juuri tätä puolta tuonut esille, vaan huomio kiinnitettiin lähinnä teloituksen myöhäiseen ajankohtaan (ks. myös Ryömä 1945). Kuitenkin juuri Vesterlundin kunto teloitushetkellä oli tapahtumien arveluttava piirre, ei niinkään teloituksen ajankohta (näin myös Nuorteva 1987, 219–220). Sodan ajan teloitetuista muodostumassa olevaan sankarimyyttiin mahdollinen itsemurhayritys ei oikein sopinut, minkä vuoksi sitä ei korostettu. (Erään toverin on kerrottu ehdottaneen Olavi Laiholle ajan voittamiseksi itsemurhayritystä; Laiho oli vastannut ehdottajalle vain, että eikö tämä tiennyt, etteivät kommunistit tee itsemurhia. Rislakki 1995a, 236.) Kuitenkin Työkansan Sanomissa, jonka päätoimittaja Ryömä oli, oli 30.11.1947 kirjoitus otsikolla "'Ammuttiin kuin koira'. Risto Westerlund teloitettiin..." Kirjoituksen mukaan Vesterlund vietiin tiedottomassa tilassa itsemurhayrityksen jälkeen huopaan käärittynä lähelle suojeluskun-

Vastaavaa liittyy toisen suomalaisen, Jalmar Kaarisolan teloitukseen vuonna 1943. Ilmeisesti hänkin oli leikannut rannettaan: tässäkin tapauksessa selliä puhdistamaan määrätty vanki kertoi sellin lattian, laverin ja patjan olleen aivan veressä. Perusteellisia kuulusteluja ei kuitenkaan sodan jälkeen tehty. Kaarisolan ruumis tutkittiin vuonna 1946 lähes kolme vuotta teloituksen jälkeen; ruumiinavauksessa oli läsnä kansanedustaja Mauri Ryömä. Ruumis oli kuitenkin jo siinä kunnossa, että sen tarkastelu ei vahvistanut eikä kumonnut väitteitä ranteen leikkaamisesta, "joskaan ei tunnu todennäköiseltä, että hänen ranteisiinsa olisi aikaansaatu syvempää vammaa".[357]

Usean neuvostoliittolaisen vakoilijan asiakirjoista selviää, että he olivat esimerkiksi haavoittuneet pidätyksessä, mutta tämä ei estänyt teloitusta. Niinpä esimerkiksi vakoilijaparista Aleksanteri Dmitrijev – Nikolai Krutitsky merkittiin kenttäoikeuden pöytäkirjaan, että he "olivat henkisesti vireitä, mutta ruumiillisesti raihnaisia, pystyen Dmitrijev vain vaivoin sauvan varassa vaivalloisesti liikkumaan, mutta Krutitsky olemaan oikeudessa läsnä vain paareilla maaten". Heidän tuomionsa pantiin ilmeisesti välittömästi täytäntöön.[358] Vakavasti pidätettäessä haavoittui myös Vladimir Krasnoumoff, joka ehdittiin tuomita kuolemaan, mutta kuoli haavoihinsa ennen teloitusta.[359] Paareilla oikeudessa, mutta "täydessä tajuissaan" oli myös Boris Sokolov, jonka tuomio määrättiin pantavaksi välittömästi täytäntöön.[360] Sotavanki Sergei Ovtshinnikov oli niin huonossa kunnossa, että kenttäoikeus kuuli häntä sairastuvassa. Hänen kuolemantuomionsa alistettiin SYO:n tutkittavaksi.[361] Lievemmin haavoittuneita neuvostoliittolaisia syytettyjä oli useitakin.[362]

---

nan ampumarataa, "jossa heittivät hänet maahan ja pistoolilla ampuivat häntä neljä kertaa ohimoon". Kirjoituksessa tuomittiin teloitus lainvastaisena, koska vain terveitä saa teloittaa. "Mainittakoon, että jos Westerlund olisi saanut asianmukaista hoitoa, olisi hän todennäköisesti pelastunut, koska rauhan tulo kielsi teloitusten toimeenpanon." Vaadittiin asian tutkimista ja syyllisten ankaraa rankaisemista. 5, Risto Westerlundin arkisto, Kansan A.

[357] Pöytäkirjat oikeusministeriön kuulustelija Erkki Brotheruksen pitämistä kuulusteluista 19.9.1945, oikeusministeriön kirjelmä n:o 930/5.2.1946, pöytäkirja Jalmari Johannes Kaarisolan ruumiin oikeuslääkeopillisesta tarkastuksesta ja avauksesta 13.4.1946. 5, Mauri Ryömän arkisto, Cc (kansio 18), Kansan A.

[358] Suur-Saimaan skp:n KeO 29.11.1941, § 150, SA.

[359] Suur-Saimaan skp:n KeO 8.7.1941, § 1, SA. Krasnoumoffin kuolemasta kertovat lähteet on selvitetty edellä luvussa 6.3, alav. 52.

[360] 2.D:n KeO 2.10.1941, § 216, SA.

[361] SYO 1942 n:o 1514, 1515 (päätös 22.2.1943 n:o 224), SA.

[362] Haavoittuneen (tai sairaan) teloitusta muisteli eräs minuun joulukuussa 1994 yhteyttä ottanut henkilö. Hän kertoi olleensa kesällä 1941 teloitusryhmässä; erityisesti hä-

Eräästä suomalaisesta kuolemaantuomitusta, Uuno Tuomisesta, on kerrottu, että hänet teloitettiin vasta, kun hänen poikki ollut jalkansa oli parantunut.[363] Tuomisen armonanomus kuitenkin hylättiin 17.9.1943 ja hänet teloitettiin 6.10.1943, joten ei vaikuta siltä, että teloitusta olisi jalan paranemista odoteltaessa lykätty.[364]

RTA:n mukaan "mestaustoimituksen" tuli tapahtua kruunun voudin tai maistraatin jäsenen valvonnan alla. Lisäksi paikalla tuli olla vankilan johtaja, vankilan saarnaaja tai se, joka on vangin kuolemaan valmistanut, vankilan lääkäri tai muu siihen määrätty lääkäri, sekä joku virkamies, joka tekee toimituksesta pöytäkirjan. Päämajan vuonna 1943 antamien ohjeiden mukaan paikalla tuli olla valvova upseeri sekä mikäli mahdollista lääkäri ja pappi. Sekä RTA:n että päämajan ohjeiden mukaan asianomainen viranomainen sai antaa muillekin luvan olla läsnä teloituksessa. Tarpeettomia henkilöitä ei paikalla saanut olla. Pöytäkirjojen mukaan yleensä paikalla oli ainakin valvoja, pappi ja lääkäri; varsinkin kotialueella suoritetuissa teloituksissa virkamiehiä oli enemmänkin läsnä.

Eräissä pöytäkirjoissa mainitaan, että teloitettavalle tarjottiin annos jalo- tai pöytäviinaa.[365] Joissakin pöytäkirjoissa mainitaan siteen laittaminen teloitettavien silmille, jotkut taas eivät sidettä halunneet.[366] On tietenkin mah-

---

nelle oli jäänyt mieleen, kuinka toinen neuvostoliittolaista teloitettavista tuotiin paareilla kantaen teloitettavaksi. Tämä oli teloitettaessa makuullaan, pää teloittajiin päin.

[363] Seilonen 1974, 169, ks. myös 174 (nimeä tosin mainitsematta, mutta kyseessä on aivan ilmeisesti Tuominen); Rislakki 1995a, 130–131.

[364] SYO 1943 n:o 1006 (päätös 8.7.1943 n:o 756), SA; oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 17.9.1943, OM, Ca 44, KA. Teloituspäivämäärä: Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä... OM, Vaho, Hua 1, KA. Tieto Tuomisen haavoittumisesta selviää esim. Uusi Aura -lehdestä 3.6.1943: "Poliisikonstaapeli F. O. Ritalan murhaaja saanut kenttäoikeudessa kuolemantuomion." – Käsitys siitä, että sairaan teloittaminen ei käy päinsä, tuntuu olleen kuitenkin tiedossa. Eräs sairaanhoitaja kertoi minulle hoitaneensa sodan aikana jalkaan ammuttua metsäkaartilaista. Hän muisti kysyneensä lääkäriltä, mitä varten miestä hoidetaan, kun hänet kuitenkin ammutaan. Lääkäri oli vastannut, että pitää pystyä seisomaan, kun ammutaan.

[365] Pöytäkirja Urho Aaltosen teloituksesta 19.2.1942, OM, Ed 1 a, KA. Mikkelin lääninvankilassa tapahtuneista teloituksista on säilynyt useita pöytäkirjoja, joissa kaikissa mainitaan tuo tapa. (Teloituspöytäkirjoja vuodelta 1942 Mikkelin lääninvankilassa tapahtuneista teloituksista, T 20104/5 ja 6, SA.) – Kesällä 1944 syyttäjänä toiminut haastateltava on kertonut, kuinka hän ilmoitti divisioonan komentajalle ensimmäisestä karkurille langetetusta kuolemantuomiosta. Komentaja oli antanut pöytälaatikostaan pullon tuomitulle toimitettavaksi. Haast. Väinö Knuuti 30.9.1993. Samaan tapaan, ehkä samasta tapauksesta, kaunokirjallisuudessa: Tenhiälä 1974, 276.

[366] Silmät sidottuina kuolivat esimerkiksi eräs maanpetoksesta tuomittu (pöytäkirja

dollista, että muissakin teloituksissa silmät sidottiin; kaikki pöytäkirjat eivät kuvaile yhtä laajasti teloituksen kulkua. Yksi maininta on siitä, että teloitettavat olivat selin teloittajiin.[367]

Teloituksen ajankohta vaihteli. Jo ennen vuoden 1943 ohjeita aamunkoite oli ainakin asiakirjojen mukaan tavallisin teloitusaika, mutta suunnilleen yhtä usein teloitukset tapahtuivat puolenpäivän maissa, iltapäivällä tai alkuillasta, ilmeisesti pian kenttäoikeuden istunnon päättymisen jälkeen. Joulukuun 1943 ohjeiden jälkeenkin näyttää siltä, että osa teloituksista pantiin toimeen iltapäivällä tai illalla.[368]

Tuomitun valmistamisella kuolemaan tarkoitettiin lähinnä hengellistä valmistautumista.[369] Monelle teloitettavalle tuo vaihe näyttääkin olleen tärkeä ja antaneen tukea.[370] Myös viranomaiset vaikuttavat pitäneen valmistautumista tärkeänä ainakin silloin, kun kysymys ei ollut välittömästi täytäntöön pantavasta tuomiosta. Eräiden vakoilusta tuomittujen armonanomukset hylättiin marras- ja joulukuussa 1941. He tekivät kuitenkin uuden armonanomuksen vielä tammikuussa 1942. Vankilan lähetekirjeen mukaan kuolemanrangaistuksia ei ollut vielä pantu täytäntöön, koska venäjänkieltä taitava sotilaspastori oli ehtinyt "vain muutaman kerran" käydä tuomittuja kuolemaan valmistamassa.[371] Teloitettavien kuolemaan valmistamista on kuvattu eräissä vankiloiden vuosikertomuksissa järkyttävän vakavaksi tehtäväk-

---

teloituksesta 31.7.1943, SalD 37/80 Oik.min. 1943, OM, Ed 1 a, KA), neljä karkuria (pöytäkirja teloituksesta 23.7.1944, T 9153/33, SA) ja kolme desanttia (pöytäkirja teloituksesta 15.9.1944, T 10546/10, SA). Joidenkin taas mainitaan kieltäytyneen siteestä. (Pöytäkirjat teloituksista 24.11.1941 ja 31.3.1944, OM, Ed 1 a, pöytäkirja teloituksesta 25.1.1943, vankiasiakirja 6853, OM, Vaho, Ha, KA.)

[367] Alkio XIV, 27.8.1942.

[368] Viittaan yleisesti oikeusministeriön arkiston kansiossa Ed 1 a (KA) ja muualla oleviin teloituspöytäkirjoihin.

[369] Esimerkiksi omaisten tapaaminen ei tullut kysymykseen. Erään teloitetun leski on kertonut, että hän sai olla tuomitun kopissa ennen teloitusta (Matrikkeli Helsingin yliopiston kaatuneista 1993, II, 180). Tämä ei kuitenkaan voine tarkoittaa tuomion ja teloituksen välistä aikaa varsinkaan, kun tässä tapauksessa kysymys vaikuttaa olevan pikaoikeuden tuomiosta. Kyseisen pikaoikeuden pöytäkirjan mukaan päätös julistettiin kello 14.45 ja divisioonan komentaja määräsi kello 15.45 tuomion pantavaksi täytäntöön viipymättä. Teloituksessa läsnä olleen lääkärin mukaan teloitus tapahtui kello 17. (Sotatoimiyhtymä 3820:n pikaoikeus 25.8.1944, § 4, SA; Oleg Gorbatowin lausunto 29.9.1945, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.)

[370] Näin varmasti yleismaailmallisestikin, ks. esim. Babington 1993, 103; Putkowski – Sykes 1996, 231–232.

[371] A.D. 306/62/1942, OM, Ec 23, oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista 14.11.1941 ja 12.12.1941, OM, Ca 42, KA.

si.[372] Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan pastorin päiväkirjasta ilmenee, että pastori tapasi kuolemaan tuomittua ja armoa anonutta Urho Aaltosta ennen hänen teloitustaan lähes päivittäin. Teloitusta edeltävänä päivänä pastori kävi tapaamassa Aaltosta tämän sellissä kello 12–14, jolloin hänet ripitettiin ja hän nautti ehtoollista, sekä kello 16–17.[373] Monessa teloituspöytäkirjassa mainitaan tapahtunut kuolemaan valmistaminen, joissakin on erikseen mainittu ehtoollisen antaminen.[374]

Sotilaspastori Jaakko Haavio on kuvannut suorittamaansa viiden sotilaskarkurin valmistamista kuolemaan. Kyseessä oli oikeudenistuntoa seuranneena yönä tapahtunut teloitus. Kaikki viisi nauttivat ehtoollisen, ja Haavio keskusteli useita tunteja heidän kanssaan. Sen jälkeen hän seurasi miehiä teloituspaikalle "vahvistaen heitä Jumalan sanalla loppuun asti, kutakin vuorostaan". Haavion kuvauksesta ja hänen muistiin merkitsemistään miesten terveisistä kotiin voi päätellä uskonnon tuoneen ainakin useimmille näistä viidestä lohtua.[375] Uskonnon antama tuki käy hyvin ilmi myös Erik Andrénin

---

[372] Kuopion lääninvankilan toimintakertomus vuodelta 1941, OM, Vaho, Eia 3, Viipurin lääninvankilan toimintakertomus vuodelta 1942, ks. myös Kuopion lääninvankilan toimintakertomus vuodelta 1942, OM, Vaho, Eia 4. Helsingin lääninvankilassa (toimintakertomus vuodelta 1943) pidettiin rippikoulua yhdelle alioikeudessa kuolemaan tuomitulle vangille, OM, Vaho, Eia 5, KA.

[373] Pastorin päiväkirja 1/6 1939–31/3 1943, Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan arkisto, H VI a 4, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

[374] Pöytäkirja Aleksei Trushtshkinin ym. teloituksesta 14.1.1942, Viipurin sotilashallintopiirin KeO 13.1.1942, § 8, pöytäkirja Vasili Parhomenkon teloituksesta 3.4.1943 ja Aleksander Gorbunovin ym. teloituksesta 13.4.1943, T 19662/C 2, pöytäkirja Kosti Santalaisen teloituksesta 11.11.1943, Itä-Suomenlahden RPr:n KeO 10.11.1943, § 108, pöytäkirja Boris Gurinin ym. teloituksesta 15.9.1944, T 10546/10, SA. – Sen sijaan Olavi Laiho ja kolme hänen kanssaan teloitettua neuvostoliittolaista eivät teloituspöytäkirjan mukaan halunneet valmistautua kuolemaan (Rislakki 1995a, viimeinen numeroimaton sivu). RTA:n ja ohjeiden mukaan rangaistus oli pantava täytäntöön, vaikka tuomittu ei haluaisikaan valmistautua kuolemaan.

[375] Jaakko Haavion muistikirjamerkinnät 17–18.7.1944, rovasti Jaakko Haavion kokoelma, Pk 1395/2, Jaakko Haavion kirje "Rakas Oma Kaisani" 18.7.1944, Pk 1395/1, SA; Haavio 1976, 265–267. – Olen saanut kahdelta yksityishenkilöltä jäljennöksen kuolemaantuomitun viimeisestä kirjeestä kotiväelle (kummassakin tapauksessa kysymys oli sotilaskarkurista). Uskonnon tuoma helpotus näkyy näistäkin kirjeistä. – Kirjassa "Missä on veljesi?" (1984, erit. 18, 78–84, 122–136) Andrén arvostelee voimakkaasti neljän teloitetun sotilaskarkurin kuolemaan valmistajana toiminutta sotilaspastoria. Andrénin mukaan karkurit tunnustivat pastorille rikoksensa uskoen tämän vaitiolovelvollisuuteen ja lupaukseen myötävaikuttaa lievään tuomioon kenttäoikeudessa, mutta pastori rikkoi vaitiolovelvollisuutensa ja myötävaikutti siten kuolemantuomioihin. Andrénin mukaan sotilaspastori kävi pidätettyjen luona 20.7. Kaksi kuulusteltua oli tunnustanut tekonsa 19.7.

esittämistä erään teloitettavan viimeisistä kirjeistä, samoin Yrjö Keinosen kuvauksesta erään kesän 1944 sotilaskarkurin teloituksesta.[376]

Useimmille poliittisista syistä tuomituille uskonto ei liene ollut teloitukseen valmistauduttaessa tärkeää. Tämä koskee luultavasti myös suurta osaa neuvostoliittolaisista, joskin heistäkin monet olivat ainakin jonkin verran uskonnollisia. Tässä mielessä on helppo ymmärtää Risto Vesterlundin huomautus teloituspaikalla siitä, ettei hän ollut saanut puhutella sellaista henkilöä, jolla on sama maailmankatsomus kuin hänellä. Niinpä monet suomalaiset vasemmistolaiset rohkaisivat lähdön hetkellä itseään laululla tai iskulauseilla.[377] Neuvostoliittolaisia koskevissa teloituspöytäkirjoissa sen sijaan ei ole yhtään mainintaa mielenilmauksista teloituksen lähestyessä.

Erään muistitiedon mukaan kolmesta teloitettavasta sotilaskarkurista yksi yritti teloituspaikalle tuotuna karata, jolloin teloitusryhmä ampui hänet välittömästi.[378] Asiakirjoissa en ole havainnut tietoa tällaisesta tapauksesta, mutta sitä voi pitää mahdollisena.

Teloituspaikka on kuvattu ymmärrettävästi tarkimmin silloin, kun kysymys oli kotialueelle tapahtuneista teloituksista. Rintamallakin tapahtuneista teloituksista on paikkakunta kerrottu. Kotialueella teloituksia tapahtui muun muassa Helsingin lääninvankilan alueella[379], Helsingin pitäjässä Malmin hautausmaan lähellä sijainneella ampumaradalla ja mahdollisesti hautausmaa-alueellakin[380], Tuusulassa Hyrylän kasarmialueen läheisyydessä[381], Hyvinkääl-

---

ja toiset kaksi 20.7., joten asiakirjat eivät vaikuta tukevan Andrénin väitettä pastorin osuudesta. 7600:n (17.D:n) KeO 22.7.1944, § 3–5, SA.

376 Andrén 1984, 43–48; Keinonen 1971, 151.

377 Kivääreiä ladattaessa Urho Kaipainen huusi: "Alas Hitler!" ja "Eläköön maailmanvallan kumous!" (Gunnar Seeven ilmoitus 17.8.1942, EK-Valpo, hmp 2549 Urho Kaipainen, KA; Rislakki 1986, 43.) Martti Koivistoinen lauloi "Kansainvälistä". (Gunnar Seeven ja K. A. Rinteen ilmoitus 16.2.1943, EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, KA; Rislakki 1986, 42.) Martta Koskisen on kerrottu huutaneen ennen laukauksia "Alas Ryti, Mannerheim ja Tanner!" ja laulaneen matkalla teloituspaikalle työväenlauluja (O. Leino 1976, 137–141). Risto Vesterlund sanoi viimeisinä sanoinaan "Eläköön sosialismi", johon hänen kanssaan teloitettu neuvostoliittolainen Pekka Hutteri vastasi "Eläköön". (Pöytäkirja Pekka Hutterin ja Risto Vesterlundin teloituksesta 1.9.1944, OM, Ed 1 a, KA.) Uuno Hurme huudahti viime sanoinaan "Eläköön Neuvosto-Suomi". (Pöytäkirja Uuno Hurmeen teloituksesta 25.1.1943, vankiasiakirja 6853, OM, Vaho, Ha, KA. Vrt. A.D. 6041/1211/1942, OM, Ec 28, KA.)

378 R. Lindstedt 1995, 41 ja Jukka Kulomaan kirje 13.10.1995.

379 Edellä alaviitteessä 377 mainittu ilmoitus Martti Koivistoisen teloituksesta.

380 Pöytäkirja Jalmar Kaarisolan teloituksesta 31.7.1943 sekä Martta Koskisen ja Olavi Heimanin teloituksesta 28.9.1943, OM, Ed 1 a, KA; edellä alaviitteessä 377 mainittu ilmoitus Urho Kaipaisen teloituksesta; Tuusulan sotilaspiirin oikeusupseerin laatima kuu-

lä erään maanviljelijän maalla olleella ampumaradalla[382], Turun seudulla Turun lääninvankilan alueella ja Maariassa Kärsämäen ampumaradalla[383], Hämeenlinnan maalaiskunnassa Ojoisten tilan metsässä[384], Mikkelin lääninvankilan niin sanotulla halkopihalla[385], Kuopiossa ampumaradalla[386], Vaasassa suojeluskunnan ampumaradalla[387], Oulussa suojeluskunnan ampumaradalla[388] ja Kajaanin lähellä Paltamossa Paltaniemen Matinmäellä[389]. Viipurin alueella on useiden teloituspaikaksi mainittu Liimatan maasto ja Rautakorven maasto.[390]

---

lustelupöytäkirja 1. ja 13.10.1945 (Kaarlo Väisäsestä), T 21402/F 29, SA; Tyyne Rönnqvistin litteroitu haastattelu 4.1.1973, 32–33. 5, Kalevi Seilosen arkisto, Kansan A.

[381] Ilmoitus kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta n:o 6/13.1.1944, Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 12.1.1944, § 7 (Toppinen), SA ja Tuusulan sotilaspiirin oikeusupseerin laatima pöytäkirja kuulusteluista 1. ja 13.10.1945, T 21402/F 29, SA.

[382] Poliisikuulustelupöytäkirja, Tuusulan nimismiespiiri, S.P. 53/46, T 21402/F 29, SA. Pöytäkirjassa mainitaan tiettyjen desanttien tulleen haudatuiksi tämän ampumaradan rinteeseen, joten ilmeisesti teloituspaikka on ollut kyseinen ampumarata.

[383] Pöytäkirja Toivo Koljosen teloituksesta 21.10.1943, OM, Ed 1 a, KA; muistiinpanot asessori Matti Metson haastattelusta 20.9.1988, Jukka Rislakin arkisto; Lars Junttila: Muistio Turun Kärsämäessä sijaitsevasta sotavankihaudasta..., kesäkuu 1985, Jukka Rislakin arkisto; Nuorteva 1987, 175; Rislakki 1995a, 89.

[384] Pöytäkirja Urho Aaltosen teloituksesta 19.2.1942, OM, Ed 1 a, KA; Aaltosta ja Toivo Jänistä eli Talposta koskevat merkinnät kuolleiden luettelossa 19.2.1942 ja 14.8.1943, Kirkollisten toimitusten kirja 1939–1943, Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan arkisto, H VI b 1, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

[385] Useita pöytäkirjoja Mikkelin lääninvankilassa tapahtuneista teloituksista, T 20104/5 ja 20104/6, SA; Snellman-Wihuri 1993, 54.

[386] Pöytäkirja Heikki Lampisen teloituksesta 24.11.1941, OM, Ed 1 a, KA.

[387] Pöytäkirja Väinö Ketosen teloituksesta 31.3.1944 ja Eetu Peltosen teloituksesta 8.8.1944. Risto Vesterlundia ja Pekka Hutteria koskevassa teloituspöytäkirjassa (1.9.1944) on teloituspaikka ilmeisesti tarkoituksella jätetty täsmentämättä ("Vaasan kaupungin omistamalla alueella jälempänä mainittuun tarkoitukseen varatulla paikalla"). OM, Ed 1 a, KA.

[388] Pöytäkirja Uuno Hurmeen teloituksesta 21.1.1943, vankiasiakirja 6853, OM, Vaho, Ha, KA; muita Oulussa teloitettujen vankiasiakirjoja esim. 3489 (Laiho), 4849 (Kapanen), 5958 (Lehtinen), 6439 (Tuomi), 6440 (Nummi), OM, Vaho, Ha, KA; pöytäkirja Laihon ym. teloituksesta 2.9.1944, julkaistu kirjassa Rislakki 1995a, viimeinen numeroimaton sivu. Kaikissa asiakirjoissa ei mainita tarkemmin Oulun teloituspaikkaa, mutta kahdessa tapauksessa (Hurme, Kapanen) sanotaan ampumaradan olevan Tuirassa. Laihon ja kolmen Neuvostoliiton kansalaisen teloituspaikaksi mainitaan suojeluskunnan Ylä-Siirtolan (kirjoitustapa vaihtelee) pohjoispuolella sijaitseva ampumarata.

[389] Olavi Karjalainen 25.8.1945 Kainuun Sotilaspiirin Esikunnalle, T 19200/F 3, SA.

[390] Liimatassa teloitettuja mainitaan esim. vankiasiakirjoissa 5909 (Karhu), 5963 (Vesterinen), 5964 (Zubkov), 6556 (Karatshev) ja 6886 (Shilov); Rautakorvessa teloitettuja puolestaan esim. vankiasiakirjoissa 4768 (Veijolainen), 4781 (Kaasonen) ja 4793 (Martikainen), OM, Vaho, Ha, KA.

Poliittisista rikoksista tuomittujen jutut tutkittiin usein myös sotaylioikeudessa, jonka päätöstä odotettiin vankilassa. Aluksi tällaiset tuomitut olivat yleensä kotipaikkaansa lähellä olevissa lääninvankiloissa. Myöhemmin käytäntö muuttui. Turun lääninvankilan johtaja kirjoitti kesäkuussa 1943 vankeinhoitovirastolle. Päämajan valvontaosaston Turun alatoimiston ja asianomaisen suojeluskuntapiirin esikunnan taholta oli toivottu, että vankilassa olevat kuolemanrangaistukseen tuomitut turkulaiset tutkintavangit saataisiin siirtää muualle, "jotteivät heidän omaisensa ja ystävänsä olisi täällä tilaisuudessa heidän rangaistuksensa täytäntöönpanopaikkaa ja hautasijaa selville ottamaan ja siten näistä muodostamaan määrätyssä mielessä käymä- ja kunnioituksenosoituspaikkaa". Kaksi turkulaisista siirrettiin kirjeen johdosta Oulun lääninvankilaan, jonka johtaja närkästyneenä tiedusteli Turun johtajalta syytä siirtoon. "– – tähän saakka lienee ollut tapana, että jokainen lääninvankila on itse täytäntöönpannut kohdalleen sattuneet kuolemantuomiot, ilman että tätä ikävää tehtävää olisi siirretty toisten suoritettavaksi." Vastauksessaan Turun johtaja viittasi vankeinhoitovirastolle lähettämäänsä kirjeeseen, josta siirron syyt ilmenivät.[391] Tällaisten järjestelyjen vuoksi turkulaiset Aleksi Nummi, Karl Tuomi ja Olavi Laiho teloitettiin Oulussa. Vaasassa puolestaan teloitettiin turkulaiset Verner Usva ja Väinö Ketonen, samoin helsinkiläinen Risto Vesterlund.[392]

Sotaylioikeuden päätöstä odottavat neuvostoliittolaisetkin olivat yleensä vankiloissa, eivät kuitenkaan aina. Ivan Larionovia pidettiin odottamassa SYO:n päätöstä sotavankileirillä, mistä hän pääsi teloitustaan edeltävänä yönä karkaamaan. Valvontaosaston näkemyksen mukaan mies olisi tullut passittaa lääninvankilaan varmempaan säilytyspaikkaan. Asiaa jälkeen päin selviteltäessä väitettiin, että Oulun lääninvankila oli kieltäytynyt ottamasta Larionovia.[393]

---

[391] Turun lääninvankilan johtajan kirjelmä n:o 745/9.6.1943, Oulun lääninvankilan johtajan kirjelmä n:o 1356/21.6.1943 ja muu niihin liittyvä kirjeenvaihto, vankiasiakirja 6439, OM, Vaho, Ha, KA.

[392] Viimeisissä kirjeissään ennen teloitusta Nummi mainitsi siirrostaan Ouluun: "– – miksi meitä tuotiin näin kauaksi, olisi nyt paljon mukavampi olla Turussa, saisi edes äitiä tavata ja mihin mahtavat haudata kuoleman jälkeen. Olisi sentään mukavampi levätä omilla synnyinpaikoillaan." "Terveisiä Sinulle täältä Oulusta. Jouduin tänne 19 p:nä. Tuomi joutui nim. minun kanssani tänne. Ihmettelimme kovasti, kun meidät niin yhtäkkiä siirrettiin, aamulla vaan sanottiin, että tavarat kasaan. – – Olisi paljon mukavampi olla Turussa. Olisivat saaneet edes omaiset haudata." Vapaa Ajattelija, näytenumero 1/1945, 18–19.

[393] Päämajan valvontaosaston III AK:n alatoimiston kirjelmä n:o 533/III AK 38/sal./ 29.7.1943, päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 10696/Valv.2/

Yleensä teloituspöytäkirjoista ei tarkkaan selviä, mistä yksiköstä teloittajat olivat. Olavi Kortteen mukaan teloituksista pääsääntöisesti huolehti lähin sotapoliisimuodostelma.[394] Jatkosodan historia -kirjassa teloitusten mainitaan olleen sotapoliisin vaikein ja epämiellyttävin tehtävä. Sotapoliisin myönteinen kuva sai tästä tehtävästä pahan kolauksen.[395] Lokakuussa 1944 hyväksytyn Sotapoliisiohjesäännön mukaan sotapoliisin tuli avustaa rangaistusten täytäntöönpanossa.[396] Kuitenkin myös muut kuin sotapoliisit saattoivat tulla määrätyiksi teloitusryhmään.[397] Kotirintamalla teloituksista huolehti suojeluskuntapiirin esikunta, ja vaikuttaa siltä, että kotirintamalla teloitusryhmä tuli useammin tuosta esikunnasta kuin kotialueella toimineesta Erillisestä sotapoliisiosastosta. Ainakin Hyrylässä teloitusryhmän muodosti paikallinen koulutuskeskus.[398] Helsingissä teloituksia pani toimeen toimituskomppania. Asiasta sodan jälkeen jututetut kertoivat, että tehtävään oli valittu komppaniasta vapaaehtoisia. Edelleen kerrottiin, että anomuksen jälkeen tehtävä otettiin syksyllä 1943 pois toimituskomppanialta, koska kaikki yksikön miehet eivät olleet täysin normaaleja.[399]

---

sal./3.8.1943, T 19654/F 7, SA. – Ks. myös päämajan sotavankikomentajan esikunnan kirjelmä n:o 604/Sv.1/sal./12.10.1943 (T 19656/F 1, SA): eräs vartiomiehen murhan vuoksi sotavankileirin päävartiossa säilytettävänä ollut vanki oli päässyt pakoon. Ilmeisesti häntä ei saatu kiinni, sillä ainakaan kuolemanrangaistukseen tuomittujen joukossa miehen nimeä ei näy.

[394] Korte, esitelmä. Myös sotatuomari von Hellens on esitelmässään todennut sotapoliisin aina panneen teloitukset täytäntöön. Vastaavasti Valentin Soine muistelmissaan ("Poliisimiehenä ja vankeinhoitajana", 112, Valentin Soineen arkisto, KA): tuomioiden täytäntöönpanosta huolehti sotapoliisi.

[395] Kesseli 1994, 276. – Myös tehtävänsä puolesta teloitustilaisuuksiin joutuneet papit tuntuvat pitäneen tehtävää vaikeana: "Eilinen päivä oli sielullisesti raskain, mitä minulla tähän asti on ollut", kertoi viittä karkuria kuolemaan valmistanut Jaakko Haavio. Kirje Kaisalle 18.7.1944, rovasti Jaakko Haavion kokoelma, Pk 1395/1, SA; Haavio 1976, 265. Ks. myös Kuopion lääninvankilan toimintakertomus vuodelta 1941, OM, Vaho, Eia 3, KA; Virkkunen 1977, 78. – Lääkärillekään tehtävä ei liene ollut miellyttävä: Haavionkin mainitsemaan teloitustilaisuuteen piti saada lääkäri. Tätä ennen oli divisioonan lääkärille tullut kiireistä asiaa armeijakunnan lääkintätoimistoon. Teloitustilaisuuteen nimetty lääkäri esitti käsityksenään, että divisioonan lääkäri oli tiennyt tulossa olevasta teloituksesta ja poistunut tarkoituksella. (Palmunen 1972, 277.)

[396] Sotapoliisiohjesääntö, 11, päämajan komento-osasto 30.10.1944.

[397] Jukka Kulomaahan otti syksyllä 1995 yhteyttä mies, joka kesällä 1944 tuli määrätyksi teloitusryhmään. Hän ei palvellut sotapoliisissa. R. Lindstedt 1995, 41, ja Jukka Kulomaan kirje 13.10.1995.

[398] Tuusulan sotilaspiirin oikeusupseerin laatima pöytäkirja kuulusteluista 1. ja 13.10.1945, T 21402/F 29, SA; Lindblom 1981, 109–110.

[399] Päiväämätön ja tekijätön ilmoitus, koskee etsivä Heikki Anisimaan sodanaikais-

Teloitusryhmän suuruus näyttää vaihdelleen yleensä kolmen ja viiden välillä teloitettavaa kohti. Kun joulukuun 1943 ohjeet määräsivät teloitettavien määräksi vähintään neljä teloitettavaa kohti, ei tätä pienempiä ryhmiä näytä enää sen jälkeen esiintyneen. Teloitusaseena olivat yleensä kiväärit, joskin vuoden 1943 ohjeissa mainitaan myös konepistoolin käytön mahdollisuus. Joissain tapauksissa konepistooleja käytettiinkin. Tällöin oli kysymys teloituksesta, jossa teloittajien määrä oli teloitettavien määrään nähden pieni.[400] Ainakin yhdessä tapauksessa teloittajilla oli pistoolit.[401]

Jos teloitettavia oli useampia, piti vuoden 1943 ohjeen mukaan suorittaa teloitus yhtä aikaa tai siten, että myöhemmin teloitettava ei joudu näkemään eikä kuulemaan aikaisempia teloituksia. Käytännössä ainakin neljän hengen suuruisia ryhmiä teloitettiin yhtä aikaa. Kahdessa tapauksessa on tieto viiden hengen ryhmän teloituksesta yksi kerrallaan. Näissä tapauksissa teloitusten välillä oli jonkin verran aikaa, joten ehkä teloitetut eivät nähneet aikaisempia teloituksia, todennäköisesti kuitenkin kuulivat.[402] Marraskuussa 1941, eli ennen päämajan ohjeen antoa, teloitettiin kuusi vakoilusta tuomit-

ta toimintaa, Eino Tannerin ilmoitukset 31.12.1945 ja 10.1.1946, tekijätön ilmoitus 3.1.1946, EK-Valpo, hmp H 13041 Heikki Anisimaa, KA.

[400] Esim. Fedor Ermolajevin ja Efim Fadejevin yhtaikainen teloitus: kolme ampujaa, kaikilla konepistoolit. (Teloituspöytäkirja 17.12.1941, VII AKE:n KeO 16.12.1941, § 48, SA.) Tahvo Jullisen, Mikko Olkkosen ja Aleksander Haugasin yhtaikainen teloitus: neljä ampujaa, kaikilla konepistoolit. (Teloituspöytäkirja 8.5.1942, T 20104/5, SA.) Toivo Lintusen ja Juho Kekkosen yhtaikainen teloitus: kolme ampujaa, kaikilla konepistoolit. (Teloituspöytäkirja 18.7.1942, T 20104/6, SA.) Georgij Fetshenkon teloitus: kaksi ampujaa, kummallakin konepistoolit. (Teloituspöytäkirja 22.8.1942, T 20104/6, SA.)

[401] Pöytäkirja Nikolai Burtsevskij'n ym. teloituksesta 29.11.1941, VII AKE:n KeO 28.11.1941 § 37, SA. – Ampumaetäisyys mainittiin kolmessa teloituspöytäkirjassa. Matkat vaihtelivat melkoisesti: 15, 25 ja 45 metriä. Varsinkin viimeksi mainittu matka tuntuu melko pitkältä. Kyseinen teloitus tapahtui sen jälkeen, kun oli annettu päämajan ohje noin 10 metrin ampumamatkasta. – Muutamassa tapauksessa teloitettu osoitti elonmerkkejä yhteislaukauksen jälkeen, joten häneen ammuttiin vielä lyhyt laukaussarja konepistoolilla. Pöytäkirja Aleksander Suden teloituksesta 2.5.1942 ja Tahvo Jullisen ym. teloituksesta 8.5.1942, T 20104/5, SA. Varmistuslaukaus mainitaan myös Urho Aaltosta koskevassa teloituspöytäkirjassa (19.2.1942, OM, Ed 1 a, KA), mutta siitä ei selviä, oliko hän yhteislaukauksen jälkeen elossa.

[402] Viisi vakoilusta kuolemaan tuomittua teloitettiin 5.12.1942 kello 14.42, 14.48, 14.54, 14.58 ja 15.04. Joukon ainoa nainen teloitettiin ensin, muuten teloitusjärjestyksessä ei voi havaita erityistä logiikkaa. (4.D:n KeO, tuomioluettelo, 5.12.1942, § 230, T 18879/1942/III, SA.) Jaakko Haavion mainitsemat viisi sotilaskarkuria teloitettiin 18.7.1944 kello 0.50, 1.00, 1.09, 1.20 ja 1.32. (Pöytäkirja Jalo Mäenpään ym. teloituksesta, OM, Ed 1 a, KA.) Miehet teloitettiin ikäjärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan.

tua yksi kerrallaan kello 10.20–10.30 eli jokseenkin pienin välein.[403]

Tanskassa sodan jälkeen mikään järjestysvallan elin ei ollut halukas teloittajan tehtävään: vankeinhoitolaitoksen johto torjui ajatuksen teloituksista vankiloissa, ja myös armeija kieltäytyi kunniasta. Teloitukset määrättiin poliisin tehtäväksi, poliisijärjestöjen vastustuksesta huolimatta.[404] Suomessakin siviiliviranomaisten rooli teloituksissa aiheutti aluksi kyselyjä. Mikkelin lääninhallitus kysyi maaliskuussa 1942 oikeusministeriöltä ohjeita rangaistusten täytäntöönpanoasiassa; kysymys on varmaankin ollut teloituksesta, joita ei siihen mennessä ollut vielä Mikkelissä pantu täytäntöön.[405] Kuopion lääninvankilan johtaja ilmoitti sodan jälkeen saaneensa ennen ensimmäistä teloitusta lääninhallitukselta tiedon, ettei täytäntöönpano kuulunut lääninhallitukselle, vaan sotilasviranomaisille.[406] Tämä näyttääkin sotatuomioistuinlain 77 §:n 1 momentin säännöksen valossa olleen oikea tulkinta: sen mukaan kaikki tuomioistuimen päätökset, jolla sotaväen rikoslain alainen henkilö on tuomittu rangaistukseen, kuuluivat sotilasviranomaisten täytäntöönpantaviksi.[407]

---

[403] Pöytäkirja Nikolai Burtsevskij'n ym. teloituksesta 29.11.1941, VII AKE:n KeO 28.11.1941, § 37, SA. – Viipurissa teloitettiin 10.2.1943 kuusi vakoilusta kuolemaan tuomittua, mutta tässä tapauksessa heidät teloitettiin kahdessa kolmen ryhmässä. Vankiasiakirja 5909, OM, Vaho, Ha, KA. – Eräässä Tanskassa sodan jälkeen toimeen pannussa teloituksessa teloitettiin samana yönä seitsemän tuomittua. Teloitusten väli oli puoli tuntia. (Tamm 1985, 335.)

[404] Yksityishenkilöiltä kyllä saapui runsaasti anomuksia päästä teloittajaksi. Tamm 1985, 325–328. Myös Norjassa sodanjälkeiset teloitukset määrättiin poliisin tehtäväksi (Ringdal 1987, 351).

[405] Salaisten asiain diaari 1921–1944, diaarimerkintä 10.3.1942, OM, Ad 1, Luettelo lääninvankiloissa pidetyistä... OM, Vaho, Hua 1, KA.

[406] Lääninhallitus oli ilmeisesti ollut yhteydessä päämajaan. Kuopion lääninvankilan kirjelmä n:o 2102/7.10.1944, OM, Vaho, Hua 1, KA. Ks. myös edellä alaviitteen 391 kohdalla mainittua Oulun lääninvankilan kirjelmää, joka osoittaa, etteivät vankilaviranomaiset olleet innostuneita osuudestaan teloituksissa.

[407] Esimerkiksi Oulun lääninvankilassa asia näyttää edenneen siten, että armonanomukseen annetun kielteisen päätöksen saavuttua vankilasta pyydettiin lääninhallitukselta toimenpiteitä kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanemiseksi. Sen jälkeen lääninhallitus pyysi Oulun suojeluskuntapiiriltä virka-apua, piirin komentaja puolestaan määräsi kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanoajan ja -paikan sekä ilmoitti näistä vankilaan. Esim. vankiasiakirjat 3489 (Laiho), 6439 (Tuomi), 6440 (Nummi), 6853 (Hurme), OM, Vaho, Ha, KA. Myös Viipurin lääninvankilasta käännyttiin lääninhallituksen puoleen; lääninhallitus määräsi täytäntöönpanopäivän ja pyysi Viipurin varuskunnan päällikköä antamaan virka-apua ja huolehtimaan asian käytännöllisestä puolesta. Esim. vankiasiakirjat 4793 (Martikainen), 6418 (Tishtshenko), 6556 (Karatshev), 6886 (Shilov), OM, Vaho, Ha, KA.

10.4.3 Teloitettujen hautaaminen

Rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen 5 §:n 3 momentin mukaan "mestatun ruumis haudattakoon hiljaisuudessa hautausmaahan". Hautauksen huomaamattomuutta korostivat erikseen annetut ohjeetkin. Päämajan joulukuussa 1943 antamien teloitusohjeiden mukaan teloituksen tapahduttua ruumis oli viipymättä ja huomiota herättämättä haudattava. Samantyyppisiä määräyksiä annettiin aikaisemmissa paikallisissa ohjeissakin.[408]

Päämajan kenttäpiispan toimisto antoi vuonna 1942 ohjeita siitä, keitä saatiin haudata sankarihautoihin. "Erikoisesti ei" sankarihautoihin saanut haudata muun muassa kuolemaantuomittuja, rikollisen tekonsa johdosta kuolleita ja omavaltaisesti joukostaan poistuneina tai karkureina kuolleita.[409]

Heinäkuun lopussa 1944, karkurien teloitusten jo alettua, päämaja antoi käskyn huoltotoimenpiteistä kuolemaantuomittuihin tai ammuttuihin nähden. Ohjet koskivat karkureita ja kieltäytyjiä. Tällaisesta kuolemantapauksesta tehtävään ilmoitukseen oli merkittävä, että asianomainen on haudattu kenttähautausmaahan. Ruumiit tuli lähettää KEK:een (kaatuneiden evakuointikeskukseen), jonka toimesta ne huollettuina haudattiin väliaikaisia hautauksia varten varattuun hautausmaahan erilleen sijoitettuun paikkaan.[410]

Teloituspöytäkirjoista päätellen kesän 1944 teloitettujen sotilaskarkurien ruumiit luovutettiin yleensä sotilaspastorille tai KEK:een hautaamista varten, jo ennen päämajan ohjeita.[411] Samoin käsiteltiin 6. divisioonassa vuonna 1943 teloitettujen sotilaiden ruumiita.[412] Kuitenkin on tietoja myös hautaamisesta teloituspaikan välittömään läheisyyteen; nämä koskevat aikaa en-

[408] "Telotuksen jälkeen ruumis on mahdollisimman pian haudattava." (Päämajan sotilashallinto-osastossa 10.12.1942 laaditut ohjeet. Päämajan sotilashallinto-osaston kirjelmä n:o 2687/III/50.sal/27.11.1943, T 20105/4, SA.) "Tuomittua varten on etukäteen kaivettava hauta Mikkelin kaupungin hautausmaalle kirkkomaan vartijan tarkemmin osoittamaan paikkaan, johon hautaan tuomittu on haudattava välittömästi teloituksen jälkeen." (Suur-Saimaan suojelukuntapiirin esikunnan kirjelmä n:o 1280/Ic/119.sal./26.11.1943, T 7947, SA.)

[409] Päämajan käskylehti n:o 9/22.3.1942, 5 §, SA. – Vuonna 1943 annetut ohjeet olivat tältä osin samanlaiset. Päämajan käskylehti n:o 27/21.9.1943, 6 §, SA. – Kansanahon (1991, 319) mukaan paikkaa sankarihaudassa ei vähäisistä syistä evätty.

[410] Päämajan kirkollisasiain osaston kirjelmä n:o 4828/Kirk.3/25.sal./30.7.1944, T 19199/6, SA.

[411] Teloituspöytäkirjoja 9.7.1944 (Alatarvas), 10.7.1944 (Nikunen), 18.7.1944 (Mäenpää ym.), 22.7.1944 (Oiva, Henttu), OM, Ed 1 a, KA. – Kansanahon (1991, 371) mukaan 30.7.1944 annettujen ohjeiden mukaisesti oli käytännössä menetelty aikaisemminkin.

[412] Pöytäkirja Maunu Honkasen teloituksesta 27.10.1943 ja Taisto Vanhamäen teloituksesta 8.12.1943, OM, Ed 1 a, KA.

nen 30.7.1944 annettuja ohjeita.[413] Toisesta näistä tapauksista tiedetään, että teloitettujen ruumiit kaivettiin pian esiin.[414] Teloitettujen sotilaskarkurien hautapaikkoja oli ainakin Rauhan, Impilahden ja Luumäen hautausmailla.[415]

Aikaisemmin, kuten hyökkäysvaiheessa 1941, suomalaisten sotilaiden ruumiiden käsittely on ilmeisesti ollut vielä vaihtelevampaa. Joulukuussa 1941 kieltäytymisen vuoksi pikaoikeudessa tuomitut Voitto Ahomäki ja Toivo Mäkelä haudattiin pastorin siunaamina lähelle kylää, jossa teloitus tapahtui.[416] Heidän ruumiitaan ei saatu koskaan kotialueelle omaisten anomuksista huolimatta.[417]

Useimmat kotialueella teloitetut suomalaiset ja monet neuvostoliittolaiset on teloituspöytäkirjoista päätellen haudattu arkuissa hautausmaalle.[418] Hautausmailla paikka on ilmeisesti pyritty pitämään huomaamattomana.[419]

---

[413] "Tuomitut haudattiin välittömästi tämän jälkeen teloituspaikan viereen kaivettuun yhteiseen hautaan." Pöytäkirja Karl Ahlqvistin ym. teloituksesta 23.7.1944, T 9153/33, SA. – Yrjö Keinosen (1971, 151–152) kuvaus 13. heinäkuuta 1944 tapahtuneesta teloituksesta: "Teloituspuun juurelle kaivettiin hauta, johon Puukan maallinen tomu kätkettiin. Multa tasoitettiin, eikä paikalle pantu mitään merkkiä vainajan leposijasta." Myös kyseisen divisioonan hallinnollisen toimiston päällikkönä toiminut Kalevi Kemppainen muistaa Puukan tulleen haudatuksi teloituspuun juurelle (kirje 10.5.1993).

[414] Erik Andrénin mukaan neljän 23.7.1944 teloitetun sotilaan toverit kaivoivat esiin teloitettujen ruumiit. Andrénin kanssa keskustellut sotilaspastori kuitenkin korosti, että hän oli apulaisineen kaivanut ruumiit esiin ja lähettänyt ne KEK:een. (Andrén 1984, 130.)

[415] IV armeijakunnan teloitetut haudattiin Rauhan siviilihautausmaahan (K. Suominen 1993, 174; 6. divisioonassa 22.7.1944 teloitettua sotamiestä koskevia asiakirjoja, saatu tämän omaiselta.) Viisi 5. divisioonan teloitettua, jotka Jaakko Haavio valmisti kuolemaan, haudattiin Impilahden hautausmaahan. (Jaakko Haavion muistikirjamerkintä 18.7.1944, rovasti Jaakko Haavion kokoelma, Pk 1395/2, SA.) Neljä 17. divisioonan sotilaskarkuria haudattiin ensin teloituspaikan viereen ja sitten Luumäen hautausmaalle. (Andrén 1984, 40, 130.)

[416] Rovasti Kuoppamäen Jukka L. Mäkelälle vuonna 1969 antamat haastattelutiedot. Teoksen "Marokon kauhu" aineistoa, Pk 1293/1, SA; Jukka L. Mäkelä 1969, 209–210.

[417] Omaisilta saatu tieto.

[418] Teloituspöytäkirjoja 24.11.1941 (Lampinen), 19.2.1942 (Aaltonen), 31.7.1943 (Kaarisola), 28.9.1943 (Koskinen ja Heiman), 21.10.1943 (Koljonen), 31.3.1944 (Ketonen), 8.8.1944 (Peltonen), 1.9.1944 (Hutteri, Vesterlund), OM, Ed 1 a, KA; useita neuvostoliittolaisia vakoilijoita koskevia teloituspöytäkirjoja Mikkelin lääninvankilasta vuodelta 1942, T 20104/5 ja 6, SA; Toivo Jänistä eli Talposta koskeva merkintä kuolleiden luettelossa 14.8.1943, Kirkollisten toimitusten kirja 1939–1943, Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan arkisto, H VI b 1, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

[419] Esimerkiksi Malmin hautausmaalle haudattujen teloitettujen hautojen on kerrottu olleen eri puolilla hautausmaata. Saman haastattelun mukaan teloitettujen haudoille vietiin vuonna 1943 vainajien päivänä salaa marmorilaatat; tästä päätellen haudat ovat

Monessa tapauksessa kuitenkin teloitetut neuvostoliittolaiset haudattiin syrjäisempiin paikkoihin. Niinpä Turun alueella teloitetut neuvostoliittolaiset haudattiin suoalueelle Kärsämäelle; on kerrottu, että paikan päällä teloitetut haudattiin sellaisenaan ja vankilassa teloitetut vankilassa valmistetuissa puulaatikoissa.[420] Hangon alueella keväällä 1943 teloitetut neljä neuvostoliittolaista haudattiin sotavankien hautausmaahan.[421] Viimeiset Suomessa teloitetut eli kolme neuvostoliittolaista desanttia haudattiin Joutsenossa ampumapaikalle.[422] Mutta monessa tapauksessa myös suomalaiset joutuivat kotialueellakin haudatuiksi epämääräisiin paikkoihin.[423] Kaikkein epämuodollisinta lienee ollut rintamalla ja sotilashallintoalueilla teloitettujen neuvostoliittolaisten hautaaminen; heidät on ilmeisesti yleensä haudattu teloituspaikan välittömään läheisyyteen. Usein puhutaankin "kuoppausryhmästä", joka hautasi teloitetun.[424] Mainittava on myös, että viranomaisten käsissä kuolleiden suo-

---

kuitenkin olleet tunnistettavissa. Tulitaistelussa poliisien kanssa kuolleen metsäkaartilaisja sabotaasijohtaja Veikko Pöystin on kerrottu tulleen haudatuksi varastorakennuksen juureen eikä varsinaiselle hautausmaalle. (Tyyne Rönnqvistin litteroitu haastattelu 4.1.1973, 32–33. 5, Kalevi Seilosen arkisto, Kansan A.) Tällaisesta vainajien muistamisesta ei ole muuta tietoa, mutta kerrottua ei liene syytä epäilläkään. Rönnqvist mainitsi teloitetut Koskisen, Koivistoisen, Kaipaisen ja Heimanin; viidettä hän ei muistanut. Myöskään Kaarlo Väisästä ei kerrotun mukaan haudattu varsinaiselle Malmin hautausmaalle, vaan "jonnekin syrjään käymälän lähelle". ("Kunniaa sankareille. Toveri Kaarlo Kustaa Väisäsen muistolle." Kommunisti n:o 9/1945, 22.) Sodan jälkeen turkulaiset teloitettujen lesket kääntyivät sisäasiainministeriön puoleen. He pyysivät vainajien lähettämistä Turkuun todeten: "Heidän viimeinen leposijansakin on meiltä salattu." Lahja Ketonen ym. sisäasiainministeriölle 24.10.1944, EK-Valpo, hmp 3980 Yrjö Helenius, KA.

[420] Lars Junttila: Muistio Turun Kärsämäessä sijaitsevasta sotavankihaudasta..., kesäkuu 1985, Jukka Rislakin arkisto.

[421] Teloituspöytäkirja 3.4.1943 (Parhomenko) ja 13.4.1943 (Gorbunov ym.), T 19662/C 2, SA.

[422] Teloituspöytäkirja 15.9.1944 (Gurin ym.), T 10546/10, SA.

[423] Niinpä eräiden suomalaistenkin desanttien hautapaikka oli Hyrylässä koulutuskeskuksen harjoitusmaasto. Tuusulan sotilaspiirin oikeusupseerin laatima kuulustelupöytäkirja 1. ja 13.10.1945, T 21402/F 29, SA. Talvisodan aikana teloitettuja suomussalmelaisia haudattiin Paltaniemen Matinmäelle; hautapaikka oli "rak. mest. H. R. Tolppasen omistamasta sorapaikasta itään n. 500 metriä metsänotkelmassa". Olavi Karjalainen 25.8.1945 Kainuun sotilaspiirin esikunnalle, T 19200/F 3, SA.

[424] Teloituspöytäkirja 29.11.1941 (Burtshevskij ym.), VII AKE:n KeO 28.11.1941, § 37, teloituspöytäkirja 17.12.1941 (Ermolajev, Fadejev), VII AKE:n KeO 16.12.1941, § 48, teloituspöytäkirja 12.5.1942 (Ahonen, Eskolin, haudattiin "venäläisten yhteishautaan"), T 20104/5, teloituspöytäkirja 21.8.1942 (Fomin, Uljashov) ja 21.9.1942 (Kitajev), T 2870/3, SA; teloituspöytäkirja 13.4.1944 (Bakanin), OM, Ed 1 a, KA.

malaisten hautaaminen pyrittiin useissa tapauksissa hoitamaan huomaamattomasti siinä missä teloitettujenkin hautaaminen.[425]

Teloitettujen hautaaminen sankarihautaan on ilmeisesti vieläkin arka asia. 1980-luvun lopulla Hausjärvellä käytiin keskustelua teloitetun Arvo Oksasen muistamisesta. Oksasen nimi oli mukana valmistuneessa sankarivaina-

[425] Niinpä Turun poliisivankilassa (virallisen tiedon mukaan) hirttäytynyt Pärmin pataljoonasta lähtöisin ollut desantti Jorma Johteinen haudattiin toukokuussa 1944 ilman arkkua Turun Kärsämäen ampumaradan takamaastoon. (Valpo II, kuulusteluptk. n:o 402/46 ja Valpon kirjelmä n:o 16065/IV/5.3.1947, EK-Valpo, hmp 3744 Jorma Johteinen, KA.) – Toinen pärmiläisdesantti, Matti Lång, kuoli lokakuussa 1943 vankilan sairaalassa. Hänen on kerrottu tulleen haudatuksi "suon laitaan" (Rislakki 1986, 108). Vankilan kirkollisten toimitusten kirja ei kerro mitään Långin hautaamisesta, vaikka esimerkiksi teloitettujen hautaaminen on niissä selostettu. (Matti Långia koskeva merkintä v. 1943 kuolleiden luettelossa, Kirkollisten toimitusten kirja 1939–1943, Hämeenlinnan keskus- ja läänivankilan arkisto, H VI b 1, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.) – Tampereella sotasairaalassa toukokuussa 1944 kuollut desanttien auttamisesta epäilty Kalle Lahtinen haudattiin pikaisesti ja omaisilta salassa. (Leo Suonpään selostus 6.11.1985. 5, Leo Suonpään arkisto, 20.3.1991 luovutettu kansio, Kansan A; Rislakki 1986, 91.) – Toisaalta ainakin sabotaasista epäillylle ja epäselvissä oloissa ammutulle Kalle Valkamalle voitiin pitää marraskuussa 1943 kunnolliset hautajaiset: hautajaisissa oli sodanjälkeisen arvion mukaan useaan tuhanteen nouseva toverijoukko – Valpon arvion mukaan kuitenkin 350–400 henkeä. Hautajaiset sujuivat Valpon raportin mukaan rauhallisesti. Eräs saattaja tosin ehdotti Valpon etsivälle Työväen marssin laulamista, mutta kuitenkin laulettiin "Sun haltuus rakas isäni". (Ote Tampereen alaosaston tilannekatsauksesta n:o 11/1943, EK-Valpo, hmp 4231 Kalle Valkama, KA; Vapaa Ajattelija, näytenumero 1/1945, 31.) – Salamyhkäisyyttä noudatettiin syksyllä 1941 kaatuneita Pärmin pataljoonalaisia eli rintamalle väkisin siirrettyjä turvasäilöläisiä haudattaessa. Valpon Turun alaosasto piti toivottavana, ettei "tällaisten kommunistien ruumiita tuotaisi lainkaan kotiseudulle, vaan haudattaisiin sotatoimialueella". Osasto pelkäsi hautajaisista syntyvän poliittisia tilaisuuksia ja halusi erityisesti torjua sankarihautaan hautaamisen. Turun osaston huolena olleessa tapauksessa ei vainajaa "tietenkään" haudattukaan sankarihautaan vaan yksityiseen hautaan. (Otteet Turun osaston tilannekatsauksesta n:ot 9 ja 10 (syys- ja lokakuulta) 1941, Rinteen päiväämätön muistiinpano: "Korpimaa Turusta 6.10. -41...", EK-Valpo I, amp XXIX 32 c, kotelo 581, KA.) Toinen kaatunut turvasäilöläinenkin haudattiin kotialueella "kaikessa hiljaisuudessa". Kolmas taistelussa kaatunut turvasäilöläinen haudattiin taistelupaikalle. (Kotkan osaston tilannekatsaus n:o 10, lokakuulta 1941, Oulun osaston tilannekatsaus n:o 10, lokakuulta 1941, EK-Valpo, alaosastojen tilannekatsauksia 1941, KA.) Se, ettei entisiä turvasäilöläisiä todellisuudessa pidetty muiden kanssa tasavertaisina sotilaina, näkyi siis kaatumisenkin jälkeen. Vrt. oikeusministeri Oskari Lehtosen eduskunnassa vuoden 1943 lopulla esittämään: "Tämän sodan alussa valmistettiin eräälle asevelvollisuusiässä olevalle turvasäilöläismäärälle tilaisuus päästä rintamalle tavallisina Suomen armeijan sotilaina ja siellä teoissa osoittamaan, että yhteiskunta, pitäessään heidän toimintaansa isänmaan asialle vaarallisena ja senvuoksi sulkiessaan heidät turvasäilöön, oli heidän suhteensa erehtynyt." (Vp. 1943, ptk. 13.12.1943, 1378.)

jien muistotaulussa, eikä asia herättänyt kohua. Sen sijaan hankkeesta sijoittaa Oksasen muistokivi sankarihaudalle tai ainakin tämän rivihaudalle nousi kunnassa kiivas väittely.[426] Erik Andrénin kirjan mukaan yksi hänen kuvaamistaan teloitetuista puolestaan haluttiin syksyllä 1944 haudata sankarihautaan, mutta omaiset kielsivät tämän; kuitenkin muistokivi asetettiin sankarihaudoille.[427]

10.4.4 Teloituskäytäntö eräissä muissa maissa

Ulkomaisessa kirjallisuudessa on jonkin verran kuvattu sodanaikaista ja pian sen jälkeen noudatettua teloituskäytäntöä. Pääperiaatteet tuntuvat olevan yleismaailmallisia pienin poikkeuksin.

Ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijan teloituskäytännöstä on esitetty seuraavia tietoja: Teloitusjoukkueen kokoa ei ollut määrätty, mutta yleisin koko oli upseeri ja kymmenen miestä. Upseeri latasi aseet, yhden paukkupatruunalla tai jätti sen lataamatta. Upseerin tehtävänä oli myös ampua tarvittaessa varmistuslaukaus revolverillaan. Tavallisesti teloitusjoukkue oli teloitettavan omasta yksiköstä. Teloitus tapahtui miltei aina aamunkoitteessa. Edeltävänä yönä teloitettava sai halutessaan luokseen papin, ja tämän palvelut olivat käytettävissä teloitukseen asti. Toisinaan teloituksia todistamaan oli komennettu katsojia joukoista. Teloitettava sidottiin tuoliin, puuhun tai vastaavaan, hänen kasvonsa peitettiin ja sydämen paikka merkittiin. Teloitusjoukkuetta johtava upseeri ei tavallisesti käyttänyt komentosanoja, vaan antoi hiljaisesti tarvittavat merkit. Lääkäri tarkisti ruumiin. Se käärittiin huopaan ja haudattiin väliaikaisesti yksinkertaisin siunausmenoin. Myöhemmin ruumis siirrettiin sotilashautausmaalle. Teloitetun ruumiin kohtelu oli samanlainen kuin taistelussa kuolleiden vainajien kohtelu.[428]

---

[426] Maunula 1988. – Minuun vuonna 1993 yhteyttä ottanut henkilö kertoi silloin ajankohtaisesta hankkeesta pystyttää eräälle teloitetulle karkurille muistokivi. En ole selvittänyt hankkeen sen jälkeisiä vaiheita. Molempien tapausten yhteydessä on puhuttu kunnianpalautuksesta. – Vuonna 1990 kirjoitettiin Helsingin seurakuntien hankkeesta poistaa taistelukentälle kadonneiden ruotsalaisten vapaaehtoisten muistomerkistä yksi nimi; mies ei ollutkaan kadonnut, vaan loikannut Neuvostoliiton puolelle ja kuollut sotavankeudessa. ("Ruotsalaisten muistokivestä aiotaan poistaa loikkarin nimi". HS 23.8.1990, B 2.) – Vrt. Huie 1954, 25 (keskustelua karkuruudesta teloitetun Eddie Slovikin entisessä sijoituslaitoksessa): "We had no idea that Eddie died in this fashion. His wife wrote us that he had been killed, and we stuck a gold star next to his name on our armed-service board. That was sort of misrepresenting things, wasn't it? But we didn't know any better."

[427] Andrén 1984, 49, 51.

[428] Babington 1993, 45–48; Putkowski – Sykes 1996, 27, 132–133, 206, 223, 258, 266–268. – Ranskan armeijan samaan aikaan noudattamasta käytännöstä antaa viitteen

Yhdysvaltain armeijan toisen maailmansodan aikaisista teloituksista ampumalla on kerrottu, että teloitusjoukkueeseen kuului kersantti ja 8–12 miestä. Heidän kivääreinsä latasi toimituksesta vastuussa ollut upseeri, ja yksi kivääri ladattiin paukkupanoksella. Upseeri antoi komennot. Jos teloitettava ei lääkärin mielestä ollut ensimmäisen yhteislaukauksen jälkeen kuollut, aseet ladattiin uudestaan ja kaikki toistettiin, kunnes teloitettava kuoli. Pappi oli teloitettavan käytettävissä. Ainakin ainoaa karkuriteloitusta oli todistamassa paikalle komennettuja upseereita, aliupseereita ja miehiä (todistajien määrä oli 42). Teloitettavalta kysyttiin hänen viimeisiä sanojaan. Sitten hänet sidottiin pylvääseen ja hänen päänsä peitettiin hupulla.[429] Kuitenkin toisessa maailmansodassa USA:n armeijassa oli hirttäminen ilmeisesti yleisempi teloitustapa. Lillyn tarkastelemista 18 teloituksesta 16 tapahtui hirttämällä. Kaikissa 18 teloituksessa kysymys oli henki- tai seksuaalirikoksista.[430] Teloitettujen ruumiit haudattiin hautausmaahan syrjäiseen osaan, ja samoin meneteltiin vainajia sodan jälkeen toisella hautausmaalle siirrettäessä.[431]

Toisen maailmansodan Saksan armeijan käytäntö poikkesi edellä kuvatuista sikäli, että ampuminen ei ollut ainoa teloitustapa. Adolf Hitlerin vuonna 1943 antaman käskyn mukaan täytäntöönpanosta määräävä komentaja määräsi myös, mitä täytäntöönpanotapaa oli käytettävä. Giljotiinin käyttö tuli tietenkin kysymykseen vain vankiloissa, joissa niitä oli. Hirttämisiä pantiin sen sijaan toimeen myös rangaistusyksiköissä. Wüllner arvioi, että 3 000–4 000 sotilasta teloitettiin mestaamalla tai hirttämällä. Sodan loppuvaiheessa annettiin taas käsky, jonka mukaan ampumisen oli oltava pääasiallinen teloitustapa, ilmeisesti pelotusvaikutuksen vuoksi. Sotilastuomioistuimessa tuomitut naiset tuli aina mestata. Ammuttaessa teloituskomennuskunnan vahvuus oli upseeri ja 10 miestä. Pappi ja sotilaslääkäri kuuluivat tässäkin tapauksessa käytettyihin virkailijoihin. Ammuttava sidottiin paaluun. Ammuttavan silmät sidottiin, jollei hän tästä kieltäytynyt. Teloituksen jälkeen ruumis toimitettiin omaisille näiden pyynnöstä tai haudattiin teloituspaikalle taikka toimitettiin lähimmän yliopiston anatomiselle laitokselle.[432]

Saksalaisten siviilituomioistuinten rangaistukset pantiin täytäntöön vankiloissa, ja myös osa sotilaiden tuomiosta. Teloitustapoina oli mestaaminen giljotiinilla ja hirttäminen. Teloitettavien määrien kasvaessa nopeampi hirttäminen alkoi yleistyä. Teloitustavan valintaan vaikutti myös rikos (kriminaalirikolliset yleensä mestattiin, poliittisiin rikoksiin syyllistyneet ainakin joissain tapauksissa hirtettiin) ja teloitettavan kansallisuus (muut kuin saksalaiset yleensä hirtettiin). Teloituspaineesta yritettiin selvitä myös mahdollista-

---

brittiarmeijan teloituksen nähneen ranskalaisupseerin esittämä arvostelu. Hänen mielestään toimitus oli ollut liian nopea ja yksinkertainen. "No military compliments, no parade, no music, no march past; a hideous death without drums or trumpets." (Putkowski – Sykes 1996, 250–251.)

[429] Huie 1954, 103, 167–187.

[430] Ks. tarkemmin Lilly 1996; Lilly – Thomson 1997.

[431] Lilly 1996, 508–510; ks. myös Huie 1954, 11–13.

[432] Roskothen 1989, 225–229; Wüllner 1997, 205–206, 229–230, 600–613, 634–638.

malla ampuminen vankiloissakin säilytettävien teloitustapana ja nopeuttamalla menettelyä muutenkin, kuten jättämällä pappi pois itse teloituspaikalta; keskustelun papin kanssa oli tapahduttava etukäteen. Menettelyn nopeuttamiseksi luovuttiin myös velvollisuudesta tiedustella omaisilta, halusivatko he ruumiin itselleen; sen jälkeen omaisten piti osata itse tehdä asia koskeva pyyntö, mikä käytännössä oli vaikeaa. Niinpä vakiomenettelyksi tuli ruumiiden luovuttaminen yliopistojen anatomian laitoksille. Sodan loppuvaiheessa järjestettiin julkisia hirttäjäisiä.[433]

Tanskassa toisen maailmansodan jälkiselvittelyissä teloitukset olivat poliisin tehtävänä. Teloituspaikkoja oli kaksi, ja ainakin Kööpenhaminan teloituspaikan valinnassa pyrittiin huomaamattomuuteen. Näin pyrittiin muutenkin menettelyn suhteen, esimerkiksi tiedot teloituskomennuskuntien jäsenistä salattiin tarkoin. Teloitusta ennen tuomittu sai puhua papin kanssa ja tavata omaisiaan. Teloituspaikalla teloitettava sidottiin kiinni tarkoitusta varten rakennetun teloitussuojan seinään. Pappi oli tässäkin vaiheessa paikalla ja teloitettavan niin halutessa tuki tätä henkisesti. Tuomitun pää peitettiin hupulla ja hänen sydämensä kohdalle kiinnitettiin näkyvä paperipala. Ampumaetäisyys oli viisi metriä. Yhteislaukauksen jälkeen lääkäri tarkisti teloitettavan ja jos tämä ei ollut vielä kuollut, teloitusjoukkuetta komentava poliisimies tai teloituksen valvoja ampui varmistuslaukauksen päähän. Ruumis laitettiin arkkuun ja vietiin välittömästi krematorioon. Teloituskomennuskunnan koko oli 10 miestä. Joissain tapauksissa oli tapana, että yhteislaukaus ammuttiin ilman komentosanoja, merkkejä käyttäen. Tamm mainitsee myös Vidkun Quislingin teloituksesta Norjassa. Hänenkin ruumiinsa tuhkattiin heti teloituksen jälkeen. Quislingin omaiset eivät olleet saaneet tavata häntä sen jälkeen kun kielteinen päätös armonanomukseen oli tullut.[434]

Papin antama tuki teloitettavalle tuntuu olevan yhteinen piirre. Teloitetun ruumista kohdeltiin eri maissa varsin eri lailla. Varmistuslaukaus tuntuu inhimillisemmältä vaihtoehdolta kuin Yhdysvaltain armeijassa käytetty uusi lataus ja yhteislaukaus. Omaisen tapaaminen ei kenttäarmeijassa tietysti ollut helppoa, mutta rauhanomaisemmissa oloissa se olisi ollut järjestettävissä. Tässäkin suhteessa näyttää ollen eroa sodanjälkeisten Norjan (ainakin Quislingin tapauksessa) ja Tanskan välillä. Selvä ero suomalaiseen käytäntöön verrattuna oli teloitettavan sitominen, josta ei ole suomalaisissa teloituspöytäkirjoissa mainintoja.

Viimeinen toivomus tai lausunto oli tapana kysyä ilmeisesti ainakin USA:n armeijassa.[435] Luultavasti kysymys saatettiin esittää muuallakin; näin esimerkiksi edellä selostetun lääkintäeversti Walleniuksen kirjelmän mukaan oli tapana tehdä. Kirjelmän seurauksena annetuissa suomalaisissa ohjeissa

[433] Evans 1996, 710–720, 733–737.
[434] Tamm 1985, 328–336.
[435] Huie 1954, 183; Lilly 1996, 507–508.

tätä ei kuitenkaan erikseen mainittu. Toinen kuolemantuomioihin liittyvä ilmeisesti osaksi myyttinen tieto koskee teloitettavalle ennen teloitusta järjestettävää tavallista parempaa ateriaa. Sellaisesta ei ollut mitään ohjeita, mutta sellaisen tarjoaminen vaikuttaa olleen tapana ainakin ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijassa.[436] Muistitietona näin on kerrottu myös Englannin maaperällä tapahtuneista USA:n armeijan sotilaiden teloituksista, minkä käytännön on englantilainen (siviili)teloittaja kuvannut heille vieraaksi.[437] Kuopion lääninvankilan historiikin kirjoittajalta saamani tiedon mukaan näin kerrottiin menetellyn myös tuossa vankilassa.[438] Mitään asiakirjatietoja tällaisesta käytännöstä Suomessa en ole havainnut.

Teloituksissa noudatettavissa rituaaleissa oli paljolti kysymys teloittajien mielenrauhan suojaamisesta. Tämä onkin kohtuullista, sillä teloituskomennuskuntaan valituthan eivät suinkaan aina halunneet tehtävään.[439] Tunnettu tähän liittyvä tapa oli edellä kuvattu paukkupatruunan lataaminen jonkun ampujan tai joidenkin ampujien aseeseen. Paukkupatruunan lataaminen jonkun ampujan tai joidenkin ampujien aseeseen tunnetaan dokumentoimattomana tietona myös Suomesta ja Tanskasta, mutta tieto vaikuttaa varsin epävarmalta.[440] Teloitettavan kasvojen peittämisellä oli merkitystä paitsi hänen kannaltaan myös teloittajien kannalta, sillä kasvojen näkeminen luultavasti lisäsi

[436] Babington 1993, 180.

[437] Lilly 1996, 508. – Nürnbergin ensimmäisessä oikeudenkäynnissä tuomituille teloitettaville tuodun perinteisen viimeisen aterian on mainittu olleen "kammottava" (ghoulish), mutta kirjoittaja (Conot 1983, 504–505) ei liene tarkoittanut ruuan laatua.

[438] Tuula Aamuvuorelta 13.12.1994 saatu tieto. Tämä hänen saamansa haastattelutieto on ilmeisesti ollut kovin yleisluonteinen, koska siitä ei ole mainitussa historiikissa mainintaa (ks. Aamuvuori 1988, 105–106).

[439] Eddie Slovikin teloituspaaluun sitonut kersantti muistelee sanoneensa tälle: "Take it easy, Eddie. Try to make it easy on yourself...and on us." (Huie 1954, 181–182.)

[440] Yrjö Keinosen kuvausta teloituksesta: "Lääkäri totesi Puukan kuolleen kolmen luodin osumasta. Kuuden ampujan aseet oli ladattu heidän tietämättään niin, että vain kolmessa aseessa oli tappava patruuna. Näin ampujia, jotka eivät olleet vapaaehtoisia, yritettiin suojella mahdollisilta omantunnon vaivoilta." (Keinonen 1971, 151. Samoin samasta kesän 1944 tapauksesta Kalevi Kemppaisen kirje 10.5.1993.) Sodan jälkeen Valpon etsivä jututti teloitusryhmässä olleen miehen palvelustoveria. "Anisimaan tultua takaisin teloitusmatkalta, oli Oskar O. kysynyt, että eikö sinusta tuntunut yhtään ilkeältä ampua ihmistä oli Anisimaa vastannut, että eihän sitä tiedä minkälaiset panokset oli aseessa oliko siellä kovat taikka pehmeät, koska ase oli valmiiksi ladattu." (Ilmoitus 3.1.1946, EK-Valpo, hmp 13041 Heikki Anisimaa, KA.) Mitään paukkupatruunoiden lataamiseen viittaavaa ei kuitenkaan ole asiakirjoista löytynyt. – Samoin on kerrottu Tanskassa sodan jälkeen suoritettujen teloitusten yhteydessä. Asiaa tutkinut Ditlev Tamm pitää kuitenkin tuulesta temmattuna tietoa, että vain osa teloitusryhmän kivääreistä olisi ollut ladattu oikeilla patruunoilla. (Tamm 1985, 326–327.)

heidänkin ahdistustaan.[441] Ensimmäisen maailmansodan Britannian armeijan teloituksiin liittyy usein kuvauksia siitä, kuinka teloitettavalle tarjottiin alkoholia, jotta toimitus olisi teloittajille helpompi ja teloitettavalle inhimillisempi. Joskus annettiin jopa annos morfiinia. Tuomitun piti kuitenkin pystyä omin jaloin kävelemään teloituspaikalle.[442]

10.5 JULKISTAA VAI SALATA?

10.5.1 Tuomioistuinkäsittelyn julkisuus

Oikeudenkäytön julkisuudesta annetun lain (5.2.1926/26) mukaan yleisissä tuomioistuimissa asiain käsittely oli julkinen. Oikeus sai kuitenkin päättää, että käsittely oli kokonaan tai osaksi tapahtuva suljetuin ovin. Yksi tähän oikeuttava peruste oli, että käsittelyn julkisuus voisi saattaa valtion ulkonaisen turvallisuuden vaaraan. Kun käsittely oli toimitettu suljetuin ovin, oikeus sai määrätä, että "se, mitä tällöin on tapahtunut" oli kokonaan tai osaksi, joko ainaiseksi tai toistaiseksi pidettävä salassa.[443]

STL:n 50 §:n mukaan sotaoikeuden tutkimus oli julkinen, paitsi milloin yleinen laki myöntää tähän poikkeuksen taikka milloin sota-aikana julkisuuden katsotaan haittaavan sotatoimien menestymistä tai sotaväen turvallisuutta. Sota-aikana annetuissa poikkeuslaeissa säädettiin, että syyte sotatuomioistuimeen kuuluvasta valtio-, maan- tai sotapetoksesta on aina käsiteltävä suljetuin ovin (laki 16.3.1940/93, 6 §, laki 30.12.1941/916, 6 §).[444] Vakoilujuttuja määräys ei siis koskenut, enkä ole selvittänyt, kuinka usein esimerkiksi kuolemanrangaistukseen johtaneet vakoiluoikeudenkäynnit käytiin suljetuin

[441] Putkowski – Sykes 1996, 206.

[442] Babington 1993, xv; Putkowski – Sykes 1996, 132, 243, 267.

[443] Lain 1 §:ää muutettiin lailla 31.5.1940/266. Muutos koski nuorten tekemien rikosten käsittelyn julkisuutta.

[444] Entisen sotatuomarin kertoman mukaan upseerit halusivat julkista oikeudenkäyntiä eräässä Suomen valtaamalla alueella tapahtuneessa jutussa, jossa paikalliset asukkaat olivat auttaneet vakoilijaa ja olivat siksi syytteessä sotapetoksesta. Tarkoitus oli kutsua koko kylä katsomaan omiensa tuomitsemista. "Minä sanoin, että eihän se käy, kun ei ole laissa semmoista." Sotatuomari otti yhteyttä päämajaan, jonka vastustukseen hanke julkisesta oikeudenkäynnistä tyrehtyi. Haast. Severi Salo 31.3.1992. – Samanlaisia suunnitelmia oli kenraalimajuri Ruben Laguksella: jos partisaani huomataan, hänet tuomitaan pikaoikeudessa, viedään kotikyläänsä ja ammutaan kaikkien kylän asukkaiden nähden (Käkelä 1994, 140–141). Käytännössä tällaisia näytöksiä ei tietääkseni pidetty.

ovin. Luultavasti näin on kuitenkin yleensä menetelty.[445] Lisäksi tuntuu todennäköiseltä, että käytännössä ulkopuolisen tuloon esimerkiksi kenttäoikeuden istuntoon ei ole suhtauduttu suopeasti.[446]

Käytäntö julistettaessa jutun asiakirjat salaisiksi vaihteli. Kuolemanrangaistukseen johtaneissa talvisodan jutuissa tapahtunutta ei julistettu salaiseksi. Jatkosodassa muutamat kenttäoikeudet julistivat ainakin kuolemantuomioon johtaneissa vakoilujutuissa tapahtuneen jokseenkin rutiininomaisesti salaiseksi. Toisilla oli tapana julistaa salaiseksi kaikki jutussa tapahtunut päätöksineenkin, toiset rajasivat päätöksen salaisuuden ulkopuolelle. Toiset suosivat salaisuutta ainaiseksi, toiset toistaiseksi. Suurin osa kenttäoikeuksista ei kuitenkaan tehnyt salaisuuspäätöksiä.[447]

Sota-arkiston käytännössä on tulkittu, että jos sotaylioikeus ei päätöksessään lausu mitään asiakirjojen salaisuudesta, kenttäoikeuden mahdollinen salaisuuspäätös tavallaan kumoutuu ja jutun asiakirjat ovat julkisia.[448] Monessa tapauksessa kenttäoikeuden salaisiksi julistamat asiakirjat ovat tulleet tällä perusteella julkisiksi, sillä SYO ei julistanut vakoilutapauksissa asiakirjoja salaisiksi kovinkaan usein. Sellaisia juttuja, joissa syytteessä oli pelkästään neuvostoliittolaisia vakoilijoita, SYO julisti salaiseksi vain viisi.[449]

---

[445] Eräs kirjeenvaihto liittyy oikeudenkäynnin julkisuuteen. Päämajan valvontaosaston Vienan alatoimiston päällikkö ehdotti kirjeessään Kainuun suojeluskuntapiirin päällikölle, että kenttäoikeuden jäsenet matkustaisivat desanttijutun istuntoa varten sotavankileiriin, jossa miehiä säilytettiin. Yksi peruste tälle pyynnölle oli, että siten koko oikeudenkäynti herättäisi vähemmän huomiota. Päämajan valvontaosaston Vienan alatoimiston kirjelmä n:o 601/Vi 38/sal./Tap. N:o 15/44/4.7.1944, Kainuun skp:n KeO 20.7.1944, § 107 (Platonov ym.), SA.

[446] Kansanedustaja, asioitsija Martti Peltonen: "Minut henkilökohtaisesti ajettiin ulos Sortavalassa istuvasta kenttäoikeudesta, vaikka sen teorian mukaan pitäisi olla julkinen, koska minä en kuulunut siihen juttuun. Minä olin eräässä toisessa jutussa asiamiehenä ja menin uteliaisuudessani seuraamaan edellistä juttua ja kysyttiin, mitä tekemistä minulla siellä on." (Vp. 1943, ptk. 28.4.1943, 472.) – Babington (1993, 13) on todennut tutkimistaan sotaoikeuksista, että periaatteessa istunnot olivat avoimia, mutta käytännössä ne säännöllisesti pidettiin ilman julkisuutta.

[447] Ruotsinkin sodanaikaisissa vakoilu- ja sabotaasijutuissa tuomioistuinten käytäntö asiakirjojen julistamisessa salaiseksi oli epäyhtenäistä. Ruotsissa näyttää tällaisten juttujen asiakirjojen salaisuus olleen Suomen käytäntöön verrattuna laajaa. (Flyghed 1992, 453–460.)

[448] Sen sijaan korkeimmassa oikeudessa on tulkittu, että jos korkein oikeus ei päätöksessään lausu mitään jutun salaisuudesta, hovioikeuden salaisuuspäätös jää voimaan, joten jutun asiakirjat jäävät edelleen salaisiksi ja tutkijoiden saavuttamattomiin.

[449] SYO 1943 n:o 565 (päätös 12.4.1943 n:o 408), Myshev ym., SYO 1943 n:o 1160 (päätös 20.7.1943 n:o 811), Sarvi, Pyykkönen, SYO 1944 n:o 83 (päätös 28.1.1944 n:o

Niissä kenttäoikeus ei ollut julistanut asiakirjoja salaisiksi, mutta SYO julisti jutussa tapahtuneen kokonaan toistaiseksi salassa pidettäväksi, yhdessä tapauksessa kuitenkin tuomioistuimen päätöksiä lukuun ottamatta. Yhdessäkään sotaylioikeuteen menneessä vakoilujutussa, jossa tuomittiin kuolemanrangaistuksia, eivät kenttäoikeus ja SYO siis arvioineet samalla tavalla tarvetta julistaa jutussa tapahtunut salaiseksi. Erityistä logiikkaa siinä, miksi juuri nämä vakoilujutut tarvitsivat SYO:n mielestä salaisuutta, on vaikea nähdä. Salaisuuspäätökset sijoittuvat sodan loppuvuosiin (1943 ja 1944), millä ehkä on ollut vaikutusta asiaan. Toisaalta edes kaikkia noina vuosina SYO:hon menneitä vakoilujuttuja ei julistettu salaisiksi.

Kuolemanrangaistukseen johtaneissa maanpetosjutuissa (mukaan lukien suomalaisten tekemät sotapetokset ja vastaavat teot) sotaylioikeus määräsi jutussa tapahtuneen salaiseksi suhteellisen usein. Jatkosodan ensimmäisten isojen maanpetosjuttujen asiakirjat olivat julkisia, mutta vuodesta 1943 lähtien sotaylioikeus määräsi yleensä ainakin isommissa maanpetosjutuissa tapahtuneen salaiseksi.[450] Kuitenkaan kaikkia maanpetosjuttuja ei sodan viime vuosinakaan määrätty salaisiksi. Yhdessä tunnetussa jutussa kenttäoikeus käsitteli päätöstä käytännössä salaisena, vaikka se ei sitä edes julistanut salaiseksi: päätös Martta Koskisen ja Olavi Heimanin jutussa on nimittäin jätetty pois kenttäoikeuden tuomioluettelosta.[451]

Salaiseksi määrättiin yleensä jutussa tapahtunut tuomioistuinten päätöksiä lukuun ottamatta. Majuri von Hellensin jutussa varovaisuus oli hyvin suurta, sillä sekä SYO että KKO julistivat kaiken jutussa tapahtuneen sekä päätöksen toistaiseksi salaiseksi. Niinpä korkeimman oikeuden päätös on jätet-

150), Jefimov ym., SYO 1944 n:o 231, 251 (päätös 11.2.1944 n:o 266), Koshkin ym., SYO 1944 n:o 1281 (päätös 14.8.1944 n:o 1308), Finberg, SA.

[450] Tapahtunut määrättiin SYO:ssa salaiseksi seuraavissa kuolemanrangaistukseen johtaneissa maanpetosjutuissa (kuolemaan tuomittujen nimet mainittu): SYO 1942 n:o 1637, 1666, 1675–1680 (päätös 21.1.1943 n:o 79), Karimeri; 1942 n:o 1955–1958, 1943 n:o 30, 31 (päätös 9.2.1943 n:o 160), Rikka; 1943 n:o 184, 185, 210, 211 (päätös 16.3.1943 n:o 302), Nummi ja Talponen eli Jänis (jälkimmäinen NL:n kansalainen); 1943 n:o 355 (päätös 14.4.1943 n:o 422), Kaarisola; 1943 n:o 772, 773 (päätös 15.6.1943 n:o 686), Koskinen ja Heiman; 1943 n:o 1163–1167 (päätös 9.10.1943 n:o 1194), Ketonen ja Laiho sekä Laihon osalta uusi päätös 18.4.1944 n:o 637; 1943 n:o 2175, 2176, 2210 (päätös 23.5.1944 n:o 904), Teerikangas ja Nuorteva (jälkimmäinen NL:n kansalainen); 1944 n:o 500, 501, 532–535 (päätös 12.5.1944 n:o 824), Vesterlund, SA.

[451] Etelä-Uudenmaan skp:n KeO:n tuomioluettelo 1. vuosineljännekseltä 1943, T 18880/1943/VII, SA. Päätöksestä (22.4.1943 § 76) ei ole tuomioluettelossa mitään merkintää.

ty pois esimerkiksi sidotusta päätöstaltiokirjasta.[452] Parissa aivan tavanomaisessa maanpetosjutussa (Karimeri, Nummi) SYO jostain syystä määräsi sekä tutkinnan että päätöksen salaiseksi.

Muutamassa kuolemantuomioon johtaneen karkuruusjutun pöytäkirjassa on ollut alun perin merkintä siitä, että oikeudessa tapahtunut "määrätään kokonaan ainaiseksi pidettäväksi salassa". Virke on kuitenkin vedetty mustekynällä yli, joten ne eivät siis ole osa virallista pöytäkirjaa.[453]

Pikaoikeuden tuli kokoontua koolla olevan osaston edessä. Osaston tuli olla siitä joukosta, johon syytetty kuuluu. (STL 71 §.) Pikaoikeuden äänestyksenkin päätökseksi tuli tapahtua julkisesti koolla olevan joukon edessä. Oikeuden jäsenillä oli kuitenkin oikeus vetäytyä ennen äänestystä syrjään neuvottelemaan keskenään. (STL 74 §:n 1 mom.)

Pikaoikeussäännösten tarkoittamaa "osastoa" ei ollut tarkemmin määrätty, eikä sen kokoonpanosta ole yleensä tietoja. Urpo Viinikan pikaoikeusjutussa toimineen syyttäjän mukaan jutussa toimi osastona sotapoliisijoukkue, joka myös huolehti täytäntöönpanosta.[454] Mitään muuta joukkoa ei liene Viinikan jutussa ollut paikalla. Mikäli olisi ollut, se olisi todennäköisesti mainittu oikeudenkäynnistä ja sen pitopaikasta kirjoitetuissa kuvauksissa.[455] Sen sijaan toinen tunnettu pikaoikeudenkäynti, kahden kieltäytyneen sotilaan tuomitseminen joulukuussa 1941, käytiin sotilasyleisön läsnäollessa; osa oli komennettu paikalle.[456]

10.5.2 Kuolemanrangaistukset julkisuudessa

Sota-ajalle tyypillinen piirre on julkisuuteen päästettävän tiedon sensurointi. Talvisodan aikana sensuuri jouduttiin luomaan nopeasti. Sitä hoitivat päämajan sensuuritoimisto ja Helsingissä päämajan alaisena toiminut Erillinen sotasensuurivirasto. Talvisodan ajan sensuuri keskittyi sotilaallisiin näkökohtiin. Sodan jälkeen, keväällä 1940, sensuuri muuttui poliittispainotteiseksi. Jatkosodassa tiedotus- ja sensuuritoimintaa keskitettiin ja tehostettiin. Jatkosodan alussa perustettiin valtioneuvoston kanslian alainen Valtion tiedoi-

---

[452] KKO n:o 1764/625 V.D. 1942 (päätös 21.1.1943 n:o 464), KKO:n arkisto.

[453] 3648:n (2.D) KeO 25.7.1944, § 203 (Suutarinen) ja 26.7.1944, § 219 (Haapaniemi), SA.

[454] Pekka Asannin kirje 27.12.1994.

[455] Ks. Oleg Gorbatowin lausunto 29.9.1945, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA; Hyppönen 1994.

[456] Jukka L. Mäkelä 1969, 194; Kulomaa 1995, 189.

tuslaitos, VTL. Se oli järjestetty sotilaallisesti, joskin vakanssit oli jaettu siviiliansioiden perusteella.

Yksi VTL:n tehtävistä oli tiedotustoiminnan tarkastaminen eli sensuuri. Sen tarkastettavaksi oli alistettu postin, lennättimen, puhelimen, "muun tiedoituslaitoksen" ja radion käyttö sekä julkisuuteen tarkoitetut paino-, kuva- ja äänituotteet. VTL:n alaisuudessa toimi paikallisia tarkastustoimistoja. Valtioneuvoston kanslian päätöksessä lueteltiin tarkkaan, millaiset lausumat tuli posti-, lennätin- tai puhelinliikenteessä taikka julkaisuissa estää. Erityisen tarkkaan valvottiin sellaisia tietoja ja mielipiteenilmaisuja, jotka saattoivat vaikuttaa vahingollisesti valtakunnan puolustuksen tai yleisen turvallisuuden säilymiseen.

Päämaja puuttui sensuuriasioihin miltei päivittäin. VTL otti toiminnassaan huomioon päämajan hyvinkin yksityiskohtaiset ohjeet. Sotilaallisia kysymyksiä koskevat kirjoitukset tarkastettiin päämajan sensuuritoimistossa. Julkaisulupaa sotilaallisia seikkoja käsitteleville kirjoituksille ei annettu ilman päämajan lausuntoa.[457]

Päämajassa koottiin elokuussa 1942 laaja ohjeisto sensuurikysymyksistä, "Tiedoitustoiminnan tarkastuksesta annetut lisäohjeet ja -määräykset". Siihen koottiin päämajan tiedotustoiminnan tarkastamisesta sotilaallisia näkökohtia ajatellen antamat ohjeet sekä VTL:n tarkastusjaoston antamia poliittista ja taloudellista elämää koskevia ohjeita.

Laajassa ohjeistossa määrättiin muun muassa, että sotavankeja koskevat lausunnot ja tiedonannot ovat kiellettyjä. Vakoilijoiden, sotilaskarkurien, yliloikkareiden ja sotavankien haastattelu saa tapahtua vain päämajan valvontaosaston luvalla. Ainoastaan päämajan sensuuritoimiston hyväksymät haastattelut saadaan julkaista. Kuvaukset sotavankien kuulustelusta ovat kielletyt. Sotavankien, vakoojien, karkurien ja metsäkaartilaisten karkaamisia ja näiden tekemiä rikoksia ja tuhotöitä ei saa käsitellä. Kiellettyjen valokuvien luettelossa puolestaan olivat esimerkiksi seuraavat aiheet: kaatuneitten omien ja vihollisten ruumiit, "etenkin esteettisesti vastenmieliset tai ruumiinhäpäisyä esittävät"; sotavangit sotilaallisluontoisissa tehtävissä (miinanpoistajina y.m.s.); vankien kuulustelu; desantteja, vakoilijoita, yliloikkareita ja "metsäkaartilaisia" esittävät. Oli estettävä sellaisten valokuvien otto, "joiden jul-

[457] Asetus valtion tiedoituslaitoksesta 22.6.1941/478; asetus tiedoitustoiminnan tarkastamisesta sodan aikana 2.7.1941/523; valtioneuvoston kanslian päätös tiedoitustoiminnan tarkastamisesta sodan aikana, 4.7.1941, T 10602/13, SA; Vilkuna 1962, erit. 97–101; Favorin 1969; Perko 1971, 46–52; Rusi 1982; Perko 1988, 19–32; Herlin 1993, erit. 123–125; Syrjö 1994a.

kitulo on omiaan loukkaamaan sovinnaisuuskäsitteitä (esim. telotukset, kaatuneet jne.)".[458]

Yleisluonteiset ohjeet eivät yksin riittäneet. VTL:n tarkastusjaosto antoi yleensä miltei päivittäin paikallisille julkaisutarkastajille ja lehdille ohjeet siitä, mistä asioista ei saanut julkaista tietoja, mitä kirjoituksia ei saanut julkaista tai lainata ja missä sävyssä jostakin aiheesta tuli kirjoittaa. Tarkastusjaosto lähetti 1.7.1941–30.9.1944 välisenä aikana julkaisutarkastajille kaikkiaan 1501 ohjetta kielletyistä ja varottavista asioista. Suurin osa ohjeista koski ulkopoliittisia kysymyksiä.[459]

Suomen ulkopolitiikan selvittelykomitea (niin sanottu Hornborgin komitea) totesi sodan jälkeen, että sensuurin lainmukainen tehtävä oli estää haitallisten tietojen leviäminen. Sensuuria käytettiin komitean mielestä kuitenkin huomattavassa määrin mielipiteitä muodostaviin tarkoituksiin. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta väärinkäytöstä mietinnössä mainitaan 19.2.1942 annettu ohje, jolla kiellettiin kuolemanrangaistusta koskeva kritiikki.[460] Ohjeen mukaan "(p)äivällä pidätetty uutinen kuolemantuomiosta saadaan julkaista STT:n antamassa muodossa; polemiikki kuolemanrangaistusta vastaan ei ole sallittua".

Muitakin oikeus- ja rikosasioita koskevia ohjeita annettiin. Esimerkiksi Mikko Erichin artikkelista "Presidentin armahdusoikeus" poistettiin sotaväen rikoslain arvostelua koskeva kohta (ohje 27.4.1943). Sotaväen rikoslain muuttamista koskeva eduskuntaehdotus 29.6.1944 tuli kuvata vain STT:n muodossa (30.6.1944 C). Desanteista, sotilaskarkureista ja sotilaiden osallistumisesta rikoksiin ei saanut kirjoittaa, mistä muistutettiin useasti (1.5.1942, 2.10.1943 C, 6.5.1944 B, 25.8.1944 B), ei myöskään partisaaneista, kunnes niistä virallisesti tiedotettaisiin (9.8.1944 C). Kiellettyjä kirjoitusaiheita olivat siis sotilaiden kaikenlaiset rikokset, ainakin yhdessä tapauksessa myös siviilin rikos (19.11.1942). Saksan oikeuslaitoksen uudelleenjärjestelyä (ks. edellä luku 7.1) ei saanut arvostella negatiivisesti (16.9.1942). Eräistä sabotaasiteoista ei saanut tulla mitään julkisuuteen (29.9.1942, 13.6.1944). Ja, kuten arvata saattaa, myöskään "(o)losuhteista Kartanon pataljoonassa (ns. Ryömäläispataljoonassa)" ei saanut tulla mitään julkisuuteen (8.4.1943).[461]

---

[458] Tiedoitustoiminnan tarkastuksesta annetut lisäohjeet ja -määräykset. Päämajan tiedustelujaoston kirjelmä n:o 1850/Sens.tsto/c/sal./22.8.42, T 10601/13, SA; Rusi 1982, 212–213.

[459] Perko 1971, 52–56; Perko 1988, 32–36.

[460] Suomen ulkopolitiikan selvittelykomitean (n.s. Hornborgin komitean) mietintö 12.7.1945, 98–99, OM, Hc 8, KA.

[461] Tarkastusjaoston tarkastus- ja poisto-ohjeet 1941–1944, Valtioneuvoston tarkastuselimet, Da 2–7, KA.

Kuten 1. luvussa esitin, en ole käynyt systemaattisesti sota-ajan lehdistöä läpi etsien sieltä tietoja kuolemanrangaistuksista ja teloituksista. Esimerkiksi EK-Valpon arkistossa ja Kansan Arkiston eri arkistokokonaisuuksissa on kuitenkin paljon lehtileikkeitä, joiden perusteella on syntynyt varsin hyvä kuva näiden asioiden julkisen käsittelyn laajuudesta. Lisäksi Matti Kosonen on desanttitorjuntaa käsittelevässä tutkimuksessaan käynyt läpi jatkosodan ajan eräiden keskeisten lehtien numerot (Helsingin Sanomat, Uusi Suomi, Suomen Kuvalehti ja suojeluskuntajärjestön Hakkapeliitta).

Käytännössä arkaluonteisiakin aiheita käsiteltiin lehdistössä jonkin verran. Edellä mainitut säännökset ja ohjeet huomioon ottaen tämän on täytynyt tapahtua viranomaisten myötävaikutuksella.

Kososen tutkimuksen mukaan jatkosodan alkukuukausina oli lehdistössä uutisia desanteista, jopa pidätetyn desantin haastattelu ja kertomus erään toisen desantin pidättämisestä. Vuoden 1941 jälkeen ei Kososen tutkimissa lehdissä ollut mainintoja tapahtuneista desanttipudotuksista, ei julkaistu kuvia kiinni saaduista vakoilijoista eikä ollut vakoilijoiden haastatteluja. Kosonen arvelee hyökkäysvaiheen alussa Neuvostoliiton tappiota pidetyn niin varmana, että sensuuri päästi julkisuuteen tietoja, jotka saattoivat auttaa Neuvostoliiton sodanjohtoa.[462] Myöhemmin desanteista ja yleensä vakoiluvaarasta oli jokunen yleisluonteisempi artikkeli.[463] Puolustusvoimien oman TK-rintamakirjeenvaihtajan 16.9.1941 valmistunut kirjoitus "Vakoilijoita kenttäoikeudessa" määrättiin "toistaiseksi" julkaisukieltoon.[464]

Uutisia esimerkiksi sabotaasiteoista en ole arkistoissa olevista lehtileikkeistä havainnut. Tässä suhteessa vaikuttaa menetellyn ohjeiden mukaisesti. Vakoilijoiden ja suomalaisten piileskelijöiden tekemistä henkirikoksista näyttää olleen uutisia, varsinkin poliisin surmista, samoin (aikanaan kuolemanrangaistukseen johtaneista) muista henkirikoksista. Myös tunnettujen etsittävien jäämisestä kiinni kerrottiin.[465] Sotilaskarkuruudesta, puhumattakaan

[462] Kosonen 1989, 61–65.

[463] Kosonen 1989, 67–69.

[464] Kulmala 1978 (1941). Kirjoitus on osaksi myötätuntoinen teloitettavaa vakoilijaa kohtaan, mikä ehkä osaltaan vaikutti julkaisukieltoon.

[465] Tällaisten uutisten otsikkoja: HS 295, 30.10.1941: "Sotilaskarkuri murhannut vieraan autonkuljettajan. Tuhlasi samana iltana ravintoloissa vainajalta ryöstämänsä rahat." Vastaava uutinen US 295, 30.10.1941. EK-Valpo I, amp XXIX 35 a, KA. – US 39, 10.2.1942: "Järkyttävä murha Turun lääninvankilassa. Venäläinen sotavanki surmasi vankilan pastorin." EK-Valpo I, amp XXIX 41 c, KA. – "Vaarallinen vakooja-murhamies pidätetty Helsingissä." 3 E, 4, Martti Koivistoinen, Kansan A. – US 340, 17.12.1942:

karkurien tuomitsemisesta ja teloituksesta, en ole havainnut kirjoitetun lainkaan, mikä tuntuukin varsin luonnolliselta.[466]

Kuolemanrangaistuksista ja teloituksista sinänsä ei ainakaan poliittisissa tapauksissa vaikuta suuremmin uutisoidun. Hufvudstadsbladetissa 3.6.1942 ollut uutinen oli kokonaisuudessaan seuraava: "Sabotör dömd till döden. Överkrigsdomstolen har för någon tid sedan dömt en fanflykting och sabotör till döden. Domen har verkställts genom arkebusering i Helsingfors."[467] Lehdissä oli pidempiäkin uutisia kuolemantuomioista.[468]

Näin niukkaa linjaa laajemmin tiedotettiin Kerttu Nuortevan jutusta, jossa varsinkin Hella Wuolijoen osuus kiinnosti julkisuutta. Tuoreeltaan tuomiosta ei kerrottu. Kenttäoikeus antoi tuomionsa 27.11.1943. Valpossa laadittiin tiedote kenttäoikeuden tuomioista: elinkautiseen tuomitun Wuolijoen nimi mainittiin, mutta kuolemaantuomitut olivat vain "mies ja nainen". Tiedote lähetettiin oikeusministeriön kansliapäällikkö K. O. Laitiselle 8.1.1944 aamupäivällä; Laitinen lupasi ottaa selvää julkaisumahdollisuudesta.[469] Asiasta jul-

---

"Sotilaskarkuri ampui poliisin. Pääsi hämärän turvin pakenemaan." EK-Valpo I, amp XXIX 35 a. Vast. uutinen Karjala 291, 17.12.1942. EK-Valpo I, amp XXIX 35, KA. – Suomen Sosialidemokraatti 28.12.1942: "Tuhotyöntekijä pidätetty." 5, Olavi Laihon arkisto, kansio 1, Kansan A. – "Yli 1300 laukausta ampuivat poliisit Pöystin pidätyksessä." 3 E, 4, Veikko Pöysti, Kansan A. – HS 79, 29.3.1943: "Konstaapeli Ritalan murhaaja pidätetty. Kiivas laukaustenvaihto, jossa eräs poliisimies haavoittui." EK-Valpo I, amp XXIX 35 a, KA. – HS 2.10.1943: "Komisario Koskimaan murhaaja pidätetty." 3 E, 4, Matti Lång, Kansan A.

[466] Vrt. Babingtonin (1993, 95–100) esittämään: ensimmäisen maailmansodan vielä kestäessä laajalevikkisessä brittiläisessä viikkolehdessä oli kahden sivun artikkeli, jonka kirjoittaja paheksui erään nuoren upseerin tuomiota ja teloitusta. Kirjoitus herätti keskustelua Britannian parlamentissa. Myöhemminkin samassa lehdessä jatkettiin sotaoikeusjärjestelmän arvostelua, ja upseerin tapauksesta keskusteltiin uudelleen parlamentissa. Babington mainitsee kyseisen lehden olleen laajalti luettu armeijassa palvelevien ja heidän omaistensa keskuudessa.

[467] EK-Valpo I, amp XXIX 35 a, KA. – Sotatuomari Paavo Alkio leikkasi vastaavan uutisen talteen jostakin suomenkielisestä lehdestä. Alkio XII, 6.6.1942.

[468] Leike (lehti ja päiväys mainitsematta): "Kuolemantuomio junapartion johtajan kuolettavasta puukotuksesta." (Alkio XVIII, 2.3.1943.) – Uusi Aura 3.6.1943: "Poliisikonstaapeli F. O. Ritalan murhaaja saanut kenttäoikeudessa kuolemantuomion." (Frans Ritalan omaiselta saatu leike.) Kyseinen kirjoitus on varsin pitkä.

[469] EK-Valpo, hmp A 31 c Hella Wuolijoki, KA. – Mainita voi myös toisesta tapauksesta, jossa Valpo toimi tiedottajana, mutta siinä oli kysymys harhaanjohtavan eikä todellisen tiedon välittämisestä. Valpon avustajaksi ryhtyneen Nils Albin Ekmanin järjestetystä paosta (ks. edellä luku 10.1.2) laadittiin Valpossa "uutinen" "Kommunistivangit Vilenius ja Ekman yhä karkuteillä". Kirjoitus toimitettiin Valpon virkailijalle kehotuk-

kaistiinkin tiedotteen mukaisia uutisia 9.1.1944.[470] Sen sijaan Suomen Sosialidemokraatissa 8.1.1944 julkaistavaksi yritetty uutinen "Hella Vuolijoelle elinkautinen tuomio", joka perustui Stockholms-Tidningenin ja Dagens Nyheterin tietoihin, sensuroitiin. Samoin sensuroitiin seuraavan päivän Sosialidemokraattiin aiottu ihmettely siitä, ettei lehti ollut saanut julkaista uutista Wuolijoen tuomiosta. "Mutta – muutamaa tuntia myöhemmin se saatiin julkaista iltapäivälehdissä! Oikein virallista tietä toimitettuna!", hämmästeltiin sensuroidussa kirjoituksessa.[471] Sotatuomari Paavo Alkio kuuli Helsinginmatkallaan, että Dagens Nyheter oli saattanut jutun julkisuuteen, minkä vuoksi asia oli pakko "puolivalmiina" panna täälläkin lehtiin.[472] Juttuhan ei tuossa vaiheessa ollut vielä ollut SYO:n käsiteltävänä.

Ulkomaisen lehdistön tietoja Suomessa tuomituista kuoleman- ja muista rangaistuksista en ole selvittänyt. Muutama havaitsemani tieto ruotsalaisten kommunistilehtien tiedoista osoittaa, kuten arvata saattaakin, tendenssiä ja asiavirheitä.[473] Samantyyppinen on sodan vastapuolen edustajan, Otto Ville Kuusisen vuonna 1943 kirjoittama "broshyyri" "Suomi ilman naamiota". Todellisuuspohjaisten, joskin vääristeltyjen tapausten lisäksi mukana on aivan keksittyjä tapauksia.[474]

Paavo Alkion johtaman kenttäoikeuden toiminta sai julkisuutta, kun TK-miehet tulivat valokuvaamaan kenttäoikeutta ja haastattelemaan sotatuoma-

---

sin: "tuntenet jonkin Ilta-Sanomien toimittajan, jonka kautta saat ylläolevan 'uutisen' luottamuksellisesti tämän päivän lehteen." EK-Valpo, hmp A 4018 Nils Albin Ekman, KA.

[470] 7, Hella Wuolijoki, Kansan A.

[471] 4, Suomi toisessa maailmansodassa, II, Sotasensuuri, Suomen Sosialidemokraatti-lehden sensuroidut artikkelit, Kansan A. – Lehdestä 8.1.1944 sensuroitu artikkeli sisälsi asiavirheitäkin, mikä on voinut vaikuttaa sensurointiin ja päätökseen laatia virallinen tiedote. Virheet ovat ehkä ruotsalaista alkuperää.

[472] Alkio XXII, 10.1.1944. Kertojana oli ilmeisesti kunnallisneuvos, kansanedustaja E. M. Tarkkanen (ml).

[473] Aineistossani oli kaksi ruotsalaisten kommunistilehtien kirjoitusta, toinen Hella Wuolijoen pidätyksestä ja toinen Tampereen nuorisoryhmän tuomioista, jotka kerrottiin osin virheellisesti. Uutisten poliittinen väritys on ilmeinen. Ny Dag 12.6.1943: "Finlands främsta dramatiker anhållen. Författarinnan till 'Kvinnorna på Niskavuori' hos Helsingforspolisen." EK-Valpo, hmp A 31 b Hella Wuolijoki, KA. Norrskensflamman 11.8.1943: Inkeri Lehtinen: "Rädda de politiska fångarna i Finland." KKO n:o 135/70 V.D. 1943, KA.

[474] O. V. Kuusinen 1944, erit. 67–69. Kuusinen mainitsee Svenska Dagbladetin tietona sen, että Porin lähellä on tuomittu kuolemaan metsänvartijan surmannut työmies Jaakkola. Tieto oli todellisuudessa perätön. Propagandan tiliin on laskettava myös "usein tapahtuvat tapot, joiden alaisiksi on joutunut poliiseja, ohranoita, saksalaisia upseereita ja sotilaita".

ria. Alkio kirjoitti artikkelin pohjaksi muutaman sivun kirjoituksen oikeudenhoidosta. TK-kirjeenvaihtaja Ilpo Kaukovallan kirjoitus "Näkymätön aselaji" julkaistiin useissa lehdissä.[475]

Yksi tapa, jolla tietoja piileskelijöiden etsinnöistä tuli julki, olivat etsintäkuulutukset. Lehdissä julkaistiin joidenkin vaarallisimpina pidettyjen etsittävien valokuvalla ja palkkiolupauksella varustettuja ilmoituksia.[476]

Ainakaan näkemissäni kuolinilmoituksissa ei puhuta teloituksista, ja poliittisesta rikoksista tuomittujenkin muistolauseet ovat neutraaleja.[477] Teloituksista kertovia ja taistelevaan sävyyn laadittuja kuolinilmoituksia tuskin olisi julkaistukaan. Aseistakieltäytymisensä vuoksi ammutuksi tulleen Arndt Pekurisen kuolinilmoituksessa sentään muistutettiin: "Autuaita ovat rauhan tekijät."[478] Erään teloitetun kuolinilmoituksessa hänet mainitaan kaatuneena.[479]

Vaikka tieto kuolemantuomioista ja teloituksista olikin säänneltyä, tieto niistä levisi silti, omaisten kautta tai muilla tavoin. Niinpä turkulainen osuusliike Tarmola kertoi vuosikertomuksessaan vuodelta 1943, että "kenttäoikeuden tuomion perusteella on kolme osuuskunnan jäsentä teloitettu, nim. Aleksi W. Nummi, Karl A. Tuomi ja Werner Usva." Kuolinpäivätkin tiedettiin kertoa.[480] Juuri heidät oli siirretty julkisuuden välttämiseksi Turusta muualle teloitusta odottamaan, joten vuosikertomus on varmaankin ollut viranomaisille harmillinen. Tämä kertomuksen kohta oli jäänyt Turun julkaisutarkastustoimiston tarkastajalta huomaamatta. Valtion tiedoituslaitos piti "suotavana" vielä jakamatta olevien vuosikertomusten hävittämistä, ja tällainen sopimus Tarmolan kanssa saatiinkin aikaan.[481] Turusta vuodelta 1942 on mielialakat-

---

[475] Alkio XIII, 29.7.1942, 30.7.1942, XIV, 10.8.1942. Päiväkirjan (XV) välissä on Kaukovallan kirjoitusleike lehdistä Vaasa 1.9.1942, Ilkka 3.9.1942 ja HS (ilman päiväystä).

[476] Esimerkiksi Olavi Laihosta ja Väinö Ketosesta luvattiin 10 000 markan palkkio. Turun Sanomat 22.11.1942, EK-Valpo, hmp 4174 Olavi Laiho, KA. Peräti 35 000 markan palkkio kustakin luvattiin desantti Eino Laaksosta ja hänen neuvostoliittolaisesta toveristaan. Jompikumpi miehistä oli surmannut erään konstaapelin. (Kosonen 1989, 69.) Palkkiolupaus ei auttanut, vaan miehet jäivät vapaiksi sodan loppuun asti.

[477] Martti Koivistoisen kuolinilmoitus, HS: "saavutti matkan pään". EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, KA. Martta Koskisen kuolinilmoitus: "siirtyi rajan taakse". 5, Martta Koskisen arkisto, Kansan A.

[478] 7, Arndt Pekurinen, Kansan A.

[479] Teloitetun omaiselta saatu kuolinilmoitus.

[480] Osuusliike Tarmola I.L. vuonna 1943, 4, 13, T 13578/18, SA. Usvan teloituspäivä tosin on päivän verran virheellinen.

[481] Valtion tiedoituslaitos, tarkastusjaosto, D.N:o 1084/6.5.1944, T 13578/18, SA.

sauksessa (pastori Kunilan murhaan liittyvä) maininta siitä, että kuolemantuomioitten täytäntöönpanot tiedetään melko tarkkaan.[482]

Sota-aikaan ja sen sensuuriin tyypillisesti liittyvä piirre ovat erilaiset huhut. Niinpä heinäkuulla 1944 oli Vaasan seudulla huhuttu, että kaikki kadonneiksi ilmoitetut ovat itse asiassa sotilaskarkureita, jotka on ammuttu. Kaatuneita ja rajan ylittäjiä sekä karkureita koskevia huhuja oli muutenkin liikkeellä paljon.[483] Elokuussa liikkui Kokkolan seudulla "erittäin vaarallinen" huhu kuolemaantuomittujen sangen suuresta lukumäärästä. "Asiasta ovat kommunistit ja heitä lähellä olevat piirit saaneet kiitollisen purkautumismahdollisuuden kumoukselliselle ja yhteiskunnan vastaiselle mielialalleen."[484]

Esitettiin myös toivomuksia kuolemanrangaistusten laajemmasta tiedottamisesta; tällä toivottiin olevan pelottavaa vaikutusta. Päämajan komento-osaston erään muistion mukaan kurin parantamiseksi kuolemanrangaistuksista on aika ajoin annettava tietoja julkisuuteen varoitukseksi muille.[485] Mielialakatsauksen mukaan "Tampereen puolesta" ehdotetaan, että jos tapahtuneiden sabotaasitekojen tekijöistä joku saadaan kiinni, "hänen teloittamisestaan kerrottaisiin kaikissa maamme lehdissä, koska se tekisi terää, sillä ihminen pelkää ainoastaan yhtä maailmassa: henkeään".[486] Pari kuukautta myöhemmin vastaavassa katsauksessa todettiin taistelujen desantteja, metsäkaartilaisia ja muita tihutyöntekijöitä vastaan olleen laajalti keskustelujen aiheena; varsinkin lukuisat poliisien kaatumiset olivat herättäneet kuohuntaa. "Perin yleinen on vaatimus toimeenpantujen kuolemanrangaistusten tiedoittamisesta yleisölle."[487]

---

[482] Valtion tiedoituslaitos, tarkkailuosasto. Mielialakatsaus n:o 7/14.2.1942, 1, T 10603/10. Mielialakatsauksessa mainittu edellisen teloituksen päivä näyttää kuitenkin poikkeavan kolmella päivällä oikeasta.

[483] Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston kirjelmä n:o 879/Koul.5/sal./17.8.1944 (mielialaselostus heinäkuulta 1944), 5, T 10601/13, SA.

[484] Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston kirjelmä n:o 978/Koul.5/sal./15.9.1944 (mielialaselostus elokuulta 1944), 3, T 10601/13, SA.

[485] Päämaja, komento-osasto 31.8.1942, Mietintö väkijuomien käytöstä ja kurikysymyksestä, T 22471/23, SA.

[486] Valtion tiedoituslaitos, tarkkailuosasto. Mielialakatsaus n:o 41/24.10.1942, 3, Valtioneuvoston tiedotuselimet, Dg 1, KA.

[487] Valtion tiedoituslaitos, tarkkailuosasto. Mielialakatsaus n:o 44/31.12.1942, EK-Valpo I, amp XXIX 8 (6), KA. – Desantti Matti Lång ampui komisario Leevi Koskimaan Lahdessa 13.12.1942 ja sotilaskarkuri Uuno Tuominen konstaapeli Frans Ritalan Yläneellä 15.12.1942. Tulitaistelussa Tikkurilassa 23.12.1942 sai metsäkaartilaisjohtaja Veikko Pöystiä kiinni otettaessa surmansa konstaapeli Viljo Innanen. "Isänmaan puolesta kaatuneita poliisimiehiä", Poliisimies 1/1943, 33–35.

Eräissä tapauksissa julkisuudella haluttiin vaikuttaa karkuruuteen ja kieltäytymisiin. Joitain kieltäytyjiä painostettiin marraskuussa 1941 sillä, että heidän menettelystään tultaisiin ilmoittamaan kotiseudun työväenyhdistyksille ja suojeluskunnille.[488] Kesällä 1944 julkisuusasia nousi uudestaan esiin. Eräässä henkilötäydennyskeskuksessa taistelutahtoiset miehet ehdottivat, että karkurien nimet julkaistaisiin kotiseudun lehdissä.[489] Karkureille langetettujen kuoleman- ja ilmeisesti muidenkin tuomioiden julkistamista kotiseudulla ehdotti päämajalle II armeijakunnan esikunta. Se huomautti, että mahdollisimman täydellistä yleisestävää vaikutusta ei aikaansaada, ellei myös se ympäristö, mistä sotilas on lähtenyt, tule tietoiseksi rangaistuksesta.[490] III armeijakunnan esikunnan mukaan karkaamiskysymys on otettava esille julkisuudessa ja siten nostettava yleinen mielipide sekä armeijassa että kotiseudulla karkureita vastaan. Tämä olisi ehkäisevä toimenpide kuolemanrangaistusten johdosta kenties syntyvää kielteistä arvostelua ja kiihotusta vastaan.[491] Toimenpiteitä nämä kesän 1944 näkemykset eivät aiheuttaneet.

Poliitikkojen julkaistut sodanaikaiset muistiinpanot viittaavat siihen, että kuolemanrangaistukset ja teloitukset eivät olleet poliittisissa piireissäkään laajan julkisuuden kohteina. Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Väinö Voionmaa mainitsee kirjeissään huhuista Mauri Ryömän "ampumistuomiosta" ja Hella Wuolijoen joutumisesta tekemisiin "ohranan" kanssa.[492] Myöhemmin Voionmaa kuuli Wuolijoen pidätyksestä ja yleensäkin Valpon "suurapajasta".[493] Voionmaa piti kauhistuttavana kuolemantuomioita "valtiollisten mielipiteiden ja ilmiantojen perusteella kaikessa salaisuudessa ilman julkista oikeudenkäyttöä".[494] Majuri von Hellensin kuolemantuomiosta Voionmaa kuuli Ensio Hiitoselta, mutta tuomitun nimi ei vaikuta olleen kummankaan tiedossa.[495] Kesäkuussa 1944 ratavaurioiden arveltiin olevan desanttien työtä. Vaikka todellisuudessa desanttivaara kotirintamalla oli tuol-

---

[488] Pöytäkirja 8.11.1941 Kar.AE:ssä pidetystä neuvottelukokouksesta, liite 8, T 19198/4, SA.

[489] Henkilötäydennyskeskus 1:n esikunnan kirjelmä n:o 2492/Koul./Val. a. sal./19.7.1944, T 10601/13, SA.

[490] II armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 4275/X/5 a sal./12.8.1944, T 17856/12, SA.

[491] III armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 672/XV/12 b/sal./8.8.1944, päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 5572/Ttus.2/II a/2 sal./14.8.1944 (yhteenveto mielialailmoituksista ajalta 15.–31.7.44), T 10601/13, SA.

[492] Voionmaa 1971, 152 (kirje 5.7.1942).

[493] Voionmaa 1971, 237 (kirje 6.5.1943).

[494] Voionmaa 1971, 167 (kirje 18.11.1942).

[495] Voionmaa 1971, 209 (kirje 26.1.1943).

loin vähäinen, Voionmaan mukaan maassa vilisi desantteja ja heidän aiheuttamistaan vahingoista tuli vain pieni osa tietoon.[496]

Jatkosodan aikana virallisesti yksityishenkilön asemassa ollut J. K. Paasikivi kuuli tammikuussa 1942 Mauno Pekkalalta, että vankilat ovat täynnä karkulaisia, ja kaksi on sotatuomion perusteella ammuttu.[497] Nuortevan ja Wuolijoen juttu tuli Paasikivenkin tietoon. Presidentti Risto Ryti kertoi Paasikivelle maaliskuussa 1943 Nuortevan tulosta Suomeen desanttina ja vangitsemisesta, sekä että tämä "on nyt alkanut puhua".[498] Myöhemmin Paasikivi sai Wuolijoen asianajajalta Wuolijoen pitkän esityksen, josta tämä halusi Paasikiven lausuntoa.[499]

Esimerkiksi eduskunnalle kuolemanrangaistuksista ja teloituksista ei erityisesti tiedotettu. Eduskunnassa ei käyty mitään sellaista keskustelua, jossa olisi haluttu selvennystä huhuihin, joita kansanedustajienkin korviin varmasti kantautui. Tilanne oli aivan toinen ensimmäisen maailmansodan ajan Britanniassa, missä kuolemanrangaistuksista käytiin toistuvasti parlamenttikeskustelua sodan vielä kestäessä. Tosin yksityiskohtaisia tietoja, kuten teloitettujen lukumääriä, ei sielläkään julkistettu, ja asianomaisen ministerin vastaukset olivat osaksi välttteleviä ja harhaanjohtavia.[500]

Yleisellä tasolla eräiden lainuudistusten yhteydessä käyty keskustelu kuolemanrangaistuksista oli hyvin varovaista. Kuvaavia olivat näiden muutosten yhteydessä usein puhuneen edustaja Mikko Erichin (SDP) puheenvuorot, joissa hän ajankohtaan viitaten piti tarpeettomana keskustella periaatteelliselta kannalta kuolemanrangaistuksista.[501] Kun eduskunnassa kesäkuun lopussa ja heinäkuun alussa 1944 keskusteltiin lainmuutoksesta, joka mahdollisti kuolemanrangaistukset karkaamisesta, ei keskustelua siihenastisista kuolemanrangaistuksista käyty lainkaan. Ylensäkin oltiin varovaisia aina kun asia sivusi puolustusvoimia: "Lainsäätäjähän joutuu tässä liikkumaan varsin arkaluontoisella alalla ja käsittelemään kysymyksiä, jotka hipovat n.s. sotilassalaisuuksien rajoja eivätkä ole senvuoksi soveliaita toitottaa maailmalle."[502]

[496] Voionmaa 1971, 345 (kirje 13.6.1944).

[497] Paasikivi 1991, 161 (25.1.1942). Kysymys on epäilemättä ollut tunnetuista 7. divisioonan pikaoikeuden 20.12.1941 langettamista kuolemantuomioista.

[498] Paasikivi 1991, 271–272 (23.3.1943).

[499] Paasikivi 1991, 380–387.

[500] Babington 1993, 13, 64–68, 97–99, 136–141, 156–159, 162–163; Putkowski – Sykes 1996, 187–188.

[501] Ks. jäljempänä luku 11.5.2.

[502] Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 454 (Erich). – Keskusteltaessa vuonna 1942 aloitteesta armeijan oikeusasiamiehen toimen perustamisesta hankkeen vastustajat (joita oli enemmistö) viittasivat siihen, ettei nykyinen ajankohta ole sovelias asian esille ottamiseen. Jyr-

Eduskunnan roolin vähäisyyttä osoittaa myös se, että eduskunnan oikeusasiamiehen rooli puolustusvoimien oikeudenhoidon valvonnassa vaikuttaa vaatimattomalta.[503]

Rintamalla kuolemanrangaistukset ja teloitukset pyrittiin julkistamaan tehokkaasti. Erityisesti tämä koskee kesän 1944 karkuruusteloituksia. Päämajan tuolloin antaman ohjeen mukaan tuomitun kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta on ilmoitettava karkurin joukko-osastolle, jossa se on sopivalla tavalla saatettava miehistön tietoon.[504] Monissa asiakirjoissa käsketäänkin saattamaan asiakirjassa luetellut teloitukset ja esimiehen aseenkäyttöoikeuteen perustuneet ampumiset kaikkien tietoon tai kerrotaan näin tapahtuneen.[505] Puhutteluista, joissa teloitukset ja ampumiset saatettiin sotilaiden tie-

---

kimmän vastustajan, IKL:n Salmialan, mukaan (talvisotaa edeltävältä ajalta ollut) aloite oli tehty Moskovasta annettujen ohjeiden mukaan. (Vp. 1942, ptk. 19.6.1942, 533–536, 26.6.1942, 556–562.)

[503] Kaksi vuotta jatkosodan alkamisen jälkeen oikeusasiamies pyysi kaikkia sodan aikana annettuja päämajan käskylehtiä, ja että ne hänelle vastaisuudessakin lähetettäisiin. (Eduskunnan oikeusasiamiehen kirjelmä n:o 367/18.6.1943, T 15790/4, SA.) Vähän myöhemmin oikeusasiamies anoi päämajalta lupaa matkustamiseen takaisin vallatulle alueelle tarkastuksia varten. Lupa myönnettiin. (Eduskunnan oikeusasiamiehen diaari 1942–1943, 17.8.1943, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.) Mainittakoon kuitenkin, että oikeusasiamies sai jo aikaisemmin tiedokseen joitain päämajan järjestelyosaston kirjelmiä. – Samaan tapaan Ruotsissa informoitiin eduskuntaa vasta tammikuussa 1943 siitä, että maassa oli jo vuosia toiminut turvallisuuspalvelu. Oikeusasiamiehelle asia selvisi vasta sodan jälkeen. (Flyghed 1992, 291, 436.)

[504] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944, T 17856/12, SA.

[505] Esim. 6. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 2574/X/1/11.7.1944, T 10554/8, SA. Asiakirjaa laadittiin 188 kappaletta, "kaikkien tietoon saatettavaksi". – JR 7:n komentajan käsky 13.7.1944, "jokaisen rykmentin sotilaan tietoon", T 6515/18, SA. – III armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3872/X/1 a.sal./16.7.1944, T 17855/5, SA. Asiakirjaa laadittiin 270 kappaletta, "kaikkien alaisteni tietoon". – 17. divisioonan päiväkäsky n:o 33/23.7.1944, "saatettava kaikkien tietoon", Tarkki 1996, 214. – 18. divisioonan päiväkäskyt 27/26.7.1944 ja 30–34/9.8.–12.9.1944, SA: kaikkien tietoon käskettiin saattamaan luetellut, muuallakin kuin 18. divisioonassa tapahtuneet teloitukset ja ampumiset. Toisinaan mainittiin vielä tarkemmin (30/1944), että teloitukset on saatettava kaikkien tietoon, "mikäli mahdollista lukemalla se juhlallisesti sitä varten järjestäytyneille perusyksiköille". – III armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 613/XV/12b/sal./21.7.1944 (mielialailmoitus): "Ampumistapaukset on saatettu kaikkien divisioonan joukkojen tietoon ja näyttää siltä, että niitä pidetään oikeaan osuneina toimenpiteinä, varsinkin, kun aikaisemmin on ilmoitettu tämänlaatuisista rikoksista seuraavan kuolemantuomion." T 10601/13, SA. – Tässä Suomen käytäntö eroaa saksalaisesta: Saksan armeijassa tuomituista kuolemanrangaistuksista ei tiedotettu systemaattisesti eikä tieto yleensä mennyt lainkaan komppaniatasolle asti (Wüllner 1997, 593–599).

toon, on myös muistitietoa.[506]

Muistitietoa on siitäkin, että teloitus pyrittiin julkistamaan sotilaiden keskuudessa muillakin tavoin. Erääseen kenttäoikeuden istuntoon, jossa karkuri tuomittiin kuolemaan, oli kutsuttu jokaisesta asianomaisen prikaatin alaisesta yksiköstä yksi mies kuuntelijaksi, "luultavasti tarkoituksella, heti mennä toisille peloksi kertomaan minkälaisia tuomiota annettiin".[507] Erään teloitusryhmään komennetun miehen mukaan hänelle oli annettu tehtäväksi kertoa koko joukkueelle tapahtuneesta, minkä tekikin.[508] Toisen kertojan mukaan komppanian päällikkö komensi heinäkuussa 1944 hänet ja toisen sotilaan "opintomatkalle" selittämättä tarkemmin, mitä tarkoitti. Samalle matkalle tuli muidenkin yksiköiden miehiä. Miehet vietiin katsomaan teloitusta. Yksikköön palaamisen jälkeen päällikkö kysyi, oliko kertoja oppinut mitään matkallaan.[509] Tavoite julkistaa rintamalla tapahtuneet teloitukset vaikuttaa muissakin maissa noudatetulta, ja yksi käytetty keino oli katsojien komentaminen paikalle.[510] Suomessa näinkin julkiset teloitukset vaikuttavat kuitenkin olleen poikkeuksia.[511]

10.5.3 Ilmoitukset teloituksista

Kaatuneista tehtävistä ilmoituksista oli jatkosodan aikana yleisesti voimassa, että pataljoona (vastaava) lähetti ilmoitukset kaatuneista kaatuneiden eva-

---

Wüllner viittaa tässä yhteydessä tuomioiden suureen määrään ja asettaa kysymyksenalaiseksi, saavutettiinko tuomioilla ollenkaan pelotusvaikutusta. Britannian ensimmäisen maailmansodan armeijassa tuomioista ja teloituksista tiedotettiin säännönmukaisesti (Putkowski – Sykes 1996, 11, 46, 97–98, 114, 132, 213, 223).

[506] Nyman – Salminen – Vento 1975, 189; Andrén 1984, 30–31, 43, 144; Högnäs 1985, 190–192.

[507] Sulo Nikander herra Niilo Oksaselle 22.4.1944 [oikeastaan 1945], Valpo II, amp XVIII C 10, KA.

[508] R. Lindstedt 1995, 41 ja Jukka Kulomaan kirje 13.10.1995.

[509] Jukka Kulomaan kirje 13.10.1995.

[510] Ks. Huie 1954, 103, 180–181; Babington 1993, x, 17, 29–30, 46, 141; Putkowski – Sykes 1996, 12, 97, 99, 114. Kun Saksan (toisen maailmansodan) armeijassa tapahtui rangaistusyksikössä olevan teloitus, paikalle oli komennettava pelotustarkoituksessa osasto kyseisestä yksiköstä. Sodan loppuvaiheessa siirryttiin myös muissa tapauksissa teloitukseen oman joukon edessä. Käytännössä sellaisia vähensi se, että loppuvaiheen teloitetuista suurin osa oli omasta joukostaan jo kauaksi ehtineitä karkureita. Kun teloitustapana oli hirttäminen tai mestaus giljotiinilla, ei ylimääräisiä katsojia ollut. Wüllner 1997, 600–613.

[511] Jukka L. Mäkelän (1969, 206–209) kuvauksen mukaan kahden sotilaan teloitusta pikaoikeuden tuomion jälkeen joulukuussa 1941 seurasi katsojia, jotka tulivat vapaasti paikalle.

kuoimiskeskukselle (KEK) ja Kotijoukkojen esikunnalle. KEK välitti tiedon kaatumisesta ensin ennakkoilmoituksena joko puhelimitse tai sähkeitse ja sitten kirjallisena vahvistusilmoituksena asianomaiselle suojeluskuntapiirin esikunnalle. Tämä puolestaan toimitti tiedot paikallisen suojeluskunnan välityksellä kaatuneen omaisten tietoon ja rekisteriviranomaisille. Suojeluskunnassa ilmoituksista huolehti kenttäpappi; ellei tällaista ollut, oli ohjesäännön mukaan pyydettävä seurakunnan pastoria huolehtimaan ilmoituksista tai sovittava muusta tahdikkaasta tavasta, jolla kaatumisilmoitus saatetaan omaisten tietoon. Sotilaspastorien kirjoittamissa osanottokirjeissä oli "osanoton ja lohdutuksen ohella mikäli mahdollista mainittava myös jotakin yksityiskohtaista kaatuneista ja heidän viime hetkistään".[512] Omaiset saivat yleensä tiedon kaatumisesta yksikön pastorin kirjeestä sekä Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston lähettämästä virallisesta kaatumisilmoituksesta.[513]

Sotatuomioistuimia koskevien säännösten mukaan välittömästi täytäntöönpantavaksi määrätyistä teloituksista oli viipymättä ilmoitettava päämajalle ja oikeusministeriölle. Ilmoituksen tuli sisältää tuomioistuinta, tuomittua, rikosta ja sovellettuja säännöksiä koskevien tietojen lisäksi maininta siitä, missä ja milloin rangaistus on täytäntöönpantu tai määrätty täytäntöönpantavaksi, mikäli nämä seikat ovat alisotatuomioistuimen puheenjohtajan tiedossa.[514]

Päämaja kehotti helmikuussa 1940 kenttäoikeuksien puheenjohtajia huolehtimaan siitä, ettei teloitetusta Suomen kansalaisuutta olevasta vakoilijasta tehdä normaaleja ilmoituksia rekisteriviranomaiselle. Kirjelmän mukaan oli aiheellista pitää vihollista mahdollisimman kauan siinä käsityksessä, että sen hyväksi toiminut vakoilija on edelleen toiminnassa. Jos tieto vakoilijan kuolemasta ilmoitettaisiin hänen omaisilleen, vihollinenkin saa sen ennen pitkää tietoonsa. Niinpä teloituksesta piti tehdä ilmoitus vain päämajan valvontaosastolle, joka "aikanaan" saattaa vakoilijan kuoleman hänen omaistensa ja rekisteriviranomaisten tietoon.[515] Samanlainen ohje kenttäoikeuksien puheenjohtajille annettiin joulukuussa 1942. Kuten talvisodankin aikana, aloi-

[512] Henkilöstön täydennys- ja evakuointiohjesääntö. 2 osa: Kaatuneiden huolto. 30.4.1941.

[513] Kansanaho 1991, 180; Ojalehto 1994, 263.

[514] Laki oikeudenkäynnistä sotatuomioistuimissa sodan aikana 16.3.1940/93, 9 §:n 3 mom., em. lain soveltamisasetus 16.3.1940/94, 7 §, laki eräistä väliaikaisista poikkeuksista sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä annettuun lakiin 30.12.1941/916, 12 §, em. lain soveltamisasetus 30.12.1941/917, 8 §.

[515] Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 1187/Valv.1/40 henk./22.2.1940, T 20104/4, päämajan hallinnollisen osaston kirjelmä n:o 243/40 Hall.1.sal./26.2.1940, T 13468/35, SA.

te tähän lähti valvontaosastosta. Päämajan mukaan oli tarpeen, ettei tieto teloituksesta tule yleisön eikä edes teloitetun omaisten tietoon.[516]

Vakoilun tai poliittisten rikosten vuoksi tapahtuneista teloituksista ei tarkkoja tietoja omaisille annettu; varsinkin hautapaikka koetettiin usein pitää salassa.[517] Niinpä jo talvisodan aikana teloitetun suomalaisen leski kirjoitti vuonna 1945 puolustusministerille, ettei hänen miehensä syytteen ja tuomion syystä annettu sodan aikana eikä sen jälkeenkään hänelle minkäänlaisia tietoja. Teloituspäivä oli lesken tiedossa ainakin kirjettä kirjoitettaessa. Hautapaikasta hän ei sen sijaan ollut onnistunut saamaan minkäänlaista selvitystä.[518] Toukokuussa 1944 teloitetun Yrjö Klipin leski ei ollut saanut teloituksesta virallista tietoa, joskin näyttää tienneen asiasta muita teitä. Hautapaikkaa hänellä ei ollut tiedossa.[519] Neuvostoliittoon vuonna 1930 loikanneen ja sodan aikana desanttina tänne lähetetyn Tauno Toppisen suomalaiset omaiset olivat saaneet tavata tätä vankilassa. Kun Toppiselle joulukuussa 1943 lähetetty paketti sitten palautettiin, omaiset yrittivät selvittää miehen kohtaloa saamatta siitä kuitenkaan vankilasta tietoa.[520] Toppinen teloitettiin tammikuussa 1944.[521]

Vieläkin epämääräisempien tietojen varassa näyttävät olleen eräiden muuten kuin teloitettuina kuolleiden suomalaisten vakoilijoiden omaiset. Pidätettäessä syyskuussa 1943 ammutun pärmiläisdesantti Arvo Viitasen leski ei ollut saanut miehensä kohtalosta virallisia tietoja sen jälkeen kun tämä oli siirretty rintamalle. Huhuja miehensä ampumisesta hän oli kyllä kuullut jo syksystä 1943 lähtien.[522] Toukokuussa 1944 kuulusteltavana olleen ja hirttäytyneen pärmiläisdesantti Jorma Johteisen omaisetkaan eivät näytä saaneen hänen kohtalostaan tietoja ennen kuin sodan jälkeen.[523] Erään Pärmin patal-

[516] Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 12915/Valv.2/sal./17.9.1942, päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 4513/Järj.2/sal./17.12.1942, T 20104/4, SA. – Vuoden 1942 ohjeessa mainittiin Suomen kansalaisiin rinnastettuna ryhmänä Itä-Karjalassa väestökirjaan merkityt henkilöt.

[517] Teloitettujen turkulaisten lesket kertoivat sodan jälkeen kirjelmässään sisäasiainministeriölle, että heidän miestensä hautapaikat on heiltä salattu (Lahja Ketonen ym. sisäasiainministeriölle 24.10.1944, EK-Valpo, hmp 3980 Yrjö Helenius, KA).

[518] Tekla Juntunen herra puolustusministerille 7.5.1945, T 19200/F 3, SA.

[519] Sosiaaliministeriön kirjelmä n:o 6034/21.12.1944, T 21402/F 3, SA.

[520] Eino Tiikkainen herra eduskunnan oikeusasiamiehelle 3.2.1947, asiakirjavihko 115/47, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

[521] Pohjois-Uudenmaan skp:n KeO 12.1.1944, § 7, SA.

[522] Eva Viitanen toveri Kalle Lindholmille 4.1.1945, 3 E, 1.8, Kansan A.

[523] 3 E, 4, Jorma Johteinen, Kansan A.

joonasta todellisuudessa Neuvostoliiton puolelle loikanneen omaiset saivat virallisen ilmoituksen, että tämä olisi kaatunut.[524]

Vankiloissa tuskin on voitu estää tiedon leviämistä vankien teloituksista. Hautapaikatkaan eivät ainakaan kaikkialla ole pysyneet salassa. Niinpä on kerrottu, että vuonna 1943 vainajien päivänä aatetoverit veivät salaa muistolaatat Malmin hautausmaan eri puolilla olleille teloitettujen haudoille.[525]

Vastaavanlaiseen salailuun ei ryhdytty karkurien suhteen. Kesällä 1944 asiassa tosin oli aluksi epäselvyyttä. Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston mielialaselostuksessa heinäkuulta 1944 todettiin kahdessa suojeluskuntapiirissä toivotun tarkempia ohjeita ja määräyksiä karkureina ammuttujen ilmoittamisesta omaisille ja heidän hautaamisestaan.[526]

Heinäkuun 1944 lopussa annetun ohjeen mukaan kenttäoikeuden tuomitsemina taikka muuten ammutuista karkureista ja kieltäytyjistä tehdään ilmoitukset samassa järjestyksessä kuin kaatumis- ja kuolinilmoituksista yleensä on määrätty, paitsi että ennakkoilmoitusta ei lähetetä. Kirjalliseen ilmoitukseen merkitään lyhyesti kuoleman syy, merkintä "Ei haudata sankarihautaan" sekä ilmoitus, että asianomainen on haudattu kenttähautausmaahan. Ilmoitus lähetetään salaisena. Osanottokirjettä omaisille ei lähetetä. Sen sijaan asianomaisen yhtymän pastori lähettää lyhyen kirjallisen selostuksen suojeluskuntapiirin kenttäpapille, joka saattaa asian paikallisen papiston välityksellä tai muulla sopivalla tavalla omaisten tietoon. "Tällöin on varottava, ettei lohdutusmielessä mennä lausumaan mitään, mikä voitaisiin tulkita puolustusvoimien toimenpiteiden arvostelemiseksi."[527]

Eräistä suomalaisten sotilaiden teloituksia koskevista ilmoituksista on varsin yksityiskohtaista tietoa. Jukka L. Mäkelä haastatteli vuonna 1969 henkilöitä, jotka olivat olleet tekemisissä joulukuun 1941 tunnetun pikaoikeusjutun kanssa. Mäkelän haastattelema sotilaspastori kertoi, että he olivat divisioonan komentajan ja esikuntapäällikön kanssa yhtä mieltä siitä, että omaisille on kerrottava tapahtunut peittelemättä. Sotilaspastori kirjoitti teloitettujen kotipaikan kirkkoherralle ja pyysi tätä ilmoittamaan omaisille. Kirkkoherran mukaan omaiset olivat järkyttyneet, mutta suhtautuneet kuitenkin

---

[524] Ilmoitukset 6272:n pastorilta ja KotijE:n rovastintoimistolta, 3 E, 4, Paavo Mendelin, Kansan A; Oinonen 1989, 140. – Kysymys voi tässä tapauksessa olla viranomaisilla olleista virheellisistä tiedoista eikä omaisten johtamisesta harhaan.

[525] Ks. edellä luku 10.4.3.

[526] Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston kirjelmä n:o 879/Koul.5/sal./17.8.1944 (mielialaselostus heinäkuulta 1944), 7, T 10601/13, SA.

[527] Päämajan kirkollisasiain osaston kirjelmä n:o 4828/Kirk.3/25.sal./30.7.1944, T 19199/6, SA.

"suurenmoisesti" asiaan.[528] Teloitettujen omaisten nyttemmin kertoma tuo esiin erilaisia sävyjä: heidän mielestään tapa, millä tapahtuneesta kerrottiin, ei ollut asiallinen. Kuolintapaa kiellettiin kertomasta muille, ja kiellon noudattamista myös seurattiin. Vainajia ei koskaan kirkossa "kiitetty kuolleeksi", eli julkisesti julistettu kuolleeksi ja rukoiltu vainajien puolesta ja lohdutusta omaisille.[529]

Sotilaspastori Jaakko Haavio kirjoitti viiden kuolemaan valmistamansa teloitetun koteihin, näköjään suoraan eikä suojeluskuntapiirin kautta (ohjetta 30.7.1944 ei ollut tuolloin vielä annettu). Haavion saamassa kahdessa vastauskirjeessä suhtaudutaan nöyrästi tapahtuneeseen. Hautapaikka oli näissäkin tapauksissa yksi omaisia kiinnostava seikka.[530]

Erik Andrénin kirjassaan kuvaamien neljän teloitetun karkurin vanhemmat kuulivat ensin huhuja teloituksista, ja viralliset ilmoitukset saapuivat vasta pitkän odotuksen jälkeen. Suojeluskuntapiirin pastori ei antanut omaisille näiden haluamia tietoja, vaan sanoi ensin toistuvasti, ettei tiennyt tapahtuneesta.[531] Asiakirjoista selviää, että asianomaisella sotilaspastorilla ei todella aluksi ollut tietoa tapahtuneesta: hän kirjoitti päämajaan, että omaiset vaativat tietoja ja ruumiita kotiin. Ilmoituksia kuolemantapauksista ei kuitenkaan ollut tullut suojeluskuntapiiriin. Sotilaspastorin kirjeen mukaan näiden tapausten perusteella tuntuu siltä, että suojeluskuntapiiri ei saa tietoja rintamalla tapahtuneista karkureitten ampumisista.[532]

Vaikka tiedonkulku teloitettujen sotilaiden omaisille ei Suomessakaan aina ollut paras mahdollinen, ei kuitenkaan tunnu todennäköiseltä, että omaiset olisivat jääneet pitkäksi aikaa tietämättömiksi läheisensä kuolintavasta. Sen sijaan esimerkiksi USA:n armeijan teloituksista ei ainakaan kaikissa tapauksissa kerrottu omaisille oikeita tietoja. Lillyn arvion mukaan vielä 1990-lu-

[528] Rovasti Kuoppamäen 28.6.1969 Jukka L. Mäkelälle antamia tietoja. Jukka L. Mäkelän aineistoa kirjaan "Marokon kauhu", Pk 1293/1, SA; Jukka L. Mäkelä 1969, 210.

[529] Omaisilta saatuja tietoja.

[530] Jalo Mäenpään omaiset 24.7.1944 ja Anna Tamski 25.7.1944 sotilaspastori Jaakko Haaviolle. Rovasti Jaakko Haavion kokoelma, kirjeenvaihtoa 1942–1944. Pk 1395/1, SA. – Erästä teloitettua koskevasta, omaisen minulle lähettämästä kirjeenvaihdosta ilmenee, että tuossa tapauksessa lähetettiin ensin ennakkoilmoitus, jossa vielä puhuttiin pojan kaatumisesta (tämäkin ennen heinäkuun 1944 ohjeita). Sotilaspastori kirjoitti selostuksen teloituksesta ja sitä edeltäneistä tapahtumista vainajan kotiseurakunnan kirkkoherralle ja pyysi tätä ilmoittamaan tapahtuneesta teloituksesta. Kirkkoherra lähetti jäljennöksen sotilaspastorin kirjeestä ja oman kirjeensä teloitetun perheelle.

[531] Andrén 1984, 10–11, 35, 114–115.

[532] Vaasan suojeluskuntapiirin esikunnan kirjelmä n:o 3606/44/1 d/sal./4.8.1944, T 21731/25 I, SA.

vullakaan kaikilla omaisilla ei luultavasti ole oikeaa tietoa läheisensä kuolintavasta.[533]

Tiedonkulussa eri viranomaisten välillä näyttää olleen jonkin verran puutteita, mikä ei ole sodan oloissa yllättävää. Niinpä sotaylioikeus antoi 6.9. 1944 päätöksen, jolla Johannes Voittosen karkuruuksia koskeva juttu palautettiin kenttäoikeuteen. Voittonen oli kuitenkin jo syyllistynyt tuon tuomion jälkeen uudelleen sotapelkuruuksiin ja tullut teloitetuksi 22.8.1944.[534] Päämajan valvontaosasto etsintäkuulutti 29.9.1944 luvatta yksiköstään poistumisen vuoksi Aarne Hakulista, joka oli karkuruudesta tuomittuna teloitettu jo 24.7.1944.[535] Vielä kesällä 1947 sisäasiainministeriön julkaisemassa "Haku"-luettelossa etsittiin Neuvostoliittoon luovutettavaksi päämajan valvontaosaston avustajaksi ryhtynyttä Toivo Raikkerusta, joka kuitenkin oli teloitettu vakoilijana jo helmikuussa 1944.[536] Syksyllä 1947 Raikkerus pois-

---

[533] Lilly 1996, 496; Lilly – Thomas 1997, 282. Ks. myös Huie 1954, 21–22. Huie kuvaa tapaamistaan karkurina teloitetun Eddie Slovikin lesken kanssa. Tämä kertoi saaneensa ensin sähkeen miehensä kuolemasta Euroopassa. Lesken anottua vakuutuskorvausta ilmoitettiin, ettei sitä makseta, koska hänen miehensä oli kuollut häpeällisissä olosuhteissa (under dishonourable circumstances). Huien kuvauksesta päätellen leskellä ei ollut muuta tietoa tapahtuneesta, ennen kuin Huie tuli haastattelemaan häntä vuonna 1953. Wüllnerin (1997, 204) mukaan Saksan armeijan teloitettujen omaiset saivat tiedon siitä, että heidän läheisensä oli teloitettu, vasta paljon tapahtuman jälkeen tai usein vasta sodan jälkeen. Salailuperinne voi jatkua pitkäänkin: Putkowski ja Sykes (1996, 10) viittaavat ensimmäistä maailmansotaa käsittelevässä kirjassaan useisiin tapauksiin, joissa lähiomaiselle ei koskaan tiedotettu virallisesti omaisensa teloituksesta. Niinpä he arvelevat, että heidän kirjansa saattaa olla joillekin omaisille ensimmäinen tieto tapahtuneesta. (Kirjan ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1989, jolloin teloituksista oli kulunut noin 70 vuotta.) Heidän kirjassaan onkin lukuisia kuvauksia omaisille sodan aikana lähetetyistä harhaanjohtavista tiedoista. Ks. erit. s. 223–224.

[534] SYO, päätös 6.9.1944 n:o 1463, 3000:n (18.D) KeO 21.8.1944, § 212, päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 6673/Järj.2/2.9.1944, T 17856/3, SA.

[535] Poliisisanomat 56/29.9.1944. 4, Suomi toisessa maailmansodassa, V, Kansan A; 4610:n (11.D) KeO 24.7.1944, § 1, päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5635/Järj.2/29.7.1944, T 17856/3, SA.

[536] Liite Sis.min:ön yleiskirjeeseen N:o 8500/P/30.6.1947, "Haku", Helsinki 1947. 4, Suomi toisessa maailmansodassa, II, Sotavangit, Kansan A; Suur-Saimaan skp:n KeO 3.2.1944, § 20, SA. Ilmoitukset teloituksesta, joskin vailla teloitetun nimeä, käyvät ilmi diaareista. Salaisten asiain diaari 12.2.1944, OM, Ad 1, KA; päämajan hallinnollisen toimiston (Järj.2) diario, merkintä 10.2.1944 n:o 1385, T 19195/Aa 8, SA. Jälkikäteen tehtyjä lisäyksiä, joissa mainitaan Raikkeruksen tulleen ammutuksi 4.2.1944, on Sotavankikomentajan esikunnan selvityselimen arkistossa. Esim. Raikkeruksen kortti kortistossa "Päämajan Tiedustelu- ja Tiedotusosastoissa sekä muissa puolustusvoimain yksiköissä palvelleet sotavangit", osassa "Muut puolustusvoimain yksiköt". T 19658/B 3, SA.

tettiin luettelosta.[537] Jo edellä mainittiin presidentin antaneen 16.1.1942 kielteisen päätöksen Herman Jeskasen armonanomukseen, vaikka Jeskanen oli hirttäytynyt vankilassa miltei kaksi kuukautta aikaisemmin.[538]

10.6 YHTEENVETO

Luvussa tarkastellut oikeusturvan eri osatekijät valittiin lähinnä nykykeskustelun perusteella, mutta tarkastelussa otettiin lähtökohdaksi sota-ajan säännökset ja määräykset. Yleisarvio on, että kuolemanrangaistukseen tuomitun oikeusturva oli kohtalainen. Lähtökohtanahan oli se, että rangaistukset tuomittiin riippumattomissa tuomioistuimissa. Toisaalta oli varsin paljon käytäntöjä ja säännöksiä, jotka vaaransivat oikeusturvaa. Oman aikansakin säännösten ja määräysten kannalta moitittavaa oli esimerkiksi joissain kuulusteluissa käytetty pahoinpitely, kuten myös ainakin eräisiin kenttäoikeuksiin kohdistunut sotilasesimiesten harjoittama painostus. Samaa voi sanoa siitäkin, että muutamissa tapauksissa tuomittiin kuolemanrangaistus vähäisen näytön perusteella.

Toiset oikeusturvaa vaarantavat käytännöt puolestaan olivat sellaisia, että niitä ei ilmeisesti omana aikanaan pidetty mitenkään ongelmallisina. Nykylukijan huomion ne kyllä herättävät. Tällaisia käytäntöjä olivat ainakin provokatoriset rikostutkimusmenetelmät, "kaupankäynti" kuulusteluissa ja syytettyjen avustajien toiminnan rajoittaminen ja vaikeuttaminen monin tavoin.

Oikeusturvaa kokonaisuutena arvioitaessa on muistettava myös, että muutoksenhakumahdollisuus oli käytännössä rajoitettu. Kuten luvusta 9.2.1 selvisi, 419 kuolemanrangaistusta (62 % kaikista) langetettiin pelkästään alioikeustasoisen tuomioistuimen (kenttä- ja pikaoikeudet) päätöksen nojalla. Näissä tapauksissa ei ollut myöskään armonanomusmahdollisuutta.

Rikosten esitutkintaa koskevissa ohjeissa korostettiin asiallista ja rauhallista menettelyä. Joissain tapauksissa käytettiin provokatorisia tutkintakeinoja, joita ilmeisesti ei tuolloin pidetty mitenkään poikkeuksellisina. Neuvostoliittolaisten kuulustelut lienevät yleensä sujuneet rauhallisesti. Suomalaisten poliittisista rikoksista epäiltyjen kuulusteluissa käytettiin koviakin otteita, vaikka se oli kielletty. Kuulustelupöytäkirjoissa herättävät huomiota eräät Valpon tekemien pöytäkirjojen johdannot ja välimerkinnät, jotka oli-

[537] Sisäasiainministeriön yleiskirje n:o 14924/P/17.11.1947, Hakuluettelo, lisäys n:o 2, EK-Valpo, Joensuun alaosaston arkisto, amp XXV E 5 b, KA.

[538] Ks. edellä luvussa 10.3 alaviitteen 326 kohdalla mainittua.

vat omiaan luomaan mielikuvan enemmästäkin toiminnasta kuin mitä kuulusteluissa oikeastaan oli selvinnyt. Tällaisia lisäyksiä ei ilmeisesti ollut tuolloin kielletty.

Päämaja muistutti usein kenttäoikeuksien riippumattomuudesta. Sota-ajan aineistosta selviää, että jotkut esimiehet puuttuivat kenttäoikeuksien toimintaan, joskaan haastatellut eivät olleet kokeneet tässä suhteessa ongelmia. Suomalaisten kenttäoikeuksien asema oli kuitenkin itsenäisempi kuin monen muun maan vastaavan tuomioistuimen, sillä tuomiot eivät (pikaoikeuksissa langetettuja lukuun ottamatta) vaatineet komentajan vahvistusta.

Myös muutamassa tapauksessa oikeusministeriöllä, mutta varsinkin valtiollisella poliisilla oli halua vaikuttaa tuomioistuinten ratkaisuihin. Käytännössä Valpon vaikutusvalta ei näytä olleen niin suuri, kuin monesti on arveltu. Olavi Heimanin tuomio ja teloitus on tästä selvä esimerkki. Muutenkin vaikuttaa siltä, että Valpon toiveet tuomion laadusta eivät toteutuneet.

Syytetyillä oli periaatteessa oikeus käyttää avustajaa, mutta käytännössä se oli vaikeaa. Jo säädös- ja ohjetasolla annettiin avustajan käyttömahdollisuutta rajoittaneita määräyksiä. Avustajan käyttö kenttäoikeudessa olikin hyvin harvinaista. Rintamalla tähän tietysti vaikuttivat käytännön vaikeudet. Silloinkin kun avustaja oli, ei hän läheskään aina toiminut millään tavoin tarmokkaasti päämiehensä puolesta. Poikkeuksena olivat eräät poliittisista rikoksista tuomittujen avustajat, jotka olivatkin asianajotehtävissä kokeneita. Heidänkin toimintaansa ilmeisesti rajoitti heihin itseensä kohdistuvien virallisten tai epävirallisten sanktioiden mahdollisuus. Valpo myös seurasi avustajan tapaamisia päämiehensä kanssa ja kuunteli avustajien puhelimia.

Langettavaan tuomioon johtanut näyttö vaikuttaa yleensä riittävältä, mutta joitain poikkeuksiakin oli. Eräät muutoksenhakutuomioistuinten tuomarit totesivat parissa talvisodan aikaisessa jutussa, että niitä ei ollut tarpeeksi perusteellisesti tutkittu. Jutun palauttaminen ei kuitenkaan tullut kysymykseen. Jatkosodan aikana annettiin muutamista neuvostoliittolaisten tekemistä henkirikoksista ja eräistä muistakin rikoksista tuomioita, joissa näyttö ei täysin vakuuta.

Pikaoikeudessa syytetyn asema oli monesta syystä epäedullisempi kuin kenttäoikeudessa. Useimmiten pikaoikeudessa päädyttiinkin kuolemanrangaistukseen, mihin tuomioistuimen poikkeuksellinen järjestely varmasti vaikutti.

Armonanomuksien yleisyyteen vaikutti tuomitun kansalaisuus ja kielitaito. Armahduksia ei kovin usein myönnetty. Yksi kuolemaantuomittua koskeva armonanomus jäi ratkaisematta yli 1 ½ vuoden ajaksi, sodan loppuun asti, mikä ei ole tuomitun kannalta kohtuullista. Suorastaan lainvastainen oli yhden tuomitun teloitus armonanomuksen ollessa vielä tasavallan presiden-

tin ratkaistavana. On kerrottu, että SAT/VIA-järjestöä johtaneessa komiteassa keskusteltiin eräistä armonanomuksista, mutta tästä on vain muistitietoa. Muita armahdusasian lopputulokseen vaikuttamaan pyrkineitä olivat joissakin jutuissa Valpo ja päämajan valvontaosasto.

Vanhentuneen mestaussäännöksen vuoksi lakia muutettiin sodan aikana niin, että myös yleisissä tuomioistuimissa tuomitut kuolemanrangaistukset tuli panna täytäntöön ampumalla. Erään lääkärin kirjoitettua teloitustilaisuudessa havaitsemistaan puutteista päämaja antoi yhtenäiset ohjeet teloituksissa noudatettavasta käytännöstä, tosin vasta joulukuussa 1943. Lakiin verrattuna ongelmallisia olivat eräät sairaiksi luokiteltavien teloitukset.

Teloitettuja ei saanut haudata sankarihautoihin. Heinäkuun lopulla 1944 päämaja antoi ohjeet teloitettujen suomalaisten hautaamisesta, eikä varsinkaan sen jälkeen teloitettujen ruumiita kohdeltu rintamalla olennaisesti eri tavalla kuin muiden ruumiita. Joissain tapauksissa teloitettu kuitenkin vain haudattiin teloituspaikan läheisyyteen. Kotialueella teloitetut suomalaiset haudattiin yleensä hautausmaille. Teloitettujen neuvostoliittolaisten ruumiiden käsittely ei ollut yhtä muodollista.

Kuolemanrangaistuksiin johtaneita oikeusjuttuja ei julistettu salaisiksi kovinkaan usein. Salaisuus painottuu sotaylioikeudessa vuosina 1943 ja 1944 ratkaistuihin maanpetosjuttuihin.

Tiedotusvälineissä oli kuolemanrangaistuksista, teloituksista ja niihin liittyvästä vain vähän tietoja, eikä keskustelua asiasta saatu niissä käydä. Toivomuksia teloitusten laajemmasta julkistamisesta esitettiin, mutta tähän ei kuitenkaan ryhdytty. Esimerkiksi kansanedustajilla ei vaikuta olleen näistä asioista juuri sen enempää tietoa kuin suurella yleisölläkään. Rintamalla sen sijaan tiedotettiin kuolemanrangaistuksista ja teloituksista tehokkaasti.

Omaiset saivat tietoja teloituksista vaihtelevasti, poliittisista rikoksista teloitettujen omaiset huonommin kuin karkurien omaiset.

IV osa: TAVOITTEET

11 KUOLEMANRANGAISTUSTEN TAVOITTEET JA NIIDEN TOTEUTUMINEN

11.1 TAUSTAKSI

Tässä luvussa tarkastellaan kuolemanrangaistuksen sodanaikaiselle soveltamiselle esitettyjä perusteluja. Yleisiä perusteluja esitettiin luvussa 1. Havaittiin, että kuolemanrangaistuksen käyttöä poikkeuksellisissa oloissa ei perinteisesti asetettu kyseenalaiseksi. Kun seuraavassa tutkitaan yksityiskohtaisemmin ja rikoslajeittain perusteluja kuolemanrangaistuksen käytölle sotaaikana, on rangaistusten tarkoituksesta ja vaikutuksista käytyä keskustelua selostettava ensin hieman tarkemmin.

Teoriat rangaistuksen tarkoituksesta jaetaan tavallisesti kahteen ryhmään: sovitusteorioihin ja preventioteorioihin. Sovitusteorioissa rangaistuksen oikeutus on tehty teko, ja rangaistuksen tarkoitus on olla sen oikeudenmukainen sovitus. Preventio- eli relatiivisissa teorioissa tähdätään tulevaisuuteen. Rangaistuksen oikeutus on siinä, miten rankaisemisella voidaan vaikuttaa rikoksentekijän ja muiden tulevaan käyttäytymiseen. Jos tarkoitetaan rangaistuksen yleisesti lainrikkomisia vähentävää vaikutusta, puhutaan yleispreventiosta tai yleisestävyydestä. Jos tarkastellaan sitä, miten rangaistus vähentää itse rikoksentekijän taipumuksia rikkoa lakia, tarkoitetaan erityispreventiota tai erityisestävyyttä.[1]

Sovitus- eli retributiivisissa teorioissa rangaistuksen oikeutus ei riipu sen seurauksista, vaan rangaistus on tekijän ansaitsema, hänen tekonsa ilmentämän vääryyden oikeudenmukainen tai moraalisesti oikeutettu sovitus (tai teosta ansaittu moite). Rangaistuksen täytyy vastata teon moitittavuutta.[2]

Rangaistuksen erityisestävässä vaikutuksessa on yleensä lähdetty kolmijaosta varoitus, sopeuttaminen (tai parannus) ja vaarattomaksi tekeminen.[3]

---

[1] Esim. Nuutila 1997, 21–23.

[2] Jääskeläinen 1997, 76–77.

[3] Esim. Anttila – Törnudd 1983, 160–170; Lappi-Seppälä 1987, 196–197.

Kun kysymyksessä on kuolemanrangaistus, on ainoa kyseeseen tuleva erityisestävä tavoite tietenkin vaarattomaksi tekeminen. Sellaisena se on kieltämättä tehokkain kaikista rangaistuksista, joskaan rikoksentekijän tekemisestä lopullisesti vaarattomaksi ja erityisestävyydestä ei ehkä ole edes mielekästä puhua samassa yhteydessä. Päähuomio kuolemanrangaistuksen tavoitteena onkin kiinnitettävä sen yleisestävään vaikutukseen.[4]

Rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen on esitetty syntyvän välittömästi, pelotuksena tai välillisesti, normien sisäistämisen kautta taikka epävirallisia tapanormeja vahvistaen. Normien sisäistämistä voidaan pitää moraalia luovana vaikutuksena, epävirallisten normien vahvistamista taas tapaa luovana vaikutuksena.[5]

Perusjaottelut ovat samat jo vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa, joskaan rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen syntytavat eivät olleet yhtä pitkälle kehiteltyjä kuin nykyään. Jaakko Forsman jakoi rangaistusteoriat kolmeen ryhmään: absoluuttiset teoriat, relatiiviset teoriat ja näiden näkökohtia yhdistävät välittävät teoriat. Forsman oli absoluuttisten teorioiden puoltaja: rangaistuksen käyttämisen välttämätön edellytys on sen sisäinen oikeudenmukaisuus. Oikeustajuntamme vaatii rangaistusta hyvityksenä oikeudenmukaisuudelle riippumatta siitä, mitä muita vaikutuksia rangaistuksella on. Relatiivisten teorioiden rangaistuksille asettamia tavoitteita ei voi jättää Forsmanin mukaan huomiotta, mutta vain absoluuttiset teoriat voivat antaa tyydyttävän vastauksen kysymykseen rangaistuksen tarkoituksesta. Relatiivisista teorioista pelotusteoria oli vanhemmassa lainsäädännössä johtavassa asemassa, joskaan ei teoreettisesti ajateltuna, vaan itsestään selvänä lähtökohtana. Pelotus luonnollisesti edellyttää ankaria rangaistuksia.[6]

Allan Serlachiuksen mukaan rangaistuksilla pyritään vastustamaan rikollisuutta useita eri teitä. Laissa lausuttu rangaistusuhka varoittaa kaikkia rikkomasta sen säännöksiä muistuttaen toisaalta mitä yhteiskunta paheksuu ja vaatii ja toisaalta mitä säännösten rikkomisesta seuraa. Täytäntöön pantuna rangaistus leimaa teon paheksuttavaksi ja varoittaa ympäristöä noudattamasta huonoa esimerkkiä. Rangaistuun itseensä rangaistus vaikuttaa erityisestävästi. Lisäksi rangaistus tyydyttää yhteiskunnan ja varsinkin rikoksen uhrin kostonhimoa ja estää tälläkin tavoin rikollisuutta. Kaikkiaan Serlachius pitää

[4] HE 99/1949 vp., 6; HE 1/1972 vp., 2.

[5] Esim. Andenæs 1974, 7–8; Anttila – Törnudd 1983, 146–160; Lappi-Seppälä 1987, 199–202.

[6] Forsman 1914, 16–29 (erit. s. 26).

väittelyä rangaistuksen tarkoituksesta turhana ja toteaa, että rangaistuksella on oltava sekä yleis- että erityisestävä tehtävä.[7]

Menemättä pidemmälle tieteelliseen keskusteluun on jo Forsmanin ja Serlachiuksen esitysten perusteella selvää, että rangaistukselle nähtiin myös muita tarkoituksia kuin perinteisimmät sovitusajatus ja pelotuspreventio. Eräissä kuolemanrangaistusta käsittelevissä 1930-luvun kirjoituksissa rangaistuksen yleisestävä vaikutus kytkettiin lähinnä sen pelotusvaikutukseen.[8] Bruno A. Sundström puolestaan piti aikaisemmassa kirjoituksessaan kuolemanrangaistuksen ensisijaisena perusteena sovitusajatusta.[9] Sota-ajan olot huomioon ottaen ei ole yllättävää, että tuolloin ei käyty teoreettista keskustelua siitä, mitä kuolemanrangaistuksella oikeastaan tavoiteltiin.

Uudempi keskustelu rangaistuksen vaikutuksista korostaa välillisen yleisestävän prevention merkitystä. Taustalla on tieto siitä, että päätökset rikosten tekemisestä eivät ole yleensä rationaalisen harkinnan tulosta.[10]

Tapio Lappi-Seppälän mukaan välittömän (pelotus)prevention syntymisen edellytyksenä on normituntemus. Se kohdistuu tietoon teon rangaistavuudesta, kontrollijärjestelmän toiminnasta ja sanktiovarmuudesta sekä sanktioankaruudesta. Jotta henkilö voisi rangaistuksen pelossa pidättäytyä määrätystä teosta, on hänen miellettävä, että juuri tietty teko on kielletty ja että laki määrää siitä rangaistuksen. Sanktiovarmuuden kasvu lisää preventiotehoa; koettuun riskiin vaikuttavat ennen kaikkea omakohtaiset kokemukset järjestelmän toiminnasta. Jotta normituntemusta lisäävä tiedottaminen olisi optimaalista, se tulisi osoittaa mahdollisimman henkilökohtaisesti mahdollisille rikoksentekijöille.[11]

Välillisen yleisestävän vaikutuksen synnylle on normi- ja sanktiotuntemuksen lisäksi asetettu muitakin ehtoja. Edellytetään, että rangaistuksen langettaja koetaan auktoriteetiksi ja järjestelmä legitiimiksi. Epäkohdat lakia toteuttavien viranomaisten omassa toiminnassa ovat omiaan vähentämään rikosoikeuden yleisestävää vaikutusta. Rangaistustason on vastattava oikeustajuntaa. Kohtuuttoman ankariksi koetut rangaistukset voivat johtaa siihen, että yleisö ja viranomaiset haluavat suojella rikoksentekijää. Yliankarat sanktiot myös vähentävät oikeusjärjestelmän kunnioitusta ja vaarantavat siten järjestelmän legitimiteetin. Samoin vaikuttaa käytännön epäyhtenäisyys.[12]

---

[7] Serlachius 1909, 24–32.

[8] Ks. Alkio 1935; A. Alanen 1936, 63–80.

[9] Sundström 1926.

[10] Esim. Lappi-Seppälä 1987, 200.

[11] Lappi-Seppälä 1987, 202–203, 204–207.

[12] Andenæs 1974, 24, 48; Lappi-Seppälä 1987, 203–204, 209, 218; Wiberg 1988, 124. – Jo edellä (luku 10) viitattiin oikeudenmukaisuuden merkitykseen järjestelmän legitimiteetin kannalta.

Edelleen välillisen yleisestävän vaikutuksen synty edellyttää, että rangaistukset koetaan moitteena eikä arvoltaan neutraaleina hoitotoimenpiteinä. Viimeisenä askeleena on Lappi-Seppälän mukaan, että legitiimin järjestelmän moitteena koetut sanktiot johtavat tekojen kokemiseen moraalisesti paheksuttaviksi. Rangaistuksen käyttö ei kuitenkaan heijastu nopeasti moraaliarvostelmissa. Jos tällainen vaikutus ylipäätään syntyy, se antaa odottaa itseään pitkään. Sen sijaan pelotusvaikutus voidaan saada aikaan nopeasti, toteaa Andenæs.[13]

Rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen tutkimista on pidetty vaikeana.[14] Pelkästään rikoksentekijöiden tarkastelu osoittaa vain sen, että yleisestävyys ei ole toteutunut hänen kohdallaan. Tällöin emme voi saada tietoa siitä, kuinka paljon on ollut tapauksia, joissa yleisestävyys on ollut tehokas, ja rikokset ovat sen vuoksi jääneet tekemättä.[15] Yleisnäkemyksenä tutkimustuloksista Lappi-Seppälä kuitenkin esittää, että yleisprevention toiminnasta yleensä saatavat tutkimustulokset puhuvat enemmän sen puolesta kuin sitä vastaan. Oletus rangaistusten ankaruuden preventiota lisäävästä vaikutuksesta saa tukea siten, että vankeusrangaistuksilla tuntuu olevan lievempiä seuraamuksia suurempi teho.[16] Myös Andenæsin mukaan voidaan pitää pääsääntönä (joskaan ei poikkeuksettomana) sitä, että rangaistusten ankaroituminen lisää rikoslain yleisestävää vaikutusta.[17]

Andenæs on tarkastellut myös sitä, miten on eettiseltä kannalta arvioitava rangaistusten käyttöä yleisestävän vaikutuksen tavoittelussa. Hän toteaa tämän olevan sekä lainsäädännön että tuomitsemisen tasolla eettisesti hyväksyttävää, jos rangaistus on järkevässä suhteessa teon vakavuuteen eikä loukkaa periaatetta, jonka mukaan kaikki ovat yhdenvertaisia lain edessä.[18]

Lähtökohtana seuraavassa tarkastelussa ovat sota-aikana esitetyt argumentit, mutta myös myöhemmin esitettyjä käsitellään. Sodanaikaiset perustelut kuolemanrangaistuksen käytölle eivät olleet kovin syvällisiä. Sota-aikaa myöhempienkin argumenttien tarkastelua voidaan perustella myös sillä, että ne nojautuvat lähinnä juuri toisen maailmansodan kokemuksiin. Vaikka tarkastelu painottuu jatkosotaan, se koskee soveltuvin osin myös talvisotaa. Lähinnä kysymyksessä ovat perustelut, joita esitettiin kuolemanrangaistuksille yksittäisissä tapauksissa. Kriminalisoinnin tasolla tulevat tarkasteltaviksi lähinnä sotilaskarkuruudesta tuomittavalle kuolemanrangaistukselle esitetyt ta-

[13] Andenæs 1974, 25; Lappi-Seppälä 1987, 203–204, 210.

[14] Ks. Nuutila 1997, 33–34.

[15] Andenæs 1974, 41–42. A. Alasen (1936, 75) mukaan rangaistusuhan preventiivistä merkitystä tarkasteltaessa on käsiteltävä "myöskin niitä reaalisessa todellisuudessa esiintyviä tapauksia, joissa suunniteltu oikeudenloukkaus on jäänyt suorittamatta".

[16] Lappi-Seppälä 1987, 223.

[17] Andenæs 1974, 61.

[18] Andenæs 1974, 147.

voitteet. Kuolemanrangaistuksille esitettyjen tavoitteiden ja niiden toteutumisen lisäksi arvioidaan kuolemanrangaistusten todellisia vaikutuksia. Tarkastelu on tässä suhteessa osaksi jälkikäteistä.

11.2 LÄHETETYT VAKOILIJAT

Vaikka esimerkiksi Haagin maasotaohjesääntö vuodelta 1907 (artikla 30) sallii vakoilijoiden rankaisemisen, eivät vakoilijoiden käyttö ja vakoilu ole kuitenkaan kansainvälisen oikeuden mielessä rikoksia, saati sotarikoksia. Vakoilijoita käyttävä sodan osapuoli toimii laillisesti eikä valtio joudu kansainvälisesti vastuuseen vakoilijoiden käyttämisestä. Vakoilu on omavastuinen sotatoimi, jota vastaan voidaan suojautua rankaisemalla sen tekijöitä itse sotatoimen laillisuudesta huolimatta.[19] Valtion oikeus rangaista kiinni saatuja vakoilijoita ei perustu vakoilun oikeudenvastaisuuteen vaan vaarallisuuteen. Tämän vuoksi on katsottu tarpeelliseksi kohdella vakoilijoita ankarasti.[20]

Uudemmassa keskustelussa kuolemanrangaistuksesta sodan aikana on kiinnitetty huomiota vakoilun ja sabotaasin vaarallisuuteen. Niillä voi olla huomattavasti vakavammat seuraukset kuin rauhan ajan rikoksilla.[21]

Kuolemanrangaistuksen käyttö vakoilusta on vanhaa perua: esimerkiksi Ruotsin vuoden 1621 sota-artiklat määräsivät vakoilusta kuolemanrangaistuksen.[22] Suomalaisesta viime sotien ajan aineistosta on vaikea löytää periaatteellista keskustelua kuolemanrangaistuksen tuomitsemisesta vakoilijoille. Sitä on ilmeisesti pidetty luonnollisena rangaistuksena. Käsitys kuolemanrangaistuksesta vakoilun johdonmukaisena seurauksena näyttää olleen vakoilijoiden itsensäkin keskuudessa yleinen. Episodi sotatuomari Paavo Alkion päiväkirjasta valaisee suhtautumista vakoilijoiden rankaisemiseen.

Alkio pohtii päiväkirjassaan tuomittavakseen tulleita vakoilijoita ja heille tuomittavia rangaistuksia. Hän kuvaa kiinni saatuja vakoilijoita vakoilijakoulutusta saamattomaksi väeksi, jotka pelastuakseen nälkäkuolemalta ovat ryhtyneet vakoilutehtäviin. He ovat pakosta tehneet sitoumuksen vakoiluun ryhtymisestä. Kun teotkin ovat olleet vähäisiä, olisi käytettävä elinkautista kuritushuonerangaistusta, pohti Alkio. "Mutta merkitystä [sic] sillä on? Sota on sotaa, ja tämän 'rikoksen' yleisvaarallisuus pakottaa käyttämään yleensä

[19] Castrén 1954, 154; Gihl 1963, 230–231; Hannikainen 1988, 641–642; J. Parkkari 1991, 352–355; Kish 1995, 123–127.

[20] J. Parkkari 1991, 363.

[21] Andenæs 1980, 185–186, 1994, 135.

[22] Tenhunen 1969, 12; J. Parkkari 1991, 350.

ankarinta rangaistusta. Pakkotilassa, sodan pakkotilassa elävän yhteiskunnan on suojeltava itseään voimakkain keinoin."[23]

Alkio on myös kuvannut päiväkirjassaan divisioonansa esikuntapäällikön, majuri Hirvosen kanssa käymäänsä keskustelua. Hirvonen yritti painostaa Alkiolta lupauksen kiinni saatujen vakoilijoiden tuomitsemisesta kuolemaan.

Hirvonen tiedusteli, mikä on vakoojan rangaistus. "Selitin, että niitä on kaksi, lievempiä tapauksia varten elinkautinen ja törkeämpiä varten kuolemantuomio. H. huomautti, että sodassa ei kai ole kuin yksi rangaistus, kuolemantuomio." Alkio selitti näkemyksensä olevan, että jos vakoilija on saanut aikaan pienemmän vahingon tai ei mitään vahinkoa, rikosta on pidettävä lievempänä kuin silloin, jos vakoilija on ehtinyt suorittaa tehtävänsä. "Ei täällä voida soveltaa mitään tuollaista siviilioikeutta, sanoi H."[24] Joskin sotatuomarin painostaminen oli tässä tapauksessa ilmeisesti poikkeuksellisen karkeaa, esikuntapäällikön mielipide kuvastanee varsin yleistä näkemystä vakoilijoille sopivasta tuomiosta.

Vakoilijan toiminnan vaikuttimella ei ole merkitystä seuraamuksen kannalta. Kansainvälisen oikeuden kannalta on Juhani K. Parkkarin mukaan merkityksetöntä, onko vakoilija toiminut esimiehensä käskystä, isänmaallisesta innosta, lahjottuna tai kiristyksen uhrina. Valtionsisäisen oikeuden kannalta tällaisilla seikoilla voi kuitenkin olla merkitystä.[25]

Kiinni saatujen neuvostoliittolaisten vakoilijoiden kuulustelukertomuksia lukiessa toistuu näkemys, että heille oli annettu käsky, jota ainakin sotilashenkilöiden oli pakko noudattaa, jopa ampumisen uhalla. Sen kummempia suostumuksia lähteä vakoilutehtävään ei ollut kyselty. Joskin kiinni jäänyt vakoilija tietysti mielellään esittää omalta kannaltaan lieventäviä seikkoja, on uskottavaa, että hyvin usein vakoilija oli pakotettu tehtävään. Jos suostumusta kysyttiinkin, vapaaehtoisuus oli silti usein näennäistä. Kuulusteluissa esitettyjä syitä suostumukselle lähteä vakoilutehtävään olivat erilaiset uhkailut, työpalveluksessa vallinneet huonot olot, joihin joskus saattoi liittyä suoranainen nälkäkuoleman vaara, pyrkimys päästä vakoilumatkan kautta Suomeen ja luvattujen etujen houkuttelevuus. Mainittiin myös, ettei tehtävän laatua selvitetty tarkkaan tai että kieltäytyminen olisi ollut hyödytöntä tai vaarallista. Niinpä sellaisten vakoilijoiden osuus, jotka kertoivat lähteneensä vakoilumatkalle aatteellisista syistä, oli hyvin pieni. On tietysti sel-

[23] Alkio VIII, 22.2.1942.

[24] Alkio XIV, 13.8.1942 ja Alkion muistiinpanot keskustelusta majuri Hirvosen kanssa 13.8.1942.

[25] Castrén 1954, 153; J. Parkkari 1991, 365.

väkin, että esimerkiksi vain muutama sanoi kuulusteluissa olevansa kommunisti. Vaarallisiin vakoilutehtäviin merkittävää puolueväkeä tuskin juuri lähetettiinkään.

Vakoilijoiden kertomuksia ajatellen tuntuisi luonnolliselta, että tuomioistuimet olisivat pohtineet pakkotilan ja ehkä myös esimiehen käskyn merkitystä rangaistavuuteen. Rikoslain 3 luvun 10 §:ssä säädettiin pakkotilasta seuraavaa: "Jos joku, pelastaaksensa itseään tahi toista taikka omaansa tai toisen omaisuutta pakottavasta vaarasta, on tehnyt rangaistuksenalaisen teon, ja jos pelastus ilman sitä olisi ollut mahdoton; tutkikoon oikeus, teon ja asianhaarain mukaan, onko hän teostaan jääpä rankaisematta, vai onko hän siitä ansainnut täyden tahi 2 §:n 1 momentin mukaan vähennetyn rangaistuksen."[26] Sotaväen rikoslain 30 §:n mukaan yleisen lain säännökset rangaistavuuden poistavista taikka sitä vähentävistä tai enentävistä perusteista ovat voimassa myös sotaväen rikoslakia sovellettaessa.[27]

SRL:n 35 § puolestaan kuului seuraavasti: "Jos se, joka on havaittu rikokseen syypääksi, voi näyttää saaneensa siihen esimieheltään käskyn, tuomittakoon käskynalainen rangaistukseen ainoastaan siinä tapauksessa, että hän on poikennut käskystä tai hänen havaitaan ilmeisesti käsittäneen, että hän noudattamalla sitä tulisi rikkomaan lakia tai palvelusvelvollisuuttansa vastaan." Säännöksen soveltuminen määräykseen lähteä vakoilutehtävään ei tosin ole ilmeinen, jos katsotaan, että vakoilu rikkoo lakia ja vakoilutehtävään määrätty käsitti sen.[28]

Säännöksiä ei nähdäkseni suorastaan sovellettu vakoilutapauksiin, joskin joissain tapauksissa syytetyn toiminta pakotettuna tuntuu vaikuttaneen oikeuden päätökseen. Talvisodassa suomalaista Herman Seppästä syytettiin

---

[26] Rikoslain 3 luvun 2 §:n 1 momentin mukaan jos 15, mutta ei 18 vuotta täyttänyt tekee rikoksen, josta olisi saattanut tulla kuolemanrangaistus tai kuritushuonetta elinkaudeksi, tuomittakoon kuritushuonetta vähintään kaksi ja enintään 12 vuotta.

[27] Toisaalta SRL:n 36 §:n 1 momentissa säädettiin seuraavaa: "Jos sotilas on rikkonut palvelusvelvollisuuttansa vastaan vaaran pelosta, älköön se vapauttako häntä siitä rangaistuksesta, jonka muuten olisi pitänyt teosta seurata." Tapauksessa KKO 1946 II 166 vähemmistön (yhden oikeusneuvoksen) kannan mukaan mainitun säännöksen huomioon ottaen yleisen rikoslain 3 luvun 10 §:n pakkotilaa koskeva säännös ei ollut syytteessä tarkoitettuun tekoon sovellettavissa. Muut KKO:n jäsenet eivät olleet tällä kannalla. KKO:n enemmistön mukaisesti Öhquist 1948, 12–15: SRL:n 36 §:n 1 momentin säännös ei sulje pois RL:n 3:10:n soveltamismahdollisuutta, mutta sotilailta täytyy vaatia suurempaa kykyä voittaa vaaran pelko kuin muilta ihmisiltä.

[28] On kuitenkin tulkinnanvaraista, onko vakoilu sellainen rikos, johon lainkohta lainkaan soveltuisi. Vakoilijan lähettäneen valtion kannaltahan vakoilu oli laillista. – Ks. lainkohdan tulkinnasta Rautapää 1950.

pikaoikeudessa vakoilusta. Seppänen oli suomussalmelaisia, joka kotiseutunsa jäätyä Neuvostoliiton hyökkäyksen jalkoihin oli sitoutunut vakoilemaan suomalaisia. Oikeudessa hän kertoi, että hänet oli pakotettu perustamaan vakoiluelin. "Pakotus oli tapahtunut siten, että komisaari oli pannut syytetyn taskuun 200 markkaa ja eräs toinen saapuvilla ollut upseeri oli pistoolilla syytettyä uhaten pakottanut syytetyn allekirjoituksen kuittiin." Pikaoikeus katsoi, ettei asia ole niin selvä, että se voitaisiin käsitellä pikaoikeudessa, vaan asia siirrettiin kenttäoikeuteen.[29]

Muutamassa tapauksessa, jossa vakoilija tuomittiin elinkautiseen, on pakotusta ilmeisesti pidetty lieventävänä seikkana. Aleksandra Semenovan (syntynyt v. 1918) katsottiin yrittäneen hankkia tietoja miespuolisen vakoilukumppaninsa käskystä ja hänen pakottamanaan.[30] Katri Teräväisen (syntynyt v. 1921) katsottiin vakoilutehtävän vastaanottaessaan olleen uhkausten ja henkisen painostuksen alaisena.[31] Päätöksissä ei kuitenkaan nimenomaisesti viitattu pakkotilasäännöksiin. Sinänsä kohtuullisia päätösperusteita olisi voitu soveltaa useisiin muihinkin tapauksiin. Ilmeisesti näiden tuomittujen sukupuoli ja nuoruus vaikutti tuomioistuimen suopeuteen.

Eräs, kylläkin vähemmistöön jäänyt kenttäoikeuden upseerijäsen otti mielenkiintoisella tavalla huomioon syytetyn pakon lähteä vakoilumatkalle, hänen toimintansa suhteellisen vaarattomuuden ja muitakin lieventäviä asianhaaroja. Niiden perusteella upseerijäsenen mielestä olisi syyte pitänyt hylätä. Näin vapaamielisiä tulkintoja en ole nähnyt muiden esittäneen, joten mielipide ei ole millään lailla edustava. Upseerijäsen lausui:

> "Koska vastaaja sotapalvelukseen kutsuttuna on ollut suorittamassa vihollismaan sotatoimialueella nykyaikaiselle sodankäynnille ominaista hävitys- ja tiedustelutehtävää desanttipartion jäsenenä, johon tehtävään hänet ilman omaa mielipidettä kuulematta oli määrätty, olematta myöskään hänen syynsä, että hänet oli sotilaspuvun asemasta puettu yleisesti siviilikäytössä tunnettuun suojapukuun, niin tämän vuoksi ja kun vastaaja ei ollut saanut suoritettavakseen mitään varsinaista vakoilutehtävää,[32] jonka suorittamiseen kaiken lisäksi hänellä Suomen kieltä taitamattomana ja olojamme tuntemattomana yksinkertaisena kansan-

[29] Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan pikaoikeus 7.1.1940, § 3, SA. Myöhemmin Seppänen tuomittiin kuritushuonerangaistukseen. (Luettelo sotapetoksesta rangaistukseen tuomituista henkilöistä, jotka 23/9 1944 annetun asetuksen nojalla on vapautettu vankilasta, 3 E, luetteloita, 3, Kansan A; Herman Seppänen Herra Ville Pessille 13.4.1947. 6 C, muistelmat 1939–1944, Herman Seppänen, Kansan A.)

[30] SYO 1943 n:o 843 (päätös 28.6.1943 n:o 699), SA.

[31] SYO 1942 n:o 1009 (päätös 8.7.1942 n:o 765), SA.

[32] Syytetty kertoi tehtävänään olleen sabotaasi ja liikennetarkkailu Kotkan seudulla.

miehenä ja erikoiskoulutusta saamattomana olisi ollut peräti pienet mahdollisuudet, ei vastaajaa mielestäni voida syyttää vakoilusta vielä vähemmän siitäkin syystä koska hän ei ole edes yrittänytkään suorittaa muitakaan saamiaan tehtäviä ja antautui mielellään pidättäjälleen vangiksi. Tähän nähden esitän eriävänä mielipiteenäni, että vastaaja kokonaan vapautetaan syytteestä ja hänet julistetaan tavalliseksi sotavangiksi."[33]

Eräässä toisessa tapauksessa kenttäoikeuden upseerijäsen olisi tuominnut muun muassa pakottamisen vuoksi syytetyn vain elinkautiseen, mutta enemmistö oli kuolemanrangaistuksen kannalla, kuten sotaylioikeuskin.[34] Talvisodan aikaisessa sotaylioikeuden päätöksessä vakoilujutussa oikeus ilmeisesti otti pakottamisen huomioon, vaikka elinkautisen rangaistuksen tärkein perustelu olikin teon vähäisyys.[35]

Pakkotilakonstruktiota käytettiin sen sijaan, kun sodan jälkeen tutkittiin Saksan armeijaan astuneiden Lapin sodassa vangiksi jääneiden suomalaissotilaiden juttuja. Korkeimmassa oikeudessa heidän yleensä katsottiin astuneen vihollisen sotaväen riveihin pelastuakseen pakottavasta vaarasta, mistä pelastuminen muuten olisi ollut mahdotonta. Korkein oikeus antoi sodanjälkeisinä vuosina useita tällaisia ratkaisuja, joissa Saksan joukkoihin liittyneen katsottiin toimineen pakkotilassa.[36] Tuossa vaiheessa ajatus pakkotila-

[33] SYO 1941 n:o 326 (päätös 10.9.1941 n:o 360, Kozhushkov eli Gerasimenko), SA. – Eriävän mielipiteen esittänyt kapteeni Antti Armas Haikonen ei ollut juristi (Lakimiesmatrikkeli 1939, Suomen lakimiehet 1949), vaikka onkin muotoillut mielipiteensä ajankohdan lakikielelle tyypillisen mutkikkaasti.

[34] SYO 1942 n:o 1818 (päätös 15.12.1942 n:o 1477, Petrov), SA. Upseerijäsen kiinnitti huomiota paitsi siihen, että Petrov oli pakotettu tehtävään, myös siihen, että hän "neljännesvuosisadan aikana neuvostovenäläisiltä saamansa käsityksen perusteella suomalaisten tavasta kohdella vangiksi saamiaan vihollisia ei ole uskaltanut antautua suomalaisille".

[35] Arvi Pohjanpää esittelijäneuvos K. O. Laitiselle 8.2.1940, KD 17/323 OikM. 1940, OM, Ea 98, KA. Ks. kirjeestä edellä luku 8.1.2.

[36] Esim. seuraavat julkaistut päätökset: KKO 1946 II 86: Eräs koululainen oli liittynyt Saksan armeijaan syyskuussa 1944 ennen vihollisuuksien alkamista Suomen ja Saksan välillä ja palvellut siinä, kunnes oli toukokuussa 1945 karannut Norjasta Suomeen. SYO katsoi, ettei pojalla ollut saatuaan tietää suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä tapahtuneista sotatoimista mahdollisuutta ilman henkeensä kohdistuvaa pakottavaa vaaraa ilmaista enemmälti ja aikaisemmin kuin mitä oli tapahtunut vapaasti tahtoaan luopua sanotusta sotaväestä. Poika vapautettiin SYO:ssa yleisen pakkotilasäännöksen (rikoslain 3 luvun 10 §:n) perusteella kenttäoikeuden hänelle maanpetoksesta tuomitsemasta rangaistuksesta. Korkein oikeus päätyi samalle kannalle. – KKO 1946 II 166: SYO katsoi sotamies Aulis Ensio Haapalaisen liittyneen Saksan sotavoimiin, kun hän jouduttuaan saksalaisten vangiksi oli noin viikossa tehnyt suuria ruumiillisia ja henkisiä ponnistuksia vaatineen lähes 300 kilometrin marssin Rovaniemeltä Muonioon. Antaessaan sitoumuksen

säännösten soveltumisesta ei siis ollut mahdoton. Inhimillisesti katsoen ymmärrettävää, joskin tuomioistuimen tehtävän kannalta tuskin puolustettavaa on, että oman maan kansalaisen ollessa syytteessä lieventäviä asianhaaroja pohditaan perusteellisemmin kuin silloin kun syytteessä on vihollismaan kansalainen.[37]

Mitä Neuvostoliitosta lähetettyjen vakoilijoiden tuomitsemisella kuolemaan sitten tavoiteltiin? Sodan ajan asiakirjat eivät anna tähän vastausta. Kuolemanrangaistuksen voidaan ensinnäkin ajatella vaikuttavan rikoksen sovituksena. Mikäli kuolemantuomion olisi katsottu olevan vakoilun sovittamista, olisi vakoilua varmaankin pidetty poikkeuksellisen vakavana rikoksena. Tämän kanssa ei oikein sovellu yhteen se, että Suomen armeija itsekin käytti vakoilijoita, tosin huomattavasti Neuvostoliittoa vähäisemmässä määrin ja vapaaehtoisuuteen perustuen (ks. edellä luku 8.1.1). On myös eri mainintoja siitä, että viranomaiset saattoivat suhtautua sinänsä myötätuntoisesti vakoilijoihin, varsinkin näiden joutuessa teloitettaviksi.[38]

Saksan sotavoimissa palvelemisesta Haapalainen oli ollut uupumuksesta ja puutteellisen ravinnon johdosta niin huonossa ruumiillisessa kunnossa, ettei hän kärsimättä mitä vakavimpia terveydellisiä haittoja enää olisi kyennyt jatkamaan sotavankien odotettavissa ollutta samanalaista marssia Muoniosta Norjaan. SYO katsoi Haapalaisen jäävän pakkotilasäännöksen perusteella teostaan rankaisematta, mutta KKO piti 4 kuukauden vankeusrangaistusta aiheellisena. Rikosnimike oli "pakkotilassa erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tapahtunut sotavankina astuminen vihollisen sotaväen riveihin".

[37] Myös edellä mainittu Herman Seppäsen tapaus lienee osoitus tästä. – Isaksson (1986, 161) mainitsee pakkotilasäännöksen soveltamisen Saksan armeijaan liittyneisiin. "Jos olisi seurattu samaa oikeusmenetelmää olisi kaikki Neuvostoliitosta tulleet desantit sodan aikana pitänyt vapauttaa koska he olivat pakkotilassa." Isakssonin kirja suomalaisesta oikeudenkäytöstä on kovin yksipuolinen, mutta tässä kohdin hän on kiinnittänyt huomiota tärkeään seikkaan.

[38] Alkio VII, 5.1.1942: "Kuolemantuomion panivat sotapoliisit täytäntöön joulupäivän aamuna. Ukko suhtautui asiaan tyynesti ja kuoli kuin mies, valittamatta ja armoa pyytämättä." Alkio XIV, 27.8.1942: "Pojat astuivat kuolemaan aivan rauhallisina." Kulmala 1978 (1941): "Niin päättyi nuoren desantti B:n elämä – hän kuoli urhoollisesti – urhoollisemmin ei kukaan voi kuolla. Puristamme toistemme käsiä, teloitusta johtanut sotapoliisiupseeri ja minä – näkemiin – tapauksen aiheuttama järkytys näkyy meidän ja muiden läsnäolijoiden kasvoilta. Olemme nähneet ihmisen kuolevan – kuolemaan taistelukentällä olemme tottuneet – mutta tämä – uskon, että tapaus ei koskaan haihdu läsnäolijoiden mielestä." (Vrt. kuitenkin muualta artikkelista ilmenevään Kulmalan suhtautumiseen.) Risto Höltän litteroitu haastattelu 13.8.1983, 24–25: "Näistä teloituksista on jäänyt mieleeni ehkäpä toisessa teloituksessa teloitettavana ollut suomalainen suomea puhuva nuorisoliittolainen, joka oli saanut poliittisen koulutuksen, en voi olla muistamatta häntä, sillä hänen henkilökohtainen rohkeutensa oli jotakin sellaista, jota piti kunnioittaa. Silloinen Mikkelin pormestari oli paikalla myöskin viran puolesta ja muistan elä-

Suuren yleisön tunteet vakoilijoita kohtaan eivät sodan oloissa varmaankaan olleet myötätuntoisia. Merkille on kuitenkin pantava, että sota-ajan lehdistössä ei ollut mitään kauhupropagandaa desanteista. Varoittavia kirjoituksia vähennettiin sodan jatkuessa, Matti Kososen mukaan ilmeisesti, koska havaittiin, etteivät desantit ollet ryhtyneet terrorisoimaan siviiliväestöä.[39] Desantit jättivätkin yleensä siviiliväestön rauhaan, toisin kuin tuhoamistehtävissä liikkuneet partisaanit.[40] Tosin yleisö ei liene näitä ryhmiä yleensä erottanut toisistaan.[41]

Desantin tekemä henkirikoskaan ei välttämättä nostattanut vihaa häntä kohtaan: Mielialakatsauksen mukaan desantti Meinard Kirsin tekemä vankilapastori Kunilan murha herätti Turussa suurta närkästystä. "Kuitenkaan tämä suuttumus ei niinkään kohdistu murhatyön tekijään – 'sisukas mies, jollainen suomalainenkin olisi ryssien vangiksi jouduttuaan, jos häntä siellä koetettaisiin käännyttää bolshevikiksi', näin sanotaan – vaan nimenomaan niihin viranomaisiin, joitten syytä kuolemantuomion täytäntöönpanemisen noin pitkä lykkäytyminen on ollut."[42] Myös maatiloille sijoitettujen sotavankien hyvä kohtelu osoittanee, ettei väestön suhtautuminen vastapuolen sotilaisiin ollut yksipuolisen vihamielinen.[43]

Vaikka kauhupropagandaa ei levitettykään, oli tiedotusvälineiden suhtautuminen vihollisiin ymmärrettävästi kielteinen. Jatkosodan oikeistolehdistöön

---

västi, kuinka pormestari, jonka tunsin pitkältä ajalta, ja joka oli herkkä ihminen, kunnioituksesta lujaan rohkeuteen ja säälistä poikaa kohtaan antoi avoimesti kyynelten valua." 6 A, elämäkerrat, Kansan A. Ks. myös edellä luvuissa 9.2.4 ja 10.4.2 olevia mainintoja papiston myötätuntoisesta suhtautumisesta teloitettavaksi valmistettaviin vakoilijoihin. Ks. myös Kumenius 1989, 61–67: päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimistossa palvelleen Kumeniuksen kertomus seurustelustaan teloitettavien desanttien kanssa on tosin epäuskottava, mutta ehkä tarinan sävy – myötätunto näitä kohtaan – on kuitenkin oikea. – Voitaneen yleensäkin todeta, että rohkeasti ja tyynesti kohtaloonsa suhtautunut teloitettava saa teloituksen näkevien myötätunnon puolelleen. Ks. Putkowski – Sykes 1996, esim. 238–239, 256, 259.

[39] Ks. tarkemmin Kosonen 1989, 61–72.

[40] Partisaanien toiminnasta Suomen rintamalla ei pitkään aikaan ollut laajempia esityksiä: ks. Seppälä 1971, 168–201; Viheriävaara 1981. Nyttemmin aiheesta on ilmestynyt useita kirjoja (V. Tikkanen 1997; V. Erkkilä 1998; Martikainen 1998; Oksanen – Martikainen 1998).

[41] Ks. käsitteiden erosta esim. Oksanen – Martikainen 1998, 14.

[42] Valtion tiedoituslaitos, tarkkailuosasto. Mielialakatsaus n:o 7/14.2.1942, T 10603/10, SA.

[43] Mikkola 1976, 215–216. Tämä ei ehkä todista pelkästään "tavallisen kansan" inhimillisyydestä vaan myös siitä, että maaseudun työvoimapulassa oli myös "työnantajan" etu pitää vanki hyvässä työkunnossa.

kohdistuneen tutkimuksen mukaan sodan ensimmäisen vuoden alussa venäläisen luonteen kuvauksessa painottuvat orjamaisuus, petollisuus ja kulttuurittomuus. Kuvauksien toisessa ääripäässä venäläiset esitettiin mahdollisimman vaarallisina, saastaisina ja inhottavina, toisaalta naurettavina ja vaarattomina. Myöhemmin kuvausten painopiste siirtyy sodan jatkuessa venäläisen luonteen kovuuteen ja julmuuteen; orjamaisuus väistyy propagandateemana.[44] Tosin aineisto ei ole yleistettävissä kuvaamaan koko lehdistöä.[45]

Jatkuva tietyn kansallisuuden tai kansanryhmän kielteisten piirteiden korostaminen on omiaan alentamaan kynnystä ryhtyä ankariin toimiin tätä ryhmää kohtaan.[46] Tällaisen ajattelutavan kaikuja on keskustelussa, jonka sotatuomari Alkio kävi divisioonansa komentajan kanssa vakoilijoiden rankaisemisesta. Komentaja, silloinen eversti Kaarlo Heiskanen mietiskeli Alkion mukaan:

> "Kun heitä [Heiskasen mukaan 'ryssiä'] jo 20 vuotta on totutettu irrottautumaan kaikista muita ihmisiä sitovista siveyslaeista, katsoi eversti, etteivät he ole niiden alaisia ja ettei heidän kohtelussaan voida noudattaa täysin samoja menettelytapoja kuin muiden ihmisten kohtaloihin puututtaessa. Niinpä vakoojiinkin nähden olisi kertakaikkiaan meneteltävä suoraviivaisesti ryhtymättä tutkimaan erilaisten tapausten mahdollisia finessejä, koska lain mukaan rikoksen täyttymiseksi riittää se, että joku ryhtyy vihollisen vakoilijaksi."

Alkio torjui Heiskasen näkemyksen.[47]

Kun sovituksen hakeminen tuomitsemalla vakoilijat kuolemaan ei vaikuta vakuuttavalta teorialta, voidaan ajatella muita kuolemanrangaistuksen perusteita. Vakoilun on sanottu olevan vaarallinen rikos. Yksi rangaistusjärjestelmälle ajatelluista vaikutuksista on sen erityisestävä vaikutus. Kuolemanrangaistusta käytettäessä erityisestävä vaikutus on tehokkaimmillaan, sillä teloitettu tehdään kerralla vaarattomaksi. On kuitenkin ilmeistä, ettei tämänkaltainen vakoilijan vaarattomaksi tekeminen ollut välttämätöntä. Jo alun perin oli kyseenalaista, kuinka vaarallisia ainakaan kaikki vakoilijat olivat.

---

[44] Luostarinen 1986, erit. 260–267, 330–339.

[45] Luostarinen 1986, 192.

[46] Tällaisesta olisi saatavissa esimerkkejä varmaankin kaikista sodista. Viholliskuvan mukaan toinen ryhmä on vihamielinen, uhkaava ja vaarallinen. Tämä ilmenee uskomuksina oman ryhmän ja toisen ryhmän periaatteellisesta erilaisuudesta. Uskomusten joukossa voidaan kohdistaa erityistä huomiota toisen ryhmän jäsenten inhimillisyyden kiistämiseen. Ks. viholliskuvan tyypeistä tarkemmin Harle 1991, 34–38. Renteln (1995) on tarkastellut japanilaisiin yhdistettyjen stereotypioiden merkitystä USA:n toisen maailmansodan aikaiselle päätökselle eristää amerikanjapanilaiset.

[47] Alkio VIII, 27.2.1942.

Toisaalta vakoilijoiden vaarallisuus Suomen sodankäynnille olisi ollut estettävissä sulkemalla heidät sodan ajaksi vankilaan. Teloitus ei siis ollut vaarattomaksi tekemisen kannalta välttämätön.

Pelotuksen lisäksi kuolemanrangaistuksella voisi olla merkitystä sen leimatessa teon paheksuttavaksi. Vakoilun suhteen tällainen leimaaminen lienee merkityksetöntä, koska kyseessä oli sotatoimi. Pelotusvaikutuskaan ei voinut vaikuttaa siten, että vakoilutehtävään Neuvostoliitossa määrätty olisi todennäköiseksi arvaamansa kuolemanrangaistuksen perusteella kieltäytynyt tehtävästä. Olisihan kieltäytyminenkin saattanut johtaa teloitukseen. Merkitystä kuolemanrangaistuksen pelottavalle vaikutukselle on kuitenkin annettava sikäli, että se on saattanut olla yksi motiivi silloin, kun maahan saapunut vakoilija on antautunut pian Suomeen tulonsa jälkeen tai ollut muuten yhteistyöhaluinen. Tällaisissa tapauksissa antautumiseen tosin lienee ollut muitakin motiiveja, kuten samastuminen neuvostoliittolaisten sijasta suomalaisiin.

11.3 MIEHITETYN ALUEEN ASUKKAAT

Rangaistus saattaa johtaa tavaksi muodostuneeseen sääntöjen tottelemiseen esimerkiksi armeijassa, jossa tiukka kuri voi johtaa täysin automaattiseen, tavanomaiseen sääntöjen noudattamiseen. Toisen esimerkin tarjoavat miehittäjän määräykset miehitetyn valtion asukkaille. Vaikka väestö ei pidä niitä moraalisesti sitovina, voi pelko seurauksista ja tavanmuodostus johtaa siihen, että määräyksiä enimmäkseen noudatetaan, ainakin mikäli ne eivät mene liian pitkälle ristiriitaan kansallisten tunteiden kanssa.[48]

Haagin maasotaohjesäännössä säädettiin sotilaallisesta valtaoikeudesta vihollisvaltion alueella. Ohjesäännön 42 artiklan mukaan aluetta pidetään vallattuna, kun se tosiasiallisesti on vihollisarmeijan alaisena. Kun laillisen vallan valtaoikeus on tosiasiallisesti siirtynyt valtaajan käsiin, on tämän ryhdyttävä kaikkiin käytettävissään oleviin toimenpiteisiin palauttaakseen ja turvatakseen, mikäli mahdollista, yleisen järjestyksen ja julkisen elämän, noudattamalla, ellei siihen ole ehdotonta estettä, siinä maassa voimassa olevia lakeja (43 artikla). Ohjesäännön 44 artiklan mukaan sodankävijä ei saa pakottaa vallatun alueen väestöä antamaan tietoja toisen sodankävijän armeijasta tai sen puolustusvälineistä. Vallatun alueen väestöä ei saa pakottaa vannomaan uskollisuusvalaa vihollisvaltiolle (45 artikla).

[48] Andenæs 1974, 8.

Viimeksi mainittujen säännösten perusteella Rafael Erich katsoi, että jos väestö tahtoo nauttia "oikeusturvallisuutta", se on velvollinen osoittamaan valtaajalle kuuliaisuutta (tunnustamaan toimivaltaisiksi valtaajan asettamat viranomaiset, pysymään rauhallisena, noudattamaan säädettyjä poikkeuslakeja jne.), mutta varsinaiseen uskollisuuteen se on velvoitettu vain kotivaltioonsa nähden.[49]

Kansainvälistä oikeutta käsittelevässä vanhemmassa kirjallisuudessa on aikaisemmin vallinnut käsitys miehitetyn alueen väestön kuuliaisuusvelvollisuudesta miehittäjää kohtaan. Käsitykset ovat tässä suhteessa kuitenkin muuttuneet toisen maailmansodan jälkeen. Andenæs pitää osuvimpana rinnastusta vakoiluun. Vakoilu on kansainvälisen oikeuden mukaan sallittua, mutta vakoilijalla ei ole kansainvälisoikeudellista suojaa. Samassa asemassa on vastarinnan tekijä. Ei hän eikä myöskään laillinen hallitus, jonka käskystä hän toimii, syyllisty kansainvälisen oikeuden rikkomiseen, mutta toisaalta miehittäjävallalla on kansainvälisen oikeuden sallimissa rajoissa täysi oikeus rangaista omissa tuomioistuimissaan vastarintaan syyllistyneitä. Castberg esittää yhtenä näkökohtana uudemman käsityksen tueksi laajalle levinneen moraalisen käsityksen, että on ansiokasta ja eettisesti puolustettavaa tehdä vastarintaa miehittäjävaltiota vastaan.[50]

Itä-Karjala oli suomalaismiehityksen ajan sotilashallintoesikunnan hallinnossa. Sotilashallintokomentajan lainopillisena avustajana toimi sotilasvirkamiehenä palvellut professori Veli Merikoski. Hän esitelmöi Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen kokouksessa tammikuussa 1942 miehitettyjen alueiden hallinnon järjestämisestä. Kysymystä lähinnä yleisellä tasolla tarkastellut Merikoski huomautti, että miehitetyn alueen entisen oikeusjärjestyksen voimassa pysyttäminen ei käytännössä koske valtiosääntö-, hallinto-, rikos- ja rikosprosessioikeuden aloja.[51]

Sotilashallintoviranomaisten kurinpitovalta ulotettiin myös miehitetyn alueen siviiliväestöön kenttäoikeuksien työkuorman helpottamiseksi. Tällainen ei olisi ollut mahdollista valtakunnan alueella, mutta päämaja katsoi Itä-Karjalassa tilanteen olevan toinen. "Tällä alueella ei Suomen lainsäädäntö sellaisenaan ole voimassa eikä myöskään esteenä nyt ehdotetun, siviilihenkilöihin kohdistuvan sotilashallinnollisen kurinpitovallan järjestämiselle."[52] Merikoski kirjoitti sodan vielä kestäessä yleisesityksen "Itä-Karjalan sotilas-

[49] Erich 1915, 398.

[50] Castberg 1954, 22–31; Andenæs 1980, 242–245; Tamm 1985, 623–624.

[51] Merikoski 1943, 392–393.

[52] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 805/Järj.2/sal./18.8.1941, T 2870/1, SA; Elsinen 1979, 84–86.

hallinto 1941–1944". Se laadittiin ylipäällikön toimeksiannosta odotettavissa olevia rauhanneuvotteluita silmällä pitäen.[53] Kirjan mukaan Suomi otti miehitetyllä alueella täyttääkseen Haagin sopimuksen velvoitteet, ja väestön hyväksi tehtiin enemmänkin kuin mihin sopimus velvoittaa.[54] Rikosoikeudenhoidossa noudatettiin mahdollisimman pitkälle Suomessa rauhan aikana noudatettavia oikeussääntöjä, joten siinä otettiin Merikosken mukaan riittävästi huomioon maasotaohjesäännön valtaajalle asettamat velvoitukset.[55] Merikosken kirjassa ei suorastaan oteta kantaa siihen, olisiko Suomella ollut velvollisuutta noudattaa maasotaohjesääntöä.[56]

Miehittäjän oli kuitenkin alussa kiinnitettävä huomiota siihen mahdollisuuteen, että miehitettyjen alueiden väestö ryhtyisi vastarintaan esimerkiksi sabotaasia tekemällä. Niinpä ennen kuin väestön suhtautumisesta suomalaisiin miehitysjoukkoihin päästiin selville, ei voitu välttää eräitä varovaisuustoimenpiteitä, toteaa Merikoski.[57] Kosketus väestöön antoikin sitten sen suhtautumisesta miehityshallintoon positiivisemman kuvan kuin Neuvostoliiton ylimmän johdon antamat tuhoamiskäskyt ja ohjeet olivat oikeuttaneet odottamaan.[58]

Merikoskikin viittaa Neuvostoliiton johtajan J. V. Stalinin radiopuheeseen, jossa vaadittiin totaalisen sodankäynnin aloittamista saksalaisia hyökkääjiä ja heidän liittolaisiaan vastaan. Gunnar Rosénin mukaan puhe toimi pontimena suomensukuisen ja niin sanotun epäkansallisen väestön erottamiselle toisistaan.[59] Suuri osa epäkansallista väestöä sijoitettiin leireille (aluksi puhuttiin keskitys-, myöhemmin siirtoleireistä).[60]

Miehitetty alue ehti ennen Itä-Karjalan sotilashallintoa olla jonkin aikaa valtausjoukkojen hallinnossa. Niiden käyttämä kielenkäyttö saattoi olla anka-

[53] Laine 1982b, 23.

[54] Merikoski 1944, 5–6, 9.

[55] Merikoski 1944, 52–54.

[56] Ks. tästä edellä luku 4.1.2. Sen sijaan käsikirjoitusluonnoksessa Merikoski katsoi, ettei Suomella ollut mitään kansainvälisoikeudellista velvollisuutta noudattaa Haagin sopimusta Itä-Karjalan miehitysalueella. Piirteitä Itä-Karjalan sotilashallinnosta vv. 1941–1943, 2–3, T 9728/13, SA.

[57] Merikoski 1944, 8–9.

[58] Merikoski 1944, 19.

[59] Rosén 1998, 44–46.

[60] Enimmillään (huhtikuussa 1942) leireillä oli lähes 24 000 henkeä. Epäkansallisen väestön osuus leiriläisistä oli 98–99 prosenttia. Vuoden 1941 lopussa 43 780 epäkansallisesta asukkaasta 13 220 eli 30 % oli sijoitettu leireihin. Heinäkuussa 1942 vastaava prosenttiosuus oli 46, vuoden 1943 alussa 35 sekä vuoden 1944 alussa ja 1.4.1944 36. Kansallisesta väestöstä leireissä oli noin puoli prosenttia. (Laine 1982b, 116–125, 486–490.)

raa, mitä osoittaa valtausjoukkojen komentajan vienankarjalaiselle väestölle antama kuulutus. Sen mukaan jokaisen oli tästä lähtien seurattava Suomen sotavoimien antamia määräyksiä. Määrättiin ampuma-aseitten, radioiden ja puhelimien luovuttamisesta kyläkomendantille. Öinen ulkona liikkuminen kiellettiin, samoin poliittisten kirjojen ja lehtien hallussapitäminen sekä niiden levittäminen, edelleen huhujen ja asiattomien juttujen puhuminen. Vallatulle alueelle jääneiden vihollissotilaiden oli heti laskettava aseensa ja ilmoittauduttava kyläkomendantille. "Kaikki vastarinta Saksan ja Suomen sotavoimia vastaan on hyödytöntä ja se tullaan häikäilemättä murtamaan. Saksan ja Suomen sotavoimat eivät taistele SNTL:n kansoja, vaan ainoastaan juutalais-bolsevistista väkivaltaa vastaan. Väestön oman edun tähden on senvuoksi ehdotonta rauhallisuutta ja järjestystä ylläpidettävä. Näiden määräysten rikkomisesta saattaa seurata kuolemanrangaistus. Ylipäällikön valtuuttamana: Valtausjoukkojen Komentaja".[61] Pertti Elsinen on arvellut julistuksen olevan saksalaisten käsialaa. Se koski vain osaa Itä-Karjalasta ja annettiin ennen alueen hallinnon siirtymistä Itä-Karjalan sotilashallinnolle.[62]

Itä-Karjalan paikallisen siviiliväestön oikeudenhoitoa tutkinut Elsinen katsoo, ettei sotilashallinnon harjoittamassa oikeudenhoidossa ollut muuta huomautettavaa kuin keskitys- ja siirtoleireihin suljettujen kurittaminen jopa raipparangaistuksin. Sitä koskevat määräykset olivat ristiriidassa miehitetyn alueen siviiliväestön kohtelua koskevien kansainvälisen oikeuden säännösten kanssa. Vertailu saksalaisten harjoittamaan kovaotteiseen miehityshallintoon Baltian maissa ja Valko-Venäjällä osoittaa kuitenkin suomalaisten liikkuneen aivan eri tasolla.[63]

Mitään oma-aloitteista suomalaisvastaista toimintaa ei paikallisen väestön taholta sotilashallinnon aikana alueella ilmennyt, kirjoittaa Merikoski.[64] Alueella toimi kuitenkin partisaaniosastoja, mikä oli Antti Laineen arvion mukaan miehittäjälle sotilaallisesti merkittävä ongelma. Miehitetyn alueen ulkopuolelta ohjatussa partisaani- ja vakoilutoiminnassa mukana olleet saattoivat saada tukea paikallisilta asukkailta, mutta varsinaista siviiliväestön tekemää sabotaasia tai aseellista vastarintaa ei näytä esiintyneen.[65]

Miehityksen alkuvaiheessa väestön suhtautumista uuteen hallintoon luonnehdittiin sulkeutuneeksi. Miehityshallinnossa heikompaan asemaan asetetun venäläisen väestönosan keskuudessa todettiin miehityspolitiikan aiheuttaneen voimakastakin tyytymättömyyttä. Myöhemmin kansallisen väestön

[61] Kuulutus, T 2870/1, SA.

[62] Elsinen 1979, 45–46.

[63] Ks. tarkemmin Elsinen 1979, 268–290, ja erityisesti siirto- ja keskitysleiriläisten kurinpidosta 250–257 sekä Turunen 1978, 76–87.

[64] Merikoski 1944, 47.

[65] Ks. tarkemmin Laine 1982b, 320–337.

mielialat kehittyivät suomalaisille suotuisampaan suuntaan, mutta venäläisten asenne pysyi pitkään voittopuolisesti kielteisenä. Puna-armeijan menestysten myötä vuonna 1944 kansallisen väestön suhtautumisen on sanottu muuttuneen pidättyväksi ja venäläisen väestön itsetunnon nousseen.[66]

Miehitetyn alueen asukkaat joutuivat erikoislaatuiseen tilanteeseen. Heidän oli oltava kuuliaisia miehittäjille, mutta toisaalta heillä saattoi olla lähetettyihin vakoilijoihin suhteita, joita he eivät halunneet rikkoa. Läheisimmillään kysymys saattoi olla perhesuhteista: alueelle lähetetyt vakoilijat saattoivat joskus majoittua omaistensa luokse. Tosin ei ole tapauksia, joissa vakoilijaa majoittaneet omaiset olisi tuomittu kuolemaan.[67] Yhteistyöhön lähetettyjen vakoilijoiden kanssa ovat saattaneet vaikuttaa myös uhkailut.[68]

Osa vakoilutapauksistakin liittyi miehityksen erityisolosuhteisiin, sillä aikanaan neuvostoliittolaisten puolelle evakuoituja siviilejä lähetettiin jonkin verran suomalaisten miehittämälle alueelle, usein lupauksin pääsystä per-

[66] Kulomaa 1989, 209–214.

[67] Esimerkiksi Aleksander Rusakov saapui elokuussa 1942 lentokoneella Äänisniemen alueelle vakoiluryhmään kuuluneena oppaana. Suomalaisten yllätettyä ryhmän se hajaantui. Rusakov asusteli ensin metsässä ja muutti talven tultua vanhempiensa asunnon vintille. Kun Rusakov tammikuussa 1943 ilmoittautui vanhempiensa kehottamana suomalaisille sotilasviranomaisille ja kertoi kaikki tietonsa, ei häntä eikä hänen vanhempiaan syytetty. Rusakovin ilmoitusten perusteella pidätettiin toistakymmentä henkilöä, joista osa tuomittiin kuolemaan. SYO 1943 n:o 900–903 (päätös 30.6.1943 n:o 715), SA. – Santeri Nikutjev majoittui vakoilukumppaninsa kanssa kotinsa ullakolle. Nikutjevin äiti ja 15-vuotias veli antoivat tietoja, jotka Nikutjevin kumppani radioi. Myöhemmin veli meni ilmoittamaan vakoilijoista suomalaisille. Nikutjevin kumppani sai surmansa pidätettäessä. Nikutjev tuomittiin vakoilusta (SYO:n korottamana rangaistuksena) kuolemaan. Äiti sai kuusi vuotta kuritushuonetta jatketusta sotapetoksesta, veli kaksi vuotta kuritushuonetta vastaavasta teosta nuorena henkilönä. SYO 1943 n:o 281 (päätös 5.3.1943 n:o 272), SA.

[68] Vakoilijoita avustanut Vieljärven alueen Kohtuselän kylänvanhin Nikolai Detsujev (syntynyt v. 1878) kertoi, ettei ilmoittanut vakoilijoista, koska pelkäsi näiden silloin tappavan hänet. (Aun.RE:n KeO 2.9.1942, § 111, Saikova ym., SA.) – Vakoilijoita talliinsa majoittanut Aleksei Posadkov (syntynyt v. 1877) kertoi taloonsa saapuneen kaksi miestä, jotka kertoivat olevansa NKVD:n miehiä. Toinen miehistä veti Posadkovin mukaan pistoolin esiin ja uhkasi ampua, jos tämä kertoo heistä. Pelon vuoksi Posadkov ei myöhemminkään ilmoittanut miehistä viranomaisille. Vaimo Paraskeva Posadkova (syntynyt v. 1878) kertoi miesten tulleen siivosti käyttäytyen kysymään yösijaa. Vakoilijoista toinen ammuttiin pidätettäessä. Toisen kertoman mukaan asuntoa kysyttäessä hänen kumppaninsa ilmoitti heidän tulleen venäläisten puolelta ja näyttäneen "asian vakuudeksi" venäläismallista pistooliaan. Posadkov oli ensin vastustellut majoittamista, mutta kun pöydälle laitettiin tuhat markkaa, hän lupasi, että miehet voivat omalla vastuullaan majoittua talliin. Posadkov ja hänen vaimonsa tuomittiin kuolemaan, kuten vakoilijakin. (Äänisjärven RPr:n KeO 22.–23.7.1943, § 126–127, Jakushev ym., SA.)

heen luokse. Tällaiset henkilöt olivat yleensä ainakin oman kertomansa mukaan kouluttamattomia vakoilutehtäviin.[69]

Kuolemanrangaistuksen uhka puna-armeijan puolelta tulleiden neuvostoliittolaisten auttamisesta on ilmeisesti ollut selvästi paikallisen väestön tietoon saatettu. Ylipäällikön heinäkuun 8. päivänä 1941 antamassa julistuksessa Karjalan väestölle todettiin muun muassa:

> " 4. Vakoojana rangaistaan jokaista, joka antaa viholliselle tietoja Suomen puolustusvoimista, sen joukoista, liikkeistä tai muusta, mikä saattaa vihollista auttaa, taikka hankkii, tai yrittää hankkia sellaisia tietoja. Vihollissotilaitten kätkemisestä taikka heidän avustamisestaan seuraa ankara rangaistus.
>
> 5. Vallatun alueen asukasta, joka kuulumatta sotaväkeen ja olematta sotilaspuvussa ryhtyy asevoimin vastustamaan tai vahingoittamaan Suomen armeijaa, ei kiinni saataessa pidetä sotavankina, vaan rikollisena, joka on ansainnut kuolemanrangaistuksen.
>
> 9. Vallatulla alueella käyttävät tuomiovaltaa Suomen puolustusvoimien kenttäoikeudet. Kaikki rikokset, joihin alueen asukkaat syyllistyvät, saatetaan näiden tuomioistuinten käsiteltäviksi, ja ne tulevat soveltamaan rikoksen tehneisiin Suomen sotalakien koko ankaruutta".[70]

Lisäksi voidaan arvioida sen, että miehittäjä haluaa tarvittaessa rangaistuksin estää vihollisen auttamisen, olleen väestölle melkoisen selvä ilman julistuksiakin.[71]

---

[69] Tällaisesta on useita esimerkkejä. VI AKE:n KeO 1.12.1941, § 1 (SA): Luku- ja kirjoitustaidoton, vuonna 1881 syntynyt Mihael Abramov lähetettiin linjojen läpi vailla vakoilukoulutusta tiedustelutehtäviin. Kiinni jouduttuaan hän mainitsi aikoneensa täyttää tehtävänsä, koska hänet muuten olisi ammuttu ja koska hän halusi päästä takaisin vaimonsa luokse. – Ryhmä O:n KeO 20.2.1942, § 6 (SA): Dmitri Amelinille sanottiin, että hänellä olisi tilaisuus palata kotiseudulleen, mikäli tekisi NKVD:lle palveluksen. Amelin suostui kertomansa mukaan siksi, että halusi perheensä luo. – Edellisten lailla ilman vakoilukoulutusta oli Nikolai Djakov, jolle oli luvattu pääsy vaimonsa luo Petroskoihin (Äänislinnaan), jos hän hankkii siellä tietoja suomalaisista sotilasosastoista. VII AKE:n KeO 3.3.1942, § 34, SA. – Kotiseudulleen vailla koulutusta lähetettyjä olivat myös vuonna 1870 syntynyt luku- ja kirjoitustaidoton Vasili Natarjev (Ryhmä O:n KeO 17.4.1942, § 57) ja Vasili Gorschkov (Ryhmä O:n KeO 17.4.1942, § 58) sekä Nikolai Feodorov ja Grigorij Rozhkov (SYO 1942 n:o 1531, päätös 21.10.1942 n:o 1224), SA.

[70] Kulomaa 1989, 258; sama karjalaksi: Laine 1982b, kuvaliite.

[71] Jo mainitussa "Valtausjoukkojen komentajan" kuulutuksessa velvoitetaan vihollisarmeijan sotilaat heti laskemaan aseensa ja ilmoittautumaan kyläkomendantille, mutta tällaisten auttamisesta ei erikseen mainita mitään. T 2870/1, SA. Ilmeisesti talveen 1943 ajoittuvassa julistuksessa Itä-Karjalan asukkaille lupaillaan lempeää kohtelua vihollisen

Sotilastahoilla oli myös yksittäisiä hankkeita tehdä miehitetyllä alueella tapahtuva oikeudenkäynti ja teloitus julkiseksi, ilmeisesti juuri pelotusvaikutuksen saavuttamiseksi.[72]

Kuolemanrangaistusten tavoite miehitetyn alueen väestön keskuudessa on lähinnä ollut kaikenpuolisen kuuliaisuuden turvaaminen miehitysvallalle, joten keskeinen tavoite on ollut pelotus. Ankaratkin rangaistukset lienevät miehitystilanteelle tyypillisiä ja miehittäjän kannalta ilmeisesti usein välttämättömiäkin. Paikallisen väestön tilanne sen sijaan on hankala. Pahimmillaan se saattaa miehityksen aikana joutua kahdelta taholta tulevien uhkausten kohteeksi. Lisäksi asukkaat joutuvat ennakoimaan tulevaisuuttakin miehitystilanteen päättymisen varalta.[73]

Kaikkiaan suomalaista miehityshallintoa ei kuitenkaan voi pitää erityisen ankarana.[74] Miehitetyn alueen siviiliväestön viholliselle antamasta tuesta ei rangaistu esimerkiksi summittaisin joukkorangaistuksin, joita nykyisin usein (sinänsä kansainvälisten sopimusten vastaisesti) käytetään vastaavassa tilanteessa, vaan säännönmukaisessa järjestyksessä käydyin oikeudenkäynnein.[75]

---

lähettämille vakoilijoille ja vastaaville, jos nämä heti Itä-Karjalaan saavuttuaan luopuvat tehtävästään ja ilmoittautuvat suomalaisille. Paikallisille asukkaille luvataan ilmiannosta palkkio ja tarvittaessa suomalaisten sotilaiden erityinen suojelus. Julistus on liitteenä Aunuksen Ryhmän esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmässä n:o 510/X/2/sal./25.2.1943, T 2872/5, SA.

[72] Ks. edellä luku 10.5.1 (alav. 444).

[73] Tilanne on tuttu nykyajankin sodista ja selkkauksista, joissa toinen osapuoli vaatii pakottein siviiliväestöltä tukea ja toinen rankaisee siitä. Rosén 1988, 156.

[74] Uusimmassa aihetta koskevassa laajassa esityksessä käsitellään etupäässä suomalaismiehittäjien toimintaa Itä-Karjalan väestön terveydenhuollon hyväksi (Rosén 1998).

[75] Miehitetyn alueen asukkaalle määrättävästä kuolemanrangaistuksesta on nyttemmin määrätty vuodelta 1949 olevan siviilihenkilöiden suojelemisesta sodan aikana tehdyn Genèven sopimuksen (SopS 7–8/1955) 68 artiklassa. Sen toisen kappaleen mukaan valtaajavallan antamissa rangaistussäännöksissä ei suojelluille henkilöille voida säätää kuolemanrangaistusta seuraamukseksi muista heidän syykseen jäävistä rikoksista kuin vakoilusta, törkeistä tuholaisteoista, jotka on kohdistettu valtaajavallan sotilaallisiin laitteisiin, tai tahallisista rikoksista, jotka ovat aiheuttaneet yhden tai usean henkilön kuoleman, ja ainoastaan edellytyksellä, että vallatulla alueella ennen valtausta voimassa olleessa lainsäädännössä on sellaisista teoista ollut säädettynä seuraamukseksi kuolemanrangaistus. Kolmannen kappaleen mukaan suojeltua henkilöä ei voida tuomita kuolemaan, ellei tuomioistuimen huomiota ole erityisesti kiinnitetty siihen seikkaan, ettei syytetty, koska hän ei ole valtaajavallan kansalainen, ole tätä kohtaan sidottu mihinkään uskollisuusvelvoitukseen.

11.4 SUOMALAISET POLIITTISISTA RIKOKSISTA TUOMITUT

Usein esitetty perustelu sota-ajan kuolemanrangaistuksen hyväksi on se, että vakoilu- ja vastaavissa tapauksissa elinkautinenkaan vapausrangaistus ei ole pelottava. Vihollisen hyväksi toimiva nimittäin odottaa sodan pian päättyvän hänen suosimansa puolen voittoon, jolloin hän vapautuu vankilasta, ehkä tulee palkituksikin.[76] Toisaalta on huomautettu, että ne, joiden voidaan ajatella sodassa syyllistyvän niin vakavaan vihollisen auttamiseen, että siitä tulisi seurata kuolemanrangaistus, toimivat usein idealismin tai omaa yhteiskuntaa tuntemansa vihan vuoksi. Ei edes kuolemanrangaistuksen uhka vaikuta tällaiseen henkilöön, joka katsoo toimivansa oikeudenmukaisen asian hyväksi.[77] Tämän voi arvioida koskevan vain tiedostavimpia niistä, joihin tietty poliittinen liike suuntaa vetoomuksensa.[78]

Johannes Andenæs on todennut, että juridiselta kannalta aatteellisesti perusteltua maanpetosta on arvioitava samalla tavalla kuin hyödyn tavoitteluun perustuvaa. Motiivit voidaan ottaa huomioon rangaistusta määrättäessä. Yhteiskunnan on voitava puolustautua sisäisiä hyökkäyksiä kohtaan huolimatta siitä, että hyökkääjä toimii hyvässä tarkoituksessa. Toinen asia on moraalinen arviointi. On tilanteita, joissa on moraalisesti hyväksyttävää toimia maan lakeja vastaan. Diktatuurivaltioissa ei valtion johdolla ole moraalista oikeutusta vaatia kansalaisilta enempää lojaalisuutta kuin minkä johto itse ansaitsee. Demokraattisissa valtioissa on toisin, kirjoittaa Andenæs. Niissä kansalaisen lojaalisuuden on ulotuttava ainakin sotaa ja rauhaa koskeviin päätöksiin. Kun lailliset viranomaiset sanovat maan olevan sodassa, ei yksittäinen henkilö tai yksittäinen puolue voi päättää tekevänsä silti yhteistyötä vihollisen kanssa.[79] Mutta poikkeuksellisissa tapauksissa voi demokraattisissakin val-

---

[76] Eugster 1961, 295–296; Heuman 1969, 268; Andenæs 1974, 26, 58–59; Grahl-Madsen 1978, 454, 457; Andenæs 1980, 186; Tamm 1985, 366; Van den Wijngaert 1987, 742; Flyghed 1992, 243; Andenæs 1994, 136.

[77] Grahl-Madsen 1978, 457; Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 7154 (15.9.1994), 9; Marchesi 1996, 321; Franck – Nyman 1997, 15.

[78] Andenæs 1974, 21. Rentola (1994a, 349) on huomauttanut, että kommunistien laatimien lentolehtisten maininnat kuolemantuomioista saattoivat vaikuttaa syksyllä 1941 päinvastaisella tavalla kuin lehtisten laatijat tavoittelivat: moni kommunistien kannattaja alkoi ehkä karttaa toimintaa: "Kun yleistilanne näytti toivottomalta ja jopa Neuvostoliiton luhistuminen mahdolliselta, miksi uhrata henkensä."

[79] Tarkkaan ottaen Andenæs puhuu tässä siitä, että maa on joutunut hyökkäyksen kohteeksi, ja jotkut ovat hyökkääjän kanssa yhteistyössä. Voisi ajatella tilanteen arvioinnin olevan jossain määrin erilainen sen mukaan, onko oma valtio puolustautujana vai hyökkääjänä. Tosin hyökkäyssodatkin on usein tapana nimetä puolustussodiksi.

tioissa esiintyä vaikeita konflikteja. Esimerkiksi valtaa pitävät voivat opportunistisen "reaalipolitiikan" nimissä päättää tukea sodassa sitä puolta, jolla on suurimmat mahdollisuudet voittaa, vaikka sen edustama yhteiskuntajärjestys olisi täysin omasta poikkeava. Joka sellaisessa tilanteessa toimii omalla linjallaan valtaapitävien kannasta poiketen, ottaa riskin tulla tuomituksi maanpetturina. Mutta on myös mahdollista, että aikanaan arvio hänen toiminnastaan tuleekin olemaan: hän toimi kaikesta huolimatta oikein.[80]

Suomalaisten poliittisiin rikoksiin syyllistyneiden kohdalla ei periaatteellisia kannanottoja siitä, miksi olisi käytettävä kuolemanrangaistusta, juuri esitetty sodan aikana. On selvää, että väestön yleinen suhtautuminen vihollisen hyväksi toimineisiin ei ollut lempeä. Jos Suomi olisi ollut miehitetty valtio, olisi väestön suhtautuminen ollut luultavasti toinen.[81] Rentola on arvioinut kuvaavasti vastarintamiehiä: Suomessa puuttui sissiliikkeen tärkein edellytys, laajempien kansankerrosten tuki tai edes myötämielinen välinpitämättömyys.

> "Jos Suomi olisi joutunut Saksan miehitykseen tai valtaan olisi tullut kapeapohjainen Saksaan nojannut hallitus, tässä kuvatuista miehistä olisi tullut isänmaan sankareita ja suuren liikkeen edelläkävijöitä, mutta kun valta maassa säilyi omalla ja laajasti tuetulla hallituksella, nämä miehet joutuivat olemaan maanpettureita ja eristettyjä hylkiöitä."[82]

Omien lähtökohtiensa mukaan vastarintaa esimerkiksi sabotaasilla tehneet toimivat Suomen parhaaksi, koska he katsoivat miehityksen jo toteutuneen saksalaisjoukkojen ollessa maassa. Näin esimerkiksi Tampereen nuorisoryhmässä mukana ollut katsoo:

---

[80] Andenæs 1980, 272–276.

[81] Andenæs (1974, 58) kuvaa miehitetyn Norjan väestön suhtautumista: "To work against the occupants was considered by the great majority of the people to be morally just. To be arrested for illegal activities therefore brought about no loss of social esteem. On the contrary, the victims of the Gestapo were regarded by the population with affection and admiration."

[82] Rentola 1994a, 421. – Kesäkuun 1944 lopulla, Ribbentrop-sopimuksen jälkeen sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä päätti äänestyksen jälkeen pitää ministerinsä hallituksessa. Hietanen on arvellut, että kielteinen päätös olisi merkinnyt sisäisen yhtenäisyyden romahtamista, ehkä puolustuksen murtumistakin. (S. Hietanen 1996, 109–110.) Tunnettu veteraanisosialidemokraatti, ministeri Veikko Helle on kertonut harkinneensa joidenkin puoluetoveriensa kanssa rintamakarkuruutta vuoden 1944 elokuussa. Karkureiksi miehet olisivat ryhtyneet, jos SDP ei olisi osallistunut 8.8.1944 nimitettyyn Antti Hackzellin johtamaan hallitukseen ja siten olisi halunnut irtautua vastuusta sodan jatkamiseen. ("Veikko Helle harkitsi rintamakarkuruutta sodan loppuvaiheissa", HS 28.4.1997, A 8.)

> "Olin sodan aikana ja olen edelleenkin sitä mieltä, että meidän toimintamme ei ollut taistelua ainoastaan työläisten ja demokratian puolesta, vaan myös ja ennen kaikkea isänmaallista taistelua, vapaustaistelua saksalaisten miehitystä vastaan."[83]

Toiminnasta vihollisen hyväksi tuomittavan kuolemanrangaistuksen voidaan ensinnäkin ajatella olevan jonkinlaista teon sovitusta. Bruno A. Sundström kytki vuodelta 1926 olevassa kirjoituksessaan sovituksen yleiseen oikeustajuntaan: "Jos kansamme oikeustajunta pitää vain kuolemanrangaistusta oikeudenmukaisena hyvityksenä ja sovituksena määrätyistä rikoksista, on se säilytettävä rangaistusjärjestelmässä."[84] Joissakin sodan ajan asiakirjoissa viitataan yleisen mielipiteen toivoneen ainakin sabotaasin teosta kuolemantuomiota. Tosin valtiollisen poliisin huomautuksia kansan vaatimuksista ei voida pitää puolueettomina arvioina.[85] Astetta luotettavampia lienevät Valtion tie-

[83] Seilonen 1974, 240–241. Ks. myös 177–178: "On selvää että sodan oloissa joudutaan rikkomaan monenlaisia porvarillisen valtion lakeja, joudutaan toimimaan kuin vihollismaassa. Ne olivat välttämättömiä seurausilmiöitä silloisista olosuhteista, muuta tietä valittavanamme ei ollut." Näkemykset ovat nykyäänkin vastaavia: Selin s.a., 170–171; puhelinkeskustelu Liisa Lammisen kanssa 30.6.1994.

[84] Sundström 1926, 250–252.

[85] Valpon tilannekatsaus n:o 2/20.3.1941 (siis välirauhan ajalta): "Vakoiluasioiden yhteydessä tulkoon tässä mainituksi, että jo pitkän ajan kuluessa on havaittu eri kansalaispiireihin ja puoluesuuntiin kuuluvien henkilöiden – 'fascisteista' sosialidemokraatteihin saakka – olevan sitä mieltä, että meillä Suomessa kohdellaan maanpettureita liian hellävaroen ja että heidän rangaistuksensa ovat aivan liian lieviä; nykyinen poliittisesti kireä aika vaatisi kovakouraisempaa käsittelyä ja ennen kaikkea ankarampia rangaistuksia – aina kuolemanrangaistukseen asti." EK-Valpo, pääosaston tilannekatsauksia 1937–1941, KA. – Kun Tampereen nuorisoryhmän tuomiot lievenivät korkeimmassa oikeudessa, tämä herätti Valpon mukaan pettymystä; lievennystä oli Tampereella pidetty suorastaan oikeusmurhana. "Yleinen oikeustajunta ei nimittäin näytä lainkaan sulattavan sitä, että niin törkeisiin rikoksiin syyllistynyt henkilö, kuin Takatalo, pääsee kaikesta ilman kuolemantuomiota." Yleisen oikeustajunnan mukaan näin lempeä kohtelu voi antaa yllykkeen uusien vastaavien rikosten tekoon. Tampereen osaston tilannekatsaus n:o 10, lokakuulta 1943. Jo aikaisemmin isänmaallisten kansalaisten oikeustajunnan oli kerrottu vaativan jutussa kuolemanrangaistusta ainakin kaikille sabotööreille. Tampereen osaston tilannekatsaus n:o 1, tammikuulta 1943. EK-Valpo, alaosastojen tilannekatsauksia 1943, 501–849, KA. – Samassa jutussa tuomittu henkilö on arvellut yleisen mielipiteen vaikuttaneen juuri päinvastaiseen suuntaan: yleisen mielipiteen vuoksi ei olisi voitu antaa kuolemantuomioita. Syytettyjen joukko oli suuri ja siinä oli kauan toimineita järjestöihmisiä, jotka tunnettiin ja joilla oli laaja tuttava- ja toveripiiri. Teloittaminen olisi herättänyt liikaa huomiota. (Muistiinpanot Marjatta Johteisen haastattelusta 4.2.1986, Jukka Rislakin arkisto; Seilonen 1974, 181–182.) – Turussa tapahtuneiden räjähdysainekellarien räjäytysten jälkeen olivat "jotkut rohkeammin ajattelevat" kansalaiset ehdottaneet, että vissi määrä tihutyöntekijöiden hengenheimolaisia "pidätettäisiin ja teilattaisiin". Kansalaisten kuultiin "jopa

doituslaitoksen mielialakatsaukset, joissa myös sabotaasiin liittyen tuotiin esiin kansan suuttumus.[86] Niitäkin arvioitaessa on muistettava, että toisen suuntaisia, sabotöörejä ymmärtäviä näkemyksiä ei luonnollisesti olisi ainakaan ääneen juuri uskallettu lausua.

Selvää kuitenkin on, että kuolemanrangaistuksia pidettiin kohtuuttoman ankarana seuraamuksina poliittisista rikoksista muuallakin kuin äärimmäisen vasemmiston piirissä. Tästä on osoituksena ainakin edellä (luku 10.3) selostettu puolivirallisen SAT/VIA:n komiteassa (Kustaa Vilkunan kertoman mukaan) käyty keskustelu kuolemanrangaistuksista.[87]

Kuolemanrangaistuksen sovitustehtävän lisäksi voisi poliittisissa rikoksissa tulla lähinnä kysymykseen rangaistuksen yleisestävä merkitys pelotuksen avulla. Erityistä moraalia tai tapaa luovaa yleisestävää vaikutusta ei voida odottaa ainakaan niissä piireissä, joista mahdolliset näihin rikoksiin valmiit henkilöt tulivat. Edellä todettiin, että epäkohdat lakia toteuttavien viranomaisten omassa toiminnassa ovat omiaan vähentämään rikosoikeuden yleisestävää vaikutusta. Aktiivisimpien hallituksen politiikan vastustajien näkemyk-

---

jyrisevässäkin äänilajissa sanovan, ettei meillä ole riittävän ankaria lakeja kommunistisiten tihutyöntekijäin ja yleensäkin kommunistien rankaisemiseksi". Turun osaston tilannekatsaus n:o 9, syyskuulta 1942, EK-Valpo, Turun osaston tilannekatsauksia 1936–1942, KA. – Näiden lisäksi Valpon sisäisissä papereissa kansan oikeustajun katsottiin vaativan kuolemanrangaistuksia Martti Koivistoisen ja Mauri Ryömän juttujen yhteydessä. (Rinteen päiväämätön muistiinpano "B. Etkö soittaisi..." EK-Valpo, hmp 3242 Martti Koivistoinen, Lfg päiväyksettä osastopäällikkö T. Torkkelille, EK-Valpo, hmp 3498 d Mauri Ryömä, KA.)

[86] "Mielenkiintoinen ja väestön suhtautumista tihutyöntekijöihin kuvaava toivomus esitetään Tampereen puolesta. Ehdotetaan nimittäin, että jos viimeaikaisten attentaattien tekijöistä yksikin saadaan kiinni, 'hänen teloittamisestaan kerrottaisiin kaikissa maamme lehdissä, koska se tekisi terää, sillä ihminen pelkää ainoastaan yhtä maailmassa: henkeään'." VTL, tarkkailuosasto, mielialakatsaus n:o 41/24.10.1942, Valtioneuvoston tiedotuselimet, Dg 1, KA. "Tihutöistä – junien kiskoilta suistamisista – puhutaan melko yleisesti. Tapaukset tuntuvat kuohuttaneen mieliä ja mahdollisimman ankaria rangaistuksia toivotaan. 'Henki pois', näyttää olevan aivan yleinen käsitys." VTL, tarkkailutoimisto, mielialakatsaus n:o 6/10.7.1944, EK-Valpo I, amp XXIX 8 a (5), KA.

[87] Suhtautumiseen tietysti vaikutti, millaisista teoista oli kysymys. SAT/VIA:n keskustelu ilmeisesti koski Aimo Rikkaa. Kuten Rentola (1994a, 405) on oikein huomauttanut, Rikan rikokset olivat puhtaan poliittisia, niihin ei kuulunut sabotaasia eikä vakoilua. – SDP:n kansanedustaja (ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja) Väinö Voionmaa 18.11.1942: "Minun rauhanaikaisen akkamaista sydäntäni kauhistutti ajatus, että Suomessa siis pidetään luonnollisena asiana, että ihmisiä tuomitaan kuolemaan valtiollisten mielipiteiden ja ilmiantojen perusteella kaikessa salaisuudessa ilman julkista oikeudenkäyttöä." (Voionmaa 1971, 167.) Huomautuksesta ei sinänsä ilmene, koskeeko se lähinnä oikeudenkäyntien salaisuutta vai kuolemantuomioita sinänsä.

sen mukaan Suomi oli miehitetty valtio, "ohrana" kiduttaja ja oikeuslaitos "ohranan" käskyjen toteuttaja. Tällaisten viranomaisten toimintaa ei pidetty vastustajien piirissä mitenkään moraalisesti velvoittavana. Kuolemanrangaistukset eivät suinkaan vahvistaneet yhteiskunnan normien hyväksymistä, vaan toimivat lisätodisteena yhteiskunnan harjoittamasta sorrosta.[88]

Erityisestävyys puolestaan ei välttämättä olisi edellyttänyt kuolemantuomiota, vaan maanpetoksellinen toiminta olisi tullut tehokkaasti estetyksi eristämisellä vankilaan.

Jäljelle jää siis kuolemanrangaistuksen pelotusvaikutus. Vaikka teloitukset eivät saaneetkaan näkyvää julkisuutta, ne tulivat kuitenkin teloitetuille läheisten piirien tietoon. Teloitetuksi tulemisen pelko on ehkä saattanut saada jonkun vetäytymään maanalaisesta toiminnasta, mutta tätä on tietysti vaikea näyttää toteen. Kuolemanpelko on ehkä voinut joissain tapauksissa saada poliittiseen rikokseen syyllistyneen henkilön puheliaaksi kuulustelussa. Lähinnä tulee mieleen Olavi Heiman, jonka laaja tunnustus ei kuitenkaan pelastanut häntä teloitukselta.[89] Aatteellisesti ja muutenkin lujempiin ihmisiin ei kuolemanpelkokaan vaikuttanut. Osa kuolemaantuomituista ei tehnyt mitään myönnytyksiä kuulusteluissa.

Kuten kansainvälisessä keskustelussakin on todettu, pitkät kuritushuonerangaistukset eivät ilmeisesti olleet tuomittujen silmissä kovin pelottavia – ainakaan siinä vaiheessa, kun Neuvostoliiton voitto ja Saksan häviö alkoivat näyttää mahdollisilta. Maanpetoksesta 15 vuodeksi kuritushuoneeseen tuomitun Artturi Rönnqvistin puoliso muisteli: "Viistoista vuotta tuli. Mie sanoin: – Luojan kiitos! – – Mie tiesin että kun ei tapeta niin vapaaksihan se pääsee."[90]

Suhtautumisessa omaan kohtaloon lienee kuitenkin ollut eroja sodan eri vaiheissa. Jatkosodan alkuun ajoittuu Valpon Kuopion osaston tilannekatsaus, jonka mukaan lehtikirjoitukset, joissa on vaadittu jyrkkiä toimia kommunisteja vastaan, ovat herättäneet huolta heidän keskuudessaan.[91]

---

[88] Wiberg 1988, 124: "Luultavasti esimerkiksi vakaumuksensa vuoksi tuomittu kansalainen kunnioittaa oikeusjärjestystä tuomionsa jälkeen vähemmän kuin ennen rikostaan, jota hän itse ei kenties edes pidä rikoksena tai missään mielessä moitittavana."

[89] Ks. edellä luku 9.1.3.

[90] Tyyne Rönnqvistin litteroitu haastattelu 4.1.1973, 14. 5, Kalevi Seilosen arkisto, Kansan A.

[91] "Tunnettujen kommunistien on todettu selittäneen, että rauhan tultua ei kuolemantuomioissa tulla rajoittumaan muutamiin tunnettuihin kommunistijohtajiin, vaan tullaan kuolemantuomioita julistamaan useille nyt vapaudessa olevillekin sekä lisäksi sulkemaan keskitysleireihin paljon järjestötoiminnassa ansioituneita työläisiä. Sanomalehtikirjoitukset asiasta on selitetty tarkoitukselliseksi yleisen mielialan muokkaamiseksi ja yleisen mie-

Oman kohtalon koettiin riippuvan sodan lopputuloksesta. Kuolemaan tuomitun Urho Kaipaisen itsekin kuritushuoneeseen tuomittu leski on muistellut:

> "Sehän oli jokaisella semmoinen, kun sai tuomion, ei sitä ajateltu että jos sitä sai 2 vuotta tai 15 vuotta, niin se oli yks lysti, koska silloin tiedettiin että jos Saksa voittaa niin sitten ei tulla pois, jos Nl voittaa niin se tuomio ei merkitse silloin yhtään mitään. Kuolemantuomio oli ainoa, mutta vuodet eivät merkinneet yhtään mitään."[92]

Sodan käänteen jälkeen omiin elinmahdollisuuksiin saatettiin suhtautua jo hyvinkin luottavaisesti. Turun seudun maanalaisessa toiminnassa varsin näkyvästi mukana ollut Frans Ristikankare jäi kiinni vasta maaliskuussa 1944 ja sai SYO:n kesäkuun lopussa vahvistaman elinkautisen kuritushuonerangaistuksen.[93] Ei tullut kuin elinkautinen, hän iloitsi.[94] Samaan tapaan luottavaisesti tulevaisuuteen suhtautuivat pitkiä tuomioita saaneet Tampereen nuorisoryhmän jäsenet. Vartijat eivät ilonpitoa pitkien tuomioiden lukemisen jälkeen ymmärtäneet.[95] Mutta vielä tuossakin vaiheessa (syksyllä 1943) saatettiin esittää vihjailuja vankien kohtalosta sodan jälkeen.[96]

---

lipiteen valmistamiseksi tulevia tapahtumia varten." Kuopion osaston tilannekatsaus n:o 8/5.9.1941 (elokuulta 1941), EK-Valpo I, amp XXIX 8 (3), KA. Samassa mapissa on kuopiolaisesta Savo-lehdestä (29.7.1941) leike, joka on ilmeisesti yksi tilannekatsauksen mainitsemista pääkirjoituksista. Siinä vaaditaan, että kommunistien on saatava ansionsa mukaan; sisäinen kommunistivaara on tehtävä olemattomaksi.

[92] Lempi Miettisen litteroitu haastattelu 18.1.1973, 41–42, Kalevi Seilosen arkisto. 5, Kansan A. – Turtiainen 1978 (1946), 123: "– – antavatko tuomiota viisi vuotta tai viisitoista, se kaikki tuntuu jokseenkin yhdentekevältä. Missään tapauksessa emme me poliittiset pääse vankilasta ennen sodan päättymistä, ja sota päättyy joka tapauksessa ennen tuomioittemme päättymistä." Ks. myös 138, 151. – Samaan tapaan kuritushuonerangaistukseen tuomitun Raoul Palmgrenin kuvaus: "...mulla oli se vakaumus, että minä olen täällä niin kauan kuin Hitler on vallassa. ...mikäli Hitler voittaa, niin täältä ei hengissä selviä." Haast. Raoul Palmgren 6.2.1993. – Kalemaan mukaan Saksan joukkojen edetessä vanginvartijat keskustelivat käytävillä kovaäänisesti, miten kaikki poliittiset vangit teloitettaisiin saksalaisten voiton jälkeen. (Kalemaa 1989, 132.) Tieto näyttää perustuvan Elvi Sinervon salakirjeisiin. – Toisaalta Soini Rantanen on kertonut vankilanjohtajien suhtautuneen asiallisesti hänen vuonna 1942 saamaansa elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen ja selittäneen, "että sodan jälkeen tällaiset tuomiot tarkistetaan"; "tällaiset sotatuomiot loppuvat sodan mukana". (Rantanen 1958, 139.) Rantasen irrottautuminen kommunistisista näkemyksistään on varmaankin vaikuttanut vankilan johdon suhtautumiseen.

[93] EK-Valpo, hmp a 4322 Frans Ristikankare, KA.

[94] Muistiinpanot Frans Ristikankareen haastattelusta 13.6.1988, Jukka Rislakin arkisto.

[95] Seilonen 1974, 177, 181.

[96] Vartiopäällikön lausuma erään tuomitun mukaan: "Älkää nyt olko noin iloisia, vaikka säästittekin henkenne. Emme tule takaamaan mitä teille tapahtuu sitten, kun Saksa on voittanut sodan." (Seilonen 1974, 183.)

Erityisryhmän poliittisista rikoksista tuomittujen joukossa muodostavat ne Pärmin pataljoonasta Neuvostoliiton puolelle loikanneet, jotka lähetettiin desantteina takaisin tänne Suomeen. "Pärmiläisiä" pidettiin ilmeisesti erityisen vaarallisina, sillä valtaosa heistä sai tavalla tai toisella surmansa.[97] Tehdyt tunnustukset eivät myöskään auttaneet heitä saamaan kuolemantuomiota lievempää tuomiota.[98] Heillekään matka desanttina Suomeen ei ollut vapaaehtoinen, sillä tehtävän mielekkyyteen kohdistuneista epäilyistä huolimatta niil-

[97] Pärmiläisistä pudotettiin desantteina Suomeen ainakin 22 miestä. Näistä teloitettiin 5 (Yrjö Klippi, Jukka Kumpumäki, Erkki Polojärvi, Johan Soininen, Risto Vesterlund), sai pidätettäessä surmansa tai kuoli silloin saamiinsa vammoihin 9 (Pauli Aalto, Akseli Ahvenainen, Arvo Aronen, Yrjö Kerkkänen, Johan Koskinen, Vilho Laine, Matti Lång, Simo Puputti, Arvo Viitanen), kuoli muulla tavalla 2 (Yrjö Heleniuksen ja Jorma Johteisen kuolemat olivat virallisen tiedon mukaan itsemurhia) ja jäi eloon 6 (Reino Kosunen, Aarne Kumpumäki, Eino Laakso, Arvo Lamminen, Väinö Niilo-Rämä ja Rudolf Vinsten). Hyvän yhteenvedon näistä kohtaloista on esittänyt Rentola (1994a, 369–373). Rentolan tietojen täydennyksenä ks. Johan Koskisen kuolemasta: Oulun osaston tilannekatsaus n:o 9/6.10.1942 (syyskuulta), EK-Valpo, tilannekatsauksia, Oulu 1929–1934, 1936–1942, KA; maksutodiste n:o 220 (vakoojalta talteen otetusta omaisuudesta), T 10805/24, SA. – Näiden varmojen tapausten lisäksi on epävarmempia tietoja muutamasta "pärmiläisestä". Oman kertomansa mukaan huhtikuussa 1944 Suomeen saapui Tauno Auvinen, joka legalisoitui välirauhan jälkeen. (Auvisen omaelämäkerta 3.4.1949. Piirisihteeri Lauri Vileniuksen päiväämätön arvio Auvisesta. SKP, kaaderijaosto, Tauno Auvinen, Hmp I/ymp.-Vuok, Kansan A; Rentola 1997, 290, 577 [viite 80].) Rentolan esittämän tiedon mukaan Auvinen oli 1950-luvulla kertonut toimineensa desanttina Suomessa jo vuonna 1943. – Onni Albert Vest palasi sotavankina 22.11.1944. (Henkilötietokaavakkeita 22.11.1944 palautetuista, T 19472/13, SA.) Haastattelussa Vest on kertonut toimineensa vuonna 1944 desanttina Kotkan seudulla, palanneensa jalkaisin Neuvostoliittoon kaksi viikkoa ennen sodan päättymistä ja päässeensä sotavankien vaihdossa takaisin Suomeen (Teittinen 1993). – Reino Nykäsen kerrottiin tulleen desanttina Lahden seudulle syksyllä 1942, mutta tieto oli ilmeisesti perätön. Sodan jälkeen Nykäsen vaimo haki korvausta miehensä puolesta kertoen, että miehestä ei ole kuulunut mitään sen jälkeen, kun hänet 2.9.1941 vietiin rintamalle. Korvaus maksettiin vaimolle, joten viranomaiset ovat pitäneet Nykästä kuolleena. (Lyhennysote päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston ptk:sta n:o 21/Ko 42/sal, EK-Valpo, hmp 4184 Reino Nykänen, KA, hyväksytyt korvaushakemukset, VM, Ejd 2, kortisto pidätettyjen korvausilmoituksista, VM, Ejd 7, KA.) Tauno Auvisen kertoman mukaan Nykänen kuoli Neuvostoliitossa punatautiin. (Muistiinpanot Tauno Auvisen haastattelusta marraskuussa 1987, Jukka Rislakin arkisto.) Venäläisen Vladimir Galitskin kirjaa selostavassa kirjoituksessa (Rislakki 1998) mainitaan kuolleiden suomalaisten sotavankien joukossa Reino Alarik Nykänen, joka lienee sama henkilö. Nykäselle ei ole Valpossa merkitty toista etunimeä, mutta hänen isänsä nimi oli Alarik.

[98] Ks. edellä luku 9.1.3.

lä, jotka oli tiedustelukoulutukseen määrätty, ei juuri ollut kieltäytymisen mahdollisuuksia.[99]

Muutama vuosi sodan jälkeen valmisteltiin säännöksiä kuolemanrangaistusten käyttöalan rajoittamiseksi. Asiaa valmistellut lainvalmistelukunta tarkasteli ehdotuksessaan myös valtiollisia rikoksia. Sen mielestä raskaimpia valtiollisia rikoksia suunnittelevien henkilöiden suhteen kuolemanrangaistusuhan merkitys on vähäinen varsinkin sen vuoksi, että nämä henkilöt usein toimivat sellaisista vaikuttimista, "että tuskin mikään rangaistusuhka pystyy pelottamaan heitä yrittämästä toteuttaa aikeitaan". Tällaiset rikokset saattavat aiheutua hyväksyttävistä, jopa kunnioitettavista vaikuttimista.

Sodanjälkeisen poliittisen muutoksen kokemukset näkyvät selvinä, kun todetaan:

> "– – eikä minkään muiden rikosten suhteen yleinen käsitys voi niin nopeasti ja niin täydellisesti muuttua kuin valtiollisten rikosten. Historia osoittaa lukemattomia esimerkkejä siitä, miten henkilöt, joita epäilemättä olisi voitu kohdella raskaiden valtiollisten rikosten tekijöinä, ovat ehkä onnellisen sattuman ansiosta välttäneet tämän kohtalon ja aikalaistensa samoin kuin jälkimaailman arvioinnin mukaan olleet kansansa suurmiehiä jopa sen pelastajia. Se, että meillä on vuonna 1918 sekä äskeisten sotien aikana kuolemanrangaistusta käytetty myös yleisen rikoslain mukaan rangaistavista rikoksista, on kuitenkin ymmärrettävissä siitä syystä, että kun ihmishengen arvo on noina aikoina ollut käytyjen sotien johdosta erityisen alhainen, lain käyttäjät sen johdosta ovat lain suomia mahdollisuuksia hyväkseen käyttäen tuominneet ankarampia rangaistuksia kuin ehkä olisi ollut välttämätöntä."[100]

Syksyllä 1944 poliittinen tilanne muuttui nopeasti lainvalmistelukunnan

---

[99] Rentola 1994a, 366–368. – Risto Vesterlund kertoi suomalaisten kuulustelussa, että kun tiedusteluoppilaat olivat huomanneet, että heitä tultaisiin käyttämään vakoilutehtäviin, mahdollisesti jo sodan aikana Suomessa, he olivat pitäneet menettelyä järjettömänä: jokaisen tuntomerkit olivat Suomessa tiedossa ja jokainen hyvin tunnettu julkisen toimintansa takia, joten toimintamahdollisuudet Suomessa olisivat "melkein olemattomat". Valpon kuulusteluptk. n:o 340/43, 18, SYO 1944 n:o 500, 501, 532–535, SA. Vesterlund antoi tietonsa kuulusteluissa, joissa oli tietysti hänen etunsa mukaista korostaa suomalaisten epäilyjä. Myös sodan loppuun asti vapaana säilynyt pärmiläisdesantti Väinö Niilo-Rämä on (tehtäväänsä sinänsä arvostelematta) todennut tehtävän olleen vaikea: desantteja tiedettiin odottaa, koska aikaisemmin pudotetut olivat kertoneet myöhemmin lähetettävistä, pärmiläisloikkareiden nimet oli lueteltu propagandalentolehtisessä ja pudotetut olivat tunnettuja henkilöitä. Väinö Niilo-Rämän haastattelu 2.10.1992, 8Aa, äänite 53/1992, Kansan A; Rislakki 1986, 76.

[100] Lainvalmistelukunnan julkaisu 7/1948, 8–9. Hallituksen esityksessä siteerattua kohtaa pehmennettiin. Ks. jäljempänä luku 15.2.

tarkoittamalla tavalla.[101] Muutokset näkyvät kuvaavimmin SKP:n sodanaikaisen johtajan Yrjö Leinon urassa: mikäli hän olisi jäänyt kiinni, olisi teloitus ollut todennäköinen kohtalo. Kolme Leinon avustajaa jäi viranomaisten käsiin 15.–16. syyskuuta 1944, heistä yksi pidätettäessä surmansa saaneena.[102] Piileskelevän Leinon asema oli siis vielä ainakin tuolloin vaarallinen, luultavasti pidempäänkin. Kaksi kuukautta myöhemmin, 17.11.1944, hänet nimitettiin ministeriksi.[103]

11.5 KARKURIT JA KIELTÄYTYJÄT

Kuolemanrangaistusta sinänsä vastustanut Brynolf Honkasalo kirjoitti sodan jälkeen:

> "Elinkautinen vapausrangaistus menettää sodan luomissa olosuhteissa melkoisessa määrässä yleisestävän tehonsa. Aikana, jolloin kansalaisilta vaaditaan jopa hengen uhraamista isänmaan ja kansan pelastamiseksi, saattaa vankilaan joutuminen, jossa mainitunlaisista uhreista vältytään, joistakin henkilöistä, joille isänmaalliset ja kansalliset arvot eivät merkitse mitään, tuntua suorastaan houkuttelevalta. Kuolemanrangaistuksen käyttö sodan aikana on näin selitettävissä silloinkin, kun sitä ei ole hyväksytty rauhanaikaiseksi rangaistusmuodoksi."[104]

Toisaalta on arveltu, että sodan oloissa, jolloin kaikki ovat kuolemanvaarassa, ei edes kuolemanrangaistuksella ole pelottavaa vaikutusta.[105] Kuolemanrangaistuksen merkitystä sotilaskurin takaajana on muutenkin epäilty. Van den Wijngaert on katsonut sotilaskuria painottavan ajattelun osoittavan, että kuolemanrangaistusta ei enää käytettäisi kriminaalipolitiikan välineenä,

---

[101] Muutoksen nopeuden vuoksi on ymmärrettävää, että varsinkin viimeiset poliittisista rikoksista tuomittujen teloitukset (Risto Vesterlund 1.9. ja Olavi Laiho 2.9.1944) herättivät sodan jälkeen vasemmistossa närkästystä.

[102] Tapauksia käsitellään tarkemmin jäljempänä luvussa 14.2.1.

[103] Ks. tarkemmin Leinon syksystä 1944 hänen muistelmiensa luku "Maan alta ministeriksi": Y. Leino 1991 (1958), 21–34.

[104] Honkasalo 1954, 280. Vastaavasti Honkasalo rikosoikeuden oppikirjassaan (1953, 16 ja myös vuoden 1969 laitoksessa, 18): kuolemanrangaistus on ultima rationa tarpeen silloin, kun kansakunta taistelee olemassaolonsa puolesta. – Samaan tapaan on ajateltu ainakin norjalaisessa ja yhdysvaltalaisessa keskustelussa: on esitetty, että vankilat voivat tarjota sodan aikana turvapaikan, jonne joutuvalla on suuremmat mahdollisuudet jäädä eloon kuin paikkansa puolustustaistelussa täyttävällä (Grahl-Madsen 1978, 454; Conners 1982, 368–369).

[105] Marchesi 1996, 321; Franck – Nyman 1997, 15, 129.

vaan keinona turvata mukautuminen sodan päämääriin.[106] Kremnitzer puolestaan epäilee, voidaanko tulevan kuolemanrangaistuksen uhalla pelottaa tilanteessa, jossa vastassa on välittömän kuoleman uhka. Joka tapauksessa taistelutahto on motivaatiokysymys, johon vaikuttaa luottamus päällystöön ja sodan oikeutukseen ja välttämättömyyteen.[107] Marchesi on huomauttanut, että sotilaskarkuruuteen syyllistyvät, joihin usein kohdistuu kuolemantuomion uhka, toimivat yleensä pelosta. Silloin kuolemanrangaistuksen pelko ei juuri vaikuta, koska karkuruuden seurauksia ei rationaalisesti harkita.[108]

Kun kuolemanrangaistus Suomessa poistettiin sodankin ajan rikoksista, hallituksen esityksessä ei pohdittu kovinkaan perusteellisesti kuolemanrangaistuksen sopivuutta karkuruuteen ja kieltäytymiseen, vaan todettiin, että sotilasrikoksissa kuolemanrangaistuksen uhka "ei monessakaan tapauksessa voine estää rikoksen tapahtumista sodanaikaisissa erityisissä olosuhteissa". Todettiin, että sotilasrikosten kuten valtiollistenkin rikosten suhteen yleinen käsitys voi muuttua nopeasti ja täydellisesti.[109]

Sotilaskarkuruutta (sekä pelkuruutta että varsinaista karkuruutta) ja kieltäytymisrikoksia käsitellään samassa jaksossa, koska niiden rankaisemiseen liittyvät argumentit eivät eroa ratkaisevasti toisistaan. Kysymyksessä ovat joukkojen kurin kannalta keskeiset sotilasrikokset.

Esimerkiksi Jarl Renwall on perustellut pelkuruuden rangaistavuutta ensinnäkin puolustusvoimien tarkoituksella, joka on puolustaa valtion ulkoista riippumattomuutta sekä sisäistä turvallisuutta ja voimassa olevaa yhteiskuntajärjestystä. Toiseksi rangaistavuuden perustana on sotilaan tärkein velvollisuus eli olla väistymättä vaaran edessä. Kolmanneksi rangaistussäännöksen taustalla on tärkeys pitää yllä sotilaskuri. Niinpä pelkuruus on perinteisesti ankarasti rangaistava rikos.[110]

11.5.1 Jatkosodan hyökkäysvaiheen kieltäytymiset

Jatkosodan hyökkäyksen jatkuessa alkoi eri puolilla rintamaa syntyä laajoina kieltäytymisinä, adressihankkeina ja vastaavina ilmeneviä joukkoesiintymisiä. Yksi kieltäytymisiä ja muutenkin kielteistä henkeä aiheuttanut vaihe oli talvisodan rauhassa menetetyn eli vanhan rajan ylitys.[111] Jukka Kulomaan

[106] Van den Wijngaert 1987, 743.
[107] Kremnitzer 1987, 482. Samaan tapaan Franck – Nyman 1997, 15.
[108] Marchesi 1996, 321.
[109] HE 1/1972 vp., 3.
[110] Renwall 1920, 330–331.
[111] Ks. tarkemmin Heinilä 1997, erit. 85–87, 113–117.

mukaan rintamajoukoissa oli hyökkäysvaiheen alusta vuoden 1941 joulukuun loppuun ainakin 25 sellaista joukkoesiintymistä, joihin osallistui vähintään 50 miestä ja ainakin 15 sellaista, joissa osanottajien luku nousi yli sadan. Joukkoesiintymiset hoidettiin joko puhutteluin tai jos kieltäytyminen jatkui, tuomioistuinteitse. Vapausrangaistuksia ankarampia seuraamuksia ei aluksi tuomittu.[112] Sotilaille kuitenkin tiedotettiin myös kuolemanrangaistuksen tai ammutuksi tulemisen uhasta.[113]

Tiukkaa linjaa edusti esimerkiksi VI armeijakunnan komentaja Paavo Talvela, jonka mielialoista saa tietoja hänen julkaistuista päiväkirjoistaan. Talvela kirjoitti 2.10.1941, että kieltäytymistapauksissa annetut rangaistukset olivat olleet liian lieviä.

> "Olisi välttämätöntä panna toimeen muutamia kuolemantuomioita, jolloin kieltäytymiset loppuisivat kerta kaikkiaan. Totesin taaskin, että sotaväen rikoslakimme on aivan liian lievä. Pelkurit ja raukat jotka haluavat säilyttää henkensä kaiken uhalla, istuvat mielellään muutaman vuoden kuritushuoneessa, kunhan vain pääsevät pois rintamalta. – – Sanoin Karhulle, että hänen on korostettava kenttäoikeuden jäsenille ankarien tuomioiden välttämättömyyttä ja otettava selville, onko joukossa johtajia ja kiihoittajia, joihin kuolemanrangaistuspykälää voisi soveltaa."[114]

Kaikki syksyllä 1941 kieltäytymisestä tuomitut seitsemän kuolemanrangaistusta sijoittuivat Talvelan armeijakuntaan. Lokakuussa tuomitut viisi kuolemanrangaistusta alistettiin SYO:lle, eikä niitä pantu täytäntöön.[115]

Joulukuussa 1941 alkoi komentajien mitta kuitenkin täyttyä. Talvelan päiväkirjasta 19.12.1941:

> "Svensson sanoi, että hänen mittansa oli täysi. Hän menee huomenna itse paikalle, panee pystyyn pikaoikeuden ja ammuttaa jokaisen kieltäytyjän. Hän sanoi ilmoittavansa tämän minulle sen vuoksi, koska ylhäältä päin on aikaisemmin suunniteltu mietoja menetelmiä. Ilmoitin puolestani hyväksyväni hänen kantansa ja toimenpiteensä täydellisesti ja ottavani vastuun kannettavakseni. Sovimme siitä, että asia hoidetaan taitavasti, jotta kuolemantuomio kohdistuu niin harvoihin kuin mahdollista. Ellei tällaisiin toimenpiteisiin ryhdytä, voivat kieltäytyjäraukat, nuo kurjat pelkurit, pahentaa ja saattaa uhanalaiseksi taistelujoukkojen mielialan."

---

[112] Ks. tarkemmin Muttilainen 1984, 52–72; Kulomaa 1995, 141–150, 492–496.

[113] Kulomaa 1995, 187–188.

[114] Talvela 1977, 68–69. Eversti Ilmari Karhu oli 5.D:n komentaja.

[115] SYO 1941 n:o 624 (päätös 26.11.1941 n:o 519, Viljamaa) ja n:o 681 (päätös 12.1. 1942 n:o 16, Heikkinen ym.), SA.

Seuraavana päivänä Talvela keskusteli esimiehensä, Karjalan armeijan komentajan, kenraali Erik Heinrichsin kanssa. Svensson puolestaan ilmoitti pikaoikeuden jo istuvan valmiina Baranissa. "Joukoille oli ilmoitettu, mitä oli tekeillä. Vaikutus oli ollut hyvä eikä toistaiseksi ollut tarvinnut panna yhtään tuomiota toimeen. Kun asiat otetaan toden kannalta, uhka vaikuttaa heti." Myöhemmin samana päivänä Svensson ilmoitti pikaoikeuden julistaneen kaksi kuolemantuomiota, jotka oli pantu heti täytäntöön.[116] Pikaoikeusmenettely lienee valittu siksi, että oli suuri todennäköisyys, että siinä tuomittaisiin heti täytäntöön pantavissa oleva kuolemanrangaistus.[117]

Myöhemmin eräitä sotaylioikeuden liian lievinä pitämiään päätöksiä vastaan polemisoidessaan kenraalimajuri Svensson kuvasi joulukuun 1941 tuomioita näin:

> "Mutta sitten tuli ankara kriisi. Tarvittiin joka mies vastahyökkäykseen, sillä muutoin uhkasi läpimurto. Kieltäytymis- ja karkaamis-epidemia uhkasi jälleen. Täytyi tarttua äärimmäiseen keinoon. Kaksi miestä teloitettiin pikaoikeuden tuomitsemina. Samalla loppuivat myös karkaamis- ja sotapelkuruus- sekä kieltäytymistapaukset. Sen jälkeen en ole kuullut fraasia hermojen kestämättömyydestä. Johtopäätös on selvä. Nyt oli rangaistusuhka verrannollinen velvollisuuden tietä noudattavaa miestä uhkaavaan vaaraan. Kaupankäynti kunnian ja hengen arvoilla ei enää ollut mahdollinen."[118]

Teloituksesta levitettiin laajalti tietoa. Yli 40 pidätettynä ollutta suostui siitä kuultuaan palaamaan riviin. Valvontaosaston katsauksessa arveltiin pelotusvaikutuksen tehoavan "pinnarityyppeihin". Katsauksessa kuitenkin muistutettiin entisiin kokemuksiin viitaten, "että kuolemantuomiokaan ei todella väsyneisiin miehiin voi vaikuttaa".[119]

Tuomitut olivat JR 9:stä. Naapurirykmentin sotapäiväkirjassa todetaan: "Tapauksella oli erittäin terveellinen vaikutus kuriin. – – Tapaus osoitti, että oikeana aikana äärimmäisen ankarat rangaistuskeinot ovat paikallaan ja ainoat mahdolliset."[120]

---

[116] Talvela 1977, 107–108. Kenraalimajuri Antero Svensson oli 7.D:n komentaja.

[117] Ks. pikaoikeuden erityispiirteistä edellä luku 10.2.6. – Yksi, joskaan ei kaikkiin tilanteisiin soveltuva vaihtoehto olisi ollut kieltäytyjien välitön ampuminen. On arveltu, että pikaoikeus valittiin ampumisen sijasta, koska pikaoikeus on julkinen ja huomiota herättävä toimitus. (Olavi Kortteen haastattelu 1.7.1969, Jukka L. Mäkelän aineistoa kirjaan "Marokon kauhu", Pk 1293/1, SA.)

[118] 7. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 260/Os.1/X/19.3.1942, T 19198/6, SA.

[119] Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjelmä n:o 518/Valv.2/sal./16.1.1942 (katsaus joulukuulta 1941), 4–5, T 8362/8, SA; Kulomaa 1995, 189–190.

[120] JR 30:n sotapäiväkirja 20.12.1941, Spk 11166, SA.

Koska vastaavista teoista ei ollut aikaisemmin tuomittu teloitukseen johtaneita rangaistuksia, oli tuomio yllätys tuomituille.[121] Sen on kerrottu aiheuttaneen tyrmistystä joukoissa, joille se tehokkaasti tiedotettiin.[122] Ilmeisesti kritiikkiäkin esiintyi, sillä sotatuomari Paavo Alkio mainitsee päiväkirjassaan: "– – olen kuullut miesten ja upseerien, jotka palvelevat juuri siinä joukko-osastossa, jossa kuolemantuomiot langetettiin, pitävän niitä täysin harhaan osuneina."[123] Näiden kahden miehen (Voitto Ahomäen ja Toivo Mäkelän) teloitus on varsin tunnettu tapaus, mikä johtuu teloitusten poikkeuksellisuudesta yleiseen rangaistuskäytäntöön nähden, tapauksen käsittelystä useissa kirjoissa sekä siitä, että teloitus on Väinö Linnan Tuntematon sotilas -kirjan teloituskohtauksen esikuvana.[124]

Kun karkaamis- ja tottelemattomuusrikoksia edelleen esiintyi, Karjalan armeijan komentaja Erik Heinrichs teki päämajalle aloitteen vapausrangaistusten uhan saattamiseksi täyteen tehoonsa.[125] Tämän hän esitti "erikoisesti myös sitä silmällä pitäen, että mahdollisimman pitkään vältyttäisiin käyttämästä kuolemanrangaistusta huomattavassa määrässä". Toisaalta Heinrichs esitti vallinneita vaikeampiinkin tilanteisiin varautumiseksi rangaistusasteikkojen koventamista muun muassa karkaamisesta, sotapelkuruudesta, eräistä kuuliaisuusrikoksista ja itsensä silpomisesta, "törkeimmissä laissa tarkemmin määriteltävissä tapauksissa aina kuolemanrangaistukseen saakka, ja että koroitetut rangaistukset saatettaisiin joukkojen tietoon".[126] Sodan muuttuminen asemasodaksi vähensi kuitenkin pian kuriongelmia.[127] Niinpä lainsäädännön muutoksiin ei ollut pitkään aikaan tarvetta.

Hyökkäysvaiheen kieltäytymiset hoidettiin kokonaisuutena katsoen suhteellisen lievin keinoin, ja ainakin yhdessä tapauksessa (JR 26) kieltäytymi-

[121] Torsti Virran haastattelu 9.5.1969 ja rovasti Kuoppamäen haastattelu 28.6.1969, Jukka L. Mäkelän aineistoa kirjaan "Marokon kauhu", Pk 1293/1, SA; Jukka L. Mäkelä 1969, erit. 203.

[122] Suunnilleen samoin sanakääntein näitä tuntemuksia kuvaavat Jukka L. Mäkelä 1969, 210–211; Keinonen 1970, 166; Hahtela – Juutilainen – Salmela 1987, 162. Ks. myös Henttonen – Lappalainen 1991, 53.

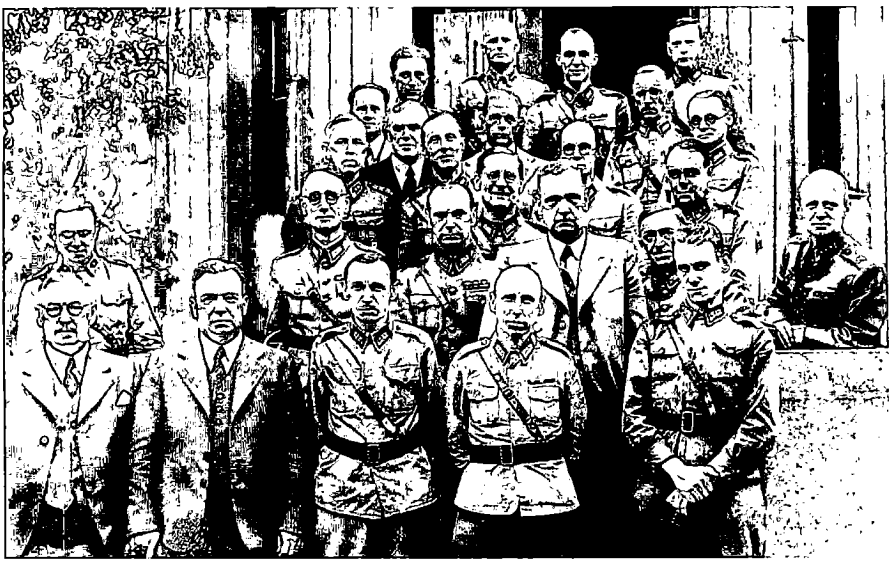
[123] Alkio X, 29.4.1942.

[124] Linna 1994 (1954), 222–224.

[125] Kirjelmässä käsiteltiin muun muassa syytteeseenpanon ja rangaistuksen täytäntöönpanon lykkäämistä, ks. niistä edellä jakso 3.3.3.2.

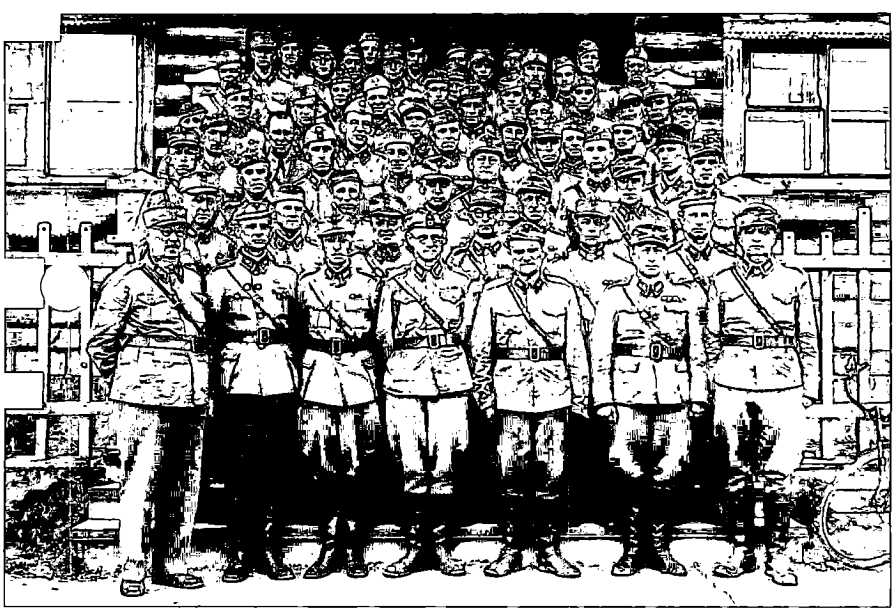
[126] Karjalan armeijan esikunnan osasto 1:n kirjelmä n:o (puuttuu)/X/6/sal./20.1.1942, T 20104/4, SA. – Paavo Kekomäen reunamerkinnän mukaan esitys SRL:n eräiden pykälien muuttamisesta oli juuri tehty, ja uuteen esitykseen oli tuskin aihetta ainakaan ennen kuin on todettu, johtaako tehty esitys tulokseen.

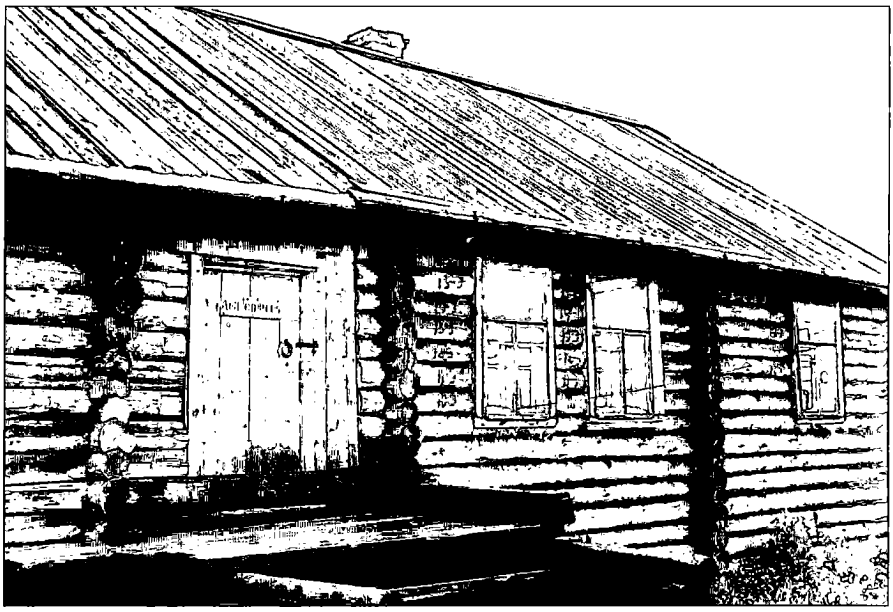
[127] Ks. tarkemmin Kulomaa 1995, 193–197.

Sotatuomarikokous Helsingissä 10.6.1943. Valtaosalla sotilaspukuisista sotatuomarin kauluslaatat. – Sotamuseo.

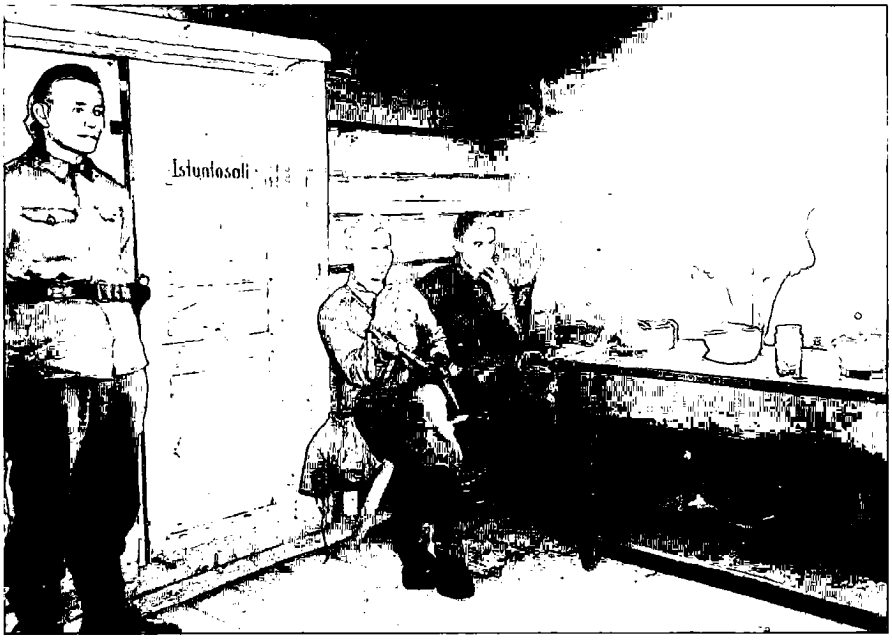
Sotatuomarikokous Äänislinnassa 16.6.1944, vähän ennen kaupungin evakuointia. Eturivissä neljäs vasemmalta sotatuomari B.C. Carlson, viides vasemmalta everstiluutnantti Paavo Kekomäki. – Erkki von Hellens.

"Itä-Karjalan ainoa oikeuspalatsi" Syvärin rannalla. – SA-kuva.

Oikeustalon eteinen. – SA-kuva.

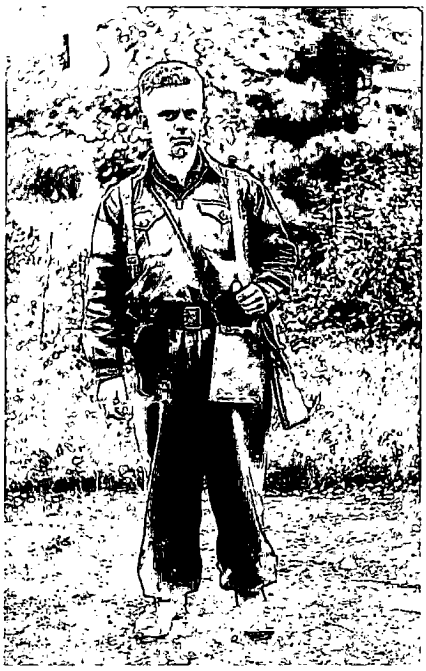

Kenttäoikeus istuu. Keskellä sotatuomari Paavo Alkio. – SA-kuva.

Syytetty Alkion johtaman kenttäoikeuden edessä. Syyttäjä lukee syytekirjelmää. – SA-kuva.

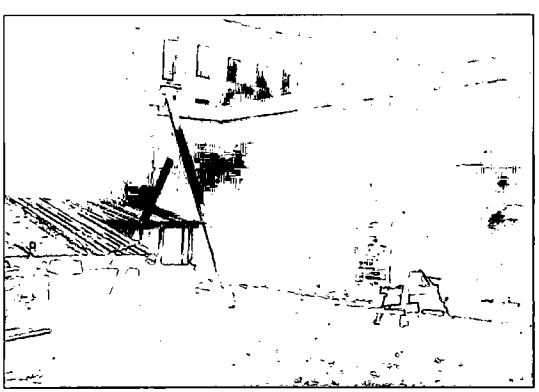

Ylärivissä kesän 1941 desantteja: vasemmalla Aron Taub, oikealla Aleksei Ivanov. Ivanov hakeutui suomalaisten luo ja välttyi teloitukselta. Miesten asut ovat selvästi siviilipukuja. Sen sijaan oikealla olevan Konstantin Botsarovin puvun luonnetta oli vaikea ratkaista. Kenttäoikeuden mielestä puku oli siviilipuku, sotaylioikeuden mielestä sotilasmallinen. – Sota-arkisto (Taub, Botsarov), SA-kuva (Ivanov).

Suomalaisten miehittämässä Itä-Karjalassa vakoillut Anni Saikova kuulusteltavana. Runsasta viikkoa myöhemmin hänet tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin. – Sota-arkisto.

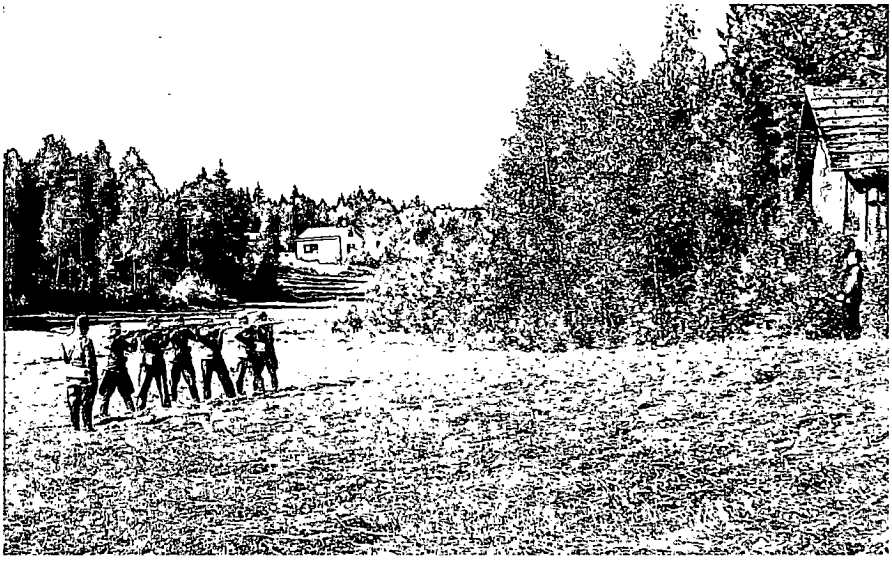

Äänislinnan aluevankilan pihamuuri, jonka kuolemaantuomittu Vasili Karpushin ylitti kuvassa näkyvän lankun avulla. Jo aikaisemmin hän oli karannut sotavankeudesta. Viimeinen pakomatka kesti kolmisen kuukautta, mutta päättyi teloitukseen. – Sota-arkisto.

Oikealla: Hangon lohko heinäkuussa 1941. Leppoisa tunnelma, mutta vakava hetki. Alkuperäisen kuvatekstin mukaan "desantti nauraa viimeiselle toivomukselle". – SA-kuva.

Alla: Desantin teloitus Hangon lohkolla heinäkuussa 1941. – SA-kuva.

Vasemmalla: Jouluaatonaatto 1941 Poventsassa. Vakoilusta kuolemaan tuomittuja teloituspaikalla. – SA-kuva.

Alla: Vähän ennen teloitusta. Silmät sidottuna oleva teloitettava on rauhallinen, lakkipäinen teloitettava epätoivoinen. – SA-kuva.

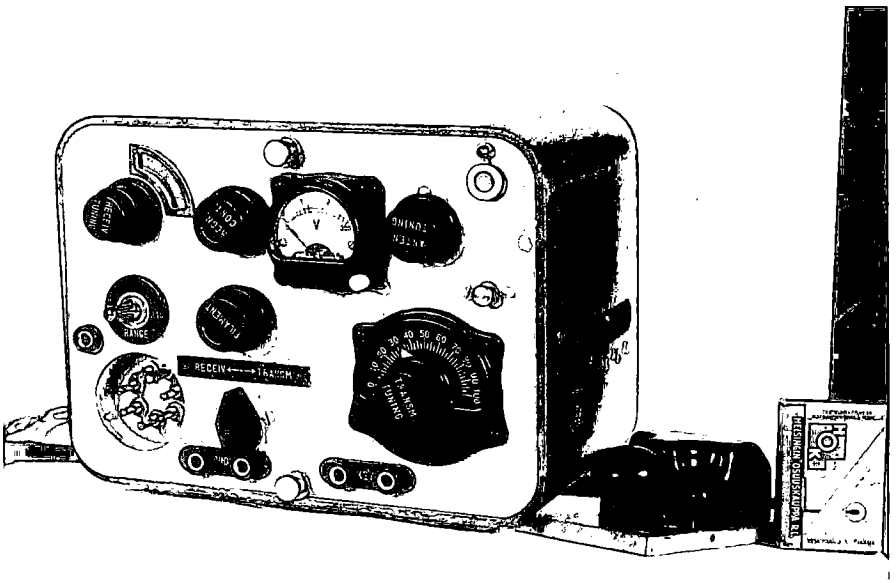

Eversti Kustaa Rautsuo oli päämajan valvontaosaston päällikkö suurimman osan sota-ajasta. – SA-kuva. Keskellä oleva valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthoni joutui hänkin väistymään tehtävästään sodan aikana. – Kansallisarkisto. Kokenein poliittisista rikoksista syytettyjen sodanaikainen asianajaja oli Eino Pekkala (oikealla), sodan jälkeen muun muassa oikeusministeri. – Eduskunnan arkisto.

Martta Koskinen oli ainoa teloitettu suomalaisnainen. Myöskään hänen kumppaninsa Olavi Heiman (keskellä) ei välttynyt teloitukselta, tunnustuksistaan huolimatta. Oikealla Olavi Laiho, viimeinen teloitettu suomalainen. – Kansallisarkisto.

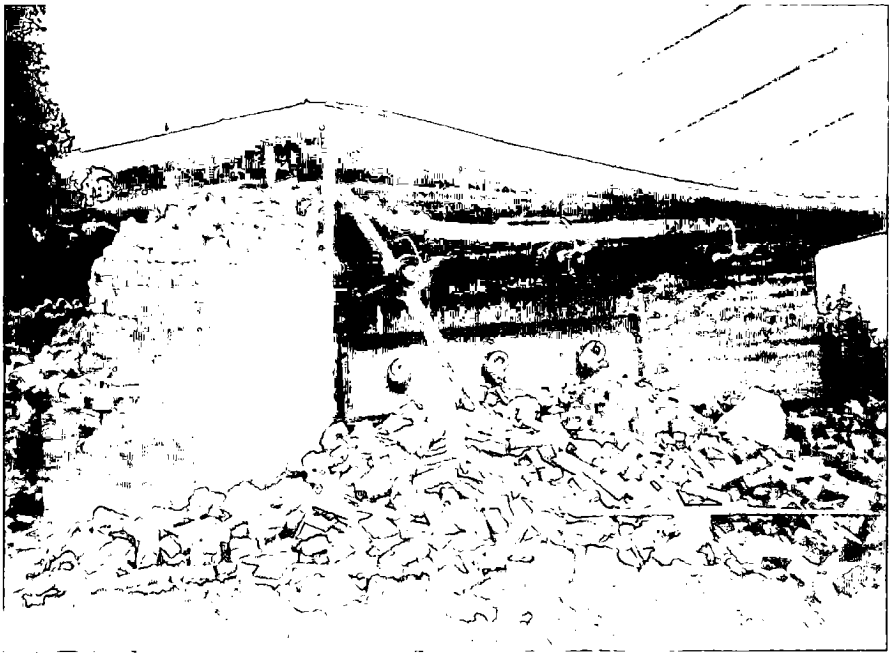
Sever-radio: desanttien yleisesti käyttämä yhteydenpitoväline. – Kansallisarkisto.

Desantti Kerttu Nuorteva armahdettiin ja luovutettiin Neuvostoliittoon. – Kansallisarkisto.

Pärmin pataljoonasta loikannut suomalais-desantti Risto Vesterlund teloitettiin jatko-sodan viime päivinä. – Kansallisarkisto.

Sabotaasia tehtiin sota-ajan Suomessa melko vähän. Tampereen seudulla toiminut ryhmä muun muassa räjäytti sähkömuuntoaseman. – Kansallisarkisto.

Suoraan toimintaan luottivat myös nämä miehet: Martti Koivistoinen (vasemmalla) ja Väinö Ketonen (oikealla). – Kansallisarkisto.

KUOLEMANRANGAISTUS KÄYTTÖÖN KARKURUUDESTA HEINÄKUUSSA 1944

Karkuruutta estämään tarkoitettu lainmuutos valmisteltiin kesäkuussa 1944 pikaisesti päämajan oikeudenhoitotoimistossa. Kuva päämajasta on syksyltä 1942: vasemmalta luutnantti Jouni Pelttari, kapteeni Paavo Kekomäki ja sotavankiasioita hoitanut kapteeni Voitto Vähälä. – SA-kuva.

Mikko Erich (SDP) eduskunnassa: "Kiireessä säädetty laki on kieltämättä ankara, mutta aika on vielä ankarampi." Oikeusministeri Oskari Lehtosen (kok) mielestä se, että lakiehdotus oli laadittu päämajassa, osoitti sen yksityiskohtien olevan riittävästi harkittuja. Oikealla Martti Peltonen (SDP), joka esitti suorapuheisinta kritiikkiä esitystä vastaan. – Eduskunnan arkisto.

Yllä: Nietjärvi Laatokan koillispuolella heinäkuussa 1944. Kenttäoikeus kokoontuu maastossa. – SA-kuva.

Oikealla: Sotilaskarkuri kenttäoikeuden edessä. Tuomio: kuolemanrangaistus. – SA-kuva.

Yllä: Yksinäinen paikka. Tuomittu karkuri välittömästi ennen teloitusta kello 22.40. – SA-kuva.

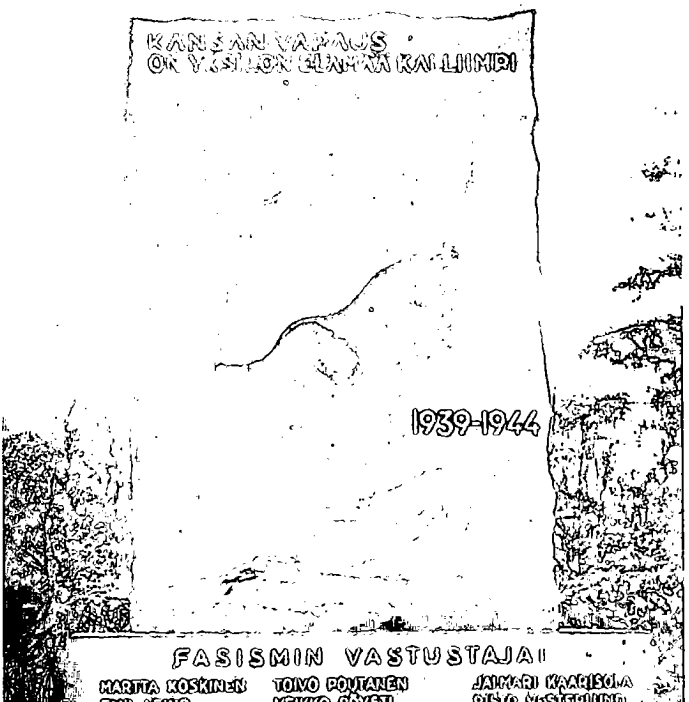
Vasemmalla: Kuolemantuomio on pantu täytäntöön. – SA-kuva.

Nimi ja sotilasar. Kalle Vihtori, stm.
Pääkirjan n:o 75/II/21 KEK. Tuntolevyn n:o 1470904
Sk.piiri: Oul. Joukko-osasto: 6296/5. Kpk.
Syntymäaika ja -paikka: 27.7.1920
Kirjoissa: Utajärvi Asuinpaikka: Utajärvi
Lähin omainen (suk. suhde ja nimi): äiti: Kaisa
Läh. omaisen osoite: Utajärvi, Niska
~~Kaatuu haavoittuu katoaa~~ teloitettu (aika ja paikka): 29.7.44 3820:ssä
Seapunut (milloin, mistä): 24.8.44 Loimolasta
Lähetetty (milloin, mihin): 24.8.44 Joensuu
Haudattu (milloin, mihin):
Ilmoitukset: Tapaus tullut tietoon (pvm. ja peruste A, B, C, D):
E.-ilm. lähetetty: ..... 194..... klo ....lle.
Antoi: ..... Otti: .....
K.-ilm. lähetetty: 30.8. 194 4. ..... Oul.skp .....lle.
Huomautukset: 75/21. Osume rinnassa. Ei sankarihautaan.

EI HAUDATA SANKARI-HAUTAAN

Pl. M:n kaavu Kirk. 308. 7. 44. 40.000. S Käännät

Eräästä karkurista tehty kaatuneen kortti. "Ei sankari-hautaan." – Sota-arkisto.

Sodan jälkeen äärimmäinen vasemmisto muisti vainajiaan esimerkiksi siirtämällä heitä yhteishautoihin. Kuvassa on teloitettujen ja muuten surmansa saaneiden muistomerkki Malmin hautausmaalla Helsingissä. – Jukka Rislakki: "Maan alla".

nen johti toivottuun tulokseen, sillä rykmentti jätettiin lepoon. Wolf H. Halsti on kysynyt, jäikö hyökkäysvaiheen toiminnasta joukoille sellainen käsitys, että kieltäytyminen vastedeskin olisi mahdollista. "Onko olemassa syy-yhteyttä noiden myöhäissyksyn joukkokieltäytymisten ja vuosina 1944 havaittujen vastaavien ilmiöiden kesken?"[128] On kuitenkin niin, että kesän 1944 karkuruudessa ei ollut kysymys suunnitelmallisesta joukkotoiminnasta. Tuomioita kieltäytymisistä tai vastaavista rikoksista annettiin tuolloin vähän ja ilman oikeudellisia toimia ratkaistut joukkokieltäytymiset olivat harvinaisia.[129]

11.5.2 Kesän 1944 kuolemanrangaistusten tavoitteet

Kesän 1944 vaikean karkuritilanteen vuoksi karkuruudesta ja pelkuruudesta tuomittavia rangaistuksia kovennettiin niin, että kuolemanrangaistus tuli mahdolliseksi.[130] Heinäkuun 4. päivänä 1944 annetun ja seuraavana päivänä sovellettavaksi tulleen lain taustalla olivat toisaalta rintamalta tulleet paineet koventaa rangaistuksia, toisaalta päämajan tarkoitus välttää esimiehen aseenkäyttötilanteita.

Kesäkuun 1944 lopulta eri esikunnat lähettivät lukuisia määräyksiä kurin koventamisesta. Ne sisälsivät jyrkkiä uhkauksia karkureita odottavista ampumisista. Käskipä 6. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Einar Vihma ilmoittaa miehistölle varoittavana esimerkkinä, että selustassa oli jo ehditty ampua parikymmentä omavaltaisesti lähtenyttä. Tieto oli perätön.[131] Kenraaliluutnantti Paavo Talvelan näkemykset olivat syksyn 1941 tavoin suoraviivaisia. Kesäkuun 21. päivänä 1944 hän opasti alaistaan 5. divisioonan komentajaa, kuinka "paniikin suhteen on ryhdyttävä mitä jyrkimpiin toimenpiteisiin. On pantava pystyyn pikaoikeus ja ammuttava joku tai joitakin pel-

[128] Halsti 1956, 587.

[129] Kulomaa 1995, 290.

[130] Ks. edellä luku 4.2.5.2. Ennen lainmuutosta kuolemanrangaistus oli mahdollinen vain silloin, kun joku pakeni pelkuruudesta ja samalla vietteli toisia pakenemaan (SRL 70 §:n 1 momentti).

[131] Kulomaa 1995, 312–316. Ks. myös Jäppinen 1987 (163–164), jossa kuvataan erään divisioonankomentajan kiihkeyttä hänen vaatiessaan alaiseltaan kapteenilta tarvittaessa aseenkäyttöä. – Ehkäpä ankarin oli 2. divisioonan komentajan, kenraalimajuri Martolan ohje, jonka mukaan "mikäli toistetun käskyn jälkeen kieltäytymisiä esiintyy, voidaan kieltäytyneitä, karkeimmista tapauksista alkaen, viedä viereen asetetun kivääriryhmän eteen ja välittömästi ampua sekä jatkaa tätä siksi, kunnes jäljelläolevat on saatu käsittämään, ettei ole heidän valinnassaan taistella tai järjestää itsensä vankilan muurien suojaan". 2. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 2088/X/5 sal./22.6.1944, T 6515/8, SA.

kureita. Tällainen esimerkki nostaa kyllä taisteluryhdin."[132] Muutamaa päivää myöhemmin III armeijakunnan komentaja, kenraaliluutnantti Hj. Siilasvuo toivoi päämajaan lähettämässään sähkeessä, että toistamiseen karanneet voitaisiin ilman enempää puhuttelua määrätä ammuttavaksi. "Pidän todennäköisenä, että ensimmäiset tällaiset rankaisutoimenpiteet täytäntöön pantuina ja joukkojen tietoon tulleina vaikuttaisivat tyrehdyttävästi nyt valitettavan laajaan karkaamisilmiöön."[133]

Rintamakomentajien näkemykset vaikuttavat siis olleen varsin yksisuuntaisesti kovan kurin aiheuttaman pelotteen kannalla.[134]

Kuolemanrangaistusten käyttöönottoon johtaneen hallituksen esityksen perustelut eivät olleet pitkät. Todettiin, että vapausrangaistuksen uhka ei ollut estänyt monia sellaisia sotilaita, jotka olivat vähemmän velvollisuudentuntoisia tai jotka eivät olleet riittävästi sotilaalliseen kuriin tottuneita, jättämästä paikkaansa taistelussa. Myös viitattiin taistelusta pakenemisen ja karkuruuden mahdollisesti kohtalokkaisiin seurauksiin. "Huomioon ottaen maamme vaaranalaisen aseman sekä sen, että saadun kokemuksen mukaan vain hengen menetyksen uhka vaikuttaa sotapelkureihin riittävän tehokkaasti, olisi sekä taistelusta pakenijoille että niille, jotka sodan aikana karkaavat palveluksesta, säädettävä ankarimmaksi rangaistukseksi kuolemanrangaistus." Lisäksi viitattiin muutoksen perusteluina siihen, että myös eräistä omaisuusrikoksista saattoi edellisenä keväänä annetun lain (260/1944) perusteella seurata kuolemanrangaistus.[135]

Ensimmäisen puheenvuoron eduskunnassa käytti lakivaliokunnan varapuheenjohtaja Mikko Erich (SDP). Hän korosti ankaran tilanteen vaatimuksia. Hänen mukaansa oli "jätettävä teoriat toiseen aikaan, jolloin niiden toteuttamisella voi olla enemmän mahdollisuuksia. Lainsäätäjänkin on lähdettävä siitä, minkälaisia olot ovat, eikä siitä, minkälaisia niiden pitäisi olla."[136]

---

[132] Talvela 1977, 352.

[133] 5172:n sanoma n:o 5016/26.6.1944, T 11795/15, SA; Kulomaa 1995, 319.

[134] Sen vuoksi en voi pitää uskottavana JR 8:n historiassa esitettyä arviota, jonka mukaan erään pataljoonankomentajan vaihtoon olisi osaltaan vaikuttanut se, että pataljoonassa oli tuomittu kuolemantuomio. (P. Alanen 1991, 385–386.)

[135] HE 49/1944 vp., 1.

[136] Samaan tapaan Erich oli ajatellut jo vuonna 1942 keskusteltaessa yleisten tuomioistuinten tuomitsemien kuolemanrangaistusten täytäntöönpanosta. "Ovatko ne argumentit, joita kuolemanrangaistusta vastaan on esitetty sitä puoltavia voimakkaampia, se on kysymys erikseen, josta ei nyt sovi keskustella, vaan tilanteen muuttuessa normaaliksi. Nyt on tyydyttävä yksinomaan toteamaan, että kuolemanrangaistus kuuluu sotatilan luomaan kovaan välttämättömyyteen – –" Vp. 1942, ptk. 21.4.1942, 367–368.

Hän totesi vakavimpien pelkuruus- ja karkuruusrikosten lähentelevän maanpetosta.

> "Rangaistuksen tulee tässä jos missään olla yleisestävä ja toisia pelottava. – – Kiireessä säädetty laki on kieltämättä ankara, mutta aika on vielä ankarampi, eikä lainsäätäjä ole oikeutettu seuraamaan muuta oikeusohjetta kuin että valtakunnan etu on oleva meidän korkein lakimme. Yksilön arvo tällaisena aikana on kokonaan riippuva siitä, onko hän valmis uhraamaan kaiken sen, mikä hänelle on kallista elämässä, jotta kansakunta saisi itse jatkuvasti elää."[137]

Lain vaikutuksista esitti eniten epäilyjä edustaja Martti Peltonen (SDP). Hän katsoi, että nyt ollaan luomassa armeijaan kuria samalla menetelmällä, jolla aikanaan luotiin puna-armeijaan kuri: "Sotamies on pantava edestä tulevan todennäköisen ja takaa tulevan varman kuoleman väliin." Hän kiinnitti huomiota vaikeuteen tulkita kenttäoikeudessa, onko pako tapahtunut pelkuruudesta, hermojen pettämisestä tai jostakin muusta syystä. Peltonen suhtautui selvän epäilevästi lainmuutoksen tavoitteisiin:

> "Minulla on vain sellainen käsitys, että suomalainen sotilas ei ole aivan pelkillä pakkokeinoilla pakotettavissa taistelemaan. Kyllä hän taistelee, mikäli minä ymmärrän ja vähäisestä kokemuksestani tiedänkin, vapaaehtoisesti maansa puolesta, jos taistelu tapahtuu järjestetyissä oloissa, siis hän tietää, ketä tottelee, ja yleensä vallitsee siis, sanoisin-

[137] Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 453–455. Samaan tapaan oli eduskunnassa lausunut muutamaa vuotta aikaisemmin lakivaliokunnan puheenjohtaja Mikko Hurtta (kok): sotilaskarkuria on rangaistava niin ankarasti, että rangaistus pelottaa muita. Vp. 1942, ptk. 27.2.1942, 118–119. – Vaikuttaa siltä, että kannatuspuheenvuoroja kesällä 1944 esittäneillä edustajillakin oli pinnan alla varauksellisuutta esitystä kohtaan. He nimittäin usein vetosivat "olosuhteisiin" ikään kuin täyttä vastuuta asiasta ottamatta. "On luonnollisesti perää siinä, että tämän lain käsittely on tapahtunut pikamarssissa, mutta eihän se ole hallituksen syytä eikä oikeastaan kenenkään muunkaan syytä, vaan olosuhteiden." "Mutta minkä me voimme sille, että olosuhteet ovat kuten ovat? Ei se ole meidän syytämme." (Erich, vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 457 ja 4.7.1944, 466.) "Ymmärrän sitä vastoin hyvin sen käsityksen, että tämä laki on erittäin arkaluontoinen. Sehän on suorastaan kaamea, se on niinsanoaksemme verellä kirjoitettu. Mutta kylmä järkeni sanoo, että näin täytyy tapahtua. Emmekä me siitä vastaa. Kun maailman militaristisin valtakunta hyökkää kimppuumme tahtoen meidät tuhota ja me tahdomme elää, silloin ei meillä ole edessämme mitään muuta keinoa kuin tekeytyä mahdollisimman kylmiksi, tunteettomiksi myöskin omassa keskuudessamme, ja kiireellisyyttä on noudatettava tällaisissa asioissa – –" (Oskari Heikinheimo [kok], vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 465.) Heikinheimo koetti myös lohduttautua toivolla, että lakia "sen ankarimmassa muodollisuudessa" ei koskaan toteutettaisi.

ko, säännöstelty sota. Mutta epätoivoisissa oloissa ja tilanteessa ei tämäkään laki pelasta armeijaa tappiolta."[138]

Edustaja Kalle Jokinen (SDP) kiinnitti huomiota niihin sotilaisiin, jotka ovat menettäneet hermonsa. Hän katsoi, ettei epätoivoon joutunutta henkilöä voida pelottaa kuolemanrangaistuksen uhalla karkaamasta, koska kysymyksessä on sielullinen häiriö. Hän arveli, että henkilöt, joiden hermosto ei kestä sodan kauhuja, voivat kuolemanrangaistuksen pelossa karata tai jättäytyä vihollisen puolelle.[139] Jokinen uskoi, ettei lain koventamisella ole saatavissa tarkoitettua tulosta, vaan se voi johtaa aivan päinvastaiseen tulokseen kuin mitä lain laatijat ovat ajatelleet.[140]

Laki sotaväen rikoslain muuttamisesta annettiin 4. heinäkuuta 1944 (426/1944) ja sitä oli noudatettava 5.7. lähtien. Lainmuutoksesta oli jo etukäteen, 30.6., tiedotettu rintamajoukko-osastoille. Lisäksi päämajan 4.7. joukoille lähettämässä sähkeessä käskettiin saattamaan muutettujen säännösten sisältö viipymättä joukkojen tietoon.[141]

---

[138] Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 457.

[139] Jokisen epäilyksen jakoivat muutkin tahot. Päämajan valvontaosaston katsauksessa heinäkuulta 1944 kerrottiin, että karanneiden keskuudessa on havaittu levitetyn sellaisia mielipiteitä, että kun karkaamisesta voi seurata kuolemanrangaistus, on parempi karata vihollisen puolelle. (EK-Valpo I, amp XXIX 35, KA.) Päämajan tiedoitusosaston sodanaikainen päällikkö Kalle Lehmus (1947, 7) kirjoitti sodan jälkeen: "Jos raskas torjuntavaihe olisi jatkunut samalla tavalla pitempään, ja hiippauksia vastaan ryhdytty niiden vaatimiin drakonisiin toimenpiteisiin, olisi mitä ilmeisimpänä vaarana pian ollut, että hiippausten suunta olisi muuttunut. Sen sijaan, että ne nyt tapahtuivat taaksepäin, niitä ehkä olisi alkanut ilmetä eteenkinpäin tapahtuvina." – Toinen kuolemanrangaistuksen haitallinen vaikutus on, että pelko ankarasta rangaistuksesta saattaa lisätä aikaa, jonka karkuri välttelee paluuta joukkoonsa. Babington (1993, 30) mainitsee kahdesta tapauksesta, joissa lyhyt, toisessa tapauksessa pelkästä eksymisestä johtunut poissaolo venyi pitemmäksi, kun miehet pelkäsivät tulevansa ammutuiksi jo lyhyemmänkin poissaolon perusteella ja pyrkivät sen vuoksi välttelemään kiinnijoutumista. Nämä tiedot karkaamisen taustasta perustuvat tosin vain miesten omiin kertomuksiin. Myös Wüllner (1997, 623) arvelee kovien rangaistusten pelon saattaneen vaikuttaa tällä tavoin, samoin itsemurhia lisäävästi.

[140] Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 462–463.

[141] 1018:n KS-sanoma n:o 27/Järj.2/4.7.1944, T 19199/5, Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 68, Pk 1596/1, SA. – Jo annetuista ja tulossa olevista käskyistä on ainakin 6. divisioonassa ollut sekava kuva, mikäli vuonna 1947 kuulustellun JR 35:n komentajan muistikuvat ovat oikeat: hänen mukaansa divisioonan komentaja, kenraalimajuri Einar Vihma oli heinäkuun alkupäivinä ilmoittanut, että päämajasta oli tulossa uusia rintamakarkureita koskevia ohjeita, joita kuitenkin jo sai soveltaa. Lisäksi Vihma oli maininnut, että tulossa olevien ohjeiden mukaan sellaisen karkurin, joka kieltäytyi palaamasta etulinjaan, sai ilman muuta ampua. (S. E. Laaksosen kertomus SYO:n pöytäkirjassa 29.4.1947, KKO n:o 934/473 V.D. 1947, päätös 17.10.1947 n:o 2450, KA.) – JR 61:n

Jo lain antopäivänä annettiin päämajan käsky sotilaskarkurien käsittelemisestä. Sen sisältöä on käsitelty yksityiskohtaisesti edellä (luku 4.2.5.2). Kuolemanrangaistuksen täytäntöönpano oli "sopivalla tavalla" saatettava sen joukko-osaston miehistön tietoon, josta karkuri oli.[142] Tiedottaminen rintamalla olikin tehokasta.[143]

Lainmuutoksen jälkeisistä tunnelmista komentajien keskuudessa kertovat havainnot, joita päämajan tiedoitusosaston toimistopäällikkö teki virkamatkallaan 4.–10.7.1944. Matka suuntautui IV ja V armeijakunnan alueelle eli Karjalan kannakselle. Komentajat pitivät yhtenä yleistä henkeä kohentavana toimenpiteenä kurin huomattavaa tiukentamista, "jolloin aiheen ilmaantuessa on pelotta käytettävä kuolemanrangaistusta". Hiippailuilmiön estämiseksi oli uuden lain sallimia ankaria rangaistuksia sovellettava säälittä, katsottiin.[144]

Viidennen armeijakunnan komentaja, kenraalimajuri Antero Svensson kirjoitti 21.7. alaisilleen komentajille kirjelmän, jossa toi esiin näkemyksiään karkureille ja kieltäytyjille tuomittavien kuolemanrangaistusten tarpeellisuudesta. Kirjelmä käskettiin "vakavasti saattamaan niiden elimien tiedoksi, jotka näitä kysymyksiä joutuvat käsittelemään erikoisesti selvittämällä tapausten vaikutusta sotilaalliseen tilanteeseen". Svensson tähdensi, että kuolemanrangaistusta ei ole pyrittävä käyttämään kaikkiin mahdollisiin tapauksiin, vaan "aluksi olisi muutamia pahimpia tapauksia selvitettävä sanotuin tavoin, jotta usko sotilasjohdon kykyyn hallita tilanne juurtuisi yleiseen tietoisuuteen ja siten itsestään tukahduttaisi tämän peräti vaarallisen ilmiön".[145]

Samaan tapaan pohdittiin 17. divisioonassa, jossa oli juuri teloitettu neljä karkuria. Divisioonan komentaja toivoi, että näiden esimerkkien kautta

---

päiväkäskyssä kerrottiin heinäkuun 2. päivänä hieman liioitellen: "I dessa dagar träder i kraft en ändring till strafflagen för krigsmakten, enligt vilken dödsdom vid desertering kommer att vara huvudbestraffning och kommer denna lagändring utan undantag att tilllämpas inom regementet." Päiväkäsky oli saatettava jokaisen tietoon. 61. IR, regementsdagorder n:o 37/2.7.1944, Jalkaväkirykmentti 61, päiväkäskyt 1944, SA.

[142] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944, T 17856/12, SA.

[143] Ks. luku 10.5.2.

[144] Ttus.2, maj. A. Rautavaara tiedoitusosaston päällikölle 10.7.1944, T 10601/16, SA.

[145] V armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 594/X/41 henk./21.7.1944, T 9535/24, SA; Kulomaa 1995, 323–324. – Mainittakoon myös V armeijakunnan esikunnan 24.7. antama käsky tiedotustoiminnan järjestämisestä. Siinä vaadittiin ankaraa kuria, jota tarpeen tullen ylläpidetään pakkokeinoin, "olipa se suomalaisen luonteen mukaista tai ei". Annetun tehtävän laiminlyöminen ja asemansa jättäminen "onkin kuolemanrangaistuksella vain sovitettavissa". V armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 235/XV/63.a.sal./24.7.1944, T 8362/40, SA.

pelkuruuden ja karkuruuden vakavat seuraamukset juurtuisivat yleiseen tietoisuuteen. "Kuolemanrangaistuksen sovelluttaminen on kuitenkin pyrittävä supistamaan mahdollisimman pieneen ja käytettävä ainoastaan kaikkein pahimmissa tapauksissa."[146]

Lopulta päämajakin katsoi aiheelliseksi julkistaa näkemyksiään karkaamisten vaikutuksesta sotatoimiin. Päämajan oikeudenhoitotoimisto laati 9.8.1944 kirjelmän, jonka sisältö tuli luottamuksellisesti saattaa asianomaisten sotatuomarien ja virallisten syyttäjien tietoon, ja sen jälkeen kirje piti polttaa. Vaikka valtaosa karkureiden kuolemantuomioista oli jo tuossa vaiheessa annettu, kirjelmä kertonee silti käsityksistä, joita ainakin päämajassa kesällä 1944 oli kuolemanrangaistusten käytöstä.[147]

Kirjelmän mukaan siinä tarkoitettiin antaa tietoa siitä, mikä merkitys karkaamisella, taistelusta pakenemisella ja kieltäytymisellä on ollut taistelujen kulkuun. Arveltiin erityisesti kotiseudun, mutta myös rauhallisemmilla rintamalohkoilla toimivien sotatuomioistuinten olevan tällaisen tiedon tarpeessa. Kirjelmän lopussa mainitaan myös tarve yhdenmukaistaa oikeuskäytäntöä.

Kirjelmässä kuvataan karkuruuden alkamista vihollisen suurhyökkäyksen alun jälkeen. Karkaamispsykoosin todettiin olleen "yhtenä syynä siihen, että kolme vuotta sitten hiellä ja verellä vallattu maa-alue oli muutaman viikon aikana melkoiselta osaltaan luovutettava viholliselle". Kirjelmässä selostettiin päämajan toimenpiteitä, muun muassa 4.7.1944 annettua käskyä n:o 5000. Edelleen todettiin:

> "Kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi ja karkuruuden lopettamiseksi on sotilasjohdon mielestä välttämätöntä, ettei säännös kuolemanrangaistuksen tuomitsemisesta sille, joka häpeällisesti on jättänyt paikkansa taistelurintamassa, jää pelkäksi kuolleeksi kirjaimeksi, vaan että sitä rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen tehostamiseksi sovelletaan, mikäli mahdollista, eri yhtymissä törkeimmissä kysymykseen tulevissa tapauksissa ja että täytäntöönpannuista tuomioista tiedoitetaan mahdollisimman laajalti taisteleville joukoille. Lain ja oikeuden miekka on säilytettävä terävänä silloin kun se on välttämätöntä joukkojen taiste-

[146] 17. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1634/X/1.henk./ 24.7.1944, T 9153/33, SA. – Kyseiset teloitetut oli tuomittu 22.7. ja teloitettu seuraavana päivänä. Oikeudenkäynnissä syyttäjä "anhöll med hänvisning till den omfattning fanflyktsbrotten tagit och framhållande det farliga inflytande slika brott utöva på arméns stridsmoral att den åtalade skulle fällas till möjligast stränga straff samt att FKR [fältkrigsrätt] därjämte skulle förordna om utslagets omedelbara verkställande". 7600:n (17.D) KeO 22.7.1944, § 3 (Ahlqvist), § 4 (Stenlund), § 5 (Sundvik, Storvist), SA.

[147] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5820/Järj.2/sal./ 9.8.1944, T 17856/12, SA.

lumoraalin ylläpitämiseksi. Mitä edellä on sanottu, ei kuitenkaan saa ymmärtää niin, että kuolemanrangaistusta olisi käytettävä aina silloin kun siihen on mahdollisuus, eikä myöskään, että tapauksia, joiden osalta kuolemanrangaistuksen tuomitseminen saattaa tulla kysymykseen, olisi etsimällä etsittävä. On nimittäin otettava huomioon, että kuolemanrangaistuksen käyttäminen laajemmassa määrässä kuin on aivan välttämätöntä, helposti aiheuttaa arvostelua ja masentaa sekä tuomittujen omaisten että taistelutovereiden mieltä. Näin ollen on erikoisesti pyrittävä välttämään liian monien kuolemantuomioiden käyttämistä samassa yhtymässä tai muodostelmassa."

Kirjeen sanamuodot tuntuvat viittaavan siihen, että kuolemanrangaistuksia ei joissain paikoin ollut käytetty päämajan mielestä riittävästi, joissain niitä taas oli ilmeisesti ollut liikaa. Käsitystä tavoitteesta rajoittaa kuolemanrangaistuksia tukee myös 3. elokuuta päivätty Paavo Kekomäen muistio. Siinä hän otti kantaa erääseen ehdotukseen sotaväen rikoslain muuttamisesta. Hänen arvionsa mukaan 4.7. toteutuneen lainuudistuksen mukainen rangaistusuhka on osoittautunut riittäväksi. Kiinnostava on sen jälkeen sulkeissa oleva lisähuomautus: "Onpa kuolemanrangaistuksen periaatteellisten kannattajienkin taholla alkanut saada kannatusta mielipide, jonka mukaan tämän rangaistuksen käyttöä olisi nykyisestään rajoitettava."[148]

Melko varovaisista sanonnoistaan huolimatta elokuun 9. päivän kirjelmä kuvastaa perusajatusta, että joka yhtymästä olisi löydettävä varoittaviksi esimerkeiksi muutamia teloitettavia.[149] Se on siis periaatteellisesti merkittävä, varsinkin kun se sisältää varsin pitkälle menevän puuttumisen tuomioistuinten harkintaan. Haastattelemistani sodan ajan sotatuomareista ja syyttäjistä ei kukaan muistanut nähneensä kirjelmää, joten – mahdollisista muistivirheistä huolimatta – saattaa olla, ettei sen merkitys ollut niin suuri kuin

[148] P.M., joka koskee Kannaksen joukkojen komentajan esitystä SRL:n muuttamisesta, everstiluutnantti P. Kekomäki 3.8.1944, T 17856/15, SA. Kyseistä esitystä en ole löytänyt, eikä myöskään Kulomaa (1995, 447, viite 669). Kulomaan arvion mukaan esityksen taustalla on IV armeijakunnan komentajan Kannaksen joukkojen komentajalle tekemä esitys siitä, että jokaisesta karkaamisesta voitaisiin tuomita kuolemanrangaistukseen. Komentaja (kenraaliluutnantti Taavetti Laatikainen) piti kovennuksia tarpeellisina karkaamisten tuntuvasta vähentymisestä huolimatta siltä varalta, että sotilaallinen tilanne jälleen huononisi. IV armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 636/Hall./232.sal./16.7.1944, T 10554/8, SA.

[149] Soila (1956, 17) on tulkinnut jo heinäkuussa annettuja päämajan ohjeita (n:o 5000/4.7.1944 sotilaskarkurien käsittelemisestä ja n:o 5200/14.7.1944 aseenkäytöstä karkureita kohtaan) niin, että niillä lähinnä pyrittiin saamaan yhtymää kohti varoittava esimerkki. Noiden käskyjen sisältö ei kuitenkaan mahdollistane tällaista tulkintaa, toisin kuin 9.8.1944 laaditun kirjelmän sisältö.

jälkikäteisessä tarkastelussa näyttää. Sinänsä ei ole syytä uskoa, etteikö kirjelmää olisi jaettu. Ainakin Paavo Alkion päiväkirjassa se mainitaan.[150] Haastatteluissa hallinnollisen toimiston päällikkö ja syyttäjä kertoivat sotatuomareista, jotka katsoivat, että päämajalla ei ole kuolemantuomioiden kanssa mitään tekemistä.[151]

Sotatuomarien "ohjaaminen" meni lopulta niin pitkälle, että päämajan täytyi elokuun lopulla muistuttaa kenttäoikeuksien riippumattomuudesta ja kieltää kaikenlainen kenttäoikeuksien ja erityisesti niiden puheenjohtajien painostaminen.[152]

Karkureille tuomittujen kuolemanrangaistusten taustalla näyttää siis olleen pelotusvaikutus, varoittavan esimerkin antaminen. Myös ulkomaisessa kirjallisuudessa korostuu karkurien teloitusten esimerkkiluonne.[153] Erityisestävyyttä siinä mielessä, että teloittamalla karkuri tehdään vaarallinen rikollinen vaarattomaksi, ei liene ajateltu. Karkurin vaarallisuus voisi ilmetä lähinnä muiden yllyttämisenä karkuruuteen, mutta vapausrangaistuskin riittäisi estämään tällaisen toiminnan. Myöskään ajatus rangaistuksesta sovituksena ei tunnu soveltuvan karkuruuden yhteyteen.

---

[150] Alkio XXV, 25.8.1944. Alkio ei kommentoi kirjelmää millään tavalla, vaikka on muuten päiväkirjoissaan paljon pohtinut sotatuomarin riippumattomuutta. Syynä saattaa kuitenkin olla se, ettei karkurikysymys ollut Alkiolle ajankohtainen, koska hän oli tuolloin Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan sotatuomari. Myös myöhäinen kirjelmään tutustuminen voi selittää Alkion kommenttien puutteen. Alkio oli komennuksella ja lomalla 12.8. lähtien ja palasi toimeensa 25.8. Päiväkirjassa mainittu päämajan salainen karkureita ja pelkureita koskeva käsky on näin ollen mitä todennäköisimmin juuri 9.8. päivätty kirjelmä, vaikka Alkio ei tarkemmin yksilöikään, mistä asiakirjasta on kysymys.

[151] Kalevi Kemppaisen kirje 10.5.1993 (sotatuomari Lauri Multasesta); haast. Väinö Knuuti 30.9.1993 (sotatuomari Aarne Sipilästä). Sekä Multanen että Sipilä kyllä tuomitsivat kuolemanrangaistuksia karkureille.

[152] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 6528/Järj.2/sal./28.8.1944, T 17856/2, SA. (Ks. tarkemmin edellä luku 10.2.1.)

[153] Babington esittää lukuisia esimerkkejä ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijan komentajien vaatimuksista, joiden mukaan varoittavat esimerkit ovat tarpeen. Babington 1993, 7, 19, 28, 31, 57, 110, 180. Ks. myös Putkowski – Sykes 1996, 107. Eddie Slovikin kuolemanrangaistusta arvioitiin seuraavasti (tuomion tarkastusvaiheessa, kyseessä on armeijan lakimiehen kannanotto): "He has directly challenged the authority of the government, and future discipline depends upon a resolute reply to this challenge. If the death penalty is ever to be imposed for desertion it should be imposed in this case, not as a punitive measure nor as a retribution, but to maintain that discipline upon which alone an army can succeed against the enemy." (Huie 1954, 153.) Slovikin tapauksen esimerkkiluonnetta käsittelee myös Avins (1962, 804–805). Saksan armeijassa ei teloitusten lukuisuuden vuoksi voida samalla tavalla puhua teloituksista esimerkin vuoksi. Kuten edellä (luku 10.5.2) ilmeni, siellä ei teloituksista edes kovin tehokkaasti tiedotettu miehille.

11.5.3 Joukkojen suhtautuminen karkuruuteen ja teloituksiin

11.5.3.1 Mielipiteiden selvittämiseksi käytetty aineisto

Niin tuli- kuin kotirintamankin mielialaa seurattiin jatkosodan aikana kiinteästi. Mielialaa seurasivat ja yhteenvetoraportteja laativat muun muassa päämajan tiedoitusosasto, valvontaosasto ja sensuuritoimisto sekä siviilipuolella Valtion tiedoituslaitos.[154]

On vaikea arvioida, kuinka luotettavina kuvauksina todellisuudesta mielialakatsauksia voidaan pitää. Varsinkin joukkojen omia ilmoituksia mielialasta on usein pidetty epäluotettavina. Rintamajoukon komentajan on arveltu varoneen antamasta alaistensa mielialasta huonoa lausuntoa. Hänen velvollisuuksiinsahan kuului hyvän taisteluhengen säilyttäminen joukossaan, joten huono mieliala joukossa saattoi merkitä komentajan siirtoa toiseen tehtävään.[155]

Tosin myös negatiiviset seikat oli periaatteessa mainittava mielialailmoituksissa. Lokakuussa 1942 päämaja käski ottamaan huomioon, että mielialailmoituksissa on "tasapuolisesti ja totuudenmukaisesti" tehtävä selkoa tärkeimmistä mielialatekijöistä.[156] Maaliskuussa 1943 päämaja muistutti tästä uudelleen ja kielsi pyyhkimästä väliportaissa pois ilmoituksissa esiintyviä negatiivisia seikkoja.[157]

Kesältä 1944 on käytettävissä myös muunlaista aineistoa joukkojen mielialasta kuin joukkojen itsensä esittämiä arvioita. Heinä- ja elokuussa joukoissa nimittäin kiersi päämajan lähettämä nimekäs asiantuntijajoukko. Asiantuntijoiden lähettäminen perustui päämajan tiedoitusosaston toimistopäällikön ehdotukseen joukoissa havaitun tiedotuspulan korjaamiseksi.[158] Asiantuntijat sekä informoivat joukkoja ajankohtaisista kysymyksistä että tarkkailivat joukkojen mielialaa. He raportoivat havainnoistaan suoraan päämajalle

---

[154] E. Salminen 1976, 75–76.

[155] Heikura 1967, 1–4, 9–11. Mielialailmoitusten epäluotettavuudesta myös Lammetmaa 1947, 12; Pelttari 1950, 69–70; P. Junttila 1952, 11, 65; Mielonen 1968, 157; E. Salminen 1976, 20, 75.

[156] Päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 10091/Ttus.2/sal./31.10.1942, T 10601/13, SA.

[157] Päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 2033/Ttus.2/sal./24.3.1943 (valistusohje n:o 9/43), T 8362/22, SA. – IV armeijakunnan käskyssä heinäkuulta 1944 erityisesti korostettiin, että myös negatiiviset ilmiöt on ehdottomasti tuotava mielialailmoituksissa esille. IV armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 511/Val./201 sal/13.7.1944, T 10601/13, SA.

[158] Ttus.2, maj. A. Rautavaara tiedoitusosaston päällikölle 10.7.1944, T 10601/16, SA.

ilman välikäsiä.[159] Myös muissa tehtävissä liikkui rintamalla tiedotusalan upseereita, jotka raporteissaan selvittivät havaintojaan mielialasta.[160]

Voitaneen pitää lähtökohtana, että ulkopuolisten raporteissaan tekemät havainnot ovat joukkojen omiin raportteihin verrattuina jonkin verran luotettavampia. Havaintojen tarkkuus riippuu tietysti havainnoitsijan omasta kyvykkyydestä. Kesällä 1944 joukkoihin lähetetyt asiantuntijat ovat ainakin periaatteessa olleet kyvykkäitä. Asiantuntijoiden valinnassa ratkaisevaa vaikuttaakin olleen pikemmin heidän siviiliammattinsa ja -koulutuksensa kuin sotilaallinen asemansa.[161] Toisaalta on syytä muistaa, että ulkopuoliselle mielialantarkkailijalle joukon sisäinen elämä ei avaudu helposti.[162]

Asiakirjoista ilmenevien tietojen lisäksi olen käyttänyt teloitusten vaikutuksia selvittävänä aineistona tehtyjä tutkimuksia, julkaistua muistitietoa ja myös lähinnä kaunokirjallisuuteen luettavaa kirjallisuutta, kunhan se selvästi perustuu tositapahtumiin. Ylipäätään voitaneen kuvauksia vallinneesta mielialasta pitää sitä merkittävämpinä, mitä lähempänä sotaa ne on laadittu.[163]

11.5.3.2 Suhtautuminen karkuruuteen

Ennen teloitusten vaikutusten arviointia on selvitettävä, miten joukoissa ylipäätään suhtauduttiin karkaamiseen. Upseeristosta ainakin ylemmän suhtautuminen on luonnollisesti ollut ankara, kuten jo edellä siteeratuista käskyis-

---

[159] Asiantuntijoiden matkakertomukset. T 10601/21, SA; P. Junttila 1952, 11; E. Salminen 1976, 165.

[160] Ttus.2., luutn. J.O. Tallqvist Ttus.2:n päällikölle 16.7.1944, Ttus.1., luutn. O. Paavolainen tiedoitusosaston päällikölle 26.7.1944, T 10601/21, SA.

[161] Asiantuntijoiden lähettämistä koskevan ehdotuksen marginaaliin yleisesikunnan päällikkö, kenraali Erik Heinrichs teki merkinnän: "Ei vain sotilashenkilöitä, vaan etupäässä tunnettuja kunnioitettuja, vaikutusvaltaisia kansalaisia!" Ttus.2, maj. A. Rautavaara tiedoitusosaston päällikölle 10.7.1944, T 10601/16, SA. – Valistajia olivat muun muassa Aulis J. Alanen, Eino Jutikkala, Väinö Leskinen, Päivö Oksala, Martti Ruutu ja Kustaa Vilkuna. (Kulomaa 1995, 331–332, 449 [alav. 688].)

[162] Mielonen 1968, 156–157.

[163] Tosin vuonna 1987 toteutetussa, juuri kesää 1944 koskevassa tutkimuksessa katsottiin, että kyselyllä voitiin jälkikäteenkin mitata torjuntamenestysten syitä kesällä 1944 eikä vastausajan tunnelmia. Vastaajia oli erityisesti pyydetty paneutumaan niihin ajatuksiin ja mielialoihin, jotka vallitsivat kesällä 1944. Moisala – Alanen 1988, 13–14, 177. Vrt. Haatajan (1988b) esittämään mainitun tutkimuksen arvosteluun, jossa arvellaan, että vastaukset kuvaavat enemmän yleisiä, jälkeenpäin omaksuttuja käsityksiä kuin omia kokemuksia.

tä selviää.[164] Niinpä seuraava koskeekin lähinnä miehistön ja aliupseeriston mielipiteitä, joita mielialan tarkkailussa yleensäkin lähinnä seurattiin.

Tiedot, jotka koskevat suhtautumista karkuruuteen, voidaan sisältönsä mukaan ryhmitellä kolmeen luokkaan. Joukkojen omista ilmoituksista valtaosan mukaan miesten suhtautuminen karkureihin on ollut jyrkän tuomitseva tai vähintään halveksuva. Ulkopuolisten tarkkailijoiden matkakertomukset puolestaan sijoittuvat pääosin ryhmään, jossa tuodaan esille, ettei suhtautuminen olekaan ollut täysin tuomitsevaa. Havainnointeihin ja haastatteluihin perustuvat tiedot tuovat sitten esille lievimmän suhtautumisen. Sellaiset tiedot on kuitenkin enimmäkseen annettu pitkän ajan kuluttua sodasta.

Jyrkän tuomitsevasta suhtautumisesta karkuruuteen kerrotaan useassa mielialailmoituksessa ja myös yhdessä matkakertomuksessa. Erityisesti mainitaan joissakin mielialailmoituksissa toivomukset ankarammista rangaistuksista karkureille. Tovereiden suhtautumista karkureihin kuvataan useassa ilmoituksessa pilkalliseksi ja halveksivaksi.[165] Heinäkuun jälkipuoliskolta laaditussa yhteenvedossa mielialailmoituksista päämajan tiedoitusosasto ilmoit-

[164] Eräiden minuun yhteyttä ottaneiden henkilöiden lausunnot antavat viitteitä siitä, että sota-aikana nuorina reservin upseereina palvelleiden näkemykset karkuruudesta voivat olla lähempänä aliupseeriston ja miehistön mielipiteitä kuin korkeampiarvoisten aktiiviupseerien mielipiteitä. – Ylemmän upseeriston suhtautuminen karkuruuteen oli sodan jälkeenkin odotetusti jyrkän tuomitseva. Ks. esim. Järvinen 1950, 331–332; Oesch 1956, 156–157. Samaan tapaan kuitenkin myös Jäntti 1966 (1955) 239–241, joka on reservin upseeri. – Koviin otteisiin karkuruuden estämiseksi – aina aseellisen pakkokeinon käyttöä myöten – suhtauduttiin hyväksyvästi myös Sotakorkeakoulussa 1950-luvun alkuvuosina tehdyissä diplomitöissä, jotka perustuvat lähinnä sodan ajan kokemuksiin: Peltari 1950, 52; Suorsa 1950, 58–59; P. Junttila 1952, 22–23. Samaan tapaan Sotilasaikakauslehden kirjoituksissa Lammetmaa 1947, 13; Pirkkola 1951, 33. – Nykyajan tuntojen perusteella tuskin voi ainakaan upseeriston osalta tehdä enää päätelmiä heillä sota-aikana olleista käsityksistä. Aika ja olot ovat aivan toiset. Niinpä esimerkiksi kenraali Adolf Ehrnrooth on luonnehtinut karkureita säälittäviksi (Ehrnrooth – Lehtonen 1994, 65). Sota-aikana hän suhtautui karkuruuteen ja kieltäytymiseen yhtä ankarasti kuin muutkin komentajat. (Ks. käsky "Sotilaani!..." 13.7.1944, T 6515/18, SA; Kulomaa 1995, 313; Koskimaa 1996, 170–171, 275.)

[165] Mielialailmoituksia heinäkuun alkupuoliskolta: Henkilötäydennyskeskus 1:n esikunnan kirjelmä n:o 2492/Koul./Val.a.sal./19.7.1944, 3. divisioonan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 420/Val./1 a/sal./21.7.1944, mielialailmoituksia heinäkuun loppupuoliskolta: V armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 309/XV/60 a.sal./ 8.8.1944, II armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 1767/XV/5 sal./ 9.8.1944, IV armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 571/Val./201 sal./ 11.8.1944, mielialailmoitus elokuun alkupuoliskolta: Merivoimien esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 245/Val/I A/sal./22.8.1944, T 10601/13, Selonteko luutn. A. J. Alasen tiedoitusmatkasta 4. divisioonassa 22.7.–3.8.1944, T 10601/21, SA.

tikin miehistön "henkisesti terveen pääosan" suhtautuvan tuomitsevasti yksikköihin palautettuihin karkureihin.[166]

Ulkopuolisten tarkkailijoiden näkemykset ovat jo hieman toisenlaisia. Luutnantti Olavi Paavolaisen hieman ristiriitaisen arvion mukaan "hiippailuun" suhtauduttiin jyrkän tuomitsevasti, "vaikka sitä koetettiin ymmärtää".[167] Vänrikki Kai von Fieandtin mukaan karkureita kohdellaan halveksien, ja etulinjassa toivotaan ankaria rangaistuksia. "Mutta kuvaavaa on, että ensimmäiseksi toverit kysyvät: 'Miten pitkälle pääsit?'"[168] Luutnantti Eric Bargum erotteli suhtautumisen sellaisiin, jotka hermošokin vuoksi linjasta karattuaan ja rauhoituttuaan palaavat linjaan, ja sellaisiin, jotka tietoisesti harkiten pakenevat kotiseudulle tai Ruotsiin asti. Edellisiä kohtaan tunnettiin ymmärtämystä, jälkimmäiset tuomittiin yleisesti.[169]

Myös yksi mielialailmoitus toi esiin mielipiteiden vaihtelun. Sen mukaan miesten suhtautuminen "hiippareihin" on ollut halveksuvaa, "ei kuitenkaan aina niin selvää ja tiukkaa kuin olisi syytä odottaa."[170] Samanlainen käsitys oli päämajan tiedoitusosaston valistus- ja viihdytystoimiston päällikköllä majuri Antero Rautavaaralla alustuksessa, jonka hän piti elokuussa valistusupseereitten neuvottelupäivillä: "– – joudumme totuuden nimessä tunnustamaan, ettei yleinen mielipide rivimiestemme keskuudessa arvostellut hiippailuilmiötä riittävällä ankaruudella."[171]

---

[166] Päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 5572/Ttus.2/II a/2 sal./14.8.1944, T 10601/13, SA.

[167] Paavolainen kertoo tavanneensa kahden tiedotuskomppanian henkilökunnat kokonaisuudessaan sekä runsaasti eriarvoisia upseereita ja haastatelleensa ohimennen myös miehistöä. Paavolainen ei ollut (ainakaan virallisesti) mielialantarkkailumatkalla vaan muissa tehtävissä, ja hän luonnehtii matkakertomuksessaan havaintojaan hajanaisiksi ja tilapäisiksi. Ttus. 1, luutn. O. Paavolainen tiedoitusosaston päällikölle 26.7.1944, T 10601/21, SA.

[168] Kyseessä olivat upseerien von Fieandtille esittämät tiedot. Kai von Fieandt oli tunnettu psykologi, joka oli tehnyt matkansa luennoimis- ja tiedotustarkoituksessa sekä perehtyäkseen karkuruusilmiön käsittelyyn. Hän muun muassa luennoi pakokauhuilmiöstä ja valmensi eräitä upseereita joukkopsykologisten oppituntien pitäjiksi. Ttus.2, vänr. K. v. Fieandt Ttus.2:n päällikölle 31.7.1944, T 10601/21, SA.

[169] Bargumin havainnot perustuvat hänen pitämiinsä tiedotustilaisuuksiin, ja vaikuttavat painottuvan muiden kuin upseerien näkemyksiin. Löjtnant Eric Bargum, 8850/7, 14.8.1944, Intryck från en kommendering i informationssyfte den 30.7.–8.8.44, T 10601/21, SA.

[170] 6. divisioonan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 714/I val./2 sal./5.8.1944 (mielialailmoitus heinäkuun loppupuoliskolta), T 10601/13, SA.

[171] Luumäellä 1.–2.8.44 ja Joensuussa 6.–7.8.44 pidettyjen yhtymäportaan valistusupseereitten neuvottelupäivien alustukset ja keskusteluselostukset, 25, T 10601/20, SA.

Lievintä suhtautumista karkureihin osoittavat sitten ne tiedot, jotka löytyvät muualta kuin asiakirjoista. Knut Pipping kuvaa osallistuvaan havainnointiin perustuvassa kirjassaan "Komppania pienoisyhteiskuntana", kuinka "jokaiselta odotettiin kohtuullista määrää rohkeutta". Joka ei tähän tavoitteeseen päässyt, joutui ivan kohteeksi. Osoitettu paheksunta ei kuitenkaan koskaan ollut erityisen voimakasta. Suhtautuminen karkureihinkin oli ymmärtävää: miehet käsittivät, että kaikki eivät kestäneet paineen kasvamista liian suureksi. Karkumatkalle lähteminen oli jokaisen oma asia. Pipping kyllä huomauttaa luulevansa, että yksi syy anteeksiantavaan suhtautumiseen oli komppanian karkureiden vähäinen määrä.[172]

Viime vuosina on julkaistu eräitä sotilaiden sodanaikaisiin muistiinpanoihin perustuvia kirjoja, joissa karkuruusaihettakin käsitellään. Hilding Nyströmin kirjassa aihetta käsitellään useastikin ja myös muiden kuin kirjoittajan itsensä näkemyksiä kuvaten: yleissävy karkureihin on tuomitseva, joskin, Bargumin kuvaamin tavoin, tuodaan esiin ero suhtautumisessa hermonsa menettäneisiin ja terveisiin karkureihin.[173] Toisessa, myös ruotsinkielisessä joukko-osastossa palvelleen sotilaan muistiinpanoihin perustuvassa kirjassa on kohtaus, jossa sotamies ilmoittaa vääpelille aikovansa karata ideologisista syistä. Vääpelin reaktio on kiivas.[174]

Yleisradion ääniarkistoon kerättiin 1960-luvulla laaja haastatteluaineisto. Kirjailija Paavo Rintala on koonnut niistä kaksi teosta, joissa karkuruusaihettakin käsitellään. Rintalan siteeraamista haastatteluista ilmenevä miesten suhtautuminen karkuruuteen on yhtenevä lähinnä Pippingin kuvaaman kanssa.[175] Eräitä lainauksia: "Näin rivimies otti vähän sen kannan, että lähteminen on jokaisen oma asia, joka haluaa henkikultansa säilyttää, menköön sitten, mutta tietysti semmoinen mies aina oli arvossa, joka seisoi paikoillaan."

---

[172] Pipping 1978, 82, 160–163. (Alkuperäinen ruotsinkielinen laitos on vuodelta 1947.) Samaan tapaan (myöhemmin tarkemmin käsiteltävässä) Suomen Reserviupseeriliiton tutkimuksessa, jossa selvitettiin muun muassa epävirallisen kaveriporukan toimintaa. Yksi kysymys kuului: Miten tiiviissä kaveriporukassa suhtauduttiin mieheen, joka menetti hermonsa tai lamaantui taistelussa? Yli puolet vastasi, että miestä rohkaistiin, autettiin ja tuettiin. Vain hyvin harvat vastaajat kertoivat kovasta suhtautumisesta. (Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 90–91. Kysymys on epäselvästi muotoiltu: tarkoitettiinko sellaista hermonsa menettänyttä tai lamaantunutta, joka kuului kysymyksessä tarkoitettuun kaveriporukkaan, vai ketä tahansa?)

[173] Nyström 1994, 52, 81, 96, 105–106, 154.

[174] "Då är det allt bäst att du försvinner härifrån fortare än kvickt. 'Tänker du anmäla mej då' frågar han. Har just nu annat att tänka på än att anmäla desertörer. Försvinn härifrån innan du råkar illa ut." (Lönnqvist 1989, 258.)

[175] Tämä osoittanee, että Rintalan kokoamista kirjoista ilmenevä on riittävän edustava koko haastatteluaineistoa ajatellen.

"Suhtautumisessa hiippareihin oli semmoinen seikka, ettei niitä niin ankarasti arvosteltu. Miehet oli väsyneitä ja turtuneita."[176] "– – ymmärtäväisesti niihin suhtauduttiin, ainakin mitä minä muistan. Jokainen meistä käsitti sen, että toisen hermot pitää, toisen ei."[177]

Toverien suhtautumisesta karkureihin on esitetty arvioita viime aikoinakin: Adolf Ehrnroothin mukaan suhtautuminen "marjamiehiin" oli toverien taholta ymmärtäväistä; Ehrnroothin arvio näyttää koskevan lähinnä niitä karkureita, jotka hermojaan rauhoiteltuaan palasivat takaisin.[178] Sampo Ahdon arviossa toverikurista kuvataan toisaalta hiippailijoihin kohdistunutta halveksuntaa, toisaalta ymmärtävää suhtautumista heikkoja yksilöitä kohtaan.[179]

Yhteenvetona voidaan arvioida, että ainakin suuri osa miehistöstä ja aliupseeristosta suhtautui karkuruuteen ymmärtäväisesti – mikä on eri asia kuin hyväksyvä suhtautuminen.

11.5.3.3 Suhtautuminen teloituksiin

Seuraavassa tarkastellaan suhtautumista teloituksiinkin lähinnä miehistön ja aliupseeriston kannalta. Ainakin ylemmän upseeriston asenne lienee ollut tästä poikkeava.

Mielialailmoitusten ja ulkopuolisten asiantuntijoiden matkakertomusten välillä ei ole selvää eroa, toisin kuin oli laita karkuruutta tarkasteltaessa. Tietoja teloitusten haitallisesta vaikutuksesta mielialaan esiintyy nimittäin myös mielialailmoituksissa.[180]

Myönteisimpien tietojen mukaan teloituksia pidettiin oikeaan osuneina toimenpiteinä[181], kuolemantuomioihin ei ollut havaittu kohdistuneen arvostelua[182] ja teloitukset vastasivat miehistön oikeudentuntoa.[183] Ruotsinkielisistä joukoista ilmoitettiin, että laillisen tutkinnan ja tuomion jälkeen täytäntöön

---

[176] Ks. Rintala 1975, 202–205, 340–341.

[177] Ks. Rintala 1967, 63, 78–82, 197–200 (sitaatti s. 81).

[178] Ehrnrooth – Lehtonen 1994, 65–66.

[179] Ahto 1994b.

[180] En voikaan yhtyä P. Junttilan (1952, 23) esittämään arvioon, jonka mukaan "minkään yhtymän mielialailmoitukset eivät osoittaneet rintamamiesten reagoineen negatiivisesti kovennettuja rangaistuksia vastaan silloin, kun ne pantiin toimeen heti rikoksen tapahduttua". Samaan tapaan P. Junttila 1955, 26.

[181] III armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 613/XV/12b/sal./ 21.7.1944 (mielialailmoitus heinäkuun alkupuoliskolta), T 10601/13, SA.

[182] V armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 309/XV/60 a.sal./ 8.8.1944, T 10601/13, SA.

[183] Löjtnant Eric Bargum, 8850/7, 14.8.1944, Intryck från en kommendering..., T 10601/21, SA.

pantuihin kuolemanrangaistuksiin ei periaatteessa suhtauduttu paheksuvasti, mutta eräs ampumistapaus oli herättänyt paheksuntaa.[184]

Pieniä säröjä yhtenäisyyteen esiintyy luutnantti Aulis J. Alasen selonteossa. Hänen mukaansa kuolemanrangaistukseen "miehet yleensä suhtautuivat ymmärtävästi, 'kun muu ei auta'". "Vain jokunen puhui siihen suuntaan, että tällaiset rangaistukset heikentävät sitä 'asevelihenkeä', joka talvisodan ja hyökkäysvaiheen aikana vallitsi miehistön ja upseeriston kesken", kertoo Alanen.[185]

Vielä varauksellisempia kantoja esiintyi kahden armeijakunnan mielialailmoituksissa. VI armeijakunnan ilmoituksen mukaan kuolemantuomiot olivat vaikuttaneet pelottavasti, mutta niiden vaikutusta mielialaan oli vaikea päätellä. "Joka tapauksessa ne ovat aiheuttaneet joukoissa ankaraakin arvostelua, jopa eräillä tahoilla niitä on pidetty Saksan kanssa tehdyn avunantosopimuksen seurauksena."[186] II armeijakunnan elokuun alkupuolta koskevan ilmoituksen mukaan teloitukset ja niistä tiedottaminen olivat olleet erinomaisia kurintehostamiskeinoja, "mutta toiselta puolen tuntuu kylläkin joukoissa herättävän jonkinlaista vastenmielisyyttä kuolemantuomioiden vasta tässä vaiheessa toimeenpano."[187]

Päämajan sensuuritoimiston eräässä postintarkastukseen perustuvassa mielialakatsauksessa esiintyy tieto, joka koskee 20. prikaatin postia heinäkuulla: kirjeissä oli "Suomen herroille" luvattu "veristä kostoa siitä, että annettiin määräys ampua karkulaisia".[188]

Knut Pippingin mukaan pataljoonassa julistetut ja toimeenpannut neljä kuolemantuomiota "saivat aikaan yleisen masennuksen". Ankarat rangaistukset herättivät sääliä.[189] Hilding Nyströmin teloituksista esittämiä arvioita voi-

---

[184] 7. TtusK, löjtnant Allan Gustafsson, På informationsresa i svenskpråkiga truppförband, T 10601/21, SA.

[185] Alanen piti yhteensä 32 tilaisuutta, joissa oli yli 4 500 upseeria, aliupseeria ja miestä. Tilanneselostuksen jälkeen käytiin vilkastakin keskustelua. Selonteko luutn. A. J. Alasen tiedoitusmatkasta 4 divisioonassa 22.7.–3.8.44, T 10601/21, SA. – Alanen oli historian tutkija.

[186] VI armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 1782/val./1 b sal./5.8.1944 (mielialailmoitus ajalta 11.–25.7.1944), T 10601/13, SA. – Ks. saksalaisyhteydestä myös Högnäs 1985, 191.

[187] II armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 1813/XV/5.sal./20.8.1944 (mielialailmoitus ajalta 1.–15.8.1944), T 10601/13, SA.

[188] Päämajan sensuuritoimiston kirjelmä n:o 2592/sens.tsto/2.sal./29.8.1944 (mielialan kehitys postintarkastuksen valossa), T 10683/22, SA. – Katsauksesta ei ilmene, kuinka yleinen tällainen mielipide oli. Mielipide on voinut koskea pikemmin muita ampumisia kuin teloituksia.

[189] Pipping 1978, 163–164, 204–207. – Kulomaa (1995, 327) on huomauttanut, että

nee kuvata lähinnä pohdiskeleviksi.[190] Sääliväksi voi luonnehtia myös Paavo Rintalan kirjan erään kertojan näkemyksiä teloituksesta.[191]

Voimakkaan kuvauksen kuolemantuomion vaikutuksesta mielialaan on esittänyt Yrjö Keinonen, joka lainaa kirjassaan joukkueenjohtajana toimineen luutnantin arviota mielialasta. Luutnantin mukaan tieto teloituksesta herätti vihaa. Sisäinen kuohunta oli voimakasta: eräs kersantti ja pari muuta miestä olivat jopa ilmoittaneet lähtevänsä tappamaan teloituksen aikaansaajat. Luutnantti esti kuitenkin tämän, vaikka tuomitsi itsekin teloituksen.[192]

Viime vuosikymmeninä esitetyt (osaksi romaanimuotoiset) muistelmat teloitusten välittömistä vaikutuksista kertovat teloitusten herättäneen järkytystä, sääliä, suuttumusta ja masennusta. Tosin niitä tarkasteltaessa on muistettava, että ajan kulumisen vuoksi ne saattavat kertoa, eivät niinkään vuoden 1944 mielialasta, vaan kertojan nykyisestä suhtautumisesta teloituksiin.[193] Esimerkiksi joukko-osastohistorioiden tarkastelu antaa viitteitä siitä, että suhtautuminen teloitettuihin on muuttunut myötätuntoisemmaksi ajan kulumisen myötä.[194]

Pippingin mainitsemaa masennusta ei ole havaittavissa asianomaisen divisioonan mielialaraportissa. Tämä kuvaa komppania- ja divisioonatason eroa: Pippingille hyvinkin läheiset tunnelmat eivät ole välittyneet divisioonan tasolle asti, tai niitä ei ole siellä pidetty toisensuuntaisiin näkemyksiin verrattuina tarpeeksi merkittävinä.

[190] Nyström 1994, 104–106 (kysymys on todellisuudessa esimiehen ampumasta sotilaasta, vaikka kirjassa pohditaankin kuolemantuomiota ja sen välttämättömyyttä), 137–138, 169–170.

[191] Rintala 1975, 203–205.

[192] Keinonen 1971, 149–154.

[193] Andrén 1984, 144–145; Högnäs 1985, 190–192; Maunula 1988; Moisala – Alanen 1988, 202, 204; Juutilainen 1993, 182; Tarkki 1993, 189; Koskimaa 1996, 274–275, 324. (Osittain on kysymys suhtautumisesta alaisen välittömään ampumiseen esimiehen toimesta, jota tässä yhteydessä ei liene tarpeen erottaa teloitukseen suhtautumisesta.) Vrt. Hytti 1995, 229–231. Hänen kuvauksessaan teloituspäiväkäskyn lukeneiden mielipide oli yleensä se, että teloitukset olivat oikein. Kuvauksesta päätellen päiväkäsky silti järkytti.

[194] Joukko-osastohistorioita on Suomessa kirjoitettu kymmenittäin (ks. Juutilainen 1995). Antti Juutilainen (mk., 234) on todennut, että ilmennyttä rikollisuutta käsitellään teoksissa varsin lyhyesti. "Ymmärrettävästi" yhdessäkään historiikissa ei hänen mukaansa ole teloitettujen luetteloa, ei karkureiden eikä loikkarien nimiä. JR 61:n historia on suorapuheinen. Siinä on oma jakso "Brott och straff", jossa mainitaan myös kaksi teloitusta ja yksi alaisen ampuminen voimakeinoa käyttäen. (Nykvist 1986, 369–374.) Teloitukset ainakin mainitaan monessa muussakin joukko-osasto- tai vastaavassa historiassa (Kopra 1969, 102; Palmunen 1972, 277; K. Virtanen 1986, 410–411; Hahtela – Juutilainen – Salmela 1987, 162; Kilkki – Pohjanpää 1991, 432; Juutilainen 1993, 182; J. Lindstedt 1994b; Koskimaa 1996, 275; Juutilainen 1997, 276; ks. myös julkaisematon Ojala 1974, 125–127, jonka tiedot ovat osaksi virheellisiä, ja sitä suurelta osin plagioiva Syrjä 1991, 152).

Jo pelkkä ylemmän tahon kirjelmä, jossa teloitusuhka mainittiin, saattoi vaikuttaa haitallisesti mielialaan. Kaino Tuokko on kuvannut, kuinka tällaisen päämajan kirjelmän lukemisen jälkeen miehet loukkaantuivat ja kokivat, että heitä uhkailtiin. Kirjelmä aiheutti hyökkäyksestä kieltäytymisen, joka selvitettiin neuvottelemalla. Asiaan vaikutti se, että asianomaisesta komppaniasta ei kukaan ollut karannut.[195]

Aineiston perusteella näyttää selvältä, että useassa tapauksessa teloitukset vaikuttivat haitallisesti miesten mielialaan. Teloitettuja pikemmin säälittiin kuin tuomittiin.[196] Tämähän otettiin huomioon myös edellä mainitussa päämajan 9.8.1944 laatimassa kirjeessä, jossa mainittiin tarve rajoittaa kuolemanrangaistuksen käyttöä arvostelun ja masennuksen välttämiseksi.

Suuremman ryhmän muodostavat kuitenkin ne joukko-osastohistoriat, jotka eivät mainitse teloituksia tai ampumisia. Tilan säästämiseksi sellaisia ei erikseen tässä luetella. Yleiskuva on, että teloituksista mainitsevat tutkimukset ovat keskimäärin uudempia kuin aiheesta vaikenevat, joskaan ratkaisevaa eroa tässä suhteessa ei ole. – Toisen osoituksen tekijöiden suhtautumisesta teloitettuihin tarjoaa se, ovatko he päässeet mukaan useiden historioiden lopussa oleviin vainajien luetteloihin. Ratkaisevaa tuntuu olevan, onko kyseessä kaatuneiden luettelo (jolloin teloitettuja ei ole mukana) vai kaatuneiden ja kuolleiden luettelo (jolloin he saattavat päästä). Ei kuitenkaan ole syytä olettaa, että rajaus olisi tehty juuri teloitettujen vuoksi, vaan siihen ovat luultavasti vaikuttaneet muutkin seikat. "Kuolleina" ovat teloitetut päässeet mukaan ainakin 1. divisioonan historiaan (Tuokko 1995, 616, 673) ja JP 6:n historiaan (Juutilainen 1993, 228). Suorapuheisin on jälleen JR 61:n historia, jossa luettelossa "Stupade och avlidna" ovat myös teloitetut ja muuten ammutut maininnoin "arkebuserad" ja "skjuten av polis" (Nykvist 1986, 333, 335–336). – Silloin kun teloituksia käsitellään tekstissä, voitaneen puhua tietystä sävyn pehmenemisestä ajan kulumisen myötä, joskaan aineisto ei mahdollista kovin pitkälle meneviä päätelmiä. (Ks. Juutilainen 1993, 182; Koskimaa 1996, 275; vrt. Kopra 1969, 102).

[195] Tuokko 1997, 184. Ks. myös Kulomaa 1995, 317: mielialaraportin mukaan eräät täydennysmiehet loukkaantuivat, kun eri esimiehet lukivat heille kuolemantuomioilla uhkailevia kirjelmiä. Vastaavasta suhtautumisesta mainitsee Tarkki (1996, 211–213). Tosin aiemmassa kirjassaan Tarkki (1993, 189) yhdistää saman reaktion jo tapahtuneista teloituksista kertoneeseen päiväkäskyyn.

[196] Kortteen (1964, 390) mukaan kuolemanrangaistuksen psykologinen vaikutus voi olla varsin arvaamaton. – Samaan tapaan I maailmansodan brittiläisessä armeijassa tapahtuneita teloituksia käsittelevässä teoksessa (Babington 1993, 25–26): "– – there is ample evidence that an execution for a military offence gave rise to a great deal of revulsion and resentment in a condemned man's immediate unit. One result of this was that it was frequently alleged that he had been wrongly convicted, sometimes on perjured evidence." Babingtonin aineiston perusteella Richardson (1993, 215–216) kiinnittää huomiota siihen, että teloitus voi loukata omasta joukko-osastosta tunnettua ylpeyttä. Teloitettua kohtaan se voi herättää sääliä. Putkowski ja Sykes (1996, 12) toteavat, että teloituksen seuraaminen saattoi synnyttää joukossa kapinamielialaa. Ks. myös mt., 237.

Mieliala ei yksinään ole ratkaiseva taisteluiden kannalta, vaan se on vain yksi taistelutehon osa. Esimerkiksi Paavo Junttila ryhmittelee taistelutehon osatekijöiksi kasvatukselliset ja taistelutaidolliset tekijät, materiaaliset tekijät sekä sosiaalipsykologiset tekijät. Viime mainittuja ovat mieliala- ja propagandatekijät.[197] Mikko Heikuran lähtökohtana puolestaan on, että joukon taisteluteho riippuu käytettävissä olevista aseista, joukon miesmäärästä ja henkisestä voimasta eli taistelutahdosta. Heikura samastaa mielialan taistelutahtoon.[198]

Junttilan arvion mukaan mielialatekijöiden vaikutus taistelutehoon on vaikeasti määriteltävissä niiden yksilöllisen vaikutuksen ja nopean muuttuvaisuuden vuoksi.[199] Vielä vaikeampaa on sitten arvioida, miten yksi mielialaan vaikuttava tekijä, kuten teloitukset, on vaikuttanut taistelutehoon. On kuitenkin todennäköistä, että kesän 1944 tilanteessa joukkojen mieliala riippui enemmän sellaisista tekijöistä kuin esimerkiksi taistelujen kulku, huoli omaisista ja valistustoiminnan onnistuminen. Niiden rinnalla teloitusten aiheuttama masennus ei liene ollut niin tärkeä tekijä mielialan kannalta, että se olisi suorastaan vaikuttanut joukkojen taistelutehoon. Monen sotilaan mieleen teloitukset kuitenkin jäivät yhdeksi negatiiviseksi seikaksi muiden joukossa.

Siviilimaailmaan tietoja teloituksista ei levitetty samalla tehokkuudella kuin rintamalla. Yksi taho, joka kuitenkin sai tietoja teloituksista, oli oikeusministeriö. Ilmeisesti sinne tulleisiin tietoihin perustuu (8.8.1944 oikeusministeriksi nimitetyn) Ernst von Bornin vuoden 1946 valtiopäivillä esittämä, kun käytiin keskustelua eräistä vuonna 1944 valtiollisista rikoksista tuomituista kuolemanrangaistuksista:

> "On ehkä syytä vielä lisätä, että oikeusministerillä ei tietysti ollut mitään tekemistä niiden tapausten kanssa, joista tuomio langetettiin ja pantiin heti täytäntöön rintamalla. En tunne näitä tapauksia lähemmin enkä tahdo niitä arvostella, mutta täytyy kyllä sanoa, että monasti hyvin synkällä mielellä otettiin vastaan raportit joukoissa tapahtuneista teloituksista, kun tiedettiin, että rangaistava teko usein enemmän pohjautui inhimilliseen heikkouteen kuin mihinkään varsinaiseen rikollisuuteen."[200]

---

[197] P. Junttila 1952.
[198] Heikura 1967, 14.
[199] P. Junttila 1952, 31–32.
[200] Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 241.

11.5.4 Teloitusten vaikutusten arviointia

11.5.4.1 Sotilasjohdon arviot teloitusten vaikutuksista

On oikeastaan selvää, että kesän 1944 mielialailmoituksissa pidetään toteutunutta lain tiukennusta oikeaan osuneena toimenpiteenä. Olihan lain tiukentaminen monen korkean komentajan vaatimus.

Mielialailmoituksissa korostuukin arvio kuolemanrangaistusten merkityksestä karkuruutta vähentäneenä tekijänä. Toisissa ilmoituksissa ja myös eräässä ulkopuolisessa arviossa kuolemantuomiot ja tehokas tiedottaminen niistä mainitaan ensisijaisena tekijänä karkuruuden vähentämisessä.[201] Toisissa ilmoituksissa ne mainitaan yhtenä tekijänä muiden joukossa karkuruuden vähentäjänä; muina tekijöinä mainitaan puhuttelut ja taistelutilanteen hiljentyminen.[202] 6. divisioona mainitsi sotapelkuruutta rajoittavana kuolemanrangaistukset ja "divisioonan omat radikaaliset toimenpiteet", joilla ilmeisesti tarkoitetaan esimiehen aseenkäyttöä alaista kohtaan.[203]

Myös jälkikäteisarviot puolustusvoimain piirissä olivat myönteisiä. Puolustusvoimain pääesikunta lausui oikeusministeriölle antamassaan lausunnossa Lapin sodan vielä kestäessä, että 4.7.1944 toteutuneet lainmuutokset olivat välttämättömät rintamien luhistumisen estämiseksi. Kovennetun rangaistusuhan edullinen vaikutus saatettiin selvimmin havaita karkureille pidetyissä puhutteluissa. Rangaistuksen riittävä uhka vaikutti lausunnon mukaan ratkaisevasti karkurivyöryn tyrehtymiseen, ja sillä oli etupäässä preventiivisenä keinona tärkeä merkityksensä rintamien vakiintumisessa. Jos kovennettu rangaistusuhka olisi ollut voimassa ja juurrutettu sotilaiden mieliin ennen suurhyökkäyksen alkua, karkuruus ei olisi saavuttanut ilmenneitä poikkeuksellisen suuria mittasuhteita, katsottiin puolustusvoimain komentajan allekirjoittamassa lausunnossa.[204]

---

[201] Ttus. 2, vänr. K. v. Fieandt Ttus. 2:n päällikölle 31.7.44, T 10601/21, 6. divisioonan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 714/I val./2 sal./5.8.1944 (mielialailmoitus ajalta 15.–31.7.1944), Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston kirjelmä n:o 879/Koul.5/sal./17.8.1944 (mielialaselostus heinäkuulta 1944), T 10601/13, SA.

[202] VI armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 1782/val./1 b sal./5.8.1944 (mielialailmoitus ajalta 11.–25.7.1944), V armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 309/XV/60 a.sal./8.8.1944, päämajan tiedoitusosaston kirjelmä n:o 5572/Ttus.2/II a/2 sal./14.8.1944 (yhteenveto mielialailmoituksista ajalta 15.–31.7.44), II armeijakunnan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 1813/XV/5.sal./20.8.1944, T 10601/13, SA.

[203] 6. divisioonan esikunnan komento-osaston kirjelmä n:o 714/I val./2 sal./5.8.1944, T 10601/13, SA.

[204] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 1578/Hall./11/

Päällisin puolin saattaisikin vaikuttaa selvältä, että teloitukset vähensivät karkuruutta. Olihan karkureiden määrä huomattavasti pienempi heinä- ja elokuussa kuin kesäkuussa, jolloin kovennetut säännökset eivät vielä olleet voimassa. On kuitenkin syytä pohtia eritellymmin kysymystä teloitusten vaikutuksesta karkaamiseen.

11.5.4.2 Teloitusten pelotusvaikutus

Lainmuutoksen taustan tarkastelu osoittaa, että 4.7.1944 toteutetulla sotaväen rikoslain uudistuksella tähdättiin välittömään pelotusvaikutukseen. Rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen syntytapoja koskeva perusteellisempi tieteellinen pohdiskelu ajoittuu vasta sodanjälkeiseen aikaan, mutta sitä voidaan silti tässä yhteydessä hyödyntää. Tapio Lappi-Seppälä on määritellyt rangaistuksen pelotusvaikutuksen edellyttävän normi- ja rangaistustuntemusta. Sen saavuttamiseksi tiedottaminen rangaistavuudesta ja rangaistuksista olisi optimaalista, kun se eriytettäisiin ja osoitettaisiin mahdollisimman henkilökohtaisesti potentiaalisille rikoksentekijöille.[205]

Voidaan sanoa, että karkaamisen rangaistavuudesta, kuolemanrangaistuksen uhasta ja jo tuomituista teloituksista tiedotettiin varsinkin heinäkuussa 1944 niin tehokkaasti, että Lappi-Seppälän kuvaamasta optimaalisesta tilanteesta ei olla kaukana. Jo edellä on mainittu tehokas tiedottaminen tapahtuneista teloituksista. Kuolemanrangaistusuhan sisältävästä lainmuutoksesta tiedotettiin myös tehokkaasti. Tulossa olevasta lainmuutoksesta oli tiedotettu miehille etukäteenkin.[206]

Päämajan 4.7. lähettämän sähkeen mukaan muutettujen säännösten sisältö "on viipymättä saatettava joukkojen tietoon".[207] Henkilötäydennyskeskus 1, jonka kautta kulki 20.6.–15.7. välisenä aikana 2 625 karkurina pidätettyä, ilmoitti 19.7., että jokaiselle miehelle on selostettu sotaväen rikoslakiin 4.7. tehdyt muutokset.[208] Myös puolustusvoimain pääesikunnan vuonna 1945 an-

---

26.1.1945, T 17855/15, SA. Ks. myös edellä luku 11.5.1 (Halsti). – 17. divisioonan esikuntapäällikkö on todennut rauhan aikana, että divisioonassa toimeenpantujen teloitusten ja niistä tiedottamisen jälkeen tapahtui suorastaan käänne kurissa ja taisteluhengessä (Tarkki 1996, 215).

[205] Lappi-Seppälä 1987, 202–203, 205–207.

[206] Ks. edellä luku 11.5.2, alav. 141:n kohdalla.

[207] 1018:n KS-sanoma n:o 27/Järj.2/4.7.1944, T 19199/5, SA.

[208] Henkilötäydennyskeskus 1:n esikunnan kirjelmä n:o 2492/Koul./Val.a.sal./ 19.7.1944, T 10601/13, SA.

tamassa lausunnossa mainitaan sotilaskarkureille pidetyt puhuttelut, joilla heille tehtiin selväksi lainmuutokset.[209]

Monet karkureina kuolemaan tuomituista olivat ennen uutta karkumatkaansa tietoisia siitä, että uusiutuneesta karkaamisesta saattoi seurata kuolemanrangaistus.[210] Toisaalta jotkut kiistivät tienneensä kuolemanrangaistuksen uhasta ja lausuivat, etteivät olisi karanneet, jos olisivat siitä tienneet.[211] Läheskään kaikilta kuolemaantuomituilta ei tätä seikkaa kysytty.

Todennäköisesti myös kiinnijoutumisriskistä miehillä oli jonkinlainen käsitys. Selvin se oli tietysti niillä, jotka karkuruudesta jo kiinni jääneinä oli palautettu riviin.

Keskeinen teloituksiin johtanut rikos oli uusiutunut karkaaminen, joka oli tapahtunut lainkovennuksen jälkeen. Kuitenkin voisi arvella, että sotilaalla, joka aiemmin karanneena oli joutunut kiinni, jolle oli kerrottu kuolemanrangaistuksen uhasta karkuruuden uusiutuessa ja joka ehkä oli kuullut teloituksia todella tapahtuneen, olisi pitänyt olla hyvinkin selvä kuva järjestelmän toiminnasta. Eikö pelote tehonnutkaan?

---

[209] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 1578/Hall./11/ 26.1.1945, T 17855/15, SA. – V armeijakunnan esikunnan mukaan kieltäytyjille on kaikissa portaissa HTK:sta joukko-osastoon selitetty, että kieltäytymistä seuraa kuolemanrangaistus. (Asiayhteydestä päätellen kysymys on ollut kiinni saaduista karkureista, jotka kieltäytyvät palaamasta yksikköönsä.) V armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 594/X/41 henk./21.7.1944, T 9535/24, SA.

[210] SYO 1944 n:o 1697 (päätös 12.9.1944 n:o 1499, Hokkanen), SYO 1944 n:o 1746 (päätös 26.9.1944 n:o 1619, Ahonen), SYO 1944 n:o 1854 (päätös 26.9.1944 n:o 1609, Kaivos), SYO 1944 n:o 1978 (päätös 25.10.1944 n:o 1832, Seppänen), 2200:n (5.D) KeO 17.7.1944, § 149 (Tamski), 3000:n (18.D) KeO 22.7.1944, § 167 (Niemi), 3648:n (2.D) KeO 25.7.1944, § 206 (Matikainen, Valkeapää), 6300:n (21.Pr) KeO 31.7.1944, § 134 (Hakanen), 3648:n (2.D) KeO 2.8.1944, § 241 (Peltomaa), 5331:n (15.Pr) KeO 3.8.1944, § 2 (Aarniometsä), 5800:n (1.D) KeO 5.8.1944, § 6 (Virtanen), 9300:n (RvPr) KeO 7.8.1944, § 189 (Martikainen), 9300:n (RvPr) KeO 22.8.1944, § 190 (Hinkkanen), SA. – Lisäksi oli vielä useita miehiä, jotka kiistivät tienneensä kuolemanrangaistuksen uhasta, mutta joita koskevassa rikosjutussa esimerkiksi syyttäjä esitti selvitystä siitä, että miehelle oli kerrottu uhasta.

[211] Seuraavat kuolemaantuomitut lausuivat, etteivät olisi karanneet, jos olisivat tienneet kuolemanrangaistuksesta: SYO 1944 n:o 1473 (päätös 23.8.1944 n:o 1366, Laakkonen, Palomäki), SYO 1944 n:o 1474 (päätös 24.8.1944 n:o 1370, Niemi), SYO 1944 n:o 1515 (päätös 5.9.1944 n:o 1460, Poteri), SYO 1944 n:o 1557 (päätös 1.9.1944 n:o 1438, Jalonen, Vinni), 4610:n (11.D) KeO 29.7.1944 § 1 (Kerttula, Nurkkala), SA. – Tämän väitteen esittäneiden jutuista valtaosa alistettiin sotaylioikeuteen, joka johdonmukaisesti lievensi karkurien kuolemanrangaistukset. Selvästi rangaistusuhasta tietoisten karkureiden jutuista taas vähemmistö alistettiin SYO:lle (ks. edellistä alaviitettä). Syynä tuskin kuitenkaan on ollut pelkästään tämä seikka.

Ajatus rangaistusten pelotusvaikutuksesta rakentuu oletukselle hyötyjä ja haittoja rationaalisesti punnitsevasta rikollisesta. Kuitenkin rikoksentekijät vain harvoin pystyvät etujen ja haittojen tietoiseen vertailuun.[212] Se, että karkuruutta lainkovennusten jälkeen vielä esiintyi, on hyvä esimerkki tästä.

Aivan ilmeisesti suuri osa karkaamisista tapahtui tilanteessa, jossa minkäänlaista harkintaa ei ollut, ja rangaistuksen pelotusvaikutuskin oli tämän vuoksi useissa tapauksissa merkityksetön. Ei voida kuitenkaan sulkea pois mahdollisuutta, että toisissa tapauksissa rangaistusuhka saattoi vaikuttaa. Epäilemättä osa karkaamisista oli harkittuja.

Jukka Kulomaa on tutkinut 693:n kenttäoikeudessa käsitellyn karkuruus- tai pelkuruustapauksen asiakirjat ajalta 9.6.1944–syyskuu 1944. Huomautettuaan, että lukuja ei voi pitää eksakteina, hän esittää, että tutkituista karkaamisista 222 tapahtui olosuhteissa, jolloin välitöntä taistelutoimintaa ei ollut, 365 tapauksessa yksikkö oli taistelussa ja 106:n kohdalla tilanne jää epäselväksi. Rauhallisen tilanteen aikana karanneista suuri osa perusteli tekoaan aikaisemmilla sotakokemuksillaan. "Hermot eivät kestä linjassa" oli yleisin kuulustelijoille esitetty syy.[213] Luonnollista kuitenkin on, että kuulustelijalle ei haluttu kertoa, mikäli karkaaminen todellisuudessa olikin perustunut harkintaan.

Viitteitä karkurien mielentilasta antavat kaksi muistiota, jotka lääkintäkapteeni Martti Kaila laati loppuvuodesta 1941 karkurien mielentilaa tutkittuaan. Toisesta karkurijoukosta hän arvioi lähes puolen olevan kokonaan tai osaksi ymmärrystä vailla, toisesta aineistosta kaksi kolmannesta. Tosin varsinkin jälkimmäiseen aineistoon oli valikoitunut juuri sellaisia henkilöitä, joiden mielentilan epäiltiin olleen epänormaali. Karkaamisten pääsyynä Kaila piti ensinnä joukoissa vallitsevaa sotaan kyllästynyttä mielialaa, toiseksi psyykkistä ja fyysistä uupumusta. Kailan muistioissa ei sen sijaan korostu suoranainen pakokauhuun joutuminen, vaan pikemmin mielialan ja uupumuksen vaikutus "karkaamispäätökseen".[214]

---

[212] Lappi-Seppälä 1987, 200.

[213] Kulomaa 1984b, 182–183, 1995, 271.

[214] Lääk.kapt. Martti Kaila: Promemoria sotilaskarkurien mielentilasta ja heidän tutkimisestaan, päiväämätön, ja Raportti 8. Divisioonan sotilaskarkurien kokoamispaikalla tehdyistä mielentilan tutkimuksista, 7.12.1941, T 19198/4, SA. – Kaila julkaisi myös Sotilaslääketieteellisessä Aikakauslehdessä artikkelin "Sotapsykoosit ja neuroosit sodassa ja sodan jälkeen". Sopivana suhtautumistapana psykooseihin ja neurooseihin Kaila mainitsee reaktion laadusta riippuen levon, sotapalveluksesta vapauttamisen ja rintamantakaiseen apupalvelukseen siirtämisen. Kuria ja kovuutta Kaila ei pidä tarkoituksenmukaisena keinona. Artikkelissa Kaila mainitsee muutaman esimerkkitapauksen; ne ovat talvisodan aikaisia. (Kaila 1941.)

Kesän 1944 olosuhteissa olisi paniikkireaktioiden osuus korostunut luultavasti enemmän kuin vuoden 1941 hyökkäysvaiheessa, jota Kailan muistiot koskevat. Kulomaan tutkimassa aineistossa karkaamisten yhteys välittömään taistelurasitukseen oli selvempi kesällä 1944 kuin vuonna 1941.[215] Kuten tunnettua, varsinkin Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alku Karjalan kannaksella oli niin voimakas, että suomalaisten keskuudessa esiintyi pakokauhua.[216]

Jo edellä siteeratussa, 9.8.1944 laaditussa luottamuksellisessa selostuksessa karkaamisten vaikutuksesta sotatoimiin eroteltiin ensinnäkin eksyneet ja tahalliset karkurit. Karkureista puolestaan useimmat olivat selostuksen mukaan "lähteneet pakosalle vihollisen kranaattitulen, panssarivaunujen tai ilmapommitusten peloittamina hetkellisen mielijohteen vallassa, mutta joukossa oli myös niitä, jotka harkinnan jälkeen jättivät paikkansa taistelurintamassa".[217] Vastaavan erottelun miehet tekivät itsekin.[218]

Eversti Y. A. Järvinen luokitteli sodan jälkeen karkurit eksyneisiin, kotiseudulle pyrkiviin "hiippareihin" sekä "metsäkaartiin", johon kuuluvat alun perin kotiseudulleen jääneet "pelkurit ja maanpetturit". Näiden karkuriryhmien ohella Järvinen mainitsee "'tärähtäneet' eli ne miehet, joiden hermot eivät kestä taistelussa, tykistötulessa tai pommitusten alaisena oloa, mutta joiden kunniantunto ei salli karkaamistakaan ainakaan rikollisessa mielessä". "Tärähtäneet" ovat Järvisen mukaan "yleensä heikkohermoisia kunnon miehiä".[219]

11.5.4.3 Teloitusten muu yleisestävä vaikutus

Teloitusten pelotusvaikutuksen ohella voidaan arvioida myös niiden moraalia tai tapaa luovaa vaikutusta eli välillistä preventiota. Tosin tällainen pohdinta oli kesällä 1944 vierasta. Kansanedustaja Mikko Erichin kehotus jättää "teoriat toiseen aikaan" kuvastanee sitä, että perusteellista pohdintaa lainmuutoksen vaikutuksista ei pidetty tarpeellisena.

Edellä (luku 11.1) todettiin, että välillisen yleisestävän vaikutuksen synty edellyttää, että rangaistuksen langettaja koetaan auktoriteetiksi ja järjestelmä legitiimiksi. Yliankarat sanktiot vaarantavat järjestelmän legitimitee-

[215] Kulomaa 1995, 271.

[216] Ks. esim. Heikura 1967, 119–125; Kulomaa 1995, 271–276.

[217] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5820/Järj.2/sal./ 9.8.1944, T 17856/12, SA.

[218] Ks. edellä luku 11.5.3.2 (Bargum, Nyström).

[219] Järvinen 1950, 331–332.

tin, samoin vaikuttaa käytännön epäyhtenäisyys. Legitiimin järjestelmän moitteena koetut sanktiot johtavat tekojen kokemiseen moraalisesti paheksuttaviksi. Rangaistuksen käyttö ei kuitenkaan heijastu nopeasti moraaliarvostelmissa.

Sotilassosiologinen tutkimus päätyy vastaaviin tuloksiin kuin yllä esitetty, kriminologiseen ja kriminaalipoliittiseen tutkimukseen perustuva arvio. Sotilassosiologisessa tutkimuksessa on havaittu, että rangaistusten tehokkuus edellyttää niiden yhtenevyyttä pienyhteisössä vallitsevien teon moitittavuutta koskevien käsitysten kanssa.[220]

Edellä esitetyn perusteella näyttää selvältä, että rangaistukset eivät juuri kyenneet muuttamaan miesten asenteita karkaamiselle kielteisiksi. Välillinen preventio ei siis toteutunut. Huomattava osa miehistä suhtautui karkaamisiin ymmärtävästi tai neutraalisti, eivätkä rangaistukset kyenneet muuttamaan tätä kantaa.

Yksi syy tähän oli tosin se, että kovia rangaistuksia ei sovellettu pitkää aikaa. Ensimmäinen karkurin teloitus pantiin täytäntöön 9.7. ja viimeinen 25.8.1944. Syyskuun 28. päivänä päämaja peruutti kaikki kesän aikana annetut erikoisohjeet karkurien käsittelystä, muun muassa tunnetut käskyt 5000 ja 5200.[221]

Ilmeisesti huomattava osa miehistä piti teloituksina liian ankarina rangaistuksina. Tämä oli vaarallista järjestelmän legitimiteetin kannalta. Liiallisen ankaruuden lisäksi myös käytännön epäyhtenäisyys ja valikoivuus heikensi järjestelmän legitimiteettiä.

Tässä tutkimuksessa käytetty aineisto valaisee käytännön epäyhtenäisyyttä siltä osin, kuin samassa jutussa syytetyistä karkureista kaikkia ei tuomittu kuolemaan. Tapauksia on aineistossa vain kaksi, mutta jo niistäkin ilmenee melkoinen epäsuhta tuomioiden välillä. Yhdessä tapauksessa hevosmiehinä palvelleet korpraali ja sotamies karkasivat yhteistuumin, mutta komppanianpäällikkö, syyttäjä ja tuomioistuin katsoivat (jokseenkin vailla selvitystä), että korpraali oli toiminut aloitteentekijänä. Korpraali tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin, sotamies tuomittiin 7 vuodeksi kuritushuoneeseen.[222]

---

[220] Keijzer 1978, 49–50, 290–291; Pipping 1978, erit. 197–207, 255. Samaan tapaan arvioi Babingtonin kirjan jälkikirjoituksessa Richardson (1993, 221): "– – good discipline must move with the times, must be an evolving process, and, above all, it must be *acceptable* to those subject to it." (Kursivointi alkuperäinen.)

[221] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 7430/Järj.2/sal./ 28.9.1944, T 19797/13, SA.

[222] 5000:n (3.D) KeO 17.8.1944, § 198 (Seppänen ja Louhi), SA. – Syyttäjä vaati aluksi Louhellekin kuolemanrangaistusta, mutta luopui oikeudenkäynnissä tästä vaatimuk-

Toisessa jutussa kenttäoikeus katsoi kahdesti karanneen korpraalin toimineen osaksi kumppaninsa johdattamana, ja hänet tuomittiin karkaamisistaan 3 ja 6 vuodeksi (yhdistettyinä 7 vuodeksi) kuritushuoneeseen, kun kaksi muuta samassa jutussa syytettyä tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin.[223]

On myös selvää, että kuolemaantuomituiksi ja teloitetuiksi eivät joutuneet välttämättä "pahimmat" karkurit. Ratkaisevaa teloitusten kannalta oli se, alistettiinko päätös sotaylioikeudelle: kuten edellä ilmeni, kaikki alistetut karkuruuskuolemantuomiot lievenivät. Aineiston perusteella ei voida havaita johdonmukaista syytä siihen, miksi toiset tuomiot alistettiin ja toiset eivät. Valintaan ovatkin ilmeisesti vaikuttaneet muut kuin suorastaan tekoon liittyvät syyt.

Jos kenttäoikeuksissa kuolemantuomioihin johtaneet olisivat olleet vakavimpia karkuruustapauksia, olisi tuomioiden niistä pitänyt SYO:n tekemien lievennysten jälkeenkin olla elinkautisia tai muuten pitkiä vapausrangaistuksia. SYO:nhan voidaan olettaa pystyneen johdonmukaiseen rangaistuskäytäntöön. Sotaylioikeuden lieventämät tuomiot ilmenevät taulukosta 19.

Taulukko 19. Sotaylioikeudelle alistettujen karkuruudesta tai pelkuruudesta tuomittujen kuolemanrangaistusten lieveneminen

SYO:ssa tuomittu kuritushuonerangaistus[224]	Tapauksia
Elinkautinen	6
12 v	4
10 v	8
9 v	1
8 v	5
7 v	2
6 v	2
5 v	1
4 v	1
Yhteensä	30

sesta. Seppäsen kuolemantuomiota voi pitää muutenkin ankarana, sillä miehet poistuivat 14.7., ilmoittautuivat sotapoliisille 17.7. eivätkä olleet aikaisemmin karanneet. (Ks. edellä luku 8.2.)

[223] 4610:n (11.D) KeO 24.7.1944, § 1 (Hakulinen, Vartiainen, Rissanen), SA. Syyttäjä vaati lievemmin tuomitulle Rissasellekin kuolemanrangaistusta.

[224] Kysymyksessä on rangaistus juuri siitä rikoksesta, joka johti kenttäoikeudessa kuolemantuomioon, ei siis mahdollisten muiden rangaistusten kanssa yhdistetty rangaistus.

Vaikka yli puolet lievennetyistäkin kuolemanrangaistuksista oli vähintään 10 vuoden kuritushuonerangaistuksia, on toisaalta joukossa tapauksia, joissa SYO:n arvio sopivasta rangaistuksesta on hyvin kaukana kuolemantuomiosta. Teloitus näissä lievimmissä tapauksissa vaikuttaisi kohtuuttomalta. Sitä, mikä olisi ollut SYO:n arvio välittömästi täytäntöön pantuihin teloituksiin johtaneista teoista, emme saa koskaan tietää. Välttämättä se ei olisi poikennut ratkaisevasti yllä olevasta jakautumasta, sillä nähdäkseni ei voida havaita selviä eroja rikoksissa, jotka johtivat välittömiin teloituksiin ja toisaalta rikoksissa, joita koskeva päätös alistettiin SYO:lle.

Sodanjälkeiset armahdus- ja vastaavat järjestelyt lievensivät käytännössä yllä mainittuja tuomioita entisestään. Sotilaskarkurit saattoivat vapautua piankin sodan jälkeen ilmoittamalla toimineensa myötätunnosta Yhdistyneitä Kansakuntia (eli lähinnä Neuvostoliittoa) kohtaan.[225] Ainakin neljä entistä kuolemaantuomittua vapautui joulukuussa 1944, ilmeisesti juuri tähän motiiviin vedottuaan.[226] Sama koettiin USA:n armeijassa. Euroopan sotanäyttämöllä tuomittiin Eddie Slovikin kuolemanrangaistuksen lisäksi 56 muuta kuolemanrangaistusta vaarallisen tehtävän välttämiseksi tehdystä karkaamisesta (desertion to avoid hazardous duty). Näistä vain yksi jäi vahvistusmenettelyn jälkeen voimaan, mutta sitäkään ei pantu täytäntöön, joten Slovik jäi ainoaksi teloitetuksi. Avins on jäljittänyt näistä 56:sta 49:n asiakirjat. Näiden kuolemaantuomittujen pisin todellinen vankilassaoloaika oli 4 vuotta 9 kuukautta, lyhin kolme kuukautta sotaoikeuden tuomiosta. Keskimääräinen suoritettu rangaistusaika oli 2 vuotta ja 3 kuukautta karkaamisen päättymisestä ja 2 vuotta 1 kuukausi sotaoikeuden tuomiosta. Yksi kuolemaantuomittu jopa vapautui vankilasta ennen kuin sota Euroopassa oli ohi. Avins kiinnittää aiheellisesti huomiota tällaisten rangaistusten ja teloituksen olennaiseen eroon.[227] Kun teloitettuja oli vain yksi, epäsuhde tuomittujen ja todellisten rangaistusten välillä oli tietysti vielä silmiinpistävämpi kuin Suomessa.

Miehet itsekin vaikuttavat tulkinneen, että kysymys oli juuri varoittavien esimerkkien luomisesta, ei niinkään moitittavimpien tapausten rankaisemisesta. Useissa yhteyksissä on mainittu miesten mielipiteenä, että teloitettu oli "valittu uhriksi". Teloitettua ei aina mielletty karkuriksi, vaan saatettiin katsoa "väärän miehen" joutuneen ammutuksi. Tässä yhteydessä on

[225] Ks. tarkemmin Kulomaa 1995, 353–356.

[226] Oikeusministeriössä laaditussa laajassa luettelossa sodan jälkeen vapautetuista henkilöistä havaitsin Matti Kajanderin, Osmo Mularin, Erkki Niemen ja Pauli Salonleivon nimet. Näistä alun perin kuolemaan tuomituista kolme vapautettiin 12.12.1944, yksi seuraavana päivänä. OM, Hc 13:2, KA.

[227] Avins 1962, 800–802, 805–807.

mainittu eräiden teloitettujen aikaisempi hyvä palvelus ja saadut kunniamerkit.[228]

Epäilyjä teloitettujen valikoitumisen perusteista on esitetty.[229] On väitetty teloitetuiksi valitun sellaiset, joilla ei ollut lähiomaisia.[230] Teloitetun nuoruuden ja sairaalloisuuden on arveltu vaikuttaneen asiaan: teloitettu kuului "viimeisiin tähteisiin".[231] Myös epäilyjä teloitusten poliittisista tarkoitusperistä on kerrottu tuodun julki, varsinkin kotialueella.[232] Saatettiin kokea, että teloitetun olivat valinneet uhriksi takalinjan miehet, "jotka itse eivät olleet siellä, missä Puukan [teloitettu] ja meidän muiden oli pitänyt olla."[233]

On siis selviä viitteitä siitä, että teloitukset eivät vastanneet miesten oikeustajuntaa. On mahdollista, että oikeustajunta olisi ehkä muuttunut, jos sota, karkuruus ja teloitukset olisivat jatkuneet pitempään. Toinen, hyvinkin mahdollinen vaihtoehto on, että koko rangaistusjärjestelmä olisi teloitusten jatkuessa saattanut menettää legitimiteettinsä miesten silmissä. Tämä olisi ol-

[228] Keinonen 1971, 153; Rintala 1975, 203–205; Andrén 1984, 28; Maunula 1988; Moisala – Alanen 1988, 202.

[229] Samoin Yhdysvalloissa: Huie (1954, 142–144) arvelee, että Slovikin nuorempana tekemät pikkurikokset vaikuttivat siihen, että juuri hän valikoitui teloitetuksi. Slovikin itsensä kerrotaan esittäneen asian kärjistetysti: "They're not shooting me for deserting the United States Army – thousands of guys have done that. They're shooting me for bread I stole I was twelve years old." (Mt., 24.)

[230] Maunula 1988. – Teloitettujen perhetaustaa on tutkinut tarkemmin Kulomaa (1995, 326). Hän on kiinnittänyt huomiota teloitettujen joukon poikamiesvaltaisuuteen: naimisissa olevia teloitettiin vain kuusi (46:sta) ja heistäkin valtaosa oli lapsettomia. Tämä selittyy Kulomaan mukaan paljolti ikäjakaumalla – teloitetuista yli kaksi kolmannesta oli 19–24-vuotiaita eli hieman nuorempia kuin tuomitut karkurit keskimäärin – mutta mahdollisesti myös sillä, että perheellisten miesten teloittamista haluttiin tuomion sosiaalisten seurausten takia tietoisesti välttää. Kulomaa tukee arviotaan uskottavan tuntuisesti sillä, että kurinpidollisesti ammutuista, joiden suhteen vastaavaa harkintaa ei suoritettu, lähes puolet oli naimisissa.

[231] Andrén 1984, 13, 24.

[232] Elokuulta 1944 olevassa mielialaselostuksessa kertoo raahelainen tiedottaja tietojen kuolemantuomioista herättäneen tyrmistystä varsinkin työväestön piireissä, "kun molemmat tuomituista ovat sattumalta työläisperheitten lapsia". Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimiston kirjelmä n:o 978/Koul.5/sal./15.9.1944 (mielialaselostus elokuulta 1944), T 10601/13, SA. – "Erään kemiläisen kommunistimielisen sotilaan kenttäoikeudessa saaman kuolemantuomion täytäntöönpano on kuohuttanut sikäläisiä aatetovereita, jotka koettavat käyttää asiaa agitatioaiheena, ylistellen vainajaa aatteensa puolesta kaatuneeksi vakaumuksen mieheksi. Tätä korostettiin myöskin omaisten julkaisemassa kuolinilmoituksessa 'Pohjolan Työmiehessä'." Tilannekatsaus n:o 8/12.9.1944, EK-Valpo, pääosaston tilannekatsauksia 1942–1945, KA. Ks. myös Nyman – Salminen – Vento 1975, 189.

[233] Keinonen 1971, 153.

lut kurin ja järjestyksen säilymisen kannalta vaarallinen vaihtoehto. Nyt siltä vältyttiin sodan loppumisen vuoksi.[234]

Kuluvalla ja edellisellä vuosikymmenellä on toteutettu kaksi sotaveteraaneille osoitettua kyselytutkimusta, joilla on saatu tietoa taistelutahdon säilymisen taustoista. Rangaistuksilla ei vastausten mukaan ollut juuri merkitystä.

Vuonna 1987 toteutetun kyselyn peruskysymyksenä oli selvittää, mitkä tekijät vaikuttivat vastaajan omalta kohdalta Karjalan kannaksen kesän 1944 suurhyökkäyksen torjuntataistelujen kestävyyteen. Vastaajia pyydettiin valitsemaan 19 valmiista vaihtoehdosta kahdeksan asettaen ne tärkeysjärjestykseen. Lisäksi oli mahdollista itse nimetä muut mahdolliset syyt. Tekijät olivat monipuolisia: yksilöpsykologisia tekijöitä, ryhmätekijöitä, muodollista kuria ja siihen suhtautumista koskevia tekijöitä, ase- ja tukivoimaa koskevia sotilaallisia tekijöitä, poliittisia tekijöitä ja eräitä sotilasjohdon erityistoimenpiteitä.[235]

Kyselyssä neljä taistelutahdon eri osatekijää asettui kärkipäähän. Yli puolet vastaajista mainitsi nämä tekijät. Eniten vaikutusta oli vaihtoehdolla "tottelin käskyjä ja yritin toimia niiden mukaisesti". Sen jälkeen tulivat pelko maan miehityksestä[236], halu säilyttää toverien luottamus, uusien aseiden vaikutus ja Saksan avun vaikutus.

Tiukentuneeseen kuriin ja rangaistuksiin liittyvät tekijät ovat kyselyn mukaan olleet vähiten merkityksellisten joukossa. "Omat esimieheni kovensivat kuria ja vaatimuksia" oli merkityksellinen tekijä vain 12 %:lle vastaajista ja "pelkäsin karkureille ja pelkureille annettavia kuolemantuomioita ja muita ankaria seuraamuksia" 10 %:lle vastaajista. Vähäinen merkitys oli myös tekijällä "en halunnut pelkurin mainetta enkä käpykaartilaisen nimeä", joka tosin liittyy pikemmin ryhmätekijöihin kuin rangaistuksiin. Sillä oli merkitystä 13 %:lle vastaajista.[237] Yllättävän vähäisenä näiden tekijöiden merkitystä pitävät tutkimuksen laatijat itsekin.[238]

Suomen Reserviupseeriliitto käynnisti vuonna 1995 tutkimushankkeen, jossa kyselyllä pyrittiin saamaan tietoja viime sotien veteraanien kokemuksista. Kyselyssä lueteltiin 24 erilaista tekijää, joiden on arveltu voivan vaikuttaa sotilaiden käyttäytymiseen taistelussa. Vastaajia pyydettiin arvioimaan omalta kohdaltaan, mikä oli kunkin tekijän vaikutus siihen, että vastaaja jatkoi vaikeassa tilanteessa taistelua.[239] Selvimmin tiukentuneeseen kuriin ja rangaistuksiin liittyvä tekijä oli "tietoisuus pelkuruudesta annettavista tai odotettavissa olevista ankarista rangaistuksista". Asetettaessa tekijät tärkeysjär-

[234] Sota jatkui syksyllä 1944 Lapin sotana, jossa kuolemanrangaistuksia ei kuitenkaan suomalaisissa joukoissa käytetty.

[235] Moisala – Alanen 1988, 165–170.

[236] Muotoiltuna: "Käsitykseni siitä, että ilman vastarintaa ja taistelua vihollinen on kohta kotirintamallakin ja minä vankileirillä."

[237] Moisala – Alanen 1988, 169–170, 179–182.

[238] Moisala – Alanen 1988, 196.

[239] Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 100–103.

jestykseen sen mukaan, kuinka moni vastaaja piti tekijää erittäin tärkeänä, rangaistukset pelkuruudesta sijoittuivat aivan viimeisten joukkoon. Kun vielä pyydettiin eri tekijöistä nimeämään kolme tärkeintä, tähän perustuvassa tärkeysjärjestyksessä rangaistukset pelkuruudesta jäivät jaetulle viimeiselle tilalle eli vähiten mainintoja saaneiksi.[240] Edelleen kysyttiin, missä tärkeysjärjestyksessä taistelukäyttäytymiseen vaikuttivat tiivis kaveriporukka, joukko-osastohenki ja armeijan virallinen kuri. Viimeksi mainittu asetettiin selvästi kolmannelle tilalle.[241]

Kyselyjen tuloksia kohtaan voidaan kyllä esittää varauksia. On todennäköistä, että kuriin ja rangaistukseen liittyvien tekijöiden vaikutus olisi esimerkiksi heti sodan jälkeen tutkittuna ollut suurempi. Luultavasti vuosikymmenten jälkeen sota-aikaa muisteleva veteraani ei halua ajatella, että negatiivisen latauksen omaavat asiat kuten "käpykaartilaisuus" ja kuolemanrangaistukset olisivat olleet juuri hänen osaltaan merkityksellisiä.[242] Tosin ensimmäisessä tutkimuksessa vastaajia pyydettiin paneutumaan niihin ajatuksiin ja mielialoihin, jotka vallitsivat kesällä 1944 eikä tutkimushetkellä.[243] Jälkimmäisessä tutkimuksessa arvellaan, että sotakokemukset ovat säilyneet lähtemättömästi mieleenjääneinä kokemuksina.[244] Vastaajien valikoituminenkin luonnollisesti vaikuttaa vastauksiin, sillä tutkimuksiin hakeutuminen riippuu vastanneiden omasta aktiivisuudesta.[245]

Kuitenkin tutkimusten tulokset rangaistusten vähäisestä vaikutuksesta torjuntataistelujen onnistumiselle ovat toisiaan tukevia ja myös yhteneviä aikaisemman sotilassosiologisen tutkimuksen kanssa. Muodollisen kurin ja rangaistusten on katsottu menettävän taistelutilanteessa osittain merkitystään. Sotilassosiologinen tutkimus on korostanut varsinkin yksilön siteitä lähimpään ympäristöönsä. Näiden niin sanottujen primääriryhmäsiteiden merkitystä taistelutilanteessa on painotettu.[246]

---

[240] Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 49–51, 69–73.

[241] Tutkimusraportissa arvellaan, että jos virallisen kurin sijasta olisi puhuttu normaalista sotilaskurista, olisi suhtautuminen voinut olla positiivisempi. Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 75–76.

[242] Voi myös olla, että ajan kuluminen ei tässä ole ratkaiseva tekijä, vaan yleensä asian luonne. Andenæs (1974, 72) mainitsee eräässä tutkimuksessa esitetystä hypoteesista. Sen mukaan henkilö, joka luopuu haluamastaan teosta rangaistuksen uhan vuoksi kokee ristiriitaisia tunteita. Koska tehokas tapa välttää tällaisia tunteita on väheksyä tekoa, hän vakuuttaa itselleen, ettei hän oikeastaan halunnut sitä tehdä.

[243] Moisala – Alanen 1988, 177. Vrt. Haataja 1988b (ks. edellä luku 11.5.3.1, alav. 163).

[244] Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 1.

[245] Moisala – Alanen 1988, 170–173; Ihmisten johtaminen sodassa, 1998, 2, 6. Vrt. Haataja 1988b.

[246] Ks. edellä luku 3.3.3.3.

Yleisarviona voidaan esittää, että kuolemanrangaistuksilla ei ollut karkuruuden torjunnassa ainakaan keskeistä merkitystä.

11.5.5 Teloitukset ja suomalaisten torjuntamenestys

11.5.5.1 Suomalaisten menestykset ja karkuruuden väheneminen kesäkuun 1944 lopulla

Sodan aikana ja pian sen jälkeen tehdyissä arvioissa todettiin teloitusten ja niistä tiedottamisen merkitys suomalaisten torjuntamenestyksille kesän 1944 taisteluissa. Karkuruuden vähenemisessä rangaistusten koventaminen oli vain yksi mahdollinen tekijä. Sen ohella mainittiin jo eräissä mielialailmoituksissa kesällä 1944 sotilaallisen tilanteen paraneminen.[247]

Jukka Kulomaan tutkimuksesta ilmenee, että kesän 1944 kaikkiaan noin 12 000 karkurista noin kaksi kolmasosaa palveli Kannaksella olleissa joukoissa ja noin kolmasosa Itä-Karjalassa. Kannaksen karkureista puolestaan 85 % karkasi kesäkuussa. Siten kaikista karkureista yli puolet karkasi Kannaksella kesäkuussa.[248] Tuolla alueella tapahtunut karkuruuden väheneminen oli siis koko karkurimäärän kannalta ratkaiseva muutos.

Keskeinen merkitys koko sodan lopputulokselle oli Karjalan kannaksella olevan suomalaisten kolmannen puolustuslinjan, niin sanotun VKT-linjan kestämisellä. Suomalaisjoukot menettivät Viipurin 20.6.1944, mutta sen jälkeen puolustuslinja alkoi pitää. Kovia taisteluja Kannaksella käytiin vielä miltei kuukauden ajan senkin jälkeen.[249]

Käytettävissä olevien tietojen perusteella vaikuttaa siltä, että karkuruus alkoi vähentyä jo selvästi ennen kesäkuun loppua, samoihin aikoihin suomalaisten torjuntamenestysten kanssa. Tätä tukevat ensinnäkin eräiden esikuntien kesällä 1944 tekemät laskelmat pidätetyistä karkureista. Niistä ei voi kylläkään tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, koska ne ovat pitkälti arvioihin perustuvia. Taustalla on vaikeus erottaa suuresta joukosta, kuka on karkuri ja kuka vain eksynyt.

Kannaksen joukkojen komentajan esikunnassa laadittiin 9.7.1944 katsaus eksymis- ja karkaamisilmiöihin ajalla 9.6.–30.6., jaoteltuna viivytysvaiheeseen 9.6.–22.6. ja puolustusvaiheeseen 23.6.–30.6. Viivytysvaiheen aikana sotapoliisimuodostelmat pidättivät eksyneitä ja karkureita Kannaksella kes-

[247] Myös valistustoimintaa tehostettiin heinäkuun 1944 jälkipuoliskolta lähtien. Ks. tarkemmin Kulomaa 1995, 330–336.

[248] Kulomaa 1995, 263–269.

[249] Ks. kesän 1944 taisteluista esim. Moisala – Alanen 1988, 80–160.

kimäärin 1 700 miestä vuorokaudessa ja puolustusvaiheen aikana keskimäärin 600 miestä vuorokaudessa. Kun kuitenkin karkureiden ja eksyneiden suhde on katsauksessa arvioitu erilaiseksi viivytysvaiheessa ja puolustusvaiheessa, saadaan kiinni jääneiden karkurien päivittäiseksi määräksi suunnilleen sama sekä viivytys- että puolustusvaiheessa.[250] Kuitenkin on otettava huomioon, että puolustusvaiheessa on saatu kiinni viivytysvaiheessakin karkuun lähteneitä – tosin vastaavasti laskelmasta puuttuu puolustusvaiheessa karanneita, joita ei ole saatu kiinni katsauksen laatimiseen mennessä.[251] Lisäksi Kannaksen joukkojen lukumäärä lisääntyi kesäkuun aikana, kuten katsauksessakin todetaan. Toukokuun 1944 lopussa Kannaksella oli noin 88 000 suomalaista sotilasta. Kesäkuun viimeisenä päivänä tämä luku oli noin 151 000 miestä.[252] Kaikkiaan siis varsinkin miesten määrään suhteutettu ilmi tullut karkuruus väheni jo kesäkuun aikana.

Valtaosa Kannaksella kesäkuussa pidätetyistä karkureista ja eksyneistä saatiin kiinni IV armeijakunnan alueella.[253] Armeijakunnan esikunta laati 2.7.1944 "katsauksen IV AK:n sotapoliisimuodostelmien toimintaan 10.–30.6.44 välisenä aikana karkureiden kiinniottamiseksi ja joukostaan eksyneiden sotilaiden ohjaamiseksi". Katsauksessa on eritelty karkurien määrä 22.6. asti ja toisaalta 23.6. lähtien. 22.6. asti arvioidaan karkurien lukumääräksi noin 2 500–5 000 miestä. 23.–30.6. väliseltä ajalta arvioidaan karkurien määräksi noin 9 000 miestä, joista kuitenkin ainakin 75 % on jo vetäytymisvaiheen aikana karanneita.[254]

Katsauksen perusteella voidaan karkurien määräksi IV armeijakunnan alueella 10.6.–22.6. arvioida noin 700–900 miestä päivässä.[255] 23.6.–30.6. karanneita saatiin kiinni noin 280 miestä päivässä. Jonkin verran on luonnollisesti lisäksi 23.–30.6. karanneita, joita ei tuona aikana vielä saatu kiinni. Tämäkin asiakirja viittaa siihen, että karkuruus väheni jo kesäkuun aikana, ilmeisesti juuri puolustusvaiheeseen siirtymisen myötä.

Karkuruuden kehitystä valaisevat myös päämajan valvontaosaston kokoamissa mielialakatsauksissa kerrotut tiedot. Ajalta 17.–23.6. laaditussa tie-

---

[250] Kannaksen joukkojen komentajan esikunnan kirjelmä n:o 195/I/2 sal./9.7.1944, T 10554/8, SA. – Kirjelmässä on kuitenkin todettu, että karkureiden lukumäärä puolustusvaiheen aikana oli noin 25 % viivytysvaiheen aikaista suurempi. Kysymyksessä lienee laskuvirhe, sillä kirjelmässä käytettyjen lukujen perusteella viivytysvaiheen karkurien määräksi saadaan 240–280 miestä vuorokaudessa ja puolustusvaiheen karkurien määräksi 240 miestä vuorokaudessa.

[251] Ennen 9.6. karanneiden ja myöhemmin kiinni saatujen karkurien määrä lienee kokonaisuuden kannalta merkityksetön.

[252] Moisala – Alanen 1988, 156–157; Kulomaa 1995, 265–266.

[253] Kulomaa 1995, 263.

[254] IV armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 513/Hall./224.sal./2.7.1944, T 10601/16, SA.

[255] Tähän lukuun sisältyvien ennen 10.6. karanneiden määrä ei liene suuri, lukuun ottamatta mahdollisesti 9.6., suurhyökkäyksen valmistelupäivänä, karanneita.

dotuksessa pidetään joukkojen mielialaa läntisellä Karjalan kannaksella suuresti laskeneena ja kuvataan karkuruutta. Mielialan kerrotaan kuitenkin viikon lopulla parantuneen, koska rintama oli alkanut vakaantua ja vihollisen painostus lieventyä. Mielialaa parantavana mainitaan myös tarmokkaat toimenpiteet karkurien ja eksyneiden suhteen. Itä-Kannakselta mainitaan, että karkurit ja eksyneet oli nyt suurimmaksi osaksi saatu palautetuksi yksikköihinsä. Tämän sekä rintaman vakautumisen johdosta oli mieliala viikon lopulla sielläkin kohonnut.[256]

Ajalta 24.–30.6. laaditussa tiedotuksessa todetaan mielialan läntisellä Kannaksella parantuneen viikon aikana sitä mukaa kuin uusia joukkoja ja aseita on saatu paikalle ja rintamalinja kiteytynyt. Asemansa jättäneitä ja mahdollisimman kauas taakse pyrkijöitä oli edelleen ollut, "mutta kuitenkin vähemmän kuin edellisellä viikolla". Itä-Kannaksella oli tapahtunut vastaavaa mielialan paranemista. Myös tarmokkaat toimenpiteet rintamakarkurien suhteen olivat vaikuttaneet taistelutahdon yleiseen paranemiseen.[257]

Joukkojen mielialan muutosta tutkinut Osmo Kolehmainen on päätynyt mielialailmoitusten, tarkastuskertomusten, karkuruustietojen ja kirjallisuuden perusteella siihen, että rintamajoukkojen taisteluhenki oli alkanut parantua kohta joukkojen saavuttaessa VKT-aseman, siis noin kesäkuun 20. päivän jälkeen. Hänen arvionsa mukaan heinäkuun alkupäiviin mennessä voidaan katsoa rintamajoukkojen taistelumoraalia koetelleen kriisin olleen voitettu.[258]

Vaikuttaa siis siltä, että eduskunnan käsitellessä sotaväen rikoslain kovennusta 30.6. ja 4.7.1944 karkuruus oli jo vähentymässä ja joukkojen taistelutahto selvässä nousussa. Teloitukset ja aseenkäyttö alaista kohtaan – josta

---

[256] Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 9601/Valv.2/sal./25.6.1944 (rintamajoukkojen mielialatiedoitus n:o 89 ajalta 17.–23.6.1944), T 10601/13, SA.

[257] Päämajan valvontaosaston kirjelmä n:o 9960/Valv.2/sal./1.7.1944 (rintamajoukkojen mielialatiedoitus n:o 90 ajalta 24.–30.6.1944), T 10601/13, SA.

[258] Kolehmainen 1974, 118–121. Samoin Ahto 1982, 377. – Taistelujen jatkuessa niiden käännekohdan ajoittaminen on tietenkin huomattavasti vaikeampaa kuin jälkikäteisessä tarkastelussa. Tietty viive ajoituksessa on sodan ajan arvioissa luonnollinen. Erään armeijakunnan valistusupseerina toimineen L. A. Puntilan voi olettaa olleen varsin hyvin informoitu yleistilanteesta (ainakin siviilipuolella hänen yhteytensä ulottuivat presidenttiin asti). Heinäkuun 1. päivänä hän kirjoittaa kirjeessä: "Valitettavasti joukkojen taisteluhenki ei ole entinen. Rauhankaipuu on liian suuri ja sitä paitsi usko siihen, että tässä ollaan menossa kotiin." 3.7.1944: "– – tällä hetkellä tuntuu kaikki vähän vakiintuneemmalta kuin viikko sitten. Tämä koskee tietenkin vain Kannasta." Ja toisessa kirjeessä samalta päivältä: "Kuten olet huomannut, vastarinta jäykkenee alituiseen." 4.7.1944: "Valitettavasti on kovennettava kuria ja rangaistuksiakin. Sotaväsymys on tehnyt tehtävänsä sekin: taisteluhalu on herpaantunut, ja sen ylläpitämiseksi ovat kovatkin keinot hyväksyttäviä." (Puntila 1972, 125–130.)

on tietoja vasta kesäkuun lopulta lähtien – eivät siten ole voineet olla karkuruuden vähenemisen liikkeellepanevana voimana. Ei siis ihme, että teloitusten toimeenpano "vasta tässä vaiheessa" (elokuussa) saattoi herättää joukoissa vastenmielisyyttä.[259]

Sotaväen rikoslain muutosta käsiteltäessä ei eduskunnassa käytetyissä puheenvuoroissa tullut esiin viitteitä rintamatilanteen paranemisesta. Aivan tuntematonta se ei kuitenkaan ole poliittisissa piireissä ollut, mutta tilanteiden muuttuessa mielialat tuntuvat vaihdelleen miltei päivittäin. Ainakaan käsitystä rintamatilanteen jatkuvasta paranemisesta ei voida havaita.

Vireillä ollut hanke hallituksen vaihtamiseksi alkoi hidastua 19. kesäkuuta. Pääministeri Edwin Linkomies on arvioinut marsalkka Mannerheimin muuttaneen mieltään hallituksen vaihtamisesta, koska rintamatilanne oli vakiintunut. Linkomies kuvaa kuitenkin menestyksiä tilapäisiksi ja toteaa sotilaallisen aseman olleen edelleen hyvin vaarallinen.[260] Maalaisliiton eduskuntaryhmän kokouksessa 19.6. mieliala oli huolestunut. Hallituksenvaihdoksen lykkäytyminen ja käsitykset rintamatilanteen osittaisesta paranemisesta heijastuivat heti mielialaan, ja ryhmän kokouksissa 20. ja 21.6. mielialat olivat muuttuneet optimistisiksi.[261] Noihin päiviin ajoittuu kuitenkin psykologisesti tärkeä Viipurin menetys (20.6.). Päämajoitusmestari, kenraaliluutnantti Aksel Airo piti 21.6. varsin pessimistisen tilannekatsauksen presidentille sekä pää-, ulko- ja puolustusministereille.[262] Valtiovarainministeri Väinö Tanner kuvaa, kuinka 24.6. päämajasta palanneilla oli hiukan lohdullisempia tietoja rintamalta. Samana iltana pidetyssä valtioneuvoston istunnossa puolustusministeri kertoi armeijan taisteluhengen olevan nyt parempi, mutta tulosta ei silti voinut taata.[263] Sosialidemokraattien eduskuntaryhmän kokouksessa 25.6. Tanner kertoi vihollisen läpimurrosta, mutta vastapainoksi korosti armeijan

[259] Ks. edellä luku 11.5.3.3, alav. 187:n kohdalta. – Samanlaisia tuntoja näyttää herättäneen Kannaksen joukkojen komentajassa myöhäisessä vaiheessa lähetetty päämajan kirjelmä karkuruudesta. Turtola (1997, 288–291) siteeraa Oeschin kirjettä yleisesikunnan päällikkö Heinrichsille: "Mutta kun Ihantalan ja Vuosalmen torjuntavoittojen päätepisteeksi tulee vain Ylipäällikön nuhdekirjelmä karkuruudesta ja hiippailusta, joka lukemisen jälkeen käsketään polttamaan, ja toisaalta Ilomantsin voiton jälkeen kiitospäiväkäsky [15.8.1944], tuntuu siltä, kuin Kannaksen suunnalle ei olisi annettu mitään arvoa." (Tosin jää epäselväksi, mitä kirjelmää Oesch tarkoittaa. Käsky polttaa kirjelmä tuntuu viittaavan 9.8.1944 lähetettyyn kirjelmään, joka koski karkaamisten vaikutusta sotatoimiin. Tämä ei kuitenkaan ollut Mannerheimin, vaan juuri Heinrichsin allekirjoittama. 9.8.1944 lähetetty kirjelmä tuntuu myös myöhäiseltä Oeschin mainitsemiin torjuntavoittoihin nähden. Mannerheimin allekirjoittamaa karkuruutta koskevaa kirjelmää ei ole kesältä 1944 tiedossani.)

[260] Linkomies 1980, 343–344.

[261] Suomi 1986, 434–435.

[262] Raunio 1996, 29.

[263] Tanner 1952, 290–291.

taistelua uusien aseiden avulla.[264] Kesäkuun 28. päivänä presidentti Risto Ryti oli kovin huolissaan tilanteesta: maan hätä oli suuri ja armeijan asema huolestuttava.[265] Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa 28.6. ulkoministeri Henrik Ramsay sanoi Kannaksen sotatapahtumien muuttaneen huolestuttavalla tavalla Suomen sotilaallista asemaa. Menetykselliset torjuntataistelut ja saksalaisten apuuntulo olivat kyllä herättäneet talvisodan hengen, mutta tilanne oli silti vakava.[266] Kesäkuun 30. päivänä rintamatiedot olivat entistä huonompia. Parina seuraavan päivänä ne kuitenkin paranivat; rintamilla oli rauhallisempaa.[267]

Tuntuu luultavalta, että eduskunnalla ei karkuruutta koskevaa lainmuutosta käsiteltäessä ollut käytettävissään niin varmoja tietoja sotilaallisesta tilanteesta, että se olisi pystynyt ennakoimaan tilanteen olevan paranemassa ilman lain kovennustakin. Ainakin rivikansanedustajalla oli selvästi vähemmän tietoja tällaisista asioista kuin hallituksella. Päämajakaan ei tuona aikana liene pystynyt tilanteen paranemista ennakoimaan. Vaikka siellä olisi näin arvioitukin, on varauduttu pahimpaan mahdollisuuteen: on pelätty sotilaallisen tilanteen huononemista ja karkuruuden uutta kasvua.[268]

Jukka Kulomaa on huomauttanut, että Kannaksella ehdittiin ennen varsinaisten torjuntataisteluiden päättymistä panna uuden lain nojalla täytäntöön vain kaksi kuolemantuomiota. Muiden osalta kysymys oli lähinnä ennaltaehkäisystä mahdollista taistelutoiminnan uudelleen kiihtymistä varten. Teloitusten merkityksestä ei voida Kulomaan mukaan tehdä varmoja päätelmiä, koska taistelutoiminta ei enää kiihtynyt uudestaan.[269]

11.5.5.2 Heinäkuun 1944 teloitukset ja torjuntamenestys

Edellä on arvioitu, että torjuntamenestykset kesäkuussa johtivat karkuruuden vähenemiseen. Päinvastainenkin tulkinta on mahdollinen: karkuruuden väheneminen voisi olla torjuntamenestysten yksi syy. Voitaisiin ajatella, että teloitukset pitivät heinäkuussa karkuruuden alhaisella tasolla ja estivät sotilaallisen tilanteen uuden huononemisen.

Tätä oletusta vastaan puhuu se edellä käsitelty seikka, että teloitusten luo-

[264] H. Soikkanen 1987a, 380.

[265] Tanner 1952, 311.

[266] Voionmaa 1971, 362.

[267] Tanner 1952, 316.

[268] Päämajan oikeudenhoitotoimistossa sodan aikana palvellut Jouni Pelttari kertoi (haast. 17.9.1992), että päämajassa tiedettiin taistelutilanteen helpottumisesta juhannuksen tienoilla, mutta lainvalmisteluun se ei vaikuttanut, sillä "piti miettiä pikkuisen eteenpäin".

[269] Kulomaa 1995, 328.

ma pelote vaikutti vain harkitseviin karkureihin eli ainoastaan osaan mahdollisista rikoksentekijöistä. Lisäksi oletusta vastaan puhuu se, että kesän 1944 tappioiden ja menestysten syitä selvittävässä tutkimuksessa karkuruutta ei pidetä mitenkään merkittävänä tekijänä, vaikka se kohosi varsinkin suurhyökkäyksen ensimmäisinä viikkoina suureksi. Jos karkuruuden vähenemistä heinäkuussa olisi pidetty heinäkuun taistelumenestysten syynä eikä seurauksena, luulisi siitä löytyvän useita mainintoja torjunnan onnistumisen taustaa koskevassa kirjallisuudessa. Näin ei kuitenkaan ole. Myös havainnot muodollisen kurin ja rangaistusten vähäisestä merkityksestä taistelutilanteessa puhuvat teloituksista saatua hyötyä vastaan.

Sodan aikana karkuruutta kyllä pidettiin huolestuttavan suurena. Karkuruuteen erittäin ankarasti suhtautuva 18. divisioonan komentaja katsoi 30.6.1944 karkaamisen saaneen niin suuret mittasuhteet, että se vakavasti uhkaa vaarantaa koko sodankäynnin lopputuloksen.[270] Sotaväen rikoslain muuttamiseksi 30.6. annetussa hallituksen esityksessä todettiin karkuruudella saattavan olla kohtalokkaat seuraukset kokonaisten rintamanosien sotatoimille.[271] Kannaksen joukkojen komentajan esikunnan katsauksessa (9.7.1944) todetaan, että eksymis- ja karkaamistapaukset saavuttivat päähyökkäyssuunnilla vaikeimpina taistelupäivinä jopa sotatoimia vaarantavan ja vahingoittavan joukkoilmiön luonteen.[272] V armeijakunnan komentajan mukaan karkuruus saavutti niin laajat mittasuhteet, että kokonaisia joukko-osastoja oli ajoittain taistelukyvyttöminä. Karkuruus joudutti päivittäisten aluemenetysten suurenemista.[273] Jo edellä mainittiin päämajan elokuussa laatima kirjelmä karkaamisten vaikutuksesta sotatoimiin, jossa todettiin "karkaamispsykoosin" olleen yhtenä perääntymiseen pakottaneena syynä.[274] Ylipäätään vaikuttaa siltä, että ylemmissä esikunnissa katsottiin kesällä 1944 suomalaisten tappioiden syiksi suurelta osin joukkojen heikko taistelu ja johtajien epäonnistumiset.[275]

---

[270] 18. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2072/X/33d sal./30.6.1944, T 10554/8, SA.

[271] HE 49/1944 vp., 1.

[272] Kannaksen joukkojen komentajan esikunnan kirjelmä n:o 195/I/2 sal./9.7.1944 (Katsaus eksymis- ja karkaamisilmiöihin Kannaksen joukoissa ajalla 9.–30.6.44), T 10554/8, SA.

[273] V armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 594/X/41 henk./21.7.1944, T 9535/24, SA.

[274] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5820/Järj.2/sal./9.8.1944, T 17856/12, SA.

[275] Halsti 1957, 394–395; Tuompo 1968, 267–284. – Vilkuna (1962, 161) mainitsee puolestaan kuulleensa päämajan portaassa syytöksiä siitä, että liian vapaa uutisten välitys oli lamauttanut miehistön taistelumoraalin.

Kenraaliluutnantti K. L. Oesch johti Kannaksen suomalaisia joukkoja 15.6. alkaen. Oeschin vuonna 1956 julkaiseman kirjan mukaan suurin osa karkureista oli lähtöisin koviin taisteluihin esimerkiksi läpimurtokohdissa joutuneista joukoista, "mutta huomattavasti, joskaan ei joukon vastarintakykyä pahasti vaarantaen, myös naapurijoukoista".[276] Ylipäätään Oesch ei laajassa pohdinnassaan kahden ensimmäisen puolustuslinjan murtumisen ja kolmannen kestämisen syistä käsittele karkuruutta juuri lainkaan, vaan kiinnittää huomiota lähinnä linnoittamisen ja suomalaisjoukkojen määrän merkitykseen, tosin myös taistelumoraalin mainiten. VKT-asemassa taisteltaessa maasto oli puolustajalle edullinen ja puolustusjoukkoja oli riittävästi.[277]

Karkuruutta muuten ankarasti arvosteleva eversti Y. A. Järvinen kiinnittää tappioiden syitä pohtiessaan huomion sotilaallisiin syihin, lähinnä neuvostojoukkojen ylivoimaan.[278] Karkuruudelle hän ei juuri pane painoa. VKT-aseman pitämistä selvittäessään hän lausuu: "Joskin karkuruus oli melkoisesti vähentänyt joukkojen vahvuutta, oli kelvottoman aineksen poistuminen parantanut niiden laatua."[279]

Samalla lailla asiaa on arvioinut eversti Wolf H. Halsti. Kannaksen tappioiden "alkuna ja juurena" hän pitää edempänä olleen VT-aseman keskeneräisyyttä ja joukkojen puutetta. Kun päästiin maastollisesti parempiin asemiin ja suomalaiset joukot alkoivat vaikuttaa keskitetysti, venäläisten hyökkäys pysähtyi. Tätä Halsti vaikuttaa pitävän hiippailun loppumisen syynä eikä seurauksena.[280]

Niitä Kannaksen tappioiden ja menestysten syistä kirjoittaneita, jotka eivät ole kiinnittäneet huomiota karkuruuteen, on edellä mainittujen lisäksi paljon.[281] Eräissä 1990-luvun tutkimuksissa on sen sijaan karkuruuttakin pohdittu. Eversti Matti Koskimaa kiinnittää huomiota VKT-aseman torjuntavoittojen syynä, paitsi maastollisiin ja materiaalisiin seikkoihin, myös taistelutahtoon nostaen sen ehkä tärkeimmäksi torjuntavoiton saavuttamiseen vaikuttaneeksi tekijäksi: "Hiippareita oli liuennut käpykaartiin. Heikoin aines oli poistunut riveistä. Jäljellä olivat taistelijat."[282] Eversti Niilo Lappalaisen

[276] Oesch 1956, 156–157.

[277] Ks. tarkemmin Oesch 1956, 119–196.

[278] Järvinen 1950, 325–326.

[279] Järvinen 1950, 328.

[280] Halsti 1957, 394–402.

[281] Muihin seikkoihin kuin karkuruuteen huomionsa kiinnittäneitä ovat olleet ainakin Viljanen (1950), Terä (1967, 102–184), Seppälä (1969, 268–269, 271–277), Kolehmainen (1974, 32–72) ja P. Alanen (Moisala – Alanen 1988, 156–159).

[282] Koskimaa 1993, 69–70, 175–184.

ajatukset ovat samansuuntaisia: hänen mukaansa karkuruus ei vaikuttanut joukkojen taistelukykyyn läheskään niin paljon kuin tappiot kaatuneina ja haavoittuneina. Lappalainen tuo esiin "Ihantalan hengen" syntymisen yhtenä torjuntavoiton syynä. Hänenkin mukaansa heikoin aines karsiutui karkureina pois ja "kurin koveneminen vahvisti horjuvien selkärankaa selvästi".[283]

Jukka Kulomaan arvion mukaan tarkoituksellinen pakoilu jäi suhteellisen pienen, joskaan ei merkityksettömän pienen vähemmistön valinnaksi. Joukkojen kokonaisvahvuuteen suhteutettuna luvut olivat kuitenkin niin alhaisia, ettei niillä ollut oleellista vaikutusta operaatioiden ja koko sodan lopputulokseen.[284]

Mitä kauemmas sodan ajasta edetään, sen täydellisemmän synninpäästön tutkimus antaa yksittäiselle sotilaalle ja kiinnittää huomion suurempiin, materiaalisiin seikkoihin. Onkin ilmeisesti niin, että neuvostojoukkojen materiaalisen ylivoiman vuoksi suurhyökkäys olisi joka tapauksessa johtanut läpimurtoon. Tällöin karkuruuden merkitys taistelujen kannalta jää vähäiseksi. Ja koska teloitusten vaikutus karkuruuden vähenemiseen puolestaan ei vaikuta kovinkaan selvältä, on hyöty niistä kokonaisuuden kannalta hyvinkin epävarma. Sen sijaan niillä oli haitallisia vaikutuksia. On kuitenkin syytä muistaa, että kesän 1944 päättäjillä ei ollut samoja tietoja kuin nykyisillä tutkijoilla. Sodan lopullista tulosta ei tietenkään tiedetty, päätökset oli tehtävä nopeasti eikä tutkimustietoa juuri ollut käytettävissä päätöksenteon tueksi.

11.6 SOTAVANKIEN RIKOKSET

Haagin maasotaohjesäännön 8 artiklan 1 kappaleen mukaan sotavangit ovat niiden lakien, säännösten ja määräysten alaiset, mitkä ovat voimassa sen valtion armeijassa, jonka vallassa he ovat. Toisaalta siteet omaankin valtioon säilyvät. Tämä käy ainakin välillisesti ilmi sotaväen rikoslain 10 §:stä, jonka mukaan sotavankeuteen joutunut sotilas, jonka palvelusaika päättyy hänen ollessaan sotavankina, on katsottava edelleen kuuluvaksi sotaväkeen, kunnes hän on saanut eron sotapalveluksesta.

Kuitenkin Erkki Hannulan mukaan sotavangit eivät enää ole oman armeijansa sotilaita, mutta heitä on kohdeltava sotilashenkilöihin verrattavi-

[283] N. Lappalainen 1994, 306, 322–327. Kannaksen taisteluja käsittelevän kirjasarjansa aikaisemmissa osissa, joissa käsitellään puolustuslinjojen murtumista, Lappalainen ei ole käsitellyt nimenomaisesti karkuruutta (1992, 277–291, 1993, 269–283). – Ks. heikoimman aineksen karsiutumisesta myös Pipping 1978, 162–163.

[284] Kulomaa 1995, 266, 363.

na.[285] Harald Öhquist arvostelee Hannulan kantaa huomauttaen sotavankien olevan sotilaita ja kysyen, minkä armeijan sotilaita he silloin olisivat, elleivät omansa.[286]

Jaakko Rautapää katsoi vangiksi joutuneen sotilaan edelleen kuuluvan joukkoonsa. Sotavanki on mahdollisuuksiensa mukaan velvollinen myös aktiiviseen toimintaan. Hänen ensimmäisenä velvollisuutenaan on pyrkiä vapautumaan sotavankeudesta ja yrittää päästä jälleen yhteyteen omien joukkojensa kanssa. Isäntävaltio puolestaan vaatii sotavankeja alistumaan kohtaloonsa ja asettaa heille omia velvollisuuksiaan. Näiden sotavangin kaksinaisten velvollisuuksien välillä vallitsee alituinen jännitystila. Kansainvälisen oikeuden säännöstö myöntää Rautapään mukaan sotavangille luvan karkaamiseen. Karkaamisoikeus ei kuitenkaan poista oikeudenvastaisuutta sellaisilta teoilta kuin esimerkiksi vartijan surmaaminen, valtion omaisuuden anastaminen ja väkivalta siviiliväestöä kohtaan.

Sotaväen rikoslain 64 §:n säännös, jonka mukaan rangaistaan sotavankia, joka tekee teon auttaakseen tai suosiakseen vihollista tai vaarantaakseen isäntävaltion joukkoja, merkitsee Rautapään mielestä niiden velvollisuuksien täydellistä syrjäyttämistä, jotka sotavangilla oman armeijansa jäsenenä edelleen on.

Sotavankeja rangaistaessa voidaan Rautapään mukaan jättää huomiotta rangaistuksen parantava ja kasvattava vaikutus, koska sotavankeus on ohimenevä olotila. Sen vuoksi voidaan kaikki huomio kiinnittää rangaistuksen yleisestävän, sen pelottavan ja varoittavan vaikutuksen tavoitteluun. Tämä merkitsee Rautapään mukaan ankaran rangaistusasteikon käyttöä, kuitenkin tarpeetonta ankaruutta välttäen.[287]

---

[285] E. Hannula 1926, 110.

[286] Öhquist 1948, 14.

[287] Rautapää 1945. – Samaan tapaan päämajan järjestelyosaston kirjelmä, jossa toivottiin kuolemanrangaistuksen säätämistä rangaistukseksi kaikista sotavangin karkaamisista tai niiden yrityksistä: "Mitä sitten säädettävän rangaistusuhan ankaruuteen tulee, on huomattava, ettei vapausrangaistuksen, pitempiaikaisemmankaan, uhka peloita venäläisiä sotavankeja vaan saattaa päinvastoin olla yllyttämässä heitä rikoksiin, koska he toivovat ja tietävät saavansa vankiloissamme vielä paremman kohtelun kuin sotavankileireissä." Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 2081/Järj.2/sal./22.11.1941. Sal.D. 72/39/OikM 1941, OM, Ed 1 a, KA. – Raipparangaistuksen käyttöä perusteltiin muun muassa sillä, että vähäisiin rikoksiin syyllistyneiden sotavankien syytteeseenpanoa ei voida ajatellakaan, sillä sotavangit eivät pidä siviilivankiloissa kärsittäviä lyhyitä vapausrangaistuksia minään rangaistuksina eivätkä vankeinhoitoviranomaiset suostu ottamaan "suuremmassa määrässä" venäläisiä sotavankeja täysiin siviilivankiloihin. P.M. joka koskee sotavankileirien uutta kurinpitosääntöä, majuri P. Kekomäki 13.9.1943, T 19656/F 9, SA.

Sotavangin karkaamisoikeudesta, itse asiassa velvollisuudesta karata, muistutettiin myös suomalaisia. Yleisesikunnan valvontatoimiston laatiman opetusmonisteen mukaan "kunnon kansalainen pyrkii aina mahdollisuuksien mukaan karkaamaan sotavankeudesta".[288]

Rautapään varsin maltilliseen, pian jatkosodan jälkeen julkaistuun kirjoitukseen verrattuna oli sodanaikaisessa Reino Ellilän kirjoituksessa sotavangin rikosoikeudellisesta asemasta kovin toisenlainen sävy. Ellilä palveli jatkosodan aikana sotavankitoimistossa upseerina, ensin Kotijoukkojen esikunnassa ja sitten Sotavankikomentajan esikunnassa päämajassa.

Ellilän mukaan sotavankikarkuri on ympäristölleen erittäin vaarallinen. Toisin kuin siviilivanki, joka haluaa vain eroon vankilaolotilasta, sotavanki pyrkii saamaan aikaan mahdollisimman paljon tuhoa ja hävitystä. "Jo karkaamishetkellä hän usein tietää, ettei hän pääse yhteyteen omien joukkojensa kanssa, ja hänellä tällöin rikollisen bolsheviikkikomennon kasvattina onkin tarkoitus vain sabotaashitekojen suorittaminen." Sen vuoksi sotavankikarkuri "useimmiten" syyllistyykin SRL:n 64 §:n mukaiseen rikokseen "yrittämällä tuhota ammusvarastoja, sotilaskuljetusjunia, siltavartioita y.m.s.". He ovat siviiliväestöllekin erittäin vaarallisia raakuuksineen, koska he ovat "muulle maailmalle vieraan ja vihamielisen kommunistisen järjestelmän oppien kyllästämiä, useimmat heistä apaattisia ja petomaisia olentoja".

Eipä siis ihme, että Ellilä korosti tarvetta saada sotavankikarkuri viipymättä kiinni ja turvautua kiinniotossa tarvittaessa ripeästi aseeseen. Karkurin rikoksista on soveltuvia rangaistuksia käytettävä kaikessa ankaruudessaan rangaistusuhkien tehon säilyttämiseksi. Kenttäoikeuksia Ellilä muistutti siitä, että lainsäätäjä on todella tarkoittanut rangaistusasteikkojen enimmäismäärän sovellettaviksi törkeimpiin tapauksiin.[289]

Lokakuun alkuun 1942 mennessä oli eri sotavankimuodostelmista karannut yhteensä 1 358 sotavankia. Heistä oli saatu pidätetyiksi 1 120, elävinä 624 ja kuolleina 496. Loput 238 olivat karkuteillä. Korkeimmillaan sotavankien kuukauden lopussa laskettu määrä oli ollut yli 56 000 (joulukuun 1941 lopussa).[290]

Vankikarkuruus näyttää olleen suurimmillaan vuonna 1942. Timo Mikkolan arvion mukaan karkaamisiin varsinkin ensimmäisen sotavuoden aikana vaikutti muonitusolosuhteiden kurjuus. Sotavankien kuolleisuus syksys-

[288] Moniste "Vakoilu, käyttäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos. (Tämä oppitunti on pidettävä jokaiselle reservin kertausharjoituksiin osallistuvalle upseerille.)" Yleisesikunnan valvontatoimisto, ei päiväystä, T 10805/11, SA.

[289] R. Ellilä 1942.

[290] Mikkola 1976, 121, 196.

tä 1941 syksyyn 1942 oli hyvin korkea. Joulukuun alun 1941 ja kesäkuun lopun 1942 välisenä aikana kuoli yli 13 000 sotavankia, eli noin 72 % kaikista sotavankeuden aikana kuolleiksi rekisteröidyistä sotavangeista. Kuolleisuuden pääsyynä oli aliravitsemus. Mikkolan mukaan karkaamishaluihin vaikuttivat myös pitkä vankeusaika, epätietoisuus sen päättymisestä sekä myöhemmin vankien keskuuteen levinneet tiedot Neuvostoliiton sotatoimien menestyksestä.[291]

Ainakin kuolemantuomioihin johtaneiden sotavankien rikosjuttujen perusteella Ellilän uhkakuvat sotavankikarkurien tekemästä sabotaasista vaikuttavat liioitelluilta. Karkurien rikokset liittyivät yleensä välittömästi karkuruuteen. Onkin ymmärrettävää, ettei karkureiden edun mukaista ollut herättää huomiota sabotaasilla; tuskinpa heillä olisi ollut juuri välineitäkään siihen. Kuolemaan tuomituista sotavangeista yksi oli surmannut ulkopuolisen siviilihenkilön, muut surmatut olivat vartiomiehiä, muu sotilas, työnjohtajana toiminut siviilimies ja sotavangin sijoituspaikan isäntä. Eräät Ruotsin puolelle karanneet sotavangit surmasivat karkumatkallaan kaksi siviiliä.[292] Kaikki väkivallanteot siviilejä kohtaan eivät välttämättä näy asiakirjoista, sillä tekijä on saattanut jäädä tuntemattomaksi. Kaikkiaan sotavangit olivat elokuussa 1943 laaditun luettelon mukaan surmanneet 14 vartiomiestä ja haavoittaneet viittä.[293] Vartiomiehen surmia tuskin jäi piiloon.

Useisiin kuolemantuomioihin johtaneissa Kairalan tapahtumissa (ks. edellä luku 8.3) oli tuomittujen sotavankien osalta kysymys lähinnä muonavaraston ryöstelystä venäläisen partion hyökkäyksen aiheuttamaa tilannetta hyväksi käyttäen. Vaikka muonan varastamisesta olisi tietysti ollut hyötyä myös pakomatkalla, vaikuttaa päämielenkiinnon kohteena olleen kuitenkin ruoka eikä pakoon pääsy. Osa tuomituista esimerkiksi oli jäänyt muonavarastoon tai keittiöön syömään pyrkimättäkään pakenemaan.[294]

Sotavankien asioita käsittelevien esikuntien virallisissa asiakirjoissa ei ollut niin jyrkkiä kantoja kuin Ellilän kirjoituksessa. Luvussa 4.2.6 selostetut ehdotukset pelkästä karkaamisesta tuomittavasta kuolemanrangaistuksesta tosin osoittavat jyrkkiä asenteita. Virallisten käskyjen lähtökohtana kuitenkin esimerkiksi jatkosodassa oli sotavangin inhimillinen kohtelu ja kurinpitoran-

---

[291] Mikkola 1976, erit. 112–115, 123–125.

[292] Ericson 1985.

[293] Kaksi surmaa ja kaksi haavoittamista olivat tapahtuneet karannutta sotavankia takaa ajettaessa. Luettelo sotavankien surmaamista ja haavoittamista vartiomiehistä. Päämajan sotavankitoimisto 16.8.1943, T 19654/F 7, SA.

[294] SYO 1942 n:o 1514, 1515 (päätös 22.2.1943 n:o 224, Rodionov ym.), SA.

gaistuksien määrääminen kurinpitosäännössä.[295] Toinen asia on se, että käytännössä kohtelu ei aina ollut asiallista. Sitä todistaa jo sodan jälkeen sotavankeihin kohdistuneista rikoksista tuomittujen henkilöiden määrä, noin 700.[296]

Sotavankeihin kohdistuvalla kuolemanrangaistuksen uhalla pyrittiin lähinnä pelottamalla vähentämään karkuruutta, vaikka uhka ei pelkkää karkuruutta sinänsä koskenutkaan. Kun vankileirien olosuhteet lisäsivät karkaamishalua varsinkin jatkosodan alussa, ei kuolemanrangaistuksen uhan merkitys voinut olla ratkaisevan suuri. Ainakin neuvostojärjestelmälle myötämieliset sotavangit ovat saattaneet kokea jopa velvollisuudekseen pyrkiä karkaamaan.

11.7 HENKIRIKOKSET

Kuolemanrangaistuksesta käyty keskustelu 1930-luvun Suomessa keskittyi paljolti henkirikoksiin. Aatos Alanen pohti kuolemanrangaistuksen yleisestävää vaikutusta vertaillen eri maiden henkirikoslukuja. Hän huomautti epäilyksistä, joita oli esitetty rangaistusuhan vaikutusta kohtaan ylipäätään ja kuolemanrangaistusuhan merkitystä kohtaan erityisesti. Alanen kyllä mainitsee ne mielipiteet, joiden mukaan murharikosten tekijät ovat erikoislaatuisia rikollistyyppejä, joiden tahdontoimintaan hengenmenon uhalla ei ole merkitystä. Alanen huomauttaa kuitenkin "suurin piirtein" yleispätevästä säännöstä, jonka mukaan rangaistusuhan preventiivinen teho lisääntyy samassa suhteessa kuin sen ankaruuskin. Törkeitten rikosten tekijät ovat usein paatuneita yksilöitä, "joiden tajunnassa hengen menettämisen mahdollisuus on ainoa reaalisesti vaikuttava rangaistusuhka".[297]

Selvimmän esimerkin siitä, kuinka sodan poikkeusolot vaikuttivat myös tavanomaisten rikosten rangaistuskäytäntöä koventavasti, tarjoavat sodan ajan henkirikokset.[298] Lainvalmistelukunta lienee tarkoittanut valtiollisten rikosten lisäksi henkirikoksia, kun sen mukaan kuolemanrangaistuksen käyttö yleisen rikoslain mukaan rangaistavista rikoksista on "ymmärrettävissä siitä syys-

[295] Käsky sotavankien käsittelystä, päämajan kirjelmä n:o 106/Järj.2/sal./29.6.1941, Sotavankileirien kurinpitosääntö, päämajan kirjelmä n:o 258/Järj.2/sal./9.7.1941, T 19653/5, SA.

[296] Ks. tarkemmin Mikkola 1976, 233 ja Selovuori 1994. Mikkolan ja Selovuoren esittämät tuomittujen määrät poikkeavat toisistaan.

[297] A. Alanen 1936.

[298] Vastaavasti Belgiassa, jossa muut kuin valtiollisista rikoksista tuomitut kuolemanrangaistukset oli vuodesta 1863 lähtien aina lievennetty, yhdellä poikkeuksella: maaliskuussa 1918 teloitettiin sotilas siviilin murhasta. (When the State Kills..., 1989, 107.) Belgiassa luovuttiin kuolemanrangaistuksesta vuonna 1996 (Franck – Nyman 1997, 76).

tä, että kun ihmishengen arvo on – – ollut käytyjen sotien johdosta erityisen alhainen, lain käyttäjät sen johdosta ovat lain suomia mahdollisuuksia hyväkseen käyttäen tuominneet ankarampia rangaistuksia kuin ehkä olisi ollut välttämätöntä."[299]

Sota-ajan oloissa voivat henkirikollisuuden määrään vaikuttaa ajankohdan poikkeukselliset tekijät. Tässä yhteydessä maininnan varaan on jätettävä teoria siitä, että sota-aika saattaa legitimoida väkivallan.[300] Suomen, kuten muidenkin sotaa käyneiden maiden rikostilastoissa on havaittu väkivaltarikosten määrän nousu sodan päätyttyä. Poliisin tietoon tulleet henkirikokset vähentyivät 1930-luvun lopulta vuoteen 1941 asti. Sen jälkeen vuosittaiset lukemat alkoivat lisääntyä; vuonna 1941 lisäys edelliseen vuoteen oli jyrkkä. Kehitys henkirikoksissa oli hieman erilainen kuin muissa väkivaltarikoksissa, jotka (poliisin tietoon tulleina) yleensä vähentyivät koko varsinaisten sotavuosien ajan; vuonna 1945 lisäys niissäkin oli selvä. Rikosten määrä yleensäkin saavutti tuolloin huippulukemat, ja kasvu koski erityisesti väkivaltarikoksia. Silvo Hietasen arvion mukaan vuodet 1941–1944 eivät olleet erityisen väkivaltaisia, vaikka kenttäoikeuksissa tuomitut rikoksetkin otettaisiin huomioon.[301]

Kun kysymys on henkirikoksista, kuolemanrangaistuksilla voidaan ajatella olevan useita eri perusteita: ne voisivat vaikuttaa rikoksentekijän tuhoavasti yhteiskunnan turvaamiseksi tai yleisestävästi, lähinnä pelottavasti. Myös voitaisiin ajatella rikoksen järkyttävän yhteiskuntaa niin, että tarvitaan sovitusta. Kaikkia tällaisia perusteita esitettiinkin sota-ajan henkirikosjutuissa.

Henkirikoksista tuomittiin kuolemanrangaistus vuosina 1939–1946 kaikkiaan 42 henkilölle (lisäksi kuusi muistakin rikoksista kuolemaan tuomittua sai kuolemantuomion myös murhasta). Tuomioista kuitenkin vain 13 pantiin täytäntöön, joten teloitukset henkirikoksista jäivät melko harvinaisiksi. Lähemmin tarkasteltavina ovat 35 tapausta, joissa kuolemanrangaistus tuomit-

[299] Lainvalmistelukunnan julkaisu 7/1948, 9. Toteamus pääsi lievennetyssä muodossa (ks. jäljempänä luku 15.2) hallituksen esitykseen (99/1949 vp.) kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana (s. 7). – Mielestäni täytäntöön pannut kuolemanrangaistukset siviililuonteisistakin henkirikoksista ovat niin selvä poikkeus suomalaisessa kuolemanrangaistusten historiassa, että usein esitetty tieto käytännössä tapahtuneesta kuolemanrangaistuksen lakkauttamisesta vuonna 1826 ei anna oikeaa kuvaa. (Esim. When the State Kills... 1989, 134: "The last execution for an ordinary criminal offence was carried out in 1826.")

[300] Ks. tarkemmin Kontula 1996, 40–42.

[301] Jaakkola 1986, erit. 71, 74; H. Soikkanen 1987b, 148–149; S. Hietanen 1992, 174–176. – Tässä yhteydessä voi todeta, että perusteellinen, sekä yleiset että sotatuomioistuimet huomioon ottava selvitys sota-ajan rikollisuudesta on vielä tekemättä.

tiin sotilastuomioistuimissa tai hovioikeuksissa. Ne voidaan luokitella seuraavasti: kiinniottoa yrittäneen tai vartioineen poliisin, sotilaan tai siviilin surmaamiset (13), ryöstömurhat (12), seksuaalirikoksiin ja seurustelusuhteisiin liittyneet murhat (4) sekä kostomurhat (4). Kahdessa tapauksessa motiivi jäi jokseenkin epäselväksi (muutamissa tässä ryhmitellyissäkään tapauksissa motiivi ei ollut aivan selvä).[302]

Poliisin, sotilasesimiehen, vartiomiehen tai vastaavan surmanneista teloitettiin suuri osuus, seitsemän. Syy näinkin suureen osuuteen oli etupäässä se, että joukossa oli viisi vartiomiehen surmannutta neuvostoliittolaista.

Joitakin rangaistuksen tavoitteita kuvanneita perusteita esitettiin varsinkin syyttäjän puheenvuoroissa. Kahdessa tapauksessa oli sotapoliisin junapartion johtaja puukotettu kuoliaaksi. Ensimmäisessä tapauksessa esiintyi oikeudessa poikkeuksellisesti päämajan asiamies, Erillisen sotapoliisiosaston komentaja everstiluutnantti Arvi Pajunen. Hänen mukaansa sotilaiden kurittomuus rautateillä ja partioiden pahoinpitelyt ovat arveluttavassa määrässä lisääntyneet.[303] Jutussa tuomitun kuolemanrangaistuksen lieveneminen SYO:ssa sai päämajan komento-osaston moitteet; sen mukaan SYO:n menettely vaikeuttaa "mitä suurimmassa määrin" kurinpitoa. Komento-osaston kirjelmän mukaan kuolemanrangaistuksen pelottavalla vaikutuksella on suuri merkitys rikosten ehkäisijänä ja järkkymättömän kurin luojana.[304] Komento-osasto siis selvästi käsitti tuomioistuinten toiminnan osaksi kurinpitoa.

Vajaata vuotta myöhemmin oli vastaava tapaus, ja syytteen mukaan esimiehen tappo oli osoittanut "vertaansa vailla olevaa julmuutta ja yhteiskunnan vastaista mieltä". Jatkuessaan teot estäisivät junapartiomiesten toiminnan, joten syyttäjän mukaan rangaistus olisi varoitukseksi muille pantava heti täytäntöön.[305] Kuolemanrangaistusvaatimukset junakurin turvaamiseksi voi-

---

[302] Murhattujen henkilöiden määrä on korkeampi kuin tuomittujen määrä 35.

[303] SYO 1942 n:o 774 (päätös 4.6.1942, Vepsäläinen), SA. Tuomio lieveni SYO:ssa elinkautiseksi kuritushuonerangaistukseksi.

[304] Päämajan komento-osaston kirjelmä n:o 2689/Kom.2/8/31.8.1942, T 19198/6, SA. Kirjelmästä ei näytä seuranneen komento-osaston toivomia toimenpiteitä, mikä sotaylioikeuden aseman huomioon ottaen oli odotettuakin. Ks. edellä luku 10.2.1. – Sama moite sisältyy samaan aikaan valmistuneeseen komento-osaston mietintöön väkijuomien käytöstä ja kurikysymyksestä (31.8.1942). Siinä toivottiin muutenkin kuolemanrangaistuksen ja sen täytäntöönpanon käyttöä helpommaksi ja nopeammaksi. Sitä tulisi voida käyttää myös kotiseudulla, ja kuolemanrangaistuksista olisi aika ajoin annettava tietoja julkisuuteen varoitukseksi muille. T 22471/23, SA.

[305] SYO 1943 n:o 382 (päätös 30.3.1943 n:o 342, Sundström), SA. Tuomio säilyi SYO:ssakin kuolemantuomiona, mutta tasavallan presidentti muutti sen armosta elinkautiseksi.

daan ymmärtää sitä taustaa vasten, että junissa partioineen Erillisen sotapoliisiosaston miehistä toistakymmentä menetti henkensä työssään.[306]

Kurin ylläpito mainittiin perusteeksi yleensä myös silloin, kun henkirikoksen tehneelle sotavangille tai vastaavalle vaadittiin kuolemanrangaistusta. Eräs Itä-Karjalan siirtoleiriläinen surmasi keväällä 1944 suomalaisen vartiomiehen. Syyttäjä korosti teon julmuutta ja katsoi, että kurin ylläpitäminen siirtoleireissä vaatii syytetyn välitöntä teloittamista. Tässäkin tapauksessa kuultiin poikkeuksellisesti "asiantuntijalausunto" teon merkityksestä. Jutussa nimittäin esiintyi siirtoleirien komentaja, joka katsoi teon aiheuttaneen leireissä levottomuutta ja yhtyi syyttäjän vaatimukseen. Tuomittu teloitettiinkin kenttäoikeuden päätöksen nojalla.[307] Muutamassa tapauksessa, joissa sotavangit surmasivat vartiomiehiä, mainitsi syyttäjä välittömän täytäntöönpanon perusteena sotavankien kurin säilyttämisen ja tarpeen estää vastaavat uudet teot. Teloitukset pantiinkin välittömästi toimeen.[308] Yhdessä, kostomurhaksi luokittelemassani tapauksessa sotavanki surmasi tulkkina toimineen sotavankitoverinsa. Syyttäjä vaati kurin ylläpitämiseksi kuolemanrangaistuksen välitöntä täytäntöönpanoa, josta oikeus päättikin.[309]

Sotilaskarkurien tekemät murhat näyttävät herättäneen huomiota. Talvisodan aikana jo edellä (luvussa 1.4) mainittu karkuri Pauli Kervinen surmasi hänet kyytiinsä ottaneen kenttäpoliisin siviiliapulaisen, joka aikoi viedä Kervisen vaimoineen epäilyttävinä henkilöinä viranomaisten luo. Lisäksi Kervinen surmasi autossa kyydissä olleen sivullisen miehen.[310] Erään tiedon mukaan Kervisten epäiltiin opastaneen vihollista. Kun miestä näin epäiltiin useista rikoksista, tunteet paikkakunnalla kuohuivat. Ilomantsilaiset reserviläiset vaativat vankihuoneella Kervistä käsiinsä surmatakseen hänet.[311]

---

[306] Sinerma 1991, 358. – Kuriositeettina voidaan mainita, että Helsingin rautatieaseman kurin parantamiseksi tehdyissä ehdotuksissa on yhtenä kohtana vaatimus ankarasta sotilaskurista, jolloin ei tule pahimmissa tapauksissa välttää kuolemanrangaistustakaan. Helsingin varuskunnan päällikön apulaisen kirjelmä n:o 3/26.1.1942, T 14421/3, SA.

[307] Itä-Karjalan sotilashallinnon I KeO 12.4.1944, § 177 (Bakanin), SA. – Asianomainen sotatuomari kertoi tapauksen herättäneen niin suurta huomiota, että ilman kuolemanrangaistusta ei selvitty. Haast. Usko Kärki 11.9.1992.

[308] Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan KeO 11.3.1942, § 10 (Sokrushilov), Käkisalmen sot.hall.piirin KeO 24.9.1942, § 365 (Serebrjakov ym.), SA.

[309] Sortavalan sot.hall.piirin KeO 21.8.1942, § 563 (Krasilnikov), SA.

[310] KKO n:o 246/106 V.D. 1940 (päätös 1.7.1940 n:o 2346), KA.

[311] Jukka L. Mäkelä 1968, 185–186. Useat haastattelut Mäkelän teoksen "Lumi palaa" aineistossa, Pk 1271/1, SA. Samassa aineistossa on myös kerrottu, että Kervisen asetoverit olivat päättäneet ampua hänet jo karkuruuden tultua julki ennen tietoa kahden miehen surmaamisesta. Ei siis ole selvää, mikä Kervisen eri rikosten osuus oli siinä mieli-

Jatkosodan aikana ehkä eniten huomiota herättänyt sotilaskarkurin tekemä surmatyö tapahtui Yläneellä. Siellä sotilaskarkuri Uuno Tuominen ampui hänen pidättämistään yrittäneitä poliiseja, joista konstaapeli Frans Ritala kuoli. Tapauksessa nähtiin poliittisia piirteitä; kuulustelut tehtiin valtiollisessa poliisissa. Esimerkiksi Tuomisen mahdolliset yhteydet Olavi Laihoon ja Väinö Ketoseen haluttiin saada selville. Teko ei kuitenkaan vaikuta olleen sinänsä poliittinen, vaan päämotiivi on ilmeisesti ollut palveluksen välttely.[312] Karkuruus lienee ollut teon raskauttavaksi tehnyt seikka. Toisin kuin Kervinen, Tuominen teloitettiin.

Kaikkiaan jatkosodan aikana varsinaiset sotilaskarkurit (jos jätetään pois Pärmin pataljoonasta alkuaan karanneet desantit) surmasivat kolme poliisia tai sotilasta.[313]

Myös eräät ryöstömurhista tuomitut kuolemanrangaistukset ovat periaatteellisesti kiinnostavia, varsinkin ne tapaukset, jotka arvioitiin siinä mielessä vakavimmiksi, että ne johtivat teloitukseen. Autonkuljettajan surmanneen sotamies Urho Aaltosen kuolemantuomio ja teloitus herättivät huomiota. Rikos oli, vaikkakin sotilaan tekemä, täysin siviililuonteinen, eikä sodan aikana ollut ennen Aaltosta teloitettu tämän tyyppiseen rikokseen syyllistyneitä.

Aaltonen teloitettiin 19. helmikuuta 1942.[314] Selvästikin tähän tapaukseen liittyy VTL:n tarkastusjaoston 19.2.1942 antama ohje, jonka mukaan uutinen kuolemantuomiosta saadaan julkaista STT:n antamassa muodossa, mutta polemiikki kuolemanrangaistusta vastaan ei ole sallittua.[315] Sotatuomari Paavo Alkio mainitsee päiväkirjoissaan Karjalan Viestin uutisen helmikuulta 1942; siinä kerrottiin (nimeä mainitsematta) lyhyesti autonkuljettajan murhanneen Urho Aaltosen teloituksesta. Alkion kommentin mukaan "näyttää siltä, että ei-sotilaallisiin rikoksiinkin nähden olisi meillä nyt lähdetty uusille teille ja ruvettu soveltamaan kuolemanrangaistusta".[316] Aaltosen teloituksen merkitys oivallettiin myös maanalaisessa äärivasemmistossa: kuolemanrangaistusta vastustavassa lentolehtisessä "Suomen Kansan Vapauden Liit-

alassa, mikä häntä vastaan oli. – Tiedot Kerviseen kohdistuneista uhkailuista vankihuoneella käyvät ilmi myös virallisista asiakirjoista. Sodan jälkeen kuulustellun ylikonstaapelin mukaan etenkin surmattujen omaiset pyysivät Kervistä käsiinsä. (Romppasen, Airaksisen, Hanhijärven, Kuitusen, Möllerin ja Piitulaisen kuulustelukertomukset Kuopion läänin rikospoliisin poliisitutkintapöytäkirjassa 90/1946, asiakirjavihko 69/35-1946, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.)

[312] SYO 1943 n:o 1006 (päätös 8.7.1943 n:o 756), SA.

[313] Kulomaa 1995, 160, 169, 398 (viite 278), 402–403 (viite 310).

[314] Pöytäkirja teloituksesta, OM, Ed 1 a, KA.

[315] Ohje 19.2.1942 C, Valtioneuvoston tarkastuselimet, Da 4, KA.

[316] Alkio VIII, 22.2.1942.

to" kertoi, että virallisten tietojen mukaan jo yksi kuolemantuomio on pantu täytäntöön. "Teloituksen ensimmäiseksi kohteeksi oli valittu murhamies. Tämän valinnan tarkoituksena on laajoille joukoille osoittaa ketä vastaan muka kuolemantuomiota tultaisiin käyttämään. Sen tulisi luoda suotuisa maaperä yleisessä mielipiteessä kuolemanrangaistuksen laajemmalle sovelluttamiselle." Lentolehtisessä arveltiin kuolemanrangaistuksen muodostuvan vallassaolijain poliittisten vastustajien tuhoamiskeinoksi.[317]

Oikeudenkäyntiaineisto ei sinänsä anna viitteitä siitä, että Aaltosen teloitus olisi ollut "koe" ennen valtiollisiin rikoksiin syyllistyneiden suomalaisten teloituksia. Toisaalta teossa ei ole niin poikkeuksellisia piirteitä, etteikö teloitus tuntuisi yleensä henkirikoksissa noudatettuun linjaan nähden varsin ankaralta. Lieventävänä olisi voinut tulla kysymykseen se, että Aaltonen oli teon tehdessään 18-vuotias.[318]

Teloitusryhmän eteen joutui myös vankikarkuri Toivo Koljonen, joka surmasi keväällä 1943 kirveellä viisihenkisen perheen ja yhden sivullisen. Kysymyksessä oli siviilin tekemä ja siviileihin kohdistunut teko. Se on viimeinen yleisten tuomioistuinten Suomessa tuomitsema kuolemanrangaistus, joka on pantu täytäntöön. Teon motiivi jäi jossain määrin epäselväksi, mutta teko on lähinnä luokiteltavissa ryöstömurhaksi. Valtionsyyttäjän mielestä kyseessä oli sellainen joukkomurha, että "siitä jos mistään" oli tuomittava kuolemanrangaistus. Korkeimmalle oikeudelle kirjoittaessaan syyttäjä muistutti, että yleinen mielipide ehdottomasti odottaa pikaista toimenpidettä tuomioistuinten taholta.[319] Surmatun perheen sukulainen on kertonut paikkakunnalla (Huittisissa) vallinneesta kiihkeästä tunnelmasta: poliisiasemalle kerääntyi paljon ihmisiä, kun Koljonen tuotiin sinne. Perheen hautajaisissa oli 4 000 ihmistä ympäri Suomea, aivan vieraitakin.[320] Alioikeus lienee jossain määrin ottanut huomioon paikalliset mielialat, mutta on poikkeuksellista, että korkein oikeuskin päätyi samaan ratkaisuun. Tekoa on kyllä pidettävä erityisen raakana uhrien määrän ja tekotavan vuoksi sekä siksi, että uhreista kaksi oli lapsia.

---

[317] "Kuolemanrangaistuksia vastaan", liite valtiollisen poliisin tekemään Martta Koskisen lisäkuulustelupöytäkirjaan n:o 42/43, SYO 1943 n:o 772, 773, SA. Valpon mukaan lehtistä levitettiin Helsingissä. Valtiollisen poliisin tilannekatsaus n:o 3/14.4.1942, EK-Valpo, PO:n tilannekatsauksia 1942–1945. KA.

[318] SYO 1941 n:o 852 (päätös 19.1.1942 n:o 36). SA. – Korkein oikeus suositteli äänin 3–2 Aaltosen tuomion muuttamista elinkautiseksi. OM, A.D. 558/112/1942, KA.

[319] KKO n:o 109/56 V.D. 1943 (päätös 11.8.1943 n:o 3819), KA. Päätös on julkaistu: KKO 1943 II 175. Tapauksesta on kirjoittanut Kraemer (1974).

[320] Haast. Evi Hakala 13.1.1993.

Kolmas ryöstömurhien vuoksi teloitettu suomalainen oli sotamies Eetu Peltonen, joka keväällä 1944 surmasi konepistoolilla ampumalla kauppiaspariskunnan ja kauppiaan äidin sekä poltti näiden talon. Peltosen komppanianpäällikön lausunnossa ehdotetaan, "että stm. Peltosen rangaistus olisi yksikön toivomuksen mukainen kuolemanrangaistus".[321] On vaikea sanoa, vaikuttiko tuon lausunnon kanta asiaan; uhrien suuri määrä on ehkä tässäkin tapauksessa ollut teloitukseen johtanut tekijä.

Seksuaalinen väkivalta liittyi kahdessa tapauksessa henkirikokseen, josta tuomittiin kuolemanrangaistus. Toisessa tapauksessa tekijä oli hovioikeuden saaman lyhyen lääkärinlausunnon mukaan vaikeasti vajaamielinen (idiootti); silti hovioikeus vahvisti kuolemanrangaistuksen. Syyttäjä katsoi KKO:ssa, että tuomittu on sangen vaarallinen yhteiskunnalle, eikä ole muuta tehokasta keinoa "sellaisia pahantekijöitä vastaan nykyoloissa" kuin kuolemanrangaistus. Korkein oikeus jätti miehen vajaamielisyyden perusteella ymmärrystä vailla olleena rankaisematta.[322]

Teloitettavaksi joutui sotamies Onni Nenonen, joka teki seksuaalista väkivaltaa 4-vuotiaalle tytölle ja surmasi tämän. Syyttäjän mielestä teko osoitti aivan erikoisen suurta raakuutta ja tunnottomuutta. Kenttäoikeuden elinkautinen rangaistus koveni SYO:ssa äänestyksen jälkeen kuolemanrangaistukseksi.[323]

Kaikkiaan henkirikoksista tuomittujen kuolemanrangaistusten taustalla voi siis nähdä tarvetta säilyttää kuri ja kuuliaisuus sota- ja muita poliiseja, sotavankileirien vartiomiehiä ja vastaavia kohtaan (yleisestävyys), ottaa huomioon rikoksen kuohuttamat tunteet (sovitus) ja suojata yhteiskuntaa (erityisestävyys).

Hallituksen esityksessä vuonna 1949 katsottiin, että tilastoista ei voi saada tukea puoleen eikä toiseen, mitä tulee kuolemanrangaistuksen yleisestävään vaikutukseen. Kuitenkin lienee kuolemanrangaistuksen uhkaa pidettävä normaaliyksilölle tehokkaampana kuin elinkautista vapausrangaistusta.

---

[321] SYO 1944 n:o 713 (782, 783) (päätös 8.5.1944 n:o 777), SA.

[322] KKO n:o 158/83 V.D. 1943 (päätös 12.12.1944 n:o 1745, Kilponen), KA. Päätös on julkaistu: KKO 1944 II 279.

[323] SYO 1943 n:o 1000 (päätös 7.7.1943 n:o 746), SA. – Mainittakoon, että SYO:n kaksi sotilasjäsentä olivat kuolemantuomion kannalla (äänestys 3–2). – Toukokuun 5. päivänä 1943 tehty surmatyö lienee ollut yllykkeenä eduskunnassa 10.5.1943 tehdylle kirjalliselle kysymykselle, jossa perättiin hallituksen toimenpiteitä tapahtuneiden lapsenraiskauksien johdosta. Kysyjät halusivat sterilisoimislain selventämistä ja tehostamista. Kysymykseen vastannut sisäasiainministeri olikin myötämielinen kastraatioiden lisäämiselle. Vp. 1943, ptk. 10.7.1943, 724–727.

> "Mutta mitä murhaan tulee, joka lähinnä tulee kysymykseen kuolemanrangaistuskysymystä harkittaessa, ovat tähän rikokseen syyllistyvät henkilöt usein henkisesti siinä määrin vajavaisia, ettei rangaistusuhalla ole heihin nähden sanottavaa merkitystä pelottavana tekijänä, tai rikoksen vaikuttimet ovat niin voimakkaat, ettei tietoisuus siitä seuraavasta ankarastakaan rangaistuksesta pysty rikosta estämään, tahi sitten rikoksen tekijät luottavat siihen, että juuri he onnistuvat välttämään rangaistuksen."

Esityksessä mainittiin myös kuolemanrangaistuksen käyttö "tiettyinä aikoina", mutta pidettiin kyseenalaisena, onko se silloinkaan ollut yleisen rikoslain mukaisten rikosten vuoksi todella välttämätön. "Varmuudella tuskin voidaan väittää, että ne murharikokset, joista kuolemanrangaistus on tuomittu, olisivat aina olleet laadultaan törkeämpiä kuin monet muut, joiden tekijät ovat päässeet vapausrangaistuksella."

Esityksessä huomautettiin myös ajatuksesta, jonka mukaan kuolemanrangaistusta tulisi käyttää yhteiskunnan äärimmäisenä suojelukeinona, kun rikos on poikkeuksellisen törkeä. Tämän johdosta todettiin, että tällaisissa tapauksissa "on useimmiten täysi syy epäillä, että ollaan tekemisissä henkilön kanssa, joka on täyttä ymmärrystä vailla tai ainakin melkoisesti normaalista poikkeava sielulliselta rakenteeltaan".[324]

Henkirikoksista kuolemaantuomituille tehtiin mielentilatutkimuksia vain harvoin. Usein syytetyt luonnollisesti vetosivat tehneensä teon humalassa tai poikkeuksellisessa mielentilassa.[325] Mielentila näyttää kuitenkin tulleen tutkituksi vain todella selvien epäilyjen vallitessa.[326]

Voitaneen nähdä ajatuksia yhteiskunnan suojelemisesta ja yhteiskunnan sovitusvaatimusten tyydyttämisestä ainakin kolmessa teloitukseen johtaneessa

---

[324] HE 99/1949 vp., 6–8. Samoin esityksen pohjana ollut lainvalmistelukunnan julkaisu (7/1948, 8–10). Jokseenkin samaan tapaan myös hallituksen esityksessä kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä (1/1972 vp., 3–4).

[325] Suuri osa henkirikoksesta tuomituista vetosi juopumukseen tai poikkeukselliseen mielentilaan. KKO n:o 556/237 V.D. 1940 (päätös 7.1.1941 n:o 1, Vuorela), KKO n:o 109/56 V.D. 1943 (päätös 11.8.1943 n:o 3819, Koljonen), KA; SYO 1940 n:o 430 (päätös 14.8.1940 n:o 359, Kukko), SYO 1941 n:o 756 (päätös 21.1.1942 n:o 54, Ketolainen), SYO 1941 n:o 852 (päätös 19.1.1942 n:o 36, Aaltonen), SYO 1942 n:o 774 (päätös 4.6.1942 n:o 617, Vepsäläinen), SYO 1943 n:o 163 (päätös 18.2.1943 n:o 215, Räsänen), SYO 1943 n:o 382 (päätös 30.3.1943 n:o 342, Sundström), SYO 1943 n:o 1000 (päätös 7.7.1943 n:o 746, Nenonen), SYO 1943 n:o 1999 (päätös 4.12.1943 n:o 1621, Hänninen), SYO 1944 n:o 711 (päätös 29.4.1944 n:o 720, Hietanen), SYO 1944 n:o 713 (782, 783) (päätös 8.5.1944 n:o 777, Peltonen), SYO 1944 n:o 987 (päätös 14.6.1944 n:o 1018, Lepistö), 6.D:n KeO 26.10.1943, § 243 (Honkanen), Itä-Karjalan sotilashallinnon I KeO 12.4.1944, § 177 (Bakanin), SA.

[326] Ks. edellä luku 8.6.

tapauksessa, joissa henkirikokset olivat minkä tahansa mittapuun mukaan erittäin törkeitä (Koljonen, Peltonen, Nenonen). Vaikuttaa nimittäin siltä, että rikoksen törkeys vaikutti siihen, ettei mielentilaa näissä tapauksissa tutkittu. Koljosen ja Peltosen jutuissa esitettiin nimenomainen pyyntö päästä mielentilatutkimukseen. Lapsen surmaamisesta tuomittu Nenonen selitti kenttäoikeudessa, että veri kiehui hänen päässään hänen haavoituttuaan syksyllä 1941. Sotaylioikeudessa toteamukseen kiinnitettiin marginaalimerkinnöistä päätellen huomiota, mutta toimenpiteisiin mielentilan selvittämiseksi ei ryhdytty.[327] Sotaylioikeus kovensi elinkautisen rangaistuksen kuolemanrangaistukseksi.

Eräissä tapauksissa, joissa kysymys oli vartiomiehen surmanneelle sotavangille annetuista kuolemantuomioista, ei ongelmalliselta vaikuta tekijän mielentila, vaan näyttö rikoksesta: aineiston perusteella ei voida sulkea pois syyttömän tuomitsemisen mahdollisuutta.[328] Aivan aukottomalta ei vaikuta näyttö myöskään Armas Hännisen tapauksessa. SYO:n kanta näyttöön jäi kuitenkin selvittämättä, koska se ei Hännisen vapauduttua oikeusministeriön määräyksestä syytteestä enää antanut asiassa lausuntoa.[329]

Syytetyt tietenkin katsoivat olevan etujensa mukaista korostaa poikkeuksellista mielentilaansa tekohetkellä. Tästä huolimatta vaikuttaa siltä, että mielentilatutkimus olisi voinut olla tarpeen useammassakin tapauksessa kuin missä sellainen tehtiin. Muutamassa henkirikostapauksessa suhtauduttiin näyttökysymykseen varsin kevyesti. Onkin mahdollista, että sota-ajan oikeudenkäyttö ei ollut henkirikoksia käsiteltäessä yhtä korkealla tasolla kuin rauhanaikainen.[330] Ei ole pois suljettua, etteikö perusteellisempi harkinta olisi voinut joissakin tapauksissa johtaa kuolemanrangaistusta lievempään tuomioon mielentilan perusteella, taikka jopa vapauttavaan tuomioon näytön puutteen vuoksi.

Aineiston perusteella ei voi sanoa, valikoituivatko kuolemaan tuomituiksi kaikkein vakavimpien henkirikosten tekijät. Tuskin kuitenkaan rangaistuksen suhteellisuutta onnistuttiin näin täydellisesti takaamaan, koska seuraa-

---

[327] Toinen marginaalimerkintä kuului: "Ke:on olisi pitänyt hankkia selvitystä styn entisyydestä y.m." Toinen taas oli sarkastinen: "'Kiehuiko' veri jo vuodesta 1929, jolloin alkoi tehdä rikoksia!" – Tapauksen tutkintapöytäkirjan erityispiirre ovat hyvin tunteenomaiset sanonnat; rikoksen järkyttävyys on vaikuttanut myös siten. SYO 1943 n:o 1000 (päätös 7.7.1943 n:o 746, Nenonen), SA.

[328] Ks. edellä luku 10.2.5.

[329] Ks. jäljempänä luku 14.3.

[330] En kuitenkaan ole tutustunut laajemmin esimerkiksi 1930-luvun käytäntöön henkirikosjutuissa, joten arvio on esitettävä varauksin.

vassa vaiheessa eli teloitetuksi valikoitumisessa vaikuttaa olleen epäyhtenäisyyttä: törkeimpien rikosten tekijöiden lisäksi teloitetuiksi tuli myös "tavanomaisiin" henkirikoksiin syyllistyneitä. Vuonna 1949 tehdyn hallituksen esityksen epäilyt "oikeiden" henkilöiden valikoitumisesta vaikuttavat perustelluilta.

Kuolemanrangaistusten tavoitteena henkirikostapauksissa näyttävät olleen sovitus, pelotus ja yhteiskunnan suojelu. Sovitustarve lienee ymmärrettävä sota-ajan erityisoloihin ja rauhan aikaiseen verrattuna kovempaan rangaistuskäytäntöön nähden. Yhteiskunnan suojelu henkirikoksia tehneiltä olisi yleensä toteutunut eristämällä heidät vankilaan. Joskin jotkut rikolliset syyllistyvät vankilassakin tai karkumatkalla uusiin henkirikoksiin, ei tämä uhka riittäne kuitenkaan perusteluksi kaikkien murhaajien teloittamiselle.[331]

Kuolemanrangaistuksen pelotusvaikutusta on vaikea arvioida. Suuri osa tekijöistä vaikuttaa olleen sellaisessa mielentilassa, johon rangaistuksen uhka ei vaikuttanut. Erityisryhmänä ovat vielä sotavangit, joiden tekemät vartiomiehen surmaamiset olivat välittömässä yhteydessä sinänsä varsin ymmärrettäviin karkaamishankkeisiin. Karkaamispyrkimykset syrjäyttävää rangaistuksen pelkoa oli vaikea saada syntymään.

11.8 LAKI ERÄITTEN RANGAISTUSTEN ENENTÄMISESTÄ SODAN AIKANA

Keväällä 1944 hyväksyttiin laki eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana (21.4.1944/260). Se ei käytännössä johtanut kuolemanrangaistuksiin, mutta on silti mielenkiintoinen. Kysymyksessä oli nimittäin laki, jonka mukaan väkivalta- ja omaisuusrikoksestakin olisi voitu tuomita kuolemaan. Tämä edellytti, että rikos oli tehty käyttäen hyväksi vihollisen ilma- tai muusta hyökkäyksestä taikka vihollisvaaran vuoksi annetuista määräyksistä johtunutta tilannetta. Jos rikoksesta saattoi seurata kuritushuonetta vähintään kaksi vuotta, enimmäisrangaistusta voitiin korottaa aina kuolemanrangaistukseen asti. Näin ankara vaihtoehto koski esimerkiksi varkautta raskauttavien asianhaarojen

[331] Sellitoverinsa surmannut Imanuel Sipilä suoritti teon tehdessään elinkautista kuritushuonerangaistusta ryöstömurhasta. (KKO n:o 107/55 V.D. 1943, päätös 31.1.1944 n:o 221, KA.) Kaksi ryöstömurhaa tehnyt Vilho Huovinen oli teot tehdessään karkuteillä vankilasta, jossa suoritti elinkautista aikaisemmasta ryöstömurhasta. (KKO n:o 757/388 V.D. 1946, päätös 1.8.1946 n:o 1588, KA; KKO 1946 II 180.) Myös kuusi henkeä surmannut Toivo Koljonen oli vankikarkuri, mutta häntä ei ollut aikaisemmin tuomittu henkirikoksista.

vallitessa (enimmäisrangaistus kaksi vuotta kuritushuonetta, rikoslain 28 luvun 1 §:n 1 momentti) taikka varastamista "siltä, joka kapinan, vihollisen ahdistamisen, tulipalon – – taikka muun sellaisen vaaran takia ei voi omaisuuttansa varjella" (törkeä varkaus, enimmäisrangaistus neljä vuotta kuritushuonetta, rikoslain 28 luvun 2 §:n 1 momentin 7 kohta).

Maaliskuussa 1944 annetun hallituksen esityksen (15/1944 vp.) tärkeänä taustatekijänä lienevät Helsingin suurpommitukset 6., 16. ja 26. helmikuuta 1944. Voimassa oli rangaistusten enentämisestä eräissä tapauksissa sodan aikana annettu laki (11.10.1941/722). Sen mukaan rikoksen tekemistä pimennystä tai muuta uhkaavan vaaran takia noudatettavaksi annetuista määräyksistä johtuvaa tilannetta hyväksi käyttäen oli rangaistusta tuomittaessa pidettävä erittäin raskauttavana asianhaarana. Sellaisessa tapauksessa rikoksentekijän rangaistusta saatiin enentää samaan tapaan kuin silloin, kun kyseessä oli rikoksen uusija.

Hallituksen esityksessä (15/1944 vp.) viitattiin vihollisen tehostuneisiin ilmahyökkäyksiin ja todettiin syntyneen tilanteita, joihin mainittu laki rangaistusten enentämisestä ei sovellu. Esimerkiksi pommituksen vaurioittamista tai sytyttämistä rakennuksista oli anastettu niissä olevaa tai niistä pelastettua omaisuutta. Esityksen mukaan asia olisi käsiteltävä oikeudessa erittäin kiireellisenä (2 §). Oikeus voisi määrätä, että päätös on ilman alistus- tai valitusmahdollisuutta pantava täytäntöön kuten lainvoimainen tuomio. Edellytyksenä olisi, että oikeus on ollut yksimielinen sekä rangaistustuomiosta että määräyksen antamisesta.

Lakivaliokunta piti viimeksi mainittua säännöstä, jonka mukaan kuolemanrangaistuskin olisi voitu määrätä pantavaksi täytäntöön alioikeuden päätöksen nojalla, oikeusturvallisuuden kannalta arveluttavana ja ehdotti 3 §:ään uutta 2 momenttia, jonka mukaan täytäntöönpano ilman alistus- tai valitusmahdollisuutta ei soveltuisi kuolemanrangaistukseen tuomittuun.[332]

Eduskuntakeskustelu ei ollut kovin laajaa ottaen huomioon kyseisen lakiesityksen poikkeuksellisen ankaruuden. Oikeusministeri Oskari Lehtonen paheksui lakivaliokunnan lisäysehdotusta katsoen tämän johtavan alistuksineen ja armonanomuksineen jutun lykkääntymiseen jopa vuodella. Pommitusten aikana esiintyneille törkeille rikoksille saadaan sulku vain asian nopealla tutkimisella ja ratkaisemisella sekä tuomioiden täytäntöönpanolla viipymättä. "Muutama r i p e ä s t i t o i m e e n p a n t u kuolemanrangaistus on parempi peloite kuin kymmenen kuolemantuomiota puoli vuotta myöhemmin." Oikeusministeri viittasi myös siihen, että kenttäoikeuksienkin tuomitsemat kuolemanrangaistukset voidaan panna välittömästi täytäntöön. Hän kertoi oikeusministeriön havainneen saamistaan teloitusilmoituksista, ettei tätä valtaa määrätä rangaistuksen täytäntöönpanosta ole käytetty väärin. Oikeusministeri totesi jokseenkin harhaanjohtavasti, että kuolemaantuomituille on

[332] Lakivaliokunnan mietintö 9/1944 vp.

"lukuunottamatta eräitä törkeimpiä sotilasrikoksia" varattu tilaisuus anoa tuomioonsa armoa."[333]

Lakivaliokunnan varapuheenjohtaja Mikko Erich (SDP) piti lakia ankarana, mutta sopusoinnussa yleisen mielipiteen kanssa olevana. "Milloin rikos on ollut erityisen raaka, täysin paatunutta luonnetta osoittava, on yhteiskunta kaikiksi ajoiksi tuollaisista tuholaisista vapautettava. Heitä kohtaan yhteiskunnalla ei ole pienimpiäkään velvollisuuksia." Erich viittasi kuitenkin siihen, että täytäntöönpantu kuolemanrangaistus on korjaamaton, minkä vuoksi lakivaliokunta piti tarpeellisena kuolemanrangaistuksen alistamista korkeamman asteen tutkittavaksi.[334]

Myöhemmin oikeusministeri teki ehdotuksen lakiesityksen hyväksymisestä alkuperäisen mukaisena. Kannattajiin kuului muun muassa edustaja Bruno A. Salmiala (IKL), joka piti armonanomusmahdollisuutta riittävänä oikeusturvakeinona. Edustaja Rauno Kallia (IKL) piti mahdollisena omankäden tuomioita, jollei oikeusministerin ehdotusta hyväksytä. Edustaja Vilho Kivioja (ml) arveli, ettei lakivaliokunnassa ollut kiinnitetty huomiota armahdusmahdollisuuteen. Erich vastasi tähän huomauttaen olleen muutenkin jokaisen tiedossa, että "joka ainoassa tuomiossa on mahdollisuus hakea armahdusta presidentiltä", minkä vuoksi asiasta ei lakivaliokunnassa ollut puhuttu. Martti Peltonen (SDP) sen sijaan huomautti aiempien lakien mukaisesta mahdollisuudesta panna rangaistus täytäntöön ilman armonanomuksen ratkaisua. Peltonen epäili, onko kuolemanrangaistus ainoa autuaaksi tekevä keino. Vielä keskusteltiin alioikeuksien luotettavuudesta ja objektiivisuudesta. Ernst von Born (RKP) huomautti, että alioikeus voi toimia kiihtyneenä (under affekt). Äänestyksessä lakivaliokunnan kanta voitti äänin 96–85 eikä kuolemanrangaistukseen omaisuusrikoksista yhden oikeusasteen päätöksen nojalla menty.[335]

Uusi laki ei siis johtanut kuolemanrangaistuksiin. Tiedossani ei ole, vaadittiinko sen perusteella edes kuolemanrangaistuksia. Laki olisi varsinkin hallituksen esittämässä muodossa ollut erityisen ankara. Silti kuolemanrangaistusmahdollisuutta kohtaan esitti eduskunnassa kritiikkiä vain Martti Peltonen ja hänkin melko varovaisessa muodossa. Keskustelu oli selvä osoitus

---

[333] Vp. 1944, ptk. 31.3.1944, 218–219 (harvennus alkuperäinen). Todellisuudessahan armoa ei voitu anoa silloin, kun kenttäoikeus päätti kuolemanrangaistuksen välittömästä täytäntöönpanosta (ks. edellä luvut 5.3.4 ja 5.4). Rikoksia, joita tämä mahdollisuus koski (kuten vakoilua), ei liene paikallaan nimittää törkeimmiksi sotilasrikoksiksi.

[334] Vp. 1944, ptk. 31.3.1944, 219–222.

[335] Vp. 1944, ptk. 3.4.1944, 228–232. Erichin lausuntoa yleisestä armonanomusoikeudesta täytyy pitää harhaanjohtavana ajatellen juuri tapauksia, joissa kenttäoikeuden tuomio pannaan välittömästi täytäntöön. Oikeusministeri Lehtosen ensimmäisestä puheenvuorosta päätellen armonanomusmahdollisuuden ajateltiin olevan uudenkin lain mukaan olemassa. Kun hallituksen esityksessä tästä ei sanottu mitään, kysymys oli kieltämättä jonkin verran tulkinnanvarainen.

siitä, kuinka poikkeuksellinen tilanne saa yleisesti uskomaan ankarien rangaistusten voimaan. Myöhemmin ja käytäntöönkin vaikuttavana tämä tilanne toistui kesällä 1944 karkuruustuomioita kovennettaessa.[336] Edellisen kevään lainmuutosta käytettiin uusien kovennusten perustelunakin:

> "Näin ankaran [kuoleman]rangaistusuhan säätämiseen [pelkuruudesta ja karkuruudesta] on sitäkin enemmän aihetta, kun otetaan huomioon, että vastaavanlainen uhka on eräitten rangaistusten enentämisestä sodan aikana 21 päivänä huhtikuuta 1944 annetulla lailla katsottu voitavan säätää jopa eräistä sodan aikana tehdyistä omaisuusrikoksistakin."[337]

11.9 YHTEENVETO

Kuolemanrangaistusten tavoitteiden taustaksi luvussa esiteltiin rangaistusten tarkoitusta käsittelevät sovitusteoria ja yleis- tai erityisestävyyttä korostavat preventioteoriat. Sen jälkeen tarkasteltiin rikoslajeittain, missä määrin näitä rangaistuksen eri tavoitteita haluttiin kuolemanrangaistuksella edistää. Koska teoreettisia näkökohtia asiasta ei sodan aikana juuri esitetty, on tarkastelussa otettu huomioon myös sodan jälkeisiä, mutta sotatapahtumiin perustuvia arvioita.

Vakoilijalle tuomittavan rangaistuksen tavoitteita ei sota-aikana paljonkaan pohdittu, vaan lähdettiin ilmeisesti siitä, että kuolemanrangaistus oli itsestään selvä vakoilijan tuomio. Näin ollen ei mietitty esimerkiksi sitä, pitäisikö pakkotilan lieventävä vaikutus ottaa huomioon. Koska vakoilija oli useimmiten lähetetty esimiehen käskyllä matkaan, kieltäytymismahdollisuutta ei ollut. Rangaistuksen pelotusvaikutus ja muutkaan preventiiviset vaikutukset eivät tällöin voineet vaikuttaa vakoilua estävästi. Pelotusvaikutuksella on kyllä saattanut olla merkitystä niissä tapauksissa, joissa vakoilija antautui pian maahan tultuaan tai osoittautui muuten halukkaaksi yhteistyöhön suomalaisten kanssa.

---

[336] Molemmissa hankkeissa oli yhdenmukaista myös se, että edustaja Martti Peltonen esitti selkeintä kritiikkiä niitä kohtaan, samoin se, että keskustelussa puheenvuoroja käyttäneet lakimiehet antoivat harhaanjohtavan kuvan muutoksenhakumahdollisuuksista (ks. edellä luku 4.2.5.2).

[337] HE 49/1944 vp. Eduskuntakeskustelussa Erich (SDP) viittasi huhtikuussa hyväksyttyyn lakiin pitäen epäjohdonmukaisena, jos omaisuusrikoksiin verrattuna yleisvaarallisuudeltaan paljon vakavammista karkuruusrikoksista ei voitaisi tuomita myös kuolemanrangaistusta. Vp. 1944, ptk. 30.6.1944, 455. Erään edustajan varauksellisuuteen Erich myös vastasi viittaamalla huhtikuun lainmuutokseen, jota edustaja oli ollut hyväksymässä vastalausetta panematta. Vp. 1944, ptk. 4.7.1944, 466 (ks. myös 468, Pyy).

Miehitetyn alueen asukkaiden suhteen kuolemanrangaistuksella on merkitystä lähinnä pyrittäessä takaamaan kuuliaisuus miehitysvallalle. Keskeinen tavoite oli pelotus. Miehitetyn alueen asukkaiden kannalta tilanne oli usein ristiriitainen, sillä suomalaisten lisäksi neuvostoliittolaisetkin saattoivat salassa esittää asukkaille vaatimuksia.

On usein esitetty, että elinkautinenkaan rangaistus poliittisesta rikoksesta ei pelota, jos vihollisen hyväksi toimiva olettaa pian vapautuvansa suosimansa puolen voitettua. Aineisto antaakin viitteitä tällaisesta ajattelusta sodan aikana. Kuolemanrangaistuksen uhka on ehkä voinut vaikuttaa pelottavasti poliittiseen rikokseen ryhtymistä harkitsevaan. Muilla tavoin prevention ei liene syntynyt. Rangaistuksilla tuskin vaikutettiin esimerkiksi viralisia normeja sisäistävästi, koska viranomaisten toimia ei pidetty äärivasemmiston piirissä oikeudenmukaisina.

Poliittisten rikosten erityispiirre on se, että sodan lopputulos saattaa muuttaa täysin toiseksi yleisen arvion teon moitittavuudesta. Poliittisista rikoksista tuomittujen teloitukset voivatkin sen vuoksi aiheuttaa katkeruutta ja vaikeuttaa sodan jälkeistä yhteiskunnan jälleenrakennusta.

Sotilaskarkurien ja kieltäytyjien rankaisemisesta on keskusteltu paljonkin sekä sodan aikana että sen jälkeen. On todettu, että sotilaalle vankila voi merkitä turvapaikkaa, minkä vuoksi vakavimmissa tapauksissa tarvitaan kuolemanrangaistusta. Tätä näkökohtaa on myös arvosteltu.

Jatkosodan hyökkäysvaiheen joukkokieltäytymiset hoidettiin yleensä puhutteluin ja vapausrangaistuksin. Vain kaksi kieltäytyjää teloitettiin. Kun teloitukset jäivät poikkeuksellisiksi, ne herättivät ristiriitaisia tunteita. Sen jälkeen kuolemanrangaistuksiin turvauduttiin vasta kesällä 1944 karkuruusongelman torjumiseksi. Tätä tarkoittavan lainmuutoksen yhteydessä ei kuolemanrangaistuksen tavoitteista paljonkaan keskusteltu. Lähinnä tavoiteltiin pelotusvaikutusta. Muun muassa päämajan ohjeista ilmenee, että etsittiin varoittavia esimerkkejä.

Käytännössä teloituksilla saavutettu vaikutus oli ongelmallinen. Miesten suhtautuminen itse rikokseen, karkuruuteen, oli osaksi ymmärtävää. Teloitukset puolestaan vaikuttivat monessa tapauksessa haitallisesti mielialaan.

Ylemmät sotilastahot arvioivat, että teloituksilla oli merkitystä karkuruuden vähentämisessä. Tätä voi kuitenkin epäillä, sillä pelote on voinut kohdistua lähinnä harkitsevaan rikolliseen, jollaisia karkurit eivät suinkaan yleisesti olleet. Rangaistuksen moraalia tai tapaa luova vaikutuskaan ei oikein toteutunut, sillä monet pitivät kuolemantuomioita kohtuuttomina rangaistuksina. Esimerkkitapaukset eivät voi valikoitua johdonmukaisesti, joten viranomaisten käytäntö oli epäyhtenäinen. Tämä heikensi kuolemantuomioista

vastaavan järjestelmän legitimiteettiä. Kaikkiaan vaikuttaa siltä, että muut seikat kuin kuolemantuomiot olivat karkuruuden torjunnassa keskeisiä.

Karkuruus oli alkanut vähentyä ja sotilaallinen tilanne parantua jo ennen kuin kuolemanrangaistukset mahdollistava laki tuli voimaan. Tuomitut kuolemanrangaistukset olivat sikäli myöhässä. Tosin voidaan ajatella, että ne estivät karkuruuden uuden lisääntymisen ja sen myötä sotilaallisen tilanteen huononemisen. Ainakin kirjallisuudessa on kuitenkin kiinnitetty huomiota lähinnä muihin tekijöihin kuin karkuruuden vähenemiseen kesäkuun 1944 lopun ja sen jälkeisten torjuntamenestysten syinä. Tärkeämpinä on pidetty maastollisia ja materiaalisia seikkoja, joskin myös taistelumoraali on mainittu. Vaikuttaa siltä, että kuolemanrangaistusuhan merkitys taistelujen tuloksen kannalta oli loppujen lopuksi vähäinen.

Sotavangin asemaan vaikuttavat häneen kohdistuvat ristiriitaiset vaatimukset. Toisaalta hänen tulisi edistää oman armeijansa asiaa, toisaalta hänen odotetaan alistuvan hänet vanginneen armeijan kuriin. Leirin olot voivat olla yllyke halulle karata. Kuolemanrangaistuksella voitiin tällaisessa tilanteessa saavuttaa lähinnä pelotusvaikutus leirikurin ylläpitämiseksi, vaikka pelkästä karkuruudesta ei kuolemanrangaistusta voitukaan langettaa.

Sotavankien asema ei siis ollut helppo. Heitä koski sama kuin vakoilijoita ja miehitetyn alueen asukkaita: intressiristiriidat huomioon ottaen ei kuolemanrangaistus tunnu näitä vihollismaan kansalaisia tuomittaessa kohtuulliselta.

Siviililuonteisistakin henkirikoksista seurasi sodan aikana muutamia teloituksia. Näitä on pidettävä selvänä osoituksena yleisestä rangaistusten ankaroitumisesta sota-aikana. Henkirikoksista tuomituilla kuolemanrangaistuksilla pyrittiin pitämään yllä kuria esimerkiksi sotavankien keskuudessa, ottamaan sovitusnäkökohdat huomioon ja suojaamaan yhteiskuntaa pahantekijöiltä. Törkeimpien henkirikosten tekijöiden lisäksi teloitusjoukkueen eteen joutui myös tavanomaisempina pidettäviin henkirikoksiin syyllistyneitä.

Toisen esimerkin siviililuonteisten rikosten ankarista rangaistusuhista antaa kevään 1944 lainmuutos, jonka jälkeen tietyistä omaisuusrikoksistakin oli mahdollista tuomita kuolemaan. Käytännössä tällaisia kuolemanrangaistuksia ei tuomittu. Lainmuutos kuitenkin vaikuttaa helpottaneen sitä, että kesällä 1944 otettiin kuolemanrangaistus käyttöön sotilaskarkuruudenkin seuraamuksena.

V osa: ERITYISKYSYMYKSIÄ

12 LAPPEENRANNAN SALAISUUDET

Vuoden 1988 lopulla Lappeenrantalainen-nimisessä lehdessä julkaistiin sen päätoimittaja Martti Meurosen kirjoitus "Teloitettujen ruumiit Huhtiniemen salahaudoissa". Kirjoituksen mukaan Lappeenrannassa käynnistyi kesäkuussa 1944 systemaattinen sotilaskarkurien teloittaminen. Kenttäoikeuden päätöksellä teloitettiin päivittäin useita sotilaskarkureita. Paikallinen väestö oli suurelta osin evakuoitu, mutta esimerkiksi sotatarviketehtaissa oli siviilejäkin töissä. Teloitukset olivat yleisesti tiedossa niin paikkakunnalla kuin rintamallakin. Heinäkuussa 1944 tehtiin kirjoituksen mukaan eduskunnassa salainen kysymys Lappeenrannan teloituksista, jonka jälkeen ne loppuivat. Lappeenrannan Huhtiniemessä kerrottiin olevan kolme teloitettujen joukkohautaa. Kirjoituksessa arvellaan teloitettujen määräksi toistasataa. Kirjoittaja paheksui sitä, että omaiset eivät tiedä teloitettujen todellista kuolintapaa ja hautapaikkaa.[1]

Viikon päästä lehti esitti lisätietoja. Toimitukseen oli ottanut yhteyttä mies, joka kertoi, että entinen sotatuomari oli vuonna 1972 pyytänyt häntä avukseen selvittelemään lappeenrantalaisen talon ullakolla olleita papereitaan. (Myöhemmin tapahtuma-ajaksi korjattiin vuosi 1971.)[2] Asiakirjat osoittautuivat olevan Lappeenrannan kenttäoikeuden pöytäkirjoja vuoden 1944 kesäkuun 22. päivän ja syyskuun väliseltä ajalta. Tuomari kertoi Huhtiniemen haudoissa lepäävän 500–600 teloitetun ruumiit. Kertoja oli tarkastellut papereita selvitellessään kenttäoikeuden pöytäkirjoja ja havainnut, että päivittäin oli tuomittu yleensä viisi miestä teloitettaviksi. Kaikki tuomiot eivät kuitenkaan olleet teloituksia. Papereita selaillessaan entinen sotatuomari oli itkeskellyt ja murehtinut sitä, että oli joutunut tehtävään, mutta se oli ollut ylipäällikön käsky. Sotatuomari oli myös maininnut, että "näitä papereita ei saisi olla olemassa". Kyseiset oikeuden pöytäkirjat olivat vielä vuonna 1975

---

[1] Meuronen 1988.

[2] Asianomainen sotatuomari Toivo Tapanainen kuoli 25.8.1971 (Suomen lakimiehet 1975).

olleet lappeenrantalaistalon ullakolla, mutta nyttemmin niiden sijainnista ei ollut tietoa.[3]

Myöhemmin julkistettiin vielä tietoja siitä, kuinka tällainen kenttäoikeus oli perustettu. Kertoja lienee ollut sama mies, joka oli ollut ullakolla järjestelemässä papereita. Kertojan mukaan sotatuomari oli huojentanut hänelle mieltään pari vuotta ennen kuolemaansa. Sotatuomari oli 23.6.1944 määrätty erääseen esikuntaan Imatralle, jossa häntä vastassa oli kolme kenraalia. Päämajan yleisesikunnan päällikkö, kenraali Erik Heinrichs luki kertojan mukaan läsnäolijoille suullisen viestin ylipäälliköltä. Ylipäällikön tahto oli, että karkureita oli kohdeltava mahdollisimman ankarasti. Kokouksessa päätettiin kuitenkin, että karkureille annettaisiin vielä mahdollisuus palata omaan joukko-osastoonsa ennen asian käsittelyä kenttäoikeudessa. Sotatuomari sai tätä koskevan toimeksiannon. Imatran tilaisuudessa sovittiin myös, että teloituksista tiedotetaan rintamajoukoille.[4]

Tutkijoiden piirissä väitteisiin suhtauduttiin tuoreeltaan varovaisen epäilevästi.[5] Laajemmin epäilyksensä kerrotun todenperäisyydestä toi vuoden 1991 alussa esiin Jukka Kulomaa.[6]

Syksyllä 1991 asiaa käsiteltiin televisio-ohjelmassa, jossa ei asiaan saatu uutta selvitystä. Ohjelmassa kuitenkin vilautettiin papereita, joiden sanottiin olevan kyseisen kenttäoikeuden puheenjohtajalta, Toivo Tapanaiselta, jälkeen jääneitä. Ohjelman mukaan papereissa viitattiin Tapanaisen toimintaan sotatuomarina vuonna 1944 ja velvollisuuteen hävittää paperit.[7] Ohjelmassa ei selvitetty, mistä paperinippu oli peräisin.

Vuonna 1996 Lappeenrannan kaupunginarkisto sai haltuunsa kopioina yli kahdensadan sivun mittaisen selvityksen Lappeenrannan kaupungin ja sen ympäristökuntien puhdistuksista huhti-toukokuussa 1918. Tuolloin Toivo Tapanainen toimi Lappeenrannassa sotapoliisiasiain piiripäällikkönä ja sitten sotavankileirillä tutkintoasiain päällikkönä. Selvitys sisältää luetteloita teloitetuista ja valtiorikosoikeuksissa syytetyistä henkilöistä sekä muistiinpanoja. Asiakirjoissa mainitaan velvollisuudesta hävittää teloitusluettelot. Asiakirjakokonaisuutta tutkimuksessaan käyttänyt Marko Tikka on arvioinut, että se on laadittu aikaisintaan 1950-luvulla, mutta sen laatijan käytössä on ollut alkuperäisiä asiakirjoja ja muistiinpanoja. Luetteloissa esiintyy kahden tai kolmen eri henkilön käsialaa; muistiinpanoissa ainakin kahden

[3] Meuronen 1989a.
[4] Meuronen 1989b.
[5] Meuronen 1989c.
[6] Kulomaa 1991.
[7] "Tosi asiaa: Lappeenrannan mysteeri." TV 1 17.10.1991.

henkilön käsialaa. Tikka arvelee muistiinpanojen olevan Tapanaisen laatimia; teloitusluettelot ja valtiorikosoikeuksien tuomioluettelot ovat Tapanaisen hallussa ollutta tietoa, mutta jäljennetty myöhemmässä vaiheessa alkuperäisasiakirjoista.[8] Asiakirjajäämistön luovutti kaupunginarkistolle kopioitavaksi yksityishenkilö, joka ei ole sukua Tapanaiselle. Muistiinpanot olivat olleet Tapanaisen kuoleman jälkeen tämän yksityishenkilön hallussa yli 25 vuotta.

Televisiossa vuonna 1991 pikaisesti näytetty asiakirjanippu on ilmeisesti sama, joka joitakin vuosia myöhemmin päätyi Lappeenrannan kaupunginarkistoon. Toisin kuin TV-ohjelmassa annettiin ymmärtää, asiakirjoissa ei ole kenttäoikeuden toimintaan kesällä 1944 viittaavia mainintoja.[9] Kaikkiaan kertomukset Tapanaisen toiminnasta jatkosodassa ja ullakolla olleista asiakirjoista asettuvat mielestäni uuteen valoon, kun lisätietoja Tapanaisen toiminnasta vuonna 1918 on nyt tullut julkisuuteen.

Tiedot Huhtiniemen salahaudoista ovat kuitenkin tuntuneet alkavan omaa elämäänsä. Ne pääsivät tuoreeltaan jopa Lappeenrannan kaupungin historiaan. Vaikka sen mukaan "Lappeenrannan kenttäoikeuden toiminta on toistaiseksi toisen käden lähteiden varassa" ja "Lappeenrannan teloitukset kesän 1944 aikana jäävät ristiriitaisine tietoineen vielä selvittämättömiksi", on kokonaisvaikutelma se, että kaupungin historiassa on otettu kertomus todesta.[10] Totena tiedot on esitetty myös ruotsalaisessa radio-ohjelmassa, jonka tekijä hämmästeli, että Meurosen esittämät tiedot ovat herättäneet Suomessa niin vähän huomiota. Ohjelman tekijä paheksui sitä, ettei Suomessa haluta tunnustaa sota-ajan tapahtumia.[11]

Asiaan palattiin näkyvästi Helsingin Sanomissa kesällä 1995. Kirjoituksissa esitettiin täsmentyneitä tietoja. Niiden mukaan Toivo Tapanainen oli valatilaisuudessa 18.6.1944 määrätty kenttäoikeuden puheenjohtajaksi ja saanut käyttöönsä sotapoliisiosaston sekä myös erään kaukopartio-osaston miehiä. Miehet vannoivat vaitiolovalan. Pian tämän jälkeen Tapanainen sai kenraaleilta käskyn perustaa Lappeenrannan salaisen "erillisen kenttäsotaoikeuden". Kirjoituksessa mainittiin kenttäoikeuden jäsenien ja siellä tuomittujen

[8] Tikka 1998, 3–5, liitteet 1 ja 2.

[9] Edellisessä viitteessä mainittu lähde sekä Marko Tikan kirje 21.12.1998, puhelinkeskustelu 11.3.1999 ja kirje 15.3.1999. Tikka on ystävällisesti toimittanut nähtäväkseni muun muassa ne asiakirjakokonaisuuden kohdat, joita TV-ohjelmassa pidettiin todisteina Tapanaisen toiminnasta kesällä 1944.

[10] Toivanen 1989, 91–93.

[11] "Vem sköt den okände soldaten? Ett program om Finlands problem att erkänna sitt lands krigshistoria", Sveriges riksradion 19.3.1991, 8 C, äänite 67/1993, Kansan A.

nimiä. Syyttäjäksi oli määrätty kapteeni Eemil Kokko. Aluksi miesten joukko-osastoille luettiin tiedot rangaistuksista, mutta sitten ne päätettiin salata. Tietojen päälähteeksi mainittiin vaitiololupauksen tehnyt ja siksi syytettä pelkäävä mies. Tuomioistuin aloitti toimintansa 22. tai 24. kesäkuuta 1944. Kuolemaan tuomittiin muutama sotilas päivässä. Suomalaisten linjojen vakiintuessa heinäkuun lopulla oikeuden toiminta hiljeni.[12]

Jutun toisessa osassa julkistettiin hyvinkin yksityiskohtaisia tietoja, joissa tosin paljolti oli kysymys väitetyistä asiakirjojen puutteista ja puutteiden paikkaamiseksi tehdyistä päätelmistä.[13] Myöhemmin kerrottiin vielä erään sotaveteraanin tietoihin perustuen neljän sotilaan teloituksesta Lappeenrannan lähistöllä. Kysymys ei ollut Tapanaisen johtamasta kenttäoikeudesta, vaan erään toisen sotatuomarin toiminnasta. Tietoja tällaisestakaan teloituksesta ei ole asiakirjoissa. Veteraanin tietojen katsottiin osoittavan, että virallisissa asiakirjoissa ei mainita kaikkia teloituksia.[14]

Lappeenrannan kenttäoikeuden syyttäjäksi mainitun Eemil Kokon tytär on kirjoittanut isästään elämäkerran. Siinä hän suhtautuu varsin varovaisesti väitteisiin isänsä toiminnasta Lappeenrannan kenttäoikeuden syyttäjänä, joskaan ei selvästi niitä torjukaan. Uutta selvitystä hänellä ei ole esittää.[15]

Viitteitä Lappeenrannan kenttäoikeudesta löytyy myös kaunokirjallisuudesta. Viljo Pölläsen kirja "Isänmaan pettäjät" vuodelta 1975 mainitaan esipuheessa tositapahtumiin perustuvaksi. Pölläsen kerrotaan haastatelleen kirjan henkilöitä. Kirjassa kiinni joutuneet karkurit keskustelevat tulevasta määränpäästään; yksi henkilöistä tietää Lappeenrantaan vietävien tulevan ammutuiksi. Tähän vihjaa kirjassa myös vartiopäällikkö.[16]

---

[12] Rislakki – Sahlstedt 1995a.

[13] Rislakki – Sahlstedt 1995b.

[14] Rislakki – Sahlstedt 1995c.

[15] Vuorikoski 1996, 330–336. Ks. Kokon komennuksesta päämajan sotilashallinto-osastoon myös mt., 314, 316. – Rislakin ja Sahlstedtin (1995b) haastattelemana Vuorikoski kertoi uskovansa salattuihin oikeudenkäynteihin, joten ilmeisesti tarkempi perehtyminen asiaan sai hänen mielensä muuttumaan.

[16] Pöllänen 1975, 389–390. Pölläsen kirjassa esitetty on riippumaton viime vuosien keskustelusta. Asiaan ovat kuitenkin saattaneet vaikuttaa Huhtiniemessä 1971 tehdyt luurankolöydöt, jotka on yhdistetty väitettyyn kenttäoikeuteen (esim. Rislakki – Sahlstedt 1995b, Arponen 1996). Yksi tuolloin löytynyt pääkallo tutkittiin, mutta se on tutkimuksissa ajoitettu vuodelle 1918 (Rislakki – Sahlstedt 1995b, Kulomaa 1996, 23). Pöllänen on kotoisin Lemiltä (Hakuli 1995), joten Lappeenrannan luurankolöytö ja siihen liitetyt tarinat lienevät olleet hänelle tuttuja. – Hieman vastaavanlainen massateloituksiin vihjaava huomautus on esitetty muistitietona. Tosin siinä ei viitata nimenomaan Lappeenrantaan. Sotaveteraani kertoi rykmenttinsä historiassa saaneensa heinäkuun 1944

Lappeenrannan teloituksia on käsitelty usein myös paikallisessa Etelä-Saimaa-lehdessä. Esimerkiksi kesällä 1996 ilmestyneessä kirjoituksessa haastateltiin Martti Meurosta. Hän oli sitä mieltä, ettei kukaan ole "perusteellisesti" kiistänyt sitä, että Huhtiniemessä olisi vuonna 1944 teloitettu sotilaskarkureita. Meurosen mainittiin koonneen 500-sivuisen raportin Huhtiniemen teloituksista. Kirjoituksen mukaan teloituksissa tavalla tai toisella mukana olleet eivät uskalla esittää tietoja omalla nimellään, koska heitä on uhattu ankarilla rangaistuksilla: vaitiololupauksen tehneet miehet pelkäävät syytteitä ja "tappotuomioita". Kirjoittaja katsoo joukkohautapaikan auki kaivamisen olevan ainoa tapa saada selville totuus.[17] Samaa keinoa on muissakin kirjoituksissa väläytetty. Myös on arveltu asioiden selviävän, kun "arkistojen salaisiksi julistetut kansiot saadaan joskus avata".[18]

Toisin kuin varsinkin Etelä-Saimaan kirjoituksista voisi päätellä, useampikin henkilö on ottanut kantaa kertomuksiin Huhtiniemen salahaudoista. Niihin uskovat eivät kuitenkaan ole juuri arvioineet vastaväitteitä. Ne on sivuutettu ja jatkettu sen toistamista, että tietoja ei ole "virallisesti kiistetty".[19]

Jukka Kulomaa on varsin laajasti tuonut epäilyksensä esiin, ja olen itsekin kirjoittanut aiheesta jonkin verran.[20] Väitteitä Lappeenrannan teloituksista ovat epäilleet myös ainakin sotatieteen laitoksen sotahistorian toimiston silloinen toimistopäällikkö, everstiluutnantti Anssi Vuorenmaa[21], 20. prikaatissa kesällä 1944 komppanianpäällikkönä palvellut Uuno Tarkki[22] sekä eversti Jukka Suviniemi.[23] Esitetyt vasta-argumentit voidaan ryhmitellä ja niitä kehitellä edelleen seuraavasti:

---

alkupäivinä Mikkelistä komennuksen Pieksämäelle, josta piti viedä vaunulasti miehiä junalla Taavettiin. "Taavetissa oli korkealla piikkilanka-aidalla ympäröity alue ja sen sisällä oli sotilaita. Kuulin näiden olevan Viipurin taisteluista karanneita ja sanottiin, että he ehkä joutuisivat myöhemmin teloitettaviksi." Korpisalo 1992, 280–281. Kirjoittaja palveli upseerina.

[17] Arponen 1996. Mainittua Meurosen raporttia ei liene näytetty kesän 1944 tapahtumia selvittäneille tutkijoille.

[18] Arponen 1995.

[19] Arponen 1996. – Voi kysyä, mikä taho voisi kiistää esitetyt väitteet "virallisesti". Niiden totuus kun on lähinnä tutkijoiden selvitettävissä.

[20] Kulomaa 1991 ja 1996; J. Lindstedt 1993 ja 1995a; Kulomaa – Lindstedt 1995.

[21] Anssi Vuorenmaa päätoimittaja Martti Meuroselle 16.3.1989. Maanpuolustuskorkeakoulun historian laitos.

[22] Tarkki 1993, 191–193. On vihjailtu, että juuri Viipurissa 20.6.1944 pahasti hajonneen 20. prikaatin miehiä olisi tuomittu Lappeenrannan kenttäoikeudessa. Ks. myös edellä alav. 16.

[23] Suviniemi 1995.

* Sotilaskarkurien teloituksesta on paljon hyvin säilynyttä ja julkista aineistoa. Eri arkistolähteistä saadut teloitettujen luvut ovat yhtäpitäviä. Mitään sellaista, joka viittaisi Lappeenrannassa tapahtuneisiin joukkoteloituksiin, ei ole arkistolähteistä löytynyt.[24] Väitteiden tueksi ei olekaan esitetty ainoatakaan autenttista asiakirjaa.[25] Sellaisten puuttumisen syynä ei voida vedota pelkästään väitetyn kenttäoikeuden asiakirjojen hävittämiseen. Kenttäoikeuden puheenjohtajan olisi täytynyt jättää lainvastaisesti esimerkiksi teloitusilmoitukset päämajaan ja oikeusministeriöön tekemättä, koska sellaisia ei ole löytynyt. Yleisemminkin tällaisista teloituksista mainitsevien asiakirjojen puuttumiselle voitaisiin esittää kolme vaihtoehtoista perustetta: 1) teloitukset olisi täytynyt salata kaikilta sotilas- ja muilta viranomaisilta, tai 2) ainakin kieltää kaikkia viranomaisia vihjaamastakaan niihin asiakirjoissaan, taikka 3) on onnistuttu hävittämään tai siirtämään salaiseen paikkaan kaikkien viranomaisten arkistoista sellaiset asiakirjat, joissa olisi viittauksia Lappeenrannan tapahtumiin. Vähänkin syvällisempi perehtyminen sota-ajan viranomaisten arkistoihin osoittanee kenelle tahansa, että mikään vaihtoehto ei ole kovin uskottava.

* Joukkoteloitukset olisivat poikenneet jyrkästi karkuruustapauksissa noudatetusta yleisestä linjasta.[26] Karkureita teloitettiin 46, ja kuolemantuomiot jakautuivat varsin tasaisesti eri kenttäoikeuksien kesken.

* Tuntuu oudolta, että joukkoteloitukset olisivat pysyneet salassa sodan jälkiselvittelyissä. Tutkittiinhan eräät muut ampumistapaukset uudelleen hyvin tarkoin. Luulisi, että varsinkin heti sodan jälkeen tietoja joukkoteloituksista olisi mielellään kerrottu esimerkiksi valvontakomissiolle tai Valpolle.[27] Vaikka teloituksista tehtiin kuulemma eduskunnassa "salainen kysymys", ei kukaan vasemmistolainenkaan kansanedustaja nostanut asiaa esille sodan jälkeen.[28]

---

[24] Kulomaa 1991, 60, 1996, 25; J. Lindstedt 1993, 1995a.

[25] Kulomaa 1991, 59; 1996, 22–23.

[26] Kulomaa 1991, 60.

[27] Vuorenmaa Meuroselle 16.3.1989; Kulomaa 1991, 60; 1996, 25; J. Lindstedt 1993, 1995a. Rinnastuskohteena voi mainita asekätkennän, joka alkoi paljastua toiminnassa mukana olleen sotamiehen ilmiannon vuoksi. Ilmiantaja oli yhteydessä SKDL:n piiritoimistoon ja valvontakomission paikallistoimistoon. (Lukkari 1992, 214–216.) Mainittakoon myös, että oikeusministeriö vetosi kevättalvella 1945 lehti-ilmoituksin kansalaisiin kehottaen niitä, joilla oli tietoja sotavankeja vastaan kohdistuneista rikoksista, ilmoittamaan niistä ministeriölle. Sen jälkeen ilmiantojen määrä kasvoi nopeasti. (Suomi s.a., 137.)

[28] Selitys on tietysti se, ettei mitään salaista kysymystä ole todellisuudessa tehty. "Salaisuus" viitannee eduskunnan suljettuihin istuntoihin. Suljettujenkin istuntojen pöytäkirjat

* Karkurien teloituksista tiedotettiin rintamalla tehokkaasti varoittavina esimerkkeinä. Sen sijaan Lappeenrannan teloituksista ei, kerrotun mukaan, alkuvaihetta lukuun ottamatta tiedotettu. Salaisten tuomioiden pelotusvaikutus olisi ollut olematon, joten ne olisivat jääneet vaille laajempaa yleisestävää vaikutusta.[29]

* Teloituksien havaittiin herättävän myös toisenlaista henkeä kuin mitä niillä pyrittiin saamaan. Tämänkään perusteella ei olisi ollut perusteita massateloituksiin.[30] Niihin ei ollut aihetta senkään vuoksi, että tappioita tuli muutenkin paljon.[31]

* On epätodennäköistä, että sotatuomari olisi ottanut vastaan määräyksiä siitä, millaisia tuomioita pitäisi langettaa.[32]

* Voi kysyä, miksi tuomioita olisi pantu täytäntöön vain Lappeenrannan alueella, kun karkureita tuli myös muihin suuntiin.[33]

* Karkurien oikeudenkäynnit käytiin yleensä omien sotatoimiyhtymien kenttäoikeuksissa. Lappeenrannan kenttäoikeus olisi kuitenkin ilmeisesti ollut kotijoukkoihin kuuluva suojeluskuntapiirin tuomioistuin, joten tässäkin on selvä ristiriita. Toisaalta myöskään kotialueella ja yleensä kaukana selustassa kiinni joutuneiden tuomioistuinta olisi tuskin sijoitettu Lappeenrantaan.[34]

* Edelleen voi kysyä, minkä säännöksen perusteella miehet olisi Lappeenrannassa tuomittu kuolemaan tuomitsemistoiminnan alkamisen (22. tai 24.

---

vuodelta 1944 sisältyvät eduskunta-asiakirjoihin (vp. 1944, ptk. III), ja koko sota-ajan suljettujen istuntojen pöytäkirjat on erikseen julkaistu (Wirtanen 1967). Karkuruutta ja teloituksia ei noissa istunnoissa käsitelty.

[29] J. Lindstedt 1993, 1995a; Kulomaa 1996, 24. – Vastaavasti Babington (1993, x), joka kertoo saaneensa kirjansa ensimmäisen painoksen jälkeen useita yhteydenottoja, joissa arveltiin teloitusten määrän olleen todellisuudessa suurempi kuin mitä viralliset asiakirjat osoittavat. "I very much doubt if this is so, as I can see no reason why the military authorities should have deliberately underestimated the total. Soldiers were shot at dawn as an example to others and in consequence, the details of every execution were announced in the circulated Routine Orders." Ks. myös edellä luku 10.5.2, alav. 510.

[30] Kulomaa 1996, 24–25. – Tämä ei tietysti sulje pois sitä mahdollisuutta, että teloituksia olisi pantu toimeen ennen kuin mielialakysymyksiin alettiin kiinnittää enemmän huomiota.

[31] Kulomaa 1996, 25.

[32] Vuorenmaa Meuroselle 16.3.1989. – Tässä täytyy kuitenkin varauksena viitata edellä luvussa 10.2.1 esitettyyn.

[33] Vuorenmaa Meuroselle 16.3.1989.

[34] Tarkki 1993, 191; Suviniemi 1995.

kesäkuuta 1944) ja heinäkuun 5. päivän 1944 välisenä aikana. Vasta jälkimmäisenä ajankohtana alettiin soveltaa sotaväen rikoslain muutosta, jonka mukaan kuolemanrangaistus karkuruudesta tuli laajassa mitassa mahdolliseksi. Ennen lainmuutosta se oli mahdollinen vain silloin, kun taistelusta pelkuruudesta pakenija "sanoin tai merkein viettelee toista pakenemaan", sekä esimiehen käskyn täyttämättä jättämisestä vihollisen läheisyydessä. Nämä säännökset eivät liene soveltuneet kovinkaan moniin tapauksiin.[35] Väitetty säännösten soveltamisalan "venyttäminen" olisi ollut vakiintuneen käytännön vastaista. Kuolemantuomiot olisivat siis olleet useimmiten laittomalla pohjalla tuomioistuimen toiminnan alun ja heinäkuun lainmuutoksen välisen ajan.[36] Tuntuu mahdottomalta, että sotatuomari olisi voitu pakottaa aivan laittomiin päätöksiin.

* Salaisen kenttäoikeuden toiminnan väitetyn alkamisajan ja heinäkuun lainmuutoksen väliseltä ajalta on olemassa yhtymien komentajien kirjelmiä, joissa he toivovat tiukempaa käytäntöä tai lainmuutosta. Jotta tällaiset kirjelmät olisivat mielekkäitä, on välttämätöntä olettaa, että Lappeenrannassa jo parhaillaan tapahtuvat joukkoteloitukset oli salattu myös komentajilta.[37]

* Jotkin asiaa käsittelevissä kirjoituksissa esitetyt yksityiskohtaiset tiedot ovat tarkistuksissa osoittautuneet paikkansa pitämättömiksi. Eräästä teloitetuksi väitetystä on lehtikirjoituksessa esitetty tarkat henkilötiedot, mutta tällaista henkilöä ei ole löytynyt armeijan eikä ilmoitettujen syntymä- ja kotiseurakuntien henkilöasiakirjoista.[38] Myös muita virheellisiä väitteitä ja hataralla pohjalla olevia johtopäätöksiä on osoitettu.[39]

---

[35] Esimerkiksi 4. divisioonan komentajan, kenraalimajuri P. A. Autin mukaan ei "kieltäytymistä yleensä muutenkaan ole ilmaantunut". 4. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./29.6.1944, T 10554/20, SA.

[36] J. Lindstedt 1995a. Arvelu kieltäytymispykälän "venyttämisestä": Rislakki – Sahlstedt 1995a.

[37] J. Lindstedt 1995a. – III armeijakunnan komentaja päämajan yleisesikunnan päällikölle, 5172:n sanoma n:o 5016/26.6.1944 (T 11795/15, SA): "Nykyisten ohjeitten mukaan ei tällaisiin uudestaan karanneisiin ja näin lupauksensa rikkoneisiin nähden voida soveltaa muuta menettelyä kuin edellä mainittua puhuttelua ja palauttamista. – – Edelläolevan johdosta esitän, että sellainen karkuri, jonka varmasti on todettu palautuksen jälkeen uudelleen karanneen voitaisiin ilman enempää puhuttelua määrätä ammuttavaksi." – 4. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./29.6.1944 (T 10554/20, SA): divisioonan komentaja piti sotapelkuruutta ja karkuruutta vastaan käytettävissä olevia keinoja riittämättöminä ja toivoi lainmuutosta, että tällaisiin rikoksiin syyllistymisestä voisi seurata kuolemanrangaistus.

[38] Kulomaa 1991, 60; 1996, 23.

[39] Ks. Kemppainen 1995; Kulomaa – Lindstedt 1995; J. Lindstedt 1995a; Suviniemi

* Uskottavia silminnäkijöitä Lappeenrannan tapahtumille ei ole ilmaantunut tapahtumista viimeisen 10 vuoden aikana julkisesti keskusteltaessa. Väitteet vaitiololupauksen vaikutuksesta eivät luonnollisesti sovellu tapahtumista tietäviin sivullisiin. Suuren asiasta tietävien sivullisten ryhmän muodostavat asianomaisessa kenttäoikeudessa tuomitut: onhan kerrottu, että siellä jaettiin muitakin kuin kuolemantuomioita. Ketään tällaisen tuomion saanuttakaan ei ole tullut julkisuuteen kertomaan Lappeenrannassa saamastaan tuomiosta.[40] Sivulliset eivät tietenkään olisi minkään vaitiololupauksen sitomia.[41]

* Lukemissani kuolemaantuomittujen sotilaskarkurien kuulusteluissa on useita mainintoja heidän oleskelustaan Lappeenrannassa. Ketään heistä ei tuomittu siellä kuolemaan, vaan he olivat jossain karkumatkojensa vaiheessa Lappeenrannassa pidätettyinä. Heidän kertomuksissaan kaupunki ei näyttäydy minään kauhujen paikkana, jossa miehiä olisi päivittäin viety teloitettaviksi, vaan pikemmin siellä saatiin oleskella varsin vapaasti.[42]

1995. – Perusteettomalta tuntuu myös tieto, että Tapanainen olisi määrätty valatilaisuudessa 18.6.1944 kenttäoikeuden puheenjohtajaksi ja vannottanut alaisillaan vaitiolovalan. Tapanainen oli kieltämättä määrätty toimimaan sotatuomari Alvar Rossin sijaisena suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden puheenjohtajana tuolloin pidetyssä valatilaisuudessa. Sen pitopaikka oli kuitenkin Jalkaväen koulutuskeskus 3, joten kyseessä on ilmeisesti ollut niin arkinen asia kuin sotilasvalan vannomistilaisuus sotatuomarin edessä. Päämaja määräsi Tapanaisen sotatuomariksi tilaisuuteen jo 13.5.1944, jolloin ei ollut tietoa mistään suurhyökkäyksestä ja karkureista, saati tarpeesta perustaa "salaisia kenttäoikeuksia". (1018:n puhelinsanoma n:o 17/13.5.1944 Suur-Saimaan skp:n komentajalle, T 17856/2, SA.)

[40] Kulomaa 1996, 22, 25. Ks. myös Tarkki 1993, 191. – Vaikka haluttomuus kertoa omasta karkuruustuomiosta onkin ymmärrettävää, luulisi asian saaman julkisuuden kuitenkin innostavan jotakuta tuomittuakin tulemaan esiin.

[41] Väitteet siitä, että toiminnassa mukana olleet pelkäävät syytteitä vannotun vaitiolovalan rikkomisesta (Rislakki – Sahlstedt 1995a; Arponen 1996), voidaan jättää omaan arvoonsa. Laissa ei ole rangaistusta tällaisesta "rikoksesta". Mahdolliset uhkailut ovat sitten toinen asia.

[42] Sulo Hännikäinen kertoi joutuneensa pidätettynä Lappeenrantaan, ensin koululle, sitten kasarmille. Kun Lappeenrantaa pommitettiin, hän lähti kasarmilta kenenkään estämättä. SYO 1944 n:o 1366, SA. – Tauno Martikainen kertoi olleensa pidätettynä Lappeenrannassa. Kun kaupunkia pommitettiin, hän lähti sieltä pakoon kotiinsa. 9300:n (RvPr) KeO 7.8.1944, § 189, SA. – Sulo Niemi pidätettiin karkurina 26.6. ja vietiin Lappeenrantaan. Hän oleskeli 26.6.–7.7. Lappeenrannan kasarmialueella, vaikka tiesi, että hänen olisi pitänyt lähteä yksikköönsä heti pidätyksen jälkeen. Hänet pidätettiin 7.7. uudelleen. 3000:n (18.D) KeO 22.7.1944, § 167, SA. – Myös kymmenen muuta kuolemaan tuomittua karkuria kertoi olleensa Lappeenrannassa, osa pitkiäkin aikoja. Vaikka kuulustelut eivät laajoja olleetkaan, olisi luullut, että jonkun kertomuksessa olisi mainittu kaupungissa käynnissä olleista teloituksista. Tosin voidaan ajatella kuulusteltavien halunneen salata tällaiset tietonsa, jottei uusiutunut karkuruus vaikuttaisi yhtä harkitulta. Samoin oli

* Salaisen kenttäoikeuden puheenjohtajaksi väitetty Toivo Tapanainen oli jo fyysisestikin vaativaan tehtävään (on puhuttu päivittäisistä istunnoista) suhteellisen iäkäs, vuonna 1888 syntynyt. Päämajan hallinnollisessa toimistossa palvelleen Erkki Partasen muistelmien mukaan erästä vuonna 1891 syntynyttä sotatuomaria pidettiin varsin vanhana, ja häneltä tiedusteltiin hänen halukkuuttaan siirtyä siviiliin.[43] Arvoitukseksi jäävät esitetyt väitteet, joiden mukaan Tapanainen oli jonkinlainen päämajan luottomies.[44] Huomiota herättää myös se, että kenttäoikeuden syyttäjäksi mainittu kapteeni Eemil Kokko ei ollut lakimies.[45]

* Tiedot tuomioistuimen nimestä ovat vaihdelleet. Tässä jaksossa olen käyttänyt luontevinta nimitystä "kenttäoikeus". On myös puhuttu "erillisestä kent-

---

heille edullista antaa ymmärtää poistumisen Lappeenrannasta olleen helppoa. – Kuulustelupöytäkirjojen mukaista muistitietoakin on esitetty. Sellaista sisältää Simo Laineen 20.11.1945 kirjoittama muistelma "Metsäkaarttilainen". Laine oli karkuruudesta pidätettynä Lappeenrannassa, ilmeisesti kesäkuun 1944 lopulla, ja karkasi sieltä toverin kanssa kotiinsa. Vartiointi Lappeenrannassa oli Laineen mukaan joka puolella kova, mutta vihdoin hän tovereineen onnistui hankkimaan erään paikkakuntalaisen avulla veneen pakomatkaa varten. Ilmeisesti vartiointi siis kohdistui kaupungista pois johtaviin reitteihin, eikä niinkään miesten liikkumiseen kaupungilla. Lappeenrannan teloituksista Laine ei mainitse mitään. 6 C, muistelmat 1939–1944, Kansan A. – Samaan tapaan Tarkin (1993, 192–193) kertoma erään joukostaan eksyneen tarina: Mies tovereineen ohjattiin Lappeenrannassa kasarmeille majoittumaan ja velvoitettiin joka aamu ilmoittautumaan komendantintoimistossa. Kasarmeilla oli runsaasti joukoistaan harhautuneita ja karkureita, jotka odottelivat tulevaa kohtelua. Mistään kenttäoikeudesta ei sen sijaan ollut tietoa.

[43] Partanen: Muistelmien käsikirjoitusluonnos, 78, Pk 1596/1, SA.

[44] Tapanainen oli ollut rauhan aikana sotatuomari. Lakimiesmatrikkeleihin hän on ilmoittanut olleensa eri yksikköjen sotatuomarina vuosina 1918–1942 (Suomen lakimiehet 1949, 1958, 1965, 1970). Talvisodassa hän ei kuitenkaan toiminut sotatuomarina. (Luettelot "Kenttäoikeudet" ja "Kenttäoikeuden puheenjohtajat", T 9102/9, SA.) Vuoden 1965 matrikkelissa on ensimmäisen kerran mainittu hänen olleen Lappeenrannan väestönsuojelupäällikkö vuosina 1939–1940. Jatkosodassa Tapanaisen sotatuomariura ei ollut kovin pitkä: hän toimi Ratsuväkiprikaatin sotatuomarina 22.6.–11.12.1941 ja samanaikaisesti Ryhmä O:n sotatuomarina 8.7.1941–11.12.1941. Myöhemmin hän toimi Järjestelykeskus 1:n sotatuomarina 15.5.–15.9.1942. (Kenttäoikeudet ja niiden puheenjohtajat 22.6.1941–4.2.1944, T 17855/6, SA.)

[45] Kesällä 1944 miltei kaikki syyttäjät ainakin kuolemantuomioon johtaneissa karkuruusjutuissa olivat valmiita lakimiehiä (ks. edellä luku 5.3.3, alav. 105). Tosin Kokko oli poliisimestari ja opiskellut jonkin verran oikeustiedettäkin (Vuorikoski 1996, 67), joten hänen komennuksensa syyttäjäksi ei olisi ollut aivan mahdotonta. Lisäksi Lappeenrannan kenttäoikeuden toiseksi syyttäjäksi mainittu luutnantti Kaksonen oli lakimies (mikäli kysymyksessä on Eero Kaksonen).

täsotaoikeudesta".[46] Tällaisia lainsäädäntö ei tuntenut. Kolmanneksi on puhuttu "pikaoikeudesta".[47] Pikaoikeuden asettamiselle ei kuitenkaan olisi ollut laillisia edellytyksiä, sillä Lappeenrannassa ei käyty varsinaisia sotatoimia.[48] Tosin Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirissä, siis kotialueella, toimi helmikuussa 1940 ja heinäkuussa 1941 pikaoikeus.

Asiaansa uskovia nämäkään vastaväitteet tuskin saavat vakuuttumaan. Itsepintaisuus torjua perusteelliseen tutkimukseen nojautuva tieto näkyi esimerkiksi Etelä-Saimaan pääkirjoituksesta, jossa kommentoitiin Jukka Kulomaan väitöskirjaa. Pääkirjoituksen laatija ei pitänyt Lappeenrannan teloituksia loppuun käsiteltyinä, sillä käytettävissä ei ole ollut "toistaiseksi tuntemattomilla teillä olevaa aineistoa". Pääkirjoituksen mukaan sota-ajan myyttisen paikallishistorian "historiallinen totuus elää ihmisten mielissä ja kertomuksissa ei dokumenteissa".[49]

Historiantutkija ei kuitenkaan voi ottaa huhuihin rinnastuvaa tietoa lähtökohdakseen. Kertomukset voivat kyllä merkittävälläkin tavalla täydentää faktatietoa. Tutkimuksen ensisijaiseksi lähdeaineistoksi on silti otettava tutkittavana ajankohtana syntynyt asiakirja-aineisto – ainakin tämän tutkimuksen kaltaisessa hankkeessa, jossa käytettävissä ollut asiakirja-aineisto on laajaa, monipuolista ja hyvin säilynyttä.[50]

Niin kauan kuin tähänastista painavampaa todistusaineistoa Lappeenrannan teloituksista ei ole tuotu esiin, ei niitä voida pitää todella tapahtuneina. Mutta aina on tietysti mahdollista, että uusi aineisto pakottaa tutkijat muuttamaan kantaansa. Tämä kuuluu tutkimuksen teon luonteeseen.

---

[46] Rislakki – Sahlstedt 1995a.

[47] Rislakki – Sahlstedt 1995a ja b.

[48] Pikaoikeus saatiin asettaa "sodassa olevassa joukko-osastossa tai sotatoimia varten merellä olevassa laivassa tahi piiritetyssä linnoituksessa" (STL 70 §).

[49] "Käpykaartiin", Etelä-Saimaa 10.12.1995. – Ks. myös Keskisuomalaisen pääkirjoitusta 30.9.1995: siinä pidetään ilmeisenä, että karkurien kohtaloita on jäänyt pimentoon, ja asiakirjoja on ehkä tarkoituksellisesti hävitetty. Kirjoittaja toivoo tieteellistä tutkimusta aiheesta. (Kirjoitus ajoittuu kesän 1995 karkurikeskustelun ja Kulomaan väitöksen väliseen aikaan.)

[50] Kulomaa 1996, 25: "Historiantutkimuksessa joudutaan kuitenkin kestämättömiin tilanteisiin, jos mahdollisena totuutena täytyy hyväksyä kaikki se, mitä lähteet eivät muuten kuin vaikenemalla voi todistaa vääräksi."

13 ESIMIEHEN ASEENKÄYTTÖ

13.1 SÄÄNNÖKSET

Esimiehellä oli sotaväen rikoslaissa (30.5.1919/71) säännellyissä tilanteissa valtuudet jopa surmata taistelusta pakeneva tai niskoitteleva alaisensa.

Sotaväen rikoslain 38 §:n 1 momentin 5 kohta kuului seuraavasti:

> "Rangaistus on seuraavissa tapauksissa raukeava: – – 5) jos käskynalainen pakenee taistelusta, ryhtyy ryöstämään, taikka kapinan tai metelin aikana tai merihädässä tahi muussa tilaisuudessa, jolloin sotakuuliaisuuden rikkominen tuottaa suurempaa vaaraa joukon järjestykselle tahi sen tai yleiselle turvallisuudelle, asettuu vastustamaan esimiehen käskyä tai, kun käsky on toistettu, ei sitä heti pane toimeen, ja esimies silloin haavoittaa käskynalaista tai surmaa hänet; – –"

Momentin 1–4 kohdissa säädettiin vastaavasti rangaistuksen raukeamisesta, kun vartiomies taikka rikoksentekijää tai karannutta vankia kiinni ottava haavoittaa hyökkääjää, vartioitavaa tai kiinni otettavaa taikka surmaa tämän.

Säännöksen 2 momentissa määrättiin, että tällaisissa tapauksissa sotilas ei kuitenkaan saa käyttää enemmän väkivaltaa kuin tarkoituksen saavuttamiseksi on tarpeen.

Säännöksestä ilmenevät periaatteet olivat vanhoja: suunnilleen vastaava sääntely oli edellisessäkin, vuodelta 1886 olleessa sotaväen rikoslaissa.

Vastaavasti säädettiin asetuksentasoisen sotaväen järjestyssäännön (23.4. 1920/115) 5 §:ssä seuraavaa:

> "Kun sotaväessä yleistä järjestystä häiritään tai kun kapina on tekeillä, on päällikkö velvollinen, ellei muuta keinoa ole, pakkokeinoin saattamaan ne tottelemaan, jotka eivät tahdo täyttää velvollisuuksiaan, sekä järjestyksen palauttamiseksi ryhtymään kaikkiin hänen käytettävissään oleviin toimenpiteisiin. Tämän tarkoituksen saavuttamiseksi on jokainen sotilas, arvoasteeseen katsomatta, velvollinen avustamaan päällikköä.

Puheenaolevista poikkeuksellisista tapauksista tulee päällikön viipymättä komentotietä tehdä ilmoitus ylemmälle päällikölle, joka tarkastaa, ovatko toimenpiteet olleet oikeat, sekä tarpeen vaatiessa ryhtyy enempiin toimenpiteisiin."

Järjestyksen palauttamisen laiminlyönti saattoi johtaa rangaistukseen: SRL:n 72 §:n mukaan voitiin tuomita jopa kahdeksan vuoden kuritushuonerangaistus päällikölle, joka jätti käyttämättä valtaansa estääkseen karkaamisen tai saattaakseen kieltäytyjän kuuliaisuuteen.

Jaakko Rautapää on luonnehtinut SRL:n 38 §:n 1 momentin 5 kohdan mukaista tekoa pakkotilateoksi, jossa suojeltavana on julkinen oikeushyvä: sotilaallisen kurin ja järjestyksen säilyttäminen. Esimies on oikeutettu sotaajan pakottavissa tilanteissa uhraamaan käskynalaisen arvokkaimmankin oikeushyvän, hänen henkensä, kirjoitti Rautapää.[1] Harald Öhquist puolestaan luonnehti kyseisen lainkohdan mukaista välitöntä aseenkäyttöä keinoksi, "jota käytettäessä 'syyllisenä' esiintyvän henkilön todellinen syyllisyys jää kokonaan huomioon ottamatta". Johtajanhan ei tarvitse eikä hän voikaan tutkia, ovatko ne, joita vastaan hän käyttää asetta, syyntakeisia vai eivät. Menettely on Öhquistin mukaan selvää julkisoikeudellista hätävarjelua.[2] Martti Majanen käsittelee SRL:n 38 §:n tätä kohtaa julkisoikeudellisen hätävarjelun yhteydessä. Kysymys on siis hänenkin käsityksensä mukaan viranomaisen käyttämästä voimakeinosta.[3]

13.2 ENSIMMÄINEN MAAILMANSOTA, KANSALAISSOTA JA HEIMOSODAT

Kuvaavaa aseenkäytön poikkeuksellisuudelle on, että monet aseenkäyttötapaukset ovat tulleet varsin tunnetuiksi ja eri yhteyksissä muistelluiksi, aina näytelmäkirjallisuutta myöten. Tällainen on Saksassa koulutuksessa olleessa Jääkäripataljoona 27:ssä sattunut ampumistapaus. Suomalainen komppanianpäällikkö Armas Ståhlberg ampui tammikuussa 1917 etulinjaan lähdöstä kieltäytyneen jääkäri Sven Saarikosken. Tämä ampumistapaus jäi ainoaksi Jääkäripataljoonassa.[4] Noudatettavan säännöstön on täytynyt tässä tapauksessa olla saksalainen.

---

[1] Rautapää 1943, 87–89.
[2] Öhquist 1948, 27.
[3] Majanen 1979, 292–293.
[4] Juva 1938, 45–47; Lauerma 1966, 509–511, 540.

Tapauksia, joissa esimies välittömästi ampui karkaavan tai niskuroivan alaisensa, on kansalaissodan valkoisten joukoissa kuvattu esiintyneen ainakin Tampereen taistelujen yhteydessä.[5] Kun kyseiset kolme ampumistapausta sattuivat lyhyenä aikana ja ampujina olleet kaksi upseeria olivat samasta komppaniasta, tuntuu todennäköiseltä, että vastaavia tapauksia on valkoisissa joukoissa ollut muitakin; niistä vain ei ole kirjoitettu. Ampumisuhkauksiin jouduttiin turvautumaan varmasti vielä useammin. Muutamia uhkaustilanteita onkin kirjallisuudessa mainittu.[6]

Mainintoja siitä, että punakaartin päälliköt olisivat ampuneet alaisiaan näiden kieltäytymisen tai karkuruuden vuoksi, en ole havainnut. Koska punakaarti ei ollut kovinkaan kurinalainen sotajoukko, ei tällainen toimenpide olisi luultavasti onnistunutkaan. Sen sijaan eräät päälliköt, jotka yrittivät voimakeinoin saada alaisensa taisteluun, joutuivat näiden ampumiksi.[7] Toisissa tapauksissa aseella uhkaamalla kyllä saatiin punakaartin karkurit palaamaan linjaan.[8]

Niin sanotuissa heimosodissa, joihin osallistui suomalaisia vapaaehtoisretkikuntia, käytettiin myös asetta alaista kohtaan. Vienan Karjalan retkikunnissa ammuttiin taistelusta kieltäytyneitä omia miehiä[9] ja turvauduttiin ampumisella uhkaamiseen.[10] Aunuksen retkikunnassa esimies ampui eräässä tapauksessa alaisensa katsoen tämän kieltäytyneen.[11]

13.3 TAPAUKSET TALVI- JA JATKOSODASSA

Esimiehellä oli velvollisuus ilmoittaa aseenkäyttötapauksista ylemmälle päällikölle, kuten SJS:n 5 §:n 2 momentissa oli säädetty. Kesäkuussa 1942 päämaja määräsi, että vakavanlaatuisista kieltäytymistapauksista ja niiden aiheuttamista välittömistä vastatoimenpiteistä on ennen enempiin toimenpiteisiin

---

[5] Vestlin 1939, 38–39, 55. Samoja tapauksia selostavat myös Alftan (s.a., 97–98) ja Ylikangas (1993, 331, 355).

[6] Pekkola 1928, 188; Vestlin 1939, 41–42, 45, 55; Manninen 1974, 232, 237; Nordström 1996, 114. (Nordströmin käsikirjoitus on kirjoitettu vuosina 1945–1948. Haataja 1996, 11.) – Aseella uhkaamistakin voidaan ainakin nykykäsitysten mukaan pitää varsin ankarana voimakeinona (Junkkari 1994, 46).

[7] Ylikangas 1993, 266–267, 426.

[8] Ylikangas 1993, 305.

[9] Vahtola 1988, 144, 349 verrattuna 352:een.

[10] Vahtola 1988, 147, 323.

[11] Vahtola 1997, 143, 433. Vahtola (s. 445) mainitsee myös pataljoonankomentajan "ammuttaneen" yhden karkurin; tapauksesta ei ole tarkempaa kuvausta.

ryhtymistä viipymättä ilmoitettava päämajan komento-osastolle. Kirjelmässä muistutettiin, että kurittomuusilmiöiden torjunnassa on äärimmäisessä tapauksessa käytettävä asettakin.[12]

Talvisodan ajalta ei ole tiedossa tapauksia, joissa esimies olisi karkaamisen tai niskoittelun vuoksi surmannut alaisensa. Jatkosodastakin tunnetaan kesää 1944 edeltäviltä vuosilta vain yksi tapaus, Arndt Pekurisen ampuminen marraskuussa 1941. Pidän hyvin todennäköisenä, ettei muita tapauksia ole ollutkaan. Asiakirja-aineisto tai kirjallisuus ei sisällä mitään viittauksia siihen, että tällaisia voimakeinoja olisi käytetty muita kuin Pekurista kohtaan. Tosin on kyllä niin, ettei Pekurisenkaan ampuminen ilmeisesti aiheuttanut sodan aikana kirjeenvaihtoa päämajan tasolla.

Talvisodassa ja toisaalta jatkosodan hyökkäys- ja asemasotavaiheessa ei esimiehen aseenkäyttöön ole ollut niin paljon tarvettakaan kuin kesällä 1944. Hyökkäysvaiheen niskoittelutapauksissa oli usein kysymys joukkokieltäytymisistä, joista ei käytännössä seurannut tuomioistuinkäsittelyä ankarampia toimenpiteitä; jos kieltäytyjät puhuttelun jälkeen luopuivat kannastaan, ei jatkotoimia yleensä seurannut. Kieltäytyjien välittömään ampumiseen ei ryhdytty.[13]

Arndt Pekurisen ampuminen oli monessa suhteessa erikoislaatuisen tapahtumasarjan osa. Pekurinen oli tullut jo 1930-luvun alkuvuosina tunnetuksi ehdottomana aseistakieltäytyjänä. Hän kieltäytyi johdonmukaisesti kaikesta palveluksesta puolustuslaitoksessa ja sai kieltäytymisistään yhä uusia vankeusrangaistuksia. Pekurisen kohteluun kohdistunut kansainvälinen huomio vaikutti osaltaan siihen, että eduskunta hyväksyi vuonna 1931 niin sanotun omatuntolain (29.5.1931/186). Se antoi aseistakieltäytyjille mahdollisuuden paitsi aseettomaan palvelukseen puolustuslaitoksessa, myös siviililuonteiseen palveluun jossain valtion laitoksessa. Laki oli kuitenkin voimassa vain rauhan aikana.

Talvisodan alussa Pekurinen kieltäytyi asepalveluksesta. Saamansa vankeusrangaistuksen jälkeen hän pääsi ehdonalaiseen vapauteen lokakuussa 1941, keskellä jatkosodan hyökkäysvaihetta. Helsingin suojeluskuntapiirin esikunnan aloitteesta Pekurinen kuljetettiin rintamalle, jossa hänet sijoitettiin taistelujoukkoihin. Hän ehti olla kapteeni Pentti Valkosen johtamassa JR 11:n 2. komppaniassa muutamia tunteja, kun hänet määrättiin lähtemään muiden mukana etulinjaan. Pekurinen kieltäytyi ottamasta varusteita ja lähtemästä asemiin. Kun Pekurinen oli useaan kertaan vastannut kieltävästi Val-

[12] Päämajan kirjelmä n:o 2371/Järj.2/sal./12.6.1942, T 19198/6, SA.

[13] Kulomaa 1995, 141–148, 187–190, 492–496.

kosen esittämiin käskyihin, Valkonen määräsi erään korpraalin ampumaan Pekurisen. Korpraali totteli ja ampui Pekurisen, joka kuoli ilmeisesti heti. Pekurisen todennäköinen kuolinpäivä on 5.11.1941, vaikka myös 3.11. esiintyy asiakirjoissa.[14]

Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alku 9. kesäkuuta 1944 muutti suhteellisen rauhallisen asemasodan ankariksi taisteluiksi. Vaikeissa taistelutilanteissa suomalaiset joutuivat nyt turvautumaan myös aseenkäyttöön omia joukkoja kohtaan. Päämajan 20.6.1944 antamassa käskyssä annettiin ohjeita karkureiden kohtelusta; toistetunkin käskyn jälkeen yksikköönsä palaamasta kieltäytyneitä kohtaan saatiin käyttää "ankarintakin aseellista pakkokeinoa". Sitä käytettäessä henkensä menettäneistä oli heti ilmoitettava päämajan oikeudenhoito- ja hallinnolliseen toimistoon.[15]

Sotaväen rikoslain 38 §:n mukaan aseenkäyttöoikeus oli myös esimerkiksi vartiomiehellä. Tällainen ampumistapaus oli 21.6.1944 3. prikaatissa. Pataljoonan komentaja oli asettanut "lipsijöitä" varten vartiomiehiä taakse johtavan tien varrelle. Kun eräs sotamies tuli etulinjasta, hän ei totellut pysähtymiskäskyä vaan lähti juoksemaan. Vartiomiehet ampuivat hänet.[16]

Kesäkuun 29. päivänä 1944 Panssaridivisioonaan kuuluneen JP 2:n erään joukkueen johtajana toiminut luutnantti ampui alaisensa, joka toistetuista käskyistä huolimatta ei pysynyt asemissaan.[17] Heinäkuun 1. päivänä 17. divisioonassa, JR 61:ssä, ammuttiin sotamies, joka oli pidätetty sotilaskarkurina. Hän kieltäytyi sekä rykmentin että pataljoonan komentajan puhutteluissa palaamasta yksikköönsä. Kun pataljoonan komentaja lähetti sotamiehen saattajan mukana yksikköönsä, sotamies yritti matkalla karata. Saattajana ollut kersantti ampui hänet.[18]

---

[14] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b, 1045–1049; Paasilinna 1998.

[15] 1018:n sähke L 10889/19/Järj.2/20.6.44, T 11795/15, SA.

[16] III/3. prikaatin esikunnan kirjelmä n:o 577/I/sal./23.7.1944, kuulustelupöytäkirja, luutn. P. Röppönen 22.7.1944, T 17856/14, Kaatuneiden pääkortisto, T 20408, SA.

[17] Panssaridivisioonan esikunnan kirjelmä n:o 1266/X/25.7.1944, T 17855/5, SA. – Ammutun henkilöllisyyttä ei saatu heti selvitetyksi, vaan sitä pyydettiin tiedustelemaan sairaalaan joutuneelta ampujalta. (Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 5835/Järj.2/4.8.1944, T 17856/13, SA.) Asia ei ilmeisesti selvinnyt, koska vuoden 1945 lopulla puolustusministeriölle annetussa selvityksessä mies oli vielä "tuntematon". (Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmän n:o 10966/Hall./7a/8.12.1945 liitteenä oleva luettelo, T 17855/5, SA.) Panssaridivisioonan asiakirjoihin (päiväkäskyt, tappioluettelot) tutustuminen ei ole tässäkään tutkimuksessa selvittänyt ammutun nimeä.

[18] Tapauksessa ei olekaan varsinaisesti kysymys esimiehen, vaan vartiomiehen aseenkäytöstä. Tapaus on kuitenkin kirjattu päämajassa sotaväen järjestyssäännön 5 §:ään pe-

Heinäkuun 3. päivänä 1944 ammuttiin 6. divisioonan komentajan käskystä karkureina JR 35:n sotamiehet Reino Kulmanen ja Kaarlo Mäkilä.[19] Menettely tapauksessa oli hieman erikoinen. Divisioonan komentaja, kenraalimajuri Einar Vihma oli palauttanut vartioituna rykmenttiin viisi sieltä karannutta sotamiestä. Hän lähetti miesten mukana rykmentin komentajalle, eversti S. E. Laaksoselle – sotaylioikeuden päätöstä siteeraten – "kirjallisen käskyn, jonka tarkkaa sanamuotoa ei ole voitu selvittää, siitä, miten sanottujen viiden miehen suhteen oli meneteltävä, mutta mikä käsky kuitenkin oli sisältänyt määräyksen ainakin jonkun tai joidenkin heistä ampumisesta". Laaksonen käski komppanianpäällikön, kapteeni Sulho Harrolan huolehtia Vihman ampumiskäskyn toimeenpanosta. Kun Kulmanen ja Mäkilä edelleen kieltäytyivät palaamasta rintamapalvelukseen, Harrola muodosti käskynalaisistaan sotilaista teloitusryhmän, joka ampui miehet. Kenraali Vihman käskyn tarkka sisältö jäi tapausta sodan jälkeen selviteltäessä epäselväksi, koska sen sisältänyttä lappusta ei löytynyt arkistoista.[20]

Kaikki esimiehet eivät olleet halukkaita aseenkäyttöön, vaan suhtautuminen vaihteli. Tiukkaa linjaa edusti esimerkiksi 18. divisioonan uusi komentaja, eversti Gustaf Snellman. Pian tehtävänsä vastaan otettuaan hän antoi käskyn menettelytavoista karkaamisten ehkäisemiseksi. Siinä määrättiin, että karkaamisyritykset on tarpeen tullen asevoimaa käyttäen estettävä jo alkuvaiheessa. Jokainen upseeri on, ei ainoastaan oikeutettu vaan myös velvoitettu käyttämään asettaan sellaista rintamakarkuria vastaan, joka ei toistetusta käskystä heti palaa tehtäväänsä tai ryhtyy häntä vastustamaan. Käskyssä asetetaan tutkinta- ja syytemenettely toissijaiseksi. "Ensisijassa on käytettävä asevoimaa kieltäytyneen palauttamiseksi järjestykseen."[21] Käsky herätti "tinkimättömän jyrkkyytensä vuoksi epäröintiä ja osittain myös arvostelua".[22]

---

rustuvaksi. Esim. puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmän n:o 10966/Hall./7a/8.12.1945 liitteenä oleva luettelo, T 17855/5, SA. – Ks. tapauksesta Jalkaväkirykmentti 61:n esikunnan kirjelmä n:o 1195/I/42 sal./2.7.1944 ja 17. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1479/X/1.sal./3.7.1944, T 9153/33, SA; Nykvist 1986, 374.

[19] Jalkaväkirykmentti 35:n esikunnan kirjelmä n:o 1802/X/2./sal./8.7.1944, T 17855/5, SA.

[20] KKO n:o 934/473 V.D. 1947 (päätös 17.10.1947 n:o 2450), KA.

[21] 18. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2072/X/33d sal./30.6.1944, T 10554/8, SA. – Eversti Gustaf Snellman otti divisioonan komentajan tehtävän vastaan 29. kesäkuuta (Moisala – Alanen 1988, 211).

[22] 18. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 485/Val./14./henk./7.7.1944, T 10554/8, SA.

Päämajan tiedoitusosaston valistus- ja viihdytystoimiston päällikön matkakertomuksen mukaan määräykset aseenkäytöstä "olivat paikoitellen aiheuttaneet sekavia tunteita ja eräät upseerit olivat sanoneet, että heillä ei ole sisua tähän."[23] Toisen matkakertomuksen mukaan IV armeijakunnan upseerit olivat arvelleet ampuma-aseen käytön voivan olla tehokas paniikin torjunnassa aivan alkuvaiheessa, mutta ei enää suuremman osaston mentyä hajalle.[24] Myöskään 4. divisioonan komentaja, kenraalimajuri Pietari Autti ei pitänyt esimiehen aseenkäyttöä juuri kysymykseen tulevana vaihtoehtona. Hän piti asiallisimpana, että kuolemanrangaistus seuraa rangaistuksena eikä päällystön pakkotoimenpiteenä.[25]

Aseenkäyttöön suhtauduttiin varauksellisesti myös päämajassa.[26] Aseenkäyttöön kohdistuvat epäilyt olivat yksi syy sotaväen rikoslain karkuruus- ja pelkuruussäännösten tiukentamiselle 4.7.1944. Kuolemanrangaistukset otettiin käyttöön. Lainmuutoksen johdosta annetussa päämajan käskyssä n:o 5000 ei annettu määräyksiä aseenkäytöstä, vaan lähinnä karkurien syytteeseenpanosta. Päämajaa alemmalla tasolla annettiin käskyjä, joissa korostettiin esimiehen velvollisuutta käyttää tarvittaessa asetta alaisiaan kohtaan. Erityisen jyrkkä näyttää olleen 18. divisioonan komentaja. Heinäkuun 5. päivänä antamassaan käskyssä hän, lainmuutoksen selostuksen jälkeen, muistuttaa siitä, "että taistelusta pakeneminen on ensisijassa estettävä asevoimaa käyttäen." Velvollisuutta käyttää ampuma-asetta hän korosti muutamaa päivää myöhemminkin.[27] Aseen käytöstä jokaisen esimiehen velvollisuutena muistutti myös IV armeijakunnan komentaja.[28]

Aseenkäyttö alaisia kohtaan jatkui. 6. divisioonassa ammuttiin kaksi JR 12:n sotamiestä. Jotain erikoista tässäkin tapauksessa on ollut, sillä useaan kertaan karanneet miehet pidätettiin jo 5.7., mutta ammuttiin vasta 9. heinäkuuta 1944.[29]

---

[23] Ttus.2, maj. A. Rautavaara tiedoitusosaston päällikölle 10.7.1944, T 10601/16, SA.

[24] Ttus.2, vänr. K. v. Fieandt Ttus.2:n päällikölle 31.7.1944, T 10601/21, SA.

[25] 4. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 1761/X/8b.sal./29.6.1944, T 10554/20, SA. – Ks. esimiesten kielteisestä suhtautumisesta aseenkäyttöön myös Pipping 1978, 163–164.

[26] Ks. edellä luku 4.2.5.2.

[27] 18. divisioonan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 2092/X/33d.sal./5.7.1944, 18. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 485/Val./14/henk./7.7.1944, T 10554/8, SA. – Käskyistä huolimatta ei 18. divisioonassa ammuttu alaisia. Sen sijaan tuomioistuimessa tuomittiin kuolemaan viisi divisioonan miestä.

[28] IV armeijakunnan esikunnan kirjelmä n:o 526/Hall./224.sal./6.7.1944, T 10554/1, SA.

[29] 6. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 412/X/7/sal./10.7.1944, T 17855/5, SA.

2. divisioonan kenttäoikeus tuomitsi 10.7. erään JR 7:n sotamiehen kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen sotapelkuruudesta. Tuomiota ei pantu heti täytäntöön, vaan mies passitettiin takaisin komppaniaan. Siellä hän kieltäytyi lähtemästä etulinjaan. Näin hän teki myös rykmentin komentajan edessä. Rykmentin komentaja ilmoitti divisioonan sotatuomarille tapahtuneesta ja siitä, että on määrännyt sotamiehen ammuttavaksi. "Sotatuomari ilmoitti, että tuomio on pantava täytäntöön." Sotamies ammuttiin 13.7.[30]

6. divisioonan ampumistapauksesta tuli tieto päämajan oikeudenhoitotoimistoon 14.7. ja 2. divisioonan tapauksesta 19.7.[31] Ensin mainittu tapaus on ehkä vaikuttanut siihen, että päämaja antoi 14. heinäkuuta käskyn n:o 5200 esimiehen aseenkäyttöoikeudesta karkureita kohtaan.

> "1. Jos karkuri tavataan välittömästi karkaamisen tapahduttua ja hän kieltäytyy palaamasta yksikköönsä, saadaan hänet taistelutilanteen aikana pakkokeinoin palauttaa täyttämään velvollisuutensa. Rauhallisen tilanteen vallitessa tai, mikäli pidättäminen tapahtuu niin kaukana rintaman takana, että karkuria ei enää välittömästi voida palauttaa paikalleen yksikköönsä, on häneen sovellettava Päämajan kirjelmän N:o 5000/Järj.2/sal./4.7.1944 määräyksiä.[32]
>
> 2. Jos karkuri, jonka kenttäoikeus on tuominnut karkaamisesta muuhun kuin kuolemanrangaistukseen, vielä sen jälkeen kieltäytyy palaamasta yksikköönsä, saadaan hänet sotatoimiyhtymissä[33] palauttaa järjestykseen pakkokeinoin, tarpeen tullen ankarintakin aseellista pakkokeinoa käyttäen. – –
>
> Edellä annettujen määräysten estämättä saadaan asetta käyttää karkuria pidätettäessä aina silloin kun se on välttämätöntä.
>
> Komentajien on tehostettava antaessaan alaisilleen ohjeita aseellisten pakkokeinojen käyttämisestä, että niitä saa käyttää vain silloin, kun muut keinot eivät ole tehonneet."[34]

Muita kuin karkuruuteen liittyviä kieltäytymistilanteita päämajan käsky ei siis ainakaan suoranaisesti koskenut.

---

[30] JR 7:n komentajan, eversti A. Ehrnroothin julistus ("Sotilaani! Ilmoitan teille...") 13.7.1944, T 6515/18, 2. divisioonan esikunnan kirjelmä n:o 2324/X/5 sal./15.7.1944, T 17855/5, SA.

[31] Päämajan oikeudenhoitotoimiston diario, T 19195/Aa 10, SA.

[32] Kyseinen kirjelmä koski tutkinta- ja syytemenettelyä. Ks. edellä luku 4.2.5.2.

[33] Sotatoimiyhtymiä olivat prikaatit, divisioonat, armeijakunnat ja tätä suuremmat muodostelmat.

[34] Lisäksi tässäkin kirjelmässä määrättiin, että asetta käytettäessä henkensä menettäneistä on ilmoitettava heti päämajaan. Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 5200/Järj.2/sal./14.7.1944, T 17856/2, SA. Alleviivaukset ovat alkuperäisiä.

Tuon päämajan käskyn antamisen jälkeen vaikuttaa siltä, että esimiehen aseenkäyttö rajoittui aikaisempaan verrattuna akuutteihin tapauksiin. Eräs HeimoP 3:n heimosotamies kieltäytyi 16.7. taistelusta ja esimiehensä uudistetusta käskystä huolimatta pysyi kieltäytymisessään. Hänet ammuttiin heti kieltäytymisensä jälkeen rivin edessä.[35]

Heinäkuun 31. päivänä ampui 21. prikaatissa komppanian päällikkö, luutnantti Alvar Rantalahti kahdella laukauksella sotamies Juho Pietikäisen. Pietikäinen väitti puhuttelussa Rantalahtea vastaan ja puhutteli tätä epäsotilaallisesti.[36] Viimeinen kesän 1944 ampumistapauksista tuli tunnetuimmaksi: pataljoonan komentaja, majuri S. O. Lindgren ampui 5. elokuuta sotamies Eemil Hytin. Hytti oli poistunut luvatta etulinjasta. Hänet tuotiin puhuteltavaksi majuri Lindgrenin komentopaikalle, missä tämä surmasi Hytin kahdella pistoolinlaukauksella.[37]

Päämajassa pidettiin kesällä 1944 tilastoa sotaväen järjestyssäännön perusteella ammutuista karkureista ja kieltäytyjistä. Viimeisessä, elokuun lopulla tehdyssä tilastossa tapauksia on 11; yhtä lukuun ottamatta kaikkiin on löytynyt muista asiakirjoista tarkempi selvitys. Epäselväksi jää 20. prikaatin ampumistapaus. Se esiintyy jo ensimmäisessä tilastossa ja sen jälkeen kaikissa muissakin, joten voidaan pitää uskottavana tietoa, että tuossakin prikaatissa oli yksi ampumistapaus.[38] Ammutun nimi ei sen sijaan ole selvinnyt ainakaan prikaatin päiväkäskyistä. Kesäkuun 21. päivänä tapahtunutta 3. prikaatin ampumistapausta, jossa karkurin ampui vartiomies, ei ole tilastossa.[39]

---

[35] III armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä n:o 3892/X/11.sal./ 18.7.1944, T 17855/5, SA. – Kun kysymyksessä oli ilmeisesti puhdas kieltäytymistilanne, ei päämajan 14.7. antama käsky ollut tapahtuneen kannalta relevantti. Ehkä se ei ollut vielä ampumisen aikaan (16.7. kello 21.15) heimosotamiehen ampumisesta määränneen esimiehen tiedossakaan.

[36] KKO n:o 561/283 V.D. 1945 (päätös 25.1.1946 n:o 15), KA. Julkaistuna: KKO 1946 II 15.

[37] II armeijakunnan esikunnan hallinnollisen toimiston kirjelmä N.o 4438/X/5 a sal./ 14.8.44. T 17855/5, SA; KKO n:o 846/427 V.D. 1945 (päätös 25.4.1946 n:o 89), KA. Julkaistuna: KKO 1946 II 89.

[38] Tilasto kuolemaan tuomituista tai SJ 5 §:n perusteella ammutuista karkureista ja kieltäytyjistä, joista ilmoitus on saapunut Päämajaan 22.7.44 mennessä. Sama: 25.7.44, 29.7.44, 31.7.44, 4.8.44, 6.8.44, 8.8.44, 10.8.44, 14.8.44, 16.8.44, 24.8.44, 28.8.44 mennessä. T 17856/6, SA.

[39] Eduskunnan perustuslakivaliokunnan tiedustelun johdosta puolustusvoimain pääesikunta ilmoitti vuonna 1945 kuitenkin, että aseenkäyttötapauksia oli vuoden 1944 aikana kymmenen. Selvityksen yhteydessä on luettelo ja ilmoitukset kymmenestä tapauksesta; 20. prikaatin tapaus, jossa ammutun henkilöllisyydestä ei ollut mitään tietoa, on jätetty pois. (Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 10966/Hall./

Kaikkiaan kesän 1944 aseenkäyttötapauksissa sai siis surmansa 12 karkuria tai kieltäytyjää, mikäli mukaan lasketaan nekin tapaukset, joissa asetta käytti vartiomies. Kymmenen ammutun nimi on tiedossa. Kesää 1944 edeltäviltä sotavuosilta tunnetaan vain yksi vastaava tapaus, Arndt Pekurisen ampuminen.[40]

Monessa ampumistapauksessa silmiinpistävä piirre on ampujan tai ampumisesta määränneen taipumus hakea teolle ainakin ympäristön silmissä tukea laista. Lain kirjain tietysti olikin tärkeä arvioitaessa, oliko ampumiselle muodolliset edellytykset. Mutta monesti mentiin pidemmälle ja pyrittiin rinnastamaan aseenkäyttö kuolemantuomioon.

Arndt Pekurisen ampumisen määrännyt kapteeni Valkonen ei itse ampunut Pekurista, vaan ensin "luki kuolemantuomion" tälle tai ainakin viittasi ampumiskäskyn antaessaan sotaväen rikoslain asianomaiseen pykälään.[41] Kulmasen ja Mäkilän ampumista varten muodostettiin teloitusryhmä. JR 7:n komentaja puolestaan haki ampumispäätökselleen sotatuomarin tuen ja puhui antamassaan julistuksessa tuomion täytäntöönpanosta. Tässäkin tapauksessa

7 a/8.12.1945, ja sen liitteet, T 17855/5, SA.) – Muistitieto aseenkäyttötapauksista ei ole kaikilta osin asiakirjatiedon mukaista. Paavo Kekomäki kirjoitti vuonna 1945 näin: "Koko sodan aikana tuli Päämajan tietoon vain suhteellisen harvoja tällaisia tapauksia. – – Eniten – ehkä noin 10 tapausta – sattui tällaisia tapauksia – – viime kesän raskaiden puolustustaistelujen aikana." (Oikeusneuvos P. Kekomäki puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimistolle 8.6.1945, T 17855/15, SA) Tämä tuntuu viittaavan siihen, että tapauksia oli jo ennen kesää 1944. Niistä ei kuitenkaan ole löytynyt asiakirjoista tietoa (lukuun ottamatta Pekurisen tapausta, joka sekin selvitettiin vasta sodan jälkeen). – Erkki Partanen, joka vastasi tapausten tilastoinnista päämajassa, on kertonut kirjanneensa aseenkäyttötapauksia "muistaakseni noin kaksikymmentä" (Partanen 1980, 63).

[40] Kertomuksia aseenkäyttötapauksista on kyllä esiintynyt enemmänkin, mutta niille ei löydy tukea asiakirjoista. Esimerkiksi kirjassa Sodan ja rauhan äänet (Rintala 1967, 198–200), on silminnäkijän kertomus siitä, kuinka rykmentinkomentajana toiminut eversti ampui henkilökohtaisesti kiinni saadun karkurin. Kertomuksessa mainitaan ammutun sotamiehen sukunimi. Sen nimistä, kyseisessä rykmentissä kesällä 1944 palvellutta miestä ei kuitenkaan löydy kaatuneiden kortistosta. (Kaatuneiden pääkortisto, T 20408, SA.) – Andrén (1984, 137–140) esittää myös silminnäkijän kertomuksen, jonka mukaan eräs toinenkin rykmentin komentaja olisi kesällä 1944 ampunut hyökkäyksessä pelkuruutta osoittaneen alaisensa. Tämäkään väite ei saa asiakirjoista tukea. – Viimeksi on N. Lappalainen (1988, 300) kertonut, että Viipurinlahden taisteluissa kesällä 1944 "tiettävästi" ammuttiin ainakin kaksi omaa miestä kurin säilyttämiseksi. Tapauksista ei ole asiakirjatietoa (suullinen tieto Niilo Lappalaiselta 16.3.1993).

[41] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston ylimääräisen toimistosihteerin, hovioikeudenauskultantti Aito Aatos Apollo Alsin laatima tutkintapöytäkirja, puolustusministeriön asiakirjavihko 10249/22/1945, T 21402/F 3, SA.

sa käytettiin teloitusryhmää.[42] Hytin ampumisen jälkeen annettiin, ilmeisesti majuri Lindgrenin sanelun mukaan, kaikille tiedotus, että Lindgren oli "tuominnut – – Hytin – – kuolemaan ja pannut tuomion täytäntöön heti". 1960-luvulla pidetyssä kuulustelussa Lindgren itsekin katsoi, että sana "tuominnut" ei ollut tässä tapauksessa paikallaan.[43]

Kesän 1944 kokemukset aseenkäytöstä näkyvät jatkosodan viime päivinä valmistuneessa Yksikön päällikön oikeudenhoito-oppaassa (päivätty 1.9. 1944). Siinä todetaan muun muassa seuraavaa: Jos sotilas keskellä kiivaan taistelun kieltäytyy täyttämästä hänelle annettua käskyä, on hänet tarpeen tullen asevoiminkin pakotettava velvollisuutensa täyttämiseen; varsinkin silloin, kun hänen kieltäytymisensä saattaa vaikuttaa haitallisesti toisiin sotilaisiin. Milloin taas erikoisempaa taistelutoimintaa ei esiinny tai kysymys on selustassa olevista joukoista, riittävät yleensä vähäisemmät keinot, kuten niskoittelevien pidättäminen. Pakkokeinoja käyttäessään yksikön päällikön on esiinnyttävä harkitusti ja otettava huomioon myös syyllistä sotilasta ehkä puoltavat seikat. Pakkokeinoja saadaan käyttää vain, milloin tilanne välttämättä niitä vaatii. Järjestyksen palauttamisen täytyy kuitenkin tapahtua nopeasti ja niin, että yksikön päällikkö koko ajan pysyy tilanteen herrana.[44]

13.4 VAINAJIEN KÄSITTELY JA ILMOITUKSET

Kun Arndt Pekurinen ammuttiin syksyllä 1941, ei ollut vielä ohjeita, saati kokemusta tällaista tapauksista. Pekurinen haudattiin kaatuneitten kokoamispaikan lähelle, eikä ruumista siis toimitettu normaaliin tapaan KEK:een. Mutkikkaiden vaiheiden jälkeen Pekurisen leski sai ruumiin kotialueelle, jossa se haudattiin Malmin hautausmaalla helmikuussa 1942.[45]

Sotilaskarkurina pidätetty ja pakenemisyrityksensä vuoksi 1.7.1944 ammuttu sotamies Harry Eklund haudattiin heti. Sotilaspastorin toimesta ruumis kaivettiin ylös ja lähetettiin kotiseudulle.[46]

---

[42] Teloitusryhmästä on maininnut rykmentin valistusupseeri Matti Kuusi (Koskimaa 1996, 275).

[43] Jäljennös lapusta "Käsketään tiedoittamaan kaikille...", keskusrikospoliisin tutkintapöytäkirja 15.6.1961, 12, KKO n:o 264/94 A.D. 1960, KA.

[44] Yksikön päällikön oikeudenhoito-opas 1944, 11–12.

[45] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b, 1049–1053; Paasilinna 1998.

[46] Konsepti asiakirjaan: Ttus. 2. Luutn. J. O. Tallqvist tiedoitusosaston päällikölle 15.8.1944, T 10601/21, SA. Tavan, millä Eklundin ruumista käsiteltiin, todettiin toisen tiedottajan raportissa järkyttäneen tunnelmaa joukossa. 7. TtusK, löjtnant Allan Gustafsson 10.8.1944: "På informationsresa i svenskspråkiga truppförband." T 10601/21, SA.

Päämajan heinäkuun lopulla 1944 antamat ohjeet koskivat sekä teloitettujen että muuten ammuttujen karkureiden ja kieltäytyjien ruumiiden käsittelyä.[47] Ohjeista huolimatta ilmeni epävarmuutta: elokuussa ammutun Eemil Hytin ruumis oli risujen alla hautaamattomana useita päiviä, kunnes sotilaspastori toimitti ruumiin haudattavaksi.[48]

Ohjeissa käsiteltiin myös ilmoitusten tekoa vainajista. Ainakin eräistä ampumistapauksista tiedotettiin puutteellisesti; tapaukset ovat mainittuja ohjeita edeltävältä ajalta. Syksyllä 1941 ammutun aseistakieltäytyjä Arndt Pekurisen leskelle ei ilmoitettu Pekurisen kuolemasta, vaan siitä ilmoitettiin vain rekisteriviranomaiselle. Niinpä Pekurisen leski sai tiedon miehensä kuolemasta sanomalehden seurakunnallisista uutisista ja joutui vaivaa nähden selvittämään asiaa. Asiaa Pekurisen lesken pyynnöstä selvitellyt Helsingin suojeluskuntapiirin esikunta katsoi, että ilmoituksia Pekurisen kuolemasta ei "missään kohden" ollut hoidettu kaatuneiden huoltoa koskevan ohjesäännön mukaisesti. Arvostelua esitti myös Kotijoukkojen esikunnan rovastintoimisto, johon ei ollut tullut Pekurisesta ohjesääntöjen mukaista kuolinilmoitusta.[49]

Harry Eklundin tultua ammutuksi sotilaspastori sai ulkopuolisen raportoijan mukaan kehotuksen ilmoittaa ammutun leskelle, että tämä oli kadonnut.[50] Tiettyä kaunistelua oli myös kirjeessä, jonka erään linjakarkurina 21.6. ammutun sotamiehen komppanianpäällikkö lähetti heinäkuussa sotamiehen äidille. Kirjeen tarkoitus oli esittää asia hienovaraisesti ja lohdullisessa mielessä kirjoitettuna. Ilmeisesti myöskään sotilaspastorin kirje äidille ei vastannut totuutta.[51]

13.5 ASEENKÄYTÖN VAIKUTUKSET

Vaikka Armas Ståhlberg oli ampunut tammikuussa 1917 Preussin Jääkäripataljoonassa alaisensa, Ståhlbergin ja hänen alaistensa välit säilyivät hyvinä. Muissa suomalaisyksiköissä, jotka kuulivat tapahtuneesta, ampuminen herätti katkeruutta ja myrkytti mielialaa. Miehet toivat esiin Ståhlbergiä koh-

[47] Päämajan kirkollisasiain osaston kirjelmä n:o 4828/Kirk.3/25.sal./30.7.1944, T 19199/6, SA.

[48] Keskusrikospoliisin tutkintapöytäkirja 15.6.1961, 99, KKO n:o 264/94 A.D. 1960, KA; Liisanantti 1989, 157–159.

[49] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b, 1050–1051; Paasilinna 1998.

[50] Konsepti asiakirjaan: Luutn. J. O. Tallqvist tiedoitusosaston päällikölle 15.8.1944, T 10601/21, SA.

[51] Kuulustelupöytäkirja, tehty 12./3.Pr:n komentopaikassa 22.7.1944, ja siihen liittyvä jäljennös kapteeni Erkki Lastusen kirjeestä 14.7.1944, T 17856/14, SA.

taan tuntemansa vihan ja katkeruuden.[52] Aunuksen retkellä kesällä 1919 komppanianpäällikkö ampui alaisensa riviin. Tämän jälkeen "miehet aikoivat ampua komppanianpäällikkönsä konekiväärillä, mutta tämän onnistui pelastua kiireesti pakenemalla. Hän lienee tullut yhtä mittaa Suomen puolelle." Komppania sai uuden päällikön.[53]

Näistä ampumistapauksen herättämistä tunnoista huolimatta näyttää siltä, että vielä ensimmäisen maailmansodan vuosina aseenkäyttöä tai ainakaan aseella uhkaamista ei pidetty aivan poikkeuksellisena menettelynä. Tämä voidaan mielestäni päätellä siitä sävystä, jossa kansalaissodan ampumis- ja uhkaamistapauksia myöhemmässä kirjallisuudessa käsiteltiin – tosin ampujan (tai uhkaajan) näkökulmasta.[54]

Toisen maailmansodan vuosina suhtautuminen aseenkäyttöön vaikuttaa olleen esimiestenkin keskuudessa kielteisempi, kuten edellä ilmeni. Miehistönkin tunteista on saatavissa tietoja. Edellä on todettu, että teloitukset herättivät ristiriitaisia tunteita. Ehkä vielä ristiriitaisempaa oli suhtautuminen esimiehen aseenkäyttöön. Lähdeaineiston rajoituksena on se, että se painottuu ampumisten synnyttämiin välittömiin tuntemuksiin, eikä pidemmän ajan vaikutuksista juuri ole tietoa. Mielialojen kuvauksissa teloitusten ja ampumisten vaikutuksia ei yleensä eritelty.

Kesän 1944 ampumistapaukset ainakin yleensä julkistettiin, kuten teloituksetkin. Tavoite oli laajemman pelotusvaikutuksen aikaansaaminen. Mahdollisesti ampumisilla saatiinkin jotain pelotusta aikaan, mutta merkittävää osuutta karkuruuden vähenemiseen niillä tuskin oli. Edellä pidettiin teloitusten hyötyä vähäisenä. Sama vaikuttaa pätevän ampumisiin.

2. divisioonasta raportoitiin, että siellä olleet kaksi ampumistapausta on saatettu koko divisioonan tietoon, "ja näyttää siltä, että niitä pidetään oikeaan osuneina toimenpiteinä, varsinkin, kun aikaisemmin on ilmoitettu tämänlaatuisista rikoksista seuraavan kuolemantuomion".[55] 17. divisioonassa tapahtuneen ampumisen kerrottiin herättäneen paheksuntaa, koska kysymyksessä ei ollut laillisen tuomion jälkeen tapahtunut teloitus. Kieltäytyminen ei myöskään tapahtunut varsinaisessa taistelussa. Lisäksi ammutun ruumiin kohtelu kiihdytti tunnelmaa. Toivottiin tapauksen selvittämistä ja että sellainen ei saisi

[52] Lauerma 1966, 511.

[53] Vahtola 1997, 433.

[54] Ks. Pekkola 1928, 188; Vestlin 1939, 38–39, 41–42, 45, 55; Nordström 1996, 114 (Nordströmin käsikirjoitus on vuosilta 1945–1948).

[55] III armeijakunnan esikunnan valistustoimiston kirjelmä n:o 613/XV/12b/sal./ 21.7.1944 (mielialailmoitus heinäkuun alkupuoliskolta), T 10601/13, SA.

toistua.[56] Toisessa raporttiluonnoksessa mainittiin tapauksen jopa heikentäneen rykmentinkomentajan nauttimaa suurta luottamusta.[57]

Sotamies Pietikäisen ampuminen vaikutti sotaylioikeuden sodanjälkeisen päätöksen mukaan siten, että miesjoukossa ennen ampumista ilmennyt vastustus lakkasi.[58] Erään kertojan mukaan ampuminen kuitenkin teki niin järkyttävän vaikutuksen, että neljä sotamiestä karkasi.[59] Yksi 21. prikaatin karkureista kertoikin oikeudenkäynnissä karanneensa ampumistapauksen jälkeen yhdessä kahden muun miehen kanssa, koska oli pelännyt itsekin tulevansa ammutuksi; komppaniassa saattoi hänen mukaansa saada syyttömänäkin syyn päällensä.[60]

Sotamies Hytin ampumisen merkitystä pohdittiin laajasti eri oikeudenkäynneissä sodan jälkeen. Majuri Lindgren korosti sitä, että Hytin ampumisen jälkeen kaikki "hiippailemiset", karkaamiset, kieltäytymiset ja kurittomuus loppuivat heti. Lindgrenin oikeudenkäyntiavustaja lausui, että kysymys ei ollut pääasiallisesti Hytin palauttamisesta ryhmäänsä, vaan koko taistelujoukon kurista sekä sen palauttamisesta ja ylläpitämisestä. Kun pataljoonan kuri palautui, se kykeni saavuttamaan tavoitteensa, mikä ratkaisevasti vaikutti Ilomantsin taistelun onnistumiseen. Ilomantsin taistelujen suomalaisen yhtymän komentaja, kenraalimajuri Erkki Raappana katsoi lausunnossaan, että majuri Lindgrenin saaman tehtävän onnistunut suoritus mahdollisti Ilomantsin suurvoiton, jolla puolestaan oli laaja sotilaallinen ja poliittinen merkitys. Raappana lausui vakaumuksenaan, että sotamies Hytin ampuminen välillisesti pelasti lukuisia ihmishenkiä, korvaamattomia taloudellisia arvoja sekä osaltaan tehokkaasti myötävaikutti sotilaallisen ja poliittisen asemamme vakiinnuttamiseen.[61] Tämän arvion rinnalla vaikuttavat tietysti hieman vähäpätöisiltä tapauksen uuden tutkinnan yhteydessä esitetyt lausunnot,

---

[56] 7 TtusK., löjtnant Allan Gustafsson 10.8.1944, På informationsresa i svenskspråkiga truppförband, T 10601/21, SA. Gustafsson päättää asian käsittelyn matkakertomuksessaan näin: "Den enkla mannens rättsmedvetande får icke kränkas, det utgör dock en av de främsta tillgångarna i vår hårda kamp för just rätten, rätten att leva som ett fritt folk under lagbundna former."

[57] Konsepti asiakirjaan: Ttus. 2. Luutn. J. O. Tallqvist Tiedoitusosaston päällikölle 15.8.1944, T 10601/21, SA. (Lopullisesta Tallqvistin raportista tapausta käsittelevät jaksot on jätetty pois.)

[58] Eräiden ampumistapausten sodanjälkeistä oikeuskäsittelyä tarkastellaan jäljempänä luvussa 14.6.2.

[59] KKO n:o 561/283 V.D.1945, KA.

[60] SYO 1944 n:o 1854 (päätös 26.9.1944 n:o 1609, Kaivos), SA.

[61] KKO n:o 846/427 V.D. 1945, KA; Seppälä 1979, 344–347.

joiden mukaan Hytin ampuminen herätti paheksuntaa, katkeruutta ja turvattomuutta.[62]

Kun Arndt Pekurinen lähetettiin syksyllä 1941 rintamalle, tavoiteltiin – aloitekirjelmän mukaan – Pekurisen "valtiovaltaan kohdistaman uhmailun" lannistamista. On vaikea sanoa, toivottiinko, että ehdoton aseistakieltäytyjä Pekurinen tekee rintamalla kääntymyksen, vai tavoiteltiinko nimenomaan hänen kuolemaansa. Rintamalla puolestaan Pekurista aiottiin käyttää varoittavana esimerkkinä. Jo etukäteen kaavailtiin, että jos Pekurinen ammuttaisiin, tämä tapahtuisi hyökkäyksessä pakoilleista sotilaista koottavan joukon edessä. Kapteeni Valkosen kerrottiin puolestaan vihjanneen, että aseenkäyttö Pekurista kohtaan saattaisi lujittaa kuria hänen komppaniassaan.[63]

Käytännössä Pekurisen ampumisella ei näytä olleen välittömiä kuria lujittavia vaikutuksia. Sodanjälkeisistä kuulusteluista saa sen vaikutelman, että miehet olivat lähdössä linjaan aivan siitä riippumatta, kieltäytyisikö Pekurinen vai ei. Eräät Valkosen alaiset kieltäytyivät ampumasta Pekurista, ja jotkut lähtivät kävelemään pois paikalta, kun huomasivat, mitä oli tapahtumassa. Pataljoonan pastori kertoi pitäneensä tapahtumaa sellaisena, ettei hän ollut halunnut siitä tarkemmin Valkosen kanssa puhua. Kapteeni Valkosen mainetta miestensä keskuudessa tapaus ei ilmeisesti haitannut: sodanjälkeisissä kuulusteluissa häntä yksimielisesti muisteltiin rohkeana, pidettynä ja arvostettuna esimiehenä.[64]

Jälkikäteisarvioissa aseenkäyttöä on tarkasteltu jonkin verran. Kapteeni Eino E. Suorsa katsoi vuonna 1950 sotakorkeakoulun diplomityössään, että pakenijan karsimisella joukosta on todettu olleen tehokas vaikutus: itsesäilytysvietti voitettiin vielä suuremmalla pelolla kuin se, minkä vihollinen aiheutti.[65] Sen sijaan kielteisesti suhtautui aseenkäyttöön vuonna 1965 everstiluutnantti Reino Simonen. Hänen mukaansa aseenkäyttö ei tule kysymykseen kuin ani harvoin, ääritapauksessa. "Täytyy vastapainoksi saavuttaa todella suuria tuloksia, jos joudutaan omat aseet suuntaamaan omia miehiä kohti. On varmaa, että joukon henki on pilalla, jos asetta joudutaan käyt-

---

[62] Keskusrikospoliisin tutkintapöytäkirja 15.6.1961, KKO n:o 264/94 A.D. 1960, SA.

[63] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b, 1048, 1062–1063; Paasilinna 1998, 198–200.

[64] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995 b, 1049–1053, 1061–1062; Paasilinna 1998, 205–207. – Vastaavasta haluttomuudesta omien ampumiseen on kertonut minulle kirjeessään eräs sodanaikaisen JR 35:n joukkueenjohtaja, jota pyydettiin järjestämään Kulmasen ja Mäkilän teloitusryhmä: hän vetosi siihen, että teloitustehtävä alentaisi hänen hyvin toimineen joukkueensa taistelumoraalia. Teloitusryhmä hankittiinkin muualta.

[65] Suorsa 1950, 58–59. Ks. myös Pirkkola 1951, 33.

tämään."[66] Aivan pois suljettu ei aseenkäyttö liene nykykäsitystenkään mukaan. Majuri Juha Tammikivi arvioi vuonna 1993 diplomityössään, että äärimmäisissä tilanteissa sodan aikana esimies voi turvautua voimakeinoihin; tämä edellyttää taistelutilannetta taikka joukolle tai sen toiminnalle erityisen vaarallista tilannetta.[67]

[66] Simonen 1965, 321. – Tunnettu kaunokirjallinen kuvaus aseenkäytöstä (Linna 1994 [1954], 357–360) vastaa Simosen käsitystä.

[67] Tammikivi 1993, 87. – Voimassa olevan rikoslain 3 luvun 8a §:n (25.3.1983/321) 1 ja 2 momentti kuuluvat seuraavasti: "Vartio-, päivystys- tai poliisitehtävää suorittavalla sotilaalla, joka kohtaa vastarintaa, on oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, joita joukon tai vartioitavan kohteen turvallisuuteen taikka muuten virka- tai palvelustehtävän laatuun ja vastarinnan vaarallisuuteen nähden voidaan pitää puolustettavina. Edellä mainituin edellytyksin vartiomiehellä on oikeus voimakeinojen käyttöön myös, milloin joku hänen pysähtymiskäskystään huolimatta lähestyy vartioitavaa aluetta, jonne tuleminen on kielletty. / Milloin käskynalainen taistelussa, merihädässä tai vastaavassa joukolle tai sen toiminnalle erityisen vaarallisessa tilanteessa esimiehen kiellosta huolimatta pakenee, väkivaltaisesti vastustaa esimiestä tai ei noudata esimiehen vaaran torjumiseksi antamaa käskyä, vaikka käsky on toistettu, esimiehellä on oikeus käyttää kuuliaisuuden ja järjestyksen palauttamiseksi käskynalaista vastaan sellaisia voimakeinoja, joita käskynalaisen teon vaarallisuuteen nähden sekä tilanne muutenkin huomioon ottaen voidaan pitää teon estämiseksi tai käskyn täyttämiseksi puolustettavina."

VI osa: SODAN JÄLKEEN

14 SODASTA RAUHAAN

14.1 RAUHANSOPIMUKSET

Talvisodan rauhantunnustelut alkoivat tammikuussa 1940 ja tiivistyivät helmikuussa. Kun ilmeni, ettei odotettu länsivaltojen apu olisi muodostunut riittäväksi eikä ehtinyt ajoissa, mielipiteet hallituksessa kääntyivät rauhanneuvottelujen kannalle. Suomen rauhanvaltuuskunta lähti kohti Moskovaa 6. maaliskuuta, ja rauhansopimus allekirjoitettiin aamuyöllä 13. maaliskuuta 1940.[1] Rauhansopimukseen liittyvän pöytäkirjan mukaan kummankin sopimuspuolen tuli lopettaa sotatoimet 13.3.1940 kello 12 Leningradin aikaa. Sotavankien vaihto määrättiin toimitettavaksi mahdollisimman lyhyessä ajassa sotatoimien päätyttyä eri sopimuksen perusteella.[2]

Jatkosodassa elo- ja syyskuu 1944 olivat Suomen sodankäynnin kannalta ratkaisevien muutosten aikaa. Presidentti Risto Ryti erosi, ja marsalkka Mannerheimista tuli hänen seuraajansa 4. elokuuta. Myös hallitus vaihtui. Elokuun lopulla Mannerheim ja hallituksen sisäpiiri päättivät yhteydenotosta Neuvostoliittoon. Se vaati ennen rauhanvaltuuskunnan vastaanottamista, että Suomen olisi katkaistava suhteensa liittolaiseensa Saksaan. Syyskuun 2. päivän iltana eduskunnan enemmistö tuki hallituksen esitystä rauhanneuvotteluihin ryhtymisestä. Istunnon jälkeen ulkoministeri ilmoitti suhteiden katkaisemisesta Saksan lähettiläälle. Suomalaiset joukot lopettivat tulituksen 4.9. aamulla, neuvostoliittolaiset vuorokautta myöhemmin. Suomen rauhanvaltuuskunta ylitti rajan 7.9., joskin neuvottelut Moskovassa pääsivät varsinaisesti käyntiin vasta viikkoa myöhemmin. Samoihin aikoihin, syyskuun 14. ja 15. päivien välisenä yönä, käytiin ensimmäinen suomalaisten ja saksalaisten

---

[1] Ks. tarkemmin esim. Myllyniemi 1982, 138–187.

[2] Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä 12 päivänä maaliskuuta 1940 tehtyyn rauhansopimukseen liittyvä pöytäkirja, 8 kohta. SopS 3/1940. Vaihdosta huolehtimaan ja sitä valvomaan asetettiin sekakomitea (Hanski 1990, 113).

[3] Esim. Myllyniemi 1982, 402–410.

joukkojen välinen taistelu Suursaaressa. Välirauhansopimus allekirjoitettiin syyskuun 19. päivänä eduskunnan hyväksyttyä esitetyt välirauhanehdot.[3]

Politiikan uutta suuntaa viitoitti välirauhansopimuksen 20 artikla:

> "Suomi sitoutuu viipymättä kansalaisuudesta ja kansallisuudesta riippumatta vapauttamaan kaikki ne henkilöt, joita pidetään vangittuina Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneiden Kansakuntien asialle osoittamansa myötätunnon taikka heidän rodullisen syntyperänsä takia, sekä myös kumoamaan kaikki diskriminatooriset lainsäädännöt ja niistä johtuvat rajoitukset."

Sopimuksen 21 artiklan mukaan Suomi sitoutui heti hajottamaan alueellaan toimivat "hitleriläismieliset" järjestöt. Tärkeä oli myös 13 artikla, jonka mukaan Suomi sitoutui yhteistoimintaan Liittoutuneiden Valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi. Sopimuksen 22 artiklan mukaan Suomeen muodostettiin Liittoutuneiden Valvontakomissio.[4] Käytännössä siinä oli määräävässä asemassa Neuvostoliiton edustus.[5]

14.2 SODAN JA RAUHAN VÄLIMAASTOSSA

14.2.1 Tuomioita, pidätyksiä ja aseenkäyttöä

Sodan kääntyminen loppuaan kohti ei johtanut heti viranomaistoiminnan muutokseen. Talvisodassa kenttäoikeuksien linja ei lieventynyt rauhansopimuksen (12.3.1940) jälkeen. Itse asiassa vuonna 1940 kenttäoikeuksissa tuomituista 17 kuolemantuomiosta miltei kaikki, 14, tuomittiin rauhansopimuksen jälkeen. Ketään ei kuitenkaan teloitettu kenttäoikeuksien tuomioiden perusteella. Viimeiset talvisodan pikaoikeuksien tuomitsemat kuolemanrangaistukset pantiin täytäntöön maaliskuun 11. päivänä.[6] Kaksi 12. maaliskuuta 1940 Mäntyharjulla pidätettyä desanttia kuoli 14. maaliskuuta: toinen yrittäessään

---

[4] Suomen Asetuskokoelma n:o 645 a/1944.

[5] Valvontakomission valvovan silmän alla Suomi joutui hoitamaan muun muassa eri järjestöjen lakkauttamiset, tiettyjen vankien vapauttamiset, sotavankien ja muiden Neuvostoliiton kansalaisten palauttamiset ja sotarikollis- sekä sotasyyllisyyskysymykset. Kun rauhansopimus liittoutuneiden valtojen ja Suomen välillä solmittiin vuonna 1947, valvontakomissio poistui maasta. Ks. yleisesityksenä esim. O. Vehviläinen 1992.

[6] Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan pikaoikeus 9.3. [oikeastaan 10.3.] 1940. Syytemääräyksestä ja -kirjelmästä sekä teloitusta koskevista merkinnöistä selviää, että pöytäkirjan päiväyksen täytyy olla väärä. Pikaoikeuden tuomitsema kuolemanrangaistus tuli panna täytäntöön 24 tunnin kuluessa päätöksen julistamisesta (STL 75 §).

karata, toinen pidätettäessä saamiinsa vammoihin.[7]

Kimmo Rentolan arvion mukaan vielä jatkosodan aselevon aikoihin maan johdossa ajateltiin, että kommunistien toiminta tukahdutetaan.[8] Presidentti Mannerheimin luona pidettiin 30.8.1944 illalla sisäpiirin neuvottelu. Keskustelussa muun muassa pohdittiin sosialidemokraattien mahdollisuuksia "hoitaa" kommunistit. Hoidon laadusta antaa viitteen Väinö Tannerin keskustelussa esittämä käsitys, jonka mukaan sitä varten sosialidemokraattien voimat eivät yksin riitä, vaan "(t)arvitaan valtiovallan luja asenne ja luja poliisivoima kuten vuonna 1940".[9] Pääministeri Antti Hackzell piti illalla 4.9.1944, aselevon Suomen puolelta jo alettua, puheen eduskunnassa. Siinä hän siteerasi Suomen Aseveljien Liiton hyväksymiä ja hallituksen tietoon saattamia julkilausumia; vastaavia oli hyväksynyt myös Suomen Reserviupseeriliitto. Yhden ponnen mukaan "hajaannusilmiöt on torjuttava ja kommunistinen toiminta päättäväisesti tukahdutettava". "Näistä ponsista meillä on itsekullakin oppimista tänä vakavana aikana", lausui pääministeri.[10] Hackzellia kaukonäköisempi oli marsalkka Mannerheim, joka suostui 6.9. julkilausumien tiedottamiseen liittojen puolustusvoimissa palvelevalle jäsenistölle sensuroidussa muodossa, jonka mukaan kaikki hajaannusilmiöt on torjuttava. Kommunistien toimintaa koskevan kohdan Mannerheim veti yli. Mannerheim toivoi, ettei ponsia julkaistaisi lainkaan lehdistössä.[11]

Toisaalta valvontaviranomaiset eivät enää olleet aivan yksisilmäisiä. Valtiollisessa poliisissa oli etukäteen laadittu lista Suomessa olleista saksalaisista, joiden arveltiin olevan heidän salaisen tiedustelunsa palveluksessa, sekä heihin yhteyttä pitäneistä suomalaisista natsiryhmittymien johtajista. Syyskuun 2. päivänä annettiin käsky pidättää kymmenen listan kärkinimeä. Pidätyksiä tehtiin myöhemminkin. Pidätetyt kuitenkin päästettiin kuulustelujen jälkeen vapaiksi, saksalaiset saivat lähteä maasta ja suomalaiset määrättiin oleskelemaan tietyissä paikoissa. Lisäksi suomalaiset sitoutuivat pidättäytymään poliittisesta toiminnasta.[12]

[7] Ivan Jershoff ja Semjon Petroff. Päämajan valvontaosasto, pidätettyjen luettelo [n:o 1], EK-Valpo I, amp XX A 7 a (1), KA.

[8] Rentola 1994a, 462.

[9] Tanner 1952, 370–371.

[10] Vp. 1944, ptk. 4.9.1944, 79–82.

[11] Virkkunen 1989, 313–315. – Julkilausumat jaettiin sensuroidussa muodossa päämajan käskylehtijakeluna, päämajan komento-osaston kirjelminä n:o 4437 ja 4438/Kom.2/29/11.9.1944. Käytössäni olleet kappaleet sisältyvät Paavo Alkion päiväkirjoihin (XXV, 11.9.1944).

[12] Ekberg 1991, 272–274. Pääministeri Hackzell kertoi eduskunnassa illalla 4. syyskuuta näistä varotoimenpiteistä, joihin oli ryhdytty. Vp. 1944, ptk. 4.9.1944, 81–82.

Paul Koskisen mukaan rauhanoppositioon kuulunut Ensio Hiitonen varoitti muutamaa päivää ennen aselepoa, että Valpo suunnittelee suurta kommunistien ratsiaa, jopa joukkomurhaa.[13] Joko Koskinen tai Hiitonen on saattanut liioitella, mutta kieltämättä päämajan valvontaosaston toiminta antaa vaikutelman eräänlaisesta viimeisestä ponnistuksesta. Valvontaosasto pidätti tai yritti pidättää samoihin aikoihin kolme maanalaisen SKP:n johtajan Yrjö Leinon tärkeää avustajaa: Vieno Ristellin ja Aatto Sallisen 15.9., sekä Reino Kosusen 16.9. Noina päivinä rauhanneuvottelut olivat jo käynnissä. Viranomaiset eivät saaneet jatkosodan aikana varmuudella selville vain salanimellä tunnetun SKP:n johtajan henkilöllisyyttä. Nyt se olisi varmaankin paljastunut, mikäli joku näistä kolmesta olisi kuulusteluissa puhunut.

Vieno Ristell hoiti eräitä Yrjö Leinon yhteyksiä. Hänet pidätettiin 15. syyskuuta. Sodan jälkeen hän arveli, että häntä olisi odottanut "kenttätuomio".[14] Ilmeisesti sama ryhmä, joka pidätti Ristellin, yritti pidättää myös Aatto Sallisen. Hän oli Leinon apuna tehden kirjallisia töitä. Sallinen sai surmansa pidätysyrityksessä. Pidättäjien ja muidenkin viranomaisten mukaan hän ampui itsensä.[15] Reino Kosunen oli Pärmin pataljoonasta lähtöisin oleva desantti, joka toimi Yrjö Leinon radiomiehenä. Kosunen jäi kiinni 16.9.1944 ja vapautui kymmenen päivää myöhemmin.[16]

Turun suunnalla erään desantin avustamisen vuoksi kovasti etsiskelty

---

[13] Koskinen 1989, 215–216; haast. Paul Koskinen 12.3.1993. Kun Koskinen ajoittaa kirjassaan Hiitosen varoituksen tapahtuneeksi vähän ennen Vieno Ristellin pidätystä (15.9.), varoitus on ehkä annettu pikemmin muutama päivä ennen välirauhansopimusta (19.9.) kuin aselepoa (4.9.). Aktiivinen viranomainen oli todellisuudessa päämajan valvontaosasto eikä Valpo, mutta näiden sekaantuminen Hiitosen puheissa tai Koskisen muistikuvissa toisiinsa ei olisi yllättävää.

[14] Muistiinpano "PM:n Valvontaosaston 15.9.44...", EK-Valpo, hmp A 3501 Vieno Aaltonen (o.s. Ristell), KA; omaelämäkerta 27.12.1944, SKP, kaaderijaosto, Vieno Aaltonen, Emp I/J, Kansan A; Koskinen 1989, 144–146, 216–218; Rentola 1994a, 463.

[15] EK-Valpo, hmp 1743 Aatto Sallinen, KA; Mäkinen 1947; Rislakki 1986, 135–138; Koskinen 1989, 218–219. Rislakin mukaan Sallisen tunteneet eivät uskoneet viralliseen selitykseen hänen kuolemastaan. Voikin hyvällä syyllä kysyä, miksi pitkään maan alla toiminut puoluemies olisi sodan käytännössä jo päätyttyä surmannut itsensä. – Rentolan (1994a, 631, viite 13) mukaan Sallisen omaiset nostivat sodan jälkeen asiassa kanteen, joka kuitenkin hylättiin. "Punaisessa Valpossa" Sallisen kuolemaa selviteltiin, mutta kuulusteluja enempiin toimiin ei ryhdytty. (Haast. Eino Pekkarinen 9.2.1993. Pöytäkirjoja Pekkarisen asiassa pitämistä kuulusteluista en ole löytänyt Valpon arkistosta.)

[16] Puolustusvoimain pääesikunta, valvontatoimisto, Helsingin alatoimisto valtiolliselle poliisille 22.1.1945, EK-Valpo, hmp A 2895 Reino Kosunen, KA; Reino Kosusen omaelämäkerta 27.12.1944, SKP, kaaderijaosto, Reino Kosunen, SO 1949–50, Kansan A; Rentola 1994a, 444–446, 462–463.

Urho Karlström haavoittui 21.9.1944 poliisimiehen yrittäessä pidättää häntä ja kuoli vammoihinsa neljä päivää myöhemmin. Karlström oli asiasta tehdyn raportin mukaan paljastanut pistoolinsa aikoen ampua poliisia. Karlströmin hautajaisissa oli läsnä 1 200–1 300 henkeä. Valpon edustajan mukaan eräs seppeleenlaskija sanoi haudalla, että Karlström ammuttiin, vaikka hallitus jo silloin oli luvannut, että kaikki vaino lopetetaan.[17]

Veli-Pekka Leppänen on kuvannut SKP:n tilannetta syys-lokakuussa puolivapaudeksi: ei oltu kiellettynä, muttei vielä sallittunakaan. Syyskuun 26. päivänä Helsingin rautatieasemalla oli vankilasta vapautuneita vastassa omaisia ja muuta väkeä. Vastaanottajat lauloivat "Kansainvälisen", jolloin paikalle komennetut poliisit ryhtyivät pamputtamaan heitä.[18]

Jatkosodankaan aselepo tai edes välirauhansopimus ei muuttanut ainakaan kaikkien kenttäoikeuksien tuomitsemiskäytäntöä. Niinpä 14.9.1944 tuomittiin eräs karkuri kuolemanrangaistukseen, 20.9. vertaisensa murhaan syyllistynyt sotamies, 22.9. jälleen karkuri, ja 27.10. sai kuolemantuomion Armas Hänninen, jonka tapausta on jo edellä selostettu. Nämä tuomiot alistettiin kuitenkin sotaylioikeudelle, eivätkä ne johtaneet teloituksiin. Hännisen tapaus oli viimeinen, jossa kenttäoikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen ja myös viimeinen sotaylioikeuden käsittelemä kuolemanrangaistustapaus.[19]

Sen sijaan yllättävän myöhään tuomittiin teloituksiin johtaneita kuolemanrangaistuksia III armeijakunnan esikunnan kenttäoikeudessa. Se tuomitsi 14.9. kolme neuvostoliittolaista desanttia kuolemaan ja vieläpä määräsi tuomiot pantaviksi heti täytäntöön.[20] Miehet teloitettiin Joutsenossa 15.9.1944 kello 5.45 eli rauhanneuvottelujen alettua. Tämä oli viimeinen teloitus Suomessa.[21] Sodan jälkeen paheksuntaa aiheuttaneista Risto Vesterlundin ja Olavi

[17] Valtiollisen poliisin Turun alaosaston kuulustelupöytäkirja n:o 122/42, Turun alaosaston kirjelmä n:o 2000/3.10.1944, Hannes Kolehmaisen ilmoitus n:o 167/9.10.1944, EK-Valpo, hmp 241 Urho Karlström, KA.

[18] Jotkut sentään huutelivat, että "nyt vielä totellaan, mutta ei kauvan". Leppänen 1994, 15, 18.

[19] SYO 1944 n:o 1978 (päätös 25.10.1944 n:o 1832, Seppänen), SYO 1944 n:o 1986 (päätös 6.11.1944 n:o 1864, Kuortti), SYO 1944 n:o 1919 (päätös 4.10.1944 n:o 1681, Rosenborg), SYO 1944 n:o 2318 (päätös 25.1.1945 n:o 172, Hänninen), SA.

[20] 5172:n (III AKE) KeO 14.9.1944, § 170, SA. Miehet oli pidätetty jo kesällä, 19. ja 28. heinäkuuta.

[21] Teloituspöytäkirja desanttien Gurin, Boris, Näätänen, Juho (Ivan) ja Vasiljev, Nikolai teloituksesta, T 10546/10, SA. Edelliset teloitukset olivat olleet melkein kahta viikkoa aikaisemmin, 2.9.1944. – Viimeiset diaarimerkinnät oikeusministeriölle ja päämajalle tehdyistä ilmoituksista koskevat tätä kolmen desantin teloitusta. Salainen diario 1944–, merkintä 19.9.1944, OM, Ad 2, KA; päämajan oikeudenhoitoimiston (Järj. 2) diario, mer-

Laihon teloituksista (1. ja 2.9.1944) on mainittu jo edellä. Myös Saksassa sotatuomioistuinten rangaistuskäytäntö jatkui ainakin jonkin aikaa entisenlaisena sodan loppumisesta huolimatta.[22]

Aselepo ei muutenkaan johtanut kaiken aseenkäytön loppumiseen puolin ja toisin. Neuvostoliittolaisten partisaanitoiminta jatkui rajaseudulla aselevon jälkeenkin johtaen sekä sotilas- että siviiliuhreihin.[23] Impilahdella erään ylikäytävän vartiomies ampui 7.9.1944 aamuyöllä neuvostoliittolaisen, joka ei varoituksista huolimatta pysähtynyt. Tutkimusten mukaan kyseessä lienee ollut 17. elokuuta pudotettu desantti.[24]

Neuvostoliitto lähetti lokakuun 14. päivän vastaisena yönä laskuvarjodesantteina Suomeen Akseli Modin ja hänen radistinsa Inga-Lill Gåsströmin. Modin tehtävänä oli SKP:n toiminnan kehittäminen ja Moskovan terveisten tuominen. Suomalaista SKP:tä Modin maahantulon tapa ei ilahduttanut. Puolueen legalisoitumisen aikoihin tapahtunut laskuvarjopudotus olisi herättänyt turhia epäluuloja, jos desantit olisivat joutuneet pidätetyiksi.[25] Inga Gås-

---

kintä 16.9.1944 n:o 7069, T 19195/Aa 11, SA. Koska tämä teloitus oli aselevon huomioon ottaen kovin myöhäinen, ei ole luultavaa, että jossain olisi vielä myöhemmin pantu täytäntöön ilmoittamatta jääneitä teloituksia. Lisäksi voidaan mainita, että niiden joukossa, joiden lopullinen kohtalo jäi asiakirjojen perusteella epäselväksi, ei ole vuonna 1944 tuomittuja. Koska kaikkien vuonna 1944 kuolemaan tuomittujen kohtalo on siis selvitetty, ei ole senkään vuoksi syytä epäillä, että vielä 15.9.1944 jälkeen olisi joku teloitettu.

[22] Alankomaissa, Luoteis-Saksassa ja Tanskassa olleet saksalaiset joukot antautuivat vuoden 1945 toukokuun 4. päivän illalla. Toukokuun 7. ja 8. päivinä kaikki saksalaisjoukot antautuivat muilla rintamilla. Toukokuun 6. päivän aamuna neljä saksalaista merisotilasta karkasi Tanskassa olleesta aluksestaan. Heidät saatiin kiinni ja tuomittiin kuolemaan 9. toukokuuta. Teloitus tapahtui 10. toukokuuta. Erään Norjaan sijoitetun rykmentin komentaja puolestaan oli määrännyt vastoin käskyä taistelua jatkettavaksi vielä toukokuun 8. päivän jälkeen. Joukko erään komppanian aliupseereita ja miehiä ei halunnut noudattaa käskyä peläten tulevansa ammutuiksi laittomina sodankävijöinä, jos he noudattaisivat sitä. He päättivät karata läheisen Ruotsin puolelle, jonne suurin osa pääsikin. Kuitenkin 12 karkuria saatiin kiinni. Heistä neljä tuomittiin kuolemaan 10. toukokuuta, ja teloitus tapahtui samana päivänä. Müller 1991, 190–191. Myös Wüllner (1997, 536–537) kuvaa tällaisia myöhäisiä teloituksia. – Ensimmäisen maailmansodan brittiarmeijassa teloitettiin aselevon jälkeen vielä useita sotilaita. Tapauksia ei kuitenkaan voi oikein rinnastaa saksalaiseen käytäntöön, koska yhtä kapinan johtajana tuomittua lukuun ottamatta teloitetut olivat syyllistyneet murhiin. Ks. tarkemmin Babington 1993, 197–200; Putkowski – Sykes 1996, 263–270.

[23] Ks. Seppälä 1971, 192; Seppälä 1979, 383–386; Oksanen – Martikainen 1998, 83–96, 101–102, 119–120, 124.

[24] Päämajan ilmasuojeluosaston järjestelytoimiston sotapäiväkirja 7.9.1944, Spk 20901, SA.

[25] Rentola 1994a, 493–495.

ström tuli "maan päälle" vasta keväällä 1945, kuten myös kaksi jo sodan aikana maahan tullutta ja vapaana pysynyttä Pärmin pataljoonasta lähtöisin olevaa desanttia, Eino Laakso ja Väinö Niilo-Rämä.[26]

14.2.2 Pakoja ja arkistojen tuhoa

Jatkosodan päättymisen aikoihin monet siirtyivät eri syistä Ruotsiin ja sieltä vieläkin pitemmälle. Suomesta pakeni suomalaisten sotilaiden ja siviilien lisäksi virolaisia ja Suomen armeijassa palvelleita Neuvostoliiton kansalaisia.[27] Tunnetuin tällainen operaatio on suunnitelma sotilastiedustelun jatkamisesta Ruotsin maaperältä, "Stella Polaris". Ruotsiin lähti 24. syyskuuta enemmänkin väkeä kuin olisi tiedustelutoimintaa varten tarvittu, ilmeisesti 700–800 tiedusteluhenkilöä ja heidän perheenjäseniään.[28] Varauduttiin jopa hallituksen vetäytymiseen länteen miehitystilanteessa.[29]

Stella Polaris -operaation toteuttaneen päämajan tiedusteluosaston on katsottu säilyttäneen jotenkin toimintakykynsä, mutta Valpolla ja valvontaosastolla oli enemmän vaikeuksia.[30] Välirauhansopimus aiheutti Valpossa ensisäikähdyksen, jonka hillitsemiseksi päällikkö Paavo Kastari sai ponnistella. Hän piti puhutteluja uuden tilanteen vaatimuksista. Valtiollisen poliisin entinen päällikkö Arno Anthoni poistui Ruotsiin 23. syyskuuta. Sinne lähti apulaispäällikkö Ville Pankkokin.[31] Syyskuun lopun lähtijöihin kuului myös Vaa-

---

[26] Rentola 1994a, 535–536. – Laakso, josta on jo edellä ollut puhetta, tuli desanttina Suomeen 13.6.1942. "8.5. -45 eli 'Voiton päivänä' sain luvan astua esiin." ("Lisäys. Selostusta elämäni myöhemmistä vaiheista." Eino Laakso 13.6.1947. SKP, kaaderijaosto, Eino Laakso, Hmp I/386, Kansan A; Rentola 1997, 283–284.) Väinö Niilo-Rämä pudotettiin Suomeen huhtikuun puolivälissä 1943, ja hän tuli "maan päälle" käskyn mukaisesti Saksan antauduttua toukokuussa 1945. (Väinö Niilo-Rämän muistelmat "Työmiehen elämää..." 9.5.1981, 38–47. 6 D, Kansan A; Rislakki 1986, 73–79.)

[27] Ks. suomalaisista Ruotsiin lähtijöistä tarkemmin Paasivirta 1992, 267–268. Paasivirta painottaa siirtyjien vähäistä määrää. Huomattavasti värikkäämmän kuvan syyskuun lopun pakotunnelmista antavat Suomen Tukholman-lähetystössä työskennelleen Heikki Brotheruksen päiväkirjamuistiinpanot. Ks. Brotherus 1978, 61–71, 91.

[28] Ks. operaatiosta tarkemmin esim. Lewing 1977; Heiskanen 1989, 272–280; Lewing 1991; Heiskanen 1994; Pale 1994.

[29] Tämä oli Hietaniemen (1992, 239–242) mukaan Liikkuvan poliisin merkittävän vahvistamisen taustalla.

[30] Käkönen 1970, 166; Heiskanen 1994, 87.

[31] Anthoni oli Ruotsissa kuukauden pidätettynä ja palasi sitten Suomeen (oman kertomansa mukaan vapaaehtoisesti, Brotheruksen maininnan mukaan karkotettuna Ruotsista). Marraskuussa 1944 hän lähti, lähinnä saamiensa uhkausten vuoksi, Pohjanmaalle ja oleskeli siellä Rautio kirkkoherran luona "Arvidssonina". Hänet pidätettiin valvontakomission

san osastopäällikkö Topias Torkkeli.[32] Erään vuonna 1946 laaditun luettelon mukaan Ruotsiin pakeni 20 valpolaista, päällikkötasolta jo mainittujen lisäksi Kuopion osastopäällikkö Rusko Sihvonen.[33] Luettelosta puuttuu muista lähteistä ilmeneviä nimiä, joten kaikkiaan paenneiden valpolaisten määrä nousee yli 20:n.

Päämajan valvontaosastossa hermostuneisuus oli vielä suurempaa kuin Valpossa.[34] Valvontaosastolla oli, kuten tiedustelupuolellakin, oma suunnitelmansa Ruotsiin siirtymisestä. U. A. Käkösen kertoman mukaan osasto ehti lähtösatamiin siirtyäkseen Ruotsiin, mutta tiedustelujaoston päällikkö, eversti Aladár Paasonen esti laivojen saamisen. Siirto kariutui tähän, mutta muutamia henkilöitä siirtyi Ruotsiin.[35] Sinne siirtyneitä olivat muun muassa valvontaosastoa sodan aikana johtaneet everstit Kustaa Rautsuo ja Matti Ropponen sekä toimistopäällikkö, majuri Pentti Heino.[36] Valvontaosastossa palvelleita kyllä käskettiin siirtymään Ruotsiin, ja jotkut siirsivät sinne perheensä.[37]

---

vaatimuksesta huhtikuussa 1945. Yleisesti Valpon tilanteesta: EK-Valpo, kuulusteluptk. n:o 721/1947 (Kastari), KA; Jussila 1990, 127; Manner 1994, 129; Rentola 1994b, 138. Erityisesti Anthonista: EK-Valpo, kuulusteluptk. n:o 203/1944 ja 36/1945, KA; vp. 1946, ptk 20.12.1946, 2418–2420; Brotherus 1978, 71, 85, 88–89, 91; E. Suominen 1979, 227–296 (viimeksi mainitussa myös Anthonin oikeudenkäynnistä). – Tilanteelle kuvaavaa ovat eräiden etsivien ja muutaman korkeammankin virkailijan Valpossa 19.9.1944 pitämät juomingit, joissa innostuttiin särkemään ja sotkemaan paikkojakin. EK-Valpo, kuulusteluptk n:o 196/1944, KA.

[32] Valpon Vaasan osaston kirjelmä n:o 2760/5.10.1944, Valpo II, amp XVI, KA.

[33] Pauli Puolakan ilmoitus n:o 190/23.4.1946, Valpo II, amp XXII K, KA. Sihvonen oli sodan aikana ollut sotilashallinnon tehtävissä ja myös tekemisissä inkeriläisten Suomeen siirtojen kanssa (ansioluettelo, EK-Valpo, hmp H 4363 Rusko Sihvonen, KA). – Valpon entisen apulaispäällikön kertoman mukaan Valpoon tuli tiedustelu halukkuudesta lähteä Ruotsiin, mutta kukaan ei ollut lähdössä (Manner 1994, 135–136). Asiayhteydestä päätellen kysymys on siitä, että halukkaita lähtemään Stella Polaris -laivoilla ei ollut.

[34] Paavo Kastarin mukaan päämajan valvontaosastossa vallitsi "täysi paniikki". EK-Valpo, kuulusteluptk n:o 721/1947, 12, KA. Ks. myös Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 35–36, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA. Päämajan tiedusteluosaston toimistopäällikön, everstiluutnantti U. A. Käkösen mukaan valvontaosasto "oli jäljettömiin kadonnut" (Käkönen 1970, 167, 169). Ks. myös Jussila 1990, 160.

[35] Käkönen 1970, 166–167, 170. Ks. myös Lewing 1977, 114; Jussila 1990, 160.

[36] Haast. Antero Aho 10.3.1993; N. Lappalainen 1997, 126.

[37] Haast. Antero Aho 10.3.1993; Jaakko Apiola 22.2.1993; Martti Salonen 10.9.1995 (haastattelija Matti Kosonen); N. Lappalainen 1997, 126. – Haastateltavat antoivat hieman erilaisia kuvauksia Ruotsiin siirtymistä koskeneista ohjeista. Yhden haastateltavan mukaan häntä kehotettiin pakenemaan, toinen kertoi siirtäneensä perheensä Ruotsiin pääosaston vaatimuksesta ja saaneensa itsekin puhelinsanoman, jossa käskettiin siirtymään Raumalle odottamaan kuljetusta Ruotsiin. Hän ei kuitenkaan noudattanut käskyä. Yksi

Myös tuomioistuinpiireissä oli levottomuutta. Eräs Ruotsista Suomeen palannut entinen päämajan valvontaosaston tarkastaja luetteli kuulustelussa Ruotsissa tapaamiaan suomalaisia. Kirjavaan joukkoon oli kuulunut myös Turun hovioikeuden kanneviskaali, joka kertoi paenneensa, koska oli toiminut syyttäjänä kommunistijutuissa.[38] Lokakuussa 1944 kierteli huhuja, että jokaista kuolemantuomion langettanutta sotatuomaria olisi pidettävä sotarikollisena. Huhujen vuoksi sotaylioikeuden sihteeri kävi päämajassa, jossa kuitenkin suhtauduttiin asiaan optimistisesti; päämaja määräsi sittemmin, että kenttäoikeuksien arkistoja ei saa hävittää.[39] Mutta vielä kuukautta myöhemmin sotatuomari Alkio kuuli kotipaikkakunnallaan kiertävistä huhuista, että hänet olisi vangittu ja että hän olisi kehottanut vaimoaan viemään lapset Ruotsiin.[40]

Jatkosodan lopun häämöttäessä suomalaisten palveluksessa sodan aikana olleet neuvostoliittolaiset pyrkivät välttämään edessä olevan luovutuksen kotimaahansa. Valvontaosaston käytössä olleet vakoilijat ja sotavangit ovat sodan jälkeen laaditun luettelon mukaan "karanneet" aselevon solmimisen aikoihin. Suurimmasta osasta on tieto, että he ovat Ruotsissa.[41] Sodan jälkeen selvisi, että päämajan tiedusteluosasto oli syksyllä 1944 toimittanut palveluksessaan olleita sotavankeja turvaan Ruotsiin. Kaikkiaan 36–37 miehen vahvuiseen ryhmään kuului myös alle kymmenen valvontaosaston palveluksessa ollutta miestä (sotavankeja tai vakoilijoita).[42] Joidenkin suomalaisia

---

haastateltava kertoi saaneensa puhelinsanoman siirtymisestä Uuteenkaupunkiin. Hän otti kuitenkin selvää siitä, ettei lähtö ollut pakollinen, eikä lähtenyt.

[38] Kuulusteluptk. n:o 957/1945 (Repo), Valpo II, amp XVI, KA.

[39] Alkio XXV, 11.10.1944. – Alkio kirjoitti päiväkirjaansa (XXV) myös 23.9.1944, kuinka hänkään ei ole vapaa pelosta tulla syytetyksi "sotarikollisuudesta", vaikka ei tiedäkään, mistä häntä voitaisiin syyttää.

[40] Alkio XXVI, 14.11.1944.

[41] Luettelo Päämajan Valvontaosaston käytössä olleista sotavangeista. Luettelo muissa puolustusvoimain yksiköissä palvelleista, joita ei toistaiseksi ole voitu todeta luovutetuiksi tai palanneiksi NL:oon, T 19658/B 10, SA.

[42] EK-Valpo, pääosaston kuulusteluptk n:o 590/1946, KA; N. Lappalainen 1997, 143–147. – Kymmenkunta Ruotsiin siirtynyttä valvontaosastossa palvellutta vakoilijaa ja sotavankia on lueteltu kahdessakin lähteessä, mutta listat eivät ole identtiset. Jos molemmissa listoissa olevat siirtyivät Ruotsiin, nousee sinne menneiden "valvontaosastolaisten" yhteismäärä toiselle kymmenelle. (Luettelo muissa puolustusvoimain yksiköissä palvelleista, joita ei toistaiseksi ole voitu todeta luovutetuiksi tai palanneiksi NL:oon, T 19658/B 10, SA; valtiollisen poliisin kirjelmä 17.10.1946 Liittoutuneiden valvontakomissiolle, Valpo II, amp XXV C 2 g 2, KA.) – Päämajan viranomaisten lisäksi Valpokin vaikuttaa auttaneen neuvostoliittolaisia: entistä Valpon virkailijaa kuulusteltiin vuonna 1946 siitä, että hän järjesti syksyllä 1944 Valpossa pidätettynä olleelle Neuvostoliiton kansalaiselle työpaikan ja henkilöpaperit Suomessa. Kuulusteltu kertoi pitäneensä miestä Suomen kan-

avustaneiden vakoilijoiden pakomatkan on kerrottu jatkuneen Amerikkaan asti.[43] Huolestuneita olivat tietenkin myös sodan aikana kääntymyksen tehneet entiset kommunistit.[44]

Toinen sodan lopun levottomien tunnelmien piirre oli asiakirjojen hävittäminen. Päämajan valvontaosaston arkisto vaikuttaa tulleen pääosin poltetuksi syyskuussa 1944.[45] Virallisen selityksen mukaan arkisto hävitettiin "välirauhan

---

salaisena. Kuulustelusta ei selviä, onko neuvostoliittolaisesta käytetty nimi oikea, eikä se, miksi hän oli aikanaan Valpossa pidätettynä. (EK-Valpo, alaosaston kuulusteluptk. n:o 497/46, KA.) Valpo olisi ollut halukas toimittamaan Kerttu Nuortevan moottoriveneellä Ruotsiin, mutta tämä kieltäytyi. Hankkeella oli Valpon päällikön Paavo Kastarin tuki. (Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 20, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA; Lounela – Kassila 1987, 256.) – Elinkautiseen vakoilusta tuomittu, suomalaisia avustanut Kaiho Salo vihittiin 1.10.1944 avioliittoon suomalaisen kanssa ja sai siten Suomen kansalaisuuden, joten häntä ei ollut aikomus palauttaa Neuvostoliittoon. Valvontakomissio kuitenkin vaati Salon toimittamista Vainikkalan asemalle 23.10.1944 "siihen mennessä, jolloin kotimaahan palaavat vapautetut Neuvostoliiton kansalaiset luovutetaan". Komissiolle oli kyllä ilmoitettu Salon tulleen Suomen kansalaiseksi. Vaatimus saapui oikeusministeri von Bornille 23.10. klo 11.30. Oikeusministeri katsoi Salon "ehkä" säilyttäneen myös Neuvostoliiton kansalaisuuden, ja kun suoranainen vaatimus oli esitetty, hänet olisi luovutettava. Samana päivänä kello 13.45 annettiin sisäasiainministeriöstä maaherralle määräys heti antaa Saloa koskeva pidätyskäsky Lapualla, jossa tämä oleskeli, ja määrättiin Salo toimitettavaksi ensimmäisellä junalla Helsingin poliisilaitokselle. (VII AKE:n KeO 30.10.1942, § 242, SA; KD 132/69 OikM 1944, OM, Ea 119, oikeusministeriön kirjelmä n:o 5485/23.10.1944, OM, Da 33, KA.) Rosénin (1998, 249) esityksestä voi päätellä, että Suomen kansalaisuuden saaneet aviovaimot välttyivät yleensä luovutukselta. Jos näin oli, Salo oli erikoistapaus.

[43] Irene Janhosesta kerrottiin vuonna 1948, että hän oleskelisi Yhdysvalloissa. (Ilmoitus n:o 1615/18.9.1948, Valpo II, amp XXV E 7 a. KA.) Antti Paakin on kerrottu elelleen Kanadassa (Yrjönen 1988, 15). – Pako Ruotsiin ja kauemmaksikin oli aiheellinen, sillä vielä vuonna 1949 Neuvostoliitto palautusvaatimuksissaan kiinnitti erityistä huomiota Suomen armeijan tiedustelu- ja vastaavissa tehtävissä palvelleisiin kansalaisiinsa. Rentola 1997, 115, 138–139.

[44] Soini Rantanen kirjoitti 20.8.1944 Valpon Aarne Rinteelle ja toivoi viranomaisten voivan antaa jotain takeita hänen tulevaisuudestaan. EK-Valpo, hmp A 2973 a–b Soini Rantanen, KA. Ks. Rantasen sodanjälkeisistä vaiheista Rentola 1997, 200–205. Vrt. Rantanen 1958, 184–186. – Siinä missä Rantasen kääntymys oli jokseenkin yleisesti tiedossa, Nils Albin Ekman toimi salassa Valpon hyväksi. Ekman oli ehtinyt mennä, Rentolan mukaan ehkä jopa ilman Valpon lupaa, Ruotsiin marraskuussa 1943. Hän palasi rauhan tultua Suomeen ja raportoi taas Valpolle, mutta Valpon suunnanmuutoksen jälkeen poistui maasta. EK-Valpo, hmp A 4018 Nils Albin Ekman, KA; Rentola 1994a, 439–441.

[45] Selostus Päämajan valvontaosaston arkiston polttamisesta syyskuussa 1944, majuri N. Halla-Seppälä 30.7.1945, arkistonhoitaja V. Seitavan lausunto 10.8.1945, T 10805/15, puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmä n:o 167/15.9.1945 (kertomus Pv.PE:n ulkomaaosaston selvittelyelimen toiminnasta), T 10805/13, Ulk.os:n selvittelyelimen kir-

aiheuttamassa hermostuneisuudessa – – jotteivät niiden sisältämät tiedot koituisi maalle vahingoksi".[46] Toisaalta on esitetty, että se olisi siirretty Ruotsiin.[47] Stella Polaris -kirjallisuudesta päätellen ei ainakaan tuon operaation yhteydessä vietyyn aineistoon sisältynyt valvontaosaston arkistoa.[48] Sodanjälkeisessä Stella Polaris -jutun tutkinnassakin puhutaan vain tiedusteluosaston arkistosta.[49] Päämajan valvontaosastossa sodan aikana palvelleet henkilöt ovat kertoneet sekä pääosaston että alatoimistojen arkistojen tulleen poltetuiksi. Poltoista ovat maininneet muutkin henkilöt, joiden luulisi olleen asiasta tietoisia, kuten Valpon päällikkö Paavo Kastari ja merkittävissä tiedotustehtävissä palvellut Kustaa Vilkuna.[50] Todennäköisimmältä näyttää, että arkisto on valtaosin tuhottu siirtämättä sitä Ruotsiin.[51] Jonkin verran kuitenkin jäi luovutettavaksi "punaisen" valtiollisen poliisin sotilastoimistolle.[52] Valvontaosaston asiakirjoja löytyy muis-

---

jelmä n:o 129/4.8.1945, T 10805/18, SA. Mainintoja arkiston polttamisesta myös: P.M. varatuomari Geir Lindbladin puhuttelusta, E. Laakso 5.3.1947, Valpo II, amp XVIII B (4), KA; Eero Kaukosen selitys 14.12.1944, asiakirjavihko 463/229-1944, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto. – Kuten Sota-arkiston luetteloista ilmenee, useat alatoimistot olivat luovuttaneet heinäkuussa 1944 arkistojaan Sota-arkistoon. Merkintöjen mukaan luutnantti Seitava on kuitenkin hakenut ne pois arkistosta 21.9.1944 (ks. arkistoluettelot kohdissa T 4185–4188, 4458–4477, 4478–4479, 4530–4541, 4650–4652). Helsingin alatoimistossa palvellut Veikko Sjöblom on kertonut polttaneensa (yhdessä Juha Rihtniemen kanssa) toimiston arkiston 20. ja 21.9.1944 (N. Lappalainen 1997, 126).

[46] Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan mietinnön johdanto, 2, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

[47] Käkönen 1970, 166. Everstiluutnantti U. A. Käkönen oli päämajan tiedusteluosaston toimistopäällikkö, jonka voidaan olettaa olleen perillä myös naapuriosaston asioista. Toisaalta Käkönen mainitsee kirjassaan tiedon arkiston siirrosta Ruotsiin niin ohimennen, että tietoa ei voitane pitää luotettavana. – Lähdettään mainitsematta Selin (s.a., 5, 152) mainitsee valvontaosaston arkiston viedyksi Ruotsiin Stella Polaris -operaation yhteydessä.

[48] Tosin Lewing (1977, 155, 206) mainitsee, että Stella Polaris -kuljetuksissa saattoi olla mukana muutakin kuin tiedusteluaineistoa.

[49] EK-Valpo, kuulusteluptk. n:o 47/1947, KA.

[50] Haast. Antero Aho 10.3.1993; Jaakko Apiola 22.2.1993; Martti Salonen 10.9.1995 (haastattelija Matti Kosonen); Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 35, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA; Vilkuna 1962, 7; N. Lappalainen 1997, 126 (Veikko Sjöblomin kertomaa).

[51] Vrt. Jussila 1990, 51, jonka mukaan valvontatoimiston arkistoa oli piilotettuna valvontakomission edustajan käydessä sitä peräämässä. N. Lappalainen (1997, 68) yhdistää tapauksen sen sijaan tiedusteluosaston arkistoon. Käkönen (1970, 212–213) puhuu yleisesti tiedustelujaoston arkistosta. Jos kyseessä oli valvontaosaston aineisto, se on ilmeisesti ollut sama, joka myöhemmin luovutettiin Valpon sotilastoimistolle.

[52] Sotilastoimiston päällikön, Eino Pekkarisen mukaan toimisto sai tuhoamatonta aineistoa haltuunsa vain vähän: osittain vuoden 1945 puolella kertyneen arkiston, suomalaisia sotavankeja koskevan aineiston sekä valvontatoimiston henkilökortiston, "joka se-

ta arkistoyhteyksistä.[53]

Valtiollisen poliisin arkistossa on jonkin verran aukkoja. Paavo Kastarin mukaan Valpossa ei hävitetty papereita, mutta tärkeimmät ja arkaluonteisimmat paperit pakattiin muutamiin laatikkoihin ja lähetettiin Ruotsiin, josta ne aikanaan saatiin takaisin.[54] Näin muistellessaan Kastari unohti mainita, että jo kesällä 1944 poltettiin IKL:n ja muiden oikeistoliikkeiden valvonnasta syntynyt aineisto.[55]

---

kin ilman arkistoa, johon se perustui, oli jokseenkin käyttökelvoton". (Toimistopäällikkö Eino Pekkarinen, muistio 9.9.1948. EK-Valpo, erittäin salaiset saapuneet kirjeet nro 1720–1800, 1947–1948, KA; Jussila 1990, 155.) Pekkarisen kuvaus tuntuu vastaavan arkistonhoitaja V. Seitavan selvitystä, jonka mukaan valvontatoimiston (valvontaosaston työn jatkajan) arkistosta luovutettiin Valpolle "pääkortisto, sotavankiarkisto sekä vuoden 1945 arkisto". (Arkistonhoitaja V. Seitavan lausunto 10.8.1945, T 10805/15, SA.) Toisen selvityksen mukaan valvontatoimiston arkistoa luovutettiin seuraavasti: Valpolle luovutettiin 30.7. valvontakortisto ja kirjasto ja 2.–3.8. valvonta-asiain arkisto. 3.8. sotilaskarkureita koskeva kortisto ja arkisto annettiin Pv.PE:n järjestelyosastolle. 6.8. "VP takavarikoinut selvittelyelimen hallussa olleen valv.tston arkiston, joka – – oli määrätty luovutettavaksi sota-arkistolle, vaikka VP:lle oli annettu vain lupa tarkastaa aineistoa Selv.elimessä. – – 13.8. VP:n sotilasasiaintoimisto palautti 6.8.45 takavarikoimansa arkiston, joista oli pidättänyt henkilö, järjestely- ym. asioita sisältävät kansiot." Lisäksi valvontatoimiston arkistosta luovutettiin Sota-arkistoon 18.8. "yleisarkisto" ja 15.9. "talousalan arkisto". (Puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmä n:o 167/15.9.1945, kertomus Pv.PE:n Ulkomaaosaston selvittelyelimen toiminnasta, T 10805/13, KA.) Viimeksi mainitut arkistokokonaisuudet ovatkin Sota-arkistossa, selvittelyelimen luovuttamina tulonumeroilla 10805 (luovutuspäiväksi merkitty tosin 17.8.) ja 10905 (luovutuspäivä 15.9.) Sen sijaan kaikkea Valpolle luovutettua aineistoa ei tunnu löytyvän sen arkistosta ainakaan yhtenäisenä kokonaisuutena. – Myös Elfvengren (1997, 18) on selvitellyt tiedustelu- ja valvontaelinten arkistojen kohtaloa. Hän mainitsee Pääesikunnan ilmoittaneen Sota-arkistolle, ettei nykyisten Pääesikuntaan kuuluvien tiedustelu- ja valvontaelinten hallussa ole asianomaisten toimistojen sota-aikaista (tai vanhempaa) arkistoa. Kun Pääesikunnan vuonna 1949 perustetun tutkintaosaston asiakirjojen salaisuutta vuonna 1993 jatkettiin, Pääesikunnan edustaja totesi lehtihaastattelussa sodanaikaisten ja sitä vanhempien valvonta-asiakirjojen tulleen poltetuiksi (Pentikäinen 1993).

[53] Omilla teillään vaikuttaa olleen tärkeä asiakirjakokonaisuus, valvontaosaston pidätettyjen luettelot, jotka on aikanaan lähetetty Valpolle tiedoksi. Vuodelta 1947 olevassa Valpon kuulustelupöytäkirjassa (n:o 129/47, Brusila, KA) nimittäin todetaan, että valvontaosaston pidätettyjen luetteloita ei ole valtiollisen poliisin arkistossa. Siellä ne silti ovat ainakin nykyisin, joskin hieman harhaanjohtavan arkistoluettelon otsikon alla ("YE:n pidätettyjen luettelot" – "yleisesikunta" tuntuu viittaavan lähinnä rauhan aikaan). Luettelot (EK-Valpo I, amp XX A 7 a, KA) on "löytänyt" ja niistä minulle vihjannut Matti Kosonen.

[54] Paavo Kastarin litteroitu haastattelu 21.10.1964, 35, L. A. Puntilan arkisto, kansio 21, KA.

[55] Valtiollisen poliisin päällikön yleiskirje n:o 23/28.6.1944 osastopäälliköille, Uno

Paineita kenttäoikeuksienkin asiakirjojen hävittämiseen oli, kuten Paavo Alkion päiväkirjasta kävi ilmi. Toinen sotatuomari, Usko Kärki, on muistellut, että välirauhansopimuksen jälkeen divisioonan komentaja määräsi hänet tuhoamaan kenttäoikeuden arkiston. Kärki kieltäytyi ja sai kieltäytymiselleen tukea sotaylioikeudesta, jossa kävi kertomassa asiasta. Kärjen mukaan sotaylioikeus piti asian vuoksi täysistunnon.[56] Päämaja antoi "sattuneesta syystä" syyskuun lopulla käskyn, jonka mukaan kenttäoikeuksien pöytäkirjat, asiakirjavihot ja kaikki luettelot on säilytettävä huolellisesti.[57]

Tunnettu hävitetyksi tullut asiakirjakokonaisuus on myös eräs jo sodan aikana tehty, sotavankeihin kohdistuneita rikoksia koskeva tutkintapöytäkirja.[58] Samoin hävitettiin sen Erillisen työkomppanian arkisto, johon rintamalle viedyt turvasäilöläiset sijoitettiin.[59]

14.3 VAPAUTUKSET

Kansainvälisen tapaoikeuden mukaan vakoilijoita ei sisällytetä sotavankien vaihdon piiriin, vaan tällaisten henkilöiden vaihto edellyttää erityisjärjestelyitä.[60] Talvisodan jälkeisessä, 12.3.1940 allekirjoitetussa rauhansopimuksessa ei ollut mitään erityismääräyksiä neuvostoliittolaisten vakoilijoiden, suomalaisten poliittisten rikollisten taikka vastaavien ryhmien vapauttamisesta.[61]

Häkkisen ilmoitus n:o 2/4.10.1946, EK-Valpo, hmp A 4395 Paavo Kastari, P.M. Työvoiman tarpeesta V.P:n..., Pauli Puolakka 5.10.1946, Valpo II, amp XXII A 6 a 1, KA.

[56] Kärki 1988, 115.

[57] Päämajan järjestelyosaston oikeudenhoitotoimiston kirjelmä n:o 7410/Järj.2/ 27.9.1944, T 10546/10, SA.

[58] Yleisesikunnan päällikkö, kenraali Erik Heinrichs piti valmistunutta tutkintaa hallussaan keväästä 1943 lähtien, mutta "tavattoman työtaakan vuoksi" ei koskaan esittänyt sitä ylipäällikölle. Välirauhanteon jälkeen Heinrichsin sijaisena oli kenraaliluutnantti K. L. Oesch, jonka oma toiminta oli tutkinnassa tullut epäilyksenalaiseksi. Sotavankikomentaja, eversti Sulo Malm kertoi kuulusteluissa, ettei saanut Oeschiltä määräystä paperien hävittämisestä, mutta Oesch oli todennut paperien olevan nyt tarpeettomia ja maan maineelle vahingollisia. Malm määräsi asiakirjat hävitettäviksi. Kun Malm joutui asiakirjojen hävittämisestä syytteeseen, hän muutti lausuntoaan kertoen saaneensa nimenomaisen hävittämiskäskyn Oeschiltä. Korkeimman oikeuden mukaan Malmin oli katsottava käsittäneen rikkovansa lakia täyttäessään käskyn, ja hänet tuomittiin virkavelvollisuuden rikkomisesta 30 päiväsakkoon. KKO n:o 343/173 V.D. 1947 (päätös 26.8.1947 n:o 1824), KA. Päätös on myös julkaistu: KKO 1947 II 205.

[59] Niinistö 1997, 106–107.

[60] J. Parkkari 1991, 366.

[61] Asetus Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta 21.3.1940/109. SopS n:o 3/1940.

Rauhansopimukseen liittyvän pöytäkirjan mukaan sotavankien vaihto toimitetaan mahdollisimman lyhyessä ajassa sotatoimien päätyttyä eri sopimuksen perusteella. Vankien vaihto tapahtui nopeasti, pääosin 16.–25.4.1940 välisenä aikana. Kokonaan vaihto oli suoritettu 7.6.1940. Suomi ja Neuvostoliitto palauttivat saamansa vangit samanaikaisesti.[62]

Vaikkei asiasta ollut rauhansopimuksessa mitään sanottukaan, Suomi palautti talvisodan jälkeen kaikki kenttäoikeuksissa tai sotaylioikeudessa kuolemaan tuomitut neuvostoliittolaiset. Tämä perustui ilmeisesti erikoissopimukseen, jonka mukaan nekin sotavangit, jotka olivat sotavankina ollessaan syyllistyneet rikokseen, sisällytettiin vankien vaihtoon.[63]

Huhtikuun 22. päivänä 1940 luovutettiin 13 kuolemaan tuomittua neuvostoliittolaista. Kahden kuolemanrangaistukset olivat lainvoimaisia.[64] Yhdentoista tuomitun asiat oli alistettu ylemmille oikeusasteille. Kun miehet oli luovutettu, ei muutoksenhakutuomioistuimen enää tarvinnut pitää kiirettä, vaan valtaosa luovutettuja koskevista päätöksistä annettiin vasta seuraavassa joulukuussa. Kaikille jo hyvän aikaa Neuvostoliitossa olleille vakoilijoille tuomittiin elinkautiset kuritushuonerangaistukset.[65] Sen sijaan suomalaiset poliittisista rikoksista, kuten maan- ja sotapetoksista, tuomitut jäivät talvisodan päätyttyä kärsimään rangaistuksiaan.

Välirauhansopimuksen melko yleisluonteista määräystä vangittujen vapauttamisesta täsmensi asetus eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä

---

[62] Hanski 1990, 113.

[63] Vuorenmaa – Laakso – Soila 1979, 186; Nuorteva 1987, 56; Hanski 1990, 117.

[64] Kotkan lohkon KeO 9.4.1940, § 21 (Huuskonen ja Suni), SA. Ks. tapauksesta tarkemmin luku 6.3, alav. 48 ja sen kohdalta.

[65] KKO n:o 144/62 V.D. 1940 (päätös 6.5.1940 n:o 1730, Haurinen, Petrov ja Luukkonen, KA): KeO:ssa 1.3.1940 ja SYO:ssa 28.3.1940 kuolemanrangaistus, luovutettu vankien vaihdossa 22.4.1940, KKO tuomitsi elinkautiseen. – SYO 1940 n:o 225 (päätös 19.12.1940 n:o 631, Karttunen, SA) ja SYO 1940 n:o 226 (päätös 31.12.1940 n:o 647, Pashkovskij, SA): 27.3.1940 KeO:ssa kuolemanrangaistus, 22.4.1940 luovutettu, SYO tuomitsi elinkautiseen. – SYO 1940 n:o 252 (päätös 31.12.1940 n:o 648, Nevalainen ja Savolainen, SA) ja SYO 1940 n:o 253 (päätös 19.12.1940 n:o 632, Laamanen ja Kuttonen, SA): 6.4.1940 KeO:ssa kuolemanrangaistus, 22.4.1940 luovutettu, SYO tuomitsi elinkautiseen. – SYO 1940 n:o 263 (päätös 19.12.1940 n:o 635, Ofril ja Popoff, SA): 30.3.1940 KeO:ssa kuolemanrangaistus, 22.4.1940 luovutettu, SYO tuomitsi elinkautiseen. – Luovutetuiksi vaikuttavat tulleen myös vuoden 1939 puolella kenttäoikeudessa kuolemaan tuomitut Paavo Petrov ja Vasili Jefimov, joiden rangaistukset SYO oli jo sodan aikana lieventänyt elinkautisiksi. (SYO 1939 n:o 122, 123, päätökset 10.1.1940 n:o 6 ja 7, SA.) Heidät nimittäin siirrettiin 20.4.1940 Utin vankileirille. (Nimilehtijäljennökset. Kriminologisen tutkimuslaitoksen tutkimuksen "Elinkautinen kuritushuonerangaistus" aineistoa, OPTL:n arkisto.)

ja rangaistuksesta (23.9.1944/646). Sen 1 §:n mukaan oikeusministeriön toimesta oli heti päästettävä vapaaksi se, joka on vangittu, koska on epäiltynä, syytteessä tai tuomittu sellaisesta maan- tai sotapetoksesta tai muusta rangaistavasta teosta, jota tarkoitetaan välirauhansopimuksen 20 artiklassa. Asetuksen 2 §:n mukaan se, joka lainvoiman saaneella päätöksellä on tuomittu rangaistukseen 1 §:ssä tarkoitetusta rikoksesta, vapautui hänelle tuomitusta rangaistuksesta ja rangaistusseuraamuksesta. Jos syyte sellaisesta rikoksesta oli vireillä, se oli jätettävä raukeamaan. Oikeusministeriö antoi tuomioistuimille tarkempia ohjeita asiasta ja määräsi, että jos joku on asetuksen 1 §:ssä mainittujen rikosten lisäksi syyllistynyt muihinkin rikollisiin tekoihin, hänet on niistä tuomittava.[66]

Niinpä syyskuun loppupäivinä vapautettiin runsaasti suomalaisia ja neuvostoliittolaisia vankeja, joukossa useita aluksi kuolemaan tuomittuja, mutta ylemmissä oikeusasteissa lievemmin tuomittuja tai armahdettuja vankeja ja kaksi sellaistakin kuolemaan tuomittua vankia, joiden armonanomuksen käsittely oli kesken.[67] Jo 27.9.1944 mennessä oli ehditty vapauttaa 411 henkilöä, joista 83 Neuvostoliiton ja 328 Suomen kansalaista.[68]

Kun useita vakoilijoita jo oli vapautettu, valmistui 28.9. muistio vakoilijoiden käsittelystä. Siinä huomautettiin, että välirauhansopimuksen 20 artiklan määräys vapauttamisesta koskee ilmeisesti myös Neuvostoliiton tänne lähettämiä vakoilijoita. Kun he kuitenkin ovat laatunsa vuoksi Suomen turvallisuudelle ainakin yhtä vaarallisia kuin sotavangit, olisi muistion mukaan pyrittävä siihen, että heitä voitaisiin käsitellä sotavankeihin rinnastettavina henkilöinä. Heitä ei siis tarvitsisi päästää vapaalle jalalle, vaan säilyttää sotavankileirillä niin kauan, kunnes heidät sotavankien vaihdon yhteydessä luovutettaisiin kotimaahansa.[69] Vapaalle jalalle entisiä vankeja ei päästettykään, mutta sotavankileireillekään heitä ei enää siirretty. Lokakuun 9. päivänä oikeusministeriö ilmoitti ulkoasiainministeriölle, että välirauhansopimuksen nojalla vapautetut Neuvostoliiton kansalaiset ovat "säilytettävinä asianomaisissa vankiloissa, ei kuitenkaan vangin asemassa, odottamassa luo-

[66] Oikeusministeriön kiertokirje n:o 3/25.9.1944, T 17856/12, SA.

[67] Luettelot 27.9.1944 mennessä ja 28.–30.9.1944 vapaaksi päästettäväksi määrätyistä vangeista, OM, Vaho, Huc 1, KA. Ks. keskeneräisistä armahdusasioista edellä luku 10.3.

[68] Nuorteva 1987, 216.

[69] P.m. Neuvostoliiton tänne lähettämien vakoilijoiden käsittelystä, PK 28.9.1944, Kaarlo H. Hillilän kokoelma, KA. Koska muistiossa mainitaan Valpolta puuttuvan tiedot vakoilijoiden määrästä ja koska se on ilmeisesti sisäasiainministerille tehty, täytyy muistion laatijan olla Valpon Paavo Kastari (eikä päämajan Paavo Kekomäki).

vuttamista".[70] Muutamaa päivää myöhemmin nämä entiset vangit siirrettiin valvontakomission vaatimuksesta Helsinkiin Neuvostoliittoon kuljettamista varten.[71]

Vuodelta 1944 olevan hallituksen kertomuksen mukaan 23.9.1944 annetun asetuksen nojalla vapautui yhteensä 1 519 vankia.[72] Vapautuneista 195 oli Neuvostoliiton kansalaisia.[73] Talvisodankin aikaisista poliittista rikoksista tuomitut vapautuivat jatkosodan jälkeen. Lisäksi turvasäilöläisiä vapautui 326, heistä 320 Suomen kansalaisia.[74]

Osa poliittisiin rikoksiin syyllistyneistä oli tehnyt myös muita rikoksia, ja oikeusministeriön tarkoitus oli alun perin, että näistä rikoksista saaduista tuomioista ei vapauduttaisi. Muista kuin poliittisista rikoksista tuomittuja viranomaiset eivät olleet halukkaita vapauttamaan oma-aloitteisesti, eikä oikeusministeriön ohje sitä edes edellyttänyt.[75] Tällaisten tuomittujen vapauttamista vaadittiin kansalaiskokouksissa.[76] Enemmän viranomaisia vauhditti kuitenkin valvontakomissio. Marraskuun 2. päivänä valvontakomission johtajan Andrei Ždanovin puheilla oli kolme SKP:n johtohenkilöä; näille Ždanov lupasi, että myös kriminaalirikoksiin syyllistyneet poliittiset vangit päästisivät vapaiksi.[77]

---

[70] Poikkeuksena olivat jo ensimmäisinä eli 24.9. vapautettaviksi määrätyt Helena Tukija ja Kerttu Nuorteva, jotka oli luovuttamista varten jätetty Helsingin poliisin huostaan. Oikeusministeriön kirjelmä n:o 5052/9.10.1944, OM, Da 33, KA.

[71] Nuorteva 1987, 217.

[72] Kertomus hallituksen toimenpiteistä vuonna 1944, 74. 1945 vp., asiakirjat IV–V.

[73] Hallitussihteeri W. L. Telkän laskelma 10.1.1945. 3 E, 1.12., Kansan A.

[74] Nuorteva 1987, 216.

[75] Nuortevan (1987, 216–217) arvion mukaan viranomaiset pitivät välirauhansopimuksen 20 artiklan vapautusmääräyksiä vain vahvemman diktaattina. Ehkä tunnetuimman poliittisista syistä tuomittujen ryhmän vapauttamisesta J. K. Paasikivi kirjoitti päiväkirjaansa: "Kuutoset vapautettu välirauhaehtojen vuoksi. (Ei tätäkään osattu tehdä omasta tahdosta.)" (Paasikiven päiväkirjat I, 34, 27.9.1944.)

[76] Tampereen jalkinetyöväen ammattiosaston 11.11.1944 järjestämässä juhlailtamassa (paikalla noin 600 henkeä) ehdotettiin hallitukselle lähetettäväksi vaatimus, että välirauhansopimuksen vastaisesti vankiloissa viruvat Takatalo, Lamminen, Valkama ja Selin on viipymättä laskettava vapaalle jalalle. "Yleisön joukosta kuului valtavia suosionosoituksia ja huuto 'Hänninen myös'." Ehdotuksen tekijä saapui takaisin puhujalavalle ja ilmoitti, että Hännisen nimi liitetään vaatimukseen. (Sisäasiainministeriön tilannetiedoitus 12.11.1944. EK-Valpo, sisäasiainministeriön tilannetiedotuksia 1944–1945, esittelijä Reino Vesasen ilmoitus n:o 259/13.11.1944, EK-Valpo, hmp A 904 Betty Peltonen, KA.)

[77] Rentola 1994a, 504–505. Samana päivänä, 2.11.1944, valvontakomissio tiedusteli tiukkaan sävyyn 108 henkilön kohtaloa. Valvontakomission tietojen mukaan Suomen viranomaiset olivat ryhtyneet jatkosodan aikana heitä kohtaan "repressaalioihin", mutta heitä ei ollut lueteltu välirauhansopimuksen vuoksi vapautettujen luetteloissa. Luettelo

Uusi, 17.11.1944 aloittanut oikeusministeri Urho Kekkonen joutui joulukuun alkupäivinä useasti neuvottelemaan valvontakomission kanssa tällaisten vankien asemasta. Valvontakomission edustajat mainitsivat edellisen oikeusministeri Ernst von Bornin suhtautuneen vastahakoisesti kaikkiin vapauttamiskysymyksiin. Joulukuun 4. päivänä käydyssä keskustelussa Kekkonen mainitsi, että valvontakomission edellisessä tapaamisessa esittämään luetteloon sisältyi kuusi poliittisten rikosten ohella muitakin rikoksia tehnyttä henkilöä, muun muassa Pellervo Takatalo. Vaikka osa näistä rikoksista liittyi poliittisiin rikoksiin, oli osa vailla tällaista yhteyttä. Takatalo ja Lars Junttila olivat yrittäneet ampua pidättämistä yrittäneen poliisimiehen. Välirauhansopimuksen 20 artiklan ulottaminen tällaisiin rikoksiin olisi vaikeata, minkä vuoksi Kekkonen piti armahdusta parempana keinona. Valvontakomission edustaja piti kuitenkin "itsestään selvänä etteivät partisaanit ilman muuta antaudu poliisille" ja vastusti armahdusmenettelyä. Seuraavassa tapaamisessa valvontakomissio vaati miesten vapauttamista 20 artiklan perusteella, minkä Kekkonen lupasi saattaa hallituksen tietoon.[78] Kyseiset kuusi miestä vapautuivat muutamaa päivää myöhemmin, 11. joulukuuta 1944.[79]

Takatalolle jäi vielä suuri vahingonkorvausvelvollisuus, josta hän näyttää presidentti Paasikiven ansiosta suurimmaksi osaksi vapautuneen vuonna 1949.[80]

---

sisälsi lähinnä Pärmin pataljoonalaisia. Tiedusteltujen listalla oli myös "Ahti Takala". (Takatalon etunimet olivat Ahti Pellervo, ja Neuvostoliiton puolella hän oli tunnettu A. Takatalona: ks. O. Kuusinen 1944, 69.) Kuten Jussi Nuorteva on todennut, suomalaisviranomaiset omaksuivat tämänkaltaisiin tiedusteluihin vastatessaan tyylin, että väärinkäsityksiä ei korjattu, vaikka tiedustelujen tavoitteet olisivat olleetkin selvillä. Niinpä Ahti Takalankin kohtalosta vastattiin, että tämän nimistä henkilöä ei ole vankiluetteloissa eikä turvasäilössä olleiden joukossa. (Liittoutuneiden Suomessa olevan valvontakomission puheenjohtajan sijainen, kenraaliluutnantti Savonenkov. Muistio n:o 27/2.11.1944. Selostus em. muistiossa mainittujen henkilöiden kohtalosta. OM, Vaho, Huc 1, KA; Nuorteva 1987, 216–218.) Asianomaista kyselyä käsitellään vielä myöhemmin (luvussa 14.6.3).

[78] Muistiot ministeri Kekkosen ja kenraaliluutnantti Savonenkovin välisistä keskusteluista 1.12. ja 4.12.1944 sekä Kekkosen ja kenraalimajuri Styrovin välisestä keskustelusta 9.12.1944, OM, Hc 9, KA; Suomi s.a. 22–30 (myös sotilaskarkurien vapauttamisesta).

[79] Lars Leevi Junttilaa, Eino Veikko Lammista, Ahti Pellervo Takataloa, Sakari Feliks Seliniä, Karlo [po. Kaarle] Anselm Valkamaa ja [Leo] Teodor Untamo Virtasta koskevat merkinnät. Luettelo sodan jälkeen vapautetuista henkilöistä, OM, Hc 13:2, KA. – Kun niin sanottu Ahlbäckin komitea tutki vuosina 1947–1948 "punaisen Valpon" toimintaa, etsivä "A. P. T:n" (Takatalon) saamia tuomioita käytettiin mietinnössä ääriesimerkkinä kuvaamaan Valpon henkilökunnan aikaisempaa rikollisuutta. Tuomioiden taustaa ei mietinnössä tuotu esiin. (Ahtokari 1969, 41–42.)

[80] Takatalo oli tuomittu yhteisvastuullisesti eräiden toisten kanssa korvaamaan Tam-

Erikseen mietittiin Armas Hännisen asiaa. Hän ei enää joutunut sabotaasista syytteeseen. Kuitenkin häntä syytettiin henkirikoksista, joista kenttäoikeus tuomitsi hänet lokakuussa 1944 kolminkertaiseen kuolemanrangaistukseen. Tuomiosta kirjoitti valvontakomissiolle kaksi miestä "Toveri-liikkeen puolesta". Heidän mukaansa Hännisen teot olivat puhtaasti poliittisia. Jostain syystä he kertoivat, että tuomio olisi jo määrätty pantavaksi täytäntöön, joten asia oli kiireellinen. Valvontakomissio vaatikin pysäyttämään tuomion täytäntöönpanon ja viipymättä lähettämään Hännistä koskevat asiakirjat nähtäviksi.[81] Valvontakomissio katsoi asiakirjoihin tutustuttuaan, että Hänninen on tuomittu vastoin välirauhansopimuksen 20 artiklaa ja että hänet on viipymättä vapautettava.[82] Sen jälkeen oikeusministeri Kekkonen kirjoitti sotaylioikeudelle. Kirjelmän mukaan oikeusministeriö oli valvontakomission esityksestä päättänyt, että Hänninen on vapautunut kenttäoikeuden tuomitsemista rangaistuksista ja määrännyt hänet heti päästettäväksi vapaaksi. Tämän oikeusministeriö lähetti SYO:n tietoon ja "huomioon otettavaksi" – alkuperäisessä konseptissa vielä jyrkemmin: "noudatettavaksi".[83] Hänninen päästettiin vapaaksi 24.11.1944. Sotaylioikeus totesi omassa päätöksessään oikeusministeriön päätöksen oikeastaan tarkoittaneen, että syyte Hännistä vastaan oli raukeava, ja jätti lausunnon antamisen raukeamaan.[84]

Muista kuin 20 artiklan mukaisista rikoksista kuolemaan tuomituista neuvostoliittolaisista oli sodan päättyessä elossa kaksi, vertaisensa murhasta tuomitut Illarion Bamburov ja Nikolai Kashirskij. Heidän kohtalonsa järjestyi armahdusteitse: kuolemanrangaistus muutettiin 5.10.1944 armosta elinkau-

---

pereen kaupungille 535 732,55 mk. Saatava jätettiin vuonna 1945 ulosmittaamatta, mutta elokuussa 1949 asiaan palattiin ja Takatalolta ulosmitattiin mainittu summa. SKP:n Tampereen piirijärjestö kääntyi tämän vuoksi presidentin ja oikeusministerin puoleen. (KKO n:o 535/70 V.D. 1943, päätös 7.9.1943 n:o 4040, KA. Eri asiakirjat Takatalon mapissa Emp I/j, SKP, kaaderijaosto, Kansan A.) Presidentti Paasikivi puuttuikin asiaan. "Tampereella on taas ikävä asia", hän pahoitteli. Kommunistilehdet olivat nostaneet asiasta hälyn, minkä jälkeen presidentti kääntyi oikeusministeri Suontaustan puoleen. "Minä lausuin mielipiteeni, että vapautus koskee myös vahingonkorvausta. Pari päivää sitten sain kirjelmän Tampereen piirin kommunistijärjestöiltä. Lähetin sen Suontaustalle. Pyysin järjestämään asian." Muutamaa päivää myöhemmin Suontausta kertoikin presidentille Tampereen kaupungin peruuttaneen korvaustuomion täytäntöönpanon. (Paasikiven päiväkirjat II, 28–30, 15. ja 19.8.1949.) SKP:n edustajat keskustelivat 9. elokuuta Takatalon korvausasiasta Neuvostoliiton lähettilään kanssa (Rentola 1997, 92–93, 529 [viite 42]).

[81] KD 143/73 OikM.1944, OM, Ea 119, KA.

[82] KD 152/78 OikM. 1944, OM, Ea 119, KA.

[83] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 6292/24.11.1944, OM, Da 33, KA.

[84] SYO 1944 n:o 2318 (päätös 25.1.1945 n:o 172), SA.

tiseksi kuritushuonerangaistukseksi ja kahta kuukautta myöhemmin, 5.12. miehet vapautettiin oikeusministeriön esityksestä vapausrangaistuksia enemmälti kärsimästä.[85] Heidänkin vapauttamistaan ajoi valvontakomissio, jolle oikeusministeri Kekkonen lupasi, että asia järjestetään armahdusteitse.[86]

Välirauhan tullessa viranomaisten huostassa oli useita merkittäviä desantteja ja poliittisiin rikoksiin syyllistyneitä, joista osa varmaankin saa kiittää henkensä säilymisestä rauhan tuloa. Pärmin pataljoonasta Neuvostoliiton puolelle loikanneen ja desanttina Suomeen lähetetyn Arvo Lammisen kuulustelupöytäkirjat lähetettiin suojeluskuntapiirin komentajalle 9.9.1944 syytetoimenpiteitä varten. Valvontaosasto ehdotti saatekirjeessään Lammiselle kuolemanrangaistusta, joka pantaisiin välittömästi täytäntöön. Juttu ei ehtinyt koskaan oikeuteen asti.[87]

Lopullista selvitystä vaille jäi myös Länsi-Suomen suuri vakoilujuttu, jossa pidätettyjen kokonaismäärä nousi noin 150 henkeen. Organisaation johtajalle, Oiva Lehtiselle, oli kuulusteluissa "luvattu" kuolemanrangaistus.[88] Juttua oli tarkoitus käsitellä Porin suojeluskuntapiirin II kenttäoikeuden istunnossa 20.9.1944. Ennen istuntoa suojeluskuntapiirin komentaja kuitenkin peruutti syytteeseenpanomääräyksen, joten kenttäoikeus ei ottanut asiaa käsiteltäväkseen.[89]

Länsi-Suomen jutussa selvinneen perusteella Valpossa arveltiin, että maanalaisen SKP:n salainen johtaja on Edvin Salonen. Epäily oli väärä, sil-

---

[85] Luettelo S.N.T.Liiton kansalaisista, jotka sotavankina ovat tehneet rikoksen, jota ei tarkoiteta välirauhansopimuksen 20 artiklassa. OM, Vaho, Huc 1, KA; SYO 1944 n:o 1125 (päätös 8.7.1944 n:o 1139), SA; oikeusministeriön pöytäkirjat valtioneuvoston istunnoista 5.10.1944 ja 5.12.1944, OM, Ca 45, Kirjediaari 1944, diaarimerkintä 5.12.1944, OM, Aa 26, KA. – Bamburov ja Kashirskij vapautuivat vankilasta heti 5.12.1944 ja lähetettiin Helsingin poliisilaitoksen huolto-osastoon. Nimilehdet n:o 871 ja 872/44, Helsingin keskusvankilan arkisto.

[86] Muistiot ministeri Kekkosen ja kenraaliluutnantti Savonenkovin välisistä keskusteluista 1.12. ja 4.12.1944, OM, Hc 9, KA.

[87] Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimiston kirjelmä n:o 2287/Ta 32/sal./ 9.9.1944, T 10805/12, SA; Rislakki 1986, 84–90. – Lamminen arveli Hännisen metsäkaartilaisryhmän jutun ja hänen juttunsa pitkittäneen toistensa tutkintaa, ja lopuksi "Puna-Armeija selvitti jutun". (SKP:lle. Selostus toiminnastani sodan aikana, Arvo Lamminen 26.2.1945, SKP, kaaderijaosto, Arvo Lamminen, Amp I, Kansan A.)

[88] P.M. Turun-Porin maanpetosjutusta ja Mauno Olavi Laihon osuudesta siihen, vänr. Eero Kaukonen 13.7.1944, EK-Valpo, hmp A 2941 Olavi Laiho, KA; Oiva Lehtisen kirjelmä 15.12.1944 T.p.t:n valvontajaostolle, SKP, kaaderijaosto, Oiva Lehtinen, Amp I, Kansan A; Rentola 1994a, 449–451.

[89] Porin skp:n II KeO 20.9.1944, § 1, SA. Laajan jutun käsittelyyn oli varauduttu huolella, sillä suojeluskuntapiirin toinen kenttäoikeus näyttää tuomioluettelon (III/1944, T 18881/1944/VIII, SA) mukaan olleen perustettu vain tätä juttua varten. Oikeuden sotilasjäsenetkin olivat lakimiehiä, mikä oli poikkeuksellista.

lä todellinen johtaja oli Yrjö Leino. Salonenkin kertoi sodan jälkeen saaneensa Valpolta "lupauksen" kuolemantuomiosta. Salosen kuulustelupöytäkirja lähti 7.9.1944 hovioikeuden kanneviskaalille, mutta oikeudessa juttua ei koskaan käsitelty. Salonen vapautui tutkintavangin asemastaan 26. syyskuuta.[90]

Myös Nils Albin Ekmanin puuhaamiin iskuryhmiin kuuluneet tutkintavangit vapautuivat. Iskuryhmät eivät kyllä näytä ryhtyneen sabotaasitoimiin, joten tuomiot eivät kaiketi olisi olleet ankarimmasta päästä. Kyseenalaiseksi ne olisi kuitenkin tehnyt se, että Ekman oli iskuryhmiä järjestellessään todellisuudessa Valpon tiedottaja. Itse hän pakeni Ruotsiin jo marraskuussa 1943.[91]

Neuvostoliittolaistenkin tekemien rikosten tutkinta saattoi jäädä välirauhan vuoksi sikseen, vaikka kysymyksessä olisi ollut henkirikos. Elokuun 7. päivänä 1944 desanttipartio hyökkäsi Liperissä erääseen mökkiin surmaten neljä siviiliä. Desantit saatiin kiinni viikkoa ennen aselevon solmimista.[92] Teko ei tietääkseni johtanut oikeuskäsittelyyn.

Välirauhansopimuksen 20 artiklan perusteella 23.9.1944 hyväksytty asetus koski ensi kädessä muita kuin varsinaisia sotilasrikoksia. Käytäntö sotilaskarkurien käsittelyssä välirauhansopimuksen jälkeen olikin aluksi kirjavaa. Valvontakomission puututtua asiaan ja vaadittua rauhansopimuksen 20 artiklan soveltamista myös karkureihin oikeusministeriö antoi ohjeet, jotka takasivat sotilaskarkureillekin mahdollisuuden vapautumiseen seuraamuksista vetoamalla välirauhansopimukseen. Muidenkin osalta asiaa järjestettiin joulukuussa 1944 annetulla armahduslailla. Kolmas tapa vapautua oli anoa yksittäistapauksessa armoa presidentiltä; armahduksia alettiinkin myöntää runsaasti jo syksyllä 1944.[93]

14.4 PUHDISTUSVAATIMUKSET

Suomen Kommunistinen Puolue (SKP) aloitti julkisen toimintansa sodan jälkeen. Puolueen uutta perustamista merkitsevä kokous pidettiin lokakuun 1944

---

[90] EK-Valpo, hmp A 2125 Edvin Salonen, Luettelo sodan jälkeen vapautetuista henkilöistä, OM, Hc 13:2, KA; Edvin Salosen päiväämätön omaelämäkerta, SKP, kaaderijaosto, Edvin Salonen, Hmp I/304, Edvin Salosen litteroitu haastattelu 26.10.1977–18.1.1978, 81–84, 6 A, Kansan A; Rentola 1994a, 450–451. – Tutkimuksissa selvisi vain Salosen toiminta pääsiäisenä ja helluntaina 1941, joten häntä tuskin olisi syytetty SKP:n jatkosodan aikaisesta johtamisesta. Rentolan johtopäätös meneekin luultavasti liian pitkälle, kun hän arvelee, että oikeudenkäynnissä Salonen olisi saanut kuolemantuomion Yrjö Leinon tekojen vuoksi.

[91] Ks. Ekmanista ja hänen ryhmistään edellä luvut 10.1.2 ja 14.2.2.

[92] Viheriävaara 1981, 112–113; V. Tikkanen 1997, 34–35.

[93] Ks. tarkemmin laki eräiden sotatuomioistuimissa rangaistukseen tuomittujen henkilöiden armahtamisesta 1.12.1944/862; Kulomaa 1995, 351–360.

puolivälissä. Myös perustettiin Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL), jonka merkittävin jäsenjärjestö SKP oli.[94] SKP:n ensimmäisen sodanjälkeisen ohjelman mukaan sodan aikana julmuuksiin oman ja vieraan maan kansalaisia kohtaan osallistuneet on saatettava vastuuseen teoistaan. Vaadittiin valtiollisen poliisin lakkauttamista ja poliisin, virastojen, tuomioistuinten ja armeijan puhdistamista fasisteista.[95] Virkamieskuntaa koskevia puhdistusvaatimuksia esitettiin myös vasemmistolehdissä ja joukkokokouksissa.[96] Pääsihteeri Ville Pessin marraskuun 1944 alussa pitämän puheen mukaan oli välttämätöntä muodostaa erikoiset tuomioistuimet käsittelemään fasisteja vastaan nostetut syytteet. "Nykyiset oikeuslaitokset fasistiystävällisyytensä vuoksi ovat siihen kelpaamattomat."[97] Marraskuun lopulla puoluetoimikunta päätti, että oli kiireellisesti ryhdyttävä valmistelemaan kansantuomioistuimia. Hanke kuitenkin hautautui.[98] Sotasyyllisyyskysymyksen yhteydessä SKDL piti esillä vaatimusta kansantuomioistuimista.[99] Puoluetoimikunnan jäsen Aimo Aaltonen palasi puoluetoimikunnan kokouksessa oikeuslaitoksen puhdistamiseen ja erikoistuomioistuimien perustamiseen vielä helmikuussa 1947.[100]

Maaliskuun 1945 vaalit vahvistivat suomalaisessa poliittisessa elämässä tapahtuneen muutoksen. SDP sai 50 kansanedustajanpaikkaa ja sekä SKDL että Maalaisliitto 49 paikkaa. Nämä puolueet tekivät huhtikuussa "kolmen suuren" sopimuksen. Sen sisältöä on pidetty radikaalina Maalaisliiton ja SDP:n hyväksymäksi.[101] Toisaalta julistus oli väljä ja tulkinnanvarainen ja sen velvoittavuus oli epämääräinen. Sen poliittinen vaikutus oli kuitenkin omana ajankohtanaan suuri.[102] Julistuksessa vaadittiin sotaan liittyvien kysymysten nopeaa selvittämistä ja tutkimista, virkakoneiston kansanvaltaistamista ja puhdistamista sekä armeijan, oikeus- ja poliisilaitoksen kaikinpuolista uudistamista.[103]

---

[94] Ks. tarkemmin Rentola 1994a, 486–492. Hän on luonnehtinut lokakuun 1944 kokousta puolueen uudeksi perustamiseksi. Suomessa vain maan alla toiminut SKP perustettiin Moskovassa elokuussa 1918 (Lehén 1958, 7).

[95] SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, 23–24. Vrt. Rentola 1994a, 475–476.

[96] Selovuori 1993, 119.

[97] SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, 30–31; Leppänen 1994, 45.

[98] Haataja 1988a, 86.

[99] Ks. tarkemmin Tarkka 1977, 85–87.

[100] Haataja 1988a, 190–192. – Aaltonen oli puolueen puheenjohtaja vuosina 1944–1945 ja 1948–1966.

[101] Jussila 1990, 103.

[102] Hyvämäki 1954, 57–59; Haataja 1988a, 102; Leppänen 1994, 79.

[103] Ohjelma kokonaisuudessaan: SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, 70–75. – Vii-

Vaalien jälkeen nimitettiin J. K. Paasikiven toinen hallitus. Sen ohjelma perustui pääosin kolmen suuren hyväksymään sopimukseen, mutta oli selvästi varovaisempi. Pääministeri Paasikivi pyöristeli hallitusohjelmaa sopimukseen verrattuna esimerkiksi virkakoneiston puhdistamista koskevassa osassa.[104]

Sodan lopputulos ei johtanut mihinkään radikaaleihin puhdistuksiin. Syyskuussa 1944 nimitetty U. J. Castrénin hallitus ei ollut vielä valmis uudistuksiin, ja vasta J. K. Paasikiven hallituksen nimittäminen seuraavassa marraskuussa käynnisti muutokset. Joulukuussa 1944 hallituksessa alettiin miettiä Valtion tiedoituslaitoksen, Suomen tietotoimiston ja Yleisradion uudistuksia. Käytännössä myös Valpon uudistusta ryhdyttiin suunnittelemaan. Huhtikuussa 1945 nimitetyssä Paasikiven toisessa hallituksessa äärimmäisen vasemmiston vaikutusvalta kasvoi edelleen. Valpo uudistuikin toden teolla vasta tuolloin; syntyi "punainen Valpo", jossa SKDL:n kannattajilla oli vankka edustus.[105] Kesäkuussa 1945 Paasikivi esitti vastauksena välikysymykseen hallituksen nimissä velvoittavaksi tarkoitetun toivomuksen vapaaehtoisesta syrjäänvetäytymisestä henkilöille, jotka olivat määräävällä tavalla kannattaneet sotapoliittista suuntausta ja jotka olivat edelleen johtavilla paikoilla valtion hallinnossa. Tämä johti joihinkin eroihin.[106]

Sen sijaan pyrkimyksiä muuttaa virkamieslakia Paasikivi presidenttinä vastusti, eikä hanke virkamiesten erottamissuojan muuttamisesta tästä syystä edennytkään.[107] Kaikkiaan virkamieskunta uusiutuikin vain suhteellisen vähän. Erottamattomuuden lisäksi tähän vaikuttivat virkamiesten pätevyysvaatimukset sekä perinteisin kriteerein toiminut nimityspolitiikka.[108]

Kuolemanrangaistukset eivät aiheuttaneet tuomareihin tai syyttäjiin kohdistuneita jälkiselvittelyjä kuin aivan poikkeuksellisesti, ilmeisesti vain Urpo

---

talan esittämien tietojen mukaan sodanaikaisella rauhanoppositiolla oli vuoden 1943 lopussa tavoiteohjelma, jossa vaadittiin sensuurin rajoittamista, puhdistuspolitiikkaa ja oikeustilanteen palauttamista. Puhdistuspolitiikan kohteina olisivat olleet muun muassa valtiollinen poliisi ja tiedotuslaitos. Oikeustilanteen palauttamisella tarkoitettiin turvasäilöön joutuneiden henkilöiden nopeaa tutkimista, amnestian valmisteluja, pakolaisten aseman parantamista sekä tapahtuneiden rikosten tutkimista ja rankaisemista. (Viitala 1969, 157–158.) Viimeksi mainitulla tarkoitettiin Tarkan (1977, 27) arvion mukaan vankiloissa tapahtuneita väärinkäytöksiä ja kansainvälisessä laissa perinteisesti sotarikoksiksi määriteltyjä tekoja. Sodan aikana tavoiteohjelmalla ei ollut käytännössä merkitystä, mutta sodan jälkeen sen linjaukset pääsivät vaikuttamaan.

[104] Tarkka 1977, 83; Suomi s.a., 101.

[105] Ks. punaisen Valpon alkuvaiheista tarkemmin Rentola 1994b.

[106] Selovuori 1993, 120–121.

[107] Selovuori 1993, 123–125.

[108] Selovuori 1993, erit. 174–176.

Viinikan tapauksessa. Mitään puhdistuksia kuolemantuomioiden vuoksi tai muistakaan syistä ei oikeuslaitoksessa tehty. Valtiollisen poliisin ja vankeinhoitolaitoksen henkilöstön muutokset eivät nekään johtuneet nimenomaisesti kuolemaantuomittuihin liittyneistä väärinkäytöksistä.[109] Ainoaksi selvästi kuolemantuomioon liittyvän syyn vuoksi puhdistetuksi virkamieheksi vaikuttaakin jäävän eräs punaisen Valpon etsivä, joka osoittautui olleen sodan aikana teloitusryhmässä mukana, sodanjälkeisten väitteiden mukaan innokkaasti. Hänen määräyskirjansa peruutettiin; samalla tuli myös ero SKP:stä.[110] Mistään sodanaikaisesta laittomuudesta ei tietysti tässäkään ollut kysymys.

Kolmen suuren yhteistyö heikkeni loppuaan kohti. Toukokuussa 1948 SDP lähetti SKDL:lle kirjelmän, jossa sanoi irti yhteistyösopimuksen. Maalaisliitto puolestaan katsoi sopimuksen jo muutenkin menettäneen merkityksensä.[111] Heinäkuussa 1948 pidetyissä eduskuntavaaleissa SKDL kärsi vaalitappion. Seuraava hallitus oli SDP:n vähemmistöhallitus. SKDL:n poliittisen painoarvon vähennyttyä myös Valpo lakkautettiin ja tilalle perustettiin vuoden 1949 alussa toimintansa aloittanut Suojelupoliisi.[112]

14.5 EDUSKUNTAKESKUSTELUT

Eduskunnassa teloituksia käsiteltiin sodanjälkeisinä vuosina muutamassa yhteydessä. Käsiteltäessä eduskunnan oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 1943 yksi kansanedustajapaikkansa takaisin saaneista "kuutosista", Yrjö Räisänen, sivusi yleisen vankilaolojen arvostelunsa yhteydessä teloituksia. Hän paheksui niin valtiollisista rikoksista kuin vakoilusta ja karkuruudestakin seuranneita teloituksia.[113]

Tammikuussa 1945 joukko kansanedustajia kysyi hallitukselta, oliko se ryhtynyt toimenpiteisiin 4.7.1944 sotaväen rikoslain muuttamisesta annetun lain kumoamiseksi. Kysymyksessä pidettiin lainmuutosta hätiköitynä ja lainsäätäjän tekemänä suoranaisena virheenä. Oikeusministeri Urho Kekkosen mukaan SRL:n uudistaminen on harkittavana asetetussa komiteassa. Kun puheena olleilla säännöksillä ei enää ollut käytännöllistä merkitystä, ei asian erikseen valmistelemiseen ollut vastauksen mukaan senkään vuoksi syytä.[114]

---

[109] Selovuori 1993, 141–144, 149–152.
[110] EK-Valpo, hmp H 13041 Heikki (Feodor) Anisimaa; Rantala 1997, 122.
[111] Hyvämäki 1954, 181; Haataja 1988a, 264.
[112] Ks. tarkemmin Ahtokari 1969, 186–209; Simola 1994b, 192–194.
[113] Vp. 1944, ptk. 9.1.1945, 1154.
[114] Vp. 1944, ptk. 20.2.1945, 1400–1401.

Seuraavan laajemman teloituksiin puuttumisen aiheen tarjosi hallituksen kertomus vuodelta 1944. Yrjö Räisänen katsoi teloituksia olleen vuonna 1944 erittäin paljon, varsinkin sen jälkeen, kun 4. heinäkuuta hyväksyttiin "uusi tehostettu mestauslaki".[115] SDP:n Tuomas Bryggari muisteli kyseisen lain hyväksymistä. Bryggari oli yksi harvoista tuolloin kritiikkiä esittäneistä edustajista. "Muistan elävästi, millä tavalla näihin edustajiin heitettiin silmäyksiä, kun rohkenivat sanoa, että tämä laki on turmiollinen." Bryggari suositteli, että eduskunnan perustuslakivaliokunta toivoisi lausunnossaan hallituksen tutkituttavan lain hyväksymisen jälkeisten teloitusten määrän ja mahdolliset virheelliset menettelyt.[116] Toinenkin lain arvostelija kesältä 1944, SDP:n Juho Pyy, esitti samankaltaisia huomautuksia.[117] Hallituksen kertomus lähetettiin perustuslakivaliokuntaan.

Perustuslakivaliokunta kertoi hankkineensa selvitystä vuonna 1944 tuomituista kuolemanrangaistuksista sekä teloituksista ja alaisen ampumisesta voimakeinona. Valiokunta otti huomioon kesän 1944 vaikean sotilaallisen tilanteen sekä sen aiheuttaman mielialan vallitessa 4. heinäkuuta tehdyt lainmuutokset. "Mutta vaikka näin ollen lain säännöksiä ei olisikaan rikottu, pitää valiokunta, katsoen kuolemanrangaistuksen epäinhimillisyyteen, valitettavana, että sitä on kertomusvuonna lukuisissa tapauksissa käytetty."[118]

Asian palattua perustuslakivaliokunnasta SKDL:n K. H. Wiik – yksi sodanaikaisista "kuutosista" – toivoi lisävalaistusta vuoden 1944 teloituksiin. Hän kiinnitti erityistä huomiota niihin teloitettuihin, "jotka kaatuivat välittömästi ennen välirauhan tekoa".[119] SKDL:n Elli Stenberg käsitteli päämajan valvontaosastossa tapahtuneita pahoinpitelyitä ja myös teloituksia. Stenbergin mukaan puolustusvoimain pääesikunnalla ei ole tietoa armeijassa tapahtuneiden teloituksien lukumäärästä. Hänkin paheksui Risto Vesterlundin ja Olavi Laihon teloittamisia vähän ennen aselepoa. Entinen oikeusministeri, RKP:n Ernst von Born vastasi Vesterlundin ja Laihon teloituksia koskevaan arvosteluun. Tämän jälkeen SKDL:n Mauri Ryömä vielä palasi lähinnä näihin teloituksiin.[120]

---

[115] Vp. 1945, ptk. 20.4.1945, 59–60. Räisänen arvosteli "mestauslakia" jo aiemmin (vp. 1944, ptk. 28.11.1944, 848–849).

[116] Vp. 1945, ptk. 20.4.1945, 69–70.

[117] Vp. 1945, ptk. 20.4.1945, 71.

[118] Valiokunta kiinnitti huomiota myös pidätettyinä tai vangittuina olleiden pahoinpitelyihin ja katsoi, että turvasäilöön sulkemista koskevia valtuuksia on käytetty useammissa tapauksissa kuin siihen saatetaan edellyttää olleen välttämätöntä aihetta. Perustuslakivaliokunnan mietintö 5/1946 vp.

[119] Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 219–220.

[120] Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 238–241, 243–245. Ks. myös Ryömän puheenvuoro sa-

14.6 JÄLKISELVITTELYT

14.6.1 Toimikunnat

Sodan jälkeen aika oli kypsä eräiden viranomaisten sodanaikaisen toiminnan selvittämiselle. Esimerkiksi vankiloiden sodan ajan oloja selvittämään asetettiin helmikuussa 1945 toimikunta. Työ jatkui erillisessä vankiloiden tutkimustoimistossa, joka toimi syksyyn 1947.[121]

Sisäasiainministeriö asetti 14.2.1945 toimikunnan tutkimaan poliisin taholta tapahtuneiksi väitettyjä pahoinpitelyitä. Komitean puheenjohtajaksi nimitettiin lakitieteen tohtori Otto Brusiin. Jäseniksi nimitettiin valtiollisen poliisin passitoimiston päällikkö, varatuomari Aarne Kovero sekä SKP:tä (ja SKDL:ää) edustanut toimitsija Kauko Heikkilä. Toimikunnan sihteerinä toimi varatuomari Väinö Karhunen, ja sen tuli saada tehtävänsä valmiiksi huhtikuun 1945 loppuun mennessä. Toimikunnasta ja sen tehtävistä ilmoitettiin lehdissä.[122] Heikkilä lähetti SKP:n piireille salaisen kirjeen, jossa hän vaati kiireellisesti ilmoituksia varsinkin vasemmistolaisten pidätettyjen pahoinpitelyistä.[123]

Myöhemmin toimikunnan määräaikaa jatkettiin ja Karhunen kutsuttiin toimikunnan lisäjäseneksi. Brusiin itse siirtyi Valpon päälliköksi jo huhtikuun loppupäivinä.[124]

Brusiin kirjoitti kesäkuussa 1945, että "lopullisesti" tutkittuja pahoinpitelytapauksia oli siihen mennessä nelisenkymmentä. Useimmissa tapauksissa oli aihetodisteita pahoinpitelyistä.[125] Komitean oma näyttökynnys ei ollut yhtä korkea kuin miksi se tuomioistuimessa ajateltiin, kuten selviää esimer-

---

moilla valtiopäivillä 8.3.1946, 273–274. "Juuri muutama tunti sitten minulla oli tilaisuus tarkastaa erään vuoden 1944 aikaisen oikeusministerin uhrin ruumista, enkä tämän tarkastuksen perusteella voi vakuuttaa, etteikö asianomainen ennen kuolemantuomion täytäntöönpanoa olisi joutunut myöskin muunlaisen ulkonaisen väkivallan uhriksi." Aineistosta ei selviä, mistä tapauksesta Ryömän hieman mutkikkaassa toteamuksessa on kysymys. Ryömä oli vasta huhtikuussa 1946 läsnä vuonna 1943 teloitetun Jalmar Kaarisolan ruumiinavauksessa (ks. luku 10.4.2). – von Bornin puolustuksekseen esittämää on käsitelty edellä luvussa 9.2.3.

[121] Ks. tarkemmin Nuorteva 1987, 223–230.

[122] Sisäasiainministeriön kirje n:o 3109/P/14.2.1945, SM, Da 185, Arkistoluettelon n:o 540:436 johdanto, tiedoituslehtinen n:o 5/22.2.1945, EK-Valpo I, tiedoituslehtisiä 1944–1945, KA.

[123] Leppänen 1994, 60.

[124] Tutkintatoimikunnan puheenjohtaja Otto Brusiin 5.6.1945 perustuslakivaliokunnalle, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA; Simola 1994c, 199.

[125] Otto Brusiin perustuslakivaliokunnalle 5.6.1945, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

kiksi seuraavasta Brusiinin arviosta: "Erittäin sitovasti todistettu, että Urho Karlströmiä syyskuussa 1942 oli pahoinpidelty Turun VP:ssa. – – Menestykselliseen syytteen ajamiseen eivät näytökset, nykyisten tuomioistuinten kannalta, ole kyllin sitovat määrättyihin henkilöihin nähden."[126] Kuolemaantuomittuihin liittyviä loppuarvioita Brusiin esitti Väinö Ketosen jutussa (näyttö pahoinpitelystä hyvin heikko), Kaarlo Väisäsen jutussa (todistettu, että pahoinpidelty, mahdollinen pahoinpitelijä ei enää Valpossa) ja Pellervo Takatalon jutussa (ei näyttöä pahoinpitelystä syytteen pohjaksi).[127] Huomattava osa epäillyistä valpolaisista oli paennut Ruotsiin, mikä vaikeutti asioiden tutkintaa.

Brusiinin johtama toimikunta antoi loppuraporttinsa 15.10.1945. Se totesi saaneensa lähes 200 ilmiantoa. Useimmissa tutkimissaan tapauksissa se katsoi ilmiannon tueksi olevan niin paljon näyttöä, että asiassa voitaisiin ryhtyä oikeudenkäyntiin tai ainakin hallinnollisiin toimenpiteisiin asianomaisia poliisimiehiä vastaan. Toimikunta katsoi muun muassa valtiollisen poliisin pääosastolla, kuten Arnold Salmisen tapauksessa, ja Turun osastolla harjoitetun kuulusteltavien pahoinpitelyä. Lisäksi se mainitsi tapauksia, joissa muutkin poliisimiehet kuin Valpossa toimineet olivat harjoittaneet mielivaltaa. Toimikunta katsoi poliisiviranomaisten "valitettavan yleisesti" ja "hyvin suuressa määrin" syyllistyneen pahoinpitelyihin. Toimikunta esitti tutkimusten jatkamista riittävän suuren tutkijahenkilökunnan voimin.[128]

Puolustusministeriö asetti 28.3.1945 tekemällään päätöksellä toimikunnan, jonka tuli tutkia päämajan valvontaosaston ja sen alaisten toimihenkilöiden toimintaa vuosina 1941–1944. Toimikunnan puheenjohtajaksi puolustusministeriö määräsi talousoikeuden professori Arvo Sipilän. Jäseniä olivat eversti Viljo Kauppila ja toimittaja Jussi Lonkainen, viime mainittu entinen SDP:n kansanedustaja. Toimikunnan työ valmistui 31.10.1945.

---

[126] Otto Brusiinin muistiinpano 30.4.1945, akti 124 (Karlström), Komitea-arkistot 540:436:2, KA. Samoin esim. Tampereen tapahtumiin liittyvä Brusiinin muistiinpano 30.4.1945: "Täysin selvitetty, että Kalle Lahtista pahoinpidelty PM:n Valv.os:n kuulusteluissa niin, että hän myöhemmin sairaalaan vietynä kuoli. – – Tuomioistuin tuskin kuitenkaan pitäisi Lehtilän syyllisyyttä riittävän selvästi todistettuna." Komitea-arkistot, 540:436:3. KA.

[127] Aktit 110 (Takatalo), 129 (Ketonen) ja 142 (Väisänen), Komitea-arkistot. 540:436:2, KA.

[128] Otto Brusiinin johtaman toimikunnan lausunto sisäasiainministeriölle 15.10.1945 (jäljennös). 3 E, 1.8, Kansan A. Lausunnosta ei käy selvästi ilmi toimikunnan tutkimien tapausten määrä eikä se, kuinka monessa tapauksessa toimikunta arvelee ilmiannon tueksi saadun näyttöä.

Toimikunnan käytettävänä ei ollut valvontaosaston asiakirjoja, jotka oli hävitetty. Niinpä toimikunnan oli perustettava työnsä ennen muuta kanteluaineistoon. Toimikunta edellytti, että puolustusministeriössä erikseen harkitaan, mihin toimenpiteisiin asiakirjojen hävittäminen ehkä antaa aihetta.

Toimikunta pyrki saamaan aineistoa käyttöönsä pitämällä säännöllistä vastaanottoa, ilmoittamalla toiminnastaan sanomalehdistössä sekä "eräille eduskuntaryhmille ja asiasta kiinnostuneille yksityisille henkilöille". Lisäselvityksen saamiseksi toimikunta piti kuulusteluja. Valtiollisen poliisin toimintaa tutkivan toimikunnan puheenjohtaja Otto Brusiin luovutti Sipilän toimikunnalle sellaisen saamansa ja hankkimansa aineiston, joka koski valvontaosastoa.[129]

Valvontaosaston toiminnasta esitettiin toimikunnalle kaikkiaan 31 valitusta, jotka keskittyivät kotialueelle: sekä Tampereen että Turun alatoimistoa koski 12 valitusta ja Kouvolan alatoimistoa kuusi. Vain yksi valitus koski rintamalla toiminutta alatoimistoa.[130]

Loppuyhteenvetona toimikunta katsoi, että erinäisissä tapauksissa valvontaosaston palveluksessa olleet henkilöt olivat pahoinpidelleet pidätettyjä. Tämän toimikunta perusteli seuraavasti:

> "Toisissa tapauksissa tämä on voitu todeta kuulustelemalla ulkopuolisia henkilöitä, toisissa taasen se seikka, että syytökset kohdistuvat tiettyihin kuulustelijoihin ja eri tahoilta tulleinakin suunnilleen ovat samantapaisia esim. kuulustelijan käyttämään menettelyyn nähden, tukee käsitystä, että syytökset ovat aiheellisia. Myös on huomattava, että on kysymys sota-ajasta, ja että pidätetyt useassa tapauksessa olivat osaksi vihollisen puolelta tulleita laskuvarjomiehiä osaksi henkilöitä, joita epäiltiin vihollisen avustajiksi ja joilta edellytettiin voitavan saada tärkeitä tietoja. Toimikunta on todennut, että valvontaosaston henkilöstöä sodan johdosta moninkertaiseksi lisättäessä siihen on tullut henkilöitä, jotka pidätettyjen käsittelyssä tällöin eivät ole kyenneet noudattamaan laillisia menettelytapoja."

Toimikunta katsoi kuitenkin, että sille ilmoitettuja tapauksia (31) oli suhteellisen vähän. Pidätettyinä oli ollut noin 2000 henkeä ja valvontaosaston tehtävissä työskennelleitä oli lähes 300.[131]

---

[129] Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan mietinnön johdanto, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

[130] Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA.

[131] Em. tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 42–43, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA. – Esitetty henkilöstön lukumäärä näyttää tarkoittavan varsinaisissa valvontatehtävissä työskennelleitä (ks. em. mietintö, 3).

Puolustusministeriö lähetti tammikuussa 1946 toimikunnan lausunnon liitteineen puolustusvoimain komentajalle asian vaatimiin toimenpiteisiin ryhtymistä varten. Ministeriö kehotti sotilasviranomaisia täydentämään lisätutkimuksilla aineistoa.[132] Pääesikunta ei innostunut asiasta, vaan siirsi asian sisäasiainministeriölle pyytäen sitä ryhtymään tutkintaan ja toimenpiteisiin. Perusteluina pääesikunta viittasi siihen, että puolustusvoimain käytössä ei ole rikostutkijoita eikä ammattitaitoisia tutkijoita ole tilapäisesti palkattavissa. Asioita ei saataisi selvitetyksi virka-aputeitse, vaan tarvittaisiin keskitetyn johdon alaista tutkintaa. Lisäksi pääesikunta totesi, että kuultavat henkilöt eivät enää ole puolustusvoimain palveluksessa ja huomattava osa asioista ei ilmeisesti edes ole sotilasrikoksia.[133]

Brusiinin ja Sipilän toimikuntien työt eivät täysin tyydyttäneet äärimmäistä vasemmistoa. Tutkimuksista seurasi vain harvoin oikeudenkäyntejä, ja nekin näyttävät jääneen lähinnä omaisten ja aatetoverien vastuulle. Heille oikeudenkäynnit saattoivat muodostua pettymyksiksi.

Esimerkkinä omaisia vastaan kääntyneestä jutusta on hämeenkyröläisen metsäkaartilaisen Olavi Hellmanin kuolemansyyn selvittäminen. Sodanaikaisessa tutkimuksessa hänen todettiin hirttäytyneen pidätetyksi jouduttuaan. Sodan jälkeen asia tutkittiin uudestaan, ainakin viime vaiheessa viranomaisten toimesta. Kun kihlakunnanoikeudessa pidettiin vuonna 1946 kuolemansyyn tutkinta, leski vaati rangaistusta, mutta luopui myöhemmin rangaistus- ja korvausvaatimuksesta. Syyttäjä ei esittänyt syytevaatimusta. Kihlakunnanoikeus määräsi lesken suorittamaan ruumiinavauskustannukset ja todistajanpalkkiot. Jutussa kuultu todistaja, joka väitti nähneensä Hellmania vedetyn auton perässä, tuomittiin väärästä valasta kuritushuoneeseen. Vuonna 1943 kuolleen

---

[132] Puolustusministeriön kirjelmä n:o K. 4486/1945/15.1.1946, T 19200/F 1, SA.

[133] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 439/Hall./5 a/ 8.2.1946. Eräiden tapausten asiakirjoja palloteltiin sisäasiainministeriön ja pääesikunnan välillä myöhemminkin. Sisäasiainministeriön kirjelmä n:o 3511/P/19.2.1946 ja puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 1001/Hall./5 a/5.3.1946, T 19200/ F 1, SA. – Vastaavankaltaisilla perusteluilla siirrettiin sisäasiainministeriölle desanttien Arvo Lammisen ja Arvo Viitasen asioiden tutkinta. (Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 10031/Hall./7 a/6.11.1945, T 17855/5, saman kirjelmä n:o 10604/Hall./7 c/26.11.1945, T 17855/6, SA.) Myöskään Arndt Pekurisen kuoleman tutkintaan pääesikunnalla ei ollut aluksi suurempaa innostusta, vaan se toivoi pätevän tutkijan määräämistä toimittamaan tutkinnan. Puolustusministeriö ei tähän suostunut, vaan kehotti pääesikuntaa ensi tilassa ryhtymään toimenpiteisiin asian selvittämiseksi. Ministeriön mielestä kysymys oli pääesikunnalle kuuluvasta oikeudellisesta tutkimuksesta, jonka suorittamista varten pääesikunnalla on pätevä henkilökunta. Puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmä n:o 8628/Hall./5 a/25.8.1945 ja puolustusministeriön kirjelmä n:o K. 10249/ 45/6.9.1945, asiakirjavihko n:o 10249/22/45, T 21402/F 3, SA.

Hellmanin ruumis oli tutkittu vuonna 1945. Lääkärinlausunnossa todettiin väitteet pahoinpitelyistä paikkansa pitämättömiksi "tärkeimmiltä osiltaan"; kaikkien väitteiden todenmukaisuutta ei voitu selvittää ruumiin kunnon vuoksi.[134] Kalle Valkaman epäselvää ampumistapausta selviteltiin oikeudessa sillä lopputuloksella, että väitetty ampuja vapautettiin syytteestä; todistajat tuomittiin vankeuteen väärästä valasta.[135]

Ei ihme, että SKP:n piirisihteeri Leo Suonpää aloitti kirjeensä puoluetoimikunnalle: "Täällä on ikäviä kokemuksia aikaisemmista oikeusjutuista sota-ajan pahoinpitely- ja murhatapauksien käsittelyistä." Hellmanin ja Valkaman jutut olivat vaikuttaneet haitallisesti työläisten mielialoihin.[136] "Hämeenkyröläiset toverit" katsoivat Brusiinin komitean työn muodostuneen vaaraksi niille, jotka ovat luottamuksellisesti puhuneet tutkijoille tiedoistaan. "Nyt on komitean työn tuloksena nostettu useita oikeusjuttuja Hämeenkyrössä metsäkaartilaisten pahoinpitelijöitä ja murhaajia vastaan. Siellä tuodaan julki ne lausunnot mitä Brusinin komitealle on luottamuksellisesti aikoinaan kerrottu. Useat näistä ovat sellaisia, ettei niitä pystytä fasistisen oikeuskäsityksen mukaan todistamaan ja asianomaisilla lausunnon antajilla on edessään mahdollisuus tulla syytetyiksi väärästä ilmiannosta tai väärien lausuntojen esittämisestä."[137] Eräässä julkilausumassa todettiin Brusiinin komitean olleen Hellmanin tapauksessa "samoinkuin monissa muissakin tapauksissa johtamassa harhaan niitä, jotka raskaitten kärsimysten jälkeen ja pysyviä vammoja saaneina odottivat saavansa oikeutta." Julkilausuman lopuksi ehdotettiin erikoistuomioistuimen perustamista käsittelemään tämänlaatuiset asiat.[138]

Brusiinin ja Sipilän toimikuntien tutkimista tapauksista vain muutamassa seurasi langettava tuomio. Korkeimmassa oikeudessa asti käsiteltiin muutama tapaus. Valvontaosaston Tampereen alatoimiston kuulustelija C.-O. Planting tuomittiin kahdesta kiduttamisesta tunnustukseen yhdistettynä kuuden kuukauden vankeusrangaistukseen. Juttua ajoi virallinen syyttäjä. Kol-

[134] KKO n:o 1903/968 V.D. 1950 (päätös 18.7.1951 n:o 1921), KA.

[135] KKO n:o 931/471 V.D. 1947 (päätös 5.2.1948 n:o 339), KA.

[136] SKP:n Tampereen Piirijärjestö/Leo Suonpää SKP:n puoluetoimikunnalle 8.5.1947, 3 E, 1.9, selostukset, Kansan A.

[137] SKP:n Tampereen Piirijärjestö/Leo Suonpää SKP:n puoluetoimikunnalle 29.1.1947, 1 B, 3, Tampereen piirijärjestö, lähetetyt kirjeet 1947, Kansan A.

[138] Allekirjoittamaton kirje pääministerille 9.3.1947. 1 B, 3, Tampereen piirijärjestö, lähetetyt kirjeet 1947, Kansan A. – Brusiinin komitea sai kritiikkiä jo työnsä ollessa kesken. Maaliskuun 9. päivänä 1945 pidetyssä SKP:n Lahden osaston koolle kutsumassa kansalaiskokouksessa useat puheenvuorojen käyttäjät vaativat, että Brusiinin komitean työ pahoinpitelytapausten johdosta olisi syytä lopettaa, "koska se ei vastaa asetettuja toiveita, vaan on hallituksen järjestämää suurta ilveilyä". (Lahden edustaja, tilannekatsaus n:o 5/1945, EK-Valpo, alaosastojen tilannekatsauksia, tammi-heinäkuu 1945, KA.) Vaikka kritiikki välittyikin (tuolloin vielä "valkoisen") Valpon kautta, ei sen jyrkkyydestä liene silti epäilyksiä.

mannen asianomistajan osalta syyte hylättiin selvittämättömänä.[139] Valtiollisessa poliisissa kuolleen Arnold Salmisen kuulustelija Gunnar Seeve tuomittiin kuudeksi kuukaudeksi vankeuteen, mutta ei kuoleman, vaan vaikeata vähäisemmän vamman aiheuttaneesta, hätävarjelun liioitteluna tapahtuneesta pahoinpitelystä.[140]

Britanniassa toimi ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja Yhdysvalloissa molempien maailmansotien jälkeen komiteoita, jotka tarkastelivat sotaoikeuksien toimintaa päättyneen sodan aikana.[141] Mitään vastaavia elimiä ei Suomessa asetettu.

14.6.2 Esimiehen aseenkäyttöä koskevat oikeudenkäynnit

Sodan päätyttyä neljä tapausta, joissa esimies oli ampunut tai ammuttanut alaisensa, tutkittiin tarkemmin. Kolmessa tapauksessa asia eteni korkeimpaan oikeuteen asti.[142]

Juho Pietikäisen ampuminen tutkittiin, kun eräs vanki kirjoitti lokakuussa 1944 valvontakomissiolle tapahtuneesta.[143] Jutun tutkinnassa saatiin ristiriitaisia kertomuksia esimerkiksi siitä, oliko Pietikäinen ensimmäisen laukauksen jälkeen vielä elossa, ja paljonko kului aikaa ensimmäisen laukauksen ja Pietikäisen varmasti surmanneen toisen laukauksen välillä. Kenttäoikeudessa syyte hylättiin upseerijäsenten äänin. Sotaylioikeus tuomitsi ampujan, luutnantti Alvar Rantalahden vankeuteen. Korkein oikeus katsoi, että hän oli lyönyt laimin ottaa selville riittävän selon tilanteesta. Pietikäinen oli nimittäin kuulunut ryhmään, joka Rantalahden tietämättä oli komennettu eril-

---

[139] KKO n:o 1597/808 V.D. 1947 (päätös 6.4.1948 n:o 951), KA. Päätös on myös julkaistu: KKO 1948 II 168. Mainittu kolmas asianomistaja oli Arvo Lamminen. Lammisen pahoinpitelyä Sipilän toimikunta piti ilmeisenä. Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintatoimikunnan työn tulokset ja lausunto, 7–10, 44, Komitea-arkistot, 540:436:3, KA. Tämäkin osoittaa, että tuomioistuimessa näyttökynnys oli korkeammalla kuin toimikuntaselvittelyssä.

[140] KKO n:o 1048/531 V.D. 1947 (päätös 29.9.1948 n:o 2575), KA.

[141] Babington 1993, 193–196. Lisäksi Britanniassa toimi lääketieteellinen komitea, joka tutki erityisesti sotaneuroosiksi (shell-shock) nimitettyä ilmiötä. Mt., 202–207; Putkowski – Sykes 1996, 271. USA:sta: Sherrill 1970, 73–74; West 1977, 31, 43–44.

[142] Tapauksia on käsitelty edellä luvussa 13.3.

[143] Kirjeensä lopuksi vanki pyysi päästä valvontakomission palvelukseen. "Esim. Suomalaisena avustajana, jossa minä toimisin salaisesti taikka julkisesti, joka toimi myös edellyttäisi minulle vapautusta Suomen armeijasta, jossa nuoren ikäni perusteella joudun vielä palvelemaan vankilasta vapauduttuani." Erkki Vilho Vuori 28.10.1944 Neuvostoliiton valvontakomissiolle, KKO n:o 561/283 V.D. 1945, KA.

liseen tehtävään. Rantalahti tuomittiin kuolemantuottamuksesta kahdeksi vuodeksi vankeuteen.[144]

Eemil Hytin leski kirjoitti marraskuussa 1944 pääesikuntaan vaatien rangaistusta miehensä ampumisesta sekä miehensä jälkeen eläkettä. Ampumistapaus oli kyllä melko tuoreeltaan tutkittu asianomaisen sotatoimiyhtymän sisällä, mutta tuo tutkimus oli pintapuolinen eikä johtanut toimenpiteisiin. Nyt tutkinta oli perusteellisempaa. Kuulustelukertomusten keskeinen ristiriitaisuus oli siinä, oliko majuri S. O. Lindgrenin ja Hytin välillä ollut sananvaihtoa ennen ampumista ja millaista se oli ollut. Sotaviskaali Sakari Sohlberg ajoi syytettä sotaylioikeudessa. Hän katsoi, ettei Hytti ollut enää ampumishetkellä paennut taistelusta, eikä Lindgren ollut antanut Hytille selvää käskyäkään. Lindgrenin puolustus katsoi Hytin vastustaneen esimiehen käskyä, joten SRL:n 38 §:n 1 momentin 5 kohdan mukaan tämän ampuminen oli oikeutettua. Lisäksi yleinen pakkotilasäännöstö (RL 3 luvun 10 §) soveltui, katsoi puolustus: taistelutoiminnan edistäminen oikeuttaa pakkotilatekoihin.[145]

Sotaylioikeus sovelsikin pakkotilasäännöstöä. SYO:n päätöksen mukaan Lindgren oli ampunut Hytin pelastaakseen pataljoonan sitä uhanneelta tuholta. Hytin ampumisen jälkeen pakokauhu ja karkaamiset olivat lakanneet. Sotaylioikeus katsoi Lindgrenin jäävän pakkotilasäännöstön perusteella rankaisematta. Hänet velvoitettiin kuitenkin suorittamaan Hytin leskelle ja lapsille elatusapua.

Valituskirjelmässään sotaviskaali katsoi, etteivät puhtaasti sotilaalliset intressit ole pakkotilasäännöksen tarkoittamia suojattavia etuja. S. O. Lindgrenin kirjelmässä katsottiin hänen toimineen SRL:n 38 §:n mukaisesti ja myös oikeudenmukaisessa pakkotilassa; velvollisuutta maksaa elatusavustusta ei tulisi määrätä. Korkein oikeus piti – toisin kuin SYO – selvitettynä, että Hytti surmaamista edeltäneessä puhuttelussa oli Lindgrenille ilmaissut kieltäytymisensä palata taistelevaan yksikköönsä. Hytin pakenemisen taistelusta oli siis katsottava edelleen jatkuneen. Korkein oikeus sovelsi pakkotilasäännöksen sijasta SRL:n 38 §:n 1 momentin 5 kohdan säännöstä, hylkäsi syytteen ja kumosi SYO:n päätöksen korvauksen osalta. KKO:n vähemmistö olisi soveltanut pakkotilasäännöstä.[146]

Hytin leski joutui seuraavaksi käymään oikeutta siitä, saisiko hän valtiolta korvausta miehensä kuolemasta. Valtion tapaturmatoimisto ja vakuutusoikeus hylkäsivät hakemuksen, koska Eemil Hytti oli surmansa saades-

[144] KKO n:o 561/283 V.D. 1945 (päätös 25.1.1946 n:o 15), KA.

[145] Ks. SRL:n 38 §:n 1 momentin 5 kohdasta: luku 13.1, rikoslain 3 luvun 10 §:stä: luku 11.2.

[146] KKO n:o 846/427 V.D. 1945 (päätös 25.4.1946 n:o 89), KA.

saan "ollut rikollisessa teossa". Korkein oikeus katsoi ottaen huomioon olosuhteet, joissa Hytti sai surmansa, että hänen jälkeensä oli maksettava puolet lainmukaisesta täydestä korvauksesta.[147]

Asiaan palattiin niinkin myöhään kuin 1960-luvun alussa. Eemil Hytin oikeudenomistajat anoivat korkeimmalta oikeudelta sen Lindgreniä vastaan käydyssä syytejutussa antaman päätöksen purkamista. Oikeuskansleri pyysi keskusrikospoliisia tekemään lisätutkinnan. Tutkinta oli laaja: tutkintapöytäkirja käsittää 187 sivua.[148] Asia vaikuttaa vasta nyt riittävästi tutkitulta; esimerkiksi aikaisemmin ei ollut kuultu miestä, joka omien sanojensa mukaan oli seissyt Lindgrenistä kahden metrin päässä. Kaksi keskeistä todistajaa oli jo ehtinyt kuolla. Hovioikeuden kanneviskaali piti esitettyä uutta näyttöä merkittävänä ja katsoi asianomistajien esittäneen riittäviä perusteita purkuanomuksen hyväksymisen puolesta. Korkein oikeus kuitenkin katsoi, ettei uusilla kertomuksilla ollut voitu osoittaa vääriksi niitä kertomuksia, joihin vuoden 1946 päätös perustui. KKO viittasi siihen, että uudet kertomukset oli annettu enemmän kuin 15 vuotta tapahtumien jälkeen ja olivat osaksi keskenään ristiriitaisia. Ottaen lisäksi huomioon sen, että anomus koski tuomion purkamista syytetyn vahingoksi, korkein oikeus hylkäsi anomuksen. Yksi oikeusneuvos olisi palauttanut jutun hovioikeuteen, jolle SYO:lle kuuluvat tehtävät oli siirretty. Hän katsoi tapahtuman painuneen erikoislaatunsa takia hyvin todistajien mieleen, eivätkä kertomukset olleet olennaisilta osin ristiriitaisia keskenään.[149]

Oikeustapausta kommentoitiin Lakimies-lehdessä. Nimetön kommentoija tarkasteli myös vuoden 1946 päätöstä. Hänen mukaansa lain sanamuotoon pitäytyen näyttäisi olevan pääteltävissä, ettei esimiehen puhuttelussa oleva enää pakene taistelusta. Korkeimman oikeuden enemmistö kuitenkin tulkitsi vuonna 1946 säännöstä laajemmin. Kommentissa pohdittiin myös korkeimman oikeuden purkuanomukseen antamaa kielteistä päätöstä ja tarkasteltiin lievän kriittisesti sen suhdetta purkua koskevaan oikeudenkäymiskaaren säännökseen.[150]

---

[147] KKO n:o 561/188 Vak.D. 1947 (päätös 23.9.1948 n:o 2493), KA; asiakirjavihko n:o 9602/46, Valtiokonttorin sotilasvammayksikön arkisto.

[148] Johtamansa tutkinnan värikkäitäkin vaiheita on muistellut Jousimaa (1972).

[149] KKO n:o 264/94 A.D. 1960 (päätös 19.3.1963 n:o 693), KA. Arvio, jonka mukaan voimakkaita tunteita herättäneet tapahtumat muistetaan hyvin, ei saa nykytutkimukselta ehdotonta tukea. Osa tutkimuksista tukee tätä käsitystä, osa taas ei. Ks. Magnussen – Overskeid 1998, erit. 398–399.

[150] "Kysymys purusta syytetyn vahingoksi", 1963. – Korkein oikeus sovelsi vuodelta 1960 (109/1960) ollutta oikeudenkäymiskaaren 31 luvun 9 §:ää: "Lainvoiman saanut

Hytin tapaus tuli varsin tunnetuksi 1960- ja 1970-luvuilla. Vuosina 1959–1961 tapausta käsiteltiin ainakin useissa Uuden Kuvalehden numeroissa.[151] Lehden tuolloinen päätoimittaja Ilmari Turja palasi asiaan vuonna 1971 julkaisemassaan näytelmässä "Sotamiehen kunnia".[152] Oikeuslaitosta kohtaan esittämänsä kritiikin yhteydessä presidentti Urho Kekkonen arvosteli 1970-luvun alussa kovin sanoin purkuhakemuksen käsittelyä korkeimmassa oikeudessa ja kiitti Turjan näytelmää.[153] Eikä Hytin kohtalo liene vieläkään unohtunut: esimerkiksi 1980-luvun lopulla Lindgrenin entinen taistelulähetti muisteli laajasti tapausta.[154]

Korkein oikeus käsitteli myös sotamiesten Reino Kulmasen ja Kaarlo Mäkilän ampumistapauksen. Asian saattoi liikkeelle "Entisten Sotilaiden Turun Toverikunta" kirjeellään oikeusministeriölle. Asia tutkittiin ja johti oikeuskäsittelyyn. Sotaviskaali ajoi sotaylioikeudessa syytettä eversti S. E.

---

tuomio rikosasiassa voidaan syytetyn vahingoksi purkaa: – – 2) jos kysymyksen ollessa rikoksesta, josta säännöllisen rangaistusasteikon mukaan voi seurata kuolemanrangaistus, kuritushuonetta tahi kaksi vuotta tai enemmän vankeutta taikka viraltapano, vedotaan seikkaan tai todisteeseen, jota ei ole aikaisemmin esitetty, ja sen esittäminen todennäköisesti olisi johtanut syytetyn tuomitsemiseen rikoksesta tai siihen, että rikokseen olisi ollut sovellettava olennaisesti ankarampia rangaistussäännöksiä. / Tuomiota älköön purettako 1 momentin 2 kohdassa mainitusta syystä, ellei saateta todennäköiseksi, ettei asianosainen ole voinut vedota puheena olevaan seikkaan tai todisteeseen siinä oikeudessa, joka tuomion on antanut, tai hakemalla muutosta tuomioon taikka että hän muutoin on pätevästä syystä ollut siihen vetoamatta."

[151] Hytin tapaus nousi uudelleen esiin sen vuoksi, että eräs Lindgrenin vuonna 1959 tekemä aseella uhkailu nosti hänet julkisuuteen. Tällöin Uusi Kuvalehti kiinnostui myös Lindgrenin aikaisemmista tekemisistä. Räty-Hämäläinen 1981, 143–146, 232; Turja 1984, 315–324. – Vuoden 1960 purkuanomusta käsiteltäessä S. O. Lindgren katsoi Uuden Kuvalehden aloittaneen häntä vastaan häväistyskampanjan ja väitti lehden rahoittaneen purkuanomuksen. (Vastine KKO:lle 20.6.1962, KKO n:o 264/94 A.D. 1960, KA.) Räty-Hämäläisen (1981, 145) mukaan purkuanomus jätettiin korkeimmalle oikeudelle Uuden Kuvalehden toimesta, tosin Hytin lesken allekirjoittamana.

[152] Räty-Hämäläinen 1981, 146–158; Turja 1983, 12–13, 453–515.

[153] U. Kekkonen 1976, 77; Turja 1984, 354–358; Jyränki 1990, 265–266, 283; Pajuoja – Ervasti 1994, 148–155. Erikoinen yhteensattuma oli, että Lakimiesliiton puheenjohtajan ominaisuudessa Kekkosen oikeuslaitoskritiikkiin vastannut Sakari Sohlberg oli aikanaan toiminut syyttäjänä S. O. Lindgreniä vastaan. Tämä vei pohjaa pois Kekkosen kritiikiltä Lakimiesliiton suuntaan. – Asiakirjojen perusteella voi hyvin yhtyä Lindgrenin asianajajan vuonna 1960 esittämään arvion siitä, että "sotaylioikeuden silloinen sotaviskaali hoiti erittäin tarmokkaasti ja taitavasti syyttäjän tehtäviä". Arvio esitettiin kiistettäessä se purkuanomuksen väite, ettei rouva Hytillä ollut mahdollisuutta valvoa etujaan syytejutussa. S. O. Lindgrenin/asianajaja P. J. Karvosen selitys KKO:lle 30.8.1960, KKO n:o 264/94 A.D. 1960, KA.

[154] Liisanantti 1989, 154–163, 174–183.

Laaksosta ja kapteeni Sulho Harrolaa vastaan. SYO piti päätöksessään lainvastaisena kenraalimajuri Einar Vihman antamaa käskyä ammuttaa vähintään kaksi kiinni saaduista viidestä rintamakarkurista. SYO kuitenkin katsoi, ettei vallinneissa olosuhteissa voitu katsoa Laaksosen ja Harrolan käsittäneen, että he tulisivat Vihman käskyn täyttäessään rikkomaan lakia vastaan. Niinpä SYO hylkäsi syytteen.[155] Korkein oikeuskin vapautti syytetyt vastuusta, mutta eri perusteella. Hytin tapauksesta tuttua perustelua käyttäen KKO katsoi Kulmasen ja Mäkilän karkaamisen edelleen jatkuneen, kun he kapteeni Harrolan kysymyksen johdosta kieltäytyivät palaamasta yksikköönsä. Syyte Laaksosta ja Harrolaa vastaan hylättiin SRL:n 38 §:n 1 momentin 5 kohdan nojalla.[156] Kun perustelu oli tämä, ei KKO:n tarvinnut ottaa kantaa kenraalimajuri Vihman käskyn mahdolliseen laittomuuteen. Vihma itse oli kaatunut elokuun 1944 alussa.[157]

Arndt Pekurisen kuoleman tutkinta ei sen sijaan johtanut oikeudellisiin toimiin. Tapausta ryhdyttiin selvittämään syksyllä 1945.[158] Tutkinnasta teki aloitteen kansanedustaja K. H. Wiik, mutta vasta puolustusministeri Mauno Pekkalan puututtua asiaan tutkinta käynnistyi toden teolla. Asiassa laaditusta perusteellisesta tutkintapöytäkirjasta saa hyvän kuvan siitä, mitä tapahtui sen jälkeen, kun Pekurinen oli määrätty lähetettäväksi rintamalle. Sen sijaan tapahtumien tausta jää jossain määrin avoimeksi: niitä eri esikuntien virkailijoita, jotka päättivät määrätä Pekurisen rintamalle, ei ole juuri kuultu. Ampumisen määränneen kapteeni Valkosen osuus olisi ehkä selvitetty tuomioistuimessa, mikäli hän olisi ollut elossa. Valkonen oli kuitenkin kaatunut Lapin sodassa lokakuussa 1944. Lopullisesti juttu haudattiin puolustusministeriössä huhtikuussa 1947.[159]

---

[155] SYO:n viittaama lainkohta, SRL:n 35 § kuului näin: "Jos se, joka on havaittu rikokseen syypääksi, voi näyttää saaneensa siihen esimieheltään käskyn, tuomittakoon käskynalainen rangaistukseen ainoastaan siinä tapauksessa, että hän on poikennut käskystä tai hänen havaitaan ilmeisesti käsittäneen, että hän noudattamalla sitä tulisi rikkomaan lakia tai palvelusvelvollisuuttansa vastaan."

[156] KKO n:o 934/473 V.D. 1947 (päätös 17.10.1947 n:o 2450), KA.

[157] Moisala – Alanen 1988, 209.

[158] Eduskuntakeskustelussa vuoden 1943 lopulla edustaja Heikki Simonen (SDP) viittasi eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksessa vuodelta 1942 mainittuun Aleksandra Pekurisen kanteluun, joka koski hänen miehensä hautaamista. Simonen ihmetteli, miten on ollut mahdollista, että kouluttamaton mies viedään suoraan etulinjoille. Hän arveli, että vapaaehtoisesti tämä ei ole käynyt. (Vp. 1943, ptk. 20.12.1943, 1558.) Mihinkään toimiin Simosen puheenvuoro ei ilmeisesti johtanut.

[159] Ks. tarkemmin J. Lindstedt 1995b, 1053–1062; Paasilinna 1998, 220–229.

14.6.3 Muita oikeudenkäyntejä ja selvittelyjä

Pataljoonan lääkärinä toimineen sotilasvirkamies Urpo Viinikan kuolemantuomio pikaoikeudessa johti ensin lokakuussa 1944 tehtyyn kanteluun eduskunnan oikeusasiamiehelle. Tämä ei katsonut asian aiheuttavan toimenpiteitä.[160] Vuotta myöhemmin, lokakuussa 1945 Viinikan leski kirjoitti sotaviskaalinvirastolle. Hänen lakimiesavustajansa oli hankkinut kirjoituksen tueksi rikosoikeuden professori Brynolf Honkasalon lausunnon, joka tuki lesken ja hänen avustajansa kantaa. Sotaviskaali ryhtyi ajamaan syytettä. Oikeudenkäynnissä olivat syytteessä divisioonan sotatuomari, hovioikeudenneuvos Lauri Multanen, divisioonan komentajan sijainen, kenraalimajuri Selim Isakson ja Viinikan pataljoonan komentaja, majuri Lauri Miettinen. Sotaylioikeuden sotaviskaali syytti Miettistä siitä, että tämä oli Viinikan oikeudenkäyntiä varten antamassaan lausunnossa esittänyt liioiteltuja tietoja, jotka ratkaisevalla tavalla vaikuttivat Viinikan tuomioon. Isaksonia sotaviskaali syytti siitä, että tämä määräsi Viinikan syytteeseen pikaoikeudessa, vaikkei sille ollut laillisia edellytyksiä, kun Viinikan teosta ja pidättämisestä oli kulunut jo puolitoista kuukautta. Multanen puolestaan oli syyttäjän mukaan puheenjohtajana vaikuttanut siihen, että pikaoikeus otti jutun käsiteltäväkseen prosessinedellytyksen puutteesta huolimatta ja ratkaisi jutun, vaikka pikaoikeudelle esitetty selvitys antoi aihetta epäillä, että Viinikka oli tekonsa tehdessään täyttä ymmärrystä vailla. Viinikan leski, jota edusti lakimies, ajoi omalta puoleltaan syytettä jyrkempään sävyyn kuin sotaviskaali. Sävy oli ehkä lesken avustajan valinta, sillä ennen viimeistä suullista käsittelyä Viinikan leski vetäytyi jutusta sanoen yhtyvänsä sotaviskaalin syytteeseen.[161] Sota-

[160] Asiakirjavihko 359/177-44, päätös 30.12.1944 n:o 1469, Toimituskirjakonseptit 1944 II, Eduskunnan oikeusasiamiehen arkisto.

[161] Leski kirjoitti, että hänen miestään kohdannutta väärää tuomiota käsittelevä oikeudenkäynti oli hänelle erittäin kiusallinen. Sitä paitsi hän oli oikeudenkäynnin aikana saanut tietoonsa sellaista, mikä oli huojuttanut hänen luottamustaan oikeuteen. Lisäksi hänen asiastaan oli "eräillä tahoilla" aiheettomasti haluttu tehdä poliittinen juttu. – Viimeksi mainittua voi selvittää hieman tarkemmin. Viinikka mainittiin eräässä sodanjälkeisessä Kommunisti-lehden kirjoituksessa poliittisista syistä teloitettujen rinnalla. (U. K.: "He kaatuivat, että kansamme saisi elää vapaana." Kommunisti n:o 12, oikeastaan 13/29.3.1945, 25.) Eräitä tietoja Viinikan asiasta sisältävä lappu on Mauri Ryömän arkistossa. (Muistiinpano "Viinikka, Toivo...". 5, Mauri Ryömän arkisto, Cg: Poliittiseen vankeuteen liittyvät asiakirjat, Kansan A.) Ryömä lienee ollut kiinnostunut tapauksesta kollegiaalisessakin mielessä (sekä hän että Viinikka olivat lääketieteen kandidaatteja). Viinikan tapauksesta on muistiinpanoja myös Sodan- ja fasisminvastainen työ ry:n arkistossa. Muistiinpano on allekirjoittamaton ja päiväämätön; se lienee tehty ennen tapausta sodan jälkeen käsitellyttä oikeudenkäyntiä. "V. jutulla voi Multaselta saada mitä tietoja ta-

ylioikeus hylkäsi syytteet, eikä korkein oikeus nähnyt syytä muuttaa SYO:n päätöstä.[162]

Sodan aikana voimassa olleen lain mukaan "jos joku tavataan kuolleena eikä tiedetä hänen tautiin kuolleen", oli poliisiviranomaisen heti tutkittava, "onko vainaja omasta tai toisen kädestä saanut surmansa". Kuolemansyyn tutkimusasia saattoi tulla tuomioistuimen käsiteltäväksi. (RVA 8 §.) Käytännössä ei sota-aikana tällaisia muodollisuuksia noudatettu – omienkaan kansalaisten kuolemien suhteen – kirjaimellisesti, vaan moni pidätettäessä tai vastaavissa oloissa tapahtunut kuolemantapaus lienee jäänyt tutkimatta.[163] Pidätettäessä kuolleen Aatto Sallisen kuolemansyy kuitenkin tut-

---

hansa", on muistiinpanon tekijä arvoituksellisesti kirjoittanut. (Muistiinpano "Viinikaisen juttu...". 1 F, Sodan- ja fasisminvastainen työ ry., Hl, H, Aineistoa keskitysleireiltä, Kansan A. Mainittakoon, että kyseistä yhdistystä kiinnostivat myös eräät 6. divisioonan teloitukset ja ampumistapaukset. Ks. kaksi muistiinpanoa "Sotavankien murhaajia..." em. arkistoyhteydessä.) – Paavo Alkion päiväkirjassa (XXVI, 22.1.1945, ks. myös 20.1.1945) on lehtileike otsikolla "Hämmästyttävä päätös". Siinä paheksutaan tietoon tullutta Multasen asettamista ehdolle oikeusneuvokseksi ja kerrotaan Multasen toimineen Viinikan kuolemaan tuominneen oikeuden puheenjohtajana. Leikkeen alkuperää ei ole mainittu enkä ole sitä ryhtynyt jäljittämään, mutta ilmeisesti kysymyksessä on Alkion mainitsema "jossain kommunistilehdessä" ollut kirjoitus. Alkio paheksui kirjoitusta, joskin mainitsi liikkeellä olleen tavattomasti juttuja Multasen verisyydestä kenttäoikeuden puheenjohtajana. Multanen nimitettiin oikeusneuvokseksi myöhemmin, vuonna 1948. (Suomen Lakimiehet 1949.) – Sodanaikaista halua politikoida Viinikan tapauksella puolestaan edustaa hänen pataljoonansa pastori, joka pikaoikeudenkäyntiä edeltäneessä kuulustelussa kertoili Viinikan olleen "liittoutuneiden puolella kuunnellen mielellään Ruotsin uutisia", olipa hänen vakaumuksensa pastorin mukaan "sen ajatusmaailman vastainen, jota esim. AKS on edustanut". Pastori esitti muutakin kielteistä Viinikasta. "Ei olisi saanut merkitä, sillä tämä on jo politikoimista", kirjoitti tähän kohtaan kuulustelupöytäkirjan marginaaliin sotatuomari Multanen. (Sotatoimiyhtymä 3820:n [7.D] pikaoikeus 25.8.1944, 4 §, SA.) Pikaoikeuden syyttäjä kertoi sodan jälkeen, että Multanen oli puuttunut useamman kerran viittaukseen AKS:ään ja ihmetellyt kuulustelijan harkitsemattomuutta, koska politiikalla ei pitänyt olla mitään tekemistä asian kanssa. (Pekka Asannin lausunto 30.11.1945, KKO n:o 529/266 V.D. 1947, KA.)

[162] KKO n:o 529/266 V.D. 1947 (päätös 10.6.1947 n:o 1465), KA. – Edellä (luvuissa 8.6, 10.2.6) on käsitelty yksityiskohtaisemmin Viinikan pikaoikeudenkäyntiä ja sen jälkiselvittelyjä.

[163] Tunnetuimpia sabotaasintekijöitä oli Veikko Pöysti, joka tuli pidätettäessä ammutuksi. Toisaalta on kerrottu hänen tehneen epätoivoisessa tilanteessa itsemurhan. (Rislakki 1986, 63.) Valpoon otti 3.2.1944 yhteyttä Helsingin piirin nimismies "kertoen jo toista vuotta sitten surmansa saaneen Veikko Henrik Pöystin kuolemansyyn tutkimisen jääneen näin pitkään, kun ei ole saanut haastettua asiaan oikeudenomistajia. – – [Nimismies] Aaltio muuten piti turhana koko kuolemansyyntutkimisen toimittamista, johon huomautin, että samaa mieltä olemme ja onhan monta muuta samanlaista tapausta jäänyt il-

kittiin; syynä lienee ollut kuoleman tapahtuminen vasta 15.9.1944.[164] Kun kysymys oli suorastaan kuulustelutiloissa kuolleista, näyttää asiassa yleensä seuranneen jonkinlaisia tutkintatoimia jo sodan aikana.[165]

Valvontakomissio ei kovin aktiivisesti vaatinut teloitusten ja epäselvien kuolemantapausten selvittelyä.[166] Poikkeuksen teki sen marraskuussa 1944 ulkoasiainministerille lähettämä muistio. Sen mukaan valvontakomissiolla oli hallussaan tietoja siitä, että Suomen viranomaiset olivat sodan aikana ryhtyneet "repressaalioihin" mukaan liitetyssä luettelossa mainittuja 108 henkilöä kohtaan heidän Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai niiden asialle osoittaman myötätunnon vuoksi. Valvontakomissio vaati viipymättä tiedottamaan heidän kohtalostaan ja vapauttamaan vielä vankilassa olevat. Useimmat luettelossa mainitut olivat Pärmin pataljoonalaisia, ja heistä muutamat olivat palanneet Suomeen desantteina. Varsin monet listassa luetellut olivat eri syistä kuolleita. Jussi Nuortevan mukaan luettelon kattavuus osoittaa, että todellisuudessa sen laatijoilla on ollut hyvinkin seikkaperäiset tiedot kysyttyjen henkilöiden vaiheista, joten tiedoste-

---

man tuollaista tutkimusta. Kysyin, eikö olisi jätettävä tässäkin kaikki turha touhu. Aaltio ei sanonut voivansa enää asiaa jättää kesken, kun siihen on jo ryhdytty." Aarne Rinteen päiväämätön muistiinpano ("3.2.44..."), EK-Valpo, hmp 1865 Veikko Pöysti, KA.

[164] Helsingin kaupungin poliisilaitoksen rikospoliisiosaston tutkintapöytäkirja n:o 3016, EK-Valpo, hmp 1743 Aatto Sallinen, KA.

[165] Valpossa kuolleiden Arnold Salmisen ja Eino Ekmanin kuolemansyyt tutkittiin, joskin Ekmanin osalta perusteellisemmin vasta sodan jälkeen. (Ks. Salmisen sodanaikaisesta kuolemansyyntutkinnasta KKO n:o 1048/531 V.D.1947, KA. Ks. Ekmanin vastaavasta tutkinnasta: jäljennös Turun poliisilaitoksen rikospoliisiosaston poliisitutkintopöytäkirjasta n:o 1363/30.10.1944, 3 E, 4, Eino Ekman, Kansan A.) Valvontaosaston huostassa ollessaan kuolivat muun muassa Onni Kyrölä, Kalle Lahtinen ja Jorma Johteinen. Kyrölän tapauksessa sodanaikaista syytettä kuulustelijoita vastaan ajoi virallinen syyttäjä (ks. edellä luku 10.1.3). Kalle Lahtisen kuolemansyytä ei tutkittu sodan aikana, eikä syyttäjä katsonut sodan jälkeenkään olleen riittävästi näyttöä syytteen nostamiselle (Tampereen kaupunginviskaalinviraston kirjelmä n:o 73/II/8.3.1946, Brusiinin komitea, akti 111, Komitea-arkistot, 540:436:2, KA). Jorma Johteisen kuolemasta tehtiin sodan aikana poliisitutkintapöytäkirja (Turun poliisilaitos, rikososasto, tutkintapöytäkirja n:o 1143/16.5.1944, sisältyy jäljennöksenä Valpon kuulustelupöytäkirjaan n:o 402/1946, EK-Valpo, hmp 3744 Jorma Johteinen, KA). Lisäksi voidaan mainita sotilasosaston pahoinpitelyyn kuolleen kolarilaisen metsäkaartilaisen Kalle Joutsijärven kuoleman tutkinta, joka käynnistyi jo sodan aikana, mutta jossa päästiin oikeudenkäyntivaiheeseen vasta sodan jälkeen (Kulomaa 1995, 160–162, 399 [alav.287]).

[166] Sen sijaan valvontakomissio ajoi tiettyjen vankien vapauttamista. Ks. edellä luku 14.3.

lun perimmäinen tarkoitus oli dokumentoida jatkosodan eri vaiheissa surmansa saaneiden ja teloitettujen kommunistien kohtalot.[167]

Suomalaisten viranomaisten antamat tiedot olivat suppeita. Nuorteva on arvioinut, että vankeinhoitoviranomaiset antoivat ne tiedot, mitä viran puolesta tuli tietää, eikä niitä, mitä he tosiasiassa tiesivät.[168] Vankeinhoitovirasto totesi Pärmin pataljoonalaisista lyhyesti, että heidät oli 3.9.1941 vapautettu turvasäilöstä ja luovutettu sotilasviranomaisille.[169] Lisätietoja ulkoasiainministeriölle antoivat päämajan yhteysosasto ja valtiollinen poliisi. Tämän jälkeenkin jäivät 17 henkilön tiedot epäselviksi.[170] Myös Valpon selvitys noudatti pelkistettyä linjaa. Lisäksi näyttää siltä, että Valpokaan ei kertonut kaikkia sillä olleita tietoja.[171] Luetteloon repressaalioiden kohteiksi joutuneista henkilöistä ei vastausten suppeudesta huolimatta myöhemmin palattu.[172]

Muutamat sotilaskarkurien teloitukset aiheuttivat jonkin verran tiedusteluja. Erään teloitetun sotamiehen, Arvo Oksasen, veli lähetti SKDL:n Vapaa Sana -lehden julkaistavaksi veljensä asetovereille osoitetun tiedustelun veljensä viimeisistä vaiheista. Hän halusi nimittäin tietää veljestään muutakin, "kuin mitä kylmässä virallisessa ilmoituksessa minulle ilmoitettiin".[173] Vastauksia saapuikin. Valpon arkistossa on kaksi kirjettä veljelle; toinen kir-

---

[167] Liittoutuneiden Suomessa olevan valvontakomission puheenjohtajan sijainen, kenraaliluutnantti Savonenkov. Muistio n:o 27/2.11.1944, OM, Vaho, Huc 1, KA; Nuorteva 1987, 217–218.

[168] Nuorteva 1987, 218.

[169] Selostus Liittoutuneiden valvontakomissionin muistiossa 2/11 1944 N:o 27 mainittujen henkilöiden kohtalosta, ks. myös: Selostus em. muistiossa mainittujen neuvostokansalaisten kohtalosta, OM, Vaho, Huc 1, KA; Nuorteva 1987, 218.

[170] Sisäasiainministeriön yleiskirje n:o 12634/P/9.12.1944, Valpon yleiskirjeet 1944–1945, KA.

[171] Ulkoasiainministeriön kirje n:o B.357/15.11.1944 ja valtiollisen poliisin kirjelmä n:o 12711/IV/22.11.1944, EK-Valpo I, amp XXIX 32 c 1, KA. – Ulkoasiainministeriön tiedustelukirjeen liitteenä olleeseen nimilistaan on, ilmeisesti Valpossa, tehty käsin merkintöjä miesten kohtaloista. Aivan kaikkia tietoja ei kuitenkaan ole laitettu varsinaiseen vastauskirjeeseen. Liiteluetteloon on Jorma Johteisen kohdalle kirjoitettu "Hirttäytynyt 13/5 -44." Ammutuksi tulleen desantti Vilho Laineen on merkitty kuolleen 10.3.1944. Lopullisessa vastauskirjeessä todetaan vain heidän poistuneen syyskuussa 1941 yksiköstään vihollisen puolelle.

[172] Nuorteva 1987, 220. Nuortevan tieto koskee ilmeisesti lähinnä vankeinhoitoviranomaisia, mutta en ole havainnut muidenkaan viranomaisten arkistoissa merkkejä asiaan palaamisesta.

[173] "Lähetettyjä. – Yks. 2/1255 miehet huom!" VS 17.4.1945, EK-Valpo I, amp XXIX 35, KA. Lähettäjä puhuu veljen kuolemantuomioon johtaneista "karkaamisista" sitaateissa, joten kirjoituksen kriittinen sävy on ilmeinen.

joittaja toivoi teloitetun kuoleman kostamista ja syyllisten saattamista tuomioistuimen eteen.[174]

Toisen teloitetun isä kirjoitti poikansa kuolemantuomiosta presidentille ja sai päämajan kautta kenttäoikeuden pöytäkirjanotteen ja muuta kirjallista selvitystä. Samalla oli isälle selitettävä, "että kenttäoikeuden päätös ei ole perustunut Tasavallan Presidentin käskyyn, vaan laillisessa järjestyksessä säädettyyn lakiin".[175]

Kolmannen teloitetun vanhemmat kirjoittivat oikeusministerille. Oikeusministeriö hankki asiassa selvitystä ja kertoi rangaistuksen tulleen täytäntöönpannuksi ampumalla, "niin kuin laki määrää. Minkäänlaisen pahoinpitelyn tai muun epäinhimillisen kohtelun alaiseksi hän ei silloin joutunut – –".[176]

Yhden teloitetun isä kävi Liittoutuneiden valvontakomission Kokkolan edustustossa mukanaan kirje, jossa todettiin, että poika ei halunnut taistella Neuvostoliittoa vastaan. Kirjeessä vaadittiin pojan kuolemaan syyllisiltä korvausta ja eläkettä "ja murhaan syylliset rangaistukseen". Valvontakomission edustaja oli kehottanut lähettämään kirjeen komission pääpaikkaan Helsinkiin.[177]

Yleensä valvontakomissiolla ei kuitenkaan vaikuta olleen intoa ajaa karkurien asioita. Valpon mukaan Kotkassa eräs nainen oli käynyt komission edustajille valittamassa, että hänen poikansa oli tuomittu kuolemaan toiskertaisesta karkaamisesta. Komission taholta oli vastattu, "ettei meillä tarvitse karata kuin kerran, kun ammutaan". Karkurien ja metsäkaartilaisten kerrottiin muutenkin "mieslukuisasti" kääntyneen valvontakomission puoleen, mutta ainakaan kaikkialla heidän valituksiinsa ei ollut puututtu, ja olivatpa komissiolaiset suhtautuneet joissain tapauksissa vastenmielisyyttä ja halveksuntaa osoittaen karkureihin.[178] Vastaavasta suhtautumisesta kerrotaan myös kirjal-

---

[174] Tauno Sillstén 18.4.1945 ja Sulo Nikander 22.4.1944 [oikeastaan 1945] herra Niilo Oksaselle, Valpo II, amp XVIII C 10, KA.

[175] Päämajan järjestelyosaston kirjelmä n:o 8424/Järj.2/3.11.1944, T 17856/13, SA. – Tämänkin teloitetun hautajaisissa lienee ollut tapahtunutta arvostelevia piirteitä. Kirkkoherran nimittäin on kerrottu käyneen hautausta seuranneena yönä hävittämässä seppeleiden nauhat, koska niiden tekstit eivät häntä miellyttäneet. (Teloitetun sukulaiselta saadun kirjeen mukaan.)

[176] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 4262/18.4.1945, OM, Da 35, KA.

[177] Etsivä Taisto Härmän ilmoitus n:o A 22./9.3.1945, Valpo II, amp XXV C 8, KA. – Tämä ja muutkin edellä mainitut karkureiden kohtaloiden selvittelyt antavat aiheen olettaa, että pojan (tai esimerkiksi veljen) joutuminen teloitetuksi saattoi radikalisoida omaisten ajattelutapaa. Tähän tapaan myös Andrén (1984, 34, 116) parista tapauksesta, joissa teloitus ja siihen liittyvät tapahtumat johtivat omaisten eroamiseen kirkosta.

[178] Valpon tilannekatsaus n:o 11/11.1.1945 (marras- ja joulukuulta 1944), EK-Val-

lisuudessa.[179] Ylipäätään valvontakomissio sai paljon suomalaisten valituksia kaikenlaisista asioista, mutta ei yleensä ryhtynyt ajamaan valittajien asiaa vaan suhtautui pikemmin torjuvasti.[180]

Talvisodassa maanpetoksen vuoksi teloitettujen suomussalmelaisten kohtalot vaikuttavat olleen pitkään epäselviä. Vielä vuonna 1945 pääesikunta joutui toteamaan Edvin Kinnusta koskevan kantelun johdosta, ettei asiakirjoista ollut löytynyt selvitystä, ja pyysi Suomussalmen piirin nimismiestä toimittamaan tutkimuksia asiassa.[181] Vuonna 1946 oli "vuonna 1939 kadonneeksi ilmoitetun" Kinnusen kohtalo edelleen pääesikunnalle epäselvä.[182] Tiedusteluja tehtiin myös tammikuussa 1944 teloitetusta desantti Martti Klemetistä.[183]

14.6.4 Selvittelyjen arviointia

Sota-ajan teloituksiin ja kuolemantapauksiin liittyneiden epäselvyyksien tutkinta ei kaikkiaan vaikuta olleen kovin perusteellista. Brusiinin ja Sipilän johtamien toimikuntien tutkimuksista ei seurannut useinkaan ainakaan kuulustelijoiden ja vastaavien viranomaisten tuomitsemiseen johtaneita oikeudenkäyntejä. Toimikunnilla ei ollut kovin paljon aikaa ja resursseja käytettävänään.

Kuolemantuomiot ja teloitukset tapahtuivat laillisessa järjestyksessä, joskin joissain tapauksissa niihin liittyi piirteitä, joita olisi jälkikäteen voinut selvitellä enemmänkin. Pidätettyinä olleiden kuolemat ja mahdolliset pahoin-

---

po I, pääosaston tilannekatsauksia 1942–1945, KA. – Samantapaisesta suhtautumisesta kerrotaan muissakin Valpon asiakirjoissa. Esimerkiksi erään sotilaskarkurin päivärahapyyntöön kerrotaan vastatun, että heillä sotilaskarkurit ammutaan. Toisaalta kerrotaan eräässä tapauksessa karkurin asiaan, joka oli ollut turvan hakeminen karkuruuden takia, suhtaudutun erittäin sydämellisesti. Ilmeisesti suhtautuminen vaihteli tapauksittain ja eri edustustoissa. Valpon tiedoituslehtiset n:o 2/29.11.1944 ja 2/17.1.1945. EK-Valpo, tiedoituslehtisiä 1944–1945, KA.

[179] Jukka L. Mäkelä 1988 (1964), 103; Manner 1994, 134.

[180] Leppänen 1994, 14; Syrjö 1997, 184–186. Ks. myös Smirnov 1996, 35–36.

[181] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 8334/Hall./10 g/ 10.8.1945, T 17855/11, SA. Kirjelmän mukaan Edvin Kinnusen kohtaloon ei ollut löytynyt selvitystä kenttäoikeuden arkistosta. Kinnunen oli kuitenkin tuomittu pikaoikeudessa 7.1.1940.

[182] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 2787/Hall./10 g/ 5.8.1946, T 19200/F 5, SA.

[183] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmät n:o 9265/Hall./7 a/ 3.10.1945, 9564/Hall./7 a/10.10.1945 ja 9715/Hall./7 a/22.10.1945, T 17855/5, SA.

pitelyt kuulusteluissa eivät puolestaan tulleet selvitellyiksi niin perusteellisesti kuin olisi voinut odottaa.

Äärimmäisen vasemmiston taholta kyllä arvosteltiin esimerkiksi syyskuussa 1944 tapahtuneita Risto Vesterlundin ja Olavi Laihon teloituksia niiden myöhäisen ajankohdan vuoksi, mutta erityistä laittomuutta teloituksissa vähän ennen aselepoa ei tietenkään ollut.[184] Teloitettujen sotilaskarkureiden asiaa ei valvontakomissio vaikuta halunneen ajaa, eikä juuri mikään poliittinen ryhmäkään. Vakoilustakaan annettuja kuolemantuomioita ei ilmeisesti saatettu neuvostoliittolaisten taholta kyseenalaisiksi.[185] Epäselviin kuolemantapauksiin valvontakomissio puuttui yhden luettelon verran, mutta ei kovinkaan tarmokkaasti. Komission yleisen suhtautumisen taustalla on sen jälkikäteen arvioiden suhteellisen maltillinen linja. Maltillisuus näkyi erityisesti suhtautumisessa sotilaallisiin kysymyksiin.[186] Komission on myös todettu osoittaneen ymmärtämystä suomalaista oikeusjärjestystä kohtaan.[187] Lisäksi valvontakomissio halusi olla yhteistyössä muidenkin poliittisten tahojen kuin kommunistien kanssa.[188] Nämä muut poliittiset tahot puolestaan eivät vaikuta olleen täydestä sydämestään tehokkaiden selvittelyjen takana.

Edellä kuvatut kielteiset kokemukset oikeudenkäynneistä lienevät olleet omiaan vaikuttamaan siihen, ettei juttuja pantu asianomistajien toimesta enempää vireille. Äärimmäinen vasemmisto joutui toteamaan, että tuomioistuinlaitos asetti sodanjälkeisissä oikeusjutuissa näyttökynnyksen vähintään yhtä korkealle kuin ennenkin, jolloin toiveet esimerkiksi pahoinpitelijöiksi väitettyjen tuomitsemisesta saattoivat raueta. Näytön saaminen poliisin ja vastaavien organisaatioiden tekemistä pahoinpitelyistä on tunnetusti hyvin

[184] Kuten luvussa 10.4.2 on todettu, pikemmin olisi voinut kiinnittää huomiota Risto Vesterlundin kuntoon teloitushetkellä, mutta näin ei vasemmiston taholta juuri tehty.

[185] Vuonna 1947 SAK:n järjestösihteeri Olavi Lindblomin kommunistiset vastustajat nostivat esiin sen, että hän oli ollut jatkosodan aikana mukana kolmen desantin teloitusryhmässä. (Kysymyksessä oli ilmeisesti Pärmin pataljoonasta loikanneiden suomalaisten Erkki Polojärven ja Johan Soinisen sekä heidän karjalaisen radistinsa Heikki Koppalovin teloitus.) SAK:n edustajakokouksessa kommunistien ehdotus Lindblomin erottamisesta jäi äänestyksessä vähemmistöön. Myöhemmin asia kuitenkin suomalaisten taholta "uitettiin" työpaikkatapaamisen ohjelmaan SAK:n valtuuskunnan vieraillessa Neuvostoliitossa. "Keskustelu kuului päättyneen Kivistön toteamukseen: – Sota on sotaa ja siellä vallitsevat sodanaikaiset lait ja kullakin maalla on oikeus puolustautua niiden puitteissa. Näinhän on pidetty oikeana myös teidän isänmaallisessa sodassanne." (Lindblom 1981, 106–112. Ks. myös Leppänen 1994, 273–275.)

[186] Nevakivi 1995, 151–152, 280.

[187] Beyer-Thoma 1990, 124. Arvio liittyy sotasyyllisyyskysymykseen, mutta se voitaneen yleistää koskemaan muutakin oikeudenkäyttöä.

[188] Ks. Jussila 1990, 63–75; Nevakivi 1995, 87–111.

vaikeaa.[189] Kulunut aikakin vaikeutti asioiden tutkimista.[190] Lisäksi monessa oikeusjutussa asiakirjat olivat salaisia.

Oikeuslaitosten henkilökunnassa ei tapahtunut äärivasemmiston esittämistä vaatimuksista huolimatta juuri minkäänlaisia muutoksia. Niinpä oikeus-

[189] Leo Suonpää (SKP:n Tampereen piirijärjestö) SKP:n puoluetoimikunnalle 8.5.1947 Tampereen seudun pahoinpitely- yms. tapausten selvittelyistä: "Juttuun on varmasti todistajia Tampereen poliisilaitoksen sodanaikaisessa henkilökunnassa. Silloiset poliisit, rikososaston etsivät, tietävät paljon, mutta eivät ole nyt mitään puhuneet. Silloiset putkanvartijat, siivoojat, emännöitsijä y.m. ovat nähneet pahoinpideltyjen tilan, mutta eivät ole kuulusteluissa tähän mennessä uskaltaneet mitään puhua. Tähänastiset tutkimukset on minun mielestäni suoritettu liian pintapuolisesti ja hellävaroen. Tutkijaksi on määrättävä joku, jolla on siihen riittävästi aikaa ja joka on riittävillä valtuuksilla varustettu ja joka todella pystyy pakottamaan sellaiset, jotka asiasta tietävät, puhumaan totta." (Alleviivaukset alkuperäisiä.) 3 E, 1.9, selostukset, Kansan A. Vastahakoisten kuulusteltavien muistia toivottiin siis tässäkin tapauksessa virkistettäväksi "pakottamisella". – Ks. myös poliisiväkivallan tieteellisen tutkimuksen vaikeudesta Aromaa 1986.

[190] Tuomioistuimien näkemyksiä kuvannee puolustusvoimain pääesikunnan kenttäoikeuksien sotatuomarien K. A. Järvilehdon ja Eero Fagerströmin 5.3.1945 laatima muistio. Mainitut kenttäoikeudet käsittelivät sotavankeihin kohdistuneita rikoksia, mutta niiden käsittelyssä ilmenneet muistiossa esitetyt ongelmat lienevät olleet paljolti samoja myös suomalaisiin kohdistuneita pahoinpitelyitä käsiteltäessä. Käytännön ongelmien lisäksi muistiosta käy ilmi sen tekijöiden tietty ennakkoasenne, joka lienee ollut tuomioistuimissa yleinen. Muistion mukaan ilmiannot ovat aivan yleisesti olleet lyhyitä, ylimalkaisia ja hataria sekä sangen usein liioiteltuja. Todistajien kuulusteluihin ovat vaikuttaneet kuulusteltavien pelko, hämmennys ja muistierehdykset. Kenttäoikeudessa todistajat sitten ovat usein muuttaneet alustavissa kuulusteluissa antamiaan kertomuksia. Useimmiten tämä on johtunut siitä, että todistajat alustavissa kuulusteluissa ovat kertoneet omina tietoinaan sellaistakin, minkä he ovat kuulleet toisilta tai vain huhupuheina. Muistiossa viitattiin painostukseen, jonka alaisina kenttäoikeudet yhteiskunnan ja vieraan valvonnan alaisina toimivat. Se kysyy tuomarilta ponnistusta pysyä vapaana ulkopuolisista tekijöistä. "Yhteiskunnallinen ajattelu kuvastuu herkimmin rikosoikeudessa ja useimmiten jokainen uusi poliittinen suuntaus tuntuu varsin nopeana muutoksena rikoslainsäädännössä. Mutta lain pysyessä samana jokaista rikostapausta on arvosteltava sen ajankohdan käsityksen mukaan, jolloin rikos on tapahtunut. Jos rikoksen tekoajan ja sen ajankohdan välillä, jolloin rikos saatetaan oikeuden käsiteltäväksi, on kulunut pitkä aika ja tällä välin yhteiskunnallinen tilanne on muuttunut ja kansalaisten ajattelutapa sen mukana, niin siitä huolimatta oikeuden on otettava huomioon ensi sijassa rikoksen tapahtuma-aikana vallinneet olosuhteet arvostellessaan syytetyn rikollista tekoa ja siitä tulevaa rangaistusta. Näin eivät tee suuri yleisö ja yleinen mielipide jotka ovat valmiit teilaamaan kaikkein parhaimmassa mielessä toimineenkin, kun hänen suorittamansa teot – lainmukaisetkin – eivät enää sovellu uuteen ajattelutapaan tai uuteen poliittiseen suuntaukseen. Tästä lienee johtunut, ettei arvostelu kenttäoikeuden toiminnasta aina ole ollut suopea." Muistion lopussa tuodaan esiin niitä seikkoja, jotka tekevät sotavankiin kohdistuneen rikoksen ymmärrettäväksi. ("Havaintoja ja näkökohtia Puolustusvoimain Pääesikunnan kenttäoikeuksien toiminnassa." T 17855/5, SA.)

laitoksen henkeä saatettiin pitää edelleen "fascistimyönteisenä".[191] Vaatimukset kansantuomioistuimien perustamisesta jäivät täysin vaille tukea muilta puolueilta. Vaikka Valpo oli muuttanut kasvojaan, se jäi tehottomaksi vailla sotia edeltävän ajan konsensusta poliittisten päätöksentekijöiden, oikeuslaitoksen ja muun virkakoneiston kanssa.[192]

Lisäksi sota-ajan tapahtumien selvittely ei vaikuta olleen kommunistienkaan piirissä ensisijaisen tärkeä kysymys. Puolueen aktiiveilla oli runsaasti erilaisia tehtäviä.[193] On ymmärrettävää, että maan päälle päässyt, nopeasti uusia kannattajia kerännyt liike ei näe taakse päin katsomista kaikkein tärkeimpänä. Hertta Kuusinen arvosteli kuutosiin kuulunutta Kaisu-Mirjami Rydbergiä: "Hautautuu liiaksi vankilakomiteoihin ja sensemmoista. Pitäisi saada enemmän puolueen keskeiseen työhön, kasvamaan ja auttamaan."[194] Lähettäessään Otto Ville Kuusiselle kirjansa "Suomalaisessa keskitysleirissä" Nestori Parkkari pahoitteli kirjan ilmestymistä vasta 10 vuoden kuluttua tapahtumista. "Leireiltä pääsymme jälkeen vuonna 1944 touhusimme kyllä näissäkin asioissa, mutta tärkeämmältä tuntuvat liikkeemme käytännön tehtävät tempasivat niin mukaansa, että muistelmat jäivät."[195] Henkilökohtaiset syytkin saattoivat vaikuttaa haluttomuuteen muistella enää sota-ajan tapahtumia.[196]

Selvittelyhalukkuuteen kommunistien piirissä lienee vaikuttanut myös Sakari Selinin esiin tuoma seikka: "Vastarintaliikkeessä ja metsäkaarteissa panoksensa – – olivat antaneet lähinnä rivijäsenet, jotka pian unohtuivat sodanjälkeisen uuden ajan kiihkeässä tempossa." Puolueen johto ei ollut omakohtaisesti kokenut "ohranan" sota-ajan kovennettuja menetelmiä, toteaa Selin.[197] Perusteellinen selvittely olisi myös tuonut julkisuuteen monen ehkä kiusalliseksi kokemia seikkoja, kuten osoitettua halukkuutta puhua kuulus-

[191] Vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 240 (Stenberg).

[192] Jaakko Mäkelä 1976, 305; Rentola 1994b, 152.

[193] Ks. esim. Leppänen 1994, 48–49.

[194] O. Leino 1990, 76. Ks. myös Leppänen 1994, 140–141.

[195] Nestori Parkkari 11.5.1955 toveri O. W. Kuusiselle. 5, Nestori Parkkarin arkisto, kansio 6, kirjeenvaihto, Kansan A. Ks. Parkkarin näkemyksistä myös jäljempänä luku 14.9.2 (alav. 283). Samaan tapaan kiireistä, joiden vuoksi sota-ajan tapahtumien selvittely jää vähemmälle: Eino Johteinen 1.1.1945 "Kypsälle" (Kalle Lindholm), 3 E, 4, Jorma Johteinen, Kansan A. – Edelleen haast. Raoul Palmgren 6.2.1993: Koko vasemmisto oli sodan jälkeen niin ylityöllistetty ja eteenpäin katsova, ettei ehditty muistella sodan ajan tapahtumia.

[196] Haast. Paul Koskinen 12.3.1993.

[197] Selin s.a., 169. – Ks. lokakuussa 1944 valitun puoluejohdon taustasta Rentola 1994a, 488–489.

teluissa. Sellaisia kyllä otettiin esille SKP:n sisäisissä selvityksissä, joita käsitellään seuraavassa luvussa.

Vaikka sodan jälkeen muutos Suomen sekä sisä- että ulkopolitiikassa oli melkoinen, ei mistään täydellisestä uudelleenarvioinnista ollut loppujen lopuksi kysymys. Vastaavasti ei nähty tarvetta sodanaikaisten viranomaismenettelyjen perinpohjaiseen selvittämiseen. Sodanaikainen poliittinen päätöksenteko oli kuitenkin pysynyt lähtökohdiltaan demokraattisena; ei ollut todellisia perusteita puhua diktatuurista. Muut poliittiset tahot kuin kommunistit olivat valtaosin tukeneet sota-ajan politiikkaa, joten niiden into jälkiselvittelyihin ei ollut suuri. Suomi ei myöskään ollut miehitetty valtio, jossa olisi ollut laajapohjainen vastarintaliike.[198]

14.6.5 SKP:n ja Neuvostoliiton omat selvittelyt

Sodan jälkeen maan päälle noussut SKP selvitti jäsentensä ja sellaisiksi pyrkivien sodanaikaisia tekemisiä. Puolueen jäsenistön valvonnasta huolehti vuosina 1944–1945 valvontajaosto. Se lakkautettiin syksyllä 1945, ja sen tehtävät siirrettiin kaaderijaoston vastuulle.[199] Valvontajaostosta on käytetty myös ainakin nimiä Heikkilän komitea (puheenjohtajansa Kauko Heikkilän mukaan), keskusvalvontakomitea, kontrollikomitea ja kontrollijaosto. Valvonnan keskeisiä tehtäviä oli Valpon kanssa yhteistyössä toimineiden paljastaminen. Sisäisen valvonnan lisäksi pyrittiin hankkimaan tietoja poliittisista vastustajista. Valvontajaosto toimi aina kevääseen 1945 asti lähinnä huhujen ja ilmiantojen perusteella. Sitten tilanne muuttui, kun SKP sai käyttöönsä EK-Valpon arkistot.[200]

Puoluetoimikunnan valvontajaoston lisäksi paikallistasolla toimi piiritoimikunnan valvontajaostoja. Puoluetoimikunnan jaosto saattoi muuttaa piiritoimikunnan jaoston päätöksen, mutta toukokuulta 1945 olevan kirjoituksen mukaan näin oli tehty vain yhdessä tapauksessa.[201] Piiri- ja jopa osastotasolle toimeenpannun kontrollin alaan jäivät käytännössä elämäntapojen valvonta, poliittisesti arkaluonteisemmat tapaukset päätyivät puolueen kontrollielimen selvitettäviksi.[202]

---

[198] Jussila 1990, 253. Ks. yleisesti jälkiselvittelyistä siirryttäessä diktatuurista demokratiaan J. Kekkonen 1997; Forsberg 1998.

[199] Peltola 1992, 14, 28.

[200] Peltola 1992, 50–52; Leppänen 1994, 23–24; Kaihovaara 1995.

[201] Heikkilä 1944 ja 1945.

[202] Leppänen 1994, 121.

Sodanjälkeisten vuosien puoluekuria tutkinut Jarmo Peltola on tiivistänyt tutkimustuloksensa seuraavasti: Ilmiantoja EK-Valpolle rahaa vastaan tehneitä SKP ei kelpuuttanut riveihinsä. Poliittisen heikkouden vuoksi ilmiantoja tehneitä ja vankilasta sitoumusta vastaan vapautuneita puolue erotti ja otti uudelleen jäseneksi sikäli kuin puolueen oma etu vaati.[203]

Yksi osa puolueen valvontapolitiikkaa oli elämäkertojen keruu. Syksyllä 1944 SKP päätti, että kaikkien, myös vanhojen jäsenten tuli jättää puolueelle elämäkertaselostus. Keväällä 1945 puolueen jäseneksi pääsyä helpotettiin eikä kaikilta jäseneksi pyrkiviltä vaadittu enää elämäkertaa. Jatkossakin puolueen kaadereiksi pyrkivät ja toisaalta jostain epäillyt joutuivat kirjoittamaan elämäkertoja.[204]

Lauri Haatajan arvion mukaan SKP:n sisäinen puhdistus oli perusteellisempi ja katkerampi kuin muissa puolueissa ja valtionjohdossa toimeenpantu "sotapoliitikkojen" syrjäyttäminen.[205] Valvontajaoston eteen joutuminen vaikuttaa kuvausten mukaan olleen lähinnä oikeudenkäyntiin rinnastettava kokemus – sillä erolla, että näyttökynnys tuntuu olleen kovin alhaalla.[206] Valvontajaoston ankaruus on yhdistetty lähinnä sitä johtaneeseen Kauko Heikkilään.[207]

Paikallistason "oikeudenkäyntiä" valvontaelimen edessä on kuvannut Soini Rantanen. Kuvauksessa tuntuu olevan mukana liioittelua, sillä hän kuvaa toimintaa kansantuomioistuimeksi. Lopullista "tuomiotaan" Rantanen ei ollut kuulemassa, mutta arvelee, että hänelle olisi langetettu ankarin eli kuolemantuomio.[208] Tuskinpa sentään näin jyrkkiä tuomioita jaettiin; päätöksenteko koski Lars Junttilan kertoman mukaan Rantasen tapauksessa hänen puo-

---

[203] Peltola 1992, tiivistelmä. – Valpossa tehty sitoumus saattoi olla esimerkiksi seuraavanlainen: "Minä Vieno Tuulikki Ristell lupaan kunniasanallani, etten tule osallistumaan enään SKP:n enempää kuin muuhunkaan salaiseen toimintaan joka tähdätty laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Helsingissä, huhtikuun 18 päivänä 1942. Ristell Vieno T." Sitoumuksen tekijää oli kuulusteltu Valpossa 10.–18. huhtikuuta. EK-Valpo, hmp A 3501 Vieno Aaltonen (o.s. Ristell), KA. Lienee syytä mainita, että todellisuudessa Ristell jatkoi toimintaansa Yrjö Leinon avustajana. Tästä syystä hänelle tuskin tuli sitoumuksestaan sodan jälkeen vaikeuksia. Sitoumuksen paljastuminen saattoi olla sodan jälkeen kohtalokas poliittisen uran kannalta. Ks. Leppänen 1994, 353–357.

[204] Kaihovaara 1995.

[205] Haataja 1988a, 118.

[206] Väre 1990, 180–182; laajemmin Niilo Väreen muistelmat. 5, Niilo Väreen arkisto, Kansan A; E. Parkkari 1993, 143–144. Parkkari oli valvontajaoston jäsen.

[207] Rentola 1992a, 617, ja 1994a, 615 (viite 10); Leppänen 1994, 224–226, 323–324.

[208] Rantanen 1958, 170–176.

luejäsenyyttään.[209] Sinänsä käsittely Turun valvontajaostossa vaikuttaa todella olleen oikeudenkäyntimäistä.[210]

Oma mielenkiintonsa kansalaistensa toiminnan selvittämiseen oli Neuvostoliitolla. Tunnetuin Suomessa ainakin osittaisen kääntymyksen tehnyt vakoilija oli Kerttu Nuorteva. On kerrottu, että täällä kuolemaan tuomittu, mutta armahdettu Kerttu Nuorteva sai Neuvostoliitossa kymmenen vuoden leirituomion. Tuomion ankaruus johtui siitä, että Nuorteva kirjoitti Suomessa ollessaan suomalaisten auttamana Neuvostoliittoa kuvaavan kirjan.[211]

Desantti Helena Tukija tuomittiin kuolemaan keväällä 1944. Hänen armonanomustaan ei ehditty käsitellä, ennen kuin hänet vapautettiin välirauhansopimuksen mukaisesti. Tukija oli tehnyt suomalaisten kuulusteluissa joitakin myönnytyksiä. Hän on kertonut olleensa Neuvostoliittoon palautettuna vangittuna kaksi kuukautta, kunnes pöytäkirjat Suomesta tulivat. Sitten hänet vapautettiin.[212] Nuorteva ja Tukija olivat ensimmäisinä vankiloista vapautettaviksi määrätyt neuvostoliittolaiset.[213]

---

[209] Muistiinpanot Lars Junttilan haastattelusta 16.8.1986, Jukka Rislakin arkisto.

[210] Eri asiakirjat Oiva Lehtisen Amp I:ssä. SKP, kaaderijaosto, Kansan A.

[211] Oja 1971, 92–93; Turja 1986, 231; Lounela – Kassila 1987, 265. – Kerttu Nuortevan kokoelmassa (KA) olevista hänen kirjeistään tuomion suuruus ei suoraan selviä. – Kuriositeettina voi mainita Sinitsynin (1995, 275) maininnan "Elvinan" (Nuortevan) itsemurhasta pian Neuvostoliittoon palauttamisen jälkeen. Sinitsynin esitys (269–276) Nuortevan ja Wuolijoen jutusta on muutenkin eriskummallinen.

[212] Helena o.s. Tukijan kirje, syyskuu 1993. – Edellisten lailla tarkistamattomia tietoja Neuvostoliiton rankaisutoimista ovat seuraavat: Suomessa kuolemaan tuomitun, sittemmin armahdetun Veikko Huttusen on kerrottu saaneen 17 vuoden tuomion Neuvostoliitossa; hänen suomalaisviranomaisille ilmoittautunut ja vain elinkautisen saanut toverinsa olisi saman tiedon mukaan teloitettu Neuvostoliitossa. (Muistiinpanot erään suomalaismiehen haastattelusta toukokuussa 1985, Jukka Rislakin arkisto.) Suomessa elinkautiseen rangaistukseen vakoilusta tuomitun Raymond Leinon on kerrottu saaneen Neuvostoliitossa 12 vuoden vankeusrangaistuksen (P. Vehviläinen 1995, 37), toisen tiedon mukaan 15 vuoden tuomion (N. Lappalainen 1989, 218, 288). Suomessa elinkautisen tuomion saaneen Senja Danievan on puolestaan kerrottu saaneen Neuvostoliittoon palautettuna vain lyhyehkön vankeustuomion (Lehmus 1971, 227, ks. myös N. Lappalainen 1989, 288), vaikka hän ryhtyikin yhteistyöhön suomalaisten kanssa. Myös Kaiho Salon (ks. edellä luku 14.2.2, alav. 42) on mainittu tulleen tuomituksi Neuvostoliitossa vankeuteen (N. Lappalainen 1989, 288).

[213] Muut 24.9.1944 vapautettaviksi määrätyt olivat suomalaisia (Mauri Ryömä, "kuutosiin" kuuluneet Cay Sundström ja K. H. Wiik sekä Hella Wuolijoki). Oikeusministeriön kirjeet n:o 4667–4670/24.9.1944, OM, Da 33, KA.

14.7 KORVAUKSET

Kommunisti-lehden ensimmäisessä numerossa kerrottiin, että entiset poliittiset vangit ja turvasäilöläiset sekä teloitettujen omaiset olivat valinneet keskuudestaan toimikunnan ajamaan korvausvaatimusta. Toimikunta jätti 6.11.1944 valtioneuvostolle kirjelmän, jossa esitettiin myönnettäväksi määräraha korvauksen maksamiseksi vangittuina ja turvasäilössä olleille sekä elinkoron maksamiseksi teloitettujen omaisille.[214]

Viimeisiä päiviä oikeusministerinä ollut Ernst von Born ei suhtautunut vaatimuksiin lämpimästi:

> "Omasta puolestaan tahtoo oikeusministeriö kirjelmän johdosta käsityksenään lausua, ettei siinä tarkoitetuilla henkilöillä, jotka laillisessa järjestyksessä ja voimassa olevan lainsäädännön nojalla on tuomittu rangaistukseen tai määrätty turvasäilöön, ole mitään oikeutta saada valtiolta esitetyillä perusteilla korvausta. Eri asia on, voitaisiinko ehkä katsoa sosiaalisten tai poliittisten syiden antavan aihetta jonkinlaisen avustuksen myöntämiseen puheena oleville henkilöille."[215]

Sosiaaliministeriö päätti marraskuun 1944 lopulla myöntää määrärahan avustuksien maksamiseksi niiden tarpeessa olleille turvasäilöläisille tai vangittuna olleille, jotka olivat vapautuneet ennen välirauhansopimuksen tekemistä.[216] Hakemuksia valmistavasti käsittelemään asetettiin toimikunta, jossa myös äärivasemmistolla oli edustus.[217]

Avustusten maksaminen oli kuitenkin vain välivaihe. Uusi J. K. Paasikiven johtama hallitus oli halukas myös korvauksiin. Valtioneuvosto asetti seuraavassa joulukuussa toinen valtiovarainministeri Sakari Tuomiojan johtaman ministerivaliokunnan käsittelemään kysymystä korvauksen myöntämisestä poliittisista syistä tuomituille ja turvasäilössä olleille.[218] Ministerivaliokunta puolestaan asetti asiaa valmistelemaan Eino Pekkalan johtaman toimikunnan, joka antoi mietintönsä jo 19. joulukuuta. Erään lausunnon hankittuaan ministerivaliokunta päätti ehdotuksestaan.[219]

---

[214] N. Parkkari 1944.

[215] Oikeusministeriön kirjelmä n:o 5849/13.11.1944, OM, Da 33, KA.

[216] Ote sosiaaliministeriön päätösluettelosta 29.11.1944, 3 E, 5, sosiaaliministeriön avustukset, Kansan A.

[217] Sosiaaliministeriön kirjelmä n:o 5004/2.1.1945, 3 E, 5, saapuneet kirjeet, Kansan A.

[218] Valtioneuvoston pöytäkirja valtiovarainministeriön esittelystä 8.12.1944, VM, Ca 43, KA.

[219] Päiväämätön ja allekirjoittamaton P.M. ("Valtioneuvosto asetti ..."), 3 E, 5, kor-

J. K. Paasikiven päiväkirjan mukaan korvausasiaa käsiteltiin hallituksen iltakoulussa seuraavan helmikuun lopulla. "Politiikka rakentui väärille perusteille. Nämä henkilöt on tuomittu Suomen lain mukaan tai pidätetty. He ovat lähteneet oikeista premisseistä. – Tarkoittaa katkeruuden lieventämistä, joka näissä henkilöissä on syntynyt."[220]

Huhtikuussa 1945 valtioneuvosto päätti korvausvaatimusten käsittelyssä noudatettavista periaatteista. Korvauksia päätettiin myöntää muun muassa valtiopetoksen valmistelusta ja maanpetoksesta sekä osasta sotapetoksia tuomittua rangaistusta kärsineille ja vastaavista syistä pidätettyinä tai vangittuina olleille sekä turvasäilössä pidetyille. Korvausta ei suoritettu, jos asianomaisella oli ollut toiminnastaan taloudellista hyötyä tai hän oli tarkoittanut sellaista hankkia; ei myöskään, milloin asianomainen oli syyllistynyt toimintansa yhteydessä rikoslain 34 luvussa ("Yleistä vaaraa tuottavista rikoksista") mainittuun rikokseen tai muuten törkeään väkivaltatekoon. Korvauksen saajia rajasi myös se, että korvaus suoritettiin, milloin teko tai turvasäilöön sulkeminen oli tapahtunut talvisodan päättymisen jälkeen. Korvausta suoritettiin menetetystä työansiosta ja mahdollisista oikeudenkäyntikuluista.

Jos korvaukseen oikeutettu oli kuollut pidätettynä, vankilassa tai turvasäilössä ollessaan tai sen jälkeen taikka milloin kuolemanrangaistus sota- tai maanpetoksesta oli pantu täytäntöön, korvaus suoritettiin leskelle ja sellaisille lapsille, jotka pidätyksen alkaessa eivät olleet täyttäneet 17 vuotta.[221] Tällaista korvausta vaille jäivät pidätettäessä ammutuiksi tulleiden omaiset.

Poliittisista syistä pidätettyjen henkilöiden korvausvaatimuksia asetettiin valmistavasti käsittelemään toimikunta. Siinäkin äärivasemmistolla oli edustaja.[222]

Valtioneuvosto päätti ensin vahvistaa korvauksen vuoden pidätysajalta 40 000 markaksi, ja kuolemaantuomitun jälkeen tuli maksaa summa nelinkertaisena. Myöhemmin vuosikorvaus pudotettiin 36 000 markkaan, joten omaisten saama korvaus oli 144 000 markkaa.[223] Korvaukset säädettiin lail-

---

vauslaki ja sen valmistelu, Kansan A; Mietintö poliittisista syistä kärsimään joutuneiden vahinkojen korvaamisesta, 19.12.1944, Johan Helon kokoelma, kansio 4, KA.

[220] Paasikiven päiväkirjat I, 106 (21.2.1945).

[221] Valtioneuvoston pöytäkirja valtiovarainministeriön esittelystä 12.4.1945, VM, Ca 44, KA. – Aluksi näyttää olleen tarkoitus, että korvausta olisi myönnetty muillekin asianomaisen oikeudenomistajille kuin leskelle ja alle 17-vuotiaille lapsille. Ks. alaviitteessä 219 mainittu P.M.

[222] Valtioneuvoston pöytäkirja valtiovarainministeriön esittelystä 6.4.1945, VM, Ca 44, KA.

[223] Valtioneuvoston pöytäkirjat valtiovarainministeriön esittelyistä 17.5.1945 ja 21.6.1945, VM, Ca 44, KA.

la verovapaiksi.[224]

Seuraavaksi korvauksen saajien ryhmää laajennettiin poliittisista syistä turvasäilössä olleisiin, jotka oli siirretty sieltä puolustusvoimien palvelukseen, sekä eräisiin muihin henkilöihin, jotka palvelivat puolustusvoimissa poliittisista syistä pidätettyinä. Lähinnä oli kysymys ensin rintamalle ja sitten leirinä toimineeseen erilliseen työkomppaniaan siirretyistä Pärmin pataljoonalaisista. Korvausta ei myönnetty sotavankeusajalta. Kuolleen korvauksen saajan jälkeen korvaus suoritettiin aiemmin hyväksyttyjen periaatteiden mukaan. Kuolemanrangaistuksen kärsineen henkilön oikeudenomistajalle, jolle oli suoritettu vuotuiskorvauksen nelinkertainen määrä, ei suoritettu lisäkorvausta siltä ajalta, jonka teloitettu oli ollut siirrettynä puolustusvoimien palvelukseen turvasäilöstä.[225]

Sen jälkeen korvauksen saajien ryhmää ei enää ulotettu niin sanottuihin metsäkaartilaisiin, vaan asiaa selvitellyt toimikunta ei katsonut voivansa esittää korvausten tai yleisten avustusten suorittamista metsäkaartilaisille eikä korvauksia piileskelyajalta poliittisista syistä pidätetyille.[226] Vastaavasti siis karkuruudesta teloitettujen lesket jäivät ilman korvausta.[227]

---

[224] Laki poliittisista syistä tuomituille, syytteessä olleille tai turvasäilössä pidetyille heidän menetetyistä ansiotuloistaan myönnetyn korvauksen verovapaudesta, 29.6.1945/653.

[225] Valtioneuvoston pöytäkirja valtiovarainministeriön esittelystä 17.1.1946, VM, Ca 46, KA. – Päätöksen ajankohdan huomioon ottaen ei leiristä sittemmin julkaistuja kirjoja (ensimmäinen vuonna 1949) voi pitää korvauskysymyksen ratkaisuun tähtäävinä, kuten Niinistön (1997, 107) esittämän voi ymmärtää. Tosin Niinistö mainitsee kirjojen lisäksi sanomalehtiartikkelit, joita ilmestyi kirjoja ennen ja joilla ehkä onkin ollut muun ohessa tarkoitus vaikuttaa korvauksiin. Laajahko artikkeli aiheesta ilmestyi Kommunistissa 26.6.1945, ja sen johdannossa viitataan yleisellä tasolla korvauskysymykseen (N. Parkkari 1945).

[226] Valtiovarainministeriölle, n.k. metsäkaartilaisten korvauskysymystä selvittämään asetetulta toimikunnalta, VM, Eje 2, KA. Toimikunta työskenteli pitkään: se asetettiin 21.1.1946 ja jätti mietintönsä 3.6.1948. Tuossa ajassa toimikunta sai aikaan 29 sivun pituisen mietinnön. Tosin toimikunta hankki laajan aineiston saamalla tiedustelulomakkeilla tiedot yli 4 000 henkilöltä, ja ryhmitteli tämän aineiston perusteella metsäkaartilaiset eri tyyppeihin. Työn venyminen ja poliittisten suhdanteiden muutos lienevät vaikuttaneet työn lopputulokseen. – Edes selvittelyvaiheeseen asti eivät edenneet esitykset korvauksista vuoden 1918 punakaartilaisille ja vuoden 1918 jälkeen, mutta ennen sotia vankiloissa olleille. Näitä korvausvaatimuksia SKP ei ollut halukas ajamaan. (Haataja 1988a, 121.)

[227] Eräät teloitettujen karkurien omaiset esittivät korvausvaatimuksia: ks. alaviitteiden 177 ja 247 kohdalta. Mainittakoon myös "Metsäkaartilaisten maatakäsittävän edustajakokouksen" vaatimus 18.1.1947: "– – metsäkaartilaisten, sekä v:n 1944 n.s. 'heinäkuun tappolain' nojalla murhattujen leskille on valtion toimesta maksettava samansuuruinen eläke kuin rintamalla kaatuneidenkin omaisille on maksettu." 1 F 12 a, Entisten sotilaiden toverikuntien liitto–Suomen toverikuntien liitto, He, kansio 13, Kansan A.

Kuolemaan tuomitut, mutta eloon jääneet sekä kuolemaantuomittujen lesket saivat korvauksia edellä esitettyjen periaatteiden rajoissa. Sellaisten kuolemaantuomittujen joukossa, joita koskevat korvaushakemukset eivät johtaneet korvaukseen, oli tekonsa jo talvisodan aikana tehneitä[228], naimattomia[229], yleistä vaaraa tuottaviin rikoksiin syyllistyneitä[230], sotilasrikoksien vuoksi kuolemaan tuomittuja[231], olipa joukossa yksi, jonka katsottiin saaneen hyötyä teostaan.[232]

14.8 RIKOSREKISTERIMERKINNÄT JA MAINEENPALAUTUKSET

Vaikka sota-ajan tuomitut suurelta osin vapautuivat vankiloista, jäi heidän tuomioistaan kuitenkin merkintä rikosrekisteriin. Vuonna 1949 annetuilla asetuksilla säädettiin eräiden rikosilmoitusten poistamisesta rekisteristä. Ensimmäinen näistä asetuksista ei tosin vielä koskenut sota-aikaa, vaan muun muassa ennen 1. syyskuuta 1939 tehtyjä poliittisia rikoksia ja vuoden 1918 kansalaissotaan liittyviä rikoksia.[233] Sitten poistettiin rikosrekisteristä rikosilmoitukset siitä, kun joku oli sota-aikana tuomittu sellaiseen järjestys-, sakko-

---

[228] Kuten Paul Suomela, August Venäläinen ja eloon jäänyt Paavo Haapalahti. Luetteloja henkilöistä, joille ei ole myönnetty korvausta, VM, Bc 5 b, hylätyt korvaushakemukset, VM, Ejd 4 ja 5, kortisto hylätyistä korvaushakemuksista, VM, Ejd 7, KA. – Paavo Haapalahti on muistellut saamaansa hylkäävää päätöstä: "Olin liian aikaisin vastustanut sotaa. – – Olihan minulla niitä vankilavuosia 4 vuotta ja 9 kuukautta. Ei niitä korvausvuosia monellakaan näin paljoa ollut." Haapalahti 1992, 164–166.

[229] Kuten Olavi Heiman (hakijana äiti), Toivo Poutanen (hakijana sisar) ja Risto Vesterlund (hakijana morsian). Alaviitteessä 228 mainitut lähteet.

[230] Kuten Väinö Ketonen, eloon jäänyt Pellervo Takatalo ja Kaarlo Väisänen (sekä Poutanen tälläkin perusteella). Alaviitteessä 228 mainitut lähteet.

[231] Kuten eloon jääneet Eetu Kaivos ja Onni Viljamaa sekä teloitettu Johannes Voittonen. Voittosen leski katsoi kirjeessään oikeusministerille 19.7.1945, että kyseisenlaiset tuomiot ovat olleet myöhempien tutkimusten valossa sotarikollisuutta sivuavia ja hänen miehensä teko sellainen, joka katsotaan nykyisin ansioksi. Alaviitteessä 228 mainitut lähteet.

[232] Valtteri Teerikangas kirjoitti hylkäämisen vuoksi vielä 15.8.1945 valtiovarainministerille kertoen, että hänen Kerttu Nuortevalta saamansa rahat olivat menneet tämän huoltamiseen. Kuulusteluissa hän ei ollut voinut kertoa kaikkea desantin huoltamisesta, koska oli katsonut sen olleen syytettään raskauttava teko, eikä hän ollut halunnut sotkea vaimoaan syytteeseen. Alaviitteessä 228 mainitut lähteet.

[233] Asetus eräiden rikosilmoitusten poistamisesta rikosrekisteristä 13.5.1949/370. – Jo vuonna 1942 oli annettu samanniminen asetus (9.10.1942/786), joka koski vuoden 1918 "kapinaan" liittyviä rikoksia.

tai enintään kuuden kuukauden vankeusrangaistukseen, josta hänet oli vapautettu 1.12.1944 annetun armahduslain nojalla.[234]

Seuraavaa laajempaa rikosrekisterin puhdistusta saatiin odottaa vuoteen 1972. Silloin säädettiin poistettavaksi rikosilmoitukset rikosrekisteristä, kun joku on tuomittu

- 1.9.1939–18.9.1944 tehdystä rikoksesta enintään vuoden vapausrangaistukseen tai sotatuomioistuimessa enintään kahden vuoden vapausrangaistukseen
- rangaistukseen ennen 19.9.1944 tehdystä rikoslain 11 tai 12 luvussa, 16 luvun 24 §:ssä tai sotaväen rikoslain 7 luvussa tarkoitetusta rikoksesta
- rangaistukseen, jonka suorittamisesta hänet on 23.9.1944 annetun asetuksen nojalla kokonaan tai osaksi vapautettu.[235]

Ennen tuota muutosta sota-ajan poliittisista rikoksista tuomittujen tuomiot putkahtivat toisinaan esiin.[236] Rikosrekisterilainsäädännössä oli säännökset rekisterivihon poistamisesta rikosrekisteristä määräajassa, mutta ne eivät ulottuneet pisimpiin tuomioihin. Vuodelta 1940 olevan rikosrekisteriasetuksen (19.12.1940/740) 18 §:n mukaan rekisterivihon määräajan jälkeinen poisto rikosrekisteristä ulottui enintään yhden vuoden vankeusrangaistuksiin ja edellytti myös, että rekisterissä ei ollut muuta, säilytettävää rikosilmoitusta. Jos oli tuomittu pidempi vapausrangaistus tai kuolemanrangaistus, rekisterivihko poistettiin vasta kun asianomainen oli kuollut tai hänen syntymävuodestaan oli kulunut 90 vuotta. (18 §.) Asetusta vuonna 1969 uudistettaessa (496/1969) raja säilyi edelleen yhtenä vuotena.[237]

---

[234] Asetus eräiden rikosilmoitusten poistamisesta rikosrekisteristä 11.11.1949/708.

[235] Asetus eräiden rikosilmoitusten poistamisesta rikosrekisteristä 17.3.1972/214. – Mainitut rikoslain säännökset koskevat valtiopetosta, maanpetosta ja viranomaisen halventamista. SRL:n 7 luku puolestaan oli otsikoitu: "Valtio-, maan- ja sotapetos, sotavoiman alttiiksijättäminen sodassa sekä pelkuruus ja luvaton yhteys vihollisen kanssa." Rajauksen vuoksi sotapelkuruus tuli eri asemaan kuin karkaaminen, josta säädettiin SRL:n 8 luvussa.

[236] Kirjailija Elvi Sinervo oli vuonna 1969 syytettynä niin sanotussa yllytysoikeudenkäynnissä, jossa suuri joukko tunnettuja henkilöitä oli syytteessä asevelvollisuudesta kieltäytymään yllyttämisestä. (Kalemaa 1989, 288.) Kuulustelussa ilmeni, että Sinervon sota-ajan tuomiosta oli tieto asiakirjoissa. (Muistiinpanot Elvi Sinervon haastattelusta 9.3.1981, Jukka Rislakin arkisto.) Eräs haastattelemani henkilö kertoi joutumisestaan liikennerikkomuksesta käräjille: sota-ajan tuomio oli siellä tiedossa.

[237] Törnqvistin (1971, 29) mukaan sitä, että tietoa yhtä vuotta pidemmistä rangaistuksista ei poisteta määräajassa, ei voida perustella rikosoikeudenhoidon tarpeilla kuten uusimista koskevilla säännöksillä, vaan asiaan vaikuttavat muut tarpeet (joita Törnqvist ei yksilöi).

Selvästi nopeammin poistuivat merkinnät kenttäoikeuden puheenjohtajien virkavirheistä. Joulukuun 1. päivänä 1944 annetun armahduslain (862/1944) 7 §:ssä säädettiin: "Jos kenttäoikeuden puheenjohtaja on heinäkuun 1 päivän 1941 jälkeen, mutta ennen syyskuun 19 päivää 1944 virkaansa toimittaessaan syyllistynyt virkavirheeseen, mistä hänet on tuomittu sakkoon tai saamaan varoitus, älköön tuomitusta rangaistuksesta tehtäkö merkintää nimikirjaan. Jos tällainen merkintä on jo tehty nimikirjaan, poistettakoon se siitä viipymättä."[238]

Tällaista armahdussäännöstä oli toivottu sota-ajan viimeisessä, kesäkuussa 1944 pidetyssä sotatuomarikokouksessa. Alustaja, sotatuomari Eero Corell toi esiin varsinkin kenttäoloissa työskentelevien sotatuomarien vaikeat olot, joissa erehdysten ja virheiden sattumiseen on sotatuomarilla paljon suuremmat edellytykset kuin monella muulla alalla. Päämajaa edustanut Paavo Kekomäki yhtyi alustajan mielipiteisiin. "Sodan puristuksessa, puutteellisissa olosuhteissa, asianomaisen sotilaspäällikön monesti kiirehtiessä asian ratkaisua, oli sotatuomareille usein suorastaan mahdotonta kiinnittää huomiota jokaiseen pikkuseikkaan."[239]

Tiedossani ei ole, että sota-aikana tuomittujen virallista maineenpuhdistamista olisi Suomessa harkittu silloinkaan, kun yleinen poliittinen ilmapiiri olisi ollut sille otollinen.[240] Viime vuosina on sen sijaan keskusteltu eräiden sota-ajan jälkiselvittelyihin liittyneiden, lähinnä sotasyyllisyys- ja asekätkentäoikeudenkäynneissä langetettujen tuomioiden purkamisesta tai muusta tuomittujen kunnian palauttamisesta. Hallitukset ja asiaa selvittäneet tahot ovat kuitenkin todenneet tällaisen menettelyn vieraaksi pohjoismaiselle yhteiskunnalliselle ja juridiselle perinteelle ja katsoneet tapahtumien arvioinnin kuu-

---

[238] Tätä perusteltiin hallituksen esityksessä (98/1944 vp.) varsin laajasti. Siinä muun muassa viitattiin sotatuomarien suureen työtaakkaan ja vaikeisiin toimintaolosuhteisiin.

[239] Äänislinnassa 15.–16.6.1944 pidetyn yleisen sotatuomarikokouksen pöytäkirja, 25–27, T 9729/18, SA. – Rintamalla toimivien sotatuomarien vaikeat olosuhteet käyvät hyvin ilmi Paavo Alkion päiväkirjoista.

[240] Sota-ajan ja sen jälkiselvittelyjen tuomiot ovat edelleen ajankohtaisia länsimaissakin. Ks. Saksasta Müller 1991, 290–292; M. Virtanen 1995; Aittokoski 1998, ja eräästä belgialaisesta yksittäistapauksesta Savolainen 1996. Belgialaisessa tapauksessa sotaoikeuden vetoomustuomioistuin käsitteli maanpetoksesta yli 50 vuotta sitten teloitetun Irma Laplassen tapausta. Se päätti, että Laplasse oli syyllinen, mutta teloituksen sijasta hänet olisi pitänyt tuomita elinkautiseen vankeuteen. – Kirjan "Shot at dawn" kirjoittajat ovat esittäneet kaikkien ensimmäisen maailmansodan Britannian armeijassa teloitettujen tuomioiden kumoamista. Puolustusministeriö ei ole nähnyt tähän perusteita. (Putkowski – Sykes 1996, 5, 9–10.) Asiasta on kuitenkin käyty julkista keskustelua (Lilly 1996, 493).

luvan historiankirjoitukselle ja julkiselle keskustelulle.[241] Vain menetetty maine voidaan palauttaa, on Jukka Kekkonen muistuttanut. Lisäksi hän on huomauttanut, että jos sotasyyllisten tuomioita lähdetään purkamaan, olisi johdonmukaisuuden vuoksi myös muut itsenäisen Suomen poliittisväritteiset oikeudenkäynnit arvioitava uudelleen. Hänkin katsoo oikean keinon olevan historiallisesti totuudellisen tiedon tavoittelu ja esillä pitäminen.[242]

14.9 VAINAJIEN MUISTON KUNNIOITTAMINEN

14.9.1 Hautajaistilaisuudet

Sota-aikana teloitettujen tai ammuttujen neuvostoliittolaisten ja poliittisista rikoksista tuomittujen suomalaisten hautaamisessa oli yleensä pyritty menettelemään huomaamattomasti. Haluttiin välttää omaisten ja aatetoverien käyntiä haudoilla.[243]

Teloitetut tai esimiehen ampumat sotilaat tuli haudata väliaikaisia hautauksia varten varattuun hautausmaahan erilleen sijoitettuun paikkaan. Sodan päätyttyä omaiset halusivat saada nämäkin vainajat kotiin. Lokakuussa 1944 päämaja antoi omaisten anomuksiin viitaten ohjeen siitä, että teloite-

[241] Sotasyyllisinä tuomittujen tuomioiden purkaminen oli silloin tällöin julkisesti esillä jo 1950- ja 1960-luvuillakin (ks. Tarkka 1977, 226–227). 1990-luvulla asiaan on palattu useinkin: Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 1992, 107–118 ("Kysymys sotasyyllisyystuomion purkamisesta"); kirjalliset kysymykset 656 ja 739/1992 vp. ("Sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä annettujen tuomioiden uudelleen arvioimisesta"); Sipilä 1996. – Ks. asekätkijöistä: Kirjallinen kysymys 82/1992 vp. ("Asekätkennästä tuomittujen kunnian palauttamisesta"); Asekätkentätyöryhmän 1992 selvitys, erit. 36. – Lisäksi on viime vuosina esitetty eduskunnassa kirjallinen kysymys 838/1994 vp. ("Erään sodan aikana tuomitun henkilön kunnian palauttamisesta"). Kysymyksessä oli (itse asiassa sodan jälkeen) annettu tuomio kuulusteltavan sotavangin lyömisestä; kysymyksessä katsottiin tuomion olevan langetettu väärin perustein. Vastauksen mukaan mahdollisen vääryyden oikaiseminen ei kuulu oikeusministeriölle, vaan asianomaisen on haettava tuomion purkamista korkeimmassa oikeudessa. – Ks. myös niin sanottujen Lista 1:n vankien tuomioiden mahdollisesta purkamisesta R. Juntunen 1996 (ao. vangeista esim. Hyvämäki 1983).

[242] J. Kekkonen 1996c. Ks. sotasyyllisten tuomioiden purkamista koskevasta keskustelusta myös Långfors 1997, 41, 46, 90–91, 188–189, 240, 251. Useimmat siinä haastatellut, joiden joukossa ovat erään sotasyyllisenä tuomitun kaksi tytärtä, eivät tunnu pitävän kumoamista tarpeellisena. Esimerkiksi Jukka Tarkka huomauttaa, että tuomioiden muodollinen kumoaminen korottaisi ansiottomasti niiden oikeudellista ja jopa moraalista asemaa.

[243] Ks. luvut 10.4.2 ja 10.4.3.

tut tai ammutut, mikäli heidän hautansa ovat jääneet valtakunnan rajojen sisälle, saadaan lähettää omaisilleen haudattavaksi yksityisiin hautoihin.

> "K.o. vainajien hautaustilaisuudet olisi kotiseudulla hoidettava niin, etteivät ne yhtäältä muodostuisi puolustusvoimissa välttämättömiksi katsottujen toimenpiteiden arvosteluksi, mutta eivät toisaalta myöskään niiden miesten helppohintaiseksi tuomitsemiseksi, jotka kohdaltaan ovat jo raskaan rangaistuksensa loppuun kärsineet ja jotka kärsimiensä rangaistusten kautta osaltaan ovat lunastaneet armeijalle kurin."[244]

Välittömästi kirjelmän jälkeen lähetettiin teloitettuja ja ammuttuja sotilaita kotiseuduilleen: eräässä teloitettujen ja ammuttujen luettelossa on 12 nimeä, ja niistä yhdeksän kohdalla on merkintä ruumiin lähettämisestä kotiseudulle 14. tai 18.10.1944.[245] Neljä Pohjanmaalta kotoisin ollutta teloitettua, joista Erik Andrén kirjassaan kertoo, haudattiin kotiseuduillaan lokakuun jälkipuoliskolla.[246] Karkureiden uudelleen hautauksista ei ilmeisesti muodostunut yleensä poliittissävyisiä tilaisuuksia. Poikkeuksena olivat ainakin Jyväskylässä 29.10.1944 pidetyt hautajaiset. Seppeleiden nauhoja lukeneen Valpon edustajan mukaan niissä oli kirjoitettu vainajan kuolleen sotarikollisten ampumana. Tilaisuudessa laulettiin lopuksi Kansainvälinen. Teloitetun äiti kirjoitti hautajaisten jälkeen eräälle kansanedustajalle kysyen neuvoa miten menetellä, koska omaiset vaatisivat rangaistusta ja korvausta. Voisiko "Neuvosto Liiton komisaaniin" tulla puhumaan asiasta?[247]

Kun äärimmäinenkin vasemmisto sai jatkosodan jälkeen äänensä kuuluviin, olivat sodan aikana teloitettujen ja muuten kuolleiden vasemmistolaisten muistotilaisuudet yksi paikka osoittaa joukkovoimaa ja nostattaa taisteluhenkeä. Yleensä tilaisuuksiin liittyi epämääräisissä hautapaikoissa olleiden vainajien siirto virallisille hautausmaille. Suurimmissa tilaisuuksissa oli paikalla toistakymmentätuhatta henkilöä.

Syyskuussa 1944 ammutuksi tulleet Aatto Sallinen ja Urho Karlström haudattiin jo pian: Sallisen hautajaistilaisuus 1.10.1944 Malmilla oli ensim-

---

[244] Päämajan kirkollisasiain osaston kirjelmä n:o 7193/3/30 henk./12.10.1944, T 21731/25 I, SA. Käsitys teloituksista varoittavina esimerkkeinä on ohjeessa ilmeinen.

[245] Kortisto teloitetuista, T 20409/51, SA.

[246] Andrén 1984, 46, 49, 52.

[247] Sisäasiainministeriön tilannetiedoitus 30.10.1944, EK-Valpo I, sisäasiainministeriön tilannetiedotuksia 1944–1945, KA; Eva Hinkkanen kansanedustaja Väinö Meltille päiväyksettä (ilmeisesti marraskuussa 1944), 1 F 12 a, Entisten sotilaiden toverikuntien liitto ry, He, kansio 14, Kansan A. – Eräs kemiläinen sotamies teloitettiin karkuruuden vuoksi. Sodanjälkeisessä muistokirjoituksessa hänen kerrottiin tulleen surmatuksi fasisminvastaisena työläisenä. Vapaa ajattelija, näytenumero 1/1945, 54–55.

mäinen SKP:n julkinen tilaisuus sodan jälkeen.[248] Karlströmin hautajaisista on kerrottu luvussa 14.2.1.

Monessa tapauksessa omaiset joutuivat selvittelemään, mihin teloitettu oli haudattu. Joulukuussa 1944 Kaarlo Väisäsen leski tiedusteli miehensä hautapaikkaa.[249] Toukokuussa 1944 desanttina teloitetun Yrjö Klipin vaimo halusi muun ohessa saada tietoonsa miehensä hautapaikan. Puolustusministeriön ensimmäisen vastauksen mukaan Klippiä ei ollut tuomittu kuolemaan, mutta pian tieto oikaistiin.[250]

Tampereella järjestettiin uudenvuodenaattona 1944 ja uudenvuodenpäivänä 1945 kaksi viranomaisten käsissä kuolleiden vasemmistolaisten muistotilaisuutta. Niiden kohteena oli kolme miestä, joiden kuolemat olivat epäselviä: desantti Jorma Johteinen hirttäytyi kesken valvontaosaston kuulustelujen Turussa, desantin avustamisesta epäilty Kalle Lahtinen kuoli ilmeisesti valvontaosaston kuulusteluissa kokemaansa pahoinpitelyyn ja sabotaasiryhmään kuulunut Kalle Valkama ammuttiin, virallisen tiedon mukaan pakoyrityksen vuoksi.[251] Porissa järjestettiin 25.2.1945 seitsemän porilaisen yhteishautaus: joukossa oli Valpon luonnehdinnan mukaan kolme desanttia, yksi desanttien suojelija, yksi tällaisten avustaja, yksi sotilaskarkuri ja yksi entinen pärmiläinen.[252]

Viiden teloitetun turkulaisen lesket ja yhden desanttina surmansa saaneen turkulaisen sisar kääntyivät 24.10.1944 sisäasiainministeriön puoleen pyytäen vainajien lähettämistä teloituspaikoistaan Turkuun valtion kustannuk-

---

[248] SKP:n vuosikirjassa (Mäkinen 1947, 148) tilaisuutta on luonnehdittu vaikuttavaksi mielenosoitukseksi, mutta Valpon raportoijan mielestä tilaisuus oli laimeahko. (Torsti Arijoen ilmoitus 3.10.1944, EK-Valpo, hmp 1743 Aatto Sallinen, KA.)

[249] Rinteen muistiinpano "23/12 -44 soitti..." EK-Valpo, hmp 4088 Kaarlo Väisänen, KA. Väisänen oli teloitettu toukokuussa 1942.

[250] Sosiaaliministeriön kirjelmä puolustusministeriölle n:o 6034/21.12.1944 ja siihen liittyvä kirjeenvaihto, T 21402/F 3, SA.

[251] Sisäasiainministeriön tilannetiedoitus 2.1.1945, EK-Valpo, tilannetiedotuksia 1944–1945, KA. – Johteisen ja Lahtisen kuolemia on käsitelty edellä luvuissa 10.1.3 ja 10.4.3, alav. 425. Johteisen omaisten kokemat vaikeudet heidän koettaessaan selvittää tämän kohtaloa olivat melkoiset. Ks. tarkemmin 3 E, 4, Jorma Johteinen, Kansan A. Ainakin vielä maaliskuussa 1947 Johteinen oli yhä haudattuna Turun Kärsämäen ampumaradan takamaastossa, siis siirtämättä hautausmaalle. Valpon kirjelmä no 16065/IV/5.3.1947, EK-Valpo, hmp 2744 Jorma Johteinen, KA. – Ks. Valkamasta edellä luku 10.4.3, alav. 425; EK-Valpo, hmp 4231 Kalle Valkama, KA; Vapaa ajattelija, näytenumero 1/1945, 30–31; Rislakki 1986, 92.

[252] Turun osaston tilannekatsaus n:o 4/16.–28.2.1945, EK-Valpo, alaosastojen tilannekatsauksia, KA.

sella.[253] Tammikuussa 1945 pääesikunta kääntyi Oulun ja Vaasan sotilaspiirien komentajien puoleen pyytäen kiireellisesti ilmoittamaan, minne teloitetut on haudattu ja onko haudat siten merkitty, että ruumiit voidaan löytää. Kuudetta, kuolleena vuonna 1942 löydettyä desanttia koskeva vastaava tiedustelu osoitettiin valvontatoimistolle.[254] Turussa järjestettiin 3.6.1945 yhteishautaus, jossa haudattiin uudelleen yhdeksän vainajaa, heistä viisi teloitettua.[255]

Poliisien desanttina ampuma Akseli Ahvenainen siirrettiin "venäläisten lentäjien montusta" ja haudattiin uudelleen joulukuussa 1944. Ahvenaisen leski joutui käymään melkoisen kamppailun viranomaisten kanssa saadakseen miehensä ruumiin haltuunsa ja haudatuksi haluamallaan tavalla.[256] Pidätettäessä saamiinsa vammoihin kuolleen desantti Matti Långin uudelleenhautaus toimitettiin Lahdessa joulukuussa 1944.[257] Rovaniemellä teloitettu Jukka Kumpumäki haudattiin uudelleen Kemissä 27.5.1945.[258] Desanttina ammutun Arvo Viitasen ruumis siirrettiin kotihautausmaahan Nokialle marraskuussa 1945.[259] Viitasenkin leski joutui sodan jälkeen kiertelemään virastosta toiseen. Selvittely päätyi umpikujaan, sillä ainakin virallisesti Viitasen kohtalon tiesi vain päämajan valvontaosasto. Sitä ei kuitenkaan enää ollut olemassa. "Kysyttyäni, kuka niitä asioita hoitaa, sanottiin ettei kukaan ja sanoivat että he eivät tee [sotilaspiirissä] asialle mitään." Leski kääntyi tämän jälkeen tammikuussa 1945 tällaisia asioita selvittelevän puoluetoverinsa puo-

---

[253] Lahja Ketonen ym. 24.10.1944 sisäasiainministeriölle, EK-Valpo, hmp 3980 Yrjö Helenius, KA.

[254] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmät n:o 1630 ja 1631/Hall./7 a/26.1.1945 sekä n:o 2385/Hall./7 a/14.2.1945, T 17855/5, SA. Kolme kysyttyä henkilöä oli teloitettu Oulussa ja kaksi Vaasassa. Oulussa teloitetun Olavi Laihon ruumiin tunnistamista on kuvannut Rislakki (1986, 159; 1995a, 5–6).

[255] Orell 1945; "Teloitettujen SKP:n jäsenten muistojuhla Turussa", Kommunisti 25/1945, 30; "Teloitettujen hautajaiset Turussa", Vapaa ajattelija, näytenumero 1/1945, 58–59 (siinä mainitun tilaisuuden päivämäärän, 3.7.1945, täytyy olla virheellinen, koska tilaisuudesta kerrottiin 19.6. ilmestyneessä Kommunistissa). – Ks. haudatuista Rislakki 1986, 159. Turun hautamuistomerkki on kuvattu Pirkko Vallinojan toimittamassa TV-ohjelmassa "Muistopatsaani on unohdus". (TV 2, 23.11.1990.)

[256] Maija Virtasen litteroitu muistelma 5.5.1981, 13–21. 6 C, Kansan A; Teittinen 1993, 76. Myös Teittisen toimittama ohjelma "Akseli Ahvenainen, desantti" (Yle 3/Radio Suomi 15.10.1994).

[257] Etsivä Aimo Kivipuron ilmoitus n:o 1/1945, EK-Valpo, hmp A 904 Betty Peltonen, KA; Rislakki 1986, 159. Rislakin mukaan uudelleenhautaus tapahtui valvontakomission vaatimuksesta.

[258] "Jukka Kumpumäen muistotilaisuus", Kommunisti 24/12.6.1945, 30.

[259] "Tietoja Frans Arvo Viitasesta..." 7, Arvo Viitanen, Kansan A.

leen.[260] Mutta vielä seuraavassa toukokuussa hän mainitsi korvaushakemuksensa liitteessä, ettei ollut saanut tietoa miehensä kohtalosta. Virkatodistuksen mukaan mies oli elossa.[261]

Tuusulan ja Keravan alueen kolmen järjestön kokouksessa muodostettiin elin, jonka tehtäväksi oli annettu kunnostaa vakaumuksensa puolesta kaatuneiden haudat. Toimikunta kirjoitti oikeusministerille tammikuussa 1946 saapuneen kirjeen todeten sodan aikana demokratian puolesta kaatuneiden fascismin uhrien lepäävän vielä "koirahaudassaan" Tuusulan Hyrylässä. Toimikunta toivoi tutkimusta uhrien lukumäärästä, kansallisuudesta, tapausten oikeudellisesta asemasta sekä ehdotti uhrien siirtämistä sankaruutensa arvon mukaiselle paikalle. Sellaiseksi toimikunta esitti paikkaa Hyrylän uudessa puistossa. Oikeusministeri siirsi asian puolustusministeriölle. Asian selvittelyä haittasi se, että Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirin esikunnan kenttäoikeuden arkisto oli puutteellinen. Aivan täyttä selvyyttä asiassa ei saatukaan, mutta neljän Hyrylään haudatun henkilöllisyys selvisi. Teloitettuja oli lisäksi haudattu Hyvinkäälle.[262]

Malmin hautausmaalla oli suuri yhteishautaustilaisuus 17.3.1946. Yhteishautaan siirrettiin 16 eri puolella Suomea teloitettua ja muuten surmansa saanutta.[263] Joukossa oli neljä Hyrylässä haudattuna ollutta, joten hankkeesta heidän siirtämisekseen Hyrylän puistoon oli näköjään luovuttu.

Talvisodan aikana teloitettujen suomussalmelaisten hautapaikkoja on selvitelty varsin paljon. August Venäläisen leski kirjoitti toukokuussa 1945 puolustusministerille pyytäen tietoa siitä, mihin hänen miehensä on haudattu. Teloituksesta sinänsä leski oli tietoinen. Selvisi, että hautapaikka oli Palta-

---

[260] Eva Viitanen toveri Kalle Lindholmille 4.1.1945, 3 E, 1.8, Kansan A.

[261] Frans Arvo Viitasta koskeva korvaushakemus, VM, Ejd 3, KA.

[262] Kaarlo Koivuniemi ym. oikeusministerille 9.7.1945, ja kirjeeseen liittyvät asiakirjat, erit. Tuusulan nimismiespiirin kuulusteluptk. n:o S.P. 53/46 (kuulustelusta 19.1.1946) ja Tuusulan sotilaspiirin oikeusupseerin laatima pöytäkirja kuulusteluista 1.10. ja 13.10.1945, T 21402/F 29, SA.

[263] "Mieliinpainuva muistojuhla Malmilla. 16 sodan aikana teloitettua työläistoveria laskettiin viimeiseen lepoon", VS 18.3.1946. 3 E, 1.9, lehtileikkeet, Kansan A. Ks. myös vp. 1946, ptk. 6.3.1946, 243 (Ryömä). – Ks. hautamuistomerkistä ja haudattujen nimistä Rislakki 1986, 158–159. Nimiluettelo osoittaa, että Olavi Heimanin puheliaisuus kuulusteluissa ei ole estänyt hautausta toverien joukkoon, joten tässä suhteessa on osoitettu suvaitsevuutta. Ks. Heimanin muistamisesta jo sodan aikana edellä luku 10.4.3. – Martta Koskisen ruumis siirrettiin ilmeisesti useampaan kertaan, sillä erääseen valokuvaan liitetyn tekstin mukaan siinä ollaan "sodan jälkeen v. 1944" Martta Koskisen haudalla Malmin hautausmaalla, "sen jälkeen kun viranomaiset siirsivät ruumiin teloituspaikalta". 5, Martta Koskisen arkisto, Kansan A.

mossa Paltaniemen Matinmäellä, ja siellä oli teloitettu useampia.[264] Teloitettujen suomussalmelaisten kohtaloita selviteltiin muutenkin.[265] Epäselvää oli kuitenkin, keitä teloitetuista oli haudattu Matinmäen metsähautaan ja keitä Kajaanin hautausmaahan, ja muitakin epäselvyyksiä hautapaikoista oli.[266] SKDL järjesti sodan jälkeen Matinmäessä muistojuhlan teloitettujen kunniaksi. Ainakin kaksi sinne haudatuista on myöhemmin siirretty muualle.[267] Kahden teloitetun suomussalmelaisen ruumiit siirrettiin Kajaanin hautausmaalta Suomussalmelle niinkin myöhään kuin loppiaisena 1961.[268]

Myös teloitettuja neuvostoliittolaisia on muistettu ainakin Turun Kärsämäessä. Siellä teloitettujen 14 neuvostoliittolaisen suohautapaikka kunnostettiin alustavasti heti sodan jälkeen. Vuonna 1952 paljastettiin varsinainen hauta, vuonna 1972 muistopatsas ja vuonna 1982 nimilaatta. Aktiivisesti asiassa toimi Suomi–Neuvostoliitto-Seuran paikallisosasto, joka sai tukea Neuvostoliiton edustajilta.[269]

14.9.2 Muistitiedon keruu ja julkaisu

Kommunistien piirissä kerättiin muistitietoa sota-ajan tapahtumista, ilmeisesti sekä selvittely- ja korvaushankkeita että yleisempiä propagandistisia tar-

---

[264] Tekla Juntunen puolustusministerille 7.5.1945, Olavi Karjalainen Kainuun sotilaspiirin esikunnalle 25.8.1945, puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 8849/Hall./7 b/5.9.1945, Kainuun sotilaspiirin esikunnan kirjelmä n:o 4134/I/Oik./ 10.12.1945, T 19200/F 3, SA.

[265] Puolustusvoimain pääesikunnan kirjelmät n:o 2018/Hall./5 a/15.5.1946 ja 3090/ Hall./5 a/11.9.1946, T 19200/F 1, puolustusministeriön kirjelmä n:o Y. 6108/1946/ 16.9.1946, T 21402/F 28, SA.

[266] Puolustusvoimain pääesikunnan hallintotoimiston kirjelmä n:o 3368/Hall./7 a/ 7.11.1946, T 19200/F 3, SA; "Teloituksia mainostetun 'yksimielisyyden'..." Kansan Tahto 24.1.1960, 4, Suomi toisessa maailmansodassa, Tapahtumat Suomussalmen Ruhtinaansalmen kylässä, Kansan A.

[267] Viirret 1998b. Kirjoituksesta käy ilmi myös edelleen vallitseva epäselvyys hautapaikoista, koska siinä Kajaanin hautausmaan sijasta mainitaan eräs kolmas paikka osan teloitetuista hautapaikkana.

[268] "Ainakin kahdeksan teloitusta Suomussalmella 21 vuotta sitten", Kansan Tahto 3.1.1961. "Kainuun väki saattoi hautaan 8 [sic] teloitettua", Kansan Uutiset 8.1.1961. 4, Suomi toisessa maailmansodassa, Tapahtumat Suomussalmen Ruhtinaansalmen kylässä, Kansan A.

[269] Lars Junttila: "Muistio Turun Kärsämäessä sijaitsevasta sotavankihaudasta...", kesäkuu 1985, Jukka Rislakin arkisto; Rentola 1997, 167. – Turun ja Helsingin teloitettujen yhteishaudoissa on myös Neuvostoliiton kansalaisia (Turussa Elis Gåsström ja Helsingissä Heikki Koppalov.)

koituksia varten. Kuolemantuomioiden ja sodan ajan epäselvien kuolemantapausten julkistamisessa SKP oli varsinkin aluksi suhteellisen varovainen. Tästä kertoo (virallisen tiedon mukaan) itsemurhan tehneen desantin, Jorma Johteisen veljen kirje vuoden 1945 ensimmäisenä päivänä:

> "Tässä on näitä Jormaa koskevia asiapapereita – – olen tarkoituksella estänyt asian tarkemman pöyhimisen alkamisen – syistä jotka tunnemme. Siis odottaen. Nämät olen jättänyt myös valvontakomissionille – –
>
> Saat tehdä näille mitä asiaan kuuluu mutta esim. mitä ja kuinka paljon niistä voisi esim. julkaista lehdessä tai muuten ennen jutun aloittamista jolla asia selvitettäisi, on tietysti harkittava etteivät voi kaikkeen varautua sitten kun asia tulee esille. Vai olisinko jotenkin turhan salaperäinen, mutta siitä en pääse että en ole halunnut vielä näitä saattaa julkisuuteen – eihän muutakaan vastaavaa ole vielä julkaistuna näkynyt."[270]

Marraskuun lopulla 1944 SKDL:n Vapaassa Sanassa pyydettiin sodan aikana vankilassa olleita lukijoita kirjoittamaan omista kokemuksistaan ja lähettämään selostuksensa lehden toimitukseen.[271] SKP:n Tampereen piirisihteeri Leo Suonpää kirjoitti päämajan valvontaosaston käsissä kuolleen Kalle Lahtisen tapauksesta Vapaa Sana -lehdelle. Jutun julkaiseminen jäi kuitenkin sillä kertaa. Syynä oli lehden toimituksen varovaisuus: se edellytti, että sodanaikaisia pahoinpitelyitä koskeviin kirjeisiin on pantava lähettäjää sekä kahta todistajaa koskevat tiedot, ennen kuin kirjeitä voidaan julkaista. Lehdellä täytyy olla "jonkinmoinen varmuus tosiasioitten todistettavuudesta mahdollisten jälkiseuraamusten tai provokation varalta".[272]

Kommunisti-lehdessä n:o 3 (18.1.1945) kerrottiin, että lehdessä julkaistaan muistokirjoituksia "ohranan komeroissa kuoliaaksi kidutetuista, teloitetuista, vankilassa kuolleista, metsäkaartissa tai muuten demokratian puolesta henkensä antaneista tovereista. – – Jo kunnioitus näiden, sankareina kuolleiden, asiallemme kaikkensa antaneiden tovereittemme muistoa kohtaan velvoittaa meitä tekemään heidän sankarikuolemansa tunnetuksi koko kansalle ja nostamaan heidän tekonsa ja heidän nimensä sille kunniapaikalle, jolle se kuuluu." Toimitus pyysi tällaisia henkilöitä tuntevia tovereita kirjoittamaan muistokirjoituksia ja lähettämään ne lehdelle. Samalla muistutettiin,

---

[270] Eino Johteinen 1.1.1945 "Kypsälle" (Kalle Lindholm). 3 E, 4, Jorma Johteinen, Kansan A.

[271] Nuorteva 1987, 224. Nuortevan mukaan pyyntö oli Vapaassa Sanassa 29.11.1944.

[272] Ontro Virtanen 7.1.1945 Leolle, ja kirjeeseen liittyvä leike "Sodanaikaiset pahoinpitelyt". Vapaa Sana 8.1.1945. 5, Leo Suonpään arkisto, 20.3.1991 luovutettu kansio, Kalle Lahtisen kuolemaan liittyviä selvityksiä, Kansan A.

että provokaattoreita, ilmiantajia ja muita sellaisia seikkoja koskevien tietojen on oltava "todistettavasti oikeita ja asiallisia, niin että kaikki pysyy täydellisesti todistettavan aineiston pohjalla".[273] Tätä ennen oli lehdessä julkaistu kaksi tällaista muistokirjoitusta.

Kommunisti-lehdessä julkaistiin vuosina 1944–1946 muistokirjoitukset 33 teloitetusta taikka muuten tavalla tai toisella surmansa saaneesta henkilöstä, enimmäkseen otsikolla "Kunniaa sankareille".[274] Muistokirjoituksissa luonnollisesti mainittiin myös oikeudenkäynnit ja teloitukset. Yleensä teloitettujen tekoja, kuten sabotaasia, vakoilutietojen välittämistä tai vakoilijoiden auttamista, ei kirjoituksissa kuvattu. Toisinaan annettiin ymmärtää teloitettujen tulleen tuomituiksi ainakin käytännöllisesti katsoen syyttöminä[275] tai huomattavan vähäisistä teoista.[276] Joskus sanottiin neutraalisti teloitetun tulleen tuomituksi "syytettynä" tietyistä teoista.[277] Jos teloitetun jotain sanottiin tehneen, se saatettiin luonnehtia yleisesti sodanvastaiseksi työksi.[278] Yhdessä kirjoituksessa todettiin teloitetun antaneen suojaa Neuvostoliitosta tulleelle toverille.[279] Kirjoituksien perusteella syntyy kuva viranomaistoiminnan mielivaltaisuudesta sodan aikana. Usein kirjoituksissa muistutettiin teloitettujen ja kuolleiden muiston velvoittavan.

Myöhemmin, helmikuussa 1945 SKP:n puoluetoimikunta kehotti lehti-ilmoituksella kaikkia entisiä poliittisia vankeja ja keskitysleiriläisiä kirjoittamaan muistelmiaan "nykyhetken tarvetta ja vankilahistoriikin kokoamista varten".[280] Helmikuussa Vapaa Sana aloitti myös artikkelisarjan "Poimintoja valtiollisen poliisin verisistä yrttitarhoista".[281]

---

[273] "Kunniaa sankareille", Kommunisti n:o 3/18.1.1945, 4.

[274] Luettelo ao. kirjoituksista (3 E, 1.9, Kansan A), sekä Kommunisti-lehden vuosikerrat 1944–1946. Luettelosta puuttuu Paavo Mendeliniä koskeva muistokirjoitus (Kommunisti 43/1945, 18).

[275] Kunniaa sankareille: Toveri Martti Koivistoisen muistolle (Kommunisti 1/1945, 15–16); Toveri Urho Kaipaisen muistolle (Kommunisti 4/1945, 28–29).

[276] Kunniaa sankareille: Aleksi Villiam Nummen muistolle (Kommunisti 25/1945, 19–20); Karl Alfred Tuomen muistolle (Kommunisti 27/1945, 25–26).

[277] Kunniaa sankareille: Toveri Toivo Poutasen muistolle (Kommunisti 8/1945, 25); Toveri Kaarlo Kustaa Väisäsen muistolle (Kommunisti 9/1945, 22).

[278] Kunniaa sankareille: Toveri Väinö Ketosen muistolle. (Kommunisti 14–15/1945, 28); H. Kuusinen 1945 (koskee Martta Koskista).

[279] Toveri Jalmari Kaarisolan muistolle, Kommunisti 1–2/1946, 27.

[280] Niinistö 1997, 107 (alav. 63). Niinistön mukaan ilmoitus oli Vapaassa Sanassa 6.2.1945.

[281] Leppänen 1994, 60.

Vielä vuonna 1947 vankilamuistoihin palattiin. Aina vuodesta 1918 välirauhan solmimiseen asti ulottuvat muistelmat oli tarkoitus julkaista eri aikakausia käsittelevänä teoksena.[282] Hanke jäi kesken.[283]

[282] "Vankilamuistot talteen", Työkansan Sanomat 1.2.1947. 5, Antti Timosen arkisto, kansio 3, käsikirjoituksiin liittyviä muistiinpanoja, Kansan A.

[283] Puolue oli antanut kirjan laatimisen toimittaja Antti Timosen tehtäväksi. Ks. "Punainen muistio" -nimiset käsikirjoitukset. 5, Antti Timosen arkisto, kansio 2, Kansan A. Ks. myös N. P.: "Työ vastarintaliikkeen aineiston keräämiseksi", Kommunisti n:o 12/1973, 1045–1048. 5, Nestori Parkkarin arkisto, kansio 6, artikkelit, Kansan A. Parkkari katsoi vastarintaliikkeen aineiston keräämisen olleen vajavaista, "kun ajateltiin työn luistavan pelkästään vapaaehtoisin voimin". – Pientä renessanssia sota-ajan muistot kokivat 1970-luvulla (Rentola 1994a, 11). Kirjallisuudessa tätä ilmensi selvimmin haastatteluihin perustuva Seilosen kirja "Vastarintaryhmä" (1974). Muun kulttuurin puolella tunnettu esimerkki kiinnostuksesta sota-ajan vastarintaan on KOM-teatterin esittämä laulu "Balladi toveri Viljasesta" (1971).

15 KUOLEMANRANGAISTUS SODAN JÄLKEEN

15.1 KUOLEMANRANGAISTUKSET VUOSINA 1945–1949

Vuosina 1945–1949 yleisissä alioikeuksissa tuomittiin yhteensä yhdeksän syytettyä kuolemaan murhasta.[1] Hovioikeudet ottivat näissä tapauksissa useimmiten lievemmän kannan, sillä korkeimman oikeuden ratkaistaviksi tuli noina vuosina kolme kuolemanrangaistustapausta; toisin sanoen kolmessa tapauksessa hovioikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen, koska nämä tuomiot tuli oikeudenkäymiskaaren 30 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan alistaa korkeimmalle oikeudelle. Sotatuomioistuimissa ei kuolemanrangaistuksia enää tuomittu.

Eräs mies tuomittiin keväällä 1945 tekemistään kahdesta ryöstömurhasta kaksinkertaiseen kuolemanrangaistukseen sekä kihlakunnanoikeudessa että hovioikeudessa, mutta korkein oikeus muutti tuomion elinkautiseksi kuritushuonerangaistukseksi.[2] Sen sijaan 1.8.1946 korkein oikeus antoi harvinaisen päätöksen: kysymyksessä on ainoa tapaus, jossa korkein oikeus on tuominnut syytetyn rauhanaikaisesta rikoksesta kuolemaan.[3] Kysymys oli nytkin kahdesta ryöstömurhasta, ja rikokset oli tehty marraskuussa 1945. Tuomittu Vilho Huovinen oli teot tehdessään karkuteillä vankilasta, jossa kärsi elinkautista kuritushuonerangaistusta aikaisemmasta murhasta. Kaikki oikeusasteet tuomitsivat Huovisen kaksinkertaiseen kuolemanrangaistukseen, korkein oikeus äänestyksen jälkeen. Huovinen itse ei halunnut anoa armoa, mutta

---

[1] Vuonna 1945 neljä, vuonna 1946 kaksi ja vuosina 1947–1949 yksi kunakin. SVT XXIII:88, 18–19 ja taulu 1; Anttila – Törnudd – Westling 1964, 6. Vuosina 1945 ja 1946 tuomitut sisältyvät myös edellä luvussa 6 esitettyihin lukuihin.

[2] KKO n:o 580/293 V.D. 1945 (päätös 4.10.1945 n:o 1764), KA.

[3] Suontausta 1950, 182. Korkeimman oikeuden päätös oli sikälikin poikkeuksellinen, että edellisen kerran korkein oikeus tuomitsi kuolemanrangaistuksen kolme vuotta aikaisemmin, 11.8.1943. Näiden päätösten välillä ratkaisemissaan viidessä kuolemanrangaistusjutussa KKO päätyi kuolemantuomiota lievempään rangaistukseen (ja yhdessä tapauksessa jätti syytetyn ymmärrystä vailla olevana rankaisematta).

vankilan johtokunta alisti presidentin päätettäväksi, onko kuolemanrangaistus pantava täytäntöön. Presidentti lievensi 4.10.1946 Huovisen kuolemantuomiot yksinäishuonerangaistukseksi. Huovinen armahdettiin elinkautisrangaistuksestaan vuonna 1969.[4]

Viimeinen hovioikeuden tuomitsema kuolemanrangaistus on muutaman päivän Huovisen hovioikeudesta saamaa tuomiota myöhempi. Turun hovioikeus tuomitsi 1.7.1946 taksinkuljettajan ryöstömurhassa tekijäksi katsomansa Pentti Koskisen kuolemaan; kaksi rikoskumppania hovioikeus katsoi avunantajiksi. Korkein oikeus tuomitsi sen sijaan Koskisen elinkaudeksi kuritushuoneeseen.[5]

Syksyn 1946 jälkeen korkeimman oikeuden tutkittavaksi ei tullut kuolemanrangaistusjuttuja, joten niitä ei enää hovioikeuksissakaan tuomittu, vaikka laki olisi vielä muutaman vuoden sen sallinut.[6] Kuten todettiin, vuosina 1947–1949 tuomittiin alioikeuksissa vielä yksi kuolemanrangaistus kunakin vuonna.[7]

15.2 KUOLEMANRANGAISTUKSEN KÄYTÖN RAJOITTAMINEN VUONNA 1949

Kolmen suuren puolueen, SDP:n, SKDL:n ja Maalaisliiton hallitusyhteistyö jatkui kesään 1948 asti. Heinäkuun 1948 lopulla maahan nimitettiin K.-A. Fagerholmin johtama sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus. Oikeusministeriö kehotti 11.9.1948 lainvalmistelukunnan VI jaostoa kiireellisesti valmistamaan ehdotuksen kuolemanrangaistuksen poistamisesta Suomen rangais-

[4] KKO n:o 757/388 V.D. 1946 (päätös 1.8.1946 n:o 1588, julkaistuna KKO 1946 II 180), ArmoD 3826b/1946, OM, Ec 47, oikeusministeriön pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 4.10.1946, OM, Ca 47, KA; Palo – Palo 1978.

[5] KKO n:o 777/398 V.D. 1946 (päätös 9.9.1946, n:o 1788), KA. Tapauksesta on kirjoittanut – rikoksentekijöiden yhteisvastuuta tällaisessa useamman rikoksentekijän tapauksessa puoltaen – Soukka (1948).

[6] Olen käynyt läpi korkeimman oikeuden päätöstaltiot vuoden 1950 kesäkuun loppuun.

[7] Tuomiot lievenivät siis jo hovioikeudessa. Puhuttaessa viimeisestä kuolemanrangaistuksesta tarkoitetaankin usein näiden tuomioiden sijasta Vilho Huovisen kuolemanrangaistusta, joka pysyi voimassa kaikissa oikeusasteissa. – Kertauksen vuoksi voidaan vielä mainita viimeiset Suomessa teloitetut. Viimeiset sodan aikana teloitetut olivat 15.9.1944 ammutut puna-armeijalaiset Boris Gurin, Juho (Ivan) Näätänen ja Nikolai Vasiljev (ks. edellä luku 14.2.1). Viimeinen rauhan aikana teloitettu suomalainen oli 8.7.1825 mestattu Tahvo Putkonen (ks. luku 2.1.2.1). Lisäksi Suomessa teloitettiin rauhan aikana venäläisiä ainakin Viaporin kapinan jälkeen vuonna 1906 (ks. luku 2.2.1).

tusjärjestelmästä. Neuvottelun jälkeen tehtävä kuitenkin rajoitettiin siten, että ehdotuksen tulisi tarkoittaa kuolemanrangaistuksen poistamista ainoastaan yleisen rikoslain mukaan rangaistavien tekojen sekä rauhan aikana tehtyjen sotilasrikosten seuraamuksena. Kuolemanrangaistuksen uhka olisi siis edelleen liitetty sodanaikaisiin sotilasrikoksiin.

Niilo Salovaara ja Olavi Salervo laativat lainvalmistelukunnassa toimeksiannon mukaisen ehdotuksen hallituksen esitykseksi. Ehdotus valmistui jo marraskuussa 1948. Ehdotuksessa lainvalmistelukunta huomautti samalla, että tehtävän kiireellisyyden vuoksi sillä ei ollut tilaisuutta niin perusteelliseen työhön kuin asian tärkeys olisi vaatinut. Lainvalmistelukunta toi samalla julki omat epäilynsä: sen mielestä tuntui erityisen arveluttavalta kuolemanrangaistuksen poistaminen sodan aikana tehdyn maanpetoksen johdosta. Samanlaisia epäilyjä lainvalmistelukunta esitti murhan osalta: sen mielestä poikkeuksellisissa oloissa voi olla "tapauksia, joissa yleisen oikeuskäsityksen mukaan murhaaja tuskin voisi sovittaa rikosta muulla kuin omalla hengellään".

Lainvalmistelukunnan ehdotus sisältää katsauksen ulkomaiseen lainsäädäntöön, lainsäädännölliseen kehitykseen Suomessa sekä Suomen silloiseen lainsäädäntöön. Kuolemanrangaistuksen käytöstä Suomessa esitettiin myös tilastotietoja. Sota-ajalta ei kuitenkaan voitu esittää tarkkoja tietoja: mainittiin, että kuolemanrangaistuksia tuomittiin "lukuisissa" sotaväen rikoslain alaisissa tapauksissa ja "useissa tapauksissa" yleisen rikoslain nojalla. "Osa näistä tuomioista pantiin täytäntöön", tiedettiin kertoa. Tietojen epämääräisyys selittyy sillä, että sodanaikaisia tilastotietoja ei vielä ollut käytettävissä. Tuomioistuinten rikollisuustilasto vuosilta 1938–1944 julkaistiin vuonna 1951, ja kenttäoikeuksien sodanaikaisesta toiminnasta julkaistiin tilastotietoja vasta vuonna 1955.[8]

Kuolemanrangaistuksen poistamista puoltavia syitä pohdittiin ehdotuksessa varsin perusteellisesti. Erityisestävältä kannalta täytäntöönpantu kuolemanrangaistus todettiin kiistämättömästi tehokkaimmaksi rangaistukseksi. Yleisestävästä vaikutuksesta arveltiin, että kuolemanrangaistuksen uhkaa lienee pidettävä normaaliyksilölle tehokkaana pelotteena. Murhan ollessa kysymyksessä pelote ei aina kuitenkaan ole merkityksellinen. Raskaimpia valtiollisia rikoksia suunnittelevien suhteen rangaistusuhan merkitys on yleensä vielä vähäisempi, koska he toimivat usein sellaisista vaikuttimista, että mikään rangaistusuhka ei heitä pelota.

[8] SVT XXIII:85 (julkaisuvuosi 1951); SVT XXIII:88 (julkaisuvuosi 1955). Oikeusministeri Tauno Suontaustan yksityisarkistossa olevista laskelmista voidaan päätellä, ettei hallituksella tosiaan ollut käytössään kovinkaan tarkkoja tietoja kuolemantuomioiden määrästä. Ks. edellä luku 6.1.

Erikseen pohdittiin sitä, olisiko kuolemanrangaistus silti kriisiaikoina tarpeen. Ehdotuksen laatijat pitivät luovutuskirjelmässään mahdollisena, että yleinen oikeustajunta vaatii kriisiaikoina kuolemanrangaistuksia. Itse ehdotus on kuitenkin kirjoitettu toisin, ilmeisesti siis ehdotuksen laatijain todellisen mielipiteen vastaisesti. Todettiin, että valtiolliset rikokset saattavat aiheutua hyväksyttävistä, vieläpä kunnioitettavista vaatimuksista. Lisäksi huomautettiin, että yleinen käsitys valtiollisista rikoksista voi muuttua nopeasti ja täydellisesti. Niihin syyllistyneet ovat saattaneet jälkimaailman arvioissa osoittautua kansansa suurmiehiksi. Edelleen esitettiin arvostelua siitä, että sodan aikana oli käytetty kuolemanrangaistusta myös yleisen rikoslain mukaisista rikoksista. Arveltiin, että niistä oli ehkä tuomittu ankarampia rangaistuksia kuin olisi ollut välttämätöntä.[9]

Vielä ehdotuksessa kiinnitettiin huomiota oikeuserehdyksen mahdollisuuteen sekä vaikeuteen noudattaa oikeudenmukaista suhteellisuutta kuolemanrangaistuksen käytössä.

Lainvalmistelukunnan laatiman ehdotuksen mukaan säädettäisiin laki kuolemanrangaistuksen käytön rajoittamisesta, jonka 1 § kuuluisi:

> "Kuolemanrangaistusta älköön tuomittako muusta kuin sotilasrikoksesta.
>
> Sotilasrikoksesta voidaan kuolemanrangaistus tuomita vain, milloin rikos on tapahtunut sodan aikana tai paikkakunnalla, joka on julistettu sotatilaan."[10]

Hallituksen esitys "laiksi kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana ja sen rajoittamisesta sotatilan vallitessa" annettiin eduskunnalle 30.9.1949.[11] Esitys lähinnä toistaa lainvalmistelukunnan laatiman ehdotuksen sanonnat.[12] Sota-aikaisia kuolemanrangaistuksia kritisoivaa sanontaa kuitenkin pehmennettiin: enää ei puhuttu tuomituista ankarammista rangaistuksista "kuin ehkä olisi ollut välttämätöntä". Arviot valtiollisten rikosten tekijöiden muuttumisesta kansansa suurmiehiksi on myös jätetty pois.

Hallituksen esityksessä ehdotettiin lain 1 § kuulumaan seuraavasti:

> "Kuolemanrangaistusta älköön tuomittako muusta kuin sotilasrikoksesta.
>
> Sotilasrikoksesta voidaan kuolemanrangaistus tuomita vain, milloin rikos on tapahtunut valtakunnan ollessa julistettuna sotatilaan tai sen sotatilaan julistetussa osassa."

---

[9] Ks. edellä luvut 11.4 ja 11.7.

[10] Lainvalmistelukunnan julkaisu n:o 7/1948.

[11] Kyseessä oli edelleen Fagerholmin sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus.

[12] HE 99/1949 vp.

Hallituksen esityksen sanamuoto poikkesi jonkin verran lainvalmisteluk unnan ehdottamasta. Perustelut olivat kuitenkin muuttamattomat, joten ilmeisesti sanamuotojen (sodan aika/sotatilan aika) välillä ei ole ajateltu olevan eroa.[13]

Korkein oikeus antoi eduskunnan lakivaliokunnalle lausunnon. Korkein oikeus katsoi äänestyksen jälkeen, ettei kuolemanrangaistuksen poistamiseen lainsäädännöstämme tai sen soveltamisalan supistamiseen ole nykyoloissa aihetta. Lausunnossa viitattiin muun muassa vallinneeseen rikollisuustilanteeseen. Sen sijaan lakivaliokunta kannatti kuolemanrangaistuksen poistamista rauhanaikaisissa olosuhteissa. Valiokunta ei hyväksynyt sitä, että kuolemanrangaistus säilytettäisiin vain sotatilan aikaisista sotilasrikoksista. Sotilasrikokset eivät käytännössä selvästi eroa siviilirikoksista, todettiin. Lakivaliokunta halusikin laajentaa kuolemanrangaistuksen käyttömahdollisuuden sekä siviilien tekemiin rikoksiin että sotilashenkilöiden tekemiin siviilirikoksiin. Niinpä lakivaliokunta katsoi, että lain nimikkeen tulisi olla "laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana", ja sen 1 §:n tulisi kuulua:

> "Kuolemanrangaistus voidaan tuomita vain, milloin rikos on tapahtunut valtakunnan ollessa julistettuna sotatilaan tai sen sotatilaan julistetussa osassa."[14]

---

[13] Kysymys ei ole kuitenkaan aivan selvä. Sotatilasta annetussa lain (26.9.1930/303) mukaan "sitä aikaa, jolloin sotatila on voimassa, sanotaan tässä laissa sota-ajaksi" (3 §:n 2 mom.). Valtakunta tai määrätty osa siitä voitiin sanotun lain mukaan julistaa sotatilaan sodan tai kapinan aikana (1 §:n 1 mom.). Myöhemmin säädettiin vielä, että oikeus julistaa sotatila on presidentillä myös, milloin sota tai kapina näyttää olevan syttymäisillään ja sotavoima tai osa siitä on määrätty pantavaksi liikekannalle (28.11.1930/356, 1 §). Suomeen julistettiin sotatila 30.11.1939 ja se julistettiin lakanneeksi 26.9.1947. Sotatila-aikaan sisältyi siis useita muitakin kuin varsinaisia sotavuosia. Erillään on pidettävä myös sotatila valtion sisäisessä oikeudessa ja sotatila sanan kansainvälisoikeudellisessa merkityksessä; jälkimmäinen syntyy sodan alkaessa (Björksten 1937, 348; Castrén 1959, 326, 334). Tavanomaisessa kielenkäytössä sota-ajalla tarkoitettaneen varsinaisten sotatoimien aikaa, eikä ainakaan Lapin sodan päättymisen (25.4.1945) jälkeistä aikaa miellettäne Suomessa sota-ajaksi.

[14] Lakivaliokunnan mietintö 20/1949 vp. – Lakivaliokunnan mietintöön liitetyssä vastalauseessa (edustajat Esa Hietanen ja Eino Roine, SKDL) toivottiin kuolemanrangaistuksen poistamista kokonaan, taikka että se rajoitettaisiin vain sodan aikana tehtyihin sotilasrikoksiin. "Sodan ajalla" vastalauseessa tarkoitetaan selvästi eri asiaa kuin sotatilan ajalla. Vastalauseen tekijät nimittäin totesivat, että jos kuolemanrangaistusta voitaisiin käyttää pelkästään sotatilan perusteella, se loisi kulloinkin vallassa olevalle hallitussuunnalle mahdollisuudet käyttää kuolemanrangaistusta poliittisen valtataistelun välineenä. Toinen vastalauseen tekijöistä selitti täysistunnossa, että valiokunnassa jäi epäselväksi, olisiko mahdollista muuttaa hallituksen esitystä siten, että kuolemanrangaistus poistetaan

Suuri valiokunta yhtyi lakivaliokunnan mietintöön.[15] Sen jälkeen hallituksen esitys käsiteltiin täysistunnossa. Toisessa käsittelyssä eduskunnassa käytiin esityksen johdosta jonkin verran keskustelua. Kansanedustaja Elli Stenberg (SKDL) muistutti 1930-luvun hankkeista kuolemanrangaistuksen käyttöön ottamiseksi sekä niiden vastaisesta toiminnasta. Hän kritisoi sitä, että hallituksen esityksen perusteluissa ei mainita, paljonko kuolemantuomioita annettiin sodan aikana. Samaa arvosteli edustaja Eino Roine (SKDL). Hänen mukaansa kuolemantuomioihin tuomittiin sodan aikana runsaasti sellaisissa tapauksissa, joissa pääperuste kuolemanrangaistukseen oli ollut poliittinen vaino. Rolf Berner (ed) ja Johannes Wirtanen (kok) puolestaan toivoivat, että Stenberg ja Roine pitäisivät kuolemanrangaistusta vastustavat puheensa "puoluetovereilleen erinäisissä maissa", sillä kansandemokratioissa teilataan päivittäin ihmisiä poliittisista syistä. Tämän jälkeen keskustelussa käytettiinkin muutama tavallista kiivaampi puheenvuoro, jossa puolestaan vedettiin esiin yhteistyö Natsi-Saksan kanssa.

Elli Stenberg ehdotti lakiehdotuksen 1 §:ää kuulumaan: "Kuolemanrangaistusta älköön enää tuomittako". Tämä ehdotus hylättiin avoimessa äänestyksessä äänin 127–54 (poissa 18). Stenbergin kaksi muuta, pienempää muutosehdotusta hylättiin myös.[16] Merkille pantavaa on, että kukaan ei ehdottanut, että kuolemanrangaistus rauhan oloissa tulisi säilyttää: äänestykset koskivat sitä, missä laajuudessa kuolemanrangaistuksen käytöstä luovutaan. Kolmannessa käsittelyssä keskustelua ei enää syntynyt.[17] Laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana annettiin 2.12.1949 (728/1949), ja se tuli voimaan vuoden 1950 alussa. Lain keskeisen 1 §:n sanamuoto oli lakivaliokunnan ehdottaman mukainen.

15.3 KUOLEMANRANGAISTUKSESTA LUOPUMINEN VUONNA 1972

Oikeusministeriö antoi 18.10.1965 lainvalmistelukunnan V jaostolle tehtäväksi valmistaa ehdotuksen sellaiseksi lainsäädännöksi, jonka mukaan kuolemanrangaistus poistetaan rauhan aikana sovellettavista rangaistussäännök-

kokonaan. Kun tästä ei saatu varmuutta, tyytyivät SKDL:n edustajat siihen, että kuolemanrangaistukseen voitaisiin tuomita vain sodan aikana, eikä valtakunnan ollessa julistettuna sotatilaan tai sen sotatilaan julistetussa osassa. (Vp. 1949, ptk. 15.11.1949, 2110.)

[15] Suuren valiokunnan mietintö 104/1949 vp.

[16] Vp. 1949, ptk. 15.11.1949, 2107–2114.

[17] Vp. 1949, ptk. 18.11.1949, 2164–2165.

sistä ja erillisellä lailla säädetään niistä tapauksista, joissa kuolemanrangaistusta voidaan sota-aikana käyttää. L. H. Salosen ja Erkki Ailion laatimassa, 1.11.1968 päivätyssä ehdotuksessa katsottiin, että kuolemanrangaistuksen poistaminen myös sotatilan aikana tehtyjen rikosten rangaistuksena ei näytä mahdolliselta. Sotatilan ja erityisesti sodan aikana vallitsevien epätavallisten olosuhteiden vuoksi yhteiskunta tarvitsee vapausrangaistusta tehokkaampia keinoja suojatakseen olemassaolonsa perusteita ja puolustusvoimiaan, mutta eräissä tapauksissa myös yksityisiä jäseniään. Viimeksi käytyjen sotien kokemukset osoittavat, ettei kuolemanrangaistuksen käyttämistä tällaisissa poikkeusoloissa voida välttää, todettiin ehdotuksessa.

Ehdotuksen mukaan kuolemanrangaistus poistettaisiin sekä yleisen että sotilaita koskevan rikoslain rangaistusjärjestelmästä, ja kaikki tätä rangaistusseuraamusta koskevat säännökset koottaisiin erityiseen lakiin kuolemanrangaistuksesta sotatila-aikana. Kuolemanrangaistuksen soveltamisala rikoslain mukaan rangaistavien rikosten osalta pysyisi ehdotuksen mukaan entisellään, mutta niiden sotilasrikosten määrää, joista saattaisi seurata kuolemanrangaistus, ehdotettiin alennettavaksi yhteentoista.[18]

Eduskunnalle annettiin joulukuussa 1968 lainvalmistelukunnan ehdotuksen mukainen hallituksen esitys kuolemanrangaistusta koskevan lainsäädännön uudistamisesta.[19] Hallitus kuitenkin peruutti esityksen tammikuussa 1970.[20]

Uudistus eteni tämän jälkeen uudelta pohjalta. Vuoden 1972 tammikuussa eduskunnalle annettiin hallituksen esitys kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä.[21] Tätä ennen oli kuolemanrangaistuksen uhka poistettu murhasta, kun henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskeva lainsäädäntö uudistettiin (laki 14.7.1969/491). Tuota uudistusta koskevassa hallituksen esityksessä viitattiin valmisteltavana olevaan kuolemanrangaistuksia koskevaan lainuudistukseen.[22]

---

[18] Lainvalmistelukunnan julkaisu 7/1968.

[19] HE 164/1968 vp.

[20] Hallituksen kirjelmä Eduskunnalle ehdotuksen kuolemanrangaistusta koskevan lainsäädännön uudistamisesta sisältävän Hallituksen esityksen peruuttamisesta. Vp. 1969.

[21] HE 1/1972 vp. 28. tammikuuta 1972 annetun esityksen antoi Teuvo Auran johtama virkamieshallitus, oikeusministerinään K. J. Lång. – Lokakuussa 1970 asetettiin sotilasrikos- ja sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistamiskomitea. Asianajaja Matti Wuoren kertoman mukaan hanke kuolemanrangaistuksen poistamisesta erillisuudistuksena käynnistyi eräiden tuon komitean jäsenten (Sakari Knuuttila, Wuori) toimenpitein. (Wuori, suullinen tieto 4.9.1995; Reinboth 1995.)

[22] HE 68/1966 vp., 1.

Vuoden 1972 hallituksen esityksen pohjaksi ei tietenkään voitu ottaa vuonna 1968 valmistunutta lainvalmistelukunnan ehdotusta. Sen sijaan hallituksen esitys on suurelta osin kopioitu vuoden 1949 uudistukseen liittyneestä hallituksen esityksestä. Sotilasrikosten erityisasemaa ei ole perusteellisemmin pohdittu, vaan vuoden 1949 esityksen tekstiin on vain lisätty muutama huomautus sotilasrikoksista. Lisäykset on tehty mutkattomasti, esimerkiksi nyt todetaan, että "ei minkään muiden rikosten suhteen yleinen käsitys voi niin nopeasti ja niin täydellisesti muuttua kuin valtiollisten rikosten ja sotilasrikosten."

Uusina perusteluina tuotiin esiin yleisen mielipiteen muutokset. Todettiin, että kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana annetun lain oltua voimassa yli 20 vuotta on yleinen mielipide yhä enemmän asettunut vastustamaan kuolemantuomion käyttämistä missään olosuhteissa. Lisäksi mainittiin, että mielipiteet kuolemanrangaistuksen oikeutuksesta ja tarkoituksenmukaisuudesta sodankin aikana ovat muuttuneet yhä arvostelevammiksi.

Hallituksen esitys lähetettiin lakivaliokuntaan keskustelutta.[23] Lakivaliokunta kannatti hallituksen esitystä rinnastaen kuolemanrangaistuksesta luopumisen aikanaan tapahtuneeseen luopumiseen ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvista rangaistusmuodoista.[24]

Lakivaliokunnan mietinnön ensimmäisessä täysistuntokäsittelyssä esitettiin muutama puheenvuoro. Anna-Liisa Jokinen (SKDL) katsoi, että Suomi voi aivan hyvin olla edelläkävijä tässä asiassa. Hän viittasi vuoden 1918 ja vuosien 1939–1944 "onnettomiin tapahtumiin" ja mainitsi virallisen tilaston lukuja teloitusten määrästä noina vuosina. SMP:n edustajat J. Juhani Kortesalmi ja Veikko Vennamo sen sijaan pitivät kuolemanrangaistusta sodan oloissa tarpeellisena viitaten muiden maiden esimerkkiin.[25]

Suuri valiokunta asettui hallituksen esityksen kannalle. Sen mietinnön jälkeen asia pantiin täysistunnossa kerran pöydälle.[26]

Hallituksen esityksen toisessa käsittelyssä edustaja Eero Lattula (kok) piti tarpeellisena kuolemanrangaistusuhkaa vakoilusta, sabotaasista ja tuholais-

[23] Vp. 1972, ptk. 11.2.1972, 42.

[24] Lakivaliokunnan mietintö 3/1972 vp. Valiokunnan mietintöön liittyvässä vastalauseessa (Kalevi Huotari, SMP, J. Juhani Kortesalmi, SMP) ehdotettiin hallituksen esitystä hylättäväksi. Tätä perusteltiin muun muassa sillä, että kuolemanrangaistus ainakin vakavassa kriisi- ja sotatilanteessa on voimassa kaikissa naapurimaissamme. Kuten edellä luvussa 1.2.2 kävi ilmi, Suomi oli muiden pohjoismaiden (Islantia lukuun ottamatta) edelläkävijä sota-aikaisten kuolemanrangaistusten poistamisessa.

[25] Vp. 1972, ptk. 5.4.1972, 401–404.

[26] Suuren valiokunnan mietintö 11/1972 vp; vp. 1972, ptk. 7.4.1972, 420.

toiminnasta. Sotapelkuruutta ja karkuruutta suunnittelevan hän arveli joutuvan melkoisen harkinnan eteen, jos hän on tietoinen siitä, että karkaamisesta voi seurata hänelle kuolemantuomio. Hän mainitsi myös naapurimaiden esimerkin kuolemanrangaistuksen säilyttämisessä.

Heimo Rekonen (SKDL) ei uskonut kuolemanrangaistuksen pelotusvaikutukseen esimerkiksi pakokauhutilanteessa rintamalla. Hän katsoi Suomen tuomioistuinlaitoksen olevan epäkansanvaltainen luokkaoikeuslaitos, minkä vuoksi erityisesti työväenluokan on syytä vaatia kuolemanrangaistuksen poistamista lainsäädännöstä. Hän mainitsi, että viime sotien aikaiset kuolemantuomiot kohdistuivat alemmista sosiaaliryhmistä oleviin ihmisiin, ja viittasi myös oikeudenkäynnin ulkopuolisiin ampumis- ja kuolemantapauksiin. J. Juhani Kortesalmi (SMP) kommentoi Rekosen puheenvuoroa muistuttaen 20 miljoonan neuvostokansalaisen menehtymisestä Stalinin terrorin aikana.

Jacob Söderman (SDP) toi omassa puheenvuorossaan esiin oikeusserehdyksen suuret mahdollisuudet sodan aikana ja poikkeuksellisissa oloissa. Myös hän huomautti eriarvoisesta kohtelusta: vielä vuoden 1944 kesällä kuolemanrangaistuksia pantiin täytäntöön; vastaavista rikoksista oli tuomittu vapausrangaistuksia, ehkä elinkautisia, mutta näin tuomitut armahdettiin pian rauhanteon jälkeen. Yleisestävää vaikutusta hän ei pitänyt sodassa merkittävänä:

> "Kaikkein suurin perusteluhan on ollut se, että miehet lähtisivät muka rintamalta karkuun, ellei olisi mahdollisuutta heitä ampua myös omasta takaa. Minä lähtisin siitä, että on kerta kaikkiaan luotava niin demokraattinen ja tasa-arvoinen yhteiskunta, että puolustetaan niitä arvoja, jotka siinä yhteiskunnassa on, ilman että siihen tarvitaan sen yhteiskunnan taholta jotain erityistä uhkaa hengen osalta."

Veikko Vennamo (SMP) vastusti tässäkin keskustelussa esitystä viitaten muiden maiden esimerkkiin. SKDL:n edustajat Veikko Rytkönen ja Anna-Liisa Jokinen muistuttivat, kuinka aivan Suomen jatkosodan loppuvaiheessa suoritettiin teloituksia. Rytkönen esitti virheellisiäkin tietoja väittäen "tunnetun työväenliikkeen taistelijan" Martta Koskisen tulleen teloitetuksi 9.9.1944.[27] Eräät edustajat puolestaan vetivät keskusteluun mukaan aborttilainsäädännön rinnastaen abortit kuolemanrangaistukseen.

Asiallisemmalla linjalla oli Juha Vikatmaa (kok), joka katsoi, ettei kuolemanrangaistuksen kaltaisin negatiivisin toimenpitein voida yrittää pitää yllä puolustusvoimain toimintaa ja puolustustahtoa. Hän myös katsoi, että nyt sää-

[27] Koskinen teloitettiin jo 28.9.1943.

dettävä laki ei sido vastaisia eduskuntia iankaikkisesti, vaan asiaan voidaan palata. Vikatmaa paheksui tunteiden kuohuttamista käydyssä keskustelussa.

Äänestyksessä hallituksen esitys hyväksyttiin äänin 140–29. Poissa äänestyksestä oli 27 edustajaa, tyhjää äänesti kolme.[28]

Laki kuolemanrangaistuksen poistamisesta rangaistusjärjestelmästä annettiin 5.5.1972 (343/1972), ja se tuli voimaan kesäkuun 1972 alussa. Lailla kumottiin kuolemanrangaistuksen poistamisesta rauhan aikana vuonna 1949 annettu laki (728/1949).

Vuoden 1972 lain 1 ja 2 § kuuluvat seuraavasti:

> "Rangaistusjärjestelmästä poistetaan kuolemanrangaistus. Samalla lakkaavat olemasta voimassa rikoslakiin ja sotaväen rikoslakiin sisältyvät rangaistussäännökset niiltä osin kuin rikoksentekijä niiden mukaan on tuomittava tai voidaan tuomita kuolemanrangaistukseen sekä muut eri laeissa olevat kuolemanrangaistusta koskevat säännökset."
>
> "Milloin rikoksesta on ainoaksi yleiseksi rangaistukseksi säädetty kuolemanrangaistus, rikoksentekijä on tuomittava kuritushuoneeseen elinkaudeksi."

15.4 KUOLEMANRANGAISTUKSEN KIELTO KANSAINVÄLISISSÄ IHMISOIKEUSSOPIMUKSISSA

Suomen lainsäädännön sisältämä kuolemanrangaistuksen kielto on vahvistunut, koska myös eräät Suomea sitovat kansainväliset ihmisoikeussopimukset sisältävät kuolemanrangaistuksen kiellon. Jo 10.12.1948 annetussa YK:n ihmisoikeuksien julistuksessa (joka ei siis ole sopimus) todetaan: "Kullakin yksilöllä on oikeus elämään, vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen." (3 artikla.) Nimenomaista kantaa kuolemanrangaistukseen artiklassa ei oteta. Schabasin tulkinnan mukaan artikla kuitenkin pohjimmiltaan tähtäsi kuolemanrangaistuksen poistamiseen.[29]

Suomi ratifioi vuonna 1976 kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (niin sanotun KP-sopimuksen).

---

[28] Vp. 1972, ptk. 14.4.1972, 450–460. – Hallituksen esityksen kolmannessa käsittelyssä käytettiin vielä muutama puheenvuoro. Edustaja Aulis Juvela (SKDL) muistutti siitä, että kuolemanrangaistusta on Suomessa poikkeuksellisissa olosuhteissa käytetty silloin, kun oikeisto on ollut poliittisesti vahvoissa valta-asemissa. Edustaja Viljo Suokas (SMP) käytti hieman sekavan tuntuisen puheenvuoron, jossa kertoi, että kesällä 1944 suistettiin Suomessa useita miehistöjunia kiskoilta, jolloin "kymmeniä, jopa satoja nuorukaisia menehtyi". (Vp. 1972, ptk. 18.4.1972, 507–509.) – Suokkaan tiedot olivat perättömiä: vaikka ainakin yksi sotilasjuna suistettiin kesällä 1944 kiskoilta, ei ihmishenkiä menetetty (Kulomaa 1995, 257).

[29] Schabas 1993, 45–50.

Sopimus hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa 16.12.1966. Sopimuksen 6 artiklassa otettiin rajoittava kanta kuolemanrangaistukseen. Sen 2 kappaleen mukaan kuolemantuomio voidaan langettaa vain vakavimmista rikoksista rikoksen tekohetkellä voimassa olevan lain nojalla. Kuolemanrangaistus voidaan panna täytäntöön vain toimivaltaisen tuomioistuimen lopullisen tuomion nojalla. Jokaisella kuolemaantuomitulla on oikeus anoa armahdusta tai tuomion muuttamista (4 kappale). Kuolemantuomiota ei saa langettaa alle 18-vuotiaiden tekemistä rikoksista eikä sitä saa panna täytäntöön raskaana olevan naisen osalta (5 kappale). Lopuksi todetaan, että mihinkään tässä artiklassa ei voida vedota sopimusvaltion viivyttämiseksi tai estämiseksi poistamasta kuolemanrangaistusta (6 kappale). Artiklan sisältö ei näytä herättäneen keskustelua Suomen ratifiointia valmisteltaessa.[30]

Yhdistyneet kansakunnat hyväksyi 15.12.1989 mainittuun kansainväliseen yleissopimukseen liittyvän toisen valinnaisen lisäpöytäkirjan kuolemanrangaistuksen poistamisesta. Pöytäkirja hyväksyttiin äänin 59–26. 48 valtiota pidättyi äänestämästä.[31] Pöytäkirjan keskeinen sisältö on seuraava:

> 1 artikla
> "1. Ketään tämän valinnaisen pöytäkirjan osapuolena olevan sopimusvaltion lainkäyttövallassa olevaa henkilöä ei saa teloittaa.
> 2. Jokaisen sopimusvaltion on ryhdyttävä kaikkiin tarpeellisiin toimiin poistaakseen kuolemanrangaistuksen lainkäyttövaltansa alueella."
>
> 2 artikla
> "1. Tähän pöytäkirjaan ei saa tehdä varaumia. Sallittu on kuitenkin ratifioinnin tai liittymisen yhteydessä tehty varauma, jonka mukaan kuolemanrangaistus voidaan tuomita sota-aikana seuraamukseksi erittäin vakavasta sota-aikana tehdystä sotilaallista luonnetta omaavasta rikoksesta."

Edelleen 6 artiklassa määrättiin, että 1 artiklan 1 kappaleessa taatusta oikeudesta ei voida poiketa yleissopimuksen 4 artiklan nojalla. Sen vuoksi pöytäkirjan määräyksistä ei voida poiketa edes kansakunnan olemassaoloa uhkaavan hätätilan vuoksi.[32]

Hallitus antoi marraskuussa 1990 eduskunnalle esityksen toisen valinnaisen pöytäkirjan eräiden määräysten hyväksymisestä. Esityksen mukaan Suomen valtionsisäinen lainsäädäntö ei poikkea pöytäkirjan määräyksistä. Ratifioimalla pöytäkirjan Suomi sitoutuisi kansainvälisestikin luopumaan kuolemanrangaistuksen käytöstä kaikissa olosuhteissa.[33]

Laki toisen valinnaisen pöytäkirjan eräiden määräysten hyväksymisestä annettiin 8.3.1991 (1008/1991). Asetus pöytäkirjan voimaansaattamisesta sekä

---

[30] Ks. Matikainen 1988.
[31] HE 274/1990 vp., 1–2.
[32] SopS 48–49/1991.
[33] HE 274/1990 vp., 2.

mainitun lain voimaantulosta annettiin puolestaan 28.6.1991 (1009/1991). Pöytäkirja tuli kansainvälisoikeudellisesti voimaan 11.7.1991, kun kymmenen valtiota oli ratifioinut sen. Suomi ehti kymmenen ensimmäisen ratifioijan joukkoon, ja sopimus tuli myös valtionsisäisesti voimaan 11.7.1991.[34] Suomi ei siis tehnyt varaumaa, joka olisi mahdollistanut sodanaikaiset kuolemanrangaistukset.

Toinen keskeinen ihmisoikeusasiakirja on Euroopan ihmisoikeussopimus. Euroopan neuvostossa laadittu sopimus hyväksyttiin kansainvälisesti jo 4.11.1950. Sopimuksen kuudes lisäpöytäkirja, joka kieltää kuolemanrangaistuksen, hyväksyttiin 28.4.1983. Lisäpöytäkirja tuli voimaan 1.3.1985 viiden valtion ratifioitua sen.[35]

Euroopan ihmisoikeussopimuksen lisäpöytäkirja ei aseta kuolemanrangaistuksen käytölle aivan yhtä tiukkoja rajoituksia kuin KP-sopimuksen liittyvä lisäpöytäkirja. Keskeiset lisäpöytäkirjan säännökset kuuluvat seuraavasti:

> 1 artikla
> "Kuolemanrangaistus on poistettava. Ketään ei saa tuomita tällaiseen rangaistukseen, eikä tällaista rangaistusta saa panna täytäntöön."
>
> 2 artikla
> "Valtio voi lainsäädännössään määrätä kuolemanrangaistuksen sodan tai sen välittömän uhan aikana tehdyistä teoista. Tällaista rangaistusta käytetään ainoastaan laissa määrätyissä tilanteissa ja sen määräysten mukaisesti. Valtion tulee ilmoittaa Euroopan neuvoston pääsihteerille asianmukaiset lainkohdat."

3 artiklan mukaan lisäpöytäkirjan määräyksistä ei saa poiketa yleissopimuksen 15 artiklan nojalla eli sodan tai muun yleisen hätätilan aikana. 4 artikla kieltää tekemästä lisäpöytäkirjan määräyksiin nähden varaumia.

Suomi ratifioi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 4.5.1990 (asetus 439/1990). Itse yleissopimus tuli Suomessa voimaan 10.5.1990, kuudes lisäpöytäkirja kuitenkin 1.6.1990.

Hankkeet kuolemanrangaistuksen käytön vielä perusteellisemmaksi rajoittamiseksi kansainvälisin sopimuksin ovat tämänkin jälkeen jatkuneet. Euroopan neuvoston oikeudellisten asiain ja ihmisoikeuskomiteassa valmisteltiin 15.9.1994 päivätty raportti kuolemanrangaistuksen poistamisesta. Raportissa ehdotettiin neuvoston parlamentaariselle yleiskokoukselle, että se suosittelisi puolestaan ministerikomitealle uuden lisäpöytäkirjan laatimista. Siinä kiellettäisiin kuolemanrangaistuksen käyttö sekä sodan että rauhan aikana. Lisäksi kiellettäisiin allekirjoittajavaltioita ottamasta kuolemanrangaistusta uudelleen käyttöön missään olosuhteissa.

Asia otettiin neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen käsittelyyn lokakuussa 1994. Kokouksessa tehty ehdotus, jonka mukaan jäsenvaltiolla tulisi olla mahdollisuus säilyttää kuolemanrangaistus seuraamuksena valtiope-

[34] Scheinin 1991, 172; Schabas 1993, 170–171.

[35] Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 7154 (15.9.1994), 10.

toksesta (high treason) ja vakoilusta, hylättiin selvin äänestyslukemin. Yleiskokous hyväksyi raportin sisältämän suositusluonnoksen.[36]

Suosituksen 6 kappale alkaa seuraavasti:

> "Therefore the Assembly recommends that the Committee of Ministers: i. draw up an additional protocol to the European Convention on Human Rights, abolishing the death penalty both in peace- and wartime, and obliging the signatories not to re-introduce it under any circumstances: – –"

Lisäksi 6 kappaleessa ehdotettiin pääsihteerin alaista kontrollijärjestelmää sen takaamiseksi, että ne jäsenvaltiot, joiden lainsäädäntöön kuolemanrangaistus vielä kuuluu, valmistelisivat siitä luopumista ja että kuolemanrangaistuksia ei pantaisi valmistelun aikana täytäntöön.[37]

Uusi lisäpöytäkirja ei ole kuitenkaan vielä valmistunut. Vuonna 1996 parlamentaarinen yleiskokous pahoitteli, että ministerikomitea ei ollut ryhtynyt toimenpiteisiin vuoden 1994 suosituksen tärkeimpien, kappaleeseen 6 sisältyvien ehdotusten panemiseksi täytäntöön. Kokous halusi, että suosituksia seurataan ilman enempää viivytystä. Erityisesti korostettiin lisäpöytäkirjan laatimista sekä pääsihteerin alaisen kontrollijärjestelmän perustamista.[38]

Kuolemanrangaistuksen kielto on siis Suomen osalta kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vahvistama. Kehityksen suunta näyttää olevan, että kansainvälisin sopimuksin pyrittäisiin kieltämään sodanaikaisetkin kuolemanrangaistukset. KP-sopimuksen toisen valinnaisen lisäpöytäkirjan ilman varaumaa ratifioimalla Suomi on sitoutunut luopumaan kuolemanrangaistuksesta kaikissa oloissa. Tämä toiminee vahvana pidäkkeenä sille, että kuolemanrangaistus otettaisiin jossakin tulevaisuuden kriisitilanteessa – saati rauhan aikana – uudelleen käyttöön. Eduskunta nimittäin on kansainvälisten sopimusten sitoma. Kuten Martin Scheinin on todennut, ei kuitenkaan ole olemassa mitään valtionsisäisiä sanktioita sille, että Suomessa säädettäisiin maan kansainvälisoikeudellisia sitoumuksia loukkaava laki. Sen sijaan kansainvälisoikeudelliset sanktiot olisivat mahdollisia.[39]

15.5 KUOLEMANRANGAISTUKSEN KIELTO PERUSTUSLAISSA

Suomen hallitusmuodon sisältämien perusoikeussäännösten uudistamista valmisteltiin 1970-luvulta lähtien. Vuonna 1974 välimietintönsä jättänyt valtiosääntökomitea ehdotti, että kuolemanrangaistuksen käyttö kiellettäisiin pe-

---

[36] Council of Europe, Parliamentary Assembly, AS (1994) PV 25.

[37] Council of Europe, Parliamentary Assembly, recommendation 1246 (1994) on the abolition of capital punishment.

[38] Council of Europe, Parliamentary Assembly, recommendation 1302 (1996) on the abolition of the death penalty in Europe.

[39] Scheinin 1991, 295–299.

rustuslain säännöksellä kaikissa olosuhteissa. Se olisi toteutunut täydentämällä perusoikeussäännöstä hengen turvasta.[40] Valtiosäännön kokonaisuudistuksesta kuitenkin luovuttiin, joten ehdotettu lainsäädäntöhanke ei toteutunut.

Uudelleen kysymys tuli pohdittavaksi vuonna 1989 asetetussa perusoikeuskomiteassa, joka jätti mietintönsä vuonna 1992. Se ehdotti hallitusmuodon 6 §:ään säännöstä, jonka mukaan ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä kohdella ihmisarvoa loukkaavasti.

Komitean mukaan kuolemantuomiota koskevan ehdottoman kiellon sisällyttäminen kyseiseen säännökseen merkitsee sitä, että tämä Suomen oikeusjärjestyksessä lain tasolla jo omaksuttu ja sittemmin myös KP-sopimuksen 2 lisäpöytäkirjalla vahvistettu kielto saa Suomessa korkeamman hierarkkisen suojan.[41]

Hallituksen esityksessä toistettiin komitean perustelut ja viitattiin lisäksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 lisäpöytäkirjaan. Esityksen mukainen säännös poikkesi komitean ehdottamasta lähinnä teknisesti.[42] Perustuslakivaliokunnan mietinnössä ehdotuksen ei tältä osin otettu kantaa.[43]

Eduskunta hyväksyi vuoden 1994 valtiopäivillä lain Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta lepäämään ensimmäisille vaalien jälkeen pidettäville varsinaisille valtiopäiville. Uuden valtiopäiväkäsittelyn jälkeen laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta annettiin 17.7.1995 (969/1995), ja se tuli voimaan seuraavan elokuun alussa. Hallitusmuodon uusitun 6 §:n 1 ja 2 momentti kuuluvat seuraavasti:

> "Jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen.
>
> Ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä muutoinkaan kohdella ihmisarvoa loukkaavasti."

Kielteinen kanta kuolemanrangaistukseen ilmenee myös 7 §:stä, jossa säädetään muun muassa, että ulkomaalaista ei saa karkottaa, luovuttaa tai palauttaa, jos häntä tämän vuoksi uhkaa kuolemanrangaistus, kidutus tai muu ihmisarvoa loukkaava kohtelu.

Poikkeusoloja koskee hyväksytty 16 a §:n 2 momentti, joka kuuluu:

> "Lailla voidaan säätää perusoikeuksista sellaisia tilapäisiä poikkeuksia, jotka ovat välttämättömiä Suomeen kohdistuvan aseellisen hyökkäyksen samoin kuin vakavuudeltaan aseelliseen hyökkäykseen lain mukaan rinnastettavien, kansakuntaa uhkaavien poikkeusolojen aikana ja jotka ovat Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisia."

---

[40] KM 1974:27, 21, 111.

[41] KM 1992:3, 187–195. – Eriävässä mielipiteessään komitean jäsen Veikko Vennamo oli samalla kannalla kuin vuoden 1972 eduskuntakeskustelussa ja olisi halunnut rajoittaa kuolemanrangaistuksen kiellon rauhan aikaan (KM 1992:3, 438).

[42] HE 309/1993 vp., 47, 82.

[43] Perustuslakivaliokunnan mietintö 25/1994 vp.

Hallituksen esityksen mukaan viittaamisesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin seuraa, ettei pykälään ole ollut tarpeen sisällyttää luetteloa sellaisista ehdottomista oikeuksista, joista ei saa poiketa edes kaikkein vakavimmissa kriisioloissa. Säännöksen mukaan oikeudet, jotka ovat kansainvälisoikeudellisesti poikkeamismahdollisuuden ulottumattomissa, saisivat hallitusmuodon nojalla vastaavan suojan myös valtionsisäisesti.[44]

15.6 KESKUSTELUA KUOLEMANRANGAISTUKSESTA

Kuolemanrangaistuksesta on vielä sotienkin jälkeen käyty jonkin verran keskustelua. Oikeustieteen edustajat ovat ottaneet kysymyksen kantaa, yleisön mielipidettä on selvitetty kyselyin, ja aina silloin tällöin kuolemanrangaistuksen palauttamista on vaadittu esimerkiksi lehtikirjoituksissa. Sekä mielipidekyselyt että yleinen keskustelu ja oikeustieteilijöiden kannanotot näyttävät paljolti liittyneen eräisiin yleistä järkytystä herättäneisiin henkirikoksiin, koska tämä julkinen keskustelu on esiintynyt muutamana aaltona. Sen vuoksi on perusteltua käsitellä kaikkia näitä keskustelun alueita yhdessä.

Vuonna 1948 kuolemanrangaistuksen poistaminen rauhan ajan rangaistusjärjestelmästä oli valmisteltavana. Tuolloin järjestetty mielipidetutkimus liittyi ilmeisesti tähän ajankohtaiseen hankkeeseen. Vastauksen antaneista 75 % katsoi kuolemanrangaistuksen olevan omiaan vähentämään murhia. Kuolemanrangaistuksen käyttöä harkitusta murhasta piti oikeana 59 % vastaajista.[45]

Kyselyn tulosten valossa suuren yleisön parissa olisi varmasti ollut vastakaikua valmistellun lainuudistuksen vastustukselle. Sellaista ei kuitenkaan eduskunnassa esiintynyt, eikä laajempaa keskustelua kuolemanrangaistuksesta esimerkiksi lehdistössä ilmeisesti käyty. Lakimiesten piirissä nousi aktiivisimmin kuolemanrangaistusta tukemaan kihlakunnantuomari Paavo Soukka. Hän kannatti autonkuljettajien murhista virikkeensä saaneessa kirjoituksessaan kuolemanrangaistuksen käyttöä.[46]

---

[44] HE 309/1993 vp., 75–77, 84. Ks. myös KM 1992:3, 390–396.

[45] "Kotimainen Gallup: Kuolemanrangaistus vaiko elinkautinen?" HS 13.11.1948. 4, Poliittinen lehtileikekokoelma vuosilta 1948–1975, 1108, Kuolemanrangaistus, Kansan A; R. Ellilä 1954, 15.

[46] Soukka 1948, 28–29. – Sodan jälkeisinä vuosina tehtiin useita autonkuljettajien ryöstömurhia. Oulujoella surmattiin 9.1.1945 taksinkuljettaja (KKO 1946 II 146, hovi- ja korkeimmassa oikeudessa elinkautinen). Parolassa surmattiin 22.3.1945 taksinkuljettaja (KKO 1946 II 214, hovi- ja korkeimmassa oikeudessa elinkautinen). Vilho Huovinen surmasi 22.11.1945 Sipoossa linja-autonkuljettajan (KKO 1946 II 180, n:o 757/388 V.D.1946, tästä ja toisesta ryöstömurhasta kaikissa oikeusasteissa kuolemanrangaistuk-

Lainuudistuksen toteuduttua Soukka kirjoitti kirjoituksen "Kuolemanrangaistus. In memoriam." Soukka ihmetteli sitä, että kuolemanrangaistuksen poistaminen tapahtui varsin hiljaisesti ja lyhyen ajan kuluessa. Hänen mukaansa on vaikea uskoa, että koko kansa olisi ollut poistamisesta "niin yksimielinen kuin asian ulkonaisesta kulusta voisi päätellä". Asiasta ehkä toista mieltä olevina ryhminä Soukka mainitsi autonkuljettajat, sanomalehtimiehet, poliisimiehet, vankilaviranomaiset ja tuomarikunnan. Hän syytti hallitusta siitä, että se ei ottanut selkoa kansan enemmistön tahdosta.[47]

Uudistuksesta oikeusministerinä vastannut Tauno Suontausta kirjoitti vastineen Soukan kirjoitukseen. Hänen mielestään yleinen oikeustajunta ei ole vaatinut kuolemanrangaistuksen käyttöä ainakaan rauhan aikana, koska kuolemanrangaistus oli tosiasiallisesti ollut käyttämättä jo toista sataa vuotta. Uudistuksella poistettiin "kuollut lainkirjain, jota ei ole tarkoitettukaan todeksi". Suontausta esitti tietoja autoilijoiden järjestöjen kannanotoista, jotka vain osaksi olivat puoltaneet kuolemanrangaistusta.

Suontausta selosti myös oikeusministeriön lokakuussa 1948 tuomioistuimille antamaa kiertokirjettä. Siinä kiinnitettiin vakavasti tuomioistuinten huomiota siihen, että on käytettävä rikollisuuden torjumiseksi entistä enemmän rangaistusasteikkojen suomia mahdollisuuksia tuomita riittävän tehokkaita rangaistuksia etenkin törkeistä väkivalta- ja omaisuusrikoksista. Erityisesti

---

set; Huovinen oli jo sota-aikana surmannut taksinkuljettajan, ks. Palo – Palo 1978, 11–21). Helsingissä Pentti Koskinen ja kaksi muuta miestä surmasivat 14.1.1946 taksinkuljettajan (KKO n:o 777/398 V.D. 1946, päätös 9.9.1946 n:o 1788, Koskiselle alioikeudessa elinkautinen, hovioikeudessa kuolemanrangaistus ja korkeimmassa oikeudessa elinkautinen). Soukan kirjoitus käsittelee juuri tätä tapausta. Edelleen Oulussa surmattiin 18.12.1947 taksinkuljettaja; rikos on selvittämättä (Antikainen 1979). Antikainen (s. 413) mainitsee teon olleen vähän ajan kuluessa toinen raaka taksimurha Oulussa. Autoilijoihin kohdistuneiden ryöstömurhien mainittiin elokuussa 1948 tulleen viime kuukausina yhä yleisemmiksi (HS 6.8.1998 s. A 4, "50 vuotta sitten" -palsta). Erään taksiautoilijoiden kokouksen lokakuussa 1948 esittämä kuolemanrangaistusta puoltava kanta liittyi tapahtuneeseen autonkuljettajan ryöstömurhaan (Suontausta 1950, 183).

[47] Soukka 1950. – R. Ellilän (1954, 14) mukaan Soukka julkaisi vuonna 1948 "varsin jyrkkäsanaisen arvostelun lainmuutoksesta" Defensor Legiksessä. Ellilän mainitseman nimistä Soukan kirjoitusta ("Kuka on murhamiesten henkivakuutusasiamies? Harkitsematon lainsäädäntötoimenpide? Kansamme oikeuspoliittisesti kypsymätön?") ei ole olemassa. Tuolla otsikolla julkaistiin Helsingin Sanomissa 2.4.1950 kirjoitus, jossa selostetaan toteutunutta lainmuutosta ja Soukan vuoden 1950 kirjoitusta. Kyseisestä HS:n jutusta on leike Tauno Suontaustan arkistossa (kansio 4, KA). Lainmuutokseen, josta annettiin esitys vasta syksyllä 1949, ei Soukka luonnollisestikaan alkuvuodesta 1948 julkaistussa kirjoituksessa ota kantaa. Ellilä ilmeisesti sekoitti Soukan vuoden 1948 ja 1950 kirjoitukset keskenään.

mainittiin autonkuljettajiin ja muihin ammattiaan harjoittaviin henkilöihin kohdistuvan väkivaltarikollisuuden suuri määrä.[48]

Myös Reino Ellilä kosketteli vuodelta 1949 olevassa väitöskirjassaan kuolemanrangaistusta. Hän viittasi häikäilemättömään henkirikollisuuteen ja piti kuolemanrangaistusta ainoana tarkoituksenmukaisena viimeisenä keinona sitä vastaan. Ajankohtaisia suunnitelmia kuolemanrangaistuksen poistamiseksi hän piti näin suuren rikollisuuden aikoina kriminaalipoliittisesti arveluttavina. Kun sodan aikana kuitenkin pitänee Ellilän mukaan olla mahdollista tuomita kuolemaan, on epäjohdonmukaista, että esimerkiksi kotialueella olevan ylipäällikön murhaaminen jäisi vaille kuolemanrangaistusta, jos sen tekisi siviili. Ellilä myönsi vahvaksi argumentiksi sen, että kuolemanrangaistusta käytettäessä oikaisu ei ole mahdollinen. Hän kuitenkin mainitsi prosessuaalisia takuita, joiden katsoi lieventävän tätä näkökohtaa. "Sitäpaitsi on sanottava, ettei niissä tapauksissa, joissa meillä ei ole tuomittua kuolemanrangaistusta pantu täytäntöön tai se on muutettu elinkautiseksi kuritushuoneeksi, juuri ole oikeuserehdyksiä todettu."[49]

Vuonna 1953 pitkäperjantain (3.4.) iltana muuan nuori sekatyömies surmasi Muhoksella, Soson rautatiepysäkkirakennuksessa vasaralla neljä ihmistä, joista yksi oli 6-vuotias tyttö. Murhapaikalta työmies anasti jonkin verran rahaa ja muuta omaisuutta. Hän joutui pian kiinni ja tunnusti tekonsa. Hänet tuomittiin elinkautiseen kuritushuonerangaistukseen.[50]

Soson murhat aiheuttivat vilkasta keskustelua kuolemanrangaistuksen tarpeellisuudesta. Esimerkiksi lehdistössä oli kuolemanrangaistusta koskevia kirjoituksia, ja monet silloiset julkisuuden henkilöt ja poliitikot lausuivat mielipiteitään asiasta.[51] Tästä keskustelusta on näytteitä Kansan Arkiston kuolemanrangaistusta koskevassa leikekokoelmassa. Ilta-Sanomat julkaisi 16.4.1953 tuloksia eräille henkilöille osoittamastaan kyselystä. Tunnetuista lakimiehistä Bruno A. Salmiala ja Reino Ellilä kannattivat lehden kyselyssä

---

[48] Suontausta 1950; oikeusministeriön kiertokirje n:o 1/11.10.1948, Tauno Suontaustan arkisto, kansio 35, KA. – Suontausta mainitsi myös lainmuutoksen 18.3.1949/204. Rangaistuksia tiukennettiin, kun väkivaltarikoksen uhrina oli se, joka työnsä vuoksi ei voinut itseään puolustaa.

[49] Lukijaa jää tietenkin kiinnostamaan, mitä tarkoittaa, ettei "juuri" ole todettu, sekä se, onko oikeuserehdyksiä todettu silloin kun kuolemanrangaistus on pantu täytäntöön. R. Ellilä 1949, 185–188. Myöhemmässä esityksessään Ellilä (1954, 15) totesikin, että mainitunlaisissa teloitukseen johtamattomissa tapauksissa "tiettävästi ei ole oikeuserehdyksiä tapahtunut".

[50] Antikainen 1977.

[51] Antikainen 1977, 411; Miikkulainen – Suominen 1981, 296.

kuolemanrangaistusta raaoista henkirikoksista; Aatos Alanen ja Bo Palmgren olivat vastustavalla kannalla, jälkimmäinen ei tosin jyrkästi.[52] Samoihin aikoihin kansanedustaja Aune Innala ja kahdeksan muuta kokoomuksen edustajaa sekä yksi kansanpuolueen edustaja tekivät eduskuntakyselyn kuolemanrangaistuksen käyttöönottamisesta. Perusteluissaan he viittasivat Soson tapaukseen.[53] Kansan Lehti puolestaan paheksui kuolemanrangaistuksen tuloa eräissä piireissä "sotahuudoksi".[54]

Pian Soson murhien jälkeen, kesäkuussa 1953, Suomen Gallup teki tutkimuksen kuolemanrangaistuksesta. Kuolemanrangaistusta murhasta puolsi 68 % vastaajista, elinkautista vankeustuomiota 27 %, 2 % piti molempia yhtä oikeina ja 3 % jätti vastaamatta.[55]

Kuolemanrangaistusta parhaana murhan seuraamuksena kannattaneiden määrä oli jonkin verran kasvanut vuoden 1948 kyselyyn verrattuna. Taustalla oli ilmeisesti Soson tapauksen vaikutus. Saattaa olla, että jos vuoden 1953 kysely olisi tehty vähän myöhemmin, olisi kuolemanrangaistuksen kannatus ollut vielä suurempi. Syksyllä 1953 nimittäin paljastui Isojoella Kyllikki Saaren murha. 17-vuotias Saari katosi jo toukokuussa 1953, mutta hänen etsintänsä eivät aluksi tuottaneet tuloksia. Kun Saaren polkupyörä löytyi kesällä, hänen joutumistaan surmatuksi pidettiin jo varmana. Saaren ruumis löytyi vasta 11. lokakuuta. Hänen murhansa herätti maassa ennen näkemätöntä huomiota: esimerkiksi hänen hautajaisissaan oli 25 000 henkeä. Tähänkin murhaan liittyen vaadittiin julkisuudessa kuolemanrangaistuksen palauttamista rikoslakiin. Tapaus on edelleen selvittämättä. Vaikeudet tapauksen selvittämisessä herättivät keskustelua poliisin toiminnasta. Esimerkiksi rikosoikeuden professori Brynolf Honkasalo syytti joulukuussa 1953 Uudessa Suomessa poliisia laiminlyönneistä ja hidastelusta tapauksen tutkinnassa.[56]

---

[52] "Mikä rangaistus joukkomurhasta? Mielipiteitä kuolemanrangaistuksen puolesta ja vastaan", IS 16.4.1953, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A. – Kuolemanrangaistusta 1930-luvun kirjoituksissaan kannattanut Aatos Alanen oli siis siirtynyt kuolemanrangaistuksen vastustajaksi.

[53] "Kuolemanrangaistuksen käyttöönottamisesta tehty eduskuntakysely", US 18.4.1953, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[54] "Vasuri: Eduskuntakatsaus", Kansan Lehti 26.4.1953, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[55] R. Ellilä 1954, 15; "Kotimainen Gallup: Kuolemanrangaistuksen kannatus vähentynyt", HS 11.3.1960, Jukka Miettinen: "Kuolemanrangaistus katoaa nyt Suomen laista", HS 7.5.1972, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[56] Miikkulainen – Suominen 1981, 296; Markkula 1991, 21–29; Hietaniemi 1995, 266, 286–287, 332.

Ei siis ihme, että kuolemanrangaistus säilyi julkisessa keskustelussa. Myös autonkuljettajien ryöstömurhat jatkuivat edelleen. Muun muassa hallinto-oikeuden professorina, poliitikkona ja diplomaattina aiemmin toiminut Onni Talas ehdotti lehtikirjoituksessaan kuolemanrangaistusta autonkuljettajan murhasta. Hän sai kannalleen autoilijoita, jotka kävivät lähetystöineen vetoamassa oikeusministeriin.[57] Keväällä 1954 pidetyssä rikospoliisien vuosikokouksessa enemmistö asettui kannattamaan kuolemanrangaistusta törkeimmistä henkirikoksista.[58] Talvella 1955 kansanedustaja Lauri Laine ja 19 muuta maalaisliiton edustajaa ehdottivat lakialoitteessaan kuolemanrangaistuksen rauhan aikana poistaneen lain kumoamista. Aloitteen perusteluissa sanottiin, että kuolemanrangaistuksen poistaminen on meillä ollut liian aikainen toimenpide.[59]

Oikeustieteen tutkijoista keskusteluun ottivat osaa ainakin Reino Ellilä, Bruno A. Salmiala ja Brynolf Honkasalo. Ellilä katsoi kuolemanrangaistuksen olevan häikäilemätöntä henkirikollisuutta vastaan tarkoituksenmukainen sulku. Hän piti tapahtunutta kuolemanrangaistuksen poistamista rauhan aikana kriminaalipoliittisesti arveluttavana "näin suuren rikollisuuden vallitessa". Gallup-tutkimusten tuloksiin viitaten hän katsoi myös kansan oikeuskäsityksen vaativan kuolemanrangaistuksen säilyttämistä.[60] Salmiala korosti kuolemanrangaistuksen yleisestävää vaikutusta. Sen puolesta puhuivat hänen mukaansa myös sodanaikaiset kokemukset: kenttäoikeuksien soveltamien kuolemanrangaistusten ja niistä tiedottamisen ansiosta kuri oli palannut "kuin taikaiskusta". Salmiala muistutti myös siitä, että ilman kuolemanrangaistuksen uhkaa murhamiehet voivat ennen tuomiota taikka sen jälkeenkin vankilassa murhata kuinka monta ihmistä tahansa, ilman että rangaistusta voitaisiin koventaa.[61]

Honkasalo sen sijaan lukeutui kuolemanrangaistuksen vastustajiin. Hän katsoi lukuisten autonkuljettajien murhien ja Kyllikki Saaren murhan kiihdyttäneen mielet. Vaikka mielipidetutkimusten mukaan kansan enemmistö vaatiikin kuolemanrangaistuksen käyttöön ottamista, eivät tilapäiset mielialat kelpaa lainsäädännölliseksi perustaksi. Kansainvälisten tilastotietojen

---

[57] Onni Talas: "Saavatko autonkuljettajanmurhat jatkua", HS 13.4.1954, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A; Hietaniemi 1995, 266.

[58] "Rangaistusten koventaminen esillä rikospoliisien vuosikokouksessa", Savon Sanomat 9.5.1954, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[59] "Kuolemanrangaistusta koskeva lakialoite", HS 16.2.1955, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[60] R. Ellilä 1954.

[61] Salmiala s.a. (hankittu Eduskunnan kirjastoon vuonna 1954).

perusteella hän arvioi, että kuolemanrangaistus ei ole tehokas pelote. Sen vähäinen teho murhamiehiin saa selityksensä sielullisesti epävakaasta tilasta, jossa murhaan syyllistyneet teon tehdessään säännönmukaisesti ovat. Hän korosti varsinkin erehdyksen, oikeusmurhan mahdollisuutta kuolemanrangaistusta vastaan puhuvana seikkana. Kuolemanrangaistuksesta lehdistössä käytyä keskustelua hän piti kiihkoisana. Lopuksi Honkasalo muistutti, että kuolemanrangaistuksesta voi epänormaaleina aikoina tulla koston väline: poliittisina kiihkokausina poliittisen tai poliittisluontoisen rikoksen tekijän "pää putoaa helposti intohimojen alttarilla." Kuolemanrangaistuksen käytön sodan aikana Honkasalo kuitenkin hyväksyi.[62] Samoja näkökohtia Honkasalo oli esittänyt jo aiemmin rikosoikeuden oppikirjassaan[63] ja niihin hän palasi Suomalaisen tiedeakatemian kokouksessa keväällä 1955 pitämässään esitelmässä.[64]

Keskustelu kuolemanrangaistuksesta näyttää hiipuneen muutamaksi vuodeksi, kunnes uusi laajaa huomiota herättänyt henkirikos käynnisti sen uudelleen. Heinäkuun lopulla vuonna 1959 kaksi nuorta jyväskyläläistä naista katosi kesken telttailuretkensä. He löytyivät 21.8. surmattuina Heinävedeltä, Tulilahden leirintäalueelta. Tulilahden kaksoismurhana tunnettu tapaus herätti laajaa huomiota; erityisesti tiedotusvälineet olivat tietojen etsinnässään poikkeuksellisen tarmokkaita. Jo neitosten etsintävaihetta seurattiin tarkkaan: moni lehti lähetti tässä vaiheessa oman edustajan Heinävedelle. Uhrien hautajaisiin osallistui toistatuhatta henkilöä, ja siellä piti puheen sisäministeri Eino Palovesi. Hän ilmoitti puheessaan kannattavansa väkivaltarikosten rangaistusten koventamista. Marraskuussa 1959 pidätettiin Runar Holmström. Vähitellen alkoi kertyä näyttöä siitä, että Holmström olisi Tulilahden murhaaja, mutta hän kiisti syytteet. Holmström teki itsemurhan vangittuna ollessaan kesken jutun oikeuskäsittelyn keväällä 1961.[65]

Tulilahden tapaus synnytti laajan keskustelun kuolemanrangaistuksesta. Vilkkain mielipiteenvaihto ajoittui elokuun loppuun ja syyskuun alkuun eli välittömästi ruumiiden löytymisen jälkeiseen aikaan. Lehtien toimittajien teksteissä julkaistiin jonkin verran kuolemanrangaistusta kannattavia kirjoituksia, mutta muuten lehtien omat kannanotot olivat yleensä maltillisia. Lähetetyissä kirjoituksissa puolestaan toivottiin kuolemanrangaistuksia, mutta

[62] Honkasalo 1954.

[63] Honkasalo 1953, 14–16 (samaan tapaan 2. painoksessa vuonna 1969, 16–18).

[64] "Kuolemanrangaistuksella raaistava vaikutus", VS 19.5.1955, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[65] Hemánus 1966, 166–239; Miikkulainen – Suominen 1981, 298–300; Markkula 1991, 41–47.

keskustelun jatkuessa alettiin lähettää kuolemanrangaistusta vastustaviakin kirjoituksia. Yleensäkin kuolemanrangaistusta vaativia kannanottoja esiintyi välittömästi uhrien löytymisen jälkeen; ajan kuluessa taas tuon rangaistuslajin vastustajien kirjoitusten määrä lisääntyi.[66]

Oikeustieteellisissä julkaisuissa kantaa kuolemanrangaistuksen puolesta otti jälleen Bruno A. Salmiala. Hän toisti aikaisempia argumenttejaan ja toivoi kansanäänestyksen järjestämistä kuolemanrangaistuksen käyttöön ottamisesta.[67]

Vuonna 1960 esitettiin uusia tietoja kansan mielipiteistä kuolemanrangaistuksesta. Kyselyn tulokset julkaistiin 11.3.1960, joten kysely on ilmeisesti tehty suurimman kohun Tulilahden jutun ympärillä jo laannuttua. Kuolemanrangaistusten kannattajien määrä oli edellisten kyselyjen tuloksiin verrattuna selvästi vähentynyt. Vastaajista 46 % kannatti kuolemanrangaistusta murhasta, ja sama osuus oli elinkautisen rangaistuksen kannalla. Yksi prosentti piti rangaistuksia samanarvoisina, 7 prosenttia jätti vastaamatta.[68]

Keskustelu kuolemanrangaistuksesta vaikuttaa sitten laantuneen.[69] Satunnaisia vaatimuksia kuolemanrangaistuksen käyttöönotosta on toki esitetty mieliä kuohuttaneiden henkirikosten yhteydessä myöhemminkin, lähinnä yleisönosastokirjoittelussa. Jonkin verran arvovaltaisempi kannanotto kuolemanrangaistuksen puolesta kuultiin keväällä 1994, kun SMP:n kansanedustaja Marita Jurva toivoi julkisuudessa kuolemanrangaistuksen palauttamista rikoslakiin moninkertaisille murhamiehille. Vaatimuksen innoittajana oli jälleen törkeä henkirikos: huhtikuussa 1994 varusmies surmasi Karhulassa (Kotkassa) kolme ihmistä.[70]

Mikään tietty törkeä henkirikos ei ollut ajankohtainen, kun tammikuussa 1996 kysyttiin noin tuhannelta haastateltavalta suhtautumista kuoleman- ja muihin rangaistuksiin. Joka neljäs (24 % vastaajista) halusi ottaa käyttöön

---

[66] Hemánus 1966, 227–235; ks. myös alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A.

[67] Salmiala 1959 (kirjoitus julkaistiin DL:n syys-lokakuun numerossa).

[68] "Kotimainen Gallup: Kuolemanrangaistuksen kannatus vähentynyt", HS 11.3.1960, alaviitteessä 45 mainittu lehtileikekokoelma, Kansan A. – Saattaa olla, että muutamaa kuukautta myöhemmin olisi tulos ollut kuolemanrangaistuksen kannattajille myönteisempi. Maineeltaan Kyllikki Saaren ja Tulilahden murhien veroinen Bodom-järven kolmoismurha nimittäin tapahtui 5.6.1960. Rikos on selvittämättä. (Markkula 1991, 49–55.)

[69] Syksyllä 1960 poliisi sai tosin Suomen Kuvalehdessä moitteita törkeitten henkirikosten saamattomasta tutkinnasta (Hietaniemi 1995, 327). Hietaniemi ei mainitse, otettiinko kirjoituksessa kantaa kuolemanrangaistukseen.

[70] Luuppala 1994; Markkula 1994, 82–87.

kuolemantuomion mahdollisuuden henkirikoksista. Kannatus oli suurin nuorimmissa ikäryhmissä, alle 35-vuotiaiden vastaajien keskuudessa.[71]

Yhdysvaltalaisen naisen, Karla Faye Tuckerin teloitus 4. helmikuuta 1998 herätti USA:ssa tavallista enemmän keskustelua kuolemanrangaistuksista. Sen kaikuina tehtiin Suomessakin kyselyjä kuolemanrangaistuksesta. Yleisradion toimeksiannosta 10.2.1998 esitettyyn kysymykseen "Hyväksyttekö Te kuolemantuomion rangaistusmuotona?" vastasi noin 500 vastaajasta myöntävästi 36 prosenttia. Tässäkin tapauksessa kuolemanrangaistuksen kannatus laski vastaajan iän kasvaessa.[72] Keski-Suomessa tehtiin kahta päivää myöhemmin pieni (200 vastaajan) paikallinen tutkimus. Sen mukaan 20 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että Suomessa pitäisi ottaa käyttöön kuolemanrangaistus. Tässäkin tutkimuksessa nuoremmat hyväksyivät kuolemanrangaistuksen useammin kuin vanhemmat.[73] Viimeisin noin 500 vastaajan kysely Yleisradion toimeksiannosta on tehty joulukuussa 1998. Esitetty kysymys oli sama kuin edellisessä helmikuussa. Tuloskin oli jokseenkin sama: hyväksyjiä oli 37 prosenttia, eniten nuorimmissa.[74]

Kaikkiaan viime vuosien kyselyt näyttävät osoittavan, että kuolemanrangaistuksella on Suomessa suhteellisen vakaa, joskin vähemmistön kannatus. Kysymyksen sanamuoto tietysti vaikuttaa asiaan: yleisempää on kuolemanrangaistuksen hyväksyminen rangaistusmuotona kuin halu saattaa se Suomessa voimaan.[75] Kuolemanrangaistuksen kannatus on Ruotsissa suunnilleen samalla tasolla kuin Suomessa.[76]

---

[71] Taloustutkimus Oy (1996), 10–11 ja taulukko 21052.

[72] Taloustutkimus Oy (1998a).

[73] Pirttikoski 1998. Kyselyjen tekoon on saattanut Tuckerin teloituksen lisäksi vaikuttaa Helsingissä lokakuussa 1997 tehty kahden poliisin surmaaminen. Näin voidaan päätellä ainakin eräistä Keski-Suomessa tehdyn kyselyn kysymyksistä.

[74] Taloustutkimus Oy (1998b).

[75] Tarkennettaessa kysymyksiä niin kuolemanrangaistuksesta kuin muistakin rangaistuksista vastaajien suhtautuminen yleensä lievenee (Hood 1996, 215–218; Lappi-Seppälä 1998, 1300).

[76] Vuosina 1994 ja 1995 tehdyissä kyselyissä kolmannes vastaajista halusi, että murhasta pitäisi voida tuomita kuolemanrangaistus. Ruotsissakin kuolemanrangaistuksen kannatus oli suurinta nuorimmissa ikäryhmissä. (Franck – Nyman 1997, 131–133.) Vuonna 1995 lukiolaisten keskuudessa tehdyn nuorisotutkimuksen mukaan 38 prosenttia vastaajista halusi käyttöön kuolemanrangaistuksen törkeistä väkivaltarikoksista ("mycket grova våldsbrott"). Vuotta aikaisemmin tehdyssä vastaavassa nuorisotutkimuksessa oli saatu suunnilleen samanlaisia tuloksia. (Hjorth 1996.)

VII osa: LOPPUARVIO

16 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET[1]

Suomessa tuomittiin vuosina 1939–1946 yhteensä 681 kuolemanrangaistusta. Tuomituista teloitettiin ainakin 528. Ehdoton valtaosa tuomituista ja teloitetuista oli vakoiluun syyllistyneitä Neuvostoliiton kansalaisia.

Vakoilua koskevan rangaistussäännöksen tulkinta oli jonkin verran epäyhtenäinen, ja joissain tapauksissa vakoilutarkoitus oletettiin vähäisen näytön perusteella. Vakoilija säilytti varmimmin henkensä, jos hän ilmoittautui vapaaehtoisesti ensi tilassa ja kertoi totuudenmukaisesti tehtävistään. Tällaista vaatimusta voi pitää varsin ankarana. Vakoilija saattoi välttyä syytteeltä kokonaan, mikäli hän ryhtyi suomalaisten palvelukseen. Sellaisessa tapauksessa sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus meni tapausten yhdenmukaisen käsittelyn edelle. Myös teon vähäpätöisyys saattoi johtaa siihen, että vakoilija tuomittiin kuolemantuomiota lievempään rangaistukseen.

Kuolemanrangaistukset tuomittiin riippumattomissa tuomioistuimissa, joten syytettyjen oikeusturva oli lähtökohtaisesti hyvä. Kenttäoikeuden tuomiot eivät edellyttäneet sotilasesimiesten vahvistusta, toisin kuin monen muun maan järjestelmässä.

Käytännössä syytetyn oikeusturva ei kuitenkaan ollut läheskään aukoton. Osaa oikeusturvaa vaarantavista menettelyistä pidettiin jo sota-aikanakin moitittavina; tällainen oli kenttäoikeuksiin kohdistunut sotilasesimiesten harjoittama painostus, jota jonkin verran esiintyi. Ei kuitenkaan ole viitteitä siitä, että kenttäoikeudet olisivat yleensä joutuneet taipumaan painostuksen edessä. Siviiliviranomaisista varsinkin valtiollinen poliisi yritti jossain määrin vaikuttaa tuomioistuimiin, mutta tämä ei ollut yleensä tuloksekasta.

Tuomioistuinten riippumattomuutta osoittaa sekin, että varsinkaan kenttäoikeuksien tasolla sodan kulku ei näytä vaikuttaneen tuomioihin. Toisaalta riippumattomuus ulkopuolisista tapahtumista voi johtaa tarpeettomaankin jäykkyyteen: ainakin jälkikäteisarvioinnissa viimeinen vakoilijoiden teloitus

---

[1] Ks. myös lukukohtaisia yhteenvetoja (8.7, 9.3, 10.6, 11.9).

(15.9.1944 eli rauhanneuvottelujen jo alettua) tuntuu melko yksioikoiselta toimenpiteeltä.

Armahduksiin sodan kulku jonkin verran vaikutti. Vuonna 1944 hyväksyttiin melko suuri osa armonanomuksista. Yksi kuolemaantuomitun armonanomus jätettiin ratkaisematta 1½ vuoden ajaksi niin, että se oli sodan loppuessa edelleen ratkaisematta. Toisaalta kahden varsin tunnetun poliittisiin rikoksiin syyllistyneen suomalaisen armonanomukset hylättiin elokuun lopulla, ja heidät ehdittiin teloittaa vielä ennen sodan loppua.

Oikeusturvaa vaaransivat myös esimerkiksi muutoksenhakumahdollisuuden rajoittaminen sekä avustajan käytön rajoittaminen ja vaikeuttaminen. Niitä ilmeisesti pidettiin sota-aikana aivan normaaleina toimenpiteinä. Varsinkin valitusmahdollisuuden puuttuminen oli käytännössä merkityksellinen: lähes kaksi kolmasosaa kuolemanrangaistuksista langetettiin vain alioikeustasoisen tuomioistuimen (kenttä- ja pikaoikeudet) päätöksen nojalla.

Muutamassa tapauksessa kuolemantuomioon johtanut näyttö ei vaikuta aivan vakuuttavalta. Kaksi tapausta, joissa teloitus tapahtui lainvastaisesti, heikentävät nekin oikeusturvasta saatavaa yleiskuvaa. Toisessa tapauksessa kysymyksessä oli alle 18-vuotiaan tuomitseminen kuolemaan ja teloitus, mikä vielä sodan alkuvaiheessa oli lainvastaista. Toisessa tapauksessa tuomittu teloitettiin armonanomuksen käsittelyn ollessa vielä kesken.

Pikaoikeudet eivät olleet yhtä riippumattomia kuin kenttäoikeudet, ja pikaoikeusmenettely oli syytetyn oikeusturvan kannalta muutenkin varsin ongelmallinen. Pikaoikeuksissa tuomittiin kuitenkin vain pieni osa (5 %) kuolemanrangaistuksista.

Teloituksiin ja kuolemantapauksiin liittyneiden epäselvyyksien tutkinta ei ollut sodan jälkeen kovin perusteellista. Tärkeä syy oli luonnollisesti se, että kuolemantuomiot ja teloitukset tapahtuivat lähes poikkeuksetta laillisessa järjestyksessä. Tosin joissain tapauksissa niitä olisi voitu selvitellä enemmänkin. Muutenkin oli niin, että laillisuudeltaan kyseenalaisimmat menettelyt tapahtuivat muualla kuin tuomioistuinten toiminnassa. Eräät pidätettyinä olleiden kuolemat ja mahdolliset pahoinpitelyt kuulusteluissa eivät tulleet selvitetyiksi niin perusteellisesti kuin olisi voinut odottaa. Tällaisiin tutkimuksiin ei ollut riittävää poliittista painetta: lähinnä vain kommunisteilla ja heitä lähellä olevilla tahoilla tuntui olevan todellista intoa sodanaikaisten tapahtumien selvittelyyn. Muut poliittiset puolueet olivat valtaosin tukeneet sota-ajan politiikkaa.

Sodan aikana tiedotusvälineissä ei saatu käydä keskustelua kuolemanrangaistuksista, ja eduskunnassakin aihetta käsiteltiin hyvin varovaisesti. Esimerkiksi sotilaskarkuruutta koskeva kuolemanrangaistuksen käyttöönotto

kesällä 1944 tapahtui eduskunnassa vähäisen keskustelun jälkeen, täysin armeijan tahdon mukaisesti. On selvää, ettei sellaisissa oloissa juuri pohdittu periaatteelliselta kannalta sitä, mitä kuolemanrangaistuksella oikein tavoitellaan.

Vakoilutapauksissa kuolemanrangaistusta pidettiin ilmeisesti itsestään selvänä seuraamuksena. Käytännössä sillä ei juuri voinut olla ennalta ehkäisevää vaikutusta, sillä yleensä vakoilija joutui lähtemään tehtäväänsä suorittamaan saatuaan siihen käskyn. Kuolemanrangaistuksen uhka saattoi tosin lisätä vakoilijan halua yhteistyöhön pidättäjiensä kanssa.

Oman ja vihollisvaltion vaatimusten ristiriita koskee vakoilijoiden lisäksi miehitetyn alueen asukkaita ja sotavankeja. Heidän tilannettaan ajatellen kuolemanrangaistus tuntuu usein kohtuuttoman ankaralta seuraamukselta.

Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä äärimmäisen vasemmiston toimintaa torjuttiin myös rikosoikeudellisin keinoin, ja vuonna 1918 sodassa hävinneellä puolella sotineita teloitettiinkin laillisuudeltaan vaihtelevien tuomioistuinten päätösten nojalla. 1930-luvun keskustelu osoitti poliittisissa ja lakimiespiireissä olleen valmiutta käyttää kuolemanrangaistusta poliittisia vastustajia kohtaan. Sodan oloissa tällaisia rangaistuksia ryhdyttiinkin tuomitsemaan. Tosin kuolemanrangaistus seurasi lähinnä sabotaasista taikka vakoilusta tai sen avustamisesta, joten mistään poliittisesta puhdistuksesta tuomioistuinta käyttäen ei voi sanoa olleen kysymys. Poliittisten rikosten tekijöitä vankeusrangaistukset eivät aina pelottaneet, varsinkaan sodan siinä vaiheessa, jossa odotettiin oman vapautumisen sodan lopputuloksen vuoksi pian koittavan. Tämäkään ei silti ole hyvä peruste kuolemanrangaistuksen käytölle. Teloitus poliittisesta rikoksesta saattaa nimittäin tuntua sodan päätyttyä ja poliittisen suuntauksen muututtua erityisen kohtuuttomalta. Teloituksen uhkaama piileksijä voikin olla muutaman kuukauden kuluttua vaikkapa ministeri.

Kesän 1944 sotilaskarkurien teloituksilla tavoiteltiin pelotusvaikutusta. Etsittiin varoittavia esimerkkejä, joista tiedotettiin rintamalla tehokkaasti. Rangaistuskäytäntö ei ollut kohtuuttoman ankara siinä mielessä, että pääosin kuolemanrangaistus tuomittiin rikoksenuusijoille. Yhtenäistä rangaistuskäytäntö ei ollut eikä oikein voinutkaan olla, koska kysymys oli esimerkkitapauksista.

Käytännössä karkuriteloitusten myönteisiä vaikutuksia voi epäillä. Vaikuttaa siltä, että karkurien teloituksilla oli monessa tapauksessa haitallisia vaikutuksia joukkojen mielialan kannalta. Kun karkuruus ei liene yleensä ollut kovinkaan harkittu rikos, ei kuolemanrangaistuksen pelotusvaikutus oikein voinut toteutua. Kuolemanrangaistuksella uhkaava virallinen normi vaikut-

taa olleen ristiriidassa miesten omien epävirallisten kuria koskevien normien kanssa, joten rangaistusuhan moraalia tai tapaa luova vaikutuskaan ei toteutunut. Lisäksi teloitukset tapahtuivat sotatapahtumat huomioon ottaen varsin myöhäisessä vaiheessa, mikä sekin teki ne monen silmissä vastenmielisiksi. Vielä enemmän paheksuntaa kuin varsinaiset teloitukset tuntuvat herättäneen ne kymmenkunta tapausta, joissa karkuri tai niskoittelija ammuttiin ilman tuomioistuinkäsittelyä.

Kovat rangaistukset sotaväen rikoslain mukaisista rikoksista vaikuttivat yleisen rikoslain puolellakin. Kuolemanrangaistuksia tuomittiin, paitsi poliittisista rikoksista, myös henkirikoksista, ja murhamiehiä teloitettiinkin. Helmikuun 1944 suurpommitusten jälkeen eduskunta hyväksyi vähäisen keskustelun jälkeen lainmuutoksen, joka mahdollisti kuolemanrangaistukset myös omaisuusrikoksista. Käytännössä tällaisia kuolemanrangaistuksia ei sentään tuomittu. Poikkeuksellinen tilanne sai uskomaan ankarien rangaistusten tehoon.

Sota-ajan oikeudenkäytön ei voi kansainvälisesti vertaillen sanoa olleen kovin ankaraa, joskin vertailu eri maiden erilaisen tilanteen vuoksi voidaan tehdä vain varsin yleisellä tasolla.

Sota-aikana on armeijan oikeudenhoidossa noudatettava linja tärkeä koko oikeudenhoidon alaa ajatellen. Perinteisen käsityksen mukaan sotaväen rikoslain mukaisista rikoksista on rangaistava ankarasti. Toisaalta sotilaallinen tarkoituksenmukaisuus oli monien ratkaisujen peruste. Varsinkin sodan alkuvaiheen voitonodotuksessa tehtiin oikeudenhoitoa sivuavia päätöksiä, joissa lähtökohtana tuntui olleen pikemmin tarkoituksenmukaisuus kuin lain tiukka noudattaminen. Tällaisissa järjestelyissä olivat osallisina myös siviiliviranomaiset. Varsinaisen tuomitsemistoiminnan puolella vastaava ajattelu näkyi lähinnä siinä, että yhteistyöhaluinen vakoilija saattoi välttyä syytteeltä.

Riippuu paljon kunkin omista arvostuksista, miten hän sota-ajan oikeudenkäyttöä arvioi. Vertailu rauhan ajan oloihin osoittaa tietenkin puutteita oikeusturvassa sota-aikana. Toisaalta voidaan sanoa, että edelliseen kriisiaikaan, vuoteen 1918, verrattuna tuomitsemistoiminta oli selvästi laillisemmalla pohjalla. Ehkä onkin oikeudenmukaista arvioida rauhan ajan oikeudellisten ihanteiden pitäneen kohtalaisen hyvin puolensa sotatuomioistuimissakin. Varsinaisen tuomitsemistoiminnan ulkopuolella oli enemmän laillisuudeltaan kyseenalaisia toimenpiteitä.

Paineet sotilaallisten ihanteiden mukaisten ankarien ja sotilaallisesti tarkoituksenmukaisten menettelyjen käyttöön olivat kuitenkin ilmeiset. Ne eivät kohdistuneet pelkästään sotatuomioistuimiin ja sotilasviranomaisiin, vaan

vaikuttivat siviiliviranomaistenkin toimintaan oikeudellisissa ja niitä sivuavissa kysymyksissä. Aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty arvio siitä, että kriisioloissa militaristinen hallintokulttuuri voi saada etusijan, saa tässäkin tutkimuksessa vahvistusta. Tätä osoittavat myös viime sotien ajan eduskuntakeskustelut esimerkiksi kuolemanrangaistusta sivuavista kysymyksistä: eduskunta keskusteli arasti ja puutteellisten tietojen varassa.

Koska sota-aika ei ole ikuinen, olisi tuomitsemistoiminnassa ja yleensä oikeudenkäytössä ajateltava pitkälläkin tähtäimellä. Laillisuuden rajoja hipovat menettelyt vaikeuttavat yhteiskunnan jälleenrakennusta, johon kuitenkin sodan tai muun kriisin päätyttyä täytyy ryhtyä. Nykyaikana ei voitane ajatella kyynisesti, että sodan lopputulos ratkaisee sen, ryhdytäänkö sodan ajan viranomaistoimintaa tutkimaan. Ainakin kansainvälisen rikosoikeuden alalla suuntaus on kohti sitä, että sodan lopputuloksesta riippumatta eri osapuolten tekoja voidaan tutkia.[2]

Tutkimuksen perusteella on vaikea havaita kuolemanrangaistuksella myönteisiä vaikutuksia edes sota-aikana. Sillä voidaan saada tietty lyhyen aikavälin pelotusvaikutus omiin kansalaisin nähden, mutta pidemmällä tähtäimellä vaikutukset ovat tuskin myönteisiä. Vihollisen kansalaisiin nähden ei edes pelotusta ole aina helppo saavuttaa. Useimmiten kuolemanrangaistus tuntuu rikoksen laatuun nähden kohtuuttomalta seuraamukselta, varsinkin asiaa sodan jälkeen arvosteltaessa.

Kuolemanrangaistus on mitä ilmeisimmin poistunut lopullisesti Suomen rangaistusjärjestelmästä. Sen palauttamisen tiellä on lukuisia esteitä, kuten perustuslaki ja kansainväliset sopimukset. Tutkimustuloksilla kuolemanrangaistuksen vaikutuksista ei silti ole pelkästään historiallista merkitystä. Niitä voidaan soveltaa myös yleensä ankariin rangaistuksiin. Kriisioloissa on helppo vaatia rangaistusten tuntuvaa ankaroittamista, mutta kriisin lauettua ankaria tuomioita voidaankin joutua katumaan. Yhteiskunnan muuttuessa jatkuvasti moniarvoisemmaksi on todennäköistä, että vakavan kriisin sattuessa kansalaisten mielipiteet noudatettavasta politiikasta vaihtelisivat vielä enemmän kuin jatkosodan aikana. Sellaisessa tilanteessa lainsäätäjä ja viranomaiset joutuisivat miettimään, onko käytettävä ankaria rikosoikeudellisia keinoja esimerkiksi hallituksen omaksumaa linjaa aktiivisin toimin vastustaviin.[3] Entä miten suhtauduttaisiin sotapalvelusta välttteleviin?[4]

---

[2] Simpson 1997, 7.

[3] Vaikka nykyisissä kriisilaeissa eli valmiuslaissa (1080/1991) ja varsinkin puolustustilalaissa (1083/1991) annetaan viranomaisille varsin laajat hallinnolliset valtuudet, rikosoikeudellisillekin keinoille jää varmasti kriisitilanteessa käyttöä.

[4] Puolustustahto on Suomessa hyvin korkea. Viime vuosina yli 75 % kansalaisista

Tutkimuksessa en ole juuri tarkastellut sitä, että kuolemanrangaistus loukkaa jokaisen oikeutta elämään. Joka ottaa tämän lähtökohdakseen, suhtautuu varmaankin samalla lailla kuolemanrangaistukseen niin sodan kuin rauhankin oloissa. Mutta ei voida kieltää sitä, että yleinen näkemys hengen ehdottomasta suojasta saattaa sodan aikana erota rauhanaikaisesta. Onkin mielestäni ollut perusteltua arvioida kuolemanrangaistusta myös vähemmän periaatteellisesta, hyödyt ja haitat huomioon ottavasta lähtökohdasta käsin.

Sekin, joka ei hyväksy absoluuttista hengen suojaa kuolemanrangaistuksen käytön esteeksi, ei voi sivuuttaa erehdyksen mahdollisuutta, joka on erittäin painava este kuolemanrangaistuksen käytölle.[5] Erityisesti kriisiaikoina erehdyksen mahdollisuus voi kasvaa.[6] Sitä, teloitettiinko sota-ajan Suomessa joku viaton, emme voi varmuudella tietää. Todettava kuitenkin on, että muutamassa tapauksessa näyttö henkirikokseen syyllistymisestä ei vaikuta kovin vahvalta. Syyttömien teloituksesta tuskin on kysymys kahdessa selvästi virheellisessä tapauksessa (alle 18-vuotiaan lainvastainen teloitus ja teloitus armonanomuksen ollessa presidentin käsiteltävänä), mutta ne osoittavat, että hengenkin ollessa kysymyksessä viranomaisten toiminta voi olla piittaamatonta.

---

on ollut sitä mieltä, että jos Suomeen hyökätään, suomalaisten olisi kaikissa olosuhteissa puolustauduttava aseellisesti. Lähimmäksi asepalveluksen välttelyä menee tutkimuksissa esitetty kysymys maastapoistumishalusta hyökkäyksen tapahtuessa. Syksyllä 1998 tehdyn kyselyn mukaan 5 % miehistä (ja 19 % naisista) pyrkisi poistumaan maasta, jos Suomeen hyökätään. (Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta, tiedotteita ja katsauksia 2/16.11.1998.)

[5] Esimerkiksi Euroopan neuvostossa vuonna 1996 valmistellussa raportissa vaaraa syyttömän teloituksesta pidettiin painavimpana perusteena kuolemanrangaistusta vastaan. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 7589 (25.6.1996), 12. Ks. virheellisistä kuolemantuomioista esim. Franck – Nyman 1997, 25–26; "Innocence and the Death Penalty" 1997. Ks. myös eräitä esimerkkejä pitkistä syyttömille tuomituista rangaistuksista Britanniassa ja Norjassa: Sim 1987; Berglund 1997. Jos tuomittu on ehditty teloittaa, mahdollinen maineenpalautus ilahduttaa enää vain omaisia. Ks. esim.: "Hirtetyn britin maine palautettiin 46 vuoden jälkeen", HS 3.8.1998, C 1.

[6] Tuomioistuin ja tutkintaviranomaiset saattavat kriisitilanteessa kokea välttämättömäksi saada jonkun tuomituksi. Esimerkiksi Britanniassa kamppailu IRA:n terrori-iskuja vastaan johti syyttömienkin tuomitsemiseen. Kriisitilanteeseen verrattavan tunnelman saattaa synnyttää myös selvittämättömien henkirikosten aalto. Tunnettu sarjamurhaaja Andrei Tšikatilo teloitettiin Venäjällä vuonna 1994, mutta sitä ennen ainakin yksi henkilö oli jo teloitettu murhasta, jonka todellinen tekijä oli Tšikatilo (Barry – Williams 1997, 253–254).

SUMMARY

Under Sentence of Death.
Capital Punishment in Finland during World War II

This study deals with death sentences imposed in Finland during World War II. Most of these sentences were pronounced by military courts: by field courts martial, summary courts martial and the military high court. Only some of them were pronounced by civilian general courts.

The most essential phases of the war for this investigation are the Finnish-Russian Winter War (from November 1939 to March 1940) and the Finnish-Russian Continuation War (from June 1941 to September 1944). In the subsequent Lapland War fought against the Germans and ending in spring 1945 no death sentences were imposed by the Finnish authorities.

The Starting Point of the Study

Previous research has shown that civilian administration in times of war is easily being adapted to special wartime requirements whereupon the peacetime principles of public administration are compelled to recede. The courts of justice are a branch of administration where compliance with the principles of the constitutionally governed state should be particularly important, even during times of war. In World War II Finland these principles were to be observed by military courts as well, being independent courts.

Capital punishment is due to its severe and irrevocable nature a suitable subject of research for anyone who wants to assess the wartime activities of courts and other authorities dealing with criminal cases. It may be said that courts and other authorities should be functioning in the most appropriate possible way when imposing death sentences. This investigation focuses on elements safeguarding the legal protection of the defendant (the suspect) in judicial proceedings, such as the independence of the courts, the presump-

tion of innocence and the possibilities of defence and appeal. The question that interests me is how legal protection was understood at the investigated point of time, that is, not present-day conceptions.

Capital punishment has already for a long time been a widely discussed subject. The arguments in favour of it and against it have remained quite unchanged. It is not the aim of this study to go into the details of this general discussion. I rather wanted to focus on the justification for capital punishment put forth in times of war. According to a previously quite common view capital punishment might be justifiable in times of crisis, however, it is not to be preserved in times of peace. Legal literature pays attention to the circumstance that wartime crimes, such as espionage, may have more serious consequences for the state as a whole than any peacetime offences. On the other hand, those unconditionally opposing capital punishment are starting from the presumption that death sentences violate every human being's right to life and amount to the same whether imposed in times of peace or war. Opposition to capital punishment on grounds of principle may, however, be weaker in wartime, as violent death in any case becomes an everyday phenomenon.

The main issues of the study may be expressed as follows:

1. to clarify the number of persons sentenced to death, executed and shot on the basis of superiors' right to use weapons in Finland in World War II
2. to examine the legal proceedings observed, particularly from the point of view of the legal protection of the accused (the suspect, the convicted), that is:
   a) the interpretation of penal provisions when imposing death penalties
   b) other circumstances affecting the selection of those to be executed
   c) the procedures of the authorities when imposing death penalties
3. to assess the goals of death penalties and their implementation according to the types of offences.

There are not many previous studies on wartime jurisdiction. The most essential sources of this study are court and other official documents on death penalties and executions. These documents are quite well preserved. On the basis of them it was possible to gather a reliable picture of the number of death penalties and executions. The documents of the criminal cases resulting in death sentences are nowadays public. Some of them became public only as a result of applications submitted by me for this research work. For the study I have furthermore carried out interviews with persons having experience of justice administration during the war and drawn on literature.

The Background to the Wartime Sentences

Finland which had previously constituted a part of the Swedish kingdom was incorporated into Russia in 1809. The Russian Tsar issued in 1826 an edict announcing that capital punishment would in the future in Finland not be enforced but for the most serious crimes against the State. Thus the peacetime enforcement of capital punishment came to an end. This point of time is in an international comparison extremely early. The last peacetime execution took place even before the Tsar's edict, in 1825.

In 1889 a new Criminal Code was enacted in Finland. Death penalty was prescribed as a punishment for only a few offences: in practice mainly for wartime treason and murder, and for both only as an alternative punishment. Although death sentences for murder were in times of peace pronounced on the basis of this law, they were always mitigated in the higher courts or, at the latest, by pardon.

Finland became independent in 1917. After the proclamation of independence, in the spring of 1918, a civil war broke out between the "Whites", i.e. the Government forces, and the "Reds", rising in rebellion. In the settlement in the aftermath of the war, tribunals dealing with anti-State offences were formed, these tribunals sentenced participants on the defeated "Red" side to death. In the 30s there were quite extensive plans for enlarging the scope of application of capital punishment and for starting to enforce death sentences. These plans, however, encountered large resistance and were in the end never carried out.

In 1886 a Military Penal Code was enacted in Finland. Some death sentences were imposed on the basis of this law during the 1918 Civil War. After Finland became independent a new Military Penal Code was passed in 1919. It included the threat of capital punishment for several offences.

From the point of view of capital punishment the most important of the legislative reforms during World War II was an amendment of the law in July 1944 which introduced capital punishment for desertion from the armed forces. The underlying factor was the massive Soviet offensive starting in June 1944. At the time of the amendment the situation at the front had already, it is true, begun to improve and the Finnish forces had taken up stable defensive positions. Still the situation at the front was considered so alarming that there was only a brief debate on the amendment in Parliament and it was unanimously passed, though a few critical addresses were to be heard.

The Number of Sentences and Executions

A total of 681 death sentences was imposed in Finland in the period from 1939 to 1946. (The year 1946 is included in the examination because at that time the Supreme Court pronounced the last death sentence.) Altogether 579 (85 per cent) of the death sentences were imposed by field courts martial and almost all the rest by military courts as well (by summary courts martial and the military high court as an appeal authority). Merely 16 death sentences were pronounced by civilian general courts.

The death sentences imposed by field courts martial were in general not transferred to higher court instances because field courts martial were during the main part of the war able to decide on the immediate enforcement of death sentences without submitting the decision to higher courts and without possibilities of appeal. The amount of death sentences mitigated by higher courts was in fact only 104. Also the number of pardon decisions was small, since it was possible to apply for pardon only in case the death penalty had not been ordered to be immediately enforced. When the pardoned and those for some other reason not executed are deducted from the total amount of persons sentenced to death, we arrive at a number of 528 executed persons. The actual number is probably somewhat larger because in some cases the documents lack information on the last episodes of the sentenced persons.

The main part of the death sentences (637) was pronounced during the Continuation War and the time immediately after it (1941–1944). During the short Winter War merely 37 death sentences were imposed.

The last execution in Finland was carried out on 15 September 1944. From 1945 to 1949 a few death sentences were still pronounced by general courts for homicide, still they never led to executions. At the postwar trials in Finland no one was sentenced to death for e.g. war crimes.

In the period from 1939 to 1946 altogether 482 (71 per cent) of the persons sentenced to death and 410 (78 per cent) of the executed were Soviet citizens making themselves guilty of espionage or a similar crime. In all 522 Soviet citizens were sentenced and 443 were executed. There were 157 sentenced Finnish citizens (23 per cent of the sentenced), their share of the executed was considerably smaller, 85 persons (16 per cent). Altogether 67 of the executed Finnish citizens were soldiers, 15 were civilians and three belonged to the Soviet Army (keeping their Finnish citizenship).

The amount of deserters sentenced to death was 76. Over half of them, 46, were executed. Besides espionage and desertion, the main crimes leading to capital punishment were high treason and war treason (44 sentences),

homicide (42), crimes committed by prisoners of war (29) and disobedience (8).

Procedures Observed

According to the Military Penal Code, military persons who belonged to an enemy contingent and who were detected secretly or under false pretexts collecting or trying to collect information in order to transmit it to the enemy, were sentenced for espionage. It was often difficult to discern when such activity had taken place "secretly or under false pretexts". The clothing of a person sent by the enemy was often of the kind making it impossible to tell whether one was dealing with a proper military uniform. Court practice in assessing clothing was indeed heterogeneous. The courts had moreover to assess whether a person had actually collected or tried to collect information. In some cases such an intention of espionage was taken for granted on the basis of quite poor evidence, mainly by paying attention to a person's clothing.

A spy could be more sure to secure his life if he voluntarily gave himself up as soon as possible and delivered a truthful report on his assignment. Such a requirement may be considered quite severe. A spy might even completely avoid prosecution in case he started to work for the Finns, say, for the intelligence service. In such cases military expedience obviously carried more weight than the uniformity of deliberations. The insignificance of an act could also lead to a more lenient punishment than death penalty for a spy.

Sentencing practice was usually not influenced by military operations. In the summer of 1944 the 30 death sentences for desertion which were submitted to the military high court constituted an obvious exception, as they were all mitigated. Evidently military developments to some extent influenced pardon decisions as well: in 1944 quite many of the clemency petitions were approved, and a petition by a Major was postponed for eighteen months so that it was still pending when the war was over. On the other hand, at the end of August 1944 the clemency petitions by two quite well-known Finns accused of political offences were rejected, and they were executed before the war was over.

The death sentences were imposed by independent courts, and consequently it might be assumed that the legal protection of the defendants was appropriate. In Finland sentences imposed by military courts did not require the confirmation by any military superior to enter into force (except for death sentences imposed by summary courts martial).

In practice, however, the legal protection of the accused was far from watertight. Some of the procedures endangering legal protection were already during the war considered reprehensible. One of these was the pressure exerted by military superiors on the field courts martial, such pressure to some extent did exist. There are, however, no clear signs of situations when military courts had yielded to pressure. Civilian authorities, especially the security police, tried to some extent to influence the courts, though usually in vain.

Legal protection was also endangered by restricted possibilities of appeal and by limitations and impediments in the use of legal advisers. Such measures were obviously considered quite normal during the war. Particularly the lacking possibilities of appeal had important practical implications: almost two thirds of the death penalties were imposed by lower court decisions.

In some cases the evidence leading to death sentences does not seem convincing. Two cases leading to illegal executions also damage the general picture of legal protection. In one of the cases a juvenile below eighteen was sentenced to death and executed, which was still illegal at the beginning of the war. In the other case the convicted person was executed while the decision on his plea for clemency was still pending.

The summary courts martial were not to the same extent independent as the field courts martial were, and summary proceedings were also in other respects quite dubious from the point of view of safeguarding the legal rights of the defendant. However, only a small part of the death sentences (5 per cent) was imposed by summary courts martial.

The Goals of the Death Penalties and Their Implementation

During the war it was impossible to discuss the death penalties in the mass media, and even in Parliament the matter was very cautiously dealt with. For instance, the introduction of capital punishment for desertion in the summer of 1944 took place after hardly any debate at all in Parliament, completely in accordance with the wishes of the military. Under these conditions there were for obvious reasons almost no considerations of the actual goals of capital punishment from the point of view of principle.

In cases of espionage capital punishment was obviously considered a self-evident sanction, taken for granted. In practice it could have virtually no preventive effect since the spies usually had to carry out their assignments by order of their own superiors. The threat of capital punishment could, on the other hand, increase an arrested spy's desire to cooperate with his guards.

The contradiction between the demands of one's own country and those of the enemy state applies, in addition to spies, to the inhabitants of occupied territories and to prisoners of war as well. With respect to the position of these groups, capital punishment often seems to be an excessively severe sanction.

In the first decades of Finnish independence the activities of the extreme Left were also controlled by penal means, and fighters on the defeated "Red" side in the Civil War were executed in 1918. The discussions in the 30s showed that among politicians and lawyers there was willingness to use capital punishment against political opponents. Later under wartime conditions such sanctions were in fact introduced. Capital punishment for political crimes, it is true, resulted mainly from sabotage and espionage or complicity in such acts, thus one cannot speak of proper political purges with the aid of the courts. Persons committing political crimes were not always frightened by imprisonment, especially not at the last stage of the war when they were waiting for their own immediate release as an outcome of it. Still this is not a good argument for capital punishment. Executions for political offences may seem particularly unreasonable when the war is over and the political orientation of the country has changed. A person hiding and threatened by execution may in a few months turn out to be a Government Minister, as it actually happened in Finland.

The executions of deserters from the army in the summer of 1944 were aiming at achieving a deterrent effect. The main idea was to give a warning, and information on the executions was effectively given at the front. Sentencing practice was not excessively severe in the sense that the bulk of the death sentences was imposed on recidivists. There was no uniform sentencing practice, and anyhow there could hardly be, since the cases were intended to constitute examples for others.

In practice one can, however, doubt the favourable effect of the executions. It seems as if they often detrimentally affected the morale of the troops. Since desertion in general does not seem to have been a particularly premeditated criminal act, the deterrent effect of capital punishment could hardly be real. The official norm system threatening with capital punishment seems to have clashed with the own unofficial disciplinary norms of the men, thus the threat of punishment had no effect in raising morals or improving habits. Besides, the executions took place at quite a late stage of the war, making them even more repulsive to many. Still more indignation was aroused by some ten cases when a deserter or a refractory individual was shot without court proceedings.

Harsh sentencing practice for crimes against the Military Penal Code affected legal practice within the sphere of the general Criminal Code as well. Death sentences were imposed for both political crimes and offences against life, and some assassins were even executed. In February 1944 Finland, particularly Helsinki, was heavily bombed by the Soviet Air Forces. After these bombings Parliament, having scarcely debated the question, passed an amendment of the law, making it possible to impose capital punishment even for property offences committed during air raids and similar situations. Such death sentences were, however, never imposed in practice. Still, the state of emergency made the effect of severe sentences seem credible.

Final Assessment and Conclusions

It can, on the whole, be asserted that peacetime legal ideals quite well could maintain their integrity in military courts and, more generally, in wartime jurisdiction. However, the pressure for applying severe and expedient procedures according to military principles was obvious. It also affected the activities of civilian authorities in legal and corresponding matters. The judgement expressed in previous studies that militarist administrative culture often gains a prevalent position in times of crisis is confirmed by this study. This is during World War II also reflected in Parliament debates on questions somehow touching upon capital punishment: the deputies discussed the issues timidly and relying on scanty information.

Since wartime is not everlasting, sentencing practice, and more generally legal practice, should be based on long-term deliberations. Procedures verging on lawlessness impede the reconstruction of society which must anyhow start when the war or crisis is over. Nowadays it is not possible to reason cynically that the outcome of a war will determine whether the wartime activities of the authorities shall be investigated or not. According to the prevailing trend in international law, at least, the activities of the various belligerent parties should be open for examination, irrespective of the outcome of the conflict.

On the basis of this investigation it is difficult to discern any constructive effect of capital punishment, even in times of war. A certain short-term deterrent effect in relation to one's own citizens may be attained by it, however, in the long run the results are hardly favourable. And in relation to citizens of the enemy state it is not easy to achieve any deterrence at all. Mostly wartime capital punishment seems to be an unreasonable sanction with respect to the nature of the offence, especially when the matter is assessed after the war.

In 1949 Parliament passed a law which abolished capital punishment in peacetime in Finland. The law entered into force at the beginning of the next year. In 1972 capital punishment was completely abolished as a part of the penal system. At present there are several obstacles to the reintroduction of capital punishment, such as the Finnish Constitution and international agreements. Still, research findings on the effects of capital punishment are not merely of historical significance. They can also be applied to severe punitive practices in general. In times of crisis it is easy to demand considerably harsher penalties, however, when the crisis is over there may be reasons to regret them. As society is constantly becoming more pluralist, it is probable that the opinions of the citizenry about the prevailing policy will not be uniform even in times of crisis. The application of severe penal means against, say, opponents of the Government would then be particularly awkward.

Even those who do not consider absolute protection of life to be an obstacle to capital punishment cannot disregard the possibility of error. This possibility constitutes a most weighty argument against capital punishment. Particularly in times of crisis the possibility of error is likely to increase.

(Translated by Carl-Erik Skarp)

HENKILÖHAKEMISTO[1]

Aaltio, Eino A. 373
Aalto, Pauli 399, 476
Aaltonen, Aimo 591
Aaltonen, Urho 410, 412, 415, 418, 527, 530
Ahomäki, Voitto 336, 418, 482
Ahonen, Eino 199
Ahvenainen, A. J. 277–278
Ahvenainen, Akseli 315, 476, 626
Ailio, Erkki 638
Airikainen, Yrjö 263, 287
Airo, Aksel 4, 515
Alander, Adolf 325–327
Alanen, Aatos 53, 60–62, 317, 523, 649
Alanen, Aulis J. 492, 497
Alkio, Paavo 27, 61–62, 104, 107, 112–113, 131, 168, 170–171, 174, 251, 253, 272, 321, 340–341, 344–345, 354–355, 367, 386, 433, 455–456, 462, 482, 490, 527, 579, 583, 606
Ampuja, Mikko (ks. myös "Kuutoset") 100
Anisimaa, Heikki 414, 424, 593
Anthoni, Arno 103, 160, 291–293, 301, 329, 334, 370, 577
Antikainen, Toivo 57, 84, 88, 369
Aronen, Arvo 399, 476
Arvelo, A. P. 106, 110–111
Aura, Teuvo 638
Autti, Pietari 140, 386, 548
Auvinen, Tauno 476
Azev, Kuzma 260–261
Bamburov, Illarion 336, 382, 583
Bargum, Eric 494–495
Belov, Aleksander 258
Berezin, Aleksej 259
Berner, Rolf 637
Birger Jaarli 38
Bobrikoff, Nikolai 45
Boman, Osvald 364
von Born, Ernst 96, 305, 406, 500, 534, 587, 594, 617
Borodkin, Heikki 268, 311
Brusiin, Otto 331, 595–599, 610
Bryggari, Tuomas 142, 594
Cajander, A. K. 56, 83, 234
Carlson, B. C. 249–250, 264–265, 349, 352
Caroli, Goesta 220
Castrén, Erik 128–129, 230
Castrén, U. J. 592
Corell, Eero 622
Danieva, Senja 196, 286, 616
Danin, Aleksei 199
Derzavina, Klaudia 314
Dmitrijev, Aleksanteri 247, 407
Eerolainen, Kosti-Paavo 97
Ehrnrooth, Adolf 493, 496, 559
Ehrström, Karl Gustaf 41–42, 44
Eklund, Harry 562–563
Ekman, Eino 607
Ekman, Nils Albin 327, 432, 580, 590
Elfvengren, Yrjö 63
Ellilä, Reino 150, 521–522, 648, 650

[1] Alaviitteissä mainitut nimet on otettu henkilöhakemistoon vain osaksi.

Ellilä, Tauno 253, 397
Eloranta, Voitto 63
Erich, Mikko 142–143, 266, 269, 292–293, 364–366, 370, 374–375, 403, 430, 437, 484, 505, 534–535
Fagerholm, K.-A. 633
Fagerström, Eero 612
von Fieandt, Kai 494
Filimonov, Aleksander 232, 380
Fomin, Sergei 258
Forsman, Jaakko 42–44, 62, 452–453
Fredriksson, Leo 125
Frietsch, C. O. 92, 142
Gorbatov, Oleg 390, 409, 428
Gotsijev, Pavel 232, 234
Graff, Olga 314
Granfelt, O. Hj. 55, 57
Gurin, Boris 410, 575, 633
Gåsström, Elis 285, 628
Gåsström, Inga-Lill 576
Haanpää, Emil 337, 363–364, 371, 373–375, 397
Haapalahti, Paavo 102, 334, 336, 356, 364, 378, 380, 620
Haapalainen, Aulis 459–460
Haavio, Jaakko 410, 414–415, 418, 443
Hackzell, Antti 62–63, 290, 304, 306, 471, 573
Haikonen, Antti 459
Hakulinen, Aarne 444
Hallén, Carl 199, 236–237, 356
Halme, Helge 338
Hannula, Antti 41
Hannula, Erkki 79–80, 131, 134, 149
Harrola, Sulho 604
Hartshenko, Mihail 150, 199, 274
Hautimäki, Juho 41
Heikinheimo, Oskari 142–143, 485
Heikkilä, Kauko 595, 614–615
Heikkinen, Emil 243
Heiman, Olavi 193, 291–293, 337, 348–349, 353, 356, 364–365, 375, 398, 400, 411, 418–419, 427, 474, 620, 627
Heino, Pentti 578
Heinrichs, Erik 104, 112, 141, 481–482, 492, 515, 542, 583
Heiskanen, Kaarlo 341, 462
Helenius, Yrjö 476
Helle, Veikko 471
von Hellens, Maximilian 193, 198, 356, 364, 374, 394–395, 427, 436
Hellman, Olavi 598–599
Helo, Johan (ks. myös "Kuutoset") 100, 306, 356
Hentunen, Ernesti 361, 369–371, 373–374
Hietala, Harald 246
Hietanen, Esa 636
Hiitonen, Ensio 84, 102, 348, 436, 574
Hiltunen, Otto 132, 203
Himmler, Heinrich 205
Hirvonen (majuri) 456
Hitler, Adolf 204, 207–208, 215, 422
Hohenthal, Lennart 45
Holmström, Runar 651
Honkasalo, Brynolf 87, 605, 649–651
Huotari, Kalevi 639
Huovinen, Vilho 363, 392, 532, 632–633, 646–647
Hurme, Uuno 411–412, 416
Hurtta, Mikko 251, 485
Hutteri, Pekka 304, 315, 406, 412, 418
Huttunen, Ilmari 374
Huttunen, Veikko 196, 310, 378, 616
Huuskonen, Aira 310
Huuskonen, Otto 197–198, 391, 394, 584
Hytti, Eemil 560, 562–563, 565–566, 601–603
Håkansson, Nils 264
Hänninen, Armas 198, 366, 382–383, 399, 531, 575, 586, 588
Illg, Wilhelm 242, 312
Innala, Aune 649
Isakson, Selim 389–390, 605
Itkonen, Rieti 370–372
Ivanov, Aleksei 242
"Ivanov, Ivan": ks.Vinne, Antti
Janhonen, Irene 580
Jefimoff, Vasili 246, 584
Jeskanen, Herman 199, 396, 445
Johteinen, Jorma 333, 420, 441, 476, 607–608, 625, 629
Jokinen, Anna-Liisa 190, 639–640

Jokinen, Kalle 142–143, 486
Joutsijärvi, Kalle 607
Junttila, Lars 337, 587, 615
Jurkovets, Aleksander 268
Jurva, Marita 652
Jutikkala, Eino 492
Juvela, Aulis 641
Järvelin, Eino 383
Järvilehto, K. A. 77, 149, 612
Kaarisola, Jalmar 292–293, 374, 407, 411, 418, 427, 595, 630
Kaarle IX 38
Kaila, Martti 504–505
Kaipainen, Urho 327, 337, 373, 411, 419, 475, 630
Kaivos, Eetu 503, 620
Kaksonen, Eero 550
Kallia, Rauno 142–143, 534
Kanervio, Siimes 69
Karhu, Ilmari 480
Karhunen, Väinö 595
Karimeri, Einar 328, 399, 427–428
Karlström, Urho 575, 596, 624–625
Karpushin, Vasili 258
Karsten, Rafael 60
Kartano, Arvo 97–98, 430
Kashirskij, Nikolai 336, 382, 588
Kaskelainen, Aleksanteri 285
Kastari, Paavo 160, 163, 290, 301, 334, 353, 577, 581–582, 585
Katro, Louis 334
Kaukovalta, Ilpo 434
Kauppila, Viljo 596
Keinonen, Yrjö 116, 411, 498
Kekkonen, Urho 23, 100, 103, 324, 587–589, 593, 603
Kekomäki, Paavo 55, 57, 59, 98–99, 104–106, 108, 110, 120, 130, 150, 154–155, 171–173, 188–189, 238, 244, 253, 317, 342, 482, 489, 520, 585, 622
Kekoni, Heikki 91
Kekäläinen, Freedy 164, 329, 352–353, 371, 398, 400
Kerkkänen, Yrjö 476
Kervinen, Pauli 34–35, 367, 526–527
Ketonen, Väinö 264, 293, 331, 365–366, 374, 392, 412–413, 427, 434, 527, 596, 620, 630
Kianto, Ilmari 284
Kilpi, Sylvi-Kyllikki 102–103, 393
Kilponen, Toivo 274, 529
Kinnunen, Edvin 132, 278, 610
Kirs, Meinard 249, 266, 461
Kirves, Sirkka 307
Kiselova, Vassa 314
Kivilä, Kustaa 243
Kivimäki, T. M. 53, 56
Kivioja, Vilho 534
Klemetti, Martti 610
Klippi, Yrjö 441, 476, 625
Knuuttila, Sakari 638
Koivistoinen, Martti 264–265, 334, 337, 349–350, 372, 383–384, 411, 419, 431, 434, 473, 630
Kokko, Eemil 544, 550
Koljonen, Toivo 275, 403, 412, 418, 528, 530–532
Kolpakov, Feodor 285
Kolula (ent. Nieminen, o.s. Sinervo), Aira 326–327, 357
Kolula (ent. Nieminen), Veikko 326
Koppalov, Heikki 611, 628
Kora, Onni 231, 239
Kortesalmi, J. Juhani 639–640
Koskinen, Johan 476
Koskinen, Martta 32, 193, 291, 293, 306, 313, 337, 352–353, 365–366, 383–384, 411, 418–419, 427, 434, 627, 630, 640
Koskinen, Paul 356, 368, 375, 574
Koskinen, Pentti 633, 647
Kosunen, Reino 476, 574
Kovero, Aarne 595
Krasnoumoff, Vladimir 199, 263, 356
Krasnov, Anatolij 232
Kravzov, Juri 248
Kristoffer Baijerilainen 38
Krutitsky, Nikolai 407
Kuisma, Toivo 70
Kulmanen, Reino 557, 561, 603–604
Kumenius, Otto 32, 288, 329, 461
Kumpumäki, Aarne 476
Kumpumäki, Jukka 290, 476, 626

Kunila, Johannes 266, 269, 435, 461
Kuortti, Aleksanteri 285
Kuosmanen, Erkki 384
Kurganov, Mihail 237–238
Kustaa II Aadolf 64
Kustaa III 39
Kustaa Vaasa 64
Kuusinen, Hertta 613
Kuusinen, Otto Ville 433, 613
"Kuutoset" 99–101, 586, 593–594
Kyrölä, Onni 332, 607
Käkönen, U. A. 578, 581
Kääriäinen, Janne 327
Laakso, Eino 286, 333, 383, 399, 434, 476, 577
Laaksonen, S. E. 486, 557, 603–604
Laatikainen, Taavetti 489
Lagus, Julius 52
Lagus, Ruben 425
Lahtinen, Kalle 332–333, 420, 607, 625, 629
Lahtinen, Saga 316, 328, 351
Laiho, Olavi 32, 293, 304–306, 317, 327, 335, 337, 349, 365–366, 374–375, 392–393, 399, 406, 410, 412–413, 416, 427, 432, 434, 478, 527, 575, 594, 611
Laiho, Taina 335, 366
Laine, Aarne 243–244
Laine, Lauri 650
Laine, Vilho 399, 476, 608
Laitinen, K. O. 246, 251, 347, 379, 432, 459
Lamminen, Arvo 333, 399, 476, 589, 598, 600
Lamminen, Eino 374, 586–587
Lamminen, Liisa 373
Lampinen, Heikki 132, 203, 265, 331, 396, 399, 412, 418
Langujeff, Ipat 328
Larionov, Ivan 200, 286, 413
Lattula, Eero 639
Laukkonen, Simo 242, 285
Lavrina, Lidia 314–315
Leander, Lasse 397
Lebedev, Aleksander 394–396
Lebedev, Ivan 237–238
Lehmus, Kalle 115, 486
Lehtinen, Oiva 335, 589
Lehtonen, Atte 293
Lehtonen, Oskari 27, 98, 110–111, 141, 143, 420, 533
Leino, Raymond 196, 616
Leino, Uljas 364
Leino, Yrjö 333, 375, 478, 574, 590, 615
Leppänen, Reino 286
Leskinen, Väinö 492
Leso, Ivan 249, 381, 391, 394
Lindblom, Olavi 611
Lindgren, S. O. 560, 562, 565, 601–603
Linkomies, Edwin 301, 400, 515
Liukko, Iivari 238, 311
Lonkainen, Jussi 596
Lukkarinen, Taavetti 46
Luoto, Veijo 310
Luutonen, Eero 135
Lång, K. J. 638
Lång, Matti 307, 316, 332, 420, 432, 435, 476, 626
Malm, Sulo 583
Mannerheim, C. G. E. 4, 49–51, 90, 96, 122, 183, 210, 289, 342, 515, 571, 573
Manni, Tarmo 190
Marthinsen, Karl 214
Martola, A. E. 483
Marttinen, Robert 285–286
Matikka, Eino 310
Maunu Eerikinpoika 38
Meltti, Väinö (ks. myös "Kuutoset") 100
Mendelin, Paavo 442, 630
Merikoski, Veli 92, 464–466
Mickelsson, Osmo 244, 328
Miettinen, Lauri 605
Mikkola, Voitto 95–96
Mitrofanov, Vasili 242–243
Mod, Akseli 576
Moilanen, Susanna 242
Molander, Väinö 386
Multanen, Lauri 138, 277–278, 341, 367–368, 386–387, 389–390, 490, 605–606
Mäkelä, Roy 383
Mäkelä, Toivo 336, 418, 482
Mäkilä, Kaarlo 557, 561, 603–604

Mäkinen, Einar 91, 153, 155
Nenonen, Onni 529–531
Niemeström 69
Nieminen, Aatto 238
Niilo-Rämä, Väinö 476–477, 577
Nikolai I 39
Niukkanen, Juho 289
Nummi, Aleksi 374, 412–413, 416, 427–428, 434, 630
Nuorteva, Kerttu 32, 164, 195, 289–290, 303, 310, 315–316, 327, 334, 372–373, 398, 400–401, 427, 432, 437, 580, 586, 616, 620
Nykänen, Reino 476
Nyman, Gunnar 350–351
Näätänen, Juho (Ivan) 575, 633
Oesch, K. L. 147, 307, 515, 518, 583
Oittinen, Osmo 105, 176, 354
Oksala, Päivö 492
Oksanen, Arvo 420–421, 608
Ostrovskij, Stepan 311
Ovtshinnikov, Sergei 407
Paakki, Antti 285, 580
Paasikivi, J. K. 4, 437, 586–588, 592, 617–618
Paasonen, Aladár 163–164, 578
Paavolainen, Olavi 494
Pajari, Aaro 342
Pajunen, Arvi 525
Pajunen, Valde 132
Palletvuori, Paavo 390
Palme, W. A. 252
Palmgren, Bo 649
Palmgren, Raoul 99, 102, 331, 367
Palovesi, Eino 651
Pankko, Ville 125, 160, 265, 329, 348, 374, 399, 577
Parkkari, Nestori 613
Partanen, Erkki 27, 104, 108, 140–141, 154–155, 342, 550
Pekkala, Eino 306, 337, 364–365, 370–375, 384, 617
Pekkala, Mary 373
Pekkala, Mauno 437, 604
Pekurinen, Aleksandra 361, 604
Pekurinen, Arndt 33, 99, 137, 361, 374, 434, 555–556, 561–563, 566, 598, 604
Peltonen, Eetu 275, 412, 418, 529–531
Peltonen, Martti 142, 363–364, 375, 426, 485, 534–535
Pelttari, Jouni 141, 154
Pennanen, Jarno 331, 348
Pentikäinen, Vilho 105, 110, 358–359
Pessi, Ville 591
Pétain, Philippe 222
Petrov, Paavo 246, 584
Pietikäinen, Juho 560, 565, 600
Planting, C.-O. 383, 599
Pobedinskij, Ivan 232
Pohjanpää, Arvi 246–247, 347, 379, 459
Polojärvi, Erkki 240, 290, 476, 611
Porali, Viljo 286–287
Potanin, Stepan 199
Potapov, Nikolai 268
Poutanen, Toivo 125, 306, 331, 337, 402–403, 620, 630
Procopé, Karl Gustaf 45
Puhakka, K. A. 368, 389
Puhakka, Y. W. 55
Puntila, L. A. 514
Puputti, Simo 476
Putkinen, Juho 285
Putkonen, Tahvo 41, 633
Puukka, Pentti 356, 418, 424, 509
Pyy, Juho 142–143, 594
Pärmi, Nikke 96, 135, 239, 290, 325, 441, 476, 574, 589, 607, 611, 619
Pödermaa, Igor 268
Pöysti, Veikko 156, 334, 384, 419, 432, 435, 606
Quisling, Vidkun 213, 216, 423
Raappana, Erkki 343, 565
Raekallio, Urho 370
Raikkerus, Toivo 263, 285–286, 444
Ramsay, Henrik 516
Rangell, J. W. 103
Rantalahti, Alvar 560, 600
Rantanen, Soini 293, 327–328, 333, 350, 475, 580, 615
Ratshugin, Vasili 270
Rautapää, Jaakko 75, 77, 105, 150–151, 276, 520–521, 553

Rautavaara, Antero 494
Rautsuo, Kustaa 157, 329, 578
Rekonen, Heimo 640
Repin, Boris 333
Repo, Eino S. 190
Reusswig, Leonhardt 242, 312
Riekki, Esko 85, 324, 400–401
Rikka, Aimo 331, 337, 366, 370, 378, 398–401, 427, 473
Rikka, Maria 401
Rinne, Aarne 98, 264–265, 306, 329, 580
Ristell, Vieno 574, 615
Ristikankare, Frans 475
Ritala, Frans 408, 432, 435, 527
Roine, Eino 636–637
Roos, Harald 91
Ropponen, Matti 157, 578
Rusakov, Aleksander 244, 467
Ruutu, Martti 492
Rydberg, Kaisu-Mirjami (ks. myös "Kuutoset") 100, 613
Rydman, Allan 96, 316, 351
Ryti, Gerda 292
Ryti, Risto 91, 292, 395, 400–401, 437, 516, 571
Rytkönen, Kalervo 242, 285
Rytkönen, Veikko 640
Ryömä, Mauri 96, 102, 182, 305, 350–351, 406–407, 436, 473, 594–595, 605, 616
Räisänen, Yrjö (ks. myös "Kuutoset") 100, 306, 593–594
Rönnquist, Artturi 373, 474
Saari, Kyllikki 649–650, 652
Saarikoski, Sven 553
Salervo, Olavi 183, 634
Sallinen, Aatto 329, 574, 606, 624
Salmiala (ent. Sundström), Bruno A. 53, 55, 57, 59, 174, 176–177, 353–354, 360, 438, 453, 472, 534, 648, 650, 652
Salminen, Arnold 332, 596, 600, 607
Salo, Asser 369
Salo, Kaiho 196, 580, 616
Salonen, Edvin 589–590
Salonen, L. H. 638
Salovaara, Niilo 634
Santalainen, Kosti 238, 410
Sappinen, Matti 242
Savolainen, Toivo 289
Sax, Hilja 334, 348, 350
Schauman, Eugen 45
Seeve, Gunnar 332, 600
Selin, Sakari 328, 332, 373, 586–587, 613
Semenova, Aleksandra 458
Seppänen, Herman 334, 457–458, 460
Serlachius, Allan 55, 57–58, 317, 452–453
Serlachius, Erik J. 55
Shilov, Anatolij 382, 416
Shlunkin (Lynkäinen), Maxim 310
Sievänen, Erkki 383
Sihvo, Aarne 91
Sihvonen, Rusko 578
Siilasvuo, Hjalmar 119, 139, 484
Simojoki, Martti 402
Simonen, Heikki 604
Sinervo, Aira: ks. Kolula
Sinervo, Elvi 327, 393, 475, 621
Sipilä, Arvo 596, 598–600, 610
Sipilä, Imanuel 275, 532
Sipilä, Jouko 98–99
Skoglund, Lenni 287–288
Slovik, Eddie 33, 219, 421, 424, 444, 490, 508–509
Smirnova, Aleksandra 315
Snellman, Gustaf 557
Sohlberg, Sakari 24, 135, 239, 296, 303, 601
Soine, Valentin 117, 154–155, 296
Soininen, Johan (Jukka) 366, 476, 611
Soisalon-Soininen, Eliel 45
Sokolov, Boris 407
Solovjov, Nikolai 243
Soukka, Paavo 646–647
Stalin, J. V. 465, 640
Stenberg, Elli 182, 394, 594, 613, 637
Ståhlberg, Armas 553, 563
Ståhlberg, K. J. 41, 55, 57, 81
Sundström, Bruno A.: ks. Salmiala
Sundström, Cay (ks. myös "Kuutoset") 100, 616
Suni, Ivan 197–198, 391, 394, 584
Suokas, Viljo 641
Suomela, Paul 240, 356, 620

Suonpää, Leo 599, 612, 629
Suontausta, Tauno 189, 588, 647
Svensson, Antero 346, 480–481, 487
Svinhufvud, P. E. 181
Säippä, Paavo 160
Söderman, Jacob 640
Tabell, Eeva 313–314
Takatalo, Pellervo 328, 331–332, 334, 337, 365–366, 375, 472, 586–588, 596, 620
Talas, Onni 650
Talponen (eli Jänis), Toivo 358, 412, 418, 427
Talvela, Paavo 120, 480–481, 483
Tanner, Väinö 91, 350, 515, 573
Tapanainen, Toivo 51, 541–544, 550
Tarjanne, Tapio 153–154
Tauleri, Heikki 135, 150
Teerikangas, Valtteri 316, 328, 373, 398, 427, 620
Telaranta, K. A. 296, 378
Telkkä, W. L. 188
Tepponen, Juho 288–289
Teräväinen, Katri 458
Thierack, Otto-Georg 208
Tikander, Wilho 103
Tikka, Aleksanteri 243
Tikka, Emil 286
Tolamaa, Akseli 329
Tollet, Carl-Erik 364
Toppinen, Tauno 285, 412, 441
Torkkeli, Topias 350, 578
Tšikatilo, Andrei 662
Tucker, Karla Faye 313, 653
Tukija, Helena 196, 198, 288, 307, 315, 334, 394, 586, 616
Tulenheimo, Antti 55, 57–58, 317
Tuomi, Karl 374, 412–413, 416, 434, 630
Tuominen, Arvo "Poika" 348
Tuominen, Uuno 408, 435, 527
Tuomioja, Sakari 617
Tuompo, W. E. 55
Turja, Ilmari 603
Turkia, Lyydi 307
Turtiainen, Arvo 99, 331, 349
Turunen, Saimi 352–353
Usva, Verner 374, 397, 413, 434
Vahlberg, Rudolf 243
Vainio, Helge 242
Vainio, Vilho 365
Valkama, Kalle (isä) 586–587
Valkama, Kalle (poika) 420, 599, 625
Valkonen, Pentti 555–556, 561, 566, 604
Valoma, Frans 334, 351
Valtavaara, Arvi 150
Vasiljev, Nikolai 575, 633
Vennamo, Veikko 639–640, 645
Venäläinen, August 132, 278, 620, 627
Vest, Onni Albert 476
Vesterinen, Vilho 384
Vesterlund, Risto 32, 164, 243–244, 290, 304–306, 316–317, 325–326, 357, 362, 365, 406, 411–413, 418, 427, 476–478, 575, 594, 611, 620
Viherluoto, Olavi 101
Vihma, Einar 483, 486, 557, 604
Vihma, Väinö 150
Viinikka, Urpo 168, 175, 257, 277–278, 367, 380, 386, 388–390, 428, 605–606
Viitanen, Arvo 441, 476, 598, 626
Vikatmaa, Juha 640–641
Vilanka, O. A. 177
Vilenius, Lauri 432
Viljamaa, Onni 273, 480, 620
Vilkuna, Kustaa 90–91, 400, 473, 492, 581
Vinne, Antti 358–360
Vinogradov, A. I. 221
Vinsten, Rudolf 476
Virtanen, Leo 293, 352, 587
Voionmaa, Väinö 436–437, 473
Voittonen, Johannes 444, 620
Väisänen, Kaarlo 35, 331, 412, 419, 596, 620, 625, 630
Väisänen, Yrjö 287
Vänskä, Helmi 307
Walldén, Joel 163
Wallenius, Eero 404–405, 423
Waselius, Arne 253, 340
Wiik, Anna 392
Wiik, K. H. (ks. myös "Kuutoset") 100, 305–306, 392, 398, 594, 604, 616
Wirtanen, Atos 103, 142
Wirtanen, Johannes 637

Wuolijoki, Hella 164, 284, 372–373, 398, 400–401, 432–433, 436–437
Wuori, Matti 638
Yliruusi, Eino 373
Zaitsev, Konstantin 258
Zubkov, Mihail 336, 382
Ždanov, Andrei 586
Äimä, Olavi 363–364
Ärttö, Antti 311
Öhquist, Harald 147, 155, 387, 520, 553

Suomessa tuomittiin toisen maailmansodan aikana lähes 700 kuolemanrangaistusta. Valtaosa niistä pantiin myös täytäntöön. Aihepiiri on ollut tähän asti jokseenkin tutkimaton.

”Kuolemaan tuomitut” on tutkimus, jossa selvitetään yksityiskohtaisesti kuolemanrangaistusten ja teloitusten lukumäärät sekä kuolemantuomioihin johtaneet rikokset. Lisäksi on tutkittu, millaista viranomaismenettely kuolemanrangaistuksia tuomittaessa oli. Tutkimuksessa tarkastellaan myös sitä, mikä merkitys kuoleman-rangaistuksella on sota-ajan seuraamusjärjestelmässä.

Tutkimus perustuu laajaan asiakirja-aineistoon sekä kirjallisuuteen ja haastatteluihin.

Suomalaisen
Lakimiesyhdistyksen julkaisuja,
A-sarja n:o 221

ISSN 0356-7206
ISBN 951-855-176-6